

1555

దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళాచరిత్ర

గూర్చి కొన్ని మాటలు....

ఈ గ్రంథ రచన చేయుటకు ౨౬ సంవత్సరములు పరిశోధన చేశాను. అనేక గ్రంథాల యూలు, సంస్థానములకు వెళ్ళి సంస్కృతి, ఆంధ్ర, తమిళ, హిందీ, మరాఠీ, ఇంగ్లీషు భాషలలో నృత్యకళపై వున్న రచనలు పఠించాను. అనేకులైన నాట్యకళావేత్తలు, పండితులు, విద్వాంసులు, కళాకారులు, కళాకారిణులను సందర్శించాను. వారి కళాసాధన, ప్రదర్శనరీతులు, అనుభవాలు తెలిసికొన్నాను. ఎన్నో నూతన విషయాలు నానినుండి నేర్చుకొన్నాను. శాస్త్రము, సంప్రదాయము రెండూ తెలిసికొని వాటియొక్క సమన్వయముతో, సుందరరూపమిచ్చి రూపొందించిన మొదటి గ్రంథము మన తెలుగు భాషలో—'దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళాచరిత్ర'. ఈ గ్రంథ రచన ముగించిన సమయంలో తెలుగుభాషా సమితివారు, 'దక్షిణదేశ నృత్యకళాచరిత్ర' గూర్చి గ్రంథరచన పోటీ పెట్టారు. అందులో ఈ రచన ప్రథమ బహుమతి నందుకుంది.

ఈ గ్రంథము అచ్చునకు

సంగీత వాటక అకాడమి, ఢిల్లీవారు రూ 2000-00

సంగీత వాటక అకాడమి, ఆంధ్రప్రదేశ్ వారు రూ 2000-00

యిచ్చినారు. వారికి నా కృతజ్ఞతను తెలియజేయుచున్నాను.

ఈ గ్రంథము రచించుటకూ, పరిశోధన కాలంలో మొదటినుండి నన్ను అనేక విధాలుగా ప్రోత్సహించి, సహాయముచేసిన కళాపోషకులు, మహాపురుషులు, శ్రీ శ్రీ శ్రీ రాజా సాగి సూర్యవారాయణరాజుగారు. వారికి ఈ రచన అంకితంగా సమర్పిస్తున్నాను.

ఇందులోని ముచ్చటైన రేఖాచిత్రాలు చిత్రించిన శ్రీ బి. రామకృష్ణకు, శ్రద్ధాసక్తులతో అందముగా అచ్చువేసిన ఆదర్శగ్రంథమండలివారికి నా ధన్యవాదా లిప్పిస్తున్నాను.

నటరాజరామకృష్ణ

స ము లే ఖ ము

కవితాదుల వలెనే రసభావయుక్తమైనది నాట్యము. చతుర్వేదాంతర్గతములగు నాట్యాంగముల సమగ్ర స్వరూపము నాట్యము.

సర్వ వర్గములకు, సర్వ వర్ణములకు సర్వకళాస్వరూప సరస సుకుమార రమ్యతల నందించు క్రీడనీయకము ప్రసోత్పత్తి పదము. వాక్యగీతాభినయ రసముల సాముదాయక ప్రయోగము. మనోహరమును, రమ్యమును, కళా ప్రపూర్ణమునగు మధుర, సౌందర్యసృష్టినిర్మాతయగు వీతుక్తులుడేను నాట్య నిర్మాతయగుట సముల సీతము. ఇట్టిదగు నాట్యవేదమానకు సర్వజ్ఞుడగు భరతుడు శాస్త్రప్రణేతగా, అభిజ్ఞాన మహర్షి, బోధప్రభులుగా, ఆవిర్భవించుటచేతనే విశ్వశ్రేయమైనది భరత ప్రోక్షమయిన నాట్యశాస్త్రరీతులు భారతావనిని బహుళ ప్రచారము నందుటయే దాక లోకానుగతముల నందినవి. లోకవృత్తియు రసభావ సత్వపంక్తి మగుట నాట్యగతమై - పయ్యుక్తిమై-సర్వమానససమ్మోదామోదమునందినది. బహుళ ప్రాప్త మగునదై : నను అతిసవ్యములును, సార్వజనీనములును, సార్వకాలికములును అగు అంశములతో బహుళ విలసిల్లమైనది నాట్యము, భారతావనిని

అట్టి మహత్వపూరకమగు నృత్యరీతులతో సముజ్వలమైనది దక్షిణావని. ఆ వివిధ కళారూపాల జన్యజనక స్వరూపాల నందు కూలంకషముగ చర్చించినాగు భరతకళాప్రపూర్ణ శ్రీ నటరాజరామకృష్ణ.

దాక్షిణాత్యుల నృత్యకళలతో పాటు, వారివారి హృదయ సౌందర్యముల నెరిగిన వాడు మన నటరాజ. విజ్ఞాన విన్యాసము దేశోపకృతికి జీవముని నమ్మిన సరసహృదయుడు రామకృష్ణ.

ఈ గ్రంథము శ్రీ నటరాజరామకృష్ణఅపారకృషిని ప్రతిభను వ్యవస్థిత్తిని తెలుపుతుంది.

సిద్ధాంతవేత్తయేగాక అనుభవవేత్తకూడకావడంవల్ల గ్రంథమంతయు సుస్పష్టంగా చెప్పడం జరిగింది.

వివిధ కళాసంప్రదాయ రూపముల జన్యజనక గాంధర్వములను, నాయకానాయకుల భేదాలను సూచించే పటాలవల్ల దాక్షిణాత్య నాట్య కళా చరిత్ర పరిణామం తేటతెల్ల మవుతున్నది.

శివతాండవ వివిధదశలు చిత్రపట సహాయంతో అభివర్ణించి మిత కళ్యణముందు తాండవించేటట్లు చేయకలిగినవారు ఈ రచయిత. వివిధ నర్తన రీతులను పరిశీలనగా జరిగిన తీరు హృద్యంగా వుంది.

ఆలయ నృత్యాలను గూర్చిన వీరి పరిశోధనాన్వయాసంలమూల్యమైనది. వివిధ రాష్ట్రాల శాస్త్రీయ, జానపద నృత్యరీతుల వివరణ బహుధా మెచ్చుకో దగ్గది.

అభినయ భేదాలు, హస్తాలు, నాయికా నాయక రసభేదాలు ఈ గ్రంథమున కలంకారములు.

దాక్షిణాత్య నాట్యకళకు సంబంధించివీరు ఈ గ్రంథమున స్పృశించని అంశమంటూ లేదనే చెప్పగలను. ఏ వంవిధబహుగుణదీప్త నీయమగు నిట్టి రమణీయ గ్రంథమును తిర్చిదిద్దుట చేతనే తా నందుకొన్న భరత కళా ప్రపూర్ణ బిరుదమునకు వన్నెను సముపార్జించి పెట్టినారు మిత్రులు శ్రీ నట రాజ రామకృష్ణ.

భూమిక అతి విశాలంకావడం వలన కొన్ని కొన్ని అంశాలను క్లుప్తీకరించినను సామాన్య పఠితకవసరమైనంత వరకు ఇందు లభ్యమగు ననుటలో సందేహము లేదు.

వీరేయేవిషయముల యందు ప్రజ్ఞను, కౌశలమును చూపిరో భావు కులరగు కళాశీలురు పరిశీలుంతురు గావుత.

శాస్త్రము, సంప్రదాయ విలసితమై కాలగతిలో నవ్యత నాపాదించు కొంటూ అభివృద్ధినందినపుడే కళావిలసితమగుట. ప్రయోగాత్మకముగ ఉపాసకుల దృష్టిని చూరకొనుట. అధ్యేతలకు ఈ దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళా చరిత్ర, సమగ్ర ప్రామాణ్యమై, సుగమబోధనీయ కళామార్గమై విలసిల్లగల దని నమ్ముచున్నాను.

సర్వాంగసుందరమైన ఈ గ్రంథమును సర్వదా నే నాంతర్యమున మెచ్చు మిత్రుడొకడు రచించుట నా కనవద్యమగు ఆనందాన్ని చేకూర్చినది.

మరియూ ఈ కృతిని, సుకృతియు సహజ సామ్యగాంభీర్య రూపసియు కృష్ణభాగవతాద్యనేక గ్రంథముల స్వీకరించిన పరసుడును, రాచకీయ రంగమున వివిధరీతుల నాట్యమొనర్చు దిట్ట, వర్ధమానుడైన శ్రీ రాజాసాగి సూర్యనారాయణ రాజన్యుడు స్వీకరించుట సముచితము. మీదు మిక్కిలి ఈ కృతికర్తయు-భర్తయు-ఉభయులు నాకు పరమ మిత్రులు నగుట నాట్య కళామతలికొక నవ్యమహోదయం. అస్మదాదులకు నవప్రియా సంక్షేపణా సదృశం. జగతికి శోభనప్రాప్తి.

—వసల సూర్యచంద్రరావు

సాగివారిచరిత్ర

భారత వర్ణమును పరిపాలించిన ఊత్రియ రాజుల చరిత్రలందు మూర్ధవంద్రవంశములు ప్రముఖమైనవి. అందు మూర్ధవంశ మూలపురుషుడు సూర్యుడే యనియు ఆయన పేరనే ఆ వంశము మూర్ధవంశముగా పిలువబడుచున్నదనియు ఐతిహ్యము. పురాణపురుషుడైన శ్రీరామచంద్రుడు. అతని పూర్వీకులైనదిలిపుడు మొదలగు ఇక్ష్వాకు కుల మహారాజులు మూర్ధవంశమునకు చెందినవారే. తదనంతరము జానపద చరిత్రలందు ప్రసిద్ధిగాంచిన భట్టివిక్రమార్కులును ఈవంశమునందు సంభవించినవారే. అట్టి మహోన్నత మూర్ధవంశమునకు చెందినదే సాగిరాజ వంశమూ ఈ సాగిరాజ వంశమునకు మొదటివాడు దుర్జయ మహారాజు. ఆ దుర్జయ మహారాజునకు రణంజయ మహారాజును అతనికి ద్యుతికర్ణమహారాజును, ద్యుతికర్ణునకు ధవళకర్ణ మహారాజును ఉదయించిరి. ధవళకర్ణునకు మనుమలు హేమకర్ణ, సోమకర్ణులు వీరి కాలము నాటికి ఈ ఊత్రియ వంశము దేవగిరిపైన ఆధిపత్యము వహించుచుండెడిది పిదప సోమకర్ణునకు కుమారుడైన ద్విజకర్ణ మహారాజు నాటికి దేవగిరి మగధ రాజుల వశమైనది ద్విజకర్ణుడు మాగధులకు సామంతుడై వేంగి దేశమును పరిపాలిస్తుండే వాడు. పిదప సోమకర్ణ మహారాజునకు అన్న కుమారుడైన ప్రభాకర మహారాజు వీరుడై, మగధ రాజులనోడించి దేవగిరి దుర్గమును మరలైవనము చేసికొనెను ఈ ప్రభాకర మహారాజునకు మునిమనుమడు సాగ్నివీచి మహారాజు. ఈతనినే సాగిరాజునియు పిలుచుచుండుట చేత కాలకమమున వీరివంశమునకు సాగివంశమని యన్వర్థనామము కలిగినది.

ఇట్టి సాగిరాజవంశము కాలక్రమమున సామ్రాజ్యమును కోల్పోయి తంగెడు గ్రామ జమీందారి వంశముగా నిలిచిపోయినది. సామ్రాజ్యము ఊడించిపోయినప్పటికిని, ఈ వంశస్థులయందు సచ్చిలము ఏ మాత్రము తరిగిపోలేదు. ఈనాటికిని వీరిపూర్వీకుల ఘనత వీరియందు దృష్టఫలముగా గానవచ్చుచున్నది ఈ వంశీకులు మొదటినుండియు కళాసాహిత్యపోషకులై యశస్సు గాంచిరి.

ఈ వంశమునకు చెందిన జమీందారి వ్రథులు తంగెడు జమీందారియందును ఆ గ్రామమునకు చుట్టుప్రక్కలయందును అనేక ప్రజోపయోగకార్యములనొనరించిరి. ఆయన ప్రజాస్థి తంగెడు గ్రామజమీందారి యందే కాక ఇతర ప్రదేశములయందు వ్యాపించి యుండెడిది. ఈవంశదీపకుడనదగిన శ్రీబుచ్చివేంకట రాజగోపాలరాజుగారు తంగెడు గ్రామ జమీందారియందే గాక యితర ప్రదేశాలందున్నా కీర్తిపొంది యుండిరి. వారి కుమారుడున్నా, వారి వాల్లె అన్నగారైన జోగీ జగన్నాథరాజు గార్హి దత్తపుత్రుడైన శ్రీరాజా సాగి మూర్ధనారాయణరాజు గారు సమర్థుడైన రాజనీతిజ్ఞుడుగా అలవీళాభామాత్ములుగా ప్రస్తుతము ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వంలోమన్నారు. శ్రీ సాగి మూర్ధనారాయణరాజుగారు వారి పూర్వీకుల వలెనే కళాసాహిత్యాభిమాని మహావండితుడు. మహాకవియై ఆంధ్రప్రదేశ్ అస్థానకవిగా వెలుగొందిన కీ॥శే॥ శ్రీ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తికాస్త్రిగారు రచించిన శ్రీకృష్ణ భాగవతమును అంకితము పొందినధన్యులు, మాన్యులు శ్రీ సాగి మూర్ధనారాయణరాజుగారు.

శ్రీరాజా మూర్ధనారాయణ రాజుగారు శోభకృతనామసంవత్సర కార్తీక శుద్ధ ఏకాదశి. అదివారము ఉత్తరా శాద్రానక్షత్ర తులా లగ్నమందు జన్మించినారు.

మూర్ధవంశవాసుడి పేరిట శ్రీ మూర్ధనారాయణరాజు సూర్యునివలె వర్ణిల్లుతూ మహాదైశ్వర్యయుతుడైనవర్ణులకు వాంఛనియుడైన దేవగురువునకు బృహస్పతి వంటి గురునిపొంద విశ్వవిఖ్యాతుడైన సర్వవిద్యలను పేర్చి చంద్రునిలా చల్లగా పెంపొందుతుండెను. దేవత్రాహ్మణభక్తితో, పండితుల యెడ గౌరవభావముతో లోకధర్మము నెరవేర్చుచుండెను చేతికి వచ్చినంత విత్తముగాక సుజనులైన యాచకులువచ్చి అడిగినంతనే మంచి మనసుతో ఇచ్చెడువాడు. అంత ఇచ్చాను-ఇంతయిచ్చాను అని చెప్పుకొనడు "ఇచ్చెదనని చెప్పినంత" ఇచ్చువాడు. అదితప్పని వాడు. అత్యర్థకుడు, భవ్యేసుడు, గోవువాడిననే గర్వములేనివాడు శ్రీ మూర్ధనారాయణరాజు

స్నానము, సంధ్య, జపము, సజ్జనపేవ, ధర్మచింతన గాక అన్యవిధంగా కాలుకదిపకు. దుష్ప్రసంగతిని మెలగదు. దుష్ప్రసవముల వంక నవులాటకయినను మనసుపోనివ్వదు.

అన్నలను తన తండ్రీలాగా కొలుచును. తమ్ములను తనయులలాగా ఆదరించును. సోదరవత్సలను తల్లులుగా భావించును. ఇతరుల విత్తము తృణప్రాయముగజూచును. భూతకోటిని తనఆత్మలాగ నిత్యము భావించును. తనను ఆశ్రయించిన వాడు ఏదైనా తప్పుచేసి, తప్పును ఒప్పుకుంటే ప్రశాంతంగా ఆదరించి తానికి హాని చెయ్యకుండా పూర్వపు ప్రేమకంటే మారురెట్లు ప్రేమతో ఆతనిని ఆదరించును.

శ్రీ మూర్ధనారాయణరాజు ఎలమంచిలి గ్రామములో దేవసేవాని సుబ్రహ్మణ్యస్వామి కూలిని దుర్గ, కేశగ్రహ దేవాలయం కట్టించి దాని ప్రతిష్ఠకు కొంత ద్రవ్యము వెచ్చించి, ధూపదీపాదియర్చనలు రెండు

పూటలా ఒరుపుటకు ప్రతి సంవత్సరము రెండు వందలదూపాయలు ఇచ్చుచున్నాడు. అంతేగాక ఆ యల మంచిలి గ్రామంలోనే 18 నెలలు జరిగిన పత్రయాగమునకు 18 మార్ల దూపాయలను ఇచ్చిన త్యాగమూర్తి శ్రీ సాగి సూర్యనారాయణ రాజు. యెలమంచిలి తాలూకా పువమంక అగ్రహారం శ్రీ వేంకటేశ్వరి ఆలయం, నరసింహస్థలం తాలూకా కైలాసపట్టణం శ్రీ రాజగోపాలస్వామి ఆలయం, నరసింహస్థలం తాలూకా బలిపుట్టం శ్రీ భ్రహ్మలింగేశ్వర ఆలయములు పునరెద్దరణ కార్యక్రమము నిర్వహించిరి.

శ్రీ వారికి ఆత్మగౌరవ మతాభివేళాలు అభిసవనుట సత్యదూరము. పుట్టుకతోనే వారిలోనివి, తమ కొత్తననుట నిక్కువము. గౌరవభంగమున్నచో ప్రాణము గూడా లెక్కచేయడనుట యదార్థము. నేను నీ వాడను నన్ను కాపాడుము అని ఎవరైనా ప్రార్థించిన వానిని కుమారునికన్న ఎక్కువగ సంభావించి అతని మనోరథమును తీర్చి ఎంతో దయతో అణినిని రక్షించును. శ్రీ సూర్యనారాయణరాజువంటి భక్తవత్సలుడు ఈ కలికాలంలో ఒక్కడూ కనబడడు.

కపటము, కల్ల, మోసము, విపరీతార్థము, వికటోక్తిదంభము శ్రీ సాగి సూర్యనారాయణ రాజు గారిలో లేవనుట సత్యము

శ్రీ సాగి సత్యనారాయణ రాజు దయాంతఃకరుణులు. తన వద్దకు వచ్చిన యెట్టివారినైనను దయతో వారు వచ్చిన పనిని తెల్పుకొని వారికి ఉచితమైన సమాధాపమిచ్చి క్షణములో వంపును. ఇది వారి సహజ సద్గుణమని విశ్వయముగా చెప్పవచ్చును.

కవులన్నా, కవిత్వమన్నా వారికి ఎంతో ప్రేమ, వారికి తన మనస్సునే అర్పించువాడు.

అడిగిన అర్థము అద్దలకు ముచ్చటగా ఇచ్చువాడు ఈ యువకారము మీచేతనే కావలెనని యర్థించిన వారికి ఆ ఉపకారము చేసిపెట్టును ఇతరుల బాధను చేతనై సంతలో తొలగించును. భూతదయూభక్త్యబుద్ధి వలన మంచివాడనే పేరు సంపాదించుకొన్నాడు. ఇతడు సత్యవాక్య ప్రవర్తకుడు. కాంతుడు, సుగుణ సాంబుడు. మృదుల హృదయుడు ఆచార నిరతుడు, తడమరుడు - శ్రీ సూర్యనారాయణరాజు.

సుగుణములెల్ల పోగై వీక్షకులకు సంతసము కలుగునట్లు ఈ లోకంలో శ్రీ సాగి సూర్యనారాయణ రాజుగా జన్మమందెకో, లేక సుగుణములు ఉగ్గలో రంగరించి పొంపుగా బొజ్జలో పోసెనో-లేకుంటే లెక్కలేని సద్గుణాలు ఈ దొరకేల కలగును.

శ్రీ వేంకట రాజగోపాలరాజునకుజనమంది శ్రీ కోగి జగన్నాథరాజేంద్రునకు దత్తపుత్రుడై తనను కలి దిండి వంశ వేంకటసుందరునకు, వేంకట సుభద్రయ్యకు కలిగిన వేంకట నరసయ్యను పెండ్లాడి ఘనముగా గార్హస్థ్యధర్మము నెరుపుతుండెను శ్రీమతి వేంకట నరసయ్య చంద్రమతికి, సావిత్రికి, సీతాదేవికి సాటియై పేరు గాంచిన సాధ్వీలలామ. విజ్ఞానధామ.

చావలతో పరజనుల, ధరినొల్లని మంగళాంగి ఈమె పదిమంది నోటపడి రచ్చకెక్కిని మంజువాణి ఈమె. అర్థాంగివని గర్వముతో భర్తను గద్దరింపని మృటివరాక్షి. పాటి చెప్పివా మాట్లాడ దలపెట్టిని విభుద దేవి ఈ విభుదేంద్రదేవిని ఎల్ల వారు కొనియాడు చుండ ప్రాణనాధుని మనసులో వశించుచు వాకాస్థాన మెలమిగొనియు అనువర్తనమున భర్తను కొలుచుచుండును గుణకదంబ వేంకటనరసమాంబ.

శరీరానికి నీళ్ళలాగ భర్తకు నీడయై, భర్తతో కలిసి యెల్లప్పుడు తస్యచిత్తముతో మాటామంతితో ఒక్కటిగా కన్నులపండువుగా మెలగు ఈ మానవతీ లలామను వివాహమాడి మాన్యుడు ఈ సూర్యనారాయణ రాజు ధన్యుడాయెను.

అభినవ విప్లవ దేవరాయ విరుదాంకితులైన, ఈ మహా పురుషుని నేను బకసారి దర్శించుట సంభవించినప్పుడు నా కళాసేవ, ప్రచారము, సృత్యకళాపరిశోధన గూర్చి తెలిసికొని ఆనందించిరి. చిరుతప్రాయముననే అంతటి పాండిత్యము సంపాదించినందుకు సంతసం వెలిబుచ్చిరి. ఆంధ్రుల సృత్యకళా చరిత్ర వ్రాయుచున్న విషయాన్ని ప్రశంసించి, అట్టిది దేశానికి యెంతో ఉపయోగకారియని తెల్పి. అట్టి పరిశోధన విశేష వృధాప్రయాసలతో గూడిన దగుటచే-నే కోరకముందే ఆ పరిశోధనకయ్యే అర్థిక సహాయము తాము చేయుచుమని నిండుహృదయముతో నెలవిచ్చినారు. ఆ పరిశోధన కాలమునందే తెనుగుభాషాసమితి వారు-దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళాచరిత్ర రచన పోటీలు నిర్వహించినారు ఆ పరిశోధన ఫలితాలను ఈ గ్రంథ రూపములో రచన సాగించి పోటీలకు పంపినాను. ఈ గ్రంథము ఉత్తమ రచనగా యెంచి ప్రథమ బహుమతి యివ్వబడినది. ఈ రచనకు ప్రోత్సాహకులు శ్రీ రాజావారే గనుక వారికి నేనారాధించే సృత్య సరస్వతి చల్లని దీపెనతో సమర్పించుచున్నాను. వారు దయతో స్వీకరించినందునకు ధన్యవాదాల నర్పించుచున్నాను.

సృత్యనికేతనం,
మైదరాబాదు.

“భరత కళాప్రపూర్ణ”
నటరాజ రామకృష్ణ

శ్రీ రాజా సాగి సూర్యనారాయణరాజు గారు

‘ చదివితీ సకలశాస్త్రములు,

అందలి సారములెల్ల గ్రహించితీ

అంత, విజ్ఞాన నేత్రంబు విప్పిజూడ,

తెలిసికొంటిని నాకేమి తెలియదంచు ’

— భిష్యం సూక్తి.

ది వ్యవాణి—

తెలియనిది, తెలియదని చెప్పుట

అబద్ధయానికి మార్గము.

తెలియనిదాని గూర్చి డాండికములు వచ్చుట

ఆత్మవంచనము,

విద్య వినాశానికి మొదటి మెట్టు.

(ఆధీనయ విద్యాభ్యాసము ముగించి, సెలవు దీసుకొనునప్పుడు పూజ్యగురువు శ్రీమతి రాజమ్మగారు దీవిస్తూ
పల్కిన ఆమృత వాక్కులు.)

ఈ గ్రంథము దక్షిణ భారతదేశమునందలి వివిధ నాట్య సాంప్రదాయములను గురించి తెలుగులో వ్రాయబడిన గ్రంథములలో ఉత్తమమని నిర్ణయింపబడి తెలుగుభాషాసమితి వారిచే జరుపబడిన పోటీలో ఆంధ్రప్రభుత్వమువారిచే ప్రథమ బహుమానమును పొందినది. ఈ బహుమానము డి. 22-6-1965 ని రాష్ట్రపతి దాక్తరు రాజేంద్రప్రసాద్ గారిచే హైదరాబాదులో జరిగిన మహాసభలో నొసంగబడినది.

నటరాజు రామకృష్ణ

దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళాచరిత్ర

విషయ సంగ్రహము

వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణమునగల ప్రదేశమునందంతటను వ్యాప్తిలోనుండియున్న వివిధ నృత్య, నాట్యకళారీతులను— ఆటవిక, జానపద, శాస్త్రీయ వద్దతులలోని అన్ని విధానములనుగూర్చి విపులముగా ఈ గ్రంథమున చర్చించబడినవి. ఇందు నాలుగు భాగములు గలవు.

మొదటి భాగములో—

కళ, లలితకళలు, నృత్యకళ, మహారాష్ట్ర దేశముతోగూడిన దక్షిణ భారతమునందలి నాట్య సాంప్రదాయములు చర్చించబడినవి.

రెండవ భాగములో—

ఆటవిక, జానపద నృత్యములు చర్చించబడినవి.

మూడవ భాగముందు—

నృత్యకళాసారస్వతము, భరతుని నాట్యశాస్త్రము, అభినయ దర్పణము, అలంకారశాస్త్రము రస ప్రకరణము చర్చించబడినవి.

నాలుగవ భాగముందు—

భరతనాట్యము, దక్షిణదేశమునందు ప్రచారములోనున్న 'లాస్య' విధానము—చాపిఆట—దక్షిణదేశపు దిర్ఘారు నృత్యములు, వాటియొక్క వివిధరీతులు—నృత్య, నృత్య, అభినయములు—ఇతర నూతన నాట్యవిధానములు చర్చించబడినవి.

వివరములు

మొదటి భాగము—

- (a) కళ—కళకు ప్రకృతితోగల సంబంధము—లలితకళలు—నాట్యకళ, సంగీతము, చిత్రలేఖనము, శిల్పము. వీనికిగల సంబంధము—కళ, కళాకారుడు. కళాకారుడు ప్రకృతినుండి నేర్చుకొనదగిన విశేషములు.

నాట్యధర్మ, లోకధర్మ—వీనికి లలితకళలయందుగల ప్రాధాన్యత, జానపద కళలు—శాస్త్రీయ కళలు.

- (b) సంగీతకళ—భారతీయ సంగీత, నృత్యములయొక్క చారిత్రక వివరణము.

- (1) వేదయుగము. (2) శాస్త్రయుగము. (3) ఆధునికయుగము.

నాట్యకళ—సంగీతము—వీని యుత్పత్తి—చరిత్ర. కళ—మతము, నృత్యము—సంగీతము, పూజావిధానములలోని భాగములు. విద్యాధికులచేత, నాగరిక ప్రజలచేత ఆదరింపబడిన కళావిధానములు.

- (i) దేవదాసీ నృత్యవిధానములు—దేవాలయ నృత్యములు, ఆలయములందు దేవతామూర్తుల యెదుట ప్రదర్శింపబడెడి శాస్త్రీయ నృత్యములు—పుష్పాంజలి, నవనంది, భుజంగత్రాస, కుభరీల, ఆకాశచారి, భూచారి, కౌస్తుభము మొదలైనవీ.
- (ii) కేళిక, కచేరీ లేక దర్బారు నృత్యములు—రాజదర్బారులందు, పండితసభలందు ప్రదర్శింపబడు నృత్యములు. మేళ ప్లాప్తి, జిక్కిణి, దండలాన్య, పేరిణి, జతి, శబ్దము, వదకేళిక, చౌపదకేళిక, దురుపదకేళిక, పెద్దము, పదము, జానకి, దేశి, దరువు, గుజ్జరి మొదలగునట్టివి.
- (c) ప్రాచీన భారతీయ శాస్త్రీయ నృత్యరీతులు.
- (i) మతసంబంధములైనవి—నవర, వీరనాట్యము, ఖడ్గనృత్యము, బెహళ మొదలైనవి.
- (ii) బృంద నృత్యము. } టరంగి కర్ణణి మొదలైనవి.
సంఘ, మతసంబంధములు. }
- (iii) ప్రబంధ విధానము—చలికము.
- (iv) ఆలయ నృత్యములు—నవనంది, బలిహరణ నృత్యములు.
- (v) దర్బారు నృత్యములు—జకారి, మత్తావళి, తాండలిక—అందలి తాళములు, రాగములు, మృదంగ శబ్దములు—ప్రదర్శన రీతులు—హస్త, చారి, కరణ విన్యాసాదులయొక్క వివరణ.
- (d) శివతాండవము—సప్తతాండవములయొక్క తాత్విక దృక్పథము—వాటియొక్క కలయిక, ప్రదర్శన విధానము. శివతాండవ పౌరాణిక దృక్పథము—తాండవములందు పాడబడునట్టి గీతములు, మృదంగశబ్దములు.
- (e) దేవదాసి—దేవదాసీ విధానము—ప్రారంభము, అభివృద్ధి పతనము—దేవదాసీలలోని తరగతులు, ఆలయముల్లోని విధులు, శిక్షణ, నాట్యవిధానములు—ప్రత్యేక సమయములందు, వర్షదినములందు ప్రదర్శింపబడు నృత్యములు—శివదాసీలు విష్ణుదాసీలు, వారి నృత్యభేదములు— అందలి సంగీత రచనలు, తాళములు, వివిధ హస్తవిన్యాసములు, అడవులు మొదలైన వివరములు.
- (f) నాట్యమేళములు—నట్టుపమేళములు, భాగవత మేళములు—కూచిపూడివారి ప్రత్యేకత—
కూచిపూడి, కోటకొండ నాట్యమేళములు, మేలటూరు, శోలమంగలము, భాగవత నాట్యమేళములు—ఆయా నాట్య సాంప్రదాయములు; అడవులు, జతులు, దరువులు, వృత్తములు, కందము, శ్లోకము, మొదలైనవి—ప్రదర్శన విన్యాసరీతులు—పాట, ఆట (నృత్యము), నాటకముల్లో పాత్రధారణ, ఆహార్యము లేక ఆలంకరణ, దుస్తులు, సహకార సంగీతము, నాద్య పరికరములు, పాటలయందలి వివిధరీతులు, స్పృశ, నృత్యములు మొదలగువాని వివరములు.
- (g) కథకళి—మంజూరు దేశమందలి నాట్యవిధానము—కథకళియొక్క పూర్వపు రీతులు—ముద్రలు, నవరసములు, కరణములు అంగ హారములు, తాళములు, శబ్దములు. ప్రదర్శనముల్లోని పాటలు—చెక్కిరాయకుత్తు, కైకొత్తుకళి, కుట్టి, సేవకలి, సంఘకళి, మొదలైనవి.
మోహిని అట్టము—మళయాళదేశపు నాట్యప్రీతిచే ప్రత్యేకముగా ప్రదర్శింపబడునట్టి నృత్యవిధానము.
- (h) కర్నాటక దేశమునందలి యక్షగాన సాంప్రదాయములు—అభినయ, నృత్య, నృత్త విధానములు.
- (i) ఓరియంటల్ నాట్యము:— ఆధునిక నాట్యవిధానము— అభివృద్ధి, ప్రదర్శన. బుద్ధిని జీవితమందలి ఘట్టముల—“బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి” వంటివి— నృత్య ప్రదర్శనము, సంగీత వాద్యరీతులు.
- (j) దక్షిణ దేశమునందలి జానపద నృత్యములు. మత, సాంఘిక సంబంధములు:— (1) జానపద ప్రీతి నాట్యములు.
(2) పురుష నాట్యరీతులు.
(3) స్త్రీవరుల నాట్యములు.

(1) కమ్మి, కోలాటము, బకకమ్మలాట మొదలై నవి.

(2) గరగలు, కోలాటము, కప్పెటగుండు, వీరనాట్యము.

(3) వీధిభాగవతము, జోగట, బొమ్మలాట, తోటబొమ్మలాట, యానాది, దాసరి భాగవతులు, తమాషా, దండోరా, కురవంజి మొదలై నవి.

(k) నృత్య ప్రదర్శనము—ప్రదర్శనా విధానము సంపూర్ణముగా వివరింపబడినది.

రెండవ భాగము— 111

ఆటవికజాతుల, జానపద నృత్యములు:— ఆటవికులు, వారి వివిధ నాట్యరీతులు—సచరులు, గోండులు, బైగాలు, కోయలు, చెంచులు, బఁజారులు, తోడలు, గడబలు, బిరియనులు, కురవలు యితరులు—

ఆటవిక, జానపదాదుల సాంఘిక మత సాంప్రదాయకాది నృత్యములు — బిరియనుల నృత్యజాత్రలు—కురవల పంటల నృత్యములు, హల్పావేట నృత్యములు—గోండుల ఖర్మ నృత్యము, బైగాలయొక్క రేలా, సేనా నృత్య విధానములు—నాట్యరచనలు, తాళ కాల ప్రమాణాలు, సంగీతము—ఆటవికుల నృత్యములందువయోగింపబడు సంగీతోపకరణములు—వాద్య విశేషములు.

మూడవ భాగము—

నృత్యకళా సంబంధములగు గ్రంథములు, సారస్వతము. తాండవ, లాస్య, నృత్త, నృత్య, నాట్య, అభినయములకు ఈ దిగువను పేర్కొనబడినవి ప్రధానములగు ప్రమాణ గ్రంథములు.

(1) భరతుని నాట్యశాస్త్రము, (2) భరతార్ణవము. (3) అభినయ దర్పణం. (4) బలరామ భరతము. (5) హస్త లక్షణదీపిక. (6) సంగీత రత్నాకరము. (7) కుట్టివీ మతము. (8) నృత్త రత్నావళి.

ముఖ్యమగు అలంకార గ్రంథములు:—

(1) ప్రతాప రుద్రీయము. (2) రవగంగాధరము, (3) భావ ప్రకాశర. (4) రసమంజరి. (5) భరత రస ప్రకరణము. (6) నరస భూపాలీయం (7) వాఙ్మయనుని కామ సూత్రములు.

తెలుగు గ్రంథములు:—

(1) భరతసార సంగ్రహము. (2) అభినయ స్వయంబోధిని. (3) పంచరత్న ప్రబంధము. (4) భరతార్ణవము. (5) సభారంజిని. (6) వివిధ సంస్థానములందు, నాట్యచార్యులవద్దగల వ్రాత ప్రతులు. (7) పండితారాధ్య చరిత్ర. (8) బసవ పూరాణము. (9) పల్నాటి వీరచరిత్ర. (10) కావ్యాలంకార సంగ్రహము.

అత్యంత ప్రాముఖ్యముగల ప్రమాణ గ్రంథము—భరతుని నాట్యశాస్త్రము. 381 అధ్యాయములు గలవు (381వ ప్రకరణము రెండు ప్రకరణములుగా విభజించబడి కొన్ని ప్రతులయందు 37 ప్రకరణములుగా గానబడుచున్నవి. నాట్యమునకు సంబంధించిన ప్రకరణములు వివరముగా చర్చించబడినవి—

(a) నాట్యము, నృత్య, నృత్త, లాస్య, తాండవములు.

నాట్యము—వివిధరూపములు. నృత్యము—వివిధరూపములు.

(c) నృత్తము—విషయ, వికట, లఘు మొదలగు రీతులు.

(d) లాస్యము—ఛరిత, యౌవరిత

(e) తాండవము—పెదారి, బహురూప.

(f) చతుర్విధ అభినయములు—ఆంగిక, వాచిక, ఆహార్య, సాత్వికములు.

(g) రసము, భావము—సాత్వికము. సంచారి భావములు—నాట్యమునందు ప్రచరించు విధము.

(h) నవరసములను రూపొందించు ప్రదర్శనానుకూలములగు ప్రత్యేక నృత్యరచనలు.

(i) తాండవలక్షణము—దారి, కరణ, అంగహార, రేచక, ఖండ, మండలాదులు.

108 కరణములు—కొన్ని కరణముల వివరణ, ప్రయోగము, నృత్యమిందుపయోగపడు మృదంగ శబ్దములయొక్క వివరణ

(j) హస్తములు—సంయుత, అసంయుత, నృత్య నృత్త హస్తములు వాని ప్రాముఖ్యత.

(k) స్థానకములు, స్థానములు, త్రీమరములు, మొదలైనవి.

(l) నృత్య ప్రదర్శనమునందు నృత్త, నృత్యసమయ వివరణ.

(m) తాళములు—వాని ప్రమాణాలు. నృత్యమునందుపయోగపడునట్టి వివిధములగు తాళములు, జాతులు.

(n) పాద విన్యాసము— అడవు, జతి, జాతులు మొదలైనవి.

(o) నృత్య శిక్షణ.

అభినయము —

చతుర్విధాభినయము—ఆంగిక, వాచిక, ఆహార్య, సాత్వికములు. నవరసములు—వాటి సంపూర్ణ వివరములు.

సంచారి వ్యభిచారుల అభినయమునందు ప్రదర్శించు విధము. ఆంగిక, సాత్వికములు—లాస్య, తాండవములు వీనియందు పయోగపడెడి రసములు.

తాండవమందు లాస్యవిధానము, లాస్య విధానములో తాండవము. ఉదాహరణ సహితముగా.

నాయికా నాయకులు

శృంగార నాయికా నాయక వివరణములు. అలంకార కాస్త్రము ననుసరించి నాయికా నాయకులయొక్క వివరణము.

రసములు, రాగములు, తాళములు, యతులు. వాటిలో రచనలు—ధమరుకయతి, మృదంగయతి. ఉదాహరణములతో పరణము.

రసము—వాచికాభినయము.

రసములు—దుస్తులు. పాత్రధారణ, ఆహార్యాదులు. అలంకరణాదులు.

వైవాటికన్నిటికీ ప్రమాణము—అలంకార శాస్త్రములు, రసశాస్త్రములు.

నాలుగవ భాగము—

భరత నాట్యము—దక్షిణ భారతదేశములోని ప్రభువులచేత పోషింపబడి, దేవదాసీయ. రాజసర్వకములు రూపొందించి ఆ పృథ్విచేసిన ముఖ్యమైన నాట్యవిధానము—భరత నాట్యము, తేజ, దాసి ఆట, టోగము ఆట. దానియొక్క ప్రారంభము, అభివృద్ధి విజయనగరము, తంజావూరు చర్చాదులందరి భరత విద్య.

క్షత్రియ ప్రభువుల ఆస్థానములయందును, వెంకటగిరి, కాళహస్తి, పిఠాపురము మొదలైన జమీందారుల ఆస్థానములందును ఒనర్పబడిన నృత్య విధానములలోని రీతులు, వ్యత్యాసములు.

తంజావూరు. చార్వేటినగరము, కాళహస్తి. దొబ్బిరి, వెంకటగిరి. పెద్దాపురం, పిఠాపురము, విజయనగరము, జయపురం మొదలైన జమీందారుల ఆస్థానముల యందభివృద్ధిగాంచిన నృత్యకళ—వివరణ.

తేజ—పూర్వపు ప్రదర్శనరీతులు. ప్రస్తుత విధానము, ఎప్పుడెట్లు పెంపొందినది—ఈరెంటికిగల వ్యత్యాసము.

తంజావూరును పాలించిన నాయక ప్రభువులు. క్షేత్రజ్ఞులు—దక్షిణభారత నృత్య విధానమునందు ముఖ్యముగా అభినయ కళకు ఆయన జేసిన సేవ.

క్షేత్రీయ్యకు పూర్వముండిన నృత్యకళ. క్షేత్రీయ్య పదరచన తరువాత అభివృద్ధిజెందిన నృత్యకళ.

రఘునాథ నాయకుడు—లలిత కళలకు, నృత్యమునకు ప్రోత్సాహము.

విజయరాఘవ నాయకుడు—సంగీత, నృత్యకళలకు యక్షగానములకు గల్గిన యుపకృతి.

రంగాజమ్మ—కవయిత్రి, కళాసేవ.

మహారాష్ట్ర ప్రభువులు—యక్షగానములు (నృత్య నాటకములు) కళాభివృద్ధి—వీరికాలములో (భరతనాట్యము) కచ్చేరి నాట్యముయొక్క అభివృద్ధి.

చిన్నయ్య, పొన్నయ్య, ఎడివేలు, శివానందము మొదలైనవారి కృషి.

వెంకటాద్రిమహాత్మి—నృత్య నాటకములు, వీరి భాగవతములు, పదములు మొదలైన నృత్యసంగీత రచనలు—

నభావతయ్య, సారంగపాణి, సీతయ్య మొదలైన కర్తలు.

ఆధునిక భరతనాట్య ప్రదర్శనము

(1) అరిరింపు (2) జతిస్వరము (3) శబ్దము (4) వర్ణము (5) వదము (6) జావళి (7) తిల్లావ (8) తరంగములు
అష్టపదులు (10) శ్లోకములు;— ఇందరి నృత్య, నృత్య ఆభినయాదులు.

వదాభినయము—శృంగార నాయకలు. శృంగార రసము.

రాక్షిణాత్య వివిధ భరతనాట్యములు—ఉదాహరణములు. నాయికాభినయము వదములు—సోదాహరణము.

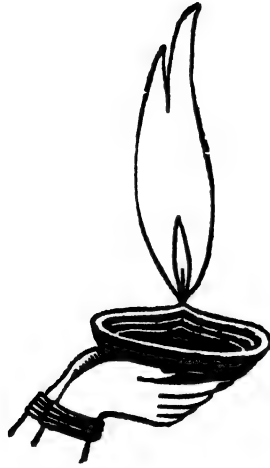
అష్టపది—గుప్తాభినయము, ప్రత్యక్షాభినయము.

రాగనృత్యము—వివిధ రాగములలోని భావమును ప్రకటించు నృత్యము.

దేశి, మార్గి భేదములు—వాని నృత్యరీతులు.

నర్తకుని కళా ప్రావీణ్య పరీక్ష

నృత్యకళ—నాట్యచార్యుడు.

భారతీయ నృత్యకళ పెంపొందిన రీతి

ప్రకృతి.
|
కళలు.
|
లలితకళలు.

నాట్యధర్మి
(మార్గి)

లోకధర్మి
(దేశి)

లలితకళలు.

సంగీతము

చిత్రలేఖనము

శిల్పము

గీతము

వాద్యము

నాట్యకళ

నాట్యము

నృత్యము

నృత్యము

యక్షగానము
నృత్యనాటకము

గేయ, వచన
నాటకము

విషమ

వికట

లఘు

నృత్యము

లావ్యము

తాండవము

ఛరిత

యావరిత

పెజారి

బహురూప

X

X

X

X

నృత్యము

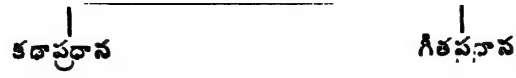
రసప్రదాన

గతిప్రదాన

జతిప్రదాన

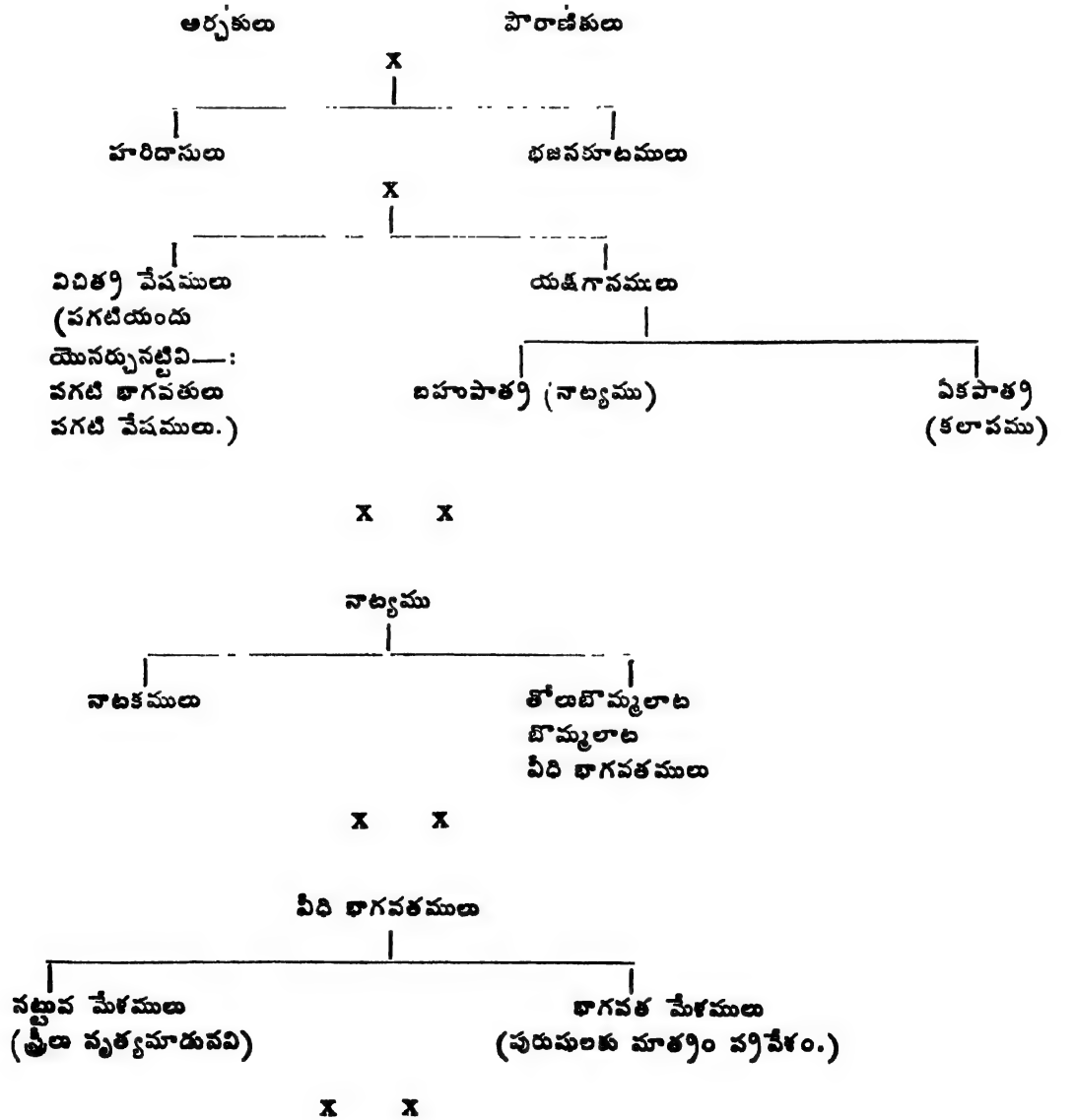
కర్తిప్రదాన

నృత్యము

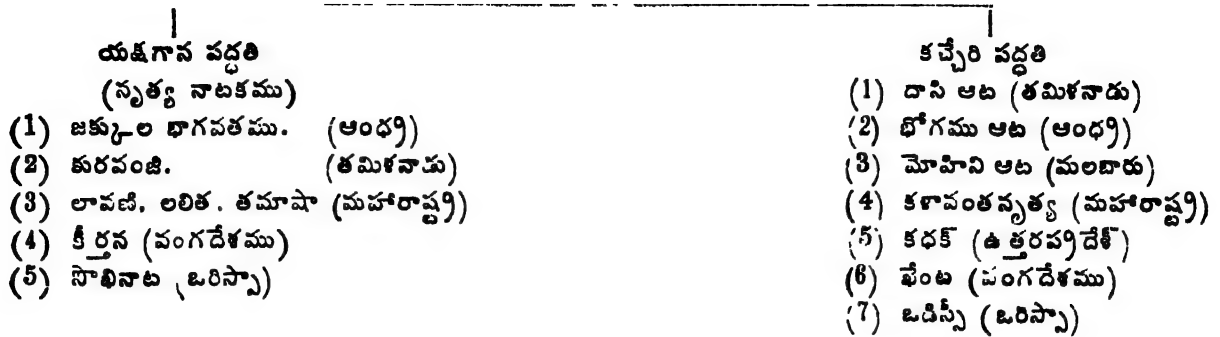

ఆలయరశాలు

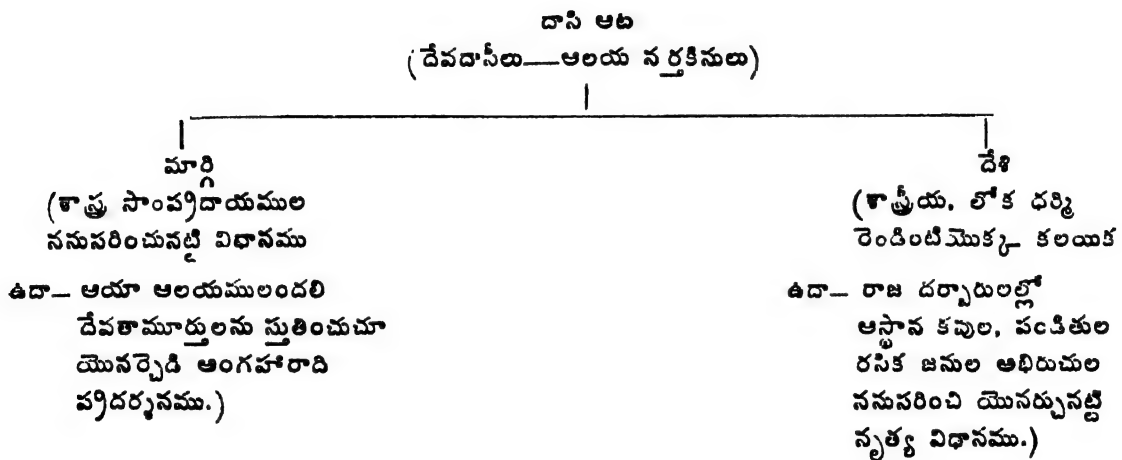
ఆలయము (హైందవ సంస్కృతికి నిలయము)

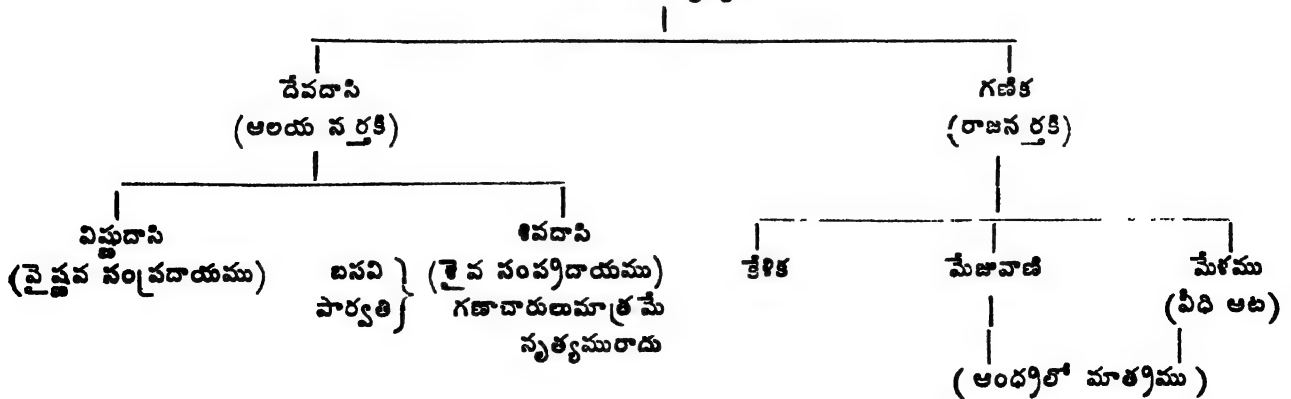
నటువ మేళము

X X

దేవదాసీ నృత్యము

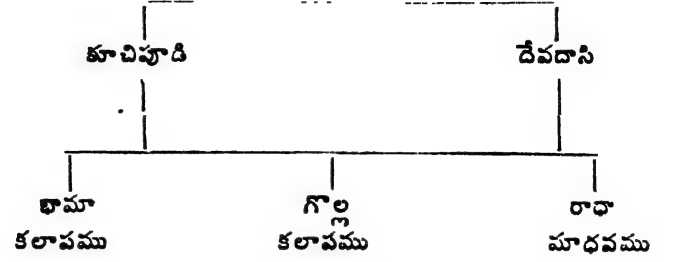
భాగవత మేళములు

(నాట్య మేళములు)

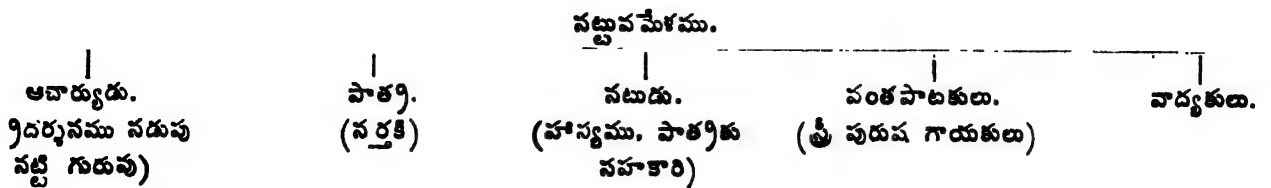
వీధి భాగవతులు

- I (a) కూచిపూడి బ్రాహ్మణ భాగవతులు
- (b) కోటకొండ
కవట్రాల భాగవతులు
- (c) యానాది భాగవతులు
- (d) చెంచు భాగవతులు
- (e) గొల్ల భాగవతులు
- (f) నక్కల భాగవతులు
- (g) దాసరి పాటపలు
- (h) బహురూపులు (ఆంధ్ర)
- II బ్రాహ్మణ భాగవతులు (తమిళనాడు)
మేలత్తూరు, డిత్తుకాడు, శూరిమంగళం
- III యక్షగాన నర్తకులు (కర్నాటక)
- IV కథాకళి
చక్కియార్ కుత్తు
కుట్టియాటమ్ (మలబారు)
- V రామరీలా
నౌటంకీ
భరతులు (ఉత్తరదేశము)
- VI గజన్ (పంగదేశము)
(శివరీతి)
- VII దండోరా (మహారాష్ట్ర)

కలాపములు
(ఆంధ్రలో ప్రచారమునందు గలవు)

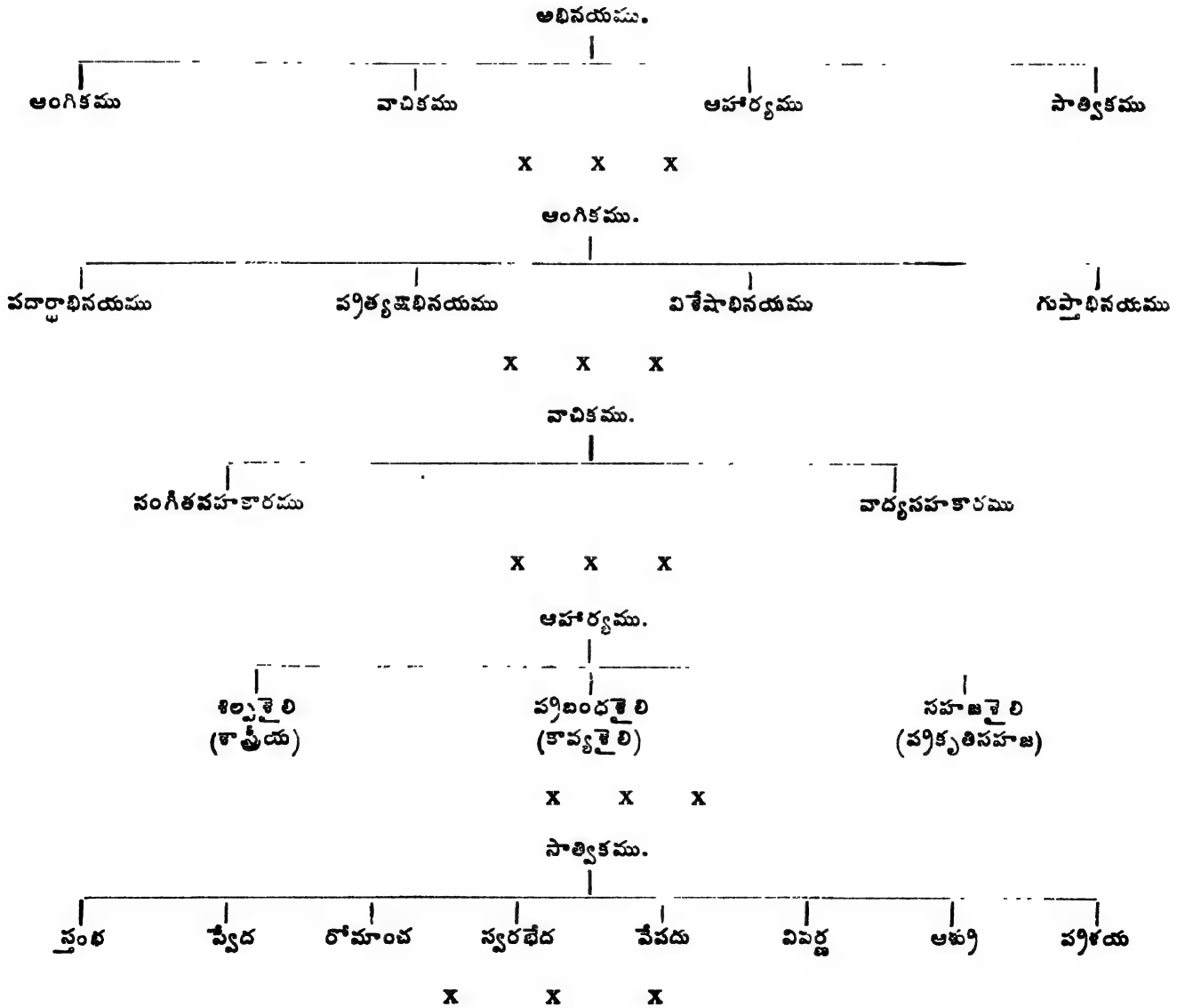

కలాపములందు తప్ప భాగవత నాటకములందు శ్రీ పాల్గొనదు. శ్రీ పాత్రలుగూడా పురుషులే నాట్యమాడుదురు. ఇందలి నాట్యరీతులు తాండవమునకు జెందినట్టివి. గమకనే శ్రీ పాత్రల నృత్యము కుద్దలాప్యముగాక. తాండవ నృత్యవిధానములోనే తేలిక పద్ధతులలో నొనర్చబడును.

వాద్యపరికరములు.

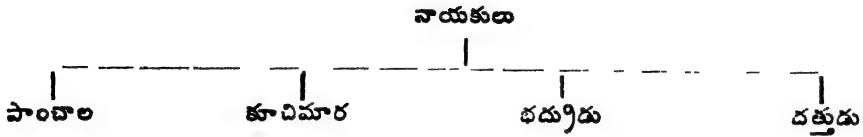
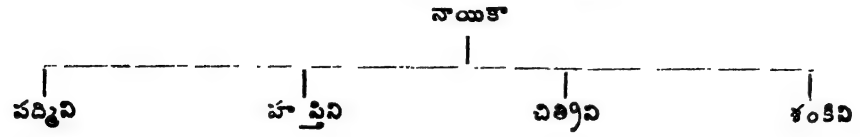
- (1) చర్మవాద్యములు—మృదంగము, తబలా, శుద్ధమద్దెరి మొదలైనవి.
- (2) గాలివాద్యములు—వేణు, ముఖవీణ, మొదలైనవి.
- (3) తంతి లేక తంత్రీవాద్యములు—వీణ, తంబురా, వాయలీనము మొదలైనవి.
- (4) తిత్తి—(శృతి)
- (5) జలవాద్యము—జలతరంగిణి.

దశావస్థలు.

(1) చక్షుఃప్రీతి	(8) తాపము
(2) చింత	(7) లజ్జాత్యాగము
(3) సంకల్పము	(8) ఉన్మాదము
(4) గుణానుతి	(9) మూర్ఛ
(5) క్రియాద్వేష	(10) మృతి

కళాశాస్త్ర ప్రమాణములు

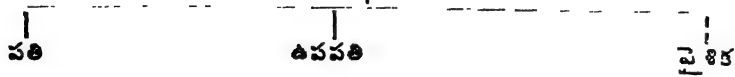
X X X

ప్రత్యాక నాయకులు

‘శృంగారి’ అను నాయకుని గూర్చి రసరత్న కోశమున పేర్కొనబడినది.

పురుష

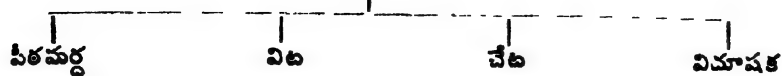
X X X

శృంగర నాయక

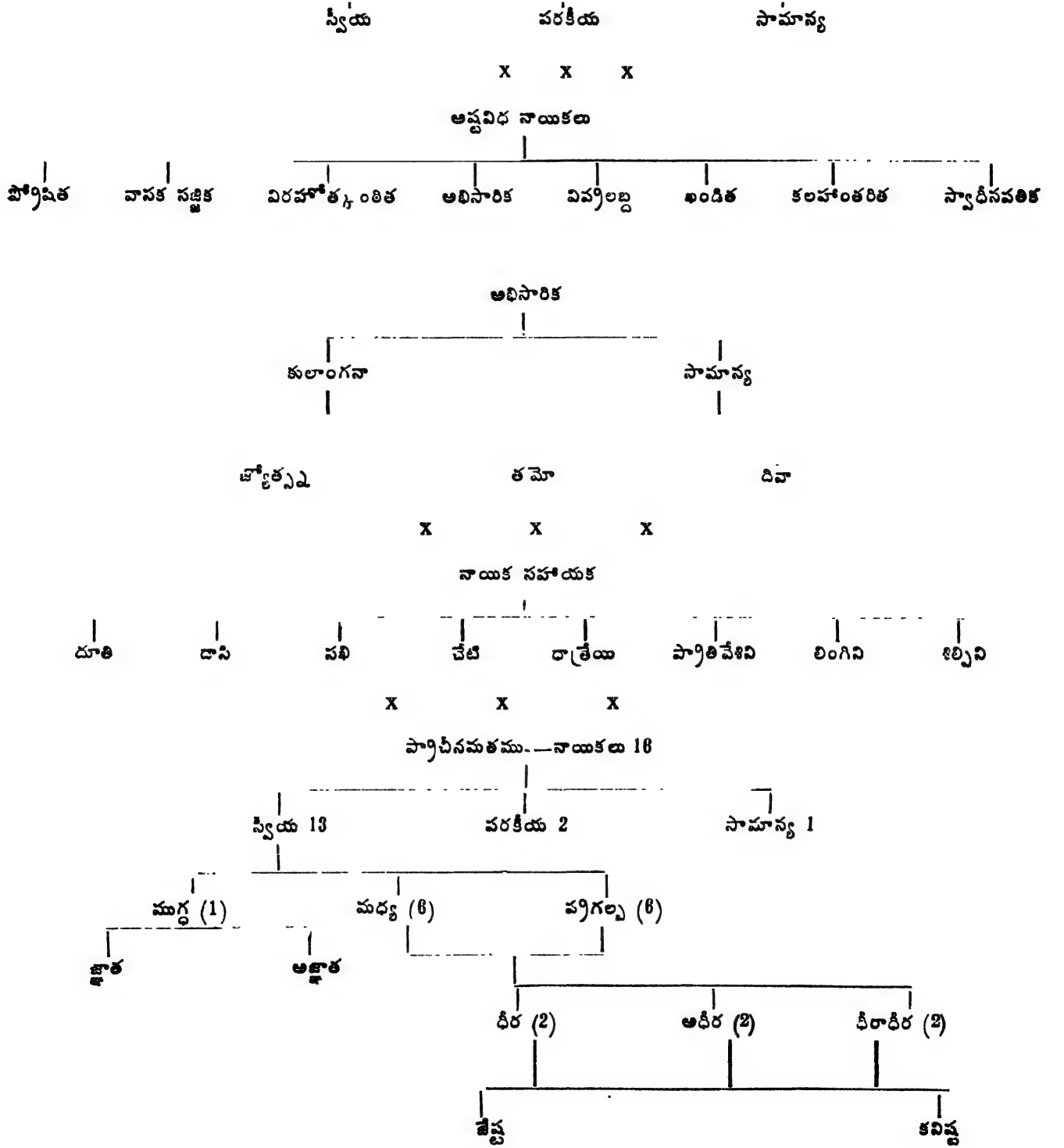
X X X

వర్మపదిన

X X X

నా యి కా భే ద ము లు
ప్రకృతి

కన్య

పరోధ

ప్రాచీన మతానుసారము చెప్పబడిన 16 నాయికలు

ఎనిమిదేసి దళావిశేషములచే ఒక్కొక్కరు 8 విధములగుదురు.

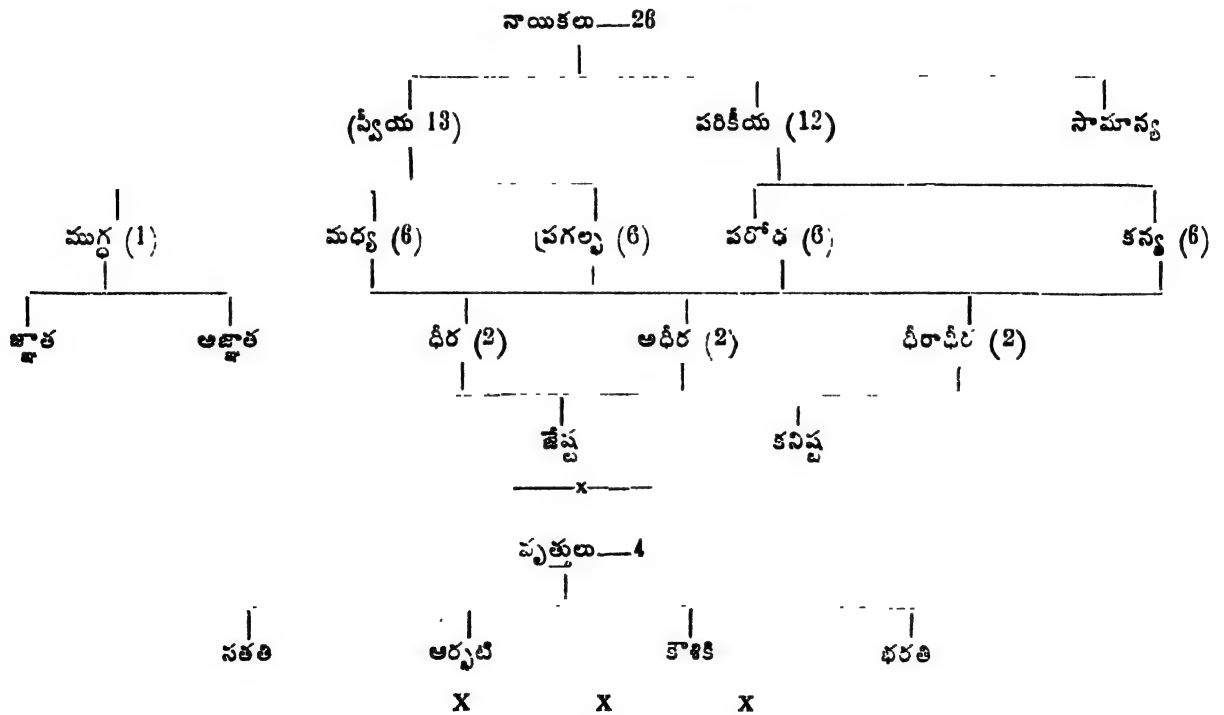
(వారే షోషిత, ఖండిత మొదలైనవాడు.)

వీరిని లెక్కింప $(16 \times 8) = 128$ భేదములు.

మఱియు ఉత్తమ, మధ్యమ, అధమ అను భేదములు లెక్కింప $(128 \times 3) = 384$ భేదములు.

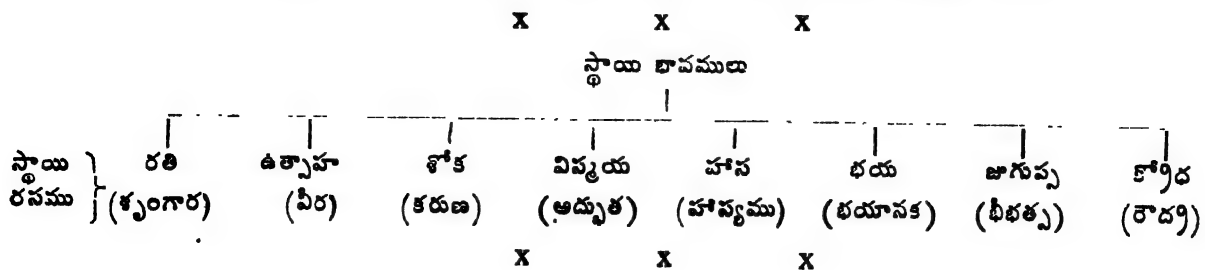
వీరినే దివ్యా, అదివ్య, దివ్యాదివ్య అను భేదముల లెక్కించిన $(384 \times 3) = 1152$ భేదములగును.

ర స మంజరీ మతము

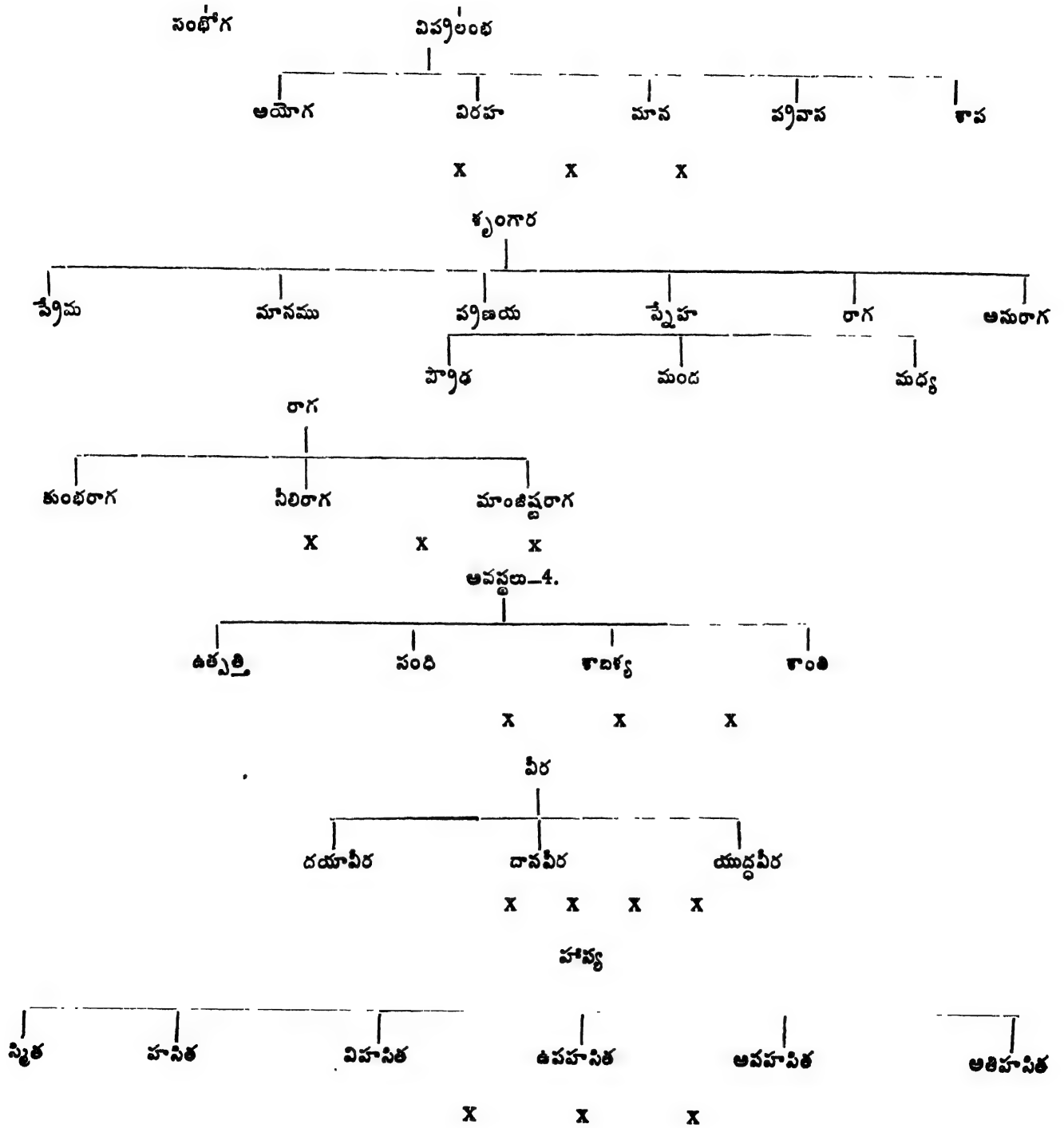

ర స ములు—6

శృంగారము, వీర, కరుణ, హాస్య, భయానక, రౌద్ర, బీభత్స, అద్భుత, శాంత.

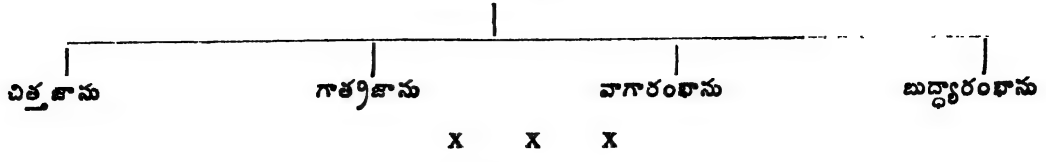
శృంగార

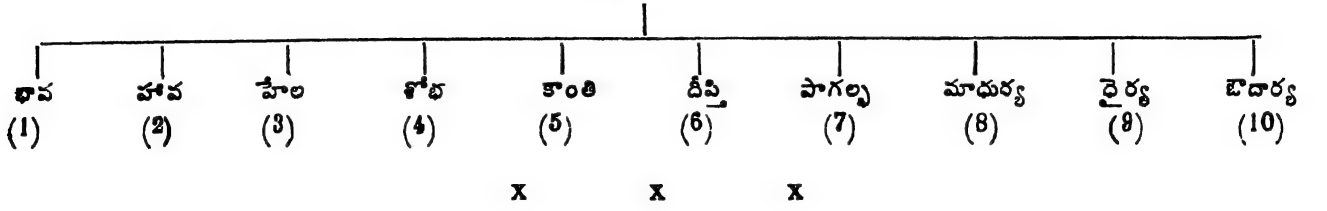
(రసము - మనస్సుచే నెఱుగదగిన సుఖవిశేషము భావజ్ఞులచే అస్వాదింప బడుచున్నది. రసిక హృదయముల ప్రవీణులచేయునది. ద్రవింపజేయునది, రసము.)

విభావ—అనుభావములు

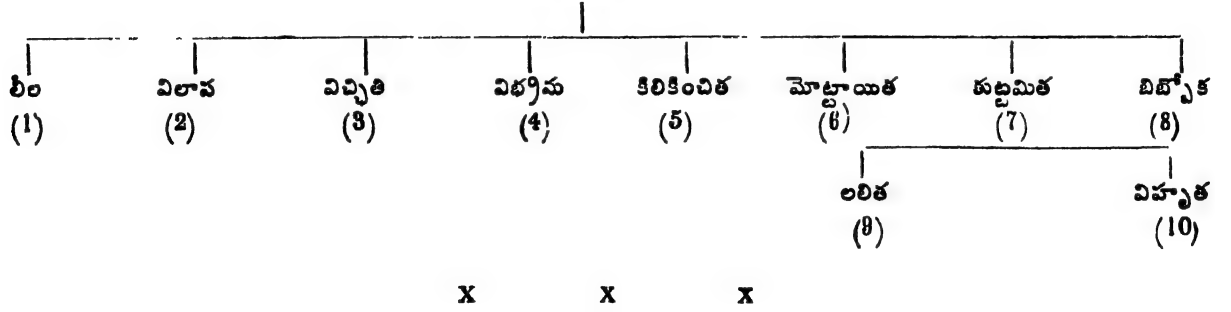
అనుభావములు-4

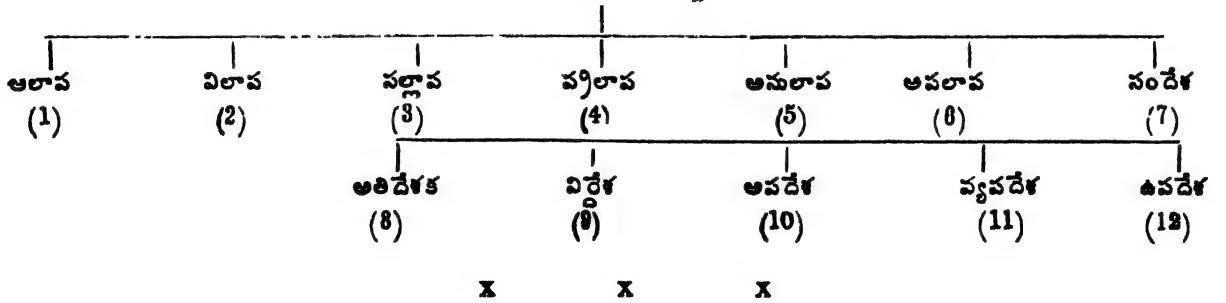
చిత్తజ్ఞానము-10

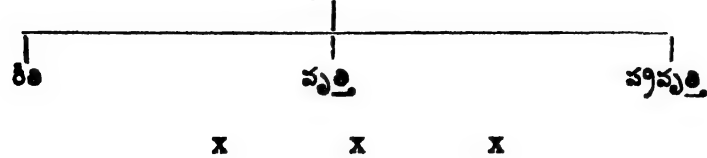
గాత్రజ్ఞానము-10

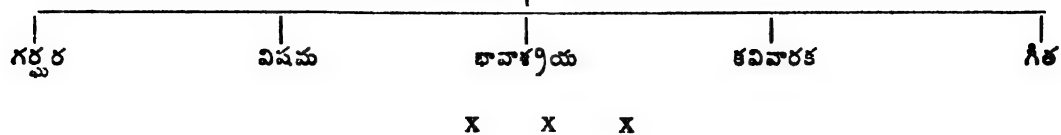
వాగరంభానము-12

బుద్ధ్యరంభానము

పేరిణి
అంగములు-5

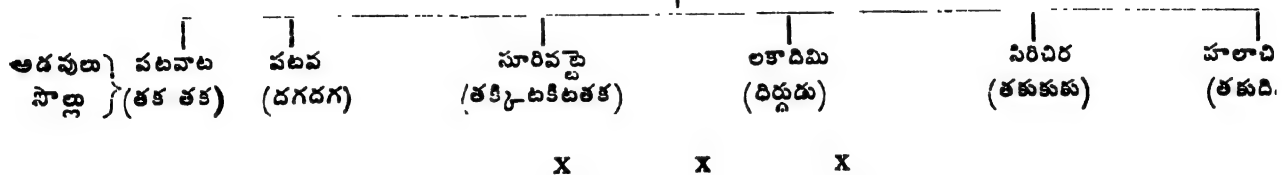

తంజావూరు నేరిక నాయకరాజుల కాలములోనుండిన పొచ్చిన నృత్యరీతులు - 20

1. చాపదశేళిక	7. పేరిణి	13. కొరము	19. విల్వేడు
2. దురువదశేళిక	8. జక్కిణి	14. మదనబలదూత్యము	20. కందుకక్కిడ
3. వదశేళిక	9. దేశి	15. గుడ్డిరి	
4. వదము (నవ)	10. కొరపంజి	16. శుభలీల	
5. కోపు	11. చిందు	17. గుజరాతిదేశి	
6. దురుపైవకోపు	12. దండలాస్య	18. వాల్చిచి	

X X X

“పుష్పాంజలి”నందు పట్టించిన అడవులు - 6

చంద్రశేఖర మతానుసారము. పొచ్చిన నాట్యభేదములు-24

1. శృంగార	9. మార్గ	17. లీలా
2. ఉగ్ర	10. అంగహార	18. తాండాళిక
3. భృంగి	11. పాదచారి	19. వంది
4. చిత్ర	12. పార్శ్వక	20. పాస్రింత
5. చారి	13. ముఖదాళియ	21. భూచారి
6. చాళియ	14. లవణి	22. అవృత్త
7. కుద్ద	15. పేరిణి	23. విద్యుద్భ్రమర
8. హస్తచాళియ	16. దేశి	24. పుష్పాంజలి

ఇందు కుద్ద, దేశి-మంగళవృద్ధములు

ఆలయ నృత్యములు (ఆరాధన నృత్యములు)

1. నవనంది	9. కుంచిక
2. నర్వవాద్యం	10. అకుంచికపాద
3. సమపాద	11. ఊర్వపాద
4. భుజంగ	12. కమలనృత్త
5. భుజంగార్చిత	13. మండలనృత్త
6. భుజంగత్రాస	14. దండపాదనృత్త
7. భుజంగలలిక	15. పండ్వానృత్త
8. భృమరిక	16. మర్మణి

X X

శివుని పీఠికి— 'వికుంచిక' (కరణము 64)

శివ పీఠికి — 'తలపుష్పపుట' (కరణము 1)

ప్రదర్శింపవలెను.

శివాలయంలో సంధ్యకాలమందు ప్రదర్శించునట్టిది — "భుజంగత్రాస."

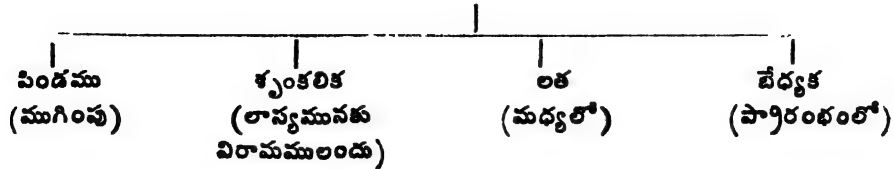
X X

పిండిబంధములు—4

- ఉపయోగములు—
1. దేవతల వాహనముల జూపుటకు.
 2. పాత్రలు రంగస్థలమునుండి విష్కరిమించుటకు.
 3. బృందనృత్యములందు వివిధ విధములుగా రూపొంది నర్తించుటకు

X X

పిండి

X X X

పిండి - (నేటి భరతనాట్యములో వినియోగము)

బేధ్యక	శృంఖలిక	లత	విగ్రహము
ప్రారంభంలో	అభివయమందు	(అల్లిక బతులు లేక	(నృత్యముయొక్క ముగింపు
మేళప్రాప్తి, అలరింపులు.)	వ్రతివరణమనందు	భ్రమర నృత్యము.	లేక తీర్మానము.)
	(వ్రసింపచే ముక్తాయలు)		

పిండి - వాహనములు

విష్ణు - గరుడు
శంకరుడు - నంది
మన్మథుడు - రాచిలుక మొదలైనవి.
పిండి - బృందనృత్యములందు చక్రాకారము, పక్షిరూపము, కోలాటములందు జడపిల్లలు - మొదలైనవి.

తీర్మానము - 2 విధములు

నృత్య, నృత్యములు ముగింపు అంగవిన్యాసము లెందు విధములు.

1. హైద్రాబాద్ సాంప్రదాయ విన్యాసము :-

ఇందు కుడిచేతితో షష్ఠములు వేయుచున్నట్లు అల పల్లవిముతో ముగించబడును.

2. కురుక్షేత్ర ప్రధానము.

ఇది సలామ్ జేయుచున్నట్లు పతాకముతో ముగించబడును.

నృత్యమునందు ఆహార్యమునకు ఉపయోగపడునట్టి శిల్ప, చిత్ర లేఖనములు

శిల్పము
నృత్య, నృత్యములు

ఎల్లారా.
రామప్ప.
తంజావూరు, తాడిపత్రి, శ్రీశైలము
నాగార్జున.
చిదంబరము, కంచి తైలానాథ ఆలయము.
లేపాక్షి, బేలూరు, ఖజూరాహో.
కొవరల్ మొదలైన ఆలయ శిల్పములు.
నృత్య, నృత్యములందు ఆలంకరణమునకు ఉపయోగించును.

చిత్రలేఖనము
ఆలంకరణము

అజంతా,
లేపాక్షి,
మాచర్ల
తంజావూరు ఆలయములలోని చిత్రలేఖనము,
కొచ్చిన్ రాజభవనంలోని గోతలపై చిత్రములు,
రవళపల్లె
నాయకా నాయకుల,
రాగరాగిణి చిత్రములు
ప్రబంధ పద్ధతి ఆలంకరణకు ఉపయోగించును.

నృత్య భంగిమలతో నలరారు ఆలయములు

(108 కరణములు)

1. కంచి తైలానాథ ఆలయము.
2. తంజావూరు బృహదీశ్వరాలయము.
3. చిదంబర వజ్రరాజాలయము.
4. ఎల్లారాలో శివభంగిమలు.
5. రామప్ప గుళ్ళలో ప్రత్యేక నృత్య భంగిమలు.
6. తాడిపత్రి ఆలయములు.

7. ఆలంపుర ఆలయములు.
8. శ్రీశైలము.
9. ఖజూరాహో.
10. బేలూరు

అభివయ అభ్యాసమున కుపయోగించునట్టి శిల్ప, చిత్ర లేఖనములు :-

శిల్ప - నాగార్జున; బేలూరు.

చిత్రలేఖనము - అజంతా.

అలంకార విశేషములు (ప్రాచీన శిల్ప చిత్రలేఖనముల్లో)

పుష్పముల్లో - పద్మము.
పక్షిలో - రాజహంస.
జంతువులో - ఐరావతము.

ఆలయాల్లో న దేవతామూర్తులు శిల్ప సృష్ట్య కళల సంబంధము

సృష్ట్యములో దేవతామూర్తుల నభియంచినప్పుడు ఈ క్రింది భంగిమలందు ప్రదర్శింతుము. అరీతినే ఆలయశిల్పముగూడా శిల్పులు చెక్కినారు.

ఇవి ముఖ్యముగా 6 రకములు.

1. స్థానకము - నిలబడివున్న స్వామి.
2. ఆసీనము - కూర్చున్న దేవుడు.
3. శయన - (నవ్విడిచినవారు).
4. యాన - (పయనించుచున్న మూర్తి).
5. వృత్య - (నర్తనచూచుచున్న స్వామి)

వివరము - ఉదాహరణములు :-

1. స్థానక :- ఎక్కువగా జ్ఞానప్రబోధము చేయుచున్న బుద్ధవిగ్రహములు; జీన విగ్రహములు. శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామి (తిరువతి) యీ భంగిమలో చూచెదము.

2. ఆసీన :- పద్మాసనమునను బుద్ధుడు. పట్టాభిషిక్తుడైయున్న రాములనారు. వినాయకమూర్తి - మొదలైనవారిని యీ భంగిమలో ప్రదర్శింతుము.

3. శయన :- శ్రీరంగంలోని రంగనాథస్వామి ('పాంకడలి శయన రాతా' - అని గావము చేయువప్పుడు పక్షి భంగిమ

4. యాన :- "గిరుడగచున రాతా
నను కరణనేలుకోరా"

ఇట్టి కీర్తనలందు గరుడవాహనారూఢుడైన స్వామిని ప్రదర్శింతుము. అట్టి భంగిమయే "యాన"

5. సృత్య :- నటరాజ లేక శ్రీకృష్ణ, లేక గణపతి. మొదలైనవారి నాట్యములందు పక్షి భంగిమలే.

"అనంద నటనం ఆదివార"

"కాళీయ మడుగులో కాండవ

కృష్ణుడు - అడుగో; అడుగో;

అడుగుడుగో !!!"

"కాండవ సృత్యకరా
గజానన"

* * * *

మఱియు ఈ దేవుళ్ళు 4 రకములుగా చిత్రింపబడుతారు. అభినయింపబడుతారు.

1. ధ్యానమూర్తులు :- యోగవిష్టలోనున్న మూర్తులు ధ్యాని బుద్ధమూర్తి. శివమూర్తి శివునికొరకు తపస్సు చేయుచున్న పార్వతి. అభినయమందు ఈ భంగిమ ప్రదర్శితము.

2. భోగపద్ధతి - వైభవోపేతముగా మనస్సు దేవుడు - (ఉమానహతి శివుడు రాధానహిత మౌళివుడు. లక్ష్మీ నారాయణులు).

3. వీరమూర్తులు :- దుర్గను, చండీకను అభినయించు వప్పుడు పక్షి భంగిమలు శ్రీపురసంహారం మొదలైన శివకథలందు పక్షి భంగిమలు :-

"ధగద్ ధగద్ధగ ధగద్ ధగయని అనురులు బెదర జగములు అదర అజరాజ్ శ్రీపురసంహారమును జేసిన"

4. అభిచారిక మూర్తి - ప్రేమజనముతో కేళిచిల సాల తేలియాడు మూర్తి - పరమశివుని 'సంద్యాతాదిప' పర్ణవ నటనము - కృష్ణుని 'రాసక్రీడా' నర్తనము

* * * *

హిందూమతములో సృష్టి, స్థితి లయ కారికులైన ముగ్గురు మూర్తులను ఆరాధిస్తారు వారే బ్రహ్మ, విష్ణు, ఈశ్వరులు -

ఏ కారణముచేతనో సృష్టికర్త అయిన బ్రహ్మకు యెక్కువ ప్రాముఖ్యతగావి, పూజలుగావి లేవు. భారతదేశం మొత్తంలో ఐదు, ఆరు ఆలయాలకంటే యెక్కువగా లేవు. ఆంధ్రలో రెండు చిన్న ఆలయములున్నవి. ఒకటి శ్రీకాకుళంవద్ద, రెండవది చేబ్రోలు-గుంటూరు జిల్లాలో.

మిగిలినవారిలో యీశ్వరుడు ఎక్కువగా ప్రాముఖ్యత వహిస్తాడు నర్తనమూర్తిగా. విష్ణు కృష్ణావతారమూర్తిగా పర్ణివేషిడి వప్పుడు తప్ప, నర్తనముతో ఎక్కువ సంబంధము లేదు.

శివుని మూర్తును ముఖ్యముగా నాల్గరితుల చెప్పవచ్చును

1. పాదారణంగా మనం ప్రతి ఆలయంలో చూచే లింగ స్వరూపము, పృషథ వాహనమూర్తి, పార్వతీసహిత సుమేశ్వర మొదలైనవి అర్చనారీశ్వర యిత్యాది అపూర్వ కళాబంధాలు.

2. పరప్రధానమూర్తి లేక ప్రసన్నమూర్తి. ఇతరులను అనుగ్రహిస్తున్నట్లుగా ప్రదర్శించబడి.

3. సంహారమూర్తి-రాక్షససంహారము చేయుచున్న మూర్తి-
గజాసురవధ చేయుచున్నట్లు. త్రిపురాసురుని హరించుచున్నట్లు.
అంధకాసురుని హరించుచున్నట్లు చిత్రించుట. వర్తించుట చేయు
చున్నాము

4. ఇంకనూ కొన్ని ప్రత్యేక మూర్తి రూపాలను ప్రదర్శించు
చున్నాము

వటరాజమూర్తి. కళ్యాణ సుందరేశ్వరుడు. విజృంభణమూర్తి.
కాలభైరివి. వీణాపాణి ఇత్యాదులు. ఇవియేగాక ఆయా శివకథ
ననుసరించి ఎన్నియో భంగిమలను ప్రదర్శింతుము ఆ కల్పనయే
ఆలయములందు శిల్పిలు చేసినారు ఈ భంగిమలన్నియు నాట్య
మందు ప్రదర్శింపబడే 33 స్థానకములందు ఎదో ఒకదానిలో
వెందును

శివమూర్తి తరువాత మన తెక్కువగా ఎక్కువనట్టిది-విష్ణుకర:-

ఇందు యెక్కువగా దశావతార కథలు ధర్మ సంస్థాప
నార్థమై విష్ణు వెత్తిన పది అవతారములు) ప్రదర్శింపబడుతాయి

ఒక్కొక్క అవతారమునకు ఒక్కొక్క ప్రత్యేకత వున్నట్లే .
అయా భావప్రకటితమును భట్టి భంగిమలుందును రూపము లెన్ని
మరినా వాటిని మూలమైన స్థానకము. భంగిమలు మాత్ర
మొక్కటియే మూర్తివిధిలో అలంకరణ. స్వరూపములో భేదము
కన్పింతును ఈ అవతారముల్లో కృష్ణావతారము జగదీశ్వర్యతి గాంచి
నట్లు - ఆయనకు ఎట్టే భంగిమలు అనేకములై అలరారుచున్నవి.
అయా కథల ననుసరించి ఎన్నో రీతుల భంగిమల ప్రదర్శించు
చున్నాము.

మరి యిద్దరు ప్రత్యేక మూర్తులు:- గణపతి. కుమారస్వామి
వీరికిగూడా ఆయా వర్ణవల వసుసరించి భంగిమల నేర్పరచుకొని
ప్రదర్శించినట్లే. చిత్రీకరించుటలో గూడ అట్టి సూత్రమే పాటించ
బడుతుంది.

ఈ ప్రయోగాలు కళాకారులు జ్ఞప్తయిండుచుకొని ఆలయ
శిల్పకళను వ్రోగించిన - నృత్యకళకు. శిల్పానికి గల సంబంధం
తెలిసికొని. వారి నాట్యకళను యెంతగానో అభివృద్ధి చేసుకోగల్గు
తాము.

భారతీయ నృత్య కళ యొక్క సంపూర్ణ స్వరూపము

అరాధనకై రి	కచ్చేరికై రి.	ప్రదర్శనకై రి.	జానపదకై రి	అటవికకై రి.
(మతసంబంధి నృత్యము)	(దర్బారు నృత్యము)	(భాగవతులు)		
1. దాసి ఆట.	1. ఖరతనాట్యము.	1. భాగవతము (అంద్ర	1. కుమ్మి.	1. ఖర్జుననృత్యము.
2. వీ: నాట్యము	2. మోహిని ఆట	2. భాగవతము (తమిళ)	2. కోలాటము.	2. ఋతువు నృత్యములు
3. వీరుల కొలుపు.	3. భోగమాట	3. కథకళి	3. గొబ్బి	3. వంటల నృత్యములు.
4. గరిగలు	4. కళావంతనాట్య.	4. దండోరా	4. గర్ప	4. యుద్ధ నృత్యములు.
5. పండితాళ	5. కథక	5. నౌటంకి	5. బతకమ్మలాట.	5. నృత్యజాత్రలు.
6. తులంగ శాస	6. ఒడిస్సీ, దక్కివి	6. యక్షగానము.	6. తోగాట.	6. అనుకరణ నృత్యములు.
7. కుభరీల.	7. కేళక	7. కీర్తన	7. తప్పెటగుండు	ఉదా పృషథ నృత్యము.
8. కావడిచిందు	8. ఫేంటా.	8. పొవాడ	8. బంగ్లా.	సర్ప నాట్యము, మియార
9. భగవతిపాట		9. పొక్కినాట.	9. జుంగంపాట.	నృత్యము మొదలైనవి.
10. చిరతల భజన.			10. జముకుడు.	7. సర్ప నృత్యము
11. పేవ.				8. పక్షిల నృత్యములు
12. పేవళి.				
13. అగ్నినృత్యము				
14. చౌనృత్యము				
15. రాసరీల.				
16. రయహరోణ.				
17. రాహునృత్యము.				
18. రామరీల.				
19. రంగనృత్యము.				
20. అంబియానట				

తమిళ, ఆంధ్ర, కర్ణాటక, మళయాళ దేశములందలి శాస్త్రీయ నృత్యకళ

ప్రీతి చేయబడునట్టి శాస్త్రీయ నృత్యము.

తమిళదేశము

కర్ణాటకము భరతనాట్యము

ఆంధ్రదేశము

మలయాళ దేశము - మోహిని అట్టము

* * * *

పురుషులు ఆరాధించు నృత్య సంప్రదాయము

ఆంధ్రదేశము } భాగవత మేళము

తమిళదేశము

కర్ణాటక ప్రాంతము - యక్షగానము

మలయాళ దేశము - కథకళి

* * * *

ప్రీతి చే ఆరాధింపబడిన నృత్యకళ.

ఆంధ్ర, తమిళ, కర్ణాటక ప్రాంతాల్లో ఒకేరీతిగా అభి
వృద్ధి గాంచినది

మోహిని అట్టము మాత్రం కొంత వేరుగానున్నది.

* * * *

భాగవత మేళ సంప్రదాయము-

ఆంధ్ర తమిళ ప్రాంతాల్లో ఒకేరీతిగాని; కేరళ కర్ణాటక
ప్రాంతములందు మరొక రీతిగాను అభివృద్ధి గాంచినది

యక్షగానములందు తమిళాంధ్ర ప్రాంతాల్లోని నర్తకులు
పాడుచూ నర్తనము నెల్పుదురు. కర్ణాటక, మలయాళ నర్తకులది
మూగనాట్యముగా నుండును.

* * * *

ఆంధ్ర, తమిళ కర్ణాటకములందు ప్రీతి విద్యలో అభి
సయము ప్రాధాన్యత వహించును.

మోహిని అట్టము, అంగిక ప్రాధాన్యత గలిగిన నృత్యము

* * * *

భరతనాట్యములో-

నృత్య నృత్యాభినయములం దుపయోగపడునట్టి సంగీత
రచనలు:

నృత్యము

స్వరపల్లవులు, శబ్దపల్లవులు, సాహిత్య పల్లవులు, జతి
స్వరములు, జాతిస్వరములు, తిల్లానలు, గీత పరిధములు
మొదలైనవి.

నృత్యము :-

తరంగములు, ఆధ్యాత్మ రామానుజ శీర్షనలు, శబ్దములు
సలాము జతులు, జక్రిణీ దరువులు, వదదరువులు, స్వరజతులు,
తాన వర్ణములు, వద చిత్తములు పెద్ద వర్ణములు దరువులు,
అన్నవడులు, కై వార ప్రబంధములు, శివశాంతన గీతములు మొద
లైన రచనలు

అభినయము

శ్లోకములు కృష్ణ కర్ణామృతము, పుష్పబాణ విలాసము,
రసమంజరిమొదలైనవి) క్షేత్రయ్య, అన్నమాచార్య, పురందర
దాసు, నభావతయ్య, నారంగపాణి, మనంసీనయ్య మొదలైన వారి
పదములు, శాశిని గీతములు మొదలైనవి

భరతనాట్యములో అతి ముఖ్యమైన రచనలు "పదములు".
అందు త్రిపుటి తాళమందున్న రచనలు విశేష ప్రాముఖ్యత
వహించును

* * * *

భాగవత మేళములందలి సంగీత రచనలు :

ద్విపద, దరువు, వృత్తము, పంచామరము, కైవారము,
కందము, కంఠార్థము, సీసము, సీసార్థము, ద్విపద, ద్విపదార్థము,
ధవళము, త్రిలింగి అష్టకము ఏల, హెచ్చరిక, అర్థచంద్రక,
శోభనములు మొదలైన రచనలు.

అతి ముఖ్యమైన రచనలు :

దరువు, ద్విపద

* * * *

నాట్యమునందువయోగవదే వాద్యములు :

కరతాళములు, గంటలు, మృదంగము, శుద్ధమద్దెల, చండ
వాద్యము, వీణ, వేణువు, ముఖవీణ, శంఖము, ప్రీతి పురుష
గాత్రము, కంజీర.

సువాదముగల గిత్తెలు భారతీయ నృత్యానికి జీవము.

* * * *

పదములు

ప్రముఖ పదకర్తలు — మూర్తలు

క్షేత్రయ్య - మువ్వగోపాల

తాళ్లపాకవారు - శ్రీ వెంకటేశ్వరి, వెంకటాచలపతి.

పురందరదాస - పురందర విఠల

మణిపల్లవారు - కైలాసపతి

జటపల్లవారు - జటపల్ల గోపాల.

బొల్లపురమువారు - బొల్ల వరము

కోటనగరి - కోటనగరి.

మల్లికార్జున - మల్లికార్జున, కృష్ణ.

విమలకాండవాన - విమలకాండ విమలకాండ.

వేమలగిరి - వేమలగిరి.

నరసాచార్య - రాజగోపాల.

వీరభద్రాచార్య - వీరభద్ర వెంకటేశ్వర.

మాతృబుద్ధేశ్వరవాన - దామెర కుమార వెంకటభూపాల.

యూవరంగ - యూవరంగ.

మనంసీనయ్య - మన్నారంగ.

కస్తూరిరంగ - కస్తూరిరంగ.

వరిమళరంగ - వరిమళరంగ.

పారంగపాణి - వేణుగోపాల.

ముత్తకాండవర్ - వరరాజు.

పాపనివాళ మొదలియార్ - విందామృతి.

మేఘానాథ వెంకటరామకృష్ణ - మల్లికార్జున.

ఇవిగాక వారాయణశిర్డు తరంగములు -

జయదేవుల అష్టపదలు.

పదములకు ఉపయోగించిన రాగములు :-

కాంభోజి, యెరుకలగాంభోజి, గుమ్మకాంభోజి, శంకరాభరణము, సురభి, తోడి, తైరవి, శహన, బేగద, అశాణ, మోహన, కళ్యాణి, కేదాంబ, కేదార, వీరాంబరి, అహరి భూపాల, పుంజి, పున్నాగవర, కరణి, నాదనామక్రియ, అపావేరి, పావేరి, పౌరాష్ఠి, అనంద తైరవి, గౌరి, కురంతి కామవర్ధిని, సైంధవి, కాపి, దన్యాపి, శ్రీరాగము, పంతులరాగి, నాట, విలహరి, మాంజుల, పూర్వి - మొదలైనవి.

పదములకు ఉపయోగించిన తాళములు :-

త్రిపుట, ఆది, రూపక, జంపె, ఏక, అట, చాపు మొదలగు తాళములు.

పంచముఖి తాళములు శివకాండమునకు ఉపయోగించబడుచున్నవి.

108 తాళములు కరణ విన్యాసమునందు, పూజావృత్తములకు ఉపయోగించబడును.

‘కర్ణములు’ యొక్కపేర్లు కాంభోజిరాగముందు, చాపుతాళముందు పాడబడుచున్నవి.

ఆంధ్రలో కావ్యము వృత్తకళ

కాళనాథములు, ఇక్ష్వాకులు, విష్ణుకుండినులు, చోళులు, వల్లభులు వారి రాజ్యపాలనలో వృత్తకళ అభివృద్ధిచెందిన వివరములుగల గ్రంథములు లభ్యమగుటలేదు.

వైదికమతము, యజ్ఞయాగాది సమయములందు చేయబడి వివిధ వృత్తకళాసముల వివరముల తెలియకునను, నాగార్జున స్థూపములందులి స్థాపక రేవక విన్యాసాదులనుండి నాటి విద్యగూర్చి కొంతవరకు తెలియచున్నది.

జహ్నుదేశమునందలి బౌద్ధాలయాల్లోని ఆరాధన వృత్తకళ తిరిగించిన ప్రాచీనాంధ్రమునందలి బౌద్ధయోగమునాటి కళగూర్చి తెలిపికోగలము.

బౌద్ధముతకడవాత శైవము, వీరశైవము పతుపతి సంప్రదాయము. శైవము ప్రధానములో వృత్తమలివృద్ధి గాంచినట్లు లేదు. కాకతీయుల కాలములో ఆంధ్రలో వృత్తకళ అనేకరీతుల వృద్ధిచెందెను.

ఆధార గ్రంథములు : జాయపపేరుని వృత్తరత్నావళి, రామప్ప గుళ్లలోని సుందర వృత్తకళిల్లుము.

రామప్పలోని వినాయక వర్తన భంగిమలు :-

అష్టదిక్పాలక ఆరాధన సమయములందు (బలిహరణ) శివస్థంభమువద్ద వర్తకిచేసే ప్రదమన్యాళము గణపతి ఆరాధన.

మదన్మూలిత కరణ విన్యాసము :-

విష్ణుని వినాయక తాళమునందు, గణపతి కపుత.

వృత్తము :-

అటుపై వివిధ కరణాంగహరణములతో కుమారస్వామి ఆరాధన

తరువాత ఇంద్రప్రసము.

ఆ గణపతినాట్యమే భంగిమలందు రూపొందించబడినది. కాకతీయుల కాలములో శైవ సంప్రదాయవిద్య విరివిగా ప్రచారములోనికి వచ్చినది. చోళులు, వల్లభులకాలమునందుగూడా భరణార్థ వస్తునందు వర్ణించబడిన సంప్రదాయములు -

దేశి, పేరిణి ప్రేమణ, దండిక యత్నాది సప్తరాస్యములు ప్రచారమునకు దుండినవి.

అనాటి తెనుగు భారతాది గ్రంథములందు పై నాట్యముల గూర్చి అర్థబద్ధము ముప్పటివలెనవి.

విజయనగరరాజుల కాలము :

వీరప్రసన్నము, ప్రేమప్రసన్నము ప్రధానముగా అనుగుణ్యమైన కళావిద్య.

అభినయకళ ప్రత్యేకాభివృద్ధి : రాధామాధవ మధురభక్తి ఉపాసన గీతగోవిందాది ప్రబంధములకు అభినయము.

యక్షగాన కళాభివృద్ధి : యక్షగానము ప్రత్యేక దేశ సంప్రదాయ విద్య.

యజ్ఞం (ఋగ్వేదం). నామ : ఆంధ్రలోని అతి ప్రాచీన తెగలు.

రెడ్డిరాజం కాలమునాటి విద్యకు 'పనంత రాజీయము' గ్రంథము ముఖ్యము. అది లభ్యమగుటలేదు.

తంజావూరు, మధుర నాయక రాజులు.

యక్షగానములు, కేళిక (కచ్చేరి నాట్యము).

అభివృద్ధి :

కచ్చేరి నాట్యము : నృత్య, నృత్య. అభినయ క్రమముల యేర్పాటు.

క్షేత్రయ్య పదములు అభినయ విద్యాభివృద్ధికి కారణము.

యోగి సిద్ధేంద్ర :

ప్రాచీన యక్షగాన రీతిలో (పారిజాత నాటక) భామాకలాప రచన. ఆ విద్య కూడ పూడిచారాధ్వారా ప్రచారము. వారి కిరాటాన యక్షగాన సంప్రదాయములో అనేక శాస్త్రీయ మార్పులకు కారణము

విజయరాఘవ నాయక, రంగాజమ్మ :

పరనాటక గేయరూపములో నుండి ఏకపాత్ర నృత్యానికి అనువుగా ముండిన యక్షగానము వ్యూహపము మార్చి అనేక పాత్ర లను వృద్ధించి నృత్యనాటకములుగా రచనలు గావించిరి

రఘునాథాభ్యుదయము. మన్నూరుదాస విలాసము వర్తకవి విద్య పరిక్షింపఁటకు తగిన గ్రంథములు.

మహారాష్ట్ర రాజులు :

నాయకరాజుల కాలమునందు క్షేత్రయ్యపదములు అభినయ విద్యాభివృద్ధికి కారణభూతమైనట్లు మహారాష్ట్ర రాజుల కాలములో రచింపబడిన 'పదవర్ణములు' నృత్య, నృత్యముల అభివృద్ధికి తోడ్పడినవి.

వివిధ రకములైన ఆదపు, జతి, గతి విన్యాసముల ప్రదర్శనకు అనువైనట్టి "దరువు". అందరి అటక్రమము.

అనేకవిధాల విధానానుభవసాత్విక సందాహులు ప్రదర్శనమునకు వీలైనట్టి పదములు అభినయ బోధకతలు ఆధారముగా గొవి కాన పర్వ క్రమము ననుసరించి గావించబడిన మూతన సంగీతవృద్ధి 'పదవర్ణము' లేక చాకవర్ణము.

పదవర్ణములు పదములతరువాత వృద్ధింపబడిన సంగీత రచనలు.

పీవియందరి నృత్య నృత్యములు దరువునందరి అటవలే అనేక గతి, జతి విన్యాసములు గల్గియుండును

సందారుల వర్ణనలు, వర్ణవిలోని నామకావర్ణం ప్రదర్శన పదాభినయమును బోలియుండును.

ఆంధ్రలోని వివిధ జమీందారుల కళాప్రోషణ :

కార్వేటి వగరము, కాళహస్తి వెంకటగిరి, కొల్లాపురము, గద్వాల, పనవర్తి, మాజిపేరు, పితాపురము, పెద్దాపురము, తువి, విజయనగరము, బొమ్మిరి, జయపురము మొదలైన సంస్థానము లందు-

వర్ణపులు, జక్కిటి దరువులు, పదదరువులు, పెద్ద వర్ణములు, పదములు మొదలైన సంగీత రచనలు గావించబడినవి. భామాకలాపము, గొల్లకల పను, వీధినాటకము బోపింపబడినవి.

దేవతాప్రోతములైన 'కపుత'ములు అతి ప్రాచీనములు.

శబ్దములు లేక సలంపతులు మొదటిసారిగా మహారాష్ట్ర ప్రభువుల పాలనలో 'కేళిక' పయములో రాజనర్తకములు ప్రభువుల ప్రోతముతో గూడిన నర్తనము నల్పవిమిశ్రం రచింపబడినవి.

అటుపై అట్టి రచనలే యితర జమీందారులందరి ఆస్థాన కవులు రచించిరి ఇవివాదన వివిధ సంస్థానములందు రచింపబడిన ఈ రచనలు కొన్ని పందలున్నవి.

హంపి విజయనగరము తరువాత ఆంధ్రలో నృత్యకళను అనేకరీతుల నభివృద్ధిలోనికి దెచ్చిన సంస్థానము విజయనగరము. గమకనే విజయనగరమును కవిపండితులు విద్యుల వగరముగా గొవియాడిరి. అనందగజపతి మహారాజుగారు అందు ముఖ్యులు. వీరి కాలములో అనేకములైన పదములు, వర్ణపులు, శబ్దములు రచింపబడినవి.

అన్నిటిలో అతి ముఖ్యమైన సంగీత రచన "మంధూక శబ్దము"

తూర్పున ప్రఖ్యాతిగాంచిన "కుంభజిత వర్ణవి" నృద్ధి యిచ్చుటనే జరిగినది.

పీఠారామ గజపతి కాలములో వస్త్రకళములందు జక్కిటి దరువులు, పద దరువులు, స్వర వర్ణపులు, బొమ్మిరి దరువులు విశేషముగా రచింపబడినవి.

ఇవన్నియు నాటకకళకు అలంకారములు.

కార్వేటివగరము నేరిన వెంకటపెరుమాళ్ రాజేంద్రుల కాలములో నృత్యకళకు చాలా ముఖ్యమైన గోవిందసామయ్య

“వర్ణవంశము” అనబడే ఐదు పెద్దవర్ణములు రచించబడినవి ఈ వర్ణనములు అపూర్వము వీటికి సృత్యమాడబడిన వర్ణకువిక పరీక్ష పండిది.

మోహన, వనరోజు, కేదారగోళ, గోళ, విరాళి - ఐదు రాగములందు ఈ వర్ణనములు రచించబడినవి ఇందు ‘మోహన వర్ణము’ - దార్శ్వటివగరము, కాళహస్తి, వెంకటగిరి ప్రాంతము లందు, వనరోజువర్ణము కోస్తా జిల్లాయందు ప్రచారములో నున్నది.

వెంకటగిరి సంస్థానమున బంగారెవ ఖానాదార కాలములో నాట్యకళ చాలా వృద్ధిగొందినది ఆయన అనేక కవి సంగీత, గాయక, నాట్యాచార్యులను పోషించుటయేగాక వివిధ ప్రాంతముల నుండి సంగీత విద్వాంసులను రప్పించి, చర్చించి నాట్యముపై ఒక గ్రంథము రచించిరి. అదియే ‘సచారంజివి’.

మిగిలిన సంస్థానములందు నాట్యకళ అభివృద్ధిచెందిన వివర ములు అంతగా తెలియుటలేదు.

పుణ్యతీర్థములందు సృత్యకళ

శ్రీశైలము :- శైవ సంప్రదాయము. ఈ స్వామిపై రచించ బడిన అనేక కవుతములను వర్ణకులు అడుచున్నారు.

రామాకలావము, గొల్లకలావములు శ్రీశైల భ్రమరాంబపై రచించబడిన అంబనవముతో ప్రారంభించబడుచున్నవి.

ప్రాచీన కాలమందు యిచ్చట ‘కృంగ నాట్యము’ వస్త్ర లాస్యములు ప్రదర్శించబడినట్లు అలయ శిల్పమును బట్టి చెప్ప గలము.

శ్రీ కాళహస్తి - శైవ సంప్రదాయము :- అలయ ఆరాధన సంప్రదాయములు, కేళిక విద్య అభివృద్ధిచెందినది. ఇచ్చట తాగవత విద్య అంతగా లేదు.

తిరువతి :- వెంకటేశ్వరునిపై తాళపాకవారు అనేక రచ నలు గావించినూ ఒకే ప్రత్యేక సృత్య విధానముండినట్లు ఆధారములు గన్పించుటలేదు.

మన్నారు పోలూరు :- వైష్ణవ సంప్రదాయము. అలయ ఆరాధన విద్య, కేళిక నాట్యము దేవదాసీలచే ఆరాధించబడినది.

చెయ్యూరు :- శైవ సంప్రదాయము - సుందరేశ్వర స్వామిపై అనేక ప్రత్యేక రచనలున్నవి పర్యవద్య ఆరాధన యిచ్చటి విశేషము. ఇచ్చట సప్తలాస్య ఆరాధన, కేళిక, యక్షగాన సంప్రదాయము, ఈ మూడు వర్ణకులు అభివృద్ధి చెందినవి

జోన్నవారి :- అంబ అలయము. శైవ సంప్రదాయము వనువరించి నాట్యకళ ప్రదర్శనము.

లింగకూటాంధ :- వైష్ణవ సంప్రదాయము.

బాపట్ల :- తావనారాయణస్వామి - వైష్ణవ సంప్రదాయము. ఇచ్చట పిద్దాంబతులవారు కాశీయ విద్యను ప్రచారము జేసిరి.

మార్కాపురం :- వైష్ణవ సంప్రదాయ ఆరాధన విద్య, కేళిక వర్ణకు.

మాదర్ల :- చెన్నకేశ్వర, వీరభద్ర స్వామిలవారి అలయము లందు వైష్ణవ శైవ సంప్రదాయ వృత్తాంతాదాన-కేళిక వర్ణకు.

దర్మపురి :- వైష్ణవ సంప్రదాయ ఆరాధనకళ కేళిక-వర్ణకు.

అల్వూరి :- వెంకటేశ్వరస్వామి అలయము ఆరాధనకళ - బలిహరణవిద్య - వైష్ణవ సంప్రదాయము - కేళిక, కర్నాటక ఉత్త రాది సంప్రదాయములు

శ్రీకాకుళము - ఆంధ్రవిష్ణు అలయము వైష్ణవ వర్ణకు ఆరాధనకళ, కేళిక

పితాపురము - కుంతిమాధవుని అలయము :- వైష్ణవ సంప్ర దాయము ఆరాధన, కేళిక, తామాకలావము, గొల్లకలావములు.

కుక్కుటేశ్వరస్వామి అలయము :- శైవము.

శ్రీకూకూము :- వెష్ణవసంప్రదాయము, కేళిక, చైతన్యం పాటములు ప్రతిష్ఠ జరిగిన ప్రదేశము. వంగకళ భజన సంప్ర దాయ సృత్యము.

ఇంకనూ యెన్నియో పుణ్యతీర్థములు ఉన్నవి.

శైవ వైష్ణవ సంప్రదాయవిద్యలోని భేదాలు :-

బలిహరణ నాట్యములు, కేళిక యందుమించు ఒకేరీతిగా నుండును మూలవిరాట్టు సాన్నిధ్యంలో ప్రదర్శించబడే ఆరాధన సృత్యములు సప్తలాస్యములు, కవుతములు మార్పు పుండును.

ఇవన్నియు దేవదాసీలచే చేయబడే సృత్యములు.

సృత్యము వారి యింటివిద్య? సంస్కృతము, తెనుగు పండితులవద్ద ప్రత్యేకముగా అభ్యసించుదు.

అలయములందు అగమశాస్త్ర ప్రకారము వీరు సృత్యకళతో దేవతల నారాధించుదు.

ఆంధ్రలో జిల్లాలవారీగా కళాభివృద్ధి

గంజాము :- పాలించు ప్రభువులు ఓడ్రులు కాని వారి మంత్రులు తెనుగువారు గనుకనే గంజామునందలి అనేక జమిం దారీలందు తెనుగు సంప్రదాయము సృత్యము అభివృద్ధిచెందినది.

ఒడిప్ప సృత్యము తిలకించిన, గానము ఉత్తరదేశ భాషలో ఉన్నప్పటికీ జతి కట్టుబాట్లు, గతి విన్యాసము, అభినయక్రమము తెనుగుదేశపు భారత విద్యను పోలి పుండును

గంజామందలి ఒక జమిందారు ప్రకావరుద్రుడైన వెయ్యి మంది దేవదాసీలను స్వామిసేవ నిమిత్తము పూరి అలయానికి పంపించిరి. వారక్కట నాట్యకళతో స్వామి నారాధించిరి.

అ. కళకు అంద్రుల కళకు చాలా దగ్గరి పోలికలున్నవి.

అంద్రలో ప్రాచీన ఆలయములన్నచోటులందు, సంపాదములు వెలిసిన ప్రదేశములందు నృత్యకళ విరివిగా అభివృద్ధి గాంచినది.

శ్రీకాకుళము, విశాఖపట్నము జిల్లాలు : శ్రీకూర్మము, అరసివెల్లి (పుణ్యశిర్మము), బొప్పిరి (సంప్రాసము), కోమటివెల్లి, విజయనగరము సంప్రాసము, జయపురము (సంప్రాసము), మాడుగుల (చక్క వంశీయులెరిసిన ప్రదేశము), చోడవరము జామి, విమలవలస, వరసన్నపేట, రాజాము, వడిపేటపట్నము, దొడ్డిగల్లు-

ఈ ప్రదేశాల్లో దేవదాసీల భరితనాట్యము, పురుషభాగవతుల భామాకలాపము, గొల్లకలాపము ఎక్కువగా వృద్ధిజేరినది.

ఈ ప్రాంతాల్లో వున్నప్పి భామాకలాప, గొల్లకలాప నాట్యమేళములు, అంద్రలో మరెవ్వుటమా గాంచము.

ఈ రెండు జిల్లాల్లో ప్రిత (భాగవతము) కలాపములాడుట అరుదు.

ఈ కలాపములవారు : సిద్ధేంద్రులవారి కలాపము గాక సంతాయలవారి కలాపము, చింతలపాటివారి కలాపము, కసింకోట వారి కలాపములను చేర్చి అడుచున్నారు. వీరి భాగవత విద్యకు కూచిపూడి విద్యకు సంబంధము లేదు.

దేవదాసీల విద్యమాత్రము శ్రీకూర్మము మొదలుకొని తంజావూరువరకు యింపమిందు ఒకే విధముగా విభిన్నమైనది.

తూర్పు పశ్చిమగోదావరి జిల్లాలు :- తుని, జమీందారి, సితాపురము (జమీందారి), పెద్దాపురము (జమీందారి ప్రాంతము), కాకినాడ, అమలాపూరు, ముమ్మిడివరము, పేరూరు, మానేపల్లి, మండపేట, ముడిమండ, రాజపెండ్లి, రెవళేశ్వరము, వనలపూడి, తాటిపాక, రాజోల, వాడపల్లి, ద్రాక్షరామము, టిండి, మారింపల్లి, వరసాపురము, అచంట, అంకనేటి, ఏలూరు.

ఈ ప్రదేశాల్లో నాట్యకళ విరివిగా విభిన్నమైనది.

ఇట్లు భాగవతములాడే పురుష వర్తకులు తక్కువ, ప్రిత కచేరినాట్యము, కలాపముల వాడుదురు.

ఈ ప్రాంతాల్లో నాట్యంజేయు ప్రిత రెండు తెగలుగా వున్నారు.

భోగమువారు, సామలు. భోగమువారు కచేరినాట్యము, సామలు భాగవతముల వాడుదురు.

వీరి అటకు కూచిపూడివారి అటకు సంబంధములేదు. వీరిలో సంస్కృతము, తెనుగు భాషల చక్కగా నెరిగి - శాస్త్ర

సంప్రదాయముల దెలిసి నర్తకమాడు నర్తకిమణులు అనేకులున్నారు.

కృష్ణా - గుంటూరు జిల్లాలు :- కూచిపూడి, మొవ్వ, నంగిగడ్డ, రేపల్లె, తెనాలి, గుంటూరు, భావట్ల, గుడివాడ, శ్రీకాకుళము, పొమ్మూరు, ఒంగోలు

కూచిపూడి భాగవత మేళములకు ప్రసిద్ధి. భామాకలాపము, గొల్ల కలాపము వివిధ యక్షగానములు, వీధినాటకములాడుటలో ఈ నర్తకులు సుప్రసిద్ధులు ఈ ప్రాంతాల్లో కొందరు దేవదాసీలు గూడా కూచిపూడి సంప్రదాయ భాగవత విద్య నర్తనపించినారు. అట్టివారు నంగిగడ్డ, రేపల్లె ప్రాంతాల్లో వున్నారు. మొవ్వ క్షేత్రయ్య పట్టినవారు

నెల్లూరు చిత్తూరు జిల్లాలు :- ఉంగుటూరు, కావలి, సింగ రాయకొండ, జొన్నవాడ, నెల్లూరు, కలువాయి, బుచ్చిరెడ్డిపాలెం, వెంకటగిరి, మన్నూరుపొలూరు, నాయుడుపేట, కాళహస్తి, కాల్వేడిగరం, తిరుత్తని, చెయ్యూరు, మదురాంతకం, జంగం పల్లి మొదలైన ప్రదేశాలు.

దేవదాసీల కేళికవిద్య విరివిగా ప్రచారమునందున్నది.

కూచిపూడివలె జంగంపల్లి యందు - విశేషముగా నాట్య మేళములవారున్న కూచిపూడివారు బ్రాహ్మణ భాగవతులు జంగం పల్లివారు జంగం భాగవతులు పేరుగూడా యక్షగానములు, వీధి నాటకముల వాడుదురు.

తిరుత్తని, చెయ్యూరు, మదురాంతకం, ప్రస్తుతం తమిళ నాడులో వున్నవి.

దత్తమండలములు :-

కడవ, కర్నూలు, అనంతపురము జిల్లాలు :-

కోటకొండ, బనగానపల్లి, ప్రొద్దుటూరు, హిందుపురం, కాళ్ళపాక, పుల్లంపేట బుక్కాయపాలెం కోటకొండ భాగవతులు కూచిపూడి సంప్రదాయమునక జేరినవారు.

వీరిని బనగానపల్లి నవాబుగారు ఆ ప్రాంతములకు ఆహ్వానించి కోటకొండలో వారికి భూమిలవిచ్చి నివాసము నేర్పాటు జేసిరి. వీరిద్వారా భాగవతకళ దత్తమండలములందు ప్రచారము జరిగినది

దేవదాసీలు కేళికవిద్య నాదించిరి.

తెలంగాణ ప్రాంతములో నృత్యకళ : ధర్మపురి, పెద్దవెల్లి, నాగుపూరు, గద్వాల, వనపర్తి, జలగ్రోలు, అత్తకూరు, హైద్రాబాదులందు-

హైద్రాబాదులో ముస్లిం ప్రభావముగల కళ అభివృద్ధి జేరినది. మిగిలిన ప్రాంతాల్లో కేళికవిద్య అభివృద్ధి గాంచినది.

దాక్షిణాత్యుల నాట్యకళాచరిత్ర

కళ

ప్రకృతియే కళ. కళయే ప్రకృతి. ప్రకృతిలో యెక్కడ చూచినా మనకు కళయే కనబడును. కళ ప్రకృతిలో దాగుడు మూలలాడుచుండును. మానవ జీవితమే ఒక గొప్ప కళ. సృష్టిలోని సౌందర్యోపాసనయే కళారాధన, మానవుని జీవితమును సంతరింపజేయునట్టి, ఉత్తేజపరుచునట్టి వికసింపజేయునట్టి ప్రకృతియే కళ. మందుచున్న అగ్నిజ్వాలలో హృదయాహ్లాదకరమైన సృష్ట్యాన్ని మనము చూచుచున్నాము. పరివృతత్రేణులనుండి పల్లవు ప్రదేశములకు, జలజలపారే సెలయేళ్ళలో మధురసంగీతము వినుచున్నాము. సాయంసమయములలో చెట్ల సందులగుండా పరుగులెత్తే మలయమారులము హాయిగా పాడుచుండును. పిల్లగాలులకు అల్లలాడే లకులు, దాగుగా పూచి కాడను విడిచి ఊమిపైబడి పువ్వులరేకులు, పండుటాకులు సయనానందకర సృత్యమాడును. పార్శ్వమినాడు యిసుకతినెల్లలపై కూర్చొని భయంకర ధ్వనులతో తరింగములుచేసే గంభీర సృత్యము చూడగలము. స్త్రీ, పురుష పక్షుల ప్రియసంభాషణలో సంగీతము పిండున్నాము. పర్వముచుప్పులో కప్పలు దెక దెక నాదాలతో హాస్యగీతములను పాడి మనల నానందచెట్టుచున్నవి. మేఘావృతమైన ఆకాశమునుజూచి నెమళ్ళు తమ ప్రియురాండ్రను ఆకర్షించుటకుజేయు అంగవిన్యాసములో నాట్యకళ కనబడుచున్నది. మేఘగర్జనలో మృదంగవాద్యము, కోయిల కో, కో, రవములో మురళీనాదము, బెల్లులల ఘోరములలో వీణా యంతరములు మనకు వినుచున్నవి. వసంతఋతువులో ప్రభాత సమయమున ప్రకృతి వివిధాలంకారములతో చిత్రీకారుడు చిత్రించిన సర్వాంగసుందరవలె మనముండు స్రవ్యక్షమవుచున్నది. చెట్ల లేత ఆకులమీద పడిన మంచుబిందువులు, యౌవనవతి కుచములపై తళతళ మెరిసే ముత్యాలమాలవలె, మనకు ప్రాతఃకాలమందు దర్శనమిచ్చుచున్నవి. భ్రమపెట్టుచు కన్నులు మిరిమిట్లు గొలుపుచున్నవి. ఈ విధముగా ప్రకృతి నెక్కడజూచినా మనకు లలిత కళలమయముగా కనబడుచున్నది.

కళ అనగా నేమి ?

ప్రకృతిని సహజముగా అభినయించుట, ప్రదర్శించుటయే కళ. కళారాధకునిద్వారా ప్రకృతి తన రమణీయతను ప్రపంచమునకు ప్రదర్శించును. కళారాధకు డను నద్దముపై తన సహజ సౌందర్యాన్ని ప్రతిబింబించును. ప్రకృతి సౌందర్యమును మరింత సుందరవంతముగా, ఆదర్శవంతముగా, లలితముగా, కోమలముగా, ఆహ్లాదకరముగా అభినయించుటయే కళ. సృష్టియొక్క రహస్యములను అర్థముచేసికొనుటయే కళారాధకునియొక్క గర్భము. ప్రకృతి సాయములో తన స్వయంకృపివల్ల సృష్టి సృష్టుచుఁజేసికొని, పార్శ్వీణ్యత సంపాదించి ప్రకృతికి రేఖలుదిద్ది, ప్రకృతిలోని లోటులను సవరించి ప్రపంచమునకర్పమగు విధమున సృష్టిలోని వివిధ రహస్యములను అదర్శ కళారాధకుడు ప్రదర్శించును. సృష్టిరహస్యములు, ప్రకృతిసౌందర్యము, ప్రజానీకమునకు అతి సులభముగ అర్థమగుటయేగాక, వారు వానిని అభ్యసించి, మరల ప్రదర్శించుటకు వీలగుటకై, కళావేత్తలు శాస్త్రములను వ్యాసించి, శాస్త్రమనుగా సామాన్య మానవుడు ఒక జనిని యెటుల చేయవలయునో తెలుపునట్టి సూత్రముల గ్రంథము.

వరాకాలమేఘగర్జనలె మృదంగ వాద్యమునకు జీవము. ప్రకృతిలోని వివిధ నాదములె సంగీత శాస్త్రములోని స్వరముల కాచాము. సృష్టిలోని జీవకోటియొక్క సంచలనమే సృత్యము. ప్రకృతికోభయే చిత్రకళకు మాతృక. జన్మనుల శృంగారచేష్టలె నవరసభరితమైన అభినయము. కనుక కళ సజీవముగా నుండవలెనన్న కళారాధకుడు కళకు జీవమైన ప్రకృతిని ఆరాధించవలెను. కేవలము శాస్త్రపఠనముతోనే తృప్తి చెందక, ప్రకృతిలో రీసముకావలెను. నాడే కళ (గీత, వాద్య, సృత్య, చిత్రలేఖన, శిల్పములలో ఏదై ననూ) కాశ్వతముగా, సజీవముగానుండగలదు.

భారతీయ సంగీత కళ

శ్లో॥ “గీత వాదిత్య నృత్యానాం త్రయం సంగీతముచ్యతే.”

గీత వాద్యనృత్యముల చేరిక సంగీతమనబడును.

భారతీయ సంగీతకళయొక్క చరిత్రను నాల్గు యుగములుగా విభజింపవచ్చును.

- (1) వేదయుగము.
- (2) స్వర్ణయుగము (శాస్త్రయుగము.)
- (3) మధ్యయుగము.
- (4) సవీనయుగము.

(1) వేద యుగము :

ఈ యుగములో ఆరాచనకళలు విరివిగా ప్రచారమందుండినవి. ప్రాచీన శ్రీ, పురుషుడును, విధిగా సంగీతకళను అభ్యసించేవారు. ప్రపంచమునకు కారణమైనట్టియు, ఆధారమైనట్టియు పంచభూతములను సృత్యగీతములతో ఆరాధించెడివారు. సంగీతకళ యిప్పటి మన సంఘములోవలె యే కొందరో గాక, దైనిక కృత్యములో ఒక భాగమైయుండినది. ఇప్పటికీ అడవి జాతులలో (గోండులు, బైగాలు, ఒరియనులు, సంచార్, ముండా మొదలయిన అటవికులు) ప్రాచీన యొక్కరూ సంగీతకళ నభ్యసించుదురు. ఈ విధముననే బలిదీప్తివపు ప్రజలలోకూడ ప్రాచీన శ్రీ, పురుషుడు, లలితకళల నభ్యసించు వాడుక నేటికినీ గలదు.

(2) శాస్త్రయుగము : (స్వర్ణయుగము) క్రీ. శ. 13-వ శతాబ్దమువరకు.

ఇది మన దేశపు సంగీత కళయొక్క చరిత్రలో అతి ముఖ్యమైన యుగము. ఈ యుగారంభముననే (బ్రహ్మ నాల్గు వేదములనుండి) ఋగ్వేదమునుండి వాద్యమును, యజుర్వేదమునుండి అభినయమును, సామవేదమునుండి గానమును, అధర్వణ వేదమునుండి రసమును గ్రహించి నాట్యవేదమనబడెడి ‘భరతశాస్త్రమును’ రచించెను. (భరత శాస్త్రమనగా-భ-యనగా భావము, ర-యనగా రాగము, త-యనగా తాళము. భావ, రాగ, తాళములతో గూడిన కళ, నాట్యకళనుగూర్చి తెలుపుశాస్త్రమని యర్థము.) “భరతార్ణవమును” సంక్షిప్తపరచి నందికేశ్వరుడు ఇందుని కొల్పెనై ‘అభినయదర్పణ’ మను గ్రంథమును రచిం

చెను. శివ, పార్వతులు; తాండవ (ఉద్ధతమైన పురుషుల నృత్యము) లాస్య (సుకుమారమైన శ్రీల నృత్యము) నృత్యభేదములను నిరూపించిరి. విష్ణు, దత్తీలుడు, కోహలుడు, యాజ్ఞవల్క్యుడు, నారదుడు, హనుమంతుడు, విఘ్నేశ్వరుడు, షణ్ముఖుడు, రావణుడు, అర్జునుడు, శ్రీకృష్ణుడు, ఉష మొదలగువారు సంగీతకళ నారాధించి సంగీత శాస్త్రములను వ్యాపిరి. నప్తతాళ విర్ణయము, రాగముల నృప్తి, ఏ యే రాగములు యే యే సమయములలో పాడవలయునో అట్టి కాలనిర్ణయము నేర్పించిరి. ప్రకృతిని బహుజాగరూకతతో పరిశీలించి, విమర్శించి, నాట్యకళ కుపయోగపడు దృష్టి, గ్రీవా మొదలైన భేదములగూర్చి వివరింపగా వ్రాయబడినది.

సృత్యహస్తముల (ముద్రలు) పట్టుక గూడ చాలవరు ఈ కాలములోనే జరిగినది, సృత్యమునకుపయోగపడు వాద్యములు (వీణ, మృదంగము, మురళీ మొదలైనవి) కనిపెట్టబడినవి. ప్రకృతియొక్క ప్రతిబింబము సంగీరకళ, శాస్త్రరూపమును దాల్చినది. ఈ యుగములోనే అష్టసునివల్ల మిత్య్వదేశమందు శాస్త్రీయ సృత్యకళ ప్రచారములోనికి వచ్చెను. (అజ్ఞాతవాస సమయమందు విరాటరాజు కుమార్తె ఉర్జికు బృహస్పతిగా అష్టసుడు నాట్యమును నేర్పెను). బృహిలను అష్టసుడు పరిణయమొనరింపవల్ల మళయాళ దేశమందును, చిత్రాంగద సృత్యకళారాధనమలసి మణిపురి దేశమునందును, శాస్త్రీయ సృత్యకళలు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి, అర్జునుడు నేర్పెననగా అంతకు పూర్వము సృత్యకళ రేదనియర్థముగాదు. అచ్చట సృత్యముండిననూ తానెరిగిన ఒక విశిష్ట శాస్త్రీయ సాంప్రదాయవిద్వంసు ప్రిచారింప జేసియుండును.

శ్రీకృష్ణుని కాలమందు ‘కర్ణాట’ అనునొక సృత్యసాంప్రదాయము ప్రచారములోనికి వచ్చినది. అది నేటికినీ మణిపురి ప్రాంతమున ప్రదర్శింపబడుచున్నది.

ఉమయ్యొద్ద లాస్య సృత్యరీతు లభ్యసించిన దాణాసురుని కుమార్తె ఉష ద్వారకయందలి రాకుమార్తెలకు ఆ సృత్య సాంప్రదాయమును నేర్పెను.

ఏమృదు వికృమార్కుడు, హర్షుడు, ఆశోకుడు, మొదలైన రాజులకాలములో సృత్యకళ యెంతయో అభివృద్ధిచెందుటయే గాక ప్రాచీన శాస్త్రము నాధారముగా యెన్నియో నూతన సాంప్రదాయములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. మహాకవి కాళిదాసు, కూద్రకుడు, భాసుడు, భవభూతి మొదలైన ప్రఖ్యాత కవులు ఈ యుగమున వెలసి కళలకు రూపులు దిద్దిరి. కాళిదాసు

నాటకములందు నాటి నాట్యపద్ధతులు, సర్వసకాలలగూర్చి యెన్ని యో వివరములు తెలియుచున్నవి.

ఆ కాలమునందు నృత్యకళ రెండు విధములుగానుండినది. అవియే మార్గి, దేశీ విధానములు. నృత్యమును దైవికముగా ఆరాధించుటకు దేవదాసీలు యేర్పరుపబడిరి. (పీరిది మార్గి నృత్యము) తర్క, వేదాంత, సంగీత కళలనభ్యసించి రాజదర్బారులయందు తమ పాండిత్యమును ప్రదర్శించి ప్రభువుల గౌరవమునకు పాత్రులైన శ్రీ కళారాధకులే గడిపారు. వీరి సంగీతమే దేశీ.

ఈ యుగములో ప్రతి నాగరికుడు ఈ కళను అభ్యసించి సనూ (వాత్సాయనుడు-తన రామశాస్త్రములో ప్రతియొక్కడూ అభ్యసించవలసిన 64 ఏద్యులలో గీతము, వాద్యము, నృత్యము గూడ పేర్కొని యున్నాడు.) ఈ కళయందు కృషినర్చి ప్రాప్తి జ్యోతిను సంపాదించుటకు సంఘము ఒక ప్రత్యేక తెగను యేర్పరించినది. వారే కళాపంతులు. వీరి స్మర్యమందు భురిత, యౌవరిత అను రెండు భేదములుండినవి. శాస్త్రయుక్తముగా ప్రదర్శింపబడినట్టిది 'భురిత' స్మర్యము. శాస్త్రవిధితముగా గాక కేవలము దినోద్భావము చేయునట్టిది యౌవరితము. ఆంధ్రదేశమునుగూర్చి :-

ఆంధ్రదేశములో శాతవాహనుల కాలములో అనేకవిధములైన నృత్య సాంప్రదాయములు పుద్గించెడినవి. ఆ గ్రంథములు నేడు మనకు లభ్యముగాకున్నను నాటి శిల్పమునందలి విన్యాసముల జూసిన ఆనాడు నాట్యకళ పెంపొందిన తీరులు తెలియును.

పిమ్మట ఇక్ష్వాకులు, చోళులు, పల్లవులు, కాకతీయులు, విజయనగరపు మహారాజులు, రెడ్డిరాజులు, వెలమప్రభువులు, నాయకరాజుల కాలములో అనేక సూతన నృత్య సాంప్రదాయములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. నృత్యగ్రంథములుగూడ రచింపబడినవి. అందు ముఖ్యమైనట్టివి, ఆంధ్రుల నృత్యకళల సాంప్రదాయముల స్వరూపము తెల్పునట్టి గ్రంథరాజములు :- జాయపనేనుని 'నృత్త రత్నావళి', కొండవీటి కొమరగిరి ప్రభువులయొక్క 'వసంతరాజీయము'. రాజులు ఏటా వసంతోత్సవములు చేసెడివారు. అప్పుడే వివిధ ప్రాంతముల్లోని పౌరుగు రాజ్యములందలి, సామంతుల ఆస్థానములందలి కళారాధకులను తావించి కళలయందలి వీరి పాండిత్యమును పరీక్షించి వారి కృషికి తగిన విధముగా సత్కరించెడివారు. ఆ కాలములో ముఖ్యముగా ప్రచారములోనున్న కొన్ని నృత్యములు మన

గ్రంథములందు పేర్కొనబడినవి-మత్తలి లేక మత్తావలి, గొండ్లి, పేరిణి, జక్కిణి.

ఆ కాలములో భారతదేశమందంతటను సంస్కృతమునకే యెక్కువ ప్రాముఖ్యముండుటచే కావ్యములు, శ్లోకములు, నాటకములు మొదలైనవన్నియు సంస్కృతములో వ్రాయబడినవి. అందుచే దక్షిణ, ఉత్తర హిందుస్తానమంతటా సంగీతమొకే రీతిగానుండెను. కాని యుగాంతములో ప్రాంతీయ భాషలకు ప్రాముఖ్యత హెచ్చెను. రాజులు ప్రాంతీయభాషలందు గ్రంథరచనను ప్రోత్సహించిరి. కవులు గ్రంథములువ్రాసిరి. నాటినుండి కళలు పేరుపేరుగా పీడి, ఆధారశాస్త్రమొక్కటేయైననూ వివిధ సాంప్రదాయములుగా రూపొందినవి.

మధ్యయుగము (క్రీ. శ. 19-వ శతాబ్దమువరకు)

భరతుని నాట్యశాస్త్రము తరువాత ఉత్తర దక్షిణ భారతాలలోని సాంప్రదాయ స్వరూపములను కూలంకషంగా తెల్పునట్టి శ్రావణము 'సంగీత రత్నాకరము' ఈ గ్రంథము ఈ యుగమందే వ్రాయబడినది. దీని రచన కాలముపరకు ఉత్తరదక్షిణ భేదములు సంగీతమందు కలుగలేదు. రరువారి మహమ్మదీయ దండయాత్రచేత ఉత్తరదేశము అల్లరల్లలమై సూరస వారా వంశము వ్యాపించి ప్రజా జీవితములందు పెద్దమార్పులు కల్గినవి. మహమ్మదీయ ప్రభువులు, మొగల్ సమ్రాట్టులు, వారి సంగీత నాట్యములను ఆదరించుకొడగిరి. అందుచేత ఉత్తరాదిని సంగీత నృత్యములలో పెక్కు మార్పులు వచ్చి సూతన యుగ మారంభమయ్యెను. సంస్కృతము యొక్క ప్రాముఖ్యత తగ్గి ప్రాంతీయ భాషల ప్రాముఖ్యత వహించ, ఆ భాషలందు నృత్య రచనలు జరుగగా ఆయాభాషల తీరులనుబట్టి స్వరపాతకల నేర్పరచిరి. సంగీతము, వాద్యముల నిర్మాణముల తీరుననుసరించి వాద్య సంగీతము, నృత్య రచనలు జరిగినవి. ఆ విధముగా కళలు వివిధ ప్రాంతీయ రూపములను దాల్చినవి. ఉత్తర దేశమున ప్రజాభాషకు ప్రాముఖ్యత హెచ్చి ఆ భాషకు సరిపోవు విధమున స్వరముల గూర్చి, రాగములకు పేర్లెచ్చి, తాళముల స్వరూపముల దిద్ది, ఉత్తర దేశీయులు సూతన సంగీత దాడిని పద్ధిలోనికి దెచ్చిరి.

దక్షిణ దేశమునందు తెలుగు భాషకు ప్రాముఖ్యత హెచ్చి శాస్త్రీయ సంగీత, నృత్యసంబంధ రచనలన్నియు ఆ భాషయందే చేయబడినవి. తెలుగు మిక్కిలి మధురమైన భాషయగుటచే, ఆ భాషయందే అందరును నృత్యసంగీతములను రచించిరి. నృత్యప

యోగమైన పదములు, పదవర్ణములు, గీతములు, శబ్దములు, యక్షగానములు, మొదలైనవి వ్రాయబడినవి. (బ్రహ్మభాష, తెలుగు భాషలయందేగాక యితర ప్రాంతీయ భాషలందు సంగీత రచనలు జేయబడినను శాస్త్రీయ సృత్య, సంగీత సాంప్రదాయములకు మాత్రము ఈ రెండు భాషలయందలి రచనలే ఆధారములైనవి.)

శాస్త్రయుగమునందలి వివిధ ప్రాంతములందలి పండితులెట్లు సంస్కృత భాషయందు శాస్త్రీయ గ్రంథముల రచనలు జేసిరో అట్లే ఆ యుగములందు వివిధ ప్రాంతములకు జెందిన పండితులు (దక్షిణ ప్రాంతములందలివారు) తెనుగు భాష సభ్యునించి, తెలుగునందే శాస్త్రీయ సంగీత రచనలు గావించిరి. ఈ రచనలుగాక యితర భాషలయందుగూడ రచనలున్ననూ ఆ రచనలు ప్రాంతీయ భాషలుగా ఆరాధించబడినవి గాని, శాస్త్రీయ పండితులంతగా ఆదరించలేదు.

ఈ యుగము మన దేశముపై మహమ్మదీయ ప్రాబల్యము బడిన నాటినుండి ప్రారంభమైనటుల పేర్కొంటివి. అప్పటి వరకు మన కళలు ఆలయమునందలి ఆరాధన సృత్యములైననూ ఆలయము వెలుపలి వినోద ప్రదర్శనములు (కేళి ప్రదర్శనములు) అయిననూ మత సంబంధమై దేవతల కథలకు సంబంధించినవిగా యుంచెను. గాని అన్య మతములకు జెందినవారు మన దేశమును పాలించుట మొదలిడిన తరువాత ఆ పాలించు ప్రభువుల వినోదార్థము రాజాస్థానములందు కళలు వృద్ధిబొందినవి. వారి మతాచారములు పేరు, సాంఘిక కట్టుబాటులు పేరు, సాంస్కృతిక విబంధనలు పేరు. వాని ననుసరించి కళలు వృద్ధి జెందినవి. గనుక ఉత్తరదేశ కళలు, పూర్వపు స్వరూపమును గోల్పోయి యొక నూతన పద్ధతిలో వృద్ధిజెందినవి. ఈ విధముగా వృద్ధిజెందినట్టిదే కళానృత్యము. ఈ యుగములో ఉత్తర హిందూస్థాన సంగీతమునకు అమోఘమైన సేవజేసిన వారిలో ముఖ్యులు అమీర్ కుషా, తాన్ సేన్, బైజా, హరదాసయోగి, తబలా, సారంగి, సితార మొదలైన నూతన వాద్యములు ఈ యుగమునందే కనుగొనబడినవి. ఖ్యాల్, టుమ్రీ, టప్పా, గజల్ మొదలైన సంగీత రచనలు చేయుట, పాడుట, అభినయించుట ఈ కాలమునందే జరిగినది. దక్షిణదేశముందు ఆరాధన, కేళి సృత్యములు గాక మరొక ప్రత్యేక సంగీత రచనా విధానము, సృత్యవిధానము ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. అవియే వీధినాటకములు లేక వీధి భాగవతములు.

అనాదినుండి మన దేశములో అనేక మత సాంప్రదాయములు మారుచూవచ్చినవి. ఆర్యుల వేదమతము వచ్చి అంతకంటే

ప్రాచీనములైన ద్రావిడ మతములందు విపరీతములైన మార్పులను చెప్పినది. అట్లే ఆర్యుల యజ్ఞయాగాది కృతువులందలి జీవహింసచే విసుగెత్తిన ప్రజలు మహావీరుని జైనమతము, గౌతముని బౌద్ధమతమును స్వీకరించిరి. మరల కొంత కాలము నకు ఈ మతముల ప్రాముఖ్యత తగ్గి శంకరాచార్యుల, రామానుజాచార్యుల ప్రభావము దేశముపైబడి తైవము, వీరతైవము, వైష్ణవము దేశమునందు ప్రబలినవి. ఇన్ని మతములు దేశమునందు మారుచూ వచ్చిననూ ఇవి యన్నియూ ఈ దేశమందే బుట్టి ఆడి నుండి మన దేశమందలి ప్రజల్లోనున్న మత విశ్వాసములకు సంస్కరణతోగూడిన ఉద్యమములుగా ఉపకరించినవి. కాని వైదేశమునుండి వచ్చిన మహమ్మదీయ దండయాత్ర మన సాంఘిక, సాంస్కృతిక విశాసములకు అత్యంత ప్రమాద పరిస్థితులను గల్పించినది. అట్టి పరిస్థితులనుండి దేశమును గాపాడి మన సంస్కృతి రక్షణను కళలద్వారా చేయుట అతి సులభసాధ్యముగా నాటి మత ప్రవృత్తులు గ్రహించి కళా ప్రచారములుగా వేదపురాణోపాసములు, సంగీత నాట్యములను చక్కగా సభ్యునించిన పండితులు పూనుకొని రామాయణ మహాభారత భాగవత గాథలను నాటకములుగా నాటి సాహిత్య ప్రజలలో కళ ద్వారా ప్రబోధము గావించిరి. ఇట్టివారు దేశము నల్లు చెరగులా వ్యాపించిరి. ఈ తరగతికి చెందినవారే కూచిపూడి భాగవతులు, కేళిదేశ నాట్యదేశములవారు. కళలద్వారా మతప్రచారమేగాక కళలయొక్క పూర్వశాస్త్రీయ స్వరూపము చెడకుండ కాపాడిరి.

రాజులు తమ దర్బారులయందు అనేక నాట్యాచార్యులను నర్తకీమణులను పోషించి, ఒకరితో యింకొకరు పోటీబడునట్లు అనేకవిధములైన సంగీత రచనలు జేయించిరి.

ఈ విధముగా భారతదేశములో అనేకవిధములైన సృత్య సాంప్రదాయములు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి.

న వీ న యు గ ము

ఆంగ్లేయుల ప్రభావము మన విద్యాధికుల పైబడి మన సాంప్రదాయములు, విద్యలు, కళలు చిన్నచూపు చూడబడినవి. పాశ్చాత్య నాగరికతా వ్యామోహముతో మన విద్యల విలువల నెఱుగక చిన్న చూపుచూడబడుటచే అవిద్య పెరిగి సత్సాంప్రదాయానికి జెందిన విద్యలు అంతర్ధాన మొందసాగినవి. సృత్యారాధన అరుదైనది. దేవదాసీలు కళారాధనమానిరి. ప్రాచీన కళల నెరిగిన కళారాధకులు అరుదైరి. అట్టితరి మన కళలయొక్క పూర్వస్వరూప మెరిగిన పెద్దలు విద్యల ప్రచారమునకు పూనుకొ

నిరి. నాటినుండి దేశములో అనేక కళాకేంద్రములు నెలకొల్పబడినవి. కళలు మరల పూర్వపుటొన్నత్యము నందుకొనుచున్నవి. కాని యిందు ఒక ముఖ్యమైన మార్పు జరిగినది. అది కళల యధిపతికి ఎంతవరకు తోడ్పడుచున్నదో నేడే చెప్పలేముగాని కళాట్యన్నతి శుభసూచకముగా పేర్కొనగలము. అదే మన పూర్వము సృత్యక కలవిద్యగా చెలసినది. ఇతర తెగలవారు

ఆ విద్యను ఆరాధించెడివారు గారు. నేడు ఆస్థితిపోయి విద్యల యందు ఆసక్తి గలవారందరూ ఈ విద్య నభ్యసించుటకు మొదలిడిరి. దీనివలన కళలు విరివిగా ప్రచారమగుటయేగాక నూతన వికాసముతో గూడిన సృత్యక దేశములో ప్రచారమగు అవకాశ మేర్పడినది. దేశమందలి కళలకు ఉజ్వల భవిష్యత్తు గలదని ఆశింపవచ్చును.

మన సృత్యక - కొన్ని వివరములు

శాస్త్రము-సాంప్రదాయము

ఒక భాషమును ప్రదర్శించుటకు పట్టవలసిన ఆధునిక పద్ధతులు, అంగవిన్యాసములు గ్రంథములందు పొందుపరుచబడుట శాస్త్రము. శాస్త్రపఠన యెచ్చట జూచినా ఒకే తీరున యుండును.

సాంప్రదాయము తల్లినుండి బిడ్డలకు, గురువునుండి శిష్యులకు పెచ్చునడుచుంటే ఆధ్యాపకత్వము. చినుకనే భావతీయ సృత్యకకకు ఖచ్చితదేశమండలతనూ నాటకశాస్త్ర మొక్కటే ఆధారగ్రంథ మైననూ ఆ శాస్త్రము ననుసరించి సాంప్రదాయ విద్యల అభివృద్ధిజెందిననూ, ఆయా ప్రాంత ప్రజల ఆధునికతను, మత సాంఘిక పరిస్థితుల ననుసరించి రూపొందుతూ పెచ్చినచే వివిధప్రాంతీయ సృత్యములగుటచే అందనేక! భేదములు గాన్పించుచున్నవి. ఏది ఏ రూపములలో వృద్ధిజెందినది. ఉదా :- పతాకహస్తమును పట్టేవిధము.

నాట్యరంధములో పతాకమును యరుప్రక్కలకు చాచి నట్లు పట్టవలయునని శాస్త్రము తెల్పును.

ఈ హస్తమును భాగవతనర్తకులు, కేళికా ప్రదర్శనము జేయు దేవదాసీలు పట్టుదురు. హస్తమొక్కటే అయినా-ఇరువురు పట్టుకొనుమందు మాత్రము కొంత భేదమున్నది.

కేళికా (భరతనాట్య) నర్తకులు పట్టినప్పుడు హస్తము భుజములతో నరిసమానమగు యెత్తునందుండవలెను. (భుజములు, చేయి, యొకే ఎత్తునందుండవలెను) ఇక భాగవత

సాంప్రదాయమునం దట్లుగాదు. హస్తము, భుజమును దిగి పట్టవలెను.

(హస్తము రెండింటిలో పట్టునదొక్కటేగాని పట్టు విధమందుమాత్రము భేదము).

అట్లే అడవులు (చుండె, తెయ్, కత్తెలనటు మొదలైనవి).

ఈ రెండు సాంప్రదాయములందూ ప్రదర్శించినమా వారు ప్రదర్శించు సమయములు రెంటియందునూ ఒక్కటే అయిననూ, సాంప్రదాయ నిబంధనలనుసరించి వాని విన్యాసమునందు భేదముండును. ఈ విన్యాసకృషుమునుబట్టియే మనము ఒక సాంప్రదాయమునుండి యింకొక సాంప్రదాయమును గుర్తించగలుగుచున్నాము.

మరియు ఇంకొక విషయము.

భాషా కలాపము నాడునప్పుడు — భాష తనపైన అలిగి పోయిన శ్రీకృష్ణుని వెదుకబోవు సమయమందు —

“ ఎందుబోతివి ఎందుబోతివి

ఎందుబోతివి కృష్ణా”

ఈ దరువు పాడును.

‘ఎందుబోతివి’ దరువును ఇటపట్టుట శాస్త్రీయముగా ఒక నాయకను అభినయించుట. కాని అది శాస్త్రీయమే కాని

‘బాంగోపాల మా ముద్దర కృష్ణ

పండు కళ్యాణ గుణాకర’ — తలంగం సత్యభామ అభినయించుట అంత సమంజసముగాదు. కాని యిది అనాది

నుంచి కూచిపూడివారు ఆచారముగా అభినయించుచున్నారు. నృత్య - శృంగారనాయక. బాలగోపాలుని కీర్తించి అభినయించుట రసభంగమగునుగదా - ఇది అశాస్త్రీయముగదా : అని సందేహము గలుగును.

కాని భాగవత సాంప్రదాయాభివృద్ధినిగూర్చి తెలిసికొనిన, అది ముఖ్యముగా భక్తిప్రబోధముకొరకు వృద్ధిబొందిన కళ. కాన-అందు వీలుగల్గినపుడెల్లనూ భక్తిప్రబోధమునకు అనువైన కీర్తనలు, శ్లోకములు పాడి అభినయించు సాంప్రదాయమును ఈనర్తకులు వృద్ధిబొందించినారు. ఇందు యిట్టివి అభినయించుట దోషముగాదు. ఇట్లు శాస్త్రసాంప్రదాయముల పాటించునందు మార్పులు గనబడును.

మార్గ. దేశి

మార్గి :

శాస్త్రీయ పర్వతులలో వృద్ధిబొందినట్టి, ఓత్తశాస్త్రము ననుసరించి కరణాంగహార రేచక విన్యాసముల ప్రదర్శన గల్గినట్టి, దైవారాధనకు సంబంధించినట్టిది 'మార్గి' నృత్యము.

ఉదా :- ఆలయములందలి-పుష్పాంజలి కృమము, సవనంది, కమలనృత్యము మొదలైనట్టివి.

దేశి :

ఆయా ప్రాంతములలో నివసించు ప్రజలు తమ వినోదార్థము వృద్ధిబొందించుకున్నట్టి నృత్య సాంప్రదాయము 'దేశి' కళ. ప్రాంతీయ భాష, సంగీతబాణీ, స్వతంత్రవిన్యాసములు, చందస్సులకు ప్రాముఖ్యతనిచ్చి వృద్ధిపరుచబడిన కళలు 'దేశి' కళలు.

ఉదా :- యక్షగానము, భాగవతములు, కేళికానృత్యములు.

నాట్యధర్మి, లోకధర్మి :

నాట్యధర్మి :-

సృత్వాభినయములందు ఒక భావము ప్రకటించుటకు శాస్త్రీయ నృత్య, నృత్యహస్తములు, కరణాంగహారముల ప్రయోగము 'నాట్యధర్మి'.

లోకధర్మి :-

స్వాభావికముగా అభినయించుట "లోకధర్మి".

ఉదా :-

కరుణ రసాభినయమందు

అశ్రువులు ప్రదర్శించవలసి వచ్చినప్పుడు మయూర హస్తమునుపట్టి అచేతిని నేత్రములవద్దకుతెచ్చి అశ్రువులు చిమ్మి నట్లు, ప్రేక్షకులు భ్రమించువిధమున అభినయించుట 'నాట్యధర్మి' యగును.

అట్లుగాక నేత్రములనుండి అశ్రువులు కారుట 'లోకధర్మి' ప్రదర్శనమగును. (ఇది లోకమందు సహజముగా గలుగు అనుభవమే.)

బౌద్ధయుగమందలి నృత్యము

బౌద్ధయుగ సృత్వారాధనగూర్చి షనికు ఆకాలమున ముని దేశములో పర్యటించిన విదేశయాత్రికుల వచనలవల్ల ఈ క్రింది విషయములు తెలియుచున్నవి.

కొందరు తిరిగివచ్చిన తమ బాలికలను సౌందర్యపంథముగా అలంకరించి బౌద్ధాలయములకు గొనిపోయి లచ్చట అంకితమొసరించెడివారు. ఆ బాలికలకు నృత్య సంగీతములందు శిక్షణ ఇవ్వబడియెడిది. పెరిగినముందు ఆ బాలికలను బౌద్ధాచార్యులు ఆలయములందు నృత్యము జేయుటకు ఆహ్వానించెడివారు. అట్టి సమయములందు వారు రుచికరమైన భక్ష్యములను దేవునికర్పించుటకు గొనివచ్చి భగవానునిముందుంచి నృత్యము జేసెడివారు. నృత్యము ముగియునకు దైవసాన్నిధ్యములో ఆ పిండివంటకముల నుంచిన భిగవంతుడు ఆరిగించునని వారి నమ్మకము. అటుపైవారు ఆ నైవేద్యమును యింద్రుడు గొనిపోవుదురు. ఈ విధముగా ఆ బాలికలు వివాహకాలమువరకు కొన్ని విబంధనలకు కట్టుబడి నృత్యకళతో భగవానుని ఆరాధించెడివారు. ఇదియును ఒకవిధమైన దేవదాసీ సాంప్రదాయమై యుండవచ్చును. మరికొన్ని సమయములందు వారు తమ భార్యలపై ఆగ్రహముజెందిన దేవతల ప్రీత్యర్థము నృత్యమాడెడివారు.

కొన్ని సమయములందు దేవతలు తమ అర్ధాంగినులపై విసుగుజెంది ఆగ్రహముతో వీరిని విడిచివచ్చెదరనియు అట్టి వారిని సంతృప్తిపరచి మరల తమ భార్యలపై అనురాగము గల్గించుటకు నగ్నముగా నృత్యము జేయబడియెడిది. అంతట దేవతలకు కోపకమనముగల్గి తమ పత్నులను చేపట్టెవారు. (ఇది యొకవిధమైన ఆత్మార్పణ నృత్యము. ఇట్టిది నాగవాసులనే తెగవారు నాగపంచమినాటి అర్ధరాత్రియందు జేతురు. దీనికి 'బెహళ' నృత్యమనిపేరు. వీరిది పంగదేశమునకు జెందినట్టి యొక ప్రత్యేకతెగ. ఆ తెగకుజెందినవారిలోనూ కొందరు తప్ప

అందరిలోనూ ఈ నృత్యము దర్శించే అర్హతలేదు. 'బెహళ'ను గూర్చి వివరములు వేరుగా వ్రాసితిని.)

బౌద్ధ నృత్యకళను గూర్చి ఈ వివరములు దొరికిననూ నాడు ప్రచారములోనున్న సాంప్రదాయముగూర్చి మనకు తెలియబలేదు. బౌద్ధశిల్పమును చక్కగా పరిశోధించిన కొంతవరకు తెలిసికొనగలమేమో :

మత్తావలి. గొండ్లి. పేరిణి. జక్కిణ్డి.

మత్తావలి లేక మత్తిలి

ఇది ముస్లిం సాంప్రదాయమునకు చెందినట్టి నృత్యము. శాస్త్రీయ అభినయము. స్వత్త నృత్యములకంటె ఇందు లోకీ ధర్మ ఆధారమైనట్టి అభినయమునకు ప్రాముఖ్యత హెచ్చు. తురుష్క ప్రభువులు ముస్లిం మద్యము సేవించి, విందారగించి సభి తీర్చియుండ — అట్టివారిని వినోదపర్చుటకు విలంబ, మధ్య, దృఢ లయలయందు సుఖ్యగా తిరుగుతూ ప్రదర్శింపబడు భ్రమరగతి ప్రధానమైనటువంటి నృత్యము 'మత్తిలి.'

గొండ్లి

అరిణ్యప్రాంతములయందు నివసించు, గోండుల నృత్య సాంప్రదాయము. (వీరినిగూర్చి అటవికుల నృత్యకళయందు వివరముగా వ్రాసితిని.) ఇది బృందనృత్యము. ఇందనేకులు స్త్రీలు, పురుషులు పాల్గొందురు. వీరనేక ఋతువులందుచేయు ప్రత్యేక నృత్యములు గాక 'ఋత్య' ముఖ్యమైనది. ఇది ఆరాధన నృత్యము. చాల నియమబద్ధముగా వారి సాంప్రదాయములనుసరించి ప్రదర్శింపబడును. ఈ నృత్యమును 'ఇప్ప' చెట్లు పూచినపుడు జేయుదురు. ఈ నృత్యారాధనవల్ల సకాలవర్షములు, పంటల వృద్ధి, దేశము సుఖిష్ణముగా యుండునని వారినమ్మకము. పూచిన 'ఇప్ప' కొమ్మును పల్లెలోనికి మంత్రపూతమొనర్చి దెచ్చి, పూజించి, విందారగించి, అటుపై దానిచుట్టూ తిరుగుతూ నృత్యమును ఆడుదురు. ఈ నృత్యము తిక్కగతిలో నుండును. మృదంగమునుబోలు వాద్యములు దీనిలో తాళలయల కాదారము. విలంబితలయలో ప్రారంభమై దృఢలయలో ముగియును. ఈ బహుసుందరవంతమైన ప్రఖ్యాతనృత్యమునకు 'గొండ్లి' అనికూడ అందురు. ఈ నృత్యమును బస్త్రు, చందాజిల్లా, గోండ్వానాలోని గోండులు నేటికిని జేయుచున్నారు.

పేరిణి :

గర్భర, విషమ, భావాశ్రయ, కవివారక, గీతము అను అంగములు గల్గినట్టి నృత్యకృమము పేరిణి. ఈ నృత్యము 'కేళికా' సాంప్రదాయమునకు చెందినట్టిది. శాస్త్రీయపద్ధతిని 'పుష్పాంజలి' నిమిషంలో ప్రారంభమై, అనేకములైన బహుకష్ట తరములైనట్టి కరణవిన్యాసములప్రదర్శనగల్గి, స్వత్త నృత్యములు, అంగిరాధినయము ప్రదర్శించినపిదప అభినయముతో ముగియునట్టిది పేరిణి కృమము. ఇది యేకపాత్ర నృత్యసాంప్రదాయము నకుచెందినట్టిది. ఇది దాదాపు నేటికాలములో ప్రదర్శింపబడే భరతనాట్య కృమమును బోలియుండును. దీనినిగూర్చి వివరముగా ఆలయనృత్యములలో చర్చించినాను.

జక్కిణ్డి :

మృదంగశబ్దములతో, స్వరములతో, పాటతోగూడినట్టి సంగీతరచన జక్కిణ్డి. మృదంగ జతులకు స్వత్తము-గీతమునకు అంగిరప్రధాన అభినయ ముండును. ఇందలి గీతభావము సాధారణముగా ప్రోత్సహాపములోనుండును. ఈ ప్రాచీనరచన నాధారముగాజేసికొనియే అటుతరువాత వచ్చిన రచయితలు శబ్దములు, నలాము జతులు రచనజేసిరి. కాని ఈ రెండింటియందలి స్పృతి కృమమందు మాత్రము మార్పుండును.

జక్కిణ్డి దరువు

ఆనందరైచి — అది.

చక్కని సామిరారా : యీ
జక్కిణ్డి కృతిగైకోరా
చక్కనరా
శ్రీ పూసపాటి సీతారామరాజు
దానరాదేయ.
సాస్సారిసని । సీసాసనిసగగమామగమపమా
పగరిసని తకిట యుం । తకయుం తకిటతక
తాం తకిట దిమికిటతక తక్క దదంగిణ్ణతోం ।
స్వరసంగతులను । శబ్దజాతియును
సరసగతిజతుల । సప్తతాళముల
బరగిన దరువులు । పంచజక్కిణ్డియు
నిరుల మరవినికి । చిత్తగింపదగు.

అటుపై ధృవ, మత్య, రూపక, యంపె, తిప్పలు, అట, ఏకతాళములందు కొలుగవశబ్దములు చెప్పబడును. దానికి నృత్యము ప్రదర్శింపబడును.

కొనుగవ | జతి :
 లేక |
 కొనుగోలు |

దృవతాళము—14 అక్షరములు.

అద్దిమిద్రిమిణి యిమితకతోం
 ద్రిమిణి తక థం । తధిమి తకీరక
 ధణజెమిత జెమిదిమిత । ధిమితి తకీరక
 తధణ తధింగిణత ॥

కొనుగోలు అనగా—స్మృత్యమాడునపుడు లి, రక, దిమి, జమి, తహత, మొదలైన శబ్దములను తాళమునకు సరిపడునట్లు లి రిమిములో ఏర్పరచి 'తధిగిణతోం' ముగించుట.

'కథక్' స్మృత్యము

కథకుడు (కథక్)నుండి కథక్ స్మృత్యమునకు చేరివ్వబడి నది. కథకుడుగా స్మృత్యగీతాభిసయములతో ఒక కథను పూజా లంజకముగా జెప్పివాడని యర్థము. వారే హరిదాసులు, వారు జెప్పుకథలు హరికథలు. ఈ స్మృత్యమునకు పొంగినగాన పద్ధతి ననుసరించి పేరివ్వబడిననూ, ఇది యొక్కవ ముస్లిం ప్రభావము గల్గినట్టి స్మృత్యసాంప్రదాయముగా జెప్పవచ్చును.

నర్తన రీతులు

పూర్తి దేశములోనూ సాధారణముగా స్మృత్యకళ ఐదు విధములుగా పెంపొంది పరచారములో నుండును.

- (1) ఆరాధన స్మృత్యము.
- (2) కావ్యీయ స్మృత్యము.
- (3) పరచార స్మృత్యము.
- (4) జానపద స్మృత్యము.
- (5) ఆటవికుల స్మృత్యము.

(1) ఆరాధన స్మృత్యము

ఆంధ్రదేశములో పీఠభద్రుని సంబరములలోచేయు పీఠ నాట్యము, సింహాచలదేవునిసేవ, దేవీ నవరాత్రులప్పుటి అమ్మ

భ్యాల్, టుట్రీ, టుప్పా, గజల్ :

ఇవియన్నియూ ముస్లింప్రభువుల ప్రభావము మన పొంగిన సంగీతముపై బడిన తరువాత లిచియింపబడిన సంగీత రచనలు.

భ్యాల్ : ఇది అతి విలంబితలయలోనుండి దీర్ఘమైన రాగాలా పనతో వివిధరకములైన అలంకారయుక్తమైన సంగతులతో గూడియుండినట్టి రచన. గాయకుడు తా సనుభవించు భావసౌంద ర్యమును స్వరములలో, అలాపనములో చిత్రించును.

టుట్రీ, టుప్పా, గజల్

శృంగారి రసపోషణతోగూడిన సంగీతరచనలు. ఇవి దాదాపు మన భాషలోని పదములు, జావళీలను పోలియుండును. ఇవి భావయుక్తములై అభిసయమునకు అనుపగ సంగీత రచనలు. ఇందు 'దీవచంద్' అను తాళమునుండిన్నట్టిది, తెలుగు లోని త్రిపుట తాళమునందలి పదములవలె విలంబితలయతో నుండి రసాభిసయమునకు యొక్కవగా ఉపయోగపడును.

వారి జాతరలందరి గరగల స్మృత్యము, పీఠుల కొలుపులలోని స్మృత్యములు, కథకళి స్మృత్యములోని సేవకళి, పూర్వముదేవాలయ ములలో దేవదాసీల స్మృత్యము, మహారాష్ట్రములోని అగ్ని ఆరాధన, టిటెట్టుదేశములోని లామాలస్మృత్యము, సింహాచలదేవీయల పైకాచి స్మృత్యము, తమిళనాడులోని కావిడి చిందు, మణిపురి రాసలీలా, లయహారోదా, అస్సాములోని అంకియానట్, ఉత్తర హిందూ స్థానములోని రామలీలా, గోండుల ఖర్మస్మృత్యము, ఒరియసుల సార్ హల్ పండుగ స్మృత్యము మొదలైనవన్నీ ఆరాధన స్మృత్యములే.

ఈ ఆరాధన స్మృత్యకళ కొన్ని ప్రాంతములందు కావ్యీయ స్మృత్యపద్ధతుల ఆధారముతో 'నాట్యధర్మి', 'లోకధర్మ' లను నమముగా పోషించుచూ చక్కని స్మృత్యసాంప్రదాయముగా పెంపొందినది. అట్టివానిలో ముఖ్యమయినది—దేవదాసీల స్మృత్యము.. సేవకళి, లయహారోదా, అంకియానట్.

2. శాస్త్రీయ నృత్యము :

భరతుని నాట్య శాస్త్రము, అభినయ దర్పణము, భరతార్ణవము, హస్తలక్షణాదీనిక యత్యాది నాట్యగ్రంథముల ఆధారములతో, స్థానక రేచకమండలప్రవేశకరణాంగ హార గతిజలయతి లంద విన్యాసాదులు గల్గి అయా దేశముల నేలు ప్రభువుల, శాస్త్ర వేత్తలైన కవిపండిత గాయక నాగరిక ప్రజల అభిరుచులను ననుసరించి రూపొందించబడిన నృత్య నృత్య అభినయములు క్రమ వద్ధతిలో పోషించబట్టి కేళిక సంప్రదాయమే శాస్త్రీయనృత్యము.

ఈ నృత్యము ఆంధ్ర తమిళ కర్నాటకదేశములందు - దాని అల, భరతనాట్యము, కచ్చేరిఅల, అస్థానము, మేజవాణి, కర్నాటకము, సాదిరి అనియు, కేరళదేశముందు మోహినీ అట్టము అనియు, ఓడ్రదేశములో ఒడిషీ అనియు, ఉత్తర హిందూస్థానమునకుటా కతక అనియు పిలువబడుచున్నది. ఈ నృత్యము యెక్కువగా తాళంలే అదరించబడిన వారి సంస్థానములద్వారా పోషించబడి వడి. అస్థానములందరి నాట్యదాడులు, రాజనర్తకినులు ఈ వద్ధతి విద్యను నృద్ధివరిచి ప్రచారములోనికి తెచ్చినారు. ఈ నృత్యకేళిక పారాజంగా శ్రీ కళాకారులచే చేయబడును. పురుషులు ప్రయోక్త లుగా, హంగుదారులుగా సహకరింతురు. కనుకనే ఇందరి హస్త పాద విన్యాసములు లలితములై శ్రీ ప్రకృతికి అనువైనరీతిని తీర్చి దిద్దబడినవి. ఈ సంప్రదాయము పారాజంగా ఒకేనర్తకి కొన్ని గంటలు అడుటకు అనువైన రీతిని, కొన్ని సంగీతరచనలతో కూడి యుండును తాళంయ ప్రాధాన్యతగల నృత్యముతో అరంభించ బడి, నృత్యములో నర్తకి తనపాండితీ ప్రతిభా ప్రదర్శించినవిధము అభినయముతో ముగించబడును. గీతగోవిందము, కృష్ణ కర్నా మృతము, రామకర్ణామృతము, పుష్పరాజవిలాసము, శృంగార మేంజరి కాళిదాసాది మహాకవుల సంస్కృత రచనలు; అన్న మయ్య, క్షేత్రయ్య, పురందర, సారంగపాణి, నభావతి యత్యాది వేదకర్తల పదములు, జానకీలు, పద్యములు, పదవర్ణములు, చౌక వర్ణములు, గీతములు, పదదరువులు; తమిళయోగిపుంగవుల, కర్నా టక సంగీతజ్ఞుల రచనలు; సూరదాస, మీరా, చండిదాస, గౌరంగ ప్రభు యత్యాది జోతరాహమహాభక్తుల రచనలు ఈ సంప్రదాయ ముందు పాఠబడి నర్తన మారబడును. ఈ నృత్యము ఒక కదా నాటకముగాక, ప్రత్యేకసంగీత రచనలకు ప్రదర్శించబడునట్టి నృత్య నృత్య అభినయముగా పేర్కొనవచ్చును.

ఈ నృత్యదాణి మలయాళ దేశంలోని తిరువానుకురు, కొచ్చిను రాజం అస్థానములందును, కర్నాటకదేశముందు మైసూరు ప్రభువుల ఆదరణయందు, తమిళనాడులో తంజావూరు, మధుర, రామనాథపురం, పుదుక్కోట, ఎట్టియాపురం మహారాజుల ప్రోత్సాహంతో; ఆంధ్రలో కాకతీయ, విజయనగర సామ్రాజ్యాది పక్షలు; కార్వేటినగరం, పెద్దాపురం, తుని, విజయనగరం మొదలైన క్షత్రియ సంస్థానాలు; కాళహస్తి, వేంకటగిరి, పితాపురము, బొమ్మిలి, కొల్లాపురం యత్యాది వెలమ జమీందారులు, కొండవీడు, గద్వాల, వనపర్తి మొదలైన రెడ్డిరాజులవర్సలందు; ఉత్తరాన మొగల్ పాదుషాలు, రసపుత్రుల అస్థానములందు; ప్రాంతీయ అభిరుచుల కనుకూలంగా వృద్ధిచెంది ప్రచారములోనికి తేరిగినది. దక్షిణాంధ్రములోని నృత్యకేళి ప్రాచీన మైనది. సంప్రదాయాన్ని ప్రతిబింబించేకళగా రూపరేఖలు దిద్దుకొనగా, ఉత్తరదేశపు కళ మహమ్మదీయ సంప్రదాయాలకు లోనై వృద్ధి చెందినది.

3. ప్రచార నృత్యము :

ప్రాచీన హైందవ సంస్కృతీవికాసము, పురాణేతి హాసము ల్లోని విశిష్టత, మతిరాజకీయ విశ్వాసములు, సామాన్య ప్రజావీకంలో సంగీత నృత్యకళలద్వారా ప్రచారము చేయుటకుగాను యేర్పడినట్టి సంప్రదాయమే ప్రచారకళగా పేర్కొనవచ్చును. ఇందు పారాజంగా పురుషులే పాల్గొందురు. ఇదియే యక్షగాన, భాగవతకళ. ఈ భాగవతులు బృందములుగా యేర్పడి దేశములోని వల్లెలు వట్ట తాలు మారుమూల ప్రాంతములలోగూడా పర్యటనజేసి యక్షగాన ములు, వీధినాటకములు, విరులు అటలు, తెరుహుతుగా కళలద్వారా మనమత ధర్మాలు, పురాణగాథలు ప్రచారముజేసినారు ఈ విద్య గూడా శాస్త్రీయమే : కళాకారులు వివిధశాస్త్రములను అధ్యయనము చేసి నమా అతిసామాన్యమైన ప్రజలకుకూడా ప్రబోధానికి ఉపకరించు విధాన మనఃశలను సులభమై లిలో. ప్రజలభాషలో, ప్రజలకు అర్థమయ్యే భావవిన్యాసాల్లో రూపొందించి ప్రచార పాధవగా ఉపయోగించారు.

అట్టి కళయే ఆంధ్రదేశంలోని టాచిపూడి భాగవతము, తూర్పు భాగవతము, దాసరిభాగవతము, గొల్లభాగవతము, యానాది భాగవతము, దాసరి భాగవతము యత్యాదులు, తమిళనాడులోని భాగవత మేళములు, తెరుహుతు, కురవంజి నాట్యములు, కేరళలోని కతకళి, ఓటంతుకల్ కళాకారులు - కన్నడదేశంలోని యక్షగానము.

పీఠంబరూ రామాయణ మహావారత భాగవత కథల్లోని వివిధ మట్టాలను సృత్యగానము ద్వారా ప్రదర్శించి ప్రజల్లో ప్రచారము చేయుదురు - గాన పీఠ కావ్య విజ్ఞానము, పాండితీ ప్రతిభ గల్గియుండురు. పీఠవల్లనే కావ్యీయవణతులేగాక, అనేకదేశికతులు గూడా మనదేశంలోని వంగీతము, సృత్యములందు ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. శైవవైష్ణవకథాగానములు విరివిగా వ్యాప్తమైనవి.

ఆంధ్రలో కూచిపూడి భాగవతులు శ్రేష్ఠులు. వీరు బ్రాహ్మణోత్తములు వేదవిద్యాపారంగతులు. ఆంధ్రలో పీఠప్రవము ప్రభావము తగ్గి వైష్ణవమున విజృంభణకాలములో కూచిపూడి గ్రామ ప్రజలు ఈ సృత్యకళను చేపట్టినట్లు చెప్పవచ్చును. వాటినుండి కొన్ని కళాబాణుగా పీఠికళను ఆరాధించుచున్నారు భారతావనిలో మరే ప్రాంతమునందు అభివృద్ధి జెందనంతటి విశిష్ట పద్ధతుల్లో ఆంధ్ర దేశములో కావ్యీయ సృత్యకళ, ప్రచార సృత్యకళ వృద్ధిపొందినది. దానికి ప్రాచీన కళాకారుల కళాతపస్సే కారణము. మనదేశంలో కొన్ని ప్రాంతాల్లో కావ్యీయకళ అభివృద్ధిజెందినది గాని ప్రాచారక కళ మరుగునపడినది. అట్లే ప్రచారవిద్య వృద్ధిపొందినచోట కావ్యీయవిద్య కుంటుపడినది. ఆంధ్ర కళాకారు లట్లుగాక రెండు తీతుల విద్యలను ఒకేస్థాయిని - ఒకరితో ఒకరు పోటీపడినవిధాన వృద్ధిపరచినారు. అంతియేగాక కావ్యీయకళను ప్రీతి, ప్రచారకళను పురుషులు యావద్భారతదేశంలోని కళాకారులు ఆరాధించగా ఒక ఆంధ్రదేశంలో మాత్రం భాగవతకళను ప్రీతిగూడా అభ్యసించి ప్రదర్శించుచున్నారు. ఇట్టి కళాభ్యాసము మరెచ్చటమాలేదు. ఇది ఆంధ్ర దేశానికెంతో కీర్తిదాయకము, గర్వకారణము.

4. జానపద సృత్యము :

కావ్యముతో సంబంధములేక కేవలము లోకదర్శిపై ఆరా రవడి పెరిగినట్టిది, జానపదసృత్యకళ. తెలుగుదేశములోని గొప్ప,

అరవదేశములోని కుమ్మి, కోలాటము హైదరాబాద్ ప్రాంతము లోని 'లకకమ్మలాట' పుంగిడి, చెమ్మచెక్క, మరాఠీలోని 'తైకొట్టుకలి' గుజరాతులోని గర్భసృత్యము, వంగదేశ ప్రజావారి సృత్యములు, పులిఆట, గుర్రము ఆట, బుట్టబొమ్మలు, దానర్థ సృత్యము, వల్నాటికథ, జాగముకథ, కాటమరాజుకథ, బొప్పిలి కథ లోని సృత్యము.

ఇవి యన్నియు జానపదసృత్యమునకు జెందును.

5. ఆటవికుల సృత్యము :

అరణ్యములలో నివసించు కోయలు, చెంచులు, బైగాలు, కురవలు, మొదలైనవారు చేయునది ఆటవికసృత్యము. ఆటవికుల విత్యజీవితములో సృత్యమొకభాగము. ప్రతి ఋతువునందును చేయుటకు పీఠిక వేరు వేరు సృత్యములున్నవి. శిశువుడయ్యచినప్పుడు సృత్యము, భారసాని సమయములో సృత్యము, వధూవరులు ఒకరి నొకరు నెమ్మకొనుటకు సృత్యము, జీవయాత్రచాలించి అంత్యక్రియలు జరుపు సమయమున సృత్యము, వరినారువేయటకు, అరంభము లోను, పొలముడున్నవప్పుడు సృత్యము, వంటలుబాగుగా వండుటకు సృత్య పూజలు, కోతలసమయములో సృత్యము, కోతలైన తరవాత సంవత్సరకృషిచరితము విల్లుజేర్చుకొనునప్పుడు సృత్యము, అతిథులవలెనెన విచ్చేసినప్పుడు సృత్యము, వారిని సాగనంపునపుడు సృత్యము - ఈలాగున వారి జీవితమంతా వివిధసృత్యమట్టములతో గూడిన యొక సృత్యవాదకవలె గడిచిపోవును.

పైన తెప్పిన విధవిధములైన సృత్యకళ అన్నిదేశములలోనూ పెంపొందినది. పై సృత్యవిధానముల గూర్చి వివిరములను ఆచూ సృత్యపద్ధతులను గూర్చి వ్రాసినప్పుడు దెబ్బము.

+++

నేటి భారతదేశములోని సృత్య సాంప్రదాయములు

ప్రస్తుత కాలములో మన దేశములో యెక్కువ ప్రచారములో నున్న సృత్య సాంప్రదాయములు—భరత నాట్యం, కథక్, కథకళి, మణిపురి, కూచిపూడి, సిరైలేళా, ఒడిస్సీ, అంకియానట, యక్షగాన సృత్య పద్ధతులు. వీటిలోని పోలికలు, భేదములు, విశిష్టతలనుగూర్చి ఇందు వ్రాయుచున్నాను.

భరతము :- ఇందు నాట్యము, సృత్యము, సృత్యము, అభి నయము, తాండవము, లాస్యము అను భేదములున్నవని అందఱు తెలిసిన విషయము.

పై నజెప్పిన సాంప్రదాయములు ఏ పద్ధతికి చెందునో వ్రాయుచున్నాను.

భరత నాట్యము

ఆంధ్ర, తమిళ దేశములలో దేవదాసీలు ప్రదర్శించు దాని అటయే నేటి కాలములో 'భరతనాట్య'మను పేరుతో పిలువబడుచున్నది. ఇది అతి పురాతనమైన సృత్యము. హిందువులు దేవాలయములు కట్టుట ఎప్పుడు మొదలిడినో, ఆనాటినుండి ఈ కళ యెక్కువ ప్రచారములోనికి వచ్చినది. భరతుని నాట్య శాస్త్రము ననుసరించియే అంగహారములు, రేచకములు, కరణులు, ఉత్సవనములు మొదలగునవి శాస్త్ర సమ్మతములుగా ప్రదర్శించు కళ ప్రస్తుత కాలములో మన దేశములో ఇదొక్కటే కనబడుచున్నది. భరతనాట్య శాస్త్రమును బాగుగా అభ్యసించి, జీర్ణించుకొని, ఈ కళను రూపొందించి ప్రచారములోనికి నాట్యచారులు తెచ్చినారేమో !

ప్రస్తుత కాలములో ప్రచారములోనున్న భరతనాట్య ప్రదర్శన క్రమము (అనగా అలరింపు, జతి, శబ్దము, వర్ణము, పదము, జాపళి, తిల్లాన) తంజావూరు నేలిన రఘునాథరాయలు, విజయరాఘవనాయకుల కాలములో 'పేరిణి' పద్ధతి ననుసరించి వృద్ధిజెందినదై. సంపూర్ణ స్వరూపము శరభోజి, శహాజి, శివోజి మొదలైన మహారాష్ట్ర రాజుల కాలములో యేర్పడినది. ఈ విధానము ననుసరించి చేయబడు ప్రదర్శనములలో సృత్య, సృత్య, అభినయములు సరిసమానముగా పోషింపబడుచున్నవి. ఆంగిక, వాచిక, సాత్వికాభినయములకు చక్కని అవకాశము గలదు. ఈ విధమైన చక్కని విభాగము నా అనుభవములో

నేను చూచి అభ్యసించిన జాపనీస్, బాలినీస్, నయమీస్, కంబోడియన్, కథకళి, మణిపూర్, కథక్ నాట్యములలో ఎచ్చటను జూడలేదు.

ఈ నాట్యము లాస్య పద్ధతికి జెందినదగుటచే సుకుమారమైన కోమల ఆంగికాభినయములతో నయనానందకరముగా హృదయాహ్లాదకరముగా ఉండును. నాయకాభినయమందు ఈ సాంప్రదాయముదే పైచేయి. రౌద్ర, బీభత్స, భయానక రసములు తప్ప తక్కిన రసములన్నియు ఈ పద్ధతిలో అభినయింపవచ్చును. భరతనాట్య సర్తకులు చిత్రగతులను జతిస్వరమందు సృత్యమాదునప్పుడు మన హృదయములు ఆనాద ప్రభావముచే ఆకర్షించబడి అస్థిముకాని ఒక ఆనందము ననుభవించును. నాయకా నాయకులకు సంబంధించిన శృంగార రసనిలయములైన పదముల అభినయము జూచినప్పుడు మనము మనవాస్తవిక జీవితములోని సుఖదుఃఖములను అనుభవించుము. కృష్ణ వర్ణన గీతములతో గూడిన శబ్ద సృత్యము జూచినప్పుడు దేవాలయములలోని శిల్పము లన్నియు మన కన్నులముందు కదలుచున్నట్లే ప్రపంచము కలుగును.

నేటి కాలములో కేవలము వ్యాపార దృష్టితో నాట్యము చేసేవారుగాక నాట్య కళకై తమ జీవితముల సంకీర్తము జేసిన కళోపాసకుల భరతనాట్య ప్రదర్శనము జూచినప్పుడు మన హృదయములు ఆహ్లాత్మికానందముతో నిండిపోవును. మనలో పవిత్ర భావములు స్ఫురించును. నిరంతరానంద సంభాయి. ఆ దేవదేవుని సాన్నిధ్యములో నున్నట్లే అనిపించును. కాల క్రమేణ పతితుల చేతులలోబడి అపభ్రాంతి పొందిన పవిత్రమయిన ఆదర్శములతో కూడుకొనియున్న కళ యిది.

ఇందు 'లోకధర్మి', 'నాట్యధర్మి' సమముగా పోషింపబడుచున్నవి. పూర్వము భరతనాట్యము స్త్రీలు చేయుచుండెడివారు. పురుషుడు నటించుగా (నాయకాభినయమందు చెలికత్తెగాను, వంత పాట పాడుటకు) మాత్రమే యుండువారు. అందుచే భరత నాట్యము స్త్రీలే చేయవలెననియు, పురుషులు చేసినా రాజించదనియు, "పురుషులు చేయుటకు వీలుండునా" అనియు నేటి కళారాధకులలో ఒక సంశయము కలిగినది.

అలారి, జతి, శబ్దము, తిల్లాన భాగములు స్త్రీ పురుషులిద్దరూ చేయవచ్చును. కాని పురుషులు అభినయించుటకు

నాయికా సంబంధమైన గీతములేగాక, నాయక సంబంధమైన పదములు, గీతములు, భావళిలు పదవర్ణములు ఎన్నియోయున్నవి. వానిని ప్రచారములోనికి తీసికొని రావచ్చును. కొందరు పురుషులు స్త్రీ వేషము ధరించి నాయికా సంబంధములైన గీతముల నభినయించుటగూడ జూచుచున్నాము.

నాయక గీతములు పురుషవేషములోనే అభినయింపవచ్చును. కనుక స్త్రీ పురుషులు భయిలూ పాల్గొనుటకు వీలున్నది.

భరతనాట్యం:-తమిళ-ఆంధ్ర దేశములలో యెక్కువ ప్రచారములోనున్నది. ఇప్పుడిప్పుడు ఈ నాట్యకళలోని విశిష్టత గ్రహించి ఉత్తర హిందూస్తానములోని కళారాధకులుగూడ యెందరో ఈ నాట్య పద్ధతిని అభ్యసించిరి. ఇంకనూ అభ్యసించుచున్నారు.

కథకళి ✓

భరతనాట్యము కోమల, సుకుమార, భావములకు నిలయుమైతే కథకళి గంభీర, ఉక్తత భావములతో నిండియుండే తాండవపద్ధతికి జెందిన నృత్యము వీర, రౌద్ర, వీభీత్స, భయానక రసముల నభినయించుటలో కథకళి నర్తకులకు పెట్టినదే పేరు. ఒక్కొక్కప్పుడు నర్తకులు ఇంచుక ప్రారంభకులే అయినప్పటికినీ వారు ధరించే దుస్తులు, ముఖములకు వేసికొనే రంగులు, చంద, మద్దెలలనుండి వెలువడే గంభీర నాదములు, ప్రేక్షకులలో ఆ రసముల సుత్పత్తిచేయును. నృత్యమందు వీరి ఆహార్యము వాస్తవికతకు కొంతదూరముగా ఉండునట్లు దోచుచున్నది.

భరతనాట్యము రాజదర్బారులలో పెరిగినది. అందుచే అభినయము, గానము, ఆహార్యము, ప్రతినిషయమందు లాలిత్యము, కోమలత్వము, కనిపించును. కాని కథకళి నృత్య నాటికలలో లాలిత్య సౌకుమార్యములకు తావులేదు. ఇది ముద్రా నాట్యము. ఇందువయోగబడినట్లు ముద్రలు మరియుపద్ధతియందు కూడ ఉపయోగింపబడవు. కనుక సాత్వికముకన్న ఆంగికమే ఈ పద్ధతిలో ఎక్కువగా ఉపయోగమందునట్లు తోచును. ఇది ఉక్తత నాట్యమగుటచే దీనియందు సాధారణముగా స్త్రీలు పాల్గొనరు. స్త్రీలు 'మోహిని ఆట' అభ్యాసించేసెడివారు.

ఎంత వింత రంగులతో మేకప్ చేసికొని, చిత్రవిచిత్రములైన ఆభరణములను ధరించి రంగస్థలముపై చంద నాద్యము ననుసరించి నాట్యమాడుచుండగా ప్రేక్షకులు విస్మయానంద

వీచికల నోలలాడుదురు. ఈ నాట్యములో ఎంత విద్యత్తు ఉన్ననూ, ఎట్టి అద్భుతమైన ఆహార్యమున్ననూ, అభినయ విచానము, భావ ప్రకటన సున్నితముగా ఉండదు. 'లోకధర్మి' చాలా యెక్కువగా ఈ కళయందు ప్రదర్శింపబడుచున్నది. కాని మన దేశములో మిగిలియున్న పూర్వకళలలో పూర్వ పద్ధతులలో ప్రదర్శింపబడునది ఇదియొక్కటియేయని విశ్వకవి రవీంద్రునిచే పొగడతలొందిన ఈ కళకు మలబారుపుట్టినిల్లు. బెంగాలు, దక్షిణభారత దేశములలో ఇది యెక్కువ ప్రచారములోనున్నది.

కథకీ

ఇది మహమ్మదీయ యుగములో ప్రభువుల పలాసార్థము పోషింపబడిన కళ. ఇందు టుప్రు, గజల్, అభినయము నాయికా భావములతో గూడియున్ననూ, శాస్త్ర సమ్మతముగాని ఈ అభినయము 'యౌవరిత' నృత్యమును పోలియుండును. జనుల హృదయమును ఆకర్షించునట్టిదే, రంజింపజేయునట్టిదే. (ఆదర్శ పంతులైనదిరాకపోయిననూ) కళ అను పద్ధతిలో యిది పోషింపబడినది. ప్రభువుల తీరిక సమయములో, 'జల్సాకు'గాను ఈ కళ పెంపొందినది. అభినయమెట్లున్ననూ మరియు నృత్య సాంప్రదాయములోనూలేని తాళ నృత్యము దీనియందున్నది. కథకీ నర్తకుడు యే తాళములోనైననూ గంటలకొలది నృత్య మాడగలడు. బహు కష్టతమమైన బ్రహ్మ, ధమార్, రుద్ర, లక్ష్మీ మొదలైన తాళములలో అవలీలగా నృత్యమాడగలడు. తన అడుగుతో యెట్టి కష్టతరమైన శబ్దములనైననూ, ఎంత త్వరితగతినైననూ పలికించగలడు. ఇట్టి అభ్యాసము మరియు పద్ధతియందునూలేదు. కాని యిది రసభావములులేని నృత్తి మగుటచే అంత ఆకర్షణీయముగా నుండదు. కనుక ప్రేక్షకులు యెక్కువకాలము చూడలేరు. ఇది లాస్య పద్ధతికి చెందిన నృత్యము.

ఈ కథకీ నృత్యము రెండు విధములుగానుండును.

- (1) జై పూరీ నృత్యము.
- (2) లక్ష్మీ పురానా.

ఈ రెండునూ విశేషముగా పోలియున్ననూ, విమర్శన దృష్టితో సూక్ష్మముగా జూచిన చాలా భేదములు కనబడును.

జై పూరీ నృత్యముపై హైందవ సాంప్రదాయముల ప్రాథమము యెక్కువగానుండును. లక్ష్మీ పురానా నృత్యములో

మహమ్మదీయ సాంప్రదాయములు ప్రబలముగానుండును. వేష ధారణయందుగూడ ఈ భేదము కొంతవరకు కనిపించును. తైపురి నర్తకి లంగా, చోళి, వల్లె ధరించును, లక్ష్మీ నర్తకి చుడీదార్ పైజామా, పొడుగుపాటి జాబ్బా, కుచ్చుల షేర్వాణీ వేసికొనును.

తైపురి అభినయము మీరా జన్మభూమియగు రసపురి ప్రదేశములోని మధుర భక్తితో తొణికిసలాడుచుండును.

ఇటుల యెన్నియో విభేదములున్నవి.

ఈ కథక నృత్యముయొక్క ప్రభావము చాలవరకు మహారాష్ట్ర ప్రదేశములోని పోవాడ. లావణీ నృత్యములలో కనబడుచున్నది. ఇది ధ్రువ ప్రదేశము, పంజాబు, రాజపుటాని, బొంబాయి మొదలగు ప్రాంతములలో యెక్కువ ప్రచారములో నున్నది.

మణిపురి

లాస్య వద్దతికి జెందిన నృత్యము. చైతన్యం జన్మభూమియైన వంగదేశములోను, మణిపుర ప్రాంతములోను యెక్కువ ప్రచారములోనున్నది. వేణుగోపాలుని నృత్యగానములతో పూజించునట్టి ఆరాధన నృత్యముగా దీనిని పేర్కొనవచ్చును. పూర్వము భరితము విద్య ఆరాధన నృత్యమైననూ, ఒక కళగా వృద్ధిచేయుటకు, పాండిత్యము ప్రదర్శించుటకు దానిని చేపదాసీలు అభ్యసించేవారు. మణిపుర నృత్య మట్లుగాక సామాన్య ప్రజానీకపు జీవిత నిత్యకృత్యములలో యొకభాగమగుటచే అది అట్టి మహోన్నత స్థితికి రాలేదు. విశేష ప్రచారము మాత్రమున్నది. ఇది కోమలమైన, మనోహరమైన, మణియమైన ఆంగికాభినయముతోగూడి చూచుట కింపుగా ఘండును.

అకుసచ్చ, ఎరుపు, తెలుపు రంగుల అద్దములచే కుట్టబడిన బుట్టలవంటి లంగాలు ధరించి, శిరోజములు శివుని జటాజూటమువలె పైకెగడువ్వి, నడినెత్తిపై గోపురాకారముగాకట్టి, మణులతో అలంకరించుకొని, భక్తిపారవశ్యముతో స్త్రీలందరూచేరి జయదేవుని అష్టపదులు పాడుతూ, చేతులు తట్టుతూ, కృష్ణ మందిరావరణలో నృత్యం చేయడము చూచినచో, మనకు ద్వాపర యుగంలో యమునాతీరములో కృష్ణుని రాసక్రీడ జ్ఞాపకమునకు వచ్చును. వీరు భక్త్యావేశముతో నృత్యము చేయుదురు. కనుక వీరు ఒక్కొక్కసారి పాదే పాటకు, చేసే అభినయమునకు సంబంధమే యుండదు. అభినయముకూడ యెక్కువ అభివృద్ధి

జెందలేదు. రసపోషణ తక్కువ. ఈ సాంప్రదాయము శాస్త్రముకన్న ప్రకృతిపైననే యెక్కువ ఆధారపడియుండును. హస్తవిన్యాసము మాత్రము బహురమణీయముగా పెరియేళ్ళ ప్రవాహమువలె ఇంపుగా యుండును. దైవారాధనకొరకు నృత్యము చేయు నర్తకులు శాస్త్రమునకుగాని, 'లోకధర్మి', 'నాట్యధర్మి'లకుగాని యెక్కువ ప్రాముఖ్య మివ్వక ప్రకృతిపైనే ఆధారపడియుండుట లోకవిదితమే.

కూచిపూడి నృత్య కళ

ఆంధ్రదేశములో ప్రచారములోనున్న భాగవత నృత్యము నకు 'కూచిపూడి నృత్య'మని పేరు. ఈ నర్తకులు వీధి నాటకముల నాడుటయేగాక, నట్టువేష వద్దతిలో పదముల అభినయము, వర్ణములకు నృత్యము, శొల్లకట్ట, మండుక శబ్దము, నృత్యములనుకూడ నాడుదురు. 'పటవాటము' మొదలైన పురాతన ఆదపులను ఈ నర్తకులు నేటికీని ప్రదర్శించుచున్నారు. భరిత శాస్త్రములో చెప్పిన చతుర్విధ అభినయములు ఈ కళలో గాంభవచ్చును.

వీరి నృత్యములో ముఖ్యముగా చూడవలసినవి నృత్య నాటకములు, మఱియు తరంగముల నృత్యము, అష్టపదుల అభినయము, శొల్లకట్ట, జుతుల నృత్యము, భామా కలాపము మొదలైనవి.

సిరైకేళా చెప్పు నృత్యము

సిరైకేళా సంస్థానాధీశునిచే పోషింపబడి, సిరైకేళాలో ప్రచారములోనున్న నృత్య సాంప్రదాయము. ఇందు ఆ సంస్థాన రాకుమారులు పాల్గొందురు. ఇది రాండవ నృత్యము. ఇది కథకళిని పోలియుండును. ఇందులో నృత్యము చేయునప్పుడు నర్తకులు ముఖములకు తొడుగులను (Masks) - ఏయే నృత్యములలో ఆయా పాత్రకు సరిపోవునట్టివి - ధరించి నృత్య మ్నాడుదురు. అభినయమునకు జీవమైన ముఖము రిప్పబడుటచే వీరు రసభావములను సంగీతముయొక్క ఆధారముతో ఆంగికాభినయముద్వారా ప్రదర్శించురు. వీరు ప్రదర్శించే నృత్యములలో రాధాకృష్ణ, కాళీయమర్దన, జీవితపు మాయ, బంధజీవి, వేటగాడు, జీవనావ ముఖ్యముగా చూడదగ్గవి.

మయూర్భంజయందు ప్రదర్శించే 'చెప్పు'నందు నర్తకులు ముఖములకు తొడుగులు ధరించకపోయిననూ అభినయము

మాత్రముండదు. ముఖముపై యెట్టి భావప్రకటనగాని ప్రదర్శించబడదు.

కన్నడ ప్రాంతములోని యక్షగానములు

కన్నడ ప్రాంతములో రెండు రకములైన యక్షగానములు ప్రచారములోనున్నవి.

(1) బైటక్ యక్ష గానము.

(2) నృత్య నాటకములు.

బైటక్ యక్ష గానములు

ఈ గానములలో పాల్గొనువారు ఆహార్యము ధరించరు. వాద్యము లెక్కువగా యుండవు. ఇందు పాల్గొనువారందరు మహా పండితులు. కావ్య పురాణముల నెరిగినవారు. పండితులందరు దగ్గరచేరి వారి పాండిత్య ప్రతిభను ప్రదర్శించు సభ ఒంటిదే ఈ యక్షగానము. ఈ పండితులందరు ఒకచోట గూడుదురు. వారిలో ఒకరు పెద్దగా యుందురు. రామాయణ, భారత, భాగవతములలో యేదైనా ఘట్టమును తీసికొని యక్షగానము చేయుటకు నిశ్చయింతురు. వారిలో పెద్దగా యెన్నుకోబడిన పండితుడు ప్రారంభించును. తరువాత ఒక్కొక్కరు తమకు నిర్దేశించబడిన పాత్రనుసరించి నమయోచితముగా గద్య పద్యములతో ఆకుపు ధోరణిలో నమాధానములు చెప్పవలసి వుండును. ఇది యొక విధమైన ఆకుకవిత్వ ప్రదర్శనమేగాక, పండితులకు విద్యా పరీక్షవంటిది. ఎవరైతే ప్రారంభించిన స్థాయిలో భాషను, భావాన్ని పోషించుచూ ఆ పాత్రను నడుపలేరో వారు ఓడిపోయినట్లు యెంచబడును. ఇట్టి ఆచారము ఉత్తర దేశములో 'కవాలీ' పాటకులయందు 'సవాలీ' 'జవాబు' అని యున్నది.

ఉదా :- కృష్ణరాయభారము వారు గానము చేయుచున్నారనుకొందము. శ్రీ కృష్ణుడు ధుర్యోధనుని దర్బారుకు వచ్చినప్పటి ఘట్టము—

ఆ రోజున యెన్నుకొనబడినపెద్ద కృష్ణుని సంభాషణతో ప్రారంభించును. వెంటనే అతని ప్రక్కనున్న పండితుడు ప్రారంభకుడు యెట్టిభాషలో ప్రారంభించునో అదేపద్ధతిలో దానికి తగిన జవాబు—పురాణములోని పద్యగద్యములను సమయానుకూలముగా తన స్వకల్పనములతో చేర్చి, ధుర్యోధన పాత్రనో, దుశ్శాసన పాత్రనో చెప్పవలెను. అతడు ముగించగానే విదురుని

పాత్రయో, కర్ణుని పాత్రయో యింకొకరు అభినయింపవలెను. ఇట్టి యక్షగానములందు పండితులందరూ ఒకచోట జేరి తమ విద్యను ప్రదర్శించుటకు అవకాశముండును.

నృత్యముతోగూడిన యక్షగానములు

ఈ గానమునందు పాత్రలందరూ ఆహార్యము ధరించి, సంగీత వాద్యముల సహాయముతో నాటకము లాడుదురు. ఇందు భాష కన్నడమైననూ ఆహార్య విధానమునందు, వాద్య విశేషములందు, కథనదుపు విధానమునందు చాలవరకు ఇది 'కథకళి'ని పోలియుండును. ఇందు నాట్యము చేయు పాత్రలు పాడరు. మద్దలం, చండ మొదలైన కథకళి వాద్యములనే వీరు ఉపయోగింతురు.

బొమ్మలాటము

తోట బొమ్మలకు మన ఆంధ్రదేశము ప్రసిద్ధికెక్కినట్లు కర్ర బొమ్మలాటకు కన్నడ దేశము ప్రసిద్ధి. మనిషియెత్తు కర్ర బొమ్మలను ప్రతి అవయవము వేరుచేయబడి, నృత్యమందు అంగ విన్యాసము చేయుటకు వీలగునట్లు తీగెలు కట్టబడియుండును. వానికి నృత్యములోని పాత్రలకు తగినట్టి ఆహార్యమును తొడిగి తెరవెనుక నిలబడిన మనుష్యులు పాడుతూ అడింతురు. నేటి కాలపు బొమ్మలాటమువారు భాగవతములోనేగాక, భరత నాట్యములోని అలరింపు, జలి స్వరము మొదలైన నృత్యములను గూడ ప్రదర్శించుచున్నారు.

మహారాష్ట్రములోని యక్షగానము

లావణి (లలిత), దందోరా, తమాషా పోవాడ నృత్య రీతులు.

లావణి, దందోరా, తమాషా — ఇవి నట్లుప మేళమునకు చెందిన యక్షగాన రీతులు. ఇందు ఒకరుగాని, యిద్దరుగాని స్త్రీలు పాల్గొందురు. అందు ఒక స్త్రీ నాయక పాత్ర ధరించును. ప్రక్కన తాళమువేయు నటుడు కథలోని వివిధ పాత్రలుగా మారుచుండును. అంతలోనే చెలికత్తె, దూతిక, కృష్ణుడుగా మారుచూ కథ నడుపును. ఇవి యెక్కువగా పామర జనరంజకముగా నుండునట్టి నృత్య విశేషములు. ఈ నృత్యములపై హిందూస్థానీ కథక నృత్య ప్రభావమెక్కువగా నున్నది. నృత్యములోని అడవులు, హస్తవిన్యాసము, భావపోషణ అంతయు

కథక పద్ధతిలో నడచును. ఇవి శృంగార రసప్రధానములైన గానములు.

పోవాడ నృత్యములు

ఇందు ముఖ్యముగా పురుషులే పాల్గొందురు. మహారాష్ట్ర దేశములోని వీరపురుషుల జీవిత చరిత్రములను గానము చేయుదురు. ఇందు శృంగారమునకు నెక్కువ స్థానముండదు.

ఒడిస్సీ నృత్యము

ఒరిస్సా దేశములోని అతి ప్రాచీనమైన నృత్య సాంప్రదాయము ఈ ఒడిస్సీ నృత్యము. ఇది భరిత శాస్త్రానుగుణ్యముగా నభివృద్ధి చెందినటువంటి నృత్య సాంప్రదాయము. ఇది గారి దక్కిని, చొక్కినట అను చురితెందు సాంప్రదాయములు కూడి ఓడ్ర దేశమందు ప్రచారమందున్ననూ, అశేష ప్రజానీతిముచే అచరింపబడి పండితులచేత, శాస్త్రజ్ఞులచేత నామోదింపబడిన నృత్య సాంప్రదాయము ఈ ఒడిస్సీ నృత్యము. ఈ నృత్యమునందు ప్రదర్శించెడి హస్తవిన్యాసము, ముద్రలు, భావప్రకటన, జతి కట్టుబాటులు, తీరికలు, మొదలైనవిన్నయు భరిత శాస్త్రము ననుసరించి ప్రదర్శింపబడుటచే చాలవరకు మన ఆంధ్ర దేశమునందలి పురాతన దేవదాసీల నృత్య రీతులను పోలియుండును. వీరి శబ్దముల కొలిపింపుకూడ మన బాణీవరనే యుండును. సంగీతము మాత్రము ఒరియా భాషకు అనువైనట్టి పద్ధతుగా నభివృద్ధి చెందుటచే కొంతవరకు జాతరాహుల సంగీతపు పోకడలు మనకు కాన్పించును. పూరీయందలి జగన్నాథస్వామి ఆలయము లలితకళలకు నిలయము. అచ్చట భగవంతుని సంగీత నృత్యములతో (అష్టపదులను ముఖ్యముగా పాడుచు) ఆరాధించు నాచారము నేటికిని యున్నది.

ఒడిస్సీ శ్రీ నర్తకులు ధరించు ఆహార్యము, చీరకట్టు చాల వరకు మన ఆలయమునందు పూర్వము దేవదాసీలు నృత్యమాడునప్పుడు ధరించెడి రీతిని పోలియుండును. వీరును ప్రతి పాటకు నృత్యమాడునప్పుడు ముక్తాయితో ప్రారంభించి తీర్మానముతో ముగింతురు. క్షేత్రయ్య పదములను పోలిన రాధా మాధవుల ప్రేమతత్వమును తెలుపునట్టి గీతములను వీరు ముఖ్యముగా అభినయింతురు. దక్షిణ దేశపు నాట్యమందు నాట్యాచార్యుడు నర్తకిని ఆడించునపుడు చిట్టాలు కొలుచునపుడు పదములు, జాపళిలు పాడునప్పుడు చేతనున్న తాళములను

తట్టుచూ నాడించును. ఒడిస్సీయందు ఆచార్యుడు పాడినమా తాళము మాత్రము వేయరు. వీరి నాట్యమునకు పక్కాత్ ముఖ్యవాద్యము.

దక్కిని నాట్యము తెలుగు దేశము ననుకొనియున్న ప్రాంతములో విరివిగా ప్రచారములోనున్నది. చొక్కినాట్ మన భాగవత కథను పోలియుండును. నేటి కాలములో ఒడిస్సీ నాట్యమును గూర్చి విశేషముగా ప్రచారము చేయుచున్న వారిలో ముఖ్యులు శ్రీ కవిచంద్ర కాళిచరణ్ పట్నాయక్ గారు. వీరి వద్ద అనేక తాళపత్ర గ్రంథములున్నవి. వీరు చాలకాలముగా జగన్నాథస్వామి ఆలయమునందు ప్రముఖ సంగీత విద్వాంసులుగా నుండుటచే అపూర్వ గ్రంథములను సేకరించుటయేగాక, అనేక ఆరాధనా నృత్య విధానములనుగూడ తెలిసికొని ఆ కళను విశేషముగా ప్రచారము చేయుటయందు పాటుపడుచున్నారు. ఈ ఒడిస్సీ సాంప్రదాయము ముఖ్యముగా లాస్య పద్ధతికి చెందినది.

అంకియానట

కామరూపనందు (అస్సాం) విశేష ప్రచారములోనున్న ఆరాధనా నృత్య సాంప్రదాయము అంకియానట. ఈ సాంప్రదాయము క్రీ. శ. 1449 నుండి 1568 వరకు జీవించిన మహాపురుష శ్రీ శంకర్ దేవ్ అను వైష్ణవ మతాచార్యునిచే ప్రచారములోనికి తేబడెను. శంకర్ దేవ్ 'శిరోమణిబుయర్' అను జమీందారీ సాంప్రదాయమునకు చెందిన కుటుంబములో జన్మించిననూ, సకలైశ్వర్యములను త్యాగముచేసి మానవాభ్యున్నతికి, హైందవ ప్రచారానికి తమ జీవితము సర్పించిన త్యాగపురుషుడు. ఈ మహానీయుడు అనేక వత్సరములు ఉత్తర దక్షిణ దేశములందు పర్యటన చేసెను. వీరు ప్రేమ తత్వమును బోధించిరి. ఈయన నృత్యగాన కళలద్వారా భగవదారాధన చేయు విధానము విరివిగా ప్రచారములోనికి వచ్చెను. వీరు వ్రాసిన నృత్యనాటకములందు ముఖ్యమైనది 'కాళిగోపాల్', 'కాళీయదమన్', 'సీతా స్వయంవర్', 'పారిజాతాపహరణ్' మొదలైనవి. అంతియేగాక తమ గురు పీఠమును అలంకరించు ప్రతిప్రవర్తయును ఒక నాటకమునైననూ వ్రాసియుండవలయునని ఈ మహానీయుడు కానించుటచే అస్సాంనందలి శాస్త్రీయ నృత్య విద్య, మన తూచిపూడినందలి భాగవత కళవలె శతాబ్దములు గడచిననూ, నేటికినీ దినదినాభివృద్ధిని చెందిన జీవకళగా నిల్చియున్నది.

శంకర్ దేవ్ తన కాలమునాటికే రంగులు చేసిన తెరలను కూడ తన నాటకములకు ఉపయోగించిరి. అస్సాంయందలి

నృత్యము ముఖ్యముగా 'ఒకపారి', 'గాయన్ బాయన్' అను రెండు విధములుగా పెంపొందినది. ఈ రెండు వర్ణకులను కొన్ని తరముల నుండిన్ని కొన్ని ప్రత్యేక కుటుంబములకు చెందిన వారు ఆరాధించుచున్నారు. శంకర్ దేవ్ అనేక సంవత్సరములు ఉత్తర దక్షిణ దేశములు పర్యటన చేసి అనేక నృత్య సాంప్రదాయములను సందర్శించిన వాడగుటచే, దేశములోని వివిధ సాంప్రదాయములను, సౌందర్య స్వరూపములన్నిటిని, ఏర్పి కూర్చి తమతమ ప్రచారమునకు ఉపకరించునటువంటి ఉన్నత భావములు కలిగిన ఒక చక్కని నృత్య కళా సాంప్రదాయమును రూపొందించి ప్రచారములోనికి తెచ్చిరి. ఇది ఆ మహానీయుని యొక్క ఆదేశముగా ఆ దేశపు ప్రజలు ఎంచుటచే అచ్చటి కళ తమ, తమ జన్మలు తరించు మార్గముగా భావించి ఆరాధింప బడుటచే, నేటికినీ తనయొక్క పవిత్రతను కోల్పోక, పూర్వపు తానృత్యముతోడనే శోలిల్లుచున్నది. మన దేశములో ప్రచారములో నున్న భాగవత కళకును, ఈ కళకును ఎంతటి సాన్నిధ్య

మున్నదో తెల్పుటకుగాను ఒక చిన్న విషయమును ఇచ్చట వ్రాసి ముగింతును.

సిద్ధేంద్రులు రచించిన పారిజాతాపహరణ నాటకము వంటిదే శ్రీ శంకరదేవుగారుకూడ పారిజాతాపహరణమును పేరుతో వారి భాషయందు రచించిరి. వారి నాటకములను ప్రదర్శించు విధానము—నటి సూత్రచారుల ప్రవేశము, పాత్ర సభా ప్రవేశము, నిష్క్రమణ, నర్తకులు, గాయకులు, వాద్యకులు, సభయందు నిలువబడు విధానము, నటుని వ్యాఖ్యానపు పోకడలు, అన్నియు భాషా కలాపమునందు మన భాగవతులు అనుసరించు విధానమునే చాలపరచు పోలియుండును.

భారత దేశములోని నాట్య పద్ధతులన్నిటిలోనూ, భరిత నాట్యము, కూచిపూడి నాట్యము, ఓడిస్సీ నృత్యము, అంకియానట ఈ నాలుగు సాంప్రదాయములు చాల సన్నిహిత సంబంధముకలిగి వృద్ధిజెందిన కళలుగా కనబడుచున్నవి.

కొన్ని అపూర్వ సృత్యములు

1. సబర సృత్యములు

ఈ తరగతికి చెందిన సృత్యములన్నీ ఆరాధన సృత్యములే. ఈ సృత్యమును కొన్నితెగలవారు మాత్రము చేయుదురు. అందును ఈ సృత్యమునకై నిర్దేశింపబడినవారు మాత్రమే చేయుదురు. అన్యులు చేయుటకు అర్హులుగారు. ప్రకృతి ఆరాధనకు చెందిన గోండుల ఖర్మ ఆ సృత్యము. మూండా, డైగాల సృత్య జాతరలు ఈ తరగతికి చెందినవే. దేవదాసీల దాసి అటహూడ ఈ సృత్య పద్ధతికి చెందినదే. దేవదాసీలు కూడ కళావంతుల తెగకు చెందిన వారెననూ దేవళములో భగవంతునికి కెంకరముగావింపబడి, దేవ ముద్రధరించినవారుతప్ప ఇతరులు దేవళములో సృత్యము చేయరాదు. కొన్ని సంస్థానములలో దేవాలయ దాసీలు ఇతరసమయములందు జరుగు సృత్య ప్రదర్శనములలో పాల్గొన్ననూ, మేళములాడు దాసీలు మాత్రము ఆలయములలో కుంభహారతి పట్టుటకుగాని, ఆలయ ప్రాంగణములో సృత్యము చేయుటకుగాని అర్హులు గారు. ఇట్లే బలిదీప్తములో నేటికిని దేవదాసీ సృత్యము ఆచారములో నున్నది. కడు చిన్న తనములోనే భగవంతుని కర్పింప బడిన బాలికలకు బహుకరిన నియమ ప్రచారము శిక్షనివ్వబడి, సృత్యమునేర్పబడును. అట్టి వారే భగవంతుని యెదుట సృత్యము నేర్పబడుదురు. ఈ సృత్య సాంప్రదాయానికి చెందిన ఒక సృత్యము నేటికినీ వంగదేశములో నున్నది. ఇదే 'నాగవాసులు' అనుతెగవారు చేయు బెహళ సృత్యము. ఈ సృత్యము ఎంత రహస్యముగా వుంచబడినదనగా అసలు ఇట్టి సృత్యమొకటున్నదని వంగ దేశీయులకే చాలమందికి తెలియదు. ఈ సృత్యము ఆ నాగవంశీయులు మాత్రమే చేయుదురు. అదియునూ నాగపంచమి రోజుననే. ఈ సృత్యము ఇతరు లెవరూ చూచుటకు వీలుండదు. చూడనివ్వరు. విలువెత్తు ధనమిచ్చిననూ ఇతరులకు నేర్పరు. ఈసృత్యము ఒక బాలికచే చేయబడును.

2. కర్షణీ సృత్యము

ఎనిమిది మంది గోవికలు ఎనిమిది కృష్ణ విగ్రహముల చుట్టు చిలువబడి స్తోత్ర గీతముల పాడుచు సృత్యమాడుట కర్షణీ సృత్య మనబడును. ఈ సృత్యము శ్రీ కృష్ణుని కాలములో మనదేశములో అమలులోనికివచ్చినది. బహుళః ఇది కృష్ణుని రాసరీలలో ఒక భాగమై యుండవచ్చును. ఈమాదిరి సృత్యము ఆంధ్రలో కారువా మేళగాండ్రు చేసెడివారు. కాని విగ్రహములకు బదులుగా యువ

కులు కృష్ణ పాత్రల ధరించి సృత్యమాడుదురు. ఈకర్షణీ ఇప్పటికీ ఉత్తర హిందూస్థానములో కృష్ణాష్టమి ఉత్సవసమయములో నక్కడక్కడ చాయగా చూడగలము. కర్షణీ యొక్క స్వరూపము మణిపురములో కూడనున్నది.

3. కొరంగి [వసంతోత్సవ సృత్యము]

శ్రీ పురుషులు కలసి వసంత ఋతువారంభములో ప్రకృతి గీతములను పాడుచు చేయుసృత్యము. ఇది వసంత పంచమినాడు పార్వరంధ్రముగును. వసంతము—పశుపక్ష్యాది జంతువులు తమసంసారముల నేర్పరచుకొను సమయము. నెమిలి లినపురి విప్పి రమణీయముగా సృత్యమాడి తన ప్రేయసి నాకర్షించును. చెట్లుచిగిరి ప్రకృతి అంతయు పచ్చగారంగు చిమ్ముచు ఉండును. కోయిలల "కుహూ" రవములతో వనములన్ని నిండి యుండును. అట్టి సమయములో శ్రీ పురుషులశృంగారమునకు ఆదిదేవతయగు మన్మథుని పూజించుట సహజము. మన్మథ స్తోత్ర గీతములతో కూడినయుల్లాస సృత్యమే కొరంగి సృత్యము. ఇప్పటికి నుత్తర హిందూస్థానమున శ్రీ పురుషముతుపు ప్రారంభములో అందరు పసుపు వన్నె చీరలు, రవికలు ధరించి ప్రకృతిగీతములను పాడుచు, సృత్యమాడుచు వసంతు నారాధింతురు. ఈవసంతోత్సవములు పూర్వరాజులందరు చేసెడువారు. ఆంధ్రలో రెడ్డి ప్రభువుల కాలములో విరివిగా నుండినది. కొమరగిరి ప్రభువు వసంత రాజీయమను సృత్య గ్రంథము వ్రాసెను. ఈఉత్సవముల వల్లనే యేమో ఈయనకు కర్పూర వసంతరాయడను దిరుదు.

4) 'ఛురిత' లేక 'ఛలిక సృత్యము'

కాళిదాసు కాలములోని మన కళను రెండు విధములుగా చెప్పవచ్చును. దేవాలయములో కేవలము చైవసంబంధమై దేవదాసీలచే చేయబడు 'మార్గి' సృత్యము, సంగీత, సాహిత్య, తర్క శాస్త్రములందు ప్రావీణ్యము సంపాదించి, రాజ సభలయందు తమ పాండిత్యము వెల్లడిచేసి గౌరవముపొందిన గణికల 'దేశి' సృత్యము. ఈ 'దేశి' సృత్యము రెండు విధములు.

(1) 'ఛురిత' లేక 'ఛలిక' సృత్యము.

(2) యౌవరిత సృత్యము.

కాళిదాసు 'మాళివికాగ్నిమిత్ర' నాటకములో మాళవిక నాట్య గృహములో రాజు ఎదుట చేసిన సృత్యము 'ఛలిక' సృత్యమే. ఇది నాయకీ, నాయకుల వరస్పరాసురాగము తెలుపు

నట్టి నృత్యమే. ఈ నృత్యములో పాదబద్ధ గీతము నాల్గు పాదములు గలదియైయుండును. అభినయించెడి నర్తకి మొదటి రెండు పాదములలో శాస్త్రము పఠించి, మిగిలిన రెండు పాదములలో అతి చమత్కారముగా, అన్యులకు తెలియునట్లుగా తన మనస్సులోని కోర్కెను రాజునకు తెలియబెడును. ఇదే ఛలిక సృత్యము.

ఉదా :-

'మాళవికాగ్నిమిత్రము'లోని శ్లోకము.

నాయక ప్రోషిత భర్తృక. అనగా తన పతి దేశాంతరమును నుండగా ఆ వియోగమును అనుభవించుచున్న స్త్రీయని అర్థము.

"దుర్లభఃప్రియో మే రస్మిన్ ధవహృదయం నిరాశం

లహోఽపాంగే మే పరిఘృతతి కిమపి వామః

ఏష నచిల దృష్టః కిథం పున రుపనేతవ్యః

నాథః హం, పరాధీనాం త్వయి పరిగణయ సత్పష్టాం"

'హృదయమా! ప్రియుని కొరకు తహ తహ పడకుము. అతనినికూడ నాశ పడుచుకో.

ఆహో! ఎడమ కన్ను అదరుచున్నదే.

పైశ్లోకముయొక్క మొదటి రెండు పాదముల యొక్క అర్థమిది. అనగా ఈ రెండుపాదములలో ప్రోషితయొక్క నిరాశా హృదయమునుగూర్చి తెలుపబడినది. ఇందు దశావస్థలూ అభినయించవచ్చును.

"ఇక ఈ ఎడబాటును సహించలేను. మరల అతని గూడుకెట్లు? దేవా! నిస్సహాయనై యున్నాను. నిన్ను గూడ నా మనస్సు కొట్టుకొనుచున్నది. నన్ను నీదానిగా చేపట్టుమా!"

ఇది మిగిలిన రెండు పాదముల యర్థము. నర్తకి యీ భావము సభినయించునపుడు తన హృదయములో దాగియున్న కోర్కె అన్యులకు తెలియకుండా రాజుకు తెలుపును. ఇతరులకు మాత్రము ఇది కేవలమొక పదముయొక్క అభినయము మాత్రమే. ఇట్టిదే 'ఛలిక' సృత్యము.

ఛలికము-అభినయము

వివరములు :-

అభినయము రెండు విధములుగా నభివృద్ధి చెందినది.

(1) నర్తకి ఒక పదముగాని శ్లోకముగాని దానియొక్క అర్థమును, అందరి భావమును కవి వచనముగా వ్యక్త పరుచుట.

(2) నటించు పాత్ర ఆ భావమునందు లీనమయి, తన ప్రత్యేకతను మరిచి తానే ఆ పాత్ర అయి, అందరి భావమును తాననుభవించి ఆ రసమును ఇతరులకు పంచి ఇచ్చుట.

మొదటి పద్ధతియందు నర్తకి అభినయము (ఆంగిక, సాత్వికములు) శాస్త్రీయ దృక్పథముతో చేసిననూ కవి చెప్పిన భావములు, శాస్త్రపు కట్టుబాట్లకు ప్రాధాన్యత ఇచ్చి అభినయించుటవలననే ప్రత్యేకత కల్గియుండును. కాన అభినయము ఎంత విద్యవృత్తితో కూడినది యున్ననూ కొంతపరకు సహజత్వము కుంటువడును.

రెండవ పద్ధతియందు, తాను కేవలము నర్తించు పాత్రయను భావము మరచి అందరి నాయక స్థాయికి తానుబోయి ఆ ఉన్నతి స్థాయిలో అభినయ విద్యను ప్రదర్శించును కాన అభినయము ఉత్తమోత్తమముగా నుండును.

ఉదా :-

క్షేత్రయ్య పదము.

'భామలో ఊరికి బయలుదేరే వేళ

ప్రేమమీర నాసామి విలిచి చెప్పిన మాట

ఏమని తెలుపుదు - ఏరాగు రాకుదు

ఏమి చేతునే చెలియో!"

నర్తకి సభలో ఈ పదమును అభినయించుచున్నప్పుడు "తాను యొక నర్తకిని ప్రోషిత భర్తృక నాయకను అభినయించుచున్నాను. అందరి సాత్వికసంచారులు, నాయక చేష్టలు, వ్యాపారములు, చిత్తవృత్తి ప్రదర్శించుట మాత్రము తన కర్తవ్యము"-ఈ నియమము అభినయించుట మొదటి తరగతికి చెందును. ఈ అభినయము రసవంతముగనున్ననూ సహజత్వము లోపించును.

తాను సభలో నర్తనముచేయుచున్ననూ-క్షేత్రయ్య, అతని రసానుభూతులు, అతని నాయకల యుత్తమస్థాయిని దృష్టియొందికొని తన్ను తామరచి-ఆ నాయకయే తానై, ఆ ప్రగతికేమి

బృందావనమైనట్లుగా, తాను ద్వాపరములో నున్నట్లు, తావించి అనాటి అతివల మానసిక వ్యవస్థను తాననుభవించి రసభంగము కలుగజేయక కనులకు కట్టినట్లు అభినయించి ప్రేక్షకులచే అనుభవించ చేయుట ఉత్తమపద్ధతి. ఈ పద్ధతి బహు కష్టతరమైనట్టిది. నర్తకి ఏ మాత్రము అలసత్వమువహించినా రసాభాసమగును. తమిళదేశములోని కళారాధకులు మొదటిపద్ధతినే ఎక్కువగా అనుసరించుచున్నారు. ఆంధ్రలోని అపూర్వ ప్రఖ్యాతిగాంచిన 'దేవదాసీలు' రెండవ పద్ధతిలో అభినయ విద్యను ఆరాధించిరి.

అంగిక సాత్విక ప్రావీణ్యత కల్గిన అభినయము నాల్గవ విధములుగా ఉన్నది.

1. పదార్థాభినయము.
2. విశేషాభినయము.
3. ప్రత్యక్షాభినయము.
4. గుప్తాభినయము.

1. పదార్థాభినయము

ఒక పదమునకుగాని శ్లోకమునకుగాని అభినయము ప్రదర్శించునపుడు ఆ గీతముయొక్క అర్థము ప్రేక్షకులకు తెలియు తీరున హస్తములు, ముద్రలు, భంగిమలు పట్టి అభినయించుట పదార్థాభినయమగును.

ఉదా :-

తామరసాక్ష! నీవెప్పుడొత్తువోయని

కలవాకిలిట్లుగా విలించియున్నదిరా!

'తామరసాక్ష' - ఈ మాటను అభినయించునపుడు -

ముకులహస్తమును పట్టి మొగ్గనుచూపుట, ఆలపద్య, సోలపద్యములుగా ముకులము మార్చి వికసించిన తామర పువ్వును చూపుట, రెండు చేతులుచేర్చి పద్యకోశముపట్టి కిర్రరీ ముఖము నేత్రములవద్ద పట్టి వికసించిన పద్యములవంటి కనులు కలవాడా అను అర్థము ప్రదర్శించుట.

కొలను, కొలనులోని నీటిని ఆభినయించి పశాకములతో ఆకులు, ముకులములతో మొగ్గలు, పల్లవ, సోలపద్య, పద్యకోశములతో పువ్వుల నభినయించి, చతురహస్తముతో నేత్రములను చూపి, పద్యాక్ష అను భావము ప్రదర్శించుట పదార్థాభినయమగును.

2. విశేషాభినయము

తామరసాక్ష -

వికసించిన తామర తనలోని మధువును గోరలుటకు తువ్వెదను ఆకర్షించునట్లు సొగసైన చూపులచే జవ్వనుల ఉల్లముల కొల్లగొనువాడా!

తామరపువ్వులో రేతకెంపు రంగునుపోలు కెంపువన్నెగల నేత్రములు కలవాడా!

తామర రేకులవలె వికలమై తీర్చి దిద్దినట్టి కనుగవ కలవాడా!

అతి సున్నితమైన సువాసనగల తామరవలె లలితమైన ఆనందకరమైన దృక్కులు ప్రసరించువాడా!

ప్రాతఃకాలమున తన చల్లని కాంతితో చక్కరిగింతలు పెడుతూ కొలనులోని పద్మకన్యల వికసింపజేయు భానునివలె చూపుతూపులచే విరహిణుల హృదయములను రంజింప జేయువాడా!

పుష్పములన్నిటిలో ఉత్తమమైనది, లక్ష్మికి నిలయమైన పద్మమునుటోలు నేత్రములను కలవాడా!

ఇట్టి భావములను తెలుపునట్టి అభినయము విశేషాభినయమగును.

3. ప్రత్యక్షాభినయము

నర్తకి యొక ఘట్టమును ప్రదర్శించుచున్నప్పుడు ఆ దృశ్యము మన కనులముందు జరుగుచున్నట్లు ప్రేక్షకులు అనుకొనే తీరున వారి మనస్సులను ఉద్రూత లొంగించుట ప్రత్యక్షాభినయము.

ఉదా :-

'సరసిజాక్షులు జలకమాదే
నమయమున నీవచటకుజని
సరిగెచీరలు మెల్లచేకొని
పరుగులెత్తుట న్యాయమా!'

ఈ శబ్దమును అభినయించుచున్నదనుకొందము.
అట్లేతరి... అది సభయని ప్రేక్షకలోకముమరచి...

అది ద్వాపరము, యమునానదీ తీరము, ప్రాతఃకాలము.... గోపికలు తళతళ మెరిసే బిందెలను తమ నెత్తులపై కెత్తుకొని, ఆడుతూ-పాడుతూ, కేరింతలు గొట్టుచూ, కాలి అందెలు ఘల్లని మ్రోయగ, చేతిగాజులు మృదువుగా ధ్వనించ, మరాళములవోలె, మయూరములవోలె ఒయ్యారముగా అడుగులిడుతూ, వివిధగతుల నర్చన శోభ వెలువడునట్లు నడుచుచూ, యముననుచేరి, తాము కట్టిన సరిగచీరెలు విడిచి, ఒడ్డుననుంచి ఉల్లాసముతో జలక్రీడలు సల్పువేళ, చిన్ని కృష్ణుడు కూకటిముడిలో నెమలి పించెము నర్చనమునల్ప, చెవుల కుండలములు పిల్లనాయువులకు లల్ల లాడుతూ, పాలుగారు నునులేత చెక్కిళ్ళపైని చాంతిసోకి మెలయగా, నడుమున కట్టిన పట్టుదుకూలము గాలితో సయ్యాట లాడ, చేత మురళిగొని, కాలి బంగరు మువ్వలు చప్పుడు చేయు నేమోయని మెత్తగ అడుగులిడుచూ వెన్నదొంగ అచటకువచ్చి చీరెలు దొంగిలించి, చెట్టుపైకెక్కి రూల్చొని, ఉల్లాసముతో మురళి నూడుకొనుచుండగా, గొల్లపడుచులు స్నానము ముగించి తమ వస్త్రములు కానక తత్తరపడి, నీటినుండి పైకి రాలేక, అటునిటు వెదకుచుండగా, వృక్షముపై చిలిపి కృష్ణుని తియ్యని పాటవిని పైకిచూచి తమ చీరెల నతనివద్ద చూచి పొర్లిపొర్లి హస్త ములలోబడిన చీరెల సింగారించుకొని కృష్ణుడు నడుమనిల్వగా అతని చుట్టూచేరి, రాసక్రీడలు నల్పిన దృశ్యము—

ఈ గీతము వ్రాసిన కవి తన కమలముందు కాంచిన చిన్ని కృష్ణుని లీలలోని ఈ దృశ్యమును— రసిక జనులు తమ కమల ముందు జరుగుచున్నట్లు రసానుభూతి పొందుట ప్రత్యక్షభిన్నయ మగుచున్నది.

4. గుప్తాభినయము

ఒక కీర్తనలోని గుప్తభావములు ప్రేక్షకులు అనుభవించు నట్లభినయించుట.

నర్తకి యొక పదములోని భావమును అభినయించునపుడు సభలోని రసికజనులు పృథియొక్కరూ “నర్తకి ఆ భావమును తనకే తెల్పుచున్నది, అన్యులకుగాదు, తన మనస్సులోని భావముల నెఱిగి అభినయించుచున్నది, తన మనస్సులో దాగి యున్న భావములనే అభినయించుచున్నది” అని ఈ విధముగ పృథియొక్కరూ తమతమ అంతఃకరణకుద్ధి ననుసరించి రసాను భూతి పొందు విధముగా భగ్గిమకల్గనట్లు అభినయించుట గుప్తాభినయము.

ఉదా :

ఎందుకు మొగమిచ్చకపు మాటలాడేవు
ఏరా! మువ్వగోపాల మేరగాదురా
ముందటివలె నాపై నెనరున్నదా స్వామి
ముచ్చటలిక నేలరా!

ఈ పదాభినయములో:

ఏరా! మువ్వగోపాల నా స్వామి—

నర్తకి మువ్వగోపాలుని నాయకునిగా ఎంచి అభినయము పట్టును.

సభలోని పృథి రసికజనుడు— తననే సంబోధించినట్లు, ఆ రసానుభూతి తనకే కల్గినట్లు, తననే పిలిచినట్లు, తనతో మాట్లాడినట్లు, తనపై అలిగినట్లు, చిలిపి కజ్జములాడినట్లు భ్రమించగా

ముందటివలె నాపై నెనరున్నదా—

ముందటి లాలన, పాలన, సరస సల్లాపములు, యేకాంత ములో గడవిన మధురక్షణములు, మధురఘట్టములు, మొదలైన అనుభూతులతో కూడిన భావనా పృపంచములో విహరించుచూ— అందిత నాయకయైన నర్తకి తనకే తెల్పుతున్నట్లు, తన చర్యలనే అందించుచున్నట్లు తలంచి, అన్యులకు, ఆ భావములు తెలియునని తత్తరపడునట్లు— రసానుభూతికల్గి విధమున అభినయము పృధ ర్పించుట గూఢాభినయము.

ఇంతకూ నర్తకి చేయునట్టిది ప్రేక్షకులముందు అభినయము మాత్రమే. కాని అందు యెన్నోవిధములైన భావములు గూఢమై యుండి, ఆ అభినయము చూచువారికి ఒక్కొక్కరికి ఒక్కొక్క విధముగా తోచును.

రసికులైన యౌవనులకు ప్రేయసీ ప్రియుల పృణయ కలహముగా తోచి శృంగారముద్భవించును.

వయసుమళ్ళిన శాస్త్రకారులకు— అలంకార శాస్త్ర ప్రమాణ ముతో రచించబడిన తమ కవిత్వకు శాస్త్రీయాభినయము, కృష్ణ భక్తులకు— కృష్ణదేవుని జీవితములోని ఒక మధురఘట్టము.

మధురభక్త్యుపాసకులకు— రాధామాధవుల పృణయలీల.

ఆధ్యాత్మిక చింతలేని యువకులకు—

సురక్షితమైన అంగసౌష్ఠవముతో- యౌవనములోనున్న ఒక వర్తకి ప్రదర్శించే హావభావ విన్యాసము.

మెత్తని హృదయముగల పండితుడు- తన మనస్సులో దాగియుండిన భావములే ఆ కళోపాసద్వారా ప్రకాశించునట్లు.

విలాసవంతుడైన దక్షిణ నాయకుడు- తన గృహిణి అప్పుడప్పుడు తన ప్రేమర్తనకు కినిసి మందరించిన తీరు జ్ఞప్తికి వచ్చి- రసానుభూతి నొందునట్లు.

ఇన్ని విధాల రససాగరమున ముంచి తేల్చునట్టిదే చలికము.

ఇన్ని అలంకారములతో హాసిన అభినయము, నేటి కాలములో అరుదు కనుక అది అపూర్వ సృత్యము.

'జకారి', 'మత్తావళి' తురుష్క సాంప్రదాయము ననుసరించి చేయబడిన సృత్యములు. ఇవి కేవలము వినోదార్థము చేయబడు సృత్యములు. పృథువులు విందాగించి, సురాపానముచేసి, సభతీర్పియుండగా వారిని సంతోషపెట్టుటకు ప్రదర్శింపబడే

జల్పా సృత్యాలు. ఈ సృత్యములనుండి ప్రస్తుత హిందూస్తానీ "ట్యుప్రీ" సృత్యములు, 'అదా' అభినయము పుట్టినది.

5. జ కారి

పూమాలతో అలంకరించుకొని పూగుత్తుల చేకొని ప్రకృతి గీతములు పాడుచు కేవలము హృదయ రంజకముగా నుండు హావభావములతో (అనగా కొంతవఱకు మనుష్యునిలోని పశుత్వము తృప్తిపరచుటకు) చేసేది సృత్యము.

6. 'మత్తావళి' లేక 'మత్తల్లి'

అతిమేళ మద్యము సేవించి ఆ నిషాలో ప్రేక్షకులు విషియపడినట్లుగా తురుష్కులు చేసేది సృత్యము.

పైన పర్చింపబడిన సృత్యపర్వతులన్నీ అతి ప్రాచీనమైనవి. ఇందు కొన్ని అదృశ్యమైపోయినవి. కొన్ని చాయగా మిగిలియున్నవి.

పెదకోమటి వేముడు తన నాట్య గ్రంథములో తురుష్క సాంప్రదాయమునకు చెందిన దీనినిగూర్చి వర్ణించెను.

శివతాండవము

తెల్లనికొండ ఇల్లుగను
తెల్లని గిబ్బయె వారువంబుగా
తెల్లని ఏరు తాబ్బుకొని
తెల్లని మిన్నుల వాని పువ్వుగా
తెల్లని త్రాచు సొమ్ముగను
తెల్లమిగా గయికొన్నయట్టి ఆ
తెల్లనిసామి.....

అంగికం భుజనం యన్య వాచికం సర్వవాఙ్మయం
ఆహార్యం చంద్రతారాది తం వందే సాత్వికం శివమ్.

నటరాజ నృత్య భంగిమ

- (1) దక్షిణోర్ధ్వ భుజముననున్న డమరు—సృష్టిక్రియా సూచకము.
- (2) వామోర్ధ్వ భుజమున ఉన్న అగ్ని—సంహార సూచకము.
- (3) దక్షిణహస్త పతాకము—విజయ సూచకము.
- (4) వామహస్తాభయముద్ర—వరప్రదాన సూచకము.
- (5) ఊర్ధ్వప్రసారితమగు పాదము—కాంతి, భవ, బంధ విమోచన సూచకము.

శివతాండవము

ఇచ్చట వర్ణింపబడిన శివతాండవము (సప్తతాండవములు) వేరు. ఆలయములందు పూజా సమయములో ప్రదర్శించు సప్తతాండవములు. (శుద్ధ, దేశి, పేరిణి, ప్రేంఖణ, దండిక, కుండలి, కలక) దేశిని తాండవములు (వికుంచిత, కుంచిత, ఆకుంచిత, పార్శ్వకుంచిత, అర్థకుంచిత) వేరు. ఇందు వర్ణించబడిన నృత్యము పంచభూతాత్మకమైన ఈ ప్రపంచములోని చేతనాచేతనములయొక్క సృష్టి, స్థితి, లయములను వివిధ విన్యాస హాసములలో ప్రదర్శింపబడునట్టి భావాత్మకమైన నృత్య విశేషము.

శుద్ధ, దేశి ఇత్యాది తాండవములు, తాళ లయ ప్రాధాన్యత కలిగి వివిధ చారి, కరి, జాంగహార, మండల, స్థానక విన్యాసములు, వివిధ తాళములందు ప్రదర్శింపబడు సృత్ర విశేషములుగా రూపొందినట్టివి. శుద్ధ నాట్యములో ప్రదర్శింపబడు ఏడవ విన్యాసము ఊర్ధ్వ తాండవము. ఇందు వర్ణించబడిన శివతాండవములోని పార్వతీ పరమేశ్వరుల ద్వంద్వ నృత్యమునందు శివుడు పార్వతిని గెల్చుటకుగాను ప్రదర్శించిన ఊర్ధ్వతాండవము. ఈ రెండు మాత్రము కలియించునవి. మిగిలినవి వేరువేరుగా రూపొందినట్టివి. పరమశివుని తాండవము వివిధ భావములను అంగికాభినయ ప్రాధాన్యతతో ప్రదర్శింపబడునట్టి నృత్య విశేషములు. ఆలయములందరి సప్తతాండవములు తాళ లయాశ్రితమైనట్టి, వివిధ జతులకు ప్రదర్శింపబడునట్టి సృత్ర విశేషములు.

ఈ వివరములను మనము చక్కగా తెలిసికొనినచో శివతాండవముయొక్క స్వరూపము చక్కగా అర్థము చేసికొన గల్గుదుము.

శివతాండవము

భారతదేశ సృత్య విధానములో 'శివతాండవము' మిక్కిలి ముఖ్యమైనది. శివతాండవము గూర్చి చక్కగా తెలిసికొనవలయునన్న కేవలము ఆచరణ విధానమును గూర్చియేకాక దాని యందలి గర్భితార్థమును తెలిసికొనుట అత్యవసరము.

సృష్టి, స్థితి, సంహారములు అను మూడు శక్తులను హిందువులు బ్రహ్మ, విష్ణు, మహేశ్వరులు అను రూపమున పూజించుచున్నారు. సృష్టికర్త బ్రహ్మ, సృష్టి నిరోధక శక్తులను హతమొనరించువాడే విష్ణువు. కనుక ఆతడు—

'ఁరిత్రాజాయ సాధునాం
వినాకాయచ దుష్కృతామ్
ధర్మసంస్థాప నార్థాయ
సంభవామి యుగేయుగే'

దుష్టశిక్షణ, శిష్టసంరక్షణలకు చరణవతారములు దార్శినిగాదని తెప్పరిచినది.

సృష్టిని అంతమొందించు మహాశక్తియే రుద్రుడు. కైలాస మాతని నివాసము. వ్యాఘ్రాజిన మాతని వేషధారణము. పార్వతి ఆతని పత్ని. పృషథ మాతని వాహనము. మెడలోని పాములే ఆతని అభరణ సర్వస్వము.

ఇట్టి మూర్తిత్రయమున కతీతమైన మహాశక్తియే విశ్వమును, సర్వమును, తనయం దిముద్బుకొనును. తననుండి వెలి పరచును.

ప్రపంచమును సృష్టించుట, వృద్ధిపొందించుట, ధర్మ మార్గమున నడుపుట, అంతమొందించుట, మరల తనయందు లీనము చేసికొనుట, అను ఐదు క్రియలనే త్రిమూర్తులచే ఈమహాశక్తి నెరవేర్చును.

ఈ క్రియాపంచకమునే ఈశ్వరుడు తన సప్తతాండవములో ప్రదర్శించును.

ఈశ్వరుని తాండవములు ఏడు విధములు.

1. ఆనంద తాండవము.
2. సంధ్యా తాండవము.
3. కలిక తాండవము.
4. విజయ తాండవము.
5. ఊర్ధ్వ తాండవము.
6. ఉమా తాండవము.
7. సంహార తాండవము.

1. ఆనంద తాండవము

'అంగికం భువనం యస్యవాచికం, సర్వవాఙ్మయం
ఆహార్యం చంద్రతారాది తం వందే సాత్వికం శివమ్'

ప్రపంచ సృష్టిని చూచి ఆనందమును వెలిబుచ్చుచూ ఈశ్వరుడు ఆనంద తాండవము నాడును.

'దుమదుమత' యని అతని కుడిచేతిలోని డమరు సృష్టికి కారణమైన నాదము పలుకుచున్నది. వామహస్తమున ప్రపంచ నిరోధక శక్తుల హతమొనరించు అగ్ని ప్రజ్వరిల్లుచున్నది. మూడవ చేతిలో ధర్మమునకై పాటుబడి ప్రపంచ శ్రేయస్సునకు తమ జీవితములను దాచువోసిన త్యాగమూర్తులకు ఆభయ ప్రదాన మొనగుచున్నాడు. నాల్గవచేతిపతాకహస్తమువిజయమునుసూచించుచున్నది. సృష్టియందలి జీవకోటియొక్క సంచలనమే ఆతని అంగికాభినయము. ప్రకృతిలోని వివిధ నాదములే అతని వాచికాభినయము. చంద్రతార లాతని అలంకారములు. మానవుని చిత్త ప్రవృత్తియే అతని సాత్వికాభినయము.

2. సంధ్యా తాండవము

'తైలాస తైల భువనే త్రిజగజ్జనితీమ్
గౌరీం నివేశ్య కనకాంచిత రత్నపీఠే
సృత్యం విధాతు మభివాంఛతి కులపాణే
దేవాః పృథోష సమయే మభజంతి సర్వే.

వాగ్దేవీ ధృతవల్లకీ శతమఖోపేణుం దధత్సద్యః
తాలోన్నిద్రకరోరమా భగవతీ గేయప్రయోగాన్వితా
విష్ణుస్సాంద్రా మృదంగ వాదస పటఃదేవాన్సమస్తాత్స్థితా
సేవంతే త మనుప్రదోషసమయే దేవం మృదావీపతిమ్.'

సృష్టి నిరాటంకముగా అభివృద్ధి నొందుటనుచూచి సంతసమున శంభుడు చేయు సృత్యమే సంధ్యా తాండవము.

పరమేశుని అర్ధాంగి పార్వతి మణిమయ సింహాసనాధిష్ఠితయై ఉన్నది. ఇంద్రుడు మురళి సూదుచున్నాడు. విష్ణువు మృదంగము. సరస్వతి వీణవాయిండుచుండగా. బ్రహ్మ తాళమువేయుచుండగా. యక్ష, గంధర్వ, కిన్నర, కింపురుషాదులు ఆనందముతో చూచుచుండ రుద్రుడు సంధ్యా తాండవనృత్య మొనరించును.

2. సంధ్యా తాండవము

3. కలిక తాండవము

ప్రపంచాభివృద్ధి నిరోధకములగు అజ్ఞానము, అవినిత మొదలగు దుష్టశక్తులను హతమార్చి అఖండ జ్యోతిని వెలిగించుటకు, ఆ దుష్ట శక్తులను చెండాడు నప్పటి అంగచలనమే కపాలధరుని కలిక తాండవము.

4. విజయ తాండవము

గజాసుర వధయే విజయతాండవ మనబడును. పూర్వము ప్రపంచము యొక్క శ్రేయోభి వృద్ధులకు భంగము చేయగల్గి మంత్రశక్తులను కొందరు ఋషులు కలిగియుండిరి. వారిని వారింబి ఆ దుష్ట శక్తులను సంహరించి వారిని సన్మార్గమున నంచరింప జేయ సమకట్టి అర్హశాసీశ్వరుడు ఋషి రూపము తాల్చి అరణ్యములకు వెళ్లెను. ఆ మును లాతనిచే ఓడింపబడి అతని పరిమార్చ నెంచి హోమకుండమున ఒక క్రూర వ్యాఘ్రమును సృష్టించిరి. రుద్రదాసుని వట్టుకొని దాని చర్మమును తన చిత్తెనెన వ్రేలితో ఒలిచి తన నడుము చుట్టూ అలంకారముగా ధరించెను. అంత ఆ మునులొక క్రూరమైన ఉరగమును సృష్టించేసిరి. దానిని శివుడు మాలిగా ధరించి వృత్యమాడసాగెను. కథవల ఒక దుష్టశక్తి (గజాసురుడు) ఆ హోమకుండమునుండి శివునిపైకురికెను. దానిని తన పాదములతో త్రొక్కి వెన్నెముక విధవి డానిపై విజయతాండవము చేయుచుండ దేవతలు చూచి ఆనందించిరి.

౧. ఊర్వ తాండవము

సృష్టికి కారణములయిన ప్రకృతి పురుష శక్తుల (Spirit and Matter) అంతః కలహమే దీనియందలి అంతరారము. తాండవమున గట్టివాడు శివుడు. లాస్యమున నేర్పరి ఉను. తనే గొప్పకళావేత్త అని కూలియు, “నేను చక్కగా అభినయింప గల” నని అంబయు వాడులాడుకొనుచుండుడు. వీరి చిలిపి జగదము తీర్చుటకు యక్ష, గంధర్వ, కిన్నెర, కింపురుషాదులు, మహామునులు, అష్టరసలు-అందరూ కైలాసముపై గుమి గూడిరి.

ఉమాశంకరు లిద్వరును పతాక హస్తములను పట్టి నిలువబడిరి. ఉన్నటులనే యుండి పళపళ ధ్వనులతో శర్వరు నృత్య మాడ మొదలుపెట్టెను. పెళపెళమని మృదంగము మ్రోగినది. తళతళమని చంద్రరేఖ మెరయుచున్నది.

విష్ణువు మృదంగముతో నృత్యకర్తములను పరికించుచున్నాడు. బ్రహ్మ లయవేయుచున్నాడు. సరస్వతి వీణ యంచుచున్నది. ఇంద్రుడు మురళి నూచుచున్నాడు. నారదుడు తంబూర మీటుచున్నాడు. 'భాంభోం' అను శంఖనాదములతో ఆ ప్రదేశమంతయు ప్రతిధ్వనించుచున్నది. ఇందిర ఆ నాదముతో కంఠముజేర్చి పాడుచున్నది.

శివ. పార్వతులు హెచ్చుతగ్గులు నిష్టియింప సలవిచాని పథమున నృత్యము చేయుచున్నారు. ఈశ్వరుని నృత్యము గంభీరమై యున్నది. భవాని భావ ప్రకటన అతి మృదువుగా నుండి నయ నానందము గొల్పుచున్నది. వీరికి కొంతదూరములో నిలిచియున్న కుమారస్వామి వాహనమగు నెమలి శంకరునితో కలిసి అడుగులు వేయుచున్నది. సరస్వతి సమీపమందున్న మరాళము తన మందగమనమును సవరించుకొనుచున్నది. అప్పురసాదులు తమ నృత్యకరణాలు, చారులు, రేఖలలోని దోషములను దిద్దికొనుచున్నారు.

ఇక చంటిముఖుని యుదంతమో ? నాట్య శాస్త్రము చేకొని నృత్యము శాస్త్రోక్తముగా జరుగుచున్నదో లేదోయని అల్లనల్లన మెల్లవిచూపులు చూచుచు చల్లగా తొండమెత్తి శివుని జడలనుండి

ఎగివహించుచున్న జలమును గ్రహించి, బొంతనున్న సహస్రాక్షవిపై జల్లి వినోదము ననుభవించుచు వెకిలి నవ్వులు నవ్వుచున్నాడు.

నృత్యములో చండికలే విజయము చేకూరుచున్నది. నృత్య ఓపుడు సంహార తాండవములోనికి దిగినది.

అందునూ అంబికయే గెలుచునేమో?

శంకరుడు ఓడుచున్నట్లు గ్రహించెను. ఇది తానామెను ఓడించుట కష్టము. విష్ణువు దుగ్రత లయలో మృదంగము పరికించుచున్నాడు.

కిడదెక్క దే దడదక్క కిటతః

కిడదెక్క దే దడదక్క కిటతః

లక్ష్మి తాండవి జలిలోని కడపటి ముక్తాయంభ పాడుచున్నది. రుద్రుడు తటాలున ఒక కాలనెత్తి తలపైనుంచి దృతమునుండి విలంబితమునకు లయమార్చి వికటముగా నృత్యమాడ మొదలిడెను. (ఇదే గౌరీ శంకరుల ద్వంద్వనృత్యము. ఉమామహేశ్వరుల ఊర్ధ్వ తాండవము.) జగన్మాత అట్లు చేయ నొల్లక తన నృత్యము నిలిపినది. ఈశ్వరుడే జయించెను.

6. ఉమా తాండవము

ఉమా శంకరులు భూతగణములతోకూడి సృశాసనాటికయందు నృత్యము చేయుచున్నారు. తమోగుణప్రధానుడై ఎది భుజములతో వీరభద్రుడు, వీరభైరవుడు అను పేర్లతో శివుడు, వీరభైరవియను పేరుతో అంబయ్య పిలువబడుదురు. ప్రపంచము నందలి క్రియలను పరిసమాప్తి జేసిన శరీరములను వదలి జీవరాసులు ఒక్కొక్కటివచ్చి వీరిని చేరుచున్నవి. మండుచున్న చితులనుండి అనేకమైన వెలుగులువచ్చి వారిని చేరుచున్నవి. పటపట ధ్వనులతో సమాధులను బ్రద్దలు జేసికొని జీవాత్మలు అందుండి వెలికివచ్చి ఆమెతోకూడ నృత్యములో పాల్గొనుచున్నవి. ఆ నృత్యమునకు భూమి దగ్ధరిల్లుచున్నది. ధూళి మింటి కెగయుచున్నది.

7. సంహార తాండవము

మానవ జీవననావ సంసార సాగరతరంగములలో మునుగుచు తేలుచు కడపట చేరుకొనునట్టి గమ్యస్థానము ఏకాల స్మృతానవాటిక. దేహమునిందుగ విభూతి అలడుకొని, జడలుకట్టిన శిరోజములపై చంద్రకళను ధరించి పద్మాసనోపవిష్టుడై సుపరమశివుడు ధ్యానముద్రయందున్నాడు. చితులనుండి జీవకణములు లేచివచ్చి అతనియందు లీనమగుచున్నవి. మాయా వ్యామోహముల బారినుండి జీవకోటిని విముక్తియొనరించి మరల తనయందైక్య మొనరించుచున్నాడు. ఆసంహార తాండవమూర్తి సుపరమశివుడు.

సప్తతాండవములలో ఇది కడపటిది.

ఇట్లు సృష్టి, స్థితి, సంహార, అనుగ్రహ, తిరోధానము లను పరమేశ్వరుని పంచకృత్యములను సూచించునదే శివ తాండవము.

శివతాండవము ఆట వివరములు

శివతాండవములో ముఖ్యముగా గమనించవలసిన నృత్య విశేషములు. శివతాండవము 12 అక్షరముల చతురశ్ర ఆట తాళములో చేయబడును. చతురశ్ర ఆట తాళము 2 లఘువులు, 2 ద్రుతములు కలిగి సమగతిని నడచును.

తాళ విభాగములు 1 1 0 0.

1 2 3 4 | 5 6 7 8 | 9 10 | 11 12.

సాధారణముగా నృత్యములో శరీరపు కుడి భాగముతో చూపిన హస్త, పాదవిన్యాసమే ఎడమ భాగముతోకూడ చూపి ముద్రాయించు నాడినగాని, ఒకకరణముగాని, అంగహారముగాని ముగింపుకు రాదు. అట్టి విన్యాసములు చేయుటకు ఈ తాళము ఎక్కువ అనుకూలముగనుండి మొదటి 8 అక్షరములవరకు నాలుగు, నాలుగు అక్షర విభాగములుండుటచే భంగిమల విన్యాసము పూర్తియై మిగిలిన రెండు ద్రుతములకు తీర్మానము ప్రదర్శింపబడును. మరియు శివతాండవ నృత్య శబ్దములు పలికించుటకు అనుకూలములేగాక, గంభీరముగాకూడ నుండును. ప్రారంభ గతులు కనుక సమగతినే నృత్యమాడబడును. ఉమా తాండవము, సంహార తాండవములలో మాత్రము విషమగతి తాళము లుండును. ధమార్ (14 అక్షరముల తాళము) లేక త్రిపుట (7 అక్షరముల తాళము) తాళములలో నుండును.

ఆనంద తాండవము

ప్రపంచముయొక్క పుట్టుకను, కదలికలను వర్ణించునట్టి ఆంగికాభినయ ప్రధానమైన నృత్యము. ఈ నృత్యము విలంబిత లయలో ప్రారంభమగును. పరబ్రహ్మ స్వరూపమయిన ఓంకార నాదము పుట్టగనే ఆనందమూర్తిలో చైతన్యము కలుగును. అంత నాతడు సృష్టిలోని పశుపక్ష్యాది జంతువుల, క్రిమికీటకాదుల కదలికలను, దృష్టి, శ్రూపుట, శిరోభేదములు, హస్తభేదములను, సంయత, ఆనందయుత హస్తముల (ముద్రల) లక్షణలక్ష్యముల గతి, చారి, కరణ. భ్రమరములు మొదలైన అంగప్రత్యంగోపాంగముల చలనప్రధానమైన నృత్యమును ప్రదర్శించును. ఇందు రసభావములంతగా వృద్ధిచెందవు. నృత్యములో ప్రథమ భాగములైన నృత్యము, ఆంగికాభినయము, నృత్యము పోషింప బడును.

ఆనంద తాండవములో పలికించు కొన్ని శబ్దములు :

(1) జంత దుగు దుగు దుగు దుగు. దుగు దుగు దుగు దుగు
ధుమకీట కీటకక.

జణుత జణుత తకీ జణుర జణుత తక

జగణం జరితక జగణం నకనక.

జగన తగన నగన నగనగ నగా

నగం యంత ననం రుంత

తణం తోంత తరుం రుంత.

తనన తోంత తననం.

తాస తందాస తాస తందాసన ననసటు

నతతోం.

ద్రిరికీట తాస దిరి రాస ధుమకీట రాస

ద్రిగురు రాస

థుం థుం థుం థుం. ధుమకీట ధుమకీట

చాం ఛాం చాం చాం. తత్తోం తస తందనాం.

(2) జంజం జంకీట జంకీట ధుమకీట

దిం దిం ధీంకీట దిగిదిగి దిసకీట.

జంకీట ధీకీట ధుమకీట కీటకక

తందాస దిగితైయ్యా తకతక దిరికీట తైయ్యా.

కకున కకున కున కుకనర జంతక

ననక ననక సక నగనగ దిగి దిగి.

దైయ్యం దోహం దోద్దోం గిణతోం

తరి ణం ణం.

రింరీం జంజాం దింధీం హణ్ణం హ త్తి జం.

గణగణ దణదణ రింణణ రింజరి

ధణం ధణం ధణం ధణం ద్రీహీం.

ఆట సమయమందు పైశబ్దములను ముక్తాయించులను జేర్చి ఆడుదురు.

సంధ్యాతాండవము

ఈ నృత్యము విలంబిత లయలో ప్రారంభమయి, మధ్య లయలో ముగియును. ఇందు ఆంగికమేగాక, సాత్వికాభినయము కూడ పూర్తి వికాసము పొందుచున్నది. సాత్వికభావములు, నవ రసములు, వావియొక్క అలంకారములగు వ్యభిచారి సంహారుల యొక్క అభివృద్ధి మొదలైనవన్నియు ఈ నృత్యములో కని పించును. ద్వని ప్రాధాన్యముగా (అనగా పాటగా లేకుండ వాద్య

సంగీతముల ఆధారముగా ప్రదర్శింపబడును. ఇందలి సంగీతమును ఆనందకాండములోవలె తాళ, లయ ప్రాధాన్యముగాక భావ ప్రధానమై యుండును.

సంధ్యాతాండవములో ప్రదర్శింపబడు అర్ధనారీశ్వర జతి

జం జంత కిటతక తదీం ధీంత కిటతక ||2||

జంతక తైతక దిత్తక తాంగ్
తజం జంత తజం జంత కిటతక తై ||2||

తాం కిటతకతై తైకిటతక తై కిటతకతై
తాం, తై యత్త దినకిట తై య్యా తై య్యత్త కిటతక
తద్దీం దిద్ది దిద్ది తాకు చత్తక తక తక

జణు తక దిగి తక
తాంగిట తత్తా తరాకిటతక, ధేంకిట తరా తరా కిటతక
తక్కిట తత్త తై కిటతక, ధీంగిట కిటకిట తై ||
జం జాం కిటతక జం జాం కిటతక దిత్త తైతై దిగి

దిగి తైతై
జం జాం దిత్త తైతై || (దిగి దిగి తైతై)
ఇత్తక తైతై దిగి దిగి తైతై జం ||2||

ఇత్తకు తైతై జం.
దిన్న దిన్నకు కిటతక దిమిదిమి దిద్ది తై య్యా
దణాం దణకు జణు దణ దణ కిణ జణు ||2||
దిన్నా దిన్నకు కిటతక దిమి దిమి దిద్ది తై య్యా
ణం తరి కిటతక జంతరి కిటతక జంతరి కిటతక తోం||3||
దిర్గుడు, తజం జంత, ధిర్గుడు తజం జంత, జం జంత,
జం జంత కిటతక జం

ధీం దినకు దిన్న, తాం తైయ్య తక, ధీదినకు దిన్న
దిరికిట తైయ్యతాం,
దిర్గుడు జంజం దిర్గుడు జంజం ధిర్గుడు జం జం జం
దినక దినక తై య్యా దిర్గుడు తదినక తాం
దినకిట దినకిట తాం,

దిర్గుడు తై య్యా దిర్గుడు తై య్యా దిర్గుడు తై ||
దినక దినక దినక దినక దినక దినకిట తై
దిర్గుడ తై య్యాం

దినకిట దినకిట తాం
తాం జం
తజం...
తతదిమి తాకిట తైయ్యా||

తతై తై తతై తతై తై ది తతై తై ది తతై
తై తై తై దిత్త తై ||2||
తై తై తై దిత్త తై, తై తై దిత్త తై,
తై దిత్త తై, దిత్త తై, తై
తై తై తై తై
ది తతై తాం, ది తతై తాం
తాం

కలిరతాండవము [త్రిపుర సంహారము]

ఈ రెంటిలోని నృత్య విశేషము లించుమించు ఒకటి నే యుండును. కనుక రెంటిని కలిపి పేర్కొంటిని.

ఇందులో ఓర, రౌద్ర, భయానక రసములు పూర్తి వికాసము నొందుచున్నవి. ప్రతిభంగిమయు, అర్ధనారీశ్వరునివలె దక్షిణ భాగముందు పట్టిన విధముగనే వామభాగమునకూడ పట్టబడి, దక్షిణ హస్తముతో పట్టినప్పుడు తాండవ పద్ధతిని, వామహస్తముతో పట్టినప్పుడు లాస్య పద్ధతిని పోలియుండును.

ఉదా :- త్రిపుర సంహారము.

ప్రభుమమున త్రికూలము చేతబూని, త్రిపురుని పోడిచినట్లు దక్షిణ హస్తముతో ప్రదర్శింపబడును. ఇది పీఠావేళముతో, గంభీరముగా భీతి గొల్పుచుండును. మరల నదే భావము వామహస్తముతో ప్రదర్శించునపుడు పార్శ్వతి అభినయము రౌద్ర రసప్రధానమైనదై నను, స్త్రీలకుండునట్టి సహజ కోమలత కలిగి లాలిత్యముగా నుండును. ఇట్లు తాండవ, లాస్య మిళితములైన హస్త పాద విన్యాసములతో ఈ నృత్యము హాడియుండును.

మరియు నిందు “చక్రాకా రపరణ”లను మార్చుకొనుట వాయించురు.

కొన్ని మృదంగ శబ్దములను ఒక అవృత్తమూ లేక రెండు ఆ వృత్తముల జతిగాకూర్చి ప్రతిసారి జతియొక్క చివరపెచ్చు శబ్దములు, మరల రెండవసారి వాయించునప్పుడు మొదటి జతి యొక్క మొదటి అక్షరములకు బదులుగా వచ్చుచూ, యీలాగున నృత్య మంతమగునప్పటికి, ఆ జతి రూపము క్రమేణా మారుటకు “చక్రాకారపరణ”మని పేరు. (ఇది మన తెలుగు కావ్యాలంకారములలోని ముక్తపదగ్రస్తమును కొంతపెరిచు పోలియుండును.)

కిటజం నకజం కిట్తక జకజం
 నగజం నగజం నగ నగ దిగజం దిగజ జకజం
 నగిజం తకజం నగతరి దికిజం తరిజం తరిజం తరుంచరికిటజం
 తరిత దిరిత తరి చాకిట తైయ్యా దత్త చాహం చారెకిటజం
 తజం దణం తరుం తరుం తగం దిహం జణుం దిహిఁకిటజం
 జంజం కిటతక కిసెసిగ కిసెసిగ చిటి దిట చాకిట తైయ్యుంతుట్ట
 జాతజ్జం లత తరుంచులత తిహం హుంతు నాం
 త కాం గ్ త త కాం గ్ త దిగిజ తో

మృషింగయిది

తజం
 తరి జం
 తరు దిరిత జం
 తకదిరి తకజర తకచరి జం
 తకిమితజం
 తరుంచులజం
 తుందరిజం ది తుంచురిజం
 తుంచుంద తుంచుందకిట తకుంద జంతజం
 త రుం ద త కుం దికిట తరికిటజం
 తరిత చరిత జ మ తి ది మ త తజం
 జణుత దణర జ ణ జ గి న గ జం
 ఁంకిటజం జణతకిజం
 జగి నగి నగి జం
 నగి తరి నగ జం
 దింకిట తరుణాంగ్ తోం
 ఛికిట తకిటతక తిగాంగ్ తోం
 దిది తకాంగ్ దితి గాంగ్ తదిగిజతోం

మృదంగయతిలో

రీలక జతి

కిడద్ర దెద్రె కిటతక దింరా దరాన కిటతర దెద్రెదే
 దరాన్న కిటతర ఛాంకిట తైయ్యా దెద్రెదే
 ఛాంకిట ఛింకిట తైయ్య దెద్రెదే
 దె దెద్రెదే ట్రిం
 ట్రే ట్రిం
 ట్రే ట్రిం
 తదద్రే తట్రిం
 తరంగ్ తకదిరి తదద్రే
 తత్తరంగ కిట తరంగ తకిదిరి తదద్రే
 తత్తత్తంగ దరంగ కిటకిట తరంగ్ తకదికి తదద్రే

దమరురయతి

మరొక విధము

ఇందు తాళములో జాగా యిచ్చి పరుసలు పలికించబడును.

1	తాం	తదీం
2	తిరికితాం	తిరకితై
3	తక తిరికిత తాం	తాం కకుంతరితై
4	జగ యజ జగత	యజోంగణ తకై
5	జంతరి కుంతరి హంతరి తోం తరి తం	
6	హంగ కుంత రింతా హత రింఖణ	
7	కణ కణ జగ జగ కంకణ రింఖణ	
8	తడిమి దిమిత దిమిత దిమిత కుందరి కిటతర	
9	జగ జగ జంతరి	జగ దిగి తంరా
10	తగ జ గణ	తమందరిత
11	జంతరికిట	తరికిట తోం
12	తాం	గణ గణ తై

ఈ విధముగా వ్రాయబడినప్పుడు ఇద్దరు సర్తకులు 'తాం' నుండి 'తదీం'కు మధ్యనున్న కాలమునకు జాగానిచ్చి I నుండి 4 వరకు I నంది శబ్దములను ఒకరు, II నంది శబ్దములను మరి యొకరు ఆడుదురు. 5 నుండి 8 వరకు ఒకరి తరువాత మరొకరు ఒక్కొక్క పెరసనాది ముగింపునందు ప్రారంభమునందుపై జాగా యిచ్చి స్పృత్య మారుదురు.

ఉమాతాండవము

ఇది మధ్య లయలో ప్రారంభమై, త్రిపుట తాళములో గాని, ద్రువ పదములోగాని వివిధ గతులలో ప్రదర్శింపబడును.

ధృవపదము

పల్లవి యందువలె వివిధ గతులను కలిగి ప్రతి ఆవృత్తమునకుగాని రెండుమూడు ఆవృత్తములకుగాని ముక్త యింపుతో జాగాకు వచ్చి విలుచుటకు ప్రవచనముని పేరు.

ధృవపదము - ఆటరీతి

ధృవపదము—హర: హర: ప్రమథ గణాధిప: దేవ:

భవహర: శంకర: పరమశివ:

ధృవములు 1) ద్రిహిం తత్ ద్రిం ద్రిహిం తత్ ||2||

ద్రిహిం రత్ ద్రిహిం రత్ ద్రిహిం తత్

ద్రిహిం తత్

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం తాం

2) ద్రిహిం ద్రిహిం దే హం...తం ||2||

ద్రిహిం ద ద్రిహిం తాం ద్రిహిం ద ద్రిహిం

ద్రిహిం ద ద్రిహిం ద ద్రిహిం ద ద్రిహిం

3) ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం ద్రిహిం

ఈ విధమైన జతులకు పైన జెప్పిన శివ పల్లవికి అటతో ప్రారంభమగును. అటుపై ఒక్కొక్క గురువును అనగా నాల్గేసి మాత్రం సాహిత్యమును తగ్గించుచు ఆ మాత్రలకు సరిపడు జతిని కలుపుచు చివరకు పూర్తిగా సాహిత్యమును విడిచి జతులే పలికించి సర్తనము సల్పి ముగింతురు.

ఎట్లన--

హరః హరః ప్రమథగడాదిపః దేవః

భవహరః శంకరః పరమశివః

ప్రారంభములో పూర్తి గీతము పాడబడి పూర్తి అవృత్తమునకు అనగా 32 అక్షరములకు జతు లాడబడును.

అటుపై

“హర హర” 4 అక్షరములు తగ్గించి పాడబడి ఆ నాల్గు అక్షరములకు సరిపడు మృదంగ జతి పూరించి 32 అక్షరముల అవృత్తము + 4 అక్షరముల మృదంగ శబ్దములు కలిపి 36 అక్షరముల జతి పలికించి ధృవము ముగించబడును. ఇట్లే ప్రతి అవృత్తమునకు 4 అక్షరముల చొప్పున తగ్గించబడి జతులు చేర్చబడును.

విషమగతిలో అడబడినప్పుడు 3 అక్షరముల చొప్పున గాని 5 చొప్పునగాని తగ్గించబడి జతులు చేర్చబడును.

సంహార తాండవము

ఖర్ఖర్ కిటకెతు, ధడాన్ ధళ ధళ ధళ ధళాంగ

ధళ ధళ ధళం ధళం ధళాంగ దిత్త రంగ ప్లాం ప్లాం ప్లాం దిడ దిడ దిడ రింగణ గణ గణ చడాన్ తద్రే ద్రితద్రే ద్రేన్న కిటతక ధడాన్న కిటతక తళాంగ తక దిడ తరంగ దిడ దితు గిణ గిణతోం.

ఇట్టి ముక్తాయితో ప్రారంభమగును. ఇందు లయకు యెదురుగా నడిచే జతులతో నృత్యము ద్రుతలయలో ప్రారంభమై క్రమముగా విలంబితమై ముగియును.

సృష్టి, స్థితి సంహారములను సూచించునట్టి ఊహాతీతమైన ఈ ఉత్తమ నృత్యమును ప్రదర్శించుటకు కళారాధకుడు ప్రకృతిని పూర్తిగా అర్థము చేసికొనవలెను. ప్రకృతియం దాతడు ఐక్యము కాగలిగిన నాడే ఈ చుహత్తర నృత్యమందలి నిగూఢ భావముల నెరుగగలడు. అప్పటికీ కళారాధకుడు ప్రపంచ బంధములనుండి విముక్తుడై ఆధ్యాత్మిక చింతాసురకుడై పరమేశ్వరునకు ఆత్మార్పణము చేయకలిగినాడే అతడు తాండవ నృత్యమును చేయుట కర్హుడు. లేనిచో అతడు చేయు శివతాండవమునందు, యిందు విశదపరుపబడిన భావములు కలుగవు. తదన్యములు మాత్రమే కలుగును. అట్టి ప్రదర్శనము చూచిన మహాదేవునిపై నున్న ధక్తిరూఢ సన్నగిలిపోవును.

ఇందులో మృదంగ, డమరుక యతులను గురించి వ్రాసితిని. ఇవి శాస్త్రీయ దృక్పథము ననుసరించి దృతము, లఘువు, ప్లుతము, కాక, పాదము మొదలగు విధేదములను పాటించుచూ శాస్త్రకట్టుగా వ్రాయలేదు. చదువరులకు ఆ యతు లెటులుండునో తెలియుటకుగాను సూత్రప్రాయముగ కొన్ని తాండవ నృత్య శబ్దముల కూర్పును చూపితిని. శబ్దము రిపే అయిననూ దృత, లఘువుల విధేదము పాటించిన, యతి ఎత్తుగడ తీర్మానములతో ముగింపు చూపవలసి యుండును. అట్టి విధేదము విశేషముగా చూపలేదు రినుక తీర్మాన విధానము వ్రాయలేదు. మరీ విషరములలోనికి పోయిన ‘శివతాండవము’ ఒక గ్రంథ మగును. గ్రంథ విస్తర భీతిచే వీరైనంతవరకు సంక్షిప్తముగ వ్రాసితిని. పండితురీ విషయమును సహృదయముతో గ్రహింతు రని నా నమ్మకము.

నటరాజ నర్తన శోభ

నటరాజమూర్తి కైలాస పర్వతమున నాలుగు దిక్కులందు అమర్చబడియున్న స్వర్ణ, మణిమయ, రజత, చిత్ నర్తన మండపములందు సర్విన నర్తనములను “శివరహస్య” మను గ్రంథములో వర్ణించిన వివరములు ఇచ్చట తెల్పుచున్నాను.

ఇది కుమారస్వామి జైగీష మొదలైనవారికి తెల్పినట్లుగా వర్ణించ బడినది. కైలాసమందు సంధ్యాసమయమున పరమశివుడు ప్రతినీత్యము సర్విన సృత్యము ఇందు వర్ణించబడినది.

సనాతన, సనందనులు మొదలైనవారు వరివేష్టింప ; నంది, భృంగి, రిటీశ్వర, గణపతి, తండు, హుండ, బాణ, రావణ, చండిర మొదలైనవారు సేవింప, దేవమునులందఱు గుమిగూడి ఆయన నర్తన విద్యను చూచి ఆనందించ, శివుడు గజచర్మమును ధరించి, తన పాదపద్మముతో అపస్మారుడను రాక్షసుని తాదనము చేయుచు సంధ్యా తాండవము సల్పును.

అంత అతనియొక్క కేశరాశి గాలిలో ప్రళాళవంతమై కదలియాడుచుండును. తలపైని గంగ ఉప్పొంగి తరంగములుగా నల్లని ఆ జలల మధ్యనుండి ప్రివహించును. అందు వికసించిన కమలములు శోభాయమానముగా, శివుని జటాజూటమునకు అలంకారముగా నుండ, కమలమిరుగు నిర్మల గంగాజలమున ప్రతిబింబించుచుండును. అదిశేషదాతని చెవున కలంకారమగును. పదునారు కళలతో ఒప్పిన చంద్రునివలె వదనము ప్రసన్నముగా నుండును. అతని నాసికము సంపెంగ ఖోలె తిన్ననై, మృదువై ఆకర్షణీయముగా నున్నది. అతని నేత్రములు వికసిత కమలముల కంటె ఆకర్షణీయముగా అలరారుచున్నవి. భస్మము నలదిన అతని శరీరము, త్రిపుండ్ర ముద్రాంకితమైన అతని నొసలును దివ్యకాంతురీనుచున్నవి.

ఆయన అర్ధనారీశ్వరుడు అయి ప్రళాళించుచున్నాడు. ఎడమచేతి అందమైన అతని నఖములు లాఙరసాలంకారముచే ఎరుపుకాంతులుదయించుచున్నవి. మెడలోని మణిమాలలు అనియారుచున్నవి. రత్నములతో కలిపి కట్టబడిన రుద్రాక్షమాల కుడివ్రక్ష అతని మెడమట్టు కాంతివంతముగనుండ, ఎడమవ్రక్క నాగరత్నమాల అలంకారముగా నున్నది. మెడలోని నవరత్న మాల, చేతులకున్న అపరంజి మురుగులు, నడుమునకున్న చిరు మువ్వల మొలత్రాడు ముచ్చటగా మెరువగా అర్ధనారీశ్వరుడు నర్తనము సల్పుచున్నాడు.

ఒక చేతిలో డమరు, రెండవ చేతిలో పృజ్వలాగ్నియును. వేటాక చేతిలో అభయముద్ర పట్టియున్నాడు. వరద హస్తము యొక్క వ్రేళ్ళకు ధరించిన రతనాల ముద్దుటుంగరములు తళతళ లాడుచున్నవి. వస్త్రముగా ధరించిన పులితోలు అందముగానుండి పవిత్రత తొణకెసలారుచున్నది. బ్రహ్మతల నాయకముగా నమర్చిన పుట్టెలపేరు మెడలో ఎసగుచున్నది. కాళ్ళనలంకరించిన చిరుమువ్వలు ముచ్చటగా పల్కుచున్నవి. నడుమును అందముగా వంచుచు నటశేఖరుడు, నటమహానటుడు, నటరాజమూర్తి త్రిభువ నములను మోహింపజేయు నర్తనమాడుచు ముల్లోకములను కాపాడుచున్నాడు.

నర్తన సమయమునందు మహాదేవుడు తన అమోఘ కనులనుండి అందముగా రిల్పిబిచిత సింహాసనముపై కూర్చొని, ఆయన నాట్యమును తిలకించుచున్న అంబను ఒకసారి చిలాస ముగా చూచును. ఆమె ముత్యాల ముక్కిర శుక్ర నక్షత్రమువలె కాంతివంతముగా నున్నది. కంఠముపైనున్న మూడురేఖలు, కంఠసీమ నలంకరించిన మూడు మణిమాలలంటె అందముగా నున్నవి. ఆమె ధరించిన స్వర్ణాంబరము అంతరిక్షముకంటె ప్రళాళవంతముగా నున్నది.

చంప కాళోక, పున్నాగ, సౌగంధిక పుష్పములతో ఆమె విసీల కదభారము అలంకృతమైనది. అన్ని పుష్పముల మధ్యగా నుండి రత్నసీమంతిని ముద్దుగొల్పుచున్నది. నుదురుపై వ్యాధిస ముంగురులకు, చంద్రకళగా ధరించిన సిందూరము మరింత వన్నె తెచ్చుచున్నది. చేతులకుదాల్చిన నాగాభరణములు, రత్నాలు తావిన గాజాలు, రవ్వలు పొదిగిన ఉంగరాలు ఆమె చేతులకు సౌంపుకూర్చుచున్నవి. ఆమె కాళ్ళకు ధరించిన రత్నాలు పొదిగిన చిరుమువ్వల మధురధ్వనితో భూమి ముచ్చటగా ప్రతిధ్వనించు చున్నది.

అప్పటి ఆ ప్రదేశమంతయు చంద నాగరు, కర్పూర కస్తూరీ వాసనలతో నిండియున్నది. అంబ ఒక చేతిలో సౌగంధిక పుష్పము తాల్చియున్నది. రెండవ చేతిని అందముగా వ్రక్కకు జారవిడిచినది. మరి రెండు చేతులందు పాశాంకుశములను దాల్చి నది. ఈ విధమున జగజ్జనని అలరారుచున్నది.

అంబగూడ స్వామిని తన ముద్దులొల్కు దృక్కులతో చూచినది. ఆయన అందముగా మరల మరల ఆమెను చూచుచు నర్తనమాడుచున్నాడు. మహాకాల, గణపతి, స్కంద, భృంగి, నంది; దేవ, గంధర్వ, యక్ష, కిన్నర, కింపురుషాదులు ఆయనను

పేవింప, సంగీత వేదమోషలతో తన సంధ్యాశాంధవ నృత్యము పూరినానాము కైలాసమందు నాల్గు దిక్కులందున్న నర్తనవేది కలపై చేయుచుండును. కొన్ని సమయములందు అంబ ఆ నాట్య మందు అతనిని అనుసరించును. మరికొన్ని సమయములందు తానొక్కడే నర్తనమాడును. ఆ నాట్యము కనులకు పండుపై, వీనులకు విందై, ఆత్మకానందమై, లోకములకు శుభమై ఒప్పురు చున్నది.

ఇక పరిమళ శివుడు రూర్పుదిక్కున నున్న స్వర్ణమండప ములో చేసిని సంధ్యానర్తనమును గూర్చి విపులముగా వర్ణింతును.

అర్ధాంగియైన పార్వతీదేవి ఎల్లప్పుడు వాచ భాగమున పూజాకాండగా నటరాజమూర్తి కైలాసమందు సంధ్యా సమయ మున నర్తనమాడుచుండెను.

చంద్రకళచే ప్రకాశమానమైన ఆతని కేశపాశము గాలిలో నర్తనమాడుచున్నది. ఆయన సాత్వికరూపుడై విరాజిల్లుచున్నాడు. బ్రహ్మశిరముతో గూడిన పుట్టెదండలు ఉచ్చాసన నిశ్వాసములతో నుప్పొంగుచున్న ఆతని విశాల పక్షముపై కదలియాడుచున్నవి. కుబేరుడు పూర్వముగా నిలిచి స్తోత్రగీతములు పాడుచున్నాడు. నర్తనము ఉత్తరమగుచుండును. బ్రహ్మ కిపాలము గాలిలో కెగురుచు సక్షత్ర మండలమును తాకుచున్నట్లు భ్రమగొల్పు చున్నది. పూర్వము ఆ నర్తనమునకు దద్దరిల్లినది. శిరములోని గంగ ఉప్పొంగి గాలిలో ఆడుచున్న కేశపాశముతో కదలియాడు చున్నది. అట్టి సమయమున మహావిష్ణుని దేవతలు ఆయనను కొలుచుట కవలకి జేరుచున్నారు. అంజలి ఘటించి ఆయనను స్తోత్రము చేయుచున్నారు. తండుడు, ఇందుగ్గుడు, చండీశ్వరుడు దిండిమము, ధమరు, ఘంటా వాద్యములను పలికించుచున్నారు. నటశేఖరుని కిరుప్రక్కలా నిలిచిన బ్రహ్మ, విష్ణువులు ఆయనకు నమస్కరించు చున్నారు. ఆచ్ఛటజేరిన దేవర్షిగణములందఱు ఆశ్చర్యానందములతో కదలక మెదలక అట్లే నిల్చి ఆ నర్తన శోభను తిలకించి తరించుచున్నారు. ఆయన మెదలోనున్న అనేక రకములైన ఆభరణములు ఆయనతో కలిసి నర్తనము సల్పుచున్నవి. శిరోజాల నలంకరించిన చల్లని చంద్రుడు ఆయన కంఠమునందలి విషములోన గల వేడియావిరికి, చేతిలోని అగ్ని శ్వాసలకు క్రమేణ వేడెక్కుచుండగా, వేదాల సారమైన ఆ స్వామి తన అర్ధాంగిని ఆనందపరచుటకు స్వర్ణమయ మండపమందు నర్తించుచున్నాడు.

అదిశేషుడు తన చేతి అలంకారమాయెను. అతని కాళ్ళ చిన్నిమువ్వల తియ్యని నవ్వులు, అదిశేషుని ఉచ్చాసన నిశ్వాస

ములు లోకములను, లోకస్థులను కదలించుచున్నవి. కాని మహా దేవుడు మాత్రము మందహాస వదనారవిందుడై పూజాంతమైన దృక్కులతో మణిగణాలంకార శోభితమైన దేవిని చూచు చున్నాడు. ఆయన నర్తనవిద్యను చూచి ఆనందించినట్లు దేవి చిరునవ్వుతో మందహాసము చేయుచున్నది. అంత ద్విగుణీకృతో త్సాహముతో సదాశివుడు వివిధగతుల వివిధరీతుల నర్తనము సల్పుచున్నాడు.

అటుపై హైమయొక్క అనందముకొరకు దక్షిణ దిక్కున నున్న మణిమండపమందు ఆయన నర్తనము చేసెను.

అదిశేషుడు అతని చెవికి అలంకారమాయెను. అతని శిరముపైనున్న నాగమణిశాంతిలో శివుని కంఠము మెరియు చున్నది. పక్షిముఖముగల చండీశ్వరుడు ఇత్యాదులు స్తోత్రము లను చదువుచున్నారు. బ్రహ్మదేవతలు వేదమంత్రోచ్ఛారణ చేయుచున్నారు. శర్వుడు ప్లవన, మండల, చారి, కరణాంగ హారిముల చిన్మాసము పూర్తిచేయుచుండ, తండుడు మైమరచి పాడుచున్న బ్రహ్మ, విష్ణుల స్థాయి తగ్గించమని, ఆయన నర్తన మునకు స్థలము నొసగుమని వేడుచుండగా, ప్వామి నటరాజై నర్తన విద్యకు విలాసము కూర్చున్నాడు. నర్తన మందు నటునిటు ఆయన శిరము కదలునపుడు చంద్రునిలోని అమృతము జాలువారినిది. కదలుచు, లేచుచు ఉత్తరముగా నాట్యమాడి నపుడు ఆయన శిరము నలంకరించిన నాగుపాములు మిక్కిలిగా కదలింపబడుటచే నుక్కిరిబిక్కిలైనవి. అదిశేషుడు, భూమి, సూర్యుడు, చంద్రుడు, మెరియుచున్న స్వర్ణపర్వత పంక్తి అన్నియు భీతిచెంది శివునియొక్క పాదవిన్యాసమునకు వణక జొచ్చినవి. అంత భీరముగా మహానటుడు నర్తనముచేసి దేవిని సంతోషపెట్టెను. ఆమె కలువకన్నులనుండి అమృత మొలుకు నట్టి చూపులతో ఆయనను సంతోషపెట్టినది.

అట్టి ఉద్భృత నాట్యమందు తన నాగాభరణములు జారిపో కుండ, వత్సముగా ధరించిన గజచర్మము వీడిపోకుండ అప్పు డప్పుడు హస్తపాద విన్యాసముల ఉద్భృతము తగ్గించుచున్నాడు. అట్లే తనయొక్క జటాజూటమునందు గంగ పడిపోకుండ చంద్రుడు వ్రాలిపోకుండ జాగరూకతతో నర్తనము సల్పు చున్నాడు. ఆ నాట్యవైఖరిని తిలకించి దేవర్షులు మొదలైనవారందరు తమ జన్మలు తరించెనని తలంచుచున్నారు.

ఇక పదమటి దిక్కుననున్న రజతమండపముపై శివుని నర్తనము వర్ణింతును.

తన వామ భాగములో పాల్వరీ స్వరూపముదాల్చి, పాములను ఆభరణములుగా ధరించి, బ్రహ్మకపాలమును మెడయందుంచి, అంబయొక్క ఆభరణములు మెల్లగా ధ్వనించు సర్తిన మోచును. కటి భాగమున గజచర్మమున్నది. కళలొల్క చంద్రుడు ఆతని జటాజూటమున కలంకారుడయినాడు. పగ్గినన్న దృక్కులతో తన విధలనందరను చూచుచు రజత మండపముపై శివుడు సర్తించును.

అధికంకరుడు తన్మయుడై సర్తించుచున్నాడు. బ్రహ్మదేవుడు ఆతని సర్తిన దిద్దను వేయినోళ్ళ పొగడుచున్నాడు. మహావిష్ణువు ఆయన సర్తిన విద్యకచ్చెరువొంది ఆరాధించుచున్నాడు. ఆతని భక్తులు ఆ సంగీతామృతమును ఆస్వాదించి తవిది తీరక మరల మరల ఆ అమరసర్తిన విన్యాస ప్రదర్శనమును కోరుచున్నారు. తన భక్తుల సంతోషార్థము స్వామి సర్తించుచున్నాడు.

స్వామి సృష్టిక్రమమును సర్తినరీతిలో ప్రదర్శించి, సావర జంగమాదులు కూడ ఆడదొడగినివి. స్వామి అంగిక విన్యాసమే సకల చరాచరముల యొక్క కదలికలాయెను. ఆయన పాదముల నుండి వెలువడిన ధ్వనులే శబ్దమై, వర్ణములై, మాటలై, వాక్యములై, సూత్రములై, భాష్యములై అలరారినవి. చివీలాకాశము నందలి సక్షత్రమండలము ఆతని కలంకార ప్రాయమాయెను. సర్తనచేత ప్రదర్శించిన వివిధ భావములే నవరస శోభితమైన సాత్వికాభినయమైనది. ఇన్ని విధముల సర్తిన విద్యను వికసించజేయుచు ఆడుచున్నాడు ముక్కంటి వేల్పు.

లోకరక్షణకుగాను సముద్ర మథన సమయమున భక్షింపబడిన హాలాహలముచే నీలిమ పొందిన కంఠము ప్రకాశవంతముగా నున్నది. అటువైన ఆతడు ఉత్తర దిక్కుననున్న జ్ఞానమండపము వద్ద సర్విన నాట్యము వర్తించును—

‘ప్రాం’ రూపమైన దేవి పరమశివునియొక్క దివ్య స్వరూపమును ఎల్లప్పుడు తనయొక్క హృదయ కమలమునందు ధ్యానించును. సృష్టి కారదరమైనవి ప్రకృతి పురుష శక్తులు. ఈ రెండు శక్తులయొక్క సంయోగమువలననే సృష్టి జరుగును. ప్రకృతి స్వరూపము పరాశక్తియైన అంబ. పురుష రూపము శివమూర్తి. అట్టి పరమశివుని రూపమును అంబ నిరంతరము ధ్యానించును.

శివుడు భోగాళంకరుడను పేరు కలవాడు. తనను సమీప వారిని వరములొసగి త్రోచువాడు. అట్టి అమృత హృదయమూర్తి అందముగా అలంకరించుకొని కుంకుమ, కేసరి మొదలగు సుగంధ పూరితములైన వస్త్రములను కట్టుకొని పేరువును ధనువుగా ధరించినాడు. ఆయన సర్తన పీఠముత్రింద ‘ప్రాం’ యొక్క చిత్రము అతి రమణీయముగానున్నది. అట్టి తరి పంచవర్ణములలో ప్రకాశించుచు స్వామి జ్ఞాన సభయందు సర్తించును.

లక్ష్మీ సుస్వతులు ఆతనిని గొల్చుచున్నారు. విష్ణువున కితడు ఇష్టదైవమయినాడు. ఆయన శ్రీ విద్యకధినేరి ఆయెను. తనయొక్క కరుణాదృక్కులు శాస్త్రవేత్తలయెడల ప్రసరించుచున్నవి. కంఠమందు హాలాహలమును ధరించియున్నాడు. స్వామి పదనము నిర్మలమై అప్పుడు పూచిన రామరవిర సృచ్చమై అందముగా ముద్దులు మూట గట్టుచున్నది. తన్ను సమీపవారిని అభయమిచ్చి కాపాడుచున్నాడు. నారాయణుడు ఆతనిని నిరంతరము పూజించుచున్నాడు.

గజ చర్మాలంకృతుడైన ఆయన నాగలోకమున పగ్గప హించు గంగను శిరమున దాల్చియున్నాడు. నానా రూపములైన సర్తన రీతులను ప్రదర్శించుటకు సమర్థుడైన ఆ స్వామి ఏ రూపమును కోరిన ఆ రూపమునందే ప్రత్యక్షమగుచు సర్తించును. సృష్టికర్తయైన బ్రహ్మచే గురువువలె ప్రకాశించుచున్నాడు. విష్ణువు నకు పైరము కనుగొనలేనట్టి అద్భుతమైన పాదపద్మములు కలిగిన వాడును, స్కందుని జన్మకు కారణభూతుడును అగు నాతడు తన చూపుచే కాముని భస్మముచేసెను. అతడు అందమైన అంగసౌష్ఠ్యము కలవాడు. మందార కుసుమమువలె సృచ్చమైన దృక్కులు కలవాడు. శుభప్రదుడు. సర్వము తానై విలసిల్లు శంకరుడు జ్ఞాన సభయందు సర్తనము నల్పుచుండెను.

జ్ఞానులు శుభంకరుడైన చంద్రశేఖరుని పాదపద్మములను సేవింతురు. కళలందు సాటిలేని మేటి, పాప పంకిలమునుండి భక్తులను కాపాడుటయందాతని రాతదే సాటి. ఆతడట్టి దయా హృదయుడైనను దుర్మార్గుల పాలిటి భైరవుడు. బ్రహ్మయొక్క పంచమ శిరమును ఖండించినవాడు. నొసటియందు అగ్నిజ్వాలల వర్షించు నేత్రమున్నను, చల్లని పౌకుమార్యమైన దృక్కులు కలిగిన ఆరుద్రమూర్తి జ్ఞాన సభయందు సర్తించుచున్నాడు.

బ్రహ్మదేవుడు ఆయనను సుతించుచున్నాడు. దేవతల కోర్కెలు తీర్చుటయందాతడు చింతామణి పమానుడు. అది

శేషుని ఆభరణముగా కల్గియున్నాడు. ఇందుని సేవలందుకున్న ఆ స్వామి భక్తులు కోరిన కోర్కెలు తీర్చుచున్నాడు. నాల్గవేదముల సారము వెలువడినట్లు స్వామి అర్థనారీశ్వరుడై భక్తుల హృదయములందు ఎల్లకాలము నిల్చునట్లు సంధ్యా సర్వసము సల్పుచున్నాడు.

మెరుపు తీగలు ఆతని జటలనుండి ప్రకాశించును. ముంగురులు ఆతని ముఖముపై అల్లలనాడుచున్నవి. యముని గర్వమణించి, మార్కండేయుని రక్షించిన త్రిశూలమును ధరించి యున్నాడు. విష్ణుశక్తిని బాణముగాధరించి, రాక్షస గణములను సంహరించినాడు. ముల్లోకములను ఉదరమున ధరించి తాడేటిపై నిల్చినాడు. యోగులయొక్క హృదయకమలములలో నివసించువాడు. ఒకచేత కుర్తాలము (గంధగోధరి) ను చేరొకచేత లేడిని ధరించి యున్నాడు. చేతులయందున్న చురిఁ (చిరుకత్తి), ఖడ్గము తళతళ మెరయుచు, అయన శరీరమును నీలి కాంతులతో ప్రకాశింప జేయుచున్నది. ప్రభుభగవంతులు మొదలైనవారు అపస్మారుని సంహరించిన ఆ మూర్తిని పొగడుచున్నారు. విష్ణు బ్రహ్మాంధ్రాదులు వాద్యగోష్ఠి సల్పుచున్నారు. శివుడు డమరును వాయించుచున్నాడు. కమలదళములను బోలు ఆయన కనుగవ అగ్నిజ్వాలల వలె బాసింపుచున్నది.

స్కందుడు మయూరవాహనమును, వినాయకుడు మూషిక వాహనమును ఎక్కి ఆయనను సేవించుచున్నారు. సర్వస వేదిక బంగారు స్తంభములతో నొప్పి రక్తాదులుకాంతితో ప్రకాశించుచున్నది. చుండపోపరిభాగము వజ్రములతో నలంకృతమైనది. సప్తమాతృకలు, సప్తశక్తులు ఆతని ప్రక్కగా మన్నారు. ప్రపంచములను వృద్ధిపరచిన తాను సృష్ట్యంతమందు సమస్త జీవకోటిని తనయందే ఇముడ్చుకొనుచున్నాడు. ఆతని మెరుపు తీగలవలె కదలిక కలు హస్తముల విన్యాసము వర్ణభీభత్సమును కల్గించుచున్నది. అప్పుడు అత్యద్భుతముగా నున్నది మిన్నువాకళాల్పు నర్తన బోధ్యము. సర్వసములో హస్తములు ముడుచుకొన్నను భూసభోంతరమును చుట్టివెచ్చినట్లు వికాసము చెందుతున్నది. ఆ సర్వసృష్ట్యంతమునకు శిరోజాలు కదలియాడుచూ ప్రపంచమును చీకటిగా చేయుచున్నది. పాదములు తాళలయక్రమమును తప్ప కున్నను, అతిచేగముగా చలించుచు సక్షత్రమండలము నంటుచున్నట్లు భ్రమగొల్పుచున్నది. ఇన్ని రీతుల సర్వసమునల్పిన్యామి అంట యెదురుగ విర్చి యున్నాడు, ఆమెయొక్క ప్రశంసలను ఆశ్రితా. మందహాస వదనయై అంబ చిరునవ్వుతో ఆతని సృత్య ఏద్యను అభినందించుచున్నది.

ఇదియే పరమ శివుడు జ్ఞానసభలో సర్వస సృత్యము.

త్రిపుర సంహార సమయములో పట్టు శబ్దములు

- (1) అహరవధి నవసంధ్యా సమయారంభ విజృంభమాణ శుంభత్కుం
భీనన కటక భుజస్తంభ విజృంభిత రంభిత టంతం డౌకుమార
ధక్కా ధమ ధమ గాధ నిరూఢ ప్రౌఢ శ్లేఖలంఘన జంఘా వికహేలా
సమ సమయ సమయ—విశ్రమిత జయ జయభేరీ
భం భం ఖం—భం భం ఖం—భం భం ఖం
- (2) భమికిట ఖంకృతి బుద్ధ విరుద్ధతి మధ్యధ్యానా ధన్యో బిధిరీభూత
బ్రహ్మాండాభ్యంతర ఉరగక్షోణీవల్లభ వరనందన దిగ్విజయస్ఫుట—సన్నికటక
ధగ ద్ధగిత ధవళేశాం స్థగిత దిశాం
భం భం ఖం—భం భం ఖం—భం భం ఖం.
- (3) భగిద్దగ భయండ భిల్రుభి జిచ్చ హకుట జిచ్చహకుట గిగిద్దగ
గిగిద్దగ మగిద్దగ మగిద్దగ రణక ర్తిక రణక ర్తిక డమరు డసిక డమరు డసిక
గొగ్గిరిగిరి గొగ్గిరిగిరి భయభర్జిత భయభర్జిత పరిమహాపాత్ర శృరీర
శృండ్ర నరేంద్రాద్భుత జైరి
భం భం ఖం—భం భం ఖం—భం భం ఖం.
- (4) అసురయపుర అసురయపుర ఇణణ ఇణ ఇణణ ఇణ ఉరగ
ఉరగ మాణిక్యైరి భిర్జోగి భిర్జోగి జోగి జజ్జగుడ్డిగ జజ్జగుడ్డిగ
ఉర పునపాణి కదంబరేయ పావడ సర్వరదేర కిర్రు కిక్కుమాణిక్య
క్షణైః
భం భం ఖం—భం భం ఖం—భం భం ఖం.
- (5) దిం దిం దిం దిం దిక్కా దిమిక్కుత దిగదిక్కుం దిగదిక్కుం యుంకిణ
యేకు యేకు కుంభినిక్కుత తద్రాజముఖీ కందర్ప సంగిత నృత్య
కోలాహల విజయీభవా
భం భం ఖం—భం భం ఖం—భం భం ఖం.

(సుప్రసిద్ధ నర్తకి శ్రీమతి వైదేహిగారిచ్చిన గొల్లకలాపమునుండి)

శివపంచముఖ శబ్దములు

(1) పశురశ్మిము (శబ్దము)

నగి నగి ననగి నగి నగి ననగి
ననగిడ కిటతక గిడ గిడదా
కికిత తతకిట కికిత తతకిట
కికితకిట కికితకిట ధోంగి ధోంగి
కికితకిట ధోంగి ధోంగి గిడ గిడదా
ధోంగి ధోంగి గిడ గిడదా
ధోంగి ధోంగి గిడగిడదా

(2) త్రిశ్రము (శబ్దము)

ధరికిట గిడ దగదా టటకుటటా టటకుటటా
ననగి ననఖు ననగి ననఖు ననగి ననఖిరి
ధోంగి నగి ధోంగి నగి
తత్రా దిద్ది ధరికిట గిడదగదా॥
ధరికిట గిడదగదా॥
ధరికిట గిడదగదా॥

(3) మిశ్రం (శబ్దము)

తతకిట గిడదగితా ధధకికి గిడదగితా
తతకిట గిడతగితా ధధకికి గిడదగితా
ధధకికి తకాధికి తకాధికి టకునగు టకునగు
ఖరితు ఖరితు సరిసరి ఖరిసరిఖి
తకిట గిడెదగితా
తతకిట గిడదగితా
తతకిట గిడదగి

(4) ఖండం (శబ్దము)

తత కిటకిట దోహంత దోహంత
ధోంగిన ధోంగి ధోంగిన ధోంగి గోంగో
దొగిణ తాతా కిటతో
ధోంగినవే నవే టకు యెంయెం (3 పార్లు)

(5) సంకీర్ణం (శబ్దము)

నీయోం నయోం యూం కిణకిణకి కిణకిణకి
నీయోం నయోం యూం గిరిగిడ గిరిగిడ గిరిగిడ
గిరిగిడ గిరిగిడ
దిద్దికిటకీ దగికినగి దగికినగి (2 పార్లు)
దగికినగి దరికిటదా దొనక.
నయోం నయోం యూం నయోం నయోం యూం
నయోం నయోం యూం.

(సుప్రసిద్ధ నర్తకి శ్రీమతి వైదేహిగారిచ్చినవి)

జటాటవీ గల ష్టల ప్రవాహపావిత స్తరే
గలేవలంబ్య లంఖితాం భుజంగ తుంగమాలికాః
దమద్దమద్దమన్నినాద పద్దమ ద్దమర్వయం
చరారచండ తాండవం తనోతు సశివభిషం.

జటాకటాహ సంభ్రమ భ్రమన్నిలింప నిర్ఘ్నరీ
విలోలపీచి వల్లరీ విరాజమాన మూర్ధని
ఛగద్ధగద్ధగ జ్వల ల్లలాట పట్టపావతే
కిశోర చంద్రశేఖరే రతిః ప్రతిక్షణం మమ.

ధరాధరేంద్ర నందినీ విలాస బంధుబంధురీ
స్ఫుర ద్దిగంత సంతతి ప్రమోదమాన మానసే
శృపాకటాక్ష ధోరణీ నిరుద్ధ దుర్ధరాపది
తల్చిద్దిగంబరే మనోవినోదమేతు వసుని.

జటాభుజంగ పింగళ స్ఫుర తృణా మణిప్రభా
కదంబి కుంకుమద్రవ ప్రలిప్త దిగ్విధూముఖే
మదాంధ సింధుర స్ఫుర త్వ గుత్తరీయ మేదురే
మనోవినోద మద్భుతం విభర్తు భూతభర్తరి.

దళవక్త్రవిరచిత శ్రీ శివతాండవ స్తోత్రమునుండి.

శ్లో॥ శాంతాకారిం, శిఖరిశయనం
సర్పమాలం, మహేశం
విశ్వాధారం, గగనవచసం
స్వచ్ఛవర్ణం, శుభాంగం
గౌరీకాంతం, విషమనయనం
యోగి హృద్యానగమ్యం
పందేశంధుం, ధివధయహరం
సర్వలోకై కనాథం।

శ్లో॥ ఠారం, పద్మాననస్తం, శశధర మకుటం, పంచపక్త్యం, త్రినేత్రం
శూలం వజ్రంచఖడ్గం పరిశు ముభయదం, దక్షభాగే వహంతం
నాగం, పాశంచ ఘంటాం, ప్రళయహతపహం, సాంకుశం వామభాగే
నానాలంఠారియుక్తం స్పటికమణినిభం పార్వతీశం నమామి.

ఉ॥ ఆడగ గెంతెడల్ దొలకియాడగ జాహ్నువి దిక్కుచెల్ల స
ల్లాడగ భూతదా త్రియసియాడగ నాకము, నాకసంబు నూ
టాడగ ముజ్జగంబుగొని యాడగ నిచ్చలు నీపు తాండవం
దాడగ గౌరి విన్ సుసమాడగ జేరునటా : మహానటా :

(విష్ణు కథానిధానము.)

మ॥ కిరదక్కారవ వాద్యమింపొదవ గంగా తుంగరంగత్తరం
గ రవప్రస్ఫుట తాళనమ్మళిత త త్కంజాతపుంజస్సుర
ద్వరపుష్పంధయ మందరధ్వనుల గీతం బొప్పతౌర్యత్రికం
బిందైయుండగ నీదు తాండవ మహంబేపారు సర్వేశ్వరా :

(విష్ణు కథానిధానము)

ఉ॥ తారకజి చ్ఛిఖండి శివతాండవ మాడ నతండుచుర్వో
దారరవంబు మేఘనినదంబని చేరినజూచి నాసికా
ద్వారబిలంబు జన్నిదపువ్యాళము జొచ్చిన దొండమెత్తి మీం
కారముచేసి నవ్వు వెనకయ్య కృపాకుపు మెల్లమెల్లగన్॥

(అరుడాచల పురాణము)

మ॥ క్షయకాలంబున నీధుసాగర రసాస్వాదాతిరేకంబునన్
నయనాబ్జంబులు ఘూర్ణితంబులుగ పంధ్యావేశ రాత్రికర
ద్వయతాళానుగతిం బ్రమోదమున మత్తల్లి మహా నృత్యముల్
ప్రియమొప్పారగ జేయు భైరవుడు గావించున్ మహానాట్యముల్.

(ప్రాచీన గ్రంథమునుండి)

మోహనరాగము, మిశ్రగతితాళము

పల్లవి శివుడు తాండవమాడుచుండెన్॥

అనుపల్లవి అపురాయన గౌర్యస్థానమునన్ ॥శివు॥

కంకణములు కణ కణ కణ కణ కణమని మ్రోయన్

కింకిణి గణములు ఘలు ఘలు ఘల్లని కెరలుచు సారెకురాయన్

ఖండు ఖండ మదిత తళ తళ తళ తళమని మెఱయన్

దండశూకమణి కాంతులు ధగ ధగ ధగమని యొలయన్ ॥శి॥

జగత్పాలకులు హాహాహాహా యని పల్కన్

జగన్నాథుడో హర హర హర హర హరయని మ్రొక్కన్ ॥శి॥

(గాయన గాయనీజన పారిజాతమునుండి)

ఫరజురాగము - ఆదితాళము

చారసామయ్య రచన.

ప॥ ఆదెనమ్మా హరుడు ద్రుకుట్టైయని ఆదెనమ్మా॥

అ॥ ప॥ జాడగ గిరికన్యకను క్రీగంట జాడ

అంటి 'నెటాన్' అని కొనియాడ

చూడ జూడ వేడుకగా చంద్ర చూడుండు

మూడు కండ్లవాడు ॥ఆదెనమ్మా॥

చ॥ చెవులనుండు తాటంక కుండలచ్చని

చెక్కిట మెఱుగార జాహ్నవీ

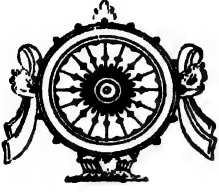
యువతీయుతమైన జడకట్టు ముడియు వీడియనియాడ

నవరసంబులొక మోము చిరునవ్వు ముద్దుగులుక త్రి

భువనావన చతురుడై వెలయు త్రిపురహరుడు

నడుము గిర్రని దిరుగ ॥ఆదెనమ్మా॥

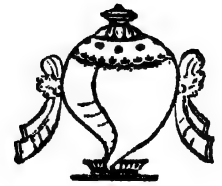
దేవనర్తకి - ఆలయ నృత్యములు

పసుపు పారాడి పాదముల నలంకరించిన
రత్న మంజీరాలను మధురముగా పలికిస్తూ తమ
నృత్యా రాధనతో ఆలయాలను సంస్కృతీ నిలయా
లుగా రూపొందించి స్వామియం దైక్యమైన దేవ
స రకీషణులకు సుమాంజలి.

“కళకే జీవితము నంకితముజేసి నృత్యకళను మహోన్నత
స్థితికి తెచ్చినది ఆదర్శదేవదాసి. తాను నాథునిగా పరిగృ
హించిన పరమేశ్వరుని జూచినపుడు కనులనుండి రాలు ఆనంద
బాష్పములతో అతని నభిషేకించి, నేత్ర పుష్పములతో పూజించి
జ్ఞానాగ్నియందు కామ, క్రోధ, లోభ, మోహ, మద, మాత్స
ర్యాదులను దూపమొనర్చి తన శరీర స్వరూపమును నివేదన
మొనరించి తరించిన ఆ దేవనర్తకి రూపము కనులయెదుట
చిత్రించుకొనినచో ప్రాచీన భారతీయుల ప్రాభవము వ్యక్తము
కాగలదు. వారివలే, కళాస్వరూపిణియైన ప్రకృతి మాతను పవిత్ర
హృదయముతో పూజించిననాడే, కళారాధకుడు అమరత్వము
నొందే కళాసంప్రదాయముల సృష్టించగలడు. కళలు సముజ్జ్వల
ములై విలసిల్లగలవు.”

నా ట్యా రా ధ న

ఆలయము - దేవనర్తకి

ఆలయము హైందవ సంస్కృతికి నిలయము. లలిత కళ లకు పుట్టినిల్లు. నాగరకతకు చిహ్నము. భారతీయ సంస్కృతి దేవాలయములో పుట్టి, దైవ సాన్నిధ్యంలో పెరిగి, ఆలయ ప్రాంగణములో అటపాటల నేర్చి, సర్వాంగ సుందరముగా రూపొంది, రావణాటను తరలివెళ్ళి ఆస్థానముల నలంకరించి, ఆరాధనల నందుకొని, విదేశయాత్ర సల్పి తన సుమ పరిమళ ములతో అన్యదేశీయుల సహితము సమ్మోహితుల జేసి, వారి హృదయములలో చిరస్థావరముల నేర్పరచుకొని నేటికినీ పవిత్ర భావములతో ఆరాధింపబడుచున్నది. ఇదే మన సంస్కృతి, లలిత కళల యొక్క పవిత్ర చరిత్ర.—

మన శిల్పులు తమయొక్క ప్రతిభనంతనూ చూపి జీవ రిశి యట్టివదే శిల్పములతో దేవతలకు ఆలయముల నిర్మించి తమ కళావిజ్ఞానానికి అమరత్వము చేకూర్చుచున్నారు. లక్ష్మీప్రసన్నులైన ప్రభువులు, నాగరక ప్రజలు ఆ నిర్మాణములకయ్యే వ్యయ ముల భరించి, ఆ కళలను పోషించిరి. చిత్రకళాకారులు మన పురాణేతిహాసములలోని వివిధ నీతి ప్రబోధక గాథలను మందిర ముల గోడలపై ప్రజోపయోగార్థము చిత్రించి, అలంకరించి, తమ కళల సార్థక పరచిరి. కవులు తమ గద్య, పద్య, గీత, ప్రబంధ రచనల ద్వారా స్వామిని కీర్తించగా, సంగీత విద్వాంసులు ఆ గీతములకు రాగ, తాళములను గూర్చి ఆలపించగా, వాద్యకులు

* తంజావూరు ఆలయ నిర్మాణమును గూర్చి ఒక కథ ప్రచారములో నున్నది. రాజరాజచోళుడు తమిళదేశమును పాలన జేయుచున్న కాలము. అతడు తరుచుగా మారువేషములో తన రాజ్యములో పర్యటన జేసి ప్రజల యోగక్షేమములను తెలిసికొనెడి వాడు. అట్టి పర్యటన సమయాన కావేరీనదీతీరాన వున్న ఒక చిన్నగ్రామములో వుండగా, ఒకనాటి రాత్రి పండెందుగంటల సమయమప్పుడు తనకు దగ్గరలోనున్న పూరింటి నుండి గజైల చప్పుడు, సంగీతము, మృదంగవాద్యము విని, అచ్చటకు వెళ్ళి, తలుపుదీసికొని లోనికి ప్రవేశించి తానూ ఒక కళారాధకుడ ననియు, సృత్యముజూడ అపేక్షతో లోనికి వచ్చినననియు తెలియ జేయును. కాని అతని జూచినవెంటనే ఆ జవ్వని గజైలను విప్పి వేయును. ఆ ముదుసలి (ఆమె తండ్రి) మృదంగము కట్టిపెట్టును. ఆ వృద్ధుడే శిల్పాచార్యుడు గోవిందాచారి. ఆమె యతని ముద్దులపట్టి, అమరనర్తకి కల్యాణి.

తమ వివిధ వాద్యములపై ఆ సంగీతము ననుసరించగా, నాట్యము డెలిసిన దేవనర్తకిమణులు తమకాళ్ళకు గట్టిన పసిడి మువ్వలు 'యృణం-యృణా' రవముల జేయగా మేళవించిన మహతీ నాదములో తమ కోమల కంఠములనుజేర్చి మధురముగా భక్తిగీత ముల నాలాపించుచూ, వాని యర్థమును హస్తభంగిమాదులతో నెఱుక పరుస్తూ, రసభావములను నేత్రవిన్యాసములతో తెల్పుచూ, పాదములతో తాళగతిని, లయవిన్యాసమును సూచించుచూ, అతినిర్మలమైన మనస్సుతో పరమహంసవోచ దేవదాసీలు ఆ దేవ చేపునెదుట సృత్యము సలిపేవారు. అట్టి సృత్యమును జూచిన వారందరూ విస్మయానందోద్వేగులై తస్మయమునొందెడివారు. తమ్ముతాము మఱచి, ఆ తస్మయత్వముతో నున్నవారు చూయా వ్యామోహముతో బంధింపబడినట్టి ఈ జగతిని మఱచి నిరంత రానంద సంచాయి యగు నా పరమేశ్వరునెదుట నున్నట్లే భావించెడివారు. అట్టిదైవత్వమును తెచ్చి సృత్యాన్ని జూచినవారేధన్యులు. వారి జీవితములే స్థావరములు. దైవసేవకు అంకితమైన "దేవ దాసీలు" యితర బోట్ల సృత్యమాడరు. భూపతియైనను, భూసు రోత్తముడైనను దేవనర్తకిమణుల సృత్యము జూడవలెనన్న, ఆరాధన సమయములో ఆలయమునకు వచ్చి శీలవలసినదే. సంఘాభివృద్ధికి గాను ప్రభువులే ఈ నియమముల నేర్పరచినను అత్య సంస్కారమున్న వారగుటచే వారును ఈ నియమములను విధిగా పాటించేవారు. గౌరవించేవారు. * పోషించు ప్రభువులే ధర్మబుద్ధి గలిగి యుండుటచే నాటి దాసీలకు గూడా తమ విద్యుక్త ధర్మమును నెరవేర్చుటకు యెట్టి యాటంకము లేకుండినది. కను కనే కళలు ఆదర్శవంతముగా నభివృద్ధి జెంది ప్రపంచానికి ఒక దివ్య సందేశము వివ్వగలిగినవి.

మారువేషములో నున్న రాజునకు నిరాశ కలుగును. అతడు అచ్చటనే కొన్నిదినములుండి, యెంత ప్రయత్నించినను, ఆచారి యేదియోఒకఅభ్యంతరముజెప్పి ఆమెచే నాట్యము చేయించెడివాడు గాడు. ఒకనాడు ఆచారి ఊరలేని సమయమున రాజరాజ ఆమెను యెంతయో నిర్బంధపెట్టగా ఆతని మాటను తోసివేయలేక ఆమె గజైలు ధరించి నాట్యమాడ సిద్ధమగును. అంత అకస్మాత్తుగా ఆచారి తిరిగివచ్చి—
 "నాయనా ధర్మము పాలించవలసిన రాజువు నీకిది ధర్మము గాదు. కల్యాణిని దైవాని కర్పించ దలచాను. ఆమె మానవుల ముందు నాట్యమాడద"ని శాసించును. మారువేషముననున్న తన నెట్లు గుర్తుపట్టెనా, అని విద్వాంశపొయి. రాజు చూచుచుండగా—
 "రాజా! కఠినశిలం దొలిచి నజీవమూర్తుల సృష్టించు నాకు నీ నిజరూపము తెలిసికొనుట ఆశ్చర్యమేముంది. నీవు తలం చిన, బహుకొంది కాలములో నీ కోర్కె నెరవేరగలదు. బృహ

దేవదాసీలను మనపూర్వకై పవిత్రభావములతో చూచెడి వారో తెల్పుటకు ఇచ్చట ద్రాక్షరామాలయమునకు సంబంధించిన ఒక గాథను వ్రాస్తున్నాను.

వైష్ణవము, వీరవైష్ణవము, విశువతి సంప్రదాయారాధన ఆంధ్రలో విరివిగా, విజృంభించి వీరవిహారము జేసినకాలము. ఆంధ్రలో యెచ్చట జూచిననూ శివాలయములు కమనీయ శిల్పకళతో కళకళలాడుతూ కనుల పండుగజేయుచూ వెలసినవి. ఆ కాలము నందే పంచారామములు అమరావతి, సామర్లకోట, పాలకొల్లు, ద్రాక్షరామము, భీమవరము మొదలైన చోట్ల వెలసినవి. ద్రాక్షరామమే దక్షవాటిక. ఇచ్చట స్వామి ఆరాధనకు అనేకమంది దేవదాసీలు నియమింపబడిరి. ప్రభావ సమయమున భూపాల రాగాలాపనముతో స్వామిని మేల్కొల్పిపేవారు. సేవసమయములో ఏలలు, అష్టకములు, కందార్పములు, హెచ్చరికలు, భవళములు, జోలలు, అర్చనాంధికలు, మంగళహారతులు మొదలైన వివిధ

దీక్షలునకి ఆలయము నిర్మించుము. స్వామి ప్రతిష్ఠారోజున కళ్యాణి 'పుష్పాంజలి నిస్తుంద'ని తెల్పగా.

రాజరాజ తంజావూరు తిరిగివెళ్ళి అచ్చట బ్రహ్మాండమైన బృహదీశ్వరాలయము నిర్మించెను. కల్యాణి దేవదాసియై సృత్య గానములతో స్వామిని సేవించి జన్మసార్థకము జేసికొనినట్లు. ఆ దేవనర్తకియే ఆ అపరూప శిల్పకళాసృష్టికి కారణమైనట్లును చెప్పుదురు.

శివదాసి:- శివదాసీలు పేరు. బసవిరాండ్రు, పార్వతులు పేరు. దేవదాసీలు భగవంతుని సృత్య సంగీతాదులతో నారాధించు కళారాధకులు. పార్వతులు స్వామిసేవకే గాక, సంఘసేవకై అర్చింపబడిన స్త్రీలు. వీరు గణాచారులు. వీరికి సృత్య సంగీత కళలతో సంబంధములేదు. కొన్ని కొన్ని వ్యవసాయ తెగలకు జేందిన వారు తమ పుత్రికలను భగవంతుని పేరుతో కైంకర్యము జేయుదురు. అట్లు స్వామి కర్పింపబడి ఆయన ఆరాధనలో కాలము గడుపుతూ ఆ యూరిలోని జనుల యొక్క కష్టసుఖము లందు అడుకొందురు. వీరు నర్తనము నలుపరు. ఈ పార్వతు లకు సంబంధించిన ఆచారము హైదరాబాదులో ప్రచారములో నున్న దానిని యిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

గ్రామదేవతల అర్చకులు సాధారణముగా పంచములకు చెందిన వారుందురు. ఆ తెగలోని స్త్రీలు కొందరు భగవత్కైంకర్యము జేయబడుదురు. అట్టి స్త్రీలు దేవీ నవరాత్రులందు

రకములైన సంగీత రచనలనుపాడి స్వామిని ఆనందపరిచేవారు. వారు భుజంగత్రాస, శుద్ధ, శుభలిలా, కౌస్తుభములు మొదలైన నాట్యములతో సంద్యా సమయమున కుంభహారతి ముగిసిన పిదప కేశక నల్పి స్వామికి వినోదము కల్గించెడివారు. ఈ విధమున సృత్యగానాదులతో స్వామిని సేవించుట వారి జీవితార్థమై యుండెను. మాణిక్యాంబ ఒక దేవదాసి. ఆమె అతి నియమముతో శాస్త్రీయ సృత్యకళతో స్వామి నారాధించి జీవితము గడపిన భక్తురాలు. తన జీవితసర్వస్వము స్వామి కర్పణము గావించి స్వామిలో నైక్యమైనది. ఆ ఆలయములోని అమ్మవారిపేరు మాణిక్యాంబ. ఈ దేవదాసియే ఆ మాణిక్యాంబ. ఆమె భక్తితో దైవము నారాధించి జన్మను తరింపజేసికొన్న నాటినుండి ఆమెను అమ్మవారుగా ఆ ఊరిప్రజలు తలంచి పూజించుట మొదలుపెట్టినది తెల్పుదురు.

మన పూర్వకై నాట్యకళను, నాట్యమాదు నర్తకినీ ఎంతటి భక్తిభావముతో జూచెడివారో తెల్పుటకుగాను- నాట్యము జేసే

'కలకము' పెట్టిన రోజునుండి ప్రతిదినము పూజలు నలిపి దళమినాడు మహారాజీ ఆలయమునకు వెళ్లి. ఆ దేవిని ఆరాధించిన పిమ్మట రంగమెక్కి ఆ సంవత్సర పలికములను జెప్పుదురు.

అప్పుడే కుమ్మరి యింటినుండి తెచ్చిన పచ్చికుండను భూమిలో కొంత త్రవ్వ మంత్రోచ్చారణ జరిపి బోర్లొందురు. రంగమెక్కి స్త్రీ (గణాచారి) అభ్యంగనము చేసి. శరీరమునిండా పసుపు నలుదుకొని, ముఖమున పెద్ద కుంకుమటొట్టు పెట్టి, పసుపు రంగు వస్త్రముల ధరించి, ఏవియో మంత్రముల జడుపుచూ అచ్చటకు వచ్చును. పూజారులు ఆమె ముందు అగ్నినిపెట్టి, దూపములను వేయుదురు. అంతనామెకు భగవదావేశము గల్గును. పిమ్మట ఆ పచ్చికుండపై నిలబడి ఆ సంవత్సరమునందు దేశము యొక్క స్థితిగతులు, అతిపృష్టి అనావృష్టుల చర్చ, వివిధ ధాన్యముల పంటను, ప్రజల ఆరోగ్యము, సాంఘిక వాతావరణముల గూర్చి యెన్నియో విషయములను తెలుపును. ఆమె చెంత నున్న వారు ఆ విషయములను జాగ్రత్తగా వ్రాసి యుంచుదురు. భగవదావేశము గల్గినప్పుడు ఆమె జెప్పిన ప్రతి వాక్కా నిజమగునట. ఆమె రంగమెక్కినప్పుడు ఆ పచ్చికుండ బ్రద్దలయిన ఆ సంవత్సరము దేశానికి ఘోరవిపత్తు గల్గనని వారు భావింతురు. ఇట్టి విదర్శనములున్నవట చూచిన పెద్దలు చెప్పుదురు. ఇట్టి గణాచారులే పార్వతులు, బసవిరాండ్రు.

సమయములో నర్తకిని గూర్చి భావనను తెలుపునట్టి యొక చక్కని యుదాహరణము నిచ్చుచున్నాను.*

నాట్యము చేసే సమయములో నర్తించు పాత్రయొక్క అవయవములందు వివిధ చేవతలు ఆశ్రయించి యుండుట. (1) బ్రహ్మరంద్రమున* - సదాశివుడు. (2) లలాటమున - క్షేత్రపాలుడు. (3) కటిస్థలమున - బుద్ధుడు. (4) మణికల్ల యందు - మహాదేవుడు. (5) హస్తములయందు - స్థిరలక్ష్మి. (6) హస్తాగ్రములయందు - పార్వతి. (7) వక్షమున - శ్రీ మహా విష్ణువు. (8) స్తనద్వయమున - మేరుమందరములు. (9) నాభి యందు - లక్ష్మి. (10) జఘనమున - భూదేవి. (12) ఊరు ద్వంద్వమున - ఇంద్రుడు. (12) జంఘలయందు - బ్రహ్మ. (13) జానువులను - వాయువు. (14) దృష్టలయందు - మన్మథుడు. (15) రెండు పాదములందు - సూర్యచంద్రులును వుండురు. ఇది అలంకార యుక్తమైనట్టి యొక ఊహా చిత్రముగా మనకు తోచిననూ, ఎట్టి భావములతో నృత్యమును, నర్తకిని గౌరవించి మన కళను పెంపొందించిరో వ్యక్తమగుచున్నది.

ఆరాధన నృత్యకళ యెన్నడు, యెవరిచే, యేరూపములో పరిచారములోనికి తేబడి, ఆలయ పూజా విధానములో ఒక భాగమైనదో తెల్పుట కష్టము గాని, ఈ కళ అతి ప్రాచీనమై భారతీయ శిల్పులు ఆలయములను, ఆరామములను, స్తూపములను నిర్మించిననాటికే ఒక సంపూర్ణ కళగా రూపొందినట్లు మాత్రము చెప్పగలము. నర్తించు నర్తకులుండినప్పుడే కఠిన శిలలయందు సౌందర్యవంతమైన సజీవమూర్తులను సృష్టించు శిల్పులుగూడ నుండుట తటస్థించును గదా!

ఎన్ని శతాబ్దముల క్రిందట ఏయే దేవనర్తకీమణులు ఆ నృత్యభంగిమలను పరిచిరి? ఎన్ని వందల సంవత్సరము లైనదో ఆ నర్తకీమణుల భంగిమలను శిల్పులు శిలలయందు సజీవ పరచినారు. కళలను పోషించిన ప్రభువులు మనకు గానరారు. శిలల రూపొందించిన శిల్పులు కాలవాహినిలో నదృశ్యమైరి. తన కాళ్ళ రత్నమండీరములు మధుర ధ్వనుల బిరుక నర్తనము నర్చిన నర్తకీమణులు తమతమ జన్మలను తరింప

జేసి స్వామియందైక్యమైరి. కాని ఆ యపూర్వ శిల్పము ఆలయ ప్రాకారములపై చెక్కుచెదరక సౌంధర్యమునూ నేటికినీ కళల యొక్క సౌందర్యమును, మహత్తును తెలిపినగోరి కళానైషధుడై దేశములో పర్యటించే కళోపాసకులకు తమ దివ్య సందేశము నిచ్చుచున్నవి. ఏ యాదర్శముతో మన ఋషులు, ఆచార్యులు, శిల్పులు, నర్తకులు, నాట్యకళాకోవిదులు, సంగీత శాస్త్రజ్ఞులు ఈ కళలను సృష్టించిరో ఆ యాదర్శములు ఫలించినవి. వారు ధన్యులు. భారతీయ శిల్పులు, దేవనర్తకీమణులు.

అట్టి కళోపాసకులయొక్క శ్రమ ఫలితమే నేడు మనకు దేశములో మిగిలియున్న అపూర్వ శిల్పసంపద. చిదంబర నటరాజస్వామి ఆలయమందూ, తంజావూరు బృహదీశ్వరాలయ మందూ, కంచి కైలాసనాథ ఆలయమందు నాట్యశాస్త్రములో వర్ణించబడిన 108 శాస్త్రీయ కరణములు - లేపాక్షిలోని రంభనృత్య విన్యాసములు, ఎల్లోరా గుహలలోని శివతాండవ భంగిమలు, తాడిపత్రి ఆలయము, రామప్ప గుళ్ళలోని శాస్త్రీయ నృత్య విన్యాసములు - ఇవి అపూర్వ శిల్ప కళాఖండములుగా విరాజిల్లుచూ శాస్త్రీయ నృత్య కళారాధకులకు వారి నృత్యరళను సరిదిద్దుకొనుటకు లక్ష్యములుగా నుపకరించుచున్నవి.

ఇక అజంతాలోని చిత్రలేఖనము కసాధినయము (సాత్వికాభినయము)న కెంతగానో ఉపకరించును. ఏ పవిత్ర మూర్తులైన నర్తకీమణులు ఆ భావ భంగిమలను అభినయించ గలిగిరో గాని, నాగార్జున శిల్పములోని సాత్విక భావప్రదర్శనకు అనువైనట్టి యా భావభంగిమలను మించినవి మరెచ్చటను మనకు గాన్పించవు. ప్రాచీన బౌద్ధ యుగమునాటి నాట్యరీతులను గూర్చిన వివరములను దెల్పే గ్రంథములు నేడు మనకు యెక్కువగా దొరక కుండిననూ, ఆ సుందర శిల్పమును జూచినప్పుడు మాత్రము - శాస్త్రీయకళలను, నృత్యరీతులను ఎరిగినట్టి నర్తకుడు నాటి నృత్యకళ యొక్క ఔన్నత్యము గ్రహింపగలడు.

ప్రారంభములో నృత్యకళ ప్రశ్నేకముగా ఆరాధనకై వినియోగించబడిననూ, క్రమేణ గర్భాలయములను విడిచి దేవ నర్తక కల్యాణమండపము వద్ద ఉత్సవమూర్తుల కెదురుగా తన

* శ్లో॥ పాత్ర స్వాంగేషు తిష్ఠంతి దేవతాస్సముపాక్రితాః
బ్రహ్మరంద్రస్థితో దేవస్సదాశివ ఇతీరితః
లలాటే క్షేత్రపాలస్త కాక్యః కట్యంతరే స్థితః
మణిబంధే మహాదేవః పరమేశః స్థితోమహాన్
కరస్థరే లలాటే కలాగే జయపార్వతీ

వక్షఃస్థరే హృషీకేశః స్తనయోర్మేరు మందరా
నాభౌతు దేవతా లక్ష్మీ జఘనే పృథివీ తథా
ఊర్వోర్ధ్వేవ స్సహస్రాక్షః జంఘయోః కమలాననః
జాన్వోళ్ళ దేవతా వాయుః దృష్టోత్పైవ రమాసుతః
ఉభయోః పాదయో రేతౌ చంద్ర సూర్యౌ ప్రకీర్తితా.

కళను ప్రదర్శింప నారంభించెను. నాటి నుండి వారికి తెలియకనే కళలు వాని పవిత్రతను గోల్పోవుటకు ప్రార్థనయ్యెను. వారు శాస్త్రమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చిననూ తమయొక్క స్వీయానుభవములకు, ప్రజారంజకమైనట్టి హావభావ ప్రదర్శనమునకు, కొంత ప్రాధాన్యతనిచ్చి, ప్రదర్శనములను యిచ్చుట ప్రార్థించిరి. అచ్చట వీరు నృత్య ప్రాధాన్యమైనట్టి కరణ విన్యాసములు గాక, నృత్య అభినయ ప్రాధాన్యమైనట్టి ఆయా ఆలయములకు సంబంధించిన పురాణ గాథలను ప్రదర్శించెడివారు.

ఆలయమునందు మాత్రము శాస్త్రీయ సంప్రదాయాలనే అనుసరించిరి. ఉత్సవ మూర్తులు ఆలయముదాటి * తిరువీధులందు ఊరేగింపులలో బయలుదేరునప్పుడు ఆలయ సంగీత విద్వాంసులు, నాట్యదారులు, నర్తకీమణులుగూడ ఆలయమును విడిచి రావటాలయందు తమ విద్యా ప్రదర్శనము గావించిరి. బాటయందు ప్రదర్శింపబడిన నృత్యము చాలాపరకు ప్రజారంజకపు కళగా మారి పూర్వపు పవిత్రతను గోల్పోయెను. ఇట్లు ఆరాధన నృత్యకళ దేవల వినోదకళగా రూపొందెను. ఇట్టి నృత్యకళ గణకల (రాజనర్తకీమణుల) ద్వారా రాజదర్బారులందు ప్రవేశించి స్వామికి బదులుగా ప్రభువుల స్తోత్రములతో నిండి ఆసానమందు జేరిన పండితుల, రసికజనుల రంజింపజేయు వినోదవిద్యగా పెంపొందినది. కొంతవరకు శాస్త్రమర్యాదలను రాజనర్తకీమణులు పాటించినను, పోషించు ప్రభువుల అభిమతాను సారముగ నర్తించుట వారి విధ్యుక్తధర్మము. ఆ ధర్మమునే వారు పాటించిరి.

ఈ విధముగా ఆరాధన నృత్యము ఆలయమును వీడి, ఆలయ ప్రాంగణమును దాటి, రావటాను నడిచి, ప్రభువుల

* తిరువీధులు—

ఒక గ్రామములోని దేవతామూర్తికి బ్రహ్మాత్సవ సమయములందు, ఆ మూర్తిని ఊరేగింపునందు గొనిపోవు మార్గమును వ్రేళ్ళకముగా నాలుగు వీధులయొక్క అష్టదిశలయందు మంత్ర పూరితముగా అష్ట దిగ్బంధనమొనర్తురు. అటుల అష్ట దిగ్బంధన మొనర్పబడినట్టి నాలుగు వీధులందు మాత్రమే స్వామి

దర్బారు ప్రవేశించి, వారి యభిరుచుల ననుసరించి వన్నెల చిన్నెల నలవరచుకొని తన ఆదర్శమును మరచి, తన యపూర్వ ప్రతిభను గోల్పోవుట మొదలిడినది. దేవదాసీ సాంప్రదాయము త్యాగముతో గూడిన, నియమబద్ధమైన జీవితము. ఆలయములందు స్వామిని తమ నృత్యకళచే నారాధించి, ఆలయము యొక్క ఆదాయములపై నాదారపడి జీవించెడివారు దేవదాసీలు కనుకనే సంఘములో వారికి గౌరవ మెక్కువగా నుండినను, వారి జీవితములు అతి నిరాడంబరముగ నుండెడివి. రాజస్థానమునందు ప్రభువులు, పండితులు, రసికజనులచే నాదరింపబడి, గౌరవించబడిన గణక లక్ష్మీప్రసన్నురాలు. సరస్వతీ కటాక్షము, లక్ష్మీ ప్రసన్నము గలిగినట్టి రాజనర్తకీమణుల వైభవోపేతమైన జీవితము దేవదాసీల నాకర్షించిన దనుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది?

దేవదాసీలుగూడ లక్ష్మీయొక్క చల్లని చూపుల బడయ గోరి తమయొక్క జీవితములను గూడ నాగరక ప్రజలయొక్క అభిరుచుల కనుగుణ్యముగా సరిదిద్దుకొన నారంభించిరి. ఈ విధాన పవిత్ర గంగా జలమువలె నిష్కళంకమైనట్టి దేవరనర్తకీజీవితము నానాటికి దిగజారి అఖిఃపతనము పొందినది. దీనికి దేవదాసీలు యెంత కారకులో ఆనాటి సాంఘిక వ్యవస్థ కూడ సంతియే కారణము.

ఈ విధముగా కాలక్రమేణ దేవదాసీ వ్యవస్థ యెంతటి దుర్గతి పాలయిననూ అదిలో ఆ నర్తకీమణుల యొక్క త్యాగ విరతి, అచ్యాత్మిక చింతన, కళయందుకృషి, నిస్వార్థపరత్వము నేడు మనకు ఆలయములలోని అపూర్వ శిల్పరూపములలో అమర కావ్యములుగ నిలచియున్నవి.

తరలి వెళ్ళును. ఆ సమయములందు ఏ యితర దేవుళ్ళ ఉత్సవములుగాని, ఆ వీధులందు ఊరేగుటకు వీలులేదు. కనుకనే మన పూర్వులు ఒక గ్రామమునందలి ఆయా దేవతామూర్తులకు వేర్వేరు ఋతువులందు ఉత్సవములను యేర్పాటుచేసి యుండిరి.

ఈ అష్టదిగ్బంధన పద్ధతికి చెందినదే ఆలయమునందు ప్రదర్శించే 'నవనంది'—'బలిహరణ' నృత్యములు.

దేవదాసి - పూర్వ చరిత్ర

సరనారాయణుల తపస్సు

దేవనర్తకి - ఊర్వశి

దేవదాసీలెవరు ? వారికి ఈ ఆలయనృత్యకళకు సంబంధ మెట్లు గలిగినది ? ఈ విషయములను పరిశీలించెదను.

పూర్వము సరనారాయణులు బదరికావనములో తపస్సు చేయుచుండగా, ఇంద్రునికిది కన్నెట్టయై వారి తపస్సునకు భంగము కల్గించుటకుగాను, తన యాస్థాన నర్తకి, అటపాటల యందారి తేరిన అప్పరస, పన్నెల విననకట్టయగు రంభను ఆమె పరివారముతో అచటికొపెను. ఆమె నృత్యగానములతో వారియొక్క తపోదీక్షకు భంగము కలిగించ ప్రయత్నించెను. నారాయణుడది దెలిసికొని, ఇంద్రుని గర్వమణచి, బుద్ధిచెప్పి, జ్ఞానోదయము కలిగించనెంచి తన ఊరుపుల నుండి ఒక జవ్వనిని సృష్టించెను. ఆమె అతిలోక లావణ్యవతి. సౌందర్యరాశి. కళాకౌముది. ఆమె కదలికలందు నృత్యకళా సరస్వతి శాంధవిండు చుండెను. ఆమె యొక్క ప్రతి పలుకూ తేనె లోలుకుచు గానవాహినియై ప్రవహించుచుండెను, ఆ కుసుమ కోమలి పసిడివన్నె తనుంత నుండి వెలువడుతున్న దివ్యతేజస్సును జూచి ముల్లోకముల మోహింప గల అందగత్తెనని సౌందర్య గర్వముతో విట్టిపగు రంభ తన నాట్యమును మఱి వెలవెల బోవుచు సిగ్గుతో తలవంచుకొని తన తప్పిదమునకు పశ్చాత్తాపము నొందుచూ ఆ ముగ్ధమోహనమూర్తిని జూచుచు నిలువబడిను. వెంటచచ్చిన వాద్యకులు ఆ దివ్యలోక

సుందరిని జూచుచు మైమరచి తమ వాద్యగోష్టి మాని నిశ్చేష్టులై నిలువబడిరి. ఆ అపరూప సౌందర్యమూర్తియే ఊర్వశి. నారాయణుని ఊరుపుల నుండి పుట్టినది గాన 'ఊర్వశి' యని పేరు పచ్చినది.

మువ్వల ధ్వని, మృదంగ వాద్యము ఆగిపోయినంతనే తపోశాయర తపస్సుకు భంగముకలిగి పుండునని అత్యానందముతో తరలి పచ్చుచున్న ఇంద్రుడు అచ్చటకు చేరినంతనే అనమాన భారముతో కృంగిపోవును. నారాయణుని యొక్క దివ్యత్వము నెఱుగక తాను జేసిన తప్పిదమునకు జ్ఞుంచుమని వేడుకొనును. శ్రీమన్నారాయణుడు మందహాస వదనార విందుడై, సహస్రాక్షుని జ్ఞుించి, తన ముద్దుల కూతురు నింద్రున కిచ్చి పాణిగ్రహణము జేయును. నాటినుండి ఇంద్రలోకాని కొర అలంకారమై ఊర్వశి విరాజిల్లెను. ఆమె యొక్క సంతానమే దేవదాసీలు. నారాయణుని గలవారగుటచే వీరు ఆలయములందు స్వామి పూజలందు పాల్గొనుటకు, ఛత్ర చామరములను వీరుటయందు, కుంభహారతి నిచ్చుటకు, స్వామిని నృత్యగానములతో ఆరాధించుటకు మన పూర్వులు దేవదాసీలను నియోగించిరి. ఈ ప్రత్యేక తెగవారు మాత్రము ఆలయములందు నృత్యమాడుట కర్హులు. రంభ మొదలయిన యితర అప్పరసల వంశీయులు రాజదర్బారులందు, సభలందు నాట్య వినోదముల సల్పిననూ ఆరాధన నృత్యములందు వారికి శావులేదు. ఆలయ సింహద్వారము దాటి గట్టె కట్టె

నారాయణుని ఊరుపుల నుండి ఊర్వశి పుట్టుక

యర్హత వారికి లేదు. తాను కోరినచోదేవనర్తకి రాజసభలందు నాట్యము చేయవచ్చును. ఆ స్వేచ్ఛయే మన ఆరాధన కళ యంత రించుట కొక ముఖ్య కారణముగా జెప్పవచ్చును.

దేవదాసి తెగయందు పుట్టినంత మాత్రమున ప్రతి బాలిక ఆలయ నర్తకి కాలేదు. ఆలయ విధుల ననుసరించి క్రమము దప్పక ఆరాధన పద్ధతుల, నృత్యవిన్యాసముల నభ్యసించిన పిదప భగవంతుని సాన్నిధ్యములో ముద్రవేయబడి. పరీక్షింపబడిన సర్తకి మాత్రము ఆలయములో నాడెడిది. ఇతరులు దేవదాసీలయినను, స్వామి సన్నిధిలో 'పుష్పాంజలి' నర్పించు యర్హత వారికి లేదు. ఇట్టి సంప్రదాయముల నెఱిగిన దేవనర్తకిమణులు సంఘములో చాల గౌరవింప బడేవారు. ఏదాహాది శుభకార్యములందు వారియొక్క రాకను శుభ సూచకముగా నెంచెడివారు.

దేవదాసీలను ముఖ్యముగా రెండు విధములుగా విభజింప వచ్చును. విష్ణుదాసీలు, శివదాసీలు. శిక్షణా క్రమము చాలావరకు ఒక్కటే. అయినను, వీరియొక్క నృత్యములందు భేదము కన బడుచున్నది. శైవసంప్రదాయ నృత్యము, ఉద్ధతమైన కరణాంగ హారముల విన్యాసములతో, గంభీర భావ ప్రకటనతో విరాజిల్లు చుండును. కోమలమై, భావ ప్రాధాన్యత గల్గి, సుకుమారకరణాంగ హారములతో అలరారుచుండునట్టిది. వైష్ణవ సంప్రదాయనృత్యము, అష్ట దిక్పాలకులు మొదలైన ప్రత్యేక మూర్తుల ముందు ప్రదర్శింప బడిన కరణములు, జతులు, గతులు, తాళములు, తీర్మానములు చాలవరకు పోలియుండినను, విన్యాసక్రమములో భేద ముండును. అంబ ఆలయాలలో నృత్యారాధన, శివాలయాలలో నృత్యములు అంతయూ ఒక్కటియే. 'నాంది' క్రమములో మాత్రము తేడాలు ఉన్నవి. ఈ వివరములు నృత్యములగూర్చి వ్రాసినప్పుడు చర్చించుతాను.

బలిద్వీప దేవదాసీల 'సాంగ్‌యాంగ్' నృత్యము

దేవదాసీల నృత్యము యెట్టి పవిత్ర భావములతో నిండి యుండెనో, ఆరాధన నృత్యము యెట్టి కఠిన నియమములతో గూడినట్టిదో, దేవదాసీ లెంత పవిత్రమూర్తులుగా చూడబడుచుండెడివారో తెలుపునట్టి బలిద్వీపపు హిందువుల 'సాంగ్‌యాంగ్' నృత్యమును నేను బలిద్వీపములో సుందగా జూచినది యిక్కడ పర్చించుచున్నాను. మన దేశములో అంతరించి పోయినను, నేటికీ ఈ సంప్రదాయము బలిద్వీపములో నిలిచియున్నది.

ధింగ్ ఠాంగ్ . . .

ధింగ్ ఠాంగ్ . . .

ధింగ్ ఠాంగ్ . . .

గమ్మేళన (బలిద్వీపము వారి ఆర్కెస్ట్రా) గంటలు మధురముగా పలుకుచున్నవి.

ఉదయము సుమారు ఆరు గంటలపుడున్నది. సముద్ర గర్భములో నుండి పైకి వస్తున్న ప్రభాత భానుని లేత కిరణములకు విస్తుదేవాలయపు బంగారు గోపురము తళతళ మెరుస్తున్నది.

"ధంగ్‌త - ధంగ్‌త - ధంగ్

ధంగ్‌త - ధంగ్‌త - ధంగ్"

గుడిలోని నగారా ధ్వనించుట మొదలు పెట్టినది. 'జయ మాధవా, జయమాధవా, జయమధుసూదనా, జయమహావిష్ణు'

ఆ ప్రళాంత ప్రదేశమంతా జయ జయ నాదములతో ప్రతిధ్వనించుచున్నది.

స్నానముచేసి, ముడివేయక వదలిన శిరోజములపై వచ్చని పూవుల ధరించిన బలిదేశపు వనితలు దేవళమునకు త్వరత్వరగా నడుస్తున్నారు.

'జయమధుసూదనా, జయమధుసూదనా'

వక్షస్థలముల్ వరకు సీతాకోకచిలుక రంగుల, పువ్వుల సరోంగులు (బలి ద్వీపపు స్త్రీలు ధరించే వస్త్రములు) ధరించి ఒక చేతిలో పల్లెములో కొన్ని పండ్లు పట్టుకొని కొందరు భక్తురాయి విష్ణు దేవళము చేరుచున్నారు.

‘జయ మహావిష్ణు, జయ మహావిష్ణు’

రాత్రి అంతా పిరియవియోగము ననుభవించి అరుణోదయ సమయానికి సరోవర గర్భము నుండి పైకివచ్చి తమ నవ్వు ముఖాలతో అరుణు నాహ్వానించు తామర పువ్వులను చేతబట్టి బలిదీప్తవపు బాలికలు, ముడివేయక పడలిన తమ శిరోజములు వాయుదేవునితో మేలమాడుచుండగా, దేవాలయము వైపునకు పరుగెత్తుచున్నారు.

‘జయమాధవా, జయ మధుసూదనా’

శ్రీలు, పురుషులు, వృద్ధులు, యువకులు అందరు అలయ పొంగణములో చేరారు.

‘ధంగత ధంగత ధంగ’

ధంగత ధంగత ధంగ

ధంగత ధంగత ధంగ

ధంగత ధంగత ధంగ’

గమ్మేశన వడిగా వాయించుచున్నారు. నగరా జోరుగా మోగుచున్నది. ‘జోం’ అని శంఖనాదము వినిపిస్తున్నది. గణ గణమని దేవాలయమున గంటలు మోగుచున్నవి.

పూజారి విష్ణువు ముందున్న తెరను తీశాడు.

‘జయమహావిష్ణు, జయమహావిష్ణు, జయమహావిష్ణు’

ధక్తులు మిన్నునంటునట్లు కంఠములెత్తి విష్ణుస్తోత్రము చేస్తున్నారు. వారి నేత్రములు ఆనందాకృతులతో నిండినవి. ఉల్లాసముతో చేతులు తట్టచూ విష్ణు గీతములను పాడుచున్నారు.

‘తద్ధంగ

అందరూ కన్నులు మూసికొని, ఒక్క నిమిషము విశ్రాంతి ముగా నిలువబడినారు.

గమ్మేశన విలంబితలయలో మధుర ధ్వనుల వెలిగింపు చున్నది. దెబ్బది సంవత్సరముల ముదుసలి దేవతా స్వరూపులగు యిద్దరు బాలికలతో ప్రవేశించినది. బంగారు ఛాయగల వారి శరీరము పసుపు రాయుటచే పచ్చగా మెరుస్తున్నది. పసుపు పచ్చని సరోంగు, జల్తారు నగిషి పని చేయబడిన పసుపు పచ్చని జాకెట్టులు ధరించిరి ఆ బాలికలు. చేతులకు, మెడలోను పూలమాలలున్నవి. నొసట రక్తవర్ణపు తిలకము దిద్దారు.

మహావిష్ణుమూర్తిని తిలకిస్తూ ఆ మూర్తి కెదురుగా నిలిచినారు ఆ బాలికలిద్దరు. వారి ముందున్న ముత్యపు చిప్పలోని

అగ్నిలో వేయబడిన సాంబారిడి పొగ వారి శరీరముల మీదికి పొక్కుచున్నది.

‘ధంగత ధంగత దిడ దిడ

ధంగత ధంగత ధంగ’

గమ్మేశన గట్టిగా మ్రోగుట మొదలు పెట్టినది. ఇద్దరు బాలికలూ వతాక హస్తములను పట్టి నిలువబడిరి.

‘జయదేవ - జయదేవ’

జయమాధవా’

అక్కడ చేరిన శ్రీ కంఠములు గమ్మేశనతో చేరి పాడుచున్నవి. ఆ బాలికలు నృత్యమాద మొదలు పెట్టిరి. ఇది మన సృత్యములోని ‘పుష్పాంజలి’ని పోలియుండును. ఇది ప్రార్థనా నృత్యము.

గమ్మేశన వడిగా మ్రోగుచున్నది. బాలికల నృత్యము గూడ త్వరిత గతిలో జరుగుచున్నది. మంచి ముత్యములను బోలు చెమట బిందువులు వారి శరీరము నుండి రాలుచున్నవి. ఆ బాలికలు నృత్యము చేసినచే స్మారకము తప్పిపోవు స్థితికి వచ్చిరి. ఇద్దరు శ్రీలు వెళ్ళి వారిని పట్టుకున్నారు. వారి శరీరములపై దారగా కారుచున్న స్వేదమంతా గుడ్డతో అద్దిరి. పూజారి గర్భగుడి నుండి తళతళ మెరయుచున్న అతిసుందరమైన రెండు బంగారు కిరీటములను దెచ్చి ఆ బాలికల శిరముల నలంకరించి నాడు. (నృత్యముచేయు బాలికలకు భగవదావేశము గలిగినదని తెలిసినపుడే అర్చకుడు ఆ కిరీటములను వారి శిరములపైనుంచును. ఇతరులా కిరీటము ధరించుట కర్హులుగాకని వారి దృఢవిశ్వాసము.)

విష్ణు పాదముల పద్మమున్న పుష్పములు, తులసి తెచ్చి వారి చేతులలో నుంచును. వారల్లే ఒక నిమిషము నిలువబడి రెండు చేతులను శిరముపైకెత్తి జోడించి నమస్కరించిరి.

మరల గమ్మేశన పాడుట మొదలయినది. శ్రీలు పురుషులు, బాలురు, బాలికలు, వృద్ధులు అందరూ చేరి ప్రోత్ర గీతములను పాడుచున్నారు. బాలికలు తమ నృత్యము ప్రారంభించిరి.

ఇది అనలు దేవదాసీల నృత్యము.

తమ శరీరములోని అంగ ప్రత్యంగములను, గమ్మేశన పంగీతము ననుసరించి విన్యాసము చేసినప్పుడు, హంస గమనముతో భగవంతుని చేరునప్పుడు, భారతదేశ ప్రాచీన కళను హస్తము మరచిపోయిన మన దేవదాసీల కళను బలి దీప్తము

మరల మనకు నేర్పుటకు చెక్కు చెదరకుండ తన గర్భములో దాచియుంచినదా యని అనిపించును. వారు నృత్యరేఖలు, చారులు, కరణులు ప్రదర్శించినప్పుడు ధరతకళామూర్తి వారిలో ప్రత్యక్షమవుతుంది. ఆ భక్తులందరూ గూడి స్తోత్రగీతములు పాడినప్పుడు హోమము ముగిసిన తరువాత ఇంద్రవరుణుల స్తోత్రము చేయుచూ వేదములను పఠించిన వేదకాలపు మనపూర్వులు జ్ఞాపకము పుట్టురు.

ధన్యులహో : బరిదీప్తిప ఏజిలారా : :

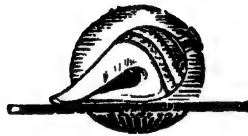
ధన్యులహో : బరిదీప్తిప దేవదాసీలారా : :

నృత్యము ముగిసినది. ఆ దారికల నిద్దరిని చెందు కుర్చీలపై ఆసీనుల చేసిరి. వ్యాధిగ్రస్తులైన కొందరు ప్రజలు ఆ దారికల పాదముల ముందు సాష్టాంగపడి, పాదముల స్పృశించి పోవుచున్నారు. కొందరు స్త్రీలు ఆ దారికల మెడలోని పుష్పమాల లోని ఒక్కొక్క పూవును రీసి అతిథిత్వతో కండ్ల కడ్డుకొని యిందరు తీసికొని పోవుచున్నారు.

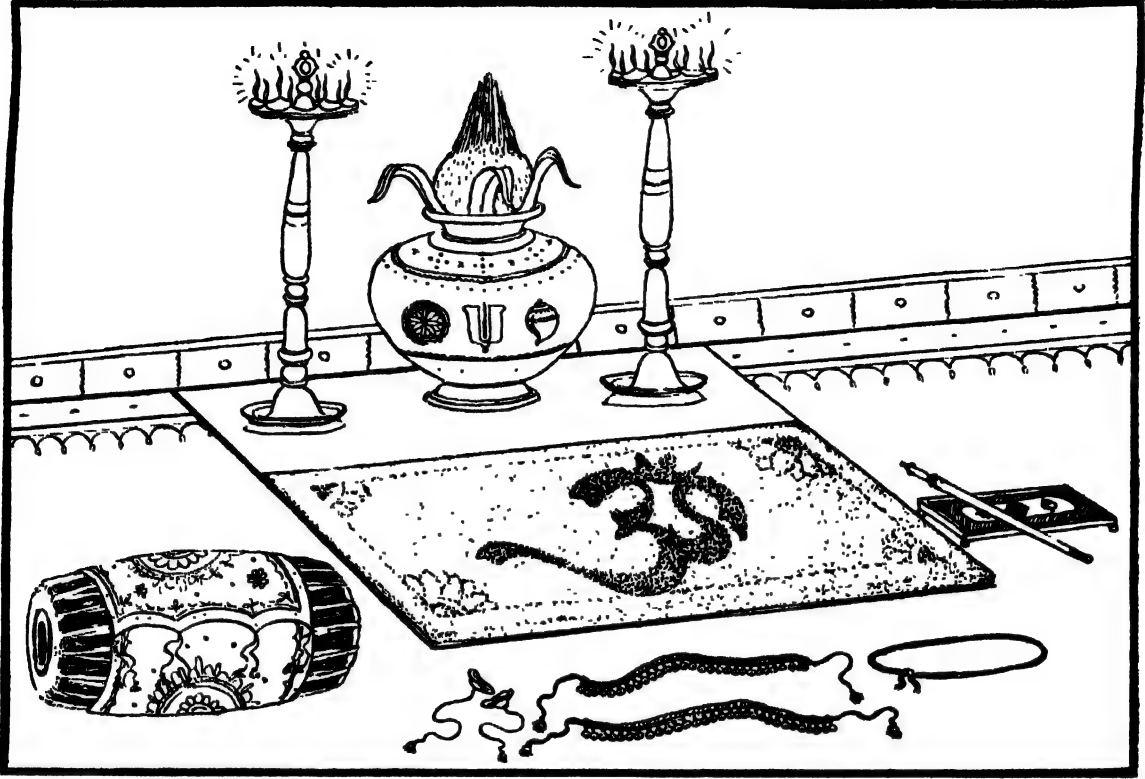
ఆ సమయములో ఆ దేవదాసీ దారికల స్వరూపము చూచిని ప్రతి యొక్కరు స్వర్గమునుండి దిగివచ్చిన దేవతామూర్తులవలె ఆ దారికలను భావించుచుండిరి.

వీరే బరిదీప్తిప దేవదాసీలు. ఛగపంతుని సేవకురాలియ్యి. వారికి, ఈ ప్రపంచ సౌఖ్యములకు, యే విధమైన సంబంధము లేదు. వారు సభలలో నృత్యమాడరు. జీవితమును భగవత్సేవలో గడుపుటయే వారి ముఖ్యోద్దేశము. మహదాశయము. శివుని జడల నుండి స్రవించు గంగా జలమువలె వారి జీవితములు స్వచ్ఛములు. అతి సువికృతములు.

పవిత్రాశ్రయములతో గూడిన యిట్టి దేవదాసీ సంస్థ లంత రించి పోయినను, మహోజ్వలమైన దేవదాసీ నృత్యము మనదేశములో అంతర్ధానమొందినను, వేదకాలమునాటి హైందవ సంప్రదాయములను నేటివరకు పాటించుచున్న ప్రపంచము యొక్క మారు మూలలో నున్న బరిదీప్తిపములో మాత్రము యింకను నిలిచియున్నది. వారికి సుమాంజలి.

గురు చరణముల వద్ద దేవనర్తకి

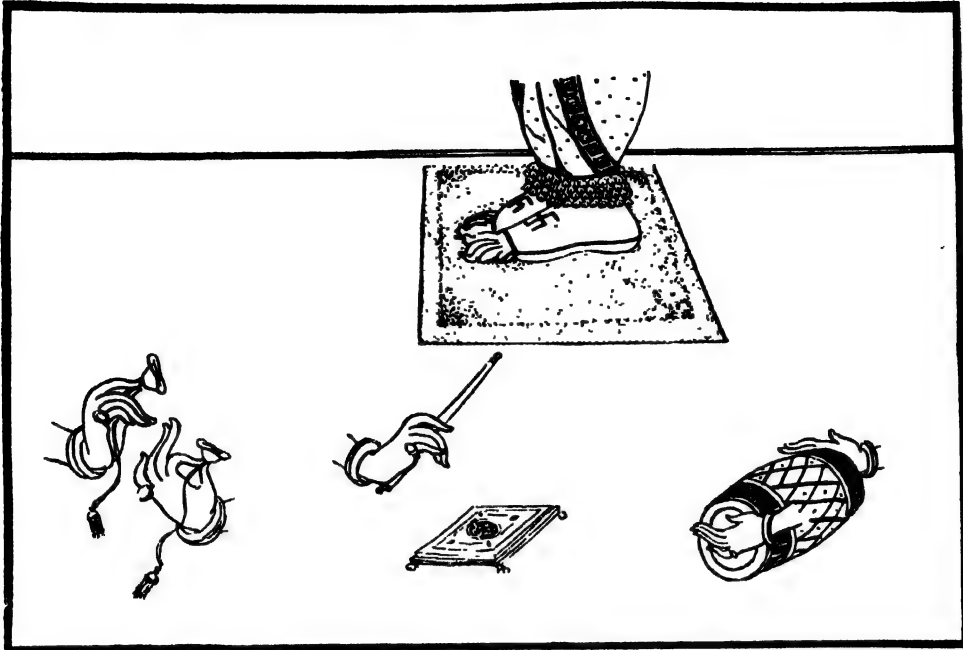

దేవనర్తకిగా సర్పించదలంచిన బాలికకు సంప్రదాయ సిద్ధముగా, శాస్త్రీయ విధానము ననుసరించి చిరుత ప్రాయమునుండే శిక్షనివ్వబడును. బాలికకు ఐదు సంవత్సరముల పయస్సు వచ్చినంతనే శిక్షణ ప్రారంభమగును. ఒక కుభి ముహూర్తము నిశ్చయించి ఆ రోజున సూర్యోదయమునకు పూర్వమే బాలికకు అభ్యంగనము జేయించి కొత్త వస్త్రములు ధరింపజేయుదురు.

నాట్యాచార్యుడు కలశస్థాపన జేసి, గౌరీదేవిని విఘ్నేశ్వరుని, గణేశుని, తాళములను, నాట్యపీఠమును, చిరుతలను పూజ చేయును. అటుపై పంచరంగుల ముగ్గుతో అష్టదిక్పాలకుల ఆరాధనకు యేవిమిది కోణములు వచ్చునట్లు ఎనిమిది పద్మముల ఆకారములో ముగ్గును వేసి ముందుగా తమ యిష్టదైవమును (శైవ సంప్రదాయమైన పరమశివుని, వైష్ణవ సంప్రదాయమైన విష్ణువును) అష్టదిక్పాలకుల ఆసనముల మధ్యగా వేయబడిన ఓంకార పీఠముపై మంత్ర పూరితముగా ప్రతిష్ఠింప జేసి,

తరువాత అష్టదిక్పాలకులను స్తోత్ర గీతములతో లహరినించి అదిష్టింప జేయును. చందన తాంబూలము, ఐదు రకముల ఫలములు, పంచవన్నెల పువ్వులు, అక్షతలు, అత్తరు, పన్నీరులతో, బంగారు, వెండి, రాగి నాణెముల దక్షిణతో ఆ దేవతల పూజించి వారికి వస్త్ర సమర్పణము జేయును. ఈ వస్త్రము తొమ్మిది మూరలు గాని, తొమ్మిది జానలు గాని పొడవు గర్లి అంచులేని సన్నని తెల్లని వస్త్రమై యుండవలెను.

ఏమృత కలశస్థాపన జేసిన స్థలమున కెదురుగా అరు కోణములు వచ్చునట్లు ముగ్గువేసి, అచ్చట 7, 8, లేక 11 మాని కల-ఈ విధముగా బేసి అంతెంలో-వడ్లుగాని, బియ్యముగాని ఆ ముగ్గుపై బోసి 'తాళ పీఠము' విధముగా చొకముజేసి అచ్చట గూడా పూజ జేసిన విధప నాట్యోపదేశము చేయబడు బాలికను అచ్చటకు గొనివత్తురు. ఆమె కాళ్లకు పారాణి, నొసట కర్పూర నామము (వైష్ణవమైనచో) ధరింపజేసి, ఆ వడ్లపై కుడికాలు

ముందుగా మోపి అటుపై యెడమచాలు పెట్టి *నమభంగిమ
యందు నిలువబడిన తరువాత ఆ బాలిక కట్టిన పుట్టమును కాసిబోసి
కట్టించి పూజలో నుంచిన గజ్జెలను గురువుగారు ఆమె కాళ్ళకు
ధరింప జేయును. తరువాత పుష్పములు, దక్షిణ ఆ బాలిక చేతిలో
ఉంచబడును. ఆచార్యుడు చూర్చికను పఠించిన పిదప పుష్పములు,
దక్షిణ గురువుగారికి సమర్పించును. ఆయన బాలిక రెండుకాళ్ళను
తన రెండు చేతులతో పట్టుకొని, తాళధారి తాళమువేయగా,
చూర్చింగికుడు మృదంగమును పలికించగా

‘తాతై - తాతై - తాతై - తాతై’

అని ప్రభమ అడవులు వేయించును. పిమ్మట ‘వినాయక్
తాళము’లో ‘గణపతి కవుతము’ నకు అడవులు వేయించును.

* గురు వందనము.

హృదయమున కెదురుగా రెండుచేతులందు శిఖర హస్త
ములను పట్టి, బొటనవ్రేళ్లు భుజముల కానించుచూ ముందునకు
దెచ్చి, ముంగాళ్ళ పై కూర్చొని, శిఖర హస్తముల విప్పి, పతాక
ములుగా కూర్చి, భూమి కానించి మరల సమస్థానములో నిలిచి
సమస్కరించుట.

శిఖరము—అన్ని వ్రేళ్ళను అరచేతిలోనికి ముడిచి, బొటన
వ్రేలు చాచి పట్టిన శిఖరమగును.

పతాకము—చేతి అన్ని వ్రేళ్ళను జేర్చి చాచిపట్టిన పతాక
మగును. ఇది ఆది హస్తము. అన్నిహస్తములకు మాతృక.

**గురువందన క్రమము జెప్పించి గజ్జెలను విప్పివేయును. అంత
టితో ఏదోపదేశము ముగియును.

మల్లాము—

మరునాటి ఉదయము ‘మల్లాము సాము’, తొక్కాట
ముతో, సృత్య శిక్షణ ప్రారంభమగును.

మెత్తని దర్పచాపపై ఏద్యార్చినిని భూమిపైపు ముఖము
జేసి పరుండజేసి—మెడను, జబ్బలను, మోచేతులు, మోకాళ్లు, కీళ్లు,
మణికట్లు, నడుము, వెన్నెముక మొదలైన వివిధ ప్రత్యేకముగా తయారు జేసిన
తైలము వ్రాసి మర్చించురు. ఈ తైలములను తయారుజేయు
విధము, మర్చన జేయు క్రమము అతి రహస్యముగా ఉంచబడును.
ఈ క్రమము ననుసరించియే నర్తకి యొక్క భావి నాట్యకళా

** సమభంగిమ.

రెండుకాళ్ళను దగ్గరగా జేర్చి వంపులేక నిలువబడవలెను.
చేతులు దోలాహస్తములుగా గాని, లేక అర్థ చంద్ర హస్త
ములు పట్టి నడుముపై జేర్చిగాని యుంచవలెను. దృష్టి నిశ్చలమై
యుండవలెను.

దోలాహస్తము—రెండు ప్రక్కలకు చేతులను సహజ
ముగా జారవిడిచి యుంచుట దోలాహస్తమనబడును.

అర్థచంద్ర—హస్తము యొక్క చూపుడు వ్రేలు
మొదలుకొని నాలుగు వ్రేళ్లు చేర్చియుంచి, బొటన వ్రేళ్లు విడ
దీసి చాచి పట్టిన అర్థ చంద్ర హస్తమగును.

విన్యాసము, భంగిమల సౌగంధ్యము, అడవుల యందము, హస్తముల పొందిక యుండును గాన ఈ క్రమమునందు సాముజేయునప్పుడు అన్యులను రానీయరు. సదుష్టు, వెన్నెముక, జబ్బలు చక్కగా మర్చించిన పిదప, మరల విద్యార్థిని పీచుపై తిరిగి పెంచుకొనును. అప్పుడు చారి, ఉచటము, మేడ, మోహాల్లు, పిలమండల, మోచేటలు మరల మర్చించురు. ఈ విధమున ఐదవ గంట ముగిసిన అయిన తరువాత మొగ్గల వ్రాలుట, చిట్టలు (ప్లీస్సుముడు) రీయుట, హస్తముల వివిధ లయలలో రచించుట, వాచుట, ముడుచుట, వివిధ పద్ధతుల సేవచుట, గారిలో యెగురుట, పెల యములు తిరుగుట, ఉచ్చాస్థుల నిశ్వాసములను స్వాధీనము నుండుట ముకొనుటకు ప్రాజ్ఞాపాదులు ముక్క అధ్యాసము, పంచరీతిములైన ఆసన క్రమములు అధ్యనపఠింపను. ఈ సాము ముగియుటకు సుమారు ఆరునెలలు పట్టును. సాము ముగియునప్పుటికి విద్యార్థి శరీరములోని ఒక్కరి అవయవము ఖాల్సీగా స్వాధీనము లొనరిక పట్టుటయే గాక, యే విధాన మనము మరల చలించిన ఆ విధముగ ఆ చలనములో ఆ గతిలో శరీరమును మరల పట్టును. వాచును చుట్టును శరీరమును చుట్టచేయు పద్ధతిను. దొంగరమువల గురిగిన సుషుప్తిముల పంచమి ఘోషపై చాలు ఆనందిక తిరుగు వచ్చును. గారిలో యెగురి పెలయములు చుట్టి ఘోషపై వ్రాలవచ్చును. కరీస శిలవల శరీరమును ఘోషపించి జేయవచ్చును. చిరుకాకట పెన్నువల శరీరములోని ఒక్కరి అవయవము రికగి ఒక్కరిమించుచున్నట్లు, కండరముల సైలఫున పల్ల రదరిక వలన చూచుటకు ధృతి కలిగించవచ్చును.

ఈ మల్లాసుసాము జేయుట వల్లనే సర్తీ సర్తీ సర్తీ ములు ఒక్కరించు సమయము లందు వివిధ భంగిమలను, కరణములను శిల్ప ఒక్కరిచులపర ఒక్కరించి వెను వెంటనే కసాధన

* అడవులు.

'అడవులు' పేరు—'అడుగులు' పేరు. రెంటునూ ఒకటిగాదు. వివిధ తాళములందు పంచపదిసె పాటలకు లయకు తగినట్లు పాదముతో తాళము రట్టుచూ ఆడుట 'అడుగు' అనబడును. నాట్య శాస్త్రములో చెప్పబడిన కొలతల ననుసరించి పాదమును వివిధ వర్ణకులలో చేయుచూ, దానికి తగినట్లు సుత్త హస్తమును వట్టి, కాలి యొక్క గతి ననుసరించి చేతితో గూడా విన్యాసముచేసి ముగించుట 'అడవు' అనబడును. కాలి, చేతి యొక్క ప్రతి కదలికకూ ప్రత్యేక శబ్దములు—తై, దితై, తైయ్యతై, తాదితై అని ఈ విధమైనట్టి ఉన్నవి. అడవుల యొక్క కూర్చే జతులగు చున్నవి. ఈ అడవులను నాట్యశాస్త్రములో చెప్పబడిన కరణ

యమందు సుకుమారమైన అంగవిన్యాసముల ప్రదర్శించ గలుగు చున్నది.

సాము ముగిసిన పిదప వివిధరీతిములైన * "అడవులు" 'తై' అడవులు, 'దితై' అడవులు, తాదితై, తైయ్యతై, తైయ్యతై, తైదిత్తై, మండె, ఒడ్డిరి, జారు, జియగు జార్చి ముగా చెప్పించబడును.

పిమ్మట సలయల, అసలయల స్వర, స్వేత్యహస్తములు, మాటయెనిమిది కరణముల విన్యాసము, సభరస అంగహార రీతిములు, ఒందొందొది విధములైన గీర్వా ధేదములు.

మూడు విధములైన పల్లవి ధేదములు
పనిమిది విధముల పనిపల్లవి
పనిమిది విధముల స్థాయాధానపల్లవి
ఇరువది విధముల వ్యభిచార ధావ పల్లవి
ఇరువది రొమ్మవి విధములైన సంచలన్యాసములు
ముప్పది రెండు స్థానములు
నూట యెనిమిది తాళములు
రొమ్మది పంచముల తాళచాటలు
పదహారు విధముల ఘాతాటలు
సవరసముల అధినయ రీతిములు
దశవిధ సార్వజనిముల ఒక్కరించు సర్తీ
నాట్య, సర్తీ, సర్తీ పదేదములు
తాన్త్య చాందల విన్యాసములు.

శృంగసర్త్య విధానము, సర్తీ, సర్తీ రీతిములు, పురుషము, పుష్పాంజలి పంచములు సంహృష్టముగా చెప్పించబడును. ఈ శిక్షణ సమయమందు ఆచార్యుడు పంచాంగ హార విన్యాస

ములుగాను, వీని యొక్క రీతియికితో చేర్చుదే జతులను అంగ హారములుగా చెప్పవచ్చును. మరియు ఈ అడవుల అధ్యాసము వివిధ తాళములలో పుండే అంగసంజ్ఞల (గురుపు, లఘుపు, ప్లతము, కారపాదము మొనలైనవి.) వాడుక విధానము వలె శాస్త్రీయ కర్మము ననుసరించి యేర్పరుపబడినట్టివి. ఈ అడవులే కాలి ముని వ్రేళ్లపై మండెగా కూర్చొని విన్యాసము చేసిన, నేల అడవులు లేక భూచారి కర్మమునయి నిలువబడి విన్యాసము జేసిన ఆకాశచారి కర్మమునయి చెప్పుట గూడా కలదు. వీనిని గూర్చిన వివరములు విపులముగా కరణములు, అంగహారముల గూర్చి వ్రాసిన చోట చర్చించెదను.

మల జెప్పి, అభినయ మందు సౌకుమార్యమును సరిదిద్దుటకు గాను చిరకాలము నృత్య ప్రదర్శనముల నిచ్చి విరమించిన పృథ్వీదేవదాసి యొక్క సహకారముతో 'అంగళుద్ధి' చిత్రించుచును.

ప్రారంభము నుండియు సంస్కారము, చూర్ణధావ, గాత్ర సంగీతములందు శిక్షణ యుద్ధమిచ్చును. ఇవింటియు ముగియుటకు సుమారు ఐదు సంవత్సరములు పట్టును. అనగా ఒకడు సంవత్సరమునకు ఏడాదికి శాస్త్ర పరిచయము లభించును.

ఒరువారి పై విధముగా నేర్పిన ఏడవ ఏడాదికి అనుచు వచ్చి ఏడవ స్వర్యములుగా చూపించిరి అభ్యసించు చేతులు.

గాత్ర సంగీతము—అలయుములో అచాళు సమయములను న్నాటుపై పాదే గీతములు అభినయము ప్రవర్తించునట్లును, పుష్పాంజలి సమర్పించునట్లును సత్తకి చానే స్వయముగా పాద పరెను గాని గాత్ర సంగీత సాధన ఎదురుపడెదగలదును.

గీర్వాణ వాషాక్షాసము పుష్పాంజలి సమర్పించునట్లును చదివే చూర్ణము, అక్షరములు, అక్షరార్థాలాభనా స్వర్యగీతములు మొదలైన సంస్కార లిఖనల సత్తము తేనెకొనుటకు,—తెనుగునుండు పాండిత్యము, తేనె సమయములో పాదే ఒక ములు, పత్తములు, జక్కిణి శిల్పములు, చిరువులు, చందాములు, పుత్తములు మొదలైన వాని మొదల అక్షమును తెలిసికొని భావము సభిసయించుటకు సహాయ పడును.

ఒకటములను, అంగిహాసములను, గిరులను, రాకములను ఒకదానిని.

పుష్పాంజలి స్వర్యము (మేళపాత్ర), మేరిణి, ప్రేంఖణ, బుద్ధ, దేశి, దండీక మొదలైన సత్తలాస్యములు, సవసంధి స్వర్యములు, పంచ కౌస్తుభ స్వర్యములు, జోహారు శబ్దములు—

కళ్యాణ మంటపము పద్ద స్వామి కొలుపు చీరసమ్మతుల ప్రదర్శించబడు 'కేశిక' (యేక పాత్ర స్వర్యములోని)

మేళప్రాప్తి, అలరింపు, స్వరపల్లవి, శబ్దపల్లవి, సాహిత్య పల్లవులకు స్వర్యము—

శబ్దములు, జక్కిణి దరువులు, సలాము జతులు, స్వర జతులు, పదపర్ణములు, మొదలైన రచనలకు స్వర్య, స్వర్యములు—శ్లోకములు, వృత్తములు, పదములు, జావళిలు, గీతములు, కీర్తనలకు రసాభినయము—

భామా కలాపము, గొల్ల కలాపము, రాధామాధవము, శీరసాగర మథనము, మొదలైన కలాపములు—

తైవవైష్ణవ సంప్రదాయముల ననుసరించి రచించబడిన సుందరేశ విలాసము, విష్ణు పల్లకి సేవా ప్రబంధము, శివపల్లకి సేవా ప్రబంధము, కృష్ణ పారిజాతము, గిరిజా కల్యాణము మొదలైన యక్షగానములకు—నాట్య, స్వర్య, స్వర్యాభినయము—నాట్యధర్మి, లోకధర్మి, రాస్య, రాండప విభాసముల ననుసరించి అచాళుడు అభ్యసించు చేయును.

ఈ శిక్షణములందు ముగిసి సత్తకి చానే స్వయముగా పాడుచూ, ఆ పాటల యొక్క అర్థమును తెలిసి క్రమము వట్టుచి అభినయించు సామర్థ్యము సంపాదించుటకు మురిందా నాలుగు సంవత్సరములైనను పట్టును. అనగా ఒకగానిని సంవత్సరమునకు అమె విద్యాభ్యాసము ముగియును. యుక్తవయస్సు వచ్చిన తరువాత అలయుములో ముద్రాపరిణా జేయుదురు.

సమాశ్రేణ మహోత్సవము [ము ద్ర ధ ర ణ]

ఒక శుభ మహోత్సవమున ప్రారంభమున అలయుములో న్నాటు సన్నిధిని ముచ్చిధాని చూచార్యుడు చేయును. సత్తకి అభ్యంగనము జేసి, పునుపు వన్నె పట్టు పుట్టములు ధరించు ఆ యము చేరును. అప్పుడు ప్రార్థన భూజాదికములు ముగించి హోమము జేసి—వెండిలో చేయబడిన శంఖము, చిత్రిము, నామములో గూడిన చక్రము—ఈ మూడు ముచ్చిలు హోమాగ్నిలో కార్చి—శంఖము పడిమధుజముపై, చక్రము పడి ఘజముపై, నామములో చూడిన చక్రము పక్షస్థలము పడిపైపుని (ఇది పుష్ప సంప్రదాయము) సత్తకి మొదల విద్యను పూర్తిగా పరీక్షించి, అమె నియమిల్లమున జీవితము నాటివరకూ గడవినదని నిష్పత్తిము వోచిన ఒరువారి, ముద్రాపరిణా జేయుదురు. అమెపై అమెకు ముల్రోపదేశము ఒడుగును. అప్పుటి నుండి అమె అలయుములో నాట్యమొనరుటకు అర్హత సంపాదించును. సరీక్షి కాగని సత్తకి యంత శ్రమించి చిచ్చునేర్పినను, అలయ నాట్యమున రద్దీరాలుగాదు. అమె ఎంత ఒండియరాలైనను, నాటినుండి సంఘమునందు చిన్నచూపు జూడబడును. సభిలము నాట్యమొన జీవించవచ్చును. నాటి సాయంత్రము పూర్తిమ పర్యాయముగా అమె అలయుములో స్వామికి రుంధిహోతినిచ్చి, పుష్పాంజలి సమర్పించి మేళపాత్ర, కౌస్తుభ నాట్యముల నాడును. స్వామి కొలుపై యుండగా ఆయన దర్బారులో 'కేశిక' ఒరిపి స్వామికి వినోదము చేకూర్చును. నాటి నుండే అమెకు దేవదాసీత్వము ప్రాప్తించును. అమె ఆ దేవదేవుని పారిటి దేవదాసి. ఆ తరువాత తన స్వామిగా స్వీకరించి ఆయన నేవలో జీవితము గడపి జన్మతరింప జేసికొనును.

శాస్త్ర చర్చ

(ఈ గ్రంథములో పంచమవేదమును పేరుతో నాట్యశాస్త్రమును గుఱించి ప్రత్యేకముగా చర్చించియున్నాను. ఇచ్చట మరల శాస్త్ర విషయములు చర్చించుటకు గల కారణము—

సాధారణముగా లోకములో సృత్యకళను గుఱించి చెప్పునప్పుడు నాట్య శాస్త్రమును ప్రమాణ గ్రంథముగా చెప్పుట ఆచారముగా యున్నది. నాట్యశాస్త్రము నాటక కళకు, రసాభినయమునకు ఎక్కువగా ఉపయోగపడినను, దేవదాసీల సత్తన విద్య మాత్రము నందితేశ్వరుని 'భరతార్ణవము,' ఆ గ్రంథము యొక్క సంక్షిప్తగ్రంథము 'అభినయ దర్పణము' పై నాధారపడి, యొక విశిష్ట సంప్రదాయముగా రూపొందినది. ఈ సంప్రదాయమందు పట్టుహస్తములు, పాదగతి విన్యాసములందు, చారికరణ ప్రదర్శన మందు ననేక భేదములు కనబడుచున్నవి. కనుక ఇచ్చట ప్రత్యేకముగా భరతార్ణవమందు చెప్పిన శాస్త్రీయ విషయములు గుఱించి మరల వినికీడి చేయుచున్నాను. నాట్యశాస్త్ర చర్చలో విపులముగా తెల్పిన విషయము లిచ్చట సంక్షిప్తముగను, అచ్చట వివరముగా తెల్పిన విషయముల గుఱించి ఇచ్చట సంఘాతముగను వ్రాసియున్నాను.

మన దేశమందరి భాగవతకళకు మాత్రమే చాలవఱకు నాట్యశాస్త్రము ప్రమాణగ్రంథము. ఈ రెండు శాస్త్రములందు కరణములు, అంగహారముల గుఱించి, చారీరేచక విన్యాసముల గుఱించి తెల్పియున్నను, వానియొక్క వినియోగములు మాత్రము పేఱుగా కనబడుచున్నవి. కనుకనే శాస్త్రము, సంప్రదాయము రెండును చక్కగా సవిమర్శక దృష్టితో నారాధించిన పండితులు— భరతుని నాట్యశాస్త్రము, రసాభినయమునకు, నందితేశ్వరుని భరతార్ణవము సర్తనమునకు ప్రమాణ గ్రంథములుగా పేర్కొనిరి.)

(1) నాట్యము, నృత్యము, నృత్తము, అభినయము—

నాట్యము :- ఒక కథను ఆధారముగా జేసికొని అనేక పాత్రలు ప్రవేశపెట్టబడి, గాన అభినయాదుల ద్వారా భావ ప్రకటన జేయుచు కథ నడుపుట నాట్యము.

నృత్యము :- పతాక, త్రిపతాక, అర్ధపతాక మొదలైన హస్తముల యొక్క ప్రయోగములతో ఒక పాటయొక్క గాని, పదముయొక్క గాని అర్థమును చెల్పుచూ తాళయల ననుసరించి పటవిన్యాసము జేయుట నృత్యము.

నృత్తము :- రసభావ ప్రదర్శనము లేక కేవలము కొన్ని మృదంగ జతులకు, తాళములకు, స్వరములకు అంగవిన్యాసము ప్రదర్శించుట నృత్తము.

అభినయము :- సాత్విక సంచారి భావముల యొక్క ప్రదర్శనతో ఒక పాటలోగాని, పద్యములోగాని, శ్లోకముయొక్క గాని భావము వ్యక్తపరచుట అభినయము.

నాట్యము నందు— నృత్యము, నృత్తము, అభినయము ఈ మూడును ఉండి ఒక ప్రసిద్ధగాథ ఇతి వృత్తముగా గల్గి ఉండును.

(2) లాస్యము, తాండవము

లాస్యము :- సుకుమారమై, సుందరమైన భావప్రకటన గలిగి, కోమలమైన అంగ విన్యాసము గల్గి చూపరులను ఆనందోత్సాహములతో ముంచి తేల్చునట్టి నృత్యము లాస్యము.

తాండవము :- ఉద్ధితమై, గంభీరమైన భావప్రకటన గలిగి వీర, రౌద్ర మొదలైన రసముల కాలవలమై యుండునట్టి నృత్యము తాండవము.

దేవదాసీల నృత్య సంప్రదాయములో తాండవ లాస్యములకు మరొక విధముగా వ్యాఖ్యానము జెప్పెదరు. వీరి నాట్యకళయందు వీర, రౌద్ర, భయానక, దీభత్స రసములను సాధారణముగా ప్రదర్శించే యవసరములుండవు గాన వీరి కళా సంప్రదాయము ప్రతారము—

కూర్చొని— పదములు, శ్లోకములు, వృత్తములు మొదలైన రచనల నభినయించుట లాస్యము.

నిలువబడి— పల్లవులకు, శబ్దములకు, స్వరములకు, జతులకు నృత్తమాడుట తాండవము.

(3) హస్తములు--మండ్రలు.

నృత్యములో ఒక భావమును ప్రదర్శించుటకుగాని, ఒక పాటయొక్క అర్థమును దెల్పినప్పుడుగాని, చేతి ప్రేక్షకు చాచుట, ముడుచుట అనేక పద్ధతులలో ఆచారములు కల్పించుట 'హస్త' మనబడును.

ఈ హస్తములు ముఖ్యముగా మూడు విధములు.

- (1) అసంయుత -- ఒక చేతితో ప్రదర్శించునట్టివి.
- (2) సంయుత -- రెండు చేతులతో ప్రదర్శించునట్టివి.
- (3) సృత్రిహస్తములు ప్రత్యేకముగా సృత్త సృత్త విన్యాసములలో ఉపకరించు నట్టివి.

ఈ హస్తములనే 'మండ్రల'నికూడా ప్రస్తుతము పిలుచుచు న్నాము. కాని పూజా సమయములందు ఉపయోగించెడి హస్త విన్యాసములు మాత్రము 'మండ్ర'లని పిలువబడును.

అసంయుత హస్తములు: 30

పతాక, త్రిపతాక, అర్ధ పతాక, చిత్తరీముఖ, మయూర, అర్ధచంద్ర, ఆరాళ, శుభితుండ, ముష్టి, శిఖర, కపిత్థ, కటకాముఖ, సూచి, చంద్రచక్ర, పట్టికోకి, సన్నీకీర్ణ, మృగీకీర్ణ, సింహముఖ, లాంగూల, అలపద్మ, చతుర, త్రిమర, హంసాస్య, హంసపక్షి, సందంశ, ముకుళ, తామ్రచూడ, త్రికూల, ఊర్జినాభ, దాణ.

సంయుత హస్తములు: 24

అంజలి, చిహ్నీత, కర్కట, స్వస్తిక, దోల, పుష్పపుట, ఉత్సంగ, శివలింగ, కటకావర్తన, కర్తరీ స్వస్తిక, శక్తిట, శంఖ, చక్ర, సంపుట, పాళ, కీలక, మత్స్య, కూర్మ, వరాహ, గరుడ, నాగబంధ, ఖట్వ, భేరుండ, అవహాత్రి.

సృత్రి హస్తములు: 11

గజదంత, తలముఖ, విప్రకీర్ణ, సూచీవిద్వ, సలిసీ సరోజ కోశ, మకర, జ్ఞాన, పల్లవ, అర్ధరేచిత, కేశబంధ, కపిత్థ, పార్శ్వమండల, త్రిపతాక పక్షవంచిత, కరిహస్త, ఉర్ధ్వమండల, ముష్టి, స్వస్తిక, ఉద్యుత్త, పురోమండల, వితంబ, ఉల్బణ, ప్రయుక్తాలపల్లవ, అతాకర, సూచికాస్య ఉరపార్శ్వమండల, దండపక్షి, పక్ష ప్రత్యోతిత, ముకుళస్వస్తిక, రేచిత, అవిత్త వక్ర, ఆరాళ కటకాముఖ, ముద్ర, గరుడపక్షి, వరదాభయము.

ఇవి గాక సృత్తమునందు--

పతాక, శిఖర, కటకాముఖ, పల్లవ, త్రిపతాక, పాళ మొదలైన హస్తములు ఉపయోగించబడును.

(4) గ్రీవము :

సహజముగానున్న మెడను అభినయమందుగాని, నృత్య మందుగాని, యిరుప్రక్కలకుగాని, ముందు వెనుకలకుగాని, అర్ధ చంద్రాకారముగా గాని, ఒక భావము వ్యక్తపరచుటకు కదిలించుట గ్రీవాభినయ మనబడును.

గ్రీవాభేదములు -- 19 విధములు.

దిత, విదుత, అఘాత, అవఘాత, కింపిత, అకంపిత, ఉద్వాహిత, పరివాహిత, అంచిత, నిహంచిత, పరావృత్త, ఉక్షిప్త, అదోముఖ, రోలిత, తిర్యాన్నతోన్నత, స్కందానత, ఆరాత్రిక, సమ, పార్శ్వాభిముఖ.

(5) దృష్టి :

వివిధ రకములైన చూపులద్వారా భావము వ్యక్తపరచుట ముఖ్యముగా మూడు విధములు.

త్రివిధ దృష్టి భేదము --

రసదృష్టి, స్థాయీ భావ దృష్టి, వ్యభిచారిభావ దృష్టి రసదృష్టి-- 8 విధములు.

కాంతి, హాస్య, కరుణ, రోద్ర, పీడి, ధియాన, ఓభయ, అదృశ.

స్థాయీ భావదృష్టి-- 8 విధములు.

స్నిగ్ధ, హృష్ట, దీన, కృద్ధ, దృప్త, ధియాన్విత, జగుప్స, విస్మిత.

వ్యభిచార దృష్టి--20 విధములు.

కూన్య, మలిన, శ్రాంత, లజ్జిత, శంకిత, ముకుళ, అర్ధము కుళగ్లాన, జిహ్వా, కుంచిత, వితర్కిత, అభితప్త, విషణ్ణ, లలిత, అభేకర, వికోష, విక్రాంతి, విప్లుట, త్రాస్త, మదిర.

(6) వద విన్యాసము :

నృత్యమూడు సమయమందు పాదములను వేయు విధములు (పాదముల కదలికలు) 32 తీరులుగా నుండును.

చలనము, సంక్రమణము, సరణము, కుట్టనము, యంతి
రము, లోలనము, విషమ సంచారము.

అంచిత, కుంచిత, సూచి, అగ్రతల సంచార, ఉష్ణత్విత,
సమ, సారిక, అర్చి పురాతిక, స్వస్తిర, స్ఫురిక, నికుట్టక, తలో
తేప్ప, జుష్పోతేప్ప, వేష్టన, అర్ధస్కరితి, చుత్త, పురాతిక,
ప్రవృత్త, ఉల్లోల, సమస్కరితిక, లతాక్షేప.

ప్రేంఖణ, సమోత్సారిక మండల, లలిత.

(7) స్థానకములు :

స్వత్యమును ప్రారంభించునప్పుడు, ముగించునప్పుడు,
వివిధ రసములను ప్రదర్శించుటకు ముందు నిలువబడవలసిన పద్ధ
తులు 32, పీనినే స్థానకములందురు.

ఆయర, అవహిత, అశ్వక్రాంత, మోటిక, వినివృత్త,
జంద్ర, చంద్రిక, సమపాద, చైతాని, మండల, ఆరీధ,
ప్రత్యారీధ, స్వస్తిర, పర్ణమాన, సంద్యావర్త, చతుశ్శ్రీ, పార్థి
పీడ, ఏకపార్శ్వ, ఏకజాను, పరివృత్త, పృష్టోత్తాన, ఏకపాద,
బ్రహ్మ, వైష్ణవ, శైవ, గరుడ, సమసూచి, విషమసూచి
మరియు ఖండసూచి, కూర్మాసన, నాగబంధ.

(8) చారి :

పాదములు, మోకాళ్లు, ఊరుపులు, నడుము, పీని యొక్క
చేరికచే ప్రదర్శించుటకు విన్యాసము 'చారి' యనబడును.

చారి ప్రముఖములు.

అందు

ఆరాళచారి -- 9 విధములు.

భూచారి -- 16 విధములు.

'ఆరాళ చారి' అనగా భూమిననుకొనక ప్రదర్శించునట్టి
క్రమము లేక నిలువబడి ప్రదర్శించునట్టిది.

'భూచారి' అనగా భూమిపై ప్రదర్శించునట్టిది లేక మండెగా
గూర్చొని ప్రదర్శించునట్టి విన్యాసము.

ఆరాళచారి - సమప్రేంఖణ, సారిక, అగ్రస్థిత, విద్యుల్లిల,
ఖడ్గబంధ, రేఖాబంధ, యంతోల్లిలిత, కుండల వర్తక, విచిత్ర
భూచారి - సమపాద, చాష, స్థితావర్త, విచ్యవ, ఉధృత, అడ్డిత,
వక్త్రబంధ, జనిత, ఉత్స్యందిత, న్యందిత, శకటాస్య, అవస్యం
దిత, సమోత్సారిక, మత్తలి, అద్యాత్మిక, ఏకకాక్రీడిత.

(9) కరణములు :

స్వత్యములో వివిధ విన్యాసములందు పాదములను, హస్త
ములను జేర్చి క్రమ పద్ధతిని ప్రదర్శించుట కరణము.

కరణములు -- 108

రాళములు -- 108

రాళములు, కరణములు, సూట యెనియది యున్నను
సాచారణముగా అన్నిటిని స్వత్యముందు ఉపయోగించము. రాస
ప్రత్యేకముగా నంది స్వత్యములు, సప్తలాస్యములు మొదలైన
స్వత్యములందు వచ్చు రాళములు.

వినియతి, రుద్ర, లక్ష్మి, గజలీల, పీర పద్రిమ, రాజ,
చూడామణి, సింహనందన, రురంగ లీల, రంగ ప్రదీప, హంస
నాద, విజయరాళ, మకరంద, మల్లరాళ, సమితాళ, పూర్ణ కంఠిల,
లీలాతాళ - మొదలైన రాళముల గూర్చి.

అతిక్రాంత, శకటాస్య, మయూరి లలిత, గింగావతరణ,
లలాట తిలక, తలపుష్పపుట, ఘంజంగ క్రాస, తలసంబోధిత,
లలిత, దండపాద మొదలైన కరణముల గూర్చి అచ్చటచ్చట
విపులముగా జటలతో గూడ జేర్చి వ్రాసియున్నాను.

(10) అంగహారములు :

పై కరణముల యొక్క చేరిక పైన అంగహారము
లేప్పుడు చున్నది.

ప్రతి కరణము ఒక్కొక్క ప్రత్యేక రాళము నందు గాని,
గలియందు గాని ప్రదర్శించబడును. అంగహారములుగాక, అవసర
మును బట్టి చిత్రవిచిత్ర విన్యాసముల ప్రదర్శనతో ముగించబడును.

కరణము - పాదము, హస్తము యొక్క ప్రసారముతో
గూడిన ఒకే ఒక్క విన్యాసము మాత్రము.

అంగహారము-సంపూర్ణ విన్యాసములు గలిగి, ముగింపును
గూడ గలిగియుండును.

కనుకనే

అడవును - కరణమనియు

జరివి-అంగహారమనియు, ప్రాంతీయ స్వత్య పరిభాషలో
వాడుట గలదు.

అడవు - ఒక ప్రత్యేక విన్యాసము మాత్రము.

ఉదా:- తైయ్యందరా తైయ్యతై ||

ఈ శబ్దములకు ఏర్పడిన హస్తపాద విన్యాసము అడవు. ఇతి - కొన్ని అడవుల చేరికతో ఏర్పడి ముగింపును గలిగి యుండును.

ఉదా:- తైయ్యందరా తైయ్యతై - రాకు దణకు జణు రాదిరై ||

ఈ విధముగా యిరు ప్రక్కలకు విన్యాసము జేసి పదప-

తైరై దిత్తతై - తై । తైరై దిత్తతై - తై

తైరై దిత్తతై । తై దిత్తతై ।

తై దిత్తతై । తై ||

పై విధముగా ఒకే విధమైన శబ్దములకు మూడు సార్లు పడి, యెడమలకు ఆది ముగించుట ఇతి.

అంగహారములు - ॥ విధములు.

లరిత, విక్రమ, కారుణ్య, విచిత్ర, విరిల, భీమ, విక్రమతః ఉగ్రతర, శాంతిజ - -

వీనినే 'సవరిస అంగహారము' అనెదరు.

రరణములు. అంగహారములు రసభావములు లేనట్టి స్మృత ప్రాచీనాస్మృత గలిగిన విన్యాసములుగా చెప్పియుండుటచే 'సవరిస అంగహారములు' గురించి మనకు సందేహము గలుగ వచ్చును. రసాభినయము రెండు తెలిగులుగా నున్నది.

(1) గాన ప్రాచీనాస్మృత గలిగి ఆ గానములోని భావము సనుసరించి వివిధ రసములు ప్రదర్శించుట.

(2) ఆ యా రసమునకు తగిన విధమున తాళములను, జతులను, స్వరకల్పనలను కూర్చుకొని వాద్యముల యొక్క సహాయముతో రసములను ప్రదర్శించుట.

ఈ రెండు విధములైన ప్రదర్శన క్రమమును నాట్యకళా వేత్తలు ప్రచారములోనికి తెచ్చిరి. ఆయారసమును ఒప్పించుటకు అంగ విన్యాసము జేయవలసి వచ్చినప్పుడు-

గీతములు గాని, పదములు గాని అభినయించునపుడెట్లు వివిధ సంచారుల ద్వారా ఆయారసములను పూర్తిగా వ్యక్త పర చెడమో - అట్లే కేవలము వాద్య సంగీత ప్రాధాన్యముగా రస ముల నభినయించ వలసి వచ్చినప్పుడు వివిధ అడవుల చేరికతో

గూడిన ప్రదర్శన ద్వారా ఆ రసోత్పత్తి ప్రేక్షకులలో గల్గునట్లు స్మృత మాడబడును.

ఉదా:- పర్య దినములందు ఆలయములలో జరిగే 'బరిహరణ' స్మృత్యారాధనలోని ఒక స్మృత్యము (ఇంద్ర స్తవము) గూర్చి వ్రాస్తున్నాను.

ఈ స్మృత్యారాధన పెద్దమేళము (దోలు, సన్నాయి) యొక్క సంగీతారాధన తరువాత ప్రారంభమగును. పెద్ద మేళ గాండ్రు ప్రదక్షిణము ముగించిన పిదప, చిన్న మేళము వారు - చ్యుదంగము, ముఖపీఠ, శుక్రి, దేవదాసీలు, బరిహరణ గీర ముల పాదే దేవయాక్షులు, పీఠందటా రిలిసి ఈ ఆరాధన ప్రారంభించెదరు. ఒక్కొక్క దిక్కునకు వచ్చిసంతనే అచ్చట నిర్వి యాక్షులు స్తోత్ర గీతములను పాడెదరు.

“ఏతదింద్య గద్యప్రియః

దేవ గాంచార రాగ ప్రియః

సమరాళ ప్రియః

మేఘ నాద వాద్య ప్రియః

లరిత స్మృత ప్రియః

రత్నరూప గీతాను సార వాచ్య ప్రియః”

యాక్షులు స్తోత్రము నాపినంతనే వాద్యములు ఆ రాగ మును, తాళమును వాయింపెదరు. తరువాత ఈ క్రింది గీతము సనుసరించి దేవనర్తకి నాట్యమాడును.

గీతము:-

సరిల సురవర మరుట మణి ముగ్ధ

మిందితాంఘ్రి సరోరుహం

దీనుజ నిరసన విబుధ జయకర

పజ్జిపాణి శచీవతిం

రజిత గిరివర విలసదలిసి

హస్తీ మస్తకి నిష్ఠితం

రిలిత కరహిత పటహిటికృత

మింద్య తాళ యదం మహాత్ ॥

ఈ స్మృత్యము ముగిసిన పిదప క్రింది శబ్దములకు స్మృత్యము ప్రదర్శించును.

ఇతి - ఇంజం కీటకీట

కిణాంగ కీటదరి

తకిట దికిట దరి

తహంత కుంతక

ఏక తమిళుడు దరికిట

దత్త తాహత జేం-

దత్తజేం - తాకిట జేం -

దరికిట జేం -

౧౮— దిగితరి దిగితరి దిత్త, దిగినగ దిగితరి
దిత్త దిత్తనగ దిగితరి జగతరి దదీంత
జగనగ జగనగ దిత్తకి జగజగ జణ
జగదిత్తగనగ జం తజ్జం -

రీరిరి - జగ జగ జంతరి - జంకిణ రేకిణ
తగ నగ దిత్తగ - తమందరితకిణ
తత్తాం దిత్తాం తాకిట తెయ్యా
తత్త జంతక తాహత తెయ్ ॥

ఈ నృత్యము 'లలిత' మునకు సంబంధించినట్టిది. ఇందలి
అంగచలనము శేవలము రస భావములు లేని నృత్యముగా గాక,
సస భావములతో కూడిన ప్రదర్శనముగా నుండును. శబ్దములు
గూడా అందు ఒప్పించ వలసిన రస ప్రదర్శనకు అనువైన విధ
మున కూర్చ బడియుండును.

౯ సాధనము—

అంగిరి, వాచికి, అహార్య, సాత్వికముల ప్రదర్శనము
చార్లూ ఒక పాటలోని భావమును ప్రదర్శించు అధినయము.

(11) గతి :

చతురశ్ర, త్రిశ్ర, మిశ్ర, ఖండ, సంక్లిష్ట, అని గరులు
ఐదు విధములు.

చతురశ్ర - 4 అక్షరముల నడక గలిగినట్టిది. (తకిటర)

త్రిశ్ర - 3 " " " (తకిట)

ఖండ - 5 " " " (తక తకిట)

మిశ్ర - 7 " " " (తకిట తకతక)

సంక్లిష్ట - 9 " " " (తక తకిట తక తక)

ఇవిగాక

మరాళ, మయూర, సింహ, కురంగ, గజ, శుక, మొద
లైన గతులు గూడ నున్నవి.

ఈ గతులన్నియు ముఖ్యముగా తాళలయలకు సంబంధించి
చేయబడే నృత్యమునందు, కరణాంగహార ప్రదర్శనము నందు
ఉపయోగించిన, నృత్యము రమణీయముగా నుండును.

(12) తాళము :

నృత్యమున కుపయోగపడే 108 తాళములు గాక, నేటికాల
ములో ప్రచారములోనున్న తాళములు.

ధృవ, మర్రి, రూపక, త్రిపుట, యింపె, అట, ఏక-ఈ
ఏడు తాళములు ఐదు జాతులలో ప్రస్తారముచేయబడి 36 తాళము
లగుచున్నవి. ముప్పది ఐదు తాళములందును 10, 12 తాళముల
కంటే గాత్ర సంగీతమునందు ఉపయోగ పడుట లేదు. ఇక 108
తాళముల విషయము. ఇవి గాత్రము కంటే నృత్యమునకే. యెక్కు
వగా ఉపయోగము. అందును 'కేళికా' ప్రదర్శనము నందు
కంటే ఆలయ నృత్యములందు ముఖ్యముగా వీని యొక్క ఉప
యోగము కానవచ్చుచున్నది.

పంచముఖ తాళములు—చాచ్చత్తుట } సంపద్యేష్టక
చాచపుట } ఉద్యుట.
షట్ పితా పుత్రిక }

వినాయక, దుదర్శి, లక్ష్మి, విష్ణు, బ్రహ్మ-ఈ తాళము
లందు ఆయా దేవతలకు సంబంధించిన కొస్తుభములు లేక కవు
తము లాడబడును.

కవుతమనగా కొన్ని మృదంగ శబ్దములతో గూడిన
జతులు, ఆ యా దేవతల స్తోత్ర, గీతములతో చేర్చి ఒక పాటగా
వ్రాయబడిన ప్రత్యేక ఆరాధన సంగీత రచన.

క - అధిదేవత సరస్వతి - తెల్లని రంగు

పు - అధిదేవత మహాలక్ష్మి - ఎరుపు రంగు

త - అధిదేవత పార్వతి - నలుపు రంగు.

ఈ ముగ్గురు అధిదేవతలకు చెందిన అక్షరముల యొక్క
చేరికతో యేర్పరువ బడిన ప్రత్యేక నామము కవుతము.

(13) సప్తలాస్యములు :

శుద్ధ, దేశి, పేరిణి, పేర్రింజణ, దండిక, కుండలి, కలశ
అని లాస్యములు ఏడు విధములు.

ఈ లాస్యములు ప్రపంచములో ప్రచారములోనికి వచ్చిన
తీరు - కైలాసమునందు నృత్యోత్సవ సమయమున వరమ శివుడు
ఉల్లాసముతో సప్త తాండవములను సర్తనము నల్పగా, పార్వతి
నట మహానటు ననుసరించి నాట్యమాడెను. అంతట శివుని యొక్క
నాట్యము సప్త తాండవములుగా రూపొందగా, కోమల కరణాంగ
హార విన్యాసము గల్గిన పార్వతి నృత్యము సప్త లాస్యములుగా
రూపొందినది.

పాద భేదములు

పాదభేదములు 34 విధములు అందు ముఖ్యమైనట్టి 7 వర్ణములను గూర్చి తెలుపుచున్నాను

1) చలనము 2) సంక్రమణము 3) సరణము 4) కుట్టనము 5) లట్టికము 6) లోలికము 7) విషమసంచారి.

1. చలనము:- సమముగానున్న పాదములను ఉన్నచోటనే కదిలించుట చలనమందురు.

ఉపయోగము:- వల్లెఅందలి పూజారయొక్క నాట్యములందును, శివతాండవమునందులీ అంగహార ప్రదర్శన ప్రారంభమునందును, భార్య పృథ్వీము, యంకారపృథ్వీమునందును ఉపయోగపడును.

2 సంక్రమణము:- పాదమును చక్కగా పైకెత్తి అడుగులు వేయుట సంక్రమణమగును.

ఉపయోగములు:- వర్తనముయొక్క ముగింపునందును, (అనగా ముక్తాయంశల ప్రదర్శనము) త్వరితగతిన ప్రదర్శించు అడుగులకు, అదవుసాము అభ్యాసమునకు ఉపయోగింతురు.

3. సరణము:- పాదములను భూమినుండి పైకెత్తకుండా ముందువకు వదలిన సరణమనబడును.

ఉపయోగములు:- నదీప్రవాహముయొక్క ఉధృతమును, పృథ్వీముయొక్క అంతఃకలనము, లాస్యపృథ్వీప్రదర్శనమునకును, శృంగారరసప్రదానగర్భిత గర్భిత వర్తన విన్యాసమునకును ఉపయోగపడును.

4. కుట్టనము:- కాలియొక్క ముందటి భాగమునుగాని మితమును గాని, పూర్తిపాదమునుగాని ఉ మిపై కొట్టుటను కుట్టనమనబడును.

ఉపయోగములు:- శృంగారరస వంబంధమైన తృప్తి ప్రదర్శనములలోను, చారీనాట్యమందును, వివిధరకములైన అదవు విన్యాసములతో కూడిన జలి విన్యాసములందును ఉపయోగపడును.

5. లట్టికము:- రెండుకాళ్ళను స్వస్థముచేసి యడు ప్రక్కలకు కాళ్ళను పైకెత్తుచు ఎగురుచుప్రదర్శించుట లట్టికమగును.

ఉపయోగములు:- ఆకాశచారీ ప్రదర్శనము నందును, ప్రాంతీయ నృత్య ప్రదర్శనమునందును ఉపయోగింపబడును

6. లోలనము:- పాదములను యరుప్రక్కలకు వలయాకారముగా త్రిప్పుతూ విన్యాసముచేయుట లోలనమనబడును.

ఉపయోగములు:- భ్రమర విన్యాసమునందును, కరణముల యొక్క ప్రదర్శనమునందును ఉపయోగింపబడును.

7. విషమసంచారి:- పాదముయొక్క ఒక భాగమును భూమిపై ఆనించి కదలించిన విషమసంచారి యగును.

ఉపయోగము:- అద్భుతరస ప్రదానగర్భిత నృత్యములు ప్రదర్శించుట యందును, ప్రాంతీయనృత్యములందును, ముఖ్యము నృత్యమందును ఉపయోగింపబడును

...o...

శృంగ నాట్యము

స్థానక, భూచారి, ఆకాశచారి, అంగహారములయొక్క కలయికచే యేర్పడు వర్తన విశేషమే శృంగ నాట్యము.

ఈ శృంగనాట్యమును గూర్చి భరితార్జునునందు తెల్పిన వివరములు:-

వసంతోత్సవ వసుయందు పాల్గొని సరసేశ్వరులు తైలాన వర్ణక శిఖరముపై విహారార్థమువెళ్ళినపుడు జగన్మాత శంకరుని 'ఆకాశచారి' విన్యాసక్రమముగూర్చి తెల్పుచుని కొరగా వరమశివుడు, అంబప్రీత్యర్థము "శృంగనాట్యము" ప్రదర్శించెను.

శృంగనాట్యము:-

ఒక అంగహారమునకు రెండు 'చాళి'లను విన్యాసము చేయును.

జేర్పి విమర్శ సానమును జతపరచిన - అట్టి నాట్యక్రమము శృంగనాట్య మనబడుచున్నది.

ఈ నాట్యక్రమము ఆకాశచారితో ప్రారంభమై భూచారితో ముగియుచున్నది. ఈ రెండు చారి విన్యాసముల నకును అంగ హారముతో మొదటి వద్దతి ప్రదర్శనముండును.

అంగహారము:-

లలిక అంగహారము	—	5	విన్యాసములు
విక్రమము	—	3	"
కారుణిక	—	4	"
విచిత్ర	—	2	"
వికల	—	2	"

Note : ఒక్కొక్క అంగహారము 1, 5 విన్యాసక్రమములు కలిగియుండును.

శృంగ నాట్యములో:-

ఒక ఆకాశచారి తరువాత అంగహారముగోవి ఒక విన్యాసము మాత్రము ప్రదర్శించి భూచారి వట్టవలెను. మిగిలిన అంగ హార విన్యాసములకుగూడా అట్లే వివిధ ఆకాశచారి, భూచారి క్రమములను జేర్చివట్టవలెను. ఒకే ఆకాశచారికి అంగహారము వందలి సంపూర్ణ విన్యాసము పట్టుట సంప్రదాయము గాదు.

శృంగనాట్యము — 1 వ విధము

శృంగనాట్యము - మొదటి విన్యాసము ఆకాశచారి సమ ప్రేంబితో ప్రారంభింపబడి ఆయకస్థానకము చేర్చబడును. ఎమ్మట లలితకరణముగోవి మొదటి విన్యాసము, అటుపై అవహిత స్థాన కము చేర్చిన ఎమ్మట సమపాదచారి ప్రదర్శించి అశ్వక్రాంత స్థాన కముతో ముగించబడుచున్నది.

ఇదే విధముగా లలిక అంగహారముగోవి మిగిలిన నాల్గు విన్యాసములు వర్తన మారబడును. శృంగనాట్యముయొక్క సంపూర్ణ స్వరూపము తెల్పుటకుగాను శృంగనాట్యములోని ప్రథమ విన్యాసముగూర్చి వివరముగా వర్ణించుచున్నాను.

శృంగము - మొదటి విన్యాసము

ఇందు వచ్చే చారి విన్యాసములు

ఆకాశచారి-సమప్రేంబిత } అంగహారము:- లలిక
భూచారి-సమపాద } ఇందు 5 భాగములు గలవు

స్థానములు.

ఆయక - అవహిత అశ్వక్రాంత.

కాలును భూమిపైనుండి పైకెత్తి గాలిలో విన్యాసముచేయుట ఆకాశచారి యగుచున్నది.

పాదమును భూమిపైనుంచి వివిధవిధములుగా జరుపుచు విన్యాసముచేయుట భూచారి యగును

సను పింఛన:- సమదృష్టిగల్గి సమపాదమందు నిల్చిన నక్రికి ఇటువంటి ప్రక్కలకు జరులుచు, (ప్రేంబిత విన్యాసం) చేతులను సమముపైనుంచి, ముందు వెనుకలకు వెళ్ళుట, మరల సమముగోరికి వచ్చి - అటుపై ప్రక్కలకు వెళ్ళుట సమప్రేంబిత మగును.

ఇందు ముందుకు వెళ్ళునప్పుడు ఈ విన్యాసము 5 వర్ణాయములు ప్రదర్శింపబడుచున్నది.

సమపాద:- నాట్యములో ముందునకు వెళ్ళునప్పుడుగాని, వెనుకకు వచ్చునప్పుడుగాని, ప్రక్కకు నడుచునప్పుడుగాని రెండు పాదములు ఒకదానితో నొకటి చేర్చియుంచి వర్తింపట సమపాద చారి.

సానము :- నాట్యారంభమందుగాని, విక్రాంతి సమయమందుగాని, ఒక విన్యాసాంతమందు నిలువబడే విధానానికి సానక మనీషేడు

అయలి:- కుడిచేతిని కట్టిపైనుంచి, ఎడమచేతిని దోల హస్తముగా జారవిడిచి విడచట ఆయకము.

అవహిత - ఆయకలోని చేతులు మార్చిన అవహిత మగును.

అశ్వక్రాంత:- చేతులందు కర్రరీ ముద్రపట్టి, కుడి కాలిపై నిలువబడి ఎడమకాలు ముందుకు జారవిడిచిన అశ్వక్రాంతమగుచున్నది.

అలిత అంగహారము:-

1 వ విన్యాసము - వర్తక ఆయతస్థానమునందు విజవదిత నమద్యుష్టి గర్భియుండి 'సూర్య' విన్యాసము ప్రదర్శించుట లలితములోని మొదటిభాగము.

కోమల మలయమాతమునకు మెల్లగా కదిలే దీపకదళి కలా శరీరము చలించజేయుట సూర్య విన్యాసమునందును.

ఒత్తితో వెలిగించబడిన నూనె దీపము మొదట్లో లావుగా నుండి పోను పోను నన్నుచుకుచే పిల్లగాలులకు మొదట్లో చలనము కనబడక పోయిననూ, పోను పోను ఆ చలనము స్ఫురించి

కొన్ని సందర్భముల క్రిందట పితాపురములో నేనుజూచిన ఒక నృత్యప్రదర్శనము గొప్ప తెల్పుచున్నాను.

పితాపురములో పెండేల నృత్యభామ అనే సుప్రసిద్ధ నర్తకి మణి యుండేది. ఆమె భామికావస్తు, గొల్లకలాపములందు అరితేరిన విదూషిమణి. భాగవత పద్య అభ్యసన చవలెననే యభిలాషతో తరచుగా ఆయూరు వెళ్ళేచిది. కచ్చేరీవాట్యము చూడవలెనని కోరికతో ఆమెను కోరిగా, సాధారణముగా భాగవతప్రదర్శనముల విచ్చేవారు మేజావాణి అటయందు పాల్గొనరు గాన, ఆ యూరిలోని మరొకరి ప్రదర్శనము చూడే యేర్పాటు చేసినది.

నాట్యము చేసే జవ్వని కుమారు పదహారు సంవత్సరముల పయస్సు యుండును నాట్యమే పరివృత్తిగా గణపతి యంటి తిద్ద ఆ యూరిలో పేరుబడ్డ నాయకులచేర్చ దాతవిద్య నభ్యసించినది.

ఆమె "కుభలక్షణ పల్లవి"తో ప్రారంభించినది. కుభలక్షణ పల్లవి నాట్యము తూర్పు జిల్లాలలో (వైశాగ్, శ్రీకాకుళం, గంజాం ప్రాంతములలో) ఎక్కువగా ప్రచారములో నున్నది. చతురశ్ర, త్రిశ్రగతులందును లేక ఆది, రూపకములందును నర్తన మూడరును. ఈ పల్లవి అటలో మూడుకాలాలలో అదవులు, జతులు, తీరికలు ప్రదర్శించి బడచున్నది. అది ఆరంభములో ఆమె నమస్థానకములో విజవదిత రెండుచేతులందు పర్థమాన హస్తముపట్టి చతురశ్ర, త్రిశ్రములందు 'సూర్య' విన్యాసము ప్రదర్శించినది. ఆ విన్యాసముపూర్వము పిల్లగాలులకు నన్నగా చలించే దీప కాంతిలో ఆమె శరీరమందలి ప్రతి అంగములోను సుమారుమైన చలనము కావించినది. మృదంగములేదు. కాళములేదు ఆమె పినతల్లిమాత్రము వలతపాడినది. కాని ఆమెగతి విన్యాసముల నెఱుక పడుచుచూ చేసిన ఆ ప్రదర్శనము అత్యద్భుతము. పాదాలతో

చివరలో పూర్తిగా కనబడినట్లు 'సూర్య' విన్యాసము వర్తకి శ్రుదర్శించినప్పుడు కదలిక పూర్తిశరీరమందున్ననూ, శరీరము ప్రక్కలకు కదర్చి శరీరమనందు మాత్రము పూర్తిగా చూడగల్గుచున్నాము. ముందు వెనుకలకు కదలినప్పుడు పూర్తి శరీరములో ఆ కదలిక కనబడుచున్నది. కాని యిట్టి విన్యాసము గాంచుట చాల అరుదు. నేటికాలములో ప్రదర్శించబడే భరతనాట్యములందు ఎన్నియో విధములైన 'అద్ధి' విన్యాసముల జూచిననూ పరిపూర్ణమైన * 'సూర్య' విన్యాసముగాంచుట బహు అరుదుగా నున్నది.

మెత్తని మువ్వలచప్పుడు, పాదపైభాగములో కనీ కనబడకట్టి చలనము, ఊరువులందు ఆ తంతు కౌంచెము నృష్టమైన కదలిక కటిభాగము మరికొంక నృష్టత, పక్షభాగమందు పొండికతోగూడిన చలనము, శిరోభాగములో రాంతినంతమైన చూపుకో నృష్టతగల్గిన చలనము - యదంతయు కొన్ని క్షణములలో జూచిన విన్యాసము. శరీరములో ఒక పిమ్మక్కాంతి ప్రవేశించి పంచలనము కల్గించి వట్లు, మెఱుపుతీగ మెరసి మాయమైనట్లు శ్రమగొల్చి ఆ విన్యాస మందము గల్గి చినది. పిమ్మట త్రిపుట విన్యాసము, నేత్ర విన్యాసము, శిరోదేధములను ప్రదర్శించి అదవుల ట్టినది మదరాసు మొదలైన ప్రాంతము లో సంతకంబై సాగనైన అదవుజాతి విన్యాసము చూసినానుగాని, బ్రాహ్మక కళాకారుల ప్రదర్శనములలో గూడ యింత చక్కటి 'సూర్య' విన్యాసము చూడలేదు. ఇదియే శాస్త్రీయ పద్ధతిలో ప్రదర్శించబడిన 'సూర్య' పద్ధతి. శరీరము లోని వివిధ అంగ ప్రత్యంగములలోని, కదలికలలోని తూకము ఈ విధముగా నుండవలెనని తెలిసికో రగినవిధంగా యుండిన ప్రదర్శనము ఆ జవ్వని కళలో చూడగల్గినాను

"రేపు వత్తుకగాని తూరుపు తెల్లవారే

పోరా యీ వేళకు

నా పతి జూచిన రాపిడి చేయును

కాపురమున నేడు కడగ ద్ల పాపును"

ఈ పరకీయనాయకము అభినయించినది. ఆమెకు అభినయము మంచిశృప్తాయము ఆ అస్తమలపొందిక నూజ త్వములో గూడిన భావప్రదర్శన విధనందాదుల ప్రదర్శన యందు జూచిన నేర్పరితనము చూచినప్పుడు కళాసృష్టి ప్రత్యక్షముగా మూల్యమైనట్లు తోచినది అంకవిద్యయుండి యూరును పేరును లేకుండ వారు మూలపదీయులగుటకు కారణమువారు జన్మించిన

క్రమ పద్ధతిలో ఈ విన్యాసముల ప్రదర్శన కల్గివట్టింది, శృంగ నర్తనము మొదటి విన్యాసమగుచున్నది.

ఇక 'లలిత'ములో మిగిలిన 2, 3, 4, 5 భాగముల నెట్లు వర్తన మారవలెనను నందేహము గల్గవచ్చును.

ఆ యా భాగముల్లోని విన్యాసము నాధారముగ జేసికొని చారీ స్థానకముల నేర్పరచుకొని వర్తన మారబడుచున్నది. మరి కొన్ని నేళండు అంగహారభాగములు మారిననూ చారీస్థానకములు అవియే పట్టబడుచున్నవి.

ఈ నాట్యములనుపయోగించవలసిన తాళములు:-

188 తాళములందు ఏయే భాగములుగల తాళములు (లఘు, గురు, స్లుతములు మొదలైనవి) ఈ నాట్య విన్యాసమునకు ఉపకరించునో అట్టి వానిని నిర్ణయించుకొని ఆ యా తాళములకు నృత్యవిన్యాసములకు తగిన చృదంగ శబ్దములతో తక్కారము, జరి, తీర్మానముల నేర్పరచుకొని వర్తన మారబడును.

....0....

శృంగనాట్యము - 1 వ విధానము

అకాళచారి — సమప్రేంబము
స్థానకము — ఆయత్త
అంగహారము — లలిత
స్థానకము — అవహిత

సాంఘిక వాతావరణముని తెలిసికొని చాల చింతించినాను. కాని అట్టి విద్య నేటికాలములో భరతనాట్యము ప్రదిర్పించే పేరొందిన కళా కారులలో గూడ చూచుట అరుదు. ఇది వీరికి వంశ పారంపర్య ముగా అభివవిద్య.

అప్పటిలో ఆమె విద్యాప్రచారమునకు నేను యే విధము గాను వహకారము చేయలేకపోయాను. మరల కొంతకాలమునకు అదటి వెళ్ళినప్పుడు ఆమె గుఱించే అడుగగా, ఒక ధనవంతుని బోషణలోనికి వెళ్లటచే నాట్యవిద్య విరమించుకోవలసినట్లు తెలిసి కొని వచ్చుడు చాల భాద గల్గినది.

.0....

భూచారి — సమపాద
స్థానక — అక్షర్రాంత

....0....

శృంగనాట్యము - రెండవ విధానము

అకాళచారి — సారికచారి
స్థానకము — మోటిక
అంగహార — విక్రమ మొదటిభాగము
స్థానకము — వినివృత్త
భూచారి — చాపగతిచారి
స్థానకము — ఐంద్ర

... 0

శృంగనాట్యము - మూడవ విధము.

అకాళచారి — అగ్రస్థిత
స్థానకము — చాందీక
అంగహార — చారుణిక
స్థానకము — నైష్ఠవ
భూచారి — స్థితవర్త
స్థానకము — సమపాద

....0....

శృంగనాట్యము - నాల్గవ విధము.

అకాళ చారి — విద్యుచ్ఛీల
స్థానకము — వైశాఖ
అంగహార — విచిత్ర
స్థానకము — మందల
భూచారి — విద్యవ.
స్థానకము — అరీధ.

....0....

శృంగనాట్యము - అయిదవ విధము

అకాశచారి — తదబింద
స్థానకము — ప్రత్యారీధ
అంగహార — వికల
స్థానకము — (సామ్యపాద) సమవదం
భూచారి — ఉదాద్భుత
స్థానము — స్వస్థికము

....0....

శృంగనాట్యము - ఆరవ విధము

అకాశచారి — రేఖాబింద
స్థానకము — వర్ణమానము
అంగహార — భీమ
స్థానకము — సంధ్యా వర్ణము
భూచారి — ఆర్దిత
స్థానకము — పారిషీరిము

....0....

శృంగనాట్యము - ఏడవ విధము

అకాశచారి — దుశితోల్లాసిత
స్థానకము — ఏకపార్శ్వ
అంగహార — వికృత
స్థానకము — ఏకజాను
భూచారి — వక్త్రబింద
స్థానకము — పరివృత్త

—0—

శృంగనాట్యము - ఎనిమిదవ విధము

అకాశచారి — కుండలావర్తక
స్థానక — ప్రస్థితన

అంగహార — ఉగ్రకర
స్థానక — ఏకపాద
భూచారి — జవిత
స్థానకము — క్రాహ్యము

... 0 ...

శృంగనాట్యము - తొమ్మిదవ విధము

అకాశచారి — విచిత్రము
స్థానకము — వైష్ణవము
అంగహారము — కాంక్షజము
స్థానకము — శైవము
భూచారి — ఉత్కృష్టిత
స్థానకము — గౌరీము

... 0 ...

శృంగనాట్యము—తాళముల ప్రచర్యన తీరు

ఉదా:-

శృంగనాట్యము మొదటి విన్యాసము—
ఇందువచ్చే చారి, అంగహారము—
అకాశచారి - సమప్రేరిత
భూచారి-సమపాద
స్థానకములు - ఆయత, అవసాత్త, అక్షక్రాంత

అంగహారము-లిత

ఈ విన్యాసములు తురంగలిలా, కందర్పతాళములందు ప్రదర్శింపబడుచున్నవి.

001-రెండు ద్రుతములు ఒకలమును గలది తురంగము

002-రెండు ద్రుతములు, ఒకలమును, రెండు గురువులు

గలది కందర్ప తాళము.

తురంగ లీలాశబ్దములు జం జం క్రిటతోం-జగ జగధికి తొంగి

కందర్ప శబ్దములు - తరికిణ - కిరికిణ - కిరికిణ కిరి జి

తకణకు జకకిణ తకతకకిణజణు-
తక కకు దరికిణ జగజేం కింతక॥

నమ్రపేణమంచు పాదవిన్యాసము జేయునప్పుడు నర్తకి కుడి యెడమలకు వెళ్లనప్పుడుగాని ముందువెనకలకు వెళ్ళి మరల స్థానమునకు వచ్చినప్పుడు తాళగతి నమగతి కల్గియుండ వలెను.

కురంగలిం 2, 2, 4=8 అక్షరముల కాలము గల దగుటచే నమవిగమలు గల్గియున్నది. అట్లే కందర్ప తాళముగూడా 2, 2, 4, 8, 8-24 అక్షరములు గల్గి నమముగా విన్యాసము చేయుటకు అనుకూలముగా నున్నది. ఒకచో 1, 2, 3=7 అక్షరముల నడకగల తాళము తీసికొనిన విషమగతి గల్గి నమముగా ప్రేణ విన్యాసమునకు కుదరదు. కాన తాళముల విధారణ చేయునప్పుడు ఆ యా విన్యాసముల నడకలనువృద్ధిలోనుంచుకొని తాళముయొక్క నడకను గూడా తెలిసి అనుకూలమైన తాళమునందే ప్రవర్తనము గావించబడును ఇట్లే తాళముల ప్రయోగము జేయబడుచున్నది.

ఈ శృంగనాట్యము ఆలయములలో నస్తలావ్యములకు ముందుగా ప్రదర్శింపబడును. శృంగము, నస్తలావ్యములు, పేరిణి విన్యాసము - ఈ క్రమములన్నింటియొక్క ఆధారముతో యేర్పరుచబడునట్టి నేటి ధరతనాట్య ప్రదర్శనక్రమము. గమకనే ఆ క్రమము నృత్త, నృత్య అభినయాదులు సంపూర్ణ విరామము చెందిన ఒక అత్యుత్తమ సంప్రదాయముగా వృద్ధి చెందినది.

శృంగము—ప్రదర్శన విధానము

శృంగము 1 వ విధము ప్రారంభమునందే చర్చించబడినది కాన రెండునుండి కొమ్మిడివలకు వివరములు తెలుపబడినవి.

శృంగనాట్యము - రెండవవిధము

సారీకచారి:-

ఈచారి విన్యాసము శైవస్థానకముతో ప్రారంభించబడి, ముగించబడుచున్నది.

రెండుచేతులందు 'కుకకుడ' ముద్రనుపట్టి, నర్తకి ఎడమ కాయను భూమికానించి ముందునకు జరుపుచు కుడికారితో నర్తనము వల్పును.

తరువాత మోటికస్థానక నుండి ఎమ్మట 'విక్రమాంగ హార' విన్యాసము చేయబడును.

ఎడమ పాదము నమముగానుంచి, కుడిపాదము ఎడమ పాదమునకు ఆరువ్రేళ్ళు ఎడమగునట్లు కువించి ఊర్వములనుగూ కర్కట శాస్త్రములను రెండుచేతులతో పట్టిన మోడికమగును.

ఈ స్థానకము నుండి విక్రమాంగహార మారవలెను.

వి గమ:-

ఒకచేత పతాకము, రెండవచేత శిఖరముపట్టి, ఎడమ పాదము భూమిపైనుంచి, కుడిపాదముతో త్వరితగతిని విన్యాసము చేయుట. విక్రమములోని ప్రథమ విన్యాసము ప్రదర్శించిన తర్వాత 'వివివృత్త' స్థానకమునందు విలువవలెను.

కాయతో భూమిపై కట్టి వెనుకవ్రక్కకు జూచిన 'వివివృత్త' మగును

ఈ స్థానకమునుండి 'దావగతిచారి' ప్రదర్శింపబడును.

రెండు పాదములను దగ్గఱగానుంచి ఒకదాని తరువాత నొకటి, ఒక అడుగు ఎడమగా జరుపుచు నర్తన మారుట 'దావ గతి' యగును. కుడికాయతో ఈ విన్యాసము ప్రారంభించవలెను.

తరువాత 'ఐంద్రస్థానకము'నందు ముగించవలెను.

చేతులందు త్రివళాకములనుంచి భూమిపైనుంచిన పాదముల నెత్తకుడ కలిపించుట ఐంద్రస్థానకమగుచున్నది.

శృంగనాట్యము-మూడవ విధము

'అగ్రస్తూతచారి' ధనునరెండుచేతులందు ముష్టిహస్తములు పట్టి ఆహస్తములను గారిలో ఎగురవేచి నర్తకి ముందునకుఎగిరి క్షణ కాలము ఆయత్తస్థానకముందు విలుచుట. అటుపై మందగతిలో ముంగళపై నడుచుట. ఈ విన్యాసముచేయునప్పుడు నమదృష్టి కలిగి తుండవలెను. ఎమ్మట రెండు పాదముల ముంగళపై మందగ మనముతో ఏడు పర్యాయములు విన్యాసము చేయవలెను.

కుడిచేతితో 'అర్ధపద్మద్రముత్ర'నుపట్టి కణితాగమందుంచి ఎడమచేతిని తారనైచుట 'ఆయత్త స్థానక'మనబడును.

తరువాత 'దాంద్రికస్థానక'మందుండి కాయతో కాంగహారము ప్రదర్శింపవలెను.

రెండుచేతులతో తాను చూడహస్తములు పట్టి కాళ్ళను ఇరు ప్రక్కలకు కదలించిన 'దాండిక' మగును.

రెండుచేతులతో ముకుళహస్తములు పట్టి తొలివి గొయ్యి దృక్కులు గలిగి పాదములతో చంక్రమణ విన్యాసము ప్రదర్శించిన 'కాదుణి కాంగహారము' అగుచున్నది. చంక్రమణమనగా పాదములను పైకెత్తి పలువరి దిశలను విరిచి విలంబితరయలో కష్టతరముగా విన్యాసము జేయుట అది ముగిసిన తర్వాత 'నైష్ఠవ స్థానక'మందు నిలువవలెను.

ఒక కాలము నహజముగానుంచి రెండవకాలము కొంచెముగా వంచి ప్రక్కకు ఒరుగునట్లుంచుట 'నైష్ఠవ' మనబడును.

ఒక కాలతో వలయాకారముగా భూమిపై విన్యాసము జేసిన ఏడవ రెండవకాలము మొదటిదానితో చేర్చిన 'స్థితావర్తచారి' యగును.

రెండు పాదములను చేర్చి విరిచి, రెండు చేతులను దండలు గట్టి నిలుచుట 'సమపాద' మనబడును.

శృంగనాట్యము-నాల్గవ విధము

సమపాద మందున్న నర్తకి టడికాలుపై నిలువబడి, ఎడమ కాలము పైకి కదలించి, అటుపై ఎడమ పాదముపై విరిచి కుడి పాదమును పైకి కదలించుట 'విన్యాసీలాచారి' యగుచున్నది. ఇందు రెండు హస్తములతో లత, లేక ర తముద్ర పట్టవలెను. రెండుచేతులందు వల్లవ హస్తములను పట్టి శిరమువద్దనుంచుట 'లలిత హస్తము' గుచున్నది. ఈ విన్యాసమును చేయునపుడు హస్తములు వల్లవములవలె కనిపించును.

తరువాత నైష్ఠవ స్థానక ముండి పిమ్మట 'విచిత్రాంగ హారము' ప్రదర్శించవలెను. రెండుకాళ్ళను శిక్కి తానల ఎడముగా నుంచి ఎడమచేత కటకాముఖము, కుడిచేత శిరము పట్టిన 'నైకాని స్థానక' మగుచున్నది.

ప్రతీకత దృష్టికలిగి రెండుచేతులందు సూచీవక్త్రముద్ర పట్టి, పూర్తిపాదముతో భూమిపై తాదనముచేయుచు వర్తనమాడుట 'విచిత్రాంగహారము' గుచున్నది పిమ్మట మండల స్థానకమందు నిలువవలెను.

రెండుకాళ్ళను నాలుకానల ఎడముగా నుంచుట 'మండల స్థానక' మగుచున్నది. పిమ్మట 'విన్యాసచారి' విన్యాసము ప్రదర్శించవలెను.

దగ్గరగా నుండిన పాదములలో నొకపాదమును విడదీసి ఇ. పాదముతో భూమిపై తట్టుట 'విన్యాసచారి' యగుచున్నది. తరువాత 'అలీధస్థానకము'తో ముగించవలెను.

ఎడమ పాదమును భూమిపై స్థిరముగా నుంచి కుడిపాద

మును ముందునకు ఐదు తానల ఎడముగా నుంచుట 'అలీధక' మగుచున్నది. రెండుచేతులందు ముష్టి కటకాముఖ హస్తములు పట్టవలెను.

శృంగనాట్యము - ఐదవవిధము

బ్రహ్మస్థానకమందు విరిచి రెండుచేతులందు 'కర్తరీముఖ' హస్తములనుపట్టి ముందునకు నడచుట 'అర్ధబంధచారి' యగుచున్నది. ముందునకు నడచునప్పుడు ప్రారంభములో కుడి ప్రక్కకు, అటుపై ఎడమప్రక్కకు నడువవలయును. ఇట్టివిన్యాసములు వరుసగా కొన్ని ప్రదర్శించుట అర్ధబంధ మగుచున్నది.

అలీధస్థానక విన్యాసమును ఎడమప్రక్కకు ప్రదర్శించుట 'ప్రత్యాలీధ'మగు చున్నది.

నహజదృష్టికలిగి రెండు చేతులందు ముష్టిముద్రపట్టి రెండు పాదముల చురమలతోగాని, పాద్యములతోగాని భూమిపై తట్టుట 'వికలాంగహార'మగు చున్నది.

అటుపై సమపాదములుగల్గి నిలుచుటకు 'సమపాదస్థానక'మని పేరు.

ఒకపాదము చీలమండ నుండి విడుదలు త్రవ్వగోరుచు రీతిని పైకి తెచ్చి మోకాలువంచి అటుపై దానిని ముంగిలపై భూమిపైనుంచుట 'శిరుద్వైక్రచారి' యగుచున్నది.

రెండుకాళ్ళను న్యస్తీకముగా నుంచుట 'న్యస్తీకస్థానక'మగు చున్నది. అనగా రెండుపాదములయొక్క చిటికెనప్రేక్కు ఒక దానితో నొకటి తగులురీతిని యుంచిన న్యస్తీకమగును.

శృంగనాట్యము - ఆరవవిధము

కాళ్ళను క్రిందికి నెనుకకు లేక, యిరు ప్రక్కలకు ఒకదాని వెనుక నొకటి కదిలించిన 'రేఖాబంధచారి' యగును. ఇందును 'లలితముద్ర' 'శిరోముద్ర' పట్టవలెను. ఈచారి విన్యాసముతో ప్రారంభించి 'తర్థమానస్థానకము' ప్రదర్శించవలెను.

రెండుకాళ్ళయొక్క చురమలు తగులునట్లు క్రింది నిలువ బడుట 'వర్థమానస్థానక'మగుచున్నది.

రెండుచేతులందు 'విశంభముద్ర'ను దరించి కాళ్ళను యిటు నటు కదలించి, పిమ్మట భూమిపైతట్టి నిలుచుట 'భీమాంగహార'

మనవిను. విన్యాసముచేయునపుడు 'ఉల్లోకి తదృష్టి' ప్రదర్శించి, అటుపై నహజదృష్టికలిగి యుండవలెను.

వర్తమానస్థానకమునందలి పాదములను 4౫ అంగుళములు ఎడముగా వుంచి చేతులందు 'మయూర హస్తములు' వట్టిన'నంద్యా వర్త'మగును.

ముంగాళ్ళను దగ్గరగానుంచి నర్తకి ముందునకు వెనుకకు కదలుచు వర్తించిన 'అద్భుత' చారి యగును.

కుడిపాదముయొక్క వెనుకభాగమునుండి ఎడమపాదమును తెచ్చి చీలమండను అనునట్లుంచిన 'పార్శ్వీపీఠ' మగును.

శృంగనాట్యము - ఏడవ విధము

రెండుచేతులందు 'ఉత్తాన వంచిత' హస్తములువట్టి, రెండు కాళ్ళను ఒకచాది తరువాత నొకటి అర్థవంద్రాకారములో విన్యాసము చేయుచు, పైకి కదలించుచు, తర్వాత అయిదడుగులు ముందునకు, అయిదడుగులు వెనుకకు వేయుచు వర్తనము చేయుట 'అంతి' ల్లాభిత చారి' యనబడును.

ఒకకాలును భూమిమీద నహజముగా నుంచి, రెండవచాదిని మొదటిచాదికి ఎడముగా ఎడకుగా విల్పినయడల 'ఏకపార్శ్వ స్థానక' మందురు.

కుడిచేతియందు అరాళము, ఎడమచేతి కుడు శిఖరమువట్టి, పాదములతో చంద్రమణి వందవిన్యాసము జేసిన 'విశ్వకాంగహార' మగును.

ఒక కాలును నహజముగానుంచి, రెండవచాదిని కొంచెముగా మోకాలు వంచి నిలిపిన 'ఏకజానుస్థానక' మగును.

రెండుకాళ్ళను వ్యస్థితముగా జేయుచు మోకాళ్ళను కదిలించిన 'వక్రబిందచారి' యగును.

ఒకకాలుయొక్క మడమకు రెండవచారి చిటికెనద్రేలు తగులునట్లుంచిన 'పరివృత్తస్థానక' మగును.

శృంగనాట్యము - ఎనిమిదవవిధము

రెండుచేతులందు నూచీ ముద్రలువట్టి, చెవులకు దగ్గరగా నుంచి నర్తకుడు ఎడమకాలుపై విలువబడి కుడివ్రక్కకు గుండ్రముగా తిరిగి తరువాత పాదములను విషమవందారి వద్దతిలో నుంచి మరల కాళ్ళను మార్చుచు మూడు పర్యాయములు తిరిగిన

'కుండలావర్తకచారి' యగును. పాదముయొక్క ఒకభాగముపై విలువబడుట విషమవందారి యగును.

ఒకకాలును నహజముగానుంచి, రెండవకాలును మొదటి చాదిపై ప్రేళ్ళయొక్క లోపలిభాగము తగులునట్లుగా నుంచిన 'వ్రష్టోత్తన' స్థానకమగును.

రెండుచేతులందు నాగబిందముద్రలువట్టి, వేత్రములందు క్రోధ దృక్కులు కలిగి ముంగాళ్ళపై విలచి విన్యాసముచేసిన 'ఉగ్రత లాంగహార' మగును.

ఒకకాలును నహజముగానుంచి, రెండవ కాలియొక్క చీల మండమెకభాగము చేతులకు తగులు రీతిని పైకెత్తిన 'ఏకపాద' స్థానక మగును.

ఒకచేతితో కటకాముఖ ముద్రను హృదయమున కెదురుగా వట్టి, రేచిత విన్యాసము ప్రదర్శించుచు, ఆ చేతికి ఎదురుగా నుండు కాలును, భూమిపై ముంగాలుగా నుంచి కదల్చిన 'అవిర' చారి యగును.

ఒక కాలును నహజముగానుంచి, రెండవకాలును మొదటి కాలియొక్క చీల మండపైనుంచి మోకాలు వజకు తెచ్చిన 'ద్రావ్త స్థానక' మగును.

శృంగనాట్యము - తొమ్మిదవ విధము

రెండుచేతులతో రేచిత విన్యాసముచేయుచు, అలీధస్థానక మందు తరువాత ప్రత్యాలీధమందు విల్పుచు, ఈ విధముగా తొమ్మిది పర్యాయములు స్థానములు మార్చుచు విన్యాసములు చేయుట 'విచిత్ర' చారి యనబడును.

రెండు చేతులందు ఏకాక ముద్రలు వట్టి, శిఖరచేతులను కొంచెముగా ముందుకు కడిల్పి, కాళ్ళను రెండుజానల ఎడముగా నుంచిన 'వైష్ణవస్థానక' మగును.

చేతులను మోకాళ్ళపై అవింది, కరుణ దృక్కులు కలిగి కాళ్ళతో బింద, లేక వక్రబిందచారి విన్యాసము ప్రదర్శించిన 'కాంతజాంగహార' మగును.

ఒక కాలును నహజముగా నుంచి, రెండవకాలును మోకాలు దగ్గరవంచి, అద్దముగా మొదటికాలుపై యుంచినయడల 'తైత్తి స్థానక' మగును.

రెండు పాదములను లోపలి వ్రక్కకుగాని, వెలుపలి వ్రక్కకుగాని రేచిత విన్యాసమందువలె త్రిప్పిన యడల అది 'ఉత్పన్నాంతి' చారి' యగును.

ఎడమకాలును మోకాలినద్ద వంచి ముందుకు భూమిపైనుంచి కుడికాలును మడ మోకాలు వద్ద వంచి వెనుక వ్రక్కకు తెచ్చి భూమికి తగులునట్లు ఉంచిన యడల గరుడ స్థానక మగును.

స్వామి సన్నిధిని దేవనర్తకి

సంద్యాసమయము.

రత్నభుజిక సింహాసనముపై అంది అసీనమై యుండగా, విష్ణు మృదంగమును మధురముగా పలికించగా, బ్రహ్మ తాళదారియై వివిధ జతుల, గతుల విన్యాసము దెల్పగా, దేవేంద్రుని మురళి ముద్దులొక్క గానము జేయ, చదువులతల్లి సరస్వతి వీణ తియ్యగా ఆలించగా, లక్ష్మి గీతము పాడగా, నారద తుంబురులు సహకార గానము నల్పగా - గంధర్వ, యక్ష, కిన్నెర, కింపురుష, విద్యాధరులెల్లరు ఆనంద పారవశ్యమున నృత్యమును తిలకించగా, పరమశివుడు రైలాసముపై 'సంద్యా తాండవము' నల్పే సమయము.

సంద్యారణ కాంతిలో ఆలయ స్వర్ణ గోపురము తళతళ మెఱియు చుండును. ఆలయ పొంగణము నన్నాయి, మంగళ వాద్య సంగీతము భక్తి పారవశ్యము కలిగించుచుండును. నాడు దేవనర్తకి వ్రధమ నృత్యారాధన, చంద్రోదయమైనంతనే ఆలయము లక్ష దీపములతో అలంకరించబడును. గణగణ గంటల నాడులతో, భక్తుల జయజయ ధ్వనులతో, సన్నాయి సంగీతముతో, భేరి, డక్కా వాద్యములతో పూజారుల మంత్ర పఠనముతో ఆలయము కళకళలాడుచుండును.

కుంభహారతి సమయము. నాట్యదారుడు, గాయకులు, వాద్యకులు వెంటరాగా, దేవనర్తకి స్వామి సంసేవార్థము ఆలయము వ్రేవేళించును. అమె తెల్లని పట్టి వస్త్రమును ఆలయ సంప్రదాయము ననుసరించి కాసిబోసి వచ్చును. (అభిరహితవరములు వివిధముగా విచ్చినాను.) వసుపు పారాణి పాదములపై నల్లని చారముతో అల్లబడిన వెండిమువ్వలు చూడముచ్చటగా నుండును. అమె గర్భాలయములోని స్వామి కెదురుగా నమ భంగిమలో విలబడును. పూజారి కుంభహారతిదెచ్చి అమె కందిచ్చును. మంగళ వాద్యములు హారతి పాటల నాలపించగా ఆలయములో గంటలన్ని ఒకేసారి ధ్వనించగా, నగారా, శంఖము, బాకా, డక్కా, సూర్య చంద్రమండల వాద్యములు, కుద్ద మద్దెల, పంచముఖ మొదలైన వాద్యములు వివిధ నాడములలో స్వామిని ఉపాసించుచుండగా దేవనర్తకి 'హారతి' విచ్చును. ఒక విమిషము విశృంభము. తరువాత అదారుడు 'కుతప' విన్యాసము జేయును. (ఆలయములో స్వామికి దేవనర్తకి 'పుష్పాంజలి' నమర్పించి నస్తరాన్యములు, కవుతము

నాడునప్పుడు నాదారుడు, మార్దంగీకులు మొదలైన యితర వాద్యకులు, గాత్ర పాటకులు, తాళదారి విలబడవలసిన శాస్త్రీయ విభాసమునకు 'కుతప'మని పేరు. ఈ క్రమమెట్టిదనగా నర్తకి నడుమ నుండగా, అమెకించుక వ్రక్కగా (కుడివైపు) నాట్యదారుడు, తాళదారి, అమె కిరువ్రక్కగాని ఒక వ్రక్కగాని మార్దంగీకులు వారి నడుమ నర్తకి ననుసరించి శ్రీ పురుష గాయకులు. కృతి, ముఖవీణ, వేణువు మొదలైన వాద్యకులు యుండవలెను. ఇట్లు యేర్పాటయిన, సంగీతము చక్కగా పూరింపబడి మేళము రత్తి కట్టును.)

అటుపై దేవనర్తకి 'తలపుష్పపుట' కరణములో విలబడును. ఆలయ పూజారి పుష్పములను, తులసి దళములను అమె దోసిలియందుంచును. అంత నామె విష్ణుదేవుని స్తోత్రము చేయుచూ 'చూర్ణిక'ను పఠించును.

"శ్రీమత్పమస్త సద్గుణ నయ వినయ
వివేక వితరణ విచక్షణ దక్ష
గూఢార్థ విర్ణయ విస్ఫుండేహ నిరామాట
విరవంద్య గద్యపద్య వచనస్తు వచన
తర్కవేదాంత మీమాంస వ్యాకరణ
సాంఖ్య యోగాది శాస్త్ర పారిణా
సంగీత సాహిత్య నకల కళావ్రవీణ
నర్మేశక భజద్యం యుష్మత్పదవందనం."

చూర్ణికను ముగించి

"దిత్తకాంగ తక తకాంగ తకడి
తాందిలై దిత్తాందిలై దిత్తాందిలై."

వాద్యములు పై శబ్దములు పఠించగా 'పుష్పాంజలి' నమర్పించి, వందన మాచరించి, మృదంగమునకు నమస్కరించును.

అంబరము

గాలివాద్యములు - వేణువు, ముఖవీణ మొదలైనవి నృత్యా రంభములో పూరించుట 'అంబర'మన బడును.

అంబరము ననుసరించి 'అయిత్త' వ్రధర్పనము జరుగును. అయిత్తమనగా అతి మార్దవముగా మృంగముపై కొన్ని శబ్దములను పూరించుట. అవి యేవనగా -

త్వాహం తెహియం దత్వాహం

తేహి తెహియం దత్వాహం

తత్రేహి తెహియం దత్వాహం

దినకట తాం దినకటతై దినకట

తెలుగు విశ్వవిద్య

గురూలయ

నమోదు సంఖ్య

దినికట తాం దినకటతై దినకట

తరువాత 'అలాపము' (అద్ది), 'మొహర' పరిధిండును. ఇది నాట రాగములో అలపించబడి రుంప తాళములో విన్యాసము జేయబడును.

'తల - జగదత్త' మొదలైన అక్షరములతో ప్రారంభమై "తోదిగిదాం - తోదిగి - దందం - దాం" మొదలైన అక్షరములతో ముగిసిన పదప అన్ని నాట్యములు చేరి తీరిక విచ్చును. దీనికి 'మొహర' అని పేరు.

'అద్ది' స్వరూపము. (మేళప్రాప్తి)

తాం తలైతై - యై జగదత్త
తో దిగిదాం తోదిగి దందం దాం
దాం దందం దం దం దాం ।
దందం తకదికి - తక తదిగిణ తోం॥
తోదిగి దీం । తోదిగి దిందిం దీం
దీం దిందిం । దిందిం దీం
దిం దిం తకదికి - తక తదిగిణ తోం॥

తోదిగిదాం తోదిగి - దందం దాం
తోదిగి దీం తోదిగి - దిందిం దీం
తోదిగి దాం దాం । తోదిగి దీం దీం
తోదిగి దాం । తోదిగి దీం
దాం దాం - తక దికి తక
తతోంత దొడ్డో
దం దం దాం - తకదికి తక
తతోంత దొడ్డో
దాం దాం - తకదికి తక । దం దం దాం - తక దికి తక
తతోంత - తకదికితక
తుంగతక - దదిగిణతోం॥

* * *

మొహరం—

తిత్తిత్తిత్తి - కిటత్రక తిత్తిత్తిత్తి
తోదిగి దందం - తకదికి తక
తుంగాతు తక తోం

తక తోం దికి తుంగ

దిగి దిగి తక తుంగ

పై కాలము॥ తక తక తోంగ । తక తక తోంగతోంగ

తోంతోంతోం । తోం తోం తోం గతోంగ

పరిధిండుకాలము॥ తొక్కత్తో । దిమి దిమి దిమి దీం దొడ్డోద్దో

చదికతో । దిమి దిమి దిమి దీం

దొడ్డోద్దో

తొక్కత్తో దిమి దిమి దిమి

తదికతో దిమి దిమి దిమి

దాం - గిణతోం

దందం - గిణదీం

దా దిద్దా దిద్దా దిత్తాంగ

తోందిగి దాం - దాం దాం॥

తిత్తిత్తిత్తి । కిటత్రక తిత్తిత్తిత్తి

తీరిక॥ తోం దిగి దిం దాం

తకదికితక । తుంగాతు దదిగిణతోం.

* * *

అద్దిక ముగించి 'నాంది' లేక శబ్దము నృత్యమాడును. ఈ శబ్దము మృదంగ జతులతో ప్రారంభమై ఆయా దేవతలపై ప్రోత్సాహ గీతములు పాడబడి, తీర్మానములతో ముగించబడును. ఈ శబ్దమును మూడు భాగములుగా విభజించవచ్చును. ప్రారంభజతి, తోహారు గీతము, తీర్మానము.

నాంది నృత్యమునకు మూడు ఆయా అలయములనువ రించి - 'తైవ సంపదాయమైనచో' 'భుజంగళాస నృత్యము' నైష్ఠవమైనచో 'బ్రహ్మర నృత్యము' బిగ్గిర తాళమునందు పరిధింపిన తరువాత జతి విన్యాసములతో గూడిన 'నాంది' నృత్యము జరుగును.

'నాంది' క్రమము.

భిగ్గిమర నృత్యము—

బిగ్గిరతాళము—

తద్దీ, కృతకజం — తదిమిత కిటతక జం

తక్కిటతక — దిక్కిటతక — తొంగిటతక —

సంగిటతక — జంజం కిటతక॥

తాతై తై దత్తతాం — కిటత్రక

అతై తై దత్తతాం॥

శబ్దము—: (అదితాళము)

జంతారి కిటతక రా - ధరికిట తక రా - జేకిట తక—
 ధరికిటతక - ధిం కిటతక - దిధిత్తాంగతక - కిటతక -
 రాణు ధణా ధణత - జెణు దిమిత ధిమి గదిత
 తతోంతక తకుధికుక్కు రిటకిట జెణుతక కిటతకరా
 కిణదణ - జెణుదిమి - గది ||
 తారిత్తారి కిటతక . తకుకు యెకుకు . రిట కుకుందరి
 తత్త ధింకు . తధింధింకు . తయొమ్మితా
 గధీం తారి కుంతా . యుంతరి కిటతక
 తక్కుడు తోం తోం గిడతక . తోం తోం వంనం గిడతక .
 తొంగుకిడతక . తక తదిగిణతోం

ము క్తా యి—

యిం తరికిటతక . తక్కుడు తోవొంగిడతక
 తోవొం వంనం గిడతక . తొంగు కిటతక
 తక తదిగిణతోం

} 3 సార్లు

పై దత్తకాం||
 శ్రీం . నీలాసతీ మనోలోం .
 కుక్షిస్త వరాచర జాం
 నద్యత్త జనావన శీం
 వరసింగ వల్లి పుర పేం
 వెంకునాయరాది పరిపాం
 (జోహారు వేణుగోపాం) || 3 సార్లు ||

శీర్మానము ||

కిడత క కిడతక . ధరికిట తక . యొంకిడతక .
 ధరికిట తక . ధిం కిటతక . కిటతక కిటతక||
 దిద్దిత్ . తళాంగతక . తళాంగ తళాంగ తక .

తళాంగ తక . తదిగిణ తోం|| 3 సార్లు||
 తద్దణత్ . తయొణత్ . తధిమిత్ . గదిత్
 తకిట దదిగిణత|| 3 సార్లు||

* * *

‘నాంది’ తరువాత ‘వినాయక కవుతం’ లేక ‘కొస్తుభ’

వృత్తము 72 అక్షరముల వినాయక కాళమునందు ఈ వృత్తము
 ప్రదర్శింపబడును.

దీత్తతెయ్ . దీత్తతెయ్ . తత్తాదిద్ది తోంనంతా .
 ధిక్కిట ధిక్కిట తక్కుఁదిగుడు తొం తోంగఁదీం దత్త ధీం
 దత్తధీం . ద్దధీం ద్దత్తక్కు . తదిమి దిమిత తక్కు . దిరుగుడు
 తాం తోంగ . తాతాదిత్తా ధిక్కిట తక ధిక్కిత్తాం . ద్దత్త .
 ధిక్కిట కిటతక . ధిక్కిట కిటతక . తొంగిట కిటతక . వంగిట
 కిటతక .

కరిముఖ హరసుర .
 వర కమల జనుత
 నర పాశాం కుళయుత
 చరణంతే చరణం

తక్కిట ధిమికిటతోం . తకతోం . తధిక్కిట ధిమికిట తోం .
 సతతం . సిద్దయుత్త . బుద్ధియుత్త
 పిందుర వదనా . తక్కిట కిటతక్కు తోంగ
 దేహివర గణపతి . ధిక్కిట కిటతక ధిక్కి తోంగ
 గణపతి కవుతం . సత్వర వినయర
 దిగుడు తదా . దిగుడు తై . తత్తక్కి .
 దిద్ది తద్దిత్తై . తోం తోం గిటతక తోం .
 తద్ది కిటతక ధిక్కిత్తా||

శీర్మానము||

తంద్దిక తకతక . చంద్దిక తకతక .
 తంద్దిక తకతక . తళాంగ తోం .
 ధిం ధికి ధికి ధికి . ధిం ధికి ధికి ధికి .
 ధిం ధికి ధికి ధికి . ధీంగిణతోం .
 తంద్దిక తక తక . తళాంగ తోం
 ధిం ధికి ధికి ధికి . ధీంగిణతోం
 తళాంగ తోం . ధీంగిణతోం
 తాం తక తద్దితక తరికిటతక .
 తక తళాంగ . తదింగిణతోం||

‘కవుత’ము తరువాత ‘నస్తలాస్యము’ల ప్రదర్శనము, దీపా
 రాధవతో వృత్తాధాన ముగియును.

నస్తలాస్యములు.

కుద్ద, దేళి, పేరిణి, ప్రేంబణ, దండలాస్య, కుందరి, కలక—
 ఈ ఏడు నాట్యములు నస్తలాస్యములు.

ఇందు 'దండలాన్యము' (కోలాటము) యెక్కువమంది వర్తకిమలచే చేయబడును గాన ఒకే వర్తకి పృథక్పించ వీలైవట్టి మిగిలిన అరు నాట్యములు మాత్రము ప్రదర్శించి 'దండిక' పేరుగా ప్రదర్శింతురు.

ఈ నాట్యములు అతి ప్రాచీన కాలమునుండి మనదేశములో ప్రచారమునందున్న శాస్త్రీయ నృత్యములు. శ్రీనాథకిచి, పాల్కురికి రోమనాథుడు మొదలైనవారు తమయొక్క రచనల యందు ఈ నృత్యముల గూర్చి పేర్కొనియున్నారు. జాయివపేన విరచిత 'నృత్య రత్నావళి' యందుగూడా ఈ నాట్యములగురించి వర్ణన బున్నది. కావి ప్రస్తుత కాలములో ఈ నాట్య సంప్రదాయముల నారాధించువారు అరుదై అత్యద్భుతమైన ఈ నృత్యములు అదృశ్య మగుచున్నవి. అలయములో నుండర శిల్పము జీవజ్వలవట్టి వడు నట్లు చెక్కుటకు అధారములు ఈ నాట్య విన్యాసములే.

1] శుద్ధనాట్యము.

(1) దక్షిణ భ్రమన	(6) విద్యుద్భ్రమన
(2) వామ భ్రమన	(7) అతాభ్రమన
(3) లీలా భ్రమన	(8) డిప్టి తాండవ.
(4) భుజంగ భ్రమన	

ఈ ఏడు విధములైన భ్రమరములను గలిగి,

(1) మయూర గతి	(4) గజగతి
(2) మరాళ గతి	(5) సింహగతి
(3) కురంగ గతి	(6) శుభ్ర గతి

ఈ అరు వర్ణముల గతి విన్యాసములు గలిగి,

(1) మయూరలలిత
(2) గంగావతరణ
(3) కరిహస్త
(4) సింహ విక్రీడిత
(5) కీరభూషణ

ఈ అయిదు కరణముల ప్రదర్శనము గలిగి

(1) స్థితావర్త	(4) న్యంధిత
(2) ఉద్యుత	(5) ఉన్యంధిత
(3) వక్త్రీబంధ	

చారి విన్యాసములు గలిగి,

గీ తాళములు భూచారి ప్రదర్శనమునకు

గీ తాళములు అతాళ చారి ప్రదర్శనమునకు.

(1) మల్లికామోద—

2 లఘువులు—4 ద్రుతములు

(2) హంసనాద—

1 లఘువు 1 స్వరము 2 ద్రుతములు.

(3) జంపతాళము—1 ద్రుతము ద్రవ విరామ 1 లఘువు 2½ మాత్రలు.

(4) ద్వితీయతాళ—2 ద్రుతములు—1 లఘువు

(5) పూర్వ కంకాల—4 ద్రుతములు 1 గురువు 1 లఘువు

(6) ఉద్గట్ట—3 గురువులు

(7) ఆభంగతాళ—1 లఘువు—1 స్వరము.

(8) సింహ విక్రమ—3 గురువులు 1 లఘువు 1 స్వరము
1 లఘువు 1 గురువు 1 స్వరము.

(9) శరభలీలా—2 లఘువులు 4 ద్రుతములు
2 లఘువులు.

(10) జంప.

(11) కోకిల వ్రయ—1 గురువు 1 లఘువు 1 స్వరము.

(12) జంప:—

ఈ ఏడముగ 12 విధములైన తాళ విన్యాసములు గలిగి నట్టిది శుద్ధ నాట్యము.

2] దేశి :

(1) మన్మథ కరణ.	}	ఈ అయిదు కరణములు.
(2) సౌందర కరణ.		
(3) పెరుణ కరణ.		
(4) గజ విక్రీడిత కరణ.		
(5) చంద్ర కరణ.		

(1) చాష గతి చారి.	}	ఈ ఐదు చారి భేదములతో
(2) విద్యావ చారి.		
(3) అద్వితా చారి.		
(4) జనితా చారి.		
(5) శకటాన్య చారి.		

(1) వి కుంచిత.	}	ఈ ఐదు గతి భేదములతో
(2) కుంచిత.		
(3) అకుంచిత.		
(4) పార్శ్వ కుంచిత.		
(5) అర్ధ కుంచిత.		

పూర్వకంకాల తాళమును గలిగి నట్టిది దేశి.

[3] పేరిణి :

పేరిణి పంచ అంగములు.

- (1) గర్వరము. (2) విషమము. (3) తానాశ్రయము.
(4) కవి వారకము. (5) గీతము.

గర్వర విన్యాసము:—

- (1) పటనాట (2) పటవము (3) సూరి వద్దెము
(4) లకాడివి (5) సిరిమిర (6) హలాచిద
హైరాంబి కరణము—అపశ్యుండికా చారి,
విన్యాసములు గలిగియుండును.

[4] పేంఖణ :

వివిధ కరణ విన్యాసములు గలిగి భృమరములతో ముగించబడి—చారి భేదములతో అలంకరించబడి ఉద్దతమై గంభీర భావముల గలిగినట్టిది ప్రేంఖణ.

శంక కరణము., నమోత్పాత మత్త విచారి; విన్యాసములు గలిగినది.

ఈ నాట్యమునకు తాళము—

- 1 లఘువు
1 గురువు
2 ద్రుతములు } గల రాజ విద్యాధర తాళము.

[5] కండికాలాస్యము : (కోలాటపు కోపు.)

వివాహక తాళ సృత్యముతో ప్రారంభింపబడును. ఆరు విధములైన భంగిమలు, గతుల విన్యాసము గలిగియుండును. ఇది బృంద సృత్యము సర్వకపల రెండు చేతులలో కోలలు పట్టుకొని నాట్యము చేయుదురు. విష్ణుక్రాంత కరణము, అద్యార్థిచారి ప్రదర్శనము, తాళము విజయనంద - 2 లఘువులు, 3 గురువులు గలిగి 8 మాత్రల కాలము గలిగినట్టిది.

[6] కలక :

జయమంగళ తాళమునందు చేయుదును. — 2 లఘువులు
1 గురువు 2 లఘువులు 1 గురువు, 8 మాత్రలు.
గతుల పుకారణము, ఏడకా క్రిడిత చారి.

[7] కుండలి :

నారాయణ కరణము, మత్తలికా చారి.

1. ద్రుతము యరుద్రకృం లఘువు గల 2½ మాత్రల లక్ష్మీక తాళము.

1 కు ద్ధ నా ట్య ము

సృత వివరములు—దక్షిణ భ్రమనము.

మొదటి పద్ధతి—మల్లెరామోద తాళమునందు ప్రదర్శించి మయూర-గతిని, మయూర లలిత-కరణముల నాడి, ననుపాదచారితో ముగించవలెను.

రెండవ పద్ధతి—హంసగతి హంసనాద తాళమునందు ప్రదర్శించి హరిణపుక కరణమునాడి. స్థితవర్తచారితో ముగించవలెను.

మూడవ పద్ధతి—కృష్ణ సారిగతి జంప తాళమునందు ప్రదర్శించి, గంగావతరణ కరణమునాడి ఉద్భుత చారితో ముగించవలెను.

భృమనము:—

ఒక కాలిని భూమిపై నానించి రెండవ కాలితో యరుద్రకృంకుగాని, సర్పాకారిముగా గాని, లతాకారిముగా గాని తిరుగుట భృమన మనబడును.

[1] దక్షిణ భ్రమనము:

ఎడమకాలిపై నిలువబడి కుడికాలిని పైకెత్తి కుడి ప్రక్కకు తిరుగుట దక్షిణ భ్రమనమనబడును. ఇది మల్లెరామోద తాళమునందు ప్రదర్శించవలెను.

తత్త తత్త - తరికు కకిణ లై - కిణకిణలైలై-

కిణ - తిటనక - ఒకతా||

మయూరగతి:—రెండు చేతులందు కర్తరీ ముద్రనుపట్టి పైవ స్థానకమున నిలువబడి ఎడమ పాదమును కడిలించుచు సర్వన మారుట.

సృత కర్ణములు:—

జణకు దరీకు - కుకుని - కుకున - జకు యెం

దణకు దరికు - కుకుని - కుకున - జకు - యెం

ధరిత జణాత - కుకుని - కుకున - జకు - యెం

తతయె తదణ - కుకుని కుకున - జకు - యెం

మయూర లలిత కరణము:—

కాలిని వెనుక ప్రక్కకు వంచి, శరీరమును నడుమువద్ద మరిచి చేతులందు 'రేచిక హస్తము' వట్టిన మయూర లలిత కరణ మగును.

సమపాదచారి:—

ప్రక్కలకుగాని, ముందు వెనుకలకుగాని కడులునప్పుడు రెండు కాళ్ళను సమముగా ఒకదాని ప్రక్క నింకొకటి వుంచినట్లు యిన సమపాదచారి అనబడును.

శై వస్థానకము:

ఒక కాలిని సహజముగా నుంచి, రెండవకాలిని వంచి, మొదటి కాలిపై మోకాయవద్ద తగులునట్లు చేర్చిన శై వస్థానక మగును.

రేచిక హస్తము:—

రెండు చేతులందు అలపవృత్తులు వట్టి గుండ్రముగా త్రిప్పుతూ ప్రక్కలకుగాని, ముందునకుగాని త్వరితగతిని తెచ్చిన యెడల 'రేచిక' మగును.

పై విన్యాసములతో గూడిన కృత్తము దక్షిణ భ్రమనము లోని మొదటి పద్ధతి.

[2] హంసగతి :

సమపాద స్థానమునందు నిలువబడి రెండుచేతులందు 'పక్ష వంచిత' హస్తమువట్టి, పాదములను 'విషమ సంఘారము'నకు మార్చిన హంసగతి యగును.

దీనికి 'హంసనాద' కాళములో మృదంగ శబ్దములు.

నకు జక కిటరరి కుందరి కుకుంతలా—తొంగిట కిటకిణ నకు—కుకుతాం తొంగిట.

జకకిణ జకకిట తాకిట తకుందరి—తొంగిట—తకకిణ

నక—కుకుతాం తొంగిట.

జంజం జంకిట తొంగిట తకుందరి—తొంగిట—తకకిణ

నక—కుకుతాం—తొంగిట.

హరిణస్తోత కరణము:—

అతిక్రాంతమునందు నిలువబడి, నర్తకి గాలిలోనికి యెగిరి, భూమిపై విరిచి మోకాలిని వంచిన హరిణస్తోత మగును.

స్థితావర్తచారి :

సమపాదములోని ఒక పాదమును భూమిపై వలయముగా త్రిప్పి, రెండవ కాలిని పైకెత్తిన స్థితావర్తచారి యగును.

విషమ సంఘారము :

పూర్తి పాదమును భూమిపై అనించక, ముంగళపైగాని, మడములపైగాని, ప్రక్కలపైగాని నిలువబడుట విషమ సంఘారము.

పక్షవంచిత హస్తము:—

రెండుచేతులందు అర్థచంద్ర హస్తములను వట్టి నడుముపై అనించిన పక్షవంచిత హస్తమగును.

అతిక్రాంత స్థానకము :

అతిక్రాంతము పట్టే విధానము వివరముగా తెలియజేయును.

(3) కృష్ణపారగతి :

రెండు చేతులందు మృగ శిర్షములను వట్టి 'కుత్తన' వద విన్యాసము జంపకాళమునందు ప్రదర్శించవలెను.

పాదము ముందరి భాగముతోగాని, మడములతోగాని పూర్తి పాదముతోగాని, భూమిని తట్టుట 'కుత్తన' మనబడును.

మృదంగ శబ్దములు:—

వతితో—జకకుకు—జకతరిత—తదిగినతో—

తరికు—జకకు తరిజం—జణకుతాం—

జేజేకిట—

దితితో—దినతకుం—దినతరిత—ధీంగిణతో—

తదికు—జకకుతరిజం—ధణకు—ధణకుతాం—

జం జం కిట—

గంగావతరణ కరణము:—

సమపాద స్థానకమునందు నిలువబడి చేతులందు అంజలి ముద్రను వట్టి శరీరమును ముందు ప్రక్కకు వంచవలెను.

ఉద్భవము:

పాదము ముందరి భాగముపై నిలబడి, మోకాళ్ళనువంచి, మడమలను ఒకదానికొకటి యెదురుగా వచ్చునట్లు జేసిన ఉద్భవ చారి యగును.

పై మూడు రకములైన అంగిక ప్రదర్శనముతో గూడినట్టిది దక్షిణ భ్రమనము.

2. వామభ్రమనము

దక్షిణ భ్రమనమునందు ప్రదర్శించిన 'అంగికవే' వామ భ్రమనము. అందు ఎడమ ప్రక్కకు ద్వితీయ కాళమునందు ప్రదర్శించ వలెను.

శబ్దములు :

రీటరీట — రీటతోంగ — జగనగ — జంతరి —
తకుజక — రీటరీట — తాంతా — రీటతోంగ
జంజం — రీటరీట — తుకుకరి — తోంగిజత.

గజగతి. పూర్వకంకళ కాళములతో ప్రదర్శించి, కరిహస్తకరణము వక్త్రబంధ చారితో ముగించవలెను.

రెండు చేతులందు పద్మకోళ హస్తములను పట్టి, ముందుకు గావి, వెనుక ప్రక్కకుగావి అధోముఖ దృష్టిని గలిగి పూర్తి పాదమును భూమిపై తట్టవలెను.

శబ్దములు :

కిటతోంగ — తక్షకిటతోంగ — తాంగితా —
తోంగ జగ నంగి — జకునకు కిడతో — జం జం తోంగ — కిట్టా
దిమితైయ్యా దిగినగతోంత — తోంగిడా —
తోంగ తక్షకిమితాహ — అనకు జకు దిమితో — తాంతా
తద్ధి — తైయ్యా॥

కరిహస్తకరణము:—

నమపాదమునందు నిలువబడి, కరిహస్తమును పట్టి, అనువృత దృష్టిని గల్గియుండిన కరిహస్తకరణమగును.

వక్త్రబంధచారి:—

మాటి మాటికి కాళ్ళను స్వస్థికముగా జేసి మోకాళ్ళను కదిలించవలెను.

కరిహస్తము:—

ఎడమచేత త్రిసతాకము పట్టి భుజము వద్దనుంచి కుడిచే పద్మకోళము భూమితట్టు జూచునట్లు పట్టవలెను.

అనువృత్తదృష్టి—సూక్ష్మదృక్కులు.

[3] లీలాభ్రమనము:

ఎడమచేతిలో శిఖరము, కుడిచేత పతాకము పట్టి కుడికాళనువంచి, పైకైత్తి వలయము తిరగవలెను.

జంపతాళమునందు ఈ భ్రమనము ప్రదర్శించవలెను.

కిట్టా తోంగతోంగ — తద్ధికతాం తాతజం
దిమ్మిదిమ్మికిటరై — దీదిత్త దిమ్మిదిమ్మి తా.

[4] భుజంగ భ్రమన :

కుడికాలియొక్క మడమను యెడమ మోకాలిపై జే ననుము కొంచెముగా వంచి, కరిహస్తమును కదిలించవలెను. హములు నాగబంధమునై పట్టవలెను.

రెండు చేతులందు సర్పశీర్షముగా స్వస్థికముగా పట్టిన న బంధ మగును.

శబ్దములు :

తోకిట తోంగతా — తద్ధిత్త కుకిక జెం—

తరువాత—సింహగతి, సింహవిక్రమ కాళముందు ప్రదర్శించ వలెను.

రెండు చేతులందు సింహముఖ హస్తముపట్టి, గాలిలో యెగిరి కుడికాలిని భూమికి రాయుచు జరిపి, మరల అట్లే యెడ కాలితో గూడ ప్రదర్శించవలెను.

శబ్దములు :

కిటతోంగ తక్షక కిట్టంతా తగునగు తరికిట—

కుకుజెం—జెకిన్తరీ కుకునక జెం—తరి ధలాంగ క
దరికుత—తకుకుం జపతరికుం తకుకిణతా—తజ్జెక కు

సింహవిక్రీడిత కరణము:

ముందుగా కాలిని చాచి, రెండుచేతులందు సింహవముద్రను పట్టి ముడువ వలెను.

శిల్పసృజిత చారి :

కాళ్ళను లోపలికి ముడిచి ముందుకు దాచి చేతులతో రేచక విన్యాసము ప్రదర్శించవలెను.

6] విద్యుద్భ్రమన :

ఈ భ్రమనము ఉద్గట్ట తాళమునందు ప్రదర్శించవలెను. రెండు కాళ్ళను ఒకదాని తరువాత మరొకటి పైకెత్తి, గాలిలోనికి మెగిరి దగ్గరకు దెచ్చి, మరల భూమిపై విలిచి, ఎడమకాలిని వంచి, ఎడమకాళ్ళకు మూడు వర్యాయములు తిరుగుతూ త్వరిత గతిని ఒక క్రిందికి జూడవలెను.

వట్టి హస్తము—రేచితము.

దట్ట తాళము :

తరికు జక దిత్తరితో దిక్కిణతా—తా—తా—

జకుతా—కు జక్క—తా.

7] లతాభ్రమన :

ఎడమ కాలిపై విలువబడి, చేతులందు బాణహస్తము పట్టి దికాలిని దాచి కుడి ప్రక్కకు ఐదు వర్యాయములుగాని ఏడు వర్యాయములుగాని తిరిగి కుడికాలిని మడిచి మరల తిరుగవలెను. ది 'శరభలిల' తాళముందు ప్రదర్శించవలెను.

బ్ర ము లు

తోం తద్రుమ - కిణిపోంగ తత

తాం తంగిణ - తాకిట దితత

వేమ్మడి కుకగతి కోవొద్రయ తాళముందు ప్రదర్శించి, కీర వణ కరణము, వ్యంజిత చారిపో ముగించవలెను.

కగతి :

వర్ణమాన స్థానకమందు విలువబడి రెండు చేతులందు కుక విద్యుద్భ్రమన పట్టి వక్షమున కెదురుగా ఎవిమిది అంగుళములు కముగా మంచవలెను. పదగతి 'సరణము'

ములు :

తగనగ జగజే—తరి, తత జెం

కిణికిణ కిణికిణ జెం—

జగ జగ జంకిణ—దరి దరి జణ

దణ జణ కిణ కిణ దాం.

వర్ణమాన స్థానకము]

రెండు కాళ్ళయొక్క మడమలు తగులునట్లు కాళ్ళను కుడించి విలంబింపవలెను.

స ర ణ గ తి :

కాళ్ళను భూమిపైనుండి పైకి యెత్తకుండా ముందుకు జరిపిన సరణమగును.

కీ ర భూ వ ణ :

రెండు చేతులందు అర్థచంద్ర హస్తములు పట్టి రేచక విన్యాసము ప్రదర్శించవలెను. పాదములు నమము. దృష్టి వహజము.

వ్యంజితచారి :

ఎడమకాలిపై శరీరముయొక్క తారమును మోసి విలువబడి, కుడికాలు ఐదు అంగుళముల పొడవుగా దాచి వట్టవలెను.

[7] షార్ఙ్గతాండవ :

ఎడమకాలిపై విలువబడి, ఉల్లోకిత దృష్టి గలిగి, కుడికాలిని పైకెత్తి కుడి చెవికి యెదురుగా యుంచవలెను. కుడిచేతియందు శిఖర ముద్రను వక్షము వద్ద పెట్టి, ఎడమచేత పట్టిన శిఖరమును తలపైకి దెచ్చి కుడిపాదమును పట్టుకోవలెను. ఈ భంగిమలో విన్యాసము చేయవలెను. ఇది జంప తాళములో ఆడవలెను.

శ బ్ర ము లు :

కిణ జకకుతా—తద్ది తాద్యేం తో తరికు తాదితాద్యేం

దివత దిరుదు దిరుదు తత—జనత కిటతక కిటతక తోం

దిరికిట దిరికిట తిర్—దిరికిట దిరికిట తత

జం, గిడగిడ గిడగిడ గిడగిడ గిడగిడ గిడగిడ

గిడగిడ తోం.

ఈ శబ్దములను అద్భుత రసమొచ్చునట్లు ప్రదర్శించవలెను.

2. దే శి

బదు విడిములైన కరణ, చారి ప్రదర్శనములు గలిగియుండి
వి కుంచిత, కుంచిత, అకుంచిత, పార్శ్వకుంచిత, అర్థకుంచిత
విన్యాసములతో అలరారునట్టి నృత్యము 'దేశ'

[1] ని కుంచితి :

రెండు చేతులందు నద్యకోశములు ఊర్ధ్వముగా
ప్రారంభములో ముంద్రప్రక్క విమృశించి వెనుకప్రక్క పట్టవలెను.
కుడికాలిని వంచి ఎడమకాలియొక్క మోకాలిపై ఆనించవలెను.
సహజ దృష్టి.

ఈ నృత్యము దర్పణ కాళములో చేయవలెను.

శబ్దములు :

కిడికిడకెం తకంకిణ జం జం చిద్దా
దగదగ దాం తకుంతరి తాం తాం తత్తా.

మయూరిగతి :

నాగబండ స్థానకమునందు నిలువబడి, రెండు చేతులందు
కర్తరీ ముద్రలు పట్టి, సరణ పద భేదము రాజనారాయణ కాళ
మందు ప్రదర్శించవలెను.

రాజనారాయణ కాళము :

దరి తకితుత కుతాం - తో తరికుతకు జె,
కిట జవకు కిటతోం||
తకణక జతతతోం-తాం తరికుతకు తాం
తక దరికిటకు తాం||

మన్మథ కరణము :

అరీద స్థానకమునందు నిలువబడి, తిలకముల బట్టి
ఎడమచేతిని చాచి, కుడిచేతిని భుజముపై జేర్చవలెను. శరీరమును
యదుప్రక్కలకు వంచుతూ, మరల సహజముగా నుంచవలెను.

చాచగతిచారి :

కుడికాలిని ఒక అడుగు దూరమువరకు చాచి మన్మథకరణ

విన్యాసము చేయవలెను. అటుపై సమపాద చారితో ముగించ
వలెను.

నాగబండ స్థానకము :

కూర్చున్న భంగిమనుండు కుడి మోకాలు ఎడమకాలి
యొక్క తొడకు తగులునట్లు వుంచిన ఆది నాగబండమగును.
సరణపద భేదము గూర్చి తెల్పియున్నాను.

అరీద స్థానకము :

ఓత్రముగూడా యిచ్చియున్నాను.

(2) కుంచితి :

ఈ నృత్యము చాచపుట కాళములో ప్రారంభించి, హంసిని
గతి, సౌందర కరణము, వింశ్యవచారీ ప్రదర్శనముతో ముగించ
వలెను. రెండుచేతులందు సందంశ ముద్రలు ఆధోముఖముగా
ముందువైపునకు అటుపై వెనుక ప్రక్కకు పట్టి ఎడమకాలినివంచి
కుడికాలి మోకాలిపై నుంచవలెను.

చాచపుట కాళము :

తోంగిట తో తత్తా-కిట తకణక యెం

హంసిని గతి :

మందల స్థానకమునందు నిలువబడి రెండు చేతులందు హంస
పక్ష హస్తములు పట్టి, ఎడమ పాదముతో విన్యాసము ప్రారంభించి,
రెండుప్రక్కలకు ప్రదర్శించవలెను.

హంసరీల :

కిట తకుకుకుతా నకుతరి తకుయే
తక కిట జకు జం-తకణక జకు జం
తరిత తరిత తా-తరికిట కిటయే
దణత జణక జం దరిదరి కుకుజం

సౌందర కరణ :

ఎడమకాలిపై నిలువబడి, కుడికాలిని ఎడమకాలి మోకాలి
పైభాగమున ఆనించి, రెండు చేతులందు చతుర ముద్రలు ఒకదాని
కెదురుగా ఒకటి పట్టవలెను.

వింశత్యవచనాః :

సమపాదకుండు నిలువబడి, ఒక కాలిని విడదీసి, భూమిపై తట్టవలెను. అటుపై రెండవ పాదమును గూడా తట్టవలెను.

మండల స్థానకము :

చిత్రము, వివరణ పేరుగా యిచ్చియున్నాను.

[3] పాదచిత్ర :

రంగళామందు ప్రారంభించి హరిజగతి, వాడుక కరణము ప్రదర్శించి అద్దితాచారితో ముగించవలెను.

కుడికాటవివంచి, తొడపై అనించి చేతులందు పతాక ముద్రలు వట్టవలెను.

శబ్దములు :

తటకిన-తటకిన-కిటతకు-కిణణక-తాదికకిణణ
దిగిణక-దిగిణక-దినతకు-కిణణక-దీకిట జణణ
తకిటక-కిణణక-తదితది-జణణక-తాకిట జణణ
దరికిట-కిటతక-దదితది-కిణకిట-దాదరి జెణణ

హరిణి గతి :

కూర్మానన స్థానకమందు నిలువబడి, అర్థ పతాక ముద్రలు వట్టి ఎడమకాలితో విన్యాసము ప్రారంభించి, కాలి ముందర భాగముతో భూమిని తట్టుచు కోణములుగా సింహనాద తాళ మందు విన్యాసము జేయవలెను.

శబ్దములు :

ఓకగుణ తికణకు తదిక కిట్టతా-కిట కిణకు జనతరికు తోం-
తత్త తగుతరి తరి తరి కుతా

వాడుక కరణము :

వర్ణమాన స్థానక మందు నిలువబడి, కర్తరీ వ్యవక్తిక ముద్ర వట్టి, మోక్కాను కొంచెముగా వంచి విన్యాసము జేయవలెను.

అద్దితా చారి :

ఈ చారి విన్యాసము నందు కాలియొక్క ముందరి భాగము భూమి కానించుచు, ముందు వెనుకటకు కదలవలెను.

కూర్మాననము:—ఎడమ కాలిని సహజముగా వంచి, కుడి కాలి చీలమంద, మోరాలు భూమికి తగులు నట్లు వుంచిన కూర్మానన చుగును. వర్ణమానము గురించి చెప్పియున్నాను.

[4] పార్శ్వకుంచిత :

ఈ విన్యాసము బిందుమాలి తాళమందు ప్రారంభించి, కరిణి గతి, గజ విక్రీడిత కరణము ప్రదర్శించి జనిత చారితో ముగించవలెను.

చేతులందు కుక కుండములు వట్టి, కలను క్రిందికి మీదికి పొంపుగా కదిలించి, పైకి క్రిందికి చూడవలెను. కుడికాలిని వంచి మడమ భాగము ఎడమకాలి యొక్క తొడపై చేర్చవలెను. తరువాత ప్రక్కలకు దృష్టిని ప్రస్తారము చేయవలెను.

శబ్దములు :

జంజం కిటతోం-కిట తకువకువకు తోంగిట తతోంగ
తాండ్లి తకతోం-తక తరికిట కిట తోంగిట తతోంగ
ధీంతా దిద్దితాం-దిర్ జక జక కిణ ధీకిట దితోంగ
జం జం కిటతోం-జకు జకు కిణణక జంకిట
తతోంగ

కరిణి గతి :

కరి హస్తము వట్టి, కుడి కాలిని సహజముగా వంచి, ఎడమకాలితో అర్థ చంద్రముగా విన్యాసము జేసి, త్వరితగతిని ముందుకు నడిచి, మరల యింకొక కాలితో వెనుకకు నడువవలెను. దీనికి తాళము గజరీల.

జెకు నకకు జెకుకు జగ తాంతా కురిత తతరికు
జగనం

గజ విక్రీడిత కరణము :-

ఎడమ చేత త్రిపతాకము వట్టి, నడుమువద్ద జేర్చి, కుడి చేతితో లతాముద్ర వట్టవలెను.

అంతింక పద విన్యాసము.

జనిత చారి :

ఒక చెతితో కదికా ముఖము వక్షము వద్ద వట్టి, రెండవ చేతితో రేచిక విన్యాసము ప్రదర్శించ వలెను. అగ్రతల పంచార వద భేదము.

యంతిర పాదము :

కాళ్ళను స్వస్తికము జేసి, యిరు ప్రక్కలకు ఊయలవలె కదలించిన యంతిర మగును.

అగ్రతల సంచారము :

టొటనవ్రేలు, మిగిలిన వ్రేళ్ళను బాగుగా విడదీసి భూమిపై ఆనించి మదమను పైకెత్తిన అగ్రతల సంచార మగును.

[5] అర్థ కుంచిత :

ఈ నృత్యము కోకిల ప్రియ కాళమందు ప్రారంభించి, పారిక గతి, చంద్ర కరణ, శకటాశ్వ చారితో ముగించవలెను.

రెండు చేతులందు కర్తరీముఖ ముద్రలను వట్టికదలించుచు ఎడమ కాలిని ముక్కిణముగా వంచి, కుడి కాలియొక్క మోకాళిపై ఆనించి, ఎడమ ప్రక్కకు జూడవలెను.

శబ్దములు :

జగవక కితా-జంరకు జెంకిజ్జత.

పారిక గతి :

కుడిచేత అర్థ చంద్ర, ఎడమ చేత కుక కుండమే వట్టి వైకాణి స్థానకముతో ప్రారంభించి, కుడి కాలిని ఎడమ చేతియొక్క భుజములు కాకునట్లు తెచ్చి ఎడమ కాలితో విన్యాసము చేయవలెను.

కందర్ప తాళము :

తగు జగు తడితోం - ఓకిజ్జ తతికిజత
జక జక జకితోం - జంకిజ జజగజత
తరి తరి తక తోం - తొంకిజ తతకిజత
జగ జగ నగతోం - జంకిజ కిట తరిత.

చంద్ర కరణము :

అద్దిత చాకితో ప్రారంభించి, స్కరిత పద లేదము పృథ ర్పించ వలెను. చేతులందు ఊర్వమందలి ముద్రవట్టి తరువాత రేచిత విన్యాసము త్వరితము ప్రదర్శించవలెను.

శకటాశ్వము:—

కాలి యొక్క ముందరిభాగమును జరిపి శరీర పాష్టవము తవదిగనట్లు విలువదిడవలెను.

ఊర్వ మండల :

రెండు చేతులందు ఆరాళములు వట్టి పైకి చావవలెను.

స్కరిత — రెండుకాళ్ళను ఒకేసారి జారవిడుచుట స్కరి తము.

3. పేరిణి

పేరిణి పంచ అంగములు :

(1) గర్వరము (2) విషమము (3) భావాళయము (4) కవి వారకము (5) గీతము

(1) గర్వరము :

వివిధ విధముల గజ్జలను ధ్వనిపఠేయుచు పాద విన్యా సము ప్రదర్శించుట. ఈ గర్వరము ఆరు విధములు.

(a) పటవాటము :

రెండుపాదములను భూమిపై మోపియుంచి నృత్యమాడుట. కాలి ముందరి భాగము (పేళ్లు) భూమికి తాకించి యుంచి, మదమ లతో భూమిని తట్టుచూ నృత్యమాడుట. ఒక కాలితో తట్టుచు గావి, కాళ్ళు మార్చి వేయుచు గావి.

ఈ ఆడపుకు శబ్దములు:— తకతక తక తక.

(b) పటవము :

కాలిని గాలిలోనికి యెత్తి-భూమిపై పాదమును తట్టుట.

రెండు పాదములను భూమిపై నుండి — ఒక పాదమునందు మరియొక్క పాదాంగులునుంచి తట్టుట.

ఈ ఆడపుకు శబ్దములు—

ధగ ధగ ధగ ధగ

(c) సూరివట్టెము :

రెండు పాదములను భూమిపైనుండి ఒక పాదమును తట్టి, ముందుకు జరిపి మరల నక్లే వెనుకకు తెచ్చుట.

ఆడపుకు శబ్దములు—

తక్కిట కిటతక తక్కిట కిటతక.

(d) లకాదమీ :

ఒక దావి తరువాత నొకటి రెండు కాళ్లు గాలిలోనికి యెత్తి
మెల్లగా మరల భూమిపై నుంచి మరలను భూమిపై నావించక
నర్తనము నల్పుట.

శబ్దములు - ధిర్గులు ధిర్గులు.

(e) సిరిబిరము :

సమపాదములోని ఒక కాళిని తట్టి, ముందుకు జరిపి,
మోకాళ్ళను కదిలించి నాట్యమాడుట. లేక నృత్యావిరముగా నున్న
పాదములను మోకాళ్ళపై విలించుట.

ఈ అడవుకు శబ్దము :-

తకుతకు తకుతకు లేచి దిగి దిగి దిగి

(f) హలా బిడము :

ఒక కాళిని వ్రేళ్ళపై ఆవించి-విలించి రెండవ కాళిని భూమిపై
తట్టి యిరు పార్శ్వములకు వలయుముగా తిరుగుట.

అడవుకు శబ్దము —

తకుదికు తకుదికు తకుదికు తకుదికు

[2] విషమము :

కాళ్ళ యొక్క, పాదముల యొక్క విన్యాసము గాలిలోనికి
యెగిరి ప్రారంభించుట విషమము.

[3] భావాశ్రియము :

శరీరమును వివిధ విధముల కుంచి (వికృతముగా) నర్తన
మాడుట.

[4] కవి వారము :

తగవంతుడు గాని, ప్రభువు యొక్క గాని గుణ కీర్తనము
చేయు గీతములకు (శబ్దములకు) నృత్యము ప్రదర్శించుట.

ఉదా :

తజ్జేతు - జంకిటకు - కిటతక జంత - జుకారి -
కింకిటక - ధెగధెగర - చింతలక - కింకిటక -
కాహంత - కిటతక జంత

షీరాబ్ది కయనురే

శృంగార కాండరే

కరుణాంత రంగురే

కౌసల్య తనయురే

ధీరకిట - కింకిట - కింకిట - యేకి - జింకి - తరిగి -

తరంగి - తకణంగ - తోదిమత

కేతకీ - కాటకీ - మర్దన

కాళిక - యాగి - సంరక్షణ

సంగిటతక - దిద్దికిటక - దిద్దిక్కు - కుంతా

కుంతారి - దిద్దిక్కు - దిద్దిక్కు - కుంతారి.

అహల్య కాం విమోచన

అరచేత దండన - ఖండన - మండన

జానకీ కళ్యాణ జమదగ్ని - రామాను భంగ

తత్తకిట - కిటతక తకిట

సాకేతి పట్టణ వాస్సాను తీర

చదరింగ రణభీమ పట్టాభి రామావతార

తగ్గధీం - తగగధీం - కాహంతకీ -

తగ్గ - ధీంత

తద్దీంత - గద్దీంత తరికిటక

తత్తజేం - జంత - తద్దిత్త - దిత్త -

(దదిగిణ తోం) || సీ సార్లు ||

[5] గీతము :

కైవార ప్రబంధ గీతములతో గూడిన నృత్యము.

ఉదా :-

నాటకము - రూపక కాళము

దుగు దుగు యెం యెం - తత్త యెం యెం - యెంత యెంత -

తత్త తత్త దిక్కి - తదిం ధింకు - జకకు యెం - జగ జగ జగ

జగ జగగ - యెంతరి త్తకిట - యెంతరి తకిట -

దాకిట దాదాకిట - దళం దళం - జగ జగ యెంత యెం -

త్రయెంతరి - తండ్లాం తదింకిట - తుత్తు దుగు దుగు

దుగు దుగు - తదిగిదిగి దిగి దిగి దిగి - ధం ధం -

తుత్తు దుత్తు తురు - యెంత రిత్త రిక్కి - తోదిగి తత్త దిగిద -

జకు యెం - జ గజగజగజ గజగజగ - జగజగ జంకిణ -

కింజంకిణ - జం జం కింజ - కింజంకి -

చిత్తరిత తద - కంఠ్య-యెంత్ర - యెంత్ర - యెంత్ర॥

* *

పేరిణి, మృదంగ శబ్దములతో కూడిన జరికి గర్జన విన్యాసము జేసి ప్రారంభించవలెను. ముగించు గూడ అట్లే చేయబడును. ప్రారంభ శబ్దములు బ్రహ్మానంద తాళములో నుండును.

జరి—ధరితుకు కుడాం జణకుకు కుడా—కిటతరి జగణం
తో తరితుకుజం కిటతర తకయేం—కిటతోంగరా—
తకజక—కుకునకకుడా—జహకిటతక జనకుంయేం—
జకతక తకజన యేం జయేం— కిట తల్త తకు
తరకిణరా—తకకిత త్రాంగ కిణ్ణతను జగనత యేం—
కిణ్ణ కిటతోంగ కిటకిట కుకుయేం—తరికిన కినికిట
కుకుడా

ఈ శబ్దములకు 8 విధములైన గర్జన విన్యాసములు ప్రదర్శించవలెను. ఇందు వుపయోగించే స్థానకము—బ్రహ్మస్థానకము. హస్తములు—కపిత్థము, శిఖరములు వుపయోగించవలెను.

ఒక పాదమును నహజ వద్దతివి భూమిపైనుంచి, రెండవ కాలిని మొదటి కాలియొక్క మోకాలిపై మోపి పైకి జరిపిన బ్రహ్మ స్థానకముగును. అటుపై హైరాంబికరణ విన్యాసము. అనన్యండితా తారి విన్యాసము చేయవలెను.

హైరాంబ విన్యాసమునందు చేతులను ప్రారంభములో హృదయము వద్దనుంచి అటుపై 'పార్శ్వమండల' నృత్ర హస్తము లోనికి మార్చి యుద్ధప్రక్కలకు నటించవలెను. హస్తము ననుసరించి తను గతి యుండవలెను.

'పార్శ్వమండల'—రెండు చేతులందు అరాళములు పట్టి ఆ చేతులను ప్రక్కలకు దెచ్చిన పార్శ్వమండల మగును. ఈ హస్తము పావురాయియొక్క సొగసైన గతి విన్యాసమునకు, నాగాశ్రము యొక్క ప్రదర్శనమునకు వినియోగపడును.

అనన్యండితదారి :

కుడికాలిని నహజముగా నుంచి, శరీరముయొక్క బరువు నంతయు ఆ కాలిపై మోపి, ఎడమకాలిని విటారుగా బిడు అంగుళముల దూరమునకు జరిపివుంచిన అనన్యండితదారి యగును.

ప్రేంఖణ

ప్రేంఖణ వృత్తము రాజవిద్యాధర తాళమునందు ప్రదర్శించి

కంఠకరణము, నమోత్సారిత మ త్తరిచారితో ముగించవలెను.

శబ్దములు :

తా—త త్రతకుకుంజెం—జకతరి తతజె—జకకుం జకకుం
తరిజనకుడా—జహకిణ్ణ కిటత—జెంజెం తరికిట—
తకు తలాంగి తదికు కుడాం తకకుంతరి జంతరి కుకుత—
కిటజే—

జె—జజకుకుడాజం—తకతరి తతజె—తకుకుం జకకుం
తరి దన తలా—జహకిణ్ణకిటత—తాం తాం తకిటత—
తకు దదాంన్నతదికు కుతత తక జంతరి జణతరి కుకుత—
తకలా—॥

విన్యాసక)ముము :-

నమమందు విలువబడి, రెండుచేతులందు కపిత్థము, తరువాత శిఖరముద్రలు పట్టి పై శబ్దములకు విన్యాసము ప్రదర్శించిన నదప కంఠకరణ ప్రదర్శనము.

బ్రహ్మస్థానకమునందు విలువబడి రెండు చేతులందు వందంశములను పట్టి రేచక విన్యాసమును త్వరితగతిని ప్రదర్శించుచు - కేళములవద్దనుండి చేతులను క్రిందికి తెచ్చుచుండవలెను.

నమోత్సారిత మత్తరిచారి :

మందముగా గమనము ప్రారంభించి త్వరితగతిని చేరబోవు చున్నట్లు పాదవిన్యాసము ప్రదర్శించవలెను.

బ్రహ్మస్థానకము :-

ఒక కాలిని నమముగానుంచి రెండవ పాదము మొదటి కాలియొక్క మోకాలిదగ్గర జేర్చి పైకి జరుపవలెను.

కుంధలి

కుంధలి నృత్రము లక్ష్మీక తాళమందు ప్రదర్శించి, నారాయణ కరణము, మత్తరికాదారితో ముగించవలెను.

పైష్టవ స్థానకమునందు విలువబడి, ఉత్తానవంచిత హస్తము పట్టవలెను. విన్యాసమునందు అతయ, వరద హస్తములను పాద విన్యాసముతో చేర్చి పట్టవలెను.

కట్టములు :-

జహాకిలతో-తరికుం తకజెం-కింజం కుతకకు జెం-
తరజణకాం-తకకు తకజెం-దజ్జం దగజకుజెం-

కాకాముల కరణము :

ఉత్తాన పంచిత హస్తమునువట్టి, నైష్ఠవ స్థానమునందు విలువ
పడవలెను.

శుక్రలికాచారి :

రెండు కాళ్ళను కదిలించుచూ ముందుకు జరిగి చేతులందు
భయవరద ముద్రలు వట్టవలెను.

కత్తానపంచిత :

రెండు చేతులందు త్రిపతాకములు భుజములవద్ద వట్టవలెను.

నైష్ఠవ స్థానకము :

ఒక కాలిని నహజముగా నుంచి, రెండవకాలిని మొదటికాలి
యందునుండి ప్రక్కకుతెచ్చి వుంచవలెను.

దండిక

కోలాటము, కోలాటపు కోపులు నేటికిని మనదేశములో
నేక విధముల ప్రచారమునందున్నవి. కావ దండలాన్యముగురించి
ను ప్రత్యేకముగా యిందులో వ్రాయుటలేదు. అదృశ్యమగుచున్న
య్యములగురించి మాత్రము యిందు వివరముగా వ్రాయుచున్నాము.

క అ క

ఈ నృత్యము జయమంగళ కాళమునందు ప్రారంభించి,
కుడ పుతకరణము, ఏడకాక్రీడిత చారికో ముగించవలెను.

బ్రములు :-

జకకిలక-జకకిలక జంజం-కింజం కిలక-కుజె
తోం కణకుట తకిణక-తకకుడికుత ధీం జె

గరుడ పుతకరణము :-

రెండు చేతులందు పతాకములనుబట్టి కుడికాలిని నెమక
ప్రక్కకు మడిచి పై కెత్తవలెను.

ఏడకాక్రీడిత చారి :-

కాళ్ళను ప్రారంభములో నెమ్మదిగా కదిలించి, తరువాత గాలి
లోనికి యెగిరి అడవులను వేయవలెను.

కలకనృత్యముతో నస్తలాన్యములు నమాస్తము.

ఈ నృత్యములోని అడవులగూర్చి మరికొన్ని వివరముల
విచ్ఛట వ్రాసి ముగించెదను. ఇందలి జతుల ప్రదర్శించు పదవిన్యా
నము రెండు రకములుగా నుండును.

1) పేరిజీయందు చెప్పిన గర్జర విన్యాసముల ననుసరించి,
అయా మృదంగ శబ్దముల ననుసరించి పదవిన్యాసము ప్రద
ర్శించుట.

ఉదా:- తకుకుకు-జకుకుకు-తకిట కకిట తక

ఈ విధముగా శబ్దములున్న వనుకొందము.

'తకుకుకు' అని వచ్చినప్పుడు గర్జరయందు విరివీర విన్యా
సము ప్రకర్షించవలెను.

'కకిట కకిట' అని వచ్చినప్పుడు-సూరివట్టెము.

ఈ విధముగా పదభేదములు కూర్చవలెను.

మరియు యింకొక పద్ధతి :

కరణ విన్యాసములందు-తై, దిత్తై, తాదిత్తై అడవులు పట్టి
వలసి యుండును.

అదెట్లన-

జం కిణ రేఖిణ జగనగ దిత్తక నగన నగన నగ

దిగితక జణితక జగతక జగదిత్తక తకజం

ఈ శబ్దములకు గర్జరము ప్రదర్శించవలెను. లేక

తై య్యందత్తైతైయ్యై తైయ్యైతైతై దత్తైతైయ్యై

తైయ్యైతైతై దిత్తైతైతై దిత్తైతై

ఈ విధముగా 'అడవులను' కూర్చినప్పుడు ఆ అడవుల
క్రమము ననుసరించి హస్తము, పాదముల విన్యాసముండును.

నస్తలాన్యములతో నృత్యారాధన ముగియును. మరల పర్వ
వాద్యముల మేళవింపజేసి హారతివిచ్చి ఘాతాక్రమమును ముగిం
తురు. అటుపై దేవుని దర్బారులో దేవనర్తకి 'కేళక' పలుకును.

(ఈ గ్రంథమునందలి కావ్య విషయ వివరములకు ప్రమాణ
గ్రంథము నందికేశ్వర విరచిత భరతార్ణవము.

సంప్రదాయము—కాళహస్తీశ్వర ఆలయ ప్రాంత సంప్రదాయము.
పీఠికాపుర మాధవస్వామి ఆలయపైష్ఠ సంప్రదాయము.)

దేశీని తాండవము

ఇది ఆయిదు విధములు. ఈ తాండవము పార్వతిచే ప్రదర్శింపబడినది.

(1) వికుంచిక (2) కుంచిక (3) అకుంచిక (4) పార్వతి కుంచిక (5) అర్ధకుంచిక.

[1] వికుంచిక :

ఈ తాండవమును రెండు దృశ్యములు ఒకగురువుకల దర్పణకాళము నందు ప్రదర్శింపవలెను. రెండు చేతులందు వద్యకోశముద్రలను అదోముఖముగా ప్రారంభములో ముందు నకు, విమ్మట వెనుకకు పట్టవలెను. కుడికాలిని వంచి ఎడమకాలి మోకాలిపై నుంచవలెను. సహజదృక్పథాలు కలిగియుండవలెను.

దర్పణ కాళ శబ్దములు -

కిడికిడి యేం, తకంతిణ, యేం యేం, దిద్దా

పై శబ్దముల వల్లవిగల జతులకు నర్తన విన్యాసము చూపి 'రాజనారాయణ' కాళమందు మయూరి గతి ప్రదర్శింపవలెను. రాజనారాయణ కాళమన రెండు దృశ్యములు, ఒకలముపు, ఒక గురువు, ఒకలముపు, ఒకగురువు కలిగినట్టిది. మయూరిగతి— రెండుచేతులందు కర్తరీముద్రపట్టి నాగబంధస్థానములో నిలిచి విమ్మట నానవిన్యాసము ప్రదర్శింపవలెను.

ఈ గతికి మృందంగశబ్దములు—

దది, తకితుక, కు, కాంతో, తరితుతకు యేం—కిడి

యనకు, కిడితోం

విమ్మట మవృతకరణ విన్యాసముచేసి చావగతి చారి ప్రదర్శనతో ముగించవలెను. అరీభస్మానకమందు నిలిచి రెండుచేతులందు త్రిపతాక ముద్రలనుపట్టి ఎడమచేతితో దీర్ఘ విన్యాసము ప్రదర్శించి కుడిచేతిని భుజముపై నుంచవలెను. శరీరమును ఇరుప్రక్కలకు వంచుట, నిలువబడుటా విన్యాసము చేయవలెను. అటుపై చావగతితో ముగించవలెను ఈ గతిలో కుడికాలిను ఒక అడుగు

దూరమునకు వీలొచ్చుచూ విన్యాసము చేయవలయును. దీనితో నమపాదచారికూడ చేర్చి విన్యాసము చేయవలెను.

[2] కుంచిక :

రెండు చేతులందు నందంశ ముద్రలు అదోముఖముగా ముందు వెనుకలకు పట్టవలెను. ఎడమకాలినివంచి కుడికాలియొక్క మోకాలి మధ్యభాగముగా చేర్చవలెను. ఈ విన్యాసము ఒకగురువు, రెండులముపులు, ఒకగురువు కల చావపుట కాళమందు ప్రదర్శింపవలెను.

చాచపుట శబ్దములు :

తోంగిట, తో, తక్తా—కిడితక, జకరుం.

విమ్మట హంసివీగతి, సౌందర కరణముల ప్రదర్శించి విచ్యవాచారి విన్యాసముతో ముగించవలెను. హంసివీగతి—రెండు చేతులందు హంసవక్షముద్రలనుపట్టి మందల స్థానకమందు నిలిచి ఎడమకాలిను ఇరుప్రక్కలకు కదలించవలెను. ఈ గతి విన్యాసము రెండు లముపులు, ఒకవిరామము కలిగినట్టి హంసలిలా కాళమున ప్రదర్శింపవలెను.

హంసలిలా కాళశబ్దములు :

కిడితకు, కుకుత—నకుకరి, తకుయే,

సౌందర కరణ :

నర్తకి ఎడమకాలిని భూమిపై నిలిపి కుడికాలిని ఎడమకాలి మోకాలిపైనుంచి చతురముద్రలు రెండుచేతులందు ఒకదానికొకటి ఎదురుగా ముందునట్లు పట్టి విమ్మట ఇరుప్రక్కలకు పట్టవలెను. విచ్యవాచారి విన్యాసముతో ముగించవలెను. ప్రారంభములో సహజముగా నుంచిన పాదములను విడదీసి భూమిపై ఒకదాని తరువాత మరియొకటి తాదనముచేయుట విచ్యవాచారి విన్యాస మవలయును.

[3] అకుంచిక :

కుడికాలిని వంచి ఎడమకాలి తొడపైనుంచి రెండుచేతులందు పతాకముద్రలుపట్టి నాల్గదృశ్యములు, ఒక గురువుగల రంగ కాళమందు విన్యాసము చేయవలెను.

రంగతాళ శబ్దములు :

తతకిణ—తతకిణ—కిటతక—కిణనక తదిక కిణత.

— ఏమ్మట హరిణిగతి, వారుణకరణముల ప్రదర్శించి అద్దితాచారి విన్యాసముతో ముగించవలెను. రెండుచేతులందు అర్ధపతాక ముద్రలు వట్టి కూర్మావన పాదమునందు నిలిచి ఎకమ పాదపు ముందరిభాగముతో ముందునకు విన్యాసము చేసిన హరిణి గతి యగును. ఈ గతి ఒక లఘువు, రెండు గురువులు, ఒక లఘువు, ఒక గురువు కలిగిన సింహనాద తాళమునందు ప్రదర్శింపవలెను.

తాళ శబ్దములు :

దికగుణ, తకిణకు. తదిక కిణత—కిటకిణ

కృజణతరి కృతో—తత్తా తగు తరి తరి తరి కృతా.

వారుణ కరణము :

వర్తమాన స్థానకమునందు నిలిచి కర్తరీప్యస్థికము వట్టి మోతాళ్ళను కొంచెము వంచుతు కుంచించుచూ విన్యాసముచేయవలెను. అద్దితాచారి—నర్తకి ముందునకుగాని వెనుకకుగాని నడచునపుడు ఒక కాలియొక్క ముందరిభాగము రెండవకాలియొక్క మదమకు తగులునట్లు ఉంచుతూ ఆడుట అద్దితాచారి యగును.

(4) పార్శ్వ కంచిత :

రెండుచేతులందు కుచుండ ముద్రలు వట్టి తలను, నేత్రము లను క్రిందు మీదులకు విలాసముగా విన్యాసము చేయుచు కుడి కాలిని వంచి ఎడమకాలియొక్క తొడపై పాదము లోపలి భాగ మానునట్లు ఉంచి దృక్కులను ప్రక్కకు వియవలెను. ఈ విన్యా సము ఒక గురువు, నాల్గు దృతములు, ఒక గురువు కలిగినట్టి చిందుమారి తాళమునందు ప్రదర్శింపవలెను.

చిందుమారి శబ్దములు :

యేం, యేం, కిటతో—కిటతకు, జకునకు తోంగిట, తకతోంగ. ఏమ్మట కరిణిగతి, గజ విక్రీడిత కరణవిన్యాసములనుచేసి జనితాచారి ప్రదర్శనముతో ముగించవలెను. కరిణిగతి—రెండు చేతులందు కరి హస్తముద్రలవట్టి కుడిపాదమును నహజముగానుండి ఎడమపాద ముతో భూమిపై అర్థ వంద్రాకారముగా విన్యాసములు నల్పి త్వరిత గతిని ముందునకు వెళ్ళవలెను. అట్లే మరల పాదమును మార్చి

విన్యాసము నల్పవలెను. ఈ నర్తనము నాల్గు లఘువులు, ఒక విరా మము కలిగినట్టి గజరీలా తాళమునందు ప్రదర్శింప వలెను.

గజరీల శబ్దములు :

యే, కుణ, కకుణ, కుకుణ, తాంత—

కురిట తా, తరికు, జగణం,

ఏమ్మట గజ విక్రీడిత కరణము ప్రదర్శించవలెను.

ఎడమచేత త్రిపతాకము వట్టి వదుముపై నుంచవలెను. కుడి చేత లతా ముద్రవట్టి పాదములతో యట్టిత విన్యాసము ప్రదర్శింప వలెను. తరువాత జనితా చారితో ముగించవలెను. ఒకచేతితో కటకా ముఖ ముద్రవట్టి వక్షమునకు ప్రక్కగా నుంచి రెండవ చేతితో త్వరితగతిని రేచిత విన్యాసము ప్రదర్శింపవలెను. పాదము లతో అగ్రతల నంచారము ప్రదర్శింపవలెను.

[5] అర్థ కంచితి :

రెండుచేతులందు కటకా ముద్రలను వట్టి తరచుగా కది లించి ఎడమకాలిని ముందునకు వంచి కుడికాలి మోరాలిపై అనించి దృక్కులు ఎడమ వైపుకు సారించవలెను. ఈ విన్యాసము ఒక గురువు, లఘువు, ప్లుతిము కలిగినట్టి కోకిలప్రియ తాళమునందు ప్రదర్శింపవలెను. ఏమ్మట సారిరాగతి.

— చాంద్రకరణముల ప్రదర్శించి శకటాస్యదాతీ విన్యాసముతో ముగించవలెను. సారికాగతి—కుడిచేత అర్థచంద్ర, ఎడమచేత కుతుండ ముద్రలువట్టివై కాఖస్థానము నుండుండి కుడికాలిని ఎడమ భుజమును తాకునట్లు వట్టి ఎడమపాదమును భూమిపై కదిలించిన కారిక గతియగును. ఈ గతి రెండు దృతములు, ఒక లఘువు, రెండుగురువులు కలిగినట్టి కందర్పతాళమునందు ప్రదర్శింప వలెను.

తాళ శబ్దములు :

తగు జగు, తరితో—తకిణ్ణ, తతకిణతా.

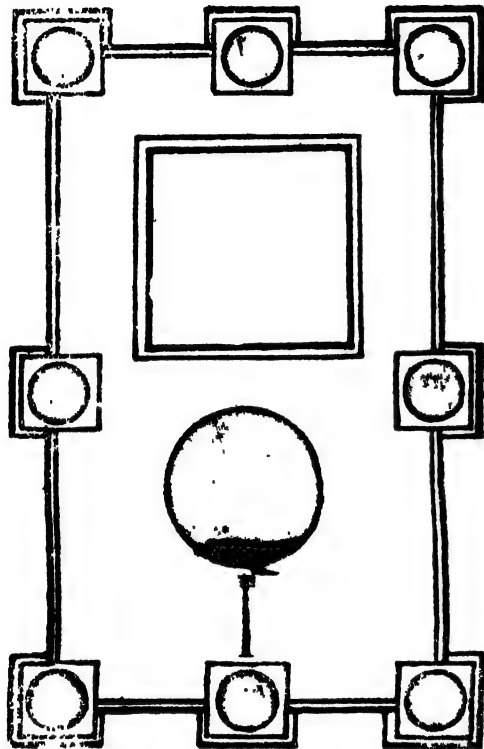
చాంద్రకరణ :

రెండు హస్తములందు ఊర్ధ్వమండలి ముద్రవట్టి అద్దితాచారి విన్యాసముతో ప్రారంభించి స్థలిపాదభేదము ప్రదర్శించుచు హస్త ములతో రేచిత విన్యాసము త్వరితగతిని చేయవలెను. ఏమ్మట శక టాస్యముతో ఈ తాండవము ముగించవలెను. శకటాస్యము—ఈ విన్యాసమునందు పాదము ముందరిభాగమును ముందుకుదాచి అంగ సౌష్ఠవము కనబడు రీతి నిలుచుట శక ాస్య మనబడును.

ఇంతటితో దేసీ తాండవము ముగించబడినది.

ది క్షౌరకారాధన - దేవనర్తకి

వర్ణనములందు ఆలయముచుట్టూ ప్రదక్షిణము చేయుచూ, అష్టదిక్పాలకులను ఆరాధించు నమయమందు వారి ప్రత్యక్షము వ్యక్తము చేయబడును. ఈ నాటకములనే 'నవనాటి' లేక 'నిలి హారణ' వ్యక్తము లందును. ఈ వ్యక్తములన్నియు ప్రత్యేకరాగ ములు, తాళములందు ప్రదర్శించబడును.

ఆలయములో స్వామికి పుష్పసమర్పణ మైన విధన ద్వజ స్థంభమువద్ద ఇంద్రుని ఆరాధనతో ఈ వ్యక్తము ప్రారంభమగును. అష్టదిక్పాలకులకు యివిమిది ప్రత్యేక రాగములలో, వివిమిది అపూర్వ తాళములలో వ్యక్తములు ప్రదర్శించబడును.

ద్వజస్థంభమువద్ద ఇంద్రారాధనతో యీ వ్యక్త మారంభ మగునని తెల్పితిని. ఇంద్రారాధనకు ముందుగా వినాయకుని, కుమారస్వామిని—

తలపువ్వపుట, మదస్కరితకరణములతోగూడిన వ్యక్త ముతో విప్పేక్కడని,

మందలవ్వపిక్ర ప్రేంబోలిత, మాపుర, నైకా రేడితముల యొక్క విన్యాసములతో గూడిన వ్యక్తముతో కుమారస్వామిని ఆరాధించిన పిమ్మట ద్వజారోహణ, వ్యక్తపూజ ఆరంభమగును.

పైన పేర్కొనిన నృత్యములగూర్చి వివరములు

తలపువ్వపుట :

తలకుని నాటకాశ్రమంలో చెప్పబడిన 108 కరణములలో యిది మొదటిది. ఈ కరణము యొక్క వగా దేవతలకు 'పుష్పాం జలి' సమర్పణమందువయోగించబడును. నాట్యారంభములో ప్రద ర్శించబడునట్టిది కరణము.

కరణము పట్టేవిధము :

రెండు చేతులను దొన్నెవలెజేర్చి పట్టవలెను. కుడికారి మడిమను పైతెత్తి బొటనవేలిపై పాదము ఆనించి నిలబడి కరీర మును అతి సున్నితమైన విధముగా వంచి నిలబడవలెను.

విశ్వలమై, వికాసముగలిగిన దృష్టి.

పుష్పాంజలి సమర్పణకు

ద్వజ స్థంభమువద్ద నాటకము

శబ్దములు :

అదితాళములో (నమగతి). ఈ క్రింది శబ్దములు నాట్య చార్యుడు తాళము వేయుచూ, పాడుచుండగా, మృదంగముపై గా

కుద్ధ మద్ధకముపైగాని పలికించగా పుష్పాంజలి వినాయకునికి నమస్కరించబడును.

కాహం - కాహం - దిగిదిగి - తెహిత - తెహియ
తెహియ - తెహియం దత్త - తెహియ - తెహియ
తత్త - దిత్త - కాహతి - జంతరి - జగనగ-జంతరి
తత్తకాంగ తోం - తకాంగ తదిగిజ తోం.

మదస్కలితి

పట్టవిధము :

రెండు చేతులను జారవిడువవలెను. తలను యరుప్రక్కలకు ఆడించవలెను. కుడికాయను వంచి ప్రక్కలకు కదిలించవలెను. అటుపై కాళ్ళను స్వస్థికము నీ మరల ప్రక్కలకు విడదీయవలెను. తరువాత యెడమకాయను వంచి, ప్రక్కలకు కదిలించవలెను. ఈ కరణము - తనుదామణిచి తన్నయత్వములో వర్తనమాడునప్పుడు, మద్యపానమువలన మత్తైక్కిన అంగవిన్యాస ప్రదర్శనకు వివియోగింపబడును.

శబ్దములు :

జగ జగ జగ జగ - దిత్తక దింతక -
జంతకి కాహం - కాహం దత్త
దొద్దొ - దోహం - దోహం దోహం -
హం రిం హంరిం-దోహం దోహం -
హం తరి తరి - హంతరి తరి
కుం తరి తరి - రాంతరి తరి
దరి దరి దం దరి - దరి దరి దరి దరి
దిత్తరి జగనగ - దత్త కాహం
హం దిగినగ - నగ నగ నగ జం
దిత్తగ దిగితి - దత్త కాహం
జంతరి కాం - తజంతరి కాం || తజంతరి ||

ఈ కరణ ప్రదర్శనము తరువాత "ధృజ్జవతి కవుతము" 72 అక్షరముల వినాయక కాళములో ప్రదర్శింపబడును.

కత్తుతిము :

ధీత్త తెయ్ . ధీత్త తెయ్ . తత్త దిద్దతోం వంతా .
దిక్కిది దిక్కిది తక్క . దిద్దులు తాం తోంగ .

ధీం దత్త ధీం దత్త ధీ . ద్ధ ధీ ద్ధత్త క్క
తదిమి దిమిత తక్కి .

ధిద్దులు తాం తోంగ . తా తా దిత్తా దిక్కిది
తక దిక్కిత్తాం .

ద్ధత్త . దిక్కిది కిదితక . దిక్కిది కిదితక .
తొంగిది కిదితక . నంగిది కిదితక .

కరి ముతార నుర . వర కమల జనుత .
వరపాళాంకు కయత . కరణం తే చరణం
తక్కిది దిమికిది తోం . తకతోం .

తదికి -ది కదిమి కిద్దతోం .

నతతం . సిద్ధముక్త - బుద్ధిముక్త
సింధుర మనా . తక్కిది కిది తక్కితోంగ
దేహివర గణవతి . దిక్కిది కిది తక్కితోంగ
గణవతి కవుతం . నత్వర వివయర
ధిద్దులు తదా . దిద్దులు తై . తత్తక్కి .
ద్దిద్ది తద్ది తై . తోం తొంగిది తకతోం
తద్ది కిదితక - దిక్కిత్తా .

తీర్థానము :

తం ద్దిక తక తక . తం ద్దిక తక తక
తం ద్ధక తక తక . తకాంగ తోం ||
ధిం దికి దికి దికి . ధిం దికి దికి దికి
ధిం దికి దికి దికి . ధింగికా తోం ||
తం ద్ధక తక తక . తకాంగ తోం
ధిం దికి దికి దికి . ధింగికా తోం
ధకాంగ తోం . ధింగికా తోం
తాం తక . తద్దితక . తదికిది తక .
తక ధకాంగ . తదింగికా తోం ||

కుమారస్వామికి పట్టవలసిన కరణములు

మండల స్వస్థిక

పట్ట విధము :

రెండు కాళ్ళను నాల్గొకటయెడముగ మంచవలెను. చేతులను పైకెత్తి, జారవిడిచి, వలయముగా త్రిప్పి మరల యదాస్థానమునకు తేవలెను.

తరువాత వ్రేళ్ళను విప్పుచు, చేర్చుచు, చూపుడు వ్రేలును బొటనవ్రేలును అవించి, వ్రేలి సుందరముగా రెండవ చేతిభుజమును, మోచేతులను, వక్షస్థలమును తాకునట్లు నటించవలెను.

ఏమ్మడి చేతులను వ్యస్తముగా జేసి, వక్షమునకు యెదురుగా అరచేతులు ప్రేక్షకులకు కనబడునట్లు, వ్రేళ్ళకొనలు పైకుండునట్లు వట్టవలెను.

దృష్టి - గర్వముతో కూడి వుండును.

ఈ కరణము యితరులను ఆగౌరవ పరచుటయందు విర్లక్ష్యతావ ప్రకటనయందును ఉపయోగపడును.

శబ్దములు :

దం దం దం దం ।

దాతి ర కిటి తా దాతి ర కిటి తాతై య్యా

దాహం దాహం - తైయ్య తైయ్య తైయ్యతక

తతైహిత తైయ్యనక

దాహం దాహం - దీం దీం దీం కిర్తక తక

దత్త తైయ్య దాకిట తక

దాహం దాహం - దాం దాం దరి కిటి తక

కిణ జక కిటి తక

దాహం దాహం - దద్ద దద్ద దద్ద దద్ద

దరి కిటి త । దరి కిటి త । దరి కిటి త

ది గి ది గి ది గి దిగి । జం తకి తాం జం కిత తాం

జం తరి కిటి తాం ॥

ప్రేంభోలిత - [హియెల]

శబ్దవిధము :

ఒక కాలిని వంచి యిరుప్రక్కలకు ఊగించవలెను. తరువాత మడిమపై శారవిఘనవలెను. అటుపై గాలిలోని కెగిరి, వలయము తిరిగి, మరల భూమిపైకి రావలెను. నడుమును త్వరితగతిని కదిలించవలెను.

నూపుర - [అందె]

శబ్దవిధము :

కటిప్రదేశమును వలయములుగా త్రిప్పవలెను. ఎడమచేతిని కుడిచేతిని వలయములు ప్రదర్శించవలెను.

బొటనవ్రేళ్ళు యెడముగావుంచి, పాదములను కదలింపవలెను

వైశాఖ రేచిత

శబ్ద విధము :

నమముగా నిలబడి, కుడికాలునెత్తి, ఎడమ పాదము మధ్య భాగమున కుడి మడిమ తగులునట్లు వలించుట. రెండు కాళ్ళకున్న యెడము మూడున్నర శానబుండవలెను. ఏమ్మడి కంట్ల, చేతులు, వక్షము త్వరితగతిని చలించజేయవలెను. ఇది నాట్యమంటి వెనకకు వెళ్ళునప్పుడు, ప్రేక్షకులకు పిచ్చును జూపకుండా వెళ్ళుటకు ఉపయోగించును.

శబ్దములు - ప్రేంభోలితి :

తాం తతై । తద్దంతక । గిణతైయ్యా

దీం తతై । తద్దంతక । గిణతైయ్యా

తాం తక । దీం తక । తకిట దికిట తక

దీం తతై । తద్దంతక । గిణతైయ్యా

జం తకోం । జంతక । గిణతైయ్యా

తకిట దకిట తక । తదికిట కిటితక తైయ్యా

తైయ్యా తైయ్యా తైయ్యా తక

కొంగిణ తాంగిణ తక । తాం తతై దీం తతై . . .

నూ పు ర :

దిరికిట దిరికిట దిరికిట దిరికిట

దిద్దంతక దిద్దంతక తైయ్యా

దిరుడుత దిరుడుత దిరికిట

దిద్దిమి దిద్దిమి

దిగి దిగి దిగి దిగి జంకిట జంకిట

జం జం కిటి కిటి - కిటి కిటి కిటి కిటి తాం.

వై శా ఖ :

తాదిర్ దిత్తై తాంగిట కిటితక

తకిట దికిట దిరుడు తాం తైయ్య తక

తనంత తనంత తనంత తరుంత
తక తక తక తక । తానంత జంతరి
తకిది దికిది తకిది దికిది
తకి తకి జంత కుకు । తాంగిణ తోం.

శిశ్వానము :

జం జం జంకిది కిదితక
జగ దత్త జగ వగ వగ దత్త
తకిది కిది తక । తరికిదిత తరికిదిత జణు
జేకిది కిదితక । జణు తకత జణు తకత దిమి
తాం గిది కిది తక । తాంగు తకత జణు తకత కిది
రాం కిది కిదితక । రాంగిదితా జణుతకత తోంగ
రాం రాం కిదితక । జం జం కిది తక
దజేకు కిది తక । దదిగిణతోం.

వినాయక, కుమారస్వామి, ఆరాధన ముగించిన పిమ్మట
అష్ట దిక్పాలకారాధన ప్రారంభమగును.

ఆరాధన క్రమము

వివరములు :

అష్టదిక్పాలురు : ఇంద్ర, అగ్ని, యమ, నైరుతి, వరుణ, వాయువు, కుబేర, ఈశాన్య.

ఏరికి పట్టవలసిన స్థానకములు :

భరత కావ్యములో చెప్పబడిన 31 స్థానకములలో పురుష స్థానకములు, స్త్రీస్థానకములు లేక అన్నియూ పునయోగించబడును గాని కొన్ని ముఖ్యమైనట్టివి.

అయత, అవహత, అశ్వశ్రాంత, మోదిత, వివివృత, అయింద్ర, చండిక—స్థానకములను పునయోగించెదరు.

పుష్పాంజలికి పునయోగించవలసిన పుష్పములు :

శివపార్వతి: పృథ్వీమలనుండి తెంపిన పుష్పములు.
లక్ష్మి, మహావిష్ణు: లతలనుండి తెచ్చిన పుష్పములు.

సరస్వతి, బ్రహ్మ: జలమునుండి పేకరించినవి పునయోగించవలెను.

దిక్పాలకులకు :

ఇంద్ర : మందార, పారిజాత, విల్వవత్సము, దూరవ. వత్సము.

అగ్ని : విందూక, చంపక, కదంబ పుష్పములు.

యమ : ఇందీవర, తాపింఛ, కుముద.

నైరుతి : కరవీర, జపాపుష్పము, శిలీంద్ర.

వరుణ : కల్పర, కుముద.

వాయు : మల్లిక, జాతి, జవంతి.

కుబేర : సహస్ర రేఖల తామర, బంగరువన్నె తామర, కుముద.

ఈశాన్య : నక్తమాల, ద్రోణపుష్ప, దుతూర, మల్లిక, కురువక,

పై పుష్పములన్నీ దొరుకనిచో :

మందార, పారిజాత, విల్వదళము, దూరవదళము సమర్పించవచ్చును.

‘పుష్పాంజలి’ సమర్పించు క్రమము :

నక్తకి ఆయా దేవత ననుసరించి స్థానకమునందు విలువబడి పుష్పపుట హస్తమునందు పుష్పముల గ్రహించి ‘మార్జిక’ గాని ‘గడ్డము’ గాని చదివి పుష్పముల సమర్పించును.

ఇండు-ముగ్గురు మూర్తులు, వారి దేవేరులు; వారి అర్ధాంగులకు సమర్పించునప్పుడు రెండు చేతుల మధ్యనుండియు, దిక్పాలకులకు; భూసురులకు; భూపాలకులకు - చేతులయొక్క కొనల నుండియు మిగిలినవారికి బొటనవ్రేళ్ళ అడుగుభాగమునుండియు సమర్పించవలెను.

అష్టదిక్పాలకారాధన—దేవనర్తకి

(వైష్ణవ పంప్రదాయము)

విష్ణ్వలయము - దేవనర్తకు ముంగిలి సమగ్రము

గర్భగుడియందలి దేవదేవుని తెడరుగా దేవనర్తకి దోపిరి
యందు పుష్పములు కొని నమద్వష్టికలిగి సంస్థానకమందు విలువ
బడును. ఆమెకు కుశిప్రక్కగా నాట్యాచార్యుడు, తాళదారి వారి
వెనుక గాయకురాలు, వేణుగాయకుడు అతనివెనుక శృతియును,
ఆమెకు ఎడమప్రక్కగా మార్దంగికుడు, అతనిప్రక్కగా వైణికుడు
విలువబడియుండురు. ఈ క్రమమునకు "కుతుబ"మని పేరు.
పిమ్మట నాట్యములన్నియు పూరింపబడును. అంత నామె సంస్కృ
తములో "చూర్ణికలు" సమీపి పుష్పములు నమర్చించిన తరువాత
క్రింది బొమ్మలోని భంగిమతో ప్రారంభించి నాట్యమాడును. ఆ
నాట్యము పేరు భ్రమరనృతము. ఇది ఆదిత్యాము లేక బ్రహ్మ
తాళమందు ప్రదర్శింపబడును. మంజుర రాగములో గానము

చేయబడును. యువానాడ నాట్యము నాయించబడును. కనాట
మందైనయడల భజంగతాన నృత్యము శంకరాభరణరాగ
ములో ఆదిరుద్ర తాళములందు ప్రదర్శింప బడును. మాతృకానంద
నాట్యము నాయించబడును. పిమ్మట గజవతి కవుతము, ఉద్ద
నాట్యము మొదలైన వర్తనములు ప్రదర్శించినమీద ధ్వజస్తంభము
వద్ద తూర్పుదిక్కు నకు అధిపతిమైన ఇంద్రునియొక్క ఆరాధనతో
దిక్పాలకారాన నృత్యము ప్రారంభమగును. ఈ నాట్యములనే
బలిహారణ నృత్యములు, నవసంధికాట్యములువికూడా పిలువరు. ఈ
నాట్యములు అలయము లందేగాక కొన్ని వేళలందు దేవుడు కూరి
లోనికి తరలి వెళ్ళినప్పుడు తిరువిత్తులందు దిగ్బంధనదేయినపుడు
బలిరాళ్ళవద్దకూడా ప్రదర్శింపబడును.

ఇం ద్రు డు

ఇంద్రుడు తూర్పుదిక్కున కదివతి. వాహనము ఐరా తాళములలో ఈ నృత్యము చేయవలెను. అప్పుడు మేనువాతనాడ్యము పతము, రాజవాని అమరావతి, అయుధము వక్షము. భార్య శరీ వాయించవలెను. దేవి. ఇంద్రునకు ప్రీతిమైన నాట్యము - 'లలిత' ప్రియమైనరాగము ఇంద్రునకు పట్టవలసిన హస్తములు-ఎడమచేత అరాళమువట్టి దేవగాంధారి లేక నాదనామ క్రియయందు గజలీల లేక నమ నొసటిపైనుంచి త్రివళాకము కుడిచేత పట్టవలెను. స్థానకము-నమ.

అగ్నేయమూల కదినేత వైశ్వానరుడు. వాహనము మే షము. ముఖ్యనగరము తేజోవతి. అయుధము శక్తి. భార్య స్వాహా దేవి. ఇతనికి ప్రీతికరమైన నృత్యము-కళింగ. ఇది నాట లేక లలిత రాగములందు అధ్యావన లేక వీరవిక్రమ తాళములలో ప్రదర్శించవలెను. సింహవాదనాడ్యము వాయించవలెను.

వైశ్వానరునకు పట్టవలసిన హస్తములు - ఎడమచేతితో ముడుగు కర్తరి వట్టి ఏమ్మట త్రివళాకము తలపై భాగమున పట్ట వలెను. కుడిచేతిని వంచి వక్షమును అర్ధముగా మంచవలెను. స్థాన కము-నమ.

యముడు

దక్షిణమును పొలింపవారు యముడు. వాహనము ఎను
'తు. పట్టణము సంయమిని. ఆయుధము దండము. భార్య క్యామలా
. ఇతనికి ప్రీతికరమైన వృత్త్యము - 'కర్తరి'. ఇది కైశిక లేక
లహరి రాగములలో భృంగిణి లేక రాజచూడామణి తాళము
ందు ప్రదర్శించవలెను. సౌదానంద వాద్యములో ప్రదర్శించ
వలెను.

యమునకు పట్టవలసిన హస్తములు—సూరీ ముద్ర ఎడమ
చేత పట్టి భుజము పైభాగము నుండి పుషిచేత విత్పదేవతలకు
విండ ప్రదానము చేయుచున్నట్లు అలవద్దముతో ఆధినయించవలెను.
స్థానకము—నమ.

నైర్వతీదిక్పతి విర్వతి. వాహనము వరుడు. పట్టణము
కృష్ణాంగన. ఆయుధము తుంతము. భార్య దీర్ఘదేవి. ఇతనికి
ప్రీతికర వృత్త్యము—విద్యక. ఇది కైశిక లేక బైరవిరాగములలో
మల్ల లేక రంగ ప్రదీప తాళములందు ప్రదర్శించవలెను. విజయానంద
వాద్యము వాయించవలెను.

విర్వతికి పట్టవలసిన హస్తములు—అర్థచంద్ర హస్త
మును ఎడమచేతను కుడిచేతితో పతాక హస్తమును భుజములపై
పట్టవలెను. స్థానకము—నమ.

పళ్ళెను దిగ్రాజా వరుణుడు. వాహనము మొవరి. పట్టణము క్రద్ధావతి. ఆయుధము పాళము. భార్య తాళికాడేవి. ఇతనికి ప్రియమైన వృత్తము — ఉత్సంగ. ఇది శ్రీ లేక మేఘరంజనరాగములందు భృంగరి లేక మకరంద తాళములలో ప్రదర్శించవలెను. మంగళ అను వాద్యము వాయించవలెను.

వరుణునికి పట్టవలసిన హస్తములు—కుడిచేత ఆరాళ హస్తమును ఎట్టి పిమ్మట వ్రేళ్ళను విప్పి లభయముద్ర పట్టవలెను. ఎడమచేత అథోముఖముగా పతాక హస్తము పట్టవలెను.

వ రు ణ

వాయు వ్య దిక్కునకు రాజా వాయువు. అతని వాహనము లేడి. పట్టణము గంధవతి. ఆయుధము ద్వజము. భార్య అంజనాదేవి. ఇతనికి ప్రీత్యైన నాట్యము—సువ్యాసంగ. ఇది గౌళ లేక వనంతలైరవి రాగములందు టంకరి లేక విజయతాళములలో ప్రదర్శించవలెను. గంభీరానంద వాద్యము వాయించవలెను.

వాయువునకు పట్టహస్తములు—కుడిచేత శిరస్సునకుపైగా పతాక హస్తముపట్టి త్రిప్పవలెను. ఎడమచేతితో అభయముద్ర పట్టవలెను. మరల ఎడమచేత పతాకహస్తముపట్టి త్రిప్పవలెను. కుడిచేత కటకాముఖముద్రపట్టవలెను స్థానకము—నను.

వా యు వు

ఉత్తర దిక్పతి కుబేరుడు. వాహనము అశ్వము. పట్టణముఅలక. ఆయుధము ఖడ్గము. భార్య చిత్రరేఖ. ఇతనికి ప్రీతియైననాట్యము-సంకీర్త. ఇది నాట లేక శ్రీరాగములందు బ్రతు లేక తురంగ లీలా తాళములలో ప్రదర్శింపవలెను. సుసంపాత వాద్యము వాయించవలెను.

కుబేరునికి పట్టవలసిన హస్తములు - కుడి చేత పతాక హస్తము, ఎడమచేత అర్జవంద్ర హస్తమును పట్టవలెను. సంకృప్తిని కలిగించే దృక్కులు కలిగియుండవలెను. స్థానకము - సమ.

కుబేరుడు

ఈశాన్య దిగ్గుర్ర ఈశానుడు. వాహనము వృషభము. పట్టణము యశోవతి. ఆయుధము త్రిశూలము. భార్య పార్వతి. ప్రీతి కిరస్మైన నృత్యము-దండపాద. ఇది హిందోళ లేక శంకరాభరణ రాగములందు వృష లేక వందలీలా తాళములలో ప్రదర్శింపవలెను. మాతృకానంద వాద్యము వాయించవలెను.

ఈశానునకు పట్టవలసిన హస్తములు—కుడిచేత త్రిపతాక హస్తముపట్టి ఎడమచేత ముష్టి హస్తము పట్టవలెను. స్థానకము - శేవము.

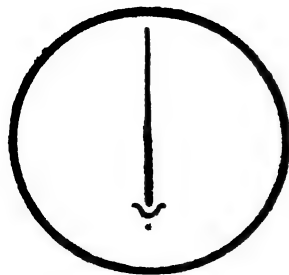

ఈశానుడు

ఆరాధన క్రమము

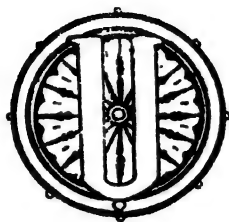
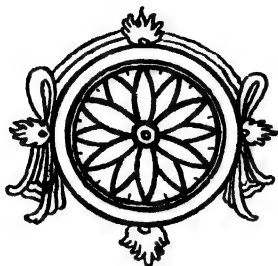
మంగళ వాద్యములతో వృద్ధక్షిణము ముగిసిన పిదప—
పీఠము (మృదంగము లేక కుద్దమద్దెల, ముఖవీణ, తాళము)

అదాడుడు, నర్తకి వెంటరాగా దేవయాక్షికులు వ్రత దిక్కునందు
విలిచి ఆయా దేవతల శృత్య గీతాంకో ఆరాధించి నైవేద్యము
ననుర్పింతురు.

స్రీకృష్ణ భాసి నాటకపై

ధరించే తిలకము తీరు

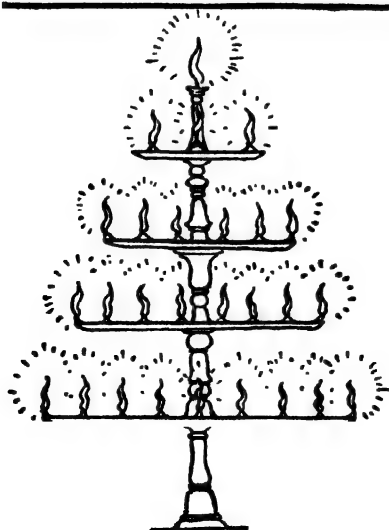

మూద్రలు :
చక్రము, నామంతో
గూడిన చక్రము, శంఖం

కుడిభుజంపై చక్రము
ఎడమభుజంపై శంఖం
కుడిప్రక్క వక్షంపై
నామంతో గూడిన చక్రం

కుంభ హారతి,
పంచహారతి,
కలకలం.

పక్షాహారతి

ఉదా: తూర్పు - ఇంద్రారాధన.

ల ల త ము

పుష్పములు అంజలియందుంచుకొనిన వర్తకి నమస్థానకముతో నిలిచియుండును.

దేవయాజ్ఞకులు స్తోత్రములు చదివెదరు. ఏతదింద్రో గద్య ప్రియః, దేవ గాంధార రాగప్రియః, నమతాప్రియః, మేఘనాద నాద్యప్రియః, లలితనృతప్రియః, తత్తత్కాల గీతానుసార ప్రియశ్చ.

అటుపై ముఖవీణపై ఆ రాగము ఆలపించబడును.

వర్తకి పుష్పములను సమర్పించి, యాజ్ఞకులు పాడే

“నకల సుర వర మకుట మణి మృణ్మి కాంఘ్రి
సరోదుహం

దనుజ విరసన విభుధ జయకర వజ్రపాణి శరీరవతిం
రజత గిరి రవ విలసదతి స్థిత హస్తీ మస్తవ నిష్ఠితం
కవిత కరహిత పటహారుణి కృత మింద్రతాళ మిదం
మహత్.”

గీతమునకు తాళగతిని జూపుచూ నృతమాడును. పిమ్మట గజలీల లేక నమతాళమునందు నృతమాడి ముగించును. అటు మండి మరల ఆగ్నేయ దిశకు వెళ్ళెదరు. అగ్నియారాధన చేయుదురు. ఇట్లే అష్టదిక్కులందు దిక్పాలకుల ఆరాధింతురు.

ఇందు ప్రదర్శించు విధ వృత్తములయొక్క స్వరూపము దెల్పుటకు మచ్చునకు లలితయొక్క వివరములు విపులముగా వివృత వివృతములు.

గజలీల - నాలుగు లఘువులు. ఒక పరామము కలిగి వట్టిది. 4½ మాత్రల కాలము.

చంద్రకరణ విన్యాసము - రెండు చేతులందు త్రివతాకములు పట్టి కాళ్ళను భూమిపైనుండి పైకి లేవకుండా యదుప్రక్కలకుగవి ముందు వెనుకలకు కదులుట ఇంద్రము.

లలితము 6 విధములుగా విన్యాసము చేయబడును. ఈ 6 విధములైన జతులు, ముక్తాలు ఉండి—ముగింపునందు సమ గతిలో పెద్ద తీర్మానముండును. సర్తన మారునప్పుడు ఏ తాళములో ఆడినను ముగింపునందు సమగతిలోనికి—(అనగా చతురశ్రగతి - అక్షరముల కాలము) వచ్చి తీర్మానించవలెనని శాస్త్రము నియమము. ఈ క్రమమే యందును అనుసరించబడుచున్నది.

మొదటి విన్యాసము : ఆయత స్థానకమునందు నిలిచి, నహజ దృష్టి గలిగి, వర్తకి 'సులు' (లలితముగా శరీరమును కదలించుట. ఈ కదలిక మందముగా వీచే గాలిలో కదలాడు జ్యోతివలె మందవలెను.) ప్రదర్శించవలెను.

(ఆయత - ఆయతస్థానకము సాధారణముగా కాండవ, లావ్యము వద్దతి నాట్యము లన్నింటిలో ప్రారంభములో విని యోగించబడిను.)

షడ్జ-విధము : రెండుకాళ్ళను చేర్చి వుంచి, కుడిచేతితో అర్థచంద్ర పట్టి ఎడమచేతిని దోల హస్తము నందువలె జారవిడిచిన ఆయతమగును.

రెండవ విన్యాసము : అపహిత స్థానకమునకు మారి 'సూచి'

దృష్టి గలిగి 'సులు' ప్రదర్శించుచు వర్తన మారవలెను.

(ఈ రెంటిలోని అంగచలనము ఒక్కటే అయినమా—

దృష్టి, స్థానకము మాత్రము మారుచున్నది)

అపహిత స్థానకము : ఆయతములోని చేతులను మూసి పట్టిన అపహిత మగును.

మూడవ విన్యాసము : రెండు చేతులందు హంసపక్షపాతము పట్టి కాళ్ళను తట్టుచు నాట్యమాడుట.

నాల్గవ విన్యాసము : హస్తములందు లేచిత విన్యాసము గల్గి, 'సులు' ప్రదర్శనముతో ఎడమకాలును భూమిపై మెల్లగా కదుపుచూ (జారు అడవు) సర్తించవలెను.

ఐదవ విన్యాసము : ఒకచేత అర్థచంద్ర పట్టి నడుముపైనుంచి రెండవచేతితో శిఖరముపట్టి జారవిడిచి, పాదములందు 'చలన' విన్యాసము ప్రదర్శించవలెను.

[చలనము దగ్గరిగా నుంచిన పాదములను ఉన్న చోటనే కదలించుట చలనము.]

లలితములోని జతులు, తీర్మానములు

1. జం జం కిటకరి కిటకు కిటకకిట
తకిట దికిట జణు తాహత జగతరిత
తజ్జం కిటతక తాంగుడు తైయా తక తక్కిటతక
తతజ్జమ జంతజ్జంత తాహత తైయా తాంగిజతో.

2. దిక్తితక జణుతక దిహత దిహత కిణ
తకతక కిణతక తహంక తద్దిమి జణం
జణుతక్కిణతక జగజగ జంతరి
జగనగ దిత్తక తకత జగజగ తదిగిణతో.

3. జంకిణ కిత్త జగజగ దిత్త
జగనగ నగనగ నగతక దిత్త
జంతరుంత రుంతకిట దత్త—తత్తా దిద్ది తక్కిట
దిక్కిట దిరుదు
తజేంత తజేంత తహ తతహత త్తాకిటతో.

4. దోహం దోహం తైయిదోహం
దోద్దో—దోద్దోహం దైయా
తయ్యవక ధీం తక్కిట తహత తాత్తా
తద్దీను తజ్జనం తాకిట తద్దిమి
తత్త జణుతక తాంగిణతో.

5. దిగిదిగి దిగిదిగి దిత్తగ తైతక
నగనగ నగనగ నంత రుంత రుం
జగజగ జగజగ జంకిణ రేఖిణ
దిగిదిత్తగ నగ నంతక జగ జంతక
తగనగ జణుతక తధింగిణతో.

తీరిక—జంజం జంకిట గిటతక
జగదత్త జగనగ నగనగ దిత్తా
తాకిట కిటతక తరికిటత తరికిటత జణు
జేకిట కిటతక జణుతకిత జణుతకిత దిమి
తాంకిట కిటతక తాంగుతకత జణుతకిత కిట
జంకిట కిటతక జంగిటతా జణుతకిత తోంగ
జం జం కిటతక జంజం కిటతక
దజేకు కిటతక దదిగిణతో.

1. ఏతద్రుహ్య గద్యప్రియః, మల్లారగౌళరాగప్రియః,
అదితాళప్రియః, యూదనాదవాద్యప్రియః,
భ్రమరనృత్తప్రియః తత్తత్కాలగీతామసార వాద్యప్రియశ్చ.
అణ్ణ మణ్ణం కోటిమండిత వాభిసంకజ విష్టరం
అణ్ణ పిణ్ణ చరాచరాసురదేవరాక్షసన్యగ్విభుం
తంసనైరి పదాబ్జతత్పరచిత్తయుక్త చతుర్ముఖం
భేరితాడనదంబరాకృతి బ్రహ్మతాళ మిదం మహత్.

2. ఏతదింద్రగద్యప్రియః, దేవగాంధారరాగప్రియః,
సమతాళప్రియః, మేఘనాదవాద్యప్రియః,
లలిత నృత్తప్రియః తత్తత్కాల గీతామసార ప్రియశ్చ.
నకలసురవర మకుట మణిమృణి జృమ్మికాంఘ్రి సరోరుహం
దనుజ విరసన విబుధ జయకర వజ్రపాణి శచిపతిం
రజతగిరిరవ విలసదతిసిత హస్తమస్తక విష్ణితం
కవిత కరహిత పటహాయటికృత మింద్రతాళ మిదం
మహత్.

3. ఏతదగ్ని గద్యప్రియః, నాటరాగప్రియః
అధ్యాపనతాళప్రియః, సింహనాద వాద్యప్రియః
కళింజ నృత్తప్రియః తత్తత్కాల—యశ్చ.
లోకహితానుగతాహుతి వాహకహవ్య కవ్యకులాదిపతిం
వాహనమేకమజం పరమం పదయా దయయావరదం
జ్ఞాన సమాదికృతానుగతాభిం కారణ మేతద్వాయువళం
భేరిక తాడన తాళవిభేదన పావకతాళమిదం.

4. ఏతద్వసు గద్యప్రియః, కౌళికరాగప్రియః, భృంగీణీ
తాళప్రియః, హిరానందవాద్యప్రియః
కర్పరీ నృత్తప్రియః తత్తత్కాల యశ్చ.
కాలదూతపతి కాలమేఘనిధి కాలపాళభృత్ కాలవిత్
కాలవక్రకృతి కాలవక్రపతి కాలకారణ మహత్తమం
కాలకేతునఖ కాలహరివద కాలపూజ్యకరప్రియం
భేరికానుగత తాళభేదయమ తాళమేతదిహ చోదితం.

5. ఏతన్నిరృతి గద్యప్రియః, కౌసికరాగప్రియః,
మల్లతాళప్రియః, విజయానందవాద్యప్రియః
విదృతనృత్తప్రియః తత్తత్కాల యశ్చ.
వీర్యసముజ్జ్విత బాహుబలాధిక వైరిదమూదడయదం
అజ్ఞానశైల సమాన భయప్రద మాయ సచారుగదం
భాసుర వాసవపిం వివిర్భితపాడుక రమ్యప్రిదం
వామి సురేతర వాఙ్ముదజ్విత నైరృతితాళమిదం.

6. ఏతద్వరుణ గద్యప్రియః, శ్రీరాగప్రియః,
భృంగిరి తాళప్రియః, మంగళవాద్యప్రియః, ఉత్పల్ల
నృత్తప్రియః తత్తత్కాల యశ్చ.
నకలకల్పవికల్పకారణప్రళయకల్పలన త్తమం
ఉదది జగత్పరు దివ్యసుకరసహవాపాళభృతం పరం

జలధిస పునమృద్ధిప్రజలదివిక్రమర్షసమృద్ధిప్రదం -
గరుడసన్నిధిచేరితాడన వరుణ తాళమిదం మహత్.

7. ఏతద్వాయు గద్యప్రియః, గౌళరాగప్రియః,
బుంకరి తాళప్రియః, గంభీరాదం, వాద్యప్రియః
సువ్యాపకస్సత్త్రిప్రియ త త్త - యశ్చ॥
విశ్వస్సృష్టియస్థితప్రియజీవితం ప్రభుజీవితం
వ్యోమచిత విహార వికర్షణ విస్మయం మృగవాహనం
దేవదానిమహిమపాదీప్రీతావధిజీవకృత్
పాదతాన చేరితాడిన వాయుతాళ మిదం మహత్

8. ఏతిక్కుదేం గద్యప్రియః, నాటరాగప్రియః,
బభృతాళప్రియః సుసంహిత వాద్యప్రియః
పంక్తిర్ల నృత్తప్రియః ॥ త త్త - యశ్చ॥
శంఖవిధివద్యవిధిపంచితధనేశం । కాలకులవాసివఖదేవకుల
దీపం
శ్యామలతమ ర్మణికిరీట మకుటాజ్ఞం ।
పుష్పకరదప్రియకరప్రియవిదీశం
బ్రహ్మపదవిష్ణుపదకుద్రవదచిత్తం ।
వానవ పద ప్రదధనపదవిదీశం
భేరిముఖరేచక విపూరమణిమోషం ।
శమ్మునఖకుంభకకుబేరహితతాళం॥

9. ఏతిదీశాన గద్యప్రియః, హిందోళరాగప్రియః,
నృపతాళప్రియః, మాతృకానందవాద్యప్రియః
దణ్డపాద నృత్తప్రియః ॥ త త్త - యశ్చ॥
నటన పదహిత పటహయరికృత్ । భేరికామగమోషణం
వృషభగళగత మటితమణిరవ । పుణ్ణమోషవిమృద్ధివం
దితిజవిశివరవిహితదమరుగ । దంబరాజితయానగం
సకలసురగణ విజయం కుభకరమీళతాళ మిదం॥

చూర్ణిత

వ్యస్తీశ్రీ కల్పద్రుమకామగవిచిత్రాత్మ విర్జరగజాదివిస్తార
కన్య దేవావప్రస్థారకన్య । వివిధగ్రాహ ముమముమాయమాన
అత్రంకష కల్లోలవేల్లితన్య । మంజుల మంజురీకృత ఫేననవమంజురీ
లాలితన్య । గంగాది మహాతరంగిణీ సంగవముద్భూతమంగళ
భంగిశృంగారన్య । సకలగుణాధారపయఃసారావారన్య । మధ్య
వ్రదేశీ హరివిహారవటీర కర్పూరప్రభా దగదగాయమాన ధవళ

దీప్తివే సంతాప సంతతోద్ధానపరివృతే । సంతానామృతపరిపూరిత
పరిపూవలయితే । హిరణ్యప్రాకార ప్రకాశమానే నవరత్న విచిత్ర
తే తోరణద్వార శోభిత వివిధపౌధవిశ్రాణితే । వైజయంతీ
కాంతిచంతురిత వభోమండలే దివ్యవిరాసిసీ సహస్ర సంఖ్యాకీర్ణవ
రీవిరాణితే । రాశీకృతాంధ సాధాగ్య నిర్మితే । దివ్యనగరే క్రిమతి
వైకుంఠే విష్ణుకేసాచిత్రవానకింకరు మందీరసందోహవిస్తృతే ।
దుర్ని రీత్యజయవిజయాదివ్యారపాలకసంరక్షిత బహుళ జనపరి
వారన్యబహిరంగణచిత్రవిచిత్రతత్వస్థుభ సహస్రభావస్త్రేణో
విశేష విస్ఫూర్జితహనీయ నభామండిపమధ్యస్థ మహాసింహాసనాది
రూడన్య దివ్యశ్రీ వీజ్యహిందామరస్సబ్రహ్మాండ్రాత యత్రికం
తోగ్గటిదేవతామూత ఘూర్జామననభా సన్నివేశన్య । పరితః
ప్రవర్తిత దివ్యశ్రీ వస్త్రనావలోక సావదాన చతురన్య । కందర్ప
కోటి పౌందర్యదుర్వన్య । ఉత్పల్ల పుండరీక వికాలలోచనన్య ।
బాహు విటపావిరూపకళంబచక్రగభయభరితన్య । దేవ దేవన్య
శ్రియఃపతేః పురుషోత్తమన్య । ఉగవతో నారాయణన్య ।

1. బ్రహ్మతాళము :

నమోనాథ సమస్తవ్యై । సృష్టికారణ మూర్తయే
పద్మానిన చతుర్వర్తి । చతుర్ముఖ నమోస్తుతే.

గద్యః అఖిలలోక సురాసురకుచ్ఛిపద్యాధరగిడుడ గంధర్వకిష్కరకిం
పురుషయక్షరాక్షస ఇష్టాగ నాగభూతప్రేతపిశాచవరమృగ
పకుంక్షిసరీసృపస్థాపరిజంగమాదిసకలభూత పితామహ....
సరసీరుహనాథనాథసరసీరుహసంభవా సరసిజానన తత్త
దామీ కరాభ, చతుర్ముఖ, చతుర్ముఖ, సావిత్రి, గాయత్రీ పర
వ్యతీ నాథ, సకలకళాలంకృత శ్రుతిస్మృతిపురాణేతి హస్తైరమ
గమ్యమానః కుందేందు మృణాళ వద్దవళహంసనాహున
మారుహ్య అజవింకుర్వన్ భగవదుత్పవ సేవార్థమాగచ్ఛ
ప్సాంగస్సాయుధవృవాహన వళక్తి సపత్ని సమత్రపౌత్ర
వరినాథాయనమః దాన్యావాహనాది షోడశోపచార పూజాం
నమర్పయామి.....

బ్రహ్మణో బలకాతేజ సృత్యంస్యాత్సర్వమంగళం

గానంచ దైవతం ప్రోక్తం బ్రహ్మతాళం ప్రశస్యతే.

(తాళం) (౧)

(౧) సనక ప్రముఖ ప్రతిబద్ధపథం సురబ్బందరమన్వితపద్మపదం
నమితప్రణాత ప్రతివత్తికరం విదిమద్భుతస్పష్టిసముద్భవానం
సరసిజభవనం సరసిజవదనం సరసిజనాథసుతం కరధృతి
కరకం మనమతి మనమం జితశతవత్తికరం
ప్రకటిత విభవం ప్రముదిత హృదయం ప్రతిదిసస్పష్టికరం
శతమఖనమితం శతకతకడం శతధృతి తాళమిదం
తత్తత్తత ధృతితాళమిదం || హంసాదతాళం ముఖాపరాగం ||

2. గరుడ తాళం :

సమస్తే వై నతేయాయ సమస్తే విహగదిహే
పన్నగాళ సమస్తేస్తు సమస్తే గరుడాయచ
ద్విహస్త మంజరిం కృత్వా కారయే వ్యిహగేశ్వర
ఉద్వేగం గమనారంభం యానం గరుడ మువ్యతే
మందే పతత్రిణం శ్రేష్ఠ వినతానంద వర్ధన
నాగాంతకం మహాశౌరిం గరుడం విష్ణువాహనం
ప్రియతాం సర్వలోకేశ శ్రీవిశ్వాంకితలక్షణం
భృత్యైశ్చ పరివారైశ్చ గచ్ఛన్ తత్ర గచ్ఛే స్సహ
సహస్రాక్ష స్సహస్రాంఘ్రి సహస్రదళపంకజః

సర్వేదేవాః సర్వేదేవ్యాః సర్వేణువయః సర్వేణుపితృన్
సర్వేపితరః సర్వేపితృ పత్నీన్.

గద్య: పిద్ధ విద్యాధర గరుడ గంధర్వ కిన్నర కింపురుష యక్ష
రాక్షస పన్నగ నాగబూతా ద్యష్టాదళ గణా సర్వేదేవాః ।
ప్రియతాం । కమలాయువతీకరకమలపరిమళ పటలపరి
విశిత భుజబలమదిత చితితసయ శతసహస్రస్య విశితచర
రజనీదరవపురుదిర బహుళ దారా సమేతస్య మత్స్య కూర్మ
వరాహ నారసింహ వామనరామ రామవ బలరామ బౌద్ధ
కృష్ణ కల్యాణ ప్రాదుర్భువ దళిత పరిపాలితస్య, భగవతో
నారాయణస్వరూపః నకలపక్షిరాజః అమందమందమదిత
మహాజలధిపత్నీరాసహారణసుధాసమయ చరిత సురవరః
సువర్ణ శ్యామాంబర యుగళధృత కనకరాజీవ కటితట
మటిత కనక కింకిణీ మేఖలారంజితః రుధిరపదంద స్తామ్ర
చూడిః సముదగ్రమేఖలోపరి వేగవేగ సరకాంత రథోనాగాం
రథో గరుతః పీఠియుక్త నకలదేవతాహ్వనారభ్యం ధ్వజ
దండగ్రమంతిత పీఠే సన్నిధానం విర్భుంకా స్సాంగ
స్సాయుధ.

(౨) యుజయుజ యుంకృతి కంకణం । హజరణహంకృతి
కింకిణీకం

వినతానయం కనరాభవిభం విహంగకుల భూషణం ।

భుజంగకుల భీషణం.

బృహత్పక్షం చివక్షిమ్మం కూరమ్మం హరినాహం హరి
కేతం గరుత్మంశం నమస్కామి.

తత్తః గరుత్మంశం నమస్కామి ।

విష్ణుక్రాంతవృత్తం - మధ్యమావతిరాగం.

3. ఇంద్రాళం :

హేమవర్ణం సహస్రాక్షం వజ్రహస్తం గణాక్రయం
ప్రాక్షేకనాయికం వస్తే తృతీయ్యావరుజైస్త్రితం
ఇంద్రా మైరావతం రూఢం శద్యాసమావిరాజితం
వజ్రపాణిం సర్వవర్ణం దివ్యాభరణధూషితం.
సవప్రదళనాయ వారిశాశేషవిద్విషే
పురోమజకుళాభోగ పంభోగరనమేదినే.

గద్య: జయపురందరా పూర్వదిశాధిపతే శచీవిలాస రసిక నకల
సురవంగడై పురోభిషేవ్యమాన రథ గజ తురగ శిఖి
రంగ దోలావ్యాళ సింహాది వాహన చక్రవామర వినతాన
ధ్వజవతాళ శోభిత దర్పమాలాభిరంజనైః మంగళపాత్రై
ర్యాద్యబ్జంద్రైః నంతాన కుసుమవికరై రాకాళమాపూర
యన్ రజతగిరి శిఖర సదృశ మైరావత మారుహ్యంజలిం
కుర్వన్ భగవదుత్సవ సేవార్థమాగచ్ఛ స్సాంగస్సా
యుధ॥

(3) హరి హయ గజవరగతి నిరతం ।

ప్రతిభట బహువిధ సతి నిరతం

క్షితిధరగతి హరమతి భయదం ।

శ్రీ సరసతి ఎద యుగళ వదం

నకల సురవర మకుటమణిగణ జ్యంభితాంఘ్రి నరోరుహం
కమలవిభకరి కలిత శతకోటి క్రాంత సురద్విషం ।

విగత మృగళి వదన

కామిని జనకాముకం ।

వివిధ కరివర వివిధ గతియుత మంద్రతాళ

మిదం ప్రియం । తత్తః ఇంద్రాళా మిదం ప్రియం....

గజరీలా తాళం || నాదనామక్రియ రాగం....

4. అగ్నితాళం :

మేషా రూఢం ప్రతిప్రాచ్య భాసురం హవ్యవాహనం
విజాళా సంస్థితం వందే శక్తిహస్తం మహాబలం
సప్తహస్తం సప్త జిహ్వ పతకం మేషవాహనం
స్వాహాప్రియం రక్తవర్ణం నృకన్యవాయుధ దారిణం
సప్తార్చిషే నమః సప్త జిహ్వాయాచోగ్రమూర్తయే
విశ్వేశ్వరాయ దేవాయ యజ్ఞమూర్తి ర్వరాత్మనే.

గద్య: నకల భూతాత్మకో వైశ్వానరః సమిధాజ్వలదుపురోదాశ
నతిల దది మధుక్షీరాంబులాశాక్షత యవనర్షపాదిభిః ।
సంవర్తితశరీర నృక స్థవ కమండల జాహేం మేక్ష పీఠా
పాత్ర సూర్యోల్లేఖ మువలాది ప్రాత్రైరన్యైస్సంభృత
వంశారై ర్భుజ్యమానై రధ్వర్యుప్రభృతిభిః । స్వాధ్యాయ
వషడ్కారాదిభిః కర్పూరా గరుకోష్ఠ చందన గుగ్గులాగరు
ధూపైర్నానావిధ దీపికా జాలై సింధూర పరాగసాటలై
శ్వాలాశ్వాలిత్వైః పరివృత స్వాహాస్వరాభ్యాం సహజపా
వ్రసవసంకాశోంబుదనంకాశ మేషవాహనమారుహ్యంజలిన్
కుర్వన్ భగవ దుత్సవపేవార్థ మాగచ్ఛ స్సాంగస్సా
యుధ....

- (౪) వాహన మేషం వామీత హవ్యం వరదహవప్రియ మారుత
భూత సుఖం । స్వాహా సువంగత చంద్ర విభూషణ శక్తి
సదాసమీతం
దాహన మోహన హుంకృతి సేవిత యాగమయావనం ।
లోకమీతా
మగ తామర భూసుర భూత గతాగత రస్మికరం । దుందుభి
మర్దక పటహసుమోషిత పావకతాళమిదం ।
తతః పావకతావీరవిక్రమతాళం - లలితరాగం.

5. యనుతాళం :

దక్షిణాం పతిం కృష్ణం యమం మహిషవాహనం
దండినం భీషణం వందే దంష్ట్రీణం చారులోచనం
దండాయుధం లోహితాక్షం సుముఖం మంజూభాషిణం
ధర్మరాజాయ నమోస్థానం ప్రాణినం సమవర్తినే
కాలాయ కాలరూపాయ పితౄణాం పతయేనమః.

గద్య: కృత త్రేత ద్వాపర కలియుగేషు జరాయుజాం రజస్వేదజ
బుద్ధుజాది జంతుకోటినాం అన్యేషాం చరాచరాణాం కాల
దండధరా కాలపాళ కాలదంష్ట్రీ కాలమేఘవిభా దక్షిణాకాది
పతే । తత్రత్సానానుత్సృజ్యతైః ప్రైరేణుభేరీ మృదంగ
వ్రణవమర్దక యుద్ధరీ వల్లరీ జర్జురీ మురజ గోముఖ తాళ
కాహళ వంజాళ దుర్ధర శంఖ గదాధరాద్వై ర్వాద్య బృంద
తైత్సాను గమ్యమానః । శత్యభినుత కాలాంజనవిభం మహిష
వాహన మారుహ్యంజలిన్ కుర్వన్ భగవదుత్సవపేవార్థమా
గచ్ఛస్సాంగస్సాయుధ.

- (౫) కాలసువేణు కరాళరవాహత కంకణ భూషణరావయుతం
వాగధర వ్రభునాయకసన్నుత నాగఫణాకృతి పాళధరం
భర్మసుగర్భ పితామహ సృష్టి సమస్త జగత్ప్రభుకం
తాళసుమోష విభూషితమంజరి ముర్చిణి తాళమిదం
తతః మంజరి ముర్చిణి తాళమిదం
రాజమాదామణితాళం - మలహరిరాగం.

6. నైరుతి తాళం.

ప్రేతారూఢం కరాళాన్యం ఖడ్గపాణిం విశాచరం
విరృతించ విజాళాస్తం ధూమ్రముగ్రదృశంభజే
నమస్సమస్త గీర్వాణ గర్వవిర్వామకారజే
అశేషాసురనాదాయ రక్షోధిపతయే నమః.

గద్య: చతుర్దశ భువనకాళ సముష్వహానాం దేవదానవానాం సిద్ధ
విద్యధరాణాం యక్షరక్షగణో పేతానాం సత్కర్తవ్యస్తమో
గుణో పేతానాం భగవద్ధర్మవ సుఖమమభివ్రూణాం పురు
షాణాం యోషితాంచ అభ్యంబరణాహేయ వర్వత్ర సంచ
రణ కర్మ విరోధికానాం రాత్రించరాణాం ఉచ్చాటన విపు
ణానాం అసిమునల శంఖచక్ర కూలాంకుళ పాళవిక్షేపణీ
యాది నానావిధ ఆయుధ ధరాణాం రక్షకపురుషాణాం గజై
రమగమ్యమానో యాతుదానాదిపతయే విరుణుకయే సర
వాహన మారుహ్యంజలిన్ కుర్వన్ భగవదుత్సవ
పేవార్థ మాగచ్ఛ స్సాంగస్సాయుధ.

- (౬) మనమన సంగతి వీలరుచిం । మనమన గర్జిత మోషరవం
మణిమయ మండన రాగధరం । విశవర మండన శంఖవిధం

కుపితరాక్షస పరిధిగతం । ఖరద్భుత బద్ధంతోజ్జ్వలితం
సురవర వంశ వివాళకరం । నిర్మలతా మిదం
తత్తః నిర్మలతా మిదం॥ రంగ ప్రదీపతాళం-భైరవిరాగం.

7. వరుణ :

పశ్చిమాశాపతిం పాశధరం మకరవాహనం
నమామియాతుదానాథం వరుణం శ్వేత విగ్రహం.

గద్య: నమః పశ్చిమరాష్ట్రాధిపతయే పాశపాణయే రక్తాంబరం
తం పీయూషధవళకార మూర్తయే జయతు ప్రచేతా భగ
వాన్ పశ్చిమకాష్ఠాధిపతయే రతిధవళముక్తాంబరధరః సకల
సాగర సరిత్సరి పూర్ణేషు మహాహ్రదసదీతటాకమాపవల్లభా
దిషు సరసిజనలీలనముదాయ సర్వగంధైః పివ్య స్పటిక
మణి కనకకలశ చత్రవామర బింద్రైః బ్రాహ్మణగణైః
సంభాష్యమాన స్ఫులికశ్చన్దైశ్చన్దైర్ని తిరవాహని మారు
హ్యైః జలింకుర్వన్ భగవదుత్పిపసేవార్థమాగచ్ఛ స్నాంగ
స్నాయుధ.

(౭) వరుణం తరుణం బలవైరి నఖం మకరద్వజవాహన
మంబుజతిం

ధవళాభరణం ధవళాంబరకం ధవళాకృతి ముషయ పాశధరం
ప్రథమ ప్రథమ ప్రధిత ప్రథమం క్రకటికృత భూషణకం
ప్రకట ప్రకట త్రిశుగచ్ఛరణం వికటధ్వని వారుణ తాళమిదం
తత్తద్వికట ధ్వని వారుణ తాళమిదం । మకరద్వ తాళం—
మేమరంజని రాగం.

8. వాయువ్య తాళం :

పీనాంగం హరితాసీనం వాయు మంకుళధారిణం
సదాగతిం విజాతాస్తిం క్యామంగం కుంచితద్వయం
ప్రాణినాం ప్రాణిరూపం తం ద్విబాహుం దండధారిణం
వాయుం కృష్ణమృగాసీనం పూజయామ్యుజనాపదం
సమ వృష స్తభూతానాం ప్రాణిభూతాని వాయవే
సదాగమన శీలాయ పానకప్రియబాంధవే.

గద్య: సతతగతే సమీరణం చందనేగ మృచ్ఛజ్జ మందమందం
సంచరన్ గిరిభూమి సరసిజ వృక్షజాతాని లతాజాతాని
సర్వాణి రాత్రాసంపుల్లాని దివాలికసంతానాని పరిమళ బహు
గాని దివ్య పారిజాత ప్రసవాని పుణ్యపుష్పాణి సమాదాయ

పాత్రే ప్రక్షిప్య కర్పూరాగరుఘోష్టు చూడనైలా లపంగ
తక్కుల మృగమవాది పరిమళ జాతాని దివిధమణిగణ
కనకపాత్రాభ్యంతరాదాయ సర్వగంధాత్మికత్వర్వప్రాణిభిరను
గమ్య మానోభ్యున్నతగతిం కృష్ణ సారంగ మారుహ్యం
జలింకుర్వన్ భగవదుత్పవసేవార్థ మాగచ్ఛ స్నాంగ
స్నాయుధ.

(౮) బహువిధ సురతరువనసుమనం । పరిమళముహుముహూర
విళగతే
దిశిదిశి పరచయ సతత గతేమదుకరవికరసుచుంకృతికృత్
ప్రవటా మకుటాస్ఫుట విళద మృదుస్మిత కటకా వికటస్త
వికృత్
తరుచయ దిశిదిశి మారుతి మందమహోదినఃకరకవిభ
హృత్తిమిరే
చరచర కథయతి తాళమిదం । తత్తః చరచర కథయతి
తాళమిదం
విజయతాళం । వసంతభైరవిరాగం॥

9. కుబేరుడు :

కుబేరం చిర్రలేఖేకం యక్షగంధర్వనాయకం
అశ్వాసీనం కుంతపాణిం ద్విబాహుం స్వర్ణసన్నిభం
నమః కుబేరదేవాయ శంకరప్రియబంధవే
యక్షేణాయ ధనేశాయ రాజరాజాయ పిద్యతే.

గద్య: అలకాపురివరాధీశ్వర కుబేర సరమేశ్వర సదా శత్రురాది
పతే, వైశ్రవణాష్ట్రోద్ధి సేవ్యమాన భగవదాయముఖ
మంబుప సోపానమండప గోపురావర్ణ మహామండపవృత్త
మంబుప యాగకాలాద్యనేక మంబుపాన్ సర్వత్ర రంజితా
సన యజని కౌంబుజేంద్రితాన ద్భజ పతాకశోభిత ముక్తా
ధామ స్తంభవేష్టన ద్వాగవేదికా సుతోరణ స్తంభకనకకదళి
పతాకపూగమాలాలంకార హేమరువకరణాష్టరి మంగళ
సంభాయుదార్ద్యైస్సైరుపవారైః యక్షిగణై శ్చానుగమ్య
మానః చిత్రరథహయవాహన మారుహ్యైః జలింకుర్వన్ భగవ
దుత్పవసేవార్థ మాగచ్ఛస్నాంగ స్నాయుధ.

(౯) యక్షగణరక్షణ విచక్షణ కుబేరం । దక్షమఖ తక్షణ
విచక్షణ హర

మిత్రం । పుష్పకరథ ప్రియసుచైత్రరథవాసం ।

శంఖవిధి పద్మవిధి

సేవికపదాబ్జం । పుణ్యజనార్జిత పుణ్యజనేశం శ్రీ కరరాగ

హయాధివ

యానం । శ్రీపతిపాలనదైత్యవిదారం నామి ఉదకృతిపాలి
కుబేరం

రత్నః నామి ఉదకృతిపాలి కుబేరం....

కురుంగరీలకాళం । శ్రీరాగం॥

10 ఈశాన్యం :

నమో స్త్రీకావదేవాయ స్త్రాయతాం సుఖదాయినే
కరుణాపూర్ణచిత్తాయ గిరిజాయాఃపతయే నమః
చరాచరాణాం లోకాణాం సర్వసంహారమూర్తయే
భుజంగరాజభూషాయ భూతానాం పతయే నమః.

గద్య జయ పకుపతే పార్వతీనాథ సిత పరకుధర పిద్ధవిద్యాధర
గరుడ గంధర్వ యక్షరాక్షసాది సేవ్యమాన కుముద కుండ
మృణాళ సురా సువర్ణ చంద్రకలకోశిత జటామకుట
కనకనూపురకేయూరహార బద్ధ కనక కుండలాయమాన
మహావిభూషిత దివ్యావయవ కటితటమణిత కాద్ధూలచర్మాం
బరధరః శ్రీకూల కపాలాలంకృతకరకమల దమకుక
సకల దిబ్బుల సంధ్యావమయ తాండవప్రియ తైలానశైల
వివాస పాంగసాస్పాయుధ.

(గం) పార్వతీ సహితం పాపవిनाశం । భర్గం దుర్గం భూతాధీశం
హిమగిరి దుహితరి గతమననం । కుభతర విహారిధ

వటవిరతం

సంధ్యాసక్తం చంద్రాపీఠం గజముఖ శరభవ జవితముదం
శివధరి మృగధర పరకుధరం । కాలాకారం సోమాధీశం

ధవవతి సురవతి

సుత చరణం । భరతర మరరిపు జవదహనం దుర్గాసక్తం
దుర్గాహాసం

హుతవహ వరిధి గతముఖ నయనం ప్రణమత పకుపతి
మఖిలవతిం

రత్నః ప్రణమత పకుపతి మఖిలవతిం
నందలీలాకాళం । శంకరాధరణ రాగం॥
(బలిపీఠ కాళం)

(గం) ముఖపంచ సమవక్త్రీ సమనాసికాక్షం ।

దళకర్ణ దళబాహు దళ మేక హృదయం ।

అతిరక్తవర్ణ్యా ద్యయ పాదపీఠం ।

బలిపీఠ బలభూత బలభుజ్జుమామి॥

విమానం బలిపీఠంచ సమానం పరికల్పయేత్

సర్వ దేవాశ్రయంధామ బలిపీఠే సమర్పయేత్

యక్షేశం పూర్వదిగ్భాగే రాక్షసం దక్షిణే కథా

ప్రైశాచం వశ్మిమేభాగే భూత ముత్తరతన్యసేత్

అమోదంచ ప్రమోదంచ సుముఖో దుర్ముఖస్తథా

గంధర్వ కిన్నరంచైవ ఊర్వమేకం సదాశివ

అవిష్మేవిష్మ కర్తార వత్తేభూత నాయకాః

సర్వేభ్యో బలిపీఠాది దేవతాభ్యోనమః

బ్రహ్మ వైవతేయాది అష్టదిక్పాలక బలిపీఠ సర్వ దేవతాను

గ్రహేణ సర్వదేవ దిగ్విజయమస్తు....

సర్వ వాద్య ఆరాధన

చెయ్యూరునందరి సుందరేశ్వరస్వామి ఆలయమందునేటికి
ఈ ఆరాధన విధానము (కొంత మార్పుతో) ఆచరణయందున్నది.
ఈ సర్వవాద్య ఆరాధన నాలుగువందల సంవత్సరముల క్రిందటి
నుండి సుందరేశ్వరస్వామి ఆలయముతో వున్నను, చెంగల్వరాయ
కవి కాలమునందు చాలవరకు సంస్కరింపబడి, ఒక చక్కని
రూపమివ్వబడి, శబ్దముగం భగవద్దాలు మొదలైన కొన్ని సూత్ర
రచనలు చేర్చబడి గ్రీషితాచార్యుత్థములు మూడును చక్కగా
సమపాళయందు వీరింపబడు విధమున ఒక సంపూర్ణ స్వరూప
ముగా రూపొందినది.

చెంగల్వరాయశాస్త్రి కవి, గాయకుడు, భరతవిద్యాపారం
గతుడు. ఆయన సుందరేశ్వరునిపై, ముక్తాంబుపై అనేక కీర్తనలను,
శబ్దములను, గీతములను, యక్షగానములను రచించి, భరతవిద్యను
యెందరో నట్టువలాండ్రకు నేర్పిన ఆచార్యుడు. ఆయనచే రచింప
బడిన 'సుందరేశ్వర విలాసము' అనేది యక్షగానము పర్యవసానము
లందు ప్రదర్శింప బడేది.

సర్వవాద్యము :

అలయమునందు స్వామికి షోడశోపచారములు ముగిసిన తరువాత చేయబడే నృత్యగీత వాద్యములతోగూడిన ఆరాధనగా తెప్పవచ్చును. ఇందు అనేక రకములైన - ముఖవీణ, మురళి, నన్నాయి, ధవళకంఠ మొదలైన గాలివాద్యములు; వీణ, గోటు, వాయలీనము అదిగాగల తత్త్రివాద్యములు; దోలు, మృదంగము, నగారా, కుద్దమర్దకము, డమరుకము, సూర్యమండలము, చంద్రమండలము మొదలైన చర్మవాద్యములు, వంచముఖివంటి మృణ్మయ వాద్యముల సంగీతముతో వేరువేరుగా గోష్ఠిగానముగా నారాధించి: పుష్పాంజలి, కుద్ద సృత్తము, కేళిక మొదలైన నృత్యములచే దేవుని ఆనందింపజేసి చూర్చిక, ప్రబంధము, క్లోకము, అష్టకము మొదలైన రచనలతో స్తోత్రముజేసి ఆ దేవదేవుని గుణ గణముల కీర్తించి కుంభపూరతితో ముగించుటయే సర్వవాద్య ఆరాధన.

ధవళము, అష్టకము, వనం, ప్రబంధము మొదలైన సంగీత రచనలు నేడు మనము సంగీత కచ్చేరీలయందు వినెడి యవకాళము లేకపోయినను, యిట్టి యపూర్వ రచనలెన్నియో సర్వవాద్య ఆరాధనయందు వినగలుగుచున్నాము.

ఆ రాధన క్రమము .

షోడశోపచారములు ముగిసిన పిదప ఈ ఆరాధన మొదటి దీపారాధనతో ప్రారంభింపబడి అఖరి దీపారాధనతో ముగియును.

ప్రతి సంగీత విన్యాసమునకు ముందుగా అలయ పూజారి ఈ క్రిందివిధముగా అవతారిక వాక్యములు చదువును.

జయా విజయాభవ :

దేవ దేవో త్తమ :

దేవతా సార్వభౌమ :

అఖిలాండకోటి బ్రహ్మాండనాయకా

స్వామిన్ బహువరాక్.

అయావాద్యము, గీతము, నాట్యము ననుసరించి 'వీణా వాద్యం అవధారయ' అనియో, కుద్దనృత్యం అవధారయ అనియో ఈ విధముగా చెప్పినపిదప అయా వాద్యములు, నృత్యములు ప్రదర్శింపబడును.

మృదంగము, తాళము, నట్టువతాళము, గంటలు, జేగంటల సంగీతముతో దీపారాధన జరుగును.

అటుపై 'అశీర్వాద' వచనములు అలయ పూజారులు చదివెదరు.

అటుపిమ్మట 'ఒడవరులు' గద్యము చదివెదరు. అందు కొన్నివేళలందు తేవారము, తిరువచకము, తిరుప్పావి, పురాణముల మండిగూడా కొన్ని రచనలను చదివెదరు. అటుపై బ్రహ్మతాళము నందు కొన్ని జతులు వరికించబడును, స్వామియొక్క స్తోత్ర గీతము నాట్యాచార్యుడు తాళమువేయుచు పాడును.

తరువాత కుద్దమర్దకము (నందికేళ్వర వాద్యము) యొక్క ప్రకర్షనము జరుగును.

పిమ్మట 'అలాప విన్యాసము' - నాటరాగము యొక్క ఆలాపన జరుగును.

ఆలాపన ముగిసినంతనే, దేవనర్తకి

పుష్పాంజలి

కుద్ద సృత్తము

నాట్యము - ప్రదర్శించును.

అటుపై వీణ, వాయలీనము, మురళి, ముఖవీణ, క్లారయో నెట్, గన్నెట్ మేళము మొదలైన వాద్యముల సంగీతము జరుగును.

తరువాత—

వీణానాట్యము—వీణ వాద్యమునకు (ఆలాపము, తానము, పల్లవికి) నాట్యము ప్రదర్శింపబడును.

వీవి తరువాత వివిధ రకములైన సంగీత రచనలతో ఆరాధన గీతము, ప్రబంధము, వర్ణము, చూర్చిక, క్లోకము, సీనపద్యము, అష్టకము, అష్టపది, కీర్తన, పదము, తావళి, తిల్లాన, తేవారము, తిరుప్పగళ్, కావచిచిందు, అరుప్త, ధవళము, వనం, ఏల, ఉంజల్, లాలి, హెచ్చరిక, శోభనము, కనడ గీతము, హిందూస్థాన సంగీతము, వెన్నెల గీతము మొదలైన సంగీత రచనలతో స్తోత్రము జేసి మంగళ గీతము పాడబడును.

పిమ్మట వాద్యగోష్ఠి—

తిరుచిన్న, భూరి, ధవళ శంకు, నవ్వురి, ముఖవీణ, తాళా, నాగస్వరము, డమరు, వంచముఖ వాద్యము, పెద్దమేళము, టకోర, జిల్లారి, జయభేరి, నగర, థంకా, డమరుకము, రాజవాద్యము వీవి పిమ్మట

అన్ని వాద్యములు కలిసి బృందగానము జేయుదురు. అప్పుడు అతిరీ దీపారాధన ముగియును.

అటుపై స్వామి దర్బారులో కొలువై యుండగా దేవ నర్తకి 'కేళిక' జరుపును. ఈ కేళికా విన్యోదములో అలరింపులు, జరిస్వరము, శబ్దము, పర్వము, పదములు, జావళీలు, మొదలైన పంగిత రచనలకు నృత్య నృత్యాభినయములు ప్రదర్శింపబడును.

ఈ ఆరాధన యందు పాల్గొనిన దేవనర్తకి, చెంగళ్యరాయ కవి శిష్యవరంపరకు జెందిన విడుషిమణి శ్రీమతి కారదయొక్క అభినయము ఆమెయొక్క జీవిత సంధ్యాసమయములో జూచే భాగ్యము నాకు కలిగినది.

చర్యకట్టు వాద్యనృత్యము :

ఈ నృత్యపద్ధతి వెలమప్రభువుల సంస్థానముల్లో యెక్కువగా ప్రచారములో నుండినది. దేమువి వుత్సవ సమయములలో తిరువీధులు ఊరేగునప్పుడు 'మోహన - పెద్దవర్ణము'నకు ఈ నృత్యము చేయబడేది.

సుమారు ఇరువది అయిదుమంది శృంగభేరి వాద్యకులు (దోలు) ఇరువది అయిదుమంది నన్నాయి పాటకులు రాజవాటకు యిరువక్కల ఒకరికెదురుగా నొకరు నిలువబడి శార్వేటి నగర పంపానాదీకులు పెదవెంకట పెరుమాళ్లు రాజేంద్రునిపై రచింప బడిన 'మోహన చౌకవర్ణము' వాయించుచుండగా మారుమంది వరకూ నర్తకిమణులు స్వేతాంబరములు ధరించి జారులుదీరి అ

వాద్యకుల మధ్య నిలువబడి నాట్యాచార్యుడు తాళము వేయుచుండగా నాట్యమాడేవారు. నన్నాయి వాద్యకులు అతి విలంబిత లయలో వల్లవి వాయించుదురు. శృంగ భేరి వాద్యకులు ఆ కాలములో ప్రారంభించి వల్లవి ముగియులోగా త్రికాలము వాయించి జాగాకు వత్తురు. వట్టువరాండ్రు ఆ వల్లవి సాహిత్యమునకు ప్రథమములో అంగికాభివ్యయము ప్రదర్శించి అటుపై తాళ లయాను సారముగా త్రికాలములో పలికే వాయిద్యముల పంగికము ననుసరించి అందరూ ఒకేసారి ఒకేవిధముగా నర్తనమాది తీర్మానించేవారు. దీనికే 'చర్యకట్టు' అని పేరు.

తాళచిత్రి నృత్యము :

ఇది దేవనర్తకిమలచే నభ్యసించబడిన యొక ప్రత్యేక నృత్య రీతి. ఇందలి ఆదవు సంప్రదాయము గూడా సామాన్యముగా మనము జూచే నృత్య ప్రదర్శనమునందలి ఆదవులకు కొంత మార్పుగా నుండును. ఇందు సాధారణముగా అపూర్వ తాళము లందు వ్రాయబడిన "కపతము" లకు నృత్యమాడబడును. ఈ నృత్యమునాడునప్పుడు నర్తకి తన పాదములకు పారాజీ రాసుకొని నృత్యమాడును. కొస్తుభము ముగించునప్పటికి ఏ దేవతను గూర్చి ఆ కొస్తుభము నాట్యమాడబడినదో ఆ దేవతయొక్క చిత్రమును రంగస్థలముపై చిత్రింపబడియుండును. ఇది యొక అపూర్వపద్ధతి.

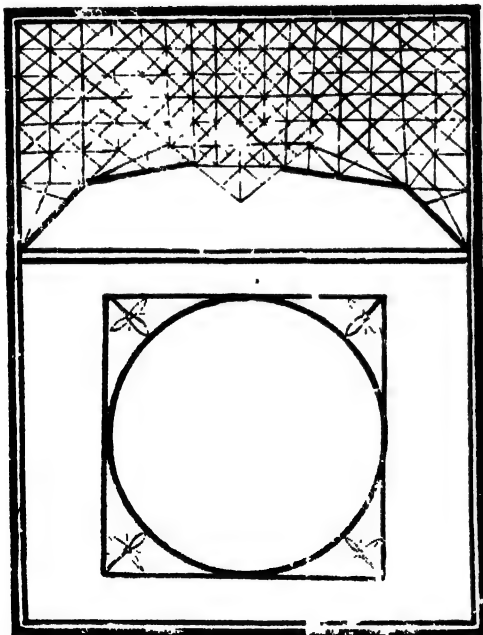
ఈ అపూర్వపద్ధతి ప్రారంభములో అభ్యసించబడిన తరువాత తరముల ఆచార్యులు, నర్తకిమణులు, దేవతల చిత్రములు పాదముతో చిత్రించుట తప్పుగా నెంచి ఈ కళారాధనయందు యెక్కువ వుత్సాహము జూపుట మానిరి. కాని ఈ సంప్రదాయము మాత్రము నేటికినీ మిగిలియున్నది.

దేవుని దర్బారులో దేవనర్తకి

అద్దాల మండపంవద్ద దేవనర్తకి నృత్యం

—

రాత్రి సుమారు పది గంటల సమయము. భక్తులను తన దర్శన తాగ్యముచే తరింపజేయుటకు తిరువీధులందు తరలి వెళ్ళిన స్వామి, కళ్యాణ మంటపంవద్ద కొలువు దీరుదురు. అట దేవనర్తకి 'కేళికా' ప్రదర్శనము. 'కేళిక' స్వామి వినోదార్థము చేయబడే నృత్య ప్రదర్శనము. ఆలయములో మూలవిరాట్టుముందు ప్రదర్శించే ఆరాధన నృత్యములు నృత్య ప్రాధాన్యత గలిగి ప్రత్యేకముగా రూపొందించబడినట్టివి. నర్తకి స్వతంత్రించి అభినయించుటకు యెట్టి ప్లేచ్చయును లేదు. 'కేళిక' వినోద ప్రదర్శనమగుటచే అభినయ నృత్యనృత్యముల విన్యాసములందు ఆమెయొక్క పాండితీ ప్రతిభ ప్రదర్శించే అవకాశముండును.

తర్కవేదాంత మీమాంస వ్యాకరణాదులందు ఉద్బంధులైన మండనాం పండితులు, నాట్య కళావేత్తలు, కళోపాసకులు, కళారాధకులు, కళాభిమానులు అందరు ప్రదర్శన స్థలమునకు జేరెదరు. నర్తకి తనపాండిత్యమును ప్రదర్శించుచూ అభినయించును. మధ్య

మధ్య కళావేత్తలు ఆమెయొక్క కళావిజ్ఞానమును తరిచి చూచుటకు ప్రశ్నలవర్షము కురిపించెదరు. ఆమె వారడిగిన విషయము లన్నింటికి సమాధానము జెప్పుచూ అభినయించవలెను. దేవనర్తకి విద్యకు ఆదౌత పరీక్షవంటిది. ప్రేక్షకులకు కేవలము వినోదమే గాక, విజ్ఞానపువిందు దేవనర్తకి—మేళప్రాప్తి (అలరింపు) తో ప్రారంభించి సర్వవల్లవి శబ్దము, వర్ణము, శ్లోకము, పదములు, జావళి అభినయముతో ముగించును.

మేళప్రాప్తి (అలరింపు) స్వరవల్లవలయందు నృత్యము, శబ్దము, వర్ణములందు నృత్య - నృత్యములు, శ్లోకము, పదము, జావళిలయందు అభినయముయొక్క ప్రదర్శనముండును. మేళ ప్రాప్తి (అలరింపు).

ఆలయములో ప్రదర్శించునప్పుడు యంపె తాళముండు ఆదెదరు.

కేళిక సమయమందు తిశ్రగతియందుగాని మిశ్రగతియందు లేక ఐదు జాతులు గలిపి 'పంచముఖి' అనే పేరుతోగాని 'అలరింపు' నాటరాగములో ప్రదర్శింపబడినను. ఆలయములో ప్రదర్శింపబడినట్టి నృత్యము, సభలో ప్రదర్శించు విన్యాసక్రమము యొక్క ప్రారంభ ముగింపులు చాలవరకు ఒకే విధముగా ముందును. 'అలరింపు' అనగా శరీరము పుష్పించుట లేక వికసింజుట. నర్తకి సమస్తాసక్తమునందుండి, 'తాండిత్యాం తై తత్తై' మొదలైన శబ్దములు అచార్యుడు పాడుచుండగా ఆమె నేత్రములను, కనుబొమలను, పెదవులను, మెడను, భుజములను అట్లుపై చేతులను ఈ విధముగా శరీరములోని ప్రతి అవయవమును తాళలయల ననుసరించి విన్యాసము జేయును. ఈ నాట్యము చూపరుల కెట్లుండుననగా —

శిలాప్రతిమవలెనున్న నర్తకియందు ఆ సంగీతముయొక్క ప్రభావమువల్ల వివిధ అంగప్రత్యంగోపాంగములు వికసించి చైతన్యవంతములై నట్లు దోచును. ఆలయములోని ఒక సుందర విగ్రహము వజీరము రియై తమముందు వర్తనమారుచున్నట్లు భావముగలుగును.

వర్ణవల్లవి లేక జతిస్వరము: శబ్దము, సాహిత్యవల్లవి. సరిగమ పదవి—స్వరములయొక్క చేరికతో ఒక ప్రత్యేక తాళములో పల్లవి నేర్పరచి ఆ పల్లవికి జతులనుగట్టి నృత్యమారుట

స్వరపల్లవి, లేక జతి స్వరము. ఇందు ప్రత్యేకముగా కరణాంగ హారముల విన్యాస ప్రదర్శన ముండును. శబ్దపల్లవియందు స్వర ములకు బదులుగా త, ది, తక, జం - మొదలైన మృదంగ శబ్దములతో పల్లవి కూర్చబడి యుండును.

సాహిత్య పల్లవికి సాహిత్యముండును. దాని నాధారముగా జేసికొని జతులాదిబడును.

శబ్దము—ప్రఖ్యాత పురుషులయొక్కగాని, దేవతలయొక్కగాని, రాజులయొక్కగాని పొగ ధ్వజతోగూడిన గీతములకు సృత్ర, సృత్యముల ప్రదర్శన.

శబ్ద సృత్యములగురించి వివరముగా వ్రాసియున్నాను. పర్ణము - శృంగారరస ప్రాధాన్యతగలిగి నాయకా నాయకుల విరహవియోగముల వ్యసనతోగూడి సృత్ర, సృత్య అభినయాదులు ప్రదర్శించుటకు ఆనువైన విధమున రూపొందించబడిన సంగీత రచన పర్ణము.

అభినయము—శ్లోకములు, పదములు, జావళీలు మొదలైన రచనలకు సాత్విక, సంధారులయొక్క ప్రదర్శనముద్వారా ఆ రచనలలోని భావమును నవరసము లొలుకునట్లు వ్యక్తపరచుట అభినయము.

భారతీయ సృత్యకళకు తలమాణిక్యము ఈ అభినయ విద్య అంద్రుల అభిమాన విద్య.

జావళీ ప్రదర్శనముతో సృత్యప్రదర్శనము ముగియును.

కేళికనుగూర్చి క్లుప్తముగా వ్రాసినాను. ఈ నాట్యము నేటి కాలములో భరతనాట్యమునే పేరుతో యెక్కువ ప్రచారమునందున్నది. అదృశ్యమగుచున్న అపురూప ఆరాధన సృత్యములను గూర్చియే ఈ గ్రంథములో విపులముగా చర్చించాను. 'కేళిక'లోని వివిధ సృత్యములగూర్చి వివరముగా యదివరకే యెన్నియో గ్రంథములందు చర్చించినాను. వివరములు తెలిసికొను గోరువారు వాచే రచించబడిన సృత్యాంజలి, సృత్యరేఖ, నాట్యసుందరి, డాక్టర్లు నాటకకళాచరిత్ర గ్రంథములను చూడగోరుతాను.

కలాపములు, యక్షగానములు - దేవనర్తకి

ఆలయములలో స్వామి సన్నిధిని ఆరాధన సృత్యములు, కొలువునందు 'కేళికా' ప్రదర్శనములేగాక, ఆయా దేవతలయొక్క పుణ్యగాధలను ప్రతీపయోగార్థము భాగవతములుగాను యక్షగానములుగాను, కురవంజి రూపకములుగాను, కలాపములుగాను, ప్రదర్శింపబడును. ఈ ప్రదర్శనములు కేవలము వినోదమేగాక మత ప్రచారమునకుగూడా పువయోగించును. దేవనర్తకినులు యిందు పాల్గొనినను ఆమె ఆలయమునకు చెందిన దగుటచే అన్య ప్రాంతములకు కేళికై వెళ్ళే అవకాశ ముండదు గాన ఆ విద్యను నాట్యమేళములవారు (భాగవతులు), జక్కుల వారు అభ్యసించి ఓరూర, వాడవాడ, మారుమూల పల్లెలందుగూడా, రామాయణ, మహాభారత, భాగవత గాధలను, శివపురాణ గాధలను ముద్దులొలికే ముచ్చటైన రసవత్తర గాధలుగా రూపొందించి సృత్య, నాట్య సంగీతములతో ప్రదర్శించి ప్రజలలో వినోదముద్వారా మతప్రచారము చేయుచుండిరి.

అంద్రలోని దేవదాసీలు ప్రదర్శించే 'కలాపము'లందు ముఖ్యమైనవి భామాకలాపము, గొల్లకలాపము, రాధామాధవము, షీర సాగర మధనము.

ఇందు విశేష ప్రచారము గలిగినట్టివి - భామాకలాపము, గొల్ల కలాపము.

సుందరేశ విలాసము, విష్ణుపల్లకి పేవాప్రబంధము, శివ పల్లకి పేవాప్రబంధము మొదలైనవి యక్షగానములు. ఈ యక్షగానములను కొంతకాలము క్రిందటివరకు దేవదాసీలు ప్రదర్శించే వారు. నేటికిని ఒకరిద్దరు వృద్ధులు ఈ నాటకముల డెలిసినవారు దేశములో నున్నారు.

భామాకలాపము, గొల్లకలాపము, కూచిపూడి భాగవతులు, మరియు యితర భాగవత పురుష నర్తకులు నాట్యమాదినను, వారి జాణికి, దేవదాసీల బాణికి ఆదపు సామునందు—దరువును నడుపుటయందు, చిట్టాలను కొలుచుటయందు, సృత్యసృత్రము

లందరి అంగ విన్యాసము, అభినయ ప్రదర్శనమందు కొంత భేదమున్నది.

(‘కలాపములు’ గూర్చి వివరముగా ‘ఆంధ్రుల నృత్యకళ’ అనే గ్రంథములో వ్రాసినాను.)

ఇంద్రలోకములో దేవసర్తక

ఇంద్రసభ సలంకరించిన సృత్యకళావేత్తలలో రంభ, మేనక, ఊర్వశి, తిలోత్తమ మొదలైనవారు ఉత్తమ శ్రేణికి జెందినవారు.

అందు రంభ, మేనక, ఊర్వశి, వీరు మువ్వురు మూడు విధములుగా కళా సరస్వతి నారాధించి మూడు విధములైన నాట్య సంప్రదాయములను రూపొందించినారు. వీరిలోనూ “ఊర్వశి” సంప్రదాయము శ్రేష్ఠమైనట్టిది.

మేనక నాట్యము :

ప్రవన, భృమర విన్యాసములను యెక్కువగా గర్భియుండి, విషమ, వికట, పద్మతీలో నుండును. అనగా మొగ్గులువేయుట, గాలిలో యెగురుట, వివిధరకముల పాము, అంగహార ప్రదర్శనములు ఈ నాట్యమందు ముఖ్యము. ఇందు రసభావములు తక్కువ పడి, ప్రత్యేకముగా శరీర పరిశ్రమముతోగూడి యుండును.

రంభ నాట్యము :

జతి, స్వరము ఈ రెంటియొక్క ప్రాధాన్యత గల్గినట్టిది రంభ సంప్రదాయము. ఇదియునూ అంగిక ప్రాధాన్యత గల్గినట్టి సృత్యమే. ఇందు కొంతవరకు అభినయమున్ననూ - అది భావాభివ్యక్తిగాక, అర్థాభినయమై యుండును. అనగా ఒక గీతమును నాట్యమాడునప్పుడు అందరి భావమును ప్రదర్శించే సాత్విక ప్రాధాన్యత గల్గిన అభినయముగాక, కేవలము ఆయా గీతార్థములను దెల్పునట్టి అంగిక ప్రాధాన్యత గల్గిన అభినయ ప్రదర్శన గల్గినట్టిది. అడుగు, అడవజాతి విన్యాసములు, కరణాంగహార ప్రదర్శనములు గల్గియుండును.

ఊర్వశి నాట్యము :

భావ ప్రాధాన్యత గల్గినట్టిది. రసాభినయము ఈ సంప్రదాయములోని శేషము. కనుకనే ఈ విద్య ఉత్తమోత్తమ మైనట్టిది. ఈ సంప్రదాయమునే దేవదాసీలు యెక్కువగా ఆరాధించి, ప్రచారములోనికి వెచ్చిరి. ఇట్టి సాత్విక భావప్రదర్శన గల్గినట్టి దేవదాసీల నృత్యారాధన, భారతీయ సృత్యకళను, మహోన్నత శిఖరాలకు గొనిపోయి, ప్రపంచములో ఒక విశిష్ట సంప్రదాయముగా రూపొందించినది.

ఈ వివరములను మా గురువులు తెల్పగా నేను ‘భద్రపరచి’ వుంచినట్టివి. ఈ విషయములు ఏ గ్రంథమునందున్నవో నాకు తెలియదు. సంప్రదాయసిద్ధముగా నాట్యముజేసే కుటుంబములలో ప్రచారములోనున్న విషయములు గావచ్చును. ఏది యెట్లున్ననూ నాట్య విద్యలో—ప్రాచీన కాలమునుండియూ, సాము, అడవు, జతకంటే అభినయ విద్యకు యెక్కువ ప్రాముఖ్యత యివ్వబడినట్లు వివిధ శాస్త్రగ్రంథముల పఠనముద్వారా తెలియుచున్నది. అట్టి అభినయ ప్రాధాన్యత గల్గిన దేవదాసీల విద్యనే పూర్వపు పండితులు యెక్కువగా గౌరవించేవారు. మా చిన్నతనమునందుగూడా సృత్య సభలకు వెళ్ళినప్పుడు, “మీకు యెన్నివందల జతులు వచ్చును, యెన్ని తాళములందు సృత్యమాతగలరు?” అని అడిగిన పండితులు అరుదు.

“మీకు యెన్నివందల పదములు వచ్చును? పుష్పరాజవిలాసము, రసమంజరి, కృష్ణ కర్ణామృతములోని శ్లోకములకు అభినయము పట్టారా? ఏదైనా ఒక క్రొత్త పదముగాని, శ్లోకముగాని పాడిన అప్పటికప్పుడు నాయకను నిరూపించి, స్థాయిభావము పట్టి, అలంకారశాస్త్ర ప్రమాణముగా అభినయముగూర్చి, సందాహల విన్యాసము చేయగలరా? అని అడిగేవారే ఎక్కువగా వుండేవారు. కనుకనే దేవదాసీలుగూడా అభినయ ప్రాధాన్యత గల్గినట్టి ఉత్తమోత్తమ “ఊర్వశి” సంప్రదాయ విద్యను ఆరాధించేవారు.

ఆంధ్ర, ద్రవిడ, కేరళ, కర్ణాటకములందు నృత్యకళ

వేదికలములో దక్షిణావతము అనేక రాజకీయకారణాలవల్ల భాషారాష్ట్రములుగా విభజింపబడిననూ ఒకప్పుడు ఈ ప్రాంతము లోని శాస్త్రీయనృత్యకళ ఒకేవిధముగా రూపొందినది.

విజయపురిని రాజధానిగా ఏలిన ఆంధ్రరాజులు, కాకవాహులు, ఇక్ష్వాకులు, ఓరుగల్లును రాజధానిగా ఏలిన కాకతీయులు; మధుర, తంజావూరి రాంచీనగరములను రాజధానిలుగా ఏలిన వల్లవులు, చోళులు మొదలైన రాజవంశీయులు; విజయనగరమును రాజధానిగా చేసికొని హైందవసంస్కృతి వికాసమునకు పట్టుకొమ్మై నిలిచిన రాయలవంశీయులు; తిరువనంతపురము, కొచ్చిను, కేరళప్రాంతములను ఏలిన మళయాళవ్రథువులు ప్రదేశములువేరైనను, భాషలు మారినను, వ్రథువులు అనేకులైనను పీఠంబు శాస్త్రీయనృత్య సంగీతములను మాత్రము దాదాపు ఒకేరీతిని రూపొందించుట కొని యాద తగిన విశేషము. కనుక ఈ ప్రాంతములందలి నృత్యకళను గూర్చి వ్రాయునప్పుడు ముఖ్యముగా రెండు విశేషములు పాటించబడినవి.

1) ఆంధ్ర, తమిళ, కర్ణాటక ప్రాంతములందలి ప్రీ నర్తకులచే చేయబడు నృత్యము కొన్ని స్వల్పమైన ప్రాంతీయభేదములున్నప్పటికి ఒకేరీతిగ సంప్రదాయము వృద్ధిచెందినది. కేరళ ప్రాంతమునందు మాత్రము ప్రీలు చేయునాట్యము కొంతభేదముగా కన్పించుచున్నది. భేదములున్నచోట వేరుగా చర్చించుచు పోలికలు కలిగిన సంప్రదాయములు ఒకే కీర్తికక్రింద వివరించబడినవి. కనుక భరతనాట్యముగురించి రచింపబడిన వివరములు, ఆంధ్ర, తమిళ, కర్ణాటకప్రాంతములకు చెందిన వివరములుగా పాఠకులు గ్రహించగలరు. కేరళప్రాంతపు కళకు, ఈ మూడుప్రాంతములందలి కళకు కొంత విభేదము ఉండుటచే 'మోహినీ ఆట్టం' అను పేరుతో వేరుగా కొన్ని వివరములు తెల్పబడినవి.

అట్లే పురుషులచే ఆడబడు భాగవతవిద్య తమిళ, ఆంధ్ర ప్రదేశములందు ఒకేరీతిగాను, కేరళ, కర్ణాటక ప్రాంతములందు మరియొకరీతిగాను వృద్ధిపొందియున్నవి. కనుక కూచిపూడి నాట్య మేళములనుగూర్చి చర్చించినపుడు ఆంధ్ర, తమిళ ప్రాంతములందలి భాగవత కళనుగురించి - విపులముగా చర్చించుటయు;

కేరళయందలి కళకళి నాట్యమునుగురించి రచించిన భాగములో కర్ణాటకమునందలి యక్షగాన కళగురించికూడ తెలియచేయుటయు జరిగినది.

ఆంధ్రకర్ణాటక ద్రవిడదేశాలలో యీ భరతవిద్య ఒకేరీతిగా మున్నట్లు తెల్పినాము. కాని కొంత భేదమున్నది.

ఆంధ్రలోని కళాకారులు ఎక్కువగా రసభావములకు ప్రాధాన్యత నిచ్చి వివిధ సంచారులయొక్క విన్యాసమునకు అభినయ మందు ప్రాధాన్యత కలుగజేయుచున్నారు.

తమిళదేశముందు 'అడవు' సాము చక్కగా ఉన్ననూ అభి నయమంతగా ప్రాధాన్యత వహించబడలేదు. దీనికి కారణము ముఖ్యముగా భాషయై యుండవచ్చును. కర్ణాటక సంగీతమువలె దక్షిణాది నృత్య సాహిత్యముకూడ నూటికి ఎనుబదిపాళ్లు తెలుగు భాష యందుండుటచే - నాట్యాచార్యులు, నర్తకులు, నృత్య సంగీతములే కాక - తెలుగుభాషయందుగూడ చక్కని పాండిత్యము కలియుండవలెను. తెనుగుభాషలోని తెనుగు దనము చక్కగా ఎరిగి యుండవలెను. ఇది తెలియనిప్పుడు ఆ మాటల అర్థానికి అర్జునయము వట్టుదురేకానీ - అందలిభాషము వ్యక్తపరచలేదు. వృత్తాభినయాలకు కావలసిన వర్ణములు, వదములు మొదలైన ముఖ్యరచనలన్నియు తెలుగుసందే రచించబడినవి. ఇతరభాషల కవులుకూడ సంగీత రచనలు చేయుటకు ప్రత్యేకముగా ఈ భాషను అభ్యసించినారు. తెనుగుయొక్క తియ్యదన మట్టిది.

మూడుప్రాంతములందలి విభేదము తెల్పుటకు ఒక ఉదాహరణము :

శోధిరాగము - రూపకకాళమునందలి

"దానికె తగు జాణర - నీవు - దయయుంచర - ఈ వేళ"
—ఈ వర్ణమును అభినయించుచున్నారను కొందము.

నాయికా నాయకులు ప్రణయకలహకారణమున వేరుబడి యున్న సమయమున, దూతిక రాయభారమునకై వెళ్ళి నాయకునికి వినతిజేయుచుట్టము వర్ణనతో కూడిన రచన యిది.

తమిళ, కర్ణాటకములనాడు

"దానికె తగు జాణర"

అనునపుడు ప్రారంభములో గ్రీవవిన్యాసము చేసి వెనుక అడగుపట్టి—త్రికాలపు విన్యాసమునకు ఒక ముక్తాయంపు అడి:-

అటుపై “దానికి తగుజాతర” ఈ మాటకు హస్త విన్యాసము చేయుదురు. అభినయవద్ధతి యేర్పాటు ఎట్టిదనగా,

ప్రతిమాటకు:—

కుడివ్రక్కన విన్యాసముచేసి అటుపై ఎడమకు ఆదే విన్యాసము ప్రదర్శించి ముగించవలెను. ఈ వద్ధతినే అనుసరించి కుడి యెడమలకు కొన్ని హస్త విన్యాసములనుకావించి మూడునాల్గు ముక్తాయంపులను ప్రదర్శించి:—

“మానవునుదైన శ్రీ మహాదేవుని పూజించు శ్రీనిధీ—
నీవేరా — శివోజ్జ మహారాజేంద్ర”

ఈ తాగమును అభినయించుదురు.

నీరీ ప్రదర్శనమందు “దానికె” అని చెప్పవచ్చును—మానశ్చి, మా చెలి — ఈ విన్యాసముల ప్రదర్శనమాత్రమే గావించ బడు చున్నది.

* * *

అంద్ర శ్రీ వర్తకులుకూడ — తీరికలు అడవులు
ఇదే క్రమము ననుసరించినమా—

నాడు అభినయములు పెంపొందించినరీతి ఈ విధముగా ముందును.

పుట్టము—

నాయకా నాయకులు నేరుబడినసమయము.

నాయకునికి నాయకయందు విరక్తికలిగిన సమయము

దూతక నాయకునికి మరల ఆమెయందు అనురాగము కల్గి నట్లు చేయవలెను.

అదెట్లు:— తనయొక్క వాక్యాశ్రయముచేతను, అభినయము చేతను, గాన చాతుర్యముచేతను:—

ఆమె వాక్యాశ్రయము - కవి - వర్ణించినాడు.

దూతక ముందుగా ఆమె యెట్టిదో తెల్పుతుంది:—

దానికదేసాటి, మా చెలిని యింకొకరికి పోల్చలేము—
ఎందులో :

రూపములో:—

ప్రకృతిలో సంపూర్ణసౌందర్యమంతయు ఒకచోట మూస పోసినట్లు సృష్టికర్త, సృష్టిలోని సౌందర్యమునంతయు ఒకచోట కూర్చి ఆమెను సృష్టించెను కనుకనే

ఆమె — నీలాలు — తుమ్మెదరెక్కలు

ఆమె — ఒయ్యారపు వాలుజడి - నాగుపాము

నొసలు - చంద్రరేఖ.

కనుబొమలు — మన్మథుని ఎక్కు పెట్టినవిల్లు

కనులు — ఎర్ర కామరలు

చూపులు — మదనుని తూపులు.

దానికషల ప్రకాశము — మీనకాంతుల మంచము

ఆకరణనయన బెదురుచూపులు హరిజద్భక్తులు

జ్ఞప్తికి తెచ్చును

ముక్కు — సంపెంగపువ్వ

పెదవులు — చిగురుటాకులువలె యెర్రవిరంగు కలివి. లే
చిగురాకులవలె మెత్తదనము గలవి.

వలువడున — ముత్యాలమాల

చెవులు — శ్రీరారము

చెక్కులు — అద్దములు

చిరునగవు — వెన్నెల

ఆమె ముఖము — చికిసిచిన కమలము — చంద్రఖింజము.

ఇట్లు నాయకనునఖిలవర్ణనలను వర్ణించి ఆమెయొక్క సౌందర్యములో నాయకుని సమ్మోహితుని చేయును.

మరియు “దానికిదేసాటి” — యెట్లనగా — అది అటపాటల యందు మేటి, సంగీతమందు నిరవ్యతి — అభినయమందు అందిమ జ్ఞప్తికి తెచ్చును.

వివిధవిలాస విద్యలందు కడునేర్పరి.

ఇన్నివిధముల ఆమెగుణగుణముల వర్ణించుచూ నాయకునికి విసుగు తోచకుండుటకును, అతని ఉత్సాహవర్ధునికును ఆమె తన వర్తన విద్యచే అతనిని ఆకర్షించును. ఆ వర్తనము ముక్తాయంపు రూపములో ఉండును. మరియు ఈ వర్తనలు చేయుచూ

నర్తకి ప్రదర్శనచేయుచున్నప్పుడు ఆయా విన్యాసములకు తగురీతిని గతులనాచును.

ఉదా:- ఆమె చుర్రాగియి - అని చెప్పుటకు మరొకపాద విన్యాసము.

కోకిలవలె పండిమస్వరమున తిమ్మగా పాతగలదు. అని తెల్పినపుడు మురూరగతి ప్రసక్తిసము.

ఆమె చూడలు మదనున చాచి తూపులు అనువత్తుడు:- సుకగరి ప్రదర్శన వీటిన్నింటితో వేర్వేరితరంగవృత్తములును.

ఇట్టి వివరముతో కూడిన ప్రదర్శన ఆంధ్రయందు మాత్రము అభివృద్ధి జెందినది.

తమిళ, కర్ణాటక ప్రాంతములందు శ్రీ సర్తకులు సదవర్తములవంటి రచనలను అనుసరించి అతిపురాము, జతివిన్యాసములకు ఎక్కువగా ప్రాముఖ్యత నిచ్చి నృత్య, అభినయారుకు విశేషత కనబర్చలేదు. మరియు వీరి సంప్రదాయముతో ప్రదర్శించు ఆంధ్రులు, జతిస్వరము, శబ్దము, పర్వము, పదము, జావగి, తిల్లాన మొదలైన రచనలుగా ఆంధ్రలోనివాలు జక్కిణి, ఒకవచ్చు, దళావతారములు, శబ్దపర్వములు, రాహిత్యపర్వములు మొదలైన రచనలనుకూడ అచుచున్నారు.

కేరళయందలి 'మోహినీ ఆట్టం'కూడ ఆంధ్రులు, జతి స్వరము శబ్దములవంటి రచనలచే ఆకర్షింపబడినందున అటతరులు, అభినయపు వీరకథలు, ముక్తాయంపుల పద్యములు, ఆంధ్ర, తమిళ, కర్ణాటక ప్రాంతములందలి భరతవిద్యవలె విపులముగా అభివృద్ధి చెందలేదు. అభినయక్రమమునూడ కోమలవిన్యాసములతో రూపొందలేదు. మరొక ముఖ్యవిశేషము-పురుషసర్తకుల భాగవత విద్యకు, శ్రీం భరతవిద్యకు ఆధారగ్రాంతము ఒక్కటే అగుటచే అందు పట్టు హస్తములు ఒకటే అయిననూ పట్టివిధానము ఈ రెండు సంప్రదాయములందు వేరుగానున్నది. కాని మోహినీ ఆట్టం వందలి హస్తవిన్యాసము చాలవరకు తథావిన్యాసములకు దగ్గర పోలికగా ఉన్నది. ఇట్టి విభేదములను విడిచిన ఈ నాలుగు ప్రాంతములందలి శ్రీం విద్యకు ఒకే విధముగా రూపొందినట్టిదిగా చెప్పవచ్చును.

పురుష సర్తకుల భాగవతవిద్య -

నడించుపాత్ర కంఠముతో పాడుట, హస్తముతో దాని అర్థమును తెల్పుట, పాదములతో భాగయల విన్యాసములను చేయుట, నేత్రములతో రసభావములను ప్రదర్శించుటలెను-ఈ భరతపాత్రములు పూర్తిగా అనుసరించి రూపొందించబడిన కళ ఆంధ్ర, తమిళములందలి భాగవత కళ.

కర్ణాటక, కేరళప్రాంతములందు భాగవతసర్తకులు పాడుట అరుదు. కొన్ని దుష్టపాత్రలు, తక్కువరంపు పాత్రలు విశృతముగా కేకలుచేయుట, బొబ్బలిమటవంటి ధ్వనులుచేయుటతప్ప పాత్రలు పాడుట ఉండరు. వలసపాడువాలు తమ గానమువేయగా ఆ గానమునుండి తమను ప్రేక్షకులకు ఆంగిక, సాత్వికములద్వారా తెలియచేయుట, ఆ రసోత్పత్తిని ప్రేక్షకులలో కల్గించుటగాను గానము ముగిసినపిదప వాద్యసంగీతముననుసరించి ఆ భావమును వికసించుచేయుటకు అనువైనట్టి హస్త, పాదవిన్యాసములు చేయుటతో వారి ప్రదర్శనము ముగియుచున్నది. ఇందు ఒక ముఖ్య లోపము. పాడువారి గానపద్ధతి ననుసరించి సర్తకులు అచుటచే వాచికమునందు రసోత్పత్తి కలుగుట అరుదుగా నుండును-కాని ఆంధ్ర తమిళప్రాంతములందు భాగవతులు ఆచేవారు పాడుటచే ఆ పాత్రలరావము ననుసరించి కంఠమును సము, వినయ పద్ధతులలో పరికించుటవల్ల వాచికము సంపూర్ణముగా పోషింప బడుచున్నది.

తథాకళియును వాచికమునందలి లోటును సరించుటకు గాను ఆంగికమును, లోకదర్శిని వారు విరివిగా వృద్ధిచేసినారు. కనుకనే తథాకళి ముద్రానాట్యముగా రూపొందినది. భాగవతసర్తకులు తగు పాత్రపునృత్య, నృత్య విన్యాసములతో పాత్రపోషణ చేయుచున్నారు.

ఇట్టి కొన్ని భేదములున్నను ఈ సంప్రదాయము ఇన్నియు ఒకే కుటుంబమునకు చెందినవై హైందవ సంస్కృతి వికాసము నకు తోడుపడినవి.

ఆంధ్రదేశములోని సృత్యక

భరతుని నాటకాప్రములో ఆంధ్రుల సృత్యకను గూర్చి

శ్లో॥ మహేంద్రో మలయః సహ్యామకం పాండుజరః ।
ఏతేషునంక్రతా దేశాస్తేష్టయా దక్షిణావతాః ।
కౌసలాస్తో శలాస్తైవ కలింగాయవనాః ఖసాః ।
ద్రవిదాంద్ర మహారాష్ట్రాః వైజ్ఞావైవానవానాః ।
దక్షిణస్య నముద్రస్యతా వింధ్యస్య చాంతరే ।
యేదేశాస్తేషుయుంటిం దక్షిణాత్యాంతునిత్యకః ।

మహేంద్ర మలయాది పర్వతములు గిరి శేషమునకు దక్షిణావతమని పేరు. ఈ దక్షిణావతము ఆంధ్ర, ద్రావిడ, మహారాష్ట్రాది ప్రాంతములతో గూడినట్లు. దీని పర్వతమున నాట్యవర్తకములును, దక్షిణమున నముద్రమును వాడ్లులు. అట్టి దక్షిణ భారతమందలి జనులు పర్వతములైన సృత్యగీతాచ్యములతో దక్షిణాత్యమని ప్రసిద్ధిగాంచిన 'వైశిష్ట్య' యందు నాట్యము చేయుదురు. ఈ శ్లోకమున గల 'వైజ్ఞా' యనువానికి కృష్ణవేణి, పెన్నాతీరవాసులని అభివేష గుప్తాద్యులు. ఇమి వ్యాఖ్యానములో వివరించెను. ఈ ప్రదేశమంతయు ఆంధ్రదేశములో నున్నది ఆంధ్రులు - 'ఆంధ్రీ' అనురాగమును తమ జాతిపేరు సంగీతానికి సమర్పించిరి.

మాతంగుని 'బృహద్దేశి' లో ఈ విషయము పేర్కొనెను. 'ఆంధ్రీ' మాలవ వంశి రాగముయొక్క ఆరు రాగిణులలో ఒక్కటి యుక్తగానము: -

యక్షిణ, నాగులు - రెండు అతి ప్రాచీన తెగలు ఆంధ్రలో.

యక్షిణనే జక్కులవారిని గూడి పిలుతురు. వాని సంగీత సంప్రదాయమే యక్షగానము

ఇది ప్రత్యేక దేశసంప్రదాయము.

దీనినే భరతకాస్త్రానుసారముగా నాటకరూపములో వృద్ధి పరిచి భాగవత నర్తకులు వీధినాటకమనే పేరుతో ప్రదర్శించుచున్నారు.

వాడు గాదా సత్తకతిని జూచిన కీర్తిస్తుకుపూర్వమే అనేక విధముగా, ఆంధ్రలో సృత్యక అభివృద్ధి జెందినట్లు తెలియును.

గాది, నాటి సంప్రదాయములతీరు తెలియుట లేదు. కాత వాహనులు, జిజ్ఞాసులకాలముల గూర్చిన గ్రంథములందు కొన్ని సృత్య వర్తనలు చిత్రము గన్పించుచున్నవి. అనాడు వర్ధిల్లిన కళా విన్యాసముల వివరములు చూచుగువడినది, బొడ్డుల కాలమునాటి కళ:- ఆరామ శిల్ప భంగిమలే ఆధారము. జపాను బుద్ధాలయాల్లో నేటికీ ప్రదర్శింపబడే నాట్యముల పరిశోధన వల్ల కొన్ని బౌద్ధ యుగము నాటి ఆంధ్రుల కళలగూర్చి తెలియవచ్చును. అభినయ దర్శనము, భారతార్థము రచించిన సందికేశ్వరుడు ఆంధ్రుడని పండితుల అభిప్రాయము.

సన్నెచోరుని కుమారిసంభవములో వింభ నాట్యవర్తన నాటి కళ గూర్చి కొంత తెలియజేయును.

అట్లే తిక్కన భారతములోని విరాట పర్వములో బృహన్నల నాట్యము గూర్చి ప్రళంసవల్ల ప్రాచీన నాట్యముల గూర్చి తెల్పును.

వాని వివరములు పాంచరతు భారతార్థవమందున్నవి.

రాకటియులకాలము - పశుపతి సంప్రదాయ కైవమక ప్రచారము - దినమునకు ఆరు పర్యాయములు ప్రవారధన. అల యాల్లో మూలవిరాట్టు తెదురుగా వలయాకార బలి పీఠము. అది దేవదాసీల సృత్యపూజ ఆంధ్రలో అలయ శిల్పములో యదోక ప్రత్యేకత. అఖిలస్థాని చింతామణి - సోమేశ్వర 11 రెండవ పింగ ప్రభువు - సారంగదేవుని సంగీత రిక్తాకరమునకు సంగీత సుధా కర వ్యాఖ్యాని రచన.

రాకతిగణపతిదేవ కాలము -

జాయ సేవాపతి - సృత్య రత్నావళి గ్రంథ రచన
అతని గురువులు కొందామాత్య, వెన్నెలకంటి సూరామాత్య
పెదకోమటి వేమారెడ్డి-సంగీత చింతామణి గ్రంథ రచన
కొమరగిరి ప్రభువు - వసంతరాజీయ గ్రంథ రచన
లకుము - అతని ఆస్థాన నర్తకి
ప్రకావ రుద్రదేవ - అస్థాన నర్తకి మాచర్లదేవి.

విద్యానాథుడు—‘ప్రతాపరుద్రీయము’ అలంకార కావ్య రచన విజయనగర ప్రభువులు—రంజకం, శ్రీ రంగరాజు, కుమారై కుప్పాయి ప్రఖ్యాత నర్తకులు.

సాల్కారికి సోమనాథుని — చివర పురాణము.

పండితారాధ్య చరిత్రలో నాటి మార్గి, వేళ నృత్యముల వర్ణనలు.

శ్రీనాథుని చల్పాటి వీర చరిత్రములో నృత్య వర్ణనలు.

శ్రీరాధిరామమందు జక్కులపురంద్రీ నృత్యవర్ణన, జంగము కథ వర్ణనలు

రఘునాథరాయలు:— రామభద్రాంజ ప్రఖ్యాతి గాంచిన నర్తకి మణి.

అచ్యుతప్ప:— భాగవతులకు అచ్యుతాపురము దానము చేయుట అచ్యుతాపురమే “మేలటూరు” మేళము పూరు.

విజయరాఘవనాయక: వివిధ యక్షగానముల రచన.

శ్రీత్రయ్య ప్రఖ్యాత పదకర్త.

రంగాజమ్మ:- కవయిత్రి—నాట్య సంగీతములందు గొప్ప పండిత రాలు.

మహారాష్ట్ర ప్రభువులు:- ‘కేశక’ స్మృత్యాభివృద్ధి చిన్నయ్య, వీన్నయ్య, పడివేలు, శివానందము — రచ్చేరి నాట్యమునకు యీ అన్నడమ్మల పేవ.

శహజీ — పంచరక్తి ప్రబంధ రచన నాటి నృత్య సంప్రదాయమును గూర్చి తెలిసికొనుటకు ఆ గ్రంథముల యొక్క ప్రాముఖ్యత.

ఖండోజీ:- విచిత్ర రాయవరంస కవి నాట్యకావ్యము, పద్య రూపములో రచన.

ఆంధ్రలో శాస్త్రీయ నాట్యానికి ఆధార గ్రంథములు

నాట్య కావ్యము, అభినయ దర్పణము, భరతార్ణవము, భరత హర సంగ్రహము:

ప్రతాపరుద్రీయము, రసమంజరి, రసప్రకరణము మరియు—తెనుగులో పద్య, గద్యరూపములో పైకాస్త్రాల సమన రించి, దేశపద్ధతులజేర్చి రచించబడిన అనేక గ్రంథములు.

తెలుగునాట శాస్త్రీయ నృత్యకళ నారాధించువారు:

(1) నట్టవ మేళము:—

స్త్రీలు నాట్యం చేసే సంప్రదాయము.

(2) నాట్య మేళము:—

పురుషులు నాట్యం చేసే పద్ధతి.

నట్టవమేళము :—

దాసిఅట, భోగముఅట, భోగముమేళము లేక సావిమేళము. మేళవాణి, కచ్చేరిఅట, కేళిక భరతనాట్యము.

భోగమువారు -సభలందు, దర్బారులందు నర్తనమాడువారు.

సానులు (దేవదాసీలు) :- ఆలయాల్లో ఆరాధన నాట్య మాడువారు.

వీరు గుడిసేవకై వియమింపబడినవారు. గనుకనే గుడి సానులు, పూర్వము మండలేళ్ళరులు పీఠినుండి కన్యలను వివాహ మాడు అచార ముండినది.

నాట్యమేళము:- వీధి భాగవతము, బ్రాహ్మణ భాగవతము (కూచిపూడివారు, కోట కొండవారు.)

జంగం భాగవతులు, (జంగలపల్లెవారు) : ఎఱ్ఱగొల్ల భాగ వతులు, వాసరి భాగవతులు, చిహూరూపులు, గంటె భాగవతులు, చిలకల భాగవతులు, చూనాది భాగవతులు, చిన్నమాదిగ భాగ వతులు.

కలాప నర్తకులు:—

భామాకలాపము, గొల్లకలాపముల నాడువారు.

వీరందరూ ఆంధ్రలో వివిధ జిల్లాలలో నున్నారు.

సృత్యశిల్పము - ఆలయాలు:-

జాయపసేనుని 'సృత్యశిల్ప' - రామప్పగూళ్ళలో నుండర
సృత్యశిల్పము.

అందరి వినాయక నర్తనభంగిమలు-అష్టదిక్పాల ఆరాధన
నమయములందు (బలిహరిణ) ధ్వజస్థంభముపై సర్వకీర్తన
ప్రథమనాట్య-గణపతి ఆరాధన.

మచస్కరిత కరణ వినాసము-పిమ్మట వినాయక కా
మందు "గణ పతి కపుతము" అట్లుపై పివడికిరిజాంగిహరిములతో
కుమారిస్వామి ఆరాధన.

తరువాత ఇంద్రస్తంభము-ఆ గణపతి నాట్యమే అందు
రూపొందించబడెను.

కాకతీయుల కాలము - చైవసంప్రదాయ విశాఖవారిము.
దళవిధ శివలీలలు - సప్తలాస్యములు-పేరిణి, ప్రే.ఖగ. కుందో,
దండిక, కుద్ద, దేశి యిత్యాది నాట్యముల ప్రచారములు.

"గొండ్లి"-రాజగొండ్లిల చేత సంప్రదాయ సృష్టిము-
అంద్రులకు మధ్యప్రదేశ్ నెడల 100 గోండ్ల సంస్థానములకుగల
పాంసక్కుక సంబంధము. వారి సంప్రదాయ కళాప్రచారము.

విజయనగరరాజులకాలము:-

లేపాక్షి ఆలయనుండని శిల్పము-సృత్యభంగిమలు.

వీరచైత్యవ, చైత్యవమత ప్రచారానికి అనుగుణ్యమైన
కళాభివృద్ధి.

రాధామాధవ మధురభక్తి ఉపాసన వల్ల భావార్థుల మత
ప్రభావము-అభినయకళ ప్రత్యేకాభివృద్ధి - గీత గోవిందమునకు
వృత్తాభిసరములు-ఓన నిలయములు, క్షేత్రయ్య, పదిములసృష్టి-
వానికి అభినయము.

తంజావూరు నాయకరాజుల కాలము:-

యక్షగానములకు స్వర్ణయుగము. కేశిక-నేటి భరితనాట్య
ప్రదర్శనక్రమము "పేరిణి" పద్ధతినుసరించి రూపొందుట.

సృత్యములో మొదటిసారి పదములు ప్రముఖస్థానము
వహించుట. నాటినుండి అభినయవిద్యలో క్రొత్తపోకడలు. కచ్చేరి
నాట్యము - సృత్య, సృత్య, అభినయాలకు క్రమమైన యేర్పా
టుకు కృషి.

విద్వేద్రయోగి-ప్రాచీన యక్షగాన పద్ధతిలో (పారి
కాశము) భామాకలాపంచన, అవధ్య హరిహరిచారివ్వారా ప్రచా
రిము యక్షగానములో అనేక శాస్త్రీయమార్పులు వర్తనాత్మక గేయ
రూపములో నుండి పరిపాత్ర సృష్టానికి అనువుగానుండిన యక్ష
గానము, స్వరూపము మార్పు, అనేకపాత్రలసృష్టించి, సృత్యనాటక
ముగా రూపొందిట.

రంగజమ్మ విజయరాఘవనాయక :-

వారి యక్షగానములు-గాట్లపిడి ఆలంకారిములు. రంగ
జమ్మ విరచితము-మన్నారెదాని పిలాని యక్షగానము-నర్తకివి
విద్య పరీక్షించుటకు చక్కని గురించుము

మహారాష్ట్రరాజులు :-

నాయకరాజుల కాలమున క్షేత్రయ్య పదిములు అభినయ
విద్యాభివృద్ధికి కారణమైనది-సర్వ మహారాష్ట్ర రాజులకాలములో
రచింపబడిన "పదవర్ణములు" సృత్య, సృత్యముల అభివృద్ధికి
తోడ్పడినవి.

వివిధరికములైన అదిపు, జతి, గత, పిన్యాసముల ప్రదర్శ
నకు అనువైనట్టి "దరువు"-అందరి ఆట క్రమము.

అనేకవిధముల విభావానుభావ సాత్వికసంచారుల ప్రదర్శ
నమునకు వీలైనట్టి పదములు, అభినయపోకడలు, ఆధారముగాగని
తాన వర్ణకృమమునుసరించి గావించబడిన మాతన సంగీత సృష్టి
"పదవర్ణము" లేక "చాకవర్ణము." పదవర్ణములు తమవాత సృష్టింప
బడిన సంగీత రచనలు.

అంధ్రలోని వివిధ జమీందారుల కళాపోషణ :-

కార్వేటినగము, కళ్యాణి, వెంకటగిరి, కోల్లాపురము,
గిద్వాల, వనపర్తి, మాచిపేట, పిఠాపురం, పెద్దాపురం, తుని,
విజయనగరము, బొట్లూరు, జయపురము, మొదలైన సంస్థానము
లందు-వల్లపులు, జక్కణి చరువులు, పదదరువులు, పెద్దవర్ణ
ములు, పదములు మొదలైన సంగీత రచనలు గావించబడినవి.
భామాకలాపము, గొల్ల కలాపము, వీరినాటకము, పోషించబడినవి.

దేవకాష్టోత్రములైన పిప్పతిములు అతిప్రాచీనములు, కర్ణ
ములు లేక సలా.జతులు మొదటిసారిగా మహారాష్ట్ర ప్రభువుల

పాలనలో 'కేళిక' సమయంలో రాజసర్వకములు ప్రభువుల ప్రోత్సాహంతో గూడిన నర్తనము నాటకము విమర్శించి రచించబడినవి.

అట్లపై అట్టి చర్యలే యితర జమీందారీలందరి ఆస్థాన కవులు రచించిరి. ఇవియందు వివిధ సంస్థానములందు రచించబడిన ఈ రచనలు కొన్ని వలదున్నవి.

హంపి విజయనగరము లోని ఆంధ్రలో నృత్యకళను అనేక రీతుల నభివృద్ధిలోనికి దెచ్చిన సంస్థానము ప్రజయనగరము, గనుకనే విజయనగరమును కపిపండితులు చిద్యాలనగరముగా గొవి యాడిరి. అనంద గజపతి మహారాజుగారు అందు ముఖ్యులు. వీరి కాలములో అనేకములైన పదములు, పల్లవులు, శబ్దములు రచించబడినవి.

అప్పటిలో అతిముఖ్యమున సంగీత రచన — మ. దూక శబ్దము.

తూర్పున ప్రఖ్యాతిగాంచిన "కుభజిత శవల్లవి" నృప్తి యవ్వ బనే జరిగింది.

సీతారామ గజపతి రాజము — సప్తతళములందు జక్కిణి డరువులు, పడదరువులు, స్వరపల్లవులు, వాణ్ణంగిదరువులు మతేషముగా రచింపబడినవి. ఇవి యప్పయినా నాటకకళకు అలంకారములు.

కార్వేటి నగరము నేలను వెంకట పిడిమార్ రాజేంద్రుల కాలములో నృత్యకళకు చాల ముఖ్యమైన గోపందనాచార్యులు "వర్ణ వంచకము" అనబడే ఐదు పెద్ద పర్వములు రచింపబడినవి. ఈ వర్ణములు అపూర్వము. పీటికి నృత్యమాయలు సర్పకునికి పరీక్ష వంటిది.

మోహన, నవరోజు, కేదారగోళ, గోళ, వరాళి—ఐదురాగము లందు వర్ణనలు రచింపబడినవి. ఇందు "మోహన వర్ణము"—కార్వేటి నగరము, కాళహస్తి, వెంకటగిరి ప్రాంతములందు, నవరోజు వర్ణము, కోస్తా జిల్లాలందు ప్రచారములో నున్నది—

వెంకటగిరి సంస్థానములో — బంగారేల తూపాతుర కాల ములో నాటకకళ చాలావృద్ధి గాంచినది. ఆయన అనేక కవి, పండిత, గాయక, నాట్యాద్యుల పోషించుటయేగాక — వివిధ ప్రాంతములనుండి సంగీత విద్వాంసుల రప్పించి, చర్చించి నాట్య ముపై ఒక గ్రంథము రచించిరి. అదియే 'నవారంజని'.

మిగిలిన సంస్థానములందు నాటకకళ అభివృద్ధి జేచిన వివర ములు అంతగా తెలియబడలేదు.

పుణ్యతీర్థములందు నృత్యకళ

శ్రీశైలము: శైవసంప్రదాయము—ఈ స్వామిపై రచింప బడిన అనేక కవులములను నర్తకులు ఆడుచున్నారు. భామాకలావ ములు, గొల్లకలాపములు శ్రీశైల ప్రభురానిపై రచింపబడిన అంబ స్థవముతో ప్రారంభింపబడుచున్నవి.

ప్రాచీన కాలములందు యచ్చట 'కృంగవాట్యము' నస్తలాస్య ములు ప్రదర్శింపబడినట్లు ఆలయశిల్పమునుబట్టి చెప్పగలము.

శ్రీ కాళిహస్తి: శైవ సంప్రదాయము—

ఆలయ ఆరాధన సంప్రదాయములు, కేళిక విద్య అభివృద్ధి జేచినవి. ఇచ్చట భాగవత విద్య అంతగలేదు.

తిరుపతి: వెంకటేశ్వరునిపై కాళిపాకవారు అనేక రచనలు గవింపిననూ ఒక ప్రత్యేక నృత్య విధానముండినట్లు ఆధారములు గవింపబడినవి.

మన్నార పోలూరు: వైష్ణవ సంప్రదాయము.

ఆలయ ఆరాధన విద్య, కేళికానాట్యము దేవదాసీలచే ఆరా ధించబడినవి.

చెయ్యూరు: శైవ సంప్రదాయము—సుందరేశ్వరస్వామిపై అనేక ప్రత్యేకరచనలున్నవి. వర్ణవాద్య ఆరాధన ఇచ్చటి విశేషము. ఇచ్చట నస్తలాస్య ఆరాధన, కేళిక, యక్షగాన సంప్రదాయము ఈ మూడు పద్ధతులు అభివృద్ధి జేచినవి.

జోన్నవాడ: అంబ ఆలయము. శైవసంప్రదాయము నను సరించి నాటకకళ ప్రదర్శనము.

శింగరాయకొండ: వైష్ణవ సంప్రదాయము.

బాపట్ల: భావనారాయణస్వామి—వైష్ణవ సంప్రదాయములు ఇచ్చట సిద్ధాంతవిధాన కావ్య విద్యను ప్రచారముజేసిరి.

మార్కాపురం: వైష్ణవ సంప్రదాయ, ఆరాధన విద్య, కేళిక పదతి.

ఆంధ్రలో జిల్లాలవారీగా కళాభివృద్ధి

మాచర్ల: చెన్నకేశ్వర, వీరభద్రస్వామిలవారి ఆలయము లందు వైష్ణవ, శైవ. సంప్రదాయ నృత్యారాధన, కేళికపదతి.

గంజాము—

ధర్మపురి: వైష్ణవ సంప్రదాయ ఆరాధనక, కేళికపదతి.

అల్వాల: వెంకటేశ్వరస్వామి ఆలయము, ఆరాధనక— బలిహరణ విద్య—వైష్ణవ సంప్రదాయము—కేళిక, కర్నాటక జాతీయ రాధి సంప్రదాయములు.

శ్రీకాకుళము: ఆంధ్ర విష్ణుఆలయము. వైష్ణవ పదతి ఆరాధనక, కేళిక.

పేతాపురము: పుంతి మావపుని ఆలయము—వైష్ణవ పదతి ఆరాధన, కేళిక, భామాకలాపము, గొల్లకలాపములు.

కుటుంబేశ్వరస్వామి ఆలయము—శైవము.

శ్రీకూర్మము: వైష్ణవ సంప్రదాయము, కేళిక, చెత్తెమ్మల పాదములు ప్రతిష్ఠాపరిగత ప్రదేశము మంగడేశ భజన సంప్రదాయ నృత్యము.

ఇంకనూ యెన్నియో పుణ్యతీర్థములున్నవి. శైవవైష్ణవ సంప్రదాయ విద్యలోని భేదాలు—

బలిహరణ నాటకములు, కేళిక యంత్రములు ఒకేరీతిగా నుండును. మూలవిరాట్టు సాన్నిధ్యంలో ప్రదర్శింపబడే ఆరాధన నృత్యములు, సప్తలాస్యములు, కవుకములు, మార్పువుండును. ఇవిన్నియు, దేవదాసీలచే చేయబడే నృత్యములు.

నృత్యము వారి యంటి విద్య సంస్కృతము, తెనుగు పండితుల వద్ద ప్రత్యేకముగా అభ్యసించుదురు.

ఆలయములందు అగమశాస్త్రప్రచారిము పేరు నృత్యకళతో దేవతల నారాధించుదురు.

పాలించు ప్రభువులు ఓడ్రులు, కావి వారి మంత్రులు తెలుగు వారు. గనుకనే గంజామునందు అనేక జమీందారులందు తెనుగు సంప్రదాయపు నృత్యము అభివృద్ధి చెందినది. ఒడిస్సీనృత్యము తిలకించిన గానము ఉత్తరదేశ భాషలో ఉన్నప్పటికీ జాతికట్టువాట్లు గణవిన్యాసము అభినయక్రమము, తెనుగుదేశపు భరత విద్యనుబోలి వుంటును.

గంజామందలి ఒక జమీందారు ప్రకాసుద్రదేవ వెయ్యాయుండి దేవదాసీలను స్వామిపేస నిమిత్తము వూరి ఆలయానికి వసుర్పించిరి. వాచ్చట నాటకకళతో స్వామి నారాధించిరి. ఆకళకు ఆంధ్రకళకు చాల దగ్గర బోలికలున్నవి.

ఆంధ్రలో ప్రాచీన ఆలయన్నచోటలందు, సంస్థానములు వెలసిన ప్రదేశములందు నృత్యకళ విరివిగా అభివృద్ధి గాంచినది.

శ్రీకాకుళము: విశాఖపట్నము జిల్లాలు—

శ్రీకూర్మము, అరిసింగి (పుణ్యతీర్థములు) బొబ్బిలి (సంస్థానము) కోమటిపల్లి, విజయనగరము (సంస్థానము) జయపురము (సంస్థానము) మాడుగుల మత్స్య వంశీయులెరిని (ప్రదేశము), చోడవరము, జామి, నిమ్మలవలస, నరసన్నపేట, రాజాము, నరసిపల్లెం, దొడ్డిగల్లు. ఈ ప్రదేశాల్లో దేవదాసీల భరతనాటకము, భాగవతం భామాకలాపము, గొల్లకలాపము, ఎక్కువగా వృద్ధిచెందినది.

ఈ ప్రాంతాల్లో పున్నవి భామాకలాప, గొల్లకలాప నాటక మేళములు ఆంధ్రలో మరెచ్చటనూ గాంచము.

ఈ రెండుజిల్లాలలో స్త్రీలు (భాగవత) కలాపములాడుట ఆరుదు.

ఈ కలాపములవారు—

నిడ్డేండ్రులవారి కలాపముగాక, పంకాయలవారి కలాపము, చింతలపాటివారి కలాపము, కసింకోటవారి కలాపములను చేర్చి అనుచున్నారు. వీరి భాగవత విద్యకు కూచిపూడి విద్యకు సంబంధము లేదు.

దేవదాసీల విద్యమాత్రము శ్రీ కూర్మము మొదలుకొని తంజావూరు వరకూ యింకొమిందు ఒకేవిధముగా నభివృద్ధి జెందినది.

తూర్పు, పశ్చిమ గోదావరి జిల్లాలు :

కుని (జమీందారి) పితాపురము (జమీందారి) పెద్దాపురం (జమీందారి ప్రాంతము) కాకినాడ, అమలాపురము, ముమ్మిడి వరము, పేయారు మానేపల్లి, మండపేట, మురమండి, రాజుపండ్రి, ధవళేశ్వరము, వనలపూడి, తాటిపాక, రాజోలు, వాడపల్లి, ద్రాక్ష రామము, ఉండి, మారంపల్లి, నరసాపురం, ఆచంట, అంత్రవేడి, ఏలూరు, ఈ ప్రదేశాల్లో నాట్యకళ విరివిగా నభివృద్ధి గాంచినది. ఇచ్చట భాగవతములాదే పురుషనర్తకులు తక్కువ. స్త్రీలే కచ్చేరి నాట్యము, కలాపముల నాడుదురు.

ఈ ప్రాంతాలలో నాట్యంజేతు స్త్రీలు రెండు తెగలుగా నున్నారు.

భోగమువారు సామలు. భోగమువారు కచ్చేరినాట్యము, సామలు భాగవతముల నాడుదురు

వీరి అటకు కూచిపూడివారి అటకు సంబంధము లేదు. వీరిలో సంస్కృతము, తెనుగుభాషల చక్కగా నెఱిగి కాపు సంప్రదాయములు చెరిసి సర్వసమాదు వర్తకములు లనేకులున్నారు.

కృష్ణా, గుంటూరు జిల్లాలు :

కూచిపూడి, మొవ్వనంగిగడ్డ, రేపల్లె, తెనాలి, గుంటూరు, కావల్లి, గుడివడ, శ్రీకాకుళము, పొన్నూరు, ఒంగోలు.

కూచిపూడి భాగవత మేళములకు ప్రసిద్ధి.

భామాకలాపము, గొల్లకలాపము, వివిధ యక్షగానములు వీరి నాటకము లాడుటలో ఈ నర్తకులు సుప్రసిద్ధులు. ఈ ప్రాంతాల్లో కొందరు దేవదాసీలుగూడ కూచిపూడి సంప్రదాయభాగవతము నభ్యసించినవారు. అట్టివారు నంగిగడ్డ, రేపల్లె ప్రాంతాల్లో నున్నారు. మొవ్వ శీత్రయ్య పుట్టినయూరు.

నెల్లూరు చిత్తూరు జిల్లాలు :

ఉంగుటూరు, కావలి, సింగరాయకొండ, తొన్నవడ, కల్లూరు, కలువాయ, బుచ్చిరెడ్డిపాలెం, వెంకటగిరి, మన్నూరు,

పోలూరు, నాయుడుపేట, కాళహస్తి, కార్వేటి వగరం, తిరుత్తని, చెయ్యూరు, మదురాంతకం, జంగలపల్లి మొదలైన ప్రదేశాలలో దేవదాసీల 'కేళికా' విద్య విరివిగా ప్రచారమందున్నది.

కూచిపూడివలె, జంగలపల్లెయందు విశేషముగా నాట్యమేళముల వారున్నారు

కూచిపూడివారు బ్రాహ్మణ భాగవతులు. జంగలపల్లెవారు జంగం భాగవతులు. వీరుగూడ యక్షగానములు, వీరి నాటకముల నాడుదురు.

తిరుత్తని, చెయ్యూరు, మదురాంతకం, ప్రస్తుతం తమిళ నాట్యంలో నున్నవి.

దీనిని మండలములు :

కడప: కర్నూలు, అనంతపురం జిల్లాలు :

కోటకొండ, బనగానపల్లె, ప్రొద్దుటూరు, హిందుపురం, కాళ్ళపాక, పుల్లంపేట, బుక్కాయపాలెం, కోటకొండ భాగవతులు, కూచిపూడి సంప్రదాయమునకు జెందినవారు. వీరిని బనగానపల్లె నవాబుగారు, ఆ ప్రాంతములకు ఆహ్వానించి, కోటకొండలో వారికి భూముల విచ్చి నివాసము నేర్పించినది. వీరిద్వారా భాగవత కళ దల్లమందిండు లందు ప్రచారము జరిగినది.

దేవదాసీలు కేళికా విద్య నారాదించిరి.

తెలంగాణ ప్రాంతములలో నృత్యకళ :

ధర్మపురి, పెద్దపల్లి, నాగపూరు, గద్వాల, వనపర్తి, అట ప్రోలు, అత్మకూడ, హైదరాబాద్ లందు—

హైదరాబాద్ లో ముస్లిం ప్రభావముగల కళ అభివృద్ధి జెందినది.

మిగిలిన ప్రాంతములలో కేళికవిద్య అభివృద్ధి గాంచినది.

గత నాలుగైదు దశాబ్దములలో ఆంధ్రలో కళ నారాదించిన ప్రభావ కళావేత్తలు—

శ్రీచతురు నాయుడుపేట రాజామణి, చెయ్యూరు కారడ, మదురాంతకం రార, అండాపు, పుల్లంపేట మహాలక్ష్మి, అన్నమ్మ, వీరివేణి, నాగమణి, కుభరక్కం, సుఖమంజరి.

బ్రహ్మశ్రీ చింత వేంకట నారాయణ, వేదాంత లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రి, కోటకొండ చల్లా భరతశాస్త్రి లక్ష్మీనారాయణగారు, భాగవతుల విస్వయ్యగారు, ఏలూరు పువ్వల పాపాచలం, వగలా

తనయ' సామ్రాజ్యం, చాళుక్య చాలా త్రిపురసుందరి, చిత్రజ్ఞుల చిన వెంకటరత్నం, పెద్దవెంకటరత్నం, వైదేహి, ఇందువదన. పేరూరు పారిశాత పుష్పావతి, పెండ్లాం నక్కరామ, కోనేటి చిట్టి రాజు, దువ్వూ మర్యాకాంతం, అమ్మిణి, అన్నాచిత్తం బుల్లి వెంకట రత్నం, దుగ్గిరాల మాణిక్యం, కొల్లూరి కామయ్య మద్దెంరాముడు, మద్దెం అప్పలనరసమ్మ, గంధం లక్ష్మీకాంతం. శ్రీ విరాజితం, యందమూరి రామం, యందమూరి అమ్మణి, మద్దెం చాలా త్రిపురసుందరి, కృష్ణవేణి, నాయుడు నక్క, అమలాపురం మణ్యం, దూడం శంకరయ్య, కోమటివల్లి అన్నారం, బాస్కర భట్ల అప్పల నరసింహం, జీవరత్నమ్మ, ఇత్యాదులు

ఇందు కొందరు భరతనాట్యము నాడువారు, మరికొందరు తాగవత కళనాడించువారు.

కొందరు కీర్తిశురైరి-మరికొందరు జీవించియున్నారు. పైన తెప్పిన కొందరు సంప్రదాయ భరతవిద్య యందు ప్రావీణ్యులే గాక సంస్కృతాంధ్రములందు మంచి పాండిత్యములవారు.

మూడు ఏబది సంవత్సరముల క్రిందటనే దేశంలోకళాభివృద్ధి అగిపోయినది, నాటినుండి నూతన రచనలు జరుగలేదు. రోజురోజు క్రమమున క్రమమున క్షీణించిపోవు పరిస్థితి యేర్పడినది. నేటికాలములో కావ్యము, సంప్రదాయముల తెలిసి చక్కగా తెలిసి కొని, నూతనకళాసృష్టిని చేయగల సమర్థులైన నాట్యాధ్యాయులు, కవి పండిత గాయకులు అట్టివారిని ఆదేశించి, పోషించు కళా బోధకులు అరుదైరి. గనుకనే భరతరాయగా కళలారాది రచనలు అనేకులు నాట్యవృత్తిని వదలివేసిరి. వారితో ఆ ఆహార్య సంప్రదాయములు అదృశ్యమగుచున్నవి. అందువల్లనే అంధులలో ప్రాచీన కావ్య సంప్రదాయములగుర్చి తెలిసికొనే అవకాశములు సన్న గిల్లు చున్నవి.

కావ్యము తెలిసినవారికి సంప్రదాయము, సంప్రదాయ విద్య తెలిసిన కావ్యము తెలియక పోవుటవల్ల - అట్టి కళారాధకుల ఎల్ల కళకు చాలా అవకాశము జరుగును. దేశములో ఈ పరిస్థితి తొలగిన కళాభివృద్ధి జరుగును. భరతనాట్యములో నృత్యసృజనము లందువయోగపడునట్టి సంగీత రచనలు—

నృత్యము: స్వరపల్లవులు, శబ్దపల్లవులు, సాహిత్యపల్లవులు, జతి స్వరములు, జాతిస్వరములు, తిల్లానలు, గీతప్రభంధములు మొదలైనవి.

నృత్యము: ఉరంగములు. అవ్యతరామాయణ కీర్తనలు, శబ్దములు, సలాముజతులు, జక్కిణి దరువులు, వదదరువులు, స్వరజతులు, తానవర్ణములు, వదవర్ణములు. పెద్దవర్ణములు, దరువులు, అష్టపదులు, తైవారప్రభ విములు. శివశాందవగీతములు, మొదలైన రచనలు.

అభినయము: శ్లోకము (కృష్ణకర్ణామృతము పుష్పరాజ విలాసము, రసమంజరి, మొదలైనవి).-జీత్రయ్య, అన్నమాచార్య, పురందరదాసు, సతాపతయ్య, సారంగపాణి, మనంపినయ్య, మొదలైనవారి వదములు, జావళీలు: గీతములు, మొదలైనవి భరత నాట్యములో అతి ముఖ్యమైన రచనలు :

“వదములు”: అందు క్రింది తాళమందున్న రచనలు విశేష ప్రాముఖ్యత వహించును.

భాగవతి మేళమండలి సంగీత విద్యలు :

ద్విపద, దరువు, వృత్తము, పంచదామరములు, తైవారము, కందము, కందార్థము, వీనము, వీనార్థము, ద్విపదార్థము, రవళము, త్రిభంగి, అష్టకము, ఏల, హెచ్చరిం. శోభనములు మొదలైన రచనలు అతి ముఖ్యమైన రచనలు:

దరువు, ద్విపద.

నాట్యమునుపయోగించు నృత్యములు :

కరతాళములు, గండలు, మృదంగము, కుచ్చమద్దెల, చండి వాద్యము వీణ, వేణువు, ముఖవీణ, శంఖము, శ్రీ, పురుష గాత్రము, కంజీర— నాచుముగల గజులు భారతీయ నృత్యానికి జీవము.

వదములు

ప్రముఖ పదకర్తలు	ముద్రలు
జీత్రయ్య	— ముప్పగోపాల
తాళ్ళవాకివారు	— శ్రీ వెంకటేశ్వర్య పెంకటాచలవతి
పురందరదాసు	— పురందర వికల
మణివల్లివారు	— తైలానంద

జటపర్తి వారు	--	జటపర్తి గోపాల
బొల్లపూరము వారు	—	బొల్లపూరము
శోభనగిరి	--	శోభనగిరి
మల్లిఖార్జున	--	మల్లిఖార్జున, కృష్ణ
వినుకొండ వారు	—	వినుకొండ, విజయరామ
పెనంగి వారు	—	పెనంగి
సభాపతియ్య	—	రాజగోపాల
వీరభద్రయ్య	—	వీరభద్ర వెంకటేశ్వర
మాతృబుద్ధేశ్వర	—	దామోదరమూల వెంకట
		భూపాల

యువరంగ	—	యువరంగ
మనంపినయ్య	—	మన్నూరు రంగ
కస్తూరి రంగ	—	కస్తూరి రంగ
పరిమళ రంగ	—	పరిమళ రంగ
పారింగపాటి	—	పేజుగోపాల
ముత్తకాంతవర్	—	నరరాజ
పాపవినాశ మొదలయ్య	—	నాదాస్తి
మేలటూరి వెంకట		

రామశాస్త్రి — మల్లశేంద్ర

ఇవిగాక నారాయణ తీర్థుల తిరుంగములు — జయదేవుల అష్టపదులు.

వదముల కువయోగించిన అంగములు :

కాంధోజి, యెదుకల కాంధోజి, గుమ్మరాంధోజి, శంకరాభరణము సుగట, తోపి, భైరవ, బాస, చేగిడ, ఆతణ, మోహన, కళ్యాణి, కేదారగోళ, కేదార, నీలంబరి, అహరి, భూపాల, మంట, పున్నాగ పరా, పరా నాదకమక్రియ, అసాపేరి, పావేరి, సౌరాష్ట్ర, ఆనందభైరవి, గౌరి, కురంజి, కామవర్ధిని, వైందవి, కాపి, భక్తాసి, శ్రీరాగము, పంతు వరా, నాట, వింహరి, మాణవశ్రీ, పూర్వ మొదలైనవి.

వదములందువయోగింపబడిన తాళములు :

క్రిపుట, అది, రూపక, ముంపె, ఏక, ఆట, దాపు, మొదలగు తాళములు.

పంచముఖ తాళములు శివశాసనమునందువయోగింపబడుచున్నవి.

10 తాళములు కలిగి విన్యాసమునందును, పూజా వృత్తములందువయోగింపబడును.

శబ్దములు, యెక్కువగా కాంధోజి రాగములందు దాపు తాళములందు పాడబడుచున్నవి

పల్నాటి వీరుల కథ - వర్ణన బుర్రకథ

మ॥ ద్రిత తాళంబన వీరగుంటిక కందుం కిటాక్కారసం.
గతి నాయంపును నాంతరాళికయతి గ్రామాభిరామంబుగా.
యతి గూడం ద్విపద ప్రబంధమున వీరావీకముంబాదె నా
కృత ప్రత్యక్షరముం గుమారకులు పట్కారంబు
నందూలగన్.

ఆ నాట్యవర్ణన :—

సీ॥ గర్జించి యరసి జంపూ కాండ యుగళంబు
వీర సంబెట కోల వేయినాకడు
ఆ రీతి పాదవిన్యాస మొప్పగవ్రాలి
కుంతాభినయము గైకొనునాకడు
విగుపు గన్నుల నుబ్బు బెడరు జూపులతోడ
పట్కార మొనరించు బెరువ నాకడు
పటుభుజావష్టంభ పరిపాటి చుటియిల్ల
ధరిణి యాస్సోటింపి దాటునొకడు.

తే॥ ఉద్ది ప్రసరింప నొక్కరుం దోలవాడు
బయలు గుఱ్ఱంబు భంజిల్ల బలపు నొకడు
కొడుము దాటింపుచును బెద్ద గొలుపులోన
బిడితి పల్నాటివీరుల బాచువపుడు.

జక్కలపురంధ్ర :

సీ॥ కోణాగ్ర సంహర్ష ముమముమ ద్వని
తారకంభ స్వరంబుతో గారవింప
మసిబొట్టు బోసన నరణ కొల్పిన కన్ను
కొడుపుచే దాటిండు నెడపడదవ
కుర్రుకి సుత్యర్థంబు జూపంగవలయుదో
బెవిత్రారు విగియించు శవగజ్జ
గిల్క గిల్కన మ్రోయు కింకిటి గుచ్చంబు
తాళ మానంబుతో మేలింప

తే॥ రాగమున నుండి అలమించు రాగమునకు
సురమ యూరు ద్వయంబుపై నొత్తిగిల్లి
కా - పల్లి మహాలక్ష్మి కైటభారి
వలపు వాడుచు వెచ్చె జక్కుల పుర ధ్రి.

ఆంధ్రదేశం - నాట్యకళావ్యాప్తి.

ఆంధ్రదేశంలో నాట్యకళ రెండు విధాలుగా అభివృద్ధి పట్టింది. (1) ఆలయములలో దేవదాసీల ఆరాధనా నృత్యములు. (2) ఆలయముల వెలుపల చివోదంలోనం జరిగే కళిరానృత్యములు.

* ఈ ఆరాధనా నృత్యములు మార్గపద్ధతికి చెందినవి. ఇంకొక కరణ, అంగహార, హస్తవిన్యాసములు: భావప్రకటనం శాస్త్రసృష్ట తమై ప్రదర్శించబడినవి. గర్భాలయములలో మూలవిరాట్టుల నాన్ని ద్వయంలో ప్రదర్శింపబడే యీ నృత్యములు ఆయా విరాట్టులకు సంబంధించి ఏర్పాటైనవి. శివాలయములందు శైవరీతులు: విష్ణులయములందు వైష్ణవరీతులు నృత్యములలో ప్రదర్శించేవాడు. భుజంగ భుజంగత్రాస, కుద్ద, కుభరీ, నవసంది, సమపాద, కౌస్తుభ, పుష్పాంజల్యాదులు ఈ రీతులకు చెందినవి. ఈ రెండు రీతులమధ్య చాలాభేదము కనపడుతున్నది గుర్తించున భావ ప్రాటన, ఉచ్ఛత మైన అంగవిన్యాసం, స్పృత నృత్యములతో భరిత శాస్త్రానుగుణములైన కరణాంగహారముల తాండవపద్ధతి ప్రదర్శనం శైవసంప్రదాయ రీతిలో విశేషములు. కొమలమైన సుకుమార వస్త్రభిరూప విన్యాసం రసభావములతో రంగరించిన లాస్యం వైష్ణవసంప్రదాయ రీతిలో విశేషములు.

* ఆరాధనా నృత్యములు ప్రదర్శించే నిమిత్తం మన ఆలయము లందు ప్రత్యేకమైన ఏర్పాట్లు ఉండేవి. కాకతీయ ప్రభువుల కాలములో నిర్మించబడిన ఆలయములందు స్వామికెదురుగా, నందికి వెనుకవైపు నునుపైన వలయాకారపు శిలా వేదికలు కనిపిస్తున్నవి. ఈ యేర్పాట్లు భారత కళములోని యితర ప్రాంతముల ఆలయములందు గోచరించదు. దక్షిణదేశమందలి తలరాంతుములలో ప్రత్యేక నృత్యవేదికలున్నప్పటికీ అవి స్వామి కెదురుగా ఏర్పాట్లు

కాలేదు కాకతీయుల కాలముందున్న జాయపసేతురు "నృత్య రిత్నాంశి" అనే ఒక స్వంతమైన నృత్య గ్రంథం రచించాడు. దీన్ని అనుసరించి ప్రదర్శించిన భరిగిమలే పాలంపేట వద్ద రామన్న గుళ్ళలోని భరిగిమలకు మాతృకలనిపిస్తాడని కొందరు శాస్త్రజ్ఞులు అభిప్రాయం. ఇలాగే కొండవీటికెక్కి ప్రభువుల కాలంలో అభివృద్ధి చెందిన నృత్యకళనుగూర్చి మనకు "వనంకరాజీయం" ద్వారా తెలుస్తున్నది. ప్రతాపరుద్రుడు దర్బారును మాచర్లదేవి అను ప్రఖ్యాతి సర్తకి ఆలంకరించెను. అటుపాదేవి, కొమరగిరి ప్రభువు అస్థానములో నృత్యకళాలక్ష్మి నారాధించెను. రాయలకాలములో పేద కాంచిన వర్తకి రంజకం కుప్పాయి విజయనగరరాజుల హయాంలో అరాధింపబడిన నృత్యకళారీతి, అబ్దుల్ రజాక్ అనే విదేశ యాత్రకుడు మాసి వర్ణించిన ఆలంకారములలో వ్యక్తమౌతుంది. తమిళదేశమున ఆతి ప్రాచీనమైన "శిల్పాచారం" మూలంగా అప్పటి ద్రవిడదేశ నృత్య సప్రదాయములను విశేషంగా గ్రహింపగలుగుతున్నాము. కాని, అనేక రచనయనుకూల హేతువులవల్ల ఆంధ్రదేశంలో వేలకొలది గ్రంథములు వ్యయం కావడంతో అతిరుక్ష బౌద్ధియుగంనాటి మన లలితకళలనుగూర్చిన గ్రంథములైన లభ్యం కావడంలేదు. ఐతే, ఇక శిల్పంలో మలచిన మూర్తులనుమాసి కొంతవరకు నాటి నృత్యకళను ఊహించగలుగుతున్నాము. బీబేలు, చెనాదేశపు భాషలో ఉన్న బౌద్ధగ్రంథములను పరిశోధించితే అనాటి ఆంధ్రదేశపు లలితకళనుగూర్చి మనకు కొంతవరకైనా తెలుస్తుంది అని ఆశించవచ్చు.

మనప్రతీకక పావిత్రీభాసితం కవులు గద్య, పద్య, గీత రచనలతో స్వామిని కీర్తించేవారు. సంగీత విద్వాంసులు కవుల గీతములకు రాగ, తాళములను కూర్చి అలవించేవారు. వాద్యకులు వివిధ వాద్యములమీద ఆ సంగీతమును అనుసరిస్తే శాస్త్రం తెలిసిన సర్తకిమణులు కాళ్ళపాటి మువ్వల యుణం యుణాంవముతో మేళ వింపిన మాహాతీనాదమందు కంఠంచేర్చి మధురంగా భక్తిగీత మాలను అలవీస్తుండేవారు. గీతార్థమును హస్తభంగిమాదులతోను, రసభావమును నేత్రవిన్యాసములతో, తాళగతిని సాదములతో వ్యక్తపరుస్తూ నిర్మలభావం అవేగం, భక్తిప్రేరేపక మనస్సు గలిగిన పరమహంసలనుంటి దేవదాసీగణం దేవదేవు నెదుట నృత్యం సల్పేవారు. ఇలా స్వామి సేవకు అంకితమైన దేవదాసీగణం ఇతర ప్రదేశాల్లో నృత్యమాడేవాడకాదు. ఆదర్శవంతంగా నృత్యకళ అభివృద్ధి చెంది ప్రపంచమునకొక దివ్యసందేశం యిచ్చాలదానికి యదొక హేతువు.

దేవదాసీగణం స్వామి మెదుట సలిపే ఆరాధన నృత్యంకాక ఆయా సందర్భములందాయా ప్రత్యేక నృత్యములు ప్రదర్శించే

అధ్యాత్మిక చింతనకు, శాస్త్రీయకృషి, విస్తారతకు మన ఆలయ ములోని అపూర్వశిల్పములు అమరకావ్యములుగా నిలిచాయి.

ప్రారంభములో నృత్యకళ ప్రత్యేకముగా దేవతారాధనకే వినియోగింపబడినప్పటికీ, పద పది గర్భాలయమును విడిచి నర్తకీ గణం కిల్యాణమండపములకు ఉత్సవ మూర్తుల కెదురుగా తమ కళను ప్రదర్శించడం మొదలుపెట్టారు అది మొదలుగా మనకు తెలియకుండానే కళల పావిత్ర్యం తరిగిపోవడం ప్రారంభమైనది. శాస్త్రీయ శైలిని కాదనక పోయినప్పటికీ నర్తకీగణం స్వీయానుభవములకూ, ప్రజారంజకములయ్యే హాసభావలాసములకు ప్రాధాన్యము నిస్తూ ప్రదర్శనములు ప్రారంభించారు. వీరు నృత్యప్రచారముకు కరణ విన్యాసములు కాక - నృత్యాభినయప్రదానముగా ఆలయ మూర్తుల పురాణగాథల ప్రదర్శనములకు అంకితులయ్యారు. ఆలయావరణములో మాత్రం నృత్యకళ శాస్త్రీయసంప్రదాయబద్ధముగానే ఆరాధింపబడినది కాని, ఉత్సవమూర్తులు ఆలయముదాటి తిరుప్పిరులుండు ఊరేగింపుగా బయలుదేరినప్పుడు ఆలయములకు సంబంధించిన సంగీతవిద్వాంసులు, నాటకాదర్శకులు, నర్తకీగణం రావణాటలోకూడ తమ విద్యా ప్రదర్శనమును, చొదలగినారు. దీనితో కళారాధనయందు ప్రజారంజనోద్దేశ్యం పాశ్చాత్యులపై పావిత్ర్య వ్యూహము కొరవడుకూ వచ్చినది.

ఈ విధముగా నృత్యకళ గణకలు - రాజ సర్తకీగణం - ద్వారా రాజదర్బారుల్లో ప్రవేశించి స్వామికి బదులు ప్రభువుల స్తోత్రపాఠములతో విండి, అష్టానముందరి పంజర రసిక జనరంజనమునకు వినియోగమయ్యే విస్తృత విద్యగా రూపొందినది. వెనుకటి అలవాటుల ప్రకారం రాజసర్తకీగణమైనా కొంతవరకు శాస్త్ర సుర్యాదియ పాటించినప్పటికీ తరువాత తరువాత ప్రభువుల అభిమతానుసారం వర్తించడం వారి ధర్మమైనది.

కురవంజి

పర్యవీక్షణములందు దైవతారాధనకొను వచ్చిన భక్త బృందము చిన్నాద్వైతము చెందిన, కురవంజి మున్ను నారు - అటవికులు - ప్రదర్శించే దేశ నాటకీయాలను కురవంజి నాటకాలు, చెందినాటకాలు అంటారు.

కురవ + అంజి = కురవంజి. అంటే కురవం అడుగు భీక చిందు.

ఈ అటవికులు శ్రీశైలం, వీరికాపురం, దాక్షిణ్యం, భీమా రామములు, కోటప్ప కొండలవంటి శైవక్షేత్రములలో శివపురాణ గాథలు: సింహాచలం, శ్రీ కూర్మ, శ్రీకామములు, తిరువతి మున్నగు వైష్ణవ క్షేత్రములందు విష్ణుపురాణగాథలను ఆడేవారు. 'గరుడాచలం యక్షగానం' పేరుతో యీ నాటికి ప్రదర్శిస్తున్న 'చెంచులక్ష్మి' నాటకం యీకోటకు చెందినదే. శంకాపూరు బృహదీశ్వరాలయములో ఇప్పుడుకూడా కురవంజి నాటకము ప్రదర్శిస్తుంటారు.

అయితే, ఈ కురవంజి-చెంచు-నాటకములు మొదట కల్ప నాత్మకములైన పోకడలరేఖలూ ప్రకృతిమీద ఆధారపడి అభివృద్ధి చెందినవి. వీటిలో సాహిత్య భాగము వర్ణనలతోకూడి, ఒక కథలోని వివిధ ఘట్టములను సువ్యక్తవరచేడిగా ఉంటుంది. కాబట్టి, ఓటిని 'గేయ నాటకములు' అనవచ్చును కూడ.

కురవంజి నాటకములు నృత్యప్రదానమైనవి. కాని సర్తకు లానర్చేనృత్యం పాటలు, కథాగత సన్నివేశములకు సంబంధించిన హస్తవిన్యాసముకాదు; ప్రేక్షకులకు విలువు పుట్టకుండా మిథ్యమధ్య ప్రదర్శించే లయప్రదానమైన నృత్య మాత్రమే; ఈమునకు ద్వితీయ ప్రాధాన్యముంటుంది; లయ వివిధ గతులలో ప్రదర్శింపబడుతుంది.

ప్రప్రథమమున కురవంజి ప్రదర్శనము ఏక పాత్రాధినయముగా ఉండి, ఒకే నర్తకీ తమ గానముచేస్తూ, అటవజీ నృత్యం ప్రదర్శిస్తూ ఉండేది సంస్కృత నాటకములందరి నటీనూత్రులకు లను పోలికనట్టి సింగి - సింగడను రెండుపాత్రలను తరువాత ప్రవేశపెట్టారు. వీరు ఆయా కథా ఘట్టములను పాడుతూ నృత్యం చేసేవారు. మరికొంతకాలమునకు హాస్యరసపోషణోద్దేశంతో కోణంగి (చోడిగాడు) పాత్రకూడా ప్రవేశపెట్టబడింది. ఈ పాత్ర హాస్యభోరణిలో కథాఘట్టములను తోచినరీతిని వ్యాఖ్యానించుట వరిపాటి. ఈ సంప్రదాయముననుసరించే తోలుబొమ్మలాట (తోలు బొమ్మల భాగవతము)లో జాట్లుపోలిగాడు, కేలిగాడు, బంగారక్క - అను పాత్రలు నేటికీ సజీవంగా ఉన్నవి. ఈ విధంగా ఏక పాత్రాధి నయపద్ధతిని వదలిన కురవంజిలో బహుపాత్ర ప్రవేశానుకూల్యం ఏర్పడినప్పటికీ నాటకములందాయా పాత్రల పోషణనక్కీ అమరలేదు. అంద్ర ప్రాంతమున దాసరి భాగవతులు, తెలంగాణమున బహుభాషులు ప్రదర్శించే గరుడాచలం నాటకము ఈ కురవంజి సంప్రదాయమునకు చెందినదే.

మన శాస్త్రీయ సంప్రదాయములోని సంగీతరీతులు, తాళభ్రంశ కట్టులు ఎన్నోవిధములుగా అనుదినము మారుతూవస్తున్నవి.

ఇందుకు సంగీత విద్వాంసుల నిరంతరకృషియే హేతు. కాని ఈ కురవంజి నర్తకులు మాత్రం ప్రాచీనమైన అపురూప రాగములందే, యీ నాటికి అప్పటి బాణీలోనే వాడుకన్నాడు లలిత సంగీతము, సరళసంగీతముల మాధుర్య మాస్వాదించుచును అలవాటు పడిన వారికి యీ పద్ధతి కొంత మొరటుగా తోచినప్పటికీ, యీ అపూర్వరాగముల ప్రాచీన స్వరూపములను తెలుసుకోగోరు కళావేత్తల పరిశోధనల కెంతో ఉపకరించగలదు. ఆహారీ, గుమ్మ కాంభోజి, జాలికాంభోజి, హెత్తెజి ఇత్యాది ప్రాచీన రాగముల లక్షణములు ఎక్కడో గ్రంథములందు కనపడినప్పటికీ, వాటిలో మాత్రములేవు. వీటిని వినుటకు కురవంజినే దర్శించాలి.

కురవంజి నర్తకలాశ్రయించిన నృత్యరీతి పూర్తిగా దేశీ పద్ధతిలో అభివృద్ధికొందినది. ఈ నర్తకులకు శాస్త్రపరిచయమంతగా లేదు. కాని శృంగార, వీర, భీభత్స, శోక, ఏరహ, ఏయోగాద్య వస్త్రలో హృదయస్థితివల్ల శరీరాంగికముల చలన పరిణామము లెట్లుండునో చక్కగా ప్రజల కర్దమయ్యే విధముగా వీరు నృత్యమును ప్రదర్శించగలరు. ఇది శాస్త్రీయమా, అశాస్త్రీయమా అని తర్కించి తేల్చుట కష్టము. కాని వారి నృత్యమునందు ఉద్దేశించబడిన భావప్రకటనకు సరియైన ఉపసృష్టి ప్రాక్షికుల హృదయములందు కలుగుచే ఇందలి విశిష్టత.

యక్షగానములు

ఈ కురవంజి నాటకములను యాత్రాస్థలముల్లో పెక్కింటి చూచి ఆనందించిన నాగరక ప్రజలకు వీటిపై మోజు కలిగింది. పట్టణములు, నగరములందుగల ఓసికులు యీ సంప్రదాయము నాదరించుచేకాక, ఆరాధింపనారంభించారు. ఈ కురవంజి సంప్రదాయమును ప్రచురమున చేపట్టినవారు * యక్షులు.

* యక్షులనే జక్కులనీ అంటారు. జాతరలలో వీరు గంభీర్యం వేషములు కట్టి గాన ప్రవాసమైన నృత్యములు చేసేవారు. అందువల్ల వీరిప్రదర్శనలను యక్షగానములని పేరు వచ్చింది. వీరాంధ్రప్రాంతమందలి ఒక ప్రాచీన తెగలు చెందినవారు. వీరు అనుసరించిన దొక ప్రత్యేకదేశీ సంప్రదాయ సంగీతరీతి. దానిని అనుబంధించుకొని నృత్యంకూడ ప్రదర్శించేవారు.

యక్షులు-జక్కులు, యీ కురవంజి నాటకములనే అభ్యసించి ఆ సంప్రదాయమునకే కొన్ని సంస్కరణలు, మెరుగులు తెచ్చి కళాత్మకముగ ప్రదర్శించ ప్రారంభించుటతో వీటి ప్రాధుర్యం హెచ్చింది. అనాటి ప్రభువులుకూడా యీ విధము పోషించారు. తామకొండ నాటకమనే ఒక యక్షగానము శ్రీకృష్ణదేవరాయల ద్వారా ప్రదర్శించేవారట. ఆయన కాలమున నాగయ్య అనే యక్ష నర్తకుడు దేవదాసి, రాయలకుమార్తె ఒకామె మారీచీపరిణయమనే యక్షగానము రచించిందనీ ప్రతీతి. పదునారవ శతాబ్దంలోని కందుకూరి రుద్రకవి వ్రాసిన సుగ్రీవ విజయమనే యక్షగానం ప్రఖ్యాతిపొందినదే. సంగీత సాహిత్యములందు దేశభజనకులందు ప్రవేశ పెట్టబడినవి. త్రిపుట, త్రిభంగి, యంపె, ధవళ, అర్ధచంద్రిక, యేల, ద్విపద మొదలైనవి సుగ్రీవ విజయమున కలవు. ఆటవిక సంప్రదాయమును కలుపుకొనుటకుగాను ఎఱుకలసానిస్వాత ఒకటి యక్షగానములందు కల్పించబడినది. చెంచు నాటకములలోని సపకుల కయ్యమే యింకొకంత నాగరకముగా విపులపబడినది.

ఆంగీకరితమయినను విరివిగా అభ్యాసమునకు, ప్రచారమునకు తెచ్చినవి యక్షగానములు. యక్షగాన నర్తకులు ఒక పాటపాడి దాని అర్థమును సీత భాస్తములద్వారా విపులీకరిస్తూ నృత్యమాడే వారు. కాని రసాభినయము వారికంతగా తెలియదు. తంజావూరి నేలిన నాయకరాజుల కాలము యక్షగానములకు స్వర్ణయుగము. పఠారీకుల యక్షగానముల రచనకు, ఎన్నో తెరగుల వాటి ప్రదర్శనమునకు యీ కాలమున ప్రోత్సాహము లభించింది. విజయరావువ నాయకుడు రచించిన "రఘునాదాభ్యుదయము", రంగాజమ్మ వ్రాసిన "మన్నారదాసవిలాసము" యీ యుగమునందు ఖ్యాతి తెక్కిన యక్షగానములు.

తంజావూరు నాయకరాజుల కాలమునాటివరకూ యక్షగానములకు ఇతివృత్తములను భారతభాగవత పురాణోపాసములనుండి గ్రహించేవారు. మాచర్లదేవి మధుర ఘట్టములతో గూడిన తన జీవితగాధనే రసవత్తరమైన యక్షగానముగా రచించిజేసి నర్తన మాడెనట. కాని దురదృష్టవశాత్తు ఆ రచన మనకు లభ్యముగాలేదు. మొట్టమొదటగా విజయరావుపుడు తంజావూరునాదాభ్యుదయము"నను ఒక సాంఘిక ఘట్టమును ఇతివృత్తముగా తీసికొన్నాడు. తన తండ్రి రఘునాథాభ్యుదయము ఒక ప్రాతఃకాలమున మేల్కొంచినది మొదలు రాత్రి పవళించువరకు రాజ్యపాలనమున, పండితగోష్ఠులందు విద్యావివోదములలో, మతవర్షయందు, నృత్యసంగీతాది కళాబోషణమునకు తన కాలము నెట్లు సర్వవియోగ పరచినాడో..

వరకభాషలో, మధురశైలిలో వర్ణించి నాటకముగా అల్లినాడు. ఈ యక్షగాన నాటకము ప్రదర్శన యోగ్యముగా మండుకేతాదు; అప్పటి సాంఘిక వాతావరణము, రాచమర్యాదలు, విద్యాబోధనాభిజ్ఞత, ఆహారవ్యవహారాలు, ఆభరణాలంకారవిశేషాలు, పురాంతః పురవిర్భాజన వైవిధ్యము, పరిపాలనా పద్ధతులు, లలితకళా వైవిధ్యము మున్నగు నమస్త విషయములను తెలుపుతూ ఒక చారిత్రక గ్రంథముగా కూడ పనికివస్తుంది.

యక్షగానములన్నింటా ప్రఖ్యాతి గాంచినది, కష్టతరమైనది, పాండిత్యవలంపియైనది రంగాజమ్మ రచిత * మన్నారుదాస విలాసము. రంగాజమ్మ విజయరాఘవనాయకుని విజయతీర్థి. ఈమె సంగీత, సాహిత్య నృత్యముల నెరిగిన విదుషి. కవిత్వము చెప్పగలదు. ఈ కళలందు ఆమెనుకృషిపెట్టి పాండిత్యము వార్జించిన విద్వాంసురాలు. సరస్వతీ విలయమగు విజయరాఘవని దర్బారున కామె అలంకారిణి. ఆంధ్ర యక్షగానములందరమూల్యరత్నప్రాయమైన మన్నారుదాస విలాసమును ప్రసాదించినది విజయరాఘవుడు తన తండ్రి రఘునాథుని నాయకునిగా చేసి “రఘునాథాభ్యుదయము” వ్రాస్తే, రంగాజమ్మ తన నాడు విజయరాఘవునే నాయకుని కావించి “మన్నారు దాసవిలాసము” రచించినది. ఈమె యక్షగాన నాటకము సంగీతము ప్రాముఖ్యము వహించినది. ఆంగికాభివ్యయము వశిష్టాత్మకమైనది; వర్ణనలు సుదీర్ఘములు; అత్యంత కల్పనాత్మకములు. కావున సంగీత సాహిత్యము లందేకాక నాట్యకావ్యమందు ఆంగికాభివ్యయ రీతులందు విశేషప్రజ్ఞా పాండిత్యములు కలవారు మాత్రమే యీ యక్షగాన నాటకమును విజయములముగా ప్రదర్శించగలరు.

యక్షగాన నర్తకులకు మన్నారుదాసవిలాస ప్రదర్శనము ఒక పరీక్ష. రంగాజమ్మకుగల బహుభాషా ప్రాపీణ్యమునకు యీ యక్ష

* మన్నారుదాస విలాసములోని వైవిధ్యము నెరుంగుటకు ఒక్క ఉదాహరణదాయి. శ్రీయను ఆర్థము వచ్చుటకు అనేకచోట్ల వాదిన పదమును వాదక సుమారు నూరు పద్యముల పదములు రంగాజమ్మ వాదినది. ఆయాపదముల పుత్పత్త్యర్థములను తెలిపినవారైతేనే ఆంగిక కావ్యాభివ్యయప్రదర్శనద్వారా నర్తకులు రసపుష్టికి ఆర్థ విపులీకరణకు దోహదపడగలరు. ఇటువంటివేకాక యీ యక్షగానములో ఎన్నో అలంకార విశేషములున్నవి.

గానము నిదర్శనము, ఈ నాటకములోని పాత్రలు ఆయా సంఘటనలకు అనుకూలముగా ఐదు భాషలలో నఁబాసించుటవి.

నాయక రాజుల కాలమువరకును యక్షగాన నర్తకులు నృత్య నృత్యములు మాత్రం ప్రదర్శించేవారు. ఆ రచనలైనా వర్ణనాత్మకములు కావున అభినయమునకు ఎక్కువ అనుకూలించేవికావు. రసాభినయమును తమ భాగవత యక్షగాన ప్రదర్శనములందు నర్తకులు ప్రవేశపెట్టి ప్రాచుర్యమునకు తెచ్చినది నాయక రాజుల కాలమందే. అభినయోపకరణములు గానున్న పదము, పదకేళికలను ప్రత్యేక సంగీత రీతులు యీ సమయముననే రూపొందినవి.

కూచిపూడికి సమీపమునగల మువ్వ గ్రామమున నివసించిన * క్షేత్రయ్య నృత్యనాటకములందు రసాభినయము, సాత్వికాభివ్యయము ప్రవేశ పెట్టుటకు శోధించినాడు. ఆయన గొప్ప పదకర్త మాత్రమేకాక, నాట్యాభినయకావ్యములను ఆసాదారణ ప్రజ్ఞతో అభ్యసించి ప్రవీణుడైన భరతాచార్యుడు. సాత్వికాభినయముకూలములైన నాటకువేల పదముల నాయన రచించినాడు. క్షేత్రయ్య పదాభివ్యయమును ప్రవేశపెట్టి దర్బారు నృత్యకళకొక మహా వికాసము చేకూర్చినాడనవచ్చును.

* తెలుగు నాట క్షేత్రయ్య పేరు విననివారుండరు. ఆయన మువ్వగోపాల పదములను అలంకరింపనివారునూ అరుదే. తక్కువ మాటలలో, సులభశైలిలో, ద్వంద్వ ప్రధానమైన, సంగీతమయమైన తెనుగుదన ముట్టిపడు నుడికారముతో క్షేత్రయ్య వ్రాసిన నాటకువేల పదములూ అలంకార గ్రంథమునకు లక్ష్యప్రాయములు. క్షేత్రయ్య అనలుపేరు వరదయ్య అంటారు. అనేక పుణ్యక్షేత్రాలు దర్శించి ఆయా దైవములను పేవించి ఆ మూర్తుల మీద పదములు వ్రాసివల్ల ఆయనకు క్షేత్రయ్య, క్షేత్రజ్ఞుడు అను పేర్లు సార్థకములైన వని పద పరిశోధకు లగు పెద్దల అభిప్రాయము. క్షేత్రయ్య పెద్ద వైష్ణవ భక్తుడు, మధుర భక్త్యుపాసకుడు. కాను రాధగా, అజగన్నాదుడే మువ్వపురిలో వెలిసిన గోపాల నాయకుడుగా భావించి రాధామాధవుల (జీవాత్మ పరమాత్మల) పవిత్ర ప్రేమను లీలలను పదములలో చిత్రించినాడు. నృత్యము మాటయైతిననూ, సంగీత విషయము తలచిపిననూ, అభినయ రీతులను వర్ణించిననూ అన్నింటా క్షేత్రయ్య అనుకుడు.

విజయరాఘవుని కాలమున క్షేత్రయ్య తంజావూరికి చేరుకొన్నాడు. కాగా తంజావూరి నాయక రాజాస్థాన నర్తకీగణం అభినయవిద్యను అపూర్వముగా పెంపొందించుటకు క్షేత్రయ్య వహాయ సహకార సంపత్తి ముఖ్యముగా పనిచేసినది. క్షేత్రయ్య పాండితీ ప్రతిభ విజయ రాఘవనాయకునే ఆకర్షించినట్లు విజయరాఘవుని రచనలవల్ల తెల్లము కాగెందు: అతడు తన యక్షగానములందు అభినయ ఫణితులకు వినియోగముగ పదములను కూర్చినాడు యక్షగానములలో పదములను జోప్పించుట, యిదియే ప్రధమము ఐనప్పటికీ వీటిద్వారా సాత్వికాభినయము బహుముఖముల నభివృద్ధిచెంది విద్య మరింత శోభిస్తోందమైనది. అప్పటితో కవులు పెక్కురు తమ యక్షగానములందు పదములను, పదకేళికలను, దరువులను విశేషముగా రచించుట ప్రారంభించినారు.

క్రమముగా యక్షగానములందు దరువులకు ప్రాముఖ్యము లభించినది. ఒక భావమును అనేక సందారలద్వారా విపులపరుస్తూ అభినయించుటకు అనువైన విధమున (ద్రువముకలిగి) నృత్యమునకు ఉపయోగపడే సంగీత రచనమే చిరువు. పాత్ర ప్రవేశదరువులు, సంవాదదరువులు, అభినయదరువులు అను మూడు పద్ధతులలో ముఖ్యంగా దరువు అభివృద్ధి చెందినది. ప్రతిపాత్ర ఒక ప్రత్యేక దరువుతో ప్రవేశ పెట్టబడుతుంది. ఆ దరువులలో ఆ పాత్ర ఆహార్యము, అలంకరణ విశేషములు, పాత్రపోషణ చిక్కగా విపులముగా వర్ణింపబడి ఉండుటతో ఆవేషము కట్టు నర్తకునికి ఎంతగానో సహాయముగా ఉండును. ఆయా పాత్రల మనస్తత్వము తాగుగా నర్థము చేసుకొని పాత్రపోషణ కనువైన ఆంగిక వాచకములను కూర్చుకొనుటకు తోడ్పడే పద్ధతిలో రాగములు తాళములు దరువులలో నిర్ణయిస్తారు. ఈ దరువులవల్లనే యక్షగాన వాచకములందు ఆహార్య విర్ణయము సులభ పాధ్యమవుతున్నది. వీటిలోని అలంకరణ వివరములవల్ల రాజాస్థానములలోని కవులు, వండితులు, అచార్యులు, నట్టువరాండ్రు ఆహార్య విశేషములుకూడ తెలుసుకొనుటకు అవకాశం లభిస్తున్నది.

ఈ విధముగా, అటవికుల కళగా నుండిన కురవంజి ప్రభువుల ఆదరణకు పాత్రమై పండితులచే సంస్కృతమై రాజనర్తకీ మణుల కారాధ్యముగా యక్షగాన రూపమున ఒక శాస్త్రీయ కళగా విరాజిల్లినది.

ఇది పదునేడవ శతాబ్దమునాటి ముచ్చట. నాయకరాజుల విమృశిత యక్షగానకళను పోషించినవారిలో మహారాష్ట్ర ప్రభువులగు శహాజీ, శరభాజీ, బండోజీ ముఖ్యులు. విష్ణువల్లకీ సేవా

ప్రబంధము. శివవల్లకీ సేవా ప్రబంధములను గాన ప్రధానమైన యక్షగానములు వందరత్న ప్రబంధమును నృత్య ప్రధానమైన రచన శహాజీ కృతులు. వల్లకీ సేవా ప్రబంధములు సంగీతప్రాముఖ్యముతో అభినయమున కెక్కువగా ఉపకరించుకవి. వందరత్న ప్రబంధము కూడ చాలముఖ్యమైన రచన. సుమారు మూడు శతాబ్దములక్రితం దర్పారులందు యక్షగానములు కాక 'కేళిక' అనే పేరుతో అభివృద్ధి చెందిన ఏకపాత్రాభినయ నృత్య సంప్రదాయమును గురించి వివరముగా గ్రహించుటకుయీ రచన చాలవరకుపయోగించుటచుంది.

ఈ సందర్భమున చెయ్యారు చెంగల్వరాయని కవిత్వము కూర్చిన ప్రస్తావన ఆప్రస్తుతముకాదు. చెంగల్వరాయశాస్త్రి కవి, గాయకుడు; బహుశీర్షనలను యక్షగానములను శబ్దములను రచించి భరతనాట్యమును ఎందరో నట్టువరాండ్రుకు నేర్పిన అచార్యుడు. ఈయన కాలమునందే చెయ్యారు అలయమునందలి * సర్వవాద్య రాధన కొంతవరకు సంస్కరింపబడి చిక్కని స్వరూపమియ్యబడినది. ఈయన సుందరేశునిగొప్ప అనేక శబ్దములుగా అపూర్వ తాళములందు స్తోత్రములు రచించినాడు.

అలయముందు షోడిశాచరములు ముగిసిన తరువాత నృత్యగీత వాద్యములతో స్వామి నారాధించుటనే సర్వవాద్యారాధన అనవచ్చును. ముఖవీణ, మురళి, సాన్నాయి, ధవళకంఠ మున్నగు గాలివాద్యములు; టీట, గోటు, వాయలీనములాది గాగల తంత్రీ వాద్యములు; దోలు, మృదంగము, సంగారా, కుద్దమర్దకము, ధమరు కము, సూర్యమండలము, చంద్రమండలము మొదలైన చర్యవాద్యములు. వందముఖివంటి మృణ్మయ వాద్యములు; జలకరంగము వంటి జలవాద్యములు సంగీతమునకు జోడించి వేర్వేరుగా, గోష్టిగానముగా పుష్పాంజలి, కుద్దస్మరణము. కేళిక మొదలగు నృత్య వివాదములతో స్వామిని (సుందరేశుని) ఆరాధిస్తూ చూర్తిక, ప్రబంధ, శ్లోకాష్టకాది రచనలతో స్తోత్రముచేస్తూ దేవదేవుని గుణ గణములను కీర్తిస్తూ కుంభహారతితో ముగించుట సర్వవాద్య రాధన. ఈ ఆరాధనాక్రమము అతిప్రాచీన కాలమునుండి ఉన్నప్పటికీ, చెంగల్వరాయ శాస్త్రి దానికొక క్రమత నేర్పరచి ప్రచారమునకు తెచ్చినాడు. ఈయన రచనలలో సుందరేశ విలాసము ముఖ్యమైనది. ధవళము, అష్టకము, వనము, ప్రబంధము మున్నగు సంగీతరచన లీనాడు వినుటకవకాశము లేకున్నా, సర్వవాద్యారాధనలో మాత్రము వివరము.

వర్తమానకాలమందు యక్షగానములను భాగవతములను బహుళముగా రచించి అనేక ప్రజానీకమునకు అందించినవారు తెలంగాణ వాస్తవ్యులగు శ్రీ చెర్లూరి భాగ్యంగారు. యక్షగాన రచనాపద్ధతిని, ప్రదర్శనవిధానమును వివరించుగా తెలియుగోరు వారికి వీరి రచనలతో ఉపకరించుతవి. ఆంధ్రదేశములో జక్కుల వారు ప్రదర్శించే కొన్ని ప్రఖ్యాత యక్షగానములు: జలకీర్తి, మార్కండేయ, దర్బాంగడ, కుళలాయకి, కాశీయమర్దన, గంగా గోరి విలాసం.

భాగవత మేళములు

భాగవత మేళముల నర్తకులు యక్షగానములందు, సంస్కృత నాటకములందు వలె అనేకపాఠాలను ప్రవేశపెట్టి పూర్తిగా తమ ప్రదర్శనములకు నాటక స్వరూపముచేసారు. భాగవత మేళముల నర్తకులనే భాగవతులంటారు. వీరు వలె శాస్త్రీయ సంప్రదాయములను యక్షగానములలో ప్రవేశపెట్టి ఆ కళకొక శాస్త్రీయ నాటకపద్ధతి నాపాదించారు. సృత్త నృత్య చతుర్విధాభినయములు (ఆంగిక వాచిక, అహార, సాత్వికములు) సంప్రదాయసిద్ధముగా అభివృద్ధికి తెచ్చి నాటకశాస్త్రముందలి పూర్వరంగమును శాస్త్రీయరీతిని ప్రదర్శించారు. చాళీ, కరణ, అంగహార, విన్యాసములను చిత్రాభినయమును భాగవతులు ప్రదర్శించారు. ఆంగికమును గొప్పగా అభివృద్ధి పరచినవారు భాగవతులే. వారు ప్రతిమాటకు, ప్రతిచర్యకును హస్తములను కల్పించి అర్థములను హస్తవిన్యాసములతో ప్రదర్శించారు. గద్యమునుకూడా దానిలోని రసపోషణమునకై రాగయుక్తిముగా శృతిబద్ధముగా చదివేసారు. దరువు పాడుట కూడా వీరివల్ల అభివృద్ధి పొందినది. భాగవతుల ప్రదర్శనములలో ప్రతి పాత్ర, రంగస్థల ప్రవేశ మొనర్చునప్పుడు దరువును స్వయముగా పాడుతూ హావభావములను ప్రదర్శిస్తూ అందు కనువైన హస్త విన్యాసములను చూపుతూ లయాను గుణముగా సృత్త మారుతుంది. వాచిక, నృత్తములలో నర్తకుని ప్రావీణ్య ప్రదర్శనకూ యీ పద్ధతి వంతో ఉపకరించుతుంది. ఈ భాగవత మేళములందలి దరువులు వివిధ రాగతాళములందు రచించబడుటకాక అనేకరకములైన అదభు విన్యాసములు అయా పాత్రలకు తగువట్లుగా ప్రత్యేకముగా నృష్టించబడినవి. ప్రతిదరువును ఆడుటకు ముందు జతితో ప్రారంభించి దరువాదిన విమ్మట శబ్దమును నృత్యమాది ముగించు సంప్రదాయము ఈ భాగవతులతోనే ప్రారంభమైనది. ఒకరాజావకుగాని దేవతామూర్తిగాని సంబంధించిన వర్ణనాత్మక గీతములతో మృదంగ శబ్దములతో కూడిన ప్రత్యేక స. గీతరచన సంవిధానమే

శబ్దము. ఇందు మృదంగ శబ్దమునకు నృత్యము, స్తోత్రగీతమునకు నృత్యము ప్రదర్శిస్తారు. ఈ భాగవతములకు అలంకారాత్మములు, రసశాస్త్రములగు ప్రతాపరుద్రీయం, భరతు, రసప్రకరణం, రసగంగాధరం, నరసభూపాలీయం, రసమంజులు, కావ్యప్రబంధాది బహుగ్రంథ పఠనము వీరి అభినయ నైపుణ్యమున కెంతగానో తోడ్పడినది. పారిజాతనాటకము (నేటి భామాకలాపము)లో అష్ట విధ నాయకాభినయమునకు వేరుగురించున నక్యభామపాత్రను రూపొందించి వీరు ప్రచారమునకు తెచ్చారు. భాతీయ నృత్యకళకు జీవమనదగిన అభినయవిద్యకు తమ పాండితీ ప్రతిభలో ఎన్నో తీసుల భాగవతులు మెరుగులుదీడ్దారు.

కందము మున్నగు దేశీయవృందస్సులేకాక కీర్తనలు, వృత్తములు, శబ్దములు, అష్టకములు, దండికములు శ్లోకములు, చూర్ణికలు, సీసార్థ కుందార్థ ద్విపదార్థములు మున్నగు రచనలుకూడ భాగవతులు తమప్రదర్శనములలో ఉపయోగించేవారు. భాగవతులు ప్రదర్శించే కొన్ని నృత్యనాటకములు: పారిజాతపహరణము, భామాకలాపము, ప్రహ్లాద, ఉషాపరిణయం, హరిస్చంద్ర, రామనాటకము, దుక్కాంగదలు.

ఆరాధనా నృత్య సంప్రదాయము ఆలయమునువీటి ప్రాంగణమును దాటి రావటాదలందునదీని ప్రభువులదర్బారుల్లో ప్రవేశించి తత్తదిభయముల ననుసరించి వన్నెచిన్నెల నలంకరించుకొని అదర్శమును మరచి పూర్వప్రతిభను కోల్పోవుట ప్రారంభించినది. అనలు సంప్రదాయ బద్ధముగు దేవదాసల జీవితము త్యాగమయము, నియమనియతమూను. ఆలయములో న్వామిని తమ నృత్యకళతో ఆరాధించుట, ఆలయపు బాదాయంబున ఆచారపడి జీవించుట దేవదాసల పద్ధతికనుకనే అతినిరాదంబరులుగా ఉండేవారు. రాజాస్థానములో ప్రభు పండిత రసిత ఒకావరణీయమైన గణిత లక్ష్మీప్రసన్నురాలు. అటు సరస్వతీ కటాక్షము, ఇటు లక్ష్మీ ప్రసన్నముగల రాజనర్తకిమణుల వైభవోపేత జీవితము కృమముగా దేవదాసీగణము నాకర్షించినదన్న ఆశ్చర్యములేదు. లక్ష్మీదేవి చల్లని చూపులకోసం దేవదాసీగణముకూడ నాగరక ప్రజాభిమతానుగుణముగా తమ జీవిత పద్ధతులను సరిదిద్దుకొనారంభించినారు. ఈ విషయముగా అభ్రగంగా వలె పవిత్రమైన దేవనర్తకీ సంప్రదాయం నానాటికి దిగజారి అధఃపతితమై పోవుటకు వారి శుశుప్రవృత్తితోపాటు అప్పటి సాంఘిక వ్యవస్థకూడ హేతువేకాగలదు. ఆంధ్రరీతిమున దేవదాసీజనం ఊర్వశి అంశకు చెందినవారనీ, ఆలయనృత్య సంప్రదాయముననుసరించుటకే వారు అర్హులనీ అభిప్రాయముండుటవలన వేరుతెగవారు. ఆలయ గోపుర ద్వారముదాటి లోన గజ్జెకట్టే అవకాశమే లభించేదికాదు.

శివాయములందలి దేవదాసీలకు పుష్పముద్రలే సేవారు, విష్ణులయములందలి నర్తకిగణమునకు కుడిచేతిదండ పైభాగమున చక్రం, ఎడమచేతి దండపైభాగమున శంఖం, వక్షస్థలపు కుడి భాగమునందు నామసహితమగు చక్రం—ఇవన్నీ దేవతాముద్రలు—కాల్చి అంకితము చేసేవారు. వీటినే శంఖ చక్రంకిములంటారు. ఇట్లు ముద్రాంకితమైన దేవదాసీలకే ఆలయములందు ఆరాధనా నృత్యము, కళ్యాణ మండపములవద్ద భాగవతములు, తేజీలు ప్రదర్శించే అర్చక లభించేది. ఇతర తెగల నర్తకిగణం రాజదర్బారుల్లో నభలందు నృత్యమాడేవారు. వీరు రుభాంశకు సంబంధించిన వారంటారు. దేవదాసీయైనా తన కిష్టమైతే రాజవర్బారుల్లో నర్తించే అవకాశం ఉండేది. ఈ అవకాశమే ఆలయనృత్య సంప్రదాయం ఊదక నందుకొనుటకు కొంత కారణము.

మనదేశమునందలి రాజకీయవాతావరణము ఆరేదెనిమిది శతాబ్దములందు అస్థిరమై ఆదోళనాకరముగా నూచుటవలన ప్రభావము సాంఘికవ్యవస్థ, కళలు, మతములపైన ప్రసరించి అవిహార కల్లోల పరిస్థితులకు లోనైనవి. నాట్యకళకు పట్టిన యీ హీనదశను తొలగించి సంస్కృతి సుద్ధరించి లలితకళలను ప్రచారమొనర్చుటకే ఆనాటి బ్రాహ్మణ పండితులు నృత్యకళను చేపట్టారు. నృత్య కళలోని ప్రాచీన సంప్రదాయములను, శాస్త్రరీతులను కాపాడుటకే వీరు కృషిచేసినారు. పేదపురాణేతిహాస నాట్యశాస్త్రములలో పరిపూర్ణ విజ్ఞానమును సాధించిన కూచిపూడి బ్రాహ్మణాచార్యులు భారతదేశమందలి ఇతరాచార్యులపలెనే ఆంధ్రదేశమందలి శాస్త్రీయ నృత్యకళను జీర్ణావస్థనందు శిద్ధరించి భారతభాగవతాదులను నృత్య నాటకములద్వారా ఊరూరా, వాడవాడలా, మూలమూలపల్లెలా ప్రదర్శించి తోడుగా మతప్రచారమొనర్చి హైందవ నాగరికతా పునరుజ్జీవనమునకు తోడ్పడినారు. ఆంధ్రదేశమున రూఢముగా యీ కృషిజరిపినవారు కూచిపూడి వారగుటవలన వారినుసరించిన విద్యకు కూచిపూడి భాగవతమని, వారికి కూచిపూడి భాగవతుని యశస్సు కాళ్వతమైనది. వీరు తమ ప్రదర్శనములందు వేషములు కట్టుటకు ప్రీతిను విషేధించినారు; కాగా పురుషులే ప్రీతి పాత్రలనుకూడ ధరించేవారు. అప్పటినుండి ప్రీతి నృత్యకళ నట్లువేషములనీ, కూచిపూడివారి నృత్యకళ భాగవతవేషములనీ పేరుకెక్కినవి. ప్రచారభమునందు ఆంధ్రదేశమున శైవము, వింశైవము విరివిగా ప్రచారములోనున్నప్పుడు వీరు శివసంబంధగాఢలనే నృత్య నాటకములుగా ప్రదర్శించేవారు. పండితారాధ్యపరిత్రలో నాటి అనేక మార్గదేశనృత్యరీతులు వివరముగా ప్రస్తావించబడినవి. దశవిధ శివ

రీతిలను నాటి నర్తకులు అభిమానముతో ప్రదర్శించేవారు. ఏమియు రామానుజ వైష్ణవమతము, వల్లభాచార్యుని మధురభక్తి సంప్రదాయము ప్రజలనాకర్షించుటతో వీరు భాగవతములోని శ్రీకృష్ణ సంబంధగాఢలను నర్తించుటకు మొదలిడినారు. ముఖ్యముగా వీరిని భాగవతుని, వీరాదేవి భాగవతములనీ అన్నారు. మలబారు నందలి కథాకళి; ఉత్తర ప్రదేశములోని రామరీతి; కూలమంగళం, ఊత్తుక్కాడు, మేలత్తూరు ప్రదర్శనములు; కూచిపూడి భాగవతములు; కోటకొండ కన్నబొమ్మ భాగవతములు; అస్సాంలోని అంక్యానందనర్తనం—ఇవన్నీ ఈ తరగతికి చెందినవే. ఈ సంప్రదాయములో ప్రీతి నర్తించరు. పురుషులే కళారాధకులుగా దేశమంతా ప్రచార పర్యటనమొనర్చి నృత్యప్రదర్శనలిచ్చేవారు.

ఈ సందర్భమున నృత్యకళకు సంబంధించిన అతిముఖ్యమైన శాండవలాస్య విశేషములను గుర్తుంచుకొనవలెను. భాగవత నాటకములలో పురుషులు ప్రీతి వేషములు కట్టినప్పుడు వారు ప్రదర్శించే అభినయమునకు, అపాత్రలను ప్రీతిధరించినపుడొప్పించే అభినయమునకు చాలభేదము కనిపిస్తున్నది. నృత్యనాటకములందుగాని పదాభినయమందుగాని పురుషులు ప్రదర్శించు నృత్యము కుద్ధలాస్యముకాదు; శాండవమందలి కోమలమైన అంగవిన్యాసము మాత్రమే. అసంగి లాస్యచ్ఛాయా ముద్రితమైన శాండవము. అట్లే ప్రీతి ప్రదర్శించు నృత్యమునందు శాండవముకాదు; దానిపోలికలుగల లాస్యములోని ఉద్ధత స్వరూపము మాత్రమే. కనుకనే కొందరు శాస్త్రకారులు ప్రీతి ప్రదర్శించే నృత్యములను అభినయములను రెండుతీరుల వ్యాఖ్యానించారు. వర్తికి పభామధ్యమిన కూర్చుండి పదములు, జాపకీలు, శ్లోకములు, పద్యములు అభినయించుట లాస్యమనీ; నిలువెలగి జతిస్వరములు, కల్పములు, దీర్ఘపులు, తిల్లానలు నర్తించుట శాండవమనీ అన్నారు.

కూచిపూడి భాగవతులు

కూచిపూడి కృష్ణాజిల్లాలోని ఒక అగ్రహారము. ఈ అగ్రహారమందలి బ్రాహ్మణ కుటుంబములకు చెందిన పురుషులందరూ ఆంధ్రదేశమందు నృత్యకళోద్ధరణకు జీవితముల సంతక మొనర్చి డిక్షకంకణధారులై ప్రాచీన సంప్రదాయముల నత్యసించి ప్రచారమునకు తెచ్చినారు. కూచిపూడి భాగవతులు విజయనగర

డాక్టర్ కాలమునాటికే ప్రఖ్యాతిగాంచినట్లు చరిత్ర చెప్పుతున్నది. * మాచిపర్తి కై ఫీయజులో వీరి ప్రస్తావనకూడ ఉన్నది.

విజయనగర సామ్రాజ్య పతనానంతరము మన నాటకకళను తోషించినవారిలో ముఖ్యులు తంజావూరునేలిన నాయకరాజులు. క్రీ. శ. 1661 నుండి 1814 వరకు పరిపాలించిన అచ్యుతప్ప నాయకుడు ౩౪లు విద్యలు నేర్చి తనదరికివచ్చిన పందలాది భాగవతుల కుటుంబములకు అచ్యుతాపురమును అగ్రహారముగా నిచ్చినాడు. ఆ అచ్యుతాపురమే నేడు మేలటూరు (మేలట్టూరు)-అంటే మేళముల ఊరు-అని పిలువబడుతున్నది. ఈ అగ్రహారమునందలి భాగవతులు తంజావూరు నాయకరాజులు రచించిన నృత్య నాటకములనుగూడ ప్రదర్శించేవారు. క్రీ. శ. 1780 ప్రాంతమున ఉన్న మేలటూరు వెండిదరామశాస్త్రి అనుప్రసిద్ధి భాగవత నాటకకర్త రచించిన నృత్యనాటకములను పేరు తరువాతతరువాత ప్రదర్శించేవారు. నేటికీ యివి కొన్ని పరిశీలనములందు ప్రదర్శిస్తున్నే ఉంటారు.

* క్రీ. శ. 1662 లో పీఠనరసింహరాయల కాలమున విజయ నగరమున కూచిపూడి భాగవతులు తమ విద్యను ప్రదర్శించగోరి వారు కూచిపూడివారి ఖ్యాతిని మున్నే విన్నాడు కావున వీరినృ సింహరాయలు దివాణములో ప్రదర్శనమేర్పాటుచేసి రాజీవానమును కూర్చి దర్శనమున కనుమరించినాడు. అప్పట్లో సిద్ధపటంపేనును వమ్మెట గురువరాజు అన్నాయన పాలించేవారు. అతడు ప్రజల ముందే ద్రివ్యమును గుంజకొనుటలో చందకాననుడుగాఉండేవాడు. ధనమివ్వని వారి ప్తీలను పట్టించి తెచ్చి ప్రసములకు చిరుతలు వట్టించేవారట. ఆ రోజుల్లో బ్రాహ్మణభాగవతులదారుణమును గమనించినారు. కాబట్టి నృసింహరాయలముందు రాజీవానమంతా తిరికిస్తుండగా భాగవతులు ధైర్యముచేసి వమ్మెట గురువరాజు ధనముకొరకు కావించే ప్రసాదమును ప్రదర్శించినారట. ఒకడు ప్తీ వేషమును మరొకడు గురువరాజు వేషమును కట్టి రంగవల్లమును ప్తీ వేషమునకు ప్రసములపై చిరుతలు వట్టించి సొమ్మిచ్చుని తనాన్ని చూపింట్లు భాగవతులు కీర్తన ప్రదర్శించారు. భాగవతుల ముఖాతి రాయలు గురువరాజు దుష్పరిపాలనను తెలిసికొని తెల్ల వాళ్ళినిపిమ్మట ఆస్థానమునుండి దండినాధి సేనానాయకుల నెల్లరను విజయనగరం ఇస్కూల్ ఖాన్ అనే నాయకుని సేనతోపంపి గురువరాజు తలకొట్టించి ఆ ప్రాంతప్రజల పీడణపాపనాడు.

వైష్ణవ భక్తుడగు * సిద్ధేంద్రయోగి పారిజాతాపహరణమును నృత్య నాటకమును రచించి కూచిపూడిలో పుట్టిన ప్రతి బాలకుడు తనజీవిత కాలమున నొక్కసారియైన నత్యభానుపాత్ర ధరించవలెనని ఆయన కాసిందినాడు. ఆ మహనీయుని ఆజ్ఞను శిరసాపహించి నేటికీ కూచిపూడి ఆచార్యులు తమ ఇంట్లలో జన్మించిన ప్రతి బాలునికి నృత్యశిక్షణవిచ్చి యీ కళను ఆరాధిస్తున్నారు కావుననే తరతర ములనుండి యీ భాగవత విద్య యిప్పటివరకు చెక్కుచెదరక విచ్చి ఉన్నది. సిద్ధేంద్రయోగి రచించిన పారిజాతాపహరణనాటకమే యీ నాడు భామాకలాపము పేరుతో వ్యవహరింపబడుతున్నది. కూచిపూడి భాగవతుల విస్తార ప్రచారమువలనను సరస రస భరిత మగుటవల్లనూ భామాకలాపము మనదేశమునందలి కళారాధకులను ఎక్కువగా ఆకర్షిస్తున్నది. కళాపానకులు ఆంధ్రదేశం నలుమూలల నుండి కూచిపూడికి యాత్రగావెళ్ళి యీ భాగవత విద్య నభ్యసించి గారు. ఇంతేరారు. ఇతర వాతముల కవులకూడ సిద్ధేంద్రయోగి పద్ధతిలో కలాపములను రచించినారు కావున సిద్ధేంద్రయోగి విరచిత భామాకలాపమేకాక ఆంధ్రదేశములో మరి ఆరువిధముల కలాపములను భాగవతసిద్ధులు ప్రదర్శిస్తున్నట్లు తెలుస్తున్నది. సిద్ధేంద్రయోగి విజయనగరము, పాండిత్యప్రకర్ష, రచనా వైశిష్ట్యము, కళాప్రతిభ ఎట్టివో దీనివిబట్టి తెలియగలము. ఆంధ్రుల మహనీయుని కా కల్పాలము చుజపడియున్నారు. ఆ మహనీయుడే

* కూచిపూడినే కుచేయ్యురి యనిచూడ పరిచేవారట. 16 వ శతాబ్దమున కూచిపూడిలో సువాణంవారు భాగవతులందు ప్రశస్త్రులుగా మండేవారు. శ్రీ నారాయణతీర్థుల కృష్ణలీలా తరంగిణిలోని తరంగములను నృత్యగానములకు ఎక్కువమక్కువతో వాడుకొనే వారు. ఒక రోజున రాయలసీమనుండి ఒక బ్రహ్మచారి దేశాటనము చేస్తూ కూచిపూడి చేరి సువాణంవారి విత్యజనకపానుష్ఠాన హావనిర్మలమునునకును, నృత్యలాస్య నాటకకళారాధనకును సంకోషించి తానుకూడ ఆ గ్రామముననే స్థిరపడిపోయినాడు; సువాణంజోగవదాస్లు పుత్రికను పరిణయమాడినాడు; కొంతకాలమునకు నన్యసింది సిద్ధిపొందినాడు. ఈ మహనీయుడే సిద్ధేంద్రయోగి. సిద్ధేంద్రయోగి రచించిన పారిజాత నాటకమునే కూచిపూడి భాగవతులచే అప్పటి గోల్కొండ పాడుపావర్ధ ప్రదర్శింపజేసి కూచిపూడిని అగ్రహారముగా ఆ భాగవతుల కిప్పించెనని చెప్పుదురు.

లేనిదో భాగవతకళ ఇంతగా మూడుపూలారుకాలై విరాజిల్లే అవ కాళము కలిగెడిదేనా :

కూచిపూడి భాగవతులు తమ పూర్వలనుండి నేర్చిన నృత్య విద్యతోనే సంతృప్తిపహించి ఊరుకొలేదు. నిరంతరకృషితో మాతన విషయము లెన్నింటినో కనుగొని సంతసించి పూర్వ సంప్రదాయముల సనుసరించి తమ నృత్యకళ సిద్ధిపర్చుకొంటూ వచ్చినారు. భాగవత ప్రదర్శనలకోసం వారే యే సంస్థానములకు వెళ్ళిననూ అక్కడి నట్టువరాండ్రు, దేవదాసీల నృత్యములను చూచే అవకాశము లభించేది. అక్కడ తాముకొనినవిద్యలో ఏ కొంత వైశిష్ట్యమున్ననూ సహృదయులతో స్వీకరించుటకు వెనుదీయలేదు. అక్కడక్కడ చూసిన నృత్యవద్దతులందరి పోకడలను కూడ గౌర వించి తమ భాగవతకళకు వికారతమ చేహర్చగలిగినారు. తమ విద్యలోని ప్రత్యేకతలను ఆస్థాన నట్టువరాండ్రులకు నేర్పినారు. ఇట్లు కూచిపూడి భాగవతులు కళాప్రచారకులని అన్వర్థనామధేయులై రిన్ననూ అతిశయోక్తికాదు.

కూచిపూడిలో భామాకలాపమేకాక నృత్యనాటకములనుకూడ సంప్రదాయపూర్వకముగా చిరకాలమునుండి అక్కడి ఆచార్యులు అధిష్టునే వచ్చినారు. ఈ నాటకకళలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన వారిలో అతిపాదు బ్రహ్మశ్రీ చింతా వేంకటరామయ్యగారు కొద్ది కాలమై గతించినారు. వారికుమారులు బ్రహ్మశ్రీ చింతా కృష్ణ మూర్తిగారు ఆ కళను ప్రస్తుతము వ్యాప్తి నొందిస్తున్నారు.

సుమారు రెండుశతాబ్దములక్రితం బనగానపల్లి నవాబు కూచి పూడి భాగవతులను కొందరిని తన ఆస్థానమునకు ఆహ్వానించి వారికి కొంత భూమిని యీనాడుగానిచ్చి అలంపూరునకు దగ్గరలో ఉండే కోటకొండి కప్పట్రాళ్ళ అనుగ్రామమును వారికి స్థిరనివాస ముగా నేర్పాటుచేసినారు. వారి వంశీయులే తెలంగాణాప్రాంతమున నేటికి భాగవతములను ప్రదర్శిస్తున్నారు.

భామా కలాపము లేక పారిజాతాపహరణ నాటకము.

అష్టవిద నాయకాధిపతియనునకు చక్కవి అవకాశమును కల్పిస్తూ నాయకలు వారిచెవ్వులు, వారి వ్యూహములు చనవోషణాను గుణముగా ప్రదర్శించుటకు వీలగువిధమున సిద్ధేంద్రయోగి పారి జాతాపహరణ నాటకమునల్లనాడు. ఇందనేకపాత్రలు చూడవల్లనూ, ప్రతిపాత్రకొక వైశిష్ట్యముండుటవల్లనూ దీనికి భిన్నముగా ఒకే వర్తకుడు వివిధరసముల నొప్పిస్తూ వివిధనాయకల నభినయిస్తూ నృత్యనృత్యములలో పాండిత్యము చూపుట కను వైసరితిగా యీ

పారిజాతాపహరణ నాటకము రూపొందించవలెనని పంకల్పించుచిపూడి ఆచార్యులు దీనికొక నూతన స్వరూపమునేర్పరచినారు అదే భామాకలాపమును పేరుతో ప్రచారమున తెక్కినది. ఇక్కా భామ అనగా నత్యభామ, కలాపమునగా ఆమె మానసికవ్యవస్థ. ఈ నాటకమునందు, స్వర్లోకమునుండి తాను తెచ్చిన పారిజాత పువ మును వారడుడు క్రికృష్ణునకివ్వగా క్రికృష్ణుడు దానిని రుక్మి కిచ్చెను. సత్యభామకు ఆ విషయము తెలిసి అయిగును (కోపగి చును.) కృష్ణుడామె ఆలకిన తీర్చి పారిజాత వృక్షమునే తె సత్యభామ పెరటిలో నాటును. ఈ కథాసంవిధానమంతా నాట రూపంలో నున్నందున సత్యభామ పాత్ర తన విశిష్టతను ప్రత్యే ముగా చూపే అవకాశములేదు. అట్లుకాక సత్యాకృష్ణుల ప్రణా కలహమాదారముగా చేసుకొని కృష్ణుడు సత్యనుండి దూరము మన్నప్పడు ఆ నిరహమునందామె మనస్సు పొందిన వివిధావ లను వివిధనాయకలుగా చిత్రించి నాటకమున అభినయింతుడి ఈ అభినయ పద్ధతి కనుగుణముగా పెంపొందించబడిన కలా మిది.

ఈ కలాపము “స్వాధీనపతిక”తో ప్రారంభమాకుం చెప్పివట్టువిని, కోరినట్లు ననుచుకొను పతిగల నాయుం స్వాధీ పతిక. క్రికృష్ణుని ప్రేమకు పాత్రులైనన దేవేరి తననుమిం ఎవ్వరూలేరని సత్య ప్రగల్భములు చెప్పును. నాటకప్రదర్శనమం కామ దరువును పాడుచూ ప్రవేశిస్తుంది.

దరువు ముధారి—అటతాళం

భామనే - సత్య భామనే-వయ్యారి సత్య

(1) భామనే, పదహారుపాత్ర
కోవలు లండరిలోన
రామలో గోపాలమూర్తి
ప్రేమ జూలైన సత్య॥
.....
.....

(4) కూరిమి సత్రాజిత్తు కూతురై
అందరిలోన చాలా
మగనివిదాసి తాళజాలని
వయ్యారి సత్య॥

ఇట్లా ప్రవేశదరువును సృష్టమాడి ముగించిన తరువాత లిక్తైగా, దూరికగా, హన్యప్రియగా అన్నివిధముల ప్రతిబింబిస్తూ క్కనే ఉండు మాధవితో అంటుంది:

హే నభి! స్వామివారికి నాకూగల స్నేహము చెప్పెదను వివ
మూ

గిరిస్మయూరే గగనేపయోచరే
లక్షంతరే భాను జలేపద్యం
ద్విలక్షసోమే కుముదోత్పలానం
స్నేహేచ బలదూ నగరాచమారః

.....

పదహారువేల గోపికలందునా తనకు సరి యెవ్వరూలేరని ర్విస్తూ జగన్నాధుడు తనకు దాసుడని స.తోపిస్తూ చెలలతో క్యభామ మున్నటి చను. నాధునితోజరిగిన మన్మథక్రీడలు, గడి న శృంగార జీవితము నభితో వర్ణించును. కాని ఆ సమయమున దుడు తనతోలేడు. శ్రీ కృష్ణుడు కోపగించుకొని వెడలిపోయి డు.

ఇచట సత్యభామపాత్ర "కలహంతరిత" నాయక నభిన ంచును. బలితోతగవులాడినందుకు పశ్చాత్తాపము తన అవివేక కు మఱిమూ ప్రకటిస్తూ చింతపగును.

"భూమిని అడజన్మయలు పుట్టిన యందుకు చింతపేతునా, రామలలోన ప్రాణపతి రనున నందుకు చింతపేతునా, కాముని బాణశాలములు గ్రిమ్మిన యందుకు చింతపేతునా, ఏమని చింతపేతు, విధినేమని చూపుదు నేడు దైవమా.

* * *

ప్రాయము పాముపాలు, విశిష్టయ్యెడ గుబ్బలరై కపాలు, యా కాయము రాత్రిపాలు, చెలికన్నులు చూపులు నిద్రపాలయో, పాయని ప్రేమచేత యెరచాయక యుంటినె; యిప్పుడిట్లుగా కాయజా దేయుచున్న పువుసూతల కోర్వను జీవితేశ్వరా"

స్వామి తనవద్దలేడు. అతడు లేనిదేజీవించుచెట్లు? మరల ాణపతి అనుగ్రహమును సాదించు చెట్లు? ఆనరివియోగమును పించు కేవిధమున? విరహశాపముతో దుఃఖించే యీ తరుణమున క్కభామ "విరహోత్కంఠిక." నాధునికి రాయచార మంపును. క ఏడువారల సౌమునిచ్చెదనని వాగ్దానమొనర్చి, నాధుని గొని

రమ్మని దూతికను వేడుకొనును, లేఖని సత్యభామ మాధవి చేతికిచ్చి ఇలా అంటుంది.

దరువు—పంతువరా?—అటతాళం

"మేలుదానవని చాలనమ్మితి
మేలుమేలు సౌములిస్తునే
ముత్యాల హంమిస్తునే
వవదాల చిన్నవరాలిస్తునే
నీ జాగుకు నేనొర్వితాలనే
నీకు మొక్కితేను ఎగపొవే "

ఈ దరువు సృష్టమాడిన పిమ్మట

"ఉత్తరము చూచుకొమ్మనె నా , ని వేడు
తత్తరపడి వ్రాసినాను లిపో ప్పి, యీ నాడు
కాయజానీ పువులమ్ముల గానిచె డి ను
తోయజనయన, ముంతో వితో డున్నాన"

తన విభుడు అలనట తీర్పునా నప్పుడు, విదెము పేవించు నప్పుడు, అర్థముచూచి శృంగారి చుకొనుచున్నప్పుడు, ఉల్లాసముగా మన్నుపుడు, పుష్పపరిమళమును వయ్యాలముగా నాహ్లాదించు నప్పుడు, ధర్మములను చర్చించునపు డు—ఈ సమయములందు తన దీనస్థితితెలిపి రమ్మని బలిమాయమని సత్యమాతిక మాధవిని కోరు తుంది. సరే, ఎట్టతేలకు మాధవి అంగీకరిస్తుంది. మాధవివెళ్ళి వస్తుంది. తిరిగి వచ్చునప్పటికి దూకుయే నాయకయైనదని సత్య అనుమానించుటతో అభినయము "విప్రబంధ" నాయక కనుగుణ ముగా మారును. తరువాత వసంత ఉయ్యత కీరకారికాభ్రమరము లను పంపును. చిట్టచివరకు శ్రీకృష్ణుని సత్య ధర్మ రాసంగీకరిం చును. అతడు వేంచేయుటతోడనే సత్యభామ "మోసగాదా" అని దూషిస్తుంది. ఇక్కడ సత్య పాత్రకు "మోసనాయకా" భిన్నయము.

"ఇంత మోసమా సామి,
ఇప్పుడె కావలెనా యేమి"
అక్కడొక్క వేగుజక్క పొ చెనా లేదా
కొక్కొక్కో యనుచు తొలికో : బావెరా
చిక్కినావు తనకర కూర, ఓకటిలో విడువలేక
ఇక్కడికి రాను పోను యీ డ్రయిన మేలర సామి
జాంటితేనే లొలుకు దొడప చుంటి చూచిమీద
గంటు చూడగానే యొకడు అంటి లెక్కపోరా"

....

ఇక కృష్ణుడు —

దరువు - కాపి - ఆదిత్యం.

“ఇంతకాలమేం ఇంతిరా! నేనెట్లోరునే
చెంతిజేరనికరావే చెలియా నాతో,
నీకు చాల మొక్కినాను”

భామ—

“ఉక్కు మాటలేలనాతో
చక్కనయ్య, లేచిపోరా
అక్కర దీరిచి వచ్చినావు
యేలతివలకా మొక్కినావు”

....

సీ॥ అంతరంగపు మాట లాయంతితో గూడి,
భావ్యరంగపు మాట వలుకరాకు
ఆ పెతో యిచ్చావహారము లొనరించి
వింతలు చూప నా చెంతరాకు

....

ఇట్లు సత్యనిందలు విన్న కృష్ణుడు—

“ఏలనే నన్ను తేలికగ చూచేవు
చారిత్రామణి! నిన్ను నేనెడవాని ఓర్వగజాలనే”

కృష్ణుని అనునయింపులకు సత్యభామ కాంతించును. కృష్ణుడు పారిజాత వృక్షమునే తెచ్చి సత్య పెరటిలో నాటించుటకు వాగ్దాన మొనర్చును. అంతట్లోనే రుక్మిణి ప్రవేశిస్తుంది. నాటకములో యిచట సవతుల పోట్లాట కూడ కలదు. చివరకు శ్రీకృష్ణు డిరువు రకూ నఖ్యము కూర్చి ఆశీర్వదించును.

ఆ విధముగా వీ కలాపమందు అష్టవిధ నాయకాభినయము శ్రమమున ప్రదర్శించు నవకాళము కల్పింపబడినది.

జడవరితము: భామాకలాపమాడు సమయమున తెరపై జడ వేయ నాచారమున్నది భామ పాత్రధారికి నకల విద్యలందు పాండిత్యమున్నట్లు మా సభలోనెవరైన తన విద్యను పరీక్షించ వచ్చుననియునూ నవాలు చేయుటయే యీ జడవేయట.

ఈ జడకొక విశిష్టమైన పూర్వగాధ కలదు. శ్రీమహావిష్ణువు సముద్రగ్రామధన సమయమందు దేవకలకు అమృతము పంచుటకై జగన్నోహినీ దూపముధరించినప్పుడు విశ్వకర్షణే నృష్టింపబడిన ఈ జడను అలంకార విశేషముగా ఆయన ఈ జడనే ధరించెనట. జగన్నోహినీ రూపము నుపసంహరింపి శ్రీమహావిష్ణు వీజడను కత్తిరించి పార్వతి వద్దకు బహుకృతిగా కొనిపోయినాడట. శివ పార్వతులు పురాణాద-పశులగుటవలన జడను పార్వతి ధరింపనొల్ల లేదు. ఏమిట తెచ్చి రుక్మిణి కయిటోగా ఆమెకూడ అట్లే అభ్యంతరము చెప్పినది. అందుపై శ్రీమహావిష్ణు డా జడను ఒక సందూకు (పెట్టె)లో భద్రపరచి నరకాసురమహానాథరము ఆ జడను ధరించుటకు సత్యమే అర్హులని యెంచి ఆమెకు బహురించెనట. ఆ నాటినుండి సత్యభామ అలంకారముగా ఆ జడను ధరిస్తూ వచ్చినది. అజడ ఇరువదియేడు నక్షత్రములను సూచించునట్టి ఇరువదియేడు విశ్వలను కలిగి అయిదు శిరస్సుల అలీకేసుని పోలి ఉండును. తదాదిగానే సత్యభామకు సంబంధించిన కథలన్నింటా ఆ జడకొక ప్రాముఖ్యము కలెను. ఆ జడను ధరించుటకు సత్యభామ ఎట్లనమద్ద రాలో అట్లేనమద్దకైన సర్తకుడే సత్యభామ పాత్రనుకూడ వోషించ గలడని తోచును. అనమద్దలకు సత్యభామ పాత్రాభినయార్హక లేదని విరూపంచుటకే అజడను తెరపై వేస్తున్నారు. ఒకవేళ సభలోగల పండితులతో వాదోపవాదములందు సత్యభామ పాత్రధారి ఓడి పోవుచే సంభవిస్తే సభాముఖముననే అజడను కత్తిరిస్తారు. ఇందుకు మించిన అగౌరవ మా కళాకారునికి వేరుండదు. కాబట్టి సత్యభామ పాత్రధారి విధిగా సమస్త శాస్త్రము లభ్యసించినగాని సభలో సత్యభామ పాత్ర ధరించుటకు వూనుకోదు.

గొల్ల కలాపము

గొల్లకలాపమనగా ఒక గోవికుగరి విజ్ఞానమును ప్రదర్శించే నృత్యనాటకము, కలాప శబ్దమునకు సంస్కృత శబ్దార్థము తరువునందు వేదవాక్యము, బ్రహ్మవాక్యము, విజ్ఞానము అను అర్థములు కలవు.

పాలు, పెరుగుల సమ్మతూ భల్లెలలోను, పట్టణపీఠులందును సంవరించు ఒక గోవికకు, ఒక బ్రాహ్మణునకు మధ్య జరిగిన సంవాద ఫలమే గొల్లకలాపము. ఈ సంవాద రూపమున హైందవ నాగరిక, మతము, సంస్కృతి, ఆచారవ్యవహారములు, వర్ణవ్యవస్థను గూర్చిన అనేక విషయములు చర్చకు వచ్చును.

గొల్లకలాపము పుట్టుపూర్వోన్మత్తరములు ఇవి: నూటయేబది

సంవత్సరముల క్రిందట కూచిపూడి భాగవతులు సిద్ధేంద్రయోగి రచించిన భామాకలాపమును శృంగార ప్రబంధమును నృత్యనాటకముగా ప్రదర్శిస్తున్నప్పుడు కృష్ణుడు, సత్యభామ, మాధవి, గోపిక పాత్రలుండేవి. ప్రదర్శించుటకును గోపికపాత్ర పాలు పెరుగుల నమ్ముతూ రంగస్థలిని ప్రవేశించేది. అంతకుపూర్వమే విదూషకుడు రంగస్థల ప్రవేశమొనర్చి ఉండి గోపికపాత్ర తన నృత్యగానములతో ప్రేక్షక జనరంజన మొనర్చిన తరుపరి ఆమెతో సంభాషణ ప్రారంభిస్తాడు. ఇంతలో కృష్ణపాత్ర ప్రవేశమొనర్చి గోపికతో సగనము మొదలిడుట జరుగును. గోపిక శ్రీకృష్ణపరమాత్ముడు నమస్కరించి దాసురాలిలో సరసము వలదని ప్రార్థిస్తున్నది. విదూషకుడు వారిమధ్య ఉద్భవించుచున్న సందాన ప్రయత్నములు చేస్తూ తన హాస్యదోరణిలో ప్రజలను వినోద పరుస్తాడు. ఈ తీరుగా గోపికాకృష్ణుల మధ్య అత్యపరమాత్మలను గురించిన ఆధ్యాత్మిక భర్తలు, విదూషకుని హాస్యవాక్యానిములతో కొంతపేపు గడచిన విమ్మట నత్యభామ పాత్ర ప్రవేశించేది.

భామాకలాప ప్రదర్శన మీవిధంగా కొంతకాలము నిర్వహించబడుతూ వచ్చినది. కొన్నాళ్ళకు కొందరు పండితశ్రీష్టులు యీ గోపిక వేషమును భామాకలాపమునుండి వేరు చేసినారు. విమ్మట ఆధ్యాత్మిక విషయములను బోధించే వేదస్మృతి పురాణాది హాసములనుండి కొన్ని ధర్మసూక్తులను తత్వములుగా వ్రాసి యీ గోపికావేషముచే ప్రత్యేకముగా గొల్లకలాపము పేరుతో నాడ ప్రారంభించినారు. శృంగార ప్రబంధమును భామాకలాపమునుండి యీ కళముగా వేదాంత ప్రబంధమును గొల్లకలాపము ఉద్భవించినది. ఈ గొల్లకలాపమునందు విదూషకు యందును గాని కృష్ణుడుండడు. విదూషకుడే కథలోని సంవాదపాత్ర బ్రాహ్మణుడు. అతడే హాస్యగాడు. రంగపూజాసంతరము రంగస్థలముపై నున్న విదూషకుడు గోపిక (గొల్లభామ) పాండర్యమును వర్ణించే దరువుతో గొల్లకలాపము ప్రారంభమౌతుంది.

“గొల్లభామ వచ్చెనా - చల్లాయని
గొల్లభామ వచ్చెను
గొల్లభామ వచ్చె - పల్లవీ వాణిరో
వల్లెవారలంటి చల్లనమ్ముకుంటూ॥
ముంగివన్నె చీర చెంగూలు జారగ
సంగతిలా కూడి ఖంగూ గుత్తపు అవిక॥
కలకంఠి నీల కుంతంములు మెరయగ
తలిరుబోడిరో, వింతమాటలాడుదు॥

మొలకమోవి తేనె చిలికెడిపలుకుల

కలికి వీణయ పొంపు గులుకు మోహనాంగి॥ గొల్లా॥

ఈ విధమున విదూషకుడు ప్రారంభించిన దరువును గొల్లభామ పాత్రచారికూడ అందుకొని పాడుతూ నృత్యనృత్యములను ప్రదర్శిస్తూ సభాస్థలము ప్రవేశించినప్పుడు విదూషకు డామెను నీ వెవరవని ప్రశ్నిస్తాడు.

తాను గొల్లభామనని ఆపె జవాబు చెప్పును. విదూషకుడు గొల్ల కబ్బిమున కర్థమేమని ప్రశ్నిస్తాడు. “గా: లాతీ గృహ్లాతీ గొల్లా” అతడే శ్రీ మహావిష్ణువు అత డే కులమున పుట్టెనో ఆ పవిత్రమైన కులమే గొల్లకులము. ఆ గొల్లకులమునకుచెందిన గొల్ల వారమని చెప్పుచేకాక, గొల్లభామ తనవద్దనున్న పాలుపెరుగుల విశిష్టతను అతిశయోక్తులతో వర్ణిస్తుంది ఎదిదియారు దేశముల రాచనగరులందరి రాజాధిరాజులూ ఇంద్రాదిదేవతలూ తన పాలు పెరుగుల మహిమవల్లనే సుఖపేతులైరిని చెప్పి మీరెవరయ్యా అని ప్రశ్నించుతుంది. మేము బ్రాహ్మణులమని విదూషకుడు సగ ర్యముగా మారుచిక్కి నందుకామె ముసిముసినవ్వలు నవ్వకుంది. మీరు యోగ్యబ్రాహ్మణులూ అయోగ్య బ్రాహ్మణులూ అని గొల్లభామ చల్లగా ప్రశ్నించి విదూషకుడు జవాబు చెప్పకమునుపే బ్రాహ్మణుల యోగ్యతా యోగ్యతలను పద్యరూపమున గానమొనర్చి ఆంగికాధినయముతో ఆర్థము చెప్పుతుంది.

ఉ॥ కాకుచి కర్మతలిది సుకొండరామికమానిదేవ పూ
జాకర సూన్యత వ్రతప్రకస్తులు పంక్తియోగ్యులెప్పుడున్.
తేకనవామాహిషక కృత్రిమ గోళక వహ్నిదూర భు
చ్చాకి కరరృదేవకులు పంక్తియోగ్యులు కారు భూవరా.

ఈ పద్యము పాడి యిందు మీరే తరగతికిచెందినవారు బ్రాహ్మణ వర్యా! అని ప్రశ్నించి, గొల్లభామ, పరుసగా ఒక్కొక్కరిని గురించి కుర్చి న్నెట్లు లాచారముగా ఒక్కొక్క వృత్తి నవలంబించువారిని గురించి చర్చించిన విమ్మట బ్రాహ్మణులై ఉండి స్వకులధర్మమును వీడి ఇతరపృథ్వుల సవలంబించినవారిలో మీరే తరగతికి జెందుదుని ఆడుగును.

ల్ల॥ దేవోమోనిద్విజోరాజావైశ్యకూృద్రవిదాలకః
పతు ధ్లేవృస్తు చందాలో దళవిస్సాః ప్రకిర్తితః

అంటూ గొల్లభామ విదూషక విప్పునితో చలోక్తులాడుతుంది. తనవద్ద నున్న చల్ల శ్రేష్టత్వమును విరూపించుటకా

అన్నట్లు బ్రహ్మాదిదేవతలుకూడ తన చల్లద్రావి శక్తివంతులై రసి త్రిపుర సంహారనమయమున పరమేశ్వరుని రథమున కిరసు విరుగుతే శర్యుడు మధనపడుచుండగా తాను తన చక్రముచే శంకరుని విపాసనాపి ఇరుసుపై కొంతపోయినా చల్ల ప్రభావమున ఇరుసు విరిగిన దతికినదనీ చమత్కారముగ వర్ణిస్తుంది. పదునాల్గు భువనములందలి ప్రజలెల్లరూ గొల్లకులమునకు చెందినవారే అనును.

మీ సరసిజాతుడు గొల్ల చతురాననుడు గొల్ల
శంకరుండునుగొల్ల శశియుగొల్ల
హరిహాయుండునుగొల్ల ఆదితేయులుగొల్ల
మునులెల్లగొల్లలు ముదముమీర
సాగరుండునుగొల్ల బాగుగా శ్రీ గొల్ల
నయమొప్ప విశ్వమంతయును గొల్ల
మాకులంబునకంటె మహియెక్కువేలేదు
ఈ కులంబునందే ఇందిరేకు
దరయ ప్రౌఢులు మా వంశమందు బుట్టి
రిది ప్రసిద్ధికదా, వీరకెల్ల జూడ
కాంతులను బట్టు చిగురాకు బద్గమనగ
ప్రజలచేమతి గొను గొల్లభామనేను.

ఇట్లు సర్వదేవతలు గొల్లవారే అనుచూ వీరందరకును శ్రీకృష్ణపరమాత్మతోగల సంబంధబాంధవ్యమును గొల్లభామ నిరూపిస్తుంది. శ్రీకృష్ణ భగవానుడు భారత యుద్ధరంగమగు కురుక్షేత్రమున నిలిచి పార్థునకు విశ్వరూపమును చూపినప్పుడు “విశ్వామి దేవాన్ తవ దేవదేహే” అని అర్జునుడుపట్కిని శ్లోకమునాథారముగాగొని శ్రీ కృష్ణుని శరీరమందు సర్వస్వరూపములిమిడియున్నవి కావున అతడే సర్వజీవులకు తండ్రి కావున “సర్వేజనాః” గొల్లలే అని తర్కిస్తుంది. ఈ విధముగా తరిస్తూ అనేకానాములను పేర్కొంటూ భగవద్భక్తులైన భూద్రులు ఆత్మానాత్మవివేరముకల వారైతే బ్రాహ్మణులుకాదగుదురను తన వాదమును గీతావాక్యములతో సమన్వయపరచి నమర్చిస్తుంది.

శ్లో॥ సకూద్రాః భగవద్భక్తాః విప్రాః భాగవతాః స్మృతాః
సర్వవర్ణేషుతే కూద్రాః యేహ్యీ భక్తాః జనార్దనే.

ఇంతేకాదు, గొల్లభామ గొల్లలవిశిష్టత నింకనూ వివరిస్తుంది.

బ్రాహ్మణుల యజ్ఞయాగాది క్రతువులకు సంబంధించిన వస్తువులగు దరిక్షీరమృతము లాదిగాగలవి, గొల్లవారి ఉత్పత్తులే అనీ గొల్లవారే లేకపోతే క్రతాత్మకములు జరిగే అవకాశములేదనీ

సర్వక్రతువులలోను గొల్లల ముఖ్యపకువు మేక ప్రధానమని వేదములే హెచ్చిస్తున్నవనీ గొల్లభామ వివరిస్తుంది. యజ్ఞపకువునేరు సువిధానమును గోపిక చెప్పుతుంది. శ్రీమన్నారాయణుని సేవను మించిన పరమధర్మము లేదనుచూ నారాయణాపరావశారమైన శ్రీ కృష్ణునిసేవి చుటతో దర్మార్థ కామమోక్షములు చెకూదననీ, వకుహీనదోషమనీ ప్రపంచ ప్రజలందరూ ఒకే పర్గమనీ సుగుణ దుర్గుణములచే రెండి జాతులనీ ఇంతకు మించిన జాతులులేవు కావున సర్వమాపవ సౌత్రాత్రముతో ఏ జీవిని హింసించకపోవ్వతే ఉత్తమలోకనాస్తి మార్గమనీ బోధిస్తుంది. ఆ మీదట పిందో తృప్తిక్రమమున నాపె తెలుపును. ఇంకనూ అనేక వేదాంత విశేషములను చర్చించును. శారీరక వాదమున కిదొకచక్కని ఉదాహరణము. ఈ విధమైన ఆవ్యాత్మిక చింతతో కూడినదే గొల్లల ఆలంకారము. ఈ విధమైన ఆవ్యాత్మిక చింతతో కూడినదే గొల్లల ఆలంకారము. ఈ విధమైన ఆవ్యాత్మిక చింతతో కూడినదే గొల్లల ఆలంకారము.

నాదనామక్రియ—అదిశక్తి అమె పాండి
ములనుండి చిక్కు
బ్రాహ్మణులైతే శరణుచేసెదను

బ్రాహ్మణులనగా బ్రాహ్మణావశ్యకము. ఇతర నట్లువ
గాయత్రీ జపకర్తలమంటే బ్రాహ్మణుల నాయకులు ఒక్క
గాయత్రీ జపమేతలకలదో ని యందున్న సాత్విక
వేదశాస్త్రములు చదువుతు వారికి ప్రకర్షించి పండిత
వేదాంతలపై వెలుగులు తానె వెలిగిస్తేజావాటి కేవల
పు విందు,

అగ్నికులంబున అందరియూ మీదగ్గి నృప్తిని కన్నీ అని
విగ్రహించి ఆవ్యాత్మికత సర్వార్థమే శ్రీమము తెల్పుల
కాలముచెప్పుట కన్నములమీదట ఘనలమంటిలో తీరురయి
కాలమకాలము రెంటిని వెలుగుకు శీలముగా వయ
చేయరయ॥

ఇటువంటిదే, వేదశాస్త్ర పూర్వేదిహాసములందరి అనేక
పద్యములు శ్లోకములు గొల్లలలామున వాడుదురు.

రా:

భామా కలాపమునవచ్చు గోపికావేషమును విడదీసి గొల్ల
కలాపమునభివృద్ధి పొందినట్లే గోపికయే రాధ యను భావము కలి
గిన కొందరు శాస్త్రజ్ఞు లాపాత్రకు రాధరూపము కల్పించి రాధా
మాధవముగా నాడుట మొదలికిరి. ఇది తూర్పునందెక్కువ ప్రచార
మున నున్నది. విరంతరము కృష్ణపాన్నిధ్యమును కోరే రాధ అమా

యక, భక్తురాలు. ఆమె కీ ప్రపంచమంతయుమిధ్య, అంతయు అభావము. నిరంతరానంద సందాయకునికు శ్రీకృష్ణ పరమాత్మనుకొరి ఆయనలో ఐక్యముకావలెనని ఆకాంక్షించుటగాడిపే ప్రేమికురాలు. ఈ ప్రేమతత్వమే మధుర భక్త్యుపాసనా తత్వము. దీనిని రాధామాధవమన్నారు. (ఈ రాధా మాధవము జయదేవకవి 'గీతగోవిందము' అధ్యాయముగా అభివృద్ధి చెందినట్టి.)

కానీ కృష్ణుడు, కృష్ణుడే కాను, తనకూ కృష్ణునకు ఆభేదము. ఈ తలంపుతో అవిశము ఆ వెన్నదొంగ లీలలను మననము చేయుచూ అలవిస్తూ కాలముగడిపి ఆ తేజోమూర్తిలో లీనమగు 'వతిమాన భక్తురాలు రాధ.

ఇది ఈ అమాయక ప్రేమోపాసిని ఆవర్ణముకాగైకొని తమ చేస్తు నా మార్గముననే మలచుకొని, మధుర భక్త్యుపాసనతో గోపికాకృష్ణ యితరులకుకూడా మధురభక్తి భావమును ప్రబోధింపగలదు. నైత్యము, క్షేత్రయ్య, అన్నమయ్య మున్నగు తర్పణ, విద్యాసారథి, రెండక్షరముల పేరున్న ఆ వెలిరికొనిల విమ్మట సత్యభామ త్రి కాకపోయినచో మనకు రసనియము

భామాకలాప న్నయము లుండెడివి కావేమో.

హింసబదుటూ వచ్చినది.

యీ గోపికా వేషమును పగములు

విమ్మట అత్యాశ్రికి వివరుణీండులు గొప్ప శ్రీకృష్ణభక్తులు. హాసములనుండి క్రొవల రూపమున నృత్యముల కనువైన కబ్బి గోపికావేషపుడు. ఈ కీర్తనలే తరంగములు. సముద్రగర్భ ప్రారంభం ఒకటివెనుక నొకటి పొంగి అలరెల్లు పై తెగ యీ గట్టి యీ తరంగములలో భావరాగతాళములు అలలవోలె వస్త్రైకగయును. నారాయణ తీర్థులవారి శ్రీకృష్ణలీలాతరంగిణి అతా కలిసిన ఒక నృత్యనాటకమే. కాని నర్తకులు దీనిని నాటకముగా ప్రదర్శింపనేరక వేర్వేరు తరంగములను గైకొని వేర్వేరు భంగుల నృత్యమాడుతున్నారు. తాళలయలందీ తరంగ నర్తకులు దిట్టలు. తరంగములందలి లయవిన్యాసములు, తాళపు విరుపులు మరింత నృత్యపద్ధతి యందున గాని చూడలేము. తరంగనర్తకులు భక్త్యావేశముతో పిలమేఘామిని గుణగణములను కీర్తిస్తూ నృత్య మాడుతుంటే లయబ్రహ్మమున వారు లీనమై ఆడుతున్నారా అన్న విస్మయము కలుగకపోదు.

దశావతారములు

భామాకలాపమన్న నెంత పీఠియో, ఆంధ్రులకు, దశావతార నృత్యమన్న సంత అభిమానము. కావుననే పదివన్నెందు విధాన

ములలో దశావతార రచనలు ఆంధ్రదేశమున ప్రచారమునందు న్నవి. పాదారణముగ దశావతార నర్తన మెరుగని నర్తకులుండ దనుట అతిశయోక్తి కానేరదు.

జయదేవకవి వ్రాసిన దశావతారములు ఓధోదేశమున గానము చేయబడినప్పటికీ, అస్సాంలోని ఓజ్ పాల్ నర్తకులు తమ ప్రదర్శనములను దశావతారములతోనే ప్రారంభించినప్పటికీ తెలుగు దేశమున యీ నృత్యమునకున్న ప్రచారము మరెవ్వరినూ కాన్పించదు. కబ్బి సాహిత్యములతో కూడి పది అవతారములలోనూ ఆయారసములను పోషించే పదజాలముగల రచనావిశేషమే దశావతారములు.

పగటివేషములు

దేవదాసీజనుల ప్రదర్శించే నృత్యములు, భాగవతులు ప్రదర్శించే పదావతారములకాక ఆంధ్రదేశమున పగటివేషముల పద్ధతికూడా ఒకటి ఉన్నది. ఈ పగటివేషములవారు పగటిపూటనే వేషములు కట్టి ఇంటింటికీ వచ్చి విద్యలు ప్రదర్శించి దృవ్యార్జన చేస్తారు. పీఠెన్నెన్నో వేషములు కట్టవారు కాని అన్నింటి ప్రకృతికన్నది "అర్ధనారీశ్వరము" ఇందు వేషగతు వామదానమును పార్వతి గాను, దక్షిణభాగమును శివునిగాను అలంకరించుకొని యీ రెండలంకారములమధ్య చిన్న తెరసమర్చుకొని ఒకభాగమును తెర యందు మూసి ఉంచుతాడు. శివపార్వతులకు సంబంధించిన పాటలు పాడును. శివునిపాట పాడినప్పుడు పార్వతి అలంకారమును తెరలో దాచి పురుషాభినయమును, పార్వతి పాటపాడినప్పుడు అతిచమత్కారముగ నాట్యమాడుతూ తెరతొలగించి పార్వతిగానే ప్రత్యక్షమై లాస్యమును ప్రదర్శించుట యందు పరిపాటి. ఇది శివపార్వతుల ద్వంద్వైక్యనృత్యము.

తేళికానృత్యము

ఇన్నితీరుల కూచిపూడి ధిరతాదారులు కాస్త్రీయకలా ప్రచారము కావిస్తున్న సమయములందు అస్థానములలో రాజనర్తకి మణులు ప్రదర్శించే తేళికానృత్యము అనేకమార్పులను పొందినది. అస్థానములలోని నట్టువరాండ్రు నృత్య నృత్యాభినయములను యక్షగానమును విరివిగా ప్రచారమునను తెచ్చినప్పటికీ నృత్యనాటకము లాడుటయందే సంకృప్తి వహించలేదు. యక్షగానములందు నృత్య నృత్యములు ఆయా పాత్రల ననుసరించి వర్గదర్శింపబడుతవి.

కావున నర్తకుడు కొన్ని కట్టుబాట్లకు లోనై ఉండవలసియుండును. కావున దరువులు, పదకేళలు మొదలైన విశిష్ట సంగీత రచనలందు కూడా స్వేచ్ఛగా తమ పాండిత్యము ప్రదర్శించే అవకాశము వారికి లేకుండెను. దానివలన, యీ నిబంధనలను దాటి భరతనాట్యమున తమ నేర్పరితనమును పండితులముందు ప్రదర్శించే అవకాశము కల్పించగల ప్రత్యేక సంగీతరచనలు వారి కవసరమైనవి. ఈ అవసరమును తీర్చేనిమిత్రము నాటి సంగీతవిద్వాంసులు, పండితులు, కవులు: స్వరపల్లవులు, శబ్దములు, జిక్కిణి దరువులు, కేళికలు, చౌపదకేళికలు, దురుపదకేళికలు, పదకేళికలు, పదములు మొదలైన వివిధ రచనలు కావించినారు. స్వరపల్లవి, శబ్దపల్లవి, జతిస్వరము మొదలైన నృత్య విన్యాసములకు ఇవి అనువైన రచనలగుటచే నర్తకినులకు రిజాంగహార తాళలయాదికములందు గల పాండిత్యమును ప్రదర్శించుటకు ఉపకరించినవి. నాటి నుండియే "అడపు" సంప్రదాయము ప్రచారములోనికి వచ్చినది.

శబ్దములు దరువులు, జిక్కిణి నృత్యమున కుపయోగపడుచున్నవి. ఈ రచనలు వర్ణనాత్మికములగుటచే నర్తకి అంగికాభివ్యయము (పాటయొక్క అర్థమును ముద్రలు, నృత్యహస్తములు, భంగిమలద్వారా ప్రదర్శించుట)ను ప్రదర్శించెడిది. కాని ఈ రచనలు రసాభినయము, సాత్త్వికాభినయము ప్రదర్శించుట కుత్తగా వనికరాలేదు. క్షేత్రయ్యపదకవిత యీ లోటును తీర్చినది. క్షేత్రయ్య పదములవలన ఆంధ్రదేశమున నృత్యకళకొక విన్యాసముతోపాటు వికాసమును రసాభినయమునకు ప్రచారమును లభించినది. క్షేత్రయ్య పదములు రసాభినయమునకులమైన అతివిలంబితలయలోనుండి నాయకనాయకుల శృంగారరసమునకు సంబంధించి సాత్త్విక శంకారీ భావములను ప్రదర్శించుటకు అనువుగా నుండుటవలన దేవదాసిగణము, ఆస్థాన నర్తకిమణులు వాటివల్యాసించిరి; తమ అభినయవిద్యను వృద్ధిపరచుకొనిరి. భాగవతమేళ నర్తకులుకూడ యీ పదములను తమనాటకములందు యెకనెడ ప్రదర్శిస్తూ వచ్చినారు. ఈ విధముగా ఆలయములలో నృత్యరూపమున ప్రారంభమైన నృత్యకళ రాజదర్బారులందు నృత్య నృత్యాభినయములం దభివృద్ధిచెంది వర్షాంగ పౌండర్య విలసితమైన ఒక సంపూర్ణ కళగా రూపొందినది.

ఆంధ్ర దేశములోని గణికల నృత్యకళను మూడు విధములుగా చెప్పవచ్చును. (1) మేళములు. (2) మేళవాణి. (3) కేళిక లేక ఏకపాత్ర నాటకరచనము.

(1) మేళము: మేళమున పది పన్నెండుగురు నట్టువరాంగుల పాల్గొనారు. సంగీతమును, భరతమును చక్కగా నెరిగిన విద్వాంసురాలు యీ మేళమునకు నాయకురాలుగా నుండును. ఇందు సాచారణముగా మధ్యమకాల కీర్తనలకు నృత్య నృత్యములు ప్రదర్శించబడును. ఈ మేళముల ఉత్సవములందును ఊరేగింపులందును మాత్రమున యుక్తములు.

(2) మేళవాణి: ఇందు ప్రతి నట్టువరాలు మాతవప్రజ్ఞా పాదములను, పాండిత్యమును ప్రదర్శించుటకు అవకాశమున్నది. శబ్దములు, సలాంజకులు, పదవర్ణములు, పదములు, క్లోకములు, పద్యములు ఇందు నృత్య మాయుదురు, అభినయించుదురు. అభినయము మేళవాణియందు చూడవలసిన ప్రత్యేక కళ. అలంకారం, రస, భరత శాస్త్రములను కావ్య పురాణమును లెన్నగా నెరిగిన నాయకురాలు సాచారణముగా నభయం గణైకట్టి అభినయించును. నభ దీర్ఘియున్న పండితులు, రసికులు ఆమె పాండిత్యమును తరచి చూచుటకై ఎన్నో శాస్త్రములనుండి చిక్కుప్రశ్నలను వేయుదురు. అన్నిటికీ సమాధానము చెప్పగల నమర్దురాలే పదమభినయించుటకు సభలో గణైకట్టును. ఇతర నట్టువరాండ్రా ఆర్థరేదు. ఏమో విద్వాంసురాలగు నాయకురాలు ఒక్కపదమును కొన్ని గంటల తరబి దాని యందున్న సాత్త్విక శంకారీ భావములను, స్థాయి భావమును ప్రకరించి పండిత హృదయములను రంజిల్లచేయును. కనుకనే మేళవాణి కేవలమొక వినోద ప్రదర్శనమే కాదు. పండితులకది విజ్ఞానపు విందు, రసికులకు పసందైన ఆహారము, విద్య నెరిగిన వారికి అభివయావది.

(3) ఏకపాత్ర నృత్యప్రదర్శనము లేక కేళిక: దీని నీనారు స్థూలముగా భరతనాట్య ప్రదర్శన మంటున్నారు కళ ముఖ్యముగా రాజదర్బారులందభివృద్ధి చెందినది. తంకార్యేటి నగరము, కాళహస్తి, వెంకటగిరి, పిఠాపురము, కొల్లాపురము, జయపురము, విజయనమొదలైన సంస్థాననాటీకుల బోషణలో యీ షిత్రియరాజుల ఆస్థానములందు పెంప్రభువుల పాలనలో వృద్ధిచెక్కిన కనబడుచున్నది. తంజావూరు, పురం, విజయనగరం ముప్పెద్దపురం, విజయనగరపురం, మాచిగులకును పదములు

ర్పించే జీవినానములు, అదవు విన్యాసములు, సృష్టపు పోకడలు కొంత మార్పుతో కనిపించుతవి. మన నృత్యములందు తెయ్యడవు, దితైయ్యడవు. ఒద్దిక, జారు, మందె, దాటు, జిలుగు, జాతీర్ణ, శబ్దకట్టు, కరిణములను వివిధ రకముల అదవు విన్యాసములు విని యోగించబడుతవి. పిటి కలయికతో ఏర్పడిన విన్యాసము లాధార ముగా జతులు, గితులు, తీర్మానములు, ముక్తాయంపులు ప్రదర్శించు తున్నారు. తెయ్యడవు, దితైయ్యడవు, మందె, కరిణ, జాతులు ఎక్కువగా దక్షిణ ప్రాంతమునందును, ఒద్దిక, జారు, దాటు, జిలుగు మున్నగు క్రమములు తూర్పు ప్రాంతము నందును ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. శబ్దకట్టును మాత్రము సలాంజతులను శబ్దము లను అటు నప్పుడు అందరును ఉపయోగించు చున్నారు: జిక్కి-జిని శబ్దములను, పేరిజిని అడునపుడుకూడ శబ్దకట్టు వినియుక్త మౌతున్నది.

ఈ కేళికా నృత్యము దొకే నర్తకి పాల్గొనును. నట్టవ (అదార్కులు) నర్తక నృత్యములందు కొనుగోలు చెప్పుచూ నర్తకిని అడించును. ఈ ప్రదర్శనము మేళప్రాప్తిలేక అలరింపుతో ప్రారంభమై జావళిలేక తిల్లానతో ముగింపబడును. అనగా నృత్యముతో ప్రారంభమై పదవర్ణమునందు పూర్తిగా నృత్యమునకు అవకాశము కలిపించి అభినయముతో నంతమగును. ఈ విధమైన కావ్యము పాదాలో అభివ్యక్తిచేసిన నృత్య సంప్రదాయము మన దేశమున నిది ఒక్కచే కనిపిస్తున్నది. * ఈ కేళికా సంప్ర

దాయము నర్తక నృత్యాభినయదులకు సమాన ప్రాతినిధ్యము విచ్చి ప్రదర్శించుటకు వీలగు రీతిగా రూపొందింప బడినది.

జానచిత్ర నృత్యము : ఇది మన నర్తకిమణులచే అభ్యస్తమైన ఒక ప్రత్యేక నృత్యరీతి. ఇందలి అదవు సంప్రదాయము కూడ సామాన్యముగా మనము చూచు నృత్యప్రదర్శనము లందలి అదవులకు చిన్నముగా నుండును. పాధారణముగా నిందు అపూర్వతాములందు వ్రాయబడిన కొస్తుభములు నృతమాడుదురు. నృత్యమాచు నర్తకి పాదములకు పారాజీ పూసుకొనును. కొస్తుభము ముగించువేళకు ఏ దేవతనుగూర్చి ఆ కొస్తుభము నృత్య మాదబడినదో ఆ దేవత మూర్తి రంగస్థలముపై చిత్రంప బడి పుండును.

ఈ విధముగానే భాగవత నర్తకులుకూడ తమ నృత్యము లందు పశ్చరము విందుగా పిట్టపోసి అంచలపై విజయబడి వీరు తొణక కుండ తాళలయ ననుసరించి నృత్యమాడుట. తలపై నౌక మట మురుకొని అది పడకుండ నృత్య మాడుట, కుండపై నర్తించుట, నాల్గయిదు మీదెలను దొంతరగా తలపై నిడుకొని అది పడకుండు ఒక చేత తాళమువేస్తూ మరొక చేత తంజుర మీటుతూ పాదరూ నృత్యమాడుట మున్నగు ఎన్నో సంప్రదాయ ములను ప్రచారమునకు తెచ్చినారు.

ఈ నృత్య రీతులే కాక అంధ్రదేశమున తోలుబొమ్మలాట, బొమ్మలాట కూడ విరివిగా ప్రచారమున కలవు. తోలుబొమ్మలాట చాల పురాతన కళ. ఇది క్రీ. పూ. కాతవాహనుని కాలమునందే మనదేశమున ప్రచారములో నున్నట్లు తెలుస్తున్నది.

పంచరత్న ప్రభంధము

క్రీ. శ. 1887-1711 సంవత్సరాలమధ్య తంజావూరు పరిపాలించిన శహజీ మహారాజు పంచరత్న ప్రబంధమును రచించినాడు. సుమారు మూడుపంజర సంవత్సరముల క్రిందట, సంస్థానములందు అభివృద్ధి చెందిన కేళికానృత్య సంప్రదాయమును వివరముగా తెలుసుకొనుటకు యీ పంచరత్న ప్రబంధము ఉపకరించు

* పరితనాట్య ప్రదర్శనమును కాంచునప్పుడు పదవర్ణము, పదమునందలి విన్యాసములనుగూర్చి తెలిసికొనుట కొంత అవసరము. పదపర్ణమునందును పదములందును వివిధ సంచారీ భావ ప్రదర్శింప బడును. పదపర్ణము నృత్య ప్రాధాన్యముగల నృత్యము నందు వివిధ సంచారులను కవి చిహ్ని పదజాతిచేత వర్ణభావములు నృత్య. హస్తములతో ప్రదర్శనపందట్లు కాక చాల తక్కువ మాటలతో పదమును ధ్వని రూపమున యిముడ్చుటచే అంగిము. సాత్త్వికాభినయమున కధికావశము నృత్యములందు నర్తకులు కొన్ని పున్నది. పదమందట్లుకాదు: భిన్నయ ప్రదర్శనమునకు దృష్టిలో ఉంచుకొని అవకాశ మేర్పడి

తుంది. విజయ రావుని రచనలవలన * దాదాపు ఇరువదిరీతులకు మించిన కేళికా సంప్రదాయ నాట్యములు రాజధర్మాల్లో ప్రచారముననున్నట్లు తెలుస్తున్నది.

చంద్రశేఖరకృతమై ఆంధ్రలో విరివిగా ప్రచారమునందున్న భరత సారసంగ్రహమునందు 1. శృంగార, 2. ఉగ్ర, 3. భృంగి, 4. చిత్ర, 5. చారి, 6. చారీయ, 7. కుద్ధ, 8. హస్త, 9. చారియ, 10. మాగ్ధ, 11. అంగహార, 12. పార్శ్వక, 13. ముఖచారియ, 14. లావణి, 15. పేరిణి, 16. దేశి, 17. లీల, 18. కాందాళి, 19. సుడి, 20. ప్రాంత, 21. దూచారి, 22. అవృత్త, 23. విద్యుద్భ్రమర, 24. సుష్పాంజలి, అను నాట్య భేదాలు కనిపిస్తున్నవి. ఇందు కుద్ధ, దేశి యను రెండురీతులనూ మంగళప్రదములగు నాట్యములని చంద్రశేఖరుడు వ్రాసినాడు.

శహజీమహారాజు తన కాలమునాటికి ప్రచారములోనున్న నృత్య రీతులన్నిటిని క్రమముతప్పక ప్రదర్శించే రీతిననుసరించి వివిధనర్తకులచే ప్రదర్శింపజేస్తూ పంచరత్న ప్రబంధము రచించినాడు. ఇందు ఐదుగురు నాట్యకోవిదులు సంప్రదాయముల ననుసరించి తమ విద్యను వేర్వేరు రీతులలో ప్రదర్శించుతారు. అందుకే దీనిని పంచరత్న ప్రబంధమన్నారు.

(1) విరుడు మిటారులు, (నర్తకిమణులు). (2) నవసిద్ధి యోగి (3) చెంచువారు, (4) విరుడుబంటు, (5) సాధనకాండ్రు అను అయిదుగురు కళావేత్తలు తమ తమ సంప్రదాయముల ననుసరించి ప్రబంధపద్ధతిని పరమేశ్వరుని ఎదుట నృత్యమొనర్చి మెప్పును పొందుతారు. స్వర, విరుద, పాట, తెన్నక, శబ్ద, తాళములను ఆరు లక్షణములు కలిగినట్టిది ప్రబంధమనబడుతుంది. సంగీత శాస్త్రములో యీ ప్రబంధముల ప్రస్తావన విపులముగా ఉన్నది. ఇందలి విరుడుమిటారుల నృత్యప్రదర్శన విధానమును సమగ్ర

* అప్పుడు ప్రచారములో నున్నట్లు తెలుస్తున్న నృత్య రీతులు ఇవి : 1. చాపదకేశిక, 2. దురువద, 3. జిక్కిణి, 4. కేశము, 5. పేరిణి, 6. దేశి, 7. కొరవంజి, 8. మదనపల దూత్యము, 9. కందుకక్కిర, 10. గుజ్జరి, 11. దండలాస్య, 12. కోపు, 13. దుక్కునైవకోపు, 14. చిందు, 15. వార్మిరి, 16. వివ్వేరు, 17. గుజరాతిదేశి, 18. కుభరిణి, 19. పదకేశిక, 20. నవపదము మున్నగునవి.

ముగా పరిశోధించినచో ఆ కాలములో కేళికావిధానమునుగూర్చిన పలువిషయములు, విశేషములు తెలియగలవు. దాదాపు నూటయేబది సంవత్సరములక్రిందిట చిన్నయ్య, పెన్నయ్య, పెడిపేలు, శివానందం అను నాట్యాచార్యులు యీ నాట్య భరతినాట్యమునుపేరుతో ప్రచారమందున్న నృత్యమునకు ఒక క్రమమును ఏర్పరిచినట్లు తెలిసినవిషయమే. కాని అంతకుపూర్వము సంస్థానములలోని నృత్య మేవిధముగా పెంపొందినదో తెలుపుటకు తగిన ఆధారములు మనకు కనిపించుటలేదు.

తంజావూరి నాయకరాజుల కాలమునుండి యీ నాటిరకూ కేళికా విద్య అభివృద్ధిచెందిన పద్ధతులను గూర్చి తెలుసుకొనుటకు పంచరత్న ప్రబంధ పరిశోధన ఉపకరించగలదు. ఈ ప్రబంధరచనలోగల జతి కట్టుబాట్లు, చిట్టార శబ్దములు, స్వరంబోకడలు అప్పటి నృత్యకళా విన్యాసములను గూర్చి తెలుపగలవు. ఇప్పటి భరతములోని జతుల కొలిపించునకు యిందలి శబ్దములకు చాల వరుగు భేదము కనబడుతున్నది గాని భాగవతనర్తకులు యీ క్రమమునే యీ నాటికి అనుసరించుకొన్నారు. నాటి నర్తకిమణులు సుష్పాంజలితో ప్రారంభించి నలాందరువు, సొల్లు, నెలకట్లు మొదలైన నృత్యనృత్య విశేషములను ప్రదర్శించి పదముతో ముగించేవారు. ఇది కొంతకాలమునకు పదపర్వము. పదమునకు ముందు నృత్యమాది శావళితో ముగించు సంప్రదాయము ప్రచారమునకు వచ్చినది. వెంకటగిరి మొదలగు ఆస్థానములందలి నర్తకిమణులు మొన్నమొన్నటివరకూ యీ ప్రాంతమునే అనుసరించినారు. అలయప్రదర్శనమును కొంతముతోని, చర్పాదు ప్రదర్శనమును మేళ ప్రాప్తి అను నృత్యవిశేషముతోను ప్రారంభించేవారు. ఈ మేళ ప్రాప్తిలో పల్లవిగా దైవస్తోత్రమైన రామదాసుకీర్తన “జయ శాసనీ రమణా, జయభీషణునిజా” అను కీర్తనకు (నాట రాగము, యంపె తాళము) జయభీషణునికీర్తన అడవులను ప్రదర్శించేవారు. పడిపేలు మొదలైన తంజావూరి నాట్యాచార్యులు మరొక మెట్టు పైకిపోయి, ఇందలిగతియందున్న పల్లవికాళ త్రిశ్రీము, మిశ్రములందు స్పృశ్యశబ్దములతో పల్లవులను జతులను ఏర్పాటుచేసి అలరింపునకు ఒక స్వరూపము ఏర్పినారు. అలరింపుతో ప్రదర్శనమును ప్రారంభించిన నర్తకి నృత్యమును చక్కగా ప్రదర్శించుటకు అనువుగా జతి స్వరములకు నృత్యము ఆ విస్తృత పదపర్వము. పదములను అడినకరువాత తిలిన ముగించుక్రమమును యీ నాట్యాచార్యులు రూపొందించునకు తెచ్చినారు. నేటికిని శాస్త్రీయ భరత

రూపముననే ప్రాచుర్యము కలిగిఉన్నది. ఈ స్వరూపము సంపూర్ణమైనది. కావున చిరకాలము మనగలదని ఆశించుదాము.

మహాశివ ప్రభులైన శహాజీ, శరభాజీ, శిందోజీ మున్నగు వారు నాయకరాజుల త్యాగ యక్షగాన కళను పోషించినవారిలో ముఖ్యులు. ఇంతకు మునుపు చర్చించిన పంచరత్న ప్రబంధమునే కాక విష్ణు పల్లకి సేవాప్రబంధము, శివ పల్లకి సేవాప్రబంధములను గాన ప్రాధాన్యముగల యక్షగానమునుకూడ రచించినారు శహాజీ ప్రభువు. ఈ పల్లకి సేవాప్రబంధములు అభినయమునకు ఎక్కువ ఉపకరించురచనలు. ఇవి మిక్కిలి లలితముగానుండి రసభావములను ప్రదర్శించుటకు అనువైనవి.

వివిధ నృత్యరీతులు

అష్టపదుల అభినయము

అష్టపదులను పాడుతూ నృత్యమాడు పద్ధతి వైష్ణవమత సంప్రదాయము విరివిగా ప్రచారమందున్న ప్రాంతములన్నింటా కవివిస్తున్నది. అష్టపదులను నృత్యమాడుచేకాక ఆంధ్రదేశమందలి నర్తకులు నాటికి అభినయము పట్టుదురు. అభినయమున ఆంగీక ప్రాధాన్య విధానము సాత్త్విక ప్రాధాన్య విధానము కలవు. ఈ రెంటిని ఒకటివేంటి నొకటిగా ప్రదర్శించు సంప్రదాయ మొకటి ఆంధ్రదేశ నర్తకులు అభివృద్ధికి తెచ్చినారు.

“దీరసమీరే యమునాతీరే వనతివనే వనమాలీ” అనే అష్టపది ఉంది. అభిసారికయైన రాధకు దూతిక చెప్పిన మాటలివి. దూతిక అభిపాయముతో ప్రదర్శనము ప్రారంభించ బడుతుంది. “దీరసమీరే యమునాతీరే -” అష్టపది పాడుతూ అందున్న అర్థమునకు సరిపోవు హస్తములను ప్రదర్శిస్తూ అర్థమును స్ఫురింపజేయుట ఆంగీకము. వెంటనే నర్తకి తానే నాయికయై చెలికత్తె చెప్పేమాటలకు రాధబాంధే అనందోత్సాహ వేగాది భావములను ప్రదర్శిస్తుంది. ఇది సాత్త్వికము. మళ్ళి చెలికత్తెగా “గోపీ పీన పయోధరమర్దన” అని పాడుతూ అర్థమును ముద్దాప్రాధాన్యమగు హస్తాభినయముతో ప్రదర్శించుతుంది. ఆ విమ్మట తిరిగి రాధగా చెలివనములు విన్నప్పటి ఆమె మనస్తత్వము (చింత, దైన్యం,

గృ మొదలైన పందారులను) సాత్త్విక ప్రాధాన్యముగా నర్తకి

ది. ఈ విధముగా వరుస వెంటిడి ఆంగీక సాత్త్వికాభి

వే సంప్రదాయము ఆంధ్రదేశమున కలదు

లోనే ప్రదర్శించుటాచారము.

రాగ, తహన, అభినయములను నృత్యరీతులుకూడ ఉన్నవి. పదముగాని కీర్తనగాని లేకుండా ఒక రాగమును మాత్రమే వీణపై నైజీకుడు వాయిస్తుంటే ఆధ్వని ననుసరించి అయో రసములను అభినయించుట, అట్లే తహనమునకునూ రసాభినయము ప్రదర్శించుట—వీటి స్వరూపము. ఈ అభినయమును అర్థమొనరించుకొని ఆనందించగలవారు చాల తక్కువగా ఉంటారు. కావున అస్థానములందే యీ విద్య ప్రదర్శన యోగ్యతను పొందింది.

చర్యకట్టు

సుమారు పది పదునైదుగురు శృంగనాదం, భేరి నాద్యములు నాయించేవారు; మరో పదిపదునైదుగురు సౌనాయి పాటకులు; వీరు ఈ చర్యకట్టు పద్ధతిలో పాల్గొంటారు. రావబాటకు రెండుప్రక్కలనూ యీ రెండు జట్టులూ ఎదురెదురుగా నిల్చి చొకపర్జములు వాయిస్తున్నప్పుడు శ్వేతాంబర దారిబులైన యేబది అరువదిమంది నర్తకిమణులు బారులు దీరి ఆ జట్టుల మధ్య నిలువబడి నాట్యాద్యుడు వేసే తాళమునకు అనుగుణముగా నాట్యమాడుతారు. సౌనాయి పాటకులు అతివిలంబిత లయలో పల్లవి వాయిస్తారు. శృంగ, భేరినాద్యముల జట్టు ఆలయంలో ప్రారంభించి పల్లవి ముగిసేలోగా త్రికాలమూ వాయించి జాగాకు వత్తురు. పట్టువరాండ్రు ఆ పల్లవి సాహిత్యమునకు ప్రధమమున ఆంగికాభి నయము ప్రదర్శించి ఆ విమ్మట తాళ లయానుసారము త్రికాలములలో పలికేవాద్య సంగీతము ప్రకారం సామూహిక నృత్యం అడితీర్చానించేవారు. ఈ పద్ధతిని చర్యకట్టు అంటారు. రెండుమూడు దశాబ్దాల క్రితంవరకూ వెంకటగిరి సంస్థానమునందు దేవుని తిరునాళ్ళలో తిరువీధుల ఊరేగింపు సమయమందు యీ నృత్యము ప్రదర్శించే ఆచారము ఉండేది.

మండూక భరతము

అనందగజపతి మహారాజుల కాలమున వ్రాయబడిన ఒక అపూర్వ రచనావిశేషమే మండూక భరతము. ఇందు ఆంగీక చరణముకాక మూడు చరణములున్నవి. మొదటి చరణములో వర్షాగమ సూచనము కలదు. మేఘావృతమైన ఆకాశమును చూచి వర్షము వడునని మండూకములు అనందమును వెలిబుచ్చుటను తెలుపు శబ్దముల కూర్పు ప్రధమచరణమున కలదు. రెండవచరణములో యం యూ మారుతమును తెలుపు శబ్దకట్టు, మూడవ చరణ

మున వర్షపు హోరును తెలుపు ధ్వనులు కూర్చారు. ప్రభువంద శబ్దములకు వివిధరకములైన “మందె ఆడవులు” ప్రదర్శిస్తారు. (మీగాళ్ళమీదకూర్చుండి ప్రదర్శించే ఆడవులకు మండి ఆడవు లంటారు) రెండవ చరణమునకు త్రమరములతో కూడిన నృత్యము. ఇది సుడులు తిరుగుతూ మారుతపు ఉద్భవమును తెలుపు విమిత్తం చేస్తారు. మూడవ చరణము హస్తాభినయముతో ప్రదర్శిస్తారు. ఆకాశమునుండి వెండితీగలవలె భూమి మీదకు వస్తు వర్షదారలను తెలుపుటకు వివిధరకముల హస్త చాలనములను యిందుకు ప్రదర్శిస్తారు. ఇది మండూక భరతము.

చక్కగా తాళంయల ననుసరించి యీ రచనను పాడుతూ నృత్యము చేసినచో మండూక మోష, వాయువేగము, వర్షపుహోరు మున్నగు దృశ్యములన్నియు కన్నులకు కట్టినట్లుండును. ఇదొక అనంద ప్రదమైన భరత విశేషము.

హరికథ

మునుపు అనుదినమూ ఆలయములో పూజానంతరము పురాణ శ్రవణకాలక్షేపము ఉండేది. సంస్కృతాంధ్ర సంగీత పండి తులగు వారు భారత భాగవతరామాయణాది పురాణేతిహాసములను గానంచేస్తూ అర్థమును ప్రజలకు సుబోధకమైన సులభ పదములతో విపులపరిచేవారు. వీరే పౌరాణికులు. పౌరాణికులు ఒకచోట కూర్చుండి యీ పురాణ పద్ధతిని వినిపించేవారు. మరికొంత కాల ముసకు యీ కాలక్షేపములను మరికొంత ఆకర్షణీయములుగా చేపేందుకు పౌరాణికులు నిలువబడి గాధలను రాగ తాళముక్త ముగా వ్యాఖ్యానించుట ప్రారంభించినారు. దీనికి కొంత నృత్యము కూడ జతపరచ బడేది. వినోదముకొరకు చిన్న చిన్న పిల్లకథలను చొప్పించి హాస్య రసమును కూడ పౌరాణికులు పోషిస్తూ యీ కాల క్షేపములకు ఒక కళాస్వరూప మేర్పరచినారు. ఇప్పుడి కాలక్షేపము లను హరికథలనీ, పౌరాణికులను హరిదాసులనీ అంటున్నారు. ఈ విధముగ హరికథా కాలక్షేపములను కళగా రూపొందించి ఆరా ధించినవారిలో ముఖ్యులు కీ. శే. శ్రీ సుదజ్ఞాధ ఆదిబిడ్డ నారా యణదాసుగారు. వీరు బహుభాషా పండితులు, సంగీత విద్వాం సులు, లయబ్రహ్మ, భరతాచార్యులు, గొప్పకవి. నారాయణదాసు గారికి తెలియని విద్యలేదు. తమ రచనలద్వారా హరికథా కాలక్షేప ములకు ఒక రమణీయమైన సంప్రదాయమును నిర్దవరి వీరు చరి తార్థులైనారు.

జానపద ఆరాధనా నృత్యములు

నృత్యకళ కొన్ని ప్రత్యేకపు తెగల వారికే అభ్యున్నతై పొందితీ ప్రకర్ష కనువైన కళగా రూపొంది ప్రతిభావంతులచే ప్రద ర్శింప బడుతూ వచ్చినందున యితర తరగతులకు చెందిన ప్రీ షురువులు పండుగ పబ్బములందొకచోట కూడి అనందముగా వినోదముగా ప్రొద్దు పుచ్చుట కొరకు తాముకూడ కొన్ని నృత్య ముల నేర్పరచుకొన్నారు. వీటినే జానపద నృత్యము లంటారు యీనృత్యము లెక్కువ కష్టమైనవి కావు. ప్రత్యేక సాధన అవస రముకాదు. ఎల్లరూ పాల్గొనుటకు వీలైన బహుసులభ పద్ధతిలో యివి ఏర్పాటైనవి. అందుకే పల్లెల్లోని ప్రతివారూ వీటిలో పాల్గొన గలుగుతున్నారు. గొబ్బి, కోలాటము, బకకమ్మలాట, చిరుతల భజన, తప్పెటగుంటు మున్నగునవి యీ పద్ధతిలోనివే.

గొబ్బి : ధనుర్మాసములో ఆంధ్రదేశమున బాలికలు వీధి గుచ్చముల ముందు చిత్ర విచిత్రములుగ ముగ్గులను వేసి అలంక రించి, గోధుమవిండి చిన్న కందుకముల పై ప్రమాణమున ముద్దలు చేసి, పసుపు కుంకుమలు, పువ్వుముతో వాటిని శృంగారించి, పూజించి, భూపదీపనై వేద్యాదికములు కావించి, రంగవల్లు లంద లంకార ప్రాయముగా వాటినుంచి, అందరూ కూడి చుట్టూ తిరు గుతూ పాటలను (వీటినే గొబ్బి పాటలంటారు.) పాడుతూ ఆడు తారు. ధనుర్మాస మంతనూ యీ గొబ్బిదేవత పూజతో బాలికలు గడుపుతారు. దీనికే గొబ్బియాట అనిపేరు.

బరకమ్మలాట : దేవీనవరాత్రిత్వన సమయమునందు బకకమ్మ పూజను ప్రీలు జరుపుతారు. ఈ ఆచారము తెలంగాణ ప్రాంతము నందున్నది. వివిధరంగులుగల పువ్వుములను గోవురా కారమున పేర్చి వీధిగుమ్మమును ముగ్గులతో నలంకరించి అచ్చట నుండి పువ్వు శిఖరమును పూజించి ప్రీలందరూ గుమిగూడి బక కమ్మ పాటలను పాడుతూ తాళముక్తముగ చప్పల్లు చరుస్తూ వల యాకారముగ తిరుగుతూ నృత్యమాడితారు. ఈ రీతిని తొణ్ణి దినములు దేవిని సేవించి ఆరాధించి పదవరోజున చల్ల పూజతో ముగిస్తారు. ఈరోజు ఉత్సాహము పేరేవులు మనిషి యెత్తునకూడ

పూజానంతరం పుష్పకవిమును నీటి వదలుతారు. ఇదొక విధ మయిన గౌరీదేవ్యారాధనగా పేర్కొన వచ్చును.

కోలాటకోపులు : కోలాటము వేయునప్పుడు వివిధ రకముల గతులకు చెందిన పాటలు పాడుతూ అందుకు తగిన విధముగా నృత్యమాడుటకు 'కోపు' అనిపేరు. కోలాట నృత్య మును శ్రీలు, పురుషులుకూడా చేస్తారు. కోలాట విద్యలో విశేషు లైనవారు తెలంగాణ ప్రాంతమునందలి కరీంనగర్ జిల్లాలో ఉన్నారు. వ్యవసాయపుత్తి యందున్న రైతుపురుషులు యీ కోలాటములందు పాల్గొంటారు దినమంతా కష్టించి చేలలోపనిచేసి సంద్యాసకు యింటికితేరి భోజనాదులు ముగిసిన ఏమ్మట వినో దించుటకు ప్రారంభించే ఆటలలోనిదే కోలాటము. సుమారు నలు ఐది యేడది రకముల కోపులను తెలిసినవారుకూడ కరీంనగర్ జిల్లాలో ఉన్నారు.

తప్పెలుగుండ్లు : గుండ్రముగా టిన్నురేకుతో చేయ బడిన చిన్నచిన్న కప్పెటలను మెడలందు దరించి పాడుతూ ఆ పాట నమనరించి తప్పెటల మీద తాళయగతులను ప్రదర్శిస్తూ వలాయాకారముగా తిరుగుతూ నృత్యమాడుతారు. పురుషులు మాత్రమే యీ నృత్యమున పాల్గొంటారు. అమ్మవారి కొలుపు లందు ముఖ్యముగా ఈ తీరు నృత్యములు కనిపిస్తవి. వీరు నిశాం జిల్లా యందెక్కువగా ఉన్నారు.

బోగూట : తెలంగాణప్రాంతములో హరిజనుల తెగవారి యందు బోగువారిను ఒక నర్తకులగా వారున్నారు. దిప్పుల వాడ్యము నారాజును చేసుకొని వారు నృత్యమాడుతారు. ఈ కాట వారిలో ఎవరైనను మరణించినచో శ్మశాన వాటికకు తీసుకుపోతూ బోగూట నాడుట పరిపాటి. వీరి నృత్యములన్నిటి లోనూ పిందోత్పత్తి క్రమమును తెలుపు నృత్యములు ప్రత్యేక పరి గణనీయములు. జీవురుమాతృగర్భమున బిందురూపమున ప్రవేశించి నది మొదలు వివిధ మానక్రమమున పిండము పెరుగువిధానము, ప్రసవము, అటుపై జీవితమునందలి వివిధ ఘట్టములు బోగువారు నృత్యరూపమున ప్రదర్శిస్తారు. ఇట్టి క్రమమే మనకు గొల్లకూపము నందుకూడ కావవచ్చును.

గొనాట్యము : ఆంధ్రదేశమున వీరశైవము విరివిగా కాలమునందు అలయములందు చేపదాసల వత్తులు తాండవ పద్ధతికి చెంది వీరా

వేశము కలిగించు నాట్యమునుకూడ చేసేవారు. వీరరస ప్రధానము లగు రచనలనూ 'విద్యములను' వదువుతూ వీరొకచేత విద్యమును మరొకచేత దాటును దరించి నృత్యమాడేవారు. దీనికే వీరనాట్య మన్నారు. ఈ నాట్యము యద్దనాట్యములను బొలిపుంటుంది.

వీరులకొలుపు : ముఖ్యముగా పల్నాటి యద్దమున వీర స్వర్గములంకిరించిన ఆంధ్రమోదుల సుస్మరణార్థము యీ వీరుల కొలుపు ప్రారంభమైనది. ఇందులో ప్రదర్శించబడే ఆరాధనానృత్య ములుకూడ తాండవపద్ధతికి చెందిపట్టివే. కార్యమపూడి. మాచెర్ల, గుంటాల మున్నగుచోట్ల పల్నాటి కాలాకాలో ఈ వీరులకొలుపు లీనాటికి ప్రతియేటా జరుగుతుంటాయి.

సేవ : ఇత్తడిరేకులతో చేసిన పెద్ద పెద్ద తాళములను చేత దరించి సింహాచల నృసింహస్వామిని కీర్తిస్తూ నెమలికుంచి యను చేపట్టి నాయకుడు 'నాయు' చెప్పుకుంటే అందరు కలిసి పాడుతూ వలయాకారముగా తిరుగుటా చేసే నృత్యం, సేవ దీనినే సింహాద్రి అప్పన్న సేవ అంటారు.

"హరి హరీ నారాయణాదినారాయణో"

కరుణించి మమ్మేలు కమలలోచనుడా" అనునది ఈ సేవలో చెప్పబడే 'నాయం' పద్ధతిలోనిదే

గొంగులు : దేవీనవరాత్రములందుగాని, అమ్మవారి జాతర లోం పంచశిరస్సుల నాగుతోడను, రంగురంగుల వస్త్రములతోడను అలంకరింపబడిన కిరీటములను శింషుపై ధరించి దిప్పుల వాడ్య మును అనుసరించి చేసే తీర్థరస ప్రధానమైన నాట్యములనే గరగ నృత్యము అంటారు

ఇవన్నీ జాననవ నృత్యములలోని ఆరాధనా విధానములను తెలుపు రీతులు.

అశ్వస్యస్యము : ఆశ్వనృత్యము గుంటూరు జిల్లాలో ఎక్కువ ప్రచారము కలదు. పల్లెప్రజలకు ఈ నృత్యపద్ధతి ఉత్సాహ ప్రదమైన వినోదము. గుర్రముల బొమ్మలను తయారుచేసి వాటికి మెరుపురంగులను పూసి చిత్రించి, అబొమ్మ గుర్రములమీద స్వారి చేస్తున్నట్లు తోచుటకు అబొమ్మలోనుండి నడుము భాగమువద్ద నుండేది క్రంతద్వారా పైకి వచ్చి నర్తకులు శ్రీ పురుష వేషధారులై ప్రేమగాధను నృత్యమాడుట దక్షిణదేశంలో ఒక వివోదకళగా ప్రచారములో నున్నది. ఆంధ్రప్రాంతమున సజీవమైన గుర్రంరేకన:

నాటకమాదిస్తారు. తాళంయం ననుసరించి ముక్తాయంపులను సైతము తాళంతో పలికించు విధముగా గుర్రములకు కీక్షణ గరిపి, ఆ గుర్రముల ముంకాళ్ళకు గజ్జలు కట్టి, గుర్రములను కనువిందుగా సరింకరించి, ప్రక్కన వర్తకి అడుతున్నప్పుడు నటులు పాడుతున్నప్పుడు వాద్య సంగీతము ననుసరించి గుర్రములచే నృత్యము చేయిస్తారు. ఈ నృత్యములను వివాహసమయములందైనను ఇతర ఉత్సవ వేళల యం దైనను వివాదమునకుగాను ఏర్పాటు చేయుట అలవాటు. వల్లెలలో ప్రతి మోతుబరి రైతునకూ యిటువంటి అటగుర్రము ఉంటుంది. జానపదులందీ గుర్రపు అటపట్లగల ఉత్సాహము పెండు.

బుర్రకథ లేదా జంగముకథ : ఇది నాటకమేక సాంప్రదాయములోని యొక అతిముఖ్యమైన శాఖ. ఈ పాటకునా తంబురను చేతబాని వేలికి తగిలించబడియున్న కంచు కడియాలతో తాళము వేయటం, ఇరు ప్రక్రియల నున్నవారు గుమ్మటలు వాయింతురు ఎంతపాదగా ఎల్లాటి వీరకథ, బొమ్మలికథ, చాలాగమ్మకథ, మొదలైన కథలను గానముచేయుచు మధ్య మధ్య రసతాపముల పోషించుటకుగాను నాటకమాడుచు కథను చెప్పుదురు. ఇది ఒక ప్రచారకళ. — సాధారణముగా కోస్తాజిల్లాలలో జంగము వారును, హైదరాబాదులో పిచ్చగుంట్లవారు ఈ కథలను చెప్పుదురు. ఈ పాట పాడునప్పుడు ప్రతిపాటను చివరను తంచాన అనుమాటల పాదీ ముగించుటచే దీనికి తంచానపాట అనిపాడ పేరుగలదు. ఇది ఒక అతిప్రాచీనమైనకళ. — నేటికాలమున ఈ విద్య గొప్ప ప్రచార పాదనిముగా సువయోగపడుచున్నది. అనేక రాజకీయ పార్టీలకు చెందినవారు, చిద్యాపాతులుగూడ, ఈ బుర్ర కథలను తమ ప్రచారమునకుపయోగించు చున్నారు ఈ బుర్రకథలెంత ప్రజారంజితమగు విద్యగా తయారైనదనగా — ఒక్కొక్క సమయమందు కొందరు ప్రఖ్యాత కథకులు చెప్పు కథలను వినుటకు వేలకొంది జనము గుంపుగూడి విని యానందించుచున్నారు.

జముకుల కథ : కుంచము అకారము గలిగి అడుగు తాగముతో కప్పబడి దాని మధ్యనుండి యొక వరమును విగించి తోవలివై పునకు లాగి, దాని చివరను ఒక కర్రముక్కు ముడివైచి ఆ కర్రముక్కును ఒకచేతితో విగించి పట్టుకొని శృతి బద్ధముగా దానిని లాగుచు రెండవచేతితో ఆ నుముపై తాళ గతులను పలికించుచు వీరగాధలను పాడుచు చారిమువ్వలను పలికించుచు నవరసంబు లొలుకునట్లు నాటకమాడువారే జముకుల కథకులు. అటుల వారు వాయించు వాద్యములకే జముకులనిపేరు.

పాండవులవారు: హైదరాబాదు ప్రాంతములందు పాండవుల వారసు నొక తెగవారున్నారు. వీరి ప్రీతి, వచ్చబొట్లు పొడి; ద్రవ్యార్జన చేయుదురు. పురుషులు పంచపాండవులకు సంబంధించిన భారతగాధను గానముచేయుదురు. వీరు పంచపాండవ వరకు సంబంధించిన వారట, గనుక వారు పాండవులకు సంబంధించిన కథలు తప్ప, ఇతర కథలను గానముచేయరు.

సయ్యాంవారి మార్కండేయ పురాణం

మార్కండేయ మహర్షి 'పద్మసారీ'లయొక్క మూలపురుషుడు. ఆ మహావీయుని జీవితమును వర్ణించునట్టి గానమున సయ్యాంవారు చేయుదురు.

సయ్యాంవారు పద్మసారీలపై ఆధారపడి జీవించే ఒక ప్రత్యేక తెగ. వీరు అరణ్య ప్రాంతములందు నివసించుచూ సంచక్రరము, కొకసారి వల్లెలకు పెద్దజములగు వచ్చి ప్రతిపద్మసారీ కుటుంబమునకు అతిథులుగా నుండి సెప్పుదురు. వీరు పద్మసారీలయొద్ద తన యితరులయొద్ద భోజనము చేయరు; యాచించరు. మద్దెలలు, నగరాఁ, మొదలైన వాఙ్మములు సహాయముతో మార్కండేయ పురాణము గానము చేయుదురు.

రొంజాల వాయిద్యము

రొంజాలవారు పల్లెప్రాంతములపై యాధారపడినట్టి యొక తెగవారు. వీరు రొంజాల అను వాయిద్యముల సహాయమున విళకర్మ పురాణము గానము చేయుదురు. వీరునూ సయ్యాంవారివం వారే.

ఆటవికుల నృత్యము

ఆంధ్రదేశపు అరణ్యాలలో నివసించే కొయలు, చెంబుల గొండులు, ముగలీలు, గడబలు మొదలైనవారు చేసే నృత్యాల ముఖ్యంగా మూడు విధాలుగా విభజింపవచ్చును—

ఆరాధనా నృత్యాలు, వివాదనృత్యాలు, ఋతువుల నృత్యాలయినవన్నీ బృందనృత్యములే. ఇందు అనేకమంది ప్రీతి, పురుష, పాల్గొందురు. కొన్ని కొన్ని నృత్యములందు ప్రత్యేక పురుషులు, ప్రీతి వేరువేరుగా చేయుదురు. మరికొన్ని పురుషులు కలిసి పాల్గొందురు.

అటవికులనిత్య జీవితములో నృత్యమొక భాగము, ప్రతి ముతువులో చెయ్యటకు వీరికి వేరువేరు నృత్యాలున్నవి. శిశువు వుద యించినప్పుడు నృత్యము, బారసాల సమయమందు నృత్యము, సదూవరులు ఒకరినొకరు ఎన్నుకొనునప్పుడు నృత్యము, ప్రణయ కుందు నృత్యము, జీవయాత్ర చాలించి అంత్యక్రియలు జరుగు సమయమందులో నృత్యము. వరినారు నాటకము నృత్యము. ఆరంభములో పొలము దున్నునప్పుడు నృత్యము, పంటలు బాగుగా పండుటకు నృత్యము. కోతల సమయములో నృత్యము, కోతలైన పరువాత సంవత్సరకష్టపరితమల నిల్లు చేర్చుకొనుటకు నృత్యము. శిథిలాలైన వచ్చినప్పుడు వారి వినోదార్థము నృత్యము. సాగ పంపుటకు నృత్యము. ఇలా వారి జీవితమంతా వివిధ నృత్యములతో కూడిన ఒక నృత్యకావ్యము గా గడిచిపోతుంది.

మనదేశంలో అతిపూరాతనమైన తెగలకు చెందినవారు కోండులు వీరు చేయు నృత్యములన్నింటిలోను 'శిశునృత్యము' ముఖ్యమైనది. ఈ నృత్యమును వీరు వర్ష ఋతువు ఆరంభంలో పంటలు బాగుగా పండుటకుగాను చేయుదురు.

ఇవివరంగానే, కోయలు, చెంచులు వారియొక్క అనేక నృత్యములున్నవి.

ము గి ం పు

ఆంధ్రదేశము అర్ధచంద్రాకారముగనుండి సునీర్ఘమైన నమ్రద్ర నదు కలిగినట్టి అతి విశాలమైన దేశము నేటికాలములో రాజకీయ రాజావరము వనునరించి రాష్ట్రములు విభజింపబడిననూ పూర్వకాల కుందు ఒకటే దేశము మొదలు దక్షిణమున రామేశ్వరమువరకును పుట్టి పై తూర్పు దిక్కులతోను ఆంధ్రులు సాంస్కృతిక బాంధవ్యములు గలిగి యుండిరి. ఈ ప్రాంతములన్నిటియందునూ ఒకేవిధమైన ఆధ్యాత్మిక చింతన, ఆరాధనాక్రమము, లలితకళలు పెంపు కింది ప్రచారములోనికి వచ్చినవి. తెలుగుదేశము సువిశాలమైన వదేశమగుటచే అనేక మండలములందు అనేక ఆస్థానములందు రాష్ర్టముకంటే అయినను ఆయా ప్రభువుల కళాభిరుచులను, ప్రజల అదరణము ననుసరించి నృత్య సంగీతములు అభివృద్ధి చెంది

మనకే అందరకునూ ఆధారమైన శాస్త్ర మొక్కటియే అయి

సంతముల ననుసరించి వేరువేరు సాంప్రదాయములు

దేశమునకంతకును ఒకే సాంప్రదాయము

మనకు తోచిననూ, అనేక శాస్త్రోప

శాఖలుగ నృత్యకళ, నృత్య, నృత్య, అభినయముల లోతులను సంపూర్ణంగా తరచిచూచి అందరి రత్నరాసులను ఈ వివిధ సాంప్రదాయములు కళాకారులు మనకు అందించిరి. ఇట్టి కళాభివృద్ధి మన కెంతయో లాభకరమైనదని పేర్కొనవచ్చును. ఇట్టి అభివృద్ధి వల్లనే భారత దేశమందలి శాస్త్రీయ సాంప్రదాయములన్నింటియందు నృత్యనృత్య అభినయములయందు మనకళయే పరిపూర్ణ వికాసము చెందినదని చెప్పవచ్చును. ఇట్టియపూర్వకళాసంపదము మనపూర్వులు కాలవాహనుల కాలమునుండి అభివృద్ధి పరచి మనకు అందించిరి, గానీ దురదృష్టవశాత్తు సుమారు కి. 4 దశాబ్దములనుండి రాజకీయ, ఆర్థిక, సాంఘిక సంబంధములు కారణములవల్ల శాస్త్రీయ కళలపై ప్రజలకు అదరణ తగ్గినది. వేదానీయ నృత్యకళారాధనను మాని గృహస్థ ఆశ్రమములను స్వీకరించిరి. బోషించు కళాసాసకులు కరువైన నానాటికి మన కళలు క్షీణించిపోవుచున్నవి. శాస్త్రము, సాంప్రదాయముల నెఱిగిన నాట్యాచార్యులందరూ వయోవృద్ధులుగ నున్నారు. ఎన్నియో అపూర్వ నృత్యగీతుల నెఱిగిన నర్తకి మణులు, నాట్యాచార్యులు పరమపదించిరి. ఆ నృత్యములన్నియూ మనకు లేవు. మిగిలి మిన్న ఈ వృద్ధకళారాధకులుగూడ అంతరించుటకు పూర్వమే ఆంధ్రదేశమునందలి కళారాధకులు, ప్రభుత్వమువారు మేల్కొని ఆ కళలను వారితోనే అంతరించు కుందునట్లు తగు ఏర్పాట్లు చేయవలయును.

మన పొరుగురాష్ట్రము ఒరిస్సాయందు తమదేశీయకళల అభివృద్ధికి యువకళాకారులు, కళారాధకులకు ఆ ప్రభుత్వ మొనగరుచున్న బోషణ, ప్రోత్సాహము కళల ప్రచారమునకు వారు చేసిన ఏర్పాట్లు మరలారునందలి కథకకీమొక్క అభివృద్ధికి మలయాళ దేశీయులు శ్రీ వల్లదోర్మమహాయులు అనునరించిన విధానములు తెలుసుకొనుటవల్ల ఎంతో లాభము చేకూరగలదు.

కళాసేవ యందు ఉత్సాహము గలవారు యువకులు కళారాధనకు పూనుకొని దేశము నాలుగుమూలలా పోయి మన కళలయొక్క వివిధరూపముల తెలిసికొని వారి నభ్యసించి తాము నేర్చిన విద్యను దేశములో ప్రచారము చేయుటవల్ల నెంతయో ప్రయోజనముందును. వారు పూర్వపు అదర్శములతో మాతన వికాసములతో ఆంధ్రుల కొన్నత్యమును తెలుపు కళాసాంప్రదాయమును అభివృద్ధి పఱచి మరల వింకొకసారి తెలుగువారు సాటివారిలో మేటివారని ప్రపంచమునకు చాటగలరని యానింతము.

ఆంధ్ర దేశములోని ఆరియాల్లో, భరతనాట్యము
భాగవతములందు ప్రదర్శించే వృత్తవిన్యాసములు
వా ని ని వ ర ము లు

1

2

3

పుష్పాంజలి : వర్తకి ఆలయమందు స్వామివన్నిదిని గాని, నది మధ్యమందుగాని నిలిచి, అంజలి మణించి పుష్పములు గొని, నమస్కారమునందుండి (నమనః - రెండుపాదముల బొటనవ్రేళ్ళ గోడులు నమముగా నుండునట్లు నిలబడి) నమస్కరించి గర్భియుండి, దే. తలపైగాని, నభపైగాని ప్రోతగీతములు, పండిన గీతములు పఠించి పుష్పము లర్పించుట పుష్పాంజలి అనబడును. ఇది నాట్యరంగములో చేయబడును. ఇట్లు పుష్పములు పంపింపించిన పిదప-తాళయాత్రితమై మృదంగ జతులతోగూడిన నృత్యము ప్రదర్శింపబడును. ఆ నృత్యమే అద్ది, మొహరయనియు, అలరింపు-అనియు పిలువదు. ఆలయాల్లో పుష్పాంజలి నమస్కరణను నాటక రంగములోగాని, ఆరభిరాగములోగాని స్వామి ప్రీత్యర్థము చూపింపబడును. తరువాత మేళప్రాప్తి జేయబడును.

మేళప్రాప్తి : అన్ని వాద్యములను-తంత్రి, వంజి, గారి, లోహ వాద్యములను ఒకేసారి క్రుతిపక్కముగా 'ఒ.'కారవదము వెలువడునట్లు పూరించుట మేళప్రాప్తి లేక మేళము కట్టబడును.

అద్ది, మొహర : ఖండగతిలో, నాటకరంగములో కొన్ని మృదంగ శబ్దములను - "తాం, తాలై, లై, జగ, దత్తా" చేర్చి పాడుతూ, ఆ శబ్దములు మృదంగముపై పఠించుటగా, తాళగతిని, రయను అనుసరించి నేత్రములు, మెది, తల, హస్తములు, పాదములు, విన్యాసము చేయుటకు 'అద్ది' అందురు. 'అద్ది' అనగ నృత్యములో అర్థముగ మెదను కవిలించుట.

ఈ విధముగా కొన్ని విన్యాసములు ముగిసిన పిదప మృదంగముపై కొన్ని ముక్తాయువులు పఠించి వానిని అంగ విన్యాసము ప్రదర్శించి ముగించుట 'మొహర' అనబడును. 'మొహర' అనునది హిందూస్థానీ పదము, దీనికి దేశీయ పదజాలములో ముందు తీర్మానములేక ముగింపు అందును. జరిగాని గతిగాని అంత మందు ఒక విన్యాసము కుడిచేత ప్రారంభించి, యెడమ చేతితో కూడ ప్రదర్శించి, మరల కుడిచేతితో ప్రదర్శించిన ముగింపు అగును. (ఒక విన్యాసము మూడుసార్లు చేయబడును.)

అద్దికి 'కంఠభరణ'మని మరొక పేరు గలదు. దక్షిణదేశములో 'మెయ్' - "తో" దైవంగళ"మని పిలువదు.

చూర్ణిక : వివిధదేవతలపై సుస్కృతములో ప్రోక్త భావములో రచింపబడిన సంగీత రచనలు చూర్ణికలనబడును.

కవుతం : బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర, వినాయక, లక్ష్మి, వర నృతి మొదలైన దేవతలపై: నృత్యమాకుటకు అనుకూలమైన విధముగా మృదంగ జతులతో చేర్చి, వ్రాయబడిన ప్రత్యేక ఆరాధన నృత్య రచనలు కవుతములు. ఈ రచనలు బ్రహ్మ, రుద్ర, వినాయక, లక్ష్మి మొదలైన పురుషతాళములందు రచింపబడినట్టివి. ఈ నృత్యములు ప్రత్యేకముగా ఆలయములందు, ఆరాధన సమయములందు ప్రదర్శింపబడును. పతి పుతిము నాటక రంగములు కల్గియుండును.

- (1) తాళముయొక్క స్వరూపమును తెల్పు శబ్దములు.
- (2) తాళవిన్యాస జాతి.
- (3) కవుతము.
- (4) ఐదు జాతులతో గల విన్యాసముల తీర్మానములు.

'నవసంధి' లేక 'బలిహరణ' నాట్యములు : ఆలయాల్లో పర్వదినములందు అష్టదిక్పాలకారాధనలో దిక్పాలకుల ప్రీత్యర్థములు ప్రదర్శించే ప్రత్యేక నృత్యములు 'నవసంధి' నాట్యములు.

ఇవియును రంగప్రదీప, తురంగరీతి, హంసనాద, హంసరీతి మొదలైన పురుషతాళములందు ప్రదర్శింపబడును.

సప్తలాస్యములు : ఆలయాల్లో ప్రదర్శించే ఖర్చి, దేశ, పేరిణి, ప్రేరిణి, మందలి, దంకిక, కంక - నృత్యములు సప్తలాస్యము లనబడును. ఇందుల "పేరిణి" - నేటికాలములో భరతనాట్యమునే చేయుటో ప్రచారముచున్న నట్లువచ్చే ప్రవర్తన క్రమమునకును చూత్యక.

నట్టువస్త్రము : తీల మాత్రము నాట్యముచేసే నృత్య సంప్రదాయము స్థాపకము. ఇదే దేవదాసీల సంప్రదాయము.

నాట్యమేళము : పురుషులు మాత్రము నాట్యము చేసే నృత్యపద్ధతి నాట్యమేళము. దీనినే భాగవతమేళమని గూడా అందురు.

చిన్నమేళము : నృత్యములో వాయించే (క్రుతి, ముఖ విణ, మృదంగము, తాళములు) వాద్యబృందము చిన్నమేళ మనబడును.

పెద్దమేళము : దోలు, పన్నాయి, తాళి, కనమే పెద్ద మేళము.

కేళిక : అలయలో కళ్యాణమంటనమువద్ద స్వామి కొలువైయుండిగా నర్తకి సత్వే నృత్య విమోచము కేశిక అనబడును.

యక్షగానము : యక్షులు ఆంధ్రదేశమునకు జెందిన ఒక అతి ప్రాచీన తెగవారు. వారిని 'జక్కుల' వాచిగూడా పిలువరు. వారి ప్రత్యేక నృత్య సంప్రదాయమే యక్షగానము లేక జక్కుల రాగ వతము. ఇది దేశ సంప్రదాయ విద్య.

కురవంజి, చెంచునాటకములు : కురవలు, చెంచు వారు, అటవిక తెగలకు జెందినవారు. వాటి నృత్య విద్యలే కురవంజి లనబడును ఇవియును దేశీ కళలే.

తైవారము : తైవార గీతములు ముఖ్యముగా రాజాల దర్బారులకు ప్రతిభులను స్తుతించుచు వాచియొక్క గౌరవాన్ని గానము యొక్క పట్టి రచనలు.

ఈ రచనలు యక్షగానములందు, వీధి రాగవతములందు గూడ దర్బారు నృత్యముల దుఃఖానికి బలపడుచున్నవి. ఇవి రాజా పాత్ర ప్రఖ్యాతిని చదుపుదురు.

ధనశము : ఇదియొక బృందాన విశేషము. నృత్య నాటకము నందలి యొక పాత్రను కీర్తించుటకు వాడబడుచున్నది. ప్రారంభముగా ఒక పాటకు ఆరంభించినా ఆతరువాత మేళమువారిందరునూ కలిసి పాడుదురు.

ఏల : రాజాని, దేవతామూర్తిగాని నౌకా విహారమునకు గాని, వన విహారమునకుగాని, వెళ్ళినప్పుడు — ఊయెల ముగు తున్నప్పుడు పాడబడే విమోచ సంగీత రచన. ఇదియొక అలాప ముగా నుండి అటుపై తాళయ బద్ధముగా పాడబడును.

దరువు : రాగవతములందు అతిముఖ్యమైనట్టి సంగీతము దరువు. దరువులేని రాగవతమే లేదు. ఒక భావమును అనేక విధ ముగా సంవారము చేయుటకు అనువైన తీరున, అభినయము ప్రదర్శించుటకు అనుకూలించు విధమున పదములూర్పి ఏర్పరుచ బడిన సంగీత నృత్యము దరువు. ఇదియే పూర్వముప్రవాస చునబడేది — ఒకే చరణమును అనేక భావములు వ్యక్తపడుతీరున,

పర్యాయములు పాడుదురు. గమక దరువులో తాళంబు

నివ భంగుల ప్రదర్శించుటకు వీలుండును. రాగ మును నమపించును.

శబ్దము : దైవవరమైన వర్ణాగీతము, మృదంగ శబ్ద ములతో మిళితమై, నృత్యమునకు అనువైయుండునట్టి రచన శబ్దము. శబ్దము కవులము ఒకే విధముగానున్ననూ కవులములు ఆయా దేవతలకు సంబంధించిన ప్రత్యేక తాళములందు రచింప బడును. శబ్దములు సాధారణముగా సంగీతమందు వాడే తాళము లందు రచన జేయబడును. కవులములందు సాహిత్యమునకు అధి నయము ప్రాముఖ్యత వహించదు. శబ్దములందు సాహిత్యమునకు అంగిక ప్రాధాన్యత గల్గిన నృత్యముండును.

ఇవి యెక్కువగా మిశ్రవాపు తాళమందు, కాంభోజి రాగ ముందు రచింపబడి గానము చేయబడుచున్నవి.

సలాము జతులు : రాజాలను జమీందారులను స్తుతించుచూ దక్షిణాంధ్రమైన మృదంగ శబ్దమిళితమైన నృత్యగీతము. రాజదర్బారులకు నాటకమున పప్పుడు నర్తకులు ఆయా ప్రభువు లకు జోహదూర్పించుటకుగాని ఈ రచనలు జేయబడినవి. ఈ రచనలు చతురశ్ర, త్రిశ్ర, మిశ్ర, భుజ, సక్తీర్త ఈ ఐదుకాతులందు యేదో ఒక తీర్పు వుండును అంత్యపాస గల్గిన సుందర రచన ప్రతి గీతము "సలా" లేక "సలా సలా" అనునాటలచే ముగి యునుగాన పీఠిక సలాము జతులని పేరు వచ్చినది. ఈ రచనలు విహారాష్ట్ర ప్రభువులు దక్షిణాదిని పరిపాలన ప్రారంభించిన తరు వాత అభివృద్ధి జెందినవి. యీ రచనల దు మహమ్మదీయ ప్రభా వము గాన్పించుచున్నది. శబ్దములు, కవులములు, సలాము జతులు, దరువులాడునప్పుడు రక్తిగాను అందుజేర్చి నర్తనచారు క్రమ మును మన రాగవత నర్తకులు పెంపొందించారు.

జక్కిణి : ఇదియును శబ్దమువలె ప్రభువుల లేక దేవతల స్తోత్రములు, మృదంగ జతులతో మిళితముజేసి రూపొందించ బడిన సంగీత రచన. ఇందలి ఆదపు విశ్యాసమునకు, శబ్దములో అటకు కొంతభేదమున్నది. ఇందు సాహిత్య రాగము తక్కువై నృత్యము యెక్కువగా నుండును. శబ్దములందు నృత్యము తక్కు వగా నుండి సాహిత్యమునకు అభినయము విరివిగా నుండును. ఈ రచనలు యెక్కువగా విజయనగర గణపతి రాజాలపైనున్నవి. అందు సప్తతాళ జక్కిణి ప్రఖ్యాతి గాంచినది.

త్రిభంగి : మూడుపాదములు గల్గినట్టి సంగీత రచన, నృత్యనాటకములో రసనర్తర ముద్దమును ప్రదర్శించ వలసినప్పుడు పూర్వము వాడబడిన విశేషరచన.

అర్థచంద్రిక : స్వర్ణ నాటకములోని వివిధ ఘట్టములను కలుపుటకును, అతిసులభమైన ఈ రచనాపద్ధతిని వివిధముగాను, హరికథ లండువయోగించెడి "కౌశిక" ఈ రచనయొక్క రూపాంతరమున పేర్కొన వచ్చును.

హెచ్చరిక : దేవతలుగాని, ప్రభువులుగాని, ఉత్పవనము యందు ఊరేగింపులందు వెళ్ళినప్పుడు పాదబిడే సంగీత విశేషము.

పదము : శృంగారము ప్రధానరసముగా గల్గి నాయక వాయకులు ప్రణయ, విరహ వియోగ పర్వసంతో కూడియుండి అభినయమునకు అనుకూలముగా నుండునట్టి రచన, పదము.

పక్షకేళిక : పదాభినయమే ప్రాధాన్యముగాగల స్వర్ణ క్రమము పదకేళిక యనబడును.

పదదరువు : పదములందు ప్రత్యేకంగా రసభావముల ప్రదర్శించు విధాన అభినయము చేయబడును. అందు స్వత్తముల దరువు, పదదరువునందు వివిధ సవరుల ప్రదర్శనము జేయబడు ప్రదర్శించే అభినయముతోపాటు స్వత్తముగూడా నుండును. ఒక్కొక్కరాజము ప్రదర్శించబడు అంక, సాత్విక ప్రాధాన్యత గల్గినట్టి అభినయము; అటుపై దానిలో అనుకూలమైన తీరున అరవుల స్వత్తము ప్రదర్శించబడు పద దరువునందు విశేషం

సువ్యాఖ్య, శోభనము : వివాహముతోనైన నందొమ్మిది లందు ముఖ్యముగా జరిగే పాదబిడే అభినయమైన పాటలు. సువ్యాఖ్య ముఖ్యముగా యక్షగానము లందు వివాహమును దెల్పునట్టి నందర్పములందు పాడుదురు. శోభనము, వివాహసంతరమున నాయక వాయకుల ప్రదర్శన సమావేశములందు వాడుదురు.

జోల : కదానాయకుడు నిద్రించినప్పుడు, పుత్రోత్పవనము సూచనగా ఈ గీతము, గానము చేయబడును.

సువ్యాఖ్య, శోభనము జోల, ఏల : ఈ రచనలు శృంగార రసోత్పత్తికి కారణభూతమైన నన్నివేళములందు గానము చేయబడును.

ద్వీపద : దేశ పద్ధతి జెందిన యొక ప్రత్యేక సంగీత రచన. ఇది బహు సులభమైన అదరికి గానము చేయుటకు అందు బాటులో నుండును. ఈ రచన బండిగతిలో నుండును. యక్షగాన, భాగవతములందు కథనునదిపు నమయములందు ఈ రచనాక్రమము విరివిగా ఉపయోగించ బడినది. యక్షగాన వర్తకులు ఈ రచన

పాగినప్పుడు వివిధ ప్రత్యేకముగా ఈ రచన యక్షగానములకై వుట్టి నదా ఆవిసించును

ఈ ద్వీపద అంతముందు దరువువలె పాడుచూ వర్తనము నల్పుట ద్వీపదార్థమునందును

కందము, సీసము : ఈ రెండును ఆ ద్రవ్యేక కవిత్వా రీతులకు జెందిన రెండు ప్రత్యేక రచనా పద్ధతులు. కందము అన్నింటి కంటెను చిన్నది. సీసము పెద్దది

ఈ రచనలు ప్రాసంభములందు పద్యముగా పాడి ముగింపు లందు కలుపులుగా అడిన కందాము; సీసార్థము అనుబడును. ఈ రచనలు యెక్కువగా కదాంబులు, యక్షగానములందు గాంభీర్యము.

స్వత్తము, చాపకమాల, ఉత్పలమాల, మత్తకోకిల, కాథాము, మత్తము, మెలలెనది, ఈ కావ్యరీతులన్నియు నాటకము లో ఒక్కొక్క ప్రత్యేక నన్నివేళములలో రసపోషణకుగాను ఉపయోగించబడును.

మన్నెరోపాల : బసవసంప్రదాయము దు ముఖముగా వునయో గించునట్టి ప్రత్యేక స్వత్తము పురచామరము మున్నగును చెలుకు విల్లునువేత దరిగి, చిలులు, కోయలలు, తుమ్మెరలు, మలయ నూరుకము వెంటనాగా, గాచిలున్నట్టి స్వారిజేయుచూ రంగవల్లము ప్రశంసించు పదము ఈ స్వత్తము. దు ముఖముగా నర్తించ బడి యున్నది. ఈ రచన చక్కని సంగీతము కూర్చుతో పాడినప్పుడు పీటలు యుద్ధముకి పెట్టినప్పుడు పాదబిడే గీతమువలె నుండును మతీయు విజయోత్సాహము గలిగించును. ప్రతిస్వత్తము దరువు అదితో ముగించబడుచున్నది.

సొల్లుకట్టు : మృదంగ వరునలు ప్రత్యేకంగా రాగము లలో పాడుట.

నెలకట్టు : ఇది స్వత్తమునకు చెందిన ప్రత్యేక రచన. ఒక వల్లవిని స్వత్తమును నప్పుడు నర్తకుడు విచిత్రములైన అరవులను—స్వరము, మృదంగముయొక్క శబ్దములను అనుసరించి ప్రదర్శించుట నెలకట్టు అనబడును.

అయిత్తము : పాటకప్పేరియందు రాగాలసవలె స్వత్తా రంభమునందు గూడా రాగముయొక్క చాయలు తెలియునట్లు గులు గానము జేయుచుండగా, అయిత్తము రాగాగ్ర దృష్టి, గీర్ణ, హస్త, పాదముల విన్యాసము

కొనుగోలు : వర్తక స్మృతమాడునప్పుడు ఒక ప్రత్యేక శాగములో వ్యవహరింపబడుచున్న ఒకకాళమునందునున్న వల్లవిని పొరుగుననున్న వనము లోచివనిదాన మృదంగా శబ్దములను అప్పటి కప్పుడు జతులుగ నల్లి పాడి తీర్మానించుట, అట్టి జతులకు వర్తక నాట్యమాడుట 'కొనుగోలు' అట అందురు. ఇది మనోధర్మపు అట. ఎందుకంటే ప్రజలునుండినగాని, కళాకారులు ఈ అట ప్రవర్తించరు. గాన వేటికాలములో ఈ అట అప్పుడుగా జూచుచున్నాము. వర్తక. నటులు. మార్దంగీకుడు తమ తమ వాందితీ ప్రతిభను వెల్లడి చేసుకొనుటకు చక్కని అవకాశము గల్గినట్టిది కొనుగోలు స్మృతము.

చిట్ట : 'కొనుగోలు' మనోధర్మపు అటకు సంబంధించి వది. చిట్టలు ముందుగా వర్తక, ఆచార్యుడు, మార్దంగీకుడు ఈ ముగ్గురు కలిసి చక్కగా అభ్యాసముజేసి విదవ స్మృత స్మృత్యులు లండు ప్రదర్శించు కట్ట కడములు. తీర్మానములు. ఇదియును ఆకలయ బద్ధమైన మృదంగ జతుల కూర్పు.

గతి : నమగతి, విషమగతి అని వదక రెండు విధములు. రెండు అక్షరముల వదక గల్గినట్టిది నమగతి. మూడు అక్షరముల వదక గల్గినట్టిది విషమగతి. రెండు పెట్టి తాగించ శేషము లేనట్టిది నమగతి. శేషముండిన విషమగతి అనబడును.

జాతి : చతురశ్ర, త్రిశ్ర, ఐంద, మిశ్ర, సంకీర్ణ. అవి జాతులు బదువిధములుగా చెప్పబడినవి. ఈ జాతులయొక్క విన్యాసములన్ని కాళములు కళాత్మకమై, రక్తివంతముగా నుండును.

జలి : కొన్ని మృదంగ శబ్దములను క్రమముగా నేర్పరచి రెండు, మూడు ఆవృత్తములు వాయించి తీర్మానించుట, అనిగా 'దదిగిణతోం' అను శబ్దములతో ముగించుట జలియగుచున్నది. ఈజతులు శబ్దములు, డరువులు మొదలైనవి ప్రారంభించుటకుముందుగా ఆడబడును.

వివిధ మృదంగ శబ్దములను ముత్యములుగాను, నావియొక్క కూర్పుతో రూపొందినట్టి జలిని ఒక ముత్యాలమాలగనూ, అంతమందు ప్రదర్శించే తీరిక ఆ మాలయొక్క కొరికి పూసగను

నవచ్చును. ముత్యాలమాలకెట్లు ధరించువారికి అలంకార అందము చేకూర్చునో అట్లే జతులతో గూడియున్న రక్తివంతముగానుండి రసకజనుల మనంబుల

ముక్తాయి. తీర్మానము :— ఒక స్మృతముయొక్క అరంభములో ప్రదర్శించునది ముక్తాయి అంతమందు ప్రదర్శించు స్మృతవిశేషము తీర్మాన మనబడును. ముక్తాయి చిన్నదిగానుండి, నాదము అంతము గల్గియుండక ముందుకు గొనిపోవు వదలును, ఉదా : "దదిగిణతోం - తదిగిణతోం—తదిగిణ" తీర్మానము. దీర్ఘ విన్యాసము గల్గి, నాదము అంత మొందును.

చాల : స్మృత స్మృత్యముల్లో ఒక పాదమును విన్యాసము చేయుట చాలయగును. పాదము భూమిమీదయుండిగా విన్యాసము చేయుట. భూదారి. పైకెత్తి గాలిలో విన్యాసముచేయుట ఆకాశదారి.

కిరణము : ఒకే విన్యాసమును కుడియెడమలకు ప్రదర్శించి ముగించుట కిరణము. దీనినే 'అదవ' అందురు. ఇందు కాలు నడునరచి చేతులయొక్క విన్యాసము గూడా నుండును.

అంగహారము : కొన్ని కరణములు క్రమముగా జేర్చి అది తీర్మానించుట అంగహారమగును. స్మృత్యములో ఒక భావమును సంపూర్ణంగా ప్రదర్శించుటకు ప్రదర్శి చే హస్తపాద విన్యాసముగూడా అంగహారమగును. అంగహారము సంపూర్ణవిన్యాసము గల్గి యుండును.

మండలము : అంగహారములై కొన్ని కిరణముల కూడి గల్గినట్టి స్మృత విశేషము మండలము. ఈ రెండింటికి భేద మేమనగా.

అంగహారము : సంగీతముయొక్క వివిధరూపములు, కాళము, లయ, గతి, జతి, జతి, విన్యాసములతో క్రిమపద్ధతిని గూడియుండి తీర్మానముతో ముగించుటవల్ల సంపూర్ణ స్మృత్యముగా నుండును. మండలము, ఖండము లట్లుగా, కొన్ని విన్యాసముల చేరికలై యుండును గాన పరిపూర్ణతజెంది యుండువు.

స్లననము : స్మృతమాడునప్పుడు గాలిలోనికి యెగిరి విన్యాసముజేయుట స్లననమనబడును.

హస్తము : స్మృత్యములో ఒక పాదయొక్క గానకడ్యము యొక్కగాని అర్థము తెచ్చుటకు వుపయోగించే హస్త సంజ్ఞలు— హస్తము లనబడును.

మండ్రలు : పూజాసమయములం దుపయోగించెడి హస్త సంజ్ఞలు మండ్రలందురు.

స్థానకములు : స్మృత్యారంభమునందు, అంతమందు నిలి

బడే విధములకు స్థానికముని పేరు. ఈ స్థానిక క్రమము ననుసరించియే ఆలయములందు వివిధ దేవతావిగ్రహములు చెక్కబడినవి.

మార్గ పద్ధతి

నాట్య శాస్త్రమునుసరించి వివిధ కరదాంగహారములు దేవతల ప్రీత్యర్థము ఆలయాల్లో నాట్యమాడుట 'మార్గ' పద్ధతిగా పేర్కొనవచ్చును. ఇది సంప్రదించక కళ గాదు, కళతోదేవతారాధన జేయుట. ఈ సంప్రదాయారాధన వల్ల దేశంలో కళయొక్క శాస్త్రీయ స్వరూపము చెడకుండా వుండుటకు కారణమైనది. మన ప్రాచీనాలయాల్లో అంతటి అపురూప శిల్పకళ జీవకళతో నృప్తింపబడుటకు ఈ సంప్రదాయమే ఆధారము. శివాలయములందు, విష్ణు ఆలయములందు దేవదాసీలుప్రదర్శించిన వివిధ నృత్య విన్యాసము లన్నియు (ఉదా-భుజంగ, భుజంగ త్రాస, కుద్ధ, కుబ్జలిల, మండల, కమల, ధ్రువరస్మత్త, లలిత మొదలైనవి) మార్గ నృత్యములే. ఇవన్నియు సంగీత పాఠకులు సామాన్యంగ సుపయోగించే ముప్పది అయిదు తాళములందు గాక 108 తాళముల్లోని కచ్చతరమైన తాళములందు ప్రదర్శింపబడును.

దేశి పద్ధతి

శాస్త్రము నాధారముగ గొనిననూ ఆయాదేశీయుల, పోషించు ప్రభువుల, కళల నాదరించు దాతలయొక్క అభిరుచులు, ప్రాంతీయ సంప్రదాయముల కనుగుణ్యముగా అభివృద్ధి జెందిన సంప్రదాయము 'దేశి' పద్ధతి. గనుకనే 'మార్గ' పద్ధతికి జెందిన అరాధన కళ భారత దేశమంతటనూ ఒకే రీతిగా నాటినుండి నేటివరకు విలసిల్లిననూ దేశ కాల పాత్రల సనుసరించి అభివృద్ధిజెందినట్టి దగుట చేతనే 'దేశి' కళ వివిధ ప్రాంతాల్లో విభిన్న రూపాల్లో అభివృద్ధి జెందిన వివిధ సంప్రదాయాలుగా రూపొంది. వేరువేరు పేర్లతో పిలవబడుచున్నది.

ఉదా :- భరతనాట్యము, కథక్, కథకళి, కూచిపూడి, మణిపురి, ఒడిస్సీ.

ఈ సంప్రదాయము లన్నింటికి నాట్య శాస్త్రమే ఆధారమైననూ, ఇందలి వివిధ నృత్య, నృత్య అభినయ రీతులకు భరతశాస్త్రమే ప్రమాణమైననూ ఆయా ప్రాంతీయుల భాష అభిరుచులనుబట్టి ప్రదర్శనరీతులు మారుటచే నవివిధములైన సంప్రదాయములుగా నృత్యకళ రూపొందినది. మరియు నాట్య శాస్త్రముతో సంబంధము లేకుండా సామాన్య ప్రజలచే ఆరాధింపబడునట్టి జానపద నృత్యములుగూడా 'దేశి' పద్ధతికి జెందినట్టివిగా పేర్కొనవచ్చును. ఈ విద్యలను పండితులు చేపట్టినప్పుడు కొన్ని శాస్త్రీయ పద్ధతులను యీ కళలందు చొప్పించుదురు.

ఉదా :- కుర్చవంశి, యక్షగానము. ఈ కళలు ఆదిలో పల్లె ప్రజల వినోదక్షణలుగా ప్రజల్లో నుండి పుట్టివచ్చి. గాని కొంత కాలానికి ఈ కళలు పండితుల వర్గపుల ఆదరణ బడసినవై, అప్పటి పండితులచే కొన్ని శాస్త్రీయ సంప్రదాయములు ప్రదర్శన

క్రమమునందు చేర్చబడి సంస్కరింపబడి భాగవత కళగా రూపొందినవి. ప్రస్తుతం బాగ్యహృణ భాగవతులు ప్రదర్శించే వీధి నాటకములకు ప్రాచీన యక్షగానమే చూత్వికయైననూ పండితులు ప్రదర్శన క్రమమందు కొన్ని మార్పులు జేసి ఆ కళకు నూతనత్వము జేయారనినారు.

నాట్యధర్మి

శాస్త్రము ననుసరించి, నృత్యముయొక్క ప్రదర్శన క్రమమును (అనగా అడుగు, కరణ, అంగహార, జతి, గతి, హస్త విన్యాసాదులను, అభినయ రీతులను) గురువుపద్ధ అధ్యసించుట నాట్యధర్మి యగుచున్నది. ఇది దేశమంతటనూ ఒకేరీతిగా నుండును.

లోకధర్మి

దేశములోని వివిధ ప్రాంతాల్లోని ప్రజలు, విభిన్న మనస్తత్వములు గలవారు, వారియొక్క ఆచార వ్యవహారముల ననుసరించి వారియొక్క హావభావ ప్రకటన పద్ధతులన్నియు చక్కగా పరిశోధనజేసి, అందలి విశిష్టతను తెలిసికొని శాస్త్ర కట్టబాటు చెడకుండా గురువుపద్ధ నేర్పిన విద్యకు మెటుగూ దిద్దుకొని నృత్యకళను శోభాయమానముగా నభివృద్ధి చేయుట లోకధర్మి యగును. కళను అలంకార యుక్తిముగా, పుష్టిగా నభివృద్ధి జేయుట లోకధర్మి ఆరాధనవల్ల సాధ్యపడును.

భరత విద్య

నాట్యము, నృత్యము, నృత్యము, అభినయము, రాండము, తాన్యము- అను ఆరు విభాగములుగా నున్నది.

నాట్యము

లనేక పాత్రలు ఒక కథను, నాట్యశాస్త్రములో చెప్పిన రీతిని కుదాంగ హార, జతి, యతి నియమముల సనుసరించి రసవంతముగా ప్రదర్శించుట నాట్యము. ఇందలి శ్రుతి కదలికయు భావగర్భితముగను, రాశలయానుగుణ్యముగను వుండును. నేటి కాలములో ప్రదర్శించెడి నృత్యనాటకములు ప్రాచీన నాట్య రస గతికి జెందనట్టివి. ఇందు నృత్యము, నృత్యము, అభినయము, తాండవము, తాన్యము, అను యీ ఐదు భాగములు వుండుటయే గాక ఒక ప్రత్యాకాంగ ఇతివృత్తముగా గలియుండును. నాట్యము సంపూర్ణ భరతకళా ప్రదర్శనము. 'ఉత్తర' మనగా, భావరాగ తాళములతో కూడిన కళ.

నృత్యము

రసభావములు లేక రాశలయల సనుసరించి, రాగస్వరములకుగాని మృదంగ జతులకుగాని అడవులు ప్రదర్శించుట నృత్యమగును. మృదంగ శబ్దముల్లోని ఒంపుసొంపులను వ్యక్తపరచుటకు వివిధ రీతుల శరీరము కుంచింది, విజృంభించి, అటుగా తిప్పి, కోణాకారములుగా రూపొందించి, నృత్యమగుచున్నది.

నృత్యము

ప్రభాత పురుషులకుగాని, దేవతలకుగాని జెందిన వర నాత్యక గీతములయొక్క అర్థమును నభికులకు బోధపడునట్లు హస్తపాద విక్షేపముల జేయుచు తాళలయల ననుసరించి ఆడుట నృత్యము.

ఇది రెండు వద్దతులు. వరన గీతము పాడుచుండగా అందరి అర్థము ననుసరించి ఆంగికాభినయము ప్రదర్శించుట; లేక

ఒక కథను, వాద్య సంగీతము యొక్క ఆధారముతో నర్తన మాడుట.

రాంధవము

ఒకప్పుడు రాంధవము ప్రదర్శనము, గంధీర భాషప్రకటన, వీర లాద్య మొదలైన సమయముల బోధింపబడునట్టి కళ. రాంధవము, శివుని భారత గదాములలో నొకడైన తండునిచే రూపొందించబడిన కళయే రాంధవ నృత్యమని కొందరు శాస్త్రకారుల అభిప్రాయము. ఈ నాట్యమునకు అధిపతి పరమశివుడు.

లాస్యము

కోమల కరణాంగహార ప్రదర్శనగలిగి శృంగార కరుణ రసములతో అలరారు ముకుమార కళారూపము లాస్యము. ఈ విద్యకు అధిదేవత పార్వతి. రాంధము పురుషులచే ఆరాధింపబడునట్టి కళ. లాస్యము ప్రీతికొరకు సృష్టింపబడినట్టి విద్య.

సట్టువమేళ విద్వాంసుల అభినయసారముగా :-

లాస్యము :- నర్తకి సభమధ్యయందు నిలబడిగాని, కూర్చుండిగాని శ్లోకములు, పదములు, వృత్తములు, పద్యములు మొదలగువానికి రసభావ ప్రకటనజేయుట లాస్యము.

రాంధవము :- నర్తకి తాళలయల ననుసరించి అదపులు, పాటలు ఆడుట రాంధవము.

అభినయము

పద్యగద్య పదగీతములందు కవి వరించిన ఒక భావమును ప్రేక్షకులు చక్కగా అర్థముజేసికొని, అనుభవించి ఆనందించు రీతిని వ్యక్తపరచుట అభినయము. ఈ అభినయము నాల్గు విధాలుగా నున్నది.

ఆంగికము

ఒక గీతముయొక్క అర్థమును హస్తపాదములయొక్క ఆధారముతో వ్యక్తపరచుట ఆంగికాభినయ మగుచున్నది.

వాచికము

కవి వరించిన ఒక ఘట్టమును అందరి అర్థము చక్కగా జూపుట, అందరి భావము సంపూర్ణముగా వెలుబడునట్లు శబ్దగూర్చుగా నవరించి పాడుట వాచికమగును.

అహార్యము

ఒక ఘట్టమును నర్తనమాడునప్పుడు అందరి రసభావముల ననుసరించి ఆ సన్నివేశమునకు అనువైన సరీరిని వేషధారణచేయుట ఆహార్యము.

సాత్వికము

ఒక గీతములోని భావమును ప్రేక్షకులు అర్థముజేసుకొని అనుభవించు తీరున రసభావముల నొప్పించునూ ప్రదర్శించుట సాత్వికము. సాత్వికము ప్రేక్షకుల హృదయముల కర్తుకొని వారి హృదయముల కదిలించి, కరిగించును గాని విరలవిద్యలో సాత్విక ప్రాధాన్యతగలిగిన అభినయమునకు విశేష ప్రాముఖ్యత యున్నది. ఈ సాత్విక ప్రాధాన్యతగలిగిన అభినయము (దీనినే సాధి నయమని గూడా పిలుచుదు) భారతీయ కళలందు యిష్ట ప్రసంగములోని మరియే కళలందును యంత చక్కగా అభివృద్ధి జెందినట్లు గాన్పించుటలేదు.

ఈ నాల్గు విధములైన వ్యధర్శన గలిగినట్టిదే అభినయకళ.

కలాపము

ఏకపాత్ర నృత్య, నృత్య, అభినయాదులందు తనకుగల పాండిత్యమును ప్రదర్శించుటకు వీలగు విధమున కూర్చబడిన సంగీత రచన. ఇదియే ప్రాచీన యక్షగానముయొక్క సంపూర్ణ స్వరూపము.

నేటి కాలములో ఆంధ్రలో విరివిగా ప్రచారమందున్నవి భామకలాపము, గొల్లకలాపము.

బహురూపులు, భరతులు

యక్షులు (జిక్కులవారు) దేవదాసీలు బ్రాహ్మణభాగవతుల వలే, తెలంగాణాప్రాంతములో బహురూపులు, భరతులు అని రెండుతెగలవారున్నారు. ప్రత్యేకంగా భాగవతములనాడుచు వీరి వృత్తి. వీరినిగూర్చి ఆంధ్రలోని జానపద నృత్యకళగూర్చి రచించిన ప్రత్యేక గ్రంథములో విపులంగా చర్చించినాను.

దాసిఆట, భోగముఆట, మేజివాణి, కచ్చేరీఆట, దర్బారు ఆట, కేళిక, కర్నాటకము, దేశీయము, భరతము - దేవదాసీలచే ప్రదర్శింపబడిన నృత్యకళ ఈ పేరుతో పిలువబడెడిది. నేటికాలములో ఈ విద్య "భరత నాట్య" మని పిలువబడుచున్నది.

జాతి స్వరము

ఆంగ్లేయులు జాతివారని పిలువబడుచుండిరి. వారి సంగీతము ననుసరించి బ్యాండుబ్యాంసులవలె వ్రాయబడిన స్వరపటనలు జాతిస్వరములు. జాతిస్వరమువేరు. జాతిస్వరము వేరు. ఈ జాతి స్వరములు కోలాటము చేయునప్పుడు ఉపయోగింతురు. ఇవి కర్నాటక రాగములందే యున్ననూ, వీనికల్పనమాత్రము పాశ్చాత్యభాణివనుసరించి యుండును.

దండిక లేక దండలాన్యము

కోలాటపు కోసలు దండిక అని పిలువబడును. చిన్నచిన్న కర్రలను చేతగాని రాకగతి పెనుసరించి తట్టుతూ నాటకమాటలు దురుగాన ఆ పేరుతో పిలువబడినది. ఇది బృంద నృత్యము.

కందుక క్రిడ

చిన్న బంటులను చేతగాని ఆడుతూ సర్రసము చేయుట కందుక క్రిడ. పూర్వము రాణిదాసములందు ఈ విద్య పెరిగి ప్రచారము సందుచునది. కృష్ణమహాదా ఈ ఆటను ఆడునట్లు నారాయణుని ఆటంబ్రలవాడు అను కృష్ణలీలాచరితములో కృష్ణుని బంటులను ఆడునట్లు పేర్కొనబడినది.

కారువా మేళము

నాటకములోని కొందరు సర్దుకులు గోపికలుగాను, మరికొందరు కృష్ణులుగాను వేషధారణ చేసికొని, రాధాకృష్ణ పాత్రలు సమమనిచ్చి సర్రసము సలుపుచుండగా మిగిలిన స్త్రీ పురుష పాత్రలు- కృష్ణపాత్ర గోపికపాత్ర ఒకరి తరువార ఒకరు వరుసదప్పక నిలువబడి, పలయాకారముగా తిరుగుచూ వివిధ గతుల సర్రసమాడుట కారువామేళము. దీనినే 'కరణీ' అందురు. ఉత్తరదేశములో "రాసరీల" అనే పేరుతో ప్రచారమందున్నట్టి నృత్యము. ఈ నృత్యమును జూచియే, రీలాకునను తన 'కృష్ణ కర్ణామృతము' నందు రాసక్రిడ వర్ణించినామో?

చిందు

చతురశ్ర, త్రిశ్ర, మిశ్ర, ఖండ, గతులలో యేదోఒక గతి నాదారముగా జేసికొని ప్రదర్శింపబడే జానపద నృత్య విశేషము చిందు.

మోడి, మొగ్గవాలుట

పాము నాటకముకాని, పాములవాని కథకాని నాటకమాటలు 'మోడి' సర్రస మనబడును. సర్రకి శరీరమును వెనుకకు వంచి భూమిపై చేతులను ఆనించి నొసలు భూమికి తగులునట్లు శిరసు నేలకు అంటించుట 'మొగ్గట' లేక "మొగ్గవాలుట" అనబడును. పూర్వము సర్రకిములు మొగ్గవాని నొసలతో రూపాయల నెత్తుట, కనురెప్పలతో సూదులను దీయుట మొదలైన చమత్కారములను ప్రదర్శించెడివారు. ఇది ముఖ్యముగా ఈటి విద్యలు మాత్రమే. ఇందు కళాప్రదర్శన ముండదు. ఈ విద్యసాధన శరీర పౌష్ట్యము వధిపృద్ధి పరచు కొనుటకు మాత్రమునయోగించును.

అలరింపు

భరతనాట్య ప్రదర్శనారంభములో చేయబడే నృత్య విశేషము. 'అలరింపు' అనగా పుష్పించుట లేక వికసించుట. నమస్తానకమునందు, సమ భంగిమచుందు నిల్చిన సర్రకి శరీరము,

"ఓం" తార మిళితమైన మృదంగ నాదమునకు వికసించి, పరిమళించి, ప్రేక్షక లోకమును విస్మయానంద దోలికల నోలలాడించుటయే అలరింపు నృత్య విశేషము.

జతిస్వరము

ఒక రాగముయొక్క స్వరములను ఒక ప్రత్యేక తాళములో బంధించి దాని నాధారము జేసికొని వివిధ రీతుల స్వరకల్పనలు, వివిధగయలోచేసి, ఆ కల్పనలకు, అనుకూలమైన రీతిని మృదంగ జతుల నేర్పువచ్చునట్లు ప్రమాణమని అభిప్రాయము. ఇందు స్వరములు పుండును. మృదంగ జతులుగూడా పుండును. దీనినే పల్లవి నాట్య మనిగూడా అందురు. ఈ పల్లవి నాట్యము స్వరపల్లవి, సాహిత్య పల్లవి. శబ్దపల్లవి అని మూడు విధములుగా విస్తరించి.

స్వరపల్లవి

రాగము స్వరూపమును చెల్పు స్వరములను తాళమునను సరిపడునట్లు యేర్పరచి వానికి నృత్యమాడుట స్వరపల్లవి.

శబ్దపల్లవి

ఇందు మృదంగ శబ్దములనే ఒక రాగములో పాటగా పాడుతూ, మృదంగ జతులకు నృత్యమాడబడును.

సాహిత్యపల్లవి

ఇవ లేక చిట్ట సంబంధమగు స్తోత్ర గీతములను ఆధారముగా జేసికొని అపల్లవికి వివిధరీతుల అడవులుకట్టి ఆడుట సాహిత్యపల్లవి అని అగును.

వర్ణము

పదపరము, రాసపరము, చౌకపరము. తానపరము సంగీత సాధనకు యెక్కువగా ఉపయోగింతురు. నాటకమునకు అంతగా పునయోగములేదు.

పదవర్ణము

పల్లవి, అనుఃలపి, ఉపజములు కలిగి నృత్య నృత్యాది సయములు ప్రదర్శించుటకు అనువైన స్వర పోకడలు, సాహిత్యపు సొంపులు, సజకలు, జతి విన్యాసములు, యతివిశేషములతో అలంకరింపబడిన సంగీత పదస పదవర్ణము. ఇది నాయక నాయకుల ఎరహ వియోగ సమాగమముల పరస్పరతో గూడినచి విశిష్ట రచన. ఇందు పల్లవికి అభినయము, పల్లవినాధారముగాజేసిన త్రికాల అడవు విన్యాసములతో గూడిన ముద్రాయంపులు, చిట్ట స్వరములకు నృత్యము. చిట్టస్వరములందు పరింపబడిన సాహిత్యమునకు నృత్యముండును. నృత్యనృత్యాభినయములు సమపాళ్ళలో పోషింపబడిన, రచనయగుటచేతనే దీనికి ఉపనాటకములో విశేష ప్రాముఖ్యత యివ్వబడుచున్నది.

చౌ క వ ర్ణ ము

దీనినే పెదవర్ణముని గూడా అందురు. ఇది పదవర్ణముకంటె విలంబిత లయలో నర్తన మాడబడును. పద వర్ణముకంటె యెక్కువ చరణములు గలి బహు కష్టతరమైన అదవు పిన్యాసములు అభి నయపోకడలు గలియుండును. 'గోవింద సామయ్య పంచకము' అని బదు వర్ణములు ఆయనచే రచింపబడినవి ఈ పెద వర్ణన ములు. ఈ గోవిందస్వామి రాశ్వేటివగల సంస్థాన నర్తనా చార్యుడు. ఇందు నవరోజు, కేదారగోళ, మోహనరాగములందు రచింపబడినవి. ఆంధ్రలో యెక్కువగా ప్రచారమందున్నవి. ఈ వర్ణములాడుట బహు కష్టముగాన ప్రస్తుత కాలము కళాకారులు ఈ వర్ణముల సాధనజేయుట మానివేసినారు.

జా వ ల్లి

పదమువలె శృంగార రసప్రధానమై నృత్యమునకు అనువగు విధాన మధ్యమ కాల సాహిత్యము గలిగిన్నట్టి రచన.

అష్ట క ము

ఎనిమిది చరణములు గలిగిన సంగీత రచన. ఇవి దేవతా స్తోత్రములు గాన యెక్కువగా ఆలయములందు పాడబడును.

అష్ట ప ది

జయదేవుని గీత గోవిందములోని రాధ మాధవుల ప్రేమను వర్ణించు పాటలు అష్టపదులనబడును. ఈ పాటలు ఒక్కొక్కటి యేనిమిదేసి చరణములు గలియుండును గాన 'అష్ట పది' అని పిలవబడుచున్నది.

త ర ం గ ము

యతినారాయణ తీర్థులవారు రచించిన కృష్ణరీలాతింగిణి లోని పాటలు తరంగములని పిలవబడుచున్నవి. ఇవి స్పృత్తిము నకు యెక్కువగా పుష్పయోగించును. సముద్రమునందు తరంగ ములవలె ఈ నర్తనము తాళలయల మళితమై భక్తిసముష్కాంగి ప్రేక్షకుల భక్తిపారవస్యమున మైముఁపించును గాన ఈ గీతములు తరంగము లనబడును.

లా వ ణి

అంత్యప్రాసగలి: చతురశ్ర, మిశ్ర, త్రిశ్ర, ఖండ, ఈ నాలు జాతులందు యేదైన ఒక గతిలో రచింపబడిన శృంగార గీతము.

తి ల్లా న

దురిత గతిని నృత్తమారుటకు అనుకూలముగా మృదంగ జాతుతో కూర్చబడినపాట తిల్లాన. ఇందు వల్లవి, అనువల్లవి,

మృదంగ వరుసలునూ, చరణము సాహిత్యమును గలియుండును. పాట మధ్యమకాలములో నుండును. ఈ నృత్తము భరతనాట్య ములో ఆఖరిదిగా ప్రదర్శింతురు. పాట మధ్యమకాలములో నున్నను, ఆట త్రికాలములందు ప్రదర్శింపబడును.

సూ లూ క్ర మ ము

నాట్యరంభంలో నర్తకి సమభంగిమలో నిలబడి, మలయ మారుతిముయొక్క తాకిడికి దీపకపళిక పోయి, మృదువుగా శరీర మును చలంపజేయుట సూత్రాక్రమ మనబడును.

దేశి నృ త్త ము

సప్తలాస్యములందలి ఒక ప్రత్యేక నృత్త విశేషము 'దేశి నృత్తము'. ఈ దేశినృత్తము పేరు. దేశి సంప్రదాయము పేరు. ఈ దేశి నృత్తము ప్రత్యేకముగా ఆలయములందు చేయబడును.

ము క్త ప ద ము

ఇద్దరు నర్తకిలు పోటీపడి నాట్యమాడునప్పుడు, ఒక నర్తకి ఆడిన జతియొక్క ఆఖరి శబ్దములనుగొని వానిని మొదటి అక్షరములుగా జేసి యతిబద్ధముగా యింకొక జతి సరి వెనువెం టనే మరొకరు నర్తనమాడుట ముక్తపదము లేక ముక్తపద గ్రన్థము. ఇది పండితులె సయిద్దరు విద్వాంసుల విద్యాపరీక్ష సమయములందు జరిగే పోటీలందు ప్రదర్శింపబడును.

చక్ర విన్యాస ము

ఒక జతిని ముందుగా రెండుమూడు ఆపృత్తములలో రూపొందించి, క్రొత్తశబ్దములను జేర్చుకుండా, అందరి శబ్దములనే త్రిప్పిత్రిప్పి వివిధరీతుల అల్లుతూ, దానికి తగినరీతిని నర్తన మాడుట చక్రవిన్యాసము.

య తి విన్యాస ము

యతులు (జతిరూపకల్పనలు) దమరుకము, మృదంగము, గోపురము, నాగబంధము మొదలైనవి అనేకము లున్నవి. ఆ యతిస్వరూపముననుసరించి మృదంగ శబ్దములను కూర్చుకొని నృత్తమాడుట యతి ఆట అగును. దీనికి జతిస్వరమునకు సంబం ధము లేదు.

న మ స్వ

నర్తకి నటలో అభినయించుచున్నప్పుడు ఒక పదములోని ఒక పాదమునిచ్చి, దానిని వివిధనాయకలుగా రూపొందుతీర్చిన ద్వని ప్రాధాన్యతతో అర్థపు మార్పులతో అభినయించమని పండి తులు కోరుట, నర్తకి అభినయించుట 'సమస్య' అనబడును. ఇది పండితసభలకుజెందిన కళాగోష్ఠి.

పురాణోపాస కావ్యప్రబంధములందు వర్ణింపబడిన నృత్య విశేషములు

వైదికమతము ఆంధ్రలో విరివిగా ప్రచారమునందున్నప్పుడు యజ్ఞయాగాది క్రతువులందు దేవతలను అనేకరకములైన నాట్యములతో ఆరాధించెడివారు. అష్టదిక్పాలకులు, సప్తగ్రహములు, పంచభూతములను పిఠధృతములైన నృత్యగీతములతో పూజించెడివారు. రుద్రుని ఆరాధనయందు పలువిధములైన నాట్యములు ఆదబడినవి. ఈ నాట్యములయొక్క విషయములు చాలావరకు “భరతార్చవము” నందు వర్ణింపబడినవి. ఈ నాట్యములనే కొన్నికొన్ని మార్పులు చేర్పులతో మనదేశములోని దేవతలకు ఆలయనిర్మాణము జరిగిన పిదప, దేవదాసీలు ప్రదర్శించుచు ప్రారంభించిరి. వీనినిగూర్చి “దేవసర్తకీ - ఆలయ సృత్యములు” అనే గ్రంథములో విపులంగా చర్చించాను.

* * *

బౌద్ధము ఆంధ్రలో వ్యాపించినకాలముందు బౌద్ధ దేవతల ఆరాధనయందు నృత్యసంగీతములు గూడా ఒక భాగమై వుండినవి. ఆ సంప్రదాయముల స్వరూపము పూర్తిగా తెలియకున్ననూ, అనాటి చరిత్రకారుల వర్ణనల ద్వారా కొంతవరకు నాటి కళలగూర్చి, కళాచారులగూర్చి, కళాఆరాధన గూర్చి తెలియుచున్నది.

ఆలయాల్లో దైవసేవనిమిత్తము బౌద్ధభక్తులు కొండలు రమ్మ పుత్రికలను ఆలయములకు అంకితము జేసెడివారు. వారు దేవతల ఆరాధనలందు పాల్గొనుటకుగాను సృష్టిగీతముల నధ్యసించెడివారు. మతగురువులు దేవతల ఉత్సవ సమయములందు వారిని ఆహ్వానించి సృత్యసంగీతములతో దేవతల ప్రీతికొఱకు వేడుకలు జరిపించెడివారు. సృత్యపూజయందు పాల్గొనుచు వచ్చే సమయములందు ఆ దేవసర్తకీలు, ఫలపుష్పములు, పుష్పములైన భక్ష్యములనుదెచ్చి దేవతలకు నివేదనజేసి, సర్పము సర్పిన తరువాత ఆ ప్రసాదమును యిందకు గొనిపోయెడివారు. వారు వివాహమువరకు ఈ విధముగా సృత్యపూజయందు పాల్గొని, వివాహసంతృప్తి విరమించెడివారు.

(ఇట్టి సంప్రదాయము నేటికినీ బెంగళీయులలో నున్నది.)

కొన్నివేళలందు దేవతామూర్తులకు, వారి అర్థాంగులందు విరక్తిగల్గినప్పుడు పాపాన్య ప్రజలు దైవప్రీతికి దూరమగుదురుగానీ అట్టి దేవదంపతులకు శాంతినిగూర్చి, వారిలో వరస్పరాసు రాగము పెంపొందుటకుగాను దేవసర్తకీలుగూ జాలికలు నగ్నరూపమున నర్తనమాడెడివారు. అప్పుడా దేవతలు మనశ్శాంతిని పొంది భక్తులను పారించెదరుని వారి సిమ్మకము.

(ఇట్టి నాట్యములు బెంగాలులో నేటికినీ చేయుదురు - నాగవంశీయులనే ఒక ప్రత్యేక తెగవారు నాగవంశమినాటి రాత్రి - 'బెహుళ' అనే పేరుతో నాగదేవుని ప్రీతికొరకు ప్రదర్శించే ఆరాధన నాట్యము ఈ తరగతికి జెందినట్టిదే. ఈ నాట్యము ఆ ప్రత్యేక తెగకు జెందిన ఆరాధకులమాత్రము జూచే అర్హతగలియుండును.)

ఆంధ్రలో దేవదాసీలుగక కొన్ని వ్యవసాయ తెగలవాడు తమ జాలికలను దేవతల సేవనిమిత్తము కైంకర్యముజేయుట ఒక ఆచారముగా వుండినది. వీరు ముఖ్యముగా శివాలయములకు జెందియుండురు. వీరినే బసవిరాండ్రు, పార్వతీలు అని పిలుతురు. ఈ సంప్రదాయము ప్రాచీనకాలమునుండి వచ్చినదే సనా బసవిరాండ్రు నర్తనమాడరు. దేవదాసీ తెగవారుమాత్రము సృత్యము జేయుదురు. బసవిరాండ్రు అవివాహితలై దైవసేవయందు జీవితము గడుపుదురు.

* * *

బౌద్ధము తరువాత శైవము, వైష్ణవము మనదేశములో ప్రబలియుండినవి. ముఖ్యముగా శైవసంప్రదాయములో సప్తలాస్యములు యెక్కువగా ప్రదర్శించెడివారు. ఇవి ఆరాధన పద్ధతికి జెందినట్టివి. వీనినిగూర్చి వేరుగా వ్రాశాను.

* * *

భారతములో - పడమరకు బృహస్పతి రూపమున సర్పకాలంలో విడుదలై కొలువైన సంగీత నాట్యములు ఉత్తరకు చెప్పినవి సుప్రసిద్ధమే. సుప్రద్రయాను ఈ రకము చక్కగ సాధ్యమిందినదట. సంగీతము, నాట్యము స్త్రీలకు చిచ్చలోని ముఖ్యభాగములుగ పురాతనమునుండియు గణించబడుచుండెను - నిస్సంశయము.

భారతములో బృహస్పతి :

“కన్నీయలకు నాట గుంప నోజును
యభ్యసించితిని శైవ మాదిగాగ దండలాపిక పథమును
గుండలియును, బ్రేంఖణంబు తెరంగును, ద్రెంజంబు;
విశ్రుతవాద్యంబులు, మంజుశ్రుతినం భావ్యగీత సంగతులు
వచ్చావాక్రయములు, దక్షవ్యర్థవాక్రయములు నైసి
యభినయంబు తెలుగుదున్
ఇన్ని తెలుగుల శ్రమము సేయింతు, వట్టు వాళ్లనై
మెలగుదు నగతులందు”

బసవ పురాణము (పాల్కరికి సోమనాథుడు)

తృ తీ యా శ్వా న ము
ము గ్ధ వం గ య్య క థ
చంద్రోదయ వర్ణనము

(గణక) అక్కంట ముగ్ధ సంగయ్యకు బ్రీతి-నెక్కొని యాత్మలో
నివ్వటిలింగ
నినియంబు లింగపూజనలనటించు - తనదు విలాసిని
జనుల రావించి
యక్క మహాదేవి: యల్లమిదైలలు - జక్కొల్పి చేగుంబు సంఘిపు
కొనుదు
స్వరమాసముని బసవప్రసిద్ధుడు - కరమర్చి బట్టుచు వాహళలోలి
నకళవ్వ: నీపును సంగళవ్వయును - నొకరీతి నిలుపుదు
మికురంబుగాను
బాలబ్రహ్మ: యెట్లు పట్టుగవాళ - గ్రోలు వాయించుము
గుడ్డవ్వ: నీపు
నీటి తాళమువట్టు శివాదేవి : నీపు - నట్టున నృత్యంబు
సరసం చెలింగి
సంగుదానమ: మహేశ్వరి: సీతీద్ర - లింగవ్వ: మీరు గేశికలు
నేయుండు
రమణుడుకూలంబరమును గంచుకము సమరించుకొని
బల్లదము విగించి
యేతెమ్మి నీపు శ్వరాతమ్మ: శీఘ్ర - మోతి తమ్ముగ స్మృతిమాడు
దురుగావి
తాళముల్వట్టుడు దాళగింపుడు - నారతివేళకు సందలు పనుచు
సవిరళంబుగ సంత నార్పటంబిచ్చి - జపనికరస్పించి
సరసమై విలివి
పొలువగు ముఖరసంబును సోష్టవమ్ము - లలియు భావంబు
హాళియు యుంకళియు
మరియు తేవయు విద్రమము రేఖయును - నెలయంగ
నీరీతి సృత్యంబు నలువ
లింగార్చనంబు నల్లరి జేయుచును - చుంగళారవములు సంగడి
సులియు
వెల్లవే గురు స్వచిత్తోల్లాసమమర - నల్లరి నమ్ముగ్ధ సంగయ్యకిట్లు
లింగన పరివర్య లాచరింపంగ - లింగావసరము చెల్లించుసంతటను

పండితారాధ్య చరిత్ర - పర్వత ప్రకరణము

శివరాత్రి జాగరము - అటపాటలు

10 విధముల దేశీయములగు అటలు

- (1) చిందు, కోడంగి యాట
- (2) బ్రన్నని నిజదేశ భాషల జతుల కన్ని కోడంగాట
లాడెడివారు.
- (3) భ్రమరముల్ పాళముల్, బయరముల్ మెలసి రమణ
బంబాని పేరది యాడువారు.
- (4) బ్రమధ పురాణంబు ముదిరిత్రములు గ్రహమొంద
బహువాటకము లాడువారు.
- (5) లలితాంగ సనకశాలంబారేబ - లలపవ జహూహవ
మాడెడివారు.
- (6) గరణముల్ మెరవజుల్ గతులు చిత్రములు నడుదుగ
గడలపై వెడ్డంగ మాడెడివారు.
- (7) నమయంగనలు దివివాడెడుమాడ్కి సమరంగ గడలపై
నాడెడువారు.
- (8) నావియుర్గతి బజ్జలాడెడినట్టి - భావనమ్రాకులపై
నాడువారు
- (9) భారరాది కథల జీరమటుంగుల - నారంగ దొమ్మల
నాడించువారు (తోలుదొమ్మలు)
- (10) గడునద్దుతింబుగ గంబనూత్రంబు - లడలంగ
బొమ్మల నాడించువారు (దొయ్యదొమ్మలాట)
నాట గంధర్వ యక్ష విచ్ఛాత - రాదులై పాడెడు నాడెడు వారు.

దేశీయ నాట్యవర్ణన

అ హార్య ము

విధమున ప్రచ్చన్న వేషముల్ దాల్చి - యధికోత్సవ
ముదులుకొడ నాట్లాడు
శిరమున సురమున జెప్పుల కంఠమున - గరముల గూకట
కాళ్ల జెల్వార
గవదండటను గనుగప గరజరులు - సవరంబులును
గలకంబు దండలును
భసితంపు పూతపై బరగు బచ్చెసలు - సలరాదు చిరు
గజియలు సందయలును
సరిరత్న పంక్తుల జిలదోసనములు - గరమొప్పు తొంగళ్లు గల
చల్లదములు
జొల్చు దంతావతుల్ పుష్పమాలికలు - దాల్చి యత్సద్యుకోత్సవ
రీల దనర

ప్రవేశము

జనులు హర్షింప నాస్థానముల్ సొచ్చి — యనుకూల వివిధ వాద్య
నమ్మేళనమున
నాటకంబిచ్చి యెయ్యెను. — జననికల — గర్భంబు వెడలి యక్క
జము ప్రజ్ఞల
నాడకమందల నిభినయం దొలచు — జాడక ముందర చోద్యంబు.

ప్రారంభాభినయము

నిక్కుచు ప్రేమంగి నిలుచుచున్నట్లు — చొక్కుచు నడి జూచి
యొక్కింటిని గుచు
నిలిసింగి నిండులనిండునిండ నటించు — లలిగొత్తులరిలని
నిర్దయము
దెససయి దిద్దొల్లనిమునిను నిండుకరి — దనర గదాశంకునిను
గురింబు
లలిరి నిండుకరిని చూచుచుచును — నిలిసంగి సోద్యంబు
నెయ్యుచును.

దేశీయాభినయములు

(తనుగతులు)

1	2	3	4	5	6	7
లాగు.	పంజరము,	ధాళము,	వళి,	చిరుపు,	వాగు,	వాహిణి,
8	9	10	11			
సాళి,	బయగతి,	సుగతి,	బహుగతి	గతియు		
నాటరిపాటి దనర — సహజమై స్వతఃగతి స్వర పంపనిములు						
హంస						
బటుర సారంకార భావములనర — స్ఫుటవాద్య తాళ						
సంఘటన మట్టిల్ల						
దనుపాద పుట్టిన దనరుదటన — లనునియుంచుచు						
నందియర్ గదల్చుచును (తాళము చేయును)						

వైఖరి

'నోహో' యనుచు గతులొడ లించుచును—
'నాహో' యనుచు లాన్యమనునియుంచుచును
జతుల నాడుచు, దాళగతుల నాడుచును
శ్రుతుల గూడుచు నేలద్రొక్క నోడుచును
వీగుచు గరణిక్ వి న్నరించుచును
లోగుచు దంతావళి న్నటింపుచును
బొబ్బలు వాడుచుచు, దొంగి యాడుచును.

వావావిధ అంగవిశ్వాసములు

చేష్టలు, దేశీయముగ వావాక్రియ భేదములతో వర్ణన

గుబ్బిన లేచుచు గునిసి యాడుచును
జాటుచు జంగలు సాపుచు, మది

నూటించుచును మొగంబోట పుచ్చుచును
జంక జూపుచు బయర్ నప్పరించుచును
జంక లడిచిదొనుచు శంకరు వాడుచును
నురుకుచు, గ్రేఖ సూపుచు బన్నిదొనుచు
గింతులువేచుచు, మణికట్టు వెడమటించుచు
నురం దొగుచు, వీపు విటిచిదొనుచు,
బురి విచ్చుచు, మోము బాటడు పుచ్చుచు
భుజంబులు బరియుచును, మ్రోవాళ్ళు తొడలు
ముడి వజచుచును, ఘోరయ్యి ఆపుచు, గోరటించుచును
మూతులు పలుపుచు మురుకదొంగుచును, మ్రోతకు నుబ్బుచు
మురియుచు బనుచు
మున్నర జూచుచు, మెడచిల్లిదొనుచు, గిన్నులాడుచు
జెవులు గత్తరించుచును

వెన్నెలు లాడుచు వెక్కిరించుచును —
గవ్వపంపిలయందు గరులు పుచ్చుచును
దొమిరె తివె చుచు బుగ్గరించుచును
దమకించి దాడుచు దండలిచ్చుచును,
గొంతుచు, వడకుచు గొనరుచు మూడు
పంకల బోపుచు శంకించుకొనుచు
బులచే వ్రేయుచు పకపక నిగుచు
గరముబ్బుచును జొల్లు గావించొనుచు
నరనంబు లాడుచు జప్పటి పిడుచు
విరంబు లాడుచు విట్టవిగుచును.

కాలిచేతులతో చేయు విచిత్రక్రియలు

నొదోలగంబులో నొటసి తిరుచును
సెడంబు త్రికటంబు నిన్ని నాడుచును
మరగాళ్ళ సెడచుచు మట్టి గాళ్ళగుచు
నొరగాళ్ళ సెడచుచు ధుగొంతు గొనుచు.
మ్రోవాళ్ళ నడుచుచు మొగి నేల గాళ్ళ — వాతుచుండ నెగసి
తటుకవ చనుచు
గూడ్చుండి నడచుచు గుప్పించి యటలు — నాట్రుచు మొటము
లందంద వేచుచును
నురముని నిడుచుచు నొదిరిల నిడుచు — ధుదొరలుచు న్నెట్టది
లేచి పనుచు
నుర్వి త్రిప్పించుచును దొరచేల యదియ — గుబ్బుగా దిరుగుచు
గుర్వింపుచొనుచు
గరతలంబాని ప్రేమనిసారి యట్లు — ధుర చిరుగుచు వెనర్
దన్ని నిల్చుచును
ధర చొచ్చుముఖట్లు దలక్రించుచేసి తిరుగుచు వెలిదన్ని
తిపుట నిల్చుచును

16 పక్షి మృగముల చేష్టల అనుకరణములు

నమిలియు బోలె నున్నతి నటించుచును - భ్రమరంబు క్రియదాన
 విరిఘటించుచును
 జిలుకయు బోలె జెన్నోలయ బిల్కుచును - జలచరంబులవోలె
 జనుల పిల్కుచును
 గలహంసయును బోలె గతుల నేర్పుచును - నిల మృగ మట్లరిపి
 (రిమి) జూచుచును
 గండు కోయిలవలె గదగి కూయుచును - వెండి క్రోతియు వోలె
 వికృతి సేయుచును
 వాలతేడును బోలె పటయిట ననుచు - గోలికాడును బోలె
 గోరేస గొనుచు
 మద గజంబునుబోలె మాఱుమలయుచు (ను) - బొదలి వ్యాఘ్రం
 బట్ట పాటేనులియుచును
 గేసరివోలె లంఘించి పట్టుచును - మాసటిడును బోలె చుడి
 వేట్టుచును
 హుహి ఖుజంగమువోలె మలకలుగొనుచు - విహగంబు క్రియ నభో
 వీధిని జనుచు

5 విశేష మానుష వ్యక్తుల ననుకరణము

సరి వితాసినివోలె సభములియుచును వరవిటునట్లు భావము
 లరయుచును
 గతియుట్ల నవరసగ్రాహకుండగుచు - శివయోగి యట్లులు నీలు
 నప్పు నగుచు
 బగలే వృషననట్లు పరిణమించుచును.

6 అమానుష వ్యక్తుల (ననుకరించుట) వోలికలు

బొగలేని వహ్నియు బోలె మించుచును
 బాయలేని వెలుంగు బాళి గంపుచును - మాయలేని
 ఘోరాహిరహిణి నొప్పుచును

దశవిధ శివలీలా నాట్యములు

పులిములు గొల్చిన పోల్కి యాడుచును - పిరు జిలుపుచ్చిన
 మాడ్కి నాడుచును
 సతికర్థ ముచ్చిన చందమామడుచును - యిటులు గొల్వగ నున్న యంద
 చూడుచును
 సందకాసురు మదంబడచుటాడుచును - గంధ గణాసురు గదపు
 టాడుచును
 జన్నంబు ద్రుంచిప బాళినాడుచును - వెన్నం కన్నిచ్చువేళ
 నాడుచును
 గంధంబు దాల్చిన కరణి యాడుచును - సరిస జాలలగొను నరణి
 యాడుచును
 పెండియుభస్మ బహువిధ చరిత్రముల - ఖండితగతి నాటకంబు
 లాడుచును

భృంగియు సభిపతప్రీతి మర్త్యంబు - భృంగులరో దాను
 భృంగియై యాడ
 గంబికాశ్వతిరాది గణాభివక్షులు - తుంబురు నారదాదులు
 ప్రీతి దాడ.

45 అభినయభేదములు

మార్గనాట్యపద్ధతి - దేశపద్ధతితో భరతుని మతములో కలిపినది
 సంగరాగంబు గీతాంగరేఖయును - రంగళోభయు ముఖరాగంబు
 దత్తిము.

పితతంబు, నిలయంబు, విగతియు సంస - గతియు, నాపిప్రసి,
 గ్రహగతి, లవణి,
 దేసికారత నభాధీరదియును, గ-జాసంబు, సౌక్తి, నకాపక, ప్రమరి,
 యపధానమును, సంద్ధియునునొక విధము - వ్యవసాయమును
 నిజపణియి, లంఘించు
 దాళి ముఖ యోప తాపనయును, సుతాళంబును, బ్రహ్మపిత్తయు,
 విప్రప్రసము
 బయవాలము, లలిత, వనయు, గనిష-కయును, సప్తణము
 బళయును, గోమళక,
 యుల్లాసమును, లలియును, - మనోహరము - దీల్లాయి, దుడెడి,
 దేవణి, జిందె
 చాలంబు, తివళి, సౌషవము, విప్రపము - జాళి, యెయ్యారంబు,
 సుసంబుదసరి

4 పక్తి విప్రపములు 7 ప్రూలతాటనములు 1 షడ్విలకతిక్రమ
 చిట్ట రింకిరిము.

10 కరాపధానములు, 9 గళముఖోలాసములు 3 నఖోపలాసములు
 6 పాదద్వయ సంఘకము 6 దిరుద్వయ కలిత సంఘకములు
 పింశతి అంగహరిములు 1 బంచి మిగతి, సమభంగి, త్రిభంగి,
 యరుదిగు 12 తానకములు

చ్చిత్తీసుదృష్టు 1 జౌషష్టి హస్తములు 1 బత్తీసుచారులు
 7 భ్రమరములు

108 కరణములు 100 అలంకారములు 13 శిరోభేదములు
 32 దండసములు

హంస	చేష	} మొదలై న పెక్కుగతుల నొప్పారు
మాతింగ	మయూర	
వృషభ	భోగి	
మర్కట		

రంభ యాదిగ నప్పురస్స మూహంబు
 గుంభిని భపునితో గూడియాడంగ

శ్రీనాథ విరచిత

పల్నాటి పీఠచరిత్ర - బాలచంద్ర యుద్ధము

నలగామరాజు నభయందు విద్యావిధానములు

(సందికేశ్వర రచిత అభినయ దర్శనముందు చెప్పినట్లు శ్రీనాథుడు రాజనభను వర్ణించెను. దీర్ఘాత్ముడు, రసగ్రహణపాతీ యుడు, సమర్థుడు అగు నచిదోత్తముకవి సుహృద్దనముతో తూర్పు ముఖమున తూర్పుండగా, ఆ రాజనకెదురు నాట్యము చేయవలెను. ఆ స్థలము రంగమనబడును.)

పాక కానను పొల్లు పగిదినున్నట్టి
చేళనేతెంచిరి విద్యాధికతను
నాట్యమేళమువారు సవ విలాసముల
పచ్చి సమ్రతమొక్క ప్రక్కగా నిల్వ
ఘనప్రతిభవంబున రాచ భూవిభుడు
సప్పుచు సెలవిచ్చె నాట్యంబు 'సేయ'
పరి మృదంగము లెన్న వాయిదమేటి
కుడి భాగమున యందు కుదురుగా నిలిచె
తాళ మానజాలు దాపటి దీక్షను
నిలిచిటత్సాహంబు నేరుపు మీర
ముఖవీణ వాయించు ముఖ్యుడొకండు
రాగమాలాపించు రమణులిదరును
నిండువేడుకతోడ నిలిచిరి వేనుక
కంజలొచనయను ఘనమైన పాత్ర
మదను పుటపుదంతి మంత్రాలవాణి
భరత కాస్తోత్తరీచిత బహురాగములను
గరిమతో నేర్పిన కంతు బాణంబు
పచ్చి సభానదులు వరించి చూడ
నిలిచి నాట్యమునకు నేర్పరియైన
వేత్ర పాణికి దగు వినయంబు జూపి
అతడొసంగిన గజలతి భక్తి తోడ
పాదములంగట్టి పంచవర్ణముల కా
శీ గట్టిగ కట్టి కడు జవరి బహు
మదల తాళాల మధ్యనిల్చుచు
ఓర జూపున రాజ నాయకుని జూచి
సమపాద యంతమైన స్థానకసీతిని
తాత్పర్యము దేవతలకును మొక్కి
పుష్పాంజలి యొసంగి పూని నాట్యంబు
సమకట్టి నాదంబు నభయెల గ్రమ్మ
తె కోట విడుదలల్, మనకొకాళి
కేముడి కట్టుముల్, కనుపంపజేసి
వేలయంగ తొమ్మిది విధములై నట్టి

భూచారి నాట్యంబు పొందుగా పరిపి
పదువారువిధములై పరిగిన యట్టి
అకాళిచారియు నమరుగ నాది
అంగహారాఖ్య గలటి నాట్యంబు
విదితమౌ తొమ్మిది విధముల నాచి
గతి, చారి భేదముల్ గనుపడునట్లు
శ్రమణ సంయుత దీ ప పటిమ మరంగ
పాణి భేదములను పాటించి చూపి
సానక సంవయ సంయు కి అమర
ప్రేరణి దేశిని ప్రేమణ శుద్ధ
దండికా కుండలి తగు బహుచారి
సప్త తాండవములు సల్పె చిత్రముగ
సభవార లాశ్చర్య సంయుక్తు లై
తరువాత నిరుమేల దగు చెలలమల
సంయుతా సంయుతా చలన సంకుచిత
నానాకరములు నాట్య హస్తములు
శిరమును చూపులు చెక్కిల్ల దొసలు
దంతోష్ట కంఠముల్ తగు చురుకంబు
ముఖరాగ పక్షముల్ మొదలుగ నెన్ని
లంగంబులారు ఉపాంగంబులారు
ప్రత్యంగ సముదయం బారునుంగూడి
మెలిమిది పదియగు నెనగు సంగంబు
లమంగ సభిసయం బాశ్చర్యముగను
హిచ్చల్ల చెన్నుని మహిమంబు చెలుపు
అంద్ర సంస్కృత వాఙ్మయ గీతముల
భాషంబు లెన్నగా ప్రకటంబు చేయ
చూచి రంభాదులు చోద్యంబు నొంది
శిరములు వంచియు సిగును జెంది
ఓంబు భూమికుడుదరం దొప్ప
పత్రభూషణములు వారలకిచ్చి
బోయి రమ్మని పంపించె పిదప

నృత్యకళలోని వివిధ సంగీత రచనములు - వాని స్వరూపములు

నృత్య సంగీతమునందు చాడబడే వివిధరకములైన సంగీత రచనములగురించి ఈ క్రింద తెలుపబడినది. ఇందలి వచనములు, కీర్తనలు, పదములు మరియు అనేక విధములైన దేశీ సంగీత రచనములు దక్షిణ భారత దేశములో భరతనాట్యము, భాగవత సంప్రదాయము, యక్షగాన సంప్రదాయములందు వివిధ భావాలలో ప్రయోగించబడుచున్నవి:

1. ప॥ అని ముచ్చటలాడి యచ్చట సప్పుడమివేల్చు జవ తాండు కట్టుంబులకై కొట్టుంబు దంచుచు అమృతోత్సవాల యాంగణంబున సువ్వల పాడిరట యెలువలెను.

సువ్వల : సువ్వ మోహనాకార సువ్వ భక్తమందార సువ్వ

చెందలంకార సువ్వ ||సువ్వ|| 1

జానవాలు దొరలుచూడ ససుపులేటి దరులజాడ

రాసకేళి నలుపుచున్న రాజమన్న॥ 2

పాలకదలి రాచపల్లె - దాళిమీఱఁ జేపట్టి

శ్రీలంకాలంకెలగునట్టి - చెలువమన్న॥ 3

విజయరాఘవునిపీలు - వెలయుచున్న రాజమన్న

గజరాజగమన నేలు - కరుణ మీఱఁగా॥ 4

2 భవళం : జయ జయ హేమాద్రి వల్లి
జయ జయ కాంతామ తల్లి
జయ జయ రాజగోపాల
జయ జయ రమణీయశిం
జయ జయ కలకాద్రికన్య
జయ జయ భువనే కమాన్య
జయ జయ నందకుమార
జయ జయ మోహనాకార

3 భోభవము : శ్రీ రాజగోపాలునకు

శృంగార విలోలునకు

చారుముఖోహనునకు

చంపక వనవాసునకు

నీలాంబుద వేణికిని

నిత్య కళ్యాణికిని

జాతవా దొమ్మకును

చక్కని చెంగమ్మకును

పైపాటలు 'యక్షగానములు (తంజావూరు)'

సంపుటము ౧ నుండి గ్రహింపబడెను.

1. రాగమాలిక

1. వరహంగి రాగం - తిశ్రలమ

సామి నీపై ఆ సరసాంగీయు చాలా మరులుకొన్నదిరా

అరటమును మనసునగల

ఆకురలు తెలియ వ్రాసిన

సారసాస్త్రధరుడౌ మదన

శాస్త్రములను నెరచదివిన

||సామి||

2. హివరి

ఏమి నేయుదునని మనసా వేరే

యెల్లప్పుడును చిం

తించుచున్నదిరా

మంచి వితరణ గలది యని

యెంచి సరగున నాపై నెన

తుంచి సదనము కొరకు చను

దెంచి కొంగళిం చాననుండె

||మే||

3. నవరోజు -

నా మనవి విని

నీ వచ్చితే యది

నవరోజు నీ కొని

యాడునురా

తామనములను చలుపుట

నీకు తగదుర యల వని

తామణికి సరియైన పర

మాపుడని కయే మురవిడు

||నా||

4. లలిత

తామరసాక్షి నీ

లలితా కారమును

తగల జూచుటకు ప్రే

తియు గనదిరా

గారాజముతో పదముల తీరుగ గొలుచు

జనులకు దురాగ్రహము నిరాకరించి విరావ

కుభ వరాలోపగు

||తామ||

5. వరాళి

ప్రేమతో మన

వరాళి యదినను

బిలిచి నీవద్ద పొమ్మనె

నురా

కూర్చి మరుడు విరి శరములు

పారెకును యెదపై గురియగ

వారిజముఖి నలపు మిగుల
ఘోరి నిను కలయుటకు అతి

||ప్రేమ||

6. ఆరధి

భామకు నీ ద్రు
మముచే మన
సార భిన్న
లేదని చెప్పుచు
న్నానురా
గాన రసిక శిఖామణియని యశము
గలనీకు నరికమైన మొదరు
లేదనుచును అనుచును కానవలెనను

7 క మా ను

వేమారు అడజేయక
మా సుదతియొక్క
వెతదీర్పుట కెదె
సమయము
తాని గుణము దులుప వశమా
వరమ పురుషవర న
తా నిను మదిలోన దలుచు దా
నిపైన అరమరబడి

||ప్రేమ||

8 భూ పా లం

భూమిలో వెలయు భూపాలుడని
ఎరిగి....నీరాక కోరియున్నదిరా
మార జనక యల మ
ల య మూడుతుడు బహు వినరగ
మనసుకరిగి యిది మరి మరి
నిను మదివేరెర సామిగ||

2. రా గ మా లిక-ఆ ది తా లం

సుదతి నా మోహ నాంగుని
గారడములు నలువతగునె సాధారణముగ నీవు దెలిపి||
కోడి తేవే లేవే - మోహనాంగుని
నా మనసున వెతలను - చెలిసి దయగలిగి వేగమె విభుని||
క్షితిని వెలయు నిందువురిని వనంతు దో||
అంతాండముల కాధారమగునని మునీంద్ర సురలాది
నరులు పొగడగ
శ్రీ మెఱయు పరిమళ రంగేంద్రుని
క్షీరసాగరమునబుట్టితివని నీరముగాను గొలిచిన సంపద
లిడు సారెకును అతని పదమె గలియని చలముమాని కరు

జీంచ మనవి విన కనికరమునమదిగరగి సదయునికి సరనకు
ఇది సమయమని దెలిపి సరగున ||సుదతి||

చెలిమి జేసిన మొదలు కళ్యాణి
అ చిరుతనాటి మొదలుగనే ఘనతరముగ మదిని - విభుని
చి తగింపుమని కానా కోరితి
నామనవి వేని సారెకు రావలెననుచు అడుగడుగుకును
కలికి దానికే తమనీ తెలిసి
సామిగయని పొగడి పొగడినా సదయుడని ఈజగములెరుగు
కన్నడ చేసేది తగునా నాపె
నా మనసెరిగి రతుల పగలన్ బరిపంప తగినవానికి
వలరాయని సారంగముల శరము
కోకిలలుగూయ మఱిమఱి నానరి, నకులు విని సతతమును
వచ్చిపోతావా బహుళా నిన్ను వేడితి
నే దిగులు పొందినది విని విరిశరంబు బురమున
సొంపుమీరి విరహంబుదిలో
అనాటి సరస విధముల నామది భ్రమసి సదాతలదగ
పొక్కితినే జవరా? వినవే
నా సరసుని నే తలచ అతని సురత కేళిలో మది తగిలి
అల సారాస్య దేశమున
ఈ జగములలోపల మిగులా సరసుల కనులకు సొగసుగ
దానలో చిక్కిదరు పాప వెతలని
నానరినలులు వాని విభునీ ఇటుల చలమెనగ జే సి తె
వలుకరించి నాడు కోర్కెల నీవు పక్షమాలికాభరణ భూపా
లునిగ నీమది కటిగి ఇటులవగలన్ సరసుని తెలుగ
లిలితముగ

భూ- సారెకును నిటుల వగల తగని
ద- నరోజముఖియిది తెలుపవె వానికి
సా- వలచితినిని విరిణాణము చేకొని
వ- మనసిజాండిదిగో మిగుల గాచెనని
కాం-వలుకక విని మది విరాళి గొంటివి
ఉ- ఇదే సమయం మని రంమనవే
సా- ఇకను నాడు రాపము తీందు విను
క- వచ్చినన్ను కౌగలించి చేగమే
కే- కదియగ పెనగొని చాల వేద్యతో
శ- తా నధర మధురామృతం భాసగే
క- సదో ముదమునను గలయుటకు విభుని
మో-సరకునిది సమయమని తెలిపి సరగున ||సుదతి||

ప్రహ్లాదచరిత్ర - యక్షగానము

శుక్రకుమారుని వాక్యం :

కర్త : విజయరామపుత్రుడు

ద్విపద : దనుజేంద్ర, హరమెంతయు నయ్యెనేడు
దినము మంచిది తోడి తెప్పింపు దతని
పడునాలువిద్యల బ్రావీణ్య మమర
జదివింతు నీమది సంతోష మొదవ

ఏ ల పాట

ఉంజలి (ఉయల)

శ్రీరంజిలు । కౌసల్యయందు
చెరిగి యోగై కేసుస్యస్యమిత్రయంస్యస్యదు
మేలిమిగా లక్ష్మణభరతి తోస్యస్యమా
మేటిమిగా శత్రుమ్ము బోవనింప
భూలోకమున జనులయింట బుస్యస్యట్టి
పుణ్యుడై దశరథుని యింట బుస్యస్యట్టి

ఏలేస్యఓస్యస్యరామ జయం స్యస్య

శ్రీరామం

ఏలేస్యఓస్యస్యస్వామి జయంస్యస్య

శ్రీరామం

నీల వీస్యస్యరద రుచిరం

శ్రీరామం

నిత్యకస్యస్యశ్యామ కరిం

శ్రీరామం

పాతిస్యస్యతస్యస్యసుర నికరం

శ్రీరామం

పరమ విస్యస్యలాస కరం

శ్రీరామం

గతి ఖండ

కేళినిలోలం

కేశాన శ్రీలం

పాలన లోలం

తజన శ్రీలోలం

పాల సాగరమందు

ఏల జాడును

పాలుని పోలిక

కాతి బొటపైవేలు

వాలాయముగ నోలు

నొవర కీరించి

రీల మజాకులో

చాల పవళించె

మేలిమి తోడుత

మెల పరికింపుచూ

కేళినిలాసుడై

శ్రీగంటి చూపుల

పాలన చేయుచు

పరగనంతోషించి

జాల శ్రీరాముని

ప్రణతులు వేయరే } ముక్రము

ఏలేస్యఓస్యస్యస్య

రామజయం స్యస్య

శ్రీరామం

కానకీడ :- కృష్ణ కర్ణామృతము నుండి

శ్లో॥ అంగనా మంగనా మంబరే మాధవో
మాధవం మాధవం చాంతరే జాంగనా
ఇత మాకల్పితే మంతరే మధ్యగో
సంజగే వేణునా దేవకీ సందసః ।

విప్రనారాయణ యక్షగానము నుండి

కురంజిరాగం, ధూంపెతాళం, త్యాగమానం

పాడుకు నూలు కాసల వీరు
చేదితే పొదలు చేమంతి పొదలు.
పందె గోపాల రెండె గోపాల
చెండు చేరొన్న శ్రీరాజమన్న॥
చలువలదేరు సంపంగిపెట.
కాల్యలకే నూలు కడవల నీరు
విరిజాటిపొదలు వికసించె నేడు
మరపొన్నలు పొంపురాడించె
మల్లెలు పూచె మగతేటి జొచ్చె
మొలలు చిన్న మొగలువె చె
పొన్నలు పెరిగె పొగడలు బొదలె
నన్నజాజాలకు నమయము వచ్చె
ఎలదోట విరులు హేరాళమాయె
పలమిచ్చి నన్ను దనిగొనవయ్య

జతి - కైవారం

తిరుణీ తిన కుసుమ పాయక

తంజాపురీ నాయక పరాకు

అష్టకం

రాజముని చిసవమ్మ చక్కని
రాజగోపాల చంద్రుని
రాజనమ్మన తోడితేగదే
రతుల యారేయి గూడను
తేజమున నరిలేక మించిన
దీనదన మందారుని
భోజనం తనూల నేరిన
మనసె మోహన గాత్రుని॥

చూర్ణిక

శ్రీ చంగమల వర్తి మనోహరాకారః
చారుతర మాణిక్య గోపుర ప్రకారః
నమ న దైత్య కమల వన వేదండః
సంభృత తార్క కోదండః
సంతక దక్షిణ ద్వారకావాసః
శారదచంద్రచంద్రికాహస
రక్షిత చోళ భూపాల
శరణం తవ చరణ రాజీవయుగళం భజేహం.

వేల్పురి నరిసింహవాస విల బిత కాళింగ మర్తన యక్షగానంలోని

చల్లలమ్మ దుస్తు

చలోయమ్మా చలా । గొల చలో యమ్మా చలో ।
చల్లగొనం । నులులెల్ల ముదంబున ॥ ౩ ॥
యెల్లలోకముల । కెన్నికగల గొల్ల ॥ చల్లో ॥
పెరుగోయమ్మా పెరుగు ॥ మీగడ ॥
పెరుగోయమ్మా పెరుగో ।
మురియుచు వృద్ధులు । భుజియించు నప్పుడే ॥ ౩ ॥
త్వరగ యవ్వనము దాలెదరే గొల్ల ॥ చల్లో ॥
పాలోయమ్మ పాలా । ధేను పాలోయమ్మ పాలో ।
మేలిం కపివగ విగిడిగి గల్ల గొల్ల ॥ చల్లో ॥
మృతమోయమ్మ మృతము । కమ్మని
మృతమోయమ్మ మృతము ।
అతివలకె నను మతిగల్గును యీ ॥ ౩ ॥
క్షితి చుక్కపుర వరవతికి తగిన గొల్ల ॥ చల్లో ॥

వాట్యసాహిత్యంలో ఉపయోగించిన

ప్రత్యాయపదములు

నెలక	శృంగారవతి	మెలక
చెలువ	కప్పురగంధి	బాలిక
చంద్రాస్య	లలన	వేదండగమన
చాన	మగువ	కమలాక్షి

కలికి	లకాంగి	జనరాలు
కనకాంగి	కోమలాంగి	నారిజాక్షి
హేమాంగి	కంబుకంఠి	కంజాక్షి
జాణ	కుందరదన	అరివేణి
నకియ	ఇందువదన	వనిత
తరుణి	ఇందుముఖి	వెలది
వనిత	పూదోణి	కాంత
పడతి	మృగాక్షి	వడుచు
కొమ్మ	మదవతి	పటి
చెలువ	తరళాక్షి	మేచక కచ
తలిరుదోణి	జలజాక్షి	నీరజముఖి
రామ	కలకంఠి	మీనలోచన
చామ	వనజగంధి	కామాక్షి
ఉవిద	వనజముఖి	కోమలి
సుదతి	పొలితి	రమణి
మదిరాక్షి	వెలది	కాంత
ఇంతి	ఎలనాగ	పొలితి
విరిదోణి	భామ	జవ్వని
పల్లివాధర	భామిని	కొమ్మ
శతప్రతలోచన	మ త్రాశిని	చిలుకలకొరికి
కోయలనేత్రి	మచ్చెకంఠె	సన్నతాంగి
చందనగంధి	పద్మనయన	జలదవేణి
అతివ	నీరజలోచన	పణతి
వనజలోచన	పద్మగంధి	రాజీవనయన
కాంత	తామరనేక్షణ	మంగళాంగి
గజయాని	కన్య	లోలలోచన
కరిరాజగమన	నెరజాణ	వి త్రి
మరాళగామిని	కుటిలకుంతల	లలితాంగి
రాకేందువదన	వాలుగంటి	శాయ్యలి
నీలవేణి	మందయాన	మదావళగమన
కలికి	చంచలాక్షి	
పంకజమ్మరుపాణి	చలలాక్షి	
విమలాంగి	చుగువ	
వామాక్షి	నరినాక్షి	
తొయ్యలి	జవ్వని	
అంగన	మించుదోణి	
సంశ్చారచంద్రాస్య	రమణి	
విలాసపతి	ననదోణి	
రాజపదన	ముదిత	
ఇందీవరాక్షి	కొంచెగ తె	
మెచ్చలాపి	పన్నెలాపి	
నారిమణి	హరిదాక్షి	
మెలుగుదోణి	లాచంచక్షి	

చమత్కార రచన

చ॥ చిగురుల తూపులున్ గల వజీరుని తల్లికి
 తోడ బుట్టువున్
 తగ తలదాల్చు వాని మెడదండల తిండి కుమారునిన్
 ద్వజం
 బుగ గొనువాని ప్రేమసతి పుత్రుని తాత విరోధి
 తాతనున్
 జగమెఱుగంగ నేలు బలజప్రభ నేత్రుడు
 బ్రోచు నెప్పుడున్

టీ॥ లేత బాణములు గల సిపాయి మన్నుతుడు ।
 మన్నుడుని తల్లి లక్ష్మి । లక్ష్మి తోబుట్టువు చంద్రుడు ।
 చంద్రుని ధరించినవాడు సదాశివుడు ।
 సదాశివుని హారములు సర్పములు ।
 సర్పముల కాహారము వాయువు । వాయువుకొ
 డుకు ఆంజనేయుడు । ఆంజనేయుని బండా
 తరించినవాడు అర్జునుడు । అర్జునుని సతి
 సుభద్ర । సుభద్ర కొడుకు అభిమన్యుడు ।
 అభిమన్యుని తాత యింద్రుడు । ఇంద్రుని వైరి
 బలిచక్రవర్తి । బలితాత ప్రహ్లాదుడు ।
 ప్రహ్లాదుని రక్షించినవాడు నరసింహుడు ।
 అటుపంటి నరసింహుడు మిమ్ము రక్షించు నెప్పుడున్ ।

యాదవాఖ్యకవిరచిత

గరుడాచల నాటకము

ఎరుకత తావచ్చెను । లవ్వోయవ్వ
 ఎరుకత తావచ్చెను॥
 ఎరుకత తావచ్చే । ఏదేడు భువనాలు
 మరువక నెరువకయు । మరిచేగ జెప్పచు॥

నవరత్నములు దాపిన
 పెట్టియువేగ । నయముతో కిలమందున
 భువన మోహితురాలు ।
 పుణ్య చారిత్రియు ।
 అవనిలో జనులంత ।
 అమృతమ్మని పిలువ ॥

పంచరంగుల చీరయు ।
 మధ్యంబున కంచుకంబును దొడగియు
 పంచబాణుని చిలుక
 పరమ కల్యాణీయు
 యెంద కళ్యణుగాని । వెలదులు కొలువగ॥

మణిమయ హారంబులు
 కాళ్ళందెలు ఘనముగా
 మ్రోయగను
 మాణిక్య । ముత్యాలహారము
 శోభిల్ల । వేణి బలాద
 విరులాడ । బంతులుజార ।

బాలుని దానెత్తుక । భద్రాదేకులీలలు బహునేర్పుక
 లోలాక్షి కమలాక్షి లోకమాతయని
 పాలాక్షి సతిసుత పరమకల్యాణి ॥

సింహాళ నృత్యమండలి పల్లవులు - పర్ణములు

1 గజ

దొబ్బకిట తకదొమ్ము
 లేక
 దొనుజినుగ తట గజగత ధోంతక॥
 తనం । తానతు తందోస తందనా నరు
 తందోస తంద నానతు తందన తందన తాన
 తరిక । గజతట జిత్రము
 కస్తీర తరికిట జిరు తరికిట జెప్పిరి రా॥

2 నయియాది

దొం జిం జిం తకిట దొమ్ము తర
 తనం । తోంతెనెసము తెనెసము తెనె స స
 తెనెక తెనెము తెనెసము తెనెనానా
 తరిక
 కస్తీర । తకట తతు జితు తకట కుదతరి జితు, ధోం దీక్షము

3 కిరల (వర్షపెక్కరు)

ధోం జిం జిం తకిట దోంతక
 తనం । తందన తాన్ తన తన్ తందన
 తందన తాన్ తన
 తెయి తన్ తాన్ తన తన్
 తందన-తెయి తన తాన తన
 తరికి తకట తజ్రతు తకట క్రుదతిరి జితు

4 యిరాది

తాళ॥ గ త్రకు క్రున్దతు జిం
 తనం । తనన తనత । ననగ తనత
 తనన్ తననా । నాత్ నన
 కస్తీర॥ తంగోగతు । తక తోం గతు
 తక తరికిట । తక తోం గతె యి॥

5 ఉదర

తాళ॥ దోం జిగత్
తనం॥ తందన తందన తందనాన
తము దన తన తందన తందనాన
తత్తంగతు చక తోంగతు తెయి
(లేక) కుద గజి జిత్త

* * *

6 సింహరాజ

మాత్ర॥ ధోం జిం జిం పికిట ధోం తక
తనం॥ తమతు తనెన తము । దనతు
తనతు తందనతు తనెన తము
దనతు తనతు తన
- తకట తజింతు పికిట కుద తరి జితు

7 హనుమ

మాత్ర॥ ధోం జిం జిం పికిట ధోం తక
పసిం॥ తనము తనెను తందన తనము
దన్ । తనముతనెను తెనెన - తెయి ।
తనందనతు తందనతు తనందెన
తనము దెనెతు తనెన

తియ॥ తకట తతు జితు
తకట క్రుద తిరి జితు

8 గజపతి

మాత్ర॥ గత్తకు క్రును దతు జిం ।
తనం॥ తము దనము దన తన
తాన్ తనముదన తన
తాన తన తందనతము దన తాన
తియ॥ తతు తోను గతు । తక తోను గతు
తక తరికిట తక తోంగ గతు తెయి

9 నవం

మాత్ర॥ తెయి తెయి తతు తతు తరికిట॥
తనం॥ తము తందన పసిము । దన
తందన తనము తము తందన
తాన తెయి తందన తందనన
తియ॥ తతు తరికిట జి తరికిట
క్రుద తరికిట జి త్త॥

10 గహళ

మాత్ర॥ ధోం జిం గత్తకు గజిగత ధోం తక॥
తనం॥ తమ తందన తందన తందనన
తెయి తన తందన తందన తందనన
తియ॥ తెయికిత కిత తతు
తరికిట కితతక గజితు తకజతు
తజితు తోన్నను తా॥

11 నైరోధి

మాత్ర॥ గత్తకు క్రున్ దతు జిం॥
తన॥ తందన తందన తందన తన
తాన తెయి తానతెయి తాన తెయి తాన
తందన తన తానతెయి తనము
దన తందన తానతెయి తందనాన తందనాన
తియ॥ తతు జితు తతు । తక జితు తక
తక తరికిట తక జిత్తుక ॥ పై ॥

12 మయూరి

తాన॥ క్రుద క్రుద గజితు గత్తకు పికిట
తనం॥ తనెన తన తన తనెన తన తన
తనెన తన తాన । తనెన తన తన
తనెన తన తన తనెన తన తనెన
తియ॥ క్రుద క్రుద గజితు । క్రుద క్రుద గజితు
క్రుద క్రుద గజితు । గతు తక
తకిట । తరికిట జెమికిట తా -

13 తురగ

తాళ॥ ధోం ధోం గజితు జిగిల
పసిం॥ తతు తతు తనెను తనెను
నతు తతు తనెను
తనెను తత్తతు తనెను
తనెన తానా - తన తనెను తన
తనెన తనె నతు తనెను తందనాన
తియ॥ క్రుదగజితు । క్రుదగజితు ।
క్రుదగజి । జిల క్రుదను॥

14 మరవతి

తాళ॥ ధోం జిం జిం తకట ధోం తక
తనం॥ తన నత్తు తందన త నందన
తందనతు తందన తనతము - దన తందనాన
తియ॥ తకట తతు జితు । తకట క్రుద తరికితు

15 మునరాధి (చెప్పలపిల్లి)

తాళం॥ ధోం జిం జిం తకట ధోం తక క్రుద క్రుజిగత

తనం- తానత్త తానత్త తానము । తంద
నానత్త తనెనత్త తానము -
తనత్తనెన తనెన తనెన
తానెన తందాన తనెన । నానత్త
తనెన తత్త తానము
తియ॥ తరితి తతు తితు తకతి
క్రుద తరి తితు॥

16. ఉతున

తాళ॥ దొమికిలి తకదొము
తనం॥ తానా తా నెనము తానతు
తనెన తు తందన తానతు । తనెన తనెన
తందెనతు తానతు - తానా తనెనము
కస్తీర॥ గతు తితు తకతితు
గతితు తోన్నతా॥

17. ఉరగ

తాళం- మ్రద క్రుద గజను గత్తు తకతి
దోం తిం తిం తకిలి దోం తక
తనం- తందానెన తాన తనము - తమద నాన
తనాన తనాన తనాన తనాన తనాన తనము
తంద నాన తనాన తనము
తియ॥ క్రుద క్రుద గజను క్రుద
క్రుద గజను ; క్రుద క్రుద గజను
గత్తు తకిలి తరికిలి జెమికిలి తా

18. అపాద్రన

మాత్ర- తక్రు దను తితు తరికిలి రీతితక
తెయి తకతి తక తెయికిలి తెయియతి
తెయి తాతెయి యతు తెయికిలి కిటితక
తనం- తానము తందాన తనెన తంద । నానము
తందాన తనెన తంద (నానము)
తందాన తనెన తంద ।
తియ- తర తక తిరికిలి తకు జెంతా॥

సుందరేశ్వర విలాసము

కవి - చెయ్యూరు చెంగల్వరాయ

(తెలులు మీనాక్షిని భర్తపేరడుగగా చమత్కరించి చెప్పట)

సీ॥ ఇభరాజగమన నా విభుని పేరడిగేపు
వినవమ్మ చెప్పెద విశదముగను
తరిత్రాడుగా చేయదగు పాముపేరేమి? (వామకి)
కదలిద్రచ్చిన గొప్ప కవ్యమెద్ది? (మందరం)
పూంతునియలను గ్రూలెడు పురువెద్ది? (ద్విరేపం)
యరదంబునకు ముందు పరచునెద్ది (అశ్వము)

ఇటునిండ వెలుగందగల భూషణంబెద్ది? (తగ్గణి)
విఘ్నేశ్వరునిచేత వెలయునెద్ది? (కుడుము)
తే॥ గీ॥ అన్నిటికి జూడ మూడేసి యక్షములు
మధ్యవర్ణంబులందు నా మగనిపేట
గానబడుచుండునమ్మ యావె సమరసి
అందరికి తెలియబల్కవే కుందరదన :

క్రీడాభిరామము - వల్లభరాయకవి

చలి - అంగికం - సాత్వికం

ఉ॥ ప్రక్కలు పందివంచి మునిషంద్లను పందలను రోదిరాచి తొ
మ్మక్కిలి జేసిచేసి తలయల్లసి కాకుల సందినంది లో
చక్కికి నొక్కినొక్కి యిరువంబవ గుమ్మడి మూటగటి పీ
పెక్కి చువచేసి చలి యిక్కడ నక్కడ దెట్టు వేకువన్
1. వంచు 2. రాయు 3. జేయు
4. నందు 5. నొక్కు

వృత్తములు

మద్దిరాల వేంకటరాయ పిరవితము
తా॥ శ్రీరంజిల్లగ గౌరి నన్నిచటికిన్ శ్రీఘంటునం బంపెరా ;
కారుణ్యంబున జూచి నామనవి హృత్కంఠంబునన్ జేర్చరా;
తా రూఢంబుగ పలుకుమన్న పలుకున్ తథ్యంబుగావల్కెదన్
సారస్యంబిదె చూడు పీఠపురవాసా ; కుక్కుచేతా ; భవా ;

దరువు: శ్రీ సీతాద్రినివాస ; వానప సేవితాంఘ్రి నరారుహ ;
పాళహా న మదప్రళక్షణ ; భక్తపత్నల వీక్షణ ;
భూ శతాంగ ; భవా మనోహర ; పూర్వ యోగిని సేవితా
కౌశలంబుగ కుక్కుచేత్వర ; లాంత నీన్ విరిపించెరా ;

ఆర్థ చంద్రికలు - క.దాద్రిము

మద్దిరాల వేంకటరాయ విరచితము
శ్రీ కుక్కుచేత మూర్తిని
నీ కౌగిటిలోన నుండ నేనేమైనా
చేకాని తిసుకు వ సిన
రాకుండా నాజ్జపేయ - రాదాతె గౌరూ "అజ్ఞ"
దరువు- రాదాతె గౌరూ మ - ర్యాదా యెలుగవు నాతో
వాదేలా పోపోవే - కాదందు రెవరైనా "రాదాతె"
నారీ మణిలో ; వినవే
కోరికతో సామి నన్ను గూడిన పిదపన్
కూరిమి మరువక నీకున్
సారసముఖి ; వేదక బన్ననరమూ రిచ్చెదనూ

తరుణిలో : వినవే యీ ధరణిలో సరసింగ
పురములోపల ముట్ట పోతరాజును బోగ్రచే
మిత్రము... సరసి జాక్షుని తోడివేగదె
మరుని శరదాధకును వెరవను
కరుణ జూడవె నీట మొగ్గక్కెద
కానునీ భానునీ॥

మన్మథోపాలంబనము: (పానీము)

పంచవాసరము

కీటి పిటి విడిచి పండు కలసి పండుగా
టటానిన్ ములాలగడు చుండు పండు సుందీ చే
తుటి తుటి తుటి శరంబు చూపపానీసెగా
కటా కటా కటారిగాడు కాముడెంబ జూరుదే :

గణపతి తొత్తము

వినాయక తాళము
72 అక్షరములు

గు	గు	గు	ల	ల	పు	గు	ల	ల	పు
S	S	S	1	1	1	S	1	1	1
8	8	8	4	4	12	8	4	4	12

అంగములు

S	తాకిటతక రై : దిత్తితై : దిత్తై దిత్తిర దిత్తి తాహం
S	దత్తనా తకిట కిణకొంగ దెకు తాం - తొంగ
S	సంగిట కిటతక సంగిట కిటతక సంగిట కిటతక
ల	దీం తాం సుతకిట కిణకొంగ దెకుతాం - తొంగ
1	తా తంగి లంగి కిటతక
1	ధిక్కిరాం చత్తా దిరుగుడు వొందం
1	దికుందరి దిక్కిరకెంతి విక్కిరొంగ హరిదను
పు	మరిమొగ విమ్మవిన్నాయక పెరిపిట హరులప గణపతి
క	జేజే జెక్కిట నోశరికి పెం, జేజే జెక్కిట
S	నొకరికిదెం; కిణ్ణం తదిక్కు తొదిక్కు ఆనం గొరిరి
1	తొంగిట కిటతక
1	తొంగు తక్కదేవర గణపతి దిక్కిరకెంతి
1	దిక్కు తొంగ గణపతి తొత్తం గత్తిరి
క	వినయర తరుగుడుతాం తరుగుడుదేం తాక్కు
	దేక్కు తక్కిట తొంగిట కిటతక దేయా
	తంగికిటతక దిక్కిరాం

ముత్రాయ : దత్తా ధేందాం దికితక తోదికితాం
తొంగాకు తదిగిణతోం

శ్లో॥ కాంతో యాస్యతి దూరదేశ మితిమే చింతాపరం జాయతే
లోకానందకరోహ చంద్రవదనే; వెరాయతే చంద్రమా;
కించాయం వితనోతి క్రింది కలాటాపో విలాటాదయం
ప్రాణానేవ హరంతి హంత : నిత రామారామ మందానిలా;

శ్లో॥ శేతే సేత కరోంబుజే కువలయ ద్వంద్వద్వి నిర్గచ్ఛతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి

శ్లో॥ స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి
స్వచ్ఛాహ్లాదికి నుహా లింబహి హేమిం లతామింబతి

నాటనాగము - ధృవతాళము

1 వ్యవమందిం మంపిత వహాజన మందల మహోన్నతం
భవసాగర తారక గిరాం పరిభావుక ములక్షితం
దృఢమధ్యమ ముందర గతిం అవరోకన సుందం
కృత పుణ్య ఫలాత్మకస్సహరిం పరివశ్యం ప్రజాకసాం.
త్రిపతాక పతాక సురై : కటరాముఖ శిరీ ముఖై
పరభావ ససోత్కట పరై రవి వీక్షణ సుశీలై :
తను మధ్య నియోజిత కరై రవి నాట్యరసోత్కటాః
నారాయణతర కృతం హరితితి యతిజన తోషం

తాం పక కిణ తదిమి కకిట పక - పక ధరికిట యుణురా హత
ధణ ధిము సుత రిమితిధిమి తకిట తక-యుణురా కిటతక
ధణరా-తు పణాం పరిమ యుంపరికిటతక యుం-ణుంపరి
కిట తక-దణంప కిటతి యుంపరికిట-ధిరుడు తదై యత్త-
చాకిట తరయుం-తరికిట పక ధణగు తక యుం తకిట-
తక పదిమి పకిట ధణ ధిమి పరిపక-తకకిట తక తకయుణు
తధణ పదిమి - తక దధిగిణ ధాం :

సుధ్యమావతీ రాగము - మర్తతాళము

2 జగతిశం పశ్యత సురవనిరా
ప్రజాంగ నాభిహ సవనవ మణిదివ్య
కుందల తరణి నివయ శశిగణ సంజాత
శ్రీజిత సత్యలోక విప్రిత ధూతి రయం
లీలామయ దివ్యసుందం మదన
కోటి వైరిని తను హ్యసుచారార్పిత్యతి భువి
విజ దానవర్గ ముఖరం కృపాంబురాశి రేనం

తక ధీనుతి జకకిణ తక దిధణ కిణణర వికిరిధిమిత-యుణ
తదణ-పదిమి తకిట తకతోం-ధరికిట దంధిరుడు తదై
య్య తద ధీను తదీ-తకణక యుం తరికుంతరి-తకిట యుం

త త క దణం తరికిట-దాకిట తకర్ణం తరికిట
త త కా హత ధికితక-తధిమిత కిట-తక యణుతక-
దిమి తధిమిత తక దధిగిణతోం

(ఈ విధముగా ఏడు రాశములలో రాసక్రీడా పర్వసము
నారాయణరీపలు పించినారు.)

నవరసమంతలో ఉపయోగించవలసిన రాగములు

- 1 శృంగారరసము-మలత్రిశ్రీ, మధ్యహిది, పంచమ, దేశపాళి,
మేఘ, పంచుంజ, మలభ, శ్రీ, హిందోల, సైం
భది, గుండాల, గొండ్రి, తోడి, జయశ్రీ,
ప్రహమంజరి, నాట, మల్లార, చాయ, లలిత,
ప్రచిద, గొం, సింహార, జేలాపరి, కర్ణాటగౌర,
ధనశిఖ, బళ్ళారి, సున్నవి, హంజిర.
- 2 వీరరసము- నాట, సైంధవక, జేలాపరి, దనశ్రీ, శ్రీ, గౌరి,
గౌర, మేఘ, సోమ, ధన్వశిఖ, మేఘుంజ,
తోడి, దేవకృతి, శంకరాభిరణ, హిందోళ,
దేశక, చాయ, లలిత, భేదగుప్త, ద్రవిడగౌర,
శ్రీకాంతిక, చార్, చూళవగౌర, దేశపాళి,
మలభ, నాగధ్వని, తురుష్కగౌర, గౌరసారంగ.
- 3 కరుణ- సావేరి, కామోది, రాంకల, అసావేరి, జేలాపరి,
సైంధవి, బంగాళ, దేశి, కాళిర, ఖుషారి,
గొంధార, జయశ్రీ-
- 4 హాస్యరసము- కాళిక, కామోది, శంకర, బంగాళ, నాట
- 5 రౌద్రరసము- తురుష్కగౌర
- 6 భయానకరసము- మల్లార
- 7 భీతిరసము- పృథిందక
- 8 అద్భుతరసము- నాట

కూచిపూడి 'దశావతార శబ్దం'

మోహనరాగం - తాళం మిశ్రచాపు

మత్స్య

తగ్గదీంత, తంహతి ధీనుతి
తగ్గీనుతి, తానుయు ఇంతరి
తయుంతరిత, తయుం యుంతరిత
తయుంతరిత, యుంతగ రేకిణి
తదికు దిదికు, దిదికు దింకుకు
తక్కిణనగ తకుందరి కిణనగ
తకుంద, దికుంద, తకుందక్క దికుందక్క
మత్సరమున (మరి) అంబుధిలో

జొచ్చియున్న సోమకు ద్రుంచియు
విచ్చలవిడి వేదము లజానకు
విచ్చితివో మర్వాపరా....

కూర్మ

అయ్యుచా, తమ్మది కకుందది
పలుపుదు నిను బ్రస్తుతి చేయగ
చెలగ, ములు జలధి మధింపగ
కలిమి బలము యలమిలో నొనగని
పలగిరి భు హిర్యావరా....

వరాహ

కుకుంభరి కిట ధరికిట కిటతక
సింహుగ ధరనురుపడి చేకొని
పిరుగ పథిమి యిరుక్క జొచ్చిని
హిర్యాక్షి బరిహర్షితివో
మ సుగుణ వరాహ రూపా....

వృషింహ

భం భం పిణా - ధిం ధిం పిణే
భం భం భజ - చాణుర పింకుకు
జంధారి ప్రముఖ ముర కదంబంబును
సంధంబున వెనుంయు (నదా)
దాసు పింకుకు బ్రోచితివో
వృషింహ

వామన

రవ్వదాంత, రాహత యుంతరి
హనిరముగ ముల్లోకములను
జానొప్పగ రాపాదంగా
హనుగ మూడడుగులు బలిచే
దాసముగొని వామనరూపా....

పరశురా -

తరిమి తరిమి తకదిమి జణుతిక
రిమి తరిమి ధరణి పకులను
పంకుపుచే నురుహాడితివో
పంపిర పరాక్రమమున ధర బరగితివో
భారవరామా....

రామ

జగ జగణకు, జగణకు రేకిణ
దళరధ తనయుడవె సురలకు
పళముగాని దళములు ద్రుంచియు
విళదంబుగ అయోధ్యకు సీతతో
వేంచేసితివో, దళరథరామా....

జలరామ

తరిత తరితదణ, దణత దణతరుణు
యాదవ వంశాద్రి సుధాకరు
దాదిదేవు డనుజుడుగా ఘన
హలమునుగొని ఖయలను ద్రుంచియు
మేదిని ఘనముడిపిన జలరామా....

బుద్ధ

లడుండుల... మండుగ చేకొడి
లంగులను సిగడండుగ
లంగుల నుడుదాడుమును
లంగుల లుండులను ప్రసములు
లంగులను దాదాదాదా...

కల

కెలతి దెగ కెలతి లకడెగ
నాటక కల వాదల నాగ
నీటుగ కలవాలను బానియు
పాటకమునెక్కి దురాత్ముల
గీటులను కల్యాణులరా....
ములు చేత చేలని పొగడగ
నిలతిను నీ దాటల ద్రోసగ
పంగ వ్యాధుల పుండును వెలసిని
పందరాజ చేదా....
అశ్రుతి సుర భోజా....
దిక్పలాం....దిక్పలాం... దిక్పలాం....

జతి

దృగుడు తతకిట యుండు (తరి)
దణ తదణాందిమి తదణాందిమి
దృగుడు తతకిట తితికిట తక
దృగుడు తతకిట తితికిట తక
దృగుడు తితికిట తక తిదిగిణియెం
దృగుడు తతకిట తక తిదిగిణియెం
దృగుడు తితికిట తక తిదిగిణియెం....

తమిళనాడులోని శాస్త్రీయ స్వత్య కళాస్వరూపము

భరతి నాట్యము, భాగవతి సంప్రదాయంగాక ఇతిర పాతీన
వర్తన రీతులు :-

ద్రవ్య దేశంలోని శాస్త్రీయ స్వత్యకళాస్వరూపాన్ని
రెండు విధములుగా తెల్పవచ్చును. తెలుగు నాయకరాజులు
ద్రవిడ దేశమును పాలించక పూర్వమునాటి స్వత్యకళాస్వరూ
పము. తరువాత వృద్ధిచెందిన సరస రీతి.

భరతి నాట్యము, భాగవత నాట్య మేకము ఈ రెండునూ,
అమ్యతస్వ, రమునాద, విజయరామన నాయకుల కాలంనుండి అధి
వృద్ధి చెందిన కళారూపములు-

రాజరాజచోళుడు యిత్యాది శ్రాద్ధ రాజులు, రాజవంశములు
తమిళ దేశమును పాలించిన నాటి కళారీతులగుర్చి 'సంఘం'
కాలంనాటి తమిళ గ్రంథములో వర్ణింపబడినది. 'కవిత్వగె'
గ్రంథములో శివతాండవముగూర్చి వివరింపగా తెల్పబడింది.

కొదుకొచ్చి, కలకరంగం, కాపాచి, నర్తనములో శివుని
సరస విన్యాసాల గూర్చి వివరింపబడి తెల్పబడినది.

ఈ నాట్యముల యతివృత్తియు, శ్రవ్యుని క్రమము తెలిసి
కొనిని యాచరించు ఉత్తర, గంధీరదా నాలతో గూడినది కరదాంగ
ప్రదర్శనములేనని, అభినయ, స్వత్య స్వర విన్యాసములు, వికా
సంతో క్రమపద్ధతిలో ఏర్పాటుచేయబడిన కేళికమాత్రం కాదు -
రాజరాజ చోళునికాలంలో మొదలలో నర్తకిమణులు బృహదీశ్వరుని
ఆలయంలో స్వత్య పూజచేసేవారు; కంచెలోని, ఆలయాలోకూడా
స్వత్యపూజ పుండింది. ఆరాధనకేళికా రీతి ప్రాచీనమే-

తమిళదేశంలోని చోళ, చేర, పాండ్యరాజుల రాజ్యాలదర్శిత
సాంఘిక జీవనంగార్చి, కళంగూర్చి మర రాజకీయ విషయాల
గూర్చి ఆచారంనాటి సంఘం, సాహిత్యం తెలుపబడింది. నెడుంజెలి
యన్ అనురాజ మమరసురాజువానిగా పాండ్యరాజ్యాన్ని వికారంలో
'శిలప్పదికారం' గ్రంథం వెలుగుజూపింది. స్వత్య సంగీత సాహిత్య
లలితకళలపొషకుడు, ఆరాధకుడు సేవనంతులువాన్-చేరరాజ్యం
పాలించునప్పుడు శిలప్పదికారం రచన జరిగింది-శిలప్పదికారంలో
మాధవి అనే నర్తకి మెన్నోవిధములైన నర్తనములనభ్యసించినట్లు
తెలుపబడింది. ఆకాలంలో నర్తనం-కూర్చు అనిపిలువబడింది-
యుద్ధానికి బోధురాజులు, సైన్యములు ద్రవిడదుర్గును పూడించి
యుద్ధభూమికివేళేవారు. విజయప్రాప్తికి దురారాధనలో అనేకము
లైన తాండవములు ప్రదర్శించేవారు-యారే అనే నర్తకంత్రి
వాద్యము విశేషప్రదారంలో పుండింది.

శిలప్పదికారంలో నాట్యాచార్యునియొక్క సాండితీప్రతిభను
గూర్చి యాచరించుగా వర్ణించియున్నాడు.

అచార్యుడు : 'అపహాత్' భేదం నెరిగిన భిన్న పద్యకలండు ప్రవీణులగు పదునాలుగు విధములైన విభక్తులతో మేళవింపుకొని కలియుండవలెను. ఆకాలంలో ప్రచారములోనున్న ఏకాదశనాట్యలో పాండిత్యం కలియుండవలెను.

'హాత్' - అనగా నాట్యమని అర్థము.

తెనుగులో ఆట - అని ప్రయోగించినట్లు.

ఉదా - కచేరిఆట, దర్బారుఆట, భోగంఆట, భాగవతపుఆట, యిత్యాది ప్రయోగములున్నట్లు తమిళంలో అభిసయహాత్, తెలుగు హాత్, అనునవిగా చెప్పబడును.

ప్రాచీన సర్తనరీతులు

'శైవుగల్ వెట్టిమాళ్' :- రాజుల ఆస్థానములందు ప్రదర్శించబడిన సర్తనరీతులు.

"పాడువియర్" :- సామాన్య ప్రజల విశోదార్యము చేయబడే నాట్యము.

"పరై, వాంసంతి, వినోదం, అర్య, ఇయల్లు, దేశి-మరియు 108 శిష్టని కలజములు, వానిచేరికలతో ఏర్పడే ఆంగహారవిన్యాసముల సర్తనరీతు "చక్కం"

"బుచ్చె" అనగా ముచ్చట - ప్రేమకథను ఇతివృత్తంగా కల్గినట్టి ఆట - ప్రయోగించు కవితారీతి - 'బుచ్చె' చింతము - తెనుగునందు లిశ్రరగగళి, ద్విపదచేరి వంటివి

దొమ్మిది ఆట రీతులు 'కాళినాట్య' మందురు. శిరస్సుపై నీటికుండ పెట్టుకొని సర్తనము నలుపుట 'కువం' ఆట 4 గ స.

ప్రీతి చేసే లలికపుత్రి రీతి - 'సోబ్బు' ఈ దేరి విధానాలు గూడా ఆ కాలంలో ప్రచారంలో వుంచినట్టివి.

"విమాషకటాత్" - హాస్యరసాన్ని పోషించే ఆట. మన దేశంలోని సింగి సింగడు, చోడిగడు, భాగవతం ఆటలో మాడివి పాత్ర వంటిది. సృత్యాభిసయ సంగీతముల గూర్చి తమిళ దేశంలో వెలువడిన లక్ష్య లక్షణ గ్రంథాల్లో పంచమరుపు, భరత సేనాపతి యం, నాటవీ, తమిళనూర్, ఇంద్రకావ్య, ఈశైవముక్కుం ముఖ్యమైనట్టివి -

సూత్రయంగులోను వెలువడిన మురసర్, గుణనూర్, జయంతం, శైత్యం; అగస్త్యం, కురుగు, కూతనూర్, తలవగె, పంచబరతీయం, బరతం యాగ్రంధాలన్నీ త్రివిధదేశ నాట్యకళను గూర్చి తెలిసికొనుటకు ఉపయోగపడును -

కల్యనరత్తనం, కుడనరత్తనం, కాళీనరత్తనం, నటరాజనరత్తనం, సీత రావణనరత్తనం, యవన్నీ ప్రాంతీయ నరత్తనములే - వీటికి కచేరిఆట (భరతనాట్యానికి) సంబంధంలేదు.

ఏకాదశ నర్తన రీతులు

అలియం, కొడుకొట్టు, కుడై, కుడం, పేడి, కడయం, మర్, పండ రంగము, సూరపద్మ, మరక్కూర్, పావై - సృత్యములు

శిలప్పదీకార కవి - సర్తనరీతులు, నాట్యవారులు శిక్షణ విధులన్నియు నాట్యశాస్త్రమునుండువలె వివరంగా తెల్పియున్నాడు. గాని వానిని ప్రయోగించి రూపొందించ బడినట్టి నాట్యరీతులు మాత్రము అంతటి ఉదాత్తతతో చూడి పున్నట్లు తోచదు.

ఉదాహరణకు యిచ్చుట కొన్ని సృత్యములగూర్చి తెల్పుతాను.

కాళోగర్ లనే నంబం కవిలలో వరించబడిన శివ సర సములు చూడింటిని గూర్చి వివరములు - కొడుకొట్టి, పాండురంగ, కాపాచి, ఓద్రభూమిలో శిష్టుడు ప్రేమించాడనుచుండు సర స చూడినాడు. ఒక న్యూత కాళిహోదవి కాళం చేసినది - ఇదే కొడుకొట్టి సర సం.

త్రిపుట సంచార అనంతరము ఆనందంబో శివుడు సర స చూడినాడు - లచ్చుడు ముజ్జగముల లిల్లి ఉను కాళహరియైనది. ఇదే పాండురంగ సర సం.

బ్రహ్మదేవునియొక్క ఐదవశిరమును చేదించి దాన్ని తనచేత ధరించి శివుడు విజయశాంధవమాడగా, అర్ధాంగి పార్యతి అతని వెంట నుండినది - ఇదే కపాచి సర సం.

ఇందు వరసలు పేరు - నేటి కాలంలో తమిళ నర్తకులు ప్రదర్శించే శివశాంధవములు - నటసం అడినాడు - ఆనంద నటసం అడినాడు - కాలె తూర్కి - ఆనంద నటప్రకాశం - నటనమాడి తిరుందా - యిత్యాది పాటలకు సర సం పేరు.

పై గాథలలోని యితివృత్తము కేవలం వీధిపు ప్రాధాన్యం కల్గినట్టి - పదకొండు విధములైన ప్రాచీన ద్రవిడ నర్తనములు.

1. అలియం - బాలకృష్ణుని హతమార్కాలనే దురుదేశ్యముతో కంపించు కృష్ణ బలరాములను మధురకు ఆహ్వానిస్తాడు. అచ్చట వారు లనేక అపాయాలకు గురియౌతారు. 'చువలయాపీడ' మనే రాజుగారి ఏనుగు వారిపైకి పడలబడుతుంది. అది వారిని హతమార్చుటకు వస్తుంది. కృష్ణుడు కడు చిత్రగతుల సర్తనమాడి ఆ ఏనుగు దంతములను పూడబెరికి చాటితోనే దానిని సంహరిస్తాడు. ఆ ఏనుగుతో లతడు పోరాడినప్పటి హస్త పాద విన్యాసములే 'అలియం' అనే నర్తనముగా పేర్కొనబడినది.

2. కొడుకొట్టి - ధరణి రథమై బ్రహ్మ రథసారథిగా, మేరువు విల్లుగా, మహా విష్ణువును అమ్ముగదాల్చి, దేవతలు వెంటరాగా మహా దేవుడు త్రిపుర సంహారానికి బయలు వెడలినాడు. రథానికి చక్రములు సూర్య చంద్రులై నారు. నాలు వేదములు వాలుగు గుణములై నివి. మహాదేవుడు త్రిపురాది అసురులను సంహరించి వారి కోటలను ధ్వంసము చేసినాడు. కాలిపోయిన ఆ పురములయొక్క బూడిద పె నిలచి మహాదేవుడు విజయశాంధవము నాడినాడు. అప్పుడు భైరవి కాళహరియైనది. ఇదియే కొడుకొట్టి.

3. కుడై - అసురులను సంహరించి దేవతల కష్టములను తావుటకు కుమారస్వామి యుద్ధము చేసినసమయములో అతనిచే చేయబడినట్టి నర్తనము కుడై - రాక్షసులు వారి వద్దనున్న నివిధ బాణములన్నిటిని, ప్రయోగముచేసి, ఓడిపోయి నిరాశచెంది భీతితో దేవ సేనాపతి కుమారుని ఎదుట నిల్చినారు. అతడు ఆనందముతో

తన రథానికున్న ఛత్రమును తీసి దానిని చేతబట్టుకొని నల్లిన నర్తనమే టుడె. కుడె తమిళంలో గొడుగుకు పేరు.

4. కుడం - దాదాసురుడు గొప్ప శివభక్తుడు. అతని కుమార్తె ఉష. ఆమె కలలో కృష్ణుని మనమడైన అనిరుద్ధుని చూచి మోహిస్తుంది. ఆమె చెవికత్తె చిత్రలేఖ. దాదాసురునికి తెలియకుండా అనిరుద్ధుని ఆమె మహల్ కు గొని వస్తుంది. కొంత కాలము అనిరుద్ధుడు దాదాసురుని కోటలో నుండిన పిదప, అతడు తెలిసి టుడె. అనిరుద్ధుని చెవిలో పెంచుతాడు. అతని విడిపించుటకు, శ్రీకృష్ణుడు యిత్యాదులు మహాదేవములో దాదాసురుని పురము కేగి వివిధరీతుల నర్తన చూపిస్తాడు. అందు శ్రీకృష్ణునిచే చేయి బడినట్టిది యీ కుడం సర్వము.

మట్టి మరియు పంచలోహములతో కలిపి చేయబడినట్టి ఒక కుండనుచేత దణిచి దానిపై తాళపత్రం పలికించుతూ శ్రీకృష్ణుడు మాయా వేషములో దాదాసురుని పురములో నర్తన మాడినాడు. కుండచేత గొని ఆడుటచే 'కుడం' నర్తనమని పేరు వచ్చినది. 'కుడం' అనగా తమిళంలో కుండ.

5. పేడి - అనిరుద్ధుని తండ్రియైన ప్రద్యుమ్నుడు పేడివారు (నపుంసకులు) వలె వేషధారణ చేసుకొని ఆ పురము వీధుల్లో నాట్యమాడినాడు, తన కుమారుని చెర విడిపించెడి యత్నములో -

6. కడయం-దాదాసురుని పట్టణమైన శోడత పురముయొక్క ఉత్తర ద్వారం, ఆవల విశాలమైన మైదానములో ఇంద్రాణి ఆఖరి నర్తనమాడినది. ఆఖరి నర్తనం గాని 'కడయం' అని బడినది.

7. మల్ లేక మలయదము - అనిరుద్ధుని విడిపించే ప్రయత్నములో శ్రీకృష్ణుడు మెల్లని పర వేషధారణ చేసుకొని రాజవీధు లో తిరుగుతూ అనిరుద్ధుని చెర విడిపించి మనియు, అనితో ఎవరైనా మల యుద్ధమునకు రావచ్చుననియు, సవార్ చేసెను. దాదాసురుడే కృష్ణునితో యుద్ధమునకు దిగెను. శ్రీకృష్ణుడు వాతని అందు ఓడించి సంహరించెను. అదియే మల్ లేక మలయదము.

కుడం, పేడి, కడయం, మల్ - ఈ నాలుగు నర్తనములు అనిరుద్ధుని చెర విడిపించుటకు శ్రీకృష్ణ బలరామాదులు అసుర పురమునకేగి చేసిన నర్తనములు.

8. పాండురంగము - త్రిపుర సంహారానంతరము సృష్టి క్రమమును తెల్పునట్టి నర్తనము భైరవమూర్తి ప్రదర్శించెను. సృష్టి కర్త బ్రహ్మదేవుడు రథ సారథియై నిలిచి చూడగా, ఖిన్న మొనరించిన త్రిపురముల తెల్లని బూడిదను శరీరమునకు అందించుని శృంగాన వాటికగా మారిన ఆ ప్రదేశమును రంగస్థలముగా అలిదు నర్తనము సల్పెను. పాండు - అనగా తెలుపు, రంగము - రంగ స్థలము అని అర్థము.

9. సురపద్మ అనే అసురుడు మహాసేనునితో యుద్ధముచేయుచూ తన మంత్రశక్తివల్ల సముద్రతరంగముల్లో దాక్కునినాడు. కారి కేయుడు అది కనుగొని అతనిని సంహరించి తరంగములతో

కదిలాడు సముద్ర జలరాశిని రంగస్థలముగా ఆనందంతో నర్తన మాడినాడు -

10. మరక్కార్ - మహాదేవుడు అసుర సంహారమునకు గడంగిన సమయాన, ఆయన చాటిరాగలేక - మాయోపాయముచే పరమశివుని సంహరించ నెంచి, అసురులు హూరసర్పములు, తేళ్లు మొదలైన విషజంతు జాలములుగా మారి దేవసైన్యముల మధ్యకు ప్రాకటౌచ్యించి, అంత శ్రీ మహాపిమ్మపు సోదర మహాదేవి ఉగ్రురాలై గెడగ్రలనె నిర్భయపుటామలో సర్పనిమాడి వారిని సంహరించెను. అదియే మరక్కార్ - కల్ప రాళ్ళ సృత్యం.

11. పావె - అసుర సంహారము చేయుటలో లక్ష్మీదేవి వారి వలె మాయోపాయంతో వారిని సంహరించ దలచి, ఒక త్రిలోక మందరి హాసము దార్చి సర్ప సమాధ మొదలిడినది. రాక్షసులు వ్యామోహితులై అస్త్రశస్త్రములను విడచివేసి ఆమె వెంటబడిరి. అప్పటి ఆమె సర్తనమే పావె.

ఈ నృత్యముల యతివృత్తము లన్నింటినీ చూచిన యివి కథారూపపు నాట్యములు. కాన్ని శుద్ధ నృత్యములు, చిందులు, వినోదకములు గాని నేటి కాలంలో ప్రచారములో నున్న భరత నాట్యము లోని నృత్త, నృత్తి, అభినయ విన్యాసముల పోకడలు మనకు కన్పించవు. కనుకనే నాయక రాజులకాలము నుండియే తమిళదేశములో శాస్త్రీయ నృత్య ప్రదర్శన క్రమముగా ప్రచారములోనికి వచ్చినదని పండితుల అభిప్రాయం - శాస్త్రీయ శిక్షణ పద్ధతి ప్రచారములో నుండిననూ ఆ క్రమము ననుసరించి నృత్యప్రదర్శన పద్ధతి (కచ్చేరిఆంబ) మూత్రం తెనుగురాజుల, మహారాష్ట్ర ప్రభువుల దర్బారులందు రూపొందినది.

కన్నడదేశములోని యక్షగానము

శాస్త్రీయ భరతనాట్య కేళిక, ఆలయ సృత్యంతరి గాక కర్ణాటక దేశంలో పురుషులచే ప్రదర్శింపబడే సృత్య సంప్రదాయము నాట్యమేళము-యక్షగానము- ఇది సృత్యనాటకరీతి- దేశ సంప్రదాయపు ఆట-

యక్షగానములు, ఆటప్రము, చరిత్ర, స్వరూపం వీటిని గూర్చి చర్చించేముందుగా, శాస్త్రము, సంప్రదాయములగూర్చి కొద్దిగా వివరించుట అవసరము. శాస్త్రీయవిద్య, సంప్రదాయం రెండింటిలో శాస్త్రీయ పద్ధతులు అనుసరించబడును- సృతి, సృత్యాభినయములు శాస్త్ర సమ్మతంగానే పోషింపబడును. ఆంగిక, వాచిక, అహర్య, సాత్వికాభినయములు, త్రిమిషధతిలోనేపుండును. పూర్వరంగక్రమము, కథాగమనము, పాత్రలపోషణ, అంతయాక్రమపద్ధతి ననుసరించును. మరి ముఖ్యభేద మేమిటి? అనే సందేహం కలును-

శాస్త్రీయ విద్య నాట్యశాస్త్రములపై ఆధారపడి, పండితులచే రూపొందించబడి సామాన్యప్రజల అభిమానమును చూపగలుగిరి, వృద్ధిపొంది ఆ స్థాయిని నిల్చిపోవును.

సంప్రదాయ విద్య ప్రజల కళగా ప్రజల్లోనుండి రూపొంది, పండితులు, విద్యావేత్తలు, అభిమానమును చూరగలుగిరి, శాస్త్రీయరీతుల నలంకరించుకొని ఉత్తమస్థాయి తరగతిని అందుకొన్నట్టిది- కనుకనే పరిశోధకులకు, కళావేత్తలకు తప్ప సామాన్యులకు రెండూ ఒకేరీతిగా కన్పట్టను.

సంప్రదాయ విద్య సామాన్య ప్రజల్లోనుండి వచ్చిన దగుటచే ప్రజాసంగీత, కవిత్వా, పోకడలు చాలావరకు అందు గోచరమగును. మరియు ప్రాంతీయ ప్రభావము విశేషించి, ఆ కళపై ప్రతిబింబించును. కనుకనే దేశీకవికారీతులు, చందస్సులు, గానరీతులు యక్షగాన, భాగవతములందున్నంతగా, సజ్జనమేళములో వుండవు.

జాబిబద కళారూపంగానుండి, శాస్త్రీయ మెలకువలతో మెరుగులు దిద్దుకొని ప్రచారములోనికి వచ్చిన సంప్రదాయ విద్య నాట్యమేళం భాగవతంగానూ, శాస్త్రముల ఆధారంతో రూపొందించబడిన సామాన్య ప్రజల అభిమానమూ, పండితుల ఆదరమునూ పొందేరీతిని వృద్ధిచెందిన విద్యగా సజ్జనమేళ భరతనాట్య కచ్చేరీ ఆటను మనం నిర్ణయించవచ్చును.

యక్షగాన మనగా నేమి?

యక్షగానముగురించి చర్చించేముందు యక్షతలెవరు? వారి పూర్వచరిత్రగూర్చి కొంత యోచించుట మంచిది. ఆంధ్రదేశ చరిత్రకు పరిశోధించిన, యక్షులు ఒక ప్రాచీన గంధర్వ తెగకు చెందినట్లు, యక్షరాజుకరు భట్టిప్రోలు ప్రాంతమును పాలించుచుండినట్లును, అతడు రుద్రుని భక్తుడుగావుండి, అటుపై బౌద్ధం స్వీకరించినట్లును, బౌద్ధులనాటి ఆంధ్ర చరిత్ర తెల్పుతుంది- ఈ

యక్షులు బౌద్ధులనాటికే ఒక ప్రసిద్ధ జాతిగా రూపొందిరిని చెప్పవచ్చును. సృతి సంగీతములు వీరి ముఖ్యవృత్తి- వీరి సంగీత తెలియే యక్షగానము ౬ని ప్రసిద్ధ చరిత్ర పరిశోధకులు డి॥ శే॥ వేదూరి ప్రభాకరశాస్త్రీగారు; సంస్కృత పండితులు డాక్టర్ రామవన్; కర్ణాటక దేశంలోని యక్షగాన పరిశోధకులు శ్రీ కరంతగార్లు అభిప్రాయపడియున్నారు.

యక్షగానము ఒక కథాగానము. భారత భాగవతాది పురాణ గాథల్లోని ఇతివృత్తము ఒక కథగా దేశీ ఛందస్సులో రచన చేయబడును. ఆ కథలోని లంకాలను గానముచేయు సరకి అన్ని పాత్రలను తానే అభినయించుచూ స్వరూపాడును. ఇది అతి ప్రాచీన రూపము. ప్రస్తుతము ఆంధ్రలోని హరికథా రూపము పండిది- ఇదే కాలక్రమేదా నాటకరూపంలో అనేక పాత్రలు ప్రదేశ పెట్టబడి ప్రదర్శన జరుపబడును. ప్రతిపాత్రలో తనకు సంబంధించిన భాగం గానంచేస్తూ సృత్యపూడును. తాని కర్ణాటకదేశంలో రూపము పేరుగాపుంది. కథాగానము ప్రాచీన రూపంలో చేయబడును- ఆ గానమును సూత్రధారుడు చేయును. అతని భాగవత అందురు- అతడు గానం చేసింపుడు వివిధ పాత్రలు సృత్యపూడుదురు. ఆ తరువాత పాత్రలు ఆ సృత్యము చేసిన భావము తమ స్వంత వ్యాఖ్యానముతో ప్రేక్షకులకు ప్రబోధం చేయుదురు. ఈ క్రమము మరియొకచోట లేదు.

ఈ యక్షగానము ఆంధ్రనుండి కర్ణాటక ప్రాంతానికి వెళ్ళినదా లేక ఆ ప్రాంతాలలోగూడా యక్షజాతివారు యీ పద్ధతిని వృద్ధిలోనికి తెచ్చిరా తెల్పుటకష్టము. ఇది చరిత్ర పరిశోధకులు నిర్ణయించవలసిన విషయము. కాని యక్షగానచరిత్ర పరిశోధించిన వారికి ఒక విషయం బోధపడుతుంది. కన్నడ ప్రాంతములో ఆ ప్రాచీనరూపం యింకనూ పూర్తిగా నిల్చియున్నది. ఆంధ్రలో సృత్యనాటక రూపంగా అభివృద్ధి చెందింది- మృత్యుంజయ విలాసం, సుగ్రీవ విజయం, అవి యక్షగానములే అయినా, ఆ రూపాల్లో ప్రదర్శనకేళిక జరుగుటలేదు. కర్ణాటకదేశంలో ఆ రూపంవుంది. యక్షగానములోని పాటలు- ప్రసంగములని పలువ బడును. సుమారు నూరు ప్రసంగముల వరకూ కన్నడదేశంలో ప్రచారంలో నున్నవి.

మన దేశంలో ధర్మాంగద పాముపాట, కుళలాయకం, గురుదాచలం మొదలైన యక్షగానాలు స్త్రీలు గానం జేసుకొని కథలుగా పున్నవి- అవన్నియూ ప్రాచీన పక్కిలోనే పున్నవి.

దామోదరగుప్తుడు- కాశ్మీరదేశపు సంస్కృత పండితుడు. తన రచన 'కుటిసీ మతము'లో సృత్యనాటక విధానమునుగూర్చి వర్ణించియున్నాడు. ఇతడు వెయ్యి సంవత్సరాల క్రిందట జీవించి యుండినాడు- ఆ వరసలు చదివిన మనము యక్షగానములు పరిశోధించిన, అనాటి సృత్యనాటకములు, యక్షగాన రూపములుగా కన్పట్టను- దేశీయ విభేదములు కొన్ని మనకు కన్పించిననూ మూలరూపము మాత్రము అదియే అయివుండును.

కర్ణాటక కవులు— నాగచంద్ర, (12-వ శతాబ్దంలో జీవించి యుండెను) రత్నాకరచరిత్ర (పదహారవ శతాబ్దము) తమ రచనల్లో “యెక్కలగాన” అను సృష్టకేళిక గూర్చి వర్ణించియున్నారు. ఆ పుస్తకము యక్షగానరీతిని గూర్చినవిగా తెలియగలవు. ఈ యక్షగానము చేయవారినే కర్ణాటక దేశంలో “యెక్కడగరు” అనియు, తెనుగువారు ‘జక్కల’ వారనియు పిలుచుట కలదు. పీఠ చేయు కథలోని గానపణితికి యక్షగానమని నామ మిడినారు. మరియు ఆ కథలను “జక్కలకథ” అని పిలిచెడివారు. సాహిత్యదేవుడు భట్ట నంగీతరంగాలలో “జక్క” అనే సంగీత బాణిని గూర్చి తెల్పియున్నాడు. అదాటి అతని కాలంలో చాలా ప్రసిద్ధి గాంచినట్టిది. గోవింద దీక్షిత్ తన ‘సంగీతసుధ’లో యక్షగాన ఓదృతి సంగీతముగూర్చి తెల్పియున్నాడు. వీటన్నిటినిబట్టి మనము యక్షగానముయొక్క ప్రాచీనత, ప్రసిద్ధత తెలిసికొగలము. మరియు అది ప్రజల కళగానూ, తెలియవస్తుంది.

అప్పటికి భట్ట నంగీతరంగాలలో యక్షగానము రచన ఛందస్సులో పంచు చేయబడుతుందని తెల్పినాడు. ఇందులో ప్రయోగించబడిన ఛందస్సే గాన రీతులు— (తాళ ఛందోరీతులు) పాటల ఉదాహరణలలో నేరొకటోక యిచ్చియున్నాను. కథాగమనము ముఖ్యంగా పగడ ఛందో రీతిలో జరుగుతుంది. సాహిత్యదేవుడు ‘సంగీత రత్నాకరం’లో ‘రహడ’ ఛందో రీతిని గూర్చి చెప్పియున్నాడు. అది వీరి రసప్రాధాన్యత కన్నట్టి రావ్యరీతి. అదియే కన్నడ రీతి లోని ‘రంగత’— ఈ ‘రంగత’ లేక ‘రగడ’— ముఖ్యంగా పీఠరస ప్రదర్శనకు ఉపయోగించును గనుక యితర సన్నివేశాలలో రస భావ పోషణకు మరికొన్నిరీతులు ఉపయోగించ బడినవి. అవియే ద్విపద, స్పృత, ఖండ, తిపుడ, ఎరక్క, భామిని, అర్థచంద్ర, ధవళ, ఏల, యిత్యాదులు. ఇందుకొన్ని ఆంధ్రదేశ రచనలందు, కొన్ని కర్ణాటక రచనలందు పున్నవి.

ఈ యక్షగానాల్లో సృష్టిస్థితిత్వములు ప్రాచీన రీతిలోనే ప్రదర్శింపబడుచున్నవి. అనగా, ఒక భావమును సంపూర్ణముగా విశదీకరించుటకుగాను వాద్యసంగీత సహాయముతో, హస్తపాదములు విన్యాసముచేయుట— ఇంచుమించు ప్రస్తుతపు పాశ్చాత్య ‘డాలే’ పద్ధతివంటి ఆట— ఇది భారతదేశ ప్రాచీన నర్తన రీతి— భరతుడు చెప్పిన 108 కరణములు వాటిద్వారా ఏర్పడిన అంగ హార, మండల, ఖండ, ప్లవన యిత్యాది విన్యాసాలన్నీ యిట్టి సృష్ట్యరీతికి చెందినట్టివే— ఇది వాద్య ప్రాధాన్యం గల— రస భావముల పోషించురీతి. ఈరీతి కాలక్రమేణ, గానప్రధాన స్పృత రీతిగా మన దేశంలో మారిపోయింది. కాని భారతీయ నర్తనము యొక్క ప్రభావముతో సృష్ట్యకళ రూపొందిన తూర్పుదీపులు, సయాం మొదలైన ప్రాంతాలలో ఆ ప్రాచీన రీతినే నేటికీ వారు అనుసరిస్తున్నారు. కన్నడ దేశములోని యక్షగానములందుగూడా ఆ పద్ధతే అనుసరింపబడుతుంది.

యక్షగాన సంగీతము— రాగములు కర్ణాటకమే అయిననూ వానిని గానము చేయురీతి, కంఠంలో ఆయా భావములను ఒదికించుటకు రాగమును, సంచారముచేయు పద్ధతి, పూర్తిగా దేశీయము. గానము రెండు రకములు— స్వర, రాగప్రాధాన్యత గలవి. సంగీతము— భావప్రధాన గానము. రాగ మొక్కటే అనువచ్చును— కాని, కర్ణాటకమందు రాగములో స్వర ప్రస్తారమునకు యెక్కువ విలువ వీవ్వగా, యక్షగానములందు ఆ రాగములో భావ విలాసమునకు ప్రాధాన్యతనిస్తూ, భావమును వికసించుటకు అభినయించే సంచారుల ప్రదర్శించుటకు అనుకూలించు రీతిని గాన మారుత్వమును వికసింప జేయుదురు. ఇందువల రాగ సంచారం చేయు క్రమంలో మార్పు కన్పట్టును. అందుకే నాట్య, సంగీత శాస్త్రజ్ఞులు ఆట కచ్చేరి సంగీతదాడి చేరు, పాటకచ్చేరి దాడి చేడిగా చెప్పి యున్నారు. రెండూ శాస్త్రీయములే కాని వృద్ధిచెందిన క్రమం, ప్రదర్శన తీరు వేరువేరుగా పున్నది. కర్ణాటక గాత్ర సంగీతములో ఉపయోగించినన్ని రాగములు నాట్యములో ఉపయోగించ బడవు. ఏయే రాగాలు ఒక రసమును, దాని సంచారులను సంపూర్ణంగా వికసింపజేయుటకు ఉపయోగించునో, అట్టివే ప్రాచీనులు నాట్యంలో ప్రయోగించారు. అందుకే క్షేత్రయ్యవంటి మహా విద్వాంసుడు నలువదికంటే యెక్కువ రాగములను భట్ట రచనల్లో వినియోగించుకోలేక పోయినాడు.

అదే విధముగా తాళ వాద్యమందునూ వివిధ తాళములు గతి, జతి, అక్షర ప్రాధాన్యం వాయించుట ఒకరీరు— చందోరీతి సనుసరించి ఆ తాళములో భావము వలుకునట్లు, వాయించునది నాట్యరీతి. కర్ణాటక గానమునకు గతి, అక్షర ప్రాధాన్యంతో వాయించిననూ సరిపోవుచున్నది. ఎందుకనగా సంగీత కచ్చేరిలో మృదంగాది వాద్యాలు ఆ పాటలయొక్క తాళములను తెలుపుటకు సహకరించు ప్రక్కవాద్యాలు మాత్రమే. సృష్ట్యములో భావాన్ని వికసింపజేయుటకు ప్రత్యేక తాళములు ఉపయోగ పెట్ట బడుచున్నవి. అందువల అందరి పోరకలు, శబ్దజట్టు వేరొక విధముగా నుండును. కర్ణాటకదేశ యక్షగానములు, రసముల పోషణకుగాను కొన్ని ప్రత్యేక వాద్యాలు— ‘చండ’ వంటివి ఉపయోగించుట.

ఈ యక్షగానము ప్రాచీనకాలంనుండి దక్షిణాంధ్రా జిల్లాలో విశేష ప్రచారంలో వుండినది. ఈ సంగీత బాణి ఆ పూజా విధానములందు సంగీతంలో కన్పట్టును. మరియు పూజా సంప్రదాయ వివాహాది వేడుకలందు చేసే గానములో గోచరించును. వివాహాది వేడుకల్లో పాడే పాటలు— మంగళ హారతులు, కోభనములు, ఏలల్లు, ధవళగీతాలు, సువ్వాలులు, జోలలు యిత్యాదులు— ఇవన్నియూ ప్రాచీనదేశీ సంప్రదాయ రచనలు.

తాళగతి, ఛందస్సు, ధ్వని (భావ ప్రధానరీతి) జాతులు. జాతి— చతురశ్ర— తిశ్ర— మిశ్ర— ఖండ— సంకీర్తము. చతురశ్ర— నాలుగు అక్షరాలగతి— త కి ట త.

శిశ్రుము— మూడు అక్షరాల గతి— త క ి ట.

మిశ్రము— ఏడు అక్షరాల గతి— త క ి ట త క ి ట మి.

ఖండము— ఐదు అక్షరాల గతి— త క త క ి ట,

సంకీర్ణము— త క ి ట త క త క ి ట.

గతి— విషమగతి— త క ి ట.

సమగతి — త క ి ట.

ఈగతి, జాతులందే ఛందోరీతులు ఏర్పడుచున్నవి—

ఉదా:-

పితుశ్ర వాచి సుపి— త క ి ట మి, త క ి ట మి.

ఈ సమయము (సామాన్య మెనిపిదాన్ని) యెన్నో విధాలుగా మార్చి వాయించుచున్నాను. కావ్యార్థో ఛందో భేదాలతో వృత్తములు, పద్యములు వివిధ రకాలుగా ఏర్పడినట్లు ఈ విభేదాలవల్ల అనేక సవకలు ఏర్పడుచున్నవి.

1. త క ి ట మి, త క ి ట మి.
2. తాం కి ట, తాం కి ట.
3. త ధీం త, త ధీం త.
4. కి ట తా, కి ట తా.
5. చా చా, తా ధి.

భావఛందోరీతి—

1. అకధిమి, తకధిమి
2. తతిజణు, చితజణు
3. ధిమితక, జణుతక
4. తాహతి, తకజణు
5. వీంలలి, దిగితక
6. ధిరుడుత, ధిరుడుత
7. టకునగు, టకునగు
8. నగినగి, ననగి
9. సయోంత, తయోంత
10. కుకునక, కుకునక

ఈ విధంగా కవిములనుచేర్చి వాయించు గతి ఒక్కటే కాదు, ఆ ధ్వనిలో మార్పువల్ల రసోత్పత్తి కలుగును. ఈ విధ వాద్యరీతి యక్షగాన వద్దతిలో వుండును.

యక్షగానము సామాన్య ప్రజల కళారూపంగా తెల్పి వున్నది. సామాన్య ప్రజల కళల ప్రారంభమే, పండితుల కళగా రూపొందినట్టి సంప్రదాయ విద్య— ప్రాచీన కాలంలో 'ఉదిపి' నుండి 'గోకేరము' మధ్యప్రాంతాన్ని 'నాగవ' ఖండ' మని పిలిచేవారు. దానికే 'మలేనాడు' అని మారుపేరు. ఆ ప్రాంతీయ ప్రజల సంస్కృతి వికాసముగా యక్షగానాన్ని పేర్కొనవచ్చును. ఆ ప్రాంత ప్రజలు నాగదేవతలను ఆరాధించేటప్పుడు అనేక రక ములైన నర్తనములు చేసేవారు. అందు 'నాగమండల' నర్తన రీతి నుండే యక్షగాన సంప్రదాయం వృద్ధి చెందినట్లు చెప్పవచ్చును.

ఈ విధంగా ఆ ప్రాంతీయ కళగా ప్రారంభమై కాలక్రమముగా శాస్త్రీయత నలవడ్చుకొనుటలో యితర ప్రాంతాల కళారీతులతో యెంతో సన్నిహితత్వం యేర్పడుచుకొని వుండును. అందువల్ల యితర ప్రాంతాల్లోని భాగవత ఆట కళకళ యిత్యాది రీతులకు చాల సన్నిహితత్వం కన్పిస్తును.

యక్షగాన కథలు భారత భాగవతాదులనుండి వివిధ మట్లాలు తీసుకొని రచన చేయబడి నున్నవి. వీరము, భయానకము వీరు ముఖ్యంగా పోషించునట్టి రసాలు. ఆ రసాధినియానికి అనువైన కథా భాగాలనే వీరు యెక్కువగా గొలుకొని సర్తన మొడుచుదురు. ఈ రసములను పోషించుటకుగాను చేయబడే స్వల్పములుగూర్చి యిదివరకు తెల్పియున్నాను. వీర, భయానక రసోత్పత్తి ప్రాధాన్యత గలిన సర్తనములుగాని యివి ముఖ్యంగా శుద్ధ రాంచన సర్తనములు. తాస్యాంగానికి యిందు అవకాశము అందిగా లేదు— ఉద్దత, గంభీరత కలిగి లంగ విన్యాసములు గలిన సర్తనము యిందు ముఖ్యంగా రాంచగలము. ఆరధి, సతతి వృత్తులు యీ నాట్యములో చూడగలము.

ఆహార్యము— కళకళ సర్తనము, యక్షగానము ప్రదర్శన క్రమములో కొన్ని పోలికలు కన్పించిననూ, ఆహార్యము, ముఖానికి దేవుడనే రంగులు, అలంకరణ, దేవతా రూపములకు, దుష్ట పాత్రలకు, రాక్షసులకు ఈ రెంటిలో చాలా భేదము లున్నవి. ఇందులో దేవతా పాత్రల అలంకరణ కడు రమణీయంగా ఆ పాత్రల సాత్విక స్వరూపమును నిరూపించు నట్టివిగా వుండును.

యక్షగానము, బయలు ఆట అనికూడా అనబడుతుంది— బయలు ఆట అనగా ఆరుబయట ఆడబడే ఆట క్రమము. 'కోడంగి' నృత్యములో యక్షగానము ప్రారంభమవుతుంది— అటుపై గణపతిపూజ, అలంకరణ 'చౌకి' లో ముగించి (చౌకి—Green Room గా పేర్కొనవచ్చును), రంగనలంపైకి ఆ విగ్రహమును విదూషకుడు గొనివచ్చి ప్రతిష్ఠించి, హారతినిచ్చును— అటుపై 'నాంది' ప్రసాదన జరుగును. పిమ్మట యిద్దరు బాలికలు— బాలి గోపాలక వేషములు ధరించి సర్తనమాడి లోనికి పోయిన పిదప, రెండు శ్రీ పాత్రలు రంగనలము ప్రవేశించి నాట్యమొడుచుదురు. ఆ తరువాత 'బద్దొలగ' నర్తనం ప్రారంభ మవుతుంది— ఇందులో కథలోని ముఖ్యపాత్రలు తెరవెనుక నిల్చి, (ప్రేక్షకులకు వీపు దాగంమాత్రం కన్పియును) నర్తన మొడుచుదురు. అటుపై— విదూషకుడు సభ ప్రవేశించి దేవతలకు ప్రణమిలి సూత్రధార భాగవతునికి సమన్వరించి, సభావందన మాచరించును. పిమ్మట కళాగానము, నృత్యము ప్రారంభమగును.

ఈ యక్షగాన మేళములు, దేవళములచే పోషింపబడుచున్నవి. మందర్రి, అమృతేశ్వరి, మరణకత్తె, కొల్లూరు, పెరుదూరు, కటిర్ దర్మస్థం మేళములవారు ప్రాచీన సంప్రదాయాలలో యక్షగానములను ప్రదర్శించుచున్నారు.

కేరళ సృత్యము 'కథకళి'

రమణీయ దృశ్యములచే నలరారు కేరళ దేశమందలి ప్రాచీన సృత్యకళ 'కథకళి' అని పిలువబడుచున్నది. ఇది సృత్య గీతిములతో కూడుకొనిన నాటకము. దీనియందు రామాయణము, మహాభారతాది పురాణ గాథలను ప్రదర్శింతురు. కథకళి ముద్ర సృత్యము. 'ముద్ర' లే దానికి జీవము.

స్వర్యములో - పుష్పజ్వరాలు, పృక్షిములు, నదులు, మొదలైన వానిని అభినయించి సహాయపడు హస్త చిహ్నములకు ముద్రలనిపేరు.

భూమిని, రాద్ర, భీతిత్వి రసములకు కథకళి పెట్టినది పేరు. ఈ నాట్యవిధానమునందు, సవరసములు, సంపూర్ణముగ పోషించబడుచున్నవి. సవరసము లననేమి? వాని నభినయించు తెట్లు? అను విషయము లిది విపులముగా వ్రాయుచున్నాను.

“యతో హస్తస్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టిస్తతో మనః
యతో మనస్తతో భావో యతో భావస్తతో రసః”

హస్తము యెటువక్కు జూపబడునో అక్కడికి దృష్టి ప్రసరించవలెను. ఎచ్చట దృష్టియుండునో అచ్చట మనస్సు, ఎచ్చట మనస్సుండునో అచ్చట భావము పుట్టును. భావమున్నచోట రసముపుట్టును.

వీచేని ఒక దృశ్యము చూచునపుడు మన హృదయమందు కలుగు మార్పు భావము. ఆ భావమునుండే రసము పుట్టుచున్నది. ఉదా:- శ్రీ. పురుషులలో గలుగు సంభోగచింత రతి యనబడును. రతియొక్క సాయభావమే శృంగారరసమనబడును. అనగా 'రతి' చుండే కొరికవలన పుట్టినది శృంగారరసము.

శృంగార, వీర, కరుణ, అద్భుత, హాస్య, భయానక, భీతిత్వి, రాద్ర, శాంతము అని రసములు తెలియిడి.

1 శృంగారరసము

సంభోగాది విషయములందు కొరికలవలన శృంగారరసము పుట్టుచున్నది. ముక్తి మొదలగు వైకరసములలోని క్రీతలు శృంగారరసము.

2 వీరరసము

ఇది ఉర్వాహము పలన పుట్టును. పరుల హృదయము నెరుగని అశాంతిలవలన ఈ రసము పుట్టుచున్నది, పెరుగుచున్నది.

ఉదాహరణ, దానవీర, యుద్ధవీర - అని వీరరసము మూడు విధములు.

3 కరుణరసము

ప్రియజన మయోగం. లందు పుట్టును. ఈ రసము దుఃఖము వలన పుట్టుచుండును.

4 అద్భుతరసము

మన మెన్నడూ చూడని ఒక దృశ్యమును చూచిన, దాని వలన అద్భుత రసము పుట్టును.

5 హాస్యరసము

వికృతాది దృశ్యములజూచినచో దానివలన గలుగు మనో వికారమే హాస్యరసము. ప్రజలను నవ్వించునది హాస్యరసము.

6 భయానకరసము

భయంకరముగ కనిపించుదానివలన పుట్టుచున్నది. భయము వలన భయానకరసము పుట్టును.

7 భీతిత్విరసము

ముందు వెనుకలు ఆలోచింపక ఒక పనిచేసి వశ్యాత్వాపము పడుటవలన పుట్టుచున్నది. భీతిత్విము దుర్బర విచారమువలన పుట్టును.

8 రాద్రరసము

మనలను హింసించే శత్రువులయందు పుట్టును. రాద్రము కోపము వలన పుట్టును.

9 శాంతరసము

ఎట్టి కోరికయును లేక వైరాగ్యమును పొందుటయే శాంత రసము.

పూర్వము నవరసములలో చేయబడిన సృత్యములు

శృంగార రసములో 'ఘరిత' సృత్యము చేయబడినది. నాయికా నాయకుల సరస్వరానురాగము, ప్రేమను వెలిబుచ్చుచు చేయునటువంటిది 'ఘరిత' లేక స్ఫురిత సృత్యము.

వీర, రాద్ర రసములలో లఘుసృత్యము ప్రదర్శించెడివారు. కాళ్ళ మడమలు కొంచెము మెత్తి ఒకదాని తరువాత యింకొకటి భూమిపై కొట్టిన, లఘుస్వర్య మనబడును.

కరుణరసములో పెదాలి స్వర్యము చేయబడెడిది. రసభావములు లేనటువంటి అంగచలనమే 'పెదాలి' స్వర్యము.

అద్భుత రసములో బహుహాస సృత్యము చేయబడియెడిది. నాటకములో ప్రతిఘటమునకు చేరు చేరు విధములైన అలంకారములను ద్వంద్వ రసభావములలో కూడుకొన్నది 'బహుహాస' సృత్యము.

హాస్యరసమునందు 'వికల' సృత్యము చేయబడును. ప్రజల హృదయములో భయము, హాస్యము, కలిగించు నటువంటి దుస్తులను ధరించి చిత్ర విచిత్రముగా నాట్యమాడుట 'వికల' స్వర్య మనబడును.

మతావళి, భయానక రసములోనూ; జకారి, భీభత్సరసము లోను చేయబడెడిది.

మిక్కుటముగా మద్యము సేవించి, ఆ నిషాతో తురు ప్కులు చేసిన నృత్యము మతావళి.

ప్రకృతి గీతములను పాడుచూ, అతి సున్నితమైన హావ భావములను ప్రదర్శించుచు చూచుచున్న త్రి, పురుషులనుగూడ సిగ్గుతో ముంచివేయునట్లు చేయగలిగిన నృత్యము పేరే 'జకారి'.

నవరసాభినయములోని దృష్టిభేదములు

శృంగారాభినయములో చూపు

వికసించిన కనుబొమలచేత లందిమైనది, స్వచ్ఛమైనది, వివ్రమైనది, రమణీయమైనది, ఆత్రత తన్మయత్వములను తెలుపునది. అట్టి దృష్టిని ప్రేయమైన వస్తువుపై ప్రసరింప జేయ వలెను.

వీరరసములో

నేత్రములను పూర్తిగా తెరువవలెను. గ్రుడు కదలింపక ఒకే వస్తువుపై దృష్టి ఉంచవలెను. నేత్రములు మేరయుచుండ వలెను. ఒక్కొక్కప్పుడు దృష్టి యెక్కువగా ప్రకాశింపకుండుటకుగాను కండ్లను కొద్దిగా మూయవలెను.

కరుణరసములో

కండు నగముమూసి, గ్రుడలో విచారమును చూపవలెను. కొన్ని సమయములందు కనురెప్పలను కొంచెముగ మూయవలెను. చూపును ముక్కుకొనపై నిలుపవలెను.

రౌద్రరసములో

ఆత్రుత వెలిబరచుటకై అధికముగా కదులుచున్న కను రెప్పలు, ఎర్రనిగ్రుడు. కఠినమైనట్టి ద్రోధమును వెలిబునునట్టి చూపు చూడవలెను. కొన్ని చేళలందు గ్రుడునాచించి ఒకచోటనే యుంచివలెను.

హాస్యరసములో

కనుపాపలను నగముగా మూసి గుండ్రముగా గిరగిర త్రిప్పవలెను. కొన్ని సమయములందు కనురెప్పలను కొంచెముగా మూయవలెను. చురకొన్ని చేళలందు కనుపాపలను కదల్చక ఒక్కచోటనే యుంచి మరల ఇటునటు ఆడించవలెను.

భయానకరసములో

కొన్ని సమయములందు కండు పూర్తిగా తెరువవచ్చును, పూర్తిగా మూయవచ్చును. లేక ఆత్రత, హృదయాందోళనము తెలుపునట్లు గ్రుడను కదలించుచు, తన చుట్టుప్రక్కలకు, భయముతో చూపుజూచి తప్పించుకొని పారిపోవుటకు మార్గమును వెదుకునట్లు చూడవలెను.

భీభత్సరసములో

కండ్లు నగము మూయవలెను. కనురెప్పలు, గ్రుడు, ఆత్రుత వెలువడునట్లు రొందంగా ఆడింపవలెను. ప్రక్కచూపు, అతి సూక్ష్మమైన దృష్టిగూడ ఉపయోగించవలెను.

అద్భుతరసములో

చూపు, ఆనందము, సంకోషము, తెలుపునటుండవలెను కండ్ల నిటునటు కదల్చక దృష్టిని యొకేవస్తువు పైనే యుంచ వలెను. కొన్ని సమయములందు సూక్ష్మదృష్టి, నగము మూయ బడిన కండ్లనుగూడ ఉపయోగించవచ్చును.

శాంతరసములో

ఎట్టి తత్తరబాటు లేక, స్వాభావికముగా, స్వచ్ఛముగా, సాత్వికముగా చూపు నుపయోగించవలెను.

వృత్తులు :

తై నీకీ సాత్విక, భాంతి, ఆరభిటి అని పృథ్వులు నాలు విధములు. శృంగార, హాస్య, కరుణ సమయంలో తై నీకీ, పృత్తి; భయానక, భీభత్స, రౌద్రరసములలో ఆరభిటి పృత్తి; పీ, రౌద్ర అద్భుతరసములలో సాత్విక, భాంతి పృథ్వులు ఉపయోగించ బడును.

న రకీ, న రకులు, చక్కని సంగీతము పాడుచు అతి రమణీయముగ, హృదయాహ్లాదకముగా, స్మృత్యమాడుటయే 'తై నీకీ' పృత్తి. సత్వగుణ ప్రధానమై, పీరత్వము, దయ, నిరాడంబరత్వము, విచారము లేకనే మన హృదయమునకు ఆనంద మిచ్చు నట్టిది 'సాత్విక' పృత్తి.

గింఫిలోపన్యాసములతో నిండియుండునది, పెద్ద పెద్ద పండితులతో హిట్టాదృట, ఛర్చించుచు మొదలగునవి 'భాంతి' పృత్తి యనిబడును. మాయ, కనుకలు, యుద్ధము, క్రోధము, చెలయించుచుట మొదలగు విషయములు హరియుండునదియే 'ఆరభిటి' పృత్తి.

నవరసములకు అధిదేవతలు

శృంగారమునకు మహావిష్ణువు, వీరరసమునకు ఇంద్రుడు, కరుణకు యామరుడు, రౌద్రరసమునకు బుద్ధుడు, హాస్యమునకు ప్రమాతి, భయానక రసమునకు కాళి, భీభత్సమునకు మహాకాళి (శివునియొక్క స్వరూపమే), అద్భుతరసమునకు శంభుర్వుడు, శాంతమునకు నారాయణుడు అధిదేవతలు.

నవరసములలో పూర్వముపయోగించబడిన

గీ త ము లు

శృంగారరసములో అమృత బంధకము, వీరరసములో లహరి, కరుణలో కంబూక, రౌద్రరసములో వినోదకము, హాస్య

రసములో చుట, భయానకరసములో ద్రువపదము, భీభత్సరసములో త్రిపుట, గీతములు పయోగింపబడినవి.

నవరసముల కుపయోగించవలసిన తెరలు

శృంగారములో తెలుపు, కరుణలో పొగరంగు, హాస్యరసములో అనేక రంగులు, భయానకలో నీలవరము, భీభత్సములో పొగరంగు, అద్భుతములో సలుపు, రాద్రోపములో ఎరుపు రంగులుగల తెరల సుపయోగించిన, ఆయా రసముల అభినయము సకు యివి చాలవరకు సహాయపడును.

నవరసములయొక్క రంగులు

శృంగారరంగు— చురుగు గోమలరంగు (Dark-Brown),
లేక గులాబిరంగునను,

హింసరంగు— బంగారు చాచుతోను,
కరుణ — నీలిపింజు లేక, బూడిదరంగుతోను,

రాద్రోపరంగు— ఎరుపు లేక రక్తపల్లముతోను,

హాస్యము - తెలుపుతోను,

భయానకము— సలుపుతోను.

భీభత్సము— నీలిరంగుతోను,

అద్భుతము— పసుపుతోను,

చాలరంగు — కుంభాభ్యంతరముల రంగులను పోల్చుటనను.

ఇట్ల సిద్ధాంతముల సనుసరించే 'కళకళి' స్మృతియలో పేర్కొని పాత్రలు, వారివారి స్వభావములనుబట్టి ముఖమునకు రంగు వేసికొందురు.

పూర్వకాలమున పులకాధులో చేయబడిన 'రామసదన' ము ప్రస్తుతపు 'కళకళి' స్మృతియము. ఇది రాందప స్మృతియముగా చే దీనిలో శ్రీలు పాటొనరు. శ్రీ పాత్రలుగూడ ఇరువులే అభినయింతురు. ఇది స్మృత్యనాటక సాంప్రదాయము.

మోహిని ఆట్రము

ఇది కళకళి కన్న పురాతన స్మృతియము. మోహినిఆట్రము శ్రీలు చేయు స్మృతియము. ఇది లాస్యస్మృతియము. ఇది దాదాపు తమిళంలోని అభినయకుటును పోయుండును. నేటి భరత నాట్యముపై నిది ఒక్కరిచే చేయబడును. ఈ స్మృతియములో శాంతి, భీభత్సరసములు తప్ప అన్ని రసములూ అభినయింపబడును.

కుత్తారకం సంస్థానాధీశునిచే 'చక్రియార్ ట్రస్టు' 'కుటియాటమ్' ప్రచారములోనికి తెచ్చినది. ఇవి రిప్లైటముకన్న పురాతనమైన స్మృతియములు. కృష్ణాటము గీతగోవిందమును చాలవరకు పోలి యుండును. కేరళ స్మృతియమును మూడు విధములుగా విభజింప వచ్చును.

1. దైవికము.

2. దైవసంబంధమై- పాండిత్య ప్రదర్శనముతో కూడు కున్నది.

3. సామాన్యముగా జనులను రంజింపజేయుటకు ప్రదర్శింప బడునది.

భగవలిపాటు, తియట్టు, పసపాటు, మొదలైనవి దేవళములో ఆలయ ప్రాంగణములో భగవతిని స్తోత్రము చేయుచూ చేయబడునవి.

కుత్తు, కృష్ణాటము, శింగకళి మొదలైనవి దైవసంబంధ స్మృతియములే సనూ పాండిత్య ప్రదర్శనతో కూడుకొని యున్నవి. సంస్కృత శ్లోక మయమున పురాణ పుణ్యగాథలు. తులర్, మోహిని ఆట్రము, కియకోచిత్, పరికము, యిది సాచారముగా జనులను రంజింపజేయుటకు జేయు స్మృతియములు. కళకళి సామాన్య జనులు, వినోదము చేయబడి ప్రదర్శన మిగులచే మెక్కువగా ప్రజామోచమును పొందుచున్నది.

కవికాత్తు- దప్పులు వాయించుట, ప్రజలకు స్మృతియ ప్రదర్శనము జరుగునని తెలుపుదానిని 'కవికాత్తు' అంటారు.

సేవకళి- షిరిలో ప్రదర్శనము చేయుటకు ముందు దేవళములో భగవంతుని ఆరాధించుట స్మృతియమొకటి. ఇది ఆ గ్రామదేవతను సంతోషపరచుట, ఆరాధించుట, ప్రజలకు తమ స్మృతియకలలోని పాండిత్యమును చూపుట, వారిని ప్రదర్శనము చూచుటకు ప్రోత్సహించుట కు మోగింపబడు.

పురప్పాడు- మొదటిసారి రంగునలముపై సర్రులు కనిబడుట. ఇందు లందరు నిలబడుదురు. పాటకుడు 'మండితర' 'గీతగోవిందము' లోని కొన్ని అష్టపదులను పాడును.

కోటాయము- ఇది భరతశాస్త్రములోని పూర్వరంగమును పోయుండును.

ప్రతి ఘట్టమును ముగించునట్లు గుంపముగ, తిరుగుచు స్మృతియమొకటి. ఇది 'కళకళి' అనబడును.

కళకళి ముద్రస్మృతియమని చెప్పబడినది. కళకళిలో ప్రతి ముద్ర ఒక స్మృతియగును. ప్రతి ముద్రకు సరిపోవు అంగచలనము, నేత్రచలనము ఉండును. ఒక సామాన్య విషయమునుగూడ అతి రమణీయముగ, హృదయోల్లాసకముగ ప్రదర్శించుటయే కళకళిలోని ముఖ్య విశేషము.

ఉదా.- పూటన రామచంద్రుపై తేనెదీగ వారి దానిలోని మిరపం దమును త్రాగును.

ముందు సర్దుకుడు సమభంగిమలో నిలబడి తెండు చేతులను బొడ్డున కెదురుగ దొన్నెవలెచేర్చి ఒట్టుచే అది అచ్చము తామర మొగవలె ఉండును. అలని దృష్టిగూడ విరాసములేక, అతి సూక్ష్మముగా కన్నులు మూయబడి యుండును. తాళలయ ననుసరించి అడుగులు వేయును. కొలసులో దాగికొనియుండిన తామర మొగ్గ లెటుల ప్రభాత సమయములో నీటిపైకి వచ్చునో.

ఆ విధముగనే ఆ కపోతహస్తమునెత్తి వక్షసలమున కెదురుగ తేలదును. అరువాతి కమల దళములు (రేకులు) ఒక్కొక్కచే సూర్యకిరణములకు విడువలు చేతివేళ్ళు ఒక్కొక్కచే విప్పబడును. దీని ననుసరించి దృష్టిగూడ క్రమేణ ప్రకాశవంతమై యుండును. అన్నిచేళ్ళు విప్పి పుష్పమువలె పటిసప్పుడు కన్నులు గూడ పూర్తిగ తెరువబడును. ఇక్కడికి పద్మసృత్యమైనది. తరువాత నటుడు భ్రమరి పచ్చట నిభినియించును. ఎడమ చేతిలో పద్మహస్తము చేపట్టియుంచి, కుడిచేతిలో భ్రమరహస్తముపట్టును. దృష్టిగూడ పటిచేతివలె సుంపిండు. తేటి మకరందము గ్రోలుటకు పుష్పముగూడ వెలికినట్లు అలడు చేతిని యిటునటు ఆడించును. దానిలో అలడు నేలములుగూడ ఎరలును.

కవిశిఖరీ తేటి రొలనులోని తామర పువ్వులను చూచును. ఎక్కడను అగత సదాని పువ్వును చూచును. ఆ పువ్వు రెక్కలపై చాలును. ఎడమ చేతిలో దీని పద్మహస్తము చేళ్ళపై కుడిచేతిలో పటిస చేతిని పానము మోపబడును. ఒక క్షణము అది సంతోషముతో తేనెను తాగును. నటుడు నేత్రములలో ఉల్లాసము కనబరచును. కాలిగజ్జలు "చనన చనన చన చనన చనన" అని మ్రోగును. కడుపునిండి తేటి మకరందమును గ్రోలును. అలడు నేత్రములలో సంతోషము వెలిబుచ్చును. తరువాత ఆ తేనెటిగ తన రెక్కల కండువొనిసి పైవొడిచి చులుపుకొనుచు ఎగిరిపోవును.

కథకళి ప్రదర్శనములో వెనుకభాగమునుండి సృష్టకథ పాఠబడును. దాని ననుసరించి, దాని భావమును సర్తకుడు అభినయించును. ముందువేయబడిన తెలిగూడ యిప్పటి మును నాటకములలో పరె నుండదు. దాని రెండు కొనిలను ఇప్పుడు పట్టుకొని నిలబడెదరు. ఇది చాల ముఖ్యమైన విషయము. సర్తకులు చేయు అభినయమును బట్టి చాలు రెండు పట్టుచూ వించుచు యుండురు.

సృత్యములో శరీరములోని అన్నిభాగములను గాక ప్రత్యేకముగా, ఒక ముఖమునే ఒక సన్నివేశములో సర్తకుడు ఉపయోగించుచున్నాడనుకొందము. అప్పుడు వారు తెరను పూర్తిగ అతని అవయవములు కనిబడకుండ యెత్తి, అలది శిరమును మాత్రము చూపెదరు. కొన్ని సమయముల యందు కాళ్ళతో పనిలేక కేవలము నడుమునకు పెభాగమునే సర్తకుడు కదల్చుచున్నాడనుకొందము. అప్పుడు వారు తెరను నడుము పరకే ఎత్తియించెదరు. చూసరులకు కటి పైభాగమే కన్పిడును.

కథకళి సర్తకుడు - శిక్షణ

పన్నెండు - పది నాలుగు సంవత్సరముల పయస్సులో సర్తకుడు (కలారి) వ్యాయామశాలలో ఉపాధ్యాయునివద్ద (ఆనన్), ప్రక్షిణ, పత్రములు సమర్పించి, ఆతని ఆశీర్వాదమునుపొంది క్షణిక ప్రవేశించును. మూడు గజములు పొడవు, ఆరంగుళ

ముల వెడల్పుగల 'కద' యను గుడను ఆనన్వల తీసికొని కటి తలమున గట్టిగా కట్టుకొనును. గురువు శిష్యుని దేహమంతటను, నువ్వులనూనే పల్లగారాచి, చేతులు, కాళ్ళు ఒక క్రమమున చాచుట, లాగుట, కదల్చుట, ఉప్పుట మొదలగు క్రియలకు, లాఘవము, చురుకుదనము, పుట్టుటకుగాను కొన్ని విన్యాసములను నేర్పును. చెమటపట్టిన తరువాత వెలికితలగాను, తరువాత బోర్లాను, శిష్యుడు పరుండును. బోర్లాగ పరున్నపుడు గడి మెత్త మీద మోకాళ్ళనుకోవలెను. అంత నాచార్యుడు ప్రేలాడుచున్న రాడు నాచార్యుగా జేసికొని కాలి బొటనవేలితో నఖిఖి వర్యం తిమ్మ ముప్పదినుండి నలుబదియైదు నిమిషములవరకు నొక్కి వ్రాయును. కీళ్ళు, ఉపరిలిత్తులు మొదలైన భాగములకు ఈ మర్చి అవగానే స్నానమును, ధోనిమును ముగించును. మర్చాహ్మమందు సర్తకుడు సృష్ట్యము సభ్యసించును. తరువాత కంట్టిగొడు (కార్), బొమ్మలు (ఛూ), చెక్కిళ్ళు (గంధ), పెదపులు (లవర్) మొదలైన ఉపాంగములతో భావప్రకటనలు చేయువిధముల సభ్యసించును. ఇట్లు కొంత నేర్పిన తరువాత హస్తముల (ముద్రల) సభ్యసించును. అఖరుస (చేతులతో, కాళ్ళతో) తాళముచేయు పద్ధతి సభ్యసించును. హస్త పాద విన్యాసములు తాళలయలకు సరిపోవు విధమును సాధనచేయును. ఈసాధన అవయవము నాలు మాసములుపట్టును.

అటుతరువాత అరడు నెడకుడుగా గణింపబడును. కథకళి ఆటలో వారొనుటకు ప్రారంభించును. కొన్ని చొరియాటము (రిహ్సెల్లు) లైన తరువాత మద్రల 'చంద' వాయించుచుండగా ఆట, పాట సభ్యసించును. ఇట్లు రీతి సంవత్సరములు కష్టించి నేర్పిన తరువాత కొంత నెవ్వుజ్యము సంపాదించగలడు. ప్రతి సంవత్సరం పరాచాలమునందు 'కలారి' లో దేహశిక్ష, మర్చన వగైరాలు పొందుచుండువలెను. అంగిక, సాత్వికాభినయములు నేర్చుకొనుచుండువలెను. వీనియందు చాతుర్యములేనిదే నటుడు ప్రావీణ్యుడుగాడు, ప్రఖ్యాతిగాంచలేడు.

అభినయములు త్రివిధములు

- 1) స్వభావికములు:- భావోద్రేకమున తమంతట కలుగునవి.
- 2) పన్నునిరేఖమునకె, ఆ వస్తువుయొక్క ముఖ్యలక్షణమును జూపుటకై చిహ్నముగా ఉద్దేశింపబడి యేర్పాటుచేయబడినది.
- 3) ఆరాధన, అభయము, పరద, దాన మొదలైన సందర్భములను తెలుపుట కేర్పాటు చేయబడినవి.

కథకళిలో హస్తములు - (ముద్రలు)

అనంయుతములు—24

సంయుతములు—40

అని మలభారు దేశములో చిరకాలమునుండి ప్రసిద్ధిగాంచి నవి. భరత కాత్యమునకు ఇవి విరుద్ధములు, 'హస్తలక్షణాదీపిక'

గ్రంథము వీరికి ఆధారము. 'నిలపాధికార'మను తమిళ గ్రంథములో ముప్పదిమూడు ముద్రలు చూతమే చెప్పబడినవి. మరియు పేరుపేరు పద్యరచనలపట్టి ముద్రలసంఖ్య వినియోగము మారినది. ఆగమములనుండి, నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములనుండి సేకరించి యేర్పాటు చేయబడినవి ముద్రలు. అరువదినాలుగు ముద్రలు వాని లక్షణములు, వినియోగములు 'హస్తలక్షణదీపిక'లో విపులముగా చెప్పబడిననూ, సాధారణముగా పతాక, కటక, ముద్ర, ముప్ప అను ఈ నాలుగు హస్తములనే విరివిగా వాడుదురు.

పాఠము అభినయించునపుడు హస్తములు చూర్రమేగాక అంగకమునెన్నియో చేరియుండును. ఈ కథకళి నాట్యాభినయము చేత వాల్చాచ్యుడును మించిన పుస్త్రేయు కలిగి ఉండునను.

ఇది రాధినియములు

కంఠ్యుర (శిరోభేదములు) 9

పృష్ఠములు 8 లేక 11

క్షూభేదములు 6

గ్రీవాభినయములు 9

ఇవిగాక ఉపాంగ, ప్రాశస్త్యంగములతో కూడినవి కూడాగలవు. ఛరీతముని చెప్పినవానికంటె తక్కువగాని ప్రతివాని భాగమందు చెప్పబడినవి. వాని ఛరీతముని చెప్పనటువంటి పంక్తి, నాటికలను ఈ అభినయమందు ఉపయోగించుచున్నారు.

* * *

అ హార్యము

ముఖమునకుకోట, కాంతి, దీప్తి, చూడుర్యము కలుగునట్లు రంగులతో వేషము చేయుదురు. అది చదురకములు.

1) ముఖము:- ముఖము, వ్రాహ్మణులు, స్త్రీలు వీరికి పద్ధతి ముగియగలదు. పురుషు, ఎరుపు రంగులు కలిపి నున్నగాఢాని, కళ్ళకు, కంటి చెప్పలకు నల్లని కాటుక పెట్టబడును.

2) పట్టు:- ఆకుపచ్చని రంగుతో ముఖము, కండ్లకుకాటుక పెట్టెను. ఎరుపు, గంపముల నివరపొరుగుని, గడ్డము చివరను చివరి మున్నము కలిపి, నల్లని గీతలతో, అందముగా ముఖముచుట్టు చిద్రుచుట్టు. రాముడు, కృష్ణుడు, హంపపులు మొదలగు గొప్పవారికి ఈ వేషము వేయుదురు.

3) కత్తి:- ముక్కునకు రెండుచెవుల నుదుటివరకు, కను పొయింపు ఎరుపురంగు, తక్కిన ముఖభాగమునకు ఎరుపు రంగు, నాసాగ్రమున, పాలమున తెల్లనిచుక్క యుండుదురు. ఇది అనురుల వేషము.

4) తాడి (దాడి):- ఇందు తెలుపు, నలుపు, ఎరుపు రంగులుండును.

తెలుపుతాడి:- తెల్లని గడ్డము, తెల్లనిబొచ్చుతో చేసిన అంకి (Coat) నాలికయందు, లలాటమందు తెల్లని, గుండ్రని చుక్క. (హనుమంతవేషము, కోటి, శ్రేష్ఠుడు, మునులకు గూడ)

ఎరుపుతాడి:- ఎల్లని గడ్డము, ఎల్లనిబొచ్చు, కోటుముఖ్యము. (బలి మొదలైన రాజులు, వారిసుగ్రీవులు మొదలగు వారి వేషములకు.)

కరిదాడి (నలుపుదాడి):- నల్లగడ్డము, నల్లనిబొచ్చుకోటు (కరిపురుషుడు, శని మొదలగు వారికి)

ముఖముమీద రంగులకు తగినట్లు మార్పులుండును:

విదూషకుడు:- నవ్వు పుట్టునట్లు అన్నిరంగులుచేర్చి వ్రాసుకొనును. కండ్లెర్రవారులకై అందరును కంట్లో 'వేతగింజల'ను వేసికొందురు.

పచ్చ - సాత్వికమును, ఎఱుపు - రాజసమును,

నలుపు - తామసమును సూచించును.

పసుపు - సత్త్వరజస్సులను తెలుపును.

అభరణ విశేషాలు

ప్రాచీన శిల్పగ్రంథములందలి దేవతల శిల్పముల, అలంకరణ విషయముల ననుసరించి అలంకారములను కథకళివారు గ్రహించినట్లు మనకు విశదమగుచున్నది. శిరోవేషము, శిరోమణి, కుండలములు, కంకణములు, భుజకీర్తులు, ఉంగరములు, వెండి గోళ్ళు, కంఠహారములు, పూలమాలలు, పదాణము లేక మొలత్రాడు, ఉబ్రచీవేషమునకు గొలుసువంటి ప్రేరేపాడు ఆభరణములు గజ్రెలులు, మ్రోగునట్టి అందెలు, ఇవి వారి ఆభరణములు. దేహమంతటను అత్తికంఠకమువంటి దుండును. మెడపైని యొకటి యెల్లని, రెండు మూడు రెల్లని ఉత్తరీయములుండును. దానిచివరల యందు తలక్రింద స పద్మాకారములుండును. మొలచుడు తెల్లని నక్కితో చేయబడిన పేరికలు ఎప్పుడూను, రెండు మూడు మోత్రమే యెల్లని పేరికలను ప్రేరాదగట్టబడి యుండును. ఇవి నాట్యమునకడురావు. మరియు ఇందలి దున్నెల స్వరూపము గొన్నిట మహావ్యధీయ పద్ధతి ననుకరించినదా యనించును. ముఖ్యముగా స్త్రీ వేషములయందు మరియు ఆ పోలికలగుండును. 'మోహలా' స్త్రీ వేషములను పోలియుండును. అలయపుగోడలమీద వ్రాయబడిన చిత్తరువులను, చెక్కబడిన శిల్పమునుబట్టి, పీఠనాటకములనాడు సామాన్యముల వేషములనుబట్టి, ఈ వేషధారణ మేర్పడి యుండవచ్చును.

కథకళి నాటకపు జట్టు

సాధారణముగా ముప్పదిమంది యుండురు.

12 గురు నటకులు

4 గురు పాటకులు

4 గురు భేరి, మద్దల మొదలగు వాద్యముల వాయిదాదారులు,

ఇతరులు సేవకులు.

కొన్నేండ క్రిందటివరకు జమీందారులు, సంపన్నులు వారివారి ఆదీనములలో ఒక్కొక్క జట్టును పోషించెడివారు. నేటి వరకు తిరువాన్కూరు మహారాజులు, కొచ్చిన్ సంస్థానాధీశులు, ఈకళను పోషించుచువచ్చిరి.

ఈ కళలో మహాపండితులు 'కుంజ కురుప్' గారు. వీరి వయస్సు సుమారు 70 సంవత్సరములు. శాస్త్రమును బాగుగా నెరిగిన కథకళి నర్తకుల నెందరినో తయారుచేసిరి. విశేషించి నాకు కథకళి నృత్యము నేర్పిన గురువులు.

కథకళినృత్యము, ఆంధ్రదేశములో వివిధ నాటకముల వంటిదే అయినను దానిని ప్రస్తుతకాలపు రంగస్థలమునకు (Stage) పనికివచ్చు కళగా తయారుచేసిన వారిలో స్వర్ణీయ గురుశంకర సంజాద్రి, "వల్లదోర్" మహాకవి ముఖ్యులు.

—0—

బౌద్ధబిక్షువుల ఆమృతజీవనము

(ప్రాచ్యనృత్య సాంప్రదాయములద్వారా నాటికను ప్రదర్శించు విధానము.)

ఓరియంటల్ నృత్యము

"నేటికాలముననుసరించి సవీస పద్ధతులలో చేయబడే నృత్యము"

ప్రాచ్యప్రపంచ నృత్యము అనేక సాంప్రదాయములలో వర్ధిల్లినది. అఖిసయము భరతనాట్యమును పోలియుండవచ్చును. అంగ సంఘలనము మణిపురి పద్ధతివలె, రమణీయముగ, కోమలముగ నుండవచ్చును. పాద సంఘలనము కథకనృత్యమువలె చిత్ర గతులను కలిగి యుండవచ్చును. నృత్య నాటిక రథకళి పద్ధతిలో ఆడవచ్చును. కథననుసరించి అచ్చటచ్చట 'ఉప్పెన్' స్ఫుర్తియునుపించు పలె ముఖములకు తొడుగులనుకూడ ధరించి, నొందరు స్ఫుర్తి మోడుదురు. ఆహార్యము-ఆభరణములు, దుస్తులు, సిగకట్టు, రంగాలంకారము అలంకార చిత్రకళ ననుసరించుటకు అభ్యంతరములేదు. ఇక సంగీత విషయమునుండుగాడ ప్రొత్తపద్ధతుల సవలంబించుటకు స్వేచ్ఛికలదు.

ఉదయశంకరుడు మొదలగు శ్రాభాత సురటులు, లయ నృత్య ప్రదర్శనములతో ఈపద్ధతిని అడులులోనెత్తెచ్చిరి. ఓరియంటల్ పద్ధతిని చేయబడు ఒక నృత్యనాటికను యిట ఉదహరింతును.

'బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి'

ప్రపంచములో తన దివ్య భోధనతో ప్రేమవాహినులను ప్రపహించజేసిన బుద్ధదేవుని యుగము. ప్రజల హృదయమందు బుద్ధదేవుని దివ్యసందేశములు నాటుకున్నవి. వేలకొలది సామాన్య ప్రజలు సంసార బంధములనుండి విముక్తి చెంది ఆ పరిమపురుషుని స్మరించుచూ తరించిరి. రాజులు తమ రాజ్యములను వదలి సన్యసించిరి. పసికందులు ఆ జ్ఞానమూర్తిని స్మరించుచు మోక్షము నొందిరి. అప్పుడు అజాతశత్రువు మగధను పాలించుచుండెను. అతడుబౌద్ధమత విరోధి. తను రాజైన వెంటనే తనరాజ్యములో బుద్ధుని ఆరాధన నిషేధించుమా కొసించినాడు. 'బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి' అనిస్తుతించుచు, మందహాస పదసములతో యెందరో బిక్షువులు అతని క్రూరహింసలకు బలియైరి. బుద్ధదేవుని స్మారకోత్సవమునాడు భోది వృక్షముకడ అనేకవేలమంది జనులు చేరిరి. అజాతశత్రువు దర్బారునర్తకి శ్రీమతిగూడ యుత్సవము నందు పాల్గొనుచుండనట్లు రాజు భోదివృక్షముక్రింద దర్బారుబరిపి అందు శ్రీమతి నృత్యముచేయునట్లు ఆజ్ఞాపించినాడు. శ్రీమతి రాజాజను యెదురాడక అలంకరించుకొని భోదివృక్షము క్రిందకు వచ్చి భగవంతుని తన నృత్యకళతో ఆరాధించినది. అజాతశత్రువు ఆమె నృత్యమునుజూచి ఆనందించెను. కాని శ్రీమతి జేయునది

సృత్యము మాత్రమేకాదు. ఆమె సమాధి దీక్షలో భోదివృక్షము క్రింద కూర్చొనియున్న బుద్ధభగవానుని జీవితలీలలు తన నేత్రముల యెదుట గాంచుచుండెను. సృత్యముచేయుచు ఒక్కొక్కదును, అలంకారమును, రీసీపేయుచు సృత్యము ముగియులోగా బోద్ధబిక్షువుగా మారినది. ఆమె భోదివృక్షమునకు సమన్వరించి

బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
ధర్మం శరణం గచ్ఛామి

అని బుద్ధదేవుని కీర్తించినది.

ఇందు లక్షాతశత్రువు దర్బారు. బుద్ధుని జీవితము, ఒకే స్థానమున ప్రసరింపబడును. బుద్ధుని జీవితమును, శ్రీమతి, ప్రేక్షకులు చూడవలెను. దాని ఆసమయములో అదేరంగముపై లక్షాత శత్రువున్నది మనకు కనిపించును. ఆ స్థాన యేర్పాటులను గూర్చి కొంత వ్రాయవలెను.

ఇట్టి ప్రదర్శనములలో 'బ్రీడ్ లెట్' ఉపయోగింపబడును. సోపానమున నాటకములందువలె చోకముగా గాక అర్చనంబ్రాహ్మణముగనుండును. దానిని రెండుభాగములుగాజేసి, ఒకభాగములో అజాతశత్రువు దర్బారు యేర్పాటుచేయబడును, రెండవ భాగములో బుద్ధుని జీవితమును చూపబడును. జీవితము చూపబడిన ప్రదేశముపై 'స్పాట్ లెట్' వేయబడును. మధ్య మధ్య శ్రీమతి ఆ దృశ్యమును చూచుచున్నట్లు చూపించుటకు మరొక చిన్న 'స్పాట్ లెట్' ఆమె ముఖముపై వేయబడును.

బుద్ధుని జీవితలీలలు చూపుట ముగిసినతర్వాత రంగస్థల మంతరాలై టువేయబడును. అప్పుడు అజాతశత్రువు దర్బారు ప్రేక్షకులకు కనబడును. కొన్నిసమయములందు 'రాఫేటింగ్' లేక రివాల్యూంగ్ స్థాని ఉపయోగపడును. ఇందు స్థాని చక్రమువలె గుండ్రముగ తిరుగును. ఒకస్థాని రెండు భాగములుచేసి ఒకభాగములో బుద్ధుడు, రెండవ ప్రక్క అజాతశత్రువు దర్బారు, చూపబడును. బుద్ధుని చూపవలసి వచ్చినపుడు స్థాని తిప్పుగా అజాతశత్రువున్న భాగము ముందుకు వచ్చును. అజాతశత్రువును చూపవలసి వచ్చినపుడు అటులనే చేయబడును. కొన్నిసమయములందు మరొక విధమైన స్థాని యేర్పాటు చేయబడును.

బుద్ధుడు అరణ్యములో సంవారము చేయుచున్నట్లు చూపవలెననుకొందము. అట్టితరీముందు ఆ ఘట్టమునకు రావలసిన అరణ్య దృశ్యములు, వృక్షములు, నదులు, కొండలు మొదలగునవి-

తెరమీద చిత్రించి స్థానికి యిరుప్రక్కల రెండు స్తంభములకు, ఆ పొడుగుపాటి తెర రెండుకొనలను చుట్టుదురు.

బుద్ధుడు అరణ్యములో సంవారము చేయుచున్నట్లు చూపవలసి వచ్చినప్పుడు ఆపాత్రధారి రంగస్థలముపై, తెరకు ముందుకు

వచ్చి ఒక చోట నిలబడును. ఆ తెరను ఒక ప్రక్కనుంచి చుట్టుదురు. అప్పుడు అరణ్యములోని వివిధ దృశ్యములు కదలుచుండుటచే, చూచువారికి బుద్ధుడు అరణ్యములో సంవారము చేయుచున్నట్లు కనబడును. ఇటువంటి కొత్తరకము స్థాని యేర్పాటులు జపాన్, ఫారోజా మొదలగు ప్రదేశములలో యెక్కువగా నున్నవి. మనదేశములో కలకత్తాలో కొంతవరకు యిట్టి స్థాని ఏర్పాటు చేయుచున్నారు.

పై రథము నాటికగా అభినయించుక్రమము పర్చించెదను.

ధంగ్....

ధంగ్ తర ధంగ్ ధంగ్....

ధంగ్ తర ధంగ్ ధంగ్....

ధంగ్ తర ధంగ్ తర ధంగ్....

తర ధంగ్

ఈ గీతను 'సగారా' మంకినది.

దినసక దినసక - దినక దినక దినక

దినసక దినసక - దినక దినక దినక

దినక దినక దినక

దివాని తర తరదా

'సగారా' గతలోచేర్చి 'సగపాత'పై, ఈ ముకతా వాయింప బడునది. ఇది ముగియగనే

ఫిరక్ ఫిరక్ ఫిరక్ - ది ప్రాంతన్

ప్రాంతన్ - ఫిప్రాంతన్

అకాంగ్ తర - అకాంగ్ తర తర

అర్చితకాంగ్ - తాంధికాంగ్

గిటగిటగిట - త్రాంధికాంగ్

కథక 'చెంద' వాయిద్యము గర్జించినది. వెంటనే

దాకికిట - ధీకికిట

దిన కిటకిట - రటకిటకిట

దాకిట - ధికిట - ధినకిట. కిటకిట - దా

దా దీ దినకిట - కిటకిట - తిట తిట - దా

తిటకిట - కిటకిట

'కోలు' వాయిద్యము - సెనముపై మొక్కజొన్నపేలాలు వేయించినట్టి శబ్దమువలె చటచట ధ్వనులు చేసినది.

దాగే తిరకిట - తునాకత్తా - తిరకిట - తునాకత్తా - తిరకిట

తాగే తిరకిట - తునాకత్తా - తిరకిట - దా

తునాకత్తా - తిరకిట

తటలా అతి సుకుమారంగా ఈ మొహరాను పలికినది.

తరువాత

రింఝు రింఝు రిహ - రింఝు రింఝు రిఖ

రింఝు రింఝు - రిరి రింఝు - రిక రింఝు

రిరి రిరి రింఝు - రిరి రింఝు

రీతి రిండు రీతి - రీతి రిండు

రీతి రిండు రీతి - రీతి రిండు రీతి రిండు రీతి

రీతి రిండు - రీతి రిండు

రాంజల ఈవిధముగా రావపెట్టినది. చివరకు

ఉత్తగిడ్డ - తరికిట రక

ఉరుత్తగిడ్డ - ఉరికిట ఉత్త

ఉత్తగిడ్డ - రరికిట తత్త

ఉత్తిరాం ఉత్తిగిణతి దిరాం ఉత్తిగిణతాం

ఉత్తిగిణరాం ఉత్తిగిణరాం ఉత్తిగిణరాం

అంతట ఈ అర్చనము పూర్తయినది.

రెండవ గాథే మునుమునులు చుట్ట వాద్యములన్ని ఒకదాని ఒకదాని మొదట ఈ అర్చనగా పఠింపని. హాలు నలు మూలలా ఈ నాదమే శ్రవణమందుచున్నది. హాలులోని ప్రేక్షకులు నిశ్శబ్దముగా చూచుచున్నారు.

తదద్దంగ్....

ప్రేక్షకులనున్న నీలింగు రెండు తొలగిపోయినది. రంగస్థలముపై అరణ్య దృశ్యము, ఒక ధోది వృక్షముయొన్నది.

(అరణ్యమని సూచించుటకు, ఇంగ్లీషు ఆరెస్ట్రా, తూర్పు దీపుల సమ్మేళన మందువలె, ఒకటి సంగీతములు, ఒంతువుల అరుపులు బృందగానమునందు పరికించబడినవి.)

తరువాత రాషాయ వృక్షములను ధరించి చేతులలో జ్యోతులను పట్టుకొని కొందరు బౌద్ధ సన్యాసులు వచ్చి వృక్షమును పూజించి నిష్క్రమించిరి.

“నిం దసి యజ్ఞవిధే రహహశ్యతి జాతం

సదయ హృదయ దర్శిత పశుమాతమ్

కేశవ! దృతబుద్ధశరీర! బయలుగడికహరే”

తెరలోపల పదిమంది శ్రీ పురుషులు ఆరెస్ట్రా సంగీతముతో కంటము జేర్చి పాడిరి. గీతాంతమున ధంగ్ - డంగీత - తంగ్ - తంగ్, భంవ్, ధంగ్త - తంగ్త, తంగ్

అని సగర వాయిద్యము మ్రోగుచున్నది. ఆ నాదముతో మిళితమగునట్లు శంఖము పూరింపబడినది.

రంగస్థలమునకు ఒకప్రక్కనుండి పదిమంది బాలికలు అజంతా గుహలోని చిత్రములవలె అలంకారములు ధరించి ఆరెస్ట్రా సంగీతముననుసరించి నృత్యమాడుచు

“జయదేవ జయదేవ జయబుద్ధదేవ

అహింసతత్వ స్వరూపా విరూపా”

అను గీతమును పాడుచు ధోదివృక్షమును సమీపింతురు. ఇది గౌతమముని ఆరాధన నృత్యము.

ఒక బాలిక, చేతనున్న వింజామరతో వివరమున్నది. ఇంకొక నర్తకి హారతి విచ్చుచున్నది. మరి యొక కోమలి పూవులతో పూజించుచున్నది. నాల్గవ యవతి ఫలముల వివేదింపుచున్నది.

ఐదవ లతాంగి బౌద్ధ దృశ్య గ్రంథమును సూత్రపీఠికను కన్నుల కడుకొనుచున్నది. అంప ఓకురాలు నృత్యపూజతో ఆరాధించుచున్నది. ఇటు వీరందరు నృత్యము పూర్తిజేసి పోయినవిదళ ఒక నిమిషము నిశ్శబ్దముగా గడిచినది.

“దయ్యాసిద్ధిరే వ్యాసహింసాస్థులోకే

సదాన్తి స్వకాంతి స్వనీతిస్సదాపి

స్వరాధిప్రసక్తిః పునర్జన్మహేతు

వృషదం నిరాకౌ నిర్వాణమేకమ్”

ఈ శ్లోకం. రాషాయాంబుచారియైన బౌద్ధదిక్షువు లోపల నుండి పాడుచు చేదికపై ప్రవేశించును. శ్లోకము ముగియులోపల రంగస్థల చువ్వమునకువచ్చి భౌద్ధమతగ్రంథము సూత్రపీఠికలోని

‘కమ్యుచా పుత్తే లోలో

కమ్యుచా పత్తతే పజా

కమ్యుచా బంధనాసలో

రదస్యా ణీవయామతో’

పై శ్లోకము చదువుచూ దానిభాషము ‘కథకళి’ నందువలె ప్రతిపాటను ముద్రలతో అభినయించి, ప్రేక్షకులకు అర్థమగునట్లు ఖండించి అదృశ్యమగును.

తెరలో మంగళవాద్యములు ధ్వనించును. ఇద్దరు భటులు రాజలాంచనములను చేతగొని రంగస్థలము ప్రవేశించి,

‘శ్రీ శ్రీ అజాతశత్రువు మహారాజాగారు వేంచేయుచున్నారని’ ప్రేక్షకులకు దెప్పి పోవుదురు.

ఆరెస్ట్రా విలంబిత లయలో పాడుచుండును.

అజాతశత్రువు, అతని పరివారము, రాజశీవితో సంగీతము ననుసరించి అడుగులుచేయుచు ధోదివృక్షమును సమీపించి ఉమ్మై అమర్చబడిన ఆ సములపై చూర్చాను చున్నారు.

ఇంకలో నటుడు

తక్కదిమ్మిదత - తత్తెత తకతక

తక్కదిమ్మితక - తత్తెత తకతక

అని మృదంగము పలుక ఆ గతిసనుసరించి నృత్యమాడుచు నభలోనికివచ్చి రాజాకు సమస్కరించి ‘అజ్ఞ’ అనుభావము నేత్రములతో స్ఫురింపజేసి ముగ్గురు శ్రీలు నిలబడిరి.

“ఇక నృత్యము ప్రారంభింపవచ్చును” అనునట్లు ముద్రలతో రాజ అభినయించును.

దిస్సెధిమ్ దిమ్మికిటతక

దిమ్మికిట కిటకిట తక

‘కోట’ పలుకుతున్నది.

ముగ్గురు శ్రీలు మణిపురి పద్ధతిలో అడుగులు చేయుచూ రంగస్థలముపైకి వచ్చిరి.

‘ధిమ్మికిట కిటదా’

సభకు సమస్కరించి సమన్వయములో నిలబడిరి. వారు సరే కేళా నృత్యము నందువలె ముఖములకు తొడగులను ధరించి యున్నారు.

‘దాగేతిరకిట దా తిరకిట దినక దినకదిన’

రానే తిరకిట తా తిరకిట తినక తినకతిన’

కథక్ పద్ధతి ననుసరించి ‘తబలా’ గతను నృత్యమా రుతూ ముగ్గురు యువకులు వచ్చి ఆ జవ్వనుల ముఖముల పైనున్న తొడుగులను తీసుకొని లోపలికి పోవుదురు. అంత నా జవ్వనులు సభకు సమస్కరించుదురు.

“తైతై దితైతై - తై
తై దితైతై - తైదితైతై
తై”

ఏమ్మట భరత నాట్యమందలి ‘అలంకరింపు’ నృత్యమాడిరి.

తాండితాం - తైతైతై - తాండితాం - తైతైతై
తాండితాం - తైతైతై - తాండితాం - తైతైతై
తైతైతాహ - దిత్తైతాహ
తైతైతాహ - దిత్తైతాహ
తాంకిణ్ణికణక - తకతధిగిణ్ణి

దీని తరువాత సిటురు

“నా హృదయ పీఠిపై నాట్యమాడే దేవా
వన్నేలుకోరా నా దేవా”

అని పాడుచూ తాళమువేయుచుండగా, ఆ ముగ్గురిలో మధ్య నిలబడిన వర్తకి శ్రీమతి అభినయించును.

గీతము ముగియగానే-

శ్రీమతి మణిపురి పద్ధతిలో ఆరెక్కస్ట్రా సనుసరించి చేయు పూజానృత్యమును రాజాచూచి ఆనందించును. శ్రీమతి చేయునది అతనికి నృత్యము మాత్రమేగాని, ఆమె సమాధి దీక్షలో భోది వృక్షము క్రింద కూర్చొనియున్న బుద్ధుని జీవితచరిత్రను తన నేత్రముల యెదుట చూచుచున్నది.

ఇక్కడ ‘సీన్’ మార్పు వచ్చినది.

అంతఃపురము - పాలరాతితో కట్టబడిన సభామందిరము మధ్య బంగారు సింహాసనమున గౌతముడు ఆసీనుడై యున్నాడు. అతని ప్రక్కపై యశోధర యున్నది. ఒక దాసి పాదముల నొత్తుచున్నది. ఇద్దరు దాసీలు వింజామరలు వీయుచున్నారు.

వారికి యెదురుగా కొందరు గణికలున్నారు. అందొక గణిక

మనః గె కొనరా - నా చక్కని సామి

మమతమీర యున్నానురా - విసిరా

శ్రీ కపిల వస్త్రేణ - గౌతమ వస్త్రేణ

అని పాడుచుండగా, ఆ సప్త పీఠ, పీఠ, మృదంగము, వేణువు వాయించుచుండగా, తనువెనుక నిలబడి యింకొక ప్రి పాడగా అభినయించుచున్నది.

ఇది శ్రీమతి జూపిన రెండవ ఘట్టము.

పరి త్యాగము

గౌతముడు సర్వాభిరణములను తీసివేసి చెన్నుని ఇంటికి పంపి కాషాయాంబుములను ధరించి లంబ్యాములలో సంచారము చేయుచున్నాడు.

తపస్సు

భోది వృక్షము క్రింద తపస్సుచేయుచున్న బుద్ధుడు, నిద్రాహారములు మాని, అనేక దినములు తపస్సుచేయును. చిక్కి శల్యమగును. ఒక భక్తురాలు వృక్షమును పూజించుటకు తెచ్చిన పాయసము నతని కర్పించి ఖిత్తితో ప్రణమిల్లును.

జ్ఞానోదయము

దీర్ఘసమాధిలోనున్న గౌతమమునిలో - గగనమునుండి ఒక ప్రకాశము దిగివచ్చి లీనమగును.

“కాయమివరము

సత్కర్మాచరణమే మోక్షమునకుక్రొవ

సర్వదుఃఖములకు తృప్తయే కారణము.”

ప్రేమచే క్రోధమును,

మంచిచే దొనగును,

పేరాసను దాతృత్వము చేతను

అనృతమును సత్యముచేతను

జయింపవలెను.

ఈ దివ్యసందేశము లోకమునకు చాటుటకు ప్రయాణ మగును. నిద్రార్థుడు బుద్ధుడని ఏలువదిలెను. వింబిసారుని బుద్ధుడు యజ్ఞశాలలో కలియును.

రాజా! అహింస పరమ ధర్మము.

హింసయే సర్వదుఃఖములకు కారణము. విషయవాంఛను జయంపలేని మానవుని, వస్త్రవిసర్జనము, జటామండలధారణము, ఉపవాసదీక్ష, ధూళి దూసరిత దేహము, నిశ్చలసమాధి, కఠినశయ్య వచిత్ర మొనర్పజాలవు.

బుద్ధదేవుని ఈ దివ్య భోదన వింబిసారుని ఆకర్షించును. అతడు వెంటనే బౌద్ధమతము స్వీకరించును.

వేలకొంది ప్రిలు, పురుషులు, ఈ దివ్య సందేశముచే ఆకర్షింపబడి సంసారములను వీడి సన్యసించిరి.

అట్టితరి

ఒక తల్లి - చనిపోయిన తనపుత్రునిగొని బుద్ధుని యొద్దకు విలపించుచు వచ్చి బ్రతికింపమని వేడుకొనగా-

'బిడ్డా! జనని ముణములు ప్రాణులకెల్ల స్వభావికములు. దుఃఖముచేయు కి నొందని జనులలోకమునలేదు. దీనికై యడలుట యవివేకము, అని ఓదార్చి ఆమెకు జీవిత రహస్యమునుదెల్పును.

బుద్ధ ని ర్వాణ ము

"బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి"

చేత పూలుగొని, స్తుతించుచు భక్తులు ఆదేవి దేవుని బౌతిక దేహముపై పూలనుంచి పోవుచున్నారు.

శ్రీమతి సృత్యము చేయుచు రస నేత్రముల ముందు పైన పేర్కొనిన దృశ్యములన్నిటిని చూచినది. తనుధరించిన అలంకారములన్నిటిని సృత్యము చేయుచు ఒకటొకటిగా తీసివేసి సృత్యాంతమున బుద్ధ బిజ్జిపు దుస్తులతో ప్రత్యక్ష మగును.

"రాజా బాహుబలిము, ఆయుధశక్తి, మానవుని బహిశ్కరీ రమును బంధించగలవు. అతనిని వశపర్చుకొనునది అహింసా ధర్మమొక్కటియే."

"బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి

సంఘం శరణం గచ్ఛామి

ధర్మం శరణం గచ్ఛామి"

అని బుద్ధదేవుని కీర్తించును.

వెంటనే ఇద్దరు రాజభటులువచ్చి ఆమెను బంధించుట. 'శిచ్చేదము చేయ' మని నల్లు రాజా సంజ్ఞచేయును.

తక్షణమే బౌద్ధసన్యాసి ప్రవేశించును. "రాజా! హింస వలను, మరణదండనవలను, జీవియొక్క స్వాతంత్ర్యేచ్ఛను రూపు మాపగలవా? ఇది కేవలము మూఢత్వము. మరణదండన ఈ శరీరమును అంత మొనరించునుగాని ఆత్మను అంటగలదా! అహింసాత్మకులు, నిరాయుధులయిన బౌద్ధ సన్యాసులను జయించితిని అనందించుచున్నావు. కాని జీవుడు, ఈ ప్రపంచములోనికి వచ్చినది మొదలు ప్రతిక్షణము అతని మ్రింగుటకు కాదుకొని యున్న గర్భశత్రువైన మృత్యువును జయింపగలిగివా?

రాజా నేత్రములలోనికి చూచుచు సంభోదించును, ఆ బౌద్ధ సన్యాసి.

అజాతశత్రువు ఒక్కనిముషము రెప్పనార్చక తీక్షణముగ విజ్ఞిపును చూచుచు, ఎడమచేతితో భటునకు 'కర్తరీముఖ' ముద్ర పట్టి చూపును,

రెప్పపాటుకాలములో బౌద్ధసన్యాసి శిరము అజాతశత్రువు కాళ్ళముందు వదును. ఆ త్యాగజీవి రక్తము - బౌద్ధ మతద్వేషి పాదములను తడవును. చూచుచున్న ప్రతివానిలోను భీభత్స, భయానకరసము బుద్ధునిచును. సభి నిశ్శబ్దముగ నున్నది. రెండు నిమిషములు తదేక దృష్టితో సభను తిలకించి,

"ఆ హహ!" అని పెద్దగా అజాతశత్రువు నవ్వును.

"ధంగ తు ధంగ ధంగ

ధంగ తడ ధంగ ధంగ

ధంగ తర ధంగ ధంగ

ధంగ తడ ధంగ ధంగ

- అని విజయభేరి మ్రోగును.

అవనికజారును.

సాధారణముగా

మన వృత్యములో నుపయోగించు వాద్యములు

భరత నాట్యము.

మద్దెల, తాళము, పిల్లసగ్రావి, వీణ, పయోలిన్, ముఖవీణ, ఛారి నెట్.

కథకలి

చండు, మద్దెల, ముఖవీణ, ప్లాట్, పెద్దతాళములు, పయోలిన్.

కథక్

తబలా, సారంగి, ఫక్వాజ్, దోలక్, ప్లాట్, దిర్దుబా.

మశిపురి

కీర్, ఇస్రాజ్, మృదంగ్, తబలా, మాదల్, ప్లాట్, తాళం.

గాత్రము అన్ని నాట్యములకు ముఖ్యము.

ఆరెక్కస్త్రాతో నుపయోగించు వాయిద్యములు:- మద్దెల, మాదల్, ఫక్వాజ్, కోలు, చండ, దోలక్, కంజీర, నగాలా, దోలు, తబలా, ముఖవీణ, ప్లాట్, తాళము, జలతరంగము, కాష్ఠతరంగము, గంజులతరంగము, తబలా, తరంగము, సరోద్, వీణ, సితార, సారంగి, దిర్దుబా, ఇస్రాజ్, కంఖము, ఛారి నెట్, సాక్స్ ఫోన్, గులచేయబడిన కొబ్బరికాయగో గులకరాళ్ళుంచిన వాద్యము ఉపయోగించురు.

నాట్యములో వేయి తాళముల జత:- ఒకటి ఉక్కుది, రెండవది కంచుది అయి యుండవలెను. చర్య వాద్యములన్నిటిలో పురాతనమైనది శంకరుని డమరుకము.

ఆంధ్రలో జానపద ఆరాధన నృత్యములు

నృత్యకళ కొన్ని ప్రత్యేక తెగల వారిచే నభ్యసించబడి, పొందిత ప్రకారము అనువైన కళగా రూపొంది, ప్రతిభావంతులచే ప్రదర్శించబడుచుచే ఈ తరగతులకు జెందిన ప్రీతి, పురుషులు-తాము గూడ పండుగ పబ్బములందు అందరూ ఒక చోట జేరి నప్పుడు వినోదముగా ప్రొద్దుబుచ్చుటకు కొన్ని నృత్యముల నేర్పరచుకొనిరి. అవియే జానపద నృత్యములు. ఈ నృత్యములు ఎక్కువ భాగముగా నుండక ప్రత్యేకముగా సాధనచేయ నవసరము లేకుండనే అందరూ పాల్గొనుటకు వీలైన బహు సులభరీతిలో నుండును. గనుకనే పల్లెలందరి ప్రతి యొక్కరూ యిందు పాల్గొనుచున్నారు. ఈ పద్ధతికి చెందినట్టివే గొబ్బి, కోలాటము, ఐతకమ్మలాట, చిరులల ఖజన, తప్పెటగుండు మొదలయినవి....

గొబ్బి : భనుర్యానమునందు ఆంధ్రదేశములో దానికలు వీధి గుమ్మములను చిరచిరిత్రములైన ముగులతో చక్కగా నలంకరించి, గోమయముతో చిన్నచిన్న కండుకము లంపిటి ముదలనుజేసి, వానిని పసుపు, కుంకుమ, పుష్పములతో శృంగా రించి, పూజించి, భూప, దీప నైవేద్యాదికముల సర్పించి అలంకార ప్రాయముగా నా రంగవలులందుంచి తదసంతోషము బాటకలందరు గూడి వానిచుట్టూ తిరుగుతూ, గొబ్బి పాటలను పాడుచూ నాడుదురు. ఈవిధముగా భనుర్యానములయినూ గొబ్బి దేవతను పూజింతురు. దీనికి 'గొబ్బియాట' అని పేరు.

బుతకమ్మలాట : దేవీసవరాత్ర సమయములందు వివిధ రంగుల పుష్పములను గోపురాకారముగ పేర్చి వీధిగుమ్మమును ముగులతో సలంకరించి ఆ పుష్ప శిఖరమును అచ్చటనుంచి, పూజించి, ప్రీతి లందరూ గుమిగూడి ఐతకమ్మ పాటలను పాడుచూ, పంగుచూ లేచుచూ, వలయాకారముగ తిరుగుచూ, తాళయుక్తముగ చప్పట్లను చరచుచూ నృత్యమాడుదురు. దీనికి 'ఐతకమ్మలాట' అని పేరు. ఈ ఆరాధన విరివిగా హైదరాబాద్ ప్రాంతమునందు న్నది. ఈరీతిని తొమ్మిది రోజులు దేవని ఆరాధించి, పదవ రోజున చలుల ఐతకమ్మ పూజతో ముగింతురు. ఈ రోజున వారు పుష్పములను మనిషియైత్తున గూడ అలంకారప్రాయముగ పేరురు. ప్రతి దినమును పూజాసంతరము ఆ పుష్పశిఖరమును నీటిలో వదలి వేయుదురు. ఇది యొక విధమైన గౌరవేవి యారాధన అని పేర్కొనవచ్చును.

కోలాట కోపులు : కోలాటము పేయునప్పుడు అందు వివిధ రకములైన గతులకు చెందిన పాటలు పాడుతూ, ఆ పాటలకు తగిన విధముగా నృత్యమాడుటకు 'కోపు' అని పేరు. కోలాటము ప్రీతి, పురుషులు గూడ పేయుదురు. ఈ విధ్యయందు నిబ్బలులైన వారు కరీంనగర్ జిల్లాలో నున్నారు. కర్ణకులు ఎక్కువగా యిందు పాల్గొందురు. దినమంతయును కష్టించి, చేలలో పని చేసి, సంవ్యవేశ యింటికి వచ్చి, భోజనాదుల ముగించుకొన్న పిదప

వినోదముగ కాలముగడుపు నాటలలో కోలాటము ముఖ్యమయినది. సుమారు నలుబది లేక యేబది రకముల కోపులను తెలిసినవారు కూడ ఆ ప్రాంతములో నున్నారు.

తప్పెటగుండ్లు : గుండ్రముగా డబ్బారేకులతో చేయబడిన చిన్నచిన్నతప్పెటలను మెడలందుధరించి, పాడుతూ, ఆపాట ననుసరించి తప్పెటలపై తాళ, రయ గతుల ప్రదర్శించుచూ, వలయాకారముగా తిరుగుచూ నృత్యమాడుదురు. పురుషులు మాత్రమే యీ నృత్యమందు పాల్గొందురు. అమ్మవారి కొలుపులందు సాధారణముగ యీ నర్తకులు పాల్గొందురు. వీరు విశాఖజిల్లాయందు కుక్కవగ నున్నారు.

జోగాట : తెలంగాణా ప్రాంతంలో హరిజనుల తెగకు జెందిన వారిలో జోగువారను నొక నర్తకులశాఖవారున్నారు. వారు దశ్యుల వాద్యము నాచారముగా నృత్యమాడుదురు. ఈ జాతివారిలో ఎవరైన చనిపోయినప్పుడు శవమును శ్మశానవాటికకు గొనిపోవు నప్పుడు జోగాట ఆడుచూ వెళ్ళుదురు. వీరి నృత్యము లన్నింటిలోనూ 'పిండోర్పత్తి క్రమము' తెల్పునట్టివి ప్రత్యేకంగా పేర్కొనతగ్గవి. ఈ నృత్యములలో - జీపుడు తల్లి యొక్క గర్భములో బిందురూపమున ప్రవేశించినది మొదలు, వివిధ మానములందు ఆ పిండము పెరుగు విధానము, ప్రసవము, అటుపై జీవితములోని వివిధ ఘట్టములను వారు చక్కగా నాడుదురు. ఇట్టి క్రమమే వేదాంతవర్యులతో నిండియున్న 'గౌలకలాపము' నందలి గౌలభామ, శ్రుతి, సృతుల ఆధారములతో నెన్నియో యుదాహరణముల నిచ్చుచూ వర్ణనల జేయుచూ అభినయించును.

వీరనాట్యము : ఆంధ్రలో వీరవైవము విరివిగా ప్రచారములో నున్నప్పుడు ఆలయములందు దేవదాసీల నృత్యారాధనయే గాక, శివభక్తులు తాండవ పద్ధతికి జెందిన వీరావేశము గలించునట్టి నాట్యములను జేసెడివారు. వీట వీరరసప్రధానమగు 'చివనలు' 'ఖడములు' జదువుచూ, నొకచేర ఖడమును, ఇంకొకచేర దానిని ధరించి నృత్యమాడుదురు. వీనికి 'వీరనాట్య' మని పేరు. ఈ నాట్యము యుద్ధనాట్యములను బోలియుండును.

వీరుల కొలుపు : పల్నాటియుద్ధమందు పాల్గొని వీరసమైవములంకరించిన ఆంధ్ర వీరుల సంస్కరణార్థము చేయబడే వీరుల కొలుపునందు ప్రదర్శించునట్టి ఆరాధన నృత్యములుగూడ తాండవ పద్ధతికి జెందినట్టివే. కారెంపూడి, మాచెర్ల, గురజాలలలో ఏదేని యివి జరుగును.

పేవ : ఇర్రడిరేకులతో చేసిన పెద్ద పెద్ద తాళములను చేత ధరించి సింహావల నృసింహస్వామిని కీర్తించుచూ, నెమిరి కుంచెను చేతబట్టిన నాయకుడు 'నాయం' చెప్పుచుండగా అంద

రుమా కలిసి పాడుచూ వలయాచారముగ తిరుగుచూ నృత్యము చేయుదురు. దీనినే 'సింహాద్రి అప్పన్న సేవ' యందురు.

“హరిహరి నారాయణాదీ నారాయణా
కరుణించివయ మమ్ము కమలలోచనుడా”

గరగలు: దేవీ సపరాత్రంలో అమ్మవారి జాతరలో పంచ శిరస్సుల నాగుతోడను, రంగు రంగుల పత్రములతోడను అలంకరింపబడిన కరండములను శిరముపై ధరించి, దప్పుల వాద్యమును అనుసరించి చేసే భక్తిరస ప్రాచీన్యమైనట్టి నాట్యములకే 'గరగల నృత్యము' అనిపేరు.

పైన జెప్పినవన్నియు వివిధ తరగతులకు జెందిన జానపద ఆరాధన నృత్యములే.

అశ్వనృత్యము: ఈ నృత్యము గుంటూరుజిల్లాలో ఎక్కువగా ప్రచారములో నున్నది. పల్లెప్రజలు యీ వినోదమునందు ఎక్కువ ఉత్సాహమును జూపుదురు.

గుఱ్ఱము యొక్క బొమ్మలు లయారుచేసి వానిని తళ తళ మెరిపే రంగులతో చిత్రించి ఆ బొమ్మలపై స్వారిచేయుచున్నట్లు తోచుటకుగాను ఆ బొమ్మల లోపలనుండి నడుచుభాగమందున్న కన్నము ద్వారా పెక్కివచ్చి సర్పకులు, పక్షి, పురుష వేషముల ధరించి ప్రేమగాధలను స్ఫుర్యమాడుట దక్షిణదేశములో నొక వినోదకళగా ప్రచారము నందున్నది. ఆంధ్రయందు సజీవమైన గుఱ్ఱమునకే తాళ, రయల ననుసరించి ముర్రాయంపులను సహితము కాళ్ళతో పలికించువిధముగా శిక్షణను యిచ్చి ఆ గుఱ్ఱముల ముందు కాళ్ళకు గజ్జెలుగట్టి దానిని చక్కగా నలంకరించి ప్రక్కను సర్పకి యాడుచుండగా, నటుడు పాడుచుండగా వాద్యసంగీతము ననుసరించి గుఱ్ఱము నృత్యమాడును. ఈనృత్యములు వివాహసమయములందును, యితర ఉత్సవములందును వినోదమునకుగాను ప్రదర్శింతురు. ఈ విద్యయందు పల్లెలందలి ప్రజలలో నెంచి యుత్సాహమున్నదనగా ప్రతి మోతుబరి రైతూ యిట్టి ఆట గుఱ్ఱము నొక దానిని కలిగియుండును.

జముకుల కథ : కుంభము ఆకాశము గలిగి, యదుగు భాగము తోలుతో కప్పబడి (మూయబడి) లోపలిభాగమునదానిమధ్య నుండి యొక నరమును బిగించి దాని చివరను యొక కర్రముక్కును ముడిచెవి, ఆ కర్రముక్కును ఒకచేతితో బిగించి పట్టుకొని, శ్రుతి బద్ధముగా దానిని లాగుచూ, రెండవ చేతితో ఆ నరముపై తాళ గతులను పలికించుచూ, వీరగాథలను పాడుచూ, కాలిమువ్వలను ముచ్చటగా కదిలించుచూ నవరసంబు లొలుకునట్లు నాట్యమాడే వారే జముకుల కథకులు - అట్టివారు వాయించెడి వాద్యమునకే జముకులని పేరు.

పాండవులవారు : హైదరాబాద్ ప్రాంతములందు పాండవులు అనునొక్క తెగవారున్నారు. వీరిస్త్రీలు పచ్చబొట్టుబొడిచి

ద్రవ్యార్జన చేయుదురు. పురుషులు పాండురాజాకితను మూత్రం గానం చేయుదురు.

జంగంతభ : పచ్చుకూట్లవారి కథాగానము: ఈరెండు యింతు మించు ఒకటిగానే వుండిను. తెగలుమూత్రం వేరు. వీరు కామమృతకథ, బాలనాగమృతకథ, కాంధోరరాజకథ, వర్ణాంగవకథ, దేశిగురాజకథ యిత్యాది మనోహర గాథలను గానముచేయుదురు. వీరు యెక్కువగా చదువుకున్నవారు గానపోయినకూ, ఆ కథా గానము చేయునప్పుడు వివిధ రసముల నొప్పించు పీఠుల అల్యద్యుతము.

బవనీలు: వీరు అంధ్ర ప్రాదేశ్ కాలమునుండి 'మల్లన్న' దేవునికథ సృష్ట్యగానములతో ప్రదర్శించు ఒక తెగవారు - 'మల్లన్న' కథ అనగా శివసంబంధమైన కథలు.

గంధేభాగవతులు: ఇది భాగవతంపై పీఠులు భాగవతము నాడుదురు. గాని సర్ప సమయంలో ప్రతిఒక్కరూ ఒక గరిటలో నూనెదీపం పెట్టుకొని చేతిలో : బుర్రాని పెట్టు. వారు అభినయం ప్రదర్శించవలసిన సమయంలో ఆ దీపం ముఖంపైకు తెచ్చి అభినయం ప్రదర్శించురు. అందువల్ల సర్పకు హావభావములు ప్రేక్షకులు దర్శించుటకు యెక్కువ అవకాశముండును. ఇట్టి సర్పసరీతి భారతదేశంలో మరెచ్చటనూ కన్పించదు. గుండరా తో నర్తకులు కొవ్వొత్తులను చేతిలో చరించి హావభావములు ప్రదర్శించు రీతి ఒకటున్నది. గాని దీనికి ఆరీతికి తేడావుంది.

చిలుకల భాగవతులు, బహారూపులు, భరతులు - వీరం దరూ భాగవతముల నాడు తెగలవారే. రామచిలుకను (గుడ్డతో లయారు చేసింది) భాగవతంలోని స్త్రీ పాత్ర తన యెడమభుజంపై ధరించును అలంకారంగా. గాన వారిని చిలుకల భాగవతులందురు. అనేక వేషముల ధారణ చేయుదురు గనుక బహారూపులని పిలువబడిరి. భరతకేళిక చేసి జీంచువారు భరతులుగా పిలువబడిరి.

చిన్న మాదిగలు : వీరు ఒకటివేళ భాగవతము గట్టుదురు. పంచములకు వినోదము చేకూర్చే ఒకతెగ భాగవతులు.

వీరిందరూ ప్రదర్శించే ఆటక్రమము, దరుపులు అన్నీ ఒకేరీతివి - వారి వారి సంస్కారమును బట్టి ప్రదర్శనలీరు ఆటక్రమములో మార్పులున్నవి.

విప్రవినులు : యక్షిణీవిద్యలను సాధించి తద్వారా ప్రజలకు వినోదము కల్పించి ద్రవ్యార్జన చేయునట్టివారే విప్రవినులు, సాధనాశూరులు.

చిరుతలభజన: తెలంగాణాప్రాంతంలో అభివృద్ధిచెందిన ఒక నూతన వినోదక్రీడ. చిరుతలభజన, భాగవతం రెండింటిని చేర్చి ఒక నూతన పద్ధతిలో నృత్యకేళికగా రూపొందించబడినట్టిదే

చిరుతలభజన. రామాయణ మహాభారతకథలలోని పాత్రల వేష ముల భరించి నర్తకులు చిరుతల వాయిస్తూ గుండ్రముగా తిరుగుతూ సర్తనమాడుదురు. తమ తమ పాత్రలు వచ్చిసప్పుడు ఆ పరియము చుట్టలోనికి వెళ్ళి ఆయాపాత్రల సభిసయించి తిరిగి బృంద సర్తనము నల్పుదురు. ఇదొక చిత్రమైన సర్తనరీతి.

ఉప్పుల ఆట : మణిపురి దేశంలో 'సంగిపోలన్' అనే సర్తనముంది. అందు నర్తకులు చుట్టరంగులను మెడలో వేసుకొని నాట్యముడుదురు వాటిని ఎక్కిస్తూ. అట్లే ఆంధ్రలో డిప్పులను అనేక చిత్రరీతుల ఎక్కిస్తూ సర్తనమాడేరీతియే దప్పుల ఆట. చాలా గతి, బల పద్యాసాలను ఎక్కించే సమయములున్నాయి. ఈ వాయిద్యం ఉంటుంటే, పాశ్చాత్య ద్వారములో 'వైచ్ ప్రమ్మ' వాయిద్యం ఉంటుంటుంది.

కేరళ దేశంలోని జానపద నృత్యరీతులు

ఈ నృత్యములన్ని ముఖ్యంగా బృంద నృత్యములుగా నున్నవి. కొన్ని పురుషులచే ప్రదర్శింపబడునవి. కొన్ని స్త్రీలు ప్రదర్శించునట్టివి. కొన్ని యుద్ధానుకరణ సర్తనములు.

కోరకళి, పట్టకళి, తట్టిన్ మేరకళి, మప్పత్తుకళి—పురుషులచే ప్రదర్శింపబడే బృందనృత్యములు.

ఈ నృత్యము ఆంధ్రలోని కోలాటము ఆటను పోలి ఉంటుంది. చేతులో చిన్న చిన్న కలలను (కోలలను) ఒకరొకరి అడుదురు. కొన్నివేళలందు ఆ కోలలను గణెలుకూడా కట్టబడి ఉంటును. ఈ నృత్యము ప్రాచీన కాలంలో పులయా, చెరుమాన్ తెగలవారిచే చేయబడెడిది. కాని ఈ రెండు తెగలవారు చాలాపరమ మహమ్మదీయమతం స్వీకరించారు. అయినూ వీరు వాదేపాటలు యతివృత్తిం చాలామరకు హిందూదేవతలను సంబంధించినవని పుండును. గాని మాస్టా (మహమ్మదీయులచే) చేయబడుటచే రాసృత్యగీతాల్లో కాలక్రమేణ కొన్ని తరువాతలు చేర్చబడుతూ గీత స్వరూపంలో వికాసము పొందుచున్నాయి.

పురుషులలో సర్తనలు కొలుయియెంచా చేతులుచేయాలా అడుగులు. అక్షరములు మోత్రము కొలముననే పోలియుంటును.

సమస్త సర్తనలోగూడా సర్తనలు చేయలను తిరుతూ సలయాలుగా తిరుగుతూ సర్తనమాడుదురు. పై పాదములు ఇంటి ముందు ఒకేరీతిగా పుండినను అక్షరముల్లో, పాదల్లో తాళవిన్యాసాల్లో భేదమున్నది. ఇవి శ్రేయోచిగలవారిచే ప్రదర్శింపబడుటచే ఆయాతెగల వారి సంస్కారమునుబట్టి ఆలోచించా మాట్లాడునట్లు.

తట్టిన్ మేరకళి సర్తనం, పులియన్ తెగచే కోలలు ముగిసిన తరువాత 'భాగవతి'—ఆరాధనగా ప్రదర్శింపబడును. సర్తకులు దేవని స్తోత్రముచేస్తూ చిన్నట్లుచుట్టూ పలయాలుగా తిరుగుతూ సర్తనమాడుదురు.

మప్పత్తుకళి— పల్లెవాలు (పెనలు) చేసే నృత్యం. ఇందునూ సర్తకులు పలయాలు తిరుగుతూ సర్తనము చేయుదురు. ఈ పలయాలుగా తిరుగుటలో వీరిసర్తన కోభాసంబంధంగా ప్రకటించుపురుషుడి.

తైకొట్టుకళి, తిరువాదిరకళి, మలయాళ వనితలచే ప్రదర్శింపబడే జానపద నృత్యములు.

చేతులుతట్టుతూ, పాదలుపాడుతూ, గుండ్రంగాతిరుగుతూ నాట్యమాడుట తైకొట్టుకళి. ఇది ఆంధ్రలోని గొబ్బి, చితకమ్మ లాట, చెమ్మచెక్క, తమిళనాడులోని 'కుమ్మిని' పోలియుండును. ఆంధ్రప్రాంతంలో సంక్రాంతి సమయంలో గొబ్బిఅడిసట్టూ, తెలం

లాకినట్లు— పేరు 'టనన్' పండుగకు ఈ నాట్యము యొక్కవగా చేయుదురు.

తిరువాదిరకళ— జవ్వనులు కామదేవుని పూజనూ చేసే ముంగా పేర్కొనవచ్చును. తిరువాదిర పండుగ నవంబరు దినంబులలో వస్తుంది. కామదేవుడు పార్వతీ పరిమేశ్వరుల కలయికకు కారణభూతుడైనాడు. కాను శివుని క్రోధాగ్నిలో ధిస్మీ భూతుడైనూ లోకకల్యాణం కొరకు అతడు చేసిన త్యాగము— అతని సంస్కారధారం తిరువాదిర పండుగ చేయబడును. ఇది కేరళలో శ్రీలకు చాలాముఖ్యమైనది. భారతదేశంలో కొన్ని ప్రాంతాల్లో పుంతోల్నదాలు చేస్తారు. ముఖ్యంగా వనంతి పండుగ నాడు పుంతోల్నదము బహుదురు. ఇలాంటి సామంతోల్నదులు, చిరుబావి, తుమ్మెద తుంకార వృక్షులచే, బోయలల మహారా నాలచే, పుంతోల్నది ఏర్పడెదచే, చిగురుటాకులచే అలంకరించు వాన్ని పూజింపబడు శ్రీలు, పండులు గురుగూడి మదనను పూజించి, శృంగార గీతముల నాటినట్లు స్వర్ణముల నాడుదురు. ఇది ఒక ప్రాచీనకాలంనుండే వస్తున్న ఆచారము. భారత దేశంలోనేగాక ప్రపంచమునటా ప్రాచీన గ్రీకు, రోమన్, రోమన్ చేర్లానూ యిది సృష్టకీరణంబే.

యూధానుకరణ సృష్టిరీతులు— వేలక, పులయార్కళి, పిచ్చుకళి, పరిషతలంకళి— ఇవి పురుషులు ప్రదర్శించే శరీర దార్శన్య ప్రదర్శన సృష్టిములుగా పేర్కొనవచ్చును. ఈ సృష్టిములు ప్రాచీనకాలంలో యుద్ధమునకు వెళ్ళేవారికి; సైనిక శిక్షణలో ఒక భాగంగా శరీర దార్శన్యనికీ వ్యాయామంగా అభ్యసించి చేసేవారు. వేలకళి— ఈ సృత్యం ప్రత్యేకంగా కొన్ని నాయర్ కుటుంబాలవారు మాత్రం ప్రదర్శించుదురు. తిరువానకూరు రాజుల యిలవేల్పు పద్మనాభస్వామి ఉత్పల సందర్భంలో ఈ నాట్యం ప్రత్యేకంగా చేయబడుతుంది. ఉత్పలం పదిరోజులు ఈ సర్తనం ప్రతిదినము రెండుమార్లు ప్రదర్శించబడుతుంది.

వేలకళి సర్తనంలో కురుక్షేత్ర సంగ్రామం ప్రదర్శింప బడుతుంది. పాండవులుగా ఐదుకర్రలతో చేయబడిన బొమ్మలు పుంపబడును. కౌరవులుగా నాయర్లు సర్తనమీడుదురు. చాలు, ఇదము (కర్రకత్తి) రెండుచేతుల్లో పట్టుకొని. యుద్ధసంగీతం మ్రోగుచుండగా, వారికిముందుగా పతాకముల ధరించి సర్తకులు సభువగా, యుద్ధవీరులు, పద్మనాథుని ఆలయద్వారం వరకువచ్చి— మోకరిం సర్తనమీడుదురు. ఇది యుధానుకరణ, విలంబలయలో ప్రారంభమై ద్రుతలయలో ముగియును. ప్రతిసర్తకుడు యుధా నుకరణను ప్రదర్శించుచు సర్తనమీడును.

వేలకళి ప్రత్యేకంగా నాయటత్పన్న యితరులు పాల్గొనుటకు అవకాశంలేదు. గనుక ఇతరులుచేయుటకుగాను ఏర్పడిన సర్తనమే పులయార్కళి. ఇది వేలకళిని పోలియుండును. ముఖ్యంగా పులయారులు (హరిజనులు) ఈ సర్తనమీడుదురు.

పులయారు కళిలో పంచపాండవుల కర్రపెగ్రహములకు బదులుగా— భూతముల పెగ్రహములను కొందరు తమతలలపై

పెట్టుకొని సర్తనమీడుదురు. వేలకళిలో సర్తకులు పాటలు పాడుతూ నాట్యంచేయరు. పులయార్కళి సర్తకులు సృత్య సమయంలో పాడుతూ ఆడుదురు.

నాయరకు యుద్ధరీతుల్ శిక్షణిచ్చి, వ్యాయామ గురువులుగా నుండిన ఫణిక్కర్లు ప్రత్యేకంగా చేసే ఇదసృత్యము కడు సమ చేయమైనట్టిది. పంచ పాద్యసంగీతాన్ని అనుసరించి ఒకే సర్త కుడు ఈ నాట్యాన్ని ప్రదర్శించును.

సంజూడి ద్రాహ్మణులచే ప్రదర్శింపబడే ప్రత్యేక సర్త కురులు— శంగకళి, తాత్తకళి, స్వస్తికళి, యాత్రకళి, యజ్ఞముత్తు కళి, వరెయూన్కళి, పొరబ్బుకళి— ముయు భగవతి ఆరాధన సర్తనములు— కనియూర్కళి, పనన్కళి.

శంగకళి, తాత్తకళి, యాత్తాది సర్తనములు మునుం శ్రద్ధగా పరిశీలించి యిది ప్రాచీన ఆర్యులు సర్త చేవలల వేదములల ముందే స్తోత్రముచేసి, వారి ఆశీర్వాదముల బడిన కర్తవ్యులతో యుద్ధమునకు వెళ్ళినట్లు, కర్తవ్యులలో యుద్ధము చేసినరీతి ఇంచు గోచరించును.

ఈ ప్రదర్శనముల విద్రాహణ, ముద్రహ్మణ్య, కాష్ట చేప తల ప్రీత్యరము సంజూడిలు, యా సృత్యములను చేయుదురు. వేదములందు పాండిత ప్రతిభగల సంజూడి ఈ సృత్యసంఘా నికీ నాయకుడుగా నుండును. ప్రదర్శనం ప్రారంభించబడు ముందుగా— వెరిగించిన ఒక జ్యోతిషుండు వీరందరూ చేరి— విశ్వునాయకుడు, రాశిమాత, శివునిగూర్చి స్తోత్ర ములుచేసి అటుపై— “విజయం మనదే— విజయం మనదే” అని ధ్వనించే రీతిని ఉత్సాహంతో చేకవిడుదురు. అటు లంపవల సృత్యవేదికవదకుపోయి నాట్యంచేయుదురు. ప్రదర్శనం భగవ తికి మంగళాచరణంతో ముగియును.

శంగకళి, తాత్తకళి యిత్తాది సృత్యాలన్నీ సంజూడి ద్రాహ్మణులు తప్ప యితరులను చేయనీయరు. ఇజముత్తుకళిలో మూర్రము క్షత్రయులు, యిత్తాది ద్రాహ్మణేతరులేగాక, పంచ ములు గూడా చేయుదురు. ఇజముత్తుకళి సర్తనం పృత్తిగా గూడా కొందరు స్వీకరించి వివాహాది వేడుకల సమయంలో ప్రదర్శనముల నిత్తురు.

పనన్కళి భూర సర్తనరీతిగా పేర్కొనవచ్చును. పనన్ తెగవారిచే ప్రదర్శింపబడు సర్తనం— పనన్ తెగవారు భూతి సర్తకులుగా ప్రఖ్యాతిగాంచినారు. ఈ సర్తనం భగవతి అంబ ప్రీతి కొరకూ, భూరముల పాలద్రోలుటకు చేయుదురు. కొన్నింటిలో పురుషులు మాత్రం సర్తనమీడుదురు. శ్రీలు గానం చేయుదురు. కొన్నింటిలో శ్రీలు పురుషులుగూడా పాల్గొందురు. ఇరువురు పాల్గొన్నది సృత్యనాటకరూపంలో వుండును.

పెనదప్పినవిగాక కేరళ ప్రాంతంలో యింకనూ యెన్నియో జానపద సృత్యరీతులున్నవి. కొన్ని ముఖ్యమైన విధానాల గురించి మాత్రం యిందు పేర్కొనడమైనది.

తమిళ దేశంలోని జానపద నృత్యములు

పిన్నిల్ కోలాటం : యువకులచే చేయబడే కోలాటము. ఆంధ్రదేశమందువలె వీరి ఆటలోనూ అనేక చిహ్నములు సాక్షాద్యముగా కనిపింపజేయుచున్నవి. సంగీతము దేశీయమైనా కర్ణాటక దాడికి చాలా దగ్గరగా పోలియుండును. ఛటన సర్తనం - ఇది ఆంధ్రలోని నేపథ్యము పోలియుండును. ఇది పుణ్యతిథులందు ఆలయాల్లో చేయబడును. పెద్ద దీపపు సెమ్మార్లు నిలిచి భక్తిగీతములు పాడుతూ సర్తనం చేయుదురు. ఇది సంక్లిష్ట సంగ్రహము.

ఒయిల్ ఆట : మురుగ (మృదంగము) అతని చేపేరి పరిని స్తోత్రంచేస్తూ చేయబడే సర్తనం - యిందు సుమారు యిరువదిమంది సర్తకులు పాల్గొందురు, వీరి నాయకుని వడయరు అందురు. ఒకడు ఈ సర్తకులకు శిక్షణిచ్చి - కేళిక జరిపించును. పర్తి అమ్మను, మురుగను గూర్చిన పాటలు పాడుతూ ఆ పాటల భావ ప్రకటనగా గాత, మధ్య మధ్య సర్తన మాడుదురు. యిది పురుషులు చేసే సర్తనం.

వైయిన్ తల్లై : పురుషులచే చేయబడే ఒక కోలాటరీతి - రేచారు ఆట. తేవారు గీతాలు పాడుతూ సర్తకులు సర్తనం చేసే విధము.

చక్క-ఆట : అమ్మనాధస్వామి, మురుగ, ముత్తు మరియమ్మ దేవతలను స్తోత్రంచేస్తూ ప్రదర్శింపబడే నృత్యము. ఈ స్తోత్ర గీతాలు సాధారణంగా ఆదితాళం. ఏకతాళాల్లో గానం చేయబడును. యిందులో చిన్నచిన్న కోలలు పట్టుకొని సర్తకులు కోలాటము ఆటసలే ఆడుదురు.

కుమ్మి : శ్రీలచే ప్రదర్శించు సర్తనం. ఇది ఆంధ్రలోని గొప్ప ఆటను పోలివుండును.

బొమ్మలాట : ఆంధ్రదేశంలో తోలుబొమ్మలాట విశేషంగా ప్రచారంలో వుంది. తమిళనాడులో కర్రతో చేయబడిన బొమ్మలనాడించు విధానం ప్రసిద్ధిగా వుంది. ఈ బొమ్మలాట వారు రామాయణం, మహాభారతం యిత్యాది పురాణగాథలను ఆడుటయే గాక, కొందరు భరతనాట్య ప్రదర్శనం గూడా చేయింతురు. వీరి సంగీతం చక్కని కర్ణాటక దాడిలో వుండును. ఈ బొమ్మలాట మేసూరు ప్రాంతంలో గూడా వున్నది. ఆంధ్రలో హిందూపుర

యితర రాయలసీమ ప్రాంతంలో వుండేదట. ప్రస్తుతకాలంలో మరుగుపడిపోయింది.

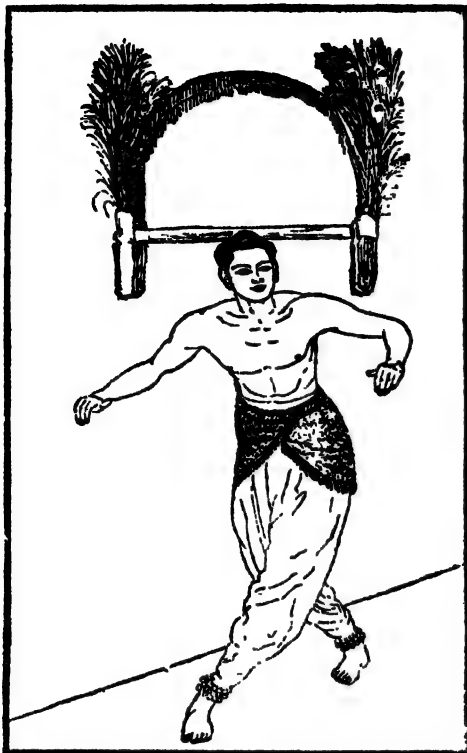
పావై కుత్తు : వాయానృత్య ప్రదర్శనం. తెరచాటున బొమ్మల నాడించే రీతి - ఆంధ్రలోని తోలుబొమ్మల ఆటను పోలినట్టి సర్తనం.

పురివిఆటం : పెద్దరు కర్రలతో గుర్రముల ఆకారములను చేసి వాటిపై కాగితం చిత్రించి, అందముగా రంగులతో అలంకరించి, దాని పీపుపై నున్న కన్నముగుండా మనిషి బైటకు కనిపిస్తూ ఆటగట్టును. మనిషి నడుమువరకే కనిపించును గనుక గుర్రముపై స్వారి చేస్తున్నట్లు తోచును. నాగస్వర సంగీతముననుసరించి నృత్యము చేయుచుండును. వీరు చరిత్రాత్మక కథలను సర్తనములు దప్పదు, శ్రీ పురుష సర్తనములు రాజు రాణిగా అలంకరించుకొన్న కథను గానంచేస్తూ ఆడుదురు.

తెరుకుత్తు : వీధి నాటక సంగ్రహము. బిందు, కురవంజి - యివి గూడా తమిళదేశంలోని భాగవతరీతులుగా చెప్పవచ్చును. వీరుల్లో ఆటగట్టుదురు గనుక తెరు = (వీధి) కుత్తు = (ఆట) అనబడుతుంది. వీరూ పురాణకథలను ఆడుదురు. బిందు ఆట యక్షగాన పద్ధతిలో వుండును. ఒక కథను గానంచేస్తూ మధ్య మధ్య సర్తన మాడు సంగ్రహము. కురవంజి కూడా జానపదనృత్య సంగ్రహము.

కరగం : కరగల నృత్యము - మట్టికుండను తలపై దార్చి అది పెడిపోకుండా చాకచక్యముతో సర్తనం చేయుదురు. ఇది ఆంధ్రలోని గురగల ఆటవంటిది. మిరియమ్మదేవత ఆరాధనలో ఈ నర్తనము ఆడబడుతుంది. ఇదిచాలా ప్రాచీనమైన సర్తనరీతి. 'సంఘం' సాహిత్యంలో కూడా ఈ సర్తనం గూర్చి పేర్కొనబడింది. వరముల కొరకు, మహావియ యిత్యాది అంటువ్యామలను పారద్రోలుటకు ద్రవిడ దేశంలోని ప్రజలు అమ్మవారిని పూజించుట. ఆ పూజల సందర్భంలో ఈ నాట్యం ఆడుదురు. ఆంధ్రదేశంలో కూచిపూడి సర్తకులు పశ్చిము అంచలమిదనిచ్చి, తలపై నీరుతో నిండిన చెంబును పెట్టుకొని నాట్యము చేయుదురు. ఆ ఆచారంపై యిది కష్టమైన ఆట - ఇది జానపద స్మర్యకకయైననూ ప్రస్తుత కాలంలో యిందు మెన్నియో శాస్త్రీయ సర్తన విన్యాసములను యీ సర్తకులు ప్రదర్శించుచున్నారు.

కావడిచిందు : పళని సుబ్రహ్మణ్యస్వామి ఆరాధనలు చేయబడే అతి ముఖ్యమైన నాట్యము కావడి చిందు. ఓత్తులు స్వామికి అర్పించు కళాకాసుక - ఈ కావడి ఆటను వృత్తిగాగలవారు అధ్యయనముగా కావడిని (అలంకారములతో తయారు చేసినట్టిది) శింఘిపై భుజములపై ధరించి, చేతులతో

పట్టుకోకుండా పడిపోకుండా సర్తనమాడుదురు. ఇందరి వాద్య బృందాన్ని నయాండి మేళమందురు. రెండు సన్నాయిలు, రెండు దోళ్ళు, పంబ, తుముకు వాద్యం పాల్గొనును.

పగలో వేషము: ఆంధ్రలోని పగటి వేషాలను పోలినట్టిది. యిందు సర్తకులు వివిధ తెగలను, మనుష్యులను అనుకరింతురు.

కురవన్, కురశి: ఆంధ్రలోని యక్షగాన భాగవతులలోని సింగి సింగడు; బోడిగాడు, బంగారక్క యిత్యాది పాత్రలవంటివి. పీరు కేవలం హాస్యరసం పోషించుటకుగాను నాట్యం చేయుదురు. పీరి నృత్యములన్నీ హాస్యకేళికలే.

—0—

కర్ణాటక ప్రాంతంలోని జానపద నృత్య రీతులు

కరగం, పూజాకున్నిత : పిల్లలు దేవతలయొక్క విగ్రహముల యాసములనుగాని, పిడికుండనుగాని శిరిముపై ధరించిన సర్తనమాడురీతులు కరగం, పూజాకున్నితి యిచ్ఛాము. ఆంధ్రలోని కరగలు, తమిళనాడులోని కిరిగం, కర్ణాటకలోని కిరిగం మూడు ఒకేరీతిలో పున్ననా, అటలో తేడాపడింది. ఈ మూడు నాట్యాలూ అమ్మవారి పూజలందు చేయబడేవి. కర్ణాటకలో— కోతలు ముగిసిన తరువాతిగాని, పెంబుతుప్ప రెడ్డవారి పండుల అభిషేకికగాని అమ్మవారిని ఆరాధిస్తూ చేయబడుచుంది. కిరిగం— (మట్టికుండలో) బియ్యముంచి, దానిని చక్కగా అలంకరించి, శిరిముపై దాన్ని సర్తనమాడుదురు. ఆంధ్రలో పండుశిరిముల నాగేంద్రుని అలంకారముగా నుంచుదురు. సాచార్యులుగా కిరిగ నృత్యము ముగిసిన పింప నిప్పులమీద నడుచుట గూడా ప్రదర్శించుదురు. ఆంధ్రలో ధర్మరాజు పుత్రులప్పుడు 'అగ్గి తిరునాళ్ళ'ని ప్రత్యేకంగా నిప్పులమీదనడిచే విధానంబుంది. చేపీ తిరునాళ్ళలో దక్షిణాది సంరీతులూ నిప్పులగుండుల రొక్కల మీద ఆచారంగా పుంటుంది. మహారాష్ట్రలో రెండు మూకుళ్ళలో నిప్పులు వేసి దానిపై గుగ్గిలంజరి మంటలు మంచుచుండగా ఆ మూకుళ్ళను చేతుల్లో పట్టుకొని పల్లెప్రజలు భవానిని పోత్రించేస్తూ సర్తనమాడు ఆచారం కలదు. పంగదేశంలోని ఒక సంప్రదాయం. గ్రహబోషములు, దీర్ఘ వ్యాధులచే పీడింపబడు ప్రజలు దేవికి అగ్ని ఆరాధన మొక్కకుండురు. దురాపూత సమయమందు — దేవీనవరాత్రుల, దసరా— వేళల పూజారులు అట్లు మొక్కుకున్నవారి శిరములపై మూకుళ్ళలో అగ్నినుంచి, మంత్రోచ్ఛారణ చేయుచూ అందు గుగ్గిలము వేయుదురు. అది మంటలు మంచును. నిప్పులు త్రొక్కుట మహమ్మదీయులు పీర్ల పండుగప్పుడు చేయుదురు. ఈ సంప్రదాయం భారతదేశంలో అంతటను వున్నట్లు చెప్పవచ్చును. జ్యోతి కిరిగంలో కుండపై దీపములు వెలిగించి పెట్టుదురు. ఇది తెలంగాణంలోని బోనాల పండుగ, పోతరాజు నృత్యాన్ని పోలినట్టిది.

పూజాకున్నిత నృత్యములో గుడిపూజారి అమ్మవారి విగ్రహం గల పెట్టెను తలమీదపెట్టుకొని సర్తన మాడును. అవిధంగా నాట్యమారగా వారిని ఆ యా దేవతలు ఆవేశించిన సమయాల్లో అవ్వట చేసిన ప్రజలకు ఫలితాలు చెప్పుట గూడ కలదు. వివిధ దేవతలకు సంబంధించిన ఆరాధనలో యీ నాట్యం ఆడునప్పుడు ఆ యా దేవతల పేర్లతో అట పిలువబడును. అవే ఎల్లమ్మకున్నిత, దేవరకున్నిత, కలశదకున్నిత యిత్యాదులు.

బీజపూరు తుంగభద్రను ఆనుకొని వుంది. అక్కడ యెల్లమ ఆలయముంది. ఆలయంలో పురుషులు పూజారులైన వారు ప్రత్యేక వేషాల ధరించి పూజింతురు. మరియు ఆ అమ్మవారి మంత్రోపదేశం

పొంది నేవరో వున్న వారందరూ శ్రీ దేవంలోనే వుండురు. అమ్మ వారి సృత్యం ఈ సర్వం చేయుటలో దారు ముఖ్యులు. సంవత్సరాని కొక్కసారి ఆ పూరిలో అమ్మవారి జాతర చేయుదురు. అప్పుడు యావత్కర్ణాట ప్రాంతం నుండి, ఆ దేవి పూజారులు అట్టట చేరుదురు. ఈ నాట్యంలో నాగస్వరం, కొంబు, కహళె, నగరి, ఉమ్మెట మొదలైన వాద్యాలు వాయించబడును. వాద్యకులు కూడా సర్వకుని నాట్యస్థానం నరించి ఆరుచూ, వాయించురు.

భూతస్మరణము : (హారకున్నిం) పొంచాడ, నరికె జారులము ప్రత్యేకంగా యీ సర్వము చేయుదురు. ఇది చాలా ప్రాచీనమైన సర్వం విశేషం. ఈ నాట్యము, ఈ సర్వము మొహంతోదాలో, హుబ్లీ సంస్కృతి కాలం నాటికి వున్నట్లు నిరీతికలులు చెప్పుదురు. మిరి కొందరు మిమియన్ సంస్కృతిలో యీ విధానికి సంబంధమున్నట్లు అభిప్రాయం వెలుబుతున్నాడు. యిదిక విభజన ఆరాధన స్మరణ - కుళపజాతివారి జీవితచిహ్నంలో సంపూర్ణ సంబంధంగలది.

శ్రీ లిలైలో ఒక భూరాలయ ముండును. ఆ ఆలయ పూజారి ఈ సర్వం చేయును. ప్రాచీన కుళపజాతికి చెందిన పీటలయొక్క జీవిత చరిత్రలను గానము చేస్తాండగా, పూజారి ఈ సర్వం చేయును. ఆ పీటలు అన్ని ఆమోదించుచు వారి నమ్యకము. వెన్నెల రాత్రులందు ఈ సర్వం చూడబడును. ఈ సర్వము ముఖ్యము పసుపు లలదుకొని, కుంజమదాని పెట్టుకొని, లేత పోకెట్ల ఆకులు, కొబ్బరి ఆకులుతో చేయబడిన ఆభరణములు ధరించి శివునిపై చెంది కీర్తించు పెట్టుకొని సర్వం చేయును.

బియ్యంసారె : ఆంధ్రలో సింహాద్రికొండకు జాతరగా వెళ్ళేప్పుడుగాని, కోటకొండ తులనాళ్ళకు వెళ్ళనప్పుడుగాని, మహాదేవిగుంట వెళ్ళనప్పుడుగాని శ్రీరత్నం దములు పాటలు పాడుతూ, వాయద్యములను వాయిస్తూ, సర్వం చూడుతూ వెళ్ళునది సర్వం రీతియే. 'బియ్యంసారె'. దక్షిణ మైసూరు ప్రాంతంలోని మహాదేవుని కొండకు వెళ్ళేటప్పుడు సర్వకులు ముఖ్యంగా యీస్మృత్య గనాలతో వెళ్ళుదురు. ఇది బృంద స్మృత్యముగానూ ఒకే సర్వం బుడుగాని చేయుదురు. దైవారాధనకు సంబంధించిన చగుటచే యిందు వీరాచేకముగాక, తొండపవద్ధతి స్మృత్యేక ప్రదర్శిత మగును. మైసూరు రాష్ట్రంలో ముఖ్యంగా కైపము, దేవి ఆరాధన యొక్కరగా వుంది. ఆ వాద్యగోష, స్మృత్యములు ఆవిధంగానే వీరాచేకము గుండునట్టివిగా వున్నవి.

తమిళ, ఆంధ్ర, కర్ణాటక, మళయాళదేశ జానపద స్మృత్య ముల్లో మనకొక ప్రత్యేక పోలిక కన్పిస్తును. గ్రామప్రజలు ముఖ్యంగా ఆరాధించే దేవతలు - అమ్మవారు, భాగవతి, అంబ, దేవి-ఇవన్నీ శక్తి యొక్క విభిన్న రూపాలే - మరొక్క ముఖ్య దేవుడు - శివుడు. ఈ దేవుళ్ళను ఆరాధించే స్మృత్యరూపములు గూడా ఒకేరీతిగా కన్పించును - కర్ణాటక ప్రాంతంలో వీరకైవము ప్రచారములో వుండుటవల్ల వాద్యగోషతో కొంత ఉద్భవం గోచరించును.

ఆటవికుల స్మృత్య భంగిమలు

ఒరియనుల స్మృత్యజాతరలు :

ఒరియనులు ఒక ద్రావిడ తెగకు చెందినవారు. ఛోటానాగ పూర్ పీఠభూములలోను, జాషపూర్ నర్ గూజా సంస్థానముల లోను పీట నివసించురు. 'స్మృత్యజాతరలు' వారి తెగ స్మృత్యోత్సవాలు. ఈ పండుగ సమయములలో వేలాది ఒరియనులు ఒక సమయంలోచేరి స్మృత్యము చేయుదురు. ఇలాంటి జాతరలు హిందూ దేశములో మతేప్రాంతములోనూ చూడలేము. సంవత్సరమున కొక్కసారి వలెలకు దగ్గరగానున్న మామిడితోటలో ఈ జాతరలు జరుగును. పీనిలో ఒరియనుల తెగకు చెందిన శ్రీ పురుషులు, యువతీ యువకులు, బాలురు, వృద్ధులు అందఱు పాల్గొందురు. వేలాది జనులు ఒకేసారి ఒకే విధముగా ఒకే కంఠంతో 'పాడుతూ చేసిన స్మృత్యం చూచిన కళారాధకుడు తన జీవితములో ఆ దృశ్యమును చువివిపోలేడు.

తెలెవారుచున్నదనగా జాతర - స్మృత్యజాతర ప్రారంభ మగును. సుమారు పదిమంది కుటుంబాదు మామిడితోటకు పోవు దారిలో నాటబడిన జంబాలనుచూచి ఆనందముతో వెట్టిగా కేక రితుచూ వెల్లెలోనికి పరుగెత్తెదరు. ఆ చుట్టుప్రక్కలనున్న గొల్లవాలవారి గెరియుటకై ఆ వెల్లెజంబాలను చెచ్చి స్మృత్యం జరిగే ప్రదేశానికి (మామిడితోటకు) పోయే దారిలో నాటుదురు.

'జాతర స్మృత్యజాతర' దాని వెల్లెలో ప్రాకిపోవును. ఐదు నిమిషములక్రితం నిట్టయ్యగానున్న ప్రదేశమంతయు జాతర జాతర యను శబ్దములతో శ్రుతిశ్రవించును. శ్రుతి యువకుని నోటి లోను జాతర, ప్రతి శ్రీ నోటిలోను జాతర, ప్రతి ముసలివాని నోటిలోను జాతర - ఎక్కడచూచినను ఈ శబ్దమే. ఎవరు చూడ్డా దిన స్మృత్యజాతరను గుఱించియే.

కొందఱు తమ దినస్మృత్యములను తొందర తొందరగా ముగించుచున్నారు. కొందఱు తమ పెటెలలో అతి భద్రముగా దాచుకొనిన తమ జాతర దుస్తులను చిసి మూచగట్టుకొనుచున్నారు. సాధారణముగా జాతరసలమునకు చూరముగా నున్నవారు దుస్తులను మూటగట్టి రీసికొనిపోయి అక్కడే ధరించుచున్నారు. చక్క రగా నున్నవారు యింట్ల పెద్దనే ధరించి వెళ్ళుచున్నారు. గుంపులు గుంపులుగా జనులు అన్ని వెల్లెలోనుండి ఆ తోటను చేరుచున్నారు. అందఱు ఆ తోట దగ్గరనున్న చెఱుపు గట్టుప చేరినారు.

సుమారు రెండు గంట లయినది. వారు తమ ముస్తాబులు మొదలుపెట్టిరి. -

శ్రీలందఱు ఒకే సలములోచేరి కిలకిల నవ్వుచు, ఒకరితో నొకరు హాస్యములాడుచు, ఆనందముతో కూనరాగములు తీయుచు, తమ అలంకారములను ధరించుచున్నారు. యువకులందఱు కొంత దూరంలోకూడి తయారగుచున్నారు. వారి ముస్తాబు ముగిసినిది.

“దాయి వడదా - దారెవదా - దారెవదా” మధ్యలయ మ్రోగ దము మొదలుపెట్టినది. కొమ్ములధ్వని వినపచ్చినది.

ఒక్కొక్క సరైవారు ఊరేగింపుతో ఆ నృత్యస్థలమునకు లురి పచ్చుచున్నారు. అందఱకు ముందు యవకులు కత్తులు, బాలులు మున్నగు ఆయుధములు, తమ తమ పరైలకు చెందిన బంటాలు పట్టుకొని సేదచుచున్నారు. చిన్న చిన్న బాలులు కొండలు పంజామలను, పొడుగుపాద రిబ్బలకు పూలమాలలు మున్నగునవి అలంకరించి పూర్వము రాజులకు పంటపట్టి గొడుగుల పై పుచ్చుకొన్నారు. చివర పరైలకు పచ్చిన వారిలో ఒకరు రాజు పై పుచ్చులు పుచ్చించి వట్ట గుండ్రము సాగి చేయుచున్నాడు. మిగిలిన వందల బాలులు అ గుచ్చుచు, లురిపి మోయుచున్నారు. వారిమధ్య కొందరు చేతులెత్తలపై అలంకరించుకొని సేదచు చున్నారు. వారి చెవిక శ్రీలు పురుషులు పంక్తులుచీర్చి సేదచు చున్నారు.

అందఱును ముందుగా చేరి. వారిమధ్య కలిసి ముందుకు వెళుచు, వెనుకకు వెళుచు సముద్ర తరంగమువలె ఒక్కసారి కాళ్ళనెత్తి అడుగులు చేయుచు చక్రచాపముగ తిరుగుచు స్వత్యముచేసి మరల నిలచి, అతి సుమతీయుముగా శరీరమును విదరించుచు వారిచాలము సృత్యమాచిరి. దీని పేరు ఖరియా నృత్యము. ముందు వెనుకచేరి బసం శ్రీలు, పురుషులు, వృద్ధులు, అందఱు వరుగు నిలచి ఒక్కసారి మధ్యల కాళ్ళముల సనుసరించి కాళ్ళనెత్తి భూమిపై కొట్టిరి. తరువాత సృత్యముతో వారికి వాద్యములతో పనిలేదు.

చేలాది బాలులు ఒకే కంఠముతో పాడుచు, కాళ్ళతో కాళ్ళలయలను చూపుచు ఒకరి నొకరు అంటుకొని నిలచి గుండ్రముగా తిరుగుచు స్వత్యమాచిరి. కొంతకాలముట్లు స్వత్యమాచి అలసి పోయి అందఱు ‘హూర్’ అని సినాదంచేసిరి. వెంటనే అందఱు శివునిలను ముందుకు పంచి, రెండు కాళ్ళను జేర్చి, ‘వైకెగిరి’ భూమి దద్దరిలుపట్టు అడుగుచేసి చూర్చున్నారు. ఇది సృత్యము యొక్క అంతిమ అభినయము. ఒక నిమిషము విశ్రాంతి తీసి కొన్నారోలేదో, ఒక మూలనుంచి యొకడు ఉద్రేకభూతికముగా ఓ అని పిలిచినట్లు పాదదం మొదలుపెట్టినాడు. ఆ రాగం అందు కొని అందఱు తిరిగి సృత్యంచేయడం మొదలుపెట్టిరి.

పచ్చని ఆకులతో నిండిన ఆ మామిడితోటలో చేలాది యువకులు, యువకులు రంగురంగుల దుస్తులను ధరించి ఏక కంఠమున పాడుచు చేయుచున్న సృత్యమును ఏకవి పర్ణించగలడు; రింభ, ఊర్వశి, తిరోత్తమ, మున్నగు అపసరసలు, కుంబురుడు మున్నగు గంధర్వ గాయకులు, కిన్నరులు మున్నగు సృత్యకళా కోవిదులు నిండియుండిన ఇంద్రనభగూడ ఆ ప్రకృతి బిడ్డలు చేసిన సృత్యమునకు దీటురాదు.

వారు అలసిపోవువరకు సృత్యముచేసి తరువాత పరైల వారిగా విడిపోయి సంద్యవేళ వరకు వేలువేలుగా సృత్యముజేసి

యందకు పోవుదురు. కొన్ని సమయాలలో వారు రాత్రియంతయు స్వత్యము చేయుదురు.

సార్ హూల్ ఉత్సవము :

వీరు సార్ హూల్ పండుగను (ఉత్సవమును) ఇప్పచెట్టు దిగిపునెప్పుడు చేయుదురు. ఐర్విస్వత్యం (May day) పం నాడు దునుపిచ్చుముగానున్న కాలములో చేయుదురు. ఈ సమయములో ఐర్విస్వత్యము చేసినయెడల చెరపెరు చిక్కిగా పురించునని ఓ దృఢవిశ్వాసము. ‘కనిహరి’ యనునది పెరులు పండి కొల అయిన తరువాత చేసికొను ఒంటిగ.

ఐర్విస్వత్య సమయమున కొందరు యువకులు గురుకులు అందఱునును పెళ్ళి ఐర్విస్వత్యము (ఇచ్చెట్టు) కొమ్ముల పుచ్చించి పచ్చి పరైలలోని ‘అథావా’ మిథ్య నాడెచుట. మురునాటి ప్రాచుస పిచ్చులు, పెరులు అందఱు పండుగ దునులను ధరించి అథావాకు మునుమున్ను పురిచెట్లెరించి చేరుదురు. యువరి యువకులు చేతులు పట్టుకొని గుండ్రముగా ఆ ఐర్విస్వత్యము చుట్టు తిరుగుచు స్వత్యము చేయుదురు. ఆ చెటును రంగురంగుల గుడ్డలతో, గాజులతో, రంగురంగుల పరిగడి వందలతో పూలదండలతో అలంకరించుదురు. అట్టి అలంకారములతో, చెటుచుట్టి సప్తమ, ఉచ్చాహముతో ప్రకృతి గీతములను పాడుచు శ్రీలు, పురుషులు స్వత్యము చేయుచున్న సమయములో మన పూర్వులు చెప్పిన కల్పవృక్షము జ్ఞప్తికి వచ్చును. దీనిని ఆంగ్లేయుల ‘మెమోరీ’తో పోల్చవచ్చును.

సార్ హూల్ పండుగ సూర్యదేవునికి, భూమారికు పెండి చేయుట. ఇప్పపూలు ఈ పూటకు ముఖ్యము గనుక, ఇప్పచెట్టు ప్రక్షిప్తించి తరువాత ఈ పూట చేయుదురు. సాధారణముగా ఈ పూట ఏప్రిల్ నెలలో జరుగును.

ఒక తెల కొవ్వంటిసూ సూర్యదేవునిగా, ఒక నెల కొడి పెట్టును భూదేవిగా భావించి- ఈ రెండింటికని పెండి జరుపుదురు. వసుప్త బంకుపులతో పూడించిన వివశ ఆ రెండింటిని కొయుదురు. తరువాత ఆ పరైలోనివారందఱు జేరి వారి పూజారి - చిగా - ‘పహాన్’ తో కలిసి ‘సన్న’ కు పవిత్రభూమికి వెళ్ళుదురు. ఇది సాధారణముగా పాట ఇప్ప మొదలగు చెట్లతోగూడిన అరణ్య ప్రదేశమే యాండును. ‘సర్వబుర్ హి’ ఒక వృద్ధశ్రీ నివాస స్థలమని, ఆ స్థలము వరమును స్వాధీనములో నుంచుకొనునని వీరి సమ్మతము. అరణ్యములు వరముల నాకరించునను సిద్ధాంతము వారికి తెలియదు. కాని వాని అవినాభావ సంబంధమును గుర్తించి అరణ్య దేవత వరమును తన చేత నుంచుకొనునని యెంచి ఆమెను పూజించి తృప్తిపరచినచో వరము బాగుగ కురియునని వీరి సమ్మతము. ఈ పండుగలో వీరు సూర్యుని, ధరిత్రుని, వరుణుని పూజించెదరు. పంటలు చక్కగా పండుటకు వరము లవసరము. ఈ పంటలను పండించుటకు భూమి అవశ్యకము. అందువలన ముగ్గురను సంతోష పెట్టుటకు వీరు ఈ పండుగ చేయుదురు.

చంపన రెండు కోళ్ళను ఆ పవిత్రస్థలములో పాతి పెట్టెదరు. అరణ్యదేవతకు మణియు బిడుకోళ్ళను బలియిచ్చిన తరువాత, వారా కోళ్ళను విందారగించి సృత్యగీతములతో దినమంతయు అచ్చటనే గడపి, ఖర్మ పూగుతులను చేతులతో పట్టుకొని సృత్యము చేయుచు ఇంద్రకు వస్తురు. మరునాడు బైగా (పూజారి) ఇప్ప పుష్పాలు చేత పట్టుకొని ప్రతియింటికి రాగా, శ్రీ రెల్లరు తమ తమ గుమ్మములలో రెండు చేరులలో రెండు దొన్నెలు [ఒకటి ఖాళీది, రెండవది వియ్యమునుండి రీసిన సారాకలది. (బైగాకోసం)] వదులొని నిలువబడుదురు. ఖాళీ దొన్నెలో అతని వదనుండి పట్టజలం (తీరం) రీసించుదురు. బైగా ప్రతి యింటిముందు నిలువబడి యింటిపై రాన్ని పూపులను జల్లి శ్రీల రంలలో కొన్ని పూపులుంచును. తీరమును దాన్యముపై జలుచు "మీయిండు దాన్యముల గోతములతో నిండునుగాక, బైగా దీవెన పలిండు గాక!" యని మంత్రము పఠించును. తరువాత ప్రతియింటి శ్రీ, అంటవలకు అతి భక్తి గౌరవములతో చూచిన బైగాపై విలాసంగా నవ్వుచు కుండెడు నీళ్ళుపోయును. దీనిని ఒక విధమైన పరలంత్రముని చెప్పవచ్చును. తరువాత అందఱు విందారగించి, తమ మిచ్చువన్నె శరీరములకును, జీడిగింజ నలుపు తలవెండ్రుకలకును శోభనిచ్చు లేత గోధుమరంగు ఇప్పహారతో అలకరించుకొని 'అఖాతా' వద్దజేరి సృత్యములతో రాత్రి గడపెదరు. మన దేశమందలి అతి పురాతనమైన ఒక తెగప్రజల సంఘాచారములు, వారి సృత్యరక- దీనిని యంతవరకు వర్ణించితిని.

ద్రావిడుల సృత్యభంగములు

కోలులు ద్రావిడులలోని ఒక తెగవారు. వీరు ముఖ్యముగా ఛోటా నాగపూర్, సింగభూమి, మధ్యరాష్ట్రం, మధ్య భారతంలో నివసించుదురు. అటవికుల నిత్యజీవిత కృత్యములలో సృత్య మొక విశేషము. ఇప్పటి మన నాగరక సంఘములోవలె వీరి కొందఱిసామ్రాజ్యముగాదు. కోలులకు సృత్యమున్న అత్యంత స్త్రీ. ఈ తెగవారిందఱు ఒకచోట కూడినప్పుడుగాని, ఒక పల్లెలోనివారు మఱియొక పల్లెలోనికి తమ బంధువులను చూడబోయినప్పుడుగాని సృత్య గీతములతో చాలము గడుపుదురు. ప్రతి ముతువునందు సమయమునకు సరిపోవు సృత్యము రెన్నిటితో వీరు చేయుదురు. వీరి సృత్యములు అతి నెమ్మదిగాను, స్వాభావికమైన ముకుమారము గాను ఉండును. రాక లయలలో వీరికి మంచి ప్రావీణ్య ముండుటచేత, సృత్యములు రాకము తన్నక చక్కగా లయ ననుసరించి యుండుటచేత హృదయరంజకముగా ఉండును.

వీరి సృత్యములలో వరికోతల సృత్యము చూడతగినది.

చుట్టెలు మోగుచుండును. ఆ రాకము ననుసరించి వీరుల విందె స వేణుగానము వినబడుచుండును. శ్రీలందఱు వరుసగ నిలుచుండురు. వారు యేదో ఒక గీతమును పాడుచు రాక లయల ననుసరించి అడుగులు వేయుచు, అందఱు ఒక్కసారిగా పంగి చేతులతో కొన్ని ముద్రలను చూపుదురు. అది అచ్చముగా పొలాలలో వరి నాటినట్లనిపించును. రచనాత కోతలు కోసిన పెరును కట్టగట్టి, కొట్టి, దులిపి, కుప్పలు వేయవలెను, మున్నగునవి రాక లయలు తప్పకుండా మధురముగా పాడుచు అభినయింతురు. కుప్పలుగా వేసిన దాన్యమును పేర్చుచి, చేతులతో చెరుగుచు శుభ్రపరచి పోయుదురు. తాను యేదాది చెమటనోట్టి కష్టపడిన శ్రమ ఫలితమును కనులారాచూచునట్టి రైతురాజు ఆనంద మెంతవి చెప్పగలము. ఆ సంకోషమున త్వరత్వరగా ప్రతి అవయవమును కదల్చుచు అభినయింతురు.

ఈలాగున వరముకు ప్రారంభములో పొలము దున్నుచి మొదలుకొని, ఆయేటి కృషిఫలితమైన కొత్తవద్ద వియ్యము విందారగించే వలకు జరిగే దృశ్యములను వివిధ ముద్రములుగా వారు సృత్యముచేయుదురు.

శాస్త్రమునన నేమో తెలియకపోయినను, సృత్యకళారాధకుల వలె విండ్ల తరబడి సృత్యము అభ్యసించకపోయినను వీరి సృత్య మెంతో సున్నితమై, భావప్రకటన మిక్కిలి సహజమైయుండును. వారి పాటలు అర్థంగాకపోయినను, వారి చక్కని అంగచలనము వలన వారేమి చేయుచున్నది కడు సులభముగా అర్థమగుచు సృత్యము చేయుచున్న వారు. కేవలము తాము సృత్యముచేయు చున్నట్లు, తలపక ఆ భావములలో రీసముకావడమే ముఖ్యమైన కారణము. శాస్త్రము తెలియకపోయినను సృత్యము సహజముగా చేయుటచేతనే ఆ సృత్యము ప్రతివాని

ముగా అర్థమగును. అతి కష్టమై సామాన్యుల కర్మముకానటి ఒక విషయమును, లేదా ఒకానొక భావమును మిక్కిలి సులభముగా సామాన్యులకు, వసి విధలకుకూడా అర్థమగులాగున ప్రదర్శించుటయే శాస్త్రముయొక్క ముఖ్యధర్మమని, అతి సామాన్యమైన భావమును చిక్కగా అన్యుల కర్మముగాని విధముగా ప్రదర్శించడము శాస్త్రధర్మముగాదని వీరి సృత్యమును చూచిన తర్వాత నేను గ్రహించగలిగితిని.

మధ్యరాష్ట్రములోని కోలలు, గోండులు ఖర్మసృత్యము చేయుదురు. కాని వీరి సృత్యము గోండుల ఖర్మసృత్యముకన్న నున్నితముగాను, చక్కగాను ఉండును.

శ్రీ పురుషులు ఒకరి కెదురుగా నొకరు పంక్తులు దీర్చి, చేతులు పట్టుకొని నిలువబడుదురు. వాద్యగాడు ఒకడు శ్రీం ప్రక్కకు తిరిగి మఱియొకడు పురుషుల ప్రక్కకు తిరిగి నిలువబడుదురు. సృత్యము చేయువారు ముందునకు వచ్చి పంక్తులు వేసుకకు పోయిన వెనుకకు పోవుచు వారి పనుననించి నడుచుచు వాద్యములను వాయించెదరు. కొంతకాలము వారందఱు సృత్యము చేసిన తర్వాత శ్రీ పురుషులందఱు కలసి వక్రారముగా తిరుగుచు సృత్యము చేయుదురు. అప్పుడు వాద్యగాండ్రు మధ్యలో నిలువబడి తమవాద్యములను వాయించెదరు. శ్రీలు, పురుషులు, కలసి చేయు సృత్యమిది.

కోరువాల సృత్యము

ఒక పెద్దప్రము వల ఒకరినొకరు దగ్గఱగా అతుకుకొని పోయినట్లు నిలువబడి చేతులలో వివిధ ఆయుధాలను, ఎడమచేతితో విల్లు, కుడిచేతిలో లళ తళ మెరిపే గొడ్డళ్ళు పట్టుకొని సృత్యము చేయుదురు. వీరు 'కోలార' అనే డెగకు చెందిన 'కోరువాల'

వీరు ఛోటానాగపూర్ పరిభ్రాములలో నివసించుదురు. కొందఱు రజభేరి నాదముపంటి నాదముచేసే మద్దెలు వాయించుదురు. పురుషుల చక్రములో ఇంకొక చక్రముగా శ్రీలు నిలువబడుదురు. వీరు ఒకరిని అంటిపెట్టుకొని ఇంకొకరు అతుక్కుని పోయినట్లు మిక్కిలి దగ్గఱగా నిలువబడుట చూచినచో చుట్టచుట్టి కొని పండుకొన్న పాము జ్ఞానము పచ్చును. అందఱు పాడుచు సృత్యము చేయుదురు. అందఱకు మధ్యలో 'చోరగస్' కూర్చొని తప తంత్రీవాద్యము వాయించుచు, పాడుచు, అభినయించుచు సృత్యముచేసి అలసిపోయినవారిని ఉత్సాహపరచుచు వారి సృత్యమునకు జీవముపోయును. సృత్యము చేసే పురుషులు కొందఱు తమ పొడుగుంటి పెండ్రుకలను సిగముడి వేసి దానిలో అమ్ములు ఉంచుదురు. వారు సృత్యముచేయుచు కదలినప్పుడు అనికూడ వారికో కలసి కడుదక్కగా మారుచుండును. మఱి కొందఱు పెండ్రుకలను ఒడలుగా వేసికొని దానిలో ఒక్కొక్క అమ్మునుంచుదురు. వారు సృత్యముచేసినప్పుడు ఆ ఒడ యాడును. దానితోపాటు ఆ అమ్ములు అటునిటు వాడుట చూచినచో హృదయా

హృదకరముగా ఉండును. శ్రీలు, పంకాల వనితలవలె ఎఱ్ఱరంగుతో నుండిన ప్రతి పూవులతో తమరొజములను అలంకరించుకొందురు. ఇవిగాక మఱి యే సౌమ్ములును వారికిలేవు.

వీరు ఖర్మసృత్యము గ్రీష్మ ఋతువులో చేయుదురు. ఆ సృత్యము, చేసినచో పంటలు బాగుగా పండునని వీరి ఓదేశ్యము. ఇది ఒక విధమైన ఆరాధనా సృత్యము, భగవంతునిపై ప్రోత గీతములను పాడుచు ఈ సృత్యము చేయుదురు. వర్షము లేక పోయినచో వీరి సృత్యము ప్రతిరాత్రియు చేయుదురు. ఈ విధముగా సృత్యగీతములతో భగవంతుని ఆరాధించిన, అతడు సంతృప్తుడై వర్షము కురిపించునని వీరి దృఢ విశ్వాసము.

కవురుల సృత్యము

చ తీన్ గడ్ జిల్లాలోను, మహానదికి ఉత్తరమున నున్న ప్రదేశాలలోను కవురులు నివసించుదురు. వీరిసృత్యమునకు సంతాలుల కోలలు సృత్యమునకు ఏ విధమైన సంబంధములేదు. కొందఱు పురుషులు చక్రారముగ నిలువబడి మన దేశములోని కోలాటమువలె తిరుగుచు చేతులలోని కట్టలను కొడుచు మద్దెలలయ పనుననించి పాడుచు, దానికి రగినట్లు అడుగులు చేయుచు, ఆ తాళమునకు తగినట్లు చేతులలోని కట్టలను కొడుచు సృత్యము చేయుదురు.

కొన్ని సృత్యములలో వారు ఒక పెద్ద తంబురపంటి వాద్యమును చేతిపట్టుకొని, గుండ్రముగా తిరుగుచు వాయించుచు బహు సులభమైన, నున్నితమైన గీతాలను పాడుచు సృత్యము చేయుదురు. వారి కెదురుగా శ్రీలు నిలువబడి శిరస్సులు కన్నుకొని శరీరాలను ఒక ప్రక్కకు పెంచి యుద్ధభూమికి ఉరలు సెనికులవలె నిలువబడి (చేతులు పట్టుకొని, కోలలవలె చేతులనాడించరు) సృత్యము చేయుదురు. ఇది బైగాల 'సేల', 'రేనా' సృత్యములను చాలమట్టుకు పోలియుండును. బైగాలు కొన్ని ఆటవిక జాతులకు పూజారులు.

'సేల' సృత్యము బైగా పురుషులు చేయునది. వీరు కూడ గుండ్రముగ తిరిగి సృత్యము చేసినను, కవురులవలె తంబురలు వాయించక చేతులలో కట్టలు పట్టుకొని కోలాటము వేయుచు సృత్య మాడుదురు.

అదే విధముగా బైగా శ్రీలు 'రేనా' సృత్యము చేయుదురు. శ్రీలు ఒకరికి దగ్గఱగా ఒకరు నిలువబడి చేతులు పట్టుకొనక ముందుకు వచ్చుచు, వెనుకకు వెళ్ళుచు, పంగుచు సృత్యము చేయుదురు. ఇటీవల గోండులుకూడ సేల, రేనా సృత్యములను చేయుచున్నారు. కాని అవి తాము బైగాలవద్ద నేర్చుకొన్నామని అంటారు.

కళయే జీవితమైన కోయలు -

వారి వృషభసృత్యము

మమారు ఇరువదిమంది పురుషులు మెడలో పొడుగుపాటి పెద్ద పెద్ద మద్దెలలు వ్రేలాడ వేసికొని నిలువబడి చల వెండ్రు కలను గోపురములవలె ఎగగట్టి, వానిపై తలపాగలను చుట్టి చలకు రెండుప్రక్కల ఎద్దుకొమ్ములను అలంకారముగ ధరింతురు. శరీరముపై దుస్తులు ధరించరు. మోకాళ్ళవలకు పంచెమాత్రము రట్టుకొందురు. పురుషులు మద్దెలలు వాయించుచు గుండ్రముగా తిరుగుచు సృత్యము చేయుచుండురు. స్త్రీలు చారికి కొంత దూరములో నిలువబడి ఒకరిచేతుల నొకరు పట్టుకొని సృత్య మొనడుదురు. ఈ రీతిగా కొంతవలకు సృత్యము చేసిన తర్వాత పురుషులు రెండు భాగములుగా జీరి ఒకరి కెదురుగా నొకరు నిలువ బడుదురు. ఒకనిమిషము నిశ్చయము.

“ధంగ్ ధంగ్ - ధంగ్ లక్కి - ధంగ్ ధంగ్”

ఇరువది మంది ఇరువది మద్దెలలు రీసికొని ఒక్కసారిగా తుపానులో మేము గుప్పల వలె పరికించెదరు. అందరిలోను ఏదో యుద్ధము, ఆహారము పుడును. శరీరము కదలించుచు, మద్దెలను మ్రోగించుచు, సృత్యము చేయుచు వెనుకకు వెళ్లి, అతి తొందరగా అడుగులు చేయుచు, చలలను దగ్గరగా జేర్చి, దామ్ము లతో పొడుచుకొనునట్లు అభివ్రంజించుచు, గుం గుం తిరుగుచు తాళము తప్పక సృత్యము చేయుదురు.

తరువాత పరుగు పరుగున వెనుకకు అడుగులు చేయుచు వెళ్ళుదురు. తిరిగి ముందుకు పో పోమని మద్దెలలు వాయించుచు పరుగెత్తుకొని వచ్చి ధీకొందురు. ఇలాగు సృత్యము చేయుచు, చలని పోపుచు వర్తకులను ప్రేక్షకులుగా నిలువబడిన పురుషులు స్త్రీలు, యేక కంఠముతో “హే - హే” అని రేకలు వేయుచు ఉత్సాహపరచెదరు. ఈ లాగున కొంతకాలము సృత్యముచేసి, మరల స్త్రీ పురుషులకలసి ప్రకృతి గీతములు పాడుచు సృత్యము చేయుదురు.

ఇది “రాచన్న, లక్ష్మన్న, మేము కోయదొరలమండీ, కోయరాజులం” అని మన తెలుగు జిల్లాలకు పచ్చెడి కోయరాజుల వృషభసృత్యము.

ఆంధ్రదేశమంతయు దట్టముగా చలలు అల్లకొనిన చెరుతో ఎకయిన పర్యంత పంక్తులతో అలరారుచుండును. ప్రక్కనే గోదావరీనది పర్యంతశ్రేణులనుండి పల్లపు భూములకు మధురధ్వనులు చేయుచు ప్రవహించుచున్నది. నిశ్శబ్దముగా మన్న ఆ అడవిలో తమ బిడలను తెలవారుజామున ‘కోకో’ యని నిద్ర లేపు పక్షిల వలుకులు, నిద్రలేచి రెక్కలను విడుల్పుకొని, బద్దకము తీర్చుకొని ఆకసముపై ఎగిరెడి పక్షిల రెక్కలదప్పుడు మాత్రం వినిపడుచుండును. లేదేవెలలు, కుందేటికూనలు పొదంలో గంతులిడుచు విహారము చేయుచున్న అడుగుల చప్పుడు, నవ్వాలు

పాటలో లయతెలుపుటకై వేయు తాళపు మధురధ్వనిని జ్ఞాపకము పడుచును. ప్రభాతధానుని లేచకీరణములు చెట్ల యాకులపైని నీటి బిందువులను హరించుటచే మంచుచే వంగిన ఆకు లొక్కొక్కటిగా చలలుపై కెత్తి ప్రపంచమును చూచుచుండును.

ఆ ప్రకాశసమయములో గోదావరి నంటిపెట్టుకున్న కోయల గూడెములలోని ప్రజలు వికార ప్రదేశములో గుమ్మగూడి చేసిన సృత్యాన్ని చూచిన ఏ కళారాధకుడు తన జీవితములో ఆ దృశ్యాన్ని మరచిపోగలడు.

ఈ సృత్యమును నేను ఆద్రావలందగర అడవులలోనివనించే కోయలు చేయగా చూచితిని. చూచినప్పుడు దార్జిన్ ‘మనవ పరిణామ సిద్ధాంతము’ లో వ్రాసిన ‘దినన్ ఫైల్డ్’ (వృషభ యుద్ధము) జ్ఞాపకం వచ్చినది.

గోండలీల గోండల్ సృత్యము

గోండలీలు ఆంధ్రప్రదేశములోని ఒంగమల పంటివాట. వీరు పెండ్లి మున్నగు శుభకార్యముల సమయములో ‘గోండల్’ సృత్యము చేయుదురు. సలురు చునుప్పులు ఈ సృత్యములో పాల్గొందురు. అందులో సృత్యము చేయువాడు పాదములపటకు పొడుగాటి ఒక కుచ్చుల కుడితిని, మెడలో గవ్వలపేట, కాళ్ళకు గజ్జెలను ధరించును. చలకు మార్వాడీలు రట్టుకొనునట్టి చలపాగ పెట్టుకొనును. మిగిలిన ముగ్గురు అతని వెనుక నిలువబడియుండురు. అందులో యిద్దరు మద్దెలలు వాయించెదరు. మూడవవాడు దివిటీ (జ్ఞాన జ్యోతిలో) నిలుపబడును. దివిటీ పట్టుకొని నిలువ బడిన వాడు విహిషకుడుగా వ్యవహరించును. వీరు ధివానీ స్తోత్రములో సృత్యముచేయుదురు.

రంగనలములోని యొక కొయ్య చెందిమీద ఒక తెల్లని గుడ్డ కప్పి, ఆ గుడ్డమీద గోరుములు పరచి, వానిపై నీళ్ళతో నిండిన ఇతడి చెంబునుంచి, దానిపై కొబ్బరిచాయ నొంచుదురు. ఇది భవానీదేవిగా భావించబడును. సృత్య ప్రదర్శనము ముగి

వీరిని సాధారణముగా పెండ్లిండ్లకు, రజస్వలానంతర శాంతి పూజా సమయములకు పిలిపించి, కొన్ని జాతులవారు సృత్యము చేయించెదరు. వినోదార్థము సృత్యము చేయునప్పుడు భవానిని ఆరాధించెదరు.

నే నెవరిని? ఎప్పుడునుండి వచ్చితిని? ఈ పరమరహస్యమును యంతవఱకు ఎవరును తెలుపలేక పోయిరి. తల్లి, తండ్రి, అక్క, చమ్మమ్మ, వీరందరు చూచు. వీరందఱు నావారే యని తలచి స్వార్థము కోసము, జీవితమును వృథా పుచ్చుచున్నాము. విషయ వాంఛ నరకమునకు మొదటిమెట్టు. మానవుడు ఏవారము లేకుండ వీనిలో చిక్కుకున్నాడు. ఓయి నరుడా! నీ గురువును రలుచుకో నిన పిమ్మట, ఆ కొబ్బరికాయనుకొట్టి గోధుమలను కొబ్బరి చుక్కలను ప్రసాదముగా స్వీకరింతుచు.

(గురువనగా జ్ఞానమిచ్చేవానిఅర్చన) అతని మొద్దనువెళ్ళి పాదాలపై పడు. దయ, శ్రమ ఈ రెండు కవచములను ధరించు. జ్ఞానము సంపాదించుకో. భగవంతుడు ప్రతి మానవుని హృదయములో వెలుగుచున్నాడు. ఈవిధమైన వేదాంత గీతాలను వీరు సృత్యములో గానము చేయుదురు.

హల్వా - వేట సృత్యము

రాత్రి తొమ్మిది గంటలపుడున్నది. నేను చిన్న వీపం ముందు కూర్చొని వ్రాసికొనుచున్నాను. ఆ పూరింటి రలుపు చప్పుడు కాకుండా తెరచి దుర్లా భై గా (పెద్దపూజారి) లోనికి వచ్చెను. అతని చేతిలో ఒక చిన్న దీపమున్నది.

“ఈ రాత్రి ఒకచింత జరుగును. ర్వరగా రండి పోదాము” అని నన్ను తొందరపెట్టెను. అయిదు నిమిషముల తరువాత ఇద్దరము కాలిబాటను నడచి వెళ్ళుచున్నాము. ఆనాడు అమావాస్య. ఆ ప్రదేశమంతలా చీకటి. చేతిలోనున్న చిన్న దీపముతో దారి చూపుతూ అతడు ముందు నడుచుచున్నాడు. అతని ననుసరించి నేను వెళ్ళుచుంటిని. ఆదారి ఒక పొలములోనికి వెళ్ళినది. గట్టనే యున్న మంచెమీద ఇద్దరము కూర్చొన్నాము. అతడు చేతిలోని దీపము నార్చివేసెను. ప్రకాంతముగా నున్న యా ప్రదేశమును చీకటి కప్పివేసినది. మధ్య మధ్య పొదంలో కదులుచున్న జంతువుల చప్పుడు మాత్రము వినబడుచున్నది. అతడు మాట రాడకుండా కూర్చొన్నాడు. నేనును అలాగనే కూర్చొన్నాను. కొంతకాలమునకు దూరమునుంచి “చున్ చున్ చున్ చున్” అని శబ్దము వినబడినది. మఱి కొంతసేపటికి అదియును ఆగి పోయినది. అతడు చీకటిలో ఆ శబ్దము వచ్చిన వెళ్ళునకు చూచుచు కూర్చున్నాడు. మరల ఆ ప్రదేశమంతా నిశ్శబ్దము. పడునెదు నిముషములైన తర్వాత ఆ వెళ్ళునుండి “చం చం చం చం” అని వినబడుట మొదలు పెట్టినది. ఆ శబ్దము రాను రాను చుమ్ములను పసిపించుచున్నట్లనిపించింది. దూరములో ఒక దీపము

వెలుగు, దాని నీడలో కొందఱు మనుష్యులు నడుచుచున్నట్లని పించినది.

“ఇదేమిటి దుర్లా? ” అని ఆతురతతో అతనిని అడిగితిని. అతడు ‘ఉష్’ అని నోటిపై వ్రేలువేసుకొని మాట్లాడ వద్దన్నట్లు నై గచేసెను.

అది అరణ్యప్రదేశము. బందిపోటు దొంగలేమోనని నాకు భయమువేసినది. నా గుండె దడదడ కొట్టుకొన మొదలు పెట్టినది.

ఆ వెలుగుక్రమేణ మాకు అయిదు గజాల దూరమునకు వచ్చినిది. సుమారు ఏడుగురు మనుష్యులు, కాళ్ళకు గుంగియాలు (మనశ్రీలు ధరించే అందెంవంటివి) ధరించిరి. అందులో ఒకడు దీపము పట్టుకొని నడచుచున్నాడు. మిగిలిన వారందఱు ఆ దీపము నీడలో నిలువబడి సృత్యములోపల అందఱు ఒక రయలో అరుగులువేయుచు నుంచుటచేత వారి కాళ్ళ గుంగియాలు “చం చం చం చం” అని కర్త మధురముగా ధ్వనించు చున్నవి. ప్రక్కనే యున్న పొదంలో పడుకొనియున్న కుండేటి భూనలు ఆ మధురధ్వనిచే ఆకరింపబడి, అటువె పునరు పరుగుతో వచ్చినవి. కాని ఆ దీపపు వెలుగులో వాని వెనుకనున్న మనుష్యులను చూడలేక మినుకు మినుకు మని వెలుగుచున్న దీపము ముందుకు వచ్చి దానిని చూచుచు నిలువబడినవి. అవి దీపము ముందుకు రాగానే వెనుక నిలువ బడియున్న మనుష్యులు వానిని పట్టుకొని పురునాటి విందునకు గాను బుట్టలో వేసికొనిరి. ఈ విధముగా తమ కాళ్ళ గుంగియాలు ధ్వనిచే ఆకరింపబడి దీపము ముందుకు వచ్చిన కుండేలు మొదలగు చిన్న చిన్న జంతువులను పట్టుకొనుచు వెళ్ళిపోయిరి. వీరు ‘హల్వా’ అను ఒక రైతు తెగకు చెందిన వారు.

ఈ విధముగా వీరు జంతువులను రాత్రులందు వేటాడుదురు. వీరు రాయపూరునకు దక్షిణముగా కాంకేరు, బస్తరు సంస్థానము లలో నివసింతురు.

“చూచారా? హల్వాల వేట”

“బుర్రా ఇదివేట! లేక సృత్యమా?”

“నాగరిక ప్రపంచములో నివసించు మీ నిత్య జీవితము లకు కళకు సంబంధములేదు. కాని ప్రకృతి విధరమైన మాకు జీవితమే కళ. కళయే మా జీవితము. సెలయేళ్ళ మధురధ్వనియే మా సంగీతము. వసంతములో తమ ప్రియురాలంద్రను ఆకరించుటకై నెమళ్ళు మొదలగు పక్షులుచేయు అభినయమే మా సృత్యము. వర్షముతువు పేరుగర్జనలే మా మృదంగ వాద్యము. కోయిల పల్కులే మా మురళీగీతము.” అని పకాణన బుర్రాభై గా నవ్వెను.

ఈ దృశ్యాన్ని నేను కొన్ని సంవత్సరముల క్రిందట మధ్య పరగణాల ఆటవిక సృత్యకళ నభ్యసించిన సమయములో చూచితిని.

గోండుల ఖర్చునృత్యము

ఆర్యులు మనదేశమునకు రాకభూర్వము ద్రావిడులు మన దేశములో నివసించుచుండిరి. ఆర్యులు వచ్చి వివిధ ప్రాంతములలో నివాసము లేర్పఱచుకొనుట మొదలుపెట్టిన పిమ్మట దేశములోని అదిమనివాసులగు ద్రావిడతెగలకు ఆర్యులకు అనేక యుద్ధములు జరిగినవి. వానిలో ఓడిపోయిన ద్రావిడులలో స్వేచ్ఛాప్రియులు అరణ్యములలోనికి పోయి కొండగుహలను, లఘులు చొరలేని ఓర్వత ప్రదేశములను నివాసములుగా నేర్పఱచుకొని స్వేచ్ఛగా జీవించుసాగిరి. కాని ఆర్యులకు “దాసోహం” అన్నవాడు అనేక కష్టములను పొందెరి. వారికి స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములు లేవు. ఆర్యులు వారిని నీడముగా చూడసాగిరి. వారు ఆర్యుల దేవతలను పూజించి నట్లులుగాదు. ఆర్యుల పూజలలోను హోమములలోను పాల్గొనరాదు. ఆర్యులు నివసించు పల్లెలలో నివసించరాదు. డిరి వెలువరి కొండదూరమున తమ నివాసము లేర్పఱచుకొనవలయును. ఇట్టి నిర్బంధము లెన్నింటికో వారు గుఱియెరి. ఆర్యులు మన దేశమునకు క్రొత్త వారు కనుక ఈ దేశము గుఱించిగాని, అయో ప్రదేశములలోని గ్రామదేవతలను గుఱించిగాని వారికి సరిగా తెలియదు. కావున ఆ ప్రాంతీయ దేవతలను తప్పి పరచుటకు పూజలు అనార్యులచే చేయించెడివారు. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించియే ఇప్పటికి కొన్ని ప్రదేశములలో గ్రామదేవతల (అమ్మవార్ల) పూజారులు మాలమాదిగమొదలైన జాతులవారున్నారు. చాలవఱకు మన ప్రదేశములో పంచములని పలువఱదేవారిని ఈ రెండులో చేర్చవచ్చును.

కాని అరణ్యములోనికి పోయినవారు మూర్ఖము లను స్వేచ్ఛకు ఎట్టి భంగము కలుగనీయక స్వరంప్రభుగా జీవించి సాగిరి. వారే రాజులు. వారే ప్రజలు. వారు లింగ ఆచారవ్యవహారములను, సాంఘికమైన కట్టుబాట్లను, పన్ని యుగములె నను మఱచిపోలేదు. ఇదియే వారి సంఘీభావమునకు. ఐకమత్యమునకు ముఖ్యకారణము. అట్లు అరణ్యములకు వెలసినపోయిన తెగలకు చెందినవారే గోండులు, ఆదివాసులు, దైగాలు, శంతాలులు, బరియనులు మొదలైనవారు.

ద్రావిడులతో ఆర్యులతో యెట్టిసంబంధము లేక తమ జీవితమును తాము స్వేచ్ఛగా గడుపుచు, గొప్ప గొప్ప సామ్రాజ్యములను స్థాపించి మహా వైభవముతో యేలిన దాక్షిణాత్యులున్నారు. వీరు ఉత్తరదేశములోని ఆర్యులతో సమానముగా మెలగుటయే గాక వారితో సంబంధ బాంధవ్యములను యేర్పఱచుకొనుట గూడా తటస్థించినది. రెండు తెగలవారు కలసి మెలసి యుండుటచే వారి సంస్కృతి, ఆచారములలో పూర్తిగా మార్పులు వచ్చినవి. ఇటు కొంతకాలమునకు రెండు సంస్కృతులు, రెండు తెగలు యేక మగుటచే ఈ కాలములో ఆర్యులెవరో, ద్రావిడులెవరో (అటవికులు తప్ప) సామాన్యముగా తెలిసికొనుట కష్టము.

గోండులు

వీరు చాందాజిలా, సాత్పురా పీఠభూమి, బేతూలు, సివిసి, మాండాజిలా మొదలైన ప్రదేశములలో నివసించుచున్నారు. వీరికి గోండులని, కోండులనిపేరు. ఇప్పటి పుధ్యరాష్ట్రము (సి.పి.) గోదావరా (గోండుల రాజ్యం) అని పలుపఱచి యుండెడిది. వీరి భాష తెలుగు, రఘుకం, కన్నడభాషలను చాలవఱకు పోలియుండును. ఒకప్పుడు పీట పెదరాజ్యములను స్థాపించి పాలించిరి, ‘చిద్వాండ’ పదగల ‘చేపుగల్’ బబ్బిల్ పూర్ పదగల గర్లచూండ. చాందా మొదలగు ప్రదేశములను చాలవఱకు గోండురాజులు పాలించిరి. పురుషదేవమును ధరించి లసి శిశువును వీపుకు కలుకొని, తనస్వాతింత్ర్య రక్షణకై శత్రువుతో పోరాడి వీరస్వర్గ మెలంకరించిన వీరనారి, మహారాణి అయిన దుర్గావతి ఈతెగలకు చెందినదే.

గోండుల పృథ్వీకళనుగూర్చి చెప్పటకు ముందు వారికి సంబంధించిన ఒకచుక్కట పురాణగాధ చెప్పట అవసరము.

అదిలో ప్రపంచమంతయు జలమయము — భగవంతుడొక్కడే తామరాకుపై శయనించి యుండెను. ఒకలోజను లనచేతిని సలిపి ఆ మట్టితో ఒకకాకిని సృష్టించినాడు. అది పెగిరి అతని భుజముపై వ్రాలినది. తరువాత ఆయన యొక ఎండ్రరాయను సృష్టించినాడు — అది నీళ్ళలో ఈద మొదలుపెట్టినది. కాకిని ఎగిరి కొరచున్ను లీసికొనిరమ్మని భగవంతుడు ఆజ్ఞాపించెను. కాకి చాలసేపు వెదకినది. కాని మన్ను ఎచ్చఱను కన్పించలేదు. చివఱకు ఒకకాలు సముద్ర గర్భముపైనుంచి, చిత్రాంతి లీసికొనుచున్న ఎండ్రరాయను చూచినది. ఆ కాకి అలసిపోయి ఎండ్రరాయ మెత్తని పీపుపై వ్రాలినది. ఆ కాకి పాదముయొక్క గీజలే ఎండ్రరాయ పీపుమీద యేర్పడినవి. కాకి ఎండ్రరాయను “మన్ను ఎక్కడ చొరుకునని” యడుగగా, ఎండ్రరాయ లిసి శరీరమును భగవంతుడు గట్టిగా చేసినచో తానే మన్ను తెచ్చిచ్చెదననెను. భగవంతుడు చందులకు అంగీకరించి దానివీపును గట్టిగా చేసెను. అందువలనే ఎండ్రరాయయొక్క పెభాగము గట్టిగా నుండున్నదట. అది నీళ్ళలోనికి పోయి భూగర్భములో ఫలను చూచి దానిమొదను గట్టిగా పట్టుకొన్నది. అందువలనే ఎంమొద చుటూ నెలని మచ్చలేర్పడినవట. ఎర లిననోచిలోనుండి మన్ను బయటకు తెచ్చినది. ఎండ్రరాయ ఆ మన్నును తెచ్చి భగవంతున కీయగా అలట దానిని సముద్రములో చల్లెను. అప్పుడక్కడ భూమి యేర్పడినది. భగవంతుడు దానిమీద నడిచెను. అతనిచేతిలో ఒక బొబ్బయొక్కెనది. దానిలోనుండి పార్వతి పరమేశ్వరులు పుట్టిరి.

మహాదేవుని రేతన్నునుండి అనేక విధములైన చెట్లు, చేమలు మొలకెనవి. పార్వతి వానిని భక్షించి గర్భవతియై పదునెనిమిది హిందూదేవతలను, పదునెనిమిది గోండుదేవతలను కన్పిది. గోండుదేవతలు అరణ్యమునంతయు నాక్రమించిరి. వారు హిందువులవలె భగవద్భక్తి కలవారై ప్రపంచవశ అతినీచముగ కము. కొందఱు కుండటి పేదతో పడకలుచేసి కాల్య దానితో

జీవించుట మొదలుపెట్టిరి. ఆ ప్రదేశముంతయు వారుచంపిన మృగములయొక్క క్రుక్కువాసనతో నిండినది. వారు స్నానపానాలు, బహుమతులు చూచిపేసిరి. ఈ విధముగా జీవించే గోండులమీద మహాదేవునికి ఆగ్రహము కలిగినది. వారిసంత మొందింపవలెననితలచి, వారివందరిని ఒక స్తలమునకు పిలిచి, వారి మధ్యలో ఒక ఉడుతిను సృష్టించెను. వారు దానిని చంపి తినుటకుగాను దాని వెనుక పరుగెత్తుట మొదలుపెట్టిరి. అదియొక కొండగుహలోనికి పోయినది. వారు దానివెనుకనే ఆ గుహలోనికి పోయిరి. శివుడు ఆ గుహద్వారము నొకపెదరాయితో చూచివె చెను. దాని పార్వతి తనకు ప్రియమైన గోండుల దురంధము అరణ్యములో లేకపోవుటకు కారణము తెలిసికొని తనస్సుచేయ మొదలుపెట్టినది. ఆరునెలలు నిద్రాపారాలు మాని తపస్సుచేసినది. ఒకనాడు భగవంతుడు ఊయెలలో సూగుచుండగా పార్వతి తనస్సు ఆయనను కలవరపరచినది. ఆయన నారాయణుని (సూర్యుని) తపస్సుచేపరు చేస్తున్నది చూచిచున్నది పంపెను. నారాయణుడు పార్వతిని కలిసికొని, ఆమె తనస్సునకు కారణమడుగగా, ఆమె “గోండులు నాకు రావలె” నన్నది. నారాయణుడు భగవంతునికి దానినెట్లంగించెను. భగవంతుడు గోండులను తిరిగి యిచ్చివేయుటకు ఒప్పుకొనెను. ఈ విధముగా గోండులు తిరిగి ప్రపంచములోనికి వచ్చిరి.

గోండుల నృత్యకళ

గోండుకోయల నృత్యాలంకరణ

గోండులలో అవివాహితలైన యువతీ యువకులు నృత్య గానములతో కాలము గడుపుటకై ఒక గృహము యేర్పరువ దిడును. దానిని “గోబర్ ఘర్” అందురు. అది ఖాళీ నృత్యమందిర మన వచ్చును. కొన్ని ప్రదేశములలో శ్రీ పురుషులకు మేలు పేలుగా

నృత్యగృహములుండును. ‘చత్తీస్ ఘర్’ లో గోండు పల్లెలలో పెండ్లిగాని యువతీ యువకులు, “గోబర్ ఘర్” లో రాత్రిళ్ళు చేరి నృత్యగీతములతో కాలము గడుపుదురు.

ప్రతిరోజు రాత్రితోడనమైన తరువాత పెండ్లిగానియువకులు ముందుగా నృత్యగృహము చేరుదురు. వారి తర్వాత యువకులు వెళ్ళెదరు. “కోట్యారు” అనబడు గురువు బాల బాలికల నాహ్వానించి బాలికలయొక్క నాయకునికి (సర్కారు) వారిచే ముందుగా మ్రొక్కించును. తరువాత యొక్కొక్క యువతీ, తనకునచ్చిన యువకుని యేరుకొని అరసి తలనుదువ్వ కాళ్ళు చేతులు మరిచి నృత్యము మొదలుపెట్టును. అలసిపోవునంతవఱకు పాడుచు నృత్యముచేసి తరువాత ఏత్రాంతి లేసికొందురు. ఇష్టమైనచో తమ యిండ్లికి పోవచ్చును. దాని సాధారణముగ తనరో నృత్యము చేసిన యువకుని యింటనే రాత్రి గిటపెదరు. ఈ విధముగా ప్రతి రాత్రియు నృత్యము చేయుటచే యువతీ యువకులలో పరస్పరానురాగ మేర్పడును. తిరుపత్రులు వారిపెండ్లికి ఒప్పుకొననిచో వారు అరణ్యముల లోనికి పారిపోవుదురు. అప్పుడు వారిదరు భార్య భర్తలుగ జీవించుటకు సంఘము ఒప్పుకొనును. అనగా పెండ్లి అయినట్లు అరము. కొన్ని ప్రదేశములలో బాలికలను ‘గోబర్ ఘర్’ కు పంపరు.

ఇదే విధముగా ‘దుయ్యా’లు గలరు. వీరు బ్రాహ్మణాతికి చెందినవారు. (బ్రాహ్మణుల అభివృద్ధి పూజారులు) పెండ్లిగాని యువకులు బియ్యమును పువ్వులతో నలంకరించి, తమ పల్లెలమంది మతీయొక పల్లెకుపోయి, ఆ పల్లెలోని ముసలివారిముందు దాని నుంచి, “దీనిని తీసికొనుడు లేనిచో నీళ్ళలో వేయుడు” అని యందురు. వారంగీకరించినచో ఆ పువ్వులనెత్తి తమ చెవులపై నుంచుకొందురు. సాయంత్రము ఆ పల్లెలోని పెండ్లిగాని యువకులందఱు వచ్చి ఈ పడుచులతో కలిసి, రెండు గుంపులుగా విడిపోవుదురు. మొదటి గుంపువారు నృత్యముచేసి అలసిపోయి నప్పుడు రెండవ గుంపువారు నృత్యము చేయుదురు. ఈ విశ్రాంతి సమయమే వారు ఒకరితో నొకరు పరస్పరానురాగము పెంపొందించుకొను సమయము. వారి ప్రేమ వెల్లడించుకొనుటకు ఒక అవకాశము. ఇటుల రాత్రి అంతయు నృత్యములతో గడిపి తెల్లవారు లోగా అందులో ఎవరైనా భార్యభర్తలుగ జీవించుట కిష్టపడినచో ఇద్దరు గలసి రెండు మూడు రోజుల వఱకు అరణ్యములకు పారిపోయెదరు. అనగా వారికి పెండ్లియనబ్బునము.

గోండులలో పురుషులు తమ మోచేళ్ళులకు, మోకాళ్ళకు, మనికట్టులకు ‘హలి’ అగ్నిలో మండుచున్న మోడుగు కట్టులతో శురకలు వేసికొందురు. అటుల చేయుటవలన నృత్యమునకు కావలసిన విధముగా వారి అవయవములు వంగుననియు, ఈ కట్టులవలె తమ చేహము కూడ మిక్కిలి శ్రేణికగా తయారవుననియు, మండుచున్న మండులయొక్క జ్వాలలవలె వారి యొక్క చేహము కూడ కడులు ననియు, అతి తొందఱుగ పుడు పుండులవలె తమ అందములలో ఘనముననుగుణము వాటి నమ్ము

మోచేతులు, మోకాళ్ళమీద చురకలు వేసికొందురు. కుండేటి కాళ్ళ వలె తమ యంగములు చక్కగా వంగుననియు, చలనము కుండేటి వలె చురుకుగా నుండుననియు వారి నమ్మకము.

నృత్యగీతములు గోండుల నిత్యజీవితములో ఒక ముఖ్యంశము. వారి నృత్యములలో ముఖ్యమైనది ఖర్చునృత్యము.

వర్ణములు ప్రారంభములో (భాద్రపదము) గోండులు చిగిల్చిన ఇప్పకొమ్మలెచ్చి, క్రొత్తగుడలో చుట్టి యిందలో నుంచెదరు. ఆనాడు పెద్ద పెండుగ చేసెదరు. ఏండాంగింపిన తర్వాత భజంత్రీలు, మద్దెలలు మోగించుచుండ త్రీ పురుషులు కలిసి ఆ కొమ్మ చుట్టును తిరుగుచు ప్రేమగీతములనో, క్రిక్కిరింపులనో పాడుచు స్వర్ణము చేయుదురు. ఇదియే ఖర్చునృత్యము. ఇది గోండులకే గాక ఇతర అంబుజాతులవారికి గూడ ముఖ్యమైన నృత్యము. ఇటుల స్వర్ణగీతములతో ఖర్చునృత్యము నాడాదింది. భగవంతుని సంతోషపెట్టినచో పెంటలు దాగుగి పెండునని వారి దృఢసమ్మతము. ఖర్చునృత్యము ఒకవిధమైన (ఉదాహరణ) పైచారాన నృత్యము.

ఋషిధర్మమునే రాత్రికము లేక మార్గశిర మాసములందు 'కుయ్యా' తెగవారు ఒక ఖర్చునృత్యపు కొమ్మను అడవి నుండి తెచ్చి దానిని పల్లెలో నుంచి దానిముందు ఖర్చునృత్యముచేయుదురు. ఇట్టి నృత్యగీతములతో కూడుకొనిన పూజవలన ఇప్ప, మామిడి, పనస మొదలైన చెట్ల చక్కగా ఫలించునని వారి నమ్మకము. సోమ, బుధ, శుక్రవారములు వారు పూజచేయుటకు శుభదినములు.

ఆశ్వయుజ లేక తున్వార్ మాసములో గోండు బాలికలు కొండలు ఒక కుండకు చిలులు పొడిచి, ఒక దీపమును, పాపురపు బొమ్మను దానిలో నుంచి, దానిని యొక బాలిక తలపై నుంచి యింటికి పోయి దానిని యింటిముందు వాకిటిలో నుండి పాడుచు పంగి గుండ్రముగా తిరుగుచు ఇప్పట్లు చిరుచుచు నృత్యమాడుదురు.

వీరు ఖర్చునృత్యమేగాక ఇతర సమయములలో - శీత, గ్రీష్మకాలములలో, ఇతర విశ్రాంతి సమయములలో నృత్యగీతములతో ప్రొద్దుపుచ్చుదురు. మలయు గోండు త్రీలు, పురుషులు కలిసి నృత్యము చేయుదురు. ప్రతి పురుషుడు తనకు ఒక ప్రక్కనున్న త్రీ మెడచుట్టును చేయివేసి పట్టుకొనును. రెండవ త్రీ చాతిని (పక్షమును) చుట్టి అతిని రెండవ చేయినుంచును. తాళంయల ననుసరించి ఒకకాలు తర్వాత రెండవకాలు వెత్తుచు, భూమిపై కొట్టుచు, ధ్రువాకారముగ తిరుగుచు నృత్యము చేయుదురు. ఈ నృత్యములో పెండ్లికొని యువకులేపాల్గొందురు. పెండ్లయినవారీ నృత్యములో పాల్గొనరాదు. పురుషులు నృత్యసమయములో పులులు, చిలుకలు, లేళ్ళు మొదలైన జంతువుల చర్మముతో తమ శరీరముల వలంకరించుకొందురు. కొన్ని వేళలందు నెచులిపురితో శిరముల వలంకరించుకొందురు. వారు కడలిసప్పుడు మోగుటకు గాను ఒకటి రెండు గంటలను వీపు ప్రక్కకు ధరింతురు. వాద్య గాండ్రు మధ్యను కూర్చొని "టాం టాం"లు మద్దెలలు వాయింతురు. కొన్ని సమయములలో వీరి నృత్యములో ముప్పది మంది వాద్యగాండ్రు కూడా పాల్గొను వాడుక కలదు.

ఒక్కొక్కసమయమున త్రీలు పురుషులు ఒకరి తెదురు నొకరు నిలువబడి నృత్యము చేయుదురు. వారి మధ్యలో వాద్య గాండ్రు నిలువబడుదురు. ముందుకువచ్చుచు వెనుకకు పోవుచు ఒకకాలు ముందునకు వేయుచు, దాని వెంటనే రెండవకాలనె గంతులు వేయుచు నృత్యము చేయుదురు. నృత్యము నను రించియే వాద్యగాండ్రుకూడ సర్దుకులు ముందునకు వచ్చి ముందునకును, వెనుకకు పోయిన వెనుకకును, పోవుచు వాద్యవలను వాయింతురు. ఈ నృత్యములలో త్రీలను పురుషులు పక్షకొని నృత్యమాడరు కనుక యువకులుకూడా దీనిలో పాల్గొందురు.

గోండుల గీతములు కొన్ని వేదాంతసంబంధములు, కొన్ని ప్రేమగీతములు, కొన్ని త్రీ పురుషుల మధ్య సంభాషణలుగనూ ఉండును. వాని భావములు ఈమాదిరిగ నుండును.

నీశరీరమును జూచి పొంగకయ్యా

అది యొకరోజు పెక్కి పోవలసిందేగా :

నీ తల్లి, దండ్రీ, చుట్టములు, బంధువులు
అందఱిని విడిచి పోవారి

నీ యింటిలో నున్న లక్షల ఆస్తిని గూడా

మరణకాలములో పడలిపోవారి

వాద్యములు పలుకుచుండగా సంగీతముననుసరించి పాదవ భూమిపై నృత్యముచేయును. మార్చంగికులు వాయిండుచుండగ భూమి, సర్దుకుల అడుగుల చప్పుడులతో చలదృశ్యమిండును.

* * *

పురుషులు

"ఆ యువతి, విద్రపోవుచున్నది

ఆమె రాజు ఆమె తొడపై పడుకొని విద్రపోవుచున్నాడు

ఒక కొట్టెముక్కు ఆమె యొడిలో ఘన్నది

ఒక ముంతలో నీళ్ళున్నవి

ఆమె నేత్రములలోనికి చూచి చెప్పవయ్యా :

నన్ను కలియనో లేదో!" ఇట్లనగా

త్రీ లు

"నా ఆవును ఆమె దొడ్డిలో పడలిరాను

దూడను కొట్టుదగ్గరుంచాను

నా విడను ఆమెకు పదిరాను

(అనగా అన్ని బంధులు తెంచుకొని)

నే నొక్కతినే పచ్చితినయ్యా

విన్ననుసరించి వెళ్ళుటకు."

గదబల యొక్క "ఇటికెల సంబరము" నృత్యము:

"బావాజాతీ"వారి నృత్యజాతరలు, చెంచుల నృత్యములు మొదలైన వన్నియు పైన వర్ణించిన విధముగనే యుండును. గను వీనిని గుఱించి ప్రత్యేకముగా వ్రాయక కొన్ని ప్రత్యేక నృత్యాలను గూర్చి మాత్ర ముందులో తెలిపితిని.

భ ర త నా ట్య ము

ప్రస్తుత కాలములో దక్షిణభారతములో (ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక ప్రాంతములందు) ప్రచారములోనున్న పెట్టుప మేళనంపై చాయమునకు 'భరతనాట్య' మని పేరు. ఇందు ప్రిలు నాట్యమాదు దురు. పురుషులు ఆచార్యులుగా హంగుదారులుగా మాత్ర ముందురు. ఈ నాట్యమునకే మలయాళ దేశములో "మోహిని ఆట" మని పేరు. ఒరిస్సా ప్రాంతములోని "ఒడిస్సీ" ఈ తరగ తికి జెందినట్టిదే. అచ్చటి "మహర్" నృత్యము ఆలయాల్లో దేవ దాసీలు చేసే ఆరాధన నృత్యము. ఈ నాట్యము లాన్యపద్ధతికి జెందినట్టిది. ఇందు ఒకే నర్తకి నృత్యనృత్యాభినయములను చక్కగా పోషించుతూ నర్తనము నల్పుటకు అనుకూలముగా సంగీత రచనలు చేయబడి నాట్యక్రమము రూపొందించబడినది.

'అలరింపు, జతిస్వరము, శబ్దము, వర్ణము, అభినయము (పదము, జావళి, శోకము)' అను విభాగములు యందుండును.

1. అలరింపు:- భరతనాట్య ప్రదర్శనము అలరిం పుతో ప్రారంభింపబడును. ఈ అలరింపే - అలంకరింపు, అల రివ్వు, అలరిప్పం, అలహరి, అలారి యని గూడ పిలువబడును. అలరింపు యనగా పుష్పించుట లేక వికసించుట. శిలామూ ర్తివలె రంగనలముపై నమధింగిమలో నిలబడియున్న నర్తకి 'ఓం' చార నాదముతో నిండిన సంగీతము చెవులకు పోకినంతనె కరగి, చె త న్యము కలిగి నృత్యము మొదలవును. శరీరములోని ప్రతి అవ యవము (ముందు కనుబొమలు, తరువాత నేత్రములు, అటుపై గ్రీవము, పిమ్మట హస్తములు, అఖరున పాదములు) చె తన్యము చెంది తాళయలననుసరించి నర్తించును. ఇదియే అలరింపు.

సంగీతమునకు నస్తస్వరములు యెటుల జీవమో, మృదంగ వాద్యమునకు 'త, ది, తో, సం' యెటుల వీణాక్షరములో, అక్షే నృత్యమునకు "తాం, తె" వీణాక్షరములు. అందుచే ఈ 'అలరిం పు'లో వీణాక్షరములతో కూడిన గీతము 'తాం తె తాం తె తాం తె' అని "తాం ది తాం, తె తతే" అని ప్రారంభింపబడి, చాలపై కాలము లందు నృత్యమాడబడి, ఒక చిన్న తీర్మానముతో ముగింపబడును.

2. జతిస్వరము :- ఇది రసభావములు లేకుండ తాళయలననుసరించి చేయబడి అంగవిన్యాసము; నృత్యము.

జతులతో గూడిన స్వరమును నృత్తిమాడుటచేత జతిస్వర మనబడుచున్నది. పాదసంచలనములో, గతులలో, శరీరభంగిమల ప్రదర్శనములో, సర్తకునకు గల ప్రావీణ్యమంతయు విందు నదర్శింపబడును.

ఈ జతిస్వరమందు స్వరకల్పనలకు మాత్రమేగాక మృదంగ జతులకు గూడ నృత్యము ప్రదర్శింపబడును.

కొన్ని మృదంగ శబ్దములను చేర్చి, ఒకటి లేక రెండు ఆ వృత్తిములు వాయించి,

'తదిగిణతో' అను శబ్దముతో ముగించుట జతియనపేరు.

ఉదా :-

"తాదిమి దిమి దిమి తా త తోం, దిమి దిమి తా త తోం ।

దిద్దుగ్గదం ంధిమి ధిమిల ధీమి । తా త తోం ।

ధిమిల ధిమి తా త తోం । త తోం । తదిగిణ తోం॥"

* * *

జతిస్వరములో వాడబడే తాళగతులు 5 విధములు.

తీత్ర - 3 అక్షరములగతి - గిణత

చతురత్ర - 4 అక్షరములగతి - దిగిణత

ఖండజాతి - 5 అక్షరములగతి - తదిగిణత

మిత్రగతి - 7 అక్షరములగతి - తత తదిగిణత

సంకీర్ణజాతి - 9 అక్షరములగతి - తతదిగి తదిగిణత

ఈ ఐదు జాతుల నడకలు, వానికి తగిన తీర్మానములు జతిస్వరములో ప్రదర్శింపబడును.

తీర్మానము :-

ఒక్కజతిని - 'తదిగిణతోం - తదిగిణతోం - తదిగిణతోం' అని మూడుసార్లు పలికించి ముగించుట తీర్మానమనబడును.

నృత్యముగాని, నృత్యముగాని యెప్పుడును ముక్తాయితో మొదలై, తీర్మానముతో ముగియును.

ముక్తాయంపు :-

'తదిగిణతోం - తదిగిణతోం - తదిగిణ' మాత్రమే వాయించుట ముక్తాయంపు

ముక్తాయితీ, తీర్మానమునకీ, గల భేదము :-

తీర్మానమునందు - 'తదిగిణతోం' అని మూడుసార్లు వాయించినప్పుడు ఆ ధ్వని అంతతో అఖరై తరువాత నేమియో లేదని సూచించును.

ముక్తాయంపు నందు - 'తదిగిణతోం - తదిగిణతోం - తదిగిణ' అని వాయించినప్పుడు ఆ నాదము అంతతో అఖరుగాక 'ఇంకా యేమిటి? ఇంకా ఏమిటి?' అని ఆత్మతకలిగించును. కనుక ఒక గతిలో నుండి యింకొక గతిలోనికిగాని, ఒక జతి నుండి యింకొక జతిలోనికి గాని మారునప్పుడు, ముక్తాయ ఆ మార్పును సూచించి మనలను మరల యింకొక జతిలోనికి తీసికొనిపోయి.

వదలును. 'తదిగిణతో' అని వాయించినప్పుడు నాదము పరిపూర్ణత చెందుచున్నది. 'తదిగిణ' అన్నప్పుడు నాదము సంపూర్ణముగోక ఇంకను యేదియో మిగిలియున్నట్లు గోచరించును. కనుక సృత్యమెప్పుడును ముక్తాయతో మొదలై తీర్మానముతో ముగియును.

ఈ జతిస్వరమునందు ప్రదర్శించు కొన్ని ప్రత్యేక అదవులు :-

1. **ఓంచితము :** మొన ప్రేళ్ళపై నిలబడి మదమలచే తట్టుచు నృత్యమాడుట.

2. **అంచితము :** మదమలపై నిలబడి మునిప్రేళ్ళనెత్తి సృత్యము చేయుట.

3. **పారిగము :** మదమలను, మునిప్రేళ్ళను ఒకదాని తరువాత యొకటి యెత్తి నృత్యమాడుట.

4. **మట్టితోప్పేదము :** అరికాళ్లు నేలకు తగులకుండ, ముడుచుకొని మదమలు, మునిప్రేళ్ళ భూమికి తగులుచు నృత్యమాడుట.

5. **పూచీపాదము :** ఒకపాదము నేలనానించి, రెండవ పాదము మదమ నెత్తి ఆకారి బొటనప్రేలిపై అనించి నృత్యమాడుట.

6. **పార్శ్వగము :** పాదముయొక్క వెలివ్రక్కలు నేల నానించి, రోవ్రక్కలు భూమికి తగులకుండ నిల్చి సృత్యమాడుట.

7. **శకటవదనము :** రెండు పాదముల బొటన ప్రేళ్ళను ఒకదానితో నొకటి పట్టి నటించుట.

8. **చక్రమండలము :** మునిప్రేళ్ళపై నిలబడి గజాలను గుండ్రముగ కదిలించుచు కాలు కదలించుట.

(ఇంకను యెన్నియో రకముల అదవులున్నను, సాధారణముగ కొన్నింటిని మాత్రమే భరితవాద్యవర్తకులు ప్రదర్శించుచున్నారు. వీనికి శబ్దములను - అదవులు, అభ్యాసపద్ధతి యను శీర్షికలో వ్రాసితిని.)

నృత్యములో హస్తవిన్యాసములు విసువిధములు

- (1) హస్తములు క్రిందనుండి పైకెత్తుట.
- (2) పై నుండి క్రిందికి దించుట.
- (3) కుడి వ్రక్కకు విసురుట.
- (4) ఎడమ వ్రక్కకు విసురుట.
- (5) వృత్తాకారముగ త్రిప్పుట.

హస్తములెప్పుడును పాదముల ననుసరింపవలెను. కుడికాలు కుడి చేతిని, ఎడమకాలు యెడమ చేతిని అనుసరించును.

నృత్యములో సువయోగమునట్లు పదమూడు హస్తములు

స్వస్తిక, దోల, అంజలి, కటకాపర్ణవ, శక్తిట, కీలక, కపిర, శిఖర, కూర్మ, హంసాస్య, అలపద్మ, సతాక, పాళ, - ఈ పదమూడు హస్తములు నృత్యములో పనియోగింపబడును.

నృత్యములో తాళల - అను గురించి వివరములు తాలము యొక్క కొంతయే 'తాళము' (Time Measure). ఒక తాళము యొక్క దురము గమనము (Specie) ను తెలుపునది లయ.

విలంబిత, మధ్య, దృఢ లయ లయ మూడు విధములు. మనము ఒక గీతమును పాడునప్పుడు చేతితో అతి నెమ్మదిగ తాళము వేయుచు పాడుటకు, అడుటకు సుతువుగ నుండునది విలంబిత లయ. విలంబితమును రెటింపు చేసిన మధ్యలయ, మధ్యలయను ద్వీగుణీకృతము చేసిన దృఢలయ అగును. దృఢలయ కంటె యొక్కవ తొందరగనున్నది 'జలదలయ' అనబడును.

అవృత్తము : ఒక తాళములో పాడుచున్నప్పుడు మొదటి అక్షరము నుండి మొదలుపెట్టి పాడుచు మరల మొదటి అక్షరమునకు వచ్చుట 'అవృత్తి' పున బడును.

ముక్తాయి, తీర్మానము గురించి వ్రాయబడినది.

జతి : మృదంగ శబ్దముల కూర్పు.

గతి : తాళములో చతులయొక్క పదకంను తెలుపునట్టిది.

ఉదా : ఆదితాళములో నృత్యమాడునప్పుడు, అందు-

(1) తక్కిల దిక్కిల తాంత ధీంత ఓంకిణింత.

(2) తలైయే తాహతి దిత్తయే హహతి.

ఇట్టి శబ్దముల కూర్పునకు నృత్యము నల్పుదుము. ఈ శబ్దములు ఏ సదకలో - అనగా ౩ అక్షరముల సదకయందో లేక 5 అక్షరముల సదకయందున్నదో, వివేచిగతి యందున్నదో, సమగతి యందున్నదో నిర్ణయించునదే గతి.

'దినతక - దినకిణి' - లేక 'రాం రాం - తతోం, కుంపరి కిటతక - తతోం' మొదలైన శబ్దములను జేర్చి యేదియో ఒక జాతిలో (3, 4, 5, 7, 9 అక్షరముల జాతిలో) కొన్ని ఆ వృత్తములు వాయించి 'తదిగిణతోం' తో ముగించుట గూడ 'గతి' యనబడును.

చతురశ్ర జాతి సదక గల తాళములో ఖండ జాతిని నడుపుట - త్రిశ్రములో మిశ్రము నడుపుట గూడ 'గతి' నడుపుట యనబడును.

ఈ క్రింది విధముగ మృదంగ శబ్దములను కూర్చి వాయించుట కూడ గతి సదపుట యనబడును.

తె తరికిట - తరికిట - తక తరికిట

దీరుగుడు తాకిట తరి - తతె తక తరికిట.

త్రాంత్రాంతరి - తత్రే తక తరికిట
తరితరి కుంతరి - త్రేత రక తరికిట
కుంత కుంతరి కిట - దగాంగ తక దదిగిణతోం॥

తత్కారము :-

త, యం తరితక జం తకతజం దదిగిణతోం

ఈ విధముగ కొన్ని శబ్దములను చేర్చి ఒక ఆ వృత్తములో తీర్మానముతో ముగించుట తత్కారము.

ఉదా :-

తత్కారము :-

తద్ధి తక తరి జం - జం దీ తకతరి జం

తక్ తరిజం - తదీంగిణతోం

జతి:- కుందరి, కుంద, కుకుందరి, తకుంద

కుకుంద, కుంద, తక, తకుందరి, కిటతక

తీర్మానము

దీం దత ద్దం, దిద్దుడు ద్దం.

తాంతక, దీంక, కిటందరి, కిటతక

తాంతతోం, కిటతోం, తతోం

దిద్దుడుతోం, కిటతోం, తోం తోం } మూడుసార్లు
దిద్దుడు దిద్దుడు తోం }

జతిస్వరములోని విశేష వివరములు :-

మోహనరాగము - ఆదితాళము

పల్లవి॥ రీ, సా, దాసా గారి ధా, పా, గా, రీ సా ఛారీ,

సా, దస దస రీ, గా, పా, దా॥

స్వరము.

రి రి గ గ స స గ గ ప ప గ గ రి రి గ

సరి రి గ గ ప ప ద దస దారీ॥

జతి :-

యం తారి తక్కుకు ద్రింకుకు

జంతద్ధి కుంతద్ధి ద్రింకుకు

ధణకు జం ది త్త తక జం

తకుంద దికుంద దీ తాత్త దీంత రోం

తారి తారి కిటతక ఏరుడు, తారి త కిట తక

తా తరికిట తరికిటతోం॥

స్వరము :-

సారిగ రిస రీ, సరిసదసా, దసదస దా గపపదదస

రిరిగ దా, ససరి పా, పపద రీ, రిరిగ సా

రిగపద సద

పై విధముగ పల్లవి, కొన్ని స్వరముల కూర్పు, మృదంగ శబ్దముల కూర్పులతో కలిసియుండునది జతిస్వరము - ప్రతి స్వరము, ప్రతి జతి, ముగించిన తరువాత మరల పల్లవి పాడ

బడును. ఇందు వివిధ కరణాలు, అంగహారములు, చారులు, రేఖలు, తాళలయల ననుసరించి ప్రదర్శింపబడును. ప్రతి జతి, స్వరము ఒక తీర్మానముతో ముగియుచుండును.

'శబ్ద' పల్లవిలో స్వరములు లేక కేవలము మృదంగ శబ్దములతో గూడిన జతులకు మాత్రము నృత్తమాదబడును. 'స్వర పల్లవి' యందు మృదంగ జతులందవు. కేవలము కల్పన స్వరములకు మాత్రము నృత్తమాదబడును.

శొల్లుకట్టు జతుల నృత్తము

మృదంగ శబ్దములతో గూడిన జతిని రాగములో పాడుచు నృత్తమాడుట. (దీనిని గూర్చి కూచిపూడి నృత్తకళలో వివరముగ వ్రాసెదని.)

దరువునకు జక్కి గల భేదము

జతులు తాళలయల ననుసరించి వ్రాయబడిన శబ్దముల హల్లు. దరువులు అట్లుగాక పాటకచ్చేరిలో సంగీత విద్వాంసులు పాడు స్వరముల పరె స్వేచ్ఛగా నృత్తము చేయుటకు అవకాశముండును. సర్దుకుట తనకు గల పాఠిత్యమును (అదవులందు, తాళలయలందు) పూర్తిగ ప్రదర్శించుటకు దరువులందు అవకాశమున్నట్లు జతులయందుండదు. కనుక దరువులలోని నృత్తము యెప్పటికప్పుడు సూతనముగా నుండును.

కై వార గీత ప్రబంధములు

1. కై వార ప్రబంధము

నాటరాగము - రూపక తాళము

పపసాసా - నిపసాసా - నననననిస -

దుద్దుయెయెం - తత్తయెయెం - యెంతయెంతత్త -

ననరిననరి - పననననిస - మపనిసా మమమమ

తత్తత్తత్తదిక్కి - తదిం దిం క్కు - ఇకకుయెం - జజజజ

మప - మపమమరిస - మపమమమరిస -

జజ - యెంతరి త్తకిట - యెంతరి తక్కిట -

నననననన - మరినననిస - రిసననరిస -

చాక్షిదాచాక్షిధ - దళంధళం - జజయెంతయెం -

సనిపస్సన - రీమామా - మరినననిస -

త్తయెంతరి - తంద్రాం - తాదిమికిట -

సపపపపప - పననననన - మాపా -

కుత్తుడుడుడుడు - తొడిదిదిదిది - ధాంధాం

మరిససరిగ - మరిసననివ - నననననని -
తుత్తురుత్తురు - యెం త్తరి త్తరిక్కి - తొద్దిల త్తద్దిద
* * *

పనిపాపా - పనినినన - నినిసనని
బుబుయెం - బుబుబుబుబుబుబు - బుబుబుబుబుబు -
* * *

నననననని - పనినననని - పమమమరివ
కిణిణిక్కిణ - గిణిణిక్కిణ - కిణి త్తరిత
* * *

నప్పమపమమ - మరినననని - పమమమరివ
ని త్తరితరద - శంకుయెంత్రి - యెంత్రియెంత్రి -
* * *

2 గీత ప్రబంధము.

శంకరాచార్యుని గానము - శాస్త్రము -
నినినని - సరినిని - సాధనధన -
త్తరిత్తరిత్తరి - త్తరిత్తరిత్తరి - తత్త్రిత్తరిత్తరి -
* * *

పనిసా - సనిసరిగా - గరిగా - రిసరి -
చొంగా - యెంత్రా - యెంయెం - చందాం -
* * *

నినిసా - సననననన - మనగమరిని -
దిండిం - బుబుబుబుబుబుబు - తుత్తుకుతుత్తుకు -
* * *

సనిదపమగ - గామాపన - పాపనీ -
త్తరిత్తరిత్తరి - తత్త్రిత్తరి - తొత్రిత్తరి -
* * *

సానినిధని - సరిగమరి - గరిసని - సునరిసని -
చాచెయ్య - అత్తయ్యత్త - సరినిహం - త్తరి తే ఎవి
* * *

పనినీనని - సధపమగమ - గమపదని - పద్దినిసా -
పోట్టియె - శరణ అగరి - జనరత్నాని - చక్కయె -
* * *

సరిగమరి - గరిమరిన - రినినిసా - సాధనధని -
పెనినెన - తెనినాంత - నాంతెనాం - తేనినెన్ని -
* * *

పమగరిని - సాననిధని -
పెనినెన - తేనినెనెని -
* * *

పాపదాని - పాధనీని - నీసరిగ - నమ్మగరిగ -
తేనితేని - తేనితేని - తెనినా - అత్తెనెనె -
* * *

సనిసరిగమ - పమగమన - ద్దనిసా - పపసాదన -
తేనినాంత - తెనినాంత - తెనినా - మునిసేవిక -
* * *

మనగరిని - సరినిదన - పామగరిన -
మనమార్దయ - అలలలంత - రంగురెవరే -
* * *

గీతకై వారి ప్రబంధములందు మృదంగ శబ్దములతో హాడిని వడినలు పాట రూపములో పాడబడును. ఆ పరుసరి కను గుణముగ స్వర్యమొనడుగు. ఇందు విశేషమేమనిగా పాడునప్పుడు యెట్లయిన రాగములో ఆరోహణ, అవరోహణ యుండునో, దాని ననుసరించి తాళ వాద్యములలో గూడ ధ్వనిలో ఆ భేదములు చూపబడును. ఆ విధముగనే స్వర్యమందు గూడ ఆ ధ్వనిని గజ్జల యొక్క ధ్వనితో ననుసరించి హెచ్చు తగ్గుల భేదములు ప్రదర్శింప బడును. కై వారమందు మృదంగ శబ్దములు మాత్రము రాగములో పాడబడును. గీత ప్రబంధమందు పాటగూడ యుండును.

జతిస్వరము, ప్రబంధము, కొల్లుకట్టు నృత్యములలోని భేదము

ఉదా:- 'తకిట, చికిట' అని గాని

'తక - తక' యని పరికించవలసినప్పుడు ఆ అక్షరములను విడివిడిగ పరికింతుము. ప్రబంధములందట్లుగాక, ఉదా:- పపసాసా - నిపసాన

దుద్దుయెంయెం - తత్తయెంయెం

ఈ ప్రబంధమును పాడునప్పుడు 'ప' - 'ప' యే స్వరమున కా స్వరము విడివిడిగ వలకక యెట్లు ఒక స్వరములో యింకొక స్వరమును ధ్వనిమూలకముగచేర్చునో, ఆ విధముగనే నర్తకుడు కూడ

'దుద్దు యెం యెం'

అని నృత్య మొనరును 'దు' కు పేరుగ పాదముకట్టి ఆ పాదము అంతతో ఆఖరుయగునట్లు గాక 'దు, దు' లు రెంటికీని మధ్య విరామము లేకుండ ఏకమైన ధ్వనిని కాలితో పరికించుచు నృత్య మొనరును. కనుక యందలె శబ్దముల నృత్యము కేవలము పాత్ర అక్షరములవలె వినిపించక పీఠా యుంకారము వలె వినిపించును. ఇట్లే 'కొల్లుకట్టు' నృత్యముగూడ యుండును.

నృత్యములో అందలి నృత్యమును కూర్చు విధాన మృదంగముపై కొన్ని ఒతులను పరికించునప్పుడు ఆధ్వని గారిలో వినిపించు విధమును బట్టి - అనగా ఆ ధ్వని పరియోకార

ముగ విస్తరించిన (Spreading) వలయాకార అంగవిన్యాసము. కోణాకారముగ విస్తరించినట్లున్నయెడల కోణాకార విన్యాసము, యెట్టి వంపులు లేక ఒక తిన్నని గీతవలె యుండిన ఆ విధముగను, అంగ విన్యాసము కూర్చబడును.

ఉదా :-

“తకిట దికిట తకిట దికిట”

ఆ ధ్వని

MA

ఈ విధముగ యెక్కుచు దిగుచు ఉన్నట్లుండును. కనుక యెట్టి నడకలన్నింటికి కోణాకార అంగవిన్యాసముండును.

“తరికిటతక దిరికిటతక”

G G

ఈ ధ్వని చక్రాకారముగ విస్తరించినట్లున్నను ఆరంభించు చోట కలియక ముందుకు సాగుచుండును.

“దిరుదు దిరుదు”

O O

ఇది వలయములుగ చుట్టుకొనును.

త ధీం గిణతోం

1 2 3

1 2 3

పై వి - మార్గంగీకుడు మృదంగముపై శబ్దములను పలికించి నప్పుడు - ఆ ధ్వని గాలిలో యేవిధముగ ప్రస్తారము చేయుచు మన చెవిని చేరునో తెలుపుటకుగాను కొన్ని శబ్దముల యొక్క ఆకారములు చూపింపి. ఈ విధముగ ధ్వని ననుసరించి దాని యొక్క సంచార విధానము తెలిపికొని దానిని సృతములో అంగ విన్యాసమందు ప్రదర్శింపవలెను.

సృత్యము

శబ్దము

జతిస్వర సృత్యము తరువాత శబ్ద సృత్యమాదబడును ఈ శబ్దమందు -

కాంధోజ - త్రిపుట

తాకుజంతరి. తకుంద. కుకుందరి.

కుకుంద. తకుందరి. తకుంద. క్రితక జంతరి.

తకిట. కిటతక. తగిణ. జంతరి.

తక్కిణాంకిణ. తోంగిణ. తక.

తక్కిణాంకిణ. తోంగిణ.

ముక్తాంశు -

కిటతక జంతరి. కిటతక జంతరి తా||

సుసి జాజులు. జలకమాదే. సమయమున.

నీ వచటకు జని. నరిగె చీరలు. మెల్ల చేకొని.

పరుగులెట్టుట. న్యాయమా? పరుగులెట్టుట

న్యాయమా? తరుపు లెక్కుట ధర్మమా?

ఓరొరి నీ వగలేలరా? ఔరారా నీ వగలేలరా?

తోధిమ్మి గిణతక. తతాతె య్యతక.

తకుందరి. దికుందరి. తతాతె య్యతక||

పై విధముగ ప్రతి విచారింపని మృదంగ శబ్దములలో కూడిన జతులున్న పాటలును,

సురటి - ఆదితాళము

ప|| చేరీ విసవె శౌరి చరితము - గోరీ మకుమారీ

గిరి వర కుమారీ||

అ|| వారిజాజుడంతటను శ్రీమీరి వేడ్కతో నయోధ్యకు

గోరీ పోవుదారిలో నృపవేరి యైన పరశురాముడు

కారు మొగుల కరణి చాపదరుడై

కాలమ్మత్యువో యనగ బంకిరధు

గేరి హరి యెదుట నిలిచి పలికెను

వీరాది వీరుడని యెఱుంగక||

ఇటు అంగికాభినయమునకనుకూలముగ నుండునట్టి శివ, దేవి, రాము, కృష్ణ మొదలైన దేవతల వర్ణన గీతములు శబ్ద మందు పాడబడును. వానికి తగిన హస్తాభినయము ప్రదర్శింప బడును.

శబ్దసృత్యమందు సాత్వికాభినయము కన్న అంగికాభి నయమే యెక్కువగా నుండును. అంగికమునందు మనము పాడు పాటలోని అర్థము హస్తమలతో (ముద్రలతో, భంగిమలతో) ప్రదర్శింపబడును.

‘గోపాల’ అని అభినయించుచున్నామను కొందము. అట్టి తరి ‘గోపాలా’ అను పదము నెన్నియో విధములైన అర్థములు వచ్చునట్లుభినయించబడును.

గోపాల - గోవులను కాచువాడా

వెన్నదొంగా

కాళీయమరనము చేసినవాడా

గోవికా వస్త్రావహరి

గోవర్ధన గిరిధారి

పూతన సంహరి

బృందావన పాఠశాల
గోపిరామ నాటకాల
మల్లయ్య దొంగిల
కందుకూరి నాటకాల
మూలం
పాఠశాల
శ్రీకామ
రాధామణి
నందకుమార్

మల్లయ్య, కూర్మ, వరాహ, సునంద, వామన, పరశురామ, రామ, కృష్ణ, బుద్ధ, కల్కావతారములు భక్తసంకల్పదార్శమై తిలక వాదా.

పై అర్చనలు పచ్చనట్లు హస్తములు వర్ణింపబడును. వానికి తగిన భంగిమలు, చారి, కరణాలు ప్రదర్శింపబడును.

అటుపై కృష్ణునియొక్క బాలక్రిడలన్నియు వర్ణింపబడును. ఈ విధముగ కీర్తనలలోని ప్రతిమాటయొక్క అర్థమును అంగీకరించునట్లు ప్రదర్శించుట శబ్దములో చూడబడును. మధ్య మధ్య ఆ భావమున కనుగుణ్యముగ సృష్టము గూడ ప్రదర్శింప బడును.

శబ్దసృష్ట్యములోని అభినయమునకు, పదములు, వర్ణముల లోని అభినయమునకు భేదము తెలియక కొన్ని వేళలందు మనము రెంటిని ఒకటిగా వాదించి ప్రవేశపెడదము. ఆ రెండింటిలోని భేద ములు కొన్ని చోట్ల అతి సూక్ష్మముగ నుండును. ఈ భేదములను వివరించునది విదాహరణముగ ఈ క్రింది శ్లోకమును పరిశీలించుము.

శ్లో॥ కిన్నారి తిలకిం చలాట పంకే
పక్షిసలే చామిథం
నాసాగ్రే నవమూర్తికం కుచితే వేణుం
కరే కంకణం
సర్వాంగే హరివందనంప కలయన్
కంఠేచ ముర్రావళి
గోః స్త్రీ పరివేష్టితో విదయతే
గోపాల చూడామణి.

(1) "కిన్నారి తిలకిం"

అన్నట్లుగా న రక్తకుడు ముందు 'కటకముఖ' హస్తములతో కిన్నారి కలిపినట్లు అభినయించి, 'మయూర' హస్తముతో నొసట తిలకము ధరించినట్లు చూపును. శాస్త్రరీత్యా అభినయము సరి పోవును. శబ్దసృష్ట్యమందు యంతవరకే చూపబడును.

కాని అభినయముందు

(2) న రక్తకుడు ఒక భక్తునిగామారి, ఆ భక్తుడు కృష్ణుని జూచినప్పుడు తనయందు గలుగు ఆనందము ఉల్లాసనేత్రములతో వెలిబుచ్చును. శ్రీ కృష్ణ భగవానుడు కిన్నారి తిలకమును నొసట

ధరించినట్లుగా 'కటకముఖ, మయూర' ముల సహాయముతో భక్తి భావము లాటుకునట్లు అభినయించును.

1 వ అభినయమందు అంగకమునకే యెక్కువ ప్రాముఖ్య టువ్వబడుచున్నది. కాన శబ్దసృష్ట్యమగుచున్నది.

2 వ దానియందు అంగక సౌత్వికములుండుటవే నది అభినయమగుచున్నది.

శబ్దములో 'చక్రిణి దరువులు', 'సలాము దరువులు' గూడ సృష్ట్యపూర్వకము. (వీనిని గూర్చి 'కొస్తుడ సృష్ట్యము'లో వ్రాయుదును.)

శబ్దములో సృష్ట్యపూర్వకమే 'మందూక' శబ్దమును గూర్చి వ్రాయుచున్నాను.

"పొన్నమల్లెలు, పొగడపూవులు, సన్నజాజుల సంపత్తి - పూల వాసన చాల గలిగిన" అను కూచిపూడివారి పాటతో గూడిన శబ్దముకంటే ఆనందగజవతిపై వ్రాయబడిన 'మందూక' శబ్దము చాల చక్కని రచన.

ఈ రచనను పాడునప్పుడు గాని, మృదంగములో పలికించి నప్పుడు గాని కప్పుల బెక బెక నాదములు, వడిగా వీచు గాలి ధ్వని, భయంకర మేఘ గర్జనలతో గూడిన పర్వపాతముల యొక్క వప్పుడు మనకు వినిపించును.

ఈ శబ్దము నాలుగు భాగములుగ నున్నది.

1 వ భాగము - బతితో ప్రారంభమై రాజునకు చేయబడిన అంకితముతో ముగియును.

2 వ భాగములో పరము రాజును చూస్తున్నది అనిపి చుండో విప్పలు చేయు బెక బెక భ్వనులు.

3 వ భాగములో యుంయూ మారుతము.

4 వ భాగములో నుండు విభాగములుగా నుండి ప్రారంభములో మృదువైన భ్వనులు:

అరువోల వర్షము, గాలి, విప్పల చెవి బెక భ్వనులు, ఉండును.

అటుపై ని ర్వాణముతో ముగియును.

ఈ రచన యొక్క సృష్ట్యము అతి ఉన్నమైనది కనుకనే సాధారణముగ నెవ్వరును ప్రదర్శింపట. ఇందులోని అడవులు, వంగిమలు, అంగవిన్యాసములు చూచినప్పుడు కప్పుల యొక్క సృష్ట్యము, సుదులు తిరిగి గాలి యొక్క వేగము, వెండి తగెలవలె ఆకాశము నుండి భూమికి జారు వర్షధారల అభినయము, అన్నియు మనకు కనులకు కట్టినట్లుండును.

ఈ రచనలోని కొన్ని జతులను మాత్రము యిచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

1 వ భాగము.

శాంత . తక తదిమిత కిదిమి .

ధీంత . తక ధీంత . తక

తదిమిత కిటదిమి ।
తకిత । కిటకు । ధిమి ।
తదీంగిణత । తదీంగిణత । తదిగిణ
రాజా । రవికులతేజా । విద్యుల భోజా ।
మహారాజ । ఆంధ్ర భోజా ।
మండూక ధరతనాట్య విశారద ।
రాజాధిరాజ । పూసపాటి
ఆనందరాజ గజపతి । మహారాజ । జయ జయ॥

మండూక శ్లోము

టక్కు । ధిక్కు । ధక్కింకును । ధటిటికు ।
చక్కింకు । చటిటికు । ధింకుకు । ధటిటికు
ధెకుకు । ధెకుకు । ఛెకు । ధెక్కుకు । ధడి డికు

టకుఛెకు । టకుఛెకు । టకుఛికు । టకుఛెకు
చెకుఛెకు । ఛెకుఛెకు । ఛెకుఛెకు । ఛెకుఛెకు ।
టకుఛికు । ధింకుకు । ధెకుకు । టకుకు ।
ధడింకు । ధటిటికు
చక్కింకు । చటిటికు ధిం ।

ఝంఝా మారుతిము

రిండు । రిండు । రిరి । రింఖణ । రింఖణ
రిరిండు । రింఖణ । రింఖణ । ఖణఖణ

రిరిరి రిండురి । రిరింజ । రింజరి
రిరిరి । రిరిరి । రిరిరి । రిరిరి

యేకు । యేకురే । జగణ । జజ్జగిణ
జగగణ । జగనగ । జగజ జజ్జగిణ
గణగణ గణగణ । గణ జక్కిణ కిణ
కిణకిణకిణ గణగణ గణగణ

వర్షము హోరు

రేహారేహారే । రేహారే । రేహారే

హారే హారే హారే హారే
రేహారే రేహారే రేహారే రేహారే
హారే రేహారే హారే రేహారే

కప్పలనాదము

తగనగ నగనగ - దెగదెగదెగదెగ
జగజగజగజగ - ధికుడికుడింకుకు

తగం - నగం - దెగం - జగం

నర్స మూ

గణగణగణగణ - ధళంగ్ ధళధళధళ
ధళధళధళధళ - ధిరుడు ధిరుడు
ధళధళధళ -

తీర్థా సము

చిక్కిట కిటతిక - చిక్కిట కిటరక
చాంగిట కిటతిక - చాంగిట కిటతక
ధళతి ధళత ధళ - ధళధళధళధళ
ధళం ధళంగ్ ధళత దడింగిణ తోం.
ఈరచన చాల పెద్దది యగుటచే పూర్తిగ వ్రాయక దాని
సాగసును తెలుపుటకుగాను అక్కడ కొన్ని జతులను యెత్తి
వ్రాసెతిని. మరియు దీనికి స్వరము (పాడువిధము) గూడ వ్రాయ
లేదు.

లావణి

అంత్యప్రాసగలిగి లయప్రాధాన్యత గల ముచ్చటైన ఓచన
లావణి. ఇట్టి రచనలు మహారాష్ట్ర భాషలో విరివిగా నున్నవి. ఈ
రచనలు ముఖ్యముగ సృత్యమున కుపయోగించునట్టివి.

అమాపైనది రా చిన్నది
దాని తలంపు నీపె నున్నది
అది నమామి నీకే నన్నది
మంచి నాణ్యమైన మేల్వన్నెది ॥ రా బల్ ॥

నమూదె స తానమూ
గలయ్ గానమూ
స్వాధిమాన మూదిరా
తమూలంబు చి తము
మిసిమి అమృతము
మదన ప్రాంతముదిరా ॥ బల్ ॥

నదాహంస - గున్నదాయు పిడికిట
నదాడుగా వన్నెదాగుగా
బదాయించు - గబ్బిదాలు షమల
విదారు తుమ్మెద - విదారు ॥ బల్ ॥

ఇంటి పరాకేరి నిలువరా
మనసు సాపరాధి యెడ
దాపరాదురా
చరాచ శ్రీ దెసం పట్టామేశ్వర
విసుల దేవరాజ పూజిత ॥బర్॥

* * * *

శబ్దస్మృత్యము మొక్క విశిష్టతను తెలుపుటకుగాను పసంత
పరస గురించిన గీతమును వ్రాసి ముగించెద.

గీతము

"చెల శాంతి నుజు నిరంతరిం
చనలని సమయం"

నసంతా నాము -

స్మృతిమిగి నిశ్చలముగి మిన్న ప్రకృతిలో చెల్లెనెము
గిలుగును.

వసంతశోభ -

(1) యోగమునున్న చెట్లు చిగుర్చును.

(2) పుష్పములు, లలిలు, పువ్వులు, మొగ్గలతోనిండి
కనులపండువుగా నుండును.

(3) చెట్లు మొగలు దాల్చుట, మొగలరేకలలో ఒక్క
టొక్కచే వీడి పుష్పములు వికసించుట (ఇందు నేత్రముల,
హస్తముల అభినయము గమనింపదగ్గది)

(4) మలయమారుతము లేతరెమ్మల, ఆకుల, పువ్వుల
కదలిక

(5) పుష్ప పరిమళములు ప్రకృతిలో ప్రసరించుట

(6) పుష్పముకరందము గ్రోలుటకు భ్రమరములు వచ్చుట.
భ్రమరి నవకలు - స్వర్ణము.

భ్రమర హస్తము - మార్పులు ప్రదర్శింపబడును.

భ్రమరములు తేనెనుగ్రోలుట

(7) గురులు కొమ్మల మధ్యదాగిన కోయిల కోకోరవములు,

(8) మామిడిచెట్టువద్ద రమణులమన్మథపూట -
కారంగీ స్మృత్యము.

(9) మన్మథ ప్రవేశము.

(10) పంచబాణ ప్రయోగము (సంధించు విధానము)

(11) బాణములు పడునప్పుడు నాయక అవస్థలు

పై సవ్రాసిన అంశములన్నింటిని అభినయించుటకు ప్రతి
ఆర్థమునకు కొన్నిముద్రలు, చారులు, భంగిమలు, కరణాలు,
అంగహారములున్నవి. శబ్ద స్మృత్యమునందు ఆ భంగిమలు,
గతులు అన్నియు ప్రదర్శింపబడును.

ఉదా :-

మన్మథ ఆగమనము

మన్మథ హస్తము పట్టి - అతిని ఆగమనము తెలుపుటకు
ఒక ప్రత్యేక గతిలో స్మృత్యమోడవలెను. ప్రతి బాణమును సంధిం

చునప్పుడు ముద్రలే గాక శరీరగతి. భంగిమలు కూడ మారును.
ఇట్టి నిబంధనలు శబ్ద స్మృత్యమందు మాత్రమే పాటించబడును.

ఇదియే మన్మథాగమనము. అభినయము (పదాభినయము)
ప్రదర్శించునప్పుడు స్మృత్యమోడరాదు. మరియు చారి, కరణ
నిబంధనలు పాటించక స్వభావికమైన సాత్వికమునకు ప్రాముఖ్య
మివ్వవలెను.

—0—

(స్వర్ణము) పదివర్ణము

శబ్దము లరువాత చేయబడు ముఖ్యమైన స్మృత్యవిశేషము
పదివర్ణము.

ఇది అభినయ, స్మృత్య, స్మృత్యములతో గూడిన సంగీత
రీతిన. పల్లవి, అనులలివి, ముక్తాయి, స్వరము, చలనములు గలిగి
పల్లవి, అనుపల్లవికి అభినయము, ముక్తాయిలోని చరణములోని
స్వరములకు స్మృతిము, సాహిత్యమునకు స్మృత్యము యుండును.

ఉదా :-

శంకరాభరణము - రూపక తాళము

ప॥ వనజాక్షిరో : వాని సనకు రమ్మనే ॥

అ॥ ఘనుడైన అమర సింహేంద్రుని

పర తనయుడొ శ్రీ ప్రతాప సింహేంద్రుని ॥

ముక్తాయి

రీరీరీ : రిగమపసా ॥ పామగరిన : సరిగమః

వేవేవే : గమెయిటురా : రాదయనుచు : ॥ ३ గొని

రిగమపధ : గమాపధని : మపాధనిన :

విరానగని : కరానపిం : దినాగరిమ :

నిగ రి : నిగ్రన : నీస్సని : పాధని :

ఏరిర : సామిగ : యంతనే : వేదితె :

సాధపామా : పామాగారి : గారిసాని ॥

జాలమిక : చేయతగు : నాయపుడు ॥ } వన జాక్షిరో

చ॥ రావే మనవి దెలిపి నా వాడెలుల బలికె ॥

(2) ఈ మారుని వెతనే నయన తరమ విను ॥

(3) దురుసుగ అరవిరి శరములు నిరతము గురియగ నా
తరమ ॥

(4) ఈ మలయమారుతముడు యిదియ వేశనుచు
చిలుకలు కలకం మనుచును కూయగ విని తాళవళమ ॥

ఇందు పల్లవికి అనులలివికి సాత్విక ప్రధానమైన అభిన
యము ప్రదర్శింప బిడును. ముక్తాయి స్వరము
"వేవేవే : గమెయిటు—"
సాహిత్యమునకు స్మృత్యము

బుగినిన చురచులలోని స్వరములకు స్పృతము, సాహిత్యమునకు స్పృత్యము చేయబడును. ఈ పదపర్ణములు విలంబిత రయిలో నుండును.

పదపర్ణమునగా -

ఒక గీతిములో వర్ణింపబడిన నాయక భావమును స్పష్టపరచుటకు మరికొన్ని వివరములను సంచారులతో వర్ణించుట.

ఉదా :- 'వనజాక్షి' వాని సరసకు రమ్మనే

ఎందులకు ?

"ఈ మాటని వెత నే నయివ తరమ"

మరియు దురుసుగ అరవిరి శరములు వేయగ నే తాళలేను అందుచేతను

"మరియ మారుతము హాయిగ వీచుచున్నది.

చిలుకలు కలకలమని కూయుచున్నవి."

ఇట్టి సమయమున నేను ఈ యెడబాటును సహింపలేను - కనుక ఓ చెరీ : వాని రమ్మనే -

'ఏలనె : యిటుల : చలము : నాపె : వెలుప : మననె :

ఏమి : నేరము : నే జేసినా : సమచు :

ఇంత : పంతము : సాధించి నటాయె :

అతడే నాపె దయతలచినదో -

"ఇంక : నాపె : దయ : వచ్చి : నన్నే : లితే

పచ్చ : విల్లు : దెల్లు : వచ్చునె : చెలియ :

కనుక

"ఓ చెరీ : నా నాధుని రమ్మనచే

ఈ విధముగ ఆ నాయిక యొక్క అపస్థలన్నియు వివిధ సంచారులతో వర్ణింపబడి స్పృత, స్పృత్య, అభినయములతో గూడిన సంగీత రచన పదపర్ణ మనబడును.

* * *

తా న వ ర్ణ ము

ఒక భావమును ముందు గానముచేసి, దానినే స్వరములతో వివరించుట తానవర్ణము. ఈ రచనలు పాటకచ్చేరీలలో సాధారణముగ పాడుదురు. ఈ రచనకు పలవి, అనుపలవి, చరణములందు మాత్రము సాహిత్యముండును. తరువాత స్వరములుండును.

ఉదా:- ప|| పనజాక్షిలో ఈ విరహమోర్వనె

వాసుదేవుని తోడి తేవే||

అ|| వివే నాగపురమున వెలయు సొందర్యరాజుని||

చ|| నిలుపరాని మోహమామె||

"పనజాక్షిలో" అని ప్రారంభములో ఆ విరహోత్కంఠిత నాయిక యొక్క విరహవేదన, ఆత్రత, ప్రియుడు ఇంకను రాలే

దను విడుగు, రాదేమోనన్న శంక, విచారము, ముఖము, నిస్సహాయత, నిరాశ ఇట్టి భావములన్నియు అభినయించి చురచాల ఆ భావములను రంజింపజేయు పీఠముగ - చరణ మభినయించి తరువాత పాదబడే స్వరములకు స్పృత్యమాడవలెను.

అనగా -

చ|| నిలుపరాని మోహమామె||

(1) పా మా గా ఓ - ఛా మా గా రీ - నీ సా టి - గా మా పా ఛా||

(2) పా ధపా మగమ - పామగారి సని -

సారి నీ సదని - సారి గా మ దని||

ముందు

'నిలుపరాని మోహమామె'

ఈ మాటలలోని భావము నిభివయించి - ఈ భావమును పోషించు విధమున - (1), (2) స్వరములకు స్పృత్యమాడవలెను. ఇందు వివిధ భావములు ప్రదర్శించుటకు అభినయమునకు జీవమైత పాట వుండదు. కనుక స్వరములనే (ధ్వని లేక నాదము) ఆధారము జేసికొని స్పృత్యము చేయవలెను. అందువలన తానవర్ణము విజయవంతముగ స్పృత్యమాడవలెనన్న కేవలము స్వరజ్ఞానము, రాగ తాళలయ జ్ఞానమేగాక ఆ స్వరముల యొక్క ప్రభావము (efficacy) - ఆ స్వరముల నొకటొకటిని పాడునపుడెటువంటి భావోత్పత్తి కలుగునో, వివిధ విధములుగ జేర్చి పాడిన నెట్టి భావముత్పన్నమగుచున్నదో, ఈ విజ్ఞానము సంపూర్ణముగ గలిగి యుండవలెను.

ఉదా :-

సరిగిటువదని -

ఈ స్పష్ట స్వరములు ఒక్కొక్కటి ఒకటిన్న చెటువంటి భావము వుట్టునో వివిధ విధములుగ చేర్చి పాడిన నెట్టి భావముత్పన్నమగునో ఒక ప్రత్యేక భావము ప్రేక్షకులలో కలుగవలెనన్న స్వరములను ఏ విధముగ పాడవలయునో మొదలగు ధ్వనిని గూర్చిన సమగ్రమైన జ్ఞానము గలవాడే, ఆ స్వరములలోని భావమును స్పృత్యమును ప్రదర్శింపగలడు.

స్వ ర జ తి

ఇది పదముకన్న కడు సులభమైన సంగీత రచన. ఇందు పుత్తి స్పృత్యములు పదపర్ణము వందు వలె యుండును.

కల్యాణిరాగ స్వరరసార పర్ణము

నీ సాటి రాజ శిఖామణిని నిఖిల ధ : రాసలి గానరా

పూసపాటి సీతారామ రాజేంద్ర : తోగదేవేంద్ర

నదులు సాంద్ర :

నిసగా : రిదణం : తక పదముప దీనుతకట : పదనిప :

ద్రిమి : దనిద యెలుత : గమపద : తకధజాంత్రదా : దనిసరి :

తదిమితః కిలతః కిల దిగ్భవః తాం నీ॥
సారిగముః పాపం గమపదః సంగమః భవః సంగమః
మగమః గమగమః మగమః పాపం
మగమః పాపం మగమః పాపం మగమః పాపం
గమగమః పాపం మగమః పాపం
రిగగి గమపా మగిగి గగమగిగి సంగిగి సంగిగి
నిఖిలం పాపం గమపా పాపం సంగపాపం
సారిగముః ధరాస్తరి॥
గమపా పాపం గగపాపం గగపాపం నిపపాపం
గమపా పాపం గగపా పాపం గగపాపం
దకపా సంగి రిగి గగి సంగిగిగి పాపం
సాపా మగి గమపా పాపం సంగిగిగి
పాపం గమపా పాపం గగపా పాపం
గమపాపం గగి పాపం దకపాపం రాజేంద్రాభి॥
గరిగ సంగి దనిపాపం గగపా పాపం
గగిగ సంగి దనిపాపం గగపా పాపం
గగిగ సంగి దనిపాపం గగపా పాపం
సారిగముపాపం సంగి పాపం నిపపాపం గమపాపం
గమపాపం పాపం పాపం పాపం పాపం పాపం

పెద్దవర్ణము లేక చాళవర్ణములు

పద వర్ణముల కంటె విలంబితలయలో నుండి, పద వర్ణముల
కన్న యెక్కువ చరణములు గలిగి తాళ, లయల యందు విగి
యుండి, పద వర్ణముల అధినయ స్వరస్థి స్వరస్థిలందు తిరి పాపం
త్యము జూపుట కనుకూలముగ నుండునట్టి సంగిల రచనలు. ఈ
పెద్దవర్ణము సమస్తమైన పద వర్ణము మూడు నాలుగు గంటలు
స్వరస్థిమూడవచ్చును. ఇందనేక గతులలో రచించబడిన వర్ణము
లుండును. ఈ వర్ణములోని పల్లవిని త్రికాలములలో నాడెడి వాడే
పండితుడు.

ప్రత్యాతి వహించిన 'మోహన' రాగములోని పెద్దవర్ణమును
గురించి యిక్కడ కొంత వ్రాసెదను.

మోహన - ఆదితాళము

స॥ సరిగా దానిపె నెనరుంచి నీ సరసకు రమ్మనరా॥
అ॥ సారసాగ్రేసో న్నదుణ సాంద్ర భూమి
శ్రీ వెంకట పెరుమాళ్ రాజేంద్ర

ముక్కా -

గగరిగ సరిగ సరిగరిగ రీస ధనపాస దానపదధగగ
విరితోణి నెనయ మికచెలిమి మీర విటరాయ లేరదనువానగ

రీసరగరిగ దగరిస సపద సారిగతి రిగపరిగస

లేర రచించి కవుగిరీర చిలుకతేజస్వ రార సరదచిగ

రిగి గగరిగ గగరిగ గగరిగ గగరిగ గగరిగ
చెరుకు చెరుకు చెరుకు చెరుకు చెరుకు చెరుకు చెరుకు చెరుకు

రిగిగరిగ గగరిగ గగరిగ గగరిగ గగరిగ
చిరంబుచే వెరచి నిను శరణున విచారంస

సరిగరిగ రి సపదగరి గగరిగరిగ సరిస
పపురయెం త విరిచినను పలుకవదే మిసామి
సరిసపద దసపదపా దసపదధరి ధగరిగరిగ
నెరలనమా దొరలనమా అలుకవలదు చలముతగదు

రీసపద పదగరిగ సాధసా సపా దగగపా పగరిగపా
నీయల సదినిరప రాధిరా ధరా పురిందరా సరసకురా

గరిగపా ధనపదగగి గగరిగపదగగి
రసకరా యికచెలుపుడ మునుపటిపదెనె సరిగా

వర్ణము, నాల్గు

గగరిగ సరిగ సరిగరిగరిగ ధనపాస దదాస
చిరయెం దణల జెరుతుడుదాం రితియెం తకుంబ

పదగరిగరిగ రిగరిగ దగరిగరిగ సపదసా
రికరిణతరుంబ దణరుణి కిణత్తయెం తకకిణా

రిగరిగ సరిగ సరిగ
తకదణల తయెంబ తదిమిల

పూర్వము వెంకటగిరి సంస్థానములో ఈ పెద్ద వర్ణమునకు
చర్మకట్టు వాద్యము తోడ స్వరస్థిము నలుపబడెడిది.

చిర్మకట్టు వాయిద్యమనగా -

దేవుని హిరేగింపు సమయములో - సుమారు పందెండు
గురు దోళ్లు, పందెండుగురు సన్నాయి, రోడున కిరుప్రక్కల
ఒకరి కెదురుగా నొకరు బారులు తీర్చి విరిబడెదరు. వారికి మధ్య
యేబది, అరువది మంది దేవదాసీలుండురు. వారికి వెనుక నట్టువులు
తాళము వేయుచు విరిబడుదురు. సన్నాయి పాటకులతి విలంబిత
లయలో,

'సరిగా దానిపె నెనరుంచి - నీ సరసకు రమ్మనరా' అను
పల్లవిని ప్రారంభింతురు. దోలు వాద్యకులు ఆ లయలోనే మొదలు

పెట్టి పల్లవి ముగియులోగా మూడు కాలములు శబ్దములు పలికించి జాగాకు వత్తురు. మధ్య నిలబడిన దేవదాసీలు ముందా భావము నభినయించి తరువాత దోళ్ళలో పలుకుచున్న కాలపై కాలములలో నృత్యమాడి మరల పల్లవికి వచ్చి అభినయము చేయుదురు. పండ్రెండు దోళ్ళు, సన్నాయిలు, సర్తకులు అందరు కలిసి ఒకే సారి త్రికాలములను ప్రదర్శించి ఒక్కరు గూడ లయ తప్పక జాగాకు వచ్చుట యెంత కష్టమైన పనియో మనకందరకు తెలిసిన విషయమే. ఈ విధముగ వాయించగలవారు నేటికినీ వెంకటగిరిలో నున్నారు.

—0—

అభినయము - సాత్వికప్రధానము

శృంగార రసప్రధానమై, నాయకా పర్వనలతో కూడియుండి, సాత్విక సంచారి భావముల నభినయించుట కినువెనటి విలంబిత లయలో నుండు సంగీత రచనా విశేషములు పదములు.

క్షేత్రయ్య, అస్తమయ్య, సభాపతి, మాత్రు భూతేశులు, వీరప్రయ్య, సారంగపాటి మొదలైన వారి పదములు,

పరిమళ రంగ, మన్నాట రంగ, యువ రంగ, కస్తూరి రంగ, వెంకటేశ, శివరామపురి, బుట్టి గోపాల ముద్రగల పదములు,

జయదేవుని అష్టపదులు, కృష్ణరామ్యుల శ్లోకములు, బుష్ప వాణ విలాసములోని శ్లోకములు, త్యాగయ్య, పుండరదాసుల కీర్తనలు; జాపశీలు మొదలైన సంగీత రచనలలోని భావము సాత్విక ప్రధానమైన అభినయము ద్వారా ప్రదర్శించబడును.

* * *

పదములు - వాని నభినయించు విధానము

పదాభినయమందు మనము ముఖ్యముగా గమనింపవలసిన విషయములు -

అభినయ వివరములు - లోక భర్మి, నాట్యభ్యు.

చతుర్విధాభినయము -

ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్వికము.

శావరిసి హంగులు - రంగనలము, రంగాలంకారము, పంతపాట.

* * *

(1) ఆంగికాభినయము

పదాభినయమందు సాత్వికము ప్రాధాన్యము పొందును. ఆంగికమునందు ముఖ్యమైన హస్తాభినయము (ముద్రలు) యెక్కువగా నుండవు. భంగిమలు ప్రదర్శించు సమయములందు గూడ అవి కదలుచున్న శిల్పముల వలె నుండును. కాని నృత్యము నందు వలె యెక్కువగ కోణములను గలిగియుండవు. అశ్రువులు, స్తంభము, స్వరభేదము, స్వేదము, కంపము, వైచర్యము, ప్రళయము, రోమాంభము - ఈ యెనిమిది సాత్విక భావములు ముప్పదిమూడు (33) సందారులయొక్క ప్రదర్శనతో శృంగార రసప్రధానమైన పదాభినయము నిండియుండును.

శబ్దస్మృత్యమందు ఆంగికముతో ఆగీతములోని భావములు ప్రకటింపవచ్చును. పదములందఱుగాక ఆంగికము, సాత్వికము కలిసినగాని అభినయము సంపూర్ణత్వము నొందదు.

* * *

(2) వాచికము

పదములను భావపూరితముగ అభినయించుటకు వాచికము చాల ముఖ్యము. పాటకుడు పదము పాడునప్పుడు రాగతాళములకే

ప్రాధాన్యమివ్వక, ఆ పదములోని భావమునకు తగినట్లు కంఠమును హెచ్చు తగ్గులుగ నవలించుచు, ధ్వనిలో మాధుర్యమును కనబరచుచు, పదములోని భావ ప్రేక్షకులకు అర్థమగునట్లు పాడవలెను. (Emotional type of Music).

ఉదా :- “రమ్మ విల్లుని గన్న చక్కని మువ్వగోపాలని
రమ్మనవే నముఖాన రాయబారము లేలే”

వితర్కం దైన్యం

“రాయబారము లేలే

అన్నిప్పుడు వితర్కం, దైన్యం. - ఈ రెండు సంచారులను పాటించి ఓ సంగ్రహములో చూపవలెను గదా - కనుక ‘రాయబారము లేలే’ అన్నిప్పుడు ఆ రాగ స్వరూపము మారకుండ ప్రభుత్వములో గొంతును గొండెము తి పాటి మరల దీనిర్ప మొలుకునట్లు గొంటును తగించి పాటించుచో సర్వకీ చేయు ఉధినియములొని రసము వాచకము ద్వారా పోషించబడి, ప్రేక్షకుల కభినయ మతి మిలభిముగ నర్పమై, వారా రసము ననుభవించగలుగుదురు. అభినియమెంత ముఖ్యమో, దాని ననుసరించి పాడు పాటకుని గానము కూడ అంత ముఖ్యమే. పాటించు రాగ తాళ లయాలనే గాక సాహిత్యములోని మాధుర్యము నర్పము జేసికొని, అనుభవించి అభినయములోని సంచారులను వాగుగ నెరిగినవాడే అనుసరించి పాడవలెను. (ఇది నటువలె) మార్గంగితుడు లయ ప్రధానముగ మాత్రముగాక ధ్వని ప్రధానముగ మృదంగము పలికింపవలెను.

(3) ఆహార్యము

పదాభినయమందు నేటి ఓరల నాట్యచారులు నాయకకు తగిన ఆహార్యమును ధరింపజేయుటలేదు. ఏదియో ఒక చీరను గట్టి ఆ పదములోని నాయక కినుపుగ యున్నదని ఊహించుకొన మనుచున్నారు. అందుచేత ఆ పదములలోని నాయకల స్వరూపము యిట్టిదని స్పష్టముగ మన మూహింపలేకపోవుచున్నాము. కనుకనే అభినయము చూచినవప్పుడు పొందవలసిన రసానుభూతి కొరతపడుచున్నది.

ఉదా :-

జ్యోత్స్నాభిసారిక అభినయమందు - తళ తళ మెరపేటిస్యూ (Tissue) చీర యే రంగుచైన కట్టి, తన కున్న ఆభరణములు ధరించి అభినయించుటకు బదులు, జ్యోత్స్నా - శ్వేతాంబర చారిణియై చందన మలదుకొని, ముత్యాలసరములు, మల్లెపువ్వులు, అలంకరించుకొని -

ఆ పదము నభినయించిన, నాయక యొక్క స్వరూపము మన హృదయములో హత్తుకొని మనకు పరిపూర్ణానందమునిచ్చును.

ఒక్కొక్క పదములోని భావమునకు, నాయకకు సరిపడు నట్లు ఆభరణములు, వస్త్రములు, కేశాలంకారములు, ముఖమునకు రంగు, రంగాలంకారము మొదలైన విషయములలో శ్రద్ధ వహిం

చనిచో ఆ నాయక యొక్క వాతావరణమును సృజింపలేము. కనుక ఆహార్యము నాయకాభినయమందు ముఖ్యము.

* * *

రంగస్థలము

పూర్వ కాలమునందు వలె దేవళములలో నభినయించుటకు గాని, ఏదో ఒక చోట పందిరి వేసి కాగడల వెలుగులో నాట్యమాడుటకు గాని, మేజావాణిలుగాని నేడులేవు. ప్రదర్శనమిచ్చిన చోట మనము స్థితిని యేర్పాటు చేయుచున్నాము. విద్యుచ్ఛక్తి దీపముల ముందు ప్రదర్శన మిచ్చుచున్నాము. కాని సాధారణముగ తెరల యేర్పాటులో సలుపు లేక ముదురు నీలపు రంగులలో తప్ప యింకాక రంగు మీదికి మనస్సు పోవుటలేదు. పె రంగుల తెరలు యితర స్పర్శముల తెంత అనుభూతిముగ నున్నను, రసభరితమైన పదాభినయమందు మాత్రము తెరల యొక్క రంగుల విషయమే కొంత ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించవలసిన అవశ్యకత యున్నది. పదములలో ప్రధానరసము, సాయాభావము, సంచారుల కనుకూలమైన వాతావరణము సృష్టించవలయునన్న, ఆ రసమునకు తగిన రంగులలో తెరలు తయారుచేసికొనవలెను.

(4) సాత్వికము

నాట్యధర్మి, లోకధర్మి నెరిగిన వాడే పదాభినయము చక్కగా చేయగలడు. సాత్విక భావముల నభినయించుటకు లోకధర్మి సహాయ చుట్టవలెను.

నాయకాభినయములో ఒక సంచారి భావమును యెంతవరకభినయించిన ఉచితమో, ఆ నాయక యొక్క స్వరూపము చెడకుండ పోషించుట కుపకరించునో, అంతవరకు దీనికొనవలయును గాని శాస్త్రములో చెప్పిన విధానము లన్నిటిని అభినయించినచో రసాభాసయగును.

ఉదా :- రమ్మవిల్లుని గన్న చక్కని మువ్వగోపాలని

రమ్మనవే నముఖాన రాయబారము లేలే”

రమ్మనవే నముఖాన రాయబారము లేలే

బొత్తుక్కం గర్వం వితర్కం దైన్యం

ఇందు ‘దైన్యము’ నభినయించుచున్నామనుకొందము. మనస్సులో ఉత్సాహము లేకుండుటయే దైన్యము. దీనత్వమే దైన్యము. దైన్యము - దుఃఖము, మనోవ్యాధి, లోగము, దారిద్ర్యము, మనస్సు వ్యాకులపడుట వీని వల్ల గలుగును. వీని నభినయించు విధము.

(1) బలము విడుచుట (2) అతిశయపడుచుకొనుట.

(3) మాటలయందు, నేత్రములందు పేదరికము.

(4) శరీరము కుంచుకొనుట.

(5) నమస్కరించుట (6) చేడుకొనుట.

పైన జెప్పిన ఆరు విధములలోనే యే భావముల నభినయించిన ‘రమ్మనవే నముఖాన రాయబారము లేలే’ అన్నప్పుడు మన కుపయోగించునో ఆలోచితము.

ఇందు నాయక

సామాన్య ప్రాథ. పక్రక్తి గర్విం.

అదియనుగాని చె న్యమనకు ముందు 'పరిచయ' సభిస
యందున్నాము. ౪ వ ప్రాథమిక పాఠ్య ఆరు పాఠ్యల సభిసయం
చుట సమంజసముగ నుండును.

కనుక (1), (2), (3), (4), (5), (6) ఈ నాయక పత్త
మునకు సరిపడవు.

ఇక మిగిలినది మాటల యందు, నేత్రముల యందు పేదట
కము. మాటల యందు పేదటికము వాచికమునకు సంబంధించినది.
కనుక వంత పాటకుడు అనుసరించవలెను. కావున నేత్రములందు
పేదటికము మాత్రమొప్పును. కాని ఈ నాయకయందు రేఖా
మాత్రముగనే న దై న్యమొప్పునా? అని సంశయము కలుగ
వచ్చును. ఇట్టి సమయమునందే మనకు 'లోకధర్మ' ఉపకరించును.
ఈ నాయక యందు మనము బొత్తుకృములో ప్రారంభించి, గర్వం,
వికర్మం అభినయించితిమి. తరువాత పసిపిల్లలు గారాము చేయు
నట్లు ముద్దుగ ఒక్కసారి 'రాయబారము లేలే' అని ముఖము పెట్టి
కొంచెము జాలిగ ద్రుక్కులనుంచి అభినయించి ముగించిన నాయక
మరింత చక్కగ పోషించబడును. ఈమె సామాన్య గనుక ఆ
భావము పట్టిన గూడ దోషముండదు.

పదాభినయము కూర్చునప్పుడు మనము ముందుగ ఆ పదము
వంతయు బాగుగ చదివి, ఆ పదములో వరింపబడిన నాయక,
స్థాయి, సాత్విక, సంధారి భావములను గూర్చి జ్ఞానముగ నాలో
చించి, ఏ యే సంచారలను, ఆ సంచారలలోనే యే భాగముల
నెంతవరకు అభినయించిన ఆ నాయకను పోషించుట కనుకూలం
చునో గుర్తుంచుకొని వంత పాటకునికి గూడ ఆ భావము ననుస
రించి కంఠము నవరించి పాడునట్లు అభ్యసించజేసి అభినయించుట
చాల అవశ్యకము. అట్లు చేయనిచో ఆ నాయక యొక్క స్వరూప
మును పృష్టించలేము.

హస్తాభినయములో కొన్ని సమయములందు చేయు పౌర
పాట :- అందు సాధారణముగ పట్టెడి శిఖర హస్తమును గూర్చి
వ్రాయుదును.

అభినయమునందెవరినైన ప్రశ్నించునప్పుడు ఎవరు,
ఏమిటి, మొదలైన మాటలయందు కుడిచేత శిఖరము పట్టి, తలను
ప్రక్కలకో ముందునకో, అదించి బొమ ముడితోనో, బొమల
నెగురనేయుటతోనో ముగింతుము.

ఉదా :- "వివరింపుమమ్మా యీ విధము దెలిపి యిపు
దెవరి వల్ల దుడుకు?"

"ఎవరి వల్ల" - అన్నప్పుడు శిఖరహస్తమును ప్రదర్శించుట
సమంజసముగనే యుండును.

కాని

"మువ్వగోపాలుడు మోడి చేతుకున్నాడు

మొన్నచాల నిండి రాడు, నీ తోడు.

నే నెవ్వరి సంస్తుడు"

ఇప్పుడు - "మొన్న" - అన్నప్పుడు అర్థము ఏ. చో ఈ
పదము లోని ఉపసంహారము.

ఇక రెండవ 'పట్టు' - అన్నప్పుడు 'ముట్ట' హస్తములలో
ప్రారంభించి క్రమేణ దారి, చేతులను బల ప్రకృతి దోర్తి - ని
వికసింపజేసి అలాగిప్పుడు ఆహారములో నుండి చిల్లి. క్రమేణ
లకు మెల్లగ నాటించు ఆ భావము చిక్కగ దెల్లపె యిగును. అభిన
యము కూడ సహజముగ నుండును.

సాత్విక భావములైన - గర్వస్వాదు, అక్రమము - మొద
లైన వానిని,

(1) రంగసలముపై సభియించునప్పుడు,

(2) ఏదై నే నాలో నాట్యము చేయు పాత్రలు దగ్గరగ ప్రేక్ష
కులు కూర్చుండి నప్పుడు - అభినయించవలసిన విధానము.

నేటిమీద అభినయించునప్పుడు ప్రేక్షకులు మనకు దూర
ముగ నుండురు. రోమాంభము మొదలగు భావముల సభినయించు
నప్పుడు ఆఖరులో కూర్చున్న వారికి మన శరీరముపై గలుగు
మార్పులు గనపడక, అరముగాక కొన్ని వేళలందు చినుగుదోచును.
ఇది సహజమే. ఎందుకనగా సామాన్యస్థితిలో నున్న శరీరమును
పురకాంతము వరకు సభినయించుటకు తయారవవలెనన్న కొన్ని
యవనలు మార్పులు కొంత సమయము వటును. కొన్ని భావము
లను క్రమేణ అభినయించిన గాని ఆ స్థితికి పోలేము. దగ్గరగ
నున్న వారికి ఈ మార్పులన్నియు చక్కగ కనబడినను, దూర
ముగ నున్నవారు వాని ననుభవించలేకపోవుటచే చినుగుదోచుట
సహజమేగదా! కాని ఏ ర్రటిడి సమయములందు భంగిమలయొక్క
అంగికాభినయ సహాయము తీసికొనవలెను.

ఉదా :- 'అక్రమపుల' సభినయించుచున్నామనుకొందము.

ప్రేక్షకులు దగ్గరగ నున్న - విశేషముగ నున్న నేత్రము
లలో క్రమేణ నీరు యెట్లు క్రమ్మునో, ఆ నీరు విందురూపమును
దాల్చు విధానము, కొలకులందు నుంచి ముత్యముల పరె యెట్లు
విలచునో, చివరకు కొలకుల నుండి దారగ యెట్లు ప్రవహించి
చెక్కిళ్ళ నుండి జారి పడునో - దీనిని ఒకటి తరువాత యొకటి
మన మభినయించిన, ప్రేక్షకులు ఆ సాత్విక భావములను జూచి
ఆనందించగలుగుదురు.

కాని నేటిమీద యిట్టిది సాధ్యమా?

కనుక అట్టి సమయములందు దీనత్యము కనబరచు భంగి
మను పట్టి పిర చెఱుగుతో కన్నుల నడ్డుకొన్నట్లు, లేక మయూర
హస్తముతో కన్నీటిని యెగజిమ్మునట్లు అక్రమపురిక నేత్రములు,
జారిచూపులు, వీనిని సహాయముగ తీసికొనవలసిన అవసరము
గలుగు చున్నది. ఇట్లు జేసిన అందరు అభినయము జూచుటకు
వీలుండుటచే ఆనందించగలుగుదురు.

(1) పండితుల సభలందు,

(2) అన్ని తరగతుల ప్రేక్షకులతో గూడిన సభలందు అభినయించు విధానము.

పండిత సభయందు అభినయించునట్లు -

'నాట్యధర్మి', 'లోకధర్మి' సమసరించి అక్కసించిన అభినయమును జూచుటతో పండితులు తృప్తి పడరు. లలిత కళలకు సంబంధించిన శాస్త్ర పురాణములందు గూడ స రకులకెట్టి పాండిత్యమున్నదో తరచి జూచిన గాని వారు తృప్తిపడరు. అట్టివరి మనము సామాన్యముగ రంగనలముపై అభినయించునట్లు యెక్కడి కక్కడ సంక్షిప్త పరచి క్లుప్తముగ ప్రదర్శించిన అభినయము రుచింపదు. పూర్వము ఒక్కొక్క పదము గంటలంతరబడి అభినయించిరనిన రేపలము ఆ పదములోని సాయి భావము, దాని సనుసరించి సాత్విక, సంచారులను మాత్రమే అభినయించినాడు.

ఉదా :- కమ్మవిల్లిని గన్న 'చక్కని మువ్వగోపాలుడు'

'చక్కని' అన్నప్పుడు

నల్లి మేనువాడు, మెరుగు చామని చాయవాడు, కుటిల కుంతలుడు, విడియ చందురుని బోలు నౌసలు, కమల రేకుల పంటి కన్నులు -

ఇటుల కృష్ణుని నఖశిఖ పర్యంతము వర్ణించి

గోపాలనికి -

గోవులు కాయవాడు, మురికిధరుడు, కొంఠి భూషణుడు, శిఖించిచారి, కాశీయ మర్దనుడు, గోవిరావస్త్రాపహరి, సపనీత చోరుడు, సందకుమారుడు, బృందావన పహరి, గోవర్ధన గిరిధారి, రాధికాలోలుడు యిత్యాది లీలల సభినయించి -

అంతటిదో ఆగక -

'పిల్లలారాడు'

'సయములెన్నో జేయువాడు'

సంసము దాని సొమ్ము (యక యిచ్చుల సఖితము, ఆలింగము, చుంబనము మొదలైన శృంగార చేష్టలెన్నో)

'కళలంటి నేర్పిన వాడు'

మొదలైన వానిలో ఆ పదములోని సాయి భావమును రంజించేయుచు సాత్విక సంచారి భావములందు విజృంభించి అభినయించుచుండిరి.

ఇక ఈ విధమును రంగనలముపై అనుసరించిన ప్రేక్షకులకు విసుగుపరింపక తప్పదు.

ఓగవదారాధనకొరకు దేవళములో నృత్యముజేయు కళారాధకులు తప్ప - ఇతర నృత్య కళోపానకులందరు ప్రేక్షకుల యొక్క మెప్పుబడయుటకు కొంతవరకైన ప్రయత్నింతురుగదా! కనుక శాస్త్ర విషయములను నర్తకులు సంపూర్ణముగ నభ్యసించినను, ప్రదేశమును ప్రేక్షకుల ననుసరించి వారికానందమునిచ్చు విధముగ శాస్త్రీయ దృశ్యకరము చెడకుండ క్లుప్తపరచి అభినయించుటవసరము.

వాయు యొక్క స్వపదముగ నున్న పదములెక్కువగ అభినయమునకు వనినవచ్చును. చెరి యొక్క వాక్యములుగ నున్నవి అంతగ రాజించవు.

ఉదా :- చేపట్లు కావచ్చునా : మీలో మీకు

చేపట్లు కావచ్చునా ?

యేపట్లకె నను నెంచదగును మిమ్ము

ఈ : పట్లు మీకింత తారెమి లేక"

మొదలైన : పదముల అభినయములందు సర్తకి తన అభినయ సామర్థ్యమును చూపుటవశాశముండదు.

* * *

రాష్ట్ర పదములు వర్ణనలతో సరియించి చిత్రములు గీయుటకు, చిదిపుకొని ఆనందించుటకు సరిపడవు. సాత్వికాభినయములో విజృంభించుట కవశాశముండదు.

ఉదా :-

మగువ తన కేళికా - మందీరము పెడలెన్

వగరాడ! చూ కంచి - పరద తెలవారిననుచు : మగువ!!

విడజారు గొజంగి - విరిదంత బడతోను

కడుచిక్కు చీపెనగు - కంటసరిరోను

విడుద కన్నులదేరు - నిదుర చుట్టుతోను

తొడరి పడయుగమున - చడబడెను నడతోను, మగువ!

* * *

మరిరాన్ని పదములందు

సమర్థుడైన సర్తకుడు తన ప్రతిభను వెల్లడిచేయుటకు జాగ్రత్తనో యుండును.

ఉదా :-

కలికి సొగసైన నీ కనులు వ్రాసితిగాని

బెరుకు చూపులు వ్రాయు విధమెరుగిందె

సొగసైన కనులు -

హరిణాక్షి, కమలాక్షి, తులూక్షి, మదిరాక్షి, మీనాక్షి,

యింతకు మించి యెక్కువ అవశాశముండదు.

కాని 'బెరుకు చూపులు'

ఆస్పృశ్యుడు నమర్చుడు, అనుభవజ్ఞుడైన సర్తకుడెన్నో విధముల గంటలంతరబడి అభినయింప మనల నానంద సాగరమున ముంచి తేల్చగలడుగదా !

కవి, సర్తకుని యొక్క పాండిత్యమును ప్రదర్శించుటకవశాశము కల్పించుటచే యిట్టి 'నెరపు' నేర్పాలు చేసినేమో ?

* * *

పదసాహిత్యమునందే పదమును లీనికొన్నను, ఒక్కొక్క పదము ఒక్కొక్క ఖండకావ్యమగుచుండును. కనుక యేదైన ఒక పదములోని నాయకకు తగిన వాతావరణము రంగనలముపై మనము సృష్టించవలెననిన, ఆ పదమును ప్రారంభించు విధానమందు, ముగింపునందు మనము ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించవలెను.

ఉదా :-

భామలో : యూరికి - బయలుదేరెడువేళ
ప్రేమ మీర నా సామి - పిలిచి చెప్పినమాట
ఏమని తెలుపుదు నేలాగు తాళదు - నేమి
చేతునే? చెలియా?

ఈ పదము నిభిషయింపవలయుననుకొందము. ఇందు నాయక స్వీయ, ప్రోషిత ర్థార్థక. అనగా పతి దేశాంతరమున యుండగ ఆ వియోగము ననుభవించుచున్న స్త్రీ, విప్రలంభ శృంగారము.

ఈ నాయికాభిసయమందు

తెరమైర్తిగానె రంగస్థలముపై ఒక ప్రక్కకు ఒక తులసి కోట, దాని ముందు అంజలి ఘటించి కూర్చుని యున్న స్త్రీ (సల్లని గాజులు, సల్లని చీర, రవికె ధరించి) - ఈ పదముగ మనకు ప్రత్యక్షమై -

ఒక నిమిషము నిశ్శబ్దముగ నున్న తరువాత సన్నని వీణా లాపము -

తులసిదేవిని పూజించిన పుష్పమొకటి యెత్తి ఆ నాయిక తలలో నుంచుకొని, మెల్లగ లేచి నిలబడి, మెడలోని మాంగళ్యమును కళ్ళకుదుకొని -

సన్నగ - భామలో : యూరికి బయలుదేరెడువేళ.

అని వంత పాటకుడు పాడుచుండగ, మెల్లగ నర్తకి అభిసయము ప్రారంభించిన, ఆ నాయిక అభిసయము యెంత రక్తిగ, సహజముగ నుండునో మనము కొంతవరకూహించుకొనిన తెలియ గలదు.

అలాగుననే పసుపుపచ్చని చీర, రవికె, పుష్పరాగములు పొదిగిన ఆభరణములు, తలలో పచ్చ చేమంతులు ధరించి, గులాబి రంగు తెలతో నలంకరింప బడిన రంగస్థల మధ్యమున మేలిమి బంగారు శిలావిగ్రహమువలె నర్తకి నిలబడి యుండగ తెర మైత్త బడి ఊళకాలము రంగస్థలమును నిశ్శబ్దముగ నుంచి అటుపైని పీఠపై తానము వంటి ఒక మధుర యుంకార ధ్వని పలికించి, తరువాత గాయకుడు

“శ్రీవతి సుతుడానికి నే నోపలేక నిను వేడిచె

గోపాలా! మువ్వగోపాలా!”

అని ప్రారంభించిన, చెతస్యము లేని శిలవలె నిలబడిన ఆ నర్తకి మన్మథ బాణములొకటి తరువాత యొకటి తనపై బడినట్లు -

మెలమెల్లగ ముందు కనుదొమలను కదిలించి, ఆనందముతో జ్యోతులవలె వెలుగుచున్న తన నేత్రములను వికసింపజేసి, చలించజేసి, అటుపై అధరము కదిలించి, శిరమును కంపించి, క్రమేణ వక్షమును వణికించి, తరువాత యుంకారమారుతపు తాకిడికి తాళలేక తల్లడిల్లి తీగవలె శరీరమునంతయు అల్లలాడించి అటుపై -

ప్రేక్షకుల హృదయములు ఝల్లన తన కాలి మువ్వల యుంకారులా రవములు మృదంగము యొక్క మధుర ధ్వనులతో

మేళవింపజేసి బాణహ నము పడి, మెలపు తీగవలె అభిసయమున కుపక్రమించి నప్పుడు మనలో కలుగు రసానుభూతిని మన మూహించుకొనిన యెడల పదములను ప్రారంభించునట్టి విధానములు యెంత ముఖ్యమో బోధపడును.

పదములందు కల్పన స్వరములను పాడుటగాని, అడుటగాని తగదను విధానము నేడు ప్రచారములో నున్నది. కాని భావపూరితములగు స్వరములతో కొన్ని తీర్మానములను రచించి పదముల ప్రారంభమునందు, చరణముల ముగింపునందు వృత్తమాడిన కొన్ని పదములందు మనోరంజకముగ నుండును.

ఉదా :-

“రమ్మనవే నముఖాని రాయబారము లేలే
కమ్మచిల్లుని గన్న చక్కని మువ్వగోపాలుని”

“ఎటువంటి వాడే? వాడు ఓయమ్మ - వాడెన్నడు -

ఈ పీఠిని రాదు

కుటిల కుంతల మువ్వగోపాలుడట పేరు”

ఈ పదములందు నాయిక సామాన్య. ఇందు పదారంభము నందు, చరణముల ముగింపునందు, కొన్ని స్వరములతో గూడిన తీర్మానములుగాని, ‘కొల్లుకట్టు’ విధానములోని తీర్మానములుగాని, ఈ ధ్వని ననుసరించి నేత్రములందు భావము ప్రదర్శించుచు వృత్త మాడిన ఆ నాయిక యింకయును యెంతో రాజీంచును.

పదములను పాడు విధానము :-

సాధారణముగ పదములను పల్లవితో ప్రారంభించుట వాడుకలో నున్నది. కొన్ని కొన్ని అనుపల్లవితోను, మరికొన్ని చరణ మధ్యములోనుండి ప్రారంభించినగాని భావపూరితముగ నుండవు.

ఉదా:-ప॥ ఏమని తెలుపుదు యేలాగు తాళదు

యేమిచేతునే చెలియా :

అ॥ భామలో : యూరికి బయలుదేరెడు వేళ

ప్రేమ మీరగ నా స్వామి - పిలిచి చెప్పినమాట

పై పదము అనుపల్లవితో ప్రారంభించిన, మనకు వెంటనే అర్థమై ఆ రసమును అనుభవించగలము.

కొన్ని చరణములు మధ్యమునుండి మొదలు పెట్టినగాని ప్రాంపుగ నుండవు.

ఉదా :-

ప॥ ఎవరిపల్ల దుడుకు మా - యిద్దరిలో నభియ

అ॥ విపరింపు మమ్మా! యీ విధము దెలిసి యిపుడు

చ॥ రమణి! బంగారు మంచముపై నిద్రకు వాల

మమతతో సరసంపు మాటలాడే వేళ

కమలాక్షిపేర నన్ను ఘనుడు బిల్వగా కోప

శమనము లేక నా జడకొద్ది గొంటినమ్మా!

ఇందు పల్లవి, అనుపల్లవితో గాక చరణములో 'కపలాక్షి పేర నన్ను' నుండి ప్రారంభించిన సాంపుగ నుండును.

ఎట్లన -

'కపలాక్షి పేర నన్ను ఘనుడు బిల్వగా కోప శమనము లేక నాడు జడకొడి గొంటినమ్మా వివరింపుచుమ్మా : యీ - విధము దెలిసి యిప్పుడు' యింతవరకు పూర్వ పాడి

'పవరిపల్ల డుడుకు మా యిద్దరిలో సఖియ' అనుచోట నుండి అభినయించుచుకొన్న బహు ముచ్చటగా నుండును.

* * *

పదములలో సంచారుల సఖిసయించు విధానము తెల్పుటకు మచ్చునకొక షేత్రయ్యుడవము నివృట్ట ఉదహరించుచున్నాను.

పదము - ఆనందభైరవి - ఆదితాళము

శ్రీపతి సుతుబారికి నే నోపలేక నిను వేడితే

కోపాలా ? మువ్వగోపాలా :

ఇందు గానాళ ఆహార్యము

పసుపు పచ్చిని చీర, రెపెరె.

మేరిమి బంగారు కాంతితో మెలయుచున్న జరీలంగా.

కుడులు సున్నగ దువ్వి జారుముడి, అందు చేమంతల అలంకారము, పాపిడబిందు.

కనులకు నన్నగా కాటుక, రెప్పల వెంట్రుకలు సల్లగ ఉండి రెప్పలు బరువుగ మూలలు పడునట్లుండవలెను.

కొంచెముగ యెక్కువెట్టిస విల్లువంటి అధరము

ఎర్రని గుండ్రని బొట్టు

చెవులకు యుంకాలు, మెడకు, చేతులకు పుష్పరాగముల ఆభరణములు.

నడుమునకు బిళ్ళల వడ్డాణము - బాజాబిందులు;

కాళ్ళకు పాలాణి, అరచేతులందు లేత యెరుపురంగు

కుడిచిక్క పెదిమపై నోటి నానుకొని పుట్టుమచ్చ

గోళ్ళకు లేత గులాబీరంగు

* * *

ఈ పదమందు నాయక పరకీయ.

శృంగార రసము, కరుణ రసము.

సంభోగ శృంగారము.

సంచారులు - మోహము, హరము, దైన్యము, బొత్తు క్యము, నిర్వేదము, భేదము, ఆవేగము, అమర్షము, అసూయ, వితర్కము, రోషము.

శృంగార రసము, కరుణ రసము, సంభోగ శృంగారము.

* * *

రంగారింకారము - పసుపువన్నె తెరలు.

* * *

ఆనందభైరవి - ఆదితాళము.

శ్రీపతి సుతు బారికి నే - నోపలేక నిను వేడితే

కోపాలా ? మువ్వగోపాలా :

||శ్రీపతి

ఏ బొద్దు దానింటిలోనే - కాపై యుండి నీ సరసన

ల్లాపాలా ? మువ్వగోపాలా :

||శ్రీపతి

పె పూత మాటల నేర్పు - జూపు దాని రతిపై నింక

తీపేలా ? మువ్వగోపాలా :

||శ్రీపతి

చూపుల నన్యుల దేరి - చూచని నాకోలేని క

లాపాలా ? మువ్వగోపాలా :

||శ్రీపతి

నా పొందెల్ల దాని కబ్బి - యే పొందులేక యుసురనుచే

నాపాలా ? మువ్వగోపాలా :

||శ్రీపతి

♦ ♦ ♦

ఈ పదములో ఒక్కొక్క చరణములో ఒక్కొక్క సంచారి భావమునకు ప్రాముఖ్యమునిచ్చి అభినయించిన చూడ ముచ్చటగా నుండును.

అభినయము

(1) శ్రీపతి సుతు బారికినే నోపలేక నినువేడితే
మోహము హరము దైన్యము బొత్తుక్యము దైన్యము, నిర్వేదము
1 2 3 4 5 6

ఆవేగము

7

కోపాలా ? మువ్వగోపాలా :

భేదము.

(ఈ పాదములో దైన్యమునకు ప్రాధాన్యము).

సాత్వికాభినయము

(1) మోహము - వియోగము, సంకోపముతో కూడినవాడు

చేత సొమ్మపిల్లల లేక హృదయము అందోళన చెందుట.

నిమిరిత నేత్రములు శరీరము మెరుచుట

మెలయుచున్న నేత్రములు కన్నులు మూతబడుట

శరీరము కంపించుట క్రిందికి ఒరగుట

చమర్చుట చేష్టలు లేమి

అధరము వణకుట

(2) హర్షము, ముదము.

ముఖము, నేత్రములందు వికాసము

శరీరముపొంగుట

శరీరము గరిపొడుచుట

పులకరింపు

(3) దైన్యము.

ముఖమందు, నేత్రములందు వికాసము

శరీరము కుంచకొనుట

వేడుకొనుట

అక్రమూరిత నేత్రములు

(4) కౌత్సుక్యము

విమిషమాత్రము కూడ ఓర్వలేక త్వరపడుట.

కోరిన వస్తువు లభింపక క్షణమైన తాళలేక పోవుట.

వృద్ధ తానము | తొందరపాటు | పడకనుండిలేచుట
టూర్పు వేగముగ నడచుట శరీరము బరువెక్కుట
సన్ను కాకజెందుట శయనించుటయం చింతించుట
• తలేక పోవుట దధిలాష

(5) నిశ్శృంఖలము

కన్నీటి నడగించుట

(6) ఆవేగము: (అగ్నివేగము)

వినరుకొనుట

చెనుట విందువులు తుడుచుకొనుట

నేత్రసంకోచము

వ్యత్యాసముగ ఆడుగులు వేయుట

(7) భేదము

చేతులు పినుకుకొనుచు యిటునటు తిరుగుట

ముఖము విచారము బొందినట్లు కనబర్చుట

చింత

భ్రమను బొందుట

అంగి కాళినయము

శ్రీపతి నుతు బారికి

1) అలరు విల్లుడు	(6) చందమామ అల్లుడు
2) కమ్మ విల్లుడు	(7) వలరాజు
3) రాచిల్ల నెక్కెడు రాయరైతు	(8) అంగహీనుడు
4) మినకేతనుడు	(9) లచ్చికోమరుడు (లక్ష్మీపుత్రుడు)
5) మకరకేతనుడు	(10) జిమిలిముచ్చాలి నారి విలుకాడు

(1) అలరు విల్లుడు

కుడిచేత అర్ధపతాకముపట్టి, తరువాత బాణహస్తముపట్టి, ఏముట కుడిచేత కుకతుండము బాణముతో సంధించినట్లు పట్టవలెను.

(2) కమ్మ విల్లుడు

కుడి ఎడమల శిఖరములు పట్టి, ఒకదానిపై నొకటి మోపి బాణహస్తము పట్టవలెను.

కుడిచేత శిఖరము, ఎడమచేత కుకతుండము పట్టిన బాణహస్తము లేక మన్మథ హస్తమునకు ఒప్పును.

(3) రాచిల్ల నెక్కెడు రాయరైతు

ఎడమచేత రాచిలుక, కుడిచేత శిఖరము దానిపై నుంచ వలెను. రాచిలుక - మ్రమాద పట్టి, అందు చిటికెనవేలు వాచి పట్టిన రాచిలుకకు చెల్లును.

(4) మినకేతనుడు

పతాకము కుడిచేత పట్టి, తరువాత మత్స్యహస్తము పట్టవలెను.

(5) మకరకేతనుడు

పతాకములను స్వస్థికముగ పట్టవలెను.

(6) చందమామ అల్లుడు

అర్ధచంద్రహస్తము పట్టి, ఎడమచేత అర్ధచంద్ర, కుడిచేత సంతోకము పట్టి మరల కుడిచేత శిఖరము పట్టవలెను.

(7) వలరాజు

త్రిపతాకము పట్టి కుడిచేత శిఖరము పట్టవలెను.

(8) అంగహీనుడు

రెండు చేతులందు అలపద్మములు పట్టి శరీరమువద్దనుండి క్రిందికి లాగి - కుడిచేత కర్తరీముఖము పట్టవలెను.

(9) లచ్చికోమరుడు

రెండు చేతులందు అల పద్మములుపట్టి, ఇరు పార్శ్వములందు కపిత్థిములుపట్టి మోత్యహస్తము పట్టవలెను.

(10) జిమిలి ముచ్చాలి నారి విలుకాడు

కుడిచేత భ్రమరహస్తము పట్టి - ఎడమచేత శిఖరముపట్టి విల్లు నాశి జూపవలెను.

* * *

మన్మథ పంచబాణ ప్రయోగస్థలములు

బాణము అంగికము సాత్వికము

(1) అరచందము	స్తనములు	ఉన్మాదము
(2) అశోకము	అధరము	రోదనము
(3) చూరము	శిరము	సమోహము
(4) నవమర్రిక	నేత్రములు	దేహము కుప్పించుట
(5) నీలోత్పలము	గుహ్యము	మృతి

(నీలోత్పలము నభినయించ గూడదు మూర్ఛవరకు నభినయించి బాణము సంధించక యూరకుండవలెను).

* * *

శ్రీపతి నుతు బారికి

బాణహస్తము పట్టి సంధించి తరువాత రెండు చేతులందు కటరాముఖ హస్తములు పట్టి, వానిని హృదయము వద్దకు తెచ్చిన బాణము తగిలినట్లు భావము - అటుపై చేతుల అల పద్మములు అరచేతులు చేర్చి పట్టి ప్రేక్షు పడకించిన, 'నేనోపలేక' అనుటకు చెల్లును.

నినువేడితే -

రెండుచేతులందు ముకుళముల పట్టి కుడిప్రక్కకుగాని, ఎడమప్రక్కకుగాని పొడిగించి, జాలి చూపుల జూచుచు ఆ హస్తము వికసింపవలెను.

కోపాలా :

సాత్విక సహాయముతో

మువ్వగోపాలా :

ఎడమచేత హృదయమున కెదురుగ అంపద్యము పట్టి, కుడిచేత సూచిముఖము పట్టి తలపైకి చేయినెత్తి కొంచెముగ త్రిప్పిని ఊరునకు వెలును.

గోపాలా : - జేయివు జూపవచ్చును.

లేక

ఎడమచేత పింహముఖము కుడిచేత చూచి గోవులను తోయనట్లు పట్టుట.

* * *

(2)

ఏ పొద్దు దానింటిలోనే కాపై యుండి నీ నరన అమరము అనూయ ఉగ్రత వితర్కము నలాపాలా : మువ్వగోపాలా : (ఇండు అనూయకు ప్రాముఖ్యము)

అమరము, రోషము

అనూయ

(1) చింతించినట్లు	(1) మోముత్రిప్పకొనుట
(2) దెప్పచున్నట్లు	(2) కనుబొమ్మలు, ముఖము లేక
(3) చెబుదుట	నొసలు చిటింపుట
(4) శిరఃకంపనము	(3) అధిక కోపముచేతగాని, ఓర్వలేక
(5) తలవంచుట	గాని నిస్సహాయత్వము వల్లగాని
(6) తర్జన భర్జన	కంటతడి వెట్టుట

ఉగ్రత

కనులెర్రదడుట

వితర్కము

కనుబొమల నెత్తుట, ఎగరవేయుట

తలముందుకు ఆడించుట

ఆలోచించుచున్నట్లు కనబరచుట

నరన నల్లాపాలు

- 1) కులుకు గుచ్చలు చూపువని కులుకుట
- (2) తలయూచి నవ్వుట
- (3) తాళజాలనని వేడుట
- (4) వలరాజాపై పదము పాడుకొనుట
- (5) నినుబాసి కంటికి విడుర రాదనుట
- (6) నిముసమెనగాని పొదుబోదు
- (7) మరుణారీ కోర్వగరాదు
- (8) కామకామము వదిలి కథలు చెప్పునుట

ఆంగికము

ఏ పొద్దు

కుడిచేత పతాకము ముఖము ముందునుండి క్రిందికి తీసి కొని రావలెను.

దాని

మెలికలు విరుదు భావము

ఇంటిలోన

రెండు చేతులందు పతాకము తలపై చేర్చి గోవురాకారముగ పట్టవలెను.

కాపై యుండి

మృగ శిర్షము ముఖము ముందునుండి క్రిందికి తీసికొనిరావలెను. నీ నరన నల్లాపాలు

కుడిచేత అంపద్యము పట్టి తలను, చేతిని ప్రక్కకొడించుచు అడిగినట్లు

గడము క్రింద యెడమ చేయినుంచి బొంబముడి, ఎడమ చేయి నడుముపై నుంచి, కుడిచేయి జూరవచ్చు తల ముందు వెనుక లకు ఆడించుట.

నరన నల్లాపాలు :

(1) సోలపద్యము కాని, ముకుళము కాని పట్టి, తరువాత కుడిచేత పతాకములోని చిటికెనవ్రేలితో కంటిని జూపి పిమ్మట ముకుళమును వికసింపజేసి వేడికొనుట కనబరచవలెను.

(2) తలయూచి నవ్వుట.

(3) రెండు చేతులందు పతాకముల వికసింపజేసి హృత యమున కెదురుగ కదిలించుట. శరీరము కంపించుట.

(4) చిలుక వాహనుని జూపి, వీణ మీటుటగాని, మురళి నూడుటగాని జూపవలెను.

(5) సూచితో చూపి, తరువాత కర్తరీ ముఖహాసమును జూపి, పతాక హస్తములోని చిటికెనవ్రేలితో నేత్రముల జూపి, ఎడమచేత పతాకము చెంపకానించి నిద్రసంభవించి పతాకము తోను ముఖమున కెదురుగ విప్పారిన నేత్రములు, అడ్డముగ తల కదిలించుచు ప్రక్కల కొడించవలెను.

(6) చిటిక వేసి పతాకము పట్టవలెను.

(7) బాణహస్తము, బాణముల సంధించుట చూపి, శరీరము కంపించుట.

(8) వలరాజ హస్తము పట్టి, రెండు పతాకములు చేర్చి అడ్డముగ పట్టి తాళపత్రము చదువు చున్నట్లుభవించి - కుడిచేత హంసాస్యము పట్టవలెను.

* *

(9) పై పూతమాటలనేర్చు జూపు దాని రతిపై అమరము ఉగ్రత రతులు ఇంత తీసేలా : మువ్వగోపాలా : అనూయ, వితర్కము.

(ఇండు వితర్కము ప్రధానము).

ఆంగికము

పై పూత మాటల నేర్చు

ఎడమ చేత ముకుళము పట్టి, కుడిచేత పతాకముతో దాని పై వ్రాసినట్లుభవించి, తరువాత కలకాముఖమును వాణిపద్ధతుండి నోటివద్దకు తెచ్చి, అటుపై కుడిచేత శరీరము పట్టవలెను.

చూపు - దృష్టి భేదములు

దాని - మెటికలు పడుచునట్లు, దూషించునట్లు.

రత్తిపై - రతులు.

1) ఎడమచేత పతాకము పట్టి - చెక్కిళ్లకు తగులునట్లుంచి కుడి చేయి జారవిడచి పతాక నభినయించి - కుడిచేత క ర్రరీములో చూపుడు, నడిమివ్రేళ్ళు కలుపవలెను.

2) తట్యహస్తము పట్టి - కుడిచేత పట్టబడిన అర్చనాతాక చూపుడు, నడిమివ్రేళ్ళు మధ్యలో ఎడమచేతి అర్చనాతాక వ్రేళ్ళను చొప్పించవలెను.

3) రెండు సర్వశీర్షములు స్వస్థిసారముగ పట్టి కర్కట హస్తము పట్టవలెను.

4) రెండు చేతులందు శిఖరములు స్వస్థిసారముగ పట్టి పాశ హస్త పట్టవలెను.

ఇటుల సమయానుకూలముగ హస్తముల నేర్పరచుకొని అభినయించుట.

ఇంగి - పతాకము.

శ్రీశైలా - శిఖరము పట్టి ముందు వెనుకలకు పావురాయి వలె తల నాడించుట.

4. చూపుం అన్యులతే చూచని నాకోలేని

గర్వము ఫేదము

కలాపాలా : మువ్వగోపాలా.

రోషము.

(ఫేదమునకు ప్రాముఖ్యము).

గర్వం

సూరక యుండుట

తన అవయవములను పయ్యారముగ

జూచుకొనుట

మోము త్రిప్పకొనుట

నిర్లక్ష్యము

ఫేదము

ఉత్సాహము లేక యుండుట

మిక్కిలి చింతించుట

తలయెత్తి చూడకుండుట

జాలి చూపు

అక్రమారిత నేత్రములు

కలాపాలా

దేడుకతో ఆకుమడుపుచునుట

పలుగాట్లు మోవిపై నుంచుట

కుందుగొని మరుకేళి సలుపుట

కొడమ గుచ్చుమీద క్రొన్నెల

యంచుట

కొగిట జేర్చుకొనుట

ముంగురులు చేతదువ్వి, నొసలు

కళ్ళు ముద్దీడుట

ఉరముపై నుంచుకొనుట

చొసేతి రతుల నేలుట

పుక్కిటి విడెమిచ్చి చెక్కిరినొక్కి

కళలంటి మోవితేనె చప్పరించుట

రొమ్మున గుచ్చులాని ముద్దుపెట్టుకొనుట

ఇదుగో యని ఆకుమడుపుచుట

తిలకము అందముగ నొసట దిద్దుకొనుట

బలిమి సుగంధము పన్నీరు మర్చించి బాగుగ అలముట -

చెక్కిళ్ల కొనరి కొనరి ముదాడుట

మోమున మోము చేర్చి మోవితేనె పీల్చుట

బంగారు తూగుటయ్యాలలో నూగుట

(వీనిని క్షేత్రయ్య తన పదములలో పేర్కొనెను)

(5) నాపొందెల్ల దానికబ్బి - యేపొందులేక ఉసురనుట

ఫేదము అమరము నిర్వేదము

నిర్వేదము అసూయ

నాపాలా : మువ్వగోపాలా

ఓ వ్యము విరక్తము

ఇందు ఓ వ్యము, విరక్తము, ఫేదము, అసూయ నాని

గింటిని విజృంభించి అభినయించి ముగించవలెను.

పదాభినయమందు ప్రతిపదమునకు ఆ నాయకకు తగిన ఆహార్యము (ఆభరణములు, వస్త్రములు, కేశ అలంకారము మొదలై నవి) ధరించవలెనని వ్రాసితిని. అట్టి చేమియు లేక ఆ నాయకను పోషించగలిగినాడే గొప్ప నర్తకుడని కొందరి మతము. అది యును నిజమే. కాని అట్టిది కేవలము పాండిత్య ప్రదర్శనమునకు, కొందరు వండితులయెడల అభినయించుటకు పనికివచ్చును రంగ స్థలము మీద ప్రదర్శనము రిచ్చినప్పుడు అనేక ప్రజలు ఆ ప్రదర్శనలను జూచుటకు వత్తురు. కాన అందరును సర్తకుని కున్న పాండిత్యము నర్తము జేసికొను విజ్ఞాన వంతులుగ నుండరు. కనుక తమ ముందు ఆ నాయక యొక్క సంపూర్ణ స్వరూపమును జూచిన గాని రసానుభూతి పొందలేరు. కనుక నర్తకులెంత విద్యావంతులై నను ఆహార్యము యొక్క అవసరమెంతయో గవలెడుచున్నది.

పదములలో రాగముల విలువ :

రాగములయొక్క పరిపూర్ణ స్వరూపము పదములయందు గనబడునట్లు మనకు మరియే యితర సంగీత రచన యందును గోచరించదు. రాగములలోని గంభీరత, భావము పదములలోని నాయకలలో ప్రత్యక్షముగ స్పష్టమౌదును. పదములు విలంబిత లయలో నుండుటచే ఆ రాగములలోని అతి సున్నితమైన, మధుర మైన ధ్వనులను గూడ ఆ నాయక యొక్క విరహమో, దుఃఖమో మరియే యితర సంచారీ భావముల ద్వారానో ప్రదర్శించుట కను కూలముగ నుండును. ఇట్టి అవకాశము కీర్తనలందు, కృతులందు సంతగా రానరాదు.

శ్లోకాభినయములో విశిష్టత -

ఒక రాగమును మన మాలపించి పదలినప్పుడా ధ్వని యొక్క ప్రభావము కొన్ని క్షణముల వరకు ప్రేక్షకులపై నుండు నట్లు, శ్లోకాభినయమునందు గూడ వెంటనే ఒక సంచారి సుండి యింకొక సంచారి లోనికి పరిగెత్తక క్రమేణ మార్చుకొని పోవుటచే ఆ రాగములోని సౌంధ్యము, సౌగంధ్యములు మన కన్నులకు గట్టిపట్లుండును. మరియు పదముల, జాపకాల అభినయము తాళలయబద్ధమై యుండుటచే, ఆ తాళలయల ననుసరించి రాగమును కొన్ని నిబంధనలతో బింబించవలసి యుండును. కొన్ని శ్లోకముల అభినయములో రాగాలాపమునందు స్వేచ్ఛయుండుటచే రాగమును మన యక్షము వచ్చిన చోట విరచుటకవకాశముండును.

పదములు కొన్ని అంగిక ప్రధానమైనవిగా నున్నవి.
స్వాతిక ప్రధానమైన పదరచనలు.

ఉదా -

ప॥ అక్కరో : యోర్యని వారు సంసుడు గాదని -
యాడుకొంటే అడుకొనేరు

అ॥ మ్రొక్కుదగిన వాని ముద్దుమాటల వాని
మువ్వగోపాల సామిని యెవరె నగాని ॥అక్కరో॥

చ॥ రాను వాని దలచి నపుడే - రివెక క్రిక్కిరిసి గుబ్బ
లేమో లొమ్మెల్ల నిండునే - వాని మాటంటే
నా మనిషి పే పే నుండునే - వాని జూచితే
సవిసిరులప్పినట్లుండునే - యెవరె నగాని ॥అక్కరో॥

ఈ పదాభినయమందు సంచారుల యొక్క, అంగికము
కా అభివ్యక్తివగ నుండదు. సాత్విక భావము
(స్తంభము, స్వేదము, గగుర్పాటు, రోమాంచము) మొదలైన
వానిపై ఈ నాయిక అభినయమాధారపడి యుండును.

'రాను వాని దలచినప్పుడే -'

ఇట్లు అభినయము ఉచ్చాస్య నిత్యసములతో ప్రాంత
మైనను శరీరము యొక్క బొంగును ప్రదర్శించుటకు సాత్వికమే
శరణ్యము. అట్లే పదమందు సాత్విక భావముల యొక్క
ప్రదర్శనపై నాధారపడి యున్నది.

కేవలము సాత్విక సంచారుల యొక్క సహాయముతోనే
ప్రదర్శించుటకు చిక్కని అవకాశమున్న పదములు మరికొన్ని -

"ఎందు దాచుకొందు నిన్ను ఏమిసేతునేను :

అందమైన నీమోము - అయ్యలూ ! ముద్దుగుల్లుచున్నది"

ఈ పదములో

"ఎందు దాచుకొందు నిన్ను"

అన్నప్పటి ఆత్రత, అసహాయత, కంగారు మొదలైనవి
ప్రదర్శించునప్పుడును,

'అందమైన నీమోము - అయ్యలూ ! ముద్దుగుల్లుచున్నది"

ఇందు ప్రదర్శించునట్టి ఆనందమునకు అంగికము యొక్క
అపుసర మెంతమాత్రము నుండదు. ఆనందము, ఆత్రత, కంగారు,
నేత్రముల యొక్క గతి ద్వారా ప్రదర్శింపవచ్చును.

అంగిక ప్రధానమైన పదము

"ఏ రీరున రిమణిని గెలిచి నీ - వెట్ల రూపాదువో :

చూచుచురా : నువన : నీ

చేల బియ్యము చొరమ బియ్యము ॥ఏ రీరున॥

రాతిరనే యేనుగనెక్కి - రాతాచంద్రుడు గొడుగుగాను

లేక తెమ్మర మొదలైన బలముల - చేత గెలిచెదనంటివా?

పోతుచేనుగుకుంభములే-పోలిగుబ్బలు మోముచంద్రుడు

నాతి ప్రాణములె చలువ తెమ్మర

జాతి వారిలో పగలు గందా :

॥ఏ రీరున॥

*

*

*

ఇందు సాత్వికము కన్న అంగికాభినయమే (హస్తాభి
నయము) ప్రాధాన్యత వహించుపని పదము చదివినంతనే తెలియు
చున్నది.

పదములు - రాగములు

కర్నాటక సంగీతములో కొన్ని పదాల రాగములున్నప్పటికి
శ్రీత్రయ్య సుహరు నిలబె రాగముల కంటే యొక్కప
రాగములో పదరచన జేయలేదు. అతనికి మిగిలిన రాగములు
రాకగాదు. పదముల్లోని నాయిక, సాత్విక, సంచారులను చికింప
జేయుటకు సంగతులు వేసి పాడుటకు అనుకూలించినట్టి రక్తిరాగ
ములనే ఏరుకొన్నాడు. నాయికలు కొన్ని పదాలైనప్పటికీ -
అపవిత్ర నాయకలెట్లు ప్రాముఖ్యంతో పరిగణింపబడుతున్నారో
అట్లే రాగములుగూడా అతడు ఏరుకున్నాడు. అంతేగాక ఒక్కొక్క
రాగము దాని స్వర సంచారము ననుసరించి, భావసంచారమునకు
అనువైనట్టి వాటియందే ఏరియార్చాడు. దాని ప్రస్తుతకాలములో
కొందరు రాగములు మార్పుటకయ్యి, దానివల నాయిక స్వరూపానికి
భంగిము కలుగుతుంది. సంచారే చిత్తాసానికి ఉపకరించదు.
భాషకు రాగపోరడకు అతడులేదు. కనుక వీరెంతవరకూ
అతడు రచన జేసిన రాగములందే పాడుట ఉత్తము.

ఉదా :- ఎటువంటి వాడే వాడు ! ఓయమ్మ వాడు ఎన్నడూ
ఈ వీధిని రాదు.

ఈ పదము నీలాంబరి రచన చేయగా కొందరు కళ్యాణిలో
పాడుతున్నారు. ఈ నాయికాభినయంలో శృంగారము, అదృశము
రెండు రసాలును పోషింపబడుటకుగాను శ్రీత్రయ్య ముగింపు
మాటలు, రాగము యొక్క ముగింపుధ్వనికి సరిపోవునట్లు రచన
జేసినాడు : "దు" - "ట" ఈ రెండు అక్షరాలు ఆ రాగము
యొక్క ముగింపులో కలిసి అంతమైనప్పుడు ఒక విధమైన ఆశ్చర్య
రసోత్పత్తి, తత్సయాభావపుష్టి కలుగుతుంది. కళ్యాణిగాని మరెరాగ
ములో పాడిన ఆ భావస్పృహ కలుగదు.

పదములు - లయ, తాళములు

పదములు విలంబిత లయలో పాడితేనే అభినయం చక్కగా
ప్రదర్శించుటకు అవకాశముంటుంది. కొందరు లయమించి కీరనల
పోకడలో పాడుతున్నారు. అది అభినయానికి ఒప్పుదు. మరి
కొందరు కళాకారులు పదవర్ణములందువలే త్రికాల అడుగులు
గూడా పట్టుతున్నారు. అడుగులు వర్ణములు, తాళాలందు ఒప్పును.
అభినయమందు కేవలము వాళము గతి తెల్పుటకు మాత్రము
అడుగులుగాని, సర్వ రసకు వారిలోగల పాండిత్యం జూపుటకు
గాదు. ముఖంబ్బోని భావవాచిత్యం ముఖ్యంగా అభినయంలో
న రక్తి ప్రదర్శించాలి. ఇది కాలి పాండిత్యము స్ఫుర్తి స్ఫుత్వాదు
లలో చూపవచ్చును.

కొందరు కళాకారులు తాళములు మార్చి పాడుదురు :-

ఉదా :-

"రమ్మనవే నముఖాన

రాయబారము లేలే" - ఈ పదము త్రిపుట తాళము, కేదార రాగములో వుంది. దీనిని రూపక తాళములో గానము జేయుదురు.

అట్లే,

"మగవ తన కేశికా మందిరము వెడలెన్"

ఇది యుంపెలో వుండగా - రూపకంలో పాడుదురు.

తాళము లెక్కకు సరిపోయిననూ, నడక యొక్క అందము కుంటువదును. కావలసిన భావగంభీర్యత, నాయక రూపకల్పన జరుగదు.

*

*

*

పదములు - రాగమాలికలు

వలసి, అనువలసి ఒకరాగమందును మిగిలిన మూడు చరణములు మూడు రాగములందును రాగమాలిక కొందరు విద్వాంసులు పాతుచున్నారు. ఏది వలసి అనువలసిలో నాయకను నిరూపించి మిగిలిన చరణముల్లో ఆమె పూర్తి అవస్థలను తెల్పి యున్నాడు. పదము పూర్తిగా పాడినగాని ఆ నాయక, ఆమె అవస్థా బాధలు తెలియవు. అట్టితరీ రాగముల మార్పు, భావ పోషణకు అటంకముగా నుండును. ఒక రాగములోని వివిధ భావముల పోషణకు రాగము సంచార చేసి పాడుట ఉత్తమ అని నయం ప్రకటించుటకు ఉపకరించును.

(1) నాయక భావము నభినయించుట; (2) నాయక తానై అభినయించుట :-

ఈ రెండు విధములైన అభినయములో 2వ తరగతి అభినయం శ్రేష్టమైనది. అది యెంతో సంస్కారవంతులకుగాని అట్టి అభినయం పట్టువడదు. అదే నిజమైన కళ. అట్టి కళాకారులే, సంపూర్ణమైన రసాస్వాదన నభివృద్ధి కలిగించగలరు. మొదటి తరగతి అభినయం సాధనవల్ల అలవడును. అది అభినయము మాత్రమగును. తానే నాయకయై అభినయించునట్టి విద్యయందు కావ్యము తెలియుటయే గాక అభినయించుపాత్ర తానా భావముల ననుభవించుటా ఇతరులకు ఆరసభావములను పంచునుగాన సంపూర్ణ నాయకా స్వరూపమును నిరూపణ చేయగలడు. దేశంలోని ఉత్తములైన అభినయ కళావేత్తలందరూ ఈ తరగతికి చెందినవారే.

పొగపైవ కొచ్చి పద రచనలు

(సారంగపాణి పదములు)

రాగముల పేర్లుగల పదము

ప॥ ఈ సీమల హరిజాతీలవలెగా - దీ మోహనాంగి॥

అ॥ కాశిపురినుండి వచ్చినదీ - కళ్యాణి వేణుగోపాల॥

కన్నడ పేయక నీ దరబాదు - గాచియున్న నాట నుండి

అన్నమెరుగదని యాహరి పాదము - లానకైదై

*

*

*

క్రింద గుర్తులు పెట్టిన పన్నియు రాగముల పేర్లు. ఇట్లే పదమంతయు వివిధ రాగముల పేర్లుమిడియుండునట్లు చమత్కారముగ రచింపబడినది.

*

*

స్వరస్థానములు గల పదము

ప॥ దాని ప్రాయము పదా రేండ్లు వీ - దాని నేలుకోర

సానిధా పనికి వంతకారి - సామి వేణుగోపాల రాయ॥

*

*

*

కొమ్మల పేర్లు గల పదము

తరుణి కేమని ధారబోసి వచ్చెనె మద-దంతికొమ్మా-ఎంతా మురిపెము లేకనే యచ్చున మరువంపు మొలకకొమ్మ

♦

♦

♦

మందులు పేర్లు గల పదము

ఆ నాలుగంటి మాటలలిని కతి మధురమాయె

నన్నింతమోడిసేతురా ?

రావే యూర్తక ప్రాద - రసము వలె తిరిగేవు

భావము తెలిసి యిప్పటి కోర్పుచే బగు॥

*

*

*

మానుల పేర్లు గల పదము

పదకి నేస్తము వేణు గోపాలమాను

తదబదక నీ వికన - దాని చింతిమాను

*

*

*

కౌమధముల పేర్లు గల పదము

ప॥ పొలితి నెమ్మొము సం - పూర్ణ చంద్రోదయము

అలకాళి రుచివినో - దాంజనంబు

♦

♦

♦

మెరటూరు వెంకట్రామ కాన్పురి వారి పదము

నాదనామక్రియ - ఆదితాళము

ప॥ తళుకు బెళుకు కులుకుగల మితారి - యేరా - నా సామి

అ॥ తళుకు బెళుకు కులుకు గల మితారి - వలపు దెలుపు

సొలపు జాపుల దారి - కలికి చిన్నారి పొన్నారి

వయ్యారి - షనుడ మల్లాజేంద్రా నిను గోరి॥

ప॥ అల పగడాలు సొలపు జిగిదాలు - అలరు జాతితెంపులు

నగజాలు - చిలుక నజికి తెంతేయన జాలు - చిలకల

కొలికి వాతెర జిగిదాలు - నలలిత నయగుణములు

గల - ఇంతిరా - వలరాజా దంతిరా - చెలువలరిన

చెంగలువల బంతిరా - రతనాల దొంతిరా - యలగల

లలనలలో - మేలి బంతిరా - నెమ్మేలి కాంతిరా -

తెలివగు మెరుపులలో నది తంతిరా పొంబగె న గొంతిరా

తెలివలువల చెలువుని మేనల్లునిగిండ్లు-వారేదేసి కండ్లు॥

'ఈ కాటుక మరక లేమిటి? మోమెందుల కాలాగున వాడి మున్నది? కండ్లెర్రబారినవెందుకూ? తాత్రి నిద్రలేమ గాబోయి' అని హాళన చేయును.

తన శరీరములో దాగులేనట్లు మూయగుచు నందుకొనును.

'మీరు నన్నిలా దుఃఖపెట్టుట ధర్మమా?' అని దీనజుగ అడుగును. కన్నీట పారును.

'ఇంత తొందరగ వచ్చారే? ఇంకా చీకటైనా వడలేదుగా?' అని కోపముతో కఠినముగ మాట్లాడును.

అతడు పలుకరిస్తే మారు పలుకక దిరుకొనును.

కాని యిన్ని విధముల కలలో వాడుకానను గల ప్రేమ, గౌరవము ఈ రెంటిని మాత్ర మామె మరచిపోదు. నన్నియు ఆ పక్షములో ఆమెలో గలుగు చూపులు మాత్రమే సతి యేక ప్రేమ, గౌరవము అమె హృదయము నెల్లప్పుడు ఆక్రమించి యుండును. తనుక కోపము గలగినప్పుడు - ఆ ప్రేమలో గలగిన కోపమేగాని, ఒక విరోధిని చూచునపుడు - ఒక వ్యక్తిలో గలగే ఉద్రేకము, క్రోధముగాదు.

అందువలన

"ఏ రీతి బొంకేపురా ఓరొం

ఏ రీతి బొంకేపురా"

అన్నప్పుడు నరకీ అభినయించు కోపములో -

శృంగారముతో, పతియన్న గౌరవముతో కూడుకొనన అతి సున్నితమైన కావ ప్రదర్శనమే గావినవలెనుగాని గంభీరమైన ఉద్రేకపూరితమైన భావము కూడదు.

కోపగించుకొనిన క్రియలని గూర్చి

'ఆమె కనులలోని ఎరుపు

అగ్ని జ్వాలకాదు, దానిమ్మ గింజలోని కెంపురంగు'

అని ఒక కవి యన్నట్లు, మధుర భావముతో గూడిన అణకను అందిత అభినయంపవలెను.

పిల్లవాడు అల్లరి చేయుచుండును. వాని అల్లరి సహించలేక తల్లి వానిని కొట్టును. మరల వెంటనే 'నీవు ఈలాగున అల్లరి చేయకుండినచో దెబ్బలు యెందుకు తినే వాడివిరా?' అని యేడ్చుచున్న కుమారుని కగరకు జేర్చుకొని తను గూడ కంట పడి పెట్టును. ఆమె కుమారుని కొట్టుట ప్రేమతో గూడిన మందలింపే గాని, యిద్దరు వ్యక్తులు జగవమాడే సమయములోని ఉద్రేక పూరిత క్రియ గానేరదు. అప్పటి ఆమె కోపకారణము తన కుమారుని చర్యలపై గల విసుగు. అది క్షణ భంగురము. కాని పిల్ల వాని మీద ప్రేమ మాత్రము కాళ్యతము.

అలాగుననే అందిత నాయకయును -

తన ప్రియునికో కోపముతో మాట్లాడుట, అతని చర్యలను అందించుటయేగాని క్రోధముగాదు. భర్త యెడల కాళ్యతమైన ప్రేమ, గౌరవము నెల్లప్పుడును గలిగియుండును.

అందువల ఆమె ప్రియుడు -

"ప్రియే! చాచుకీలే! ప్రియే! చాచుకీలే!

వదని యదికించి వపివంతరుచి కొముదీ

హరితి వర తమిర మితి ఘోరమ్"

'శీలవతియైన ఓ ప్రియురాలా! ఇంచుకంత నాతో మాట్లాడితివేని నీ చరిత్రాంతి భంగమే వెన్నెల నా పియమనెడి చీకటిని పోగొట్టును.' అని బ్రలిమాలు సప్పుడూ సూర్య కిరణములచే విరిగిన మంచులెల లాగున, ఆమె కోప మంతయు నాయమైపోయింది. ఆమె పిల్ల ప్రియుని కొనిక చేరును.

ఇదియే అందిత నా యక.

ఇండియన్ ఆర్కైయము

మీ కుల కాంభోజి - అట శాశము

నీ మేను నా మేననుచు బిడ్డన నీమాట నిజమాయెరా"

అమెయని యుండు యెడల యిన్నాళ్లు కోమలాంగ రాజగోపాల విజ జూచి"

చ॥ నిన్నెవతో గిరి యురము జూడ

నన్ను చేదన జేయుచున్నది గిరిరా

నిన్ను రేయి నీకు నిడుక లేకున్న నా కన్నులెర్రల గలిగేను విసుకను"

(-) కోమలాంగ పీపు కోరినప్పటి నుండి

వేమారు నామది ప్రమజెందినదిరా

నీ మోప నొక్కట నీటు జూచు యంత మేమెలో నా మోప మదిలెను గనుకను"

(3) ఆ కన్యకను నీ వనుభవించితి వేమో

నన్నేరిన దొర నా తమి దీరెరా

మన్నించి గోపాల మళ్ళి నీ విటు రాగ చిన్నబోయి పిగ్గు జెందితి గనుకను"

నాయక స్వీయ, అందిత, మధ్యధీర

నాయకుడు దృష్టుడు

ఈర్ష్యామాన విప్రలంభ శృంగారము

అద్భుత రసము పదమంతటనున్నది

అమరము, అపహిత, శంక, అసూయ, గాని, ప్రబోధము, త్రాసము, వితర్కము, వ్రీధ, ఆవేగము, ముదము, దైన్యము, విషాదము, ధృతి మొదలైన సంచారులు యిందు వచ్చును.

"నీ మేను నా మేననుచు బిడ్డన నీమాట నిజమాయెరా"

అభినయించు విధము -

(1) ఈ నా శరీరము నీది - అని నీవు బిడ్డనది నిజమాయె.

(2) నీ క్యాస నిక్వాసలు నన్ను జీవించ జేయుచున్నవి.

(3) నా ఆలోచనలు నీవి.

(4) నా నేత్రములు నీవి. (నీవు జూచు దృశ్యములు మాత్రమే నా నేత్రములు జూచును.)

(5) నా ఆనందము నీది.

(6) నీ కష్టములు నావి.

(కాని - నీ ఆనందము నాది యగునా? నా కష్టములు, నా దుఃఖములు నీవగునా స్వామీ? అని శంక నభినయించుట గూడ గలదు. ఇది అభినయమును రండింపజేయుటకు ప్రదర్శింపబడును)

(7) మన మనస్సులు ఒక్కటగుటచే మన యిష్టా యిష్టములు ఒక్కటే గదా!

(8) నా పెదపులు నీవి.

(9) నా చెక్కిళ్ళు నీవి.

(10) నా ముక్కుము నీవి.

మన శరీరములు ఒక్కటని నీవు అనబెట్టిన రీతి.

(11) కాంతిలో ప్రసరించుచున్న దీపము మనకు సాక్షి.

(12) నీ చూపులు నిజమాయె. యెందులకంటేవా, నీ వచ్చుట నన్నిన శృంగార క్రీడలలోని పరిణమము నే ననుభవించితిని గాన.

(13) నీవు భుజించిన ఆహారము మనకు సాక్షి.

(14) ప్రక్కపై శయనించుచుండు బంగారు గిన్నెతో నే నంటి యైన పాలు నీ పెదిమల వద్దకు తెచ్చి ఆ క్షీరములు సాక్షి యంటివి.

(15) నే నిచ్చిన విదెము సేవించుచు ఆ పుక్కిట విదెముపై ఆన బెట్టితివి.

(16) పంచ భూతములు సాక్షి అంటివి.

(17) మన హృదయ మేనులు ఒకటని మృదుస్వగం విన్నవించు నా చేతిని ముదాడితివి.

(18) చేతిలో చెయ్యి వేసితివి.

(19) నా పైకి కొంగు భూమిపై నుండ దానిపై కాలునిడి మన యిద్దరి మేనులు ఒకటంటివి.

'స్వామి అదే నిజమాయె, నిజమాయె -'

ఇచ్చట నాయక అమరము, శంక, వికర్మము, ఆవేగము మొదలైన సంవారుల అభినయము గుప్పించును

నాయక మధ్యధీర యగుటచే అభినయమందు అవహేళనతో గూడిన భావ ప్రకటన గూడ యుండును.

ఎరిస -

ఉదా :-

'నా ఆనందము నీది' అన్నప్పుడు నిజముగ 'నా ఆనందము నీది' అను భావము వచ్చునట్లు అభినయింప బడును.

లేక

'నా ఆనందము నీది యగునా -' అని ద్వయించునట్లు గూడ అభినయింపబడును.

అంతియేగాదు -

అతని యొక్క మాటలతో అతనినే దూషించును -

మన యిద్దరి మేను లొకటంటివి. కాని నన్ను మోసగించితివి, వంచించితివి.

'నిజమే వయ్యా, మన కష్టసుఖాలొకటే. నేను కాదనను.'

కనుకనే

"నా నేత్రములు గూడా -"

కారణం - ఇచ్చట అభినయము భవచ్ఛాంతముగ నుండును.

'నీ నేత్రములు యెర్రబడవి - రాత్రి అంజన్మిత్రో క్రీడలు నలుపుటచే నిద్రలేక (ఆనందము).

నా నేత్రములు - నీ రాకకు వేచి యుంచుచున్నాను.

(నిర్భేదము, చె న్ద్యము).

నీకు నిదుర లేదు కనుక నీ నేత్రము తెర్ర బడినవి.

(సహజము)

నీవు మోసగించినందుకు నా మనస్సు కాక చెందినా కన్నులెర్రబడినవి. (సహజము)

* * *

విన్నెవతో గిల్లి యురము జూర

నన్ను వేదన జేయుచున్నది గదరా

"సరస సల్లాపములో ఉరము మీద అది గిల్లి నందుకు నీకు వేదన గలిగి యుండును."

నీవు దానితో రాత్రి గడిపి నందులకు నా ఉరము - హృదయ వేదన జెందుచున్నది.

ఈ విధముగ అభినయింపవలెను.

ఖండిత - కనుక

(1) మన చెక్కిళ్ళపై నిఖతములున్నవి.

(2) మన పెదపులపై దంతక్షతములున్నవి. మోపుపై పలు తెంపు.

(3) నందిల చందురు పిల్లలతో అందము దోచుచున్నది.

(4) మననేత్రములెర్రనై కనురెప్పలు నిద్రలో బటవెక్కినవి.

(5) మన ముఖములకు పెనుపయినిది.

(6) మన వక్షస్థలము చందన మురి యున్నది.

(7) నీ నీవు మీద గాజుల నొక్కులు గానవగును.

(8) స్వామి నీవు సంకోషముతో రాత్రి గడిపిన అదే నాకు కదివేలు

(9) ఆ మాయలాడిని సుఖపెట్టితివిగదా - నామనస్సు తృప్తి

(10) కాక చెందిన నా మనస్సు చల్లారినిది.

(11) నా తప్పులు మన్నించు. నన్ను క్షమించు.

(12) విజముగ నేను పుణ్యాత్మురాలిని. లేక నా కట్టి భర్త ప్రాప్తించునా?

(13) స్వామీ! నేను నీ పవిత్ర మూర్తిని కన్నెత్తి చూడనైచి అర్చురాలినా?

(14) ఇది నా పుర్య జన్మ సుకృతము.

(15) పూజంపలము.

(16) నా తప్పులు మన్నించి నన్ను నీ దానిగ చేపట్టుమని వేడుకొనుచున్నాను.

(17) జన్మ జన్మములకు ఏమరే నాపతి గావతెనని బ్రహ్మదేవుని కొలుచును.

అని అనినది

సమ్యక్ కృతం

(1) నీవే నా జన్మస్థిమనః పుష్కల నా దోషము. ఎంతమోషము జేసితివి.

(2) నీ బెదనబుద్ధి తెలియర నీ నా నఖులము. అన్వదవు, దైవ మని నమ్మిపెందుకు నిన్నింటి మోసగించువా :

(3) నేను తప్పి యిలర త్రీలు నీకు లక్ష్య చెల్లెండ్రని నమ్మితిని- అయ్యా! యెంత జేలనై తిని :

(4) నా పక్క విడచి నీవు పడుండవని గర్వించితి. నీవే నాకు ప్రపంచమని విశ్వసించితిని.

ఇంత నమ్మినందుకు, నిన్ను పూజించినందుకు, తగిన కాపి జరిగినది. నా కండే నన్ను మోసగించినవి. నా తెలివి తక్కువతనమే నా యాద్యుఃఖమునకు కారణమైనది.

స్వామీ! యిందంతయా నా దోషమే.

కాచి ఓ రాజగోపాలా!

(ఇక నిచ్చట కృష్ణుని యొక్క లీలలు.)

రాధికాలోలా

బృందావన విహారి

కాళీయ మర్దనము చేసిన వాదా

కంసారి

గోపికా వస్త్రావహారి

అని వివిధ భావము నభినయించి - ముగించవలెను.

నేటికా...లో...ను...చున్న

అభినయ నిశేషములు

I. 'దీర సమీరే యమునా తీరే' అను అష్టపది నభినయించు చున్నామను కొందము. ఇది సభీ వచనము.

ఇందు

'హేరాడే : - దీర సమీరే యమునా తీరే

పసతి వనే వనమారి

గోపీ పీఠ : యోధర మర్దన చంచల కరి యుగ శాలి'

అని అభినయించు చప్పుడు సర్రకులు సాధారణముగ ఈ పాటలోని భావమును అంగీకరణముగ చెలిక తై రాధతో చెప్పు తున్నట్లు ప్రదర్శించి ముగింతురు - కాని,

యమునానదీ తీరమునకు కృష్ణుని క్రీడలను చెలిక తై రాధకు వర్ణించుచున్నాడు రాధ బొందు రసానుభూతిని యే నర్రకుడు గాని లభింపజాలదు లేదు. అట్టి అభినయము ప్రదర్శించు సర్రకులే వంతులని మే : భిప్ర-ల-ము. పాటలోని భావమును సాధారణ ముగి ప్రతి నర్రకుడు అభినయించును. కాని ఆ భావాభినయము యిరువదిలో యెట్టి హద్దులను పలికించునో, ఆ హద్దులను దెలికొని అభినయించు సర్రకుడే పండితుడు.

ఉదా :-

చెరి : - 'రాధా' : పదమాలి యమునానదీ తీరమున యున్నాడు.' (ని అభినయించవలెను.

"హద్దులు విరుచి స్వంతి నే అయి జన్మయర్పము నొందును. నే ప్రముల కాచిలో జ్యోతిరభావ ప్రకాశించును. ఆనందావ్రుష్టుల కాలును. సంతోషముతో : బహిరించును. చిప్పట్లు చరిచును, శోభము గగనర్పించును. మై రిచిగు.

వెంటనే -

"గోపీ పీఠ : యోధర మర్దన చంచల కరిలోని శాలి"

అను చెరియొక్క మాటలు వినుచున్నాడు రాధయొక్క మనస్సులో కలిగెడు మార్పుల నభినయించవలెను.

ఇట్లు చెరి యొక్క వాక్యము -

నాయకపై ఆ పలుకుల యొక్క ప్రభావము -

వెంట వెంటనే అభినయించువారే పండితులు. కాని యిట్టి అభినయము నేడు నర్రకులలో సదృశ్యమైనది. సర్రకులు మరచి పోయారు. స్వరీయ నాయకుపేట రాజమృగాదు రెండు భావముల నభినయించెడివారు. చేటపర్రు నుందరి, మందపేట మాణిక్యం మొదలైన విద్వాంసురాండ్రు యిట్టి అభినయము జేసేవారట.

ఇందు వెంట వెంటనే భావములను మార్చవలసియుండును - కనుక సాత్వికాభినయమందు ఓటయైన వారు : క్రమే యిట్టి అభినయము చేయగలరు - పూర్వము పండితులు, నర్రకుల పాండి త్యము పరీక్షించుటకు యిట్టి పాటలనే యిచ్చెడి వారట.

II "ఏ మాటలాగిన నీ మాటలే గాన

ఎన్ని జెప్పిన నెదురాడదురా

తామరసాక్ష నీవెప్పుడు పతువోయని

తలవాకిలిలుగా నిలచియున్నది

నాయక విరహోత్కంఠత - ఇది చూతికి వచనము.

చెరి : -

"తామరసాక్ష నీవెప్పుడు పతువోయని

తలవాకిలిలుగా నిలచియున్నదిరా"

అన్నప్పుడు

"చంద్రుని కొరకు చకోంము వోలె

సూర్యోదయమునకు కొలనులోని తామర వోలె

వికసించు పుష్ప మకరందమును గ్రోలుటకు

వేచియున్న శ్రమరము వోలె

అని యిట్టి ఆంగిక ప్రదానమైన అభినయమే ప్రదర్శించ బడుచున్నది గాని -

ఆ వేచియుండునట్టి ఆట, యొక్క మనస్సులోని భావ ములు సాత్వికాభినయమునాగా ప్రదర్శించుట గానము -

ఇట్లే

త్యాగరాజ కృతులు నాట్యమునకై రచించబడక పోయినను కొందరు సర్రకులు ప్రస్తుత కాలమున నర్తన మాడునప్పుడు -

“నను పాలింప నడచివచ్చితివో”

నా ప్రాణనాథ

పనజనయన మోమును జూచుచేడి

వనమని నెనరున మనసు మర్మము తెలిసి”

ఈ త్యాగరాజ కృతిని అభినయించునప్పుడు

‘నను పాలింప నడచి వచ్చితివో’

అన్నప్పుడు

వివిధ తాళగతులతో గూడిన నృత్తము, నృత్యము ప్రదర్శింప బడుచున్నది గాని -

తను ఎంతో కాలమునుండి దర్శనము కొరకు పరితపించుచున్న దైవము తన ముందు ప్రత్యక్షమై తనను బ్రోచుటకు కాతని నడకను చిలని చూపులతో చేర వచ్చినప్పుడా భక్తుడు పొందే ఆనంద పారవశ్యమును మాత్రము ప్రదర్శింపబడుటలేదు -

* * *

III. మరియొక ఉదాహరణనిచ్చి ముగిస్తాను.

“షీర సాగర శయన” అను కృతి అభినయములో

‘నారీ మణికి చీర లిచ్చినది నాడే నే విన్నానురా’

అన్నప్పుడుగాని,

‘దీటుదా’ రామదాసుని బంధము దీర్చినది విన్నారరా’

అను మొదలైన జాగాలలో

“నారీమణికి చీరలిచ్చినది”

ఇచ్చట

పాంచపులు జూదమాడుట, టిఫిన్, డ్రాడిని పుట్టిళ్ళు కొని వచ్చుట, చీరలు విప్పుట, ఆమె స్వపుని వేసుకొనుట -

ఇట్లు ఆ కథ లన్నింటిని అంగక ప్రధానముగ ప్రదర్శింపబడును గాని,

“నీ భక్తులను, నిన్ను నమ్మిన వారందరిని బ్రోచితివి గాని ఓ షీర సాగర శయన! నన్నెందులకు చింతల పెట్టుచుంటివి?” అని దీనముగ ప్రార్థించునప్పటి,

నిర్వేదము, వితర్కము, దైవ్యము మొదలైన సందాహుల అభినయము సంపూర్ణముగ ప్రదర్శింపబడుటలేదు.

ఇదే నేటి అభినయకళలోని లోపము.

నర్తకుడు అభినయించునప్పుడు -

(1) తన్ను తా మరచి తా నభినయించు పాత్రలో లీనమైనప్పుడే ఆ పాత్రను చక్కగ పోషింపగలదని కొందరి పండితుల అభిప్రాయము.

(2) నర్తకుడు కేవలము ఆ పాత్రలోని భావమును ప్రదర్శించునట్టి యంత్రము పంటి వాడే గాని, ఆ పాత్రలోని రసము ననుభవించుటకు అర్హుడేదని మరికొందరి అభిప్రాయము.

ఈ రెండు మతములందు కొంత సత్యమున్నను వీనిని యొక్కవగ ననుసరించినచో రెండు విధములందును రసభంగము కలుగుచున్నది.

ఉదా :-

(1) రామకృష్ణ పరమహంస జీవితములో నుండి చిన్ని పుట్టము విచ్చట వ్రాయుచున్నాను.

రామకృష్ణుడు బాల్యములో - శివరాత్రి ఉత్సవ సమయములో శివలిల నాటకము నాడునప్పుడు శివుని పాత్ర వేయునట్టి పిల్లవాడు అకస్మాత్తుగ జబ్బుపడుటచే రామకృష్ణ పరమహంసను శివుని పాత్ర నాడమనిరట - ఆయన శివుని వేషము ధరించి, ఆ పాత్రను మనసము చేయుచు పూర్తిగ తన్ను తా మెరిచి యెడలెరుగని భక్త్యావేశములో దీర్ఘ సమాధిసౌండుటచే శివుని పాత్ర రావలసిన సమయమునకు వారికి దేహముపై తెలివి లేక ఆ పాత్ర సన్నిధి యింపలేకపోయిరట. ఇచ్చటవారు భక్తి పారవశ్యములో శివుని పాత్ర నభినయింపవలసి యున్నదనియు, శివస్వరూపమును చక్కగ నర్థము జేసికొని ప్రేక్షకులను రింజించి జేయవలసి యున్నదనియు మరిచిపోయిరి. తనుకనే వారు సమయమునకు అభినయింపలేకపోయిరి. ఇట్టి అటంకములు కలుగుననియే కొందరు పండితులు, నర్తకుడు ఒక పాత్రలోని భావమును ప్రదర్శించు వరకే గాని అనుభవించుటకు అర్హుడు గాదను అభిప్రాయము వెలిబుచ్చిరి.

కాని ఆ పాత్రలో లీనమైనను, తను రంగస్థలముపై అభినయించుచున్నట్లు మరువక అభినయించు సామర్థ్యముగల నర్తకులు స్వల్పపుడు పాత్రలో లీనమైనను యెట్టి హవియు నుండదు.

హరిప్రసాదరావుగారు హరిశ్చంద్రుని పాత్రను అభినయించునప్పుడు - కాటికాపరి ఘటములోని అభినయమతి సహజముగ నుండెనట. కాని వారి ప్రక్కను చంద్రమతి పాత్ర సన్నిధియించుచున్న వారు తానభినయించునట్లు మరచి రంగస్థలముపై నిజముగ యెడ్డుట మొదలుపెట్టెనట. ప్రసాదరావుగారు అతి సహజముగ నభినయించినను, తను నిజముగ హరిశ్చంద్రుడు గాదనియు - ఆ పాత్రలోని భావగంభీరతను మాత్రము ప్రేక్షకులకు ప్రదర్శింపవలెనన్న దృఢసంకల్పముతో ప్రదర్శించుటచే ప్రసాదరావుగారు తన్ను తాను మరచినను రసభంగము కలుగలేదట. ఇట్టి సామర్థ్యముగల నర్తకులే పాత్రల యొక్క భావములో లీనమై సహజమైన అభినయము ప్రదర్శింపగలరు.

ఇట్టి సామర్థ్యము నాయితాభినయమునకు ముఖ్యము.

* * *

వదాభినయము తరువాత ‘జావళీలు’ అభినయించబడును. రసభావములందు తక్కువబడి, మధ్యలయలో పాడబడే శృంగార రచనలు జావళీలనబడును. పదములు విలంబిత లయలో నుండుటచే పాత్రిక సంచారుల నభినయించుట కవకాశముండును. జావళీలు త్వరితగతిలో నుండుటచే యిందు సాధారణముగ రెండు మూడు భావములు ప్రదర్శించి ముగింతురు.

చక్రపురివారి, ధర్మపురివారి, జావళీలు ప్రఖ్యాతిచెందినవి.

జావళీల తరువాత నేటికాలములో భావగీతములు, జానపద గేయములు అభినయింపబడుచున్నవి.

తెలుగునాడులో - కృష్ణకాశ్రీ, చినవరాజు అప్పారావు, అడవి దాపరాజు మొదలైనవారి గేయము లభినయింపబడుచున్నవి. తమిళదేశములో - భారతీయార్ - పాపనాశనమ్, శివన్ మొదలైనవారి రచనలు అభినయింపబడుచున్నవి.

జానపదగేయములలో

తెలుగుదేశములో -

నందూరివారి ఎంకిపాటలు

కొనకళ్ళవారి 'బంగారుమామ' పాటలు.

మరియు యితర రచనలు సృత్యమాదబడుచున్నవి.

అరవదేశములో -

వారి కత్యంత ప్రియమైన

"తిరాదవికై యాటుపిళ్లై

కణన్ తెరివిత్తే

పట్టే గళక్కోయాదె తొరై

అడుపాంబే

సృత్యమాదబడుచున్నది.

కాశ్రీయమైన అభినయము జూచిన తరువాత ప్రేక్షకులకు కొంత మార్పు, ఉత్సాహము గలిగించుటకు, ఈ తేలిక పదముల కభినయము ప్రదర్శింపబడుచున్నది.

అటుపై -

శివతాండవ వర్ణనగల తమిళ పాటలకు సృత్యమాద బడుచున్నది.

"నటనం ఆడినార్ - వెగునాగరిక మావె

కనక సభయిల్ - ఆనందనటనం"

నడకయిల్ లయిల్ - మన్నాన్ మాఱుని

కరుల్చైద పడిత వరామల్ తిరై

పదనిల్ వండు - తె మాన తిల్ గురు

పూసతి పగల్ నే తతిల్...."

లేక

'నటమాడి తిరిండా ఉమకిడదుకా

ఉదహమల్ ముడమాన దేదెండ్రు

తొల్ల పీరయ్యా" అను పాటను

లేక

"అనంద నటనం ఆడినార్

వచ్చిదానంద నటనం ఆడినార్

వరాళక్తి నటనం ఆడినార్"

నాఱుం పూవియం వణంగి మహిందిర

జాన వెరియల్ వీణె ఓం ఓం అంద్రోళియె॥"

మొదలైన శివగీతములు సృత్యమాదబడుచున్నవి.

'తిల్లాన'తో సృత్యప్రదర్శనము ముగియును

తిల్లాన -

సృత్య సృత్యములతో గూడి యుండునట్టి రచనా విశేషము తిల్లాన యనబడును. ఈ రచన పల్లవి, అనుపల్లవి, చరణము గలిగియుండి, పల్లవి అనుపల్లవియందు 'తోం, తాం, దిరి, దిగి, దిగు" మొదలైన వస్తుదంగళబ్దముల కూర్పును, చరణము సాహిత్యము ఓండును.

ఈ తిల్లాన ఒక తిల్లాన (తిల్లాన దరువు), సాహిత్య తిల్లాన, తిల్లాన అని మూడు విధములుగా నుండును.

జతి తిల్లాన

స్వరపల్లవులుండునలె

'నా, దిగి, దిరి, తిల్లాన, తిరికిట'

మొదలైన శబ్దములతో గూడిన పల్లవి గలిగి దానికి వివిధ గతులలో జతులను యేర్పరిచి సృత్యమాడుటకు పిల్లైన ఒక తిల్లాన' లేక 'తిల్లాన దరువు' అనబడును.

ఉదా :-

ప॥ దీంత నారె నాదిర దిరనా

నాద్ర దీం తనారె॥

ఈ పై పల్లవికి ఒకటలు

(1) తలై తా । దిలై త । తకలై త । దిలై త ।

తదీం గిణత । తదీం గిణత॥

(2) తలై తాహ । దిలై తాహ । తలై తాహ । తకలై తాహ

తలై తాహ । దిలై తాహ । తదీగిణతోం । తదీగిణతోం ।

తదీగిణతోం॥

(3) త క్క క్క క్క త క్క తదీగిణ

తదీగిణత । దిగిణత । తక తదీగిణత ।

(4) తోం తరి, దీం తరి, తోంత, దీంత, తరి

తరి తారి ది తంతరి, తరికిట ది తంతరి ।

తా దీం గిణత । తాదీం గిణత । తాదీం గిణత

ఇట్టి జతులను కాళ్ళతో పలికించుచు జతిస్వరము నందువలె హస్తపాద విన్యాసములను ప్రదర్శించుట 'జతి తిల్లాన' లేక తిల్లాన దరువు అనబడును.

సాహిత్య తిల్లాన

కాఫీరాగం - ఆదితాళం

ప॥ దీం దీం తనన దీం తనన దీం తనన దీం తనన తరిదీం॥

అ॥ తనదిమి దానితరి

ఉదవి తానద్రెద్రె । నాదిర్ దిత్తో తనన

తరితా క్క జంతరి దీం

తణ్ణు ధళంగ । తకదిమి తకతరి

తాకు ధీకు తక । తరికిట జం తరికిట తక
త ధీం గిణతోం । త ధీం గిణతోం ।
త ధీం గిణతోం । తకతోం

పై కాలము

తాహత । జంతరి । కిటతక । తకజిణ
తదిమిత । కిటతక । తకదిమి । తరితక

ముక్తాయి

రిద్ది కిటతక దిరుడుతోం
కిటతక దిరుడుతోం
దిరుడు దిరుడు । తరికిట తోం

చ॥ మహామోహన కారుడే॥ చెరి ।

మననాంగ సౌందర్య రాశియే
చవయుడు మదినిన్ను । పది పది దలచగ
చవరుట తగునటె మగువ । శ్రీ మాధవునితో

ఈ తిల్లాన యందు పల్లవి, అనువల్లవికి స్పృతము ప్రదర్శింప బడి చరణమునకు స్పృతమాదబడును. పీనిని సాహిత్య తిల్లాన లింగురు.

తరాన మెప్పుడు 'హిందూస్థానీ' వారు పాడుదురు. ఇందులో 'దిర్ దిర్ దిర్ దిర్ - డెరాన్ - తరాన్' మొదలైన శబ్దములతో కూడిన పాటను 'తరాన్' అనియు, 'తరికిట తోం - దిరుడుతోం - దాహాన్ - కరాన్' మొదలైన శబ్దములతో కూడియున్న దానిని 'తిరికిట' అనియు పిలువరు. నేటికాలములో కొందరు ధృత నాట్యనర్తకులు 'తరాన్లు' గూడ నృత్యమాడుచున్నారు. ఇందు నర్తకి పాదసంచలనములో తనకు గల నేర్పు, వేగము (Speed) ప్రదర్శించుటకు చక్కని అవకాశముండును. ఇది హిందూస్థానీ పదతి ననుసరించి స్థాయి (మన వలవి) అంతర (అనువలవి) మాత్రము గురిగి యుండును. ఇందు సాహిత్యము లేక అభోగి, సంచారి (చరణము) లందు పై కాలములో మృదంగ శబ్దములతో గూడిన బతులు పాడబడును.

ఉదా :-

బేహాగురాగము - అదితాళము

స్థాయి - నాదిర్ దిర్ దిర్ । దిత్తొం దిత్తొం
నాదిన్నా దిన్నా ॥

అంతర - నాదిన్ దిన్నా । తిత్తం దిన్నా
నాదిన్నా తకతక దిన్నా ॥

అభోగి - త, తకిట తకతె । దిం కా తకట తక తోం
దిం తకిడత జం । ధీ తక్కిడిక తోం
దిగి ద్త తగి ద్త । తకదది గిణతక ॥

సంచారి - తరాన్ తరికిట త త తరికిట

తరికిటతక దిరి కిటతక దిన్నా

రిరి కిటతక దిరి కిటతక

తర కిటతక తక తోం తర కిటతక త త తోం

తరకిటతక త త తోం

దిరుడు దిరుడు తోం । దిరుడు దిరుడు తోం

దిరుడు దిరుడు ॥ నా ॥

* * *

పైన జెప్పిన విధముగ శాస్త్రీయ భరతనాట్య ప్రదర్శనము 'అరింపు' తో ప్రారంభమై 'తిల్లాన' తో ముగియును.

* * *

పండిత సభలందు బహుకౌద్దిమంది రసజ్ఞుల ముందు మాత్రమే ప్రదర్శింపదగిన నృత్యవిశేషములు

(1) రాగభాన ఆభిషయము

ఏదైన ఒక రాగమును వీణపైగాని, మురళిపైగాని ఆలపించు నప్పుడు ఆ ధ్వనిలోని మధుర్యమును, ఆ రాగములోని ముఖ్యరసమును పోషించుచు ఆరాగమును సమర్పించు ప్రవేశ దానిలో నిమిషీయున్న భావమునంతయు సాత్విక సంచారుల ద్వారా అభినయించుచు రాగాభిషయమగును. ఇది రాగభానము అని పిలువబడును. నాదమును, దాని యొక్క ప్రభావమును గుర్తించి వాగుగ నభ్యసించి పరిశోధన లభింప నర్హులు మాత్రమే యభినయము చేయగలరు. ఇది పదాభినయము, శాస్త్రాభినయము కంటె నాలి కష్టమే నది. పదముల అభినయములో కొన్ని మాటల యొక్క చేరిక వల్ల యేర్పడే ఆరమునకు మనము భావప్రకటన చేయుదుము. రాగాభిషయమందు ధ్వని యొక్క కూర్పు యందు గల ప్రతి స్వరమును పరికించి ఆ ధ్వని మన చెవికి సోకి నప్పుడు మన హృదయములో గలిగెడు మార్పుల నభినయింపవలసి యుండును. ఈ అభినయము సామాన్య ప్రజానీకమున కర్థముగాదు. కనుకనే బహుశాంధిమంది రసజ్ఞుల ముందు మాత్రమే ప్రదర్శింపవలెను.

(2) తిహానమునకు అభినయము

రాగమునందు ప్రతిస్వరమునకు ప్రాముఖ్యము నుద్వి ఆలపింతుము. ఇందు స్వరము, ధ్వని ప్రాధాన్యము. గతి యొంది. తహానము నందు స్వరములు వివిధ గతులందు పరికింపబడును. కనుక రాగమునం దభినయించిన సంచారులనే వివిధ గతులలో ప్రదర్శింపవచ్చును. గతి మార్పులనుబట్టి సంచారి అభినయ స్వరూపము గూడ చాలవరకు మారుచుండును.

(3) భానప్రధానమైన మృదంగ శిల్పముల అభిషయము

సాధారణముగ నాట్యకచేరీలలో మార్పంగికుడు పరికించు మృదంగ శబ్దములకు నర్తకుడు నృత్య, నృత్యముల నాడుచున్నాడు గావి అభినయము ప్రదర్శించుటలేదు. మార్పంగికుడు కూడ గతి

త్రధానమైన మృదంగము వాయించుచుగాని, రసప్రధానమైన వాత్యమును వినుట బహు అరుదు. అటుగాక మృదంగ శబ్దములలో గూడ నాదములో కుడి యెడమలను హెచ్చుతగ్గులుగ నవరించుచు తూర్పులు చేయుచు వాయించిన, అట్టి వాద్యములో మనకు కావలసిన రసమును పుట్టించవచ్చును. అట్టి వాద్యములోని భావమును పాత్విక సందారుల ద్వారా ప్రదర్శింపవచ్చును.

(4) రాగ స్వరూపమును దెలుపు స్మృతియు

హిందూస్థానీ సంగీతములో ప్రతిరాగము ఒక్కొక్క చిత్రములా చిత్రపిండినవి.

ఉదా :- రాగిణి భైరవి -

ఒక నర్తకి శివాలయ ప్రాంగణములో రెండు చేతులందు చిన్ని చిట్టి తాళముల ధరించి నృత్యమాడుచుండును. ఇరుప్రక్కల యెద్దరు స్త్రీలు వీణ మృదంగము వాయించుచుండురు.

తన నాధుడెవడనో దూరదేశములో నున్నాడను విచారముతోను, తప్పక తిరిగివచ్చి తప్పక తనను చేరునను అళతో గూడిన దృఢ విశ్వయము ఆమె ముఖముపై గోచరించును. ఇది ఆ చిత్తరువులో మనకు కనబడు విశేషము.

భైరవి రాగిణి అలపించినప్పుడుగాని, ఆ ఆలాపనకు తగు విధమున నృత్యమాడునప్పుడుగాని, మనకు చిత్తరువులో ప్రదర్శింపబడిన ఆవేదన, దైన్యము మొదలగు భావములన్నియు మన హృదయమునకు తట్టును.

అనగా నాదము యొక్క ప్రభావము నెఱిగిన గాయకులారా రాగము నాలాపించినప్పుడు, ఆ ధ్వని ననుసరించి నర్తకుడు నృత్యమాడినప్పుడు, మనలో తప్పక ఆ భావముతో నిండిన ఒక వ్యర్థావము మన నేత్రముల ముందు నృత్యమాడును.

(5) రాగ తత్వమును దెలుపు స్మృత్యము

ఉదా :- దీపక్ రాగము -

ఈ రాగము పాడిన, దీపములు వెలుగుననియు, వెలిగెడి వజ్రయు శాస్త్రములు తెలుపుచున్నవి.

ప్రతి రాగమునకు కొన్ని రాగిణులుండును-

అనగా 'రాగములు' - పురుషులు

రాగిణులు - స్త్రీలు

('దీప' అనగా 'కాంతి' లేక 'వెలుగు')

వెలుగును విభజించిన ఏడు రంగులు వచ్చును-

(ససుపు, ఆకుపచ్చ, ఎరుపు మొదలైన రంగులు)

ఈ ఏడు రంగుల యొక్క ప్రభావము ననుసరించి, వానికి తగిన 'రాగిణులు' జతపడి (అనగా ఆ రంగు ఆహార్యముతో) ఆ భావమునకు తగిన తాళములో వేరు వేరు నర్తకులు నృత్యమాడుదురు.

ఈ ఏడు రాగములలోని భావములను జతపరచి తాళములను చేర్చి ఆడిన దీపక్ రాగ ప్రభావము మనలో కలుగును- అట్లే ప్రతి రాగము నభినయింపబడును-

(6) నృత్యములో విశేషములు

నర్తకులు నృత్యమాడు ప్రదేశములో కుంకుమగాని ముగ్గుగాని పరుపబడును- నర్తకులు దానిపై నృత్యమాడుదురు. నృత్యాంతమందా ప్రదేశమును మనము తిరికించిన, ఏ కథను నర్తకులు నృత్యమాడిరో - అనగా రాచాకృష్ట నృత్యమాడిన రాచాకృష్ట చిత్తరువులను, పద్యనృత్యము సల్పిన పద్యము భ్రమరముల యొక్క చిత్తరువులు అచ్చట చిత్రంపబడియుండును.

కొన్ని సమయములందు నాట్యమాడు ప్రదేశమంతయు బతాసాల (పంచదార పాంగులు) తో కప్పబడి యుండును- నర్తకులు వానిపై నృత్యమాడుదురు- నృత్యాంతమందా ప్రదేశమును జూచిన యెక్కడ 'బతాసా' అక్కడనే యుండును- ఒక్కటి గూడ పగులుటగాని, ముక్కలగుటగాని యుండదు.

వీనిని బట్టి నర్తకులకు పాదసంచలనమునందుగల నేర్పును తెలిసికొనగలము- మరికొందరు నర్తకులు వాడియైన కత్తులపై గూడ నృత్యము జేయుట గలదు.

కాని యివన్నియు రసజాలైన యే కొద్దిమంది పండితుల ముందునో ప్రదర్శింపడగును. సామాన్య ప్రజానీకము ముందుగాదు పూర్వమిట్టి నృత్యమును దర్బారులలో నల్పేడివారని నాకు కథక్ నృత్యము నేర్పిన అచ్చన్ మహానాటకారు, భరతనాట్యము నేర్పిన పందనల్లారు మీనాక్షి సుందరంగులు చెప్పిరి.

భరతనాట్య ప్రదర్శనము

ప్రదర్శించు విధానము - అట్లు ప్రదర్శించుటకు గల కారణములు.

మనము భరతనాట్య ప్రదర్శనము (దర్బారు ఆటను) జూచి నప్పుడు నృత్యక్రమము ఈ క్రింది విధముగ నుండుట సాధారణముగ చూచుచున్నాము.

- (1) అలరింపు
- (2) జతిస్వరము (నృత్యము)
- (3) కబిము (నృత్యము)
- (4) వర్ణము
- (5) పదము (అభినయము)
- (6) తిల్లాన

ప్రతి భరతనాట్య ప్రదర్శనము ఈ విధముగ 'అలరింపు'తో ప్రారంభమై 'తిల్లాన'తో ముగియును. కొందరు విమర్శకులగు కళారాధకులు ఈ యేర్పాటు బాగుండని మెచ్చుకుండుదురు- మరి కొందరు ఈ యేర్పాటు పూర్వపు నర్తకులకు అనుకూలముగ

యుండి యుండును. మనము ఈ పద్ధతినే అనుసరించవలసిన అవసరములేదు. 'శబ్దము' ముందు చేసి తరువాత 'జతి స్వరము' ఆదినందువల్ల నష్టమేమున్నది? 'అలరింపు' ఆదగానే పదము నెందుకు అభినయించ గూడదు? అభినయించుట శాస్త్ర విరుద్ధము గాదుకదా! అందుచే ఈ క్రమపద్ధతిని మార్చిన దోషమే ముందునని పిచుర్పింతురు.

ఈ పద్ధతి ఆలయ సంప్రదాయములోని 'పేరిణి' విన్యాసము ననుసరించి, ఆనాటి పండితులచే ఏకపాత్ర నృత్యానికి అనుగుణ్యముగా, స్పృత, స్పృత్యాభినయములు చక్కగా పోషింపబడే పద్ధతిలో అభివృద్ధి పరుచబడినది. 'పేరిణి' క్రమము గురించి దేవ దాసీల నృత్యాల గురించి వ్రాసిన భాగములో విపులంగా చర్చించాను. ఈ సంప్రదాయము అభివృద్ధి చెందుటకు ముఖ్యంగా, సహకరించిన వారు తంజావూరు నందరి నాట్యాచార్యులు చిన్నయ్య, పొన్నయ్య, వడివేలు, శివానందము - అను నలుగురు పండితులు. తిల్లానాట మన సంగీతమునకు క్రొత్తవి. జక్కిణి జతులు, పొణంగి దరువులు తె వారగీత ప్రబంధములు మాత్రము స్పృత మాడేడివారు. తిల్లానరచన ఉత్తర హిందూస్థాని సంగీతమునుండి మన సంగీతములోనికి వచ్చిన తరువాత తిల్లానాట గూడ నాట్య కచ్చేరీలలో చేర్చిరి. నృత్యమారుట మొదలు పెట్టిరి.

'నట్లువ సంప్రదాయ నృత్యము. ఈ క్రమపద్ధతిలో ప్రదర్శించుటకు కారణమేమి? దాని యొక్క విశిష్టత యెట్టిది?' అని మనము ఆలోచించవలెను. ఈ క్రమపద్ధతిలో చేయబడిన నృత్య ప్రదర్శనము చూచినప్పుడు ప్రజలు పొందు ఆనందము యెట్టిది? క్రమపద్ధతిలో ప్రదర్శింపబడని యితర నృత్యములు చూచునప్పుటి ఆనందమెట్టిది? ఈ విషయములన్నియు ఆలోచించినచో దానిలోని విశిష్టత మనకు తెలియును.

మొదట 'అలరింపు' తీసుకొందము.

ఈ అలరింపు ప్రార్థనా నృత్యము. ప్రతి నృత్య ప్రదర్శనము ప్రార్థనతో మొదలగును. కాని ఈ అలరింపులో ఒక విశిష్టత ఉన్నది. ఈ అలరింపు శబ్దములు 'తా, తె' అని గాని లేక 'తాం, ది, తాం' అని గాని 'నటువుడు' చక్కగ పాడుచు అన్ని వాద్యములు నమస్రతిలో వాయిచి మార్దంగికుడు మధురముగ మృదంగముపై వరుసలను పలికించినచో 'ఓం' కార మిశితమైన సుసాదము ప్రేక్షక గృహము సంతస క్రమ్మివేయును. ప్రేక్షకుల హృదయములు పవిత్ర భావముతో విండిపోవును. 'ఓం' కారము యొక్క ప్రభావమెట్టిదో మనకందరకు తెలిసినదే కదా!

'ఇదంతయు మీ స్వయం కల్పన' అని కొందరు కళారాధకులు వన్ను విచుర్పింపవచ్చును.

కాని ద్వవి యొక్క ప్రభావము నెరిగి 'నటువుడు' చక్కగ పాడి మృదంగము పలికించినచో తప్పక అట్టి అనుభూతి ప్రేక్షకులకు కలిగితిరును. నేడు నాట్యాచార్యులు దీని విషయమై ప్రత్యేక శ్రద్ధ తీసికొనకపోవుటచే మనకట్టి అనుభూతి కలుగకున్నది.

దీనికి నేటి నర్తకులు, నాట్యాచార్యులే కారణము. పూర్వము ఈ శబ్దముల నేర్పొన నాట్యకళావేత్తలు మాత్రము ఆ ద్వయం యొక్క ప్రభావము నెరిగి అనుభవించిన తరువాతనే కూర్చిరని నా అభిప్రాయము.

'అలరింపు' లెడనాతి 'జతిస్వర' మాడిదదును.

జతిస్వరమే నెందుకాడవలెను?

నర్తకుడు అభినయముందు సమరిసములను పోషింపవలెను. అందు అతి సూక్ష్మములైన హాసభాసములను ద్రిప్పించవలెను గదా! ఆ భాసములను ప్రదర్శించుటకు ముందు తన శరీరములోని అవయవము లన్నింటికి కొంత కదలిక కలిగించవలెను. వ్యాయామము వివ్వవలెను. అంగ ప్రత్యంగోపాంగములను తన స్వాధీనములో మంచుకొనవలెను. అందులకు జతిస్వర ముపయోగపడును. అదియుగాక ప్రదర్శనము మొదలు పెట్టడముతోనే అంత తొందరగ రసాభినయముల ననుభవించి ఆనందింపలేదు. కనుక ప్రేక్షకులను క్రమేణ రసనిలయమగు అభినయమునకు మార్గమేర్పరచి గొప్పిపోవలెను. దానికిగాను వారి మనస్సులను తియ్యించేయవలెను. కనుక ప్రత్యేకములో రసభావములు లేనట్టి కాళంయల ననుసరించి చేయబడే అంగవిన్యాసమును 'జతిస్వరము' ప్రదర్శింపబడును. ఇందు మృదంగ దరువులకు సరిపోవునట్లు అడవులు వేయుచు నర్తకి కాళ్ళను, చేతులను, మెడను, నేత్రములను కదిలించును. ఇది స్పృతము. ప్రేక్షకులను ఉత్సాహపంతులుగ చేయును. నర్తకి తన శరీరములోని ప్రతి అవయవమునకు వ్యాయామము విచ్చి తన స్వాధీనములో మంచుకొనగలుగును.

శబ్దము

ఇందు మాటికి యేబది పాళ్లు స్పృతముండును. ఇందు వర్తనా గీతములు, వానికి తగిన ఆంగికాభినయము ప్రేక్షకులు జూతురు. శబ్దములో మొదటిసారిగ కొంత అభినయము ప్రవేశ పెట్టబడును. అదియును ఆంగిక ప్రధానము.

వర్ణము

ఇందు పల్లవి, అనుపల్లవికి సాత్విక ప్రధానమైన అభినయము వుండును. ముక్తాయ స్వరమునుండి ఆంగికాభినయము, స్పృతము వృద్ధిచెందును. ఇందు సాత్వికాభినయము క్రమేణ వృద్ధి చెంది ఆంగికము తగును. ఈ విధముగ అభినయము క్రమేణ వృద్ధి చెంది 'పదము' వచ్చునప్పటికి ప్రేక్షకుని అభినయము అనుభవించి ఆనందించుటకు తయారుచేయును.

ఈ క్రమము ననుసరించినందువల్ల లాభము - ప్రేక్షకుడు ప్రప్రథమములోనే సూక్ష్మములైన భావములను గ్రహించి ఆనందించి, ఆనందించే పరిస్థితిలో నుండనక్కరలేదు. తరువాత అంగహాస అతని మనస్సు వీ విధముగ తయారుచేసినప్పుడు 'మార్గ' సర్పికుని ఆనందమును పొందగలుగును.

పదములో ఒకపాటు స్పృతము తాను మార్పు ననుసరించి సాత్వికాభినయముండును. అభినయము నా ప్రదర్శింప గలిగినవాడు

సృత్యకళలోని విశిష్టత ఈ ముఖ్యాంశము వరు సప్పటికి ప్రదర్శనము మంచి పట్టు (climax) లో నుండును. అప్పుడు సృత్యమాడువాని గాని, ప్రేక్షకులుగాని ఆతి ప్రాప్తిని ఆ భావములను అవగాహనము చేసికొని ఆనందింపజేసింది అభినయించగలడు.

ఉదాహరణ జానకీలు, జానపద గీతములు మొదలైనవి అభినయించబడును.

ఇంతవరకు కట్టుదిట్టమైన శాస్త్రీయమైన విద్య ప్రదర్శించబడును కనుక తమవారి ప్రేక్షకులనుండి అభినయ భావగీతములు, జానపద గీతములు, జానకీలు మొదలైనవి అభినయించుదురు.

తీర్థానంత ప్రదర్శనము అభినయము. ఇది ప్రదర్శనాంతమందు చేయబడునది కనుక ప్రేక్షకులు ముందు పోవు ముందు వారిని ఉత్సాహ పరచుటకు ముందు సృత్యప్రదర్శనమైన 'తీర్థాన' ప్రదర్శించబడును. ఇందు చిత్ర విచిత్రమైన తాళగతులను పాదవిన్యాసములతో సరైన ప్రదర్శించును.

* * *

నర్తకుని యొక్క హృదయమును పరీక్షించు పద్ధతులు

ఎవరైనను నర్తకులు మన చదకు పట్టించుకుని వారి విద్య యొక్క లోతును తెలిసికొనుటకు పద్ధతులు చెప్పిన కొన్ని సూత్రములు.

(1) సృత్యము

'మారి' పద్ధతి (శాస్త్రీయ పద్ధతి)

'దేశి' పద్ధతి (ఎక్కువగా శాస్త్రములపై ఆధారపడిన 'లోకధర్మ' ననుసరించునది.)

— అని రెండు విధములు.

నర్తకుల విద్యను పరీక్షించునప్పుడు ఈ రెండు భేదములను మనసులో నుంచుకొనవలెను.

'మారి' పద్ధతిలో సృత్యకళ సవివృద్ధిపరచినవాడే పండితుడు. ఎందుకనగా 'మారి'లో 'నాట్యధర్మ', 'లోకధర్మ' - రెండును యామిడియున్నవి. 'దేశి' పద్ధతిపై ఆధారపడిన నర్తకుడు మధ్యమారు.

(2) అభినయము

'శృంగార రసము' నభినయించుచున్నాడను సమయములో అతనిని కరుణగాని, వీభత్స యంపుమని అడిగినచో అతడు శృంగారము ఈ రసములను గూడ వెంట వెంటనే తని పండితునిగా వెంచవలెను.

(3) సృత్యము -

నర్తకుడు సృత్యమాడునప్పుడు మృదంగ గతి ననుసరించును. అది గాక మయూర, మరాళ, సింహ, హరిణ, మీన, మత్తేభ మొదలైన వాని నడకల నాడమని అడుగవలెను. మరియు 'పటవాటము, పటవము, సూరిపటము, లకాడిమము, సిరిబిరము, హలాభిరము మొదలైన అడవుల కొలునిచ్చి సృత్యమాడమని వలెను. ఇవి యన్నియు క్రమము దప్పక సృత్యమాడిన వాడే ఉత్తముడు. లేక ప్రదర్శించిన గతినే త్రిప్పి త్రిప్పి ప్రదర్శించినచో అది సర్తకుడు మధ్యముడు. సృత్యములో పాదము, భూమిపై తిట్టి గజైలన్నిటిని పరికించి సృత్యమాడుట సాధారణముగ ప్రతి నర్తకుడు చేయుననియే. అట్లుగాక నర్తకులను పది గజైల నాడము, ఐదు గజైల నాడము, ఒక గజైలు మాత్రము నాడము అడుగవలెను. మరియు మనము కొన్ని గజైలపై గుడ్డునుంచి ఆ గజైలను మాత్రము పరికించమని కోరవలెను. అట్లు చేయగలిగిన వాడే నాట్యకాత్రు కోవిదుడు.

(4) తాళము, లయ

సాధారణముగ ప్రతి నర్తకుడు తన వెంట నౌక మార్చగిక్కుని తెచ్చుకొనును. ఆ మార్చగిక్కునితో కొన్ని తాళములు, లయలు, తీర్థానములు, అభ్యాసముచేసి వానినే మనముందు ప్రదర్శించును. అట్లుగాక మనమువేరొక మార్చగిక్కుని యేర్పాటుచేసి అతని చాద్యము నకు సృత్యమాడమని కోరవలెను. మరియు మనకు గోచించు గుప్త తాళములు, దుండ్ర తాళము, లక్ష్మి తాళము, మరియు యితర తాళములతో సృత్యమాడి చూపవలెను. ఇందు సర్తకునకు, తాళ శాస్త్రమునందు గల పాండిత్యమును కనుగొనవచ్చును. కాలపై కాలములు, మూడు కాలములలో సృత్యమాడుట సామాన్య సర్తకులు చేయునని అట్లుగాక $\frac{1}{4}$ లయ, $\frac{1}{2}$ లయ, $\frac{1}{3}$ లయలో సృత్యమాడు మని అడుగవలెను ఇట్లు సృత్యము నర్చిన నర్తకుడు తాళలయ లందు పండితుడు.

(5) సృత్యము

సృత్యములో హస్తవిన్యాసము, నేత్రముల దృష్టి, భూపుట, గ్రీవముల యొక్క చలనములను పరీక్షింపవలెను. మాటిమాటికిని ఒక విధముననే ప్రదర్శించిన అతడు మధ్యముడు. అట్లుగాక వివిధ గతులను వెను వెంటనే జానగలిగిన యతిడు సమర్థుడు.

ఆంగిక ప్రధానమైన అభినయము జూచుటకు (ముద్రల అభినయము గూడ) అధ్యాత్మరామాయణ కీర్తననో, కృష్ణరీలా తరంగములనో, దీక్షితార్ కృతినో యిచ్చి సృత్యమాడమని వలెను. వీని యందు సాత్వికము తక్కువ యైనందున ఆంగికము ద్వారానే పాటలోని అర్థమును ప్రదర్శించుట కవకాళమున్నది. ఆంగికమందు దీర్ఘ అయిన వాడు మాత్రమే పై కీర్తనల నభినయింపగలడు.

హస్తము (ముద్ర)ల అభినయమునకు పినతల్లి, అమ్మమ్మ, మేనమామ, తోడబుట్టు, తల్లి తరపున బంధువులు, మేనత్త కొడుకు మొదలైన మాటల నిచ్చి హస్తములను పట్టమనవలెను.

దీనికి వెంటనే పట్టుటకు హస్తములులేవు. కొన్ని హస్తములను చేర్చినగాని ఆ మాటలకర్థము రాదు గనుక నర్తకునకు ముద్రలయందు గల పాండిత్యము తెలియును.

(కాని పండితుల కొక చిన్న మనవి. భరతశాస్త్రములో రచియింపబడినది గదా అని శకటాస్వము, చక్రమండలము, మయూర మొదలైన కరణములను నర్తకుల సన్నిహితులను కొరిన ఒక్కొక్కప్పుడు వారు వాటి సన్నిహితులను లేకపోవచ్చును. పాండితులననగా అవి నేటి కాలములో ప్రచారములో లేక పోవుటయే గాక వాని యుపయోగము ప్రస్తుత నృత్యములలో లేదు. కనుక నర్తకులు అట్టి కరణముల యొక్క లక్షణ లక్ష్యములను తెలిసి యుండిన చాలును.)

కొందరు నర్తకులు ఒక చెప్పినో, లేక చేతిలోని కొన్ని కండంబులనో ఆడించుట అభ్యాసము జేసి మనముందు ప్రదర్శింతురు. అట్టి అభ్యాసము కేవలము ప్రజలను ద్రమపెట్టుటకు, మోసగించుటకు పనికివచ్చును గాని, దానిని బట్టి విద్యలో నెట్టి అభివృద్ధియు నుండదు. అట్టి అభ్యాసము నృత్యకళను పెంపొందించుట కే పథముగను తోచ్యవదు.

ఈ కండంబులలో రామకృష్ణ పరమహంస జీవితములో నుండి ఒక చిన్ని ఉదాహరణ నిచ్చుచున్నాను.

రామకృష్ణుడు దక్షిణేశ్వర ఆలయములో నుండునప్పుడతని యొకరొక యోగివచ్చి గంగానదీపై ఒక యొడ్డునుండి మరి యొక్క యొడ్డునకు నడచివెళ్లి-

“నీవు యోగివై నచో నీయోగి ప్రభావముతో నావలె నడుపు” మని ప్రశ్నించెను.

అంత రామకృష్ణుడు “ఓయీ! యిన్ని సంవత్సరములు నీవు సాధనజేసిన యోగవిద్య విలువ ఒక అణాయేనా? అణా యిచ్చిన విధవనాడు ఆపరి యొడ్డుకు చేరునే!” యని నవ్వి యారకుండెను.

అట్టిదే ఈ పండిత సాధనల యొక్క ఫలితము. ఒక కానీ యిచ్చిన బిచ్చమెత్తుకొను దొమ్మరివాండ్రు యంతికంపె యొక్కప వింతలు చూపుదురు. కనుక పండితులు యిట్టి సాధనలెక్కువ విలువనియడారు. భీరోచాతుడు, భీర లలితుడు మొదలైన నాయకులను వివిధ నాయకులను, వివిధ నాయకలను నృత్యమోడునప్పుడా పాత్రలకు తగు విధముగ అడుగులు వేయుట, హస్తాభినయము ఉన్నదా, లేదా అని మనము చూడవలెను.

(6) నృత్యభేదములు

పురుషుల నృత్యము చేయునప్పుడు ప్రియచాయలు, ప్రియ అభినయము చేయునప్పుడు పురుష చాయలు

నృత్యములో యున్నవేమో చూడవలెను. అట్టివి యున్నచో నర్తకుడు సమర్థుడుకాదు.

ప్రీ పురుష అభినయము, నాయక చెలిక తెలి అభినయము కలిసియుండే పదములనిచ్చి అభినయింపమని కోరవలెను.

ఉదా:- ఏమని తెలుపుదు నేలాగు కాకుదు

నేమి చేతునే? చెలియా!

భామరొ! యారికి బయలుదేరెడు వేళ

ప్రేమ మీర నా సామి పిలిచి చెప్పిన మాట॥

ఇంతవరకు నాయక వచనము.

తరువాత

“అన్నపిండక - అతివేక నొందకు

కన్నీరు నిండుకు - కలుపరింపకుమని

ఇది ఆమె నాధుని వాక్యము

ఎన్నెన్నో విధముల - హితవులు దెలుపుచు

కన్నీరు నిండుచు - గంతుడు చెప్పిన మాట॥”

మరల ఆమె మాటలు

ఇందులో నాయక తన యొక్క దుఃఖము చెలికో చెప్పుకొనును. అంతేగాక నాధుడెట్లు చెప్పినో ఆ విధము గూడ తెల్పుటచే నాధుని వాక్యముల పద్ధత్యుపాధినియ చాయలు కనబరుపవలెను.

తరువాత నాయకి అభినయమే.

ఈ భేదముల కనుబిచ్చుచు విద్వాంసుడైన నర్తకుడే అభినయింపగలడు.

“ఎవ్వరి సంపుడు నేటు వేయుదు

నీదే యిది బుద్ధి వినవమ్మా”

మువ్వగోపాలుడు మోడి జేసుకున్నాడు

మొన్నిటాల నుండి రాదు నీ తోడునే ॥నె॥

“అతివ చులకనని - యందు తోరాదని

యతని బిలువనని - యంపే నామదిలోన”

ఇప్పుడు మధ్యగల మాటలు చెప్పి పలుకుచున్నట్లు నాయక అభినయింపవలెను.

ఇట్టి పదములనిచ్చిన నర్తకుని పాండిత్యము దోధవచగలదు.

(7) ముచ్చి, భవముచూడము, మృతి, పలుచుట, వెణుట, ఏదైన ఒక వస్తువును పట్టుకొనుట, పయలుట, నేలకొరుగుట మొదలైన అభినయములందు సామాన్యముగ పునః పునః దిగుటలలో చేయునట్లు చూపిన అతడు ‘దేశి’ సత్త్వికాగను, కరణ అంగముల యొక్క ప్రయోగముద్వారా ప్రసిద్ధిపొందిన ‘మార్గి’ సత్త్వికాగను గురింపవలెను.

గతుల నాడునప్పుడు ప్రతి గతిలోను మార్పు నిమిత్తమిది శరీరము యొక్క కదలికలలో మార్పులు ప్రదర్శింప గలిగినవాడు పండితుడు. లేనిచో మధ్యముడు.

ఇంతవరకు 'మార్గి' పద్ధతిని (నాట్యధర్మి) గూర్చి చెప్పితిని.
ఇక 'దేశి' పద్ధతి యందు పరీక్షించువిధము గురించి చెప్పెదను.

ఉదా :- నర్తకుడు.

"నన్నిడిచిపెట్టిరి నాడే నారాజు

మొన్న తిరిగొస్త నన్నాడే"

అను ప్రోషిత నభినయించు చున్నాడనుకొందము. ఇందులో
'నారాజు' అన్నప్పుడు

మెడలోని మాంగల్యమును తీసి కనుల కద్దుకొనుట

నొసట నున్న బొట్టును జూపుట ఇది సహజము.

చేతనున్న గాజులు, తలలోని పువ్వులు జూపుట 'దేశి'
పద్ధతిలో విద్యుత్తు ప్రదర్శించుట, కాని

'నారాజు' అన్నప్పుడు

కుడిచేత శిఖరము పట్టుట

మీనము దువ్వుట

ఎడమచేత శిఖరము, కుడిచేత మృగశిఖరను పట్టి భర్త
హస్తమును చూపుట 'మార్గి'కి చెందును. 'దేశి' పద్ధతిని చక్కగా
వర్ణనించిన నర్తకుడు యెప్పుడును యిట్టి అభినయము చేయడు.
ఒకపేళ యిట్టి అభినయము ప్రదర్శించిన, ఆ నర్తకునికి 'దేశి' అభి
నయములో అనుభవము లేదని గ్రహింపవలెను. 'దేశి' అభి
నయము అతి సహజముగ నుండును కనుక నర్తకునికి 'దేశి' అభి
నయమందున్న పాండిత్యము పరీక్షించుటకు శాసనదగ్గయముల
నిచ్చి అభినయంపమనవలెను.

ఇన్ని విధముల పరీక్షలో నెగ్గిన వాడే నాట్యాచార్యుడు. అట్టి
నాట్యాచార్యులే దేశములో సత్సంప్రదాయముతో కూడిన కళను
ప్రచారము చేయగలరు. అట్టి వారిచే నారాధింపబడిన లలిత కళలు
అమరత్వము నొందగలవు.

నాట్యవేదము

భరతనాట్యశాస్త్రమందలి విభిన్న ప్రకరణముల వివరణము

'అభినయదర్పణమ్', 'నాట్యశాస్త్రము', 'హస్తలక్షణదీపిక' - అను ఈ మూడు గ్రంథములు ప్రస్తుతము మనదేశములో యెక్కువ ప్రచారములో నున్నవి.

'హస్తలక్షణదీపిక' కవుక? నృత్యమునకు ముఖ్యగ్రంథము' ఖరతనాట్యశాస్త్రము, అభినయదర్పణము - ఆంధ్రప్రదేశ్, తమిళనాడు, బెంగాల్, మణిపూరులందు యెక్కువగా ఉపయోగములో నున్నవి. నాట్యశాస్త్రము రల్పతరువు పంటిది. దాని యందు నాట్యకళకు సంబంధించిన ప్రతి చిన్న విషయమును గూర్చి గూడ వ్రాయబడినది. 6000 శ్లోకములు, 37 అధ్యాయములు . . . హస్తగ్రంథమిది.

1 వ అధ్యాయము

నాట్యశాస్త్రము యొక్క పుట్టుకను గూర్చి. దాని యొక్క విశిష్టతను గురించి వ్రాయబడినది. హృదయమునకు, ఆత్మకు ఆనందమిచ్చునట్టిది, చతుర్వర్ణములవారికి అందుబాటులో నుండునట్టిది అయిన పంచమవేదము 'నాట్యశాస్త్రము'. (నాలుగు వేదముల నుండి - వాద్యము, గీతము, అభినయము, రసములను గ్రహించి (బ్రహ్మసృష్టించి) ఈవిద్య భరతునికి నేర్పెను.)

2 వ అధ్యాయము

'నృత్యమందిర' నిర్మాణమును గురించి వ్రాయబడినది. అవి మూడు రకములు.

విక్రిత (రెక్టాంగ్యులర్) - చతురస్ర (స్క్వేర్) త్రియానా (ట్రయాంగ్యులర్). ఇవి తిరిగి వాని వాని కొంతలనుబట్టి శ్యేష్ఠ, కనిష్ఠ, మధ్యమ అని మూడు తరగతులుగా విభజింపబడినవి. మధ్యమరకము పురుషుల కుపయోగించును. శ్యేష్ఠ 54 గజములు, మధ్యమ 32 గజముల పొడవుండును. అభినయము చక్కగా చూచుటకు గాన, వాద్యములను వినుటకు, భరతుడు మధ్యమ రకమే శ్రేష్ఠమని పేర్కొనెను.

నేపథ్యము (గ్రీన్ హౌస్) - ఏదియది గజములు - రంగశిర - నాలుగు గజములు, రంగపీఠము నాలుగు గజములు - ప్రేక్షక గృహము 18 గజములు.

గ్రీన్ హౌసుకు రెండు తలుపులు, ప్రేక్షక గృహమునకు మూడు ద్వారములుండవలెను. రంగశిర, రంగపీఠములకు మధ్య తెర యుండవలెను. నర్తకులు రంగశిరమందు పూజచేయుదురు. ఇది రంగపీఠము కంటే కొంచెము యెత్తుగా నుండవలెను.

చుట్టును గోడలు పెట్టి నున్నము వేసి, లతలు జంతువులు మొకతై న వానిని గోడలపై చిత్రించవలెను. ప్రేక్షకులు కూర్చొనుటకు ఆసనములను యేర్పాటు చేయవలెను. రంగపీఠమునకు లడమువలె నున్నగా మెరుగుపెట్టవలెను. రంగస్థలము ఒక గుహ వలె నుండవలెను.

3 వ అధ్యాయము

ఇందు రంగ దేవతారాధనను గురించి వివరముగా వ్రాయబడినది.

4 వ అధ్యాయము

'అమృత మంథన్' అను రూపకము "సమహకార్" పద్య తికి చెందినది - దీనిని బ్రహ్మ లిఖించెను. భరతుడు నాట్య మండపములో అభినయించెను. తరువాత "త్రిపురదాహ" దీమి పద్యతని భరతుడు ప్రదర్శించెను. అది చూచి ఈశ్వరుడు తాండవ నృత్యమును భరతునికి నేర్పుమని తండుని ఆదేశించెను.

నృత్యకరణములు, అంగహారములు - నృత్యమంజ హస్తమును, పాదమును సంయోగము జేసి కదల్చిన 'కరడు' మగును.

(హస్తపాద సమాయోగో నృత్యస్యకరణం భవేత్)

ఆరు, శ్రేక ఆరు కంటే యెక్కువ కరణములు కలిగిన, ఒక అంగహారమగును.

5 వ అధ్యాయము

పూర్వరంగము - తెర యెత్తక ముందు నర్తకులు వాద్యము

లను శ్రుతి జూచుకొనుట గురించి, వాద్య బృందము కూర్చొను విధానమును గురించి, పూజావిధానము తెలుపబడినది.

తరువాత తెర యెత్తబడును. ప్రార్థన ముగిసిన పిదప సూత్రదారుడు, విదూషకుడు, పారి పార్శ్వకుడు, రంగస్థలముపైకి వచ్చి చతుర్విధ పాఠకుల నారాధింతురు. నాలవ వర్తకుడు ప్రవేశించి ఇంద్రుని పతాకమునకు వందన మర్పించును. పిదప సూత్రదారుడు 'నాంది' పఠించి కథను గూర్చి, కథను రచించిన కవిని గూర్చి తెలుపుచు ప్రేక్షకులను ప్రశాంతముగా చూడమని ప్రార్థించి నిష్క్రమించును. శుద్ధ పూర్వరంగమందు ప్రీతి కూడ రంగస్థలముపైకి వచ్చి తాండవ నృత్యమాడి - అంగహారములు, రేచకములు ప్రదర్శింతురు.

6-7 అధ్యాయములు

ఇందు అభినయమునకు జీవమైన రసభావములను గురించి చర్చింపబడినది.

శృంగార, రౌద్ర, హాస్యాదినవరసములు, సంవారిభావములు, చతుర్విధ అభినయములు, నాట్యధర్మి, లోకధర్మి, వృత్తులు, ప్రవృత్తి, వాద్యములు, గానము - వీనిని గూర్చి తెలుపబడినది.

వర్తకుడు రంగస్థలముపై ప్రవేశించునపుడు, నిష్క్రమించునపుడు, రంగముపై అటనిటు సంవారముచేయునపుడు, రసభావములలో మార్పు గలిగినపుడు, యెట్టి సంగీతము పాడవలయునో వివరముగ తెలుపబడినది.

8 వ అధ్యాయము

అంగికాభినయము - అంగ, ప్రత్యంగ, ఉపాంగముల సంవలనము గురించి, నాట్యమందు వాని ఉపయోగము గూర్చి తెలుపబడినది.

9 వ అధ్యాయము

సంయుత, అసంయుత హస్తములు -

వానిని ఉపయోగించు పద్ధతి గూర్చి వ్రాయబడినది. అగ్రజాతులకు లంఘనము ముందర హస్తములు పట్టవలెను. సరిసమానులకు వక్షమునకు యెదురుగను, తక్కువ జాతులకు క్రిందుగను పట్టవలెను.

ఇందు వక్షము, యరుపార్శ్వములు, ఉదరము, కటి మొదలగు అవయవముల సంవలనము, వాని యొక్క వినియోగము మొదలైన విషయములను గూర్చి వ్రాయబడినది.

మూర్ఖ, నిరాశ తెండుట, విచారము, అలసట, నిదుర, నిస్సృహ, లజ్జ మొదలగు వానిని అభినయమందు హస్తములతో చూపక, ఒక్క పాత్రికాభినయముతోనే ప్రదర్శింపవలయునను విషయము వివరింపబడినది.

10-11 అధ్యాయములు

ఒక్కకాలు కదిలించుట, చాచీ అనబడును. రెండు కాళ్ళు కదిలించిన 'కరణ' మగును. కొన్ని కరణులుచేరి 'ఖండ' మగును.

మూడు, లేక నాలుగు ఖండములు చేర్చిన 'మండల' మగును. 'చారులు' యుద్ధమందు దాణమును సంధించుట యందు ముఖ్యముగా సుపయోగపడును.

మండలములు 24. ఇవి సంగీతము యొక్క సహాయముతో ప్రదర్శింపవలెను.

12 వ అధ్యాయము

గతిప్రచారము - ఇందు రంగస్థలముపై న నడుచువిధానమును గురించి తెలుపబడినది. రాజులు, సేవకులు, ప్రీతి, వివిధ దేశీయులు యెటుల వ్యవహరింపవలయునన్న విషయము, వివిధ భావములను ప్రదర్శించునపుడేమి గతిననుసరింపవలెనో తెలుపబడినది. సరళ - ఒకటి, రెండు, మూడు, నాలుగు గతులను గంగి యుండును.

నిర్మితుడు, శృంగార రౌద్ర లోకములందు, రథము నెక్కునప్పుడు, విమానము నెక్కునప్పుడు, షేడమెట్లు దిగునప్పుడు, అశ్వలోహణమందు అభినయించు విధానమును, ముసలివానిగా, పిటనిగా, విస్మయానుభవముగా, మెరుగుజ్ఞుగా, విదూషకునిగా యెట్లునయింప వలయునో వ్రాయబడినది.

ప్రీతి గమనము - యువతులు కోపమునందు, శృంగారము నందు యెటుల నిందించవలెనో విశదీకరింపబడినది.

వీరిని చెప్పుచు మిగిలిన విషయములను వర్తకుడు లోకము నందు చూచి నేర్చుకొనవలయునని భరతుడీ యధ్యాయమును ముగించెను.

13 వ అధ్యాయము

ఇందు వివిధ ప్రాంతములలోని (లపంతి, పాంచాల, దక్షిణ పథ, మగధ మొదలగునవి) - ప్రజలు, ఆ పాత్రల, అభినయ విధానము గురించి విపులముగా వ్రాయబడినది.

14-15 అధ్యాయములు

భండస్సు, కావ్యములకు రమణీయతను గూర్చు వృత్తములను గురించి వ్రాయబడినది.

16-17 అధ్యాయములు

కావ్యమునకు భూషణములగు 'లక్షణములు' వరింపబడినవి. ఉపమా, దీపకము, రూపకము, యమకములు ఉదాహరణముతో వివరింపబడినవి.

నాటకము ప్రేక్షకులకు అరమగు సులభతేలిక యుండవలెను. ప్రాకృత భాషలు - వాని సుపయోగించు విధానము; బ్రాహ్మణుడు, రాజు, పట్టమహిషి, సమానులు మొదలగు వారిని సంబోధించు విధములు వ్రాయబడినవి.

18 వ అధ్యాయము

రూపకములు పది విధములు - నాటక ప్రకరణ, దాణ,

ప్రహసన, వ్యాయోగ, సమనాకార, వీధి, దీప, అంకము, ఈహ మృగము.

ఇవి కథానాయకను బట్టి, ప్రధాన రసమును బట్టి మారు చుండును.

19-20 అధ్యాయములు

కావ్యము, చతుర్వర్ణములను గూర్చి తెలుపబడినది.

21 వ అధ్యాయము

అహర్వాచినయము - రంగాలంకారములు, పాత్రలు ధరించు లలంకారములను గురించి వివరములన్నియు వ్రాయబడినవి. ఇందు బంతువులను, ఆయుధములను, రథములను, విమానము లను, వొండలను కూడ రంగస్థలముపై ప్రదర్శింప వచ్చునని తెలుపుచు, ఆ విధానము వర్ణింపబడినది.

22 వ అధ్యాయము

సామాన్యభివ్యక్తిని గూర్చి చర్చింపబడినది.

సాత్వికాభివ్యక్తియము - హాస, భావ, హేల, శృంగార మందు స్వభావసిద్ధమగు అనుభవములు - రీతి, విలాసా, విభ్రమ, కిరికిరి చిత, మొట్టయిరడు, కుట్రమిత విబోధకము, లలితము, మొదలగు వానిని గూర్చి వ్రాయబడినవి.

23 వ అధ్యాయము

హాతిక గురించి తెలుపుచు, శ్రీ తన ప్రయోగి అనుగ్రహము బడయుట, స్వాధీన పరచుకొనుట, మొదలగు విషయములను గురించి చర్చింపబడినవి. ఆకార, గతి, చేష్ట, భాష, నేత్రి, వక్త్ర వికారాదులతో పరుల మనముల నెటుల గ్రహింపగలమో వర్ణింప బడినది.

24 వ అధ్యాయము

నాయిక నాయకులు, విదూషకుడు, సూత్రధారుడు, నర్తకి, మొదలగు నాట్యమందు వచ్చు పాత్రల లక్షణములు విశదీకరింప బడెను.

25 వ అధ్యాయము

విశ్రాంతియము - రాత్రి, వగలు, వెన్నెల, సంకోషము, ఉత్సాహము, సూర్యుడు, సింహము, కోతి, పెద్దపులి, పెద్దలకు నమస్కరించు విధానము, వజ్జిల సభినయించుట, చనిపోవుటకు సిద్ధముగానున్న మనుష్యుని అభివ్యక్తి, మొదలగు విషయ ములు చర్చింపబడినవి.

26 వ అధ్యాయము

ప్రకృతి వికల్పము - (1) అనునము (2) విరూపము (3) రూపాను రూపము అను మూడు విధములు.

శ్రీ, శ్రీవేషము; పురుషుడు, పురుషునివేషము ధరించుట అనునము.

కుర్రవాడు వృద్ధుని వేషము, వృద్ధుడు యువకుని వేషము ధరించుట విరూపము.

పురుషుడు శ్రీ వేషము వేయుట, రూపాను రూపమగును. ప్రతి నటుడు ఒక పాత్ర అభినయించవలసి వచ్చినప్పుడు తన్ను మరచి ఆ పాత్రయందు లీనమగుట ముఖ్యము.

27 వ అధ్యాయము

ప్రదర్శనము విజయవంతముగా చేయు విధానము - నర్తకులు ప్రేక్షకుల మన స్తత్వమును గ్రహించి రంగస్థలముపై అభినయించ వలెను.

ఒక ప్రదర్శనము విమర్శించునప్పుడు (1) సమాత్వము (2) అంగ మాధుర్యము (3) పత్యము (4) ప్రాకృతి (5) రస (6) గుణ (7) వాద్య (8) నేపథ్యము ఈ యెనిమిది అంశములు ముఖ్యముగా గమనించవలెను.

తెలికపృథ్వి, శృంగార రసము, ప్రధానమై సృత్యగీతము లతో పూర్తిగా నిండియున్న నాట్యము ప్రదోషకాలమందు ప్రద ర్శించవలయును.

పాత్ర, ప్రయోగము, సమర్థన శక్తి, ఈ మూడు గూడ ప్రదర్శన విజయమునకు కారణమగుచున్నవి.

28-30 అధ్యాయములు

సంగీతము - స్వర, రాగ, తాళ, వాది, సంవాది, స్వరములు, తాళ జతులు, గ్రామ, జాతి - వీనిని రసములందు వినియోగించు విధానము. వాద్యముల సుపయోగించు పద్ధతి, తాళ పరిమాణము, రయ, ద్రువము మున్నగు వానిని గూర్చి వివరింపబడినది.

31 వ అధ్యాయము

ఏ యే రసమునకు, యెట్టి వాద్యము యపయోగింపవలెనో, వాద్యకులు, గాత్ర పాటకులు రంగస్థలముపై కూర్చొను విధానము వివరింపబడినది.

32 వ అధ్యాయము

నాట్యమునకు పాత్రలను నిర్ణయించు విధానము గురించి చర్చింపబడినది.

33 వ అధ్యాయము

ఇందు పూర్వరంగ ప్రయోజనము గూర్చి వ్రాయబడినది. పూర్వ రంగము - రంగస్థలము నుంచి, ఊర దేవతలను పారడ్రోలి రంగస్థలమును పవిత్ర పరచుట.

నాట్యము, వాద్యము - వేదముతో సమానము.

34 వ అధ్యాయము

పూర్వము సహానుని కాలములో నాట్యకళ ప్రపంచము

గోవికి యెట్లు తీసికొని రాబడినదో తెలుపబడినది. భరిత శాస్త్రమును కీర్తించుచు భరతుడు గ్రంథమును ముగించెను.

* * *

నాట్యశాస్త్రమును గూర్చి కొన్ని వరములు

భరితశాస్త్రము పరిచయ భరితముని యెవరో నిశ్చయముగ కలలేదు. జడ భరతుడా, రాముని సోదరుడా, శకుంతలా తన ముదా : ఇతరులా : ఈ సమస్యను పండితులే యింకను పరిష్కరింపలేకున్నారు. 'సంకల్ప సూక్ష్మోదయ'మును గ్రంథమందు శ్రీ వేదాంత దేశికులవా రిట్లన్నారు. "భావ, రాగ, తాళముల మొక్క మొదటి అక్షరముల చేరిక 'భరిత' మగుచున్నది. ఈ మూడింటి సమ్మేళనమే అర్థము కావచ్చును.

భరితమునికి ముందున్న యితరనాట్య గ్రంథములు :

తనకు ముందుగా యితర నాట్యగ్రంథములున్నట్లు భరితముని చెప్పుచుండును. పాణినివ్యాకరణములో శీలాలి, కృతశాస్త్రమును యిద్దర నట సూత్రకర్తలపేర్లు చెప్పియున్నారు. ఆ కాలమునకున్న భిన్నగ్రంథములలోని, వ్యవహారములలోని విషయములను క్రోడీకరించి, సూత్రప్రాయముగా వివిధ విషయములను భరితముని వ్రాసియుండును.

అభినవ గుప్తాచార్యుడు

శాశ్వరదేశభు బ్రాహ్మణుడు, గొప్ప విద్వాంసుడు. భరితశాస్త్రమునకు గొప్ప వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను (క్రీ. శ. 1014).

నాట్యశైలి :

నాలుగు విధములు.

రైశికవృత్తి - అతిసుకుమారము, నాగరికము అగు శయ్యునికల్పబ్రహ్మనది.

ఈ నాట్యము చేయువారు చక్కని నమ్రతను తోపించు పత్రధారణ చేయవలెను. యౌవనులగు స్త్రీలకే - ఈ నాట్య మొప్పును. భారతి - అరింకారములతోను, పొగసై న వాక్యాతుర్యపు పురులతో నొప్పియుండును.

సతితి - భావప్రకటన మొందు.

ఆరిభటి - ఆదంబరము, శబ్దము, హెచ్చుగా నుండు సందర్భములందు యోగపడును.

*

నతి అభినయమునకు నియామకము గలదు. ఎవరి యిష్టము వచ్చినట్లు వారు చేయుటకు వీలులేదు. ఒక భావమునకు ఒక అభినయము, ఒక రీతి, పద్ధతి, కొలత - భంగిమయందు చేతులు కాళ్లు పగె రాలు నిర్దేశించినట్లు కొలతలతో సభరింపనట్లుండవలెను. ఎంత మోత్రము వ్యత్యయమునకు తావులేదు. అట్లు

చేయనిదో అది శాస్త్ర విరుద్ధము. మాట యెంత నిశితమో, మార్పు చేయ వీలులేదో, అట్లే దాని భావప్రకటన చేయు అభినయమునూ.

ఒక నిర్దేశ విషయమును అభినయించుట

కృష్ణుని బాలక్రీడలు మొదలె నవి అభినయించునప్పుడు నర్తకి యొక్క విద్యా విశేషముచేత కరణములు, అంగహారములు, యేవేవి యెట్లు యెప్పుడుపయోగింపవలెనో తెలిసి, విషయమునకు తగిన రీతిని లాస్యముగాని, తాండవముగాని సందర్భాచితముగా అభినయింపవలెను.

నియమములు

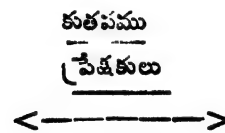
కట్టుబాట్లు

(1) లలితమును, మిక్కిలి లాపణ్యమును గల తాండవ నృత్యము పలన శృంగార రసోత్పత్తి యగును. ఆ తాండవము వర్తమాన తాళయుక్తముగా చేయవలెను.

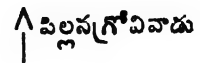
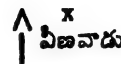
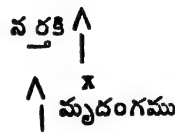
(2) కుతప విన్యాసము:- నర్తక బృందము కుతప విన్యాసము చేయవలెను. అభినవ గుప్తుడువాఖ్యానములో యట్లు పేర్కొన్నాడు.

'మృదంగము వాయించువాడు, పాటపాడువాడు దక్షిణముగ, ఉత్తరముఖముగాను, ఇతనికి కొంచెము తరముగా పాటపాడు స్త్రీ దక్షిణాభిముఖముగాను, విజవాయించువాడు ఈ స్త్రీకి యెడమవైపున, తరువాత పిల్లనగ్రోవి వ్రాయించువాడు.'

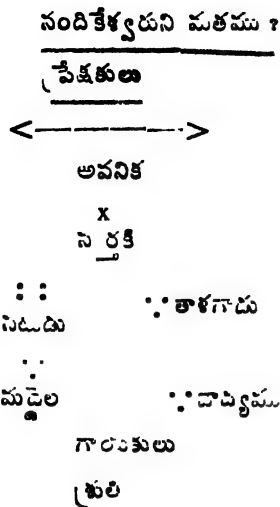
దీనిపేరు 'కుతపము' పాటపాడు వారిలో స్త్రీ లేనిచో రు: కూటమునకు రసమే యుండదు. కళావిహీనమై రక్తిగట్టదు.

అవనిక

^ రంగపీఠము
^ పాట
^ పాటవాడు

నందికేశ్వరుని అభినయదర్శనములో -

రంగమండపము నడుమ పాత్రయందగా, ఆమె వెంటికి పిదో తమిడు, కుడితలు తాళగాడును, యరుప్రక్కల మద్దెల గాండ్రును, వారి నడుమ పాత్ర ననుసరించి గాయకులును, వారికి వెనుక శ్రుతి పోయివాడును, పరుసగా నుండవలెనని యున్నది.

పాత్ర బహిఃప్రాణములు - మృదంగము, మంచి నాదము గల తాళములు, పిల్లసగ్రోవి, పాట, శ్రుతి, వీణ, గజ్జెలు, ప్రఖ్యాతులైన నటకులు, పాత్ర అంతః ప్రాణములు - వడి, నిలకడ, నమ్రత్వము, ప్రసన్నతగల చూపు, శ్రమలేమి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచి హుటలు, పాట.

(3) తరువాత 'అసారిత' (హంగుదారులందరు) పద్ధతులకు దొడంగవలెను. కలకలము గావింపవలెను. అట్టి అసారితము చేయు సమయమున నర్తకి ఉపోహసము జేయుచు ప్రవేశింపవలెను. (పాడదలచిన పాటలు యుంకరించుచు).

గీతము సర్వవస్తు సంపూర్ణమైనదిగ, భగవంతుని స్తుతిగ నుండవలెను.

(4) పాటసన్నివయించినచో వాద్యసంగీతముండరాదు. అంగ హారముల జూపునపుడు భాండవాద్యముండి తీరవలెను. భాండము మద్దెల విశేషములలో నొకటి యగు పుష్కరి యనునది యని వ్యాఖ్యానికర్త వ్రాయుచున్నాడు. శుద్ధ వాద్యములలో భాండమని పేర్కొనబడుటచేత మట్టితో చేయబడి, మూతి తిగిగల తోలుతో మూత వేయబడిన వాద్య విశేషమై యుండవచ్చును. ఇట్టి వాద్యములు చిదంబర దేవాలయము, రంచి, కెలాసనాథ ఆలయము, తంజావూరు బృహదీశ్వరాలయములలో మున్న కరణ చిత్రమందిగల చెక్కబడి యున్నవి.

(5) భాండవ నృత్యము చేయునపుడు వాద్యములతో సంగీతమును నిపుణులైన వారు పాడవలెను. అది పరస్పర మాధుర్యము

గలిగి, సర్వశుద్ధము, తాళబద్ధమునై, విససాంపు గలిగి, నృతానుగుణమై శోభిల్లవలెను. ఈ నృత్యము చేయునపుడు కూడ విషయముపై పాటలోనిదే అయి యుండవలెను.

(6) ఈ విధముగ పాట, ఆట (తాండవము) అయిన తరువాత నర్తకి అంగమునుండి నిష్క్రమింపవలెను. ఇతరులగు నాట్య ప్రేమికులు 'పిండి' గట్టి నిష్క్రమించవలెను. ఈ సమయమునందును తగినట్లుగ వాద్యసంగీతముండవలెను. నర్తకి నిష్క్రమించునప్పుడును ఆసారితము చేయవలెను. అది ముగించి నిష్క్రమించవలెను.

(7) నర్తకి ముఖ్యురాలు. ఆమె నిష్క్రమించిన తరువాత నలుగురు నాట్యము చేయుప్రేమికులు ప్రవేశింపవలెను. పైన చెప్పిన రీతినే సంగీతము, భాండవాద్యము బరుగుచుండగా, అప్రేమి మొదట ఒకరు, తరువాత వరుసగా యిద్దరు, ముగ్గురు, నలుగురు, పాడవలెను. నాలుగు పిండి బంధముల ననుసరించి నాట్యము నలువ వలెను.

నాలుగు పిండి బంధముల పేర్లు

- (1) పిండి - పిందాకారము గలది.
- (2) శృంఖలిక - ముక్ల దుబ్బుల ఆకారము గలది.
- (3) లతాబంధ - తీగెపెర అల్లకొనునది.
- (4) భేద్యక - స్పృతముతో కూడినది.

ఇందు

భేద్యకము ప్రారంభములో, శృంఖలికము నాన్యమునకు, నాన్యమునకు మధ్యన, లతాబంధము స్ఫుల్కభాగమందు, పిండి బంధము నాట్యాంతమందు ప్రదర్శింపవలెను.

(8) ఆరంభములో ముందుకు, వెనుకకు సవచుచు, మొదటి అవృత్తమున అభినయమును, తరువాత అపృత్తములలో నృత్యమును గూడ కలిపి జూపవలెను.

(9) నృత్తియు చేరని నాట్యము గలదు.

(a) అంగవస్తు నివృత్తి యందు, పరి నివృత్తి యందు (స్థాయి భేదము) అభ్యుదయమందు (ఉత్సాహము) నృత్తియు నలువవలెను.

(b) దంపతుల శృంగార స్థితులను జూపు సందర్భములందు నృత్తియు చేయవలెను. దాని వలన సంతోషము కలుగవలెను.

(c) స్వాధీన భర్తృక (నాయక) సందర్భములలో ఉచితమగు నృత్తియుండవలెను. నాయకుడున్నప్పుడు పాట గూడ పాడవలెను.

(d) ప్రోక్షిత, ఖండిత, విప్రలబ్ధి, కలహంతరిత నాయకలు నృత్తియు చేయరాదు.

(e) విరహిణియై బాధపడుచు, చెలితో యేకాంతమున నున్నప్పుడు - తన చున్నప్పుడు వెల్లడించును. అట్టి సమయములో నృత్తి మాడకూడదు.

(f) అంతిమంగురార్తే సంతకత దీనురాలుగా నున్నప్పుడు, శరీరము లనారోగ్యముగా నున్నప్పుడు నాయుని నృత్తమాదరాదు.

(g) నాయకము సంకోచపరిచవలసిని సమయములందు నృత్తిము క్రమముగా ప్రారంభించెను.

(h) సై వస్తుక చేయు సమయములందు నిపునికి ప్రీతికలముగు అంగహారములతో శ్యాము చేయవలెను.

(విద్యుద్భ్రాంతి, గిడిచిత్తతి, నిమంభితి, తలపెట్టుట, లీన, నితంది మొదలైనవి.)

(i) శ్రీ, పురుష ప్రాయ సందంభముగు పాటల యందు చేపి పురుగు అంగహారములు మాత్రమే నాట్యమందు ప్రదర్శింపవలెను.

ఇట్టి నిబంధనల ననుసరించి నృత్తము చేయవలెను.

సృత్తములో హస్త విన్యాసములు

సృత్తములో హస్త విన్యాసములు 5 విధములు.

- (1) హస్తములను క్రింది నుండి తలపై పెట్టుట.
- (2) తలపై నుండి క్రిందికి దించుట.
- (3) కుడిప్రక్కను విసురుట (చాచు).
- (4) ఎడమప్రక్కను విసురుట.
- (5) పృత్తముగా తిరుగుట.

హస్తము పెప్పుడును పాదముల ననుసరింపవలెను. ఎల్లప్పుడు కుడి చేయి, కుడి కాలును, ఎడమ చేయి, ఎడమ కాలును, అనుసరించి యుండవలెను.

సృత్తి నాట్యో ఊపయోగించెడి హస్తములు

(భరితముని ప్రకారము)

స్వస్తిక, చోల, ఎంబరి, కటకాపరసి, శకట, కీలక, కపితి, శిఖరి, కూర్మ, హంసాస్య, అలరి చ్య, షతాక, పాళ, - ఈ ఎడమూడు హస్తములు నృత్తిమునందుపయోగింపబడును.

సృత్తములో ఉపయోగించు గతులు

మరాళ, మయూర, హరిణ, మత్తేభ, అశ్వ, సింహ, సర్ప, మందూక, వీర, మనుష్య అని ఐది విధములైన గతి భేదములు పయోగింపబడును.

వీని సభినయించు విధానము

(1) మరాళగతి :- రెండు చేతులందు త్రిపతాకములు పట్టి, కాళ్ళను ఒకదానితరువాత ఒకటి అడుగు దూరములో వేయుచు, యిరుప్రక్కలకు వంగుచు నడువవలెను.

(2) మయూరగతి :- దొటనవ్రేళ్ళపై నిలబడి రెండుచేతులందు కపిత్థములను బట్టి మోకాళ్లు కదిలించిన, మయూరగతి యగును.

(3) హరిణగతి :- రెండు చేతులతో యిరుపార్శ్వములందు త్రిపతాకములు బట్టి ముందుకుగాని, యిరుప్రక్కలకు గాని వెదురు చూపులతో వరుగురిడవలెను.

(4) మత్తేభగతి :- రెండు చేతులతో యిరుపార్శ్వములందు త్రిపతాకములు బట్టి సమపాదములతో మెల్లగా నడువవలెను.

(5) అశ్వగతి :- కుడికాలు నెత్తి తొందరగా గాలిలోనికెగిరి, ఎడమచేతి శిఖరము, కుడిచేతి ఎర్రాకము పట్టవలెను.

(6) సింహగతి :- చొటనవ్రేళ్ళపై నిలబడి, తిరువాత తొంది పగ ముందుకు మెగులచు పోవుచు శిఖరములను రెండు చేతులతో పట్టవలెను.

(7) సర్పగతి :- త్రిపతాకములు రెండుచేతుల యిరుపార్శ్వములందు బట్టి తొందరగా నడువవలెను.

(8) మందూకగతి :- రెండుచేతులందు శిఖరహస్తము బట్టి చొందుగా నడువవలెను.

(9) వీరగతి :- వీరగతిముందు కాంతి చూమువరకు నడిచి పచ్చి, ఎడమచేతి శిఖరము, కుడిచేతి ఎర్రాకము పట్టవలెను.

(10) మనుష్యగతి :- గుండ్రముగా త్వరితగతిని తిరుగుచు, ఎడమచేతిని గుండెపై నుంచి కుడిచేత కటరాముఖ హస్తము పట్టవలెను.

భ్రమరములు 7 విధములు

పిచ్చిక నాట్యమందు తన శరీరము పలు విధములుగా పలు డేయముగా కదిలించుట ప్రాచీనము లనబడును.

ఉచ్చుత, చక్ర, గటప, ఏకపాద, కుంచితి, ఆకాళ, అంగ అని భ్రమరములు 7 విధములు.

(1) ఉచ్చుత :- సమపాది భంగిమందు నిలబడి శరీరమంతయు పూర్తిగా కదిలించుట ఉచ్చుతము.

(2) చక్ర :- కాళ్లు భూమిపై నుండి త్రిపతాకములు రెండు చేతులందు పచ్చి, శరీరమంతయు పూర్తిగా కదిలించుట చక్రము.

(3) గటప :- కుడికాలు మెడమ ప్రక్కను, ఎడమకాలు కుడిప్రక్కను వుంచి, మోకాళ్లు భూమిపై నానించి రెండుచేతులను చాచి త్వరితగతిని నడువవలెను.

(4) ఏకపాద :- ఒక కాలుతో తిరువాత రెండవకాలుతో గిర గిర తిరుగుట.

(5) కుంచితి :- మోకాళ్లు పంచి గుండ్రముగా తిరుగుట.

(6) ఆకాళ :- గాలిలోనికి మెగిరి కాళ్లు మెడముగానుంచి శరీరమును గుండ్రముగా త్రిప్పుట.

(7) అంగ :- రెండు కాళ్లను అర అడుగు యెడముగా నుంచి గాలిలోనికి యెగిరి నిలబడుట.

8 'చారి' భేదములు, వాని ఉపయోగములు

నాట్యమందు ఒక కాలును కదిలించుట 'చారి' అనబడును. చారులు లేని నాట్యమేలేదు. చారులు - చలన, చక్రమణ, సరన, చేగని, బుట్టన, లుంతితి, లోరితి, పిష్యు, అని యెనిమిది విధములు.

(1) చలన :- స్వస్థలము నుండి కాలును ముందుకు వంచుట.

(2) చక్రమణ :- రెండు కాళ్లను చేర్చి, మిక్కిలి యిరుప్రక్కలకు యెగురుట.

(3) సరన :- ఒక కాలు ముందును, యింకొక కాలు మిడిమితో అడుగడుగునకు చేర్చి నడచుట.

(4) చేగని :- నడుచు చొటను ప్రేక్షకులై గాని, మడమలపై గాని, లేక భూమి పాదమును పేయుచుగాని త్వరిత గతిని నడుచుచు, అలంకృత ప్రతిభాక హస్తములు ఒకదాని అరుదాత యింకొకటి పట్టవలెను.

(5) బుట్టన :- భూమిని ఒక కాలు మడమతోగాని, కాలు ముందరి భాగముతోగాని, భూమి పాదముతోగాని తట్టుట.

(6) లుంతితి :- స్వస్థలముగా కాళ్లనుంచి గుట్టనము ప్రవర్తించుట.

(7) లోరితి :- కాలును భూమికి తాకికుండా కదిలించి మట్ట నిమిత్తమొందుట.

(8) పిష్యు :- కుడికాలు కుడిభాగమునకు, ఎడమకాలు ఎడమ భాగమునకు అగులునట్లుంచి నడచుట.

9. ఉల్లిపా భేదములు

నాట్యమందు గాలిలోనికి యెగురుట ఉల్లిపావ మననము. అంగ, ఉల్లిపా ఆశ్వు, మొట్టిత, క్రీకల్ల - అని నీ విధములు.

(1) అంగ :- రెండు కాళ్లను చేర్చి పై కెగిరి, శిఖరహస్తము నమిముపై నుంచువలెను.

(2) ఉల్లిపా :- ఎడమకాలు వెనుక భాగముపై ఉల్లిపా హస్తములనుంచి చొటనుప్రేక్షతో పై కెగురుట.

(3) ఆశ్వు :- ముందు రెండు కాళ్లతో పై కెగిరి, చివరతి ఆ కాళ్లను చక్రగత చేర్చి నిలబడు, రెండు చేతులతో ప్రతిభాకము పట్టవలెను.

(4) మొట్టిత :- ఇరుప్రక్కలకు ఉల్లిపా యందుపర యెగురుట.

(5) క్రీకల్ల :- రెండు కాళ్ల మడమలను ఒకదాని అరుదాత యింకొకటి కటిప్రదేశమందుంచి, రెండింటికి మధ్య అర్థ చంద్ర హాసము వుండుట.

10 విధములైన భంగిమలు.

సమపాద, ఏకపాద, నాగబంధ, ఐంద్ర, గరుడ, భ్రమర అని భంగిమ లారు విధములు.

(1) సమపాద :- రెండు కాళ్లను చేర్చి నిలబడుట.

(2) ఏకపాద :- ఒక కాలుపై నిలబడి, రెండవది మొదటి కాలు నానించుట.

(3) నాగబంధ :- సర్పమువలె రెండు కాళ్లను పెనవేసి నిలబడుట.

(4) ఐంద్ర :- ఒక కాలు వంచి, రెండవది మోకాలు వద్ద వంచి చేతులను సహజముగ నుంచుట.

(5) గరుడ :- అరీధ మండలములోని ఒక మోకాలు భూమి నానించి రెండు చేతులు చేర్చి కట్టవలెను.

(6) భ్రమర :- పక్షిసనము చేసికొని భూమినుట.

108 కరణములు

నాట్యమందు ఒక కాలును కదిలించుట, 'చారి', రెండు కాళ్లను కదిలించిన 'కరణ' మనబడును.

వీనిని గూర్చి విపులముగా వేరొక చోట వ్రాసితిని.

10 విధములైన ఉడలములు

మండలమునగా కొన్ని కరణాలు, చారుల చేరిక.

స్థనంక, అయాత, ఆరీధ, ప్రత్యారీధ, ప్రేంఖణ, ప్రేరిత, స్వస్థిత, మొట్టిత, సమనూచి, పార్శ్వనూచి అని పది విధములు.

(1) స్థనంక :- సమపాదముతో నిలబడి అర్థచంద్ర హస్తము లను నడుముకు అనించి నిలవలెను.

(2) అయాత :- రెండు కాళ్లను రెండున్నర అడుగులు యెడముగా నుంచి, మోకాళ్లను వంచి ఒక కాలు రెండవ దానిపై నుంచుట.

(3) ఆరీధ :- ఎడమకాలును బుచ్చి కాలుకు ముందరిగా ఒకటి న్నర అడుగు మోరములో నుంచి - ఎడమచేతి శిఖరము, కుడిచేతి కటరాముఖమును పెట్టవలెను.

(4) ప్రత్యారీధ :- ఆరీధలోని చేతులను, కాళ్లను మార్చి పెట్టవలెను.

(5) ప్రేంఖణ :- ఒక కాలు మొక్కు మడమ వద్ద రెండవ పాదము నుంచి కూర్మ హస్తము పెట్టవలెను.

(6) ప్రేరిత :- ఒక కాలును గంభీరముగ భూమిపై తట్టి, రెండవ కాలునుకు ఒకటిన్నర అడుగులోనుంచి మోకాళ్లనువంచి,

(10) పార్వసూచి :- బొటనప్రేక్షతో, మోకాళ్లతో ఒక ప్రక్క నామిని కాకుట.

‘-తె - తె - త’

(8) $\begin{matrix} 12 \\ \text{తలె} \end{matrix} \quad \begin{matrix} 345 \\ \text{తలె త} \end{matrix} - \text{ఖండగతి}$

ఈ ఐదు అక్షరములు ఒక కాలిలో పరికింపవచ్చును. లేక 1, 2 - ఒక కాలిలో, 3, 4, 5 - రెండవ కాలిలో పరికింపవచ్చును.

ఒక కాలిలో ఐదక్షరములు పరికించినప్పుడు 1, 3 అక్షరములకు ఖండగతి విమర్శగా తెల్పుటకుగాను గట్టిగా తట్టవలెను.

- (9) $\begin{matrix} 1 & 2 & 3 & 4 & 5 & 6 & 7 \\ \text{ఓ} & \text{తే} & \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} \end{matrix}$ - ముక్రగతి
ఈ యెడక్షరములు ఒక కాలిలో పరికింపవచ్చును.

రెండవ విధము

- 1 గుండ్లి 5 ముండ్లి ఒక కాలిలో
6 గుండ్లి 5 ముండ్లి రెండు కాలిలో : పరికింపవచ్చును.

మూడవ విధము

- 1 - 3 ముండ్లి ఒక కాలిలో పరికించి
4 - 5 రెండవ కాలిలోను
6 - 7 మొదటి కాలిలోను పరికింపవచ్చును.

సంకీర్ణజాతి వేరుగ చెప్పుటలేదు. తీక్ర, చతురక్ర, ఖండ, ముక్రగతులు అభ్యాసముచేసిన సంకీర్ణజాతి వచ్చివేయును. చతురక్ర, ఖండగతులు కలిపిన సంకీర్ణమగును.

- (10) (1) 'రోం' - 'తే' యందువలె పాదము తట్టుచు పాదము ముందరి భాగము ధూమికి తగులునట్లు తట్టవలెను.
(2) 'తాం' - 'ఓ' యందు పై పూర్తి పాదము తట్టి నెమ్మదిగా మడమనెత్తవలెను.
(12) 'త్రాం' - రెండుకాళ్ళు చేర్చిపట్టి ముంగాళ్ళపై గాలిలోనికి యెగిరి భూమిపైకి వచ్చి కాళ్ళు జొరవిడువవలయును.
(13) 'ప్లాం' - పై తెగిరి గాలిలో నుండగనే ఒక కాలి గట్టిలకు యింకొక కాలు తగులునట్లు రెండు కాళ్ళను చేర్చవలెను.
(14) 'యం' - రెండుకాళ్ళు చేర్చి యెగిరి నిలబడవలెను.
(15) 'ద్రీం' - 'త్రాం' యందు వలె యెగిరి భూమిపైకి వచ్చి నవ్వుచు పాదములను గుండ్రముగా త్రిప్పవలెను.
(16) 'దీం' - పై తెగిరి నమపాదములను భూమిపై మోపవలెను.
(17) 'ద్రె' - 'తే' 2 యందువలె రెండు పాదములు తట్టి భూమిని రాయుచు నడువవలెను.
(18) 'తరికిట' - (కుడికాలు) పాదము ముందరి భాగముతో మొదలుపెట్టి కాలును యెడమనుండి కుడివైపునకు చక్రాకారముగా త్రిప్పవలెను.
(19) 'దిరికిట' - దిరికిట యందు వలెనే చేయుచు కుడినుండి యెడమ వైపునకు చక్రాకారముగా త్రిప్పవలెను.

(20) 'తరికిట' - దిరికిట - కాలి ముందరి భాగముతో 'తరికిట' మొదలుపెట్టి ముగించి - 'దిరికిట' కు మడమతో మొదలు పెట్టవలెను.

(21) 'కిటత' - పాదమునెత్తి 'తత' వలె 'కిట' కు పాదము ముందుకు జరిపి 'తక' వెనుకకు జరుపవలయును.

(22) 'దిర్గుడు' - ముందు పాదము భూమిపై తట్టి గాలిలోనికి యెగిరి గుండ్రముగా తిరిగి మరల భూమిపైకి రావలెను. లేక మడమలు భూమినానించక స్వత్యము చేయుట.

(23) 'తిరికిటతోం' - గుండ్రముగా తిరుగునప్పుడు, ప్రారంభములో కాలెత్తి గుండ్రముగా తిరిగి 'తోం' కు కాలనుగట్టిగా భూమిపై తట్టవలెను.

(24) 'దిర్ దిర్' - రెండు కాళ్ళను చేర్చి పై తెగిరి, భూమిపై కాళ్ళను రాయుచు త్వరితగతిన నడువవలెను.

(25) 'దిడదిడ' 24 నందు వలెగాని, మడమలపై నడువవలెను.

(26) కిణ్ణ్ - ముంగాళ్ళపై నిలబడి కాళ్ళు వణికించవలెను.

(27) చణణన - టొటనవ్రేళ్ళపై నిలబడి కాళ్ళు వణికించినను. లేక భూమికి రాయుచు నడువవచ్చును.

(28) 'దగ' - రెండు పాదములను భూమిపై నుంచి, ఒక పాదము మాత్రము రెండవ పాదాంగుకుల నానించి తట్టుట.

(29) 'తక' - మడమలు భూమియందు మోపి తట్టవలెను.

(30) 'గిణతోం' - 'గి' - మడమ
'ణ' - ముందరి భాగము
'తోం' - రెండవ పాదము

(31) దిగిణతోం - ది - ఎడమ పాదము
గి - కుడి పాదము
ణ - ముందరి భాగము
తోం - ఎడమ పాదము

(32) తదిగిణతోం - త - కుడి పాదము
ది - ఎడమ పాదము
గి - కుడి మడమ
ణ - ముందరి భాగము
తోం - ఎడమ పాదము

(33) తక తదిగిణతోం
- 'తక' - 'తత' పై కుడి పాదము
త - కుడి పాదము
ది - ఎడమ పాదము
గి - కుడిపాదము
ణ - కుడి ముందరి భాగము
'తోం' - ఎడమ పాదము

(2) అలౌకికము :- వడిలో తిరుగుడుగల పుష్పమైన చూపు అలౌకికము. కుమ్మరి, సారె తిరుగుట, అన్ని వస్తువులను జూచుట, ఇష్టము - వీనియందుపయోగించును.

(3) సాచి :- స్వస్థానము నుండి కదికంటి వరకు అర్థముగా చరించు దృష్టి సాచి.

అభిప్రాయము, మీసములు, ముఖములు, గురిపెట్టులు, శక్తము, తలచుట, పై గజేయుట, చేళ్ళుల స్వత్వము. - వీనియందుపయోగ పడును.

(4) ప్రలోకితము :- రెండు ప్రక్రియలయందు చరించు దృష్టి ప్రలోకితము.

యిరు ప్రక్రియలనుండు వస్తువులను జూచుట, పై గజేయుట, కలలుట, కలపి పడుట, - వీనిలో నుపయోగించును.

(5) నిమిరితము :- నగము కన్ను తెరిచి చూచుట.

బుడి వేషము, వరవశత్వము, జపము చేయుట, ధ్యానము, సమస్కరించుట, మనస్సు చరించుట, సూక్ష్మదృష్టి - వీనియందుపయోగించును.

(6) ఉల్లోకితము :- మీదికి నిక్కించి పంపబడిన దృష్టి.

ధ్వజాగ్రము, గోపురము, పూర్వజన్మ, దేవమండువము, వెన్నెల - మొదలగు వనియందు చెల్లును.

(7) అనుపృతము :- వడిగా క్రిందికి, మీదికి జూచుట,

కొవముతో జూచుట, ప్రేమతో నిలుచుట - వీనియందుపయోగపడును.

(8) అవలౌకికము :- క్రిందికి చూచే చూపు, అవలౌకికము.

నిద్రను జూచుట, విచారము, నిద్రపోవుట, చదువుట, అపయమములను జూచుకొనుట, నదచుట, - వీనియందు చెల్లును.

గీవాభేదములు

మొదరి, తిరళ్ళిన, పరివర్తిత, ప్రకంపిత అని గ్రీవాభేదములు నాలుగు.

(1) ముందరి :- అర్థముగా కదిలించిన మందర గ్రీవము.

స్నేహారంభము, ప్రయత్నిము, సరెననుట, తలచుట, సునము, అనుమోదము - వీనియందు చెల్లును.

(2) తిరళ్ళినము :- రెండు ప్రక్రియల పై తాగములందు సర్వ అవలె కదిలించుట తిరళ్ళిన గ్రీవము.

కలై త్రప్పుట, పామునదక - వీనియందుపయోగించును.

(3) పరివర్తితము :- కుడి మోదములకు అర్పించిద్రాకొరముగ చరించుట - పరివర్తితము.

శృంగారవటన, శ్రీల చెక్కిళ్లు ను ముద్దుపెట్టుకొనుట, - వీనియందుపయోగపడును.

(4) ప్రకంపితము :- పాపురము మెక కదిలించినట్లు ముందుకు, వెనుకకు కదిలించుట ప్రకంపితము.

నీపు, నేను అనుట యందు, దేశీనాట్యము, ఉయ్యల యందు, చెక్కిపెట్టు యందు, - ఉపయోగించును.

భూభేదములు

సహజ, పతిత, ఉక్షిప్త, చతుర, రేచిత కుంచిత అని భూభేదములు అరు.

(1) సహజము :- ముఖమునందు మెల్ల పతారము లేక స్వాభావికముగనుండెడి కనుబొమ్మలు 'సహజప్రసంగ' మనబడును.

(2) పతిత :- నిశ్చలమైన కనుబొమ్మలనువచ్చిన 'సచితప్రవన' మనబడును.

జగుప్ప, ఆశ్చర్యము, ఓర్వలేని తనము, - వీనియందుపయోగించును.

(3) ఉక్షిప్తము :- కనుబొమ్మలు రెంటినిగాని, ఒక దానినిగాని మిక్కిలి నిక్కించి 'ఉక్షిప్త ప్రవన' మగును.

శ్రీల కోపమునందు, సత్యపదనమందు, శృంగారి వాచము, లీలయందు చెల్లును.

(4) చతుర :- రెండు కనుబొమ్మలను చేర్చి కొంచెముపెల్లగా కదిలించిన 'చతుర ప్రవన' మగును.

ముఖము తాకుట, హృదయానందము, సంభ్రమము - వీనియందుపయోగించును.

(5) రేచితము :- అందముగాను, సొగసుగాను, ఒక కనుబొమ్మ వంచిన అది 'రేచిత ప్రవన' మగును.

రహస్య శ్రవణము, మంచిననుట, పదవీక్షణము - వీనియందు చెల్లును.

(6) కుంచితము :- ఒకటి, లేక రెండు కనుబొమ్మలను ముడిచిన 'కుంచిత ప్రవన' మగును.

మొట్టయితము, కుటుమితము, విలాసము, కిరికించితము, మొదలైన శృంగార చేష్టల యందు చెల్లును.

సృత్యహస్తములు

హస్తభేదములను గూర్చి వ్రాయుటకు ముందు హస్త ప్రాణము, పుట్టుక, జాతి, వర్ణము, బుడి, ఆధిదేవత, మొదలగు విషయములు తెలిపెదను.

హస్తప్రాణములు :- ప్రసాద, కుంచిత, రేచిత, చంభిత, అపేక్షిత, ప్రేరేత, ఉద్వేగిత, వ్యాధిత, విచిత్ర, సంకేత, చిహ్న, విహ్వల - అని హస్తప్రాణములు పేర్కొనెను.

(1) ప్రేక్షను చ చుట ప్రసాదము.

(2) ప్రేక్షను మునుము కుంచితము.

(3) ప్రేక్షను విచిత్రము రేచితము.

(4) పదాక, మనకెన హస్తములలో ప్రేక్షను ముందుకు పండుట, కదిలించుట, వెనుక మొదలైనవి పుంభితము.

(5) ప్రేక్షను వెనుక ప్రక్కకు మునుము, కదిలించుట, చ చుట ప్రేరేతము.

(6) ప్రేక్షను ప్రేమగా చ చుట అపేక్షితము.

(7) నాట్యమాటలన్నవి చేతులను పైకెత్తుట ఉద్వేగితము.

(8) ప్రక్కలనుండి చేతులు మదికెత్తెదము వ్యాధితము.

(9) నాట్యము చేయునప్పుడు ప్రక్కలనుండి చేతులను ముందుకు తెచ్చుట విచిత్రము.

(10) ఊహతో రెండుకొనగను సంభవ సంకేతము.

(11) నాట్యములో ప్రార్థన, పోష వస్త్రపుల స్పృహ జలగ మిద్యములను తెలియ 'చహ్నములు' యనియెడి.

(అ) వాని ఆకారములను జూపుట.

ఉదా :- ముందును జూపింపబడునప్పుడు 'చహ్నహస్త' యను పేరుదును. అది ఆకారము లోని ముందును నాట్య నాలుగు స్వరములు కనిపిండును.

(ఆ) వాని ముఖములను జూపుట.

ఉదా :- సర్పమును అభినయించుటకు సర్పశీర్షహస్తమును పట్టెదము. అది హామ విదగవర కనపడును.

(ఇ) నివసించునట్లును జూపుట.

ఉదా :- చేపలను చూపవలయునన్న మత్స్యహస్తమును పట్టెదము. లేదా నది, చెరువు, జలము మున్నగు వాటిని అభినయించుము.

(ఈ) తెక్కలను, వాహనములను జూపుట.

ఉదా :- విష్ణువును జూపుటకు విష్ణుహస్తములు (రెండు చేతుల త్రివతాకములను, భుజములపద్మ చేర్చి) పట్టెదము. లేక అతని వాహనమైన గరుత్మంతుని చూపుదుము.

(ఉ) ఆయుధమును చూపుట.

ఉదా :- ఇంద్రుని అభినయింపవలసి వచ్చినప్పుడు రెండు త్రివతాకములను చూచి కట్టు దగ్గర చేర్చి పట్టెదము. అట్లుగాక పత్రాయుధము ముద్ర పట్టిన వానిను.

(ఉ) వాని యుగ మోగడు లను తెలుపు.

ఉదా :- ఇంద్రుని అభినయం పరిపేక్షనప్పుడు అర్ధచంద్ర కళ హస్తము పట్టెదము. లేక ఇంద్రుల హస్తములలో విరిచి గిల్లి కగుల్గువాడు అను భావము అభినయించును.

(ఋ) వానిచే వ్యాపించిన ప్రదేశములను జూపుట.

ఉదా :- ముందు నిభినయించుటకు హస్తములను జూపుట.

(ఋ) వాని చేష్టలను తెలుపు.

ఉదా :- గోలవానిని అభినయించవలసి వచ్చినప్పుడు వాని పనిని - ఆవులను కొడుము చూపించెను.

ఈ యెనిమిది లక్షణములు గల హస్తప్రాణము చిహ్న మనబడును.

(12) మనచే చెప్పబడుచుండెడి సందర్భములలో చూడుకొనిన పదముల అర్థమును నిర్ణయించే హస్తము 'పదార్థిక'.

హస్తములు (మూడూ)

ప్రతి హస్తమునకు ఒక యుగ ముండును. అదిగా అతనిచే అది ముందు చేయి అని గుర్తించుటలో ముఖ్యముగా గలది బియ్యంబును. అతనిచే కనిపించుచున్నది అది.

ఉదా :- పూర్వము ప్రహ్లాదునిగా పరివ్రజ్యము చేసిన దోయనస్థుడు అనచేరిని పరాకర్షించి 'పద' పదము 'పద' యని ప్రోక్షించుచేసెను. నా 'పద' అనునట్లు పద హస్తము పదాకముని పిలువబడుచున్నది. ఈ పదము ప్రతి హస్తమునకు మూలముండును.

ఈ మూడు హస్తముల యొక్క గుణమును (స్వభావమును) తెలుపునది.

ఉదా :- ద్రాహ్మణజాతి - దైవచింతను తెలుపును.

తెలుపునర్థము :- సాత్విక స్వభావమును, శుద్ధార్థము తెలుపును.

దీనిని ప్రపంచములోని అన్యజాతుల చిహ్నములతో పోల్చి వచ్చును.

ఉదా :- హిందువుల ఆదర్శ ఉంతువు 'ఆవు'. అది అతి సాధు ఉంతువు. అట్టి దానిని పూజించు హృదయము గూడ కోపలమైనదని తెలుపుటకు సందేహము లేదు.

సంయుత, అసంయుత హస్తములు

— నాట్య ప్రదర్శనములో వాని ప్రయోగము

హస్తములు సంయుత, అసంయుత అని రెండు విధములు. ఒక చేతితో పట్టబడినవి అసంయుత హస్తములని, రెండు చేతులను చేర్చి పట్టినవి సంయుత హస్తములని యందురు.

అనంతయుల హస్తములు

పతాక, త్రిపతాక, అర్ధపతాక, కర్తరీముఖ, మయూర, అర్ధ చంద్ర, అరాళ, కుకతుండ, ముష్టి, శిఖర, కపిత్థ, కటకాముఖ, సూచి, చంద్రకళ, పద్మకోశ, సర్పశీర, మృగశీర, సింహముఖ, లాంగూల, సోంపద్మ, చతుర, భ్రమర, హంసాస్య, హంసపక్ష, సందంశ, ముకుళ, తామ్రచూడ, త్రిశూల - అని యిరువది యెనిమిది అనంతయుల హస్తములు.

(1) పతాక హస్తము

అన్ని ప్రేక్షకుల చేర్చి, చాచి, దొటనవ్రేలిని దగ్గరగా పెంచి పట్టిన పతాక హస్తమగును. పూర్వము బ్రహ్మ బంటరిగా పర బ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడు పతాకాకృతిగా చేయి చాచి 'జయ విజయా ఏవ' అని స్తోత్రము చేసెనట. అటు పటబడిన చేయి నాటి నుండి లోకములో పతాకమని పిలువబడినది. ఇది అన్ని హస్తములకు మాతృక మొదటిది. ఇది బ్రహ్మపలన పుట్టినది. బ్రాహ్మణ జాతి, తెలుపు వర్ణము. ఋషి శివుడు. అధిదేవత బ్రహ్మ.

ఉపయోగము :- నాట్యరంభము, మేళము, రథవి, వస్తు నిషేధము, వీనుగు, కుంభస్థలము, రాత్రి. దేవతల సమూహము, గుర్రము, ఖంబించుట, గారి, నిద్రించుట, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రకాంతి, యక్తిగతి, ఎంప, అలుపు చొట్టుట, ఏమి విచ్చుట, అలలు, పీడిలో ప్రవేశము. సమముగ నుంచుట, గంధము పూయుట, 'రాను' అని చెప్పుట, ఎంతము, ఊరికుంచుట, ఆశీర్వాదించుట, నృపతిని జూపుట, తాటాకు, చెంః, పదార్థములను స్పృశించుట, ఇచ్చుట, అప్పుట లనుట, సముద్రము, యుద్ధములను, సంబోధించుట, కర్తయొక్క ఆకాంక్షను జూపుట, నేల, పత్ని, రము, పరము, దినము, కుడుచుట, మొదలగు వానియందు పతాక హస్తము చెల్లును.

(2) త్రిపతాక హస్తము :- పతాక హస్తమునందలి చిటికెన ప్రేరి ముందల ప్రేలు (అనామికము) వంచబడినచో త్రిపతాక హస్తమగును.

పూర్వము ఇంద్రుడు వజ్రాయుధము నెత్తినప్పుడు పతాకము యొక్క అనామికమును వదలి, గ్రహించుటచే అది త్రిపతాక మన బడినది. ఇది ఇంద్రుని వలన పుట్టినది. ఎరుపువర్ణము. క్షత్రియ జాతి. ఋషి గుహరు. అధిదేవత శివుడు.

ఉపయోగము :- మకుటము, చెట్టు, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్నిజ్వాలా విజృంభణము, చెక్కిరి, మకరణ వక్రరేఖ, అమ్మ, మార్పు, శ్రీ పురుషుల చేరిక - వీనియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(3) అర్ధపతాకము :- త్రిపతాకములోని చిటికెన ప్రేలు కూడ వందిన యెడల అర్ధపతాక హస్తమగును.

ఉపయోగము :- చిగురు, ఫలక, తీరము, ఇద్దరు అని చెప్పుట, వాలుకత్తి, జంపము, ద్వజము, గోపురము, శృంగము, - వీని యందీ హస్తము చెల్లును.

(4) కర్తరీముఖము :- అర్ధపతాకములోని చిటికెన ప్రేలును చూపుడు ప్రేలును, బయటకు చాచిపట్టిన కర్తరీముఖ హస్తమగును.

పూర్వము శివుడు జటావరాసుర సంహారమునకై భూమి మధ్యలో నుండి తిరనితో చక్రము వ్రాసెనట. ఆ కారణమున శివుని వలన పుట్టినది. క్షత్రియజాతి. ఋషి పెర్ణన్యడు. రిక్త వర్ణము. అధిదేవత చక్రపాణి.

ఉపయోగము :- శ్రీ పురుషుల మెడబాటు, వ్యత్యస్త ప్రదేశము, పొంగిించుట, కన్ను, చచ్చుట, భేదభావము, మెరపు ఏకశయ్యా విరహము, క్రిందఁబడిపోవుట, లత, అపని - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(5) మయూర హస్తము :- కర్తరీముఖ హస్తములోని అనామిక మును అంగుష్ఠముతో చేర్చి ఉక్కిరి ప్రేక్షకుల వంచబట్టిన మయూర హస్తమగును.

ఉపయోగము :- నెనుచి ముఖము, లత, పక్షి, క్రుక్కుడు, కురులను దీటుట, నొనరు దొట్టు, కన్నులు నెగడిమ్ముట, తాత్త్వమును గూర్చి చర్చ, ప్రసిద్ధి - వీనియందు దీ హస్తము చెల్లును.

(6) అర్ధచంద్రహస్తము :- రిక్త హస్తములోని అంగుష్ఠమును చాచిన అర్ధచంద్రహస్తమగును.

ఈ హస్తము అవిసి మొగను పోయియుండును. భూషణము లపై అధిక ప్రేమగల శివుని కొరకై చంద్రుని నుంచి పుట్టినది వైశ్యజాతి. ఋషి అత్రి. గౌరవర్ణము. అధిదేవత బ్రహ్మదేవుడు.

ఉపయోగము :- కృష్ణాష్టమ నాటి చంద్రుడు, మెడపట్టి గెంటుట, ధిలాయుధము, దేవతాభిషేకము, తినుకంచము, పుట్టుక, మొల, ఎర్రాము, తినుగుగూర్చి చెప్పుకొనుట, భ్యానము చేయుట, ప్రార్థించుట, అపయవములను అంటుకొనుట, సమస్కారము - వీనియందు దీ హస్తము చెల్లును.

(7) అరాళహస్తము :- పతాక హస్తములోని చూపుడు ప్రేలు వంచబడినచో అరాళ హస్తమగును.

పూర్వము అగస్త్యముని న ప్రసముద్రములను ఆపోశనము చేసినప్పుడు అతని వలన పుట్టినది. మిశ్రజాతి. అగస్త్యముని ఋషి. పాటల వర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- విషము, అమృతము మొదలగు వానిని త్రాగుటయందు, గాలియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(8) కుకతుండహస్తము :- అరాళహస్తమునందలి అనామిక మును గూడ వంచినచో కుకతుండహస్తమగును.

ఇది మహాదేవునిపై పార్వతికి ప్రణయకౌఠము గల్గినప్పుడు ఆమెవలె పుట్టినది. బ్రాహ్మణజాతి. ఋషి దుర్వాసుడు. రక్త వర్ణము. మరీచి అధిదేవత.

ఉపయోగము :- బాణప్రయోగము, ఈటి, మర్మమైనమాట, ఉగ్రభావము, వీనియందీహస్తము చెల్లును.

(9) **ముష్టిహస్తము :-** నాలుగు వ్రేళ్లను చేర్చి అరచేతిలోనికి పంచి అంగుష్ఠము మీద చేర్చిన ముష్టి హస్తమగును.

ఇది పూర్వము విష్ణువు మధుత్తిటభులతో యుద్ధము చేసి పిప్పిడు విష్ణువలన పుట్టినది. కూద్రజాతి. ఋషి అమరేంద్రుడు. నీలవర్ణము. అధిదేవత చంద్రుడు.

ఉపయోగము :- స్థిరమనుట, సిగ్గుపట్టుకొనుట. దృఢత్వము, వస్తువులను స్వాధీనము చేసికొనుట, మల్లయుద్ధము - వీనియందీ హస్తము చెల్లును.

(10) **శిఖరహస్తము :-** ముష్టిలోని బొటనవ్రేలు చాచిపట్టిన శిఖరహస్తమగును.

పూర్వము శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధము చేసినప్పుడు పర్వతమును విల్లుగా చేసికొని దాని మధ్యభాగమును పట్టి పిప్పిడు అని పలన పుట్టెను. గంధర్వజాతి. ఋషి జనుడు. చాపనిద్రము. అధిదేవత మెన్మడుడు.

ఉపయోగము :- పున్నుడుడు, విల్లు, స్తంభము, నిశ్చబ్దము, పిట్టలప్పుడు, పెదవి, పర్వ, దంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నించుట, లవణము, లేదు అని చెప్పుట, తలించుట, ఇతరాభినయము, సజ్జము, కట్టనీడ్చుట, కౌగిలించుట, ప్రియుడు, శక్తి, తోమరాయుధమును ప్రయోగించుట, మంటానాదము - మొదలగు వానియందు చెల్లును.

(11) **కపిర్విహస్తము :-** శిఖరహస్తము అంగుష్ఠముపై చూపుడు వ్రేలుంచు కపిత్థ హస్తమగును.

పూర్వము సముద్రము చిలుకుటకు అనుకూలముగ మందర పర్వతమును విష్ణువు పట్టినప్పుడు ఈ హస్తము అతనివలన పుట్టినది. ఋషి జాతి. ఋషి నారదుడు. తెలుపు వర్ణము. అధిదేవత పద్మ గర్భుడు.

ఉపయోగము :- లక్ష్మీ, సరస్వతి, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగ పూవుల చెందను తాల్చుట, కొంగు మొదలైనవి పట్టుకొనుట, మునుగు వేసికొనుట, దూప దీప సహితముగ అర్చన - వీనిలో ఈ హస్తముపయోగపడును.

(12) **కటకాముఖహస్తము :-** కపిత్థహస్తములో చూపుడువ్రేలు, నడిమివ్రేలుతోను, బొటనవ్రేలుతోను, చేర్చిపట్టిన కటకాముఖ హస్తమగును.

శివుని యొద్ద కుమారస్వామి విలువిద్య నేర్చుకొనునప్పుడు కటకాముఖ హస్తము పుట్టినది. దేవజాతి. భార్గవుడు ఋషి. స్వర్ణ వర్ణము. అధిదేవత రామపుడు.

ఉపయోగము :- పువ్వులు కోయుట, ముత్యాలదండలు, పూలహారాలు ధరించుట, బాణములు మెల్లగ ఆకర్షించుట, ఆకు మడుపులందిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు సుగంధ ద్రవ్యములను పలుపుట, వాసన ద్రవ్యములను చేర్చుట, మాట, చూపు - వీనిలో ఈ హస్తముపయోగపడును.

(13) **సూచిహస్తము :-** కటకాముఖహస్తములోని చూపుడు వ్రేలు పొడుగుగ చాచిన సూచిహస్తమగును.

పూర్వము బ్రహ్మ తానొక్కడనేనని నిర్రేకించినపుడు అతని వలన ఈ హస్తము పుట్టినది. దేవజాతి. ఋషి సూర్యుడు శ్వేత వర్ణము. అధిదేవత విశ్వకర్మ.

ఉపయోగము :- ఒకటి, నూరు అనుట, సూర్యుడు, పర బ్రహ్మను నిరూపించుట, సిగ్గుపము, అట్లు యని చెప్పుట, ఎవరు, విననకర, సమర్థించుట, కృశించుట, శరీరము, ఆశ్చర్యము, జడను చూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలయనుట, శరీరముపై రోమములు, భేరిమోగించుట, కమ్మరిచక్రము త్రిప్పుట, బండి చక్రము, జనసమూహము, విపరణ, సంధ్యవేళ - వీనిలో ఈ హస్తముపయోగపడును.

(14) **చంద్రకళ :-** సూచి హస్తములోని బొటనవ్రేలు చాచి పట్టిన చంద్రకళ హస్తమగును.

ఉపయోగము :- ఇది చంద్రుని కళలు నిరూపించు యందు చెల్లును.

(15) **పద్మకోశహస్తము :-** అయిదువ్రేళ్లు యెడముగ చాచి కొంచెము పంచి అరచేయి పల్లమగునట్లు పట్టిన పద్మకోశ హస్త మగును.

ఉక్రాయుధములను కమలములతో శివుని పూజచేసి విష్ణువు వలన ఈ హస్తము పుట్టినది. యక్షిజాతి, ఋషి పద్మ ధరుడు. భార్గవుడు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- మారేడు పండు, వెలగపండు, స్తనములు, వట్టవ, బంతి, ఫలహారము, మొగ్గ, మామిడిపండు, పువ్వుపరము, పూగుత్తి, మంత్రెన పువ్వు, ఖంటాహారము, పాములపుట్ట, నల్లకలు వలు, గ్రుడ్లు - వీని యందు చెల్లును.

(16) **సర్పశీర్షము :-** పతాకహస్తము అరచేయి కొంచెము పల్లముగ బట్టిన సర్పశీర్షహస్తమగును.

పూర్వము బలిచక్రవర్తికి భయపడి తనను శరణు వేసిన ఋషులకు విష్ణువు తన వామనావతారమై వారిని రక్షించునని

శిష్యుడు శరణి వలన పుట్టును. దేవతాతి. ఋషి ఇంద్రుడు. అనుభవంగు. అధిదేవత.

ఉపయోగము :- గంధము పూయుట, పాము, మెల్లగిసనుట, నీళ్ళు చిలకరించుట, దేవతానిష్ఠము, ఏనుగు బాం, నలము చుట్టుట, మెల్లయుద్ధములో దురుములు చుట్టుట - ఊనియెందుల మోగి పెడును.

(17) **మృగశిరహస్తము :-** సుర్పరహస్తములో చిటికెవ్రేలు, కొటసర్రేలు చాచి పట్టిన మృగశిరహస్తమును.

శివుని గూర్చి తపస్సు చేయుటకు పార్వతి త్రిపుండ్రము దరింపగా ఈ హస్తము పుట్టెను. ఋషిజాతి. ఋషి మార్కండేయుడు. తెలుపువరంగు. అధిదేవత మహేశ్వరుడు.

ఉపయోగము :- శ్రీలను గూర్చి చెప్పట, చెక్కిలి, క్రమము, మర్యాద, వెలపు, వాడు, అలంకారము, త్రిపుండ్రము దరించుట ఎదురెదురు మోగుచేయుట, దేవునిగూర్చు, అన్ని వస్తువులను చేర్చుట, ఇల్లు, గోడగు పట్టుకొనుట, అడుగుపెట్టుట, ప్రియాలను పిలుచుట, తిరుగుట, - వీనియందు ఈ హస్తముచెల్లును.

(18) **సింహముఖహస్తము :-** గుడిమివ్రేలిని, అనాంతమును, అంగుఢముతో చేర్చి తక్కిన వ్రేళ్ళను చాచిపట్టిన సింహముఖ హస్తమగును.

ఉపయోగము :- పగిడము, ముత్యము, ముద్రాని, ముంగుటలు, దిట్టలు, అలరీంచుట, నీట దిండుపు మొదలగు వాటియందు చెల్లును.

ఈ హస్తముతో మృగ నిలిపిన మోక్షవిషయము, హోమము, కుండలు, గజము, దర్బిలను విడిచింపుట, తామరపూవులదండ, సింహముఖము, పైద్యుడు, మందు, వంటను పరిశీలించుట - వీనియందు చెల్లును.

(19) **లాంగూల హస్తము :-** పద్మకోశ హస్తములోని ఉంగరపు వ్రేలు వంచి పట్టిన లాంగూల హస్తమగును.

పూర్వము పాల సముద్రములో పుట్టిన కాలకూట విషమును మ్రొంగుటకు శివుడు దానిని గుళికగాచేసి చేయి పట్టినప్పుడు అతని వలన పట్టినది ఋషి కుమారస్వామి. సిద్ధజాతి. బంగారుపన్నె. అధిదేవత లక్ష్మి.

ఉపయోగము :- గజనిమ్మపండు, మోపనపరి కుటములు, వాసన గల మొదల కలుపలు, చక్కెరపిండి, పెక్క, చిరుగజెలు, చిన్నపైత్ర, చాచిత పక్షి - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(20) **సెలెంద్రహస్తము లేక అలరీచ హస్తము :-** చిటికె వ్రేలు మొదలగు అన్ని వ్రేళ్ళను సందిలంగా చాచిపట్టిన సెలెంద్ర హస్తమగును.

పాలు పెరుగు, కృష్ణుడు దొంగిలించినప్పుడు అతని వలన ఈ హస్తము పుట్టినది. గంధర్వజాతి. వ్యామిచర్మము. గూర్జుడు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- అప్పుడు చికిసింఛన తాడుచుట్టెట్లు, వెలగ మొదలగు పండ్లు, తిరుగపెట్ట, చిన్ను పెరుగుడు, అపహార చంద్రదిబ్బము, నుందరము, వాల్చి, పండ్లు, చెన్నులు, పండ్లు, ఊరు, ఎరు, వోము, చెప్పెట్లు, బాటి, చిత్రవాహన, పండ్లు, పండ్లు, పండ్లు - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(21) **చిరుచిహస్తము :-** చిరుచిహస్తములోని చిరుచిహస్తము చేర్చి చిటికె వ్రేలిని చాచి పట్టినది. అనాంత వ్రేలి మూలయం వద్దముగా నుంచుచు పట్టిన చిరుచిహస్తమగును.

అమృతము హరించుటకు గరుత్మంతుడు తిక్కపని అధిమతము రుచినికొని పచ్చినప్పుడు, అటులనే చెయ్యినిని చెప్పినప్పుడు తిక్కపనివలన పుట్టినది ఋషిజాతి. చాపిత్యుని ఋషి. చిత్రచర్మము. పైసెలెంద్రము అధిదేవత.

ఉపయోగము :- చిహ్నాల వాంఛముగలను, అంగుట, రాగ, మొదలగు లోహములు, రుప, వాంఛము, అప్పు, పుట్టెట్లు, చిహ్నములు, నరసింహ, మందగములు, రుచి, పండ్లు, పండ్లు, నెయ్యి, నూనె మొదలైన వ్రేలులార్చిములు - వీని యందు చెల్లును.

(22) **ప్రముఖహస్తము :-** హంసాశ్యములోని చిహ్నము చేర్చి పంచపట్టిన ప్రముఖహస్తమగును.

కళ్ళప్పుడు అడుచుచికి కమ్మలు చేసినప్పుడు అతని వలన పుట్టినది. గంధర్వజాతి. ఋషి కలలుడు. అపచిహిత పక్షిరాజు. చాచినచాయ.

ఉపయోగము :- తుమ్మెద, చిలుక, యోగభ్యాసము, సారవజ్జి, కోకిల మొదలైన పక్షులయం దీ హస్తము చెల్లును.

(23) **హంసాశ్యము :-** నడిమివ్రేలు మొదలకొని మూడు వ్రేళ్ళను యెడముగా చాచి దొటనవ్రేలిని చూపుడు వ్రేలిలో చేర్చి పట్టిన హంసాశ్యమగును.

దక్షిణామూర్తి మట్టిమ్రానుక్రింద కూర్చుని ఋషులకు జ్ఞానోపదేశము చేసినప్పుడు అతని వలన పుట్టినది. బ్రాహ్మణజాతి, ఋషి శుకుడు. తెలుపువరము. అధిదేవత బ్రహ్మ.

ఉపయోగము :- మంగళసూత్రము కట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయించుట, గగుర్పాటు, ముత్యములు మొదలైనవి, చిత్రములు గీయుట, అడవి, ఈగ, నీటిచుక్క, దీపము, పత్తిని పైకి ఎగ ద్రోయుట, శోధించుట, మలమొగ మొదలైనవి, గీయుట, పూచూలను పట్టుకొనుట, పూజచేయుట, నేనే బ్రహ్మననుట, తెల్లపన్నె, పాడుట, బ్రాహ్మణజాతి, లేదనుట, బంగారుచుట్టలపలక పట్టుచు భావించుట, క్షులచి రత్నము - వీనిలో ఈ హస్తముచెల్లును.

(24) హంసపక్షము :- సర్పశర్పములొని చిటికెనప్రేలు చాచి పట్టిన హంసపక్ష హస్తముగును.

శివునివద్ద తండువు తాండవ నృత్యమభ్యసించుచేత చేతిని హంస రెక్కలవలె పట్టెను. అతని వలన ఈ హస్తము జన్మింపెను. అప్పరజాతి. ఋషి జగదుడు. నీలవర్ణము, మన్మథుడు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- శుభనాచ్యము, వీణ వాయించుట, ఆరు అంగుల రెక్క, కట్టకట్టుట, గోడి నొక్కు, గురుతు, ఏదైన ఒక పని చేయుట, పక్ష రెక్క, పలుపు, పన్నె, అప్పరజాతి - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(25) సంహంశహస్తము :- పద్మకోశహస్తపు ప్రేక్షకును హంస ముట్టి చేర్చి విడిచిపెట్టిన సంహంశహస్తముగును.

సరిస్వతి అక్షమాల ధరించినప్పుడు ఆమె వలన ఈహస్తము జన్మింపింది. విద్యాధర జాతి. ఋషి విశ్వానుడు. గౌరవర్ణము. వార్మికి అధిదేవత.

ఉపయోగము :- ఉదారత్వము, దురినిచ్చుట, పుండు, పురుగు. మనస్సులోని కాయము, అర్చన, అయిదుగుట, నర్తి, ఈగ, నఖతి లము, పిత్తిము, విషము, పెట్టుపురుగు, తీర, జ్ఞానము - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(26) ముక్త హస్తము :- పద్మకోశము యొక్క అన్ని ప్రేక్షకు చేర్చి విడిచి ముక్తహస్తముగును.

అంజలియును దొంగల పనుల శంకతో ముక్తమును దొంగల పనులు అలని ముక్తమునది. శంకీర్ణజాతి. వివాధియును ఋషి. తిదిలవర్ణము. ఉండ్రుడు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- కలువ పువ్వు, తామర మొగ్గ, దీపవాక్యము, భోజనము చేయ - మన్మథుడు, రాముని మూడు, ముద్రలను ధరించుట, దొంగ, అరటిపువ్వు. అయిదుగుట, ఆత్మ-వీనితో ఈ హస్తము చెల్లును.

(27) తామ్రచూడ హస్తము :- ముక్తహస్తములొని తల్పినిని పంచి పట్టిన తామ్రచూడ హస్తముగును.

ఆకృతిని ధరించి మూడు వేదములు బ్రహ్మముందు నిలిచి తమ యొక్క అభిప్రాయములను తెలుపునప్పుడు వానివలన ఇది పుట్టెను. దేవజాతి. దేవేంద్రుడు ఋషి. శంఖవర్ణము. అధిదేవత విషానాథుడు.

ఉపయోగము :- ముల్లోకములు, మూడు వేదములు, మూడని రెక్కపెట్టుట, మారేడు పత్రి, కూలాయుధములు, కన్నీరు తుడుడుట, కోడి, కొంగ, కాకి, ఒంటె, దూడ, వ్రాయుట - వీనియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(28) త్రిశూలము :- తొటనప్రేలు, చిటికెన ప్రేలు వంచి, తక్కినవి చాచి పట్టిన త్రిశూల హస్తముగును.

ఉపయోగము :- మారేడు పత్రి, మూటి కూడిక, - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

బాంధవ్య, నవగ్రహ, దశావతార, దేవ, చతుర్వర్ణ, పవిత్రనదీ హస్తములు

అసంయుత హస్త సంయోగము పలునే సంయుత హస్తములు కలుగుచున్నవి. కాని అధిదేవతలు వేరు.

అంజలి, కపోతము, కర్కటకము, స్వస్తికము, దోల, పున్న పుట, ఉత్పంగ, శివలింగ, కటకావర్ణన, కర్కరీ స్వస్తిక, శకట, శంఖపత్ర, సంపుటి, పాశ, కీలక, చుక్క, కూర్మ, వరాహ, గరుడ, నాగబంధ, ఖడ్గ, భేరుండ, లవహిత్ర అని సంయుత హస్తములు యిరువది నాలుగు.

(1) అంజలి :- రెండు ఒకటయిన అరచేతులు చేర్చి వ్రేత అంజలి హస్తముగును. అధిదేవత తీత్రపాలుడు.

ఉపయోగము :- దేవలింజ, పుష్పలకు, బ్రాహ్మణలకు నమస్కరించుటకు. తాళమువేయుట. శివస్వరూప నిరూపణము, వ్యాసము చేయుట. శింకరుడును ముందు చెల్లును.

(2) కపోతము :- అంజలి యొక్క మొదలు, చుది, పార్శ్వభాగములు, చేర్చి పట్టిన కపోత హస్తముగును. అధిదేవత చిత్రసేనుడు.

ఉపయోగము :- ప్రమాణము, పెద్దలతో మాట్లాడుట, విని యునుగ బిప్పుకొనుట, అంగీకారము, తెంతాయ లగవీచావు వలె, మాదీపలము, సంపుటము - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(3) కర్కటహస్తము :- కపోత హస్తములొని ప్రేక్షకు లందు లందు, రెండవ చేతిప్రేక్షకు చొప్పించి పట్టిన కర్కట హస్తముగును. అధిదేవత విష్ణువు.

ఉపయోగము :- గుంపును జూపుట, అపెని పుష్పమును జూపుట, దుఃఖము, ఆవులింజ, కొట్టట, పండ్లకాయ, కలము నూడుట, ఒకలు పుచ్చుట, చెటుకొమ్మను పుచ్చుట, స్త్రీలు మెడి కలు విరుచుట - వీనియందు చెల్లును.

(4) స్వస్తికహస్తము :- రెండు పతాకముల మణికట్టలను చేర్చి పట్టవలయును.

ఉపయోగము :- మొనరిని తెలుపుటకు, భయముతో మాట్లాడుట, వాదులాడుట, పొగడుట - వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(5) దోల హస్తము :- రెండు పతాకములు రెండు ప్రక్కలందు నొకటే ముక్కగా కట్టిన చోలాహస్తముగను. అది చేసినట్లు.

ఉపయోగము :- నర్తకసంఘము, మోహము, ముచ్చి, మది :- అలన్యము పిలాసము మొదలగువాని రుచి చెల్లును.

(6) పుష్ప హస్తము :- పుష్పరూప స్తంభము యొక్క పాపిష్టమును మురియించి పుష్పరూపము చేర్చి వ్రువలయును. కెన్నచేర్చుదురు అధిదేవత.

ఉపయోగము :- పుష్పముల దానము మొదలైన వాని బోధన, పుచ్చుకొనుట, చర్మము, కద్దూరహారతి, చిన్నపిల్లలు వందలు మొదలైనవి తినికొనుట, మంత్రపుష్పముల నిచ్చుట, శాయంతలము అర్చనాదానము చేయుట - వీనియందు చెల్లును.

(7) ఉత్పంగహస్తము :- అరాకహస్తములను స్వస్థికాకారముగ చేర్చి పట్టిన ఉత్పంగముగను. అధిదేవత గౌతముడు.

ఉపయోగము :- సిగ్గు, కౌగలింపు, భుజకీర్తులు, పిల్ల శాండ్రను శిశించుట, పిలి, అంగీకారము, చెంబుట, కుచములను కప్పకొనుట - వీనియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(8) శివరంగము :- ఎడమచేతి అర్ధచంద్రహస్తముచిగి శివరంగ హస్తముగను.

ఉపయోగము :- శివరంగమును చూపుటకు, దలపించుననుభవ ఉపయోగించును.

(9) కటకాపరని హస్తము :- కటకమును హస్తములను స్వస్థికముగా చట్టవలయును. అధిదేవత యక్షరాజు.

ఉపయోగము :- పటాభిషేకము, పూట, పెండి దీపన, విచారణ, శృంగారము, కోలాటము, కోపశాంతి, నిశ్చయ పరచుట, - వీని గుండు చెల్లును.

(10) కర్తరీ స్వస్థిక హస్తము :- కర్తరీ ముఖహస్తములను స్వస్థికాకారముగ పట్టిన కర్తరీ స్వస్థిక యగును.

ఉపయోగము :- చెట్టుకొమ్మలు, పర్వత శిఖరము, చెట్లు - వీని గుండు చెల్లును.

(11) శకటహస్తము :- రెండు ప్రహరహస్తముల బొటన ప్రేళ్ళు, నడిమిప్రేళ్ళు చాచి పట్టిన శకటహస్తముగను.

ఉపయోగము :- రాక్షసులు, మొదలైన వారి అభినయము వధుపయోగవదును.

(12) శంఖహస్తము :- శిఖరహస్తములోని అంగుష్ఠమును రెండవ చేతి అంగుష్ఠముతో చేర్చి తిప్పిపివేళ్ళు ఆ శిఖరహస్తముపైకి చేర్చిన శంఖహస్తముగను.

ఇది శంఖము మొదలైన వాని యందు చెల్లును.

(13) చక్రహస్తము :- రెండు అర్ధ చంద్ర హస్తములను అడ్డముగా అంచేతులు చేర్చి పట్టిన చక్రహస్తముగను. ఇది చక్రాభినయమందు చెల్లును.

(14) సంఘట హస్తము :- చక్రహస్తపు ప్రేళ్ళను ముడిచి పట్టిన సంఘట హస్తముగను.

వస్తువులను దాచుటయందు సంఘటము చెల్లును.

(15) పాశ హస్తము :- సూచీహస్తముల చూపుడు ప్రేళ్ళను వంచి, చేర్చిపట్టిన పాశ హస్తముగను.

ఉపయోగము :- పరస్పర కలహము, త్రాడు, సంకెళ్లు-వీని యందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(16) కీలక హస్తము :- మృగ కీర్ణముల చివరెన ప్రేళ్ళను చేర్చి పట్టిన కీలక హస్తముగను.

స్నేహము, ప్రేయమైనమాట - వీనియందీహస్తము చెల్లును.

(17) మర్మహస్తము :- పతాక హస్తములను ఒక దానిమీది మొకటి చేర్చి చిటికెన, బొటన ప్రేళ్ళను చాచిపట్టవలయును.

ఇది చేపలకు చెల్లును.

(18) కూర్మ హస్తము :- చక్రహస్తము మొనప్రేళ్ళుపెండి చిటికెనప్రేళ్ళు చాచి పట్టిన కూర్మ హస్తముగను. ఇది తాబేటిని నిరూపించును.

(19) పరాహ హస్తము :- రెండు మృగశీర్షములను ఒక దాని మీదయొకటి చేర్చి పట్టిన పరాహ హస్తముగను. ఇది పందికి చెల్లును.

(20) గరుడ హస్తము :- అర్ధ చంద్ర హస్తములు రెండు అడ్డముగా బొటన ప్రేళ్ళు చేర్చి పట్టిన గరుడ హస్తముగను. ఇది గరుడుని సూచించును.

(21) నాగబంధహస్తము :- రెండు సర్ప శీర్షములు స్వస్థికముగా పట్టవలయును.

పాముల పెన, పాములపెనవంటి రతి బంధము, పొదరింద అభినయము, అధ్వరణ మంత్రము - వీనియందు ఈ హస్తము చెల్లును.

(22) ఖట్వ హస్తము :- చతురహస్తముపై చతుర హస్త ముంచి, చూపుడు ప్రేలు, బొటనప్రేలు చాచివట్టిన ఖట్వహస్త మగును.

మంచిము, మంచె, మొదలైన వానియందు చెల్లును.

(23) భేరుంగ హస్తము :- కుడ్ర హస్తములు, మణి కట్టలతో చెవి పట్టవలయును.

ఇది భేరుంగ చర్యలను నూచించును.

(24) అపహరి :- రెండు సోల వడ్డహస్తములు రొమ్మున కెదురంగ పట్టవలయును. శృంగార నటనము, పూటంతిని పట్టుట, నృత్యము, అవసరమందు చెల్లును.

బాంధవ్య హస్తములు

(1) దంపతీ హస్తము :- ఎడమచేత శిఖరము, కుడిచేత మృగ శిరము పట్టవలయును. ఇది భార్య భర్తలయందు చెల్లును.

(2) మాతృ హస్తము :- ఎడమచేత అర్ధచంద్ర, కుడిచేత సందంశ హస్తముబట్టి, తరువాత ఎడమచేత శ్రీ హస్తము నాభి కెదురుగ పట్టవలయును.

ఇది భర్త, మాతలయందు చెల్లును.

(3) పితృహస్తము :- మాతృ హస్తములోని కుడిచేతి శిఖర హస్తము పట్టవలయును. ఇది పితృ, కన్యకలయందు చెల్లును.

(4) శ్వశురు హస్తము :- ఎడమచేత బాంధవ్య హస్తములు పట్టవలయును. ఇది శ్వశురు హస్తములోని కుడిచేతి శిఖర హస్తము పట్టవలయును.

ఇది అత్తకు చెల్లును.

(5) శ్వశుర హస్తము :- శ్వశోహస్తము కుడిప్రక్క శిఖర హస్తము బట్టిన శ్వశుర హస్తమగును.

ఇది మామకు చెల్లును

(6) భర్తృ బ్రాతృహస్తము :- ఎడమచేత శిఖరము, కుడిచేత కర్తరీ ముఖమువట్టి, దానిని రెండుప్రక్కలందు పట్టిన భర్తృ బ్రాతృ హస్తమగును.

ఇది భర్త కోడలుబట్టిన వారికి చెల్లును.

(7) నవందాహస్తము :- భర్తృ బ్రాతృహస్తము పట్టి, శిఖర హస్తము కుడిచేతబట్టిన నవంద యగును.

ఇది ఆడవిద్యకు చెల్లును.

(8) జేష కనిష్ఠ బ్రాతృ హస్తము :- మయాహస్తము ముందు ప్రక్కను, వెనుక ప్రక్కను పట్టవలయును.

ఇది అన్నదమ్ములయందు చెల్లును.

(9) స్మృషా హస్తము :- జేష కనిష్ఠ బ్రాతృహస్తము వట్టి తరువాత కుడిచేత శిఖరహస్తము పట్టిన స్మృషాహస్తమగును.

ఇది కోడలికి చెల్లును.

(10) భర్తృహస్తము :- భర్తమువద్ద, హంసాశ్రితులనంది. కుడిచేత శిఖరహస్తము పట్టవలయును.

ఇది మగనికి చెల్లును.

(11) సంతతి హస్తము :- పాశహస్తము చూపి రెండుచేతులందు శ్రీ హస్తములు పట్టవలయును.

ఇది నవతులయందు చెల్లును.

దేవహస్తములు

1. బ్రహ్మహస్తము :- ఎడమచేత చతుర, కుడిచేత హంసాశ్రిత పట్టవలయును.

2. శింఖహస్తము :- ఎడమచేత మృగశిర, కుడిచేత శ్రీవ తారను పట్టవలయును.

3. పిష్టహస్తము :- రెండుచేతులందు శ్రీవతారములు భుజములవద్ద పట్టవలయును.

4. కన్యశ్రీ హస్తము :- కుడిచేత బాంధ, ఎడమచేత అర్ధచంద్రాక్షర వాయిదమునట్ల పట్టవలెను.

5. పార్వతి హస్తము :- చేతులు శ్రీరముమగచేసి అర్ధ చంద్రహస్తములు పట్టిన అభయముద్ర యగును.

ఇది పార్వతియందు చెల్లును.

6. లక్ష్మీ హస్తము :- బహమూలయందు రెండు కపిస్త హస్తములు పట్టవలెను.

7. విష్ణుశ్వరహస్తము :- ఎదురుగా రెండు కపిస్త హస్తములు పట్టవలెను.

8. వజ్రాక్షరహస్తము :- ఎడమచేత శ్రీహం, కుడిచేత శిఖర హస్తముయెత్తుద పట్టవలెను.

9. ఇంద్రహస్తము :- రెండు శ్రీవతారములు మణికట్టల వద్ద చేర్చిపట్టవలయును.

10. అగ్నిహస్తము :- కుడిచేతియందు శ్రీవతారము, ఎడమచేత లాంగూలము పట్టవలయును.

11. యనుహస్తము :- ఎడమచేత పాశహస్తము, కుడిచేత సూచి పట్టవలయును.

12. నైఋతిహస్తము :- ఖడ్గహస్తము, శకటహస్తము పట్టవలయును.

13. మన్మథహస్తము :- ఎడమచేత శిఖరహస్తము, కుడిచేత కటకా ముఖము పట్టవలయును.

14. వరుణహస్తము :- కుడిచేత పతాకము, ఎడమచేత శిఖర హస్తము పట్టవలయును.

15. వాయుహస్తము :- కుడిచేత అరాళము, ఎడమచేత అర్చపతాకము పట్టవలయును.

16. కుబేరహస్తము :- ఎడమచేత పద్మహస్తము, కుడిచేత గదాహస్తము పట్టవలెను.

నవగ్రహ హస్తములు

1. సూర్యహస్తము :- భుజ శిరస్సులవద్ద రెండుచేతులతో సోలపద్మ, కపిత్థ హస్తములు పట్టవలెను.

2. చంద్రహస్తము :- ఎడమచేత సోలపద్మము, కుడిచేత పతాక హస్తము పట్టవలయును.

3. అంగారకహస్తము :- ఎడమచేత సూచి, కుడిచేత ముష్టిహస్తము పట్టవలెను.

4. బుధహస్తము :- ఎడమచేత అర్ధముగ ముష్టిహస్తము, కుడిచేత పతాకహస్తము పట్టవలయును.

5. బృహస్పతిహస్తము :- రెండుచేతుల శిఖరహస్తములనుపట్టి యిట్టోపహీతము ప్రదర్శించునట్లు పట్టవలయును

ఇది ముఖము, బ్రాహ్మణులకుకూడ చెల్లును.

6. శుక్రహస్తము :- ఎడమచేత మీదుగ, కుడిచేత క్రిందుగ ముష్టిహస్తము పట్టవలెను.

7. శనిహస్తము :- ఎడమచేత శిఖర, కుడిచేత త్రిశూల హస్తము పట్టవలయును.

8. రాహుహస్తము :- ఎడమచేత సర్పశీర్షము, కుడిచేత సూచిహస్తము పట్టవలయును.

9. కేతుహస్తము :- ఎడమచేత సూచి, కుడిచేత అర్ధ పతాక పట్టవలెను.

దశావతార హస్తములు

1. కుర్యావతారము :- మత్స్యహస్తము జూపి, రెండు త్రిపతాకములు భుజములకు సమముగ పట్టవలయును.

2. కూర్యావతారము :- కూర్మహస్తము జూపి, భుజ శిరస్సులకు సమముగ త్రిపతాకములు పట్టవలెను.

3. వరహావతారము :- వరాహహస్తము జూపి, విడుదుల యందు చేతులుంచవలయును.

4. నృసింహావతారము :- ఎడమచేత సింహముఖ, కుడిచేత త్రిపతాకము పట్టవలెను.

5. వామనావతారము :- క్రిందు మీదుగ కుడి ఎడమ చేతులందు రెండు ముష్టి హస్తములు పట్టవలెను.

6. హంశరామావతారము :- ఎడమచేతిని నడుముపై నుంచి, కుడిచేతితో అర్చపతాకము పట్టవలెను.

7. రామావతారము :- కుడిచేత కపిత్థహస్తము, ఎడమచేత శిఖరహస్తము క్రిందుమీదులుగ పట్టవలెను.

8. బలరామావతారము :- కుడిచేత పతాకము, ఎడమచేత ముష్టిహస్తము పట్టవలెను.

9. కృష్ణావతారము :- రెండు మృగశీర్షములను భుజ శిరస్సుల సమీపమున ఎదురెదురుగ పట్టవలెను.

10. కల్యాణావతారము :- కుడిచేత పతాకము, ఎడమచేత త్రిపతాకము పట్టవలెను.

బుద్ధునకు ధ్యానముద్ర చెల్లును.

రాక్షసహస్తము :- రెండు చేతులతో ముఖమునందు శకట హస్తము పట్టవలెను.

ఊర నాభహస్తము :- పెద్దకోకిల యొక్క ప్రవేశమును పంచిపెట్టిన దిక్పాద హస్తమగును.

నృసింహస్వామి హిరణ్యకశ్యపుని రొమ్మును సఖములతో చీల్చినప్పుడు ఆతనిపలన పుట్టినది

క్షిత్రియజాతి, యుష్టిశార్థులకుడు ఏకము, ఆదికూర్మము అధిదేవత.

ఉపయోగము :- నరసింహుడు, సింహము, మృగము యొక్కముఖము, కోతి, తాబేలు, స్తనము, భయము, రొంగతనము, వీనియందుపయోగించును.

బాణహస్తము :- చూపుడువ్రేలు మొదలు మూడువ్రేళ్ళను బొటనవ్రేలితో చేర్చి, చిటికెనవ్రేలు చాచిపట్టిన బాణహస్తమగును.

ఆరు అసి రెక్కపెట్టుటకు, నాశనృత్యములోను, ఈ హస్తముపయోగించుట.

అర్థసూచిహస్తము :- కపిత్థహస్తము చూపుడువ్రేలు పొడవుగ యెత్తిపట్టిన అర్థసూచి యగును.

మొలక, పక్షిసిల్లి, పెద్దపురుగు- వీనియందీ హస్తము చెల్లును.

చతుర్వర్ణ హస్తములు

1. బ్రాహ్మణహస్తము :- రెండుచేతుల శిఖరహస్తములను పట్టి, కుడిచేతితో అర్ధముగ యజ్ఞోపవీతమును చూపవలెను. ఇది బ్రాహ్మణజాతియందు చెల్లును.
2. క్షత్రియహస్తము :- ఎడమచేత శిఖరమును, అర్ధముగా పట్టి, కుడిచేత పరాకమును పట్టిన క్షత్రియహస్తముగను. ఇది క్షత్రియజాతియందు చెల్లును.
3. వైశ్యహస్తము :- ఎడమచేత హంసాస్యము, కుడిచేత కబళాముఖమును పట్టిన వైశ్యహస్తముగను. ఇది వైశ్యజాతియందు చెల్లును.
4. శూద్రహస్తము :- ఎడమచేత శిఖా, కుడిచేత సూచీ హస్తము బట్టవలయును. ఇది శూద్రజాతికి చెల్లును. ఇతర వర్ణములకు వారి వారి ఋతులనుబట్టి హస్తముల నేర్పరుపవలయును.

పవిత్రవదీ హస్తములు

తామ్రచూడ గంగానదికి, రేఖాహస్తము యమునకు, సింహముఖ కృష్ణకు, చతురహస్తము కావేరీనదికి, పతాక తువరహస్తములు సంస్కృతినదియందు, అర్థపతాకము సర్వదయందు, హంసాస్యము తుంగభద్రానదియందు, దాణవతి శరావతియందు, పేత్రవతియందు సూచీహస్తము, చలిండు పతాకములు చంద్రభాగయందు, అలంబద్ధ హస్తములు సరయానదియందు, అరాకము భీమరధినదియందు, అర్థచతురము స్వర్ణముఖయందు, పాపనాశినీ నదియందు కుకతుండ హస్తము చెల్లును. సామాన్యముగ అన్ని నదులకు పతాకహస్తమునయోగించును.

ఋగ్వేదలోకములకు ఉద్యోగితి పతాకహస్తము, అఙ్గోలోకములకు అపవేదితి పతాక ముపయోగపడును.

1. సింహము :- సింహము మొదలై విచ్చుగముల హస్తములు, కుడిచేత సింహముఖ హస్తముబట్టి, దానికి వెనుకతట్టు పతాకము ఎడముగా వ్రేళ్ళను గలిగినట్లు పట్టిన స్థిష్ఠసింహముఖ మగును. ఈ హస్తము సింహమున కుపయోగించును.

2. వ్యాఘ్రము :- అర్థచంద్రము అధోముఖముగ బట్టిన పులి కుపయోగించును.

3. సూర్యము :- మత్స్య హస్తమందు దక్షిణ హస్తమును వంచి కదిలించుచు వ్రేళ్ళ నైడింటిని విరళముగ నుంచిన అది సంకీర్ణమకర మగును. ఇది పందికి చెల్లును.

4. కపి :- ముష్టిహస్తమునకు మధ్యమ, అంగుష్ఠములచేర్చిన అధోముష్టి ముకుళమగును. ఈ హస్తము కోటికి చెల్లును.

5. ధిల్లూకము :- వామహస్తమున పద్మకోళమును అధోముఖముగబట్టి దక్షిణహస్తమున పరాకమును దానిపై నుంచునెడ పద్మకోళ పతాకమగును. ఇది ఎలుగుగొడ్డునందు చెల్లును.

6. మార్జాలము :- ముష్టిహస్తముయొక్క అనామిక అంగుష్ఠములనుచేర్చి పట్టిన అర్థముకుళమగును. ఇది సిల్లియందు చెల్లును.

7. కురంగము :- మృగశిర్షహస్తము టింకకుపయోగించును.

8. శశము :- తలపతాకము అర్ధముగ త్రిప్పిన కుందేటికి వినియోగించును.

9. నృశ్చికము :- అధోముఖముగ కర్కటహస్తమును బట్టి చలింపజేసిన తేలునకు చెల్లును.

10. శుకము :- పతాకములో చిటికెనడ్రాలు ముడిచిన మధ్యపతాకమగును. ఇది కుక్కకుపయోగించును.

11. ధేనువు :- సడిమిడ్రాలువంచి రక్కినవి చాచినట్టివే సంకీర్ణముద్రహస్తమగును. ఇది ఆవునకుపయోగించును.

వక్షిహస్తములు

1. కపోతము :- కపోతహస్తమును పుంఖితముగా బట్టిన పావురిమందు చెల్లును.

2. ఊలూకము :- గజచింతిహస్తముల మొనలను జేర్చి బట్టిన గుడ్డగూబయందుపయోగించును.

3. కుక్కుటము :- త్రిమరహస్తము కోడియందుచెల్లును.

4. చాతకవక్షి :- అరాకమును పుంఖితముగ బట్టిన కోకిలయందువినియోగించును.

5. శుకహస్తము :- కుకతుండమును పుంఖితముగ బట్టిన చిలుకయందుచెల్లును.

6. భ్రమరము :- భ్రమరహస్తమును పుంఖితముగ బట్టవలెను.

7. మయూరము :- మయూరహస్తమును పుంఖితముగ బట్టిన నెమలియందుచెల్లును.

ఇవిగాక హరిశ్చంద్ర, నల మొదలగు ప్రసిద్ధరాజుల, పక్షి సముద్రముల, కృష్ణముల హస్తములుగలవు. కని ప్రస్తుత రాజముయందు స్మృత్యమునకుపయోగపడు దానిని గూర్చి మాత్రము వ్రాయబడెను.

శాస్త్రపరిచయము

శివుడు, పార్వతి, బ్రహ్మ, విష్ణు, సందీకేశ్వరుడు. దత్తలుడు, కోహలుడు, యాజ్ఞ్యవల్క్యుడు, నారదుడు, అంజనేయడు, విఘ్నేశ్వరుడు, కుమారస్వామి, బృహస్పతి, అర్జునుడు, రావణుడు, ఉషాకన్య అను పదునాడుగురు భరతశాస్త్రకర్తలుగా లోకప్రసిద్ధి జెందిరి.

24 విధములైన నాట్యభేదములు

శృంగార, ఉగ్ర, భృంగి, చిత్ర, చారీ, చాళియ, కుడ్డ హస్తచాళియ, మార్గ, అంగహార, పాపచారి, పార్శ్వక, ముఖ

వాళియ, లవణి, పేరిణి, దేశి, రిలా, కాండాళిక, సంది, ప్రాంత, తూనారి, అవృత్త. నిద్యుద్దమర, వుష్పాంజలి అని యిరువది నాలుగు పదములగు నాట్యములు ప్రసిద్ధము చెందినవి. (భరత పార గ్రంథికర్త చంద్రశేఖరుని మతిప్రకాశము) ఇందు కుద్ధ - దేశి పదముల ప్రదములు.

నాట్యకాలమున పాత్రయొక్క పాత్ర అవయవముల యందు దేవతలాక్రయించి యుండును.

బ్రహ్మరంధ్రములో సదాశివుడు, లలాటమున క్షేత్రపాల కుడు, కటియందు దుర్గదేవుడు, మణికల్లలో మహాదేవుడు, హస్తములందు స్థిరశక్తి, హస్తముల చివరిలందు ప్వాస్తి, పక్షము నంద విష్ణు, ప్రానద్యంద్యమందు-మేరుమందంబులు; నాభియందు-అక్షి; జంతుమున-తూదేవి; ఊరుపులందు-ఇంద్రుడు; జంతుములందు - బ్రహ్మ; కొనుపులందు - వాయువుదృష్టులందు మన్మథుడు - ఉభయ వాదములందు సూర్య చంద్రు లాక్రయించి యుండురు.

నాట్యము చేయుచుండగ మధ్యలో కాలిగజ్జెలుజారి భూమి మీద పడినమెడల, లక్షి సరస్వతుల స్మరించిన దోషముండదు. కాలినుండి గజ్జెలు రెగి పడిపోయినచో గురుదేవునికి నమస్కరించి స్మృతిము సల్పవలెను.

శరీరావయవములకు వట్టవలసిన హస్తములు

పాదములు, నుదురు - పతాకము; చీలమండలు, నడుము - ముష్టి; చంకలు, పిరుదులు, మోకాళ్ళు - అర్థచంద్రము; పొట్ట, పిక్కలు-కిరీటము; తొడలు-కరిహస్తము; యోనికటకాముఖ శిశ్నము - మృగశిర; గోళ్ళ, ముంగురులు, శిరము, చెక్కిళ్ళు; వృషణములు - త్రిపతాక; దంతములు - శుకతుండము; గుదము - సందంశ; దృష్టి, కనుబొమలు బొడ్డు, ముక్కు, క్రింది పెదవి, గోణము, బుద్ధి - సూచిహస్తము.

జడ-కర్తరిస్వస్తిక; మనోవికారము-కర్తరిముఖ; సనములు-నరినీపద్మకోశము; గోళ్ళ-బాణహస్తము; వెంట్రుకలు-అలపల్లవము; హృదయము-స్వస్తికము; స్తనాగ్రములు, గోరుముకుళము; నుదురు - సర్పశిరము; చెవులు, మాటలు-హంసావ్యము చేత అభినయించవలెను.

సవరత్నములు :-

లాంగూల - పుష్కరాగము; సింహముఖ - వజ్రము
అర్థచంద్ర - చంద్రకాంతమణి; హంసావ్య - ముత్యము
కటకాముఖ నీలము; చతుర - మరకతము
సందంశ - పద్మరాగము; శిఖర - వగడము
అర్థపతాక - గోమేధికము; అలపల్లవ - సూర్యకాంతమణి
సింహముఖ - వైడూర్యము

లోహములు :-

ధనము-త్రిపతాక
బంగారము-చతుర
వెండి-పతాక
కంచు-సింహముఖ
ఇనుము-ముష్టి
సత్తు, తగరములు-సూచి
నీసము-లాంగూలము
ఇత్తడి-చతుర

లోహభేదములగు-లోహముల ప్రయోగములకు లక్షపదాలము చేత చూపవలెను.

సవరసములు :

రేఖాచంద్ర - పద్మకోశ - శృంగారము; త్రిపతాక-వీర; ముకుళ - కరుణ; సందంశ - అద్భుత; ఊర్జనాధి - భయానక కర్తరి, త్రిపతాక-భీభత్స; శుకతుండ-రౌద్ర; హంసావ్య-శాంత హంసావ్య - హాస్య.

వారములు :-

అలపల్లవ - ఆదివారము పతాక - శుక్రవారము
అర్థచంద్ర - సోమవారము ముష్టి - శనివారము
త్రిపతాక - మంగళవారము సూచి - గడియలు
సందంశ - బుధవారము హంసావ్య-రూములు, నిమిషములు
శిఖర - గురువారము పతాక - దినము, నెల, వత్సరము

స్వరములు :-

మయూరము-షడ్జము; మృగశిరము-ఋషభిము; సింహముఖ-గాంధారము; హంసావ్య-మధ్యమము; శుకచుండ-రించి మము; అర్థపతాక-దైవతము; కరిహస్త, సందంశ-నిషాదము.

సంఖ్యలు :-

ఒకటి-సూచిముఖము; రెండు-కర్తరిముఖ, అర్థపతాకములు; మూడు-తామ్రచూడము; నాలుగు-త్రిపతాక, లాంగూల; ఐదు-లాంగూల, శిఖరము; ఆరు-బాణము; ఏడు-సందంశ; ఎనిమిది-హంసావ్య; తొమ్మిది - పతాక, కటకాముఖ; పది - అర్థచంద్ర హస్తములు.

వజ్రసములు :-

తిపి-ఉద్వేష్టిత, అలపల్లవములు; చేదు-కుడిచేత సింహముఖ పట్టి, బొటనప్రేలు కదలించవలెను.

పులుపు-లాంగూల ఉద్వేష్టితముగ చలించవలెను.
వగరు-పతాక లేక చతుర; కారము-ఖండచతుర
ఉప్పు-ముకుళము ఉద్వేష్టితముగ చలించవలెను.

కరణులు - వాని వివియోగము

వృత్తములో ఒక భావమును ప్రదర్శించుటకుచేయు అంగ, ప్రత్యంగ, ఉపాంగముల తాళ లయబద్ధమైన విన్యాసమే, కరణ మనబడును. అంగికమువల్ల అనుకున్న భావము ప్రదర్శించబడ నప్పుడు సాత్విక భావములుకూడ చేర్చబడును. 'ఈ కరణులు' వృత్తములో ఉపయోగపడినంతగా వదాభినయములో పనికిరావు.

ఈ కరణములు 108 గ భరణాధ్యాయముల చెప్పిరి. ఏదైన ఒక భావమును ప్రదర్శించుటకు ముందు నర్తకియొక్క శరీరగతి యెట్లుండవలెనో, క్రమేణ ఆ భావములో నిమగ్నమగునప్పుడు ఆ సోపాదముల విన్యాస మెట్లుండవలెనో, ఆఖరుకు ఆ భావము పూర్తిగ ప్రదర్శించబడినప్పుడు భంగిమ యెట్లుండనో, క్రమ క్రమముగ గలుగు మార్పులు వివరముగ చెప్పబడి యున్నవి. ఆ ముగింపు భంగిమలతో 'కరణ' లని పేరు. అట్టి కరణాలే చిదం బరములోని నటరాజస్వామి ఆలయమునందు, తింజావూరు బృహ ప్పిళ్ళారాలయమునందు, కంచి కైలాసనాథాలయమునందు చెక్కబడి యున్నవి. ప్రతి కరణము ఒక్కొక్క ప్రత్యేక భావమును, రస మును ప్రదర్శించుటకు మోగించును. ప్రతి కరణమునకు ప్రత్యేక శబ్దములతోపాడిన మృదంగ వాద్యముండవలెను.

ఉదా:- 'తలపుష్పపుట'

ఇది కరణముని పేర్కొన్న మొదటి కరణము. నృత్యాంభములో పుష్పములను రంగముపై బలుట, దేవతలకు పుష్పాంబులి నమర్పించుట మన నృత్య సాంప్రదాయములో ముఖ్యమైన క్రియ. ఈ క్రియ ప్రదర్శించునప్పుడు సర్తకుడు 'తలపుష్పపుట' నృత్యకరణ నాడును.

ఈ కరణము ప్రదర్శించు విధానము:

సర్తకుడు నమభంగిమందుండి, రెండు చేతులనుచేర్చి అంబులి పట్టును-(హస్తములలో పుష్పములున్న భావము స్ఫురించును) తరువాత కుడికాచి మడమును సుందరముగ నెత్తుచు బొటన పైరెపై భావమునుంచి, యితర ప్రేశము పేరువరచి, శరీరము రమణీయముగ ఒక ప్రక్కకు కొంచెముగ చంచును.

దృష్టి:- ప్రారంభములో నమదృష్టి - క్రమేణ రెప్పలు కొంచెముగ మూతబడి నేత్రములు వికాసవంతముగనుండును. ఇందు ధృక్తిభావము స్ఫురించును.

ఇది 'తలపుష్పపుట' అనబడును. ఈ కరణ ప్రదర్శించు నప్పుడు మార్చిగిడు కూడ ప్రత్యేక శబ్దములను పలికించును.

దో-హం తంగిణ దొంగిన దొంగిటికి

నంగిటి కిటత్రక తరికిణ తా. న యూం యూం త యూం యూం.

ఇట్లు 108 కరణములను ప్రదర్శించు విధానము - భరణ కావ్యములో చెప్పబడిన గ్రంథవిస్తరభీతిచే అన్నికరణముల వివరములు విపులముగ వ్రాయుటలేదు. చిత్రమెవట్టి కొన్నిటిని (లలాట తిలక, మయూర లలిత, చక్రమండల, గంగావతరణ) మాత్రము వర్ణించుచున్నాను.

108 కరణముల పేర్లు

1. తలపుష్పపుట 2. వ రిత 3. వరితోడు 4. అపవిద్ధ 5. నమనా 6. లీన 7. నృన్ధికరేచిత 8. మణిలస్పస్థిక 9. నికుటక 10. అర్ధనికుటక 11. కటిశిన్న 12. అర్ధరేచితక 13. వక్షస్పస్థిక 14. ఉన్నత 15. స్పస్థిక 16. పూర్వస్పస్థిక 17. దిక్స్పస్థిక 18. అలాత 19. కటిసమ 20. అక్షిప్తరేచిత 21. వీక్షిప్రాక్షిప్త 22. అర్ధస్పస్థిక 23. అశ్వుత

24. భుజాస్థానిక 25. ఊర్ధ్వజాను 26. నికుంజిత 27. మతలి 28. అర్ధమతలి 29. రేచితనికుట 30. పాదాపవిద్ధక 31. వరిత 32. మూరిత 33. లలిత 34. దణపక్ష 35. భుజాస్థానికరేచిత 36. నూపుర 37. వెళాళరేచిత 38. భ్రమర 39. చతుర 40. భుజాశ్వుత 41. దణరేచిత 42. వృశ్చికకుటక 43. కటిశ్రాంత 44. లతా వృశ్చిక 45. చిన్న 46. వృశ్చికరేచిత 47. వృశ్చిక 48. వృశ్చిక 49. పార్శ్వనికుట 50. లలాటతిలక 51. క్రాంత 52. కుశ్వుత 53. చక్రమండల 54. ఉర్ధ్వజల 55. అక్షిప్త 56. తలవిలాసిక 57. అర్ధల 58. విక్షిప్త 59. అశ్వుత 60. దోలపాదక 61. వివృత 62. వివృత 63. పార్శ్వక్రాంత 64. నికుంజిత 65. చిద్యుక్తాంత 66. అతిక్రాంత 67. వివృత 68. గజక్రీడిత 69. తలసమస్థితిక 70. గరుడపుత 71. గర్జనాచి 72. వరివృత్త 73. పార్శ్వజాను 74. గృధ్రావలిక 75. సన్నత 76. కూచి 77. అబ్జకూచి 78. కూచి విద్ధ 79. అపక్రాంత 80. మయూరలలిత 81. సర్పిత 82. దణపాద 83. హంసపుత 84. ప్రేంభోలిత 85. నితమ్మ 86. సలిత 87. కరి హస్త 88. ప్రసర్పిత 89. సింహవిక్రీడిత 90. సింహకరిత 91. ఉచ్ఛ్వాత 92. అపశ్వుత 93. కుంభసంకుటిత 94. జలిత 95. అపహర్ష 96. వివేళ 97. ఎలకాక్రీడిత 98. ఊరుద్వృత్త 99. మదస్కలిత 100. విష్ణుక్రాంత 101. పంథాంత 102. విష్కంభ 103. ఉద్ధతిక 104. వృషభక్రీడిత 105. లాలిత 106. నాగావ సర్పిత 107. శకటాస 108. గంగావతరణ.

లలాటతిలకము :- నొసటన తిలకము ధరించుట.

ఒక కాలిని వెనుకనుండి వంచి, నొసటి యొద్దకుతెచ్చి చొచ్చుచేరితే నొసట తిలకము పెట్టుట.

'లలాట తిలకము' - ఇది చాల కష్టమైన కరణము ఇది మూడు విధానములు గలిగి యుండును.

కుడికాలును ఎల్ల వెనుకనుండి తెచ్చి నొసటికి చొచ్చు చేతు తగిలింపవలెను.

ఎడమచేయినెత్తి నొసటి వద్దకు తేవలెను. కుడికాచి యొక్క చొచ్చుచేరినె ఎడమచేతబట్టి నొసటతిలకము దిద్దించ వలెను. కుడిచేత పతాకముద్ర పట్టవలెను.

మృదంగశబ్దము :-

కిణకిణ కిణకిణ : రింఖణ కిణకిణ : గింజాంగిదాం తక్కిణ తత్తయ్యా : కిటకిట కిటకిట : గిణతత తైత్యక : యంత యంత తత తయంత కంత యంత.

మయూరతిలక :- చేతులను భూమిపై నానించి కాలుపై తెత్తి నెమిలిపురివిప్పునట్లు ప్రదర్శించుట.

కుడికాలును వంచి వీపు ప్రక్క పైకెత్తవలెను. చేతులను భుజములపై నుంచవలెను.

లతాశక్తి చేతులను పైకెత్తి చక్రాకారముగ త్రిప్పుచు ముగించి, కటిభాగమును గుండ్రముగ త్రిప్పవలెను.

మృదంగ శబ్దములు :-

ఖర్ ఖర్ కిర్ దే త్రాంఘ గణ గణ గణ శింఖణ
కణ కణ గిడకు గిడకు గిడకు గిడకు గిడ గిణ
గిడ గిడ ద్రిం

చక్రమండల :-

భూమిపై పాదముల నానించి నిలబడి మొగవానినటు వెను
కకు వంగి భూమిపై చేతులానించిన వలయముగ శరీరమును
త్రిప్పట.

మృదంగ శబ్దములు :-

దహన్ కిటర :- ధళధళ దిరుడు దిరుడు
దిరుడుత దిరుడుత దిరి గిడాన్ కటతరి జణ
దిడికిట దిరికిట దిక్కిల కోం

గంగావతరణము :-

శరీరమును యిరుప్రక్కలకు నావవలె వంచి కదిలించుట.

గంగ భూలోకమునకు దిగుట.

చేతులు భూమిపై నానించి, కాళ్లు పైకెత్తవలెను. తల
వీపుకానునటు యెత్తి పైకి జూడవలెను.

గడ గడ గడ గడ రిండు రిండు రిహ

రిటాకు రింఖణ గణ గణ గణ గణ

జణ జణ జణ జణ ధళ ధళ ధళ ధళ

ధళాంగ దదిగిణతోం

ఇటుల ప్రతికరణమునకును నృత్యమాడవలసిన వివర
ములు, దానియొక్క వినియోగములు చెప్పబడినవి. కరణములకు
నాట్యాచార్యులు మృదంగములు వానిలో వచ్చు సాత్విక సంధారు
లను గురించిగూడ వ్రాసిరి. ఈ వివరములన్నియు వ్రాసిన వేరొక
పెద్ద గ్రంథమగును. కనుక మచ్చునకు కొన్నిటికి వివరములు
చూత్రమే వ్రాసితిని.

అంగహారములు

(1) అసరాజిత - ఎదురించుట

(2) సూచిచావిద్ధ - సూచివలె శరీరమును సన్నముగా
చేయుట

(3) పరిచ్ఛన్న - సర్తకి పనయాకృతిని కొద్దిగాచేసికొనుట,

(4) విష్కంభ - అకృతిని విస్తరించుట.

(5) రేచిత - చెంగలించుట - మొదలైనవి.

భానుమండలములు-3

అస్కండితము, త్రమరము, శకటాశ్వము.

ఇవి నిలబడియున్న చోటనే తిరుగుటయందుపయోగపడును.

దైవమండలములు-4

అజాత, దండవాత, లలిత, విచిత్ర.

ఇవి నాట్యమాడుచు వలయముగ తిరుగుటయందు, చిత్ర
విచిత్రముగ తిరుగుటయందు, ఉపయోగపడును.

నాసాచలన భేదములు-2

1. నిశాసము :- సంకోషసమయములో ముక్కుపుటము
లుబ్బించుట.

2. సంకోచము :- కోప అనాహతి సమయములందు
ముక్కు నడిరించుట, అదరుట.

అధరోష్ఠ చలన భేదములు-3

1. స్పందము :- కోపము, మొదలైన సమయములలో
పెదవి వణకుట,

2. సంకోచము :- మూతి ముడుచుట.

3. విశాసము :- హాస్య, అద్భుతములందు విప్పుట

ఉరశ్చాలన భేదములు-4

1. నిర్భుగ్నము :- ఎదుటికి రొమ్ముతో గ్రుమ్ముట

2. పార్శ్వసంఘట్టనము :- ఇరుప్రక్కలకు రెండురొమ్ము
లతో మార్చి మార్చి గ్రుమ్ముట

3. భ్రామణము :- రొమ్ముతో యెదిరించి నెఱుముట. ఇది
అలింగనాదుల యందుపయోగపడును.

4. ఆభుగ్నము :- రొమ్ము గుంటగా జేయుట

కటిచాలన భేదములు-3

1. కేచిత :- ఎరుదులు వెనుకకు బోవునట్లు కటిభాగము
వెనుకకు యెత్తుట

2. భిన్న :- ఎరుదులు యిరుప్రక్కలకు బోవునట్లు కటిని
అడవుల యందు (జతుల నృత్తమందు) ఆడించుట

3. ఉచ్చాస్థిత :- విలాస గతున మంచరి కటి
యొక్కగతి

ఊరుచాలన భేదములు-3

1. కంపిత :- మిల్లామునందు రెండుతొడలు లయానుసార
ముగ ఆడించుట

2. నాగబంధము :- రెండుతొడలు పెనవేయుట

3. సంస్కృత వికృతము :- ఆసన భేదాదులందు అంటిం
చుట, విప్పుట

నాయక - నాయకులు

రపాలంబకులగు శ్రీ పురుషులు నాయకనాయకు లన బడుదురు.

స్వీయ, పరకీయ, సామాన్య అని నాయకలు మూడు విధములు.

స్వీయ :- తన స్వామియందే అనురాగముగల పతివ్రత స్వీయ.

స్వీయలో మూడు విధములు :

ముగ్ధ, మధ్య, వ్రగల్పు.

ముగ్ధుల నాలుగు విధములు :

1. అజ్ఞాత యౌవన : యౌవన ప్రారంభమును తెలిసి కొనలేనట్టిది.

2. జ్ఞాత యౌవన : యౌవన ప్రారంభమును తెలిసికొన గలిగినది.

3. నవోద : కొత్తగా వివాహమగుటచేత సిగ్గు, భయము గలది.

4. ఎన్ద్రస్థనవోద : బెదురుతీరి, విషయముతో వ్యవహరించునది.

'మధ్య' అరు విధములుగా నుండును.

1 మధ్యధీర, 2. మధ్యాధీర, 3. మధ్యధీరాధీర, 4 మధ్యధీరాశేష్ఠ కవిష్ఠ, 5 మధ్యాధీరాశేష్ఠ కవిష్ఠ, 6. మధ్యధీరాధీర శేష్ఠ కవిష్ఠ

వ్రగల్పు ఎనిమిది విధములు :

1. ధీర, 2. అధీర, 3. ధీరాధీర, 4. ధీరాశేష్ఠ కవిష్ఠ, 5. అధీరాశేష్ఠ కవిష్ఠ, 6. ధీరాధీరా శేష్ఠ కవిష్ఠ, 7. రతిప్రియ, 8. సురతానంద మోహిత.

వి వ ర ము లు :

1. ముగ్ధ : అంకురిత యౌవన.
2. మధ్య : లజ్జ, మన్మదోత్సాహము సమానముగా గలది.
3 వ్రగల్పు : సకలకేళి కలాప కోవిద, లజ్జను అయించి నది. కామేచ్ఛ గలది. ప్రౌఢ

మ ధ్య

1. ధీర :- అన్యత్ర సంతోగముగల పతిని వ్యంగ్యముగా కోస వచనములు పలుకునది.

2. అధీర :- అన్యత్ర సంతోగియైన పతిని పరుష వాక్యము లాడునది.

3. ధీరాధీర :- అన్యత్ర సంతోగియైన పతిని ఎత్తి పొడుపు మాటలచేత, దుఃఖముచేత కోపమును ప్రకాశింపజేయునది.

4. శేష్ఠకవిష్ఠ :- నాయకుడు యద్దరు భార్యలను గలిగి యున్నప్పుడు ఒక నాయకకంటె మరియొక నాయకయందు అధిక ప్రేమ కనబరచుటవలన ఈ భేదము లేర్పడును. అది యెరిగి కోపము ప్రకాశింపజేయునప్పుడు ధీరాధీరాది లక్షణములు గలిగి యుండురు.

వ్ర గ ల్ప (ప్రౌ ఢ)

ధీర :- అన్యత్ర సంతోగముచేసి వచ్చిన పతియందు రక్త్యుదాసిన భావముగల నాయక. దైర్యము ప్రధానము. వ్యంగ్య వచనము లాడునది.

అధీర :- అన్యత్రతో కూడి వచ్చిన పతిని వ్యంగ్య రహిత ముగా పరుషవాక్యము లాడునది. అదైర్య ప్రధానము

ధీరాధీర :- పరత్రతో రతికేళి నల్పి ఎచ్చిన పతియందు రక్త్యుదాసిన భావము గలిగి వ్యంగ్యముగాను, స్పష్టముగాను కోప మును జూపునది. దైర్య అదైర్య మిశ్రతం.

శేష్ఠ కవిష్ఠ మొదలైన భేదములు వ్రగల్పుకుకూడా గలవు.

ప ర కీ య

పరకీయ - పర పురుషుని యందుగల అనురాగమును, వ్యక్తముగాకుండ నుండునట్టిది.

పరకీయలో కన్య, పరోధ అని రెండు విధములు :

కన్య :- అనివాహితురాలై తలిదండ్రుల ఆదీనములోనుండి జార వ్యాపారము చేయునది.

పరోధ :- వివాహితురాలై గూడా జార వ్యాపారముగలది.

ఈ నాయకలో కొన్ని ముఖ్య భేదములు :

1. గుప్త 2. విదగ్ధ, 3. లక్షిత, 4. కులంబ, 5. అను కయాన, 6. ముదిత - (i) సాహసిక (ii) ప్రతిభావతుర (iii) అప లావనతుర.

1. గుప్త :- జార సురతమును గోప్యము చేయునది.

గుప్త మూడు విధములు :

వృత్త సురత గోపన :- అనగా జరిగిన జార సుర తమును మర్య పరచునది.

వర్తిష్యమాణ సురత గోపన :- బరుగబోవు జాత సురతమును గోపనము చేయునది

వృత్త వర్తిష్యమాణ సురతగోపన :- బరిగిన జార సురతమును, బరుగబోవు నట్టిదానిని మర్మపరచునది.

2. విదగ్ధ :- తన మనోవిప్రాయము వితరుణుడు తెలువకుండ జారునికి మాత్రము తెలుపునది.

ఈమె వాగ్విదగ్ధ, క్రియావిదగ్ధ, అవి రెండు విధములు :

వాగ్విదగ్ధ - వాక్పాత్యముతో తెలియవరచునది.

క్రియావిదగ్ధ :- క్రియలచేత దెలుపునది. అంగప్రత్యంగ పాంగములయొక్క సంజ్ఞలచేత తన కోరిక తెలియవరచునది.

3. లక్షిత :- తన చర్యలు యితరులు కవిపెట్టుచున్నారని తెలిసికొనునది.

4. కులట :- బహుపురుషులతో సురతము గోరునది.

5. అనుకయాన :- సంకేతస్థాన సందర్భమును చింతించునది.

(i) వర్తమాన సంకేత స్థల సందర్భమును గూర్చి చింతించునది.

(ii) సంకేతమందు కార్యము లభింపకుండుట చేత చింతించునది

(iii) తాను నిశ్చయించిన సంకేత స్థలమునకు ప్రయుడు రాకుండుటచేత యితర స్థలమునకు వెళ్లినట్లు తెలిసి అనుకాపము బొందునది. అది అనుకయాన మూడు విధములు.

6. ముదిత :- తనకు సమయము దొరికినదని ప్రయునికి దెల్పుటకు ఉత్సాహపడునది.

7. సాహసీక - పతి సమీపమందున్నను అతనిని వదిలి ప్రయుని గూడునది, భర్త, అత్త, మామలు లేనిసమయమును గూర్చి సాహసించి చెప్పునది.

“ఇది మంచి సమయమేయి ! గోపాల

యికనైన లేచి రావోయి

మదన జనక నాడు

మామ యింటను లేడు

వదిల గానినైతి నీవు

వదలి అవతం కేగే”

8. ప్రసాదాపతుర :- తన వ్యతిరేకము కొంత వియలు పడినను వాక్పాత్యముచే బొంకునది.

9. అపలాపవతుర :- తను అమాయకురాలని రోదనముచేసి పతిని వదిలి తనయందు పతికి కవికరము పుట్టించునది.

సామాన్య భేదములు

ద్రవ్యముకొరకు సకల పురుషులయందు అనురాగము ప్రదర్శించునది సామాన్య.

జాతిసామాన్య. అగంతుక సామాన్య, గూఢ సామాన్య అవి సామాన్య మూడు విధములు.

జాతి సామాన్య :- అవివాహితురాలై తన కులవృత్తిని అనుసరించునట్టి ప్రి.

అగంతుక :- వివాహితయైనతరువాత పతిని విడచి విచ్చలవిడిగా ద్రవ్యముకొరకు వ్యభిచరించునది.

గూఢ సామాన్య :- వివాహితయైగాని, కాకగాని పతిని విడిచి యింటివారియొక్క అనుమతిపై సంచరించి ద్రవ్యము సంపాదించునది.

గూఢ సామాన్యను పండితులు ఒప్పుకపోయిననూ, ఇట్టి వారు గూఢ సంఘములో నున్నారు. కనుక పేర్కొనబడినది

అష్టవిధనాయికలు.

లక్ష్మణములు - లక్ష్మ్యములు

1. ప్రోషిత భర్తృక, 2. ఖండిత, 3 కలహంతరిత, 4. విప్రలబ్ధి, 5 విరహోత్కంఠిత, 6. వాసక పక్షిత, 7. స్వాదీన పతిక, 8. అభిసారిక.

1. ప్రోషిత భర్తృక :- పతి దేశాంతరము బోయి యుండగా వియోగముచే చింతించునది.

ఈ నాయికయొక్క దశావస్థలు

1. దృక్పంగము	6. అరుచి
2. మనస్పంగము	7. ప్రీత్యాగము
3. సంకల్పము	8. ఉన్మాదము
4. జాగరము	9. మూర్ఛ
5. కృశత	10. మరణము

ఈ నాయికయందు మరణముకన్న మిగిలిన అవస్థలు అభివయించవలెను.

ప్రోషిత భర్తృక-క్షేత్రయ్య పదము

ప॥ ఏనుని తెల్లపుడ్తి-నేలాగి కాకుట
నేమి చేతునే చెలియా :

అ. ప. భామారో : మూరికి-వియలుదేరెడు వేళ
ప్రేమ మీర నా సామి విరిచి చెప్పినమాట ||ఏమని||

(1) "అన్న ఓండక-అతివెక నొందకు
కన్నీరు వింపకు-కలువరింపకు"మని
ఎన్నెన్నో విధముల-హితవుల తెలుపుచు
కన్నీరు వించుచు-కాంతుడు చెప్పినమాట ||ఏమని||
...
...

2. ఖండిత :- ప్రియునియం దన్య ప్రీతి సంగమ
చిహ్నములను జూచి ఈర్ష్యబొందునది, కోపించునది ఖండిత.
నామకుడు చెంతనే యుండును.

ఇందులో భావ ఖండితయును గలదు. అనగా పతి అన్య
ప్రీతితో కూడినది తెలిసి పతి యేతెంచినవిదప దండించ నుద్యుక్తు
డాలై యుండునది.

ఈ నాయిక చేష్టలు - 8

1. దృఢములేని మాటల నాడుట
2. విచారము
3. కాక నొందుట. అనగా కోపము చెందుట.
4. నిట్టూర్పు పుచ్చుట
5. తెలతెలబోయి యూరకుండుట
6. కన్నీరు వించుట.

ఈ నాయిక వ్యాపారములు - 8

1. నిట్టూర్పు
2. పలుక కుండుట
3. కన్నీరు వించుట
4. ప్రమించుట
5. భేదపడుట
6. మూలుగుట.

(స్వీయ) ఖండిత నాయిక - క్షేత్రయ్య పదము

ప|| తగిలితివిక విమ్మ-తరలనీయ నోయి

అ||ప|| వగకాదా : మా మువ్వ గో-పాలా : నా సామి ||తగిలితి||

ప|| 1) గందము చాటున పునమైన జడవేటు
కందియున్న పొగసు-కనుగొంటినోయి :
నందిట మన్న ఈ-చందురు పిల్లలు
అందమాయె వోయి-అధిడతేమోయి ||తగిలితి||
...
...
...

3. కలహంతరిత

పతి నవమానించి, తరువాత తాపబడునది.

ఈ నాయికకు, నామకుడు చెంతనే యుండును. లేనియెడల
రాయబార మంపును.

ఈ నాయిక చేష్టలు ఈ నాయిక వ్యాపారములు

1. తొందరపాటు	నిర్వేదము
2. విచారము	విషాదము
3. నిట్టూర్పు	మదము
4. మోహముచేత	బొడ్డుకృమము
5. దుఃఖముచేత	మోహము

మొదలైన సంచారులు

ఈ నాయిక వ్యాపారములు.

(స్వీయ-ప్రౌఢ)- కలహంతరిత - క్షేత్రయ్య పదము

ప|| మేరకాదు రమ్మనవే : నా సామిని

అ|| ప|| మోరతోపుపేయక - మువ్వగోపాల సామిని ||మేరి||

(1) అలిగేవారలు లేరో : అంతలోనే సమ్మతించి
కలిపేవారలు లేరో : కలికిరో : యిప్పుడు
చలవట్టి యిందురాడు - చాల మ్రొక్కిన వినడు
పెరిరాజు జారికోర్కె - వళముగాదో యమ్మా ||మేరి||

4. విప్రలబ్ధి

సంకేత స్థలమున పతిని గానక వందింపబడి వ్యాకులబడునది.

ఈ నాయిక చేష్టలు 5.

1. మిక్కిలి విచారము
2. నిట్టూర్పు
3. సఖి జనుల దూషించుట
4. కన్నీరు వించుట
5. మూర్ఖిలుట.

వ్యాపారములు

1. నిర్వేదము
2. చింత
3. భేదము
4. దైన్యము
5. అక్రమము
6. నిట్టూర్పు
7. మూర్ఖ

— మొదలైన సంచారు లీ నాయిక వ్యాపారములు.

(స్వీయ-ప్రౌఢ) విప్రలబ్ధి క్షేత్రయ్య పదము

ప|| ఈ మేను శివుడు-వెంట ప్రియమాయెన్

అ|| ప|| మా మువ్వ గో-పాలు కొగిట లేని ||ఈ మేను||

(1) పదతి : నే నాకవోట-ప్రాజేకు దాకవోట
ఎదవాని మరుచిచే-యిడుములకు లోనై
కదలేని విరహాగ్ని-గ్రాగియున్నది చాల
పుడమిలో వేరె జన్మము లేదె సుదతి : || ఈ మేను ||
....
...

6. వి ర హో త్కంఠి త

ప్రియుడు రాదాయెనని విరహమునేత చింతించునది. నాయకునికి రాయవార మంపును.

ఈ నాయిక చేష్టలు - 6

1. దుఃఖము	4. శరీరము చిక్కుట
2. కానము నొందుట	5. శరీరము వణకుట
3. ఆవలించుట	6. తన దుఃఖమును చెబులకు చెప్పుకొనుట.

ఈ నాయిక వ్యాపారములు

1. సంతాపము	4. కన్నీరు విడుచుట
2. దేహము వణకుట	5. పనులయందు ప్రతిలేమి
3. చిన్నబోవుట	6. తన అవస్థను చెబులకు తెచ్చుకొనుట

-మొదలైన వ్యాపారములు గలుగును.

వి ర హో త్కంఠి త

(స్వీయ - మధ్య) - - శ్రేత్రయ్య పదము

ప|| ఎందుకు వగ జేసెనో : కమలజా - తిక్కనైన లెస్స
ప్రాయదో ?

అ|| ప|| అందుకందుకు చెబు లమరికతో నున్నారు
చందమామ - ఈరేయి - చల్ల మందడే దైవమా :
||ఎందుకొ||

1. బలిమి నేమంటినో : నా సామిని తెలియక బొమ్మంటినో
కలకంఠిరో : విసవే - కలలోన వాని గంటి
చెలిమి చెలువుదేరి - చేరదీయకు దైవమా : ||ఎందుకొ||
...
...

6. వా స క స జ్ఞి క.

ఆ సమయమునకు ప్రియుడు రాగలడని సురత సామగ్రిని సన్నాహము చేయునది. తా నలంకరించుకొనునది; పదకలులు

శృంగారింబి యెదురు చూచునట్టిది.

నాయకునికి రాయవార మంపును.

ఈ నాయిక చేష్టలు

1. కోరికలు	4. అనుభవింపదగిన పూలు, గంధము.
2. చెలికత్తెతో విలాస ముదూర వదారములు జాగ్రత్తచేయుట.	
ముగా గడుపుట	5. వచ్చేవారిని ప్రియు డెప్పుడు వచ్చునో
3. ప్రియుడు వచ్చే దారిని చూచుట.	చెప్పుమని అడుగుట, ఆత్మక.

వ్యా పా ర ము లు

1. నాయకునితోటి క్షీడఃను గూర్చి యోచించుట
2. సఖులతో వినోదము సల్పుట.
3. అడుగుడుగునకు చెలికత్తెను సావిప్రాయముగ జూచుట.
4. తన దగ్గరకు వచ్చేవారిని నాయకుడని భ్రమజేందుట.

(స్వీయ-మధ్య) వా స క స జ్ఞి క - శ్రేత్రయ్య పదము

ప|| అవునమ్మ : మీకేమి ?-అందరు బోదించెదరు

అ||ప|| నవుగాదు వాని గుణము-నాటివలెనే లేదు ||అవునమ్మ||

(1) ఎదురుగా తల వాకిట నే-నెంత పేసైనాను
ఇదే వచ్చునో యనుచు-హితవుతో నేను
పదములమీద కడుగు-వప్పిరు చేబూని
సుదతి నంపిన రాక చులకనగా జూచేగాని ||అవునమ్మ||
...
...

7. స్వా దీ న ప తి క

తాతెప్పినట్టు విని, కోరినట్టు చేయు నాయకుడు గలది.
పతిని స్వాదీనమందుచుకొని సంతోషించునది

ఈ నాయిక చేష్టలు

1. పన విహారము.
2. మవ్వర సంబంధమైన ఉత్సవాదులను చేయుటయందు, చూచుటయందు కోరిక.
3. మదించి యుండుట
4. కాక నొందుట.
5. తా కోరిన కోరికలు చెల్లించుకొనుట.

వ్యా పా ర ము లు

1. మవ్వర పూలు చేయుట కనుట.
2. పనవిహారము.

3. జలక్రీడ

4. పుష్పావళయము.

5. కుశ్ర వస్త్రములను ధరించుట.

(స్వీయ-మధ్య)- స్వాధీన పతిక -క్షేత్రయ్యపదము

స॥ అమ్మా : యిటువంటివాని - కేమి పేయదునే

అ॥ కొమ్మ : మువ్వగోపాలని - గుణము చెప్పెద వివరము
॥అమ్మా॥

1. సయ్యెద జేపట్టుకొని - పాముజాలనని వాడు
సయ్యెటలాడుచు నన్ను - చాలవలపించునమ్మ
... ..
... ..

8. అభిసారిక

ప్రియుడుండు సంకేత స్థలమునకు బోవునది.

ప్రియుని తనవద్దకు రప్పించుకొనునది

ఈ నాయిక మూడు విధములు

- (1) జ్యోత్స్నాభిసారిక
- (2) తమోభిసారిక
- (3) దివసాభిసారిక

జ్యోత్స్నాభిసారిక:- వెన్నెలలో దిరుగునది.

ఈ నాయిక చల్లని చలువ వస్త్రములు ధరించి, కర్పూరము, గంధము, పుల్లెపూలు, రవల సొమ్ములు, ముత్యాల సరులు ధరించి వెన్నెలలో ప్రియుని జేరబోవును.

తమోభిసారిక:- చీకటి రాత్రులలో ప్రియుని జేరబోవునది.

ఎఱువి, నల్లని, లేక నీలిరంగు దుస్తులు, నల్లకలువలు, నీలాల లేక తెంపుల సొమ్ములు, కస్తూరి గంధము ధరించును

దివసాభిసారిక :

పగటివేళ జనసమూహ మున్నప్పటికి వారినందరిని తప్పించుకొని ప్రియుని గలయునది

చేష్టలు

సమయోచితముగ వేషము వేయుట- ప్రజ్ఞ, శంక, నైపుణ్యము, బుద్ధికుశలత, కపటము, సాహసము మొదలగు లక్షణములు గలది.

ఈ లక్షణములు సాధారణముగ సామాన్య నాయికయందే యుండును.

సామాన్యాభిసారిక - క్షేత్రయ్యపదము

స॥ పిలువనంపె నన్నివేళ-ప్రేమ మీరగ నిపుడు

అ॥స॥ చెలియమువ్వ గోపాలాడు-చిత్తము రంజిల్ల నేడు ॥పిలువ॥

1. విఘోషిలో రమ్మని-విరుల జడను జాట్టి
వరువమైననాటికి-పైడి యిదే ననుచు
మరువకు మీ మాట-మనకిద్దరికి పూట
చెరుకువిల్లుదే సాక్షి-చెలియనిన నా సామి ॥పిలువ॥

కులాభిసారిక

దేహమును మిక్కిలిగా కుంచుకొని భయపడుచు నలు ప్రక్కల జూచుచు శరీరమంతయు ముసుగుతో కప్పకొనిపోవును.

స॥ చూడరే అదినదీచే హాయిలు-సుదతిచేయు జాడలు

అ॥ అదది కులకాంత అత్తింటి కోడలు-అల గోపాలని విడిదికి వెడలెను.

1. కొండంత కాపురమె-రానుబోను కోమలి కందలమె
దండున గెలచె మగడు తక్కువేమె-తలవ్రాత లేరికి
తప్పింప వశమే.

... ..

వీ రెనమండుగురు గాక ఆధునిక లేంబరిచిన - ప్రవత్సృత్పతిక, ప్రవనత్సృత్పతిక, సమాగమిష్యత్సృత్పతిక, సమాగవృత్సృత్పతిక అని నలురుగలరు.

1. ప్రవత్సృత్పతిక :- ప్రియు దూరికి పోవుచున్నాడని, ఆ వియోగమును దలచుకొని దుఃఖించునది.

ఈ నాయిక చేష్టలు ఎనిమిది

1. రెండుదమ్ములు వచ్చునట్లు మాట్లాడుట.
2. భయమిశితమైన చూపులు
3. ప్రయాణము విలచి రోపుటను ఆలించుట.
4. విచారిము.
5. రావపడుట.
6. విరాళ.
7. విట్టూర్పు.
8. కర్పిరు వించుట.

ఈ నాయికను దెల్పు క్షేత్రయ్య పదము

స్వీయ - ప్రౌఢ - ప్రవత్సృత్పతిక

స॥ చాల ఇండుకే నా మనసు-జాలి బొందెరా :

అ॥స॥ తాళగలవా : కంచి వర-దా : నే నిన్ను నెడనాయ ॥చాల॥

1. ఇంతింత నా మోవితేనే-విచ్చి నోరు దడవగ
వింతలో సొమపిల్లే- వింత యెలాగో

కంఠజనక నేనిచ్చిన-కాగిరి వదిలివది
యంతగా కన్నీరు నిండే-నింక యెలాగో : ||చాల||
...
...

2. ప్రవసత్పత్తిక :- దేశాంతము బోయెడి ప్రయువి
జూచి దుఃఖించెడిది.

3. సమాగ మిష్టత్పత్తిక :- ప్రయుడు దేశాంత
రమునుండి వచ్చుచున్నాడని తెలిసి సంతసించునది.

4. సమాగ గచ్ఛత్పత్తిక :- ప్రయు దూరినది రాగా
చూచి సంతోషించునది.

ఈ నాయిక చేష్టలు ఎనిమిది

1. అప్పటికప్పుడు కలిగిన సంతోషము
2. హఠాత్తుగా గలిగిన గగుర్పాటు.
3. ఆశ్చర్యముగల చూపు.
4. వెనుకటి విరహమును పోగొట్టుకొనుట.
5. ముఖము వికసించుట
6. ఆనందాక్రమము.
7. సంతోషపు పజులు.
8. కోరికలు తీర్చుకొనుట.

స మా గ చ్చ త్ప త్తి క

(స్వీయ-మధ్య) క్షేత్రయ్య పదము

ప|| విన్ను జూడగలిగె-నే యిన్నాళ్ళకు
అ||ప|| విన్నుజూచి నాలుగైదు-వెలలాయె మువ్వ గోపాల ||విన్ను||

1. విన్నరేయి కలలో నా-కమ్మల గట్టివట్లుండే
వెన్నుదా దిగువ లేచి-వెడకి కావక
కన్నీరుచే పైట దరిపి-కరగి చింత నొందితి
నన్ను దలచితో లేదో-నా నోము ఫలము ||విన్ను||
...
...

నాయికలో మతాంతర భేదములు

మానవతి :- ప్రయువినుండు అన్యప్రియముగా
కోపించును. ప్రయుడు చేయు మనస్కాంతివిట్టి తిరదిల్లును.

ఈ నాయిక లఘుమాన, మధ్యమాన, గురుమాన అవి
మూడు విధములు.

1. లఘుమాన :- అన్యప్రియండు కోరిక గలుగుటచే
ప్రియువియండు కోపము గలది, ఇండు ప్రయు దుఃఖించుటచే
మనస్కాంతి కలుగును.

2. మధ్యమాన :- పతి అతిశయముచే మరియొకప్రియ
పేరువచ్చించిన గోపించునది. నాయకు దాన పెట్టుకొనుటవలన మన
స్కాంతి కలుగును.

3. గురుమాన :- అన్యప్రియ సంతోగ చిహ్నముల చూచి
గోపించునది. పాదప్రణామముల విలువైన బట్టలు, అభరణములు
యిచ్చుట వలన ఎంతో ప్రయాస తరువాత కాంచించును
...

మరియు

తృప్త, అతృప్త, తృప్తాతృప్త అను మూడు విధముల
నాయికలు గలరు.

తృప్త :- పురుష రతిచే తృప్తిచెందునది.

అతృప్త :- పురుషరతిచే తృప్తిచెందనిది.

తృప్తాతృప్త :- రతిచే కొంత తృప్తయైకూడ ఆశచేత
యతృప్తిగ నుండునది.

(వివిధ గూర్చి వివరములు కళాశాస్త్రమునందు విపులముగా
యివ్వబడి యున్నవి.)

గర్విత - 5 విధములు

గర్విత యనగా గర్వించు నాయిక.

1. సౌందర్య గర్విత :- తనయొక్క చక్కదనమును
జూచుకొని గర్వించునది.

2. ప్రేమ గర్విత :- నాయకునికి తనమందు గల ప్రేమ
వల్ల గర్వించునది.

3. విద్యా గర్విత :- తను వండితులనని గర్వించు
నది.

4. యౌవన గర్విత :- పడుచుదనముచే గర్వించునది.

5. కుల గర్విత :- తను యెక్కువ కులముదాననని
గర్వించునది.

ఇండు మొదటి రెండును ప్రాచీనకాలపువ్వునూరు గర్వి
తకు వక్రొక్తి యుండవలసివట్లు ప్రాచీనుల యభిప్రాయము.

వక్రొక్తి గర్వితకు క్షేత్రయ్య పదములలో చక్కవి ఉదా
హరణము.

ప॥ రమ్మనవే పముఖాన రాయదారము లేలే॥

అ॥ప॥ కమ్మవిత్తువి గన్న చక్కని మువ్వ గోపాలుని ॥రమ్మనవే॥

1. సొగసు జేసుకవచ్చి - పుడతులందరు జూడ
పగలుచేసి తల - వాకిట విరిచి
తెగనాడే విధమేమో - దినదినము క్రొత్తలాయ
యగురు బోజో : వచ్చి - యెంతసేపాయనో ॥రమ్మనవే॥
... ..

అన్యాయసంభోగ దుఃఖిత :- తనయొక్క ప్రేమియుడు మరియుక ప్రీతో గ్రీడించుటచేత ప్రేమివియోధగాని, అన్య ప్రేమియుడుగాని కలిగిన క్రీడా చిహ్నములను జూచి దుఃఖించునది.

ప॥ ఏరితి బొంకేపురా ఓరోరి ఏరితి బొంకేపురో

అ॥ ప॥ ఏరితి బొంకేపు ఇరుగో నీ భుజమునదేరిన పసుపుదిగులు
నీ మేనల జారివ కుంకుమ జిక్కులు - నీ రెప్పలపై
పేరిన కాటుక కగులు - వేణుంగి రారా యేటికి సిగులు.
... ..

(స్వీయ)-అన్యాయ సంభోగ దుఃఖిత-క్షేత్రయ్య పదము

- ప॥ ఏమో యీ వింతలు - యెక్కడిదే నీకు
- అ॥ ప॥ భామా మా మువ్వగోపాలు విన్నుగూడెనో ? ॥ఏమో॥
1. చిక్కవడిన జారములు - చెదరిన ముంగురులు
కక్కనపై నీ మోచి చాల - గంటియున్నదిపుడు
పుక్కిటి విడెమున - బుగులుకొను వాననలు
విక్కు చనుదోయిపై - నెలవంక గురుతులు ॥ఏమో॥
... ..
... ..

ఉత్తమ :- అనగా ప్రేమివియోధము జేసినను తాను హితమే చేయునది.

మధ్యమ :- ప్రేమియుడు చేయు విధముగా తానును ప్రవర్తించునది.

అధమ - ప్రేమియుడు హితము చేసినను, తా నహితము చేయునది.

- దివ్య :- దేవతా ప్రేమ
- అదివ్య :- మనుష్య ప్రేమ
- దివ్యాదివ్య :- దేవతా ప్రేమ మనుష్య ప్రేమ జుట్టినది.

(స్వీయ-ప్రౌఢ) దివ్యాదివ్య - క్షేత్రయ్య పదము

- ప॥ లేమారో మా మువ్వ గోపాలు డెందైన
రెప్ప యుండితే చాచనే :
- అ॥ప॥ వేమారు దూరేది తగవా : భావిలో నీరు
వెల్లుచి బొయ్యినటవే : యెంతటి దిటవే ॥వేమారో॥
1. నా పుణ్యము చక్కనో నాటి దినములెల్ల -
నన్ను చేపట్టలేదా :
యీవట్ల విడనాడె వెన్నెల నీకటి-
యెవరికైన లేదా : నానితో నాదా : ॥లేమారో॥
... ..

పద్మిని, చిత్రిని, శంఖిని, హస్తినీ అను ప్రేమిజాతులను గూర్చి విపులముగా కళాకావ్యములో వర్ణింపబడి యున్నది. మరియు ఈ జాతులకు అనుగుణములగు పురుష జాతులు పద్మినికి పాంచాలుడు చిత్రినికి కూచిమారుడు, శంఖినికి భద్రుడు, హస్తినీకి దత్తుడు గురించి గూడ తెలుపబడి యున్నది.

ఈ వివరములనుగూడ నర్తకుడు విదిగా చదువవలసి యున్నది ఎందుకనగా నాయకాభినయము చేయునప్పుడు ఈ నాయకలు ధరింపవలసిన ఆహార్యమును గురించి కళాకావ్య మెక్కువగా సుపకరించును. నాయకలయొక్క గుణములనుబట్టి వారి యొక్క దుస్తుల రంగు, ఆభరణములు, అవయవముల తీరు మొదలైన విషయములన్నియు చర్చింపబడియున్నవి. క్షేత్రయ్య మొదలైన పద రచయితల పదముల నభినయించవలసి వచ్చినప్పుడు ఆహార్యములో ఈ నాయకలయొక్క వర్ణన సరిపోవును.

ఉదా :- పద్మిని జాతియొక్క ఆహార్యము, అవయవముల తీరు స్వీయ నాయకకు పునయోగించవచ్చును. ఇట్లే యితర నాయకల విషయంలోకూడ

పై నాయకలయందు సూక్ష్మమైన భేదములవల్ల యెన్నో భేదములు పుట్టుచున్నవి.

మరియును ఒకే నాయక రెండు మూడు నాయకా భేదములను పొందుట గలదు

ఉదా :- కలహోంతరిత నాయక. అందితయై గోపించి, భర్త వెళ్ళిన తరువాత విరహోత్కంఠితావస్థతో వశ్యాశ్రావము చెందును.

ప॥ మా నీని వినవే నే మందబుద్ధితోను మాటాడ యుంటినే ॥

అ॥ప॥ మానమే టూషణము మానఁకులెల్ల
మాన మడలిన వెనుక బ్రాణమేటికే చెలియ ॥

1. ఇరుగు పొరుగు వార్త హితవుగ నేపించి
సరసునితో పొందు చాలు పొమ్మంటినే
మరుగేల చేనటుల మాటలు నేలివి
తెరివాన బ్రతుకిట్టి తెరిగాయె వికనేల ॥
... ..

3. భావనంది :- ఒకరికిగలిగిన భావము యిద్దరి మనస్సులలో విన్నవిన్న రసగత భావములుగా దోచుట.

4. భావ శబలత :- ఏకరసగత భావములు గాని, విన్న రసగత భావములుగాని పుట్టుచు, ఉపశమించుచు, మరల పుట్టుచు ఉపశమించుట. ఈ రీతిగ అనేక భావములు గలుగుట.

సాత్విక భావములు

1. స్తంభము :- కదలకుండుట, చలించకుండుట, ఏమియు తోచక నిశ్చేష్టలగుట (ఇది పాదములందు పుట్టును)

2. స్వేదము - చమత్కరము.

చమఁను తుడుచుకొనుట

గాలిని ఇచ్చించుట

వ్యజన గ్రహణము మొదలైన అనుభావములు గలుగును.

3. రోమాంచము :- గగుర్పాటు, పులకరింక- ఇది సుఖాద్యతిశయమువలన కలుగును. (గగుర్పాటు శరీరమందంతటను పుట్టును).

4. స్వర భేదము - దగ్గుతిక, గద్గద స్వరము.

ఇందు మాటలయందు స్వరభంగము గలుగును.

5. వేషదు :- కంపము, ఎఱుకు, స్మరించుట, దేహము ఎఱుకుట అధరోష్ణమందు బుట్టును)

6. వైవర్ణ్యము :- వెలవెల బోవుట, తెలతెలబోవుట, కాంతి మారుట. (చెక్కులయందు బుట్టును)

7. అశ్రువులు :- కన్నీరు, ఇండు కన్నీరు విడిచించుట, కన్నలను తుడుచుకొనుట మొదలైనవి గలుగును.

8. ప్రళయము :- మూర్ఛ. ఇది మనస్సు యందు బుట్టును.

పైన జెప్పిన సాత్వికములలో వుండే సంచారులు

సంచారి

సాత్విక భావములు

శ్రమ

స్వేదము

శ్రాసము

స్తంభము, రోమాంచము, స్వర భేదము, వేషదు.

శంకలో

స్వరభేదము, వైవర్ణ్యము.

ఆర్తిలో

స్తంభము, వేషదు.

రోషములో

స్వేదము.

అవేగములో

రోమాంచము.

ఉద్రేకలో

స్వేదము.

విషాదములో

మదములో

నిద్రలో

మృతిలో

మదములో

మోహములో

అవస్మృతిలో

అశ్రువులు

స్వరభేదము.

స్వేదము, ప్రళయము.

వేషదు

స్వేదము, రోమాంచము

ప్రళయము

స్తంభము వేషదు

మన్మథ పంచ బాణములు

1. అరవిందము :- ప్రితులములయందు దీని ప్రయోగము. ఉన్మాదము కలిగించును.

2. అశోకము :- ప్రయోగస్థలము అధరము. రోదనము చేయుట దీని కార్యము.

3. చూతము - ప్రయోగస్థలము కింపు - దీని కార్యము సమ్మోహము.

4. నవమల్లిక :- ప్రయోగస్థలము నేత్రములు. దీని కార్యము దేహము కుప్పించుట.

5. నీలోత్పలము :- ప్రయోగస్థలము గుహ్యము - దీని కార్యము మృతినొందుట.

ఈ పంచ బాణ ప్రయోగము నభినయించు నప్పుడు మర తోర్యోగమును గమనముచి బాణప్రయోగము నిలువనలెను. మరణము నభినయించకూడదు గనుక.

నవరసములు

శ్లో॥ శృంగార హాస్య కరుణా రౌద్ర వీర భయానకాః

భీభత్సాద్భుత కాంతస్య రసః పూర్వే ప్రకీర్తితాః

శృంగారము, హాస్యము, కరుణ, రౌద్ర, వీర, భయానక, భీభత్స, అద్భుత కాంతములని రసములు తొమ్మిది.

1. శృంగారరసము

శృంగార రసము - సంభోగ శృంగారము, విప్రలంభ శృంగారము అని రెండు విధములు

సంభోగ శృంగారము :- బాహ్యభ్యంతర రతులుగలది.

అలింగన, చుంబన, దంతక్షత, నఖక్షతాది భేదములు గలది అభ్యంతర రతి.

విప్రలంభ శృంగారము :- అభిలాష, విరహము, ప్రవాసము, మానము మొదలైన భేదములు గలిగియుండును.

1. అభిలాష :- సంభోగానికి పూర్వము గలుగు మోహము.

2. విరహము :- కలసిన తరువాత యెడబాటుచే గలిగే పరిణామము.

3. ప్రవాసము :- ప్రియుడుగాని, తానుగాని దేశాంతరములో నుండుటచే గలుగు విరహము.

4. మానము :- ఇది రెండు విధములు.

ప్రణయ మానము :- ఇతర హేతువుచే ప్రియుని యందు కోపము గల్గుట.

ఈర్ష్యా మానము :- అన్యత్రీ భోగముగల ప్రియుని యెడ గలిగెడు కోపము.

ఈర్ష్యామానము పురుషులకు గలుగదు కలిగినయెడ రసాభాసమగును.

సంభోగ శృంగారములోని సంచారులు

దైన్యము	గర్వము	ఉగ్రత	నిద్ర	సుప్తి
జడత	ఆవేగము	అవహిత	మోహము	అసూయ
గ్లావి	దృతి	ప్రీతి	విబోధము	ఆధ్యానము
త్రాసము	స్మృతి	భృత్యుత్వము	మదము	
శంక	చాపలము	మతి	వికర్మము	

ఇందు అనుభావములు

1. వికసించిన కనుబొమలచేత అందమైన చూపు.
 2. సుందరమైన, మృదువైన వస్త్రములు ధరింపుట.
 3. తియ్యవి వలుకులు.
 4. స్తంభాది సౌత్విక భావములు.
 5. లీలాది చేష్టలు.
 6. ప్రసన్నమైన ముఖ కాంతి.
- కోరికవల్ల శృంగారము పుట్టును.

శృంగారము వలన పుట్టు సంచారులు

భయము	ఈర్ష్య	ఉన్మాదము	మదము
గ్లావి	నిద్ర	జడత	అవహిత
శంక	విస్మయము	ప్రీతి	
చింత	ఆవేగము	భృత్యుత్వము	
దృతి	విషాదము	చాపలము	
వ్యాధి	స్మృతి	మృతి	

2. వీరరసము

ఉత్సాహము పెరిగిన బుట్టును.

వరేంగిత మొడుంగని అవకాశాలయందు పుట్టివది.

ఈ వీరము—

యుద్ధ	వీరము	దాన	వీరము	దయా	వీరము
-------	-------	-----	-------	-----	-------

అని మూడు విధములు.

ఇది ప్రసన్నమైన ముఖ కాంతితో ప్రకాశించును.

వీరరసములో పుట్టు వ్యభిచారులు

మరణము	ఆవేగము	విబోధము	వికర్మము
కోపము	మోహము	దృతి	ఉగ్రత
ఈర్ష్య	క్రోధము	గర్వము	హర్షము

3. కరుణరసము

ఇష్టజన వియోగములందు బుట్టును.

దుఃఖము వలన కరుణ రసము పుట్టును.

ఈ రసములో పుట్టు సంచారులు

విరేడిము	సుప్తి	చింత	శంక
దైన్యము	నిద్ర	స్మృతి	మరణము
అలస్యము	మోహము	అవస్థారము	
ఉన్మాదము	క్రమము	విషాదము	
వ్యాధి	గ్లావి	జాడ్యము	

4. అద్భుత రసము

ఎన్నడును చూడని దృశ్యము చూచినప్పుడు పుట్టును.

అద్భుత రసము ఆశ్చర్యము పెరిగిన పుట్టును.

ఇందలి సంచారులు

వికర్మము
చాపలము
ఆవేగము
హర్షము

5. హాస్య రసము

వికృతాది చేష్టలు చూచినప్పుడు గలుగువారి, జనులను నవ్వించునది హాస్యము.

ఇందలి సంచారులు

ఔత్సక్యము	స్మృతి	గర్వము
చాపలము	మదము	విబోధము
ప్రీతి	శ్రమము	విస్మయము
హర్షము	మతి	

హాస్యము - 5 విధములు

1. స్మితము :- చిరునవ్వు.
2. హాసితము :- నవ్వుపై నవ్వు.
3. ప్రహాసితము :- ఒకరెరుగని నవ్వు.
4. అపహాసితము :- పరిహాస యోగ్యమగు నవ్వు.
5. ఉపహాసితము :- ప్రధమముతో నవ్వు కలిగినదానికి కారణమును దలచుకొని మాటిమాటికి నవ్వుట.

6. భయానకరసము

భయంకరముగా మండు దృశ్యమును జూచినప్పుడు పుట్టును. భయమువల్ల భయానకము పుట్టును.

ఇందలి సంచారులు

త్రాసము	చాపలము
ఆవేగము	మోహము
శ్రమము	చింత
మృతి	జాడ్యము
విషాదము	అపస్మారము

ఈ భయముతో సాత్విక భావము లన్నియు గలవు

7. బీభత్సరసము

ఈ బీభత్సము విచారము వలన పుట్టును. పూర్వోత్తరము కానక చేసి, పశ్చాత్తాపముడుట.

ఇందు కలుగు సంచారులు

విరేదము	విషాదము	మోహము
శంక	జాడ్యము	
అపస్మారము	దైన్యము	

8. రౌద్రరసము

తనకు నాద కలిగించే శత్రువుల యందు పుట్టును. రౌద్రము కోపమువలన పుట్టును.

ఇందు కలుగు సంచారులు

అమర్షము	ఆవేగము	చాపలము
మదము	మోహము	ఉగ్రత
స్మృతి	గర్వము	
ఔత్సక్యము	ఈర్ష్య	

9. శాంతరసము

విరాపేక్షయై విరాగము బొందుట

నవరసముల పుట్టుక

1. కోరిక వలన శృంగారము.
2. నవ్వు వలన హాస్యము.
3. దుఃఖము వలన కరుణ
4. రోషము వలన రౌద్రము.
5. ఉత్సాహము వలన వీరము
6. భయము వలన భయానకము
7. విచారము వలన బీభత్సము.
8. ఆశ్చర్యమువలన అద్భుతము.
9. శాంతము వలన శాంతము.

33 సంచారి భావములు

వాని నభినయించు విధానము

కా॥ విరేద శ్రమదైన్య జాడ్యములు గ్లాని త్రాస శంకార్తి రు ద్గర్వావేగ దృతి స్మృతుల్పవంతో గ్రాశ్వా వహిత్రాత్రాప తర్హైక్లబ్ధమ దోత్సక్తత్వమతి విద్రామోహ బోధాంతము త్వర్వాంశ్య వితర్క సుప్త్యతాద్యాన భ్రమాప స్మృతుర్.

1. విరేదము	12. దృతి	23. మోహము
2. శ్రమ	13. స్మృతి	24. విబోధము
3. దైన్యము	14. చాపలము	25. మరణము
4. జడత	15. ఉగ్రత	26. ముదము
5. గ్లాని	16. అవహత	27. అలస్యము
6. త్రాసము	17. శ్రవ	28. వితర్కము
7. శంక	18. విషాదము	29. సుప్తి
8. ఆర్తి	19. మదము	30. అసూయ
9. రోషము	20. ఔత్సక్యము	31. అధ్యానము
10. గర్వము	21. మతి	32. శ్రమ
11. ఆవేగము	22. విద్ర	33. అపస్మృతి

1. నిర్వేదము - దుఃఖము

గత కోక కృత్యములను తలచినప్పుడు పుట్టును. విరాళ జేసికొనుటయే నిర్వేదము.

నిర్వేదము నరినయించవలసిన పద్ధతి.

1. విచారము
2. విట్టార్పు
3. దైన్యము.

వివరములు

1. కన్నీటి వర్షగించుటచేతను. లేక ఆశ్రుపూరిత నేత్రముల చేతను
2. విట్టార్పులు
3. నమస్కరించుట. వేడుకొనుట. శరీరమును కుంచుకొనుట
4. మాటలయందు, ముఖమునందు పేదరికము
5. దగ్గుతిక 6. వైవర్ణ్యము 7. వెలవెలబోవుట. పీచిచే అభినయించవచ్చును

కరుణ, భీభత్స రసములలో నిర్వేదము పుట్టును.

2. శ్రమము

శ్రమము :- ప్రయాసము.

శ్రమ నభినయించు విధానము

1. చెమటబిందువులు కుడుచుకొనుట
2. విట్టార్పులు
3. వీడయందు విల్చుకుండుట
4. విమీలిత నేత్రములు
5. విసురుకొనుట
6. మందముగ నడచుట

శ్రమ - హాస్య కరుణ రసములయందు పుట్టును.

3. దైన్యము - దీనత్వము

అభినయించు విధానము

1. బలమును విడుచుట
2. అతిశయము నణచుకొనుట
3. మాటలందు, నేత్రములందు పేదరికము, హీనత్వరము
4. శరీరమును కుంచుకొనుట
5. నమస్కరించుట, వేడుకొనుట.

4. జడత - వ్యాధి, మాంద్యము

జ్వష్టమునుగాని, అయిష్టమునుగాని అనుభవించుట (మొదలైన వాని) చేత తన్నుచు మరచుట.

అభినయించు విధానము

1. రెప్పపాటు లేక యుండుట (స్తంభము)
 2. పరవశమగుట
 3. ఊరక యుండుట, చెవులు వివరిడకుండుట
- భయానక, భీభత్స, కరుణ, శృంగార రసములందు పుట్టును

5. గ్లాని - బాధ

అభినయించు విధానము

1. దేహము చిక్కుట
 2. నన్నని వలుకులు
 3. మెల్లని పనులు, ఉత్సాహము లేక యుండుట
 4. వెలవెలబోవుట
 5. గుడ్లు తిరుగుట
- భయానక, కరుణ, శృంగారములందు పుట్టును.

6. త్రాసము - భయము

1. శరీరము వణకుట
2. శరీరము ముడుచుకొనుట
3. రోమాంచము
4. చిత్తభ్రాంతి
5. భ్రమ

మొదలైన వాని నభినయించవలెను

త్రాసము - భీభత్స, భయానక శృంగారములందు పుట్టును.

7. శంక - సంశయము

1. పెర్లము మారుట
2. స్వర భంగము
3. దిక్కులు జూచుట
4. ముసుగిడుకొనుట

మొదలైన వానిచే నభినయించవలెను.

శృంగార, కరుణ, భీభత్స రసములందు పుట్టును.

8. ఆర్తి - వ్యాధి

1. దేహము స్తంభించుట
2. అంగముల విగ్రహములు
3. అరచుట
4. ముఖము వంక బోవుట
5. విట్టార్పు

మొదలైన వానిచేత నభినయించ వలెను
కరుణ, శృంగారములందు పుట్టును.

9. రోషము - అమర్షము

1. స్వేదము
2. తల పంకించుట
3. చింతించుట
4. ఉపాయము వెదకుట
5. ఉత్సాహపడుట
6. తిర్లన భర్తవలు

పీచితే కనఁబరవలెను

పీర, రౌద్ర రసములందు పుట్టును.

10. గర్వము

1. అహంభావము
2. అనుగ్రహ ప్రదానము
3. మోము త్రివృకౌనుట
4. మాటాడక యుండుట
5. తన అవయవములను జూచుకొనుట
6. ఒడలు విరుచుట

మెదలగువానిచే ప్రదర్శింపవలెను

పీర, రౌద్ర, శృంగార, హాస్య రసములందు బుట్టును.

11. ఆవేగము

ఇది 8 విధములు

1. ఉత్సాహ వేగము
2. వాతావేగము
3. వర్షావేగము
4. అగ్నివేగము
5. మత్తకంజర దర్శనావేగము
6. ప్రేయశ్రవణావేగము
7. అప్రియ శ్రవణావేగము
8. శాస్త్రాన్వయసావేగము

ఇష్టాన్ని జ్ఞానమువల్ల పుట్టిన ఆత్రత - తొందరయే ఆవేగము. ఇందు - ఇష్టప్రాప్తివల్ల గలిగిన హర్షాదులవల్లను అయిష్టప్రాప్తివల్ల గలిగిన కోక, ప్రంభాదులచేతను అభినయించవలెను.

ఆవేగము - అద్భుత, పీర, శృంగారములందు పుట్టును.

12. దృతి - దైర్యము

1. సంతోషము
2. చింత లేకయుండుట
3. లభించిన దానిని అనుభవించుట

పీర, శృంగారములందు పుట్టును.

13. స్మృతి - జ్ఞాపకము

1. కనుబొమలు యిగరవేయుట
2. తల ఆరించుట

పూర్వమందు అనుభవించిన వానిని స్మరణచేయుట స్మృతి. అద్భుత, కరుణ రసములందు పుట్టును.

14. చాపలము - చపలత్వము

రాగద్వేషము ఎలన విలకడ లేకయుండుట, చపలత్వము.

1. చెఱలను దండించుట
2. దృష్టియందు చంచలత్వము
3. విలాసమైన చిరునవ్వు
4. కంఠాభరణములను కదల్చుట
5. అజ్ఞాపించుట

మొదలై నవి చెల్లెను

రౌద్ర, శృంగారములందు పుట్టును.

15. ఉగ్రత

1. యుధిపించుట
2. కొట్టుట, కట్టుట
3. కల్లెర్ర జేయుట, కన్నలు, ముఖము యెఱ్ఱనగుట

మొదలై న వభినయించవలెను

పీర, రౌద్ర రసములందు పుట్టును.

16. అవహిత్త - అంగ గోపనము

1. బొంకుట
2. దైర్యము కనఁపరచుట
3. తలవంచి కాలి బొటనప్రేరితో నేలను వ్రాయుట, వేరొక విధముగ పలుకుట, చూచుట

మొదలై న వభినయించవలెను.

17. త్రప - లజ్జ

1. మరుగుమాటులు
2. తలవంచుట, ఓరచూపు
3. యోచించుట, బయటకు రాకుండుట
4. ముసుగిడుట
5. గోళ్ల గిల్లుట, నేల గీరుట
6. చూపులందు యెక్కువగా రెప్పపాటు

పీచితే వభినయించవలెను

శృంగారమందు పుట్టును.

18. విషాదము

1. ఏమియు శోధక ఉపాయమును వెదకుట.
2. చేతులు విసురుకొనుట
3. ముఖమున విచారము

మొదలై నవి అభినయించవలెను.

వీరభక్తి, శృంగార రసములందు పుట్టును.

19. మ ద ము

1. మాటలలో తొట్రుపాటు, పెద్దగ నవ్వులు, ఏడుపు.
2. శరీరము తూలుట.

మొదలైన పరిణయించవలెను.

వీర, భీష్మ, రౌద్ర, శృంగారములయందు పుట్టును.

20. మ తి

1. బోధనముచేయునట్లు కనబడుట.
2. సంకోషము
3. శంక వివారణమైనట్లు కనబడుట
4. కనుబొమల నాడించుట.
5. సంకచుముల బోగొట్టుట.

పీనినభివయించవలెను.

భీష్మరసమునందు పుట్టును.

21. ఔత్సక్యము - ఉత్సాహము

1. వేగముగ నడచుట.
2. శరీరము బరువగుట.
3. శయించుట యం దభిలాష.
4. కాశలేకపోవుట.
5. చిట్టార్పు
6. చింత, సంతాపము.

మొదలైనవి కనిబరువలెను.

భీష్మ, రౌద్ర, శృంగారములయందు చెల్లును

22. వి ద్ర

1. శరీరము విరుచుకొనుట.
2. అవలించుట.
3. కన్నులు మూయుట.
4. తెలివిలేక యుండుట
5. దేహమందు చెమటబోయుట

మొదలైనవి అభివయించవలయును.

శృంగార, హాస్యములయందు పుట్టును.

23. మో హ ము

1. విద్రవించినవానివలె కనబడుట.
2. గుడ్డు తలవేయుట
3. శరీరము చదిబోవుట.
4. దేహము మరచియుండుట.

మొదలైనవి అభివయించవలెను.

అదృశ, వీర రసములయందు పుట్టును.

24. ఎ బో ధ ము

ఎరుకను చెందియుండుట

1. భుజములు పైకి ఆడించుట.
2. చిటికెలు వేయుట 3. ఒళ్లు విరుచుకొనుట.
4. కన్నులు నలుపుకొనుట, క్రమముగా తెరచుట.
5. అవలించుట.

వీరరసమందు పుట్టును.

25. మృ తి - మరణము

శ రీ ర త్యా గ ము

1. ఎక్కిళ్లు 2. క్వాసులు
3. వెన్నెలపేవ చేయుట
4. మలయమారుతమునకు శరీరము నప్పించుట

మొదలైనవి నవావి నభివయించవలెను.

భయానక, శృంగార, వీర రసములయందు పుట్టును.

26. ము ద ము - హ ర్ష ము

1. ముఖమందు, నేత్రములయందు వికాసము
2. పులకలు పుట్టుట
3. చెమట వేయుట

అభివయించవలెను

వీర, అదృశ, రౌద్రముల యందు పుట్టును.

27. ఆ లి స్య ము - జాగు

1. శరీరము విరుచుకొనుట
2. అవలించుట
3. కన్నులు చేయుటయందు నిర్లక్ష్యము
4. కూర్చుండుట యందాసక్తి

మొదలైనవి అభివయించవలెను.

శృంగార, అదృశ, కరుణలయందు పుట్టును.

28. వి త ర్క ము - సంక యము

1. కనుబొమల నెగుర వేయుట
 2. తల నాడించుట
 3. అలోచించుచున్నట్లు కనబరుచుట
- అభివయించవలెను
- వీర రసమందు పుట్టును.

29. సుప్తి

1. ఉద్వాసన విశ్వాసములు
2. ఇంద్రియములయందు విశ్వంత్యము
3. కన్నులు మూసుకొనుట

కనబడవలెను

హాస్యమందు పుట్టును.

30. అనూయ

1. మోము ద్రిప్పట
2. నిందించుట, టూటేదమ
3. గర్వము
4. తిరస్కారము
5. దౌర్జన్యము

మొదలై నవి అభినయించవలెను

ఏర, రౌద్ర, శృంగార హాస్యములయందు పుట్టును.

31. అధ్యానము - చింత

1. మేను చిక్కుట
2. తలవంచుట
3. సంతాపము
4. నిట్టూర్పు

కరుణ, శృంగార, భయానకముల యందు పుట్టును.

32. భ్రమ

చిత్త విభ్రమము, వెళ్ళితనము

1. నిమిత్తము లేని నవ్వు
2. సంబంధము లేక మాట్లాడుట
3. హేతువు లేక పరుగిడుట
4. కూర్చుండుట, లేచుట, ఎక్కుట
5. జీవముగల మనుష్య, పశు, పక్ష్యదులతోను జడవదార్థము లతోను, సమానముగ మాట్లాడుట

నీవి నభినయించ వలెను.

కరుణ, హాస్యముల యందు పుట్టును.

33. అపస్మృతి - అపస్మారము

1. వండ్లికొరుకుట
2. పాతట
3. పరుగెత్తుట
4. స్తంభము
5. తిరుగుట
6. నోటి చొల్లు కారుట
7. నోటి మరుగు గలుగుట

మొదలై నవి అభినయించవలెను

33. సంచారుల అభినయమును గూర్చి సంక్షిప్తముగ వ్రాయబడినది.

నాట్యశాస్త్రములు

భరతుని నాట్యశాస్త్రముగాక యింకను యెన్నియో గ్రంథములు, అతని తరువాత వచ్చిన పండితులచే రచించబడినవి.

సంగీత రత్నాకరము, హస్తరత్నావళి, బలరామ భరతము, హస్తోదయము, నృత్యరత్నావళి మొదలైన గ్రంథములు.

ఈ గ్రంథము లన్నిటికి మూలము భరతుని నాట్యశాస్త్రమే. భరతశాస్త్రమును ఆధారముగా తీసికొని దేశకాల భేదములనుబట్టి భరతుని కాలములో లేని కొన్ని శాస్త్ర విషయములను చేర్చి గ్రంథములను రచించినారు పండితులు. ఈ శాస్త్రములన్నియు చదివినప్పుడు కొన్ని సమయములందు ఒకే విషయమునుగూర్చి వివిధ రచయితలు వివిధములైన అభిప్రాయముల విచ్చుటచే యేది ప్రమాణముగా తీసికొనవలెనో తెలియక చిక్కులేర్పడుచున్నవి.

ఉదా:- 'హస్తరత్నావళి' ఇది కథకళి నర్తకుల ప్రమాణ గ్రంథము. ఇందలి ఒక చిన్న విషయమును పేర్కొనుచున్నాను. భరతుని నాట్యశాస్త్రములోని త్రిపతాకము, కథకళి వారు నృత్యము లలో పతాకముగ నుపయోగింతురు. అది కొంత అసహజముగ నున్నను వారి శాస్త్రరీత్యా అది తప్పగదు. కనుక ఈ రెండు శాస్త్రములు చదివినతరువాత యే శాస్త్రము ననుసరించవలెనో తెలియక నర్తకుడు చిక్కుపడుట సహజమే. కాని, యిట్టి సమయములో నాట్యశాస్త్రము ననుసరించుటయే శ్రేయకరము. ఎందుకనగా భరత ఋషి చెప్పిన హస్తములు వానియొక్క వినియోగములు విపులముగ వర్ణింపబడుటయేగాక సహజత్వముతో విలసిల్లుచుండును. కనుక ఈ గ్రంథములన్నియు నృత్యకళయందు పరిశోధన చేయు వారి కుపయోగపడును. గాని ప్రారంభదశలోనున్న నర్తకుల కుపయోగపడవు. కనుకనే అందరికి అందుబాటులోనుండే విధముగ సంక్షిప్తపరచబడిన 'అభినయ దర్పణము' విశేషముగ ప్రచారము లోనికి వచ్చినది.

విద్యానాథుని 'ప్రతాపరుద్రీయము', పండితరాయల 'రస గంగాధరము', భామిని 'రసమంజరి', ధ్వన్యాలోకము మొదలైన గ్రంథములన్నియు మనకు నాలుకాభివయమందు, రసాభివయమందు నెక్కువగా ఉపకరించును.

నాట్యకళనుగూర్చి పురాణ పురుషుల అభిప్రాయములు
అర్జునాభిప్రాయము

శ్లో॥ భకారో భావ సం ముక్తా రేఖోరాగేణ మిత్రతః
తకారతాం మిత్యాహార్యరత్నీర్థ విదక్షిజైః ॥

నాందుడు

శ్లో॥ ఉత్తమం భరతకాత్రం
జ్ఞానవైరాగ్య సాధనం ॥

రావణుడు

“ఉత్తమం భరత కాత్రమే భక్తిముక్తి పరిప్రదమ్
జ్ఞానవైరాగ్య సద్భోధ కారణం మోక్ష దాయకమ్”

కోహలుడు

‘నృత్యగీతాభివయై రాజానాం
దైవతం గురుం తోష ద్భరతమ్ కాత్రతమ్
భక్తి ముక్తి పరిప్రదమ్ ॥”

భరతుని నాట్యకాత్రమునకు పూర్వము మన నృత్య
కళయొక్క స్వరూపము

భరతునికి పూర్వము గూడ నృత్యకాత్రములు రచించిన కాత్రకారులున్నట్లు మనకు తెలియుచున్నను ఆ గ్రంథములు మనకు లభ్యమగుటలేదు కాని మనము ముఖ్యముగ ఒక విషయము గ్రహించవలసియున్నది. ‘నాట్యకాత్రము’న కాదాము ‘లోకధర్మి’. లోక ధర్మి అధారముగ కావ్రీయకళ పెంపొంది ‘నాట్యధర్మి’యగుచున్నది.

నాట్యకాత్రములోని 28 వ అధ్యాయములోని 128, 129, 130 శ్లోకములలో భరతుడిట్లు చెప్పియున్నాడు

శ్లో॥ యావి కాస్త్రాణి యే ధర్మా యావి శిల్పాని యాఃక్రియాః ।
లోక ధర్మ్య ప్రవృత్తాని నాట్యమిత్యథి సంజ్ఞితమ్ ॥ 128

శ్లో॥ నచకళ్యాపా లోకస్య స్థావరస్య చరస్యచ
కాస్త్రేణ విరుతం కర్తుం నానాచేష్టా విధింప్రతి ॥ 129

శ్లో॥ నానా శిలాః ప్రకృతయః శిలే నాట్యప్రతిష్ఠితం
తస్మాల్లోక ప్రమాణంపి జ్ఞయం నాట్యంప్రయోక్తృభిః ॥ 130

ఏ కాత్రములు, ఏ ధర్మములు, ఏ శిల్పములు లోక ధర్మము ననుసరించి యుండునో దానిని నాట్యమందురు.

స్థావర జంగమాత్మకమైన లోకము యొక్క చేష్టావిధుల నన్నిటిని కాత్రముచే పరికట్టుట సాధ్యము కాదు.

ప్రకృతులు పెక్కు శీలములు గలవి. శీలమందే నాట్యము విల్పియున్నది. కావున నాట్యమునకు లోకమే ప్రమాణమని నాటకముల ప్రదర్శించువారు తెలుసుకొనవలెను. వర్యవసానములో చెప్పదగిన దేమిదన - నాట్యమును చక్కగా నభ్యసించి, దానినే పట్టుకొని ప్రాకులాడక, ప్రపంచ జ్ఞానము గలవాడై, లోక వ్యవహారమును బాగుగ పరిశీలించి అనుసరించుట నటనకు యుక్తము అని, నేర్పిన విద్యకు మించినది లోకానుభవమని.

దేవాలయ శిల్పములోని నృత్య భంగిమలు

1. నాగార్జున శిల్పములలోని భావ భంగిమలు.
2. ఎల్లోరా గుహలలోని నటమహాశిఖరుడు నటరాజ నృత్య విన్యాసములు.
3. పల్లవుల ఆది శిల్పవైభవమును వెల్లడించునట్టి కంచి కైలాసనాథుని ఆలయంలోని నృత్య కరణములు.
4. తంజపురి బృహదీశ్వరుని ఆలయంలోని తాండవ భంగిమలు
5. చిదంబరములోని నటరాజస్వామి ఆలయములో నృత్య కరణములు.
6. రామప్ప గుళ్లలోని నృత్య భంగిమలు.
7. తాడిపత్రి ఆలయంలోని కరణ విన్యాసములు.
8. అజంతాలోని బుద్ధభగవానుని జీవితచరిత్రకు సంబంధించిన చిత్రలేఖనము.

నర్తకులకు తమ భావప్రకటన పెంపొందించుటకు, నృత్య నృత్య, విన్యాసములను పరిదిద్దుకొనుటకు యంతగానో ఉపకరించును.

ఈ శిల్పకళ అంతయు మనకు ఒక్కొక్క భంగిమనెట్లు పట్టవలయునో తెలుపుచున్నది. ఆ భంగిమయొక్క సంపూర్ణ స్వరూపమునుగూర్చి మనము చక్కగ తెలిసికొనగల్గుదుము. కాళ్లు చేతులు, తల మొక్క రీతి యెట్లుండవలెనో, వానియొక్క కొలతలు మొదలైన వివరములన్నియు చక్కగ పాటించి మలచబడిన శిల్పఖండములగుటచే మనకు చాల మనయోగకంఠము గా ముందును. ఈ శిల్పములోని నృత్య భంగిమలను పరిశోధించునవ్వారు మనము ముఖ్యముగ గుర్తుంచుకొనవలసిన విషయములు కొన్ని యున్నవి. ఈ భంగిమలన్నియు ఒక నృత్యకణియొక్కగావి. నృత్యము యొక్కగావి ముగింపు భంగిమలు మాత్రమే. దీనిని ప్రారంభించు నప్పటి భంగిమలుగావి, మధ్య ప్రదర్శింపవలసిన (చా) భేదములుగావి అందు చిత్రింపబడవు తనుక ఆరంభమందలి భంగిమల యొక్క స్వరూపమును, తరువాత పచ్చు భంగిమలలోని అంగ విన్యాసమును ఊహించుకొనవలసి యుండును.

నాగార్జున శిల్పము

నాగార్జునలో ప్రతి భంగిమయు ఒక్కొక్క రసమును పోషించునట్టివిగా యున్నవి. రసాభినయమందు వివిధ సంచారము నెట్లు పోషింపవలెనో, గురు ముఖముగ అభ్యసించిన పిదప వర్తకులు ఈ శిల్పములోని ప్రతి చిన్న భంగిమను చక్కగ తిలకించి ఆ భావములను వట్టుటకు ప్రయత్నించినచో సాత్విక ప్రధానమైన వారి యతివయ విద్య యెంతగానో వృద్ధి జెందును

ఎ ల్లో రా

ఎల్లోరాలోని శిల్ప భంగిమలు మహా దేవుని యొక్క శాంత మమును గూర్చి విశేషముగ తెల్పునట్టివి ఆ భంగిమల వన్నిటిని జేర్చి మధ్యవకొన్ని 'చారి' భేదములను, గతులను జతపరచి నృత్యమాదిన శివలీల లన్నియు ప్రదర్శింప వచ్చును ఈ భంగిమలు శివ కదలకు నెక్కువగ నుపకరించును

కంచి, తంజపురి, చిదంబర ఆలయములలోని

నృత్యకరణములు

భరత శాస్త్రములోని 108 కరణములు యిందు చెక్కబడి యున్నవి. తంజపురి ఆలయమందు 88 మాత్రము చెక్కి నిలిపి వెసిరి.

కంచి తెలనాడుని ఆలయంలోని కరణములు బహు సుందరి ఎంతమగు చక్కని భావ ప్రకటనతో గూడి కమలకు పండువను గొల్పును. ఇందు నటరాజస్వామి సర్వన మూడు చున్నట్లు చెక్కబడి యున్నవి చిదంబరాళయములోని శ్రీ మూర్తి నాట్యమాడునట్లు చెక్కిరి ఆ కాలములో నుపయోగించిన వివిధ వాద్యములయొక్క స్వరూపములు గూడ మనము యిందు నుండి కొంతవరకు తెలిసికొనగలము.

పైరెండు ఆలయములలోని భంగిమలు ఒక్కొక్క కరణముయొక్క ముగింపు స్వరూపములు మాత్రమే ప్రాచీన విధానము, విన్యాసక్రమము మాత్రము యిందులేదు. తంజపురి బృహదీశ్వరాలయమందట్లుగాక ఒక్కొక్క కరణమును విన్యాసము జేయ వద్దతిని తెలుపు విధముగ శిల్పులు మలచినారు.

కరణములకు సంబంధించిన ఒక అతి ముఖ్యమైన భంగిమ నేను పాలక్కా ఆలయం 'క్షీరామరి'లో జూచితిని. ఆ భంగిమను ఈ గ్రంథములో పొందుపరచితిని 'అది 'లలితకరణము'వకు సంబంధించినట్టిది ఆ కరణము వట్టునన్నడు పాదముయొక్క గతిని తెల్పుటకుగాను వివిధ కరణములలో పాదమును చిత్రించి జూపినాడు, శిల్పి. అట్టి భంగిమలవల్ల వివిధ కరణములు వట్టు పలసిన శాస్త్రీయ పద్ధతులను బహు సులభముగ తెలిసికొనవచ్చును.)

రామప్ప, తాడిపత్రి ఆలయములలో నృత్యకళకు, ముఖ్యముగ దేశి సాంప్రదాయమునకు చెందిన అనేక భంగిమలు చూప

కల్పన చేయబడియున్నవి దీని ఆరాధనవల్ల శాస్త్రీయ పద్ధతులే గాక దేశి సాంప్రదాయములలోని విశిష్టత గ్రహించ గలుగుదుము

లేపాక్షి దేవళములో వద్దిని జాతిశ్రీ, సాంచాలజాతి పురుషుని చిగ్రహములు ముఖ్యముగ చూడవలసినవి ఇటుల ప్రఖ్యాతి పొందిన ప్రతి దేవాలయములోని శిల్పము మనకు నృత్యకళకున యోగ పడునట్టిదిగ నుండును

శిల్పములోని భంగిమలు మనకు నృత్యమునకునయోగపడి నంతగా అభినయమునకు తోడ్పడవు శిల్పములోని ఆహార్యము గూడ నృత్య నాటికలకు, నృత్యములకునయోగపడును.

అదేయ కళను వృద్ధిబొందించుకొనుటకు ప్రతి నర్తకుడు కొంతకాలము అజంతా గుహలలోని చిత్రలేఖనమును ఆరాధించ వలెను. శృంగారము, వీరము, రౌద్రము, భయానకము మొదలైన యే రసములైనను చక్కగ నభినయించు విధానము తెలిసికొనుటకు, ఆ యా రసములలోని దృష్టి, గ్రీవా భేదములు, శరీరముయొక్క గతిభేదములు మొదలైన వివరములన్నిటితో గూడిన చిత్రములు మనకు అజంతా గుహలలో కనబడును నృత్య మభ్యసించిన ప్రతి వర్తకుడు తన అభినయమును సరిదిద్దుకొనుటకు కొన్ని నెలలైన విదిగా అజంతా గుహలలోను నాగార్జున శిల్పములవద్ద గడుపవలెను అందరి ఆహార్యము గేయనాటికలందు మన కుపయోగపడును మరియు బుద్ధుని గాధలకు సంబంధించిన శిల్పములలో భావపూరితమైన అభినయమునకు పనికివచ్చు భంగిమలన్నియో కనిపించును. ఇట్లు శిల్పకళగూడ నృత్యకళకు బహుముఖముల తోడ్పడుచున్నది.

...

...

...

న వ ర న అం గ హా ర ము లు

భరతవిద్యలో 'నవరస అంగహార' ప్రదర్శనక్రమము బహు ప్రాచీన కాలమునుండియు ప్రచారమునందుండినది. ఈ క్రమమునుగూర్చి భరతుడు తన నాట్యశాస్త్రమందంతగా తెలవక పోయినను యితర శాస్త్రవేత్తలు విపులముగ చర్చించిరి.

పాట, మాట లేక వాద్య సంగీత సహకారముతో రసభావములను ప్రదర్శించుటకు అనువైన హస్తపాద విన్యాసములు, గతి భేదములతో గూడిన నృత్యక్రమము 'నవరస అంగహార' విన్యాసము.

ఆలయములందు దేవదాసీలు ప్రదర్శించెడి అష్టదిక్పాలక ఆరాధన నృత్యములందు, ముఖ్యముగ శివదాసీలు ప్రదర్శించు ఆరాధన నృత్యక్రమమందు ఈ విన్యాసము పూర్తిగా కాంచన ను సభలయందు ప్రదర్శింపబడు శ్రీకా విద్యలో ఈ క్రమముంతగా వృద్ధిజేరినట్లు గాన్పించును. అదాద్యులు ఈ వద్దతిని పూర్తిగా మరిచి రవియే చెప్పవచ్చును ఈ సాంప్రదాయము ననుసరించి మలకబడిన శిల్ప భంగిమలగుటవల్లనే నాగార్జునలోని శిల్పములు నవరసము లొక్కటా కమ్మలకు పండువ గొల్పుచుండును.

భారతావనిలోని నర్తనరీతులు

సంక్షిప్త నింహావలోకనం

ప్రాచీనకాలంనుండి నేటివరకూ భారతదేశంలో అభివృద్ధి చెంది, ప్రచారములోనికి వచ్చిన నాట్య సంప్రదాయాలను ఐదు విధాలుగా విభజించవచ్చును.

అవియే అలయాల్లోని ఆరాధన నృత్యములు, రాజాల ఆస్థానాల్లో ప్రదర్శింపబడిన 'దర్పారు - కచేరీ' నాట్యములు, సామాన్య ప్రజలకొరకు చేయబడిన భాగవతములు, సామాన్యప్రజల జానపద నర్తనములు, గిరిజనులు నృత్య రీతులు -

ఈ నృత్యములన్నియూ మార్గి, దేశీ సంప్రదాయముల ననుసరించి లాస్య తాండవములుగా, నాట్యనృత్య నృత్యాభినయములుగా రూపొందినట్టివి -

శాస్త్రముల్లో దెలిసిన విధముగా కరణాంగహారస్థానక రేచక వారి గతి విధానములను ప్రదర్శించుట, 'మార్గి' సంప్రదాయము.

అయా ప్రాంతీయ కళాభిమానుల, కళావేత్తల అభిరుచుల ననుసరించి రూపొందించబడిన ప్రచారములో పెట్టబడిన నర్తనము 'దేశీ' సంప్రదాయము.

శాస్త్రీయ, సంప్రదాయ విద్యల్లోని భేదములు - నాట్య శాస్త్రముల ననుసరించి రూపొందించబడిన నాట్య, నృత్య నృత్య అభినయాదులను గలియుండి వండిత పామం జనరంజకంగా పంపకరించబడిన విద్యాపద్ధతి శాస్త్రీయము

సామాన్య ప్రజల అభిరుచుల ననుసరించి రూపొందించబడి, పిదప వండితుల, కళావేత్తల అభిమతానుసారముగా శాస్త్రీయ పద్ధతులతో తీర్చి దిద్దబడినట్టిది సంప్రదాయ విద్య.

ఈ రెండింటిలో శాస్త్రీయ పద్ధతుల సమ్మేళన ముండినమా వాటి ప్రయోగ వినియోగములందు భేదమున్నది. సంగీత రచన లందు, అభినయ తీరులందు, నృత్య గమనమందు చాలా తేడా వుండును.

ఉదా : భరతనాట్య భాగవత నర్తక రీతులు ; వానియందు పయోగించే సంగీత రచనలు

స్వరవల్లపులు, స్వరజతులు, పదపర్వములు, పదములు, జీవ కళలు, తల్లానులు - ఇత్యాది రచనలు శాస్త్రీయ పద్ధతుల ననుసరించి రూపొందించబడిన వగుటచే కర్నాటక సంగీతమందంతటనూ ఒకే తీరున గానముచేయబడి, పునయోగింపబడుచున్నవి. ఈ రచనలే భరతనాట్యమందు పునయోగింపబడుచున్నవి.

ఇక భాగవతమందుపయోగించబడునట్టివి-దరువు, ద్విపద, కందార్పము, ఏల, ధవళం, అర్ధచంద్రిక యిత్యాది రచనలు భాగవత

సంప్రదాయంలో వుపయోగపడును. ఇవన్నియూ 'దేశీ' సంప్రదాయ రచనలు - వీటియందు రాగము, తాళము వుండును - భావ ప్రకటనకు నృత్యనృత్యాలకు ఈ రచనలుపయోగపడిననూ ఇవి యెక్కువగా ప్రాంతీయతను మాత్రమే ప్రతిబింబించుచుండును. ఈ రచనలుగూడా కర్నాటక సంప్రదాయములో గానము చేయబడిననూ - మార్గి సంప్రదాయములో గానము చేయబడిననూ - మార్గి సంప్రదాయములో మండవు. ప్రాంతీయతను, విశిష్టతను ప్రతిబింబించుచుండును అట్లే తమిళ ప్రాంతములందలి - బిందు గీతములు, తిరుప్పగళి, తేవారములు, తిరుపాలై యిత్యాది రచనలన్నీ దేశీ సంప్రదాయ రచనలే - ఇవన్నియూ ప్రాంతీయ బాణీలే

ఈ వంగీత రచనలవలెనే నృత్యబాణీలోగూడా. శాస్త్రీయ బాణీ - ఏ ప్రాంతమైననూ ఒకే రీతిగా - ఎక్కువ భేదములు లేక వృద్ధిచెంది యున్నది. సంప్రదాయ విద్య అట్లుగాక అయా ప్రాంతీయ తీరులననుసరించి ప్రదర్శితమవుటచే అటక్రమమునందే మార్పు కనపడును.

మరియు 'మార్గి' సంప్రదాయము - కాలానుగతంగా మార్పులు చెందక - ప్రాచీన రూపమునందే విరాజిల్లుచుండును.

'దేశీ' విద్య కాలానుగుణ్యముగా మార్పులను చెందుచుండును

గమకనే వండితులు కళావేత్తలు మార్గి విద్యకే విలువ నెక్కువగా విచ్చియున్నారు అది దేశీ సాంస్కృతిక చరిత్రను, ప్రాచీనతను తెలిసికొనుటకు యంతయో ఉపకరించును.

శాస్త్రము తప్పకుండా వీలులేదు. తప్పయిన అది శాస్త్రమే గాదు. సంప్రదాయ విద్య అట్లుగాదు. అది ఒకరినుండి మరియొకరికి అందినప్పుడు ఆ కళావేత్తల అభిరుచుల ననుసరించి ప్రవేశ పెట్టబడిన సూతనాళములు, మార్పులు చేర్పులవల్ల కొన్ని పొర పాట్లు జరుగుట కవకాశముండును. శాస్త్రమందు అట్టి మార్పులకు వీలుండదు గనుక అదే తన స్వచ్ఛతను కాపాడుకొనుటకు అవకాశ మున్నది - అందులకే ప్రాచీనులు శాస్త్రీయ విద్యలకిచ్చిన విలువ సంప్రదాయ విద్యలకియైరి.

లాస్యము, తాండవము -

సుందర సుకుమార భావవికాసము, కోమలకరణాంగహార విన్యాసము గల్గినట్టి నృత్యవిశేషం లాస్యకీతియనియూ,

ఉద్భుత గంభీరభావవికాసము - కరణాంగ విన్యాసము గల్గినట్టి నర్తనరీతి తాండవమని శాస్త్రజ్ఞులు పేర్కొన్నారు.

కావి నట్టువేళ నర్తకులు, నాట్యమేళనర్తకులు. లాస్య తాండవములను మరొక విధంగా వ్యాఖ్యానించియున్నారు.

లాస్యము ప్రీతి నర్తనమనియు, తాండవము పురుషుల నర్తనమనియు సాధారణ పండిత వ్యాఖ్యానమైయుండగా-

కూర్చొని వదములు, శోకములు, వద్యములు, జావళిలు యిత్యాది సంగీత రచనలకు సాత్వికాభివ్యక్తి. అంగికాభివ్యక్తి ప్రదర్శించుట లాస్యమనియు, నిలబడి తాళలయల ననుసరించి నృత్యమాడుట తాండవమని, నట్టువేళ నర్తకులు వ్యాఖ్యానింతురు. నట్టువేళమనగా కేవలం ప్రీతి మాత్రము ఆదే నాట్యరీతి.

నాట్యమేళనలో ప్రీతి పురుష పాత్రలు పురుషులే ధరింతురు. ప్రీతి పురుష పాత్రలు రెండునూ ఆ సంప్రదాయంలో ప్రదర్శింపబడుటచే లాస్యం తాండవం రెండునూ అందు ప్రదర్శితమగునని ఒక అభిప్రాయం కలుగవచ్చును. అది సరిగాదు వారు ప్రదర్శించేది తాండవ రీతియే ఈ సంప్రదాయ నర్తకులు పాత్రలందు ప్రదర్శించే లాస్యం నట్టువేళమందువలే కుద్ద లాస్యంగాదు. తాండవమందలి కొన్ని కోమల విన్యాసములు మాత్రము వీరి నృత్య నృత్య వద్దతి యంతయూ పరుష ప్రకృతికి అనుకూలించు తాండవ రీతివి వుండును.

అట్లే ప్రీతి నర్తకిణుల సంప్రదాయంలో ప్రదర్శించే అడవులు జతిఅతి గొంతపరకు గంభీరంగా, వుద్యతంగా కప్పించినా అది తాండవమాత్రం గాదు లాస్యంలోని కొంత గంభీరత గల్గిన అంగచలనము గమక తాండవమును పోలి యుండును

అందువల్లనే పూర్వులు కొన్నికొన్ని సంప్రదాయాలు ప్రత్యేకంగా ప్రీతికారకు, కొన్ని ప్రత్యేకంగా పురుషులకారకు విరేకించారు.

ఉదా :- భరతనాట్యము పురుషులు ప్రదర్శించిన వారంత చతురతతో ప్రదర్శించినా ఆ భావాభివ్యక్తి, అడవుల తీరికలు ప్రీతి ప్రదర్శించినప్పటి సహజ పాకుమార్గంతో కూడియుండదు.

అట్లే కథకళి (పురుషుల నాట్యం) ప్రీతి యంతటి గంభీర భావ ప్రకటనతో ప్రదర్శించినా అసహజంగా కనిపించును.

సాము, హిందీక, తగ్గు, విగ్గులు- అభినయ తీరులను కొంతవరకు మార్చి చేర్చుకొందురు కళావేత్తలు; ప్రీతి, పురుషులు ఈ సంప్రదాయాలను ప్రదర్శించుచున్నారు. అట్టి సమయాల్లో అవి ఆ సంప్రదాయాలుగాక సూతన సంప్రదాయాలుగా రూపొందును

నృత్య నృత్యములు

రసభావములు లేని తాళ లయం నాట్రయించియున్నట్టి అంగ విక్షేపము నృత్యమనియూ, రసభావములు కలిగి తాళ లయం ననుసరించి ప్రదర్శించే హస్తపాదముల విన్యాసము నృత్యమనియు 'అభినయ దర్పణ' రచయిత నందికేతుని మతము.

భరతుడు నృత్య నృత్యములను పర్యాయ పదములుగా పువయోగించినాడు. వీటిని వేరువేరుగా గావి, వీటి ప్రయోజనములు వేరుగాగావి పేర్కొనలేదు దీనివల్ల భరతుని కాలంనాటికి నృత్యం, నృత్యం వేరుగా లేవని, తరువాత కాలంలో అవి రెండుగా విడదీయబడినవని కొందరు కళావేత్తల అభిప్రాయము దీనివల్ల భరతుడు ముందా, నందికేతుడు ముందా అనే ప్రశ్న వుద్భవించును

ఈ వాదములతో విమిశంలేకుండా ఈ రెండు శాస్త్రములను మనం ఐక్యంగా పరిశోధించి మన దేశంలో వృద్ధిచెందిన నర్తన సంప్రదాయములను తిలకించిన ఒక సువత్సరము తెలిసికోగలము.

భరతుడు నృత్య నాటకములను గూర్చి ఆ సంప్రదాయ విద్యను గూర్చి తన నాట్యశాస్త్రములో విపులీకరించాడు

నందికేతుడు ఏకపాత్ర నృత్య సంప్రదాయం గూర్చి వివరించాడు

నృత్యనాటకమనగా కేవలం నేటి కాలంలో ఆడబడుతున్న యక్షగాన భాగవతముల పద్ధతియేగాక నేటి పాశ్చాత్యదేశాల్లో ప్రచారములో నున్న 'బెరె' పద్ధతివిగూర్చిగూడా నాట్యశాస్త్రములో తెలిసికోవచ్చును. వాచికగానము లేక వాద్య సంగీత సహాయము, కరణాంగహార విన్యాసములతో ఒక కథను ప్రదర్శించుటయే 'బెరె' నర్తనరీతి ఈ రీతి అతి మన ప్రాచీన భారతదేశంలో వుండింది. ఇందులోనే శివుని 108 కరణములు, వాని చేరికవల్ల ఏర్పడే అంగ హారములు, ఖండములు, మండములు, వ్రననములు పువయోగించి ఒక కథ నాడుదురు. ఈ రీతి అతియొక్క పద్ధతివి కూర్చే భరతుడు నృత్య నృత్యమునుగూర్చి చర్చించినప్పుడు రెండింటిని చేర్చి చెప్పినాడు. అందువల్ల అతనికి రెండింటిని విడదీసి చెప్పవలసిన అవసరము కలిగియుండలేదు

భరతుని నాట్యశాస్త్రము నినుసరించి రూపొందిన నాట్యరీతి భారతదేశంలోని నాట్యమేళ సంప్రదాయం లేక భాగవత సంప్రదాయం. నృత్యము (నృత్య నృత్యము), అభినయము (చతుర్విధాభినయము) పువయోగించి ఒక కథను ఏవిధముగా ప్రదర్శించవలెనో తెలిసిన నాట్యరీతియే భరతసంప్రదాయం

అభినయంలో వాచికం, అహార్యములు - పాత్రలభావ మాట - వేషధారణకు సంబంధించి వుండీ - అంగికము అర్థాభినయము ప్రదర్శించునట్టిదీ - సాత్వికం భావాభివ్యక్తియను దెల్పునదిగానూ వున్నది.

నందికేత మతము ఏకపాత్ర నృత్య రీతిని గూర్చి తెల్పు యున్నదని తెలియజేసినాము. ఒకే నర్తకి నృత్య నృత్య అభినయములను ప్రదర్శించుట అనునైన రీతి, అభివృద్ధి చెందిన సంప్రదాయం ఈ సంప్రదాయమును ఆరాధించినవారు ప్రీతి, వీరిదే నట్టువేళ సంప్రదాయం. వీరినే దేవదాసీలు, రాజదాసీలందరూ వీరు పురాణ కథలను నాట్యమాడక, కొన్నికొన్ని రసవత్తర నృత్య

ములు, ముచ్చటైన సంగీత రచనలు చేయబడిన వాటిని మాత్రం నాటకమాడుదురు. మరియు యక్షగానమునే ఒక ప్రాచీన వాణిని ప్రచారములోనికి తెచ్చినవారు ఈ నట్టుపమేశమువారే. యక్షగాన క్రమమెట్టిదనగా ఒక కథ వర్ణనాత్మక గేయరూపంలో రచన చేయబడి వుండును. ఆ రచనను వర్తకుడు గానంచేస్తూ, అందరి ఘట్టాలను అంగిక సాత్విక భావప్రదర్శనతో (అర్థాభినయం, భావాభినయం) ప్రకటిస్తూ నృత్యము నల్పము కథ పెద్ద దీర్ఘకాలం గానము చేయుటవల్ల ప్రజలలో విసుగు దోచకుండుటకు గాను ప్రతిఘట్టము ముగింపునందునూ తాళముల ననుసరించి కొన్ని విన్యాసములు ప్రదర్శించును. ఇది కథకు సంబంధము లేని ఖర్చు నృత్యము. కథలోని అన్ని పాత్రలూ తానేయే వర్తించుటవల్ల ఒక ప్రత్యేక పాత్ర ననుసరించి ఆహార్యం ధరించిన తన సౌందర్యాన్ని ద్విగుణీకృతించి అలంకారము మాత్రం ధరించి రంగస్థలం ప్రవేశించును. అన్ని ఘట్టములు తానే అభినయించును గనుక ప్రతి ఘట్టము విపులంగా తెలియ జేయుటకు గూడా, అనగా ఒక భావములోని ఇంకొక భావములోనికి మారుట, ఒక సంఘటనలోనుండి ఇంకొక సంఘటనలోని కథను సులభంగా మార్చుచేయుటకు పీట కలుపుట రసభావములు లేనట్టి ఖర్చు వర్తనము (నృత్యము) అవసరమైంది. గాన యీ వర్తకులు ప్రత్యేకంగా నృత్యాన్ని, నృత్యాన్ని విడిచిపెట్టి వేరువేరు కళలుగా ఏర్పాటు చేసుకున్నారు.

అయితే మన కింకో సందేహము కలుగును. భాగవత సంప్రదాయం పూర్తిగా - నాటకాత్మముపై ఆధారపడి కేళిక, నట్టుపమేశ సంప్రదాయం - అభినయదర్పణంపై ఆధారపడి అభివృద్ధి చెందినదా? అని. ఆ అభిప్రాయము సరిగాదు - రెండు సంప్రదాయములవారు ఈ రెండు శాస్త్రములపై ముఖ్యంగా ఆధారపడి తమ వర్తనమును వృద్ధిపరిచిననూ, తమ సంప్రదాయమునకు పుష్టిని చేకూర్చుటకు ఎన్నియో విషయాలను ఇరువురు ఇతర శాస్త్రాలనుండి చేర్చుకొన్నారు. అందువల్లనే నాటకాత్మములో పెరించబడవి కొన్ని అంశములు భాగవతతీతియందునూ; భారతార్థం, అభినయ దర్పణములందు వర్ణించబడవి విషయాలు కచ్చేరి నాటకమందునూ గాంచెదము.

మనకు మరియొక సంశయము కలుగుటకావచ్చును - నాటకాత్మ, అభినయదర్పణములపై ఆధారపడిన శ్రీ, పురుష వర్తనరీతులు యావద్భారతదేశంలో ఒకే రీతిగా వుండగా విభిన్న రూపముల నెట్లు దాల్చినవి.

శిరోష్ఠస్థితిగతి, ప్రజల భాష, రాజకీయ పరిస్థితులు, మత సాంఘిక విషయాల ప్రభావము ఆ వర్తనరీతిపై బడి వేరు వేరు పద్ధతుల్లో అభివృద్ధి చెందినది. అవియే వివిధ సంప్రదాయము లైనవి - కాని మూలమొక్కటే గనుక అనేకత్వములో మనకు ఏకత్వము కాన్పించును. శిరోష్ఠస్థితి, మార్పులవల్ల ప్రజలు ధరించే ఆహార్యంలో మార్పులు కన్పించును.

భాషవల్ల సంగీతములో మార్పులు వచ్చినవి. ఆ సంగీతము లోని మార్పులవల్ల తాళముల ప్రమాణము లొక్కటే అయినా వాద్యక్రమములోనే మార్పులు వచ్చినవి. అదియే ఉత్తరాది, దక్షిణాది సంగీత వాణిలు ఏర్పడుట కారణమైనది.

రాజకీయ పరిస్థితులవల్ల నృత్యశైలిలో మార్పులు (ప్రదర్శన తీరులో) కలిగినవి. పాలించు ప్రభువుల అభిరుచుల ననుసరించి అదియే భరతనాట్యము. కథక వంటి నృత్యరీతులు వృద్ధిపొందుటకు అసాధ్యము కలిగిందని

మతము - కొన్ని మతములు పూర్తిగా నృత్యాన్ని, సంగీతాన్ని విషేధించితే కొన్నింటిలో దైవారాధనలో నృత్య సంగీత లోక భాగమై విరాజిల్లినవి మరియు శైవ, వైష్ణవమత సంప్రదాయములువల మన దేశంలో నూతనరీతి వర్తనములు రూపొందుటకు అవకాశము కలిగినది. అట్టివే దక్షిణాదిన సప్తతాండవములు యిత్యాదులు. ఉత్తరదేశంలోని రాసక్రీడ మహారాస యిత్యాది నాట్యములు

ఇన్నింటికి అతీతమై నాటినుండి నేటివరకూ ఒకేవిధముగా చెక్కుచెదరక తన ప్రాచీన విశిష్టతను పోషించుకుంటూ జీవకళలువడే కళారీతిగా విలసింది మాత్రము ఆలయ సంప్రదాయ వర్తన రీతియే

దశాబ్దాల శతాబ్దాల గడిచిపోయినవి. రాజులు రాజులు గలిగిచారు. దేశ చరిత్రలో ఎన్నో మార్పులు కలిగినవి. కాని కవుల నృత్యములు, వచనభూత ఆరాధన వర్తనములు, అష్టదిగ్బంధన ఆరాధన నృత్యములు - ఇవిమట్టుకు తమ ప్రాచీన మార్గములోనే ప్రదర్శించబడుతున్నవి ఇవి ఖర్చు నృత్యరీతులు. వీటిని మార్చుటకు, నూతనాంశములు చేర్చుటకు వీలులేదు. వీటి క్రమము సంపూర్ణమైనట్టిది గనుక శాస్త్రముల నెరిగిన కళావేత్తలు భారతదేశంలోని నాట్యరీతులన్నింటిలో అలమరీతికి యొక్కవ ప్రాముఖ్యత విత్తురు. కాని మరొకవింత ఏమనగా - యిట్టి విశిష్ట వర్తనరీతి ఆలయాల్లో వుండినదని చాలామంది కళాభిమానులకే గాక కళాకారులకు కూడా తెలియదు అందులకే నేటి కాలంలో ఆలయాల్లో పుత్తనవాది వెరుక నమయములందు భరతనాట్య వదర్పనలు భాగవత ప్రదర్శనలు ఏర్పాటుచేసి సంతృప్తి చెందుచున్నాము భరతనాట్యానికి, భాగవతానికి ఆలయ సంప్రదాయానికి ఏవిధమైన సంబంధం లేదు ప్రాచీనులు ఈ నాట్యాలను ఆలయం వెలుపలనేగాని దైవ పావ్నిధ్యంలో ప్రదర్శించ విచ్చేవారుగాదు. ఆగమ శాస్త్రానుసారంగా మంత్రశాస్త్ర చందోరీతుల విషయసరించి ప్రత్యేక విశిష్ట తాళములందు కూర్చబడిన జతులకు సుగాత్రము, సుస్వరములో గానము చేయుచూ వర్తకులు ఆలయ నృత్యాలను ప్రదర్శించేవారు

ఈ నాట్యరీతుల ననుసరించితే భరతుడు తన నాటకాత్మములో నృత్యాలను పేర్కొన్నాడు. శైలి, ఆరభటి, భరతి, సతతి అని నృత్యాలనాల్గు భారతదేశంలోని వివిధ ప్రాంత

ల్లోని ప్రజలు వారివారి అభిరుచుల ననుసరించి కళలను అభివృద్ధి పరుచుకున్నారు. తాంశావలిలోని వర్తనరీతులన్నీ ఈ నాటింటిలో ఏదో ఒకదానిలోనికి చేరుతుంది అంద్రులు శృంగారప్రియులు గనుక శృంగార సప్రాధాన్యత గలిగిన కైశీ కృత్తి ననుసరించి వారి వర్తనరీతి వృద్ధిచెందినదిగా చెప్పవచ్చును.

మన నృత్యసాహిత్యం - అభినయపదములుగాని, భాగవత కథలుగాని ముఖ్యంగా అన్ని శృంగారవర్ణనలతో నిండివుండి - ఇతర రసములకు అంతటి ప్రాధాన్యత వుండదు.

అట్లే మలయాళ దేశ నృత్యం. జూచినవారు వీర, భయానక, భీభత్స, రౌద్ర రసాలను యెక్కువగా అభిమానిస్తారు - అది ఆరభటి గ్రాధాన్యత గలిగిన కేశికారీతి

ఈ విధంగా వృత్తులు నిర్ణయించబడినవి కనుకనే భారతీయ వర్తనరీతి మూలం ఒక్కటే అయినా ఇంద్రధన్వుల అనేక కాంతుల్లో ప్రకాశిస్తుంది.

అభినయము :- గద్యము, పద్యము, గీతము, పదము యిత్యాదుల్లోని భావమునుగాని, అర్థమునుగాని, రాగతాళములతో అంగ ప్రత్యంగోపాంగములద్వారా ప్రదర్శించుట అభినయము.

అభినయమున ఒక ప్రత్యేక కళగా నట్లు మేళ వర్తకులు వృద్ధిపరిచారు. నాట్యమేళములందునూ అభినయమున్ననూ అది ప్రాతలననుసరించి వుండుటచే సంక్షిప్తంగా సంచారీ భావ ప్రకటన వుండును - కచ్చేరీ నాట్యరీతియందు పూరిగా సంచారీ భావములకు అభినయమేగాని పదార్థాభినయం. విశేషాభినయము ఇత్యాదులుగూడా ప్రదర్శించబడును.

... ..

శివసంప్రదాయ తాండవ వర్తనరీతి. కృష్ణసంప్రదాయ తాండవ వర్తనరీతి - అవి తాండవము రెండు రీతులుగా రూపొందినవి.

శివసంప్రదాయనృత్యము దక్షిణ దేశమందును కృష్ణ సంప్రదాయము ఉత్తరదేశమందును ప్రచారములోనున్నది.

ఎసంతోత్సవ సమయమందు శివుడు పార్వతి కోర్కెపై ఒకనాడ పాపయంత్రము కైలాసంపై వృత్తమాడెను అదియే శృంగవర్తనరీతి - అందునుండే చారి అలంకార పదానము ఏర్పడినది - అదియే దక్షిణదేశ "కుద్దప్పత్త"ముకు ఆధారమైంది

కాళీయుని మదమదడుటకు, ఆ పణిరాల శిరముపై విల్పి శ్రీ కృష్ణుడు వర్తనమాడెను. అదియే వుత్తరదేశములో ప్రచారమందున్న వృత్తమునకు మూలము శివసరముగనుకనే దక్షిణాది వృత్తము కొన్నిపాళ్లు ఉద్భతభావము యెక్కువగా కలియుండును. కృష్ణవర్తనవృత్తము లలితముగా లలిత్యంతో నిండియుండును.

శివ విష్ణు సంప్రదాయములు రెండూ ప్రచారమునందున్న మణిపుర ప్రాంతములందు వృత్తము పూర్తిగా విభావము చెంది యున్నది. ఈ రెండు సంప్రదాయముల మేలు కలయికవల్ల.

ఆరాధన నృత్యకళ

దేవతల ప్రితికారకు పూజాసమయములందు ప్రదర్శించే నృత్యములు; దేవతల చేసిన నృత్యములు ఈ రెండు విధములై నవీ ప్రదర్శించబడును

ఇవిన్నియూ 'మార్గి' నృత్యములు ఇందు శివాలయాల్లో ప్రదర్శించబడునట్టివి, విష్ణాలయాల్లో ప్రదర్శించబడునట్టివి, దేవీ ఆలయాల్లో ప్రదర్శించబడునట్టివి వేరు వేరుగా నున్నవి. ఇవిన్నియూ వినాయక, దుద్ర, బ్రహ్మ, శక్తి, హంసనాద హంసలీలా, లక్ష్మీ, తురంగలీలా యిత్యాది ఆపూర్వ తాళములందు ప్రదర్శించబడును. ఈ తాళములు సాధారణ నృత్య ప్రదర్శనములందు ప్రయోగించబడవు.

ఆలయాల్లో అధిష్ఠాన దేవతలకు ప్రదర్శించే నాట్యాలు గాక, అష్ట దిక్పాలకు, నివగ్రహములకు ప్రదర్శించబడే కొన్ని ప్రత్యేక నృత్యాలు కూడా వున్నవి.

శివాలయాల్లో వినాయకనికి, మహాదేవునికి ప్రత్యేక నృత్య పూజ వుండును విష్ణాలయాల్లో గరుత్మంతునికి ప్రత్యేక తాళము వర్తన మాడబడును

ఎవిధ పూజా సమయములందు ప్రత్యేకంగా కవుతము, కుద్ద వర్తనము లాడబడును ఈ నృత్యములు ముఖ్యముగా కరణాంగ హరిన్యాసములు ఇవి నాట్యకావ్య భారతార్థముల ఆధారంగా రూపొందించబడినట్టి నృత్యములు.

భారతీయులు ఆరంభములో యజ్ఞయాగాది క్రతువులద్వారా పృథ్విలో జీవకోటికి కారణభూతమైనట్టి పంచభూతములను ఆరాధించి సంతృప్తిపరచేవారు. అట్టి సమయములందు నృత్యగాన పూజ గూడా వుండినట్లు ప్రాచీన శాస్త్రములు తెల్పుచున్నవి. కోమల గాత్రులైన స్త్రీలు వీణాగానము చేయుగా పురుషులు ఉద్భత స్వభావము కలిగినట్టి వర్తన మాడినట్లు వరించబడినది. అటుపై హైందవ శిల్పులు దేశికళకు ఆలయాలు కట్టినప్పుడు ఈ నాట్యములు ఆలయాల్లో ప్రదర్శించబడినవి. పంచభూత ఆరాధన జతులను మనము పఠించినచో వాని ప్రాచీనత మనము కనుగొనవచ్చును. వేదాలను గానము చేయు విధముగా నుండును. ఆ జతుల వరసక్రమము ఈ జతులు అతి పాచీనములై మంత్రశాస్త్రానికి కూడా సంబంధించి యున్నట్టివి

శివాలయాల్లో ప్రదర్శించబడునట్టి నృత్యములన్ని మూముఖ్యంగా శివుని 108 కరణముల్లోనివి : భుజంగ, భుజంగత్రాస యిత్యాదులు

విష్ణు విమ్మిదిలో ప్రదర్శితమయ్యే కనుల నృత్యము, భ్రమర వృత్తము, మర్కటి.

అష్టదిక్పాలకులకు ప్రదర్శించే త్రివతాక, దండపాద, స్వస్తిక, కైశిక యిత్యాదులన్ని ప్రత్యేక వృత్తములు.

మరియు కుద్ద, దేశ యిత్తాది వృత్తములు, స్థావక, చారి, కరణ, గతి, భ్రమణ విన్యాసములు గల్గినట్టి కావ్యములు.

ఇవన్నియు సామాన్య మానవుల వివేచనార్హత చేరుబడే నాట్య విశేషములు గావు. ప్రత్యేక దేవతారాధనకు సంబంధించినట్టివి.

గ్రామదేవతల కొరకు చేయబడే నాట్యములు కొన్ని వున్నవి. అవియే మణిపుర ప్రాంతమందలి 'మైచీ' నర్తనము; ఆంధ్రలోని గరగల, వీరనాట్యము; తమిళనాడులోని చిందు, కాచిది చిందు; కేరళలోని పులియన్ నర్తనము; మహారాష్ట్రలోని అగ్ని ఆరాధన నాట్యములు మొదలైనవి ఇవన్నియు సంప్రదాయ నర్తన రీతులు.

బలిహరణ, నవసంది నాట్యములు ఆష్టదిగ్బంధన సమయములందు ఒక తీరుగను, ప్రహరీ అనగా రాత్రివేళ స్వామి వహ్వళింపుపేస ముగిసినపిదప ఆలయాన్ని ఆష్టదిక్పాలకులకు అప్పగించి సెలవు దీసుకొనే సమయమందు వేరొక తీరుగనూ వున్నవి.

ఈ ఆరాధన వృత్తిములుగాక ఆలయంలో స్వామి కళ్యాణ మంటపముపద్ధతియై తీరినపుడు ఆయన దర్బారులో కేళిక, వినోది వృత్తి ప్రవర్తన. జరిగేది ఇది వినోదిమగుటచే ఇందు వృత్తము, వృత్తము అకనయము గూడ ప్రదర్శించబడేది. ఈ రీతి అటయే రాజుల ఆస్థానములందు కొద్ది మార్పుతో కచ్చేరి ఆస్థానము అనే పేరుతో ప్రదర్శించబడేది. అదియే నేటి కాలములోని భరితనాట్యము.

దేవాలయాల్లో ఈ నాట్యాలను దేవదాసలనే ఒక ప్రత్యేక తెగవారు చేసేవారు. ఇతరులకు అవకాశముండెడిదిగాదు. ఈ దేవదాసలు 'ఊర్వశి' పంకియులు- ఈ 'ఊర్వశి' నారాయణుని పుత్రిక. నరనారాయణుని బదరికావనంలో తనస్సు చేసిన సందర్భంలో - వారి కవస్సుకు భంగం కలిగించుటకు, ఇంద్రుడు రంభనంపెను. నారాయణుడు ఇంద్రుని దుష్టత్వమును గ్రహించి తన ఉరువుల్లో ముడి అతిలోక లావణ్యవతి, జగదేకుందరి ఒక జన్మవిని సృష్టించెను. ఊరుపుల్లో నుండి పుద్గవిండుటవల్ల ఊర్వశి ఆయెను ఆ జన్మల ఇంద్రుడు సిగ్గుపడి తన తప్పిదిమునకు మన్నించమని వేడగా, దయామయుడు అతనిని క్షమించుటయేగాక, ఊర్వశిని కాన్కగ నర్పించెను. ఆమె ఇంద్రునికానికి ఒక అలంకారంగా విరాజిల్లింది. ఆమె సంతతియే దేవదాసలగుటవల్ల వారిలో నారాయణాంక పుండుటవల్ల - ఆలయాల్లో స్వామిపేరిలో చక్రచామరములు విడుటకు, కుంభహారతి నిర్వహటకు, ఉపచారములందు పాల్గొనుటకు, వృత్త గాన కేళిక నర్తనములు నియోగించబడిరి. రంభ, మేవక యిత్తాది దేవనర్తకుల పంశాసము రాజాస్థానములందు, వండిత నటలందు కేళిక జరిపెదరు. ఇచ్చట ఒక ముఖ్యవిషయము గమనింపదలసియున్నది ప్రాచీన భారతదేశంలో - వృత్త సంగీతములు, ఆరాధన రీతులు, సాంఘిక వ్యవస్థలు అన్ని ఒకే తీరుగా

పుండినవి. కాని అనేక మత రాజకీయ కారణాలవల్ల వృత్తరదేశం లోని కళలందు, మత ఆరాధన రీతులందు యెన్నో మార్పులు వచ్చినవి - ముఖ్యంగా హైందవ నాగరికత; సంస్కృతి యొక్క బిన్నత్వాన్ని తెలియని మంగోర, మొగర యిత్తాది కురుస్కులు ఆ దేశంపై దాడి జరిపి - ఆ నాటి నాగరికతకు సంస్కృతికి యెంతో హానికలిపారు. తరువాత దారులకు గురియైన భారతీయులు ఆ పాలకుల అభిమతానుసారంగా, అభిరుచుల ననుసరించి తమ సంస్కృతిని చక్కదిద్దుకోవలసివచ్చింది. దానివల్ల ఒక నూతన కళారీతి సంస్కృతి దేశంలో పెరిగిననూ, ప్రాచీన హైందవ సంప్రదాయాలు అంతరించిపోతూ వచ్చినవి. దక్షిణాపధానికి అట్టి విషయ తరుచూ సంభవించనందున ప్రాచీన హైందవ నాగరికత, లలితకళలు తమ పూర్వ స్వరూపముగోల్పోక నిల్చుకోగలిగినవి గనుకనే ప్రాచీన సంగీత బాణీ, నర్తన రీతులు దర్శించవలెనన్న, పిలవలెనన్నా మనం దక్షిణదేశంలోనే గాంచగలము.

ఆంధ్రదేశం ఉత్తర దక్షిణ ప్రాంతాలకు మధ్యగానుండుట వల్ల పడేశీయుల దండయాత్రలు వృత్తరాస ముగిసిన పిదప ఆంధ్రను దాటిగాని పూర్తిగా దక్షిణాపధానికి రాలేకపోయేవి. అందువల్ల ఆంధ్రలో గూడా సాంస్కృతికంగా కొద్ది మార్పుల కవశాపండిననూ రెండు చాలా శక్తివంతమైన మహా సామ్రాజ్యములు ఆంధ్రలో వెలిసి హైందవ నాగరికతను, కళలను, సంస్కృతిని కాపాడినవి. అవియే కాకతీయ మహా సామ్రాజ్యము, విజయనగర సామ్రాజ్యము.

కాకతీయులు కైపులు అందిన పీఠ కైపులు, పశుపతి సంప్రదాయ కైపమతాలలంబీరులు మహమ్మదీయులెంతటి పరమత అనాహునముతో ఉగ్రతతో హైందవ మతమును సంస్కృతిని విమూలండుటకు పూనుకొనిరో అంతకంటే ఎక్కువ ఉగ్రతతో వారి నెదుర్కొనే శక్తి, సంఘటన పటుత్వము గల్గిన మత మొక్కటి హిందూదేశీయులకు అవసరమైనది. ఉత్తర హిందూ స్థానములో పదియవ శతాబ్ది నాటికే అచ్చటి రాజన్యులకు విదేశీయులకు తలవొగినారు అందువల్ల ఆ మత రాజకీయాలకు వారు అలవాటుపడి జీవించుట నేర్చుకొన్నారు. దక్షిణాపధము ఆ దారులను యెదుర్కొనుటకు సన్నద్ధమైనది. ఆ కాలంలో యెక్కువగా పువయోగి పడిన మతవిశ్వాసము, దైవము.

"అర్జునో అక్బరు" అని కురుస్కులు రణరంగములో దూకి భారతీయులను ఎదుర్కొంటే "హరహర మహాదేవ" అని హైందవులు వారిని ఛీకానేవారు. ఈ విధంగా మతయుద్ధము లెట్లు వున్ననూ, పశుపతి సంప్రదాయంవల్ల ఆంధ్రదేశంలో తద్వారా దక్షిణాదిని అనేక ప్రాచీన సంస్కృతి వికాసము చెందిన కళలు ధ్వంసము గాకుండా విలువగలిగినవి.

కురుస్కులకు ముందుగా యెవనులు, యిత్తాదులెందరో భారతదేశంపై దాడి జరిపిననూ వారు భారతీయ సంస్కృతిని విధ్వంసము చేయవలెననే సంకల్పం గలిగినారు గారు. అందువల్ల వారి సంస్కృతిలోని ఉన్నతాభివృద్ధిని పరిచేర్చుకొని భార

తీసు విజ్ఞానము మరింత కాంతివంతమైనది ప్రాచీన ఆర్య దర్శనముయొక్క సంస్కార పువ్యమముగా ప్రారంభించబడిన బౌద్ధము, మహాయాన, హీనయాన సంప్రదాయములుగా చీలివ తరువాత దక్షిణాపథంలో ముఖ్యంగా ఆంధ్రలో మహాయానం విరివిగా ప్రచారమందుంది శిల్పము సంగీత నృత్యకళలు విశేష ప్రోత్సాహము పొందినవి. ఆ తరువాత బౌద్ధము పూర్తిగా ఆంధ్ర నుండి దక్షిణదేశంలోనుండి తూర్పుదేశాలకు వలస పోయింది మరల నూతన రీతులో నూతన తేజస్సు హైందవ మతము ప్రచారములోనికి వచ్చింది. దానినే కాకతీయ పరిపాలన కాలముగా పేర్కొనవచ్చును ఆ కాలంలో పుత్తరాదినుండి మహమ్మదీయ దాడులు జరుగుటయేగాక, దక్షిణాన జైనమత వ్యాప్తి విరివిగా వుండుటవల్ల జైనులకు ప్రాచీన హైందవమత ఆపరిమీతులకు అభిప్రాయభేదాలు అంతఃకలహాలు ఎక్కువగా వుండినవి బౌద్ధము దక్షిణ దేశాన్ని వదలిపోయిననూ, జైనము స్థిరచివాసము వేర్పరచుకొన్నది. జైనులవల్ల సుందరి శిల్పముతో గూడిన యెవ్వియో ఆలయాలు వెలిసిననూ నృత్య సంగీత కళలకు ప్రోత్సాహ మెక్కువగా లభించలేదు. మరియు ఈ అంతః కల హాలవల్లనే విదేశ మూకలకు మహాసామ్రాజ్యమును కూల ద్రోయుటకు సులభసాధ్యమైనది. కాకతీయ సామ్రాజ్య పతనముతో దక్షిణాపథంలో కళలకు కొంతవరకు ప్రోత్సాహము తగ్గి నది. అయిననూ పూర్తిగా మహమ్మదీయ ప్రభావము దక్షిణ దేశంపై పడలేదు ఆంధ్ర ప్రాంతంపై కొంతవరకు వుండిననూ ద్రావిడ దేశంలో ప్రాచీన కళలు శమ ప్రాళస్తాయని నిల్చుకో గలిగినవి.

ఆ తరువాత విజయనగర మహాసామ్రాజ్యము స్థాపనవల్ల హైందవ కళలకు విపరీతంగా ఆదరణ లభించింది.

కాకతీయుల కాలంలో కైవ సంప్రదాయ కళారీతుల అభివృద్ధికి అవకాశముందినట్లే విజయనగర రాజకాలంలో వైష్ణవ సంప్రదాయానికి ప్రాముఖ్యత హెచ్చింది. ఈ సంప్రదాయాలవల్ల రాజకీయ పరిణామాలెట్లున్ననూ కళా సాంస్కృతిక పిషయాల్లో చూచిన - అనేక మాతన విన్యాసాలు, నూతనరీతుల్లో కళలు అభివృద్ధి చెందినవి. విజయనగర సామ్రాజ్య పతనము తరువాత దక్షిణాదిని మహమ్మదీయ ప్రభావము పెరిగిననూ చత్రపతి శివాజీ వంటి మహాపురుషులు సామ్రాజ్యమును స్థాపించి హైందవ సంప్రదాయాలకు రక్షణ చేకూర్చారు

అటుపై క్రైస్తవ మతావలంబీకులైన పాశ్చాత్యులు మన దేశాన్ని పాలించారు. వారు ఆర్థికంగా మనదేశాన్ని కొల్లగొట్టి వుండవచ్చుగాని సాంస్కృతికంగా మనకు నష్టము కల్గించ లేదనే చెప్పాలి. అపూర్వ శిల్పసంపదను లండన్, పారిస్ మ్యూజియము లకు తరలించుకొనిపోయినది వాస్తవమేగాని సుందర శిల్పాలను తురుఫ్కుల వలే మతం పేరిట ద్వంసం చేయలేదు. కొందరు మిషనరీలు క్రైస్తవంలోనికి భారతీయులను చేర్చికొనివున్ననూ

బలవంతర మతాంతరణచేయలేదు. మన సంస్కృతిని అభివృద్ధి పరుచలేదుగాని విద్యసంపం చేయుపథకాలను అవలంబించ లేదు. భారతీయ దేవతలకు మాతనాలయాల ఆ ప్రభుత్వం నిర్మించలేదు. క్రైస్తవ దేవతలకు మందిరాలు నిర్మించుకున్నారు. కాని హిందూ దేవాలయాలను నిర్మూలించి వాటితో వారి దేవతలకు మందిరాలు నిర్మించలేదు.

అందువల్ల మన సంస్కృతిలో అనేక మార్పులు చేర్పులు మహమ్మదీయుల పరిపాలనాకాలంలో జరిగినంతగా క్రైస్తవ పాలకుల కాలంలో జరుగలేదు అందునూ ఉత్తర భారతంలో జరిగినంతగా దక్షిణాదిని జరుగలేదు. కనుకనే భారతీయ ప్రాచీన సంగీత నృత్యరీతులను మనం దక్షిణాదినే ప్రాచీన సంప్రదాయ స్వరూపాల్లో చూడగలము

దెవదాసీ సంప్రదాయము, నృత్యపూజా విధానం దక్షిణ దేశంలోనే ప్రాచీన పద్ధతిలో విలసిల్లి ఉత్తరదేశంలో అనేక పెద్ద ఆలయాలున్ననూ - అందు కేకా విధానమున్ననూ - అగమ శాస్త్రరీత్యా నృత్యపూజ మనకు పితృపించి కప్పించదు.

సౌరాష్ట్రంలోని సోమనాథాలయంలో నృత్యపూజ వుండినట్లు చరిత్రలు తెల్పినా ఆ ఆలయమెన్నియోసార్లు పరమతసులచే విధ్వంసము గావించబడినందున అచట పూజా వస్త్రసరితులు మనకు మిగులలేదు

హిందువులకు అత్యంత పవిత్రమైన యాత్రాస్థలము వారణాసి. అక్కడ విశ్వేశ్వరుని ఆలయముందినది. ఆ పట్టణము ప్రాచీన హైందవ సంస్కృతికి విలయమై విరాజిల్లినది. గాన అచ్చట ప్రాచీన ఆరాధన వస్త్ర సరితులు మనకు గప్పించవు. అచ్చటి ఆలయం శివాలయమైననూ దక్షిణాదియందువలే నృత్య నేదిక యెచ్చటనూ మనకు గప్పించదు. ప్రస్తుతపు ఆలయంలో - పూర్వపు ఆలయం మహమ్మదీయులు ద్వంసంచేసి మసీదుగా మార్చారు. ప్రస్తుతపు ఆలయం నూతనమైనట్టిది. ప్రాచీన ఆలయంలో నృత్యపూజ సృత్యనేదిక లుండి యుండవచ్చును.

నృత్యగాన ప్రియుడు, వేణుగాన లోలుడు శ్రీకృష్ణుని జన్మ స్థలము, విహారభూమి మదుగా బృందావనంలోని ఆలయాల్లోనూ మనకు శాస్త్రీయ నృత్య గాన పూజ గావించదు సంప్రదాయ నృత్యములు 'రావలీలా' యిత్యాదులు మాత్రము ప్రజల్లో ప్రచార ముండున్నవి.

మన సంస్కృత కావ్యాలు, నాటకాలందు సుందర కాళ్ళి రానికి ఒక విశిష్టత వుంది కళలకు కవిత్వానికి ఆ ప్రాంతము గూడా పేరుగాంచింది. కాని అనాటి ఆలయాల శిథిలాలు మాత్రం తమ ప్రాచీన బౌద్ధత్వాన్ని తెబ్బుటకు విషాదంగా నిట్టూరుస్తూ విలీయున్నవి. అవంతీపుర అవంతీక్వర ఆలయంలో, మార్తాండ వర్మ యిత్యాదులచే నిర్మించబడిన మార్తాండ ఆలయంలో నృత్య పూజ వుండినది. దేశంయొక్క చరిత్రయే, స్వరూపమే పూర్తిగా మారిపోయింది. ఇక ఆ ప్రాచీన వస్త్ర సరితు లెక్కడ వుండును.

కాళిదాసు తన మేఘసందేశంలో ఉజ్జయిని వర్ణించి, దేవ దాసీల సంధ్య పూజా వర్తనం గూర్చి వర్ణించియున్నాడు. ప్రాచీన వుజ్జయిని శిథిలములుగూడా మిగులకుండా భూగర్భంలో విద్ర లోతున్ననూ, కొన్ని ప్రాచీనాలయాలు మనకు మిగిలివున్నవి. అందుమా నృత్యపూజ గావించారు. ఈ విధంగా వృత్తర భారత దేశంలో అగమకాపురీత్యా ప్రదర్శించబడే పూజావర్తనం ఏనాడో అంతరించిపోయిననూ, రెండు దశాబ్దాల క్రితదటివరకూ దేవదాసీ బిల్లు కాంగ్రెసు ప్రభుత్వం ప్రవేశపెట్టేవరకు కాపురీత్య నృత్యపూజ దక్షిణాదిని జరుగుతూనే వుండినది నేటికీ ఆ కాపురీత్య వర్తనం తెలి సిన పెద్దలు కొందరు దేశంలో మిగిలియున్నారు అన్నాం. మణిపుర ప్రాంతాల్లో దేవాలయాలకు సంబంధించిన 'మోట్ పురా' లున్నవి. సంకీర్తన నృత్య సంగీత బృందాలున్నవి. కాని వాడుక యిట్టి అలయ సంప్రదాయ విద్యను ప్రదర్శించరు.

ఒరిస్సా, ఆంధ్ర దేశంలో వృత్తరీతులకు చాలా దగ్గర సంబంధం కనిపిస్తుంది. ఆంధ్ర యందువలె ఒరిస్సాలోని శ్రీ వర్త కినులు "మహారీ"లు గూడా రంభ. ఊర్వశి వంశీయులమని చెప్పు తారు ఒరిస్సా అలయాల్లో నృత్యపూజ వుండింది. ప్రతాప రుద్ర దేవ అనే ఒక రాజు నృత్య సంగీతములందు విద్వాంసురాండ్రయి నట్లువ రాండ్రను జగన్నాధుని పేవనిమిత్తం సమర్పించినాడట. పూరిలోని జగన్నాధుని ఆలయంలో నృత్యపూజ వుంది. వర్తకినులు ఉపచార సమయములందేగాక స్వామి మహా నైవేద్యం ఆరగింపు సమయంలో 'మహారీ' వర్తనమూడే విధమొక్కటైంది. దీక్షల మనం తెలిసికోగలిగిన దేమనగా, ఒరిస్సా, ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక, కేరళ ప్రాంతములందు అలయాల్లో అగమాల నమన రించి నృత్యపూజ వుండినది. ఇతర ప్రాంతములందు, రాజకీయ మత కారణాలవల్ల ఆ పూజా పదానం మరుగుపడింది. అలయాల్లో నృత్యముండిననూ అది అగమవిధానం గాదు.

జయదేవ, చండిదాస, విద్యానతి, గౌఠంగప్రభు, శంకరదేవ యిత్యాది మహాపురుషులు నృత్య సంగీతాలను గోపాలుని ఆరాధనలో ఒక ముఖ్య అంశముగా పేర్కొన్ననూ, వారే అనేక కీర్తనలు రచనచేసిననూ - అవి ఉత్తమ సంగీత రచనలు. గీతికలైసనూ - అవన్నియూ సంకీర్తన సంప్రదాయములుగా వృద్ధిచెంది ప్రచారము లోనికి వచ్చినవి. అట్టి పేదక్షిణాపథంలోని అన్నమయ్య, చిన్నయ్య సంకీర్తన పదములు; పురందరదాస పదావళి ఇత్యాదులు.

ఇవన్నియూ పేరు, అలయాల్లో నున్న 'కుద్దుత్ర' రీతి పేరు

అస్థాన వర్తన రీతులు

అలయాల్లో దేవుళ్ళకొరకు యెన్నియో నృత్యములున్నట్లు తెల్సినాను, అవి పూజలో ఒకభాగంగా ప్రదర్శించబడేవి కొన్ని యనూ, వినోదార్థం ప్రదర్శించబడేవి కొన్ని యున్నట్లునూ తెలియ జేసినాను.

అట్లే రాజాల అస్థానాల్లో ప్రదర్శించబడుటకు; వండితులు, విద్యావేత్తలు కవులు, గాయకులు, యిత్యాది విజ్ఞానవంతుల వినో దార్థం ప్రదర్శించుటకు ఒక కళారీతి వృద్ధిపరచబడింది. అదే భరత నాట్యమనియు, సాదిర్ అనియు, దర్పాదు అటనియు, ఒడిస్సీ అనియు, మోహిని అటనివియు, కర్నాటక మనియు, కదక్ అనియు భారతదేశంలోని వివిధప్రాంతాల్లో వివిధ పేర్లతో పిలువ బడుతుంది. ఈ నాట్యముగూడా నట్లునమేళ పద్ధతికి చెందినట్టిదే. అనగా శ్రీలచే చేయబడే నృత్య సంప్రదాయం. కావ్యములు, ప్రబంధములు, అలంకారకావ్యము, రసకావ్యము, సంగీతకావ్యము, భరతకావ్యము, శిల్పకావ్యము, కళాకావ్యముల పారమే ఈ భరత విద్య. ఇన్నింటియందు సంపూర్ణ విజ్ఞానము గలవారే భరతవేత్త యును. సభలో విల్పి గజైకట్టుట కర్తవ్య సంపాదించును. వండి తులతో విద్వాంసులతో వాదించే, చర్చించే, ఒప్పించే, మెప్పించే వారు కోరిన పదము కోరిన రీతిని అభినయించే శక్తిని శిలి గి యుండును. అడిగినంతనే అభినయం ప్రదర్శించే ప్రతిభను సంపా దించును. తాళ, గతి జతి, జతి నమనరించి వృత్తమాడగలుగు. వృత్త నృత్యములను, నృత్యఅంగికములను, అంగిక పాత్రికము లను విశదపర్చి అభినయించగలుగు నవరసములనే గాక నృత్యరేక రసములను వెంటవెంటనే ప్రదర్శించ పాహస ముండును. రాగము, రాగభావము, సాహిత్యభావము నెరిగి గానముచేయగల్గి యుండును. అర్థము తెలిసి అభినయించగలుగు అనుభవం సంపాదిం చును అట్టి కళావేత్త కళ విత్త మాతనకాంతులతో ప్రకాశవంతమై వెలుగొందుచుండును. అట్టి వండితులే అస్థాన నాట్యాచార్యులు గాను, వర్తకినులు అస్థాన వర్తకినులుగానూ స్వీకరించబడేవారు.

ఈ భారత ప్రదర్శనము కేవలము వినోదకారకు గాదు. అదొక విజ్ఞానవిందు. పాండిత్యపరీక్ష రాజాల అస్థానాల్లో ఒక్కొక్క విద్యలో ఒక్కొక్కరు వండితులు వుండగా - యిన్ని విద్యలందూ పాండిత్యం సంపాదించి, ఇందరిలో విల్పి కేళిజరిపి అందరి మన్ననలను బడిసిన వర్తక వర్తకిజనం యెంతటి విజ్ఞానవేత్తలో పూహించిన సంభ్రమాశ్చర్యాలు కలుగు. ఇంతటి విజ్ఞానంతో గూడిన విద్యగజనకనే యిది సామాన్యప్రజల విద్యగాగాక వండిత ప్రకాంతుల విద్యగా విల్పిపోయింది. అన్నికావ్యముల విగృహై యావత్ప్రపంచంలో భారతీయ నృత్యకళ ఒక మహోన్నత కళగా నేటి కాలంలో గౌరవించబడుటకు కారణం అనాటి కళాకారుల కృషి, సాధన, పరిశోధన, ఆరాధనా, ప్రభువుల ఆదరణ ప్రోత్సా హములే

నృత్తము, నృత్యము, అభినయము, అంగికము, పాత్రి కము ఏవిషయము తీసుకున్నా వారు సంపూర్ణిగా తరిచితిరిచి చూడబడి, పరిశోధించబడి, ప్రయోగముచేసి సంతృప్తి చెందనది అంగీకరించేవారుగాదు, స్వీకరించేవారుగాదు. పరిశోధనకు, సాధ నకు, అభ్యాసానికి, ప్రదర్శనకు అన్నివిధాల ప్రోత్సహముండేది. బోషణ వుండినది అవకాశ ముండినది మాతనరీతుల కల్పనలకు, ప్రదర్శనకు సరిస్పృహింపకము రాజాల అస్థానము.

అయితే ఈ విద్య సామాన్య ప్రజానీకానికి యంతవరకూ పునయోగపడినదనే ఒక వాదన బయలుదేరవచ్చును.

ఇది శాస్త్రీయవిద్య. శాస్త్రముల నెరిగిన పండితులు, కళా వేత్తలు మన కళకాక పున్నతస్థాయి కల్పించి ప్రపంచ కళా చరిత్రతో, సంస్కృతి ప్రపంచితో ఒక పుత్తమకాంతి పుంజముగా విచ్చుటకు పునయోగపడునట్టిది.

సామాన్య ప్రజల పునయోగార్థం, వారి వినోదముకొరకు, వారి విజ్ఞా ప్రబోధమునకుగాను ఏర్పరచబడినవే భాగవత వర్తన రీతులు. సమస్త శాస్త్రములందు పాండిత్యము సంపాదించి, వింతర సాధన కృషిపల్ల తమ విద్యకు పడునుబెట్టి - పండితుల సమజైన కేళక జరిపి - కత్తిమీద సాముపలె తమ జీవితాల నడిపిన ప్రజ్ఞావంతులైన అస్థాన కళాకారుల తెట్టి ప్రోత్సాహము, దన సహాయం ప్రభువులు కల్పించారో అంతకంటే తక్కువ పాండిత్యముతోచే భాగవతముల ప్రదర్శించే అవకాశ ముండిన నాట్య మేళములనాటి అంతటి ప్రోత్సాహము కల్పించబడింది. ప్రజలు ప్రజల వినోదము, ప్రజలకళారీతులను ప్రభువులు మరుస లేదు ప్రతి ఆలయానికి దేవనాసీమాజ్యాలేగాక భాగవతులకు కూడా కొన్ని మాన్యముల నేర్పరిచారు భగవంతుని రాబడిలో కొంతభాగం లలితకళలకొరకు వెచ్చించేవారు.

ఆలయాల్లో నృత్యపూజలల్ల దేవుళ్ళు సంకృప్తిచెందితే, కేళకపల్ల పండితులు, విద్వాంసులు కళల బెన్నత్యాన్ని కాపాడితే, ఆలయం వెలువలవేసే భాగవతులవల్ల సామాన్య ప్రజల్లో విజ్ఞానం వందబడుటయేగాక వినోదంగూడా కల్పించబడింది. దేశచరిత్ర, పురాణేతిహాసములసారము, సాంఘిక వ్యవస్థలు వీటన్నింటిగూర్చి ప్రజలకు నృత్య గానముల ద్వారా అతి సులభశైలిలో ప్రబోధం చేయబడింది. గ్రంథపఠనద్వారా, ఉపన్యాసములద్వారా, ప్రవచన ముల ద్వారా, ప్రబోధము ద్వారా, తర్కవిత్తర్కములద్వారా పండితుల బహుపరిశ్రమవల్ల తెలిసికొనే హైందవ సంస్కృతిపారాన్ని సామాన్య ప్రజలు బహు సులభంగా అటపాటల ద్వారా తెలిసికొనే వారు. రాజనర్తకిమలకు, అస్థాన విద్వాంసులకు మాన్యము లిచ్చి పోషించినట్లే రాజులు భాగవతులకుగూడా ఎన్నో గ్రామములను మాన్యములుగ యిచ్చి పోషించిరి.

భాగవత కళారూపముమాత్రము అస్థానకేళకకంటే తక్కువ స్థాయికిచెందిన విద్యగా మాత్రం చెప్పవలసి వుంది.

భాగవతులు విద్యావంతులు గారని నా ఆర్థం గాదు. ఆ సంప్రదాయ వర్తకులకు విశేష పాండితీప్రతిభ గల్గియుండవలసిన అవసరంలేక యుండినది, వారి అటపాటలు సామాన్య ప్రజలగూర్చి విద్వేషించబడినవగుటచే.

భాగవత కళ

భరతనాట్యము, కేళకారీతి పూర్తిగా ప్రీల వర్తనరీతి అయినట్లే నాట్యమేళము భాగవతము పూర్తిగా పురుషుల విద్యయే. పురుష వర్తకుల శరీర సౌష్ఠవమునకు అనువగు రీతిని కూర్చబడిన విద్యావిశేషము. ప్రస్తుత కాలంలో కొందరు కళావేత్తలు భరత నాట్యము, భాగవతం రెండూ ఒక్కటే సంప్రదాయమైనట్లు పేర్కొనుచున్నారు. అది వీరపాటు. ఈ రెండింటికి అటపాటల్లో చాలాతేడా వుంది. భరతనాట్యము శాస్త్రీయవిద్య. భాగవతము సంప్రదాయ విద్య ఒకటి శాస్త్రీయ దాటిలో వృద్ధిచెందగా రెండవది 'దేశీ' దాటిపై ఆధారపడి వృద్ధిచెందినది భరతనాట్యము ముఖ్యంగా తాళనిన్యాస అట భాగవతము లయనిన్యాస పద్ధతి గమక ఈ రెండునూ, ఒకటనుటసరిగాదు. ప్రాచీనకాలంలో వీరిని నాట్యమేళము లని పిలిచేవారు. భాగవత, పురాణ కథలను అతుట మొదలుపెట్టిన తరువాత వీరు భాగవతులైరి వీరి అటలు భాగవతములైనవి. వీరులందాడుటచే వీరి భాగవతములు, వీరి నాటకములు, బయలు అటలు, అవి ఏలవబడినవి. వీరి అనగా రహదారి అనే అర్థమే. గావి సంస్కృత నాటకములందు తెల్పిన 'వీధి' ప్రత్యేక నాటక రీతి గాదు. ఈ వర్తకులను భరతులు, బహురూపులు అనిగూడా పిలుతురు. ఈ వర్తకులు ఒకచోటనుండి వేరొకచోటకు సంచారము చేస్తూ కేళకచేసి ప్రజలకు వినోదము కల్గించు బృందములవారు.

ఆంధ్రదేశంలోని కూచిపూడి భాగవతులు, గొల్ల, జంగం, దావరి భాగవతులు; ద్రావిడదేశంలోని భాగవత మేళములు, కుర వంజి వర్తనబృందములు; కర్నాటక దేశమలోని యక్షగాన బృందములు; కేరళలోని కథకళి బృందములు, ఉత్తరాది రామలీలానవ టికి మేళములు - ఇవన్నియు భాగవత సంప్రదాయానికి చెంది నట్టివే. వీరందరూ సంచార వర్తన బృందాలకు చెందిన వర్తకులే.

జానపద నృత్యములు

ఆలయాల్లో ఆరాధన నృత్యాల, అస్థానాల్లో కేళికా వర్తనము, సామాన్య ప్రజల భాగవత రీతులు కొందరు ప్రత్యేకంగా కేళికాపాండి వృత్తిగా స్వీకరించి ప్రదర్శించే నృత్యరీతులు. అట్లుగాక పల్లెసీమలందలి ప్రజలు వారివినోదము వారే చేసే నృత్య రీతులే జానపద వర్తనములు. ఇవన్నియు సంప్రదాయ నృత్య ములే సాధారణంగా యిచ్చియూ బృంద నృత్యములుగా వుంటవి. కొన్ని ప్రత్యేకంగా ప్రీలచే ప్రదర్శించబడనట్టివి, కొన్ని పురుషులచే ప్రదర్శించబడునట్టివి, కొన్ని స్త్రీలు పురుషులు కలిపి చేయు నట్టివిగా వుండును. ఇందు కొన్ని పూజానృత్యములుగా, కొన్ని వినోద వర్తనములుగా మన్నవి. గొప్పి, ఐతికమ్మలాట, కుమ్మి, కైకొట్టకళి కోలాటము, రాస, దండియారాస, గర్ప, విహూ, సంకీర్తన మొదలైనవన్నియు ఈ తరగతికి చెందినట్టివే వీటికి

శిక్షణక్రమమున్ననూ శాస్త్రీయ నృత్యమంతటి కష్టతరమైనట్టిది గాదు. కేవలము సంప్రదాయ లయ ఆటలు మాత్రమే.

ఆటవికులనరనరీతులు

నవరలు, గదబలు, చెంజులు, కోయలు, తోదాలు, గోండులు, బిల్లులు, ఒరియనులు, ముండాలు, బైగాలు, వాగ వాసులు యిత్యాది గిరిజనులు ప్రదర్శించే నర్తనములన్నీ పున్నవి. వీరి జీవితాలే రసవంతమైన నృత్య నాటకాలుగా పేర్కొనవచ్చును. మనుష్యుడు లోకంలో పుట్టినది మొదలు మరల జీవితం ముగియు వరకూ అతని జీవితంలో ముఖ్యపట్టును లన్నింటిలో నృత్యపేరుక లుండును.

బిడ్డ పుట్టినప్పుడు నృత్యము, బారసాలప్పుడు నృత్యపేరుక, పెరిగి తన అర్ధాంగిని ఎన్నుకొను సమయమందు 'హెబల్ పుర్' నృత్యములు, వివాహంలో నృత్యము, మరల పుత్రోత్సవములో నృత్యము, అఖరికి అలసిన కరీరాన్ని ఎదలి జీవుడు స్వర్గానికి పయనించు సమయంలో అలసట తొందక పయనించుటకు నృత్య పేరుకలతో సాగనపుడు.

అతిదురైవరై న వారి గూడెములకు వెళ్ళినప్పుడు వారివాహ్య విస్తా నృత్యము, వారివిద్యోగముకొరకు నృత్యము, వారికి వీడ్కోలు లిస్తూ నృత్యము.

వంటలు వండించుటకు ముందుగా 'ధర్మమాత'ను పూజిస్తూ నృత్యము, వానదేవుని ఆహూతిస్తూ నృత్యము, వంటలు వండుటకు నత్యపూజలు (ఖర్మనృత్యము) ఉద్ధర దేవతలను వంటచేయించి పారిత్రోలుటకు నృత్యములు, వండిన దాన్యమును యిల్లుజేర్చి దేవ తల కొలుస్తూ నృత్యము, అపై నృత్య వినోదాలు, ఈ విధంగా నృత్యము వారి జీవితాల్లో ఒక భాగమై పోయింది. ఎల్లకాలంలో 'హెబల్ పుర్'లో నృత్యాలు, వెన్నెల రాత్రుల్లో ఆరుబయట నృత్యాలు, వసంత ఋతువులో పూచిన మామిడి తోపుల్లో నృత్య వినోదాలు - సంవత్సరము పొడుగునా వారు చేయుటకు, వేరువేరు ఋతువులందు వేరువేరు సందర్భములందు, వేరుక సమయము లందు వివిధ రకములైన నృత్యములున్నవి.

ఇవి అన్నియూ ముఖ్యంగా బృందనృత్యాలు, అనుకరణ నృత్యాలు, లయ ఆట వీరు ప్రదర్శించుదురు

మధ్యప్రదేశ్ నందూ దక్షిణ భారతమందు అతి ముఖ్యమైన వారు 'గోండులు'. వీరిది అతి ప్రాచీనమైన సంస్కృతీ సంప్ర దాయము వీరు అనేక సంస్థానములుగా ఏర్పడి రాజ్యంచేసినవే అదే "చరీస్ పుర్" ప్రదేశము అనగా ముప్పయి ఆరు కోట లతో కూడిన ప్రాంతము. ముప్పదిఆరు రాజవంశాలు ఆ ప్రాంతాన్ని పాలించేవారు ఈ గోండుల నాట్యాల్లో చాలా ప్రసిద్ధి గాంచినది, "ఖర్మ" నృత్యము, మన దేశంలోని నాట్యకళాస్రావ్లో వర్ణించబడిన 'గోండ్లీ' నర్తనము వేరుగా ఉన్నది.

ఒరియనులనే ఒక తెగవారి నర్తనం కడు చిత్రముగా వుంటుంది. అందులో వేంకొంది జనం ప్రీతి, పురుషులు, వృద్ధులు, యువకులు ఒకేసారి పాల్గొని నర్తనమాడుదురు. ఇట్టి నర్తనం భారత దేశంలో మరెవ్వరూ చూడము.

ఈ నాట్యము లన్నియు రసభావములు లేక కాళ లయాశ్రిత ములైన కుద్ద నృత్య రీతులుగా పేర్కొనవచ్చును.

చతురశ్ర (నాల్గు అక్షరములగతి) త్రిశ్ర మూడక్షరముల గతి) ముఖ్యంగా ఈ రెండుగతులందు వీరు నర్తన మాడుదురు. ఏకశాతాభిమందుకూడా కొన్ని నర్తనరీతులు ప్రదర్శించబడును.

భారతదేశంలో శాస్త్రీయ నర్తన రీతులు అభివృద్ధి చెందిన ప్రాంతములు :-

ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక, కేరళ, ఉత్తర, మణిపుర, అస్సాము, ఉత్తరప్రదేశములు.

జానపద నర్తనరీతులు విశేషముగా అభివృద్ధి చెందిన ప్రాంతములు :-

కాశ్మీరము, పంజాబు, రాజస్థాన్, సౌరాష్ట్ర, గుజరాత్, మధ్యప్రదేశ్, మహారాష్ట్రములు నూ పేర్కొనవచ్చును.

తొలుబొమ్మల భాగవతము ఆంధ్రదేశమందు మాత్ర మున్నది. ఆంధ్రమండేహూర్పుదేశాలకు వ్యాపించినదని కళావైత్తల అతి పాయము.

బొమ్మలాట (చెక్కబొమ్మలాట), రాజస్థాన్, ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక ప్రాంతములందు ప్రచారమందున్నది.

కలాప సంప్రదాయము ఆంధ్రదేశమందు మాత్రము కన్పిం చుచున్నది. కురవంజ అట తమిళ ప్రాంతములో ప్రత్యేకంగా వుంది. ఆంధ్రలో ఈ అట (ఎరుకక అట) భాగవతాల్లో ఒక భాగంగా చేర్చివేయబడింది. ప్రాచీన దరువు బాణి (భరతుడు దెల్పిన ద్రువదగాన వాద్య రీతి) నేటికిని ఆంధ్రలో విలసిల్లుచున్నది. ఉత్తర దేశంలో దువద సంగీత సంప్రదాయం ప్రచారంలో ఉన్ననూ, ఆ బాణికి ప్రాచీన బాణికి కొంత భేదమున్నది

ఇంతవరకూ భారతావనిలో అభివృద్ధి చెందిన నృత్యకళ గూర్చి తెలియున్నాము.

భారతదేశంలోని వివిధ ప్రాంతాల్లో అభివృద్ధిచెందిన శాస్త్రీయ నర్తన రీతులగూర్చి తెల్పే ముందు ఉత్తర భారత దేశం, దాక్షిణాత్యం బాణిలగూర్చి తెలిసికొనుట చాలా అవసరము.

సంస్కృతం, భారతీయ సాంస్కృతిక భాషగావున్న కాలంలో ఉత్తర దక్షిణ భారతావనిలో సంగీతరీతి ఒకే వద్దతిలో వుండింది. అటుపై ప్రాంతీయ భాషలకు ప్రాముఖ్యత హెచ్చుతూ వచ్చిన పిదప ఉత్తరదేశంలో హిందీ (బ్రిజభాషకు , దక్షిణాన

తెనుగు, పాంశ్చుతిక భాషలుగా వృద్ధిపొంది, నృత్య, సంగీత రచనలు ఈ రెండు భాషలందీ చేయబడినవి. గమకనే ప్రాంతీయ భాష యేదియైననూ కావ్యీయ సంగీతము, నృత్యము ఈ రెండు భాషలనుసరించే వుండును.

భరతుడు, నందికేతుని కాలమునాటికి ఒక్కటిగానేవుండిన కళాస్వరూపము. సంగీతరత్నాకరము (పారంగదేవ విరచితము) నాటికి పూర్తిగా రెండు భాషలుగా విడిపోయి రూపొందినది. ఆ నాటికి మహమ్మదీయ ప్రభువుల పరిపాలనా ప్రభావముగూడా ఉత్తరదేశముపై వుండినది.

ఆకాలమునాటి ఆత్యంత ముఖ్యమైన సంగీత రచనయే జయదేవ మహాకవి గీతగోవిందము. అంతకంటే ప్రాచీనములైన సంగీత రచనలు మనకు లభ్యమగుటలేదు. ఈ రచన భారతదేశ మంతటను ప్రచారముండున్నది. ప్రాంతీయ యానతో, ప్రాంతీయ భాషలో నృత్యము చేయుదురు గానము చేయుదురు. కొన్ని ప్రాంతములందు గీతగోవిందములోని అష్టపదులకు నృత్యమాడుదురు. కొందరు అభినయించుదురు. కొందరు సంకీర్తన సంప్రదాయము ననుసరించి గాన నృత్యముల ప్రదర్శించుదురు.

అష్టపదుల ఆట - అస్సాం, మణిపురము, బెంగాలు, ఒరిస్సా, మళయాళ, తమిళ ప్రాంతములందు చూచే అవకాశము నాకు కలిగింది. అష్టపదుల ఆటక్రమము, అందు పట్టవలసిన హస్తములు, అభినయ పద్ధతులు, భారీరేచకాదుల తంజాపూరు సరస్వతీ మహల్లో ఒక ప్రత్యేక రచనగూడా వుంది కృష్ణభక్తి, మధుర భక్తి సంప్రదాయం విరివిగా ప్రచారం వున్న మణిపుర నృత్య సంప్రదాయంలో - 'మహారావ'లో గీతగోవిందకదనే కేళికగా ప్రదర్శించుదురు. పూరి జగన్నాధుని ఆలయంలో ప్రత్యేక గీత గోవిందపేస జరుగుతుంది అదే తీరున శ్రీరంగనాధుని ఆలయ మందునూ గీతగోవిందం కేళిక జరుపబడుతుంది.

ఇందరి ఆట క్రమముకంటే ఆంధ్రలోని కళాకారులు, ముఖ్యంగా దేవదాసిలు పృథ్వివరిచిన, 'గీతగోవింద కేళిక' సంప్రదాయమే అత్యుత్తమంగా వున్నది. అష్టపదులు నృత్యమాడుట, అంగిక ప్రాధాన్య కేళిక జరుపుట సామాన్యరీతి అష్టపదులకు పాత్వికాశనయ ప్రాధాన్యత గలిగిన కేళిక చేయుట వుత్తమ స్థాయి కళారీతి ఈ కళా సంప్రదాయం భారత దేశంలో మరెవ్వరూ కావ్వొందలేదు.

కొన్ని అష్టపదుల అభినయముందు ఆ గీతంలోని చెలికత్తె భావము వలనయించి, వెంటనే నాయిక యొక్క అనుభూతుల్ని గూడా ప్రదర్శించే క్రమము ఆంధ్రదేశంలో మాత్ర ముండినది.

ఉదా :- దీరసమీర యమునాతీరీ వసతి వనే వనమాలి.

దూతిక యీ విధముగా నాయికకు వివేదించినప్పుడు ప్రారంభంలో దూతిక భావాల్ని గీతము ననుసరించి ప్రదర్శించి పిమ్మట -

రాధయొక్క అనుభూతులు, కృష్ణునిగూర్చి విన్నప్పుడు ప్రదర్శించేవారు.

ఇది చాలా ఉత్తమ స్థాయికి చెందిన కళారీతి వర్తకులు చక్కగా సంస్కృత బాషాధ్యయనం, అలంకార, రస శాస్త్రములు, అభినయశాస్త్రము నభ్యసించినగాని అలవడదు. కళాకారులకు కల్పనా చాతుర్యం, పాండితి ప్రతిభ వుండవలెను ఇట్టి విద్వాంసులు విద్వాంసురాండ్రు ఆంధ్రలో పూర్వం వుండేవారు వీరు ప్రత్యేకంగా అభినయ కళను ఆరాధించేవారు. కృష్ణాంజలి మంజరి, అమరుకము, పుష్పరాజ విలాసం, కృష్ణ కర్ణామృతము; గీత గోవిందము, క్షేత్రయ్య పదమలను ప్రత్యేకంగా అభినయించేవారు.

ఒరిస్సా, మణిపుర ప్రాంతాల్లో కళాకారులు నాట్యప్రాధాన్యతగా ప్రదర్శించుదురు. అందువల్ల వారి ఆటలో సాత్విక సంభాషణల అభినయ విశాస ముండదు.

ఒరిస్సా రాష్ట్రంలో మయూర్ భంజ ప్రాంత వర్తకుల గీత గోవింద కేళిక ఒక ప్రత్యేక పద్ధతిలో వుంటుంది.

పాదారణంగా నృత్యములో గీతములకు ఆట ప్రదర్శించు నప్పుడు చరణముకు చరణముకు మధ్య వేసే జతులకు (మృదంగ, కుద్దనృత్యము ప్రదర్శించబడును కానీ వీరు రాబోయే చరణము లోని భావమునకు సరిపోవునట్టి చారి విన్యాసమేలుకూర్చి ఆట ప్రదర్శించుదురు. ఇదొక చిత్రరీతి వర్తనము. భరతనాట్యముందు గాని, కూచిపూడి కథకళి వర్తనములందుగాని ప్రతి చరణము ముగియగానే కొన్ని తీర్మానము లాడుట, నడకలు జతు: నాడుట, కలాపములాడుట ఆచారము కాని ఈ విశిష్టపద్ధతి కళాకారులు గమనించదగ్గది. భరతార్థవము, నాట్యశాస్త్రాల్లో, నవరస అంగహార వర్తనరీతి, అంగహార వర్తనరీతి అనే ఒక క్రమముందు పాట లేకుండా వాద్యసంగీత ఆధారితో ప్రత్యేక క్రమంతో హస్త పాదముల విన్యాసములు చేసి మనకు కావలసిన తీరున రుచావములు ప్రదర్శించు క్రమము నవరస అంగహార క్రమము ఈ క్రమమును ఈ వర్తకులు ప్రత్యేకంగా ప్రదర్శించుదురు.

ఆంధ్రలో కళాకారులు పాత్వికాభినయం వృద్ధిపరచినట్లు వీరు నవరస అంగహార వర్తనం అభివృద్ధి తేసినారు.

ఉ॥ ప్రళయ పయోదిజరే ;

ధృతవానవి వేదం

విహిత వహిత్ర చరిత్ర మఖేసం

కేళవ : ధృతమీన శరీర :

జయ జగదేశ హరే : :

దశావతారములోని మహ్నావతార వర్తన, ఈ అవతారము నృత్యముచేయుటకు ముందు ఒక జతి ఆది, అవతారములకు

ముగించి పిదప ఒక తీర్మానమాది మరొక అవతారము నెత్తు కొందము

ప్రారంభంలో అదే జరిగింది. అటుపై అదే తీర్మానముకు గాని మన ప్రాంతాల్లో రసభావములేవి కుద్దవృత్తము ప్రదర్శించుము. వారట్లుగాక ఆ అవతారములోని భావమును స్ఫురింపజేయు వృత్తము అడుగుదురు. ఆ మృదంగ జతుల శబ్దముల కట్టుబాట్లునూ ఆ రసభావములకు తగినరీతిలో నుండును

మణిపూరివారు ప్రదర్శించే నాట్యకేళిక :- గీతగోవిందము ఆధారంతో రాధామాధవుల ప్రణయం కథగానల్లి రాధాకృష్ణులు, నల్లి, గోపికలు వీరందరియొక్క నృత్యములతో నృత్యనాటక రూపంలో ప్రదర్శన చేయుదురు. వీరిది నృత్యనాటక రూపం.

ఒరిస్సా వర్తకులు ఆషాఢమేళ ప్రత్యేకంగా ఒక్కటి నృత్యమాదినప్పుడు ఆ అట అంగిక ప్రాధాన్యతగలిన నృత్యముగా మన దేశంలోని అటకు దగ్గరగా ఉండును. ఉత్తరదేశముందు, కాశ్మీర, పంజాబు మొదలైన ప్రాంతములందు గీత గోవిందం అట గాని పాటగాని ప్రత్యేకంగా కప్పించదు

ఒకే సంగీత రచన వివిధ ప్రాంతీయులు వివిధంగా ప్రదర్శించు చున్నారో తెలుసుకు గాను ఈ విషయమై యంత వివరంగా వ్రాశాను మరియు ఆంధ్రలో సిద్ధేంద్రులు వ్రాసిన భామాకలాపమునకు ఆధారం గీత గోవిందమనే చెప్పవచ్చును భామ కలాపంలో నాయక ముగించునూ, కలాపస్తువు మాత్రము యిందుమీద ఒక్కటే. ఈ విషయం ఆంధ్రుల నృత్యకళ గూర్చి తెల్పినప్పుడు వివరంగా వ్రాయుదును.

కాదాను మహాకవి యిత్యాది మహాకవుల నృత్య వర్ణనలు. ప్రయోగాలు ప్రాచీన వర్ణనల్లో ప్రదర్శించ నెరిగిన వారు దక్షిణాదినే వున్నారు.

ఉదా :- మాళవిక అగ్నిమిత్రలోని 'చరిత' వృత్తము.

“దుర్లభః ప్రయోమే తస్మిన్

భావహృదయః నిరాశం” —

ఈ శ్లోకానికి అభినయము: విక్రమోర్వశీయంలోని కొన్ని వన్నినేకాలు ప్రదర్శించుటలోనూ దాక్షిణాత్యుల చూపు పాండితీ ప్రతీత, సుపుణత, శాస్త్రీయ వర్ణకులు పుత్తరాదివారిలో లేవని చెప్పవచ్చును ఆ ప్రాచీన సంప్రదాయ వర్ణన రీతులు పూర్తిగా ఆ ప్రాంతాల్లో అంతరించి పోవుటయే దానికి కారణం.

భరతుడు, నందికేతుడు తమ నాట్యశాస్త్రాల్లో తెల్పిన పూర్వ రంగము, అపారితమ, సంభముల భావములకు, భాంద వర్ణన రీతి యివన్ని మూ దావరకు దక్షిణాదినే నిర్మియున్నవి. 'అందోళికా' వృత్తము కర్నాటక ప్రాంతములో యక్షగాన వర్తకులు ఒక్కరే ప్రదర్శించుచున్నారు

జయదేవకవి తరువాత వచ్చిన భక్తులు చాలామంది కృష్ణ నట్యం కథను ఆధారంగా శృంగార కేళిక రచన చేసినారు. అదే

కృష్ణ పారిజాతము కథ కాని అది ప్రాంతీయంగా మాత్రము నిర్మిపోయింది. రాధా మాధవులంతటి ప్రసిద్ధిగాంచలేదు తీర్థ నారాయణ యతి - కృష్ణలీలా తరంగిణి పేరుతో కృష్ణజననం మొదలుకొని రుక్మిణీ కల్యాణంవరకూ కను రచన చేశారు అది యునా సంస్కృతముందే యున్ననూ, దక్షిణ దేశంలో విశేష ప్రచారం గాంచిననూ, ఉత్తర దేశీయుల నాకర్షించ లేదు.

కేరళ దేశంలో “కృష్ణ నాటక” మనే మరియొక కృష్ణకథ సంస్కృతంలో రచింపబడినది కడకళ నాట్యంలో వచార ముండున్ననూ అది కేరళ దేశమునకు మాత్రము పరిమితమై యున్నది.

సారంగదేవుడు తన సంగీత చిత్తావళిములో, కొన్ని ప్రాచీన నృత్య సంగీత రచనలు వాటి ఛందస్సు మొదలయిన వివరాలతో లక్షణ లక్ష్యాలతో తెల్పియున్నారు అవియును దక్షిణాది అలలు నర్తన రీతులందు మాత్రము కొన్ని నిర్మితులు స్పష్ట పాధారణ కేళికయందు ప్రచారములో లేవు.

యావద్వారత దేశాన్ని ఆక్రమించిన: ఆరాధించబడే సంగీత రచన జుమదేవుని గీత గోవిం మొక్కటే.

భారతదేశ మంతటనూ భరతుని నాట్యశాస్త్రం, అక్షిణయ దర్శణం, భరతార్ణవం గ్రంథములే ముఖ్యంగా ఆధారంలో వున్ననూ నాట్యసంప్రదాయాల మాత్రమొక్కటిగా లేదు ఆ శాస్త్రాల నమనరించి వివిధ ప్రాంతాల్లో వివిధ రూపాల్లో అభివృద్ధి చెందింది నృత్యకళ.

దక్షిణదేశం - ఆంధ్ర తమిళ, కర్నాటక ప్రాంతంలో దర్పాయనాట్యం, నిట్టవమేళరీతి భరతనాట్యం ఒకేరీతిగా పెద్దపెరిచి వది. దానికి కారణము విజయనగర సామ్రాజ్యముయొక్క పాలకులు, వారి సామంతులు మదురై, తంజావూరు లుత్తర ప్రాంతాల నేరిన పాలకులందరూ ఆంధ్రులగుటయే దక్షిణదేశాన్ని ఆంధ్రులు పాలించిన కాలంలోనే స్పష్టత కాలంలో భరతనాట్య మనే పేరుతో ప్రచారమందున్న నిర్వహిత రాజదర్బారుల్లో వృద్ధిచెందింది. ముఖ్యంగా ఆచ్యుత, చిమునాడరావు, విజయరావున నాయకులు. తంజావూరునేరిన కాలంలో ఈ ప్రదర్శనరీతి ఒక క్రమవర్ధతిలో అభివృద్ధిచెంది తెనుగునాయకుల తరువాత పెచ్చిన మహారాష్ట్రుల కాలంలో పూర్తిగా ఒకానం జెందింది. మహారాష్ట్రుల తరువాత దక్షిణానభంలో భరతనాట్యం వివిధంగానూ అభివృద్ధి చెందలేదనే చెప్పాలి ఆ సంప్రదాయమే నేటికీ అచింతలో వున్నది. నాయకరాజులకు పూర్వం తమిళదేశంలోవున్న నృత్యం గూర్చి భారత సేనాపతీయం, కలెప్పదికారం ఇత్యాది గ్రంథాల్లో వర్ణించబడింది. గాని ఆ కళకు నేటికాలంలో ప్రచారంలో వున్న భరతనాట్యానికి యెట్టిసంబంధం లేదు. ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక ప్రాంతాల రాజవర్తక నాట్యసంప్రదాయమేగాక ఒరిస్సా, మలబారు ఈ ఐదు ప్రాంతాల్లోని ఐదువ మేళవిధ్యలో ప్రదర్శన క్రమంలో చాలా పోలికలున్నవి.

ఆంధ్ర తమిళ ప్రాంతాల్లోని భాగవత సంప్రదాయాలు ఒకే రీతిగా మన్నని. కర్నాటక, మళయాళ ప్రాంతాల్లోని విద్య వేరొక విధంగా మన్నని. ప్రస్తుతకాలంలో కొందరు రచయితలు తెలుగు దేశంలోని భాగవతులు (ముఖ్యంగా కూచిపూడి భాగవత రీతి) తంజావూరు ఆహ్వానించబడి, అచ్చటి భరతనాట్యం అభివృద్ధిపరిచారని వ్రాస్తున్నారు. అది వాస్తవానికి దూరము - భరతనాట్య సంప్రదాయము వేరు. భాగవత రీతి వేరు. అద్యుతప్ప నాయకుని కాలంలో ఆహ్వానించబడిన అద్యుతాపురంలో పునబడి, భాగవత మేళములుగా ఏర్పడి, భాగవత విద్యను ప్రచారముచేసినారు గాని, కేళికారిని గాదు. ఆయన ప్రచారముచేసినవారు రాజనర్తకినులు, దేవదాసీలు. నేటికిని మేలట్టూరు (ప్రాచీన అద్యుతాపురం)లో వున్న భాగవతులు భాగవతం అటనే అడుతారు గాని భరతనాట్యం గాదు. ఈ రెండు సంప్రదాయాల తేడాలు తెలియని వారు ఒకదానితో యింకోటి కలిపి పొరపాట్లు చేస్తున్నారు. ఇది కళా చరిత్రకు చాలా హాని కలిగించుచున్నది నేటికిని తమిళ ఆంధ్ర కర్నాటక దేశాల్లో పదవర్తములు, శబ్దములు, వదానినయం, తిల్లానలు మొదలైన కర్తవ్య సంప్రదాయపు అట దేవదాసీలు అడుతున్నారని భాగవతులు గాదు. భాగవతులది కలాప యక్షగాన. సృత్యనాటక సంప్రదాయం అట. రెండింటికీ అడవసాము, గతి, జతి విన్యాసాల్లో అభినయ రీతిలో యెంతో భేదమున్నట్లు యిదివరకే తెల్పియున్నాను. విజయనగరరాజుల దర్బారులందు, తంజావూరు, మదుర నాయకుల దర్బారులందు వుండిన రాజనర్తకినులు, ఆలయాల్లోని దేవదాసీలు, వారి నాట్యాదార్యులు భరతనాట్యము వభివృద్ధిపరిచారు అటక్రమము, సంప్రదాయ పద్ధతులు. అభినయరీతులు తెలియని రచయితలు కొందరు అన్ని ఒకటిగానే భావించుచున్నారు. తంజావూరుకు సమీపంలో వున్న మేలట్టూరు, పూత్తుకాడు, తూలమంగళం, నల్లూరులో నున్న మేళముల వారిందరూ యక్షగానముల నాడుదురేగాని ఏకపాత్ర భరతనాట్య కేళిక గాదు అట్టిదే కూచిపూడి సంప్రదాయము. తూర్పు భాగవత సంప్రదాయం. ఏరును ముఖ్యంగా యక్షగానములు, కలాపములనే అడుదురు

ఆంధ్రదేశానికి ఒక చివరగామన్న బొమ్మలి సంస్థానం మొదలుకొని విజయనగరం, మాడుగుల, తుని, పితాపురం, పెద్దాపురం, నందవేటి, ఏలూరు, నెల్లూరు, వేంకటగిరి, కాళహస్తి, కార్వేటినగరం, తంజావూరు, మదుర, పుడుక్కోట, రామనాథపురం, మైసూరు ఈ అన్ని సంస్థాన ప్రాంతాల్లోనూ దేవదాసీల, రాజనర్తకినుల కేళికారి ఒకేరీతిగా వుంది. కొద్ది ప్రాంతీయ అటక్రమ మార్పులతో - ఇందులో భాగవత సంప్రదాయ మెక్కుటనూ కలియదు.

ఈ అన్ని ప్రాంతాల్లో సంచారముచేసే భాగ్యం కళను పరికోరించి ఆరాధించే అదృష్టము నాకు కలిగింది. ఆ కళారీతులను వివరంగా తెలిసకున్నతరువాత ఈ విశ్రాంతిప్రాయానికి రాగలిగాను.

అటక్రమమార్పు లెట్టివనగా : తంజావూరు, తమిళ ప్రాంతీయ వర్తకులు. అలరింపుతో ప్రారంభించి జతిస్వరము, శబ్దము, వర్తము, పదములు, తిల్లానతో ముగింతురు. అలరింపు కుద్దన్నత్రము, అట్లే జతిస్వరము, శబ్దము దేవతలపై వర్తన గీతములుగాని, రాజులపై స్తోత్ర గీతములుగాగాని రచించబడి యుండును. పదవర్తము సృత్య, సృతాలు ప్రదర్శించుటకు అనువగు రచన, పదములు జానకీలు అభినయము చేయఁజును తిల్లాన సృతముతో ముగియును.

తెలుగునాట, కర్నాటక దర్బారు అటలో అలరింపులేదు. మరియు దర్బారులో కేళిక చేయునవ్వదు నర్తకి ముందుగా శబ్దమును అడి మొగ్గినతరువాత జతిస్వరము వర్తనము అడేవారు. తిల్లాన అంత ముఖ్యంగా ఎంచక అభినయంతో ముగించేవారు. ఆంధ్రలో నర్తకినులు అభినయానికి ప్రాధాన్యత యిచ్చేవారు.

ఈ క్రమమునే ఒడిస్సీ సృత్యము, మలబారులోని మోహివి అట్టము చాలావఱకు పోలివుంటుంది

ఆ యా రాజులపై స్తోత్రములుగా రచన చేయబడిన శబ్దములుతప్ప మిగిలిన రచనలన్నియు ఒకటిగానే వుండును.

ఆంధ్రదేశంలో సృత్యకళ

ఆంధ్రదేశంలో ఆలయ సృత్యము, భరతనాట్యము, భాగవత వర్తనము ఈ మూడు కామ్రీయ సృత్య రీతులు వృద్ధిపొందినవి. భాగవతపు అట పురుషుల నర్తనముని తెల్పియున్నాను. భారత దేశంలో మరెక్కటనూ లేని ఒక విశిష్ట సంప్రదాయం ఆంధ్రలో వుంది. అదే శ్రీ నర్తకినులు భాగవత కేళిక జేయుట. భామా కలాపం, గొల్లకలాపం, రాచమాధవం, జీస యెరుకల కురవంజి అట యివన్నియు దేవదాసీలు గూడా భాగవతాన్ని అభ్యసించి అడుతున్నారు తూర్పు పశ్చిమ గోదావరి తిల్లాలకు చెందిన వారే యెక్కువగా అడుదురు

శివాలయాల్లో, విష్ణు ఆలయాల్లో, దేవి ఆలయాల్లో సృత్య పూజ వుండింది. కాకతీయుల కాలంలో సృత కేళికకు గాను, ప్రతి శివాలయంలోనూ మూలవిరాటుకు యెదురుగా ఒక వలయాకారపు పీఠము రాతిది ఏర్పరచి ఆలయాలు నిర్మించినారు వాటినే బలి పీఠములంటారు. ఆ పీఠము నర్తకి సృత్యపూజకు వేదికగా వుపయోగపడేది. అనాటి సృత్యరీతుల గురించి జాయవసేనువి 'సృత రత్నావళి' చదివిన మనం కొంతవఱకు గ్రహించగలము. మరియు ఆ కాలంలో ఆలయ వర్తనరీతి, భరతార్తనము ననుసరించి చేయబడింది శివుని ఆరాధనలో సృత్య మొక భాగమై వుండింది. దేవదాసి తెగకు తెందిన నర్తకి అగమకావ్రముల ననుసరించి వర్తన విద్యలో శిక్షణిచ్చిన పదవ లింగధారకు జేసి ఆలయములో సృత్యపూజలో పాల్గొనే అర్హత కలిగించేవారు. విష్ణాలయాల్లోని

వర్తకిమలు శంఖము. చక్రం. నామముతో గూడిన చక్రం. ఈ మూడు ముద్రలు పేసిన ఏదన అలయాల్లో నాట్యం చేసేవారు. మన ప్రాంతంలో దేవదాసీలు వేరు, సాధారణంగా వృత్తకేళి జేసే వారకాంతలు వేరు వృత్తికే అందరూ ఒకే తెగగా కన్నెట్టి ననూ అందరికీ అలయ కేళిలో పాల్గొనే అర్హత వుండేదిగాదు. అట్టి సంప్రదాయం తమిళనాడు, కర్నాటక ప్రాంతాల్లో కన్పించదు.

యక్షులు. నాగసులు అనే రెండు తెగలవారు అతి ప్రాచీన కాలంనుండి ఆంధ్రదేశంలో వున్నారు. వీరు గంధర్వశాతికి చెందిన వారు. వృత్తము సంగీతము వీరి ముఖ్యవృత్తి. యక్షులు యక్షగాన కేళికి పేరుగా నాగసులు దర్పారు అట నాడేవారు. ఈ యక్షులనే జక్కులవారనిగూడా అందురు. యక్షగానము ద్రుపదగాన రీతి. ప్రస్తుతకాలంలో జక్కులవారు అటగట్టకపోయిననూ యక్షగాన రీతి మాత్రం మనదేశంలో ప్రచారంలో వుంది. ఇది సంగీత ప్రాధాన్యత గల్గిన వర్తన రీతి. ఒక కథను గానముచేయుచూ, వర్తనమాది ప్రేక్షకులకు వివేదము చేకూర్చుట ఈ దాణలోని విశేషము. జక్కుల పురందరి వర్తనముగూర్చి కవిసార్వభౌమ శ్రీనాథుడు చక్కగ వర్ణించినాడు. ప్రస్తుతకాలంలో ఈ దాణ తూర్పుప్రాంతం లోని తాగవతులలో ప్రచారములో వుంది.

దేవళములో దేవు నెదుట ఆట

సంధ్యకేళి హారతి ముగియగానే 'పుష్పాంజలి'మై వర్తక స్వామి కెదురుగా నిల్చిన తరువాత వాద్యబృందమువారు అంబర విన్యాసము, మేళప్రాప్తిజేసేదివారు. అటుపై చూర్చికలు పలించి పుష్పములు నమర్చింది కేళికి జేసెడి అదౌక క్రమము ననుసరించి ప్రదర్శించబడేది. ఇవంతయూ కుద్దన్నత్త వద్దతి. ఇందు అభినయము. వృత్తము ప్రదర్శించరు. కళ్యాణమంటనమువద్ద స్వామి కొలుపై యున్నప్పుడు దర్పారుచేతురు. అచ్చట వృత్తము, వృత్తము, అభినయము ప్రదర్శించురు.

ఈ కుద్దన్నత్తములో అన్నింటికంటే అతిముఖ్యమైనట్టివి ప్రాచీనమైనట్టివి కొన్ని జతులకు (మృదంగకబ్బములకు) ఆట క్రమము. ఈ జతులను రాగవరుసలో గానముచేస్తూంటే వేదగానము చేస్తున్నట్లు, ఋక్కులను పఠిస్తున్నట్లు ఏదో ఒక విధమైన చిన్మూర్త్యాతి, అధ్యాత్మికానందం కలుగుతుంది.

త్రిమూర్తులు, వారి దేవేరులు, అష్టదిక్పాలకులు, నవ గ్రహాదులకేళిక పంచభూతములు, పిటప్పింటి కతితమైన వర బ్రహ్మ స్వరూపమును నాదరూపంలో స్తుతిస్తూ ఆ నాదముయొక్క వివిధ శబ్దరూపములను మృదంగముపై ధ్వనింపజేయుచూ ఆ శబ్ద రూపమును సర్వకులు తమ హస్తపాద విన్యాసములద్వారా ప్రదర్శించుట యిందలి ముఖ్య విశేషము.

1. ఆలహోం-అ హోంఽ

... ..

2. దోఽహం దోద్దోఽహం

... ..

3. శాంఽలెహియం దక్షాం

... ..

ఇట్టి శబ్దకాలములను ఉపాత్త. అనుదాత్తముల ననుసరించి గానము చేయుచూ ఆ శబ్దముల గానములో మిళితమగు తీరివి మృదంగమును, కుద్దప్పడెలను నాయస్తూ ఆ అయకు తగుతీరివి చారి రేచక విన్యాసముల ప్రదర్శిస్తూంటే వేదకాలంలో ఋష్యా శ్రమాల్లో సంధ్యహోమ సమయాల్లో పంచభూతములను స్తోత్రము చేయుచూ చేసిన వేదగానమువలె అత్యుక్త ప్రదర్శించును.

ఈ జతిమార్పులు శబ్దకాలముల కల్పనంతయూ తాళ చందస్సు ననుసరించి కూర్చబడునట్టిది మంత్రకావ్యమునందు వలె ఏ అక్షరము వీర్ణము, ఏ అక్షరము హ్రస్వము వాటిని పలికే వద్దతి. క్రమము తూకము అన్ని వివరంగా గురుముఖంగా అభ్యసించవలసి యున్నది. కొన్ని బంధరచనలై చక్రాకార, త్రికోణ, ముక్తపద, డమరుక, నాగబంధ యాత్యాది రూపములో నుండును.

అష్టదిక్పాలర ఆరాధనలో ఉపయోగించే తాళములుగూడా యిట్లే వుండును.

అగ్ని, వరుణ, వాయువు మొదలైనవారి తాళజతులు పలికిస్తుంటే విప్రునెరునలు మిలమిలమెరిస్తూ గాలిలోని తెగియు చున్నట్లు అగ్నిఆరాధన జతులందు.

మలమపనమడు మందరములో వీచట నారంభించి ఉచ్చత రూపం వాల్చినట్లు వాయుజతు.

మేఘ పురనలు, మెరుపు తీగెల తళతళలు. చిటపట చినుకులు - కుండపోతవర్షము, వరుణ తాళములో ఇట్టి అనుభూతులు మనకుకలుగును.

ఈ ఆటక్రమము ఆరాధన వద్దతి) రెండు విధములుగా నున్నది పూర్తిగా, తత్కారం, జతి, చందస్సు. తీర్మానములు యివన్నియూ అడినప్పుడే ఈ అనుభూతులు కలుగున్నవి. కొన్ని ప్రాంతములవారు తత్కార జతి, చందస్సులలోని కేవలం వల్లవి తీరికలు మాత్రము ఆడెదరు. అసలు బీజాక్షరములతోగూడిన జతి కట్టుబాట్లన్నియూ చందస్సునందే యిమిడి వున్నవిగాన తీరికలు మాత్రమే అడినస్తాద ముండమ కైవ సంప్రదాయము - శ్రీ కాళహస్తీశ్వర అలయ సంప్రదాయము ననుసరించి కాళహస్తీ యిందునూ, వైష్ణవ సంప్రదాయం శ్రీ కుంత మూడవస్వామి సంప్రదాయం ననుసరించి పీఠికాపురమందునూ నే నిభ్యసించి యున్నాను. దాక్షిణాత్యంలో నేటికాలంలో కొందరు తీరికలతాగం

వృత్తముతో అరంభించబడి నృత్యము. అభినయముతో ముగించబడును. ఈ రెంటి మధ్యను కొద్దిమార్పులు మాత్రమున్నవి.

నాటకాప్రముల్లో 'పేరిణి' అనే ఒక నాటకమును వర్ణించబడింది. ఆ పద్ధతి ననుసరించి అభివృద్ధి చెందినట్టిదే దర్పాపు ఆట 'పేరిణి' ఐదు భాగములను కలిపుంటుంది. ఈ ఐదు భాగముల్లో నృత్య నృత్య అభినయములు ప్రదర్శించబడుచున్నవి.

తంజావూరు నాయకరాజుల చరిత్రలో వారి ఆస్థానములో ప్రదర్శించబడే నాటకములు ముప్పయివరకు వర్ణించియున్నవి. అందు ఒక్కొక్క నాటకములో ఒక్కొక్క వర్తకిమణి ప్రవర్తనలై నట్లు తెలియుచున్నాడు ఆ కాలంలో రాజవర్తకిమణులు నృత్యకేళిక జేయుటయేగాక కవిత్వ రచనగూడా చేసేవారు. రామభద్రాంబ సంస్కృతంలో కవిత్వ జెప్పగా మధురవాణి 'శతరేఖిని' గా ప్రఖ్యాతి గాంచినిది రంగాజమ్మ పంచభాషలందు యక్షగాన రచన జేసింది.

ఆ కాలం దర్పారు నాటకమేగాక, యక్షగానములు గూడా యెంతగానో అదరము పొందినవి. ప్రభువులు ఆ కళను ప్రోత్సహించుటయేగాక వారే ఎన్నియో యక్షగానముల రచించినారు. కృష్ణదేవరాయల కుమార్తె గూడా ఒక యక్షగానము రచన చేసినది. ప్రతాపరుద్ర మహారాజు ఆస్థాన వర్తకిమణి మాచర్లదేవి తన జీవితకథయే యక్షగానముగా రచన చేయించి ఆడించినది. వల్లూరి వీరచరిత్ర శ్రీనాధకవి రాజాస్థానములో కేళికజేసే రీతిని చక్కగా వర్ణించియున్నాడు పండితారాధ్య చరిత్ర. దినపపురా జాల్లో ఆ కాలంలోని 'మారి' 'దేశ' సంప్రదాయ నృత్యముల గూర్చిన వివరాలు యెన్నియో తెలియుచున్నాడు.

ఆస్థానముల్లో జరిగిన 'కేళికా' స్వరూపం. నృత్యముతో (రసభావములు లేనట్టి) ప్రాసించించి నృత్యము. అభినయంతో ముగించుటగాని, లేక మరల నృత్యప్రదర్శించి ముగించుట గాని కావలసివచ్చిన రీతిగా పండితులు తెల్పియున్నారు. పద్ధతిలోనే ఆస్థాన కేళిక జరిగేది.

పేరిణి : గర్వర, విషము, భావాశ్రయ, కవినారక, గీత మనే ఐదు భాగములనుగల్గి యున్నది

గర్వరమనగా నృత్యారంభంలో, వర్తకి పటవాటను, పట పము, సూరిపట్టెము, లతాదిమి సిరిచిరము, హలాదిదము అను ఆరు విధముల పాదముల విన్యాసము చేయుచు, గజ్జెల ద్వనింప చేయుచు ఆడును.

విషమును భావాశ్రయము :- రసభావములు లేక భావములయల ననుసరించి ప్రదర్శించబడే నృత్యము. రసభావములతో కూడి కరణాంగ విన్యాసము. ఈ రెండు విధములు యందు ప్రదర్శించబడును.

కవినారకములో - అంగిక ప్రాధాన్యత, పాత్విక భావ వికాసము గలిగిన రచనలకు అభినయము -

గీతము : మరల నృత్య చందస్సుతో ముగియును.

ఈ క్రమము నాడునప్పుడు. పూర్వకాలములో గర్వర విన్యాసము. బ్రహ్మానంద భాగములో -

"ధరితుకు - కుడాం - జలతుకు - కుడా -

కిటతరి - జగణం - తో తరితుతజం - కిటతక

తకయేం

ఇత్యాది శబ్దములతో కూడిన జరికి పాదవిన్యాసము - బ్రహ్మస్థానముతో ప్రారంభించి కవిత్వ, శిఖర హస్తముల విన్యాసములు ప్రదర్శించేవారు ఈ నృత్యమే కరువాత కాలంలో అరంభించుటగా రూపొందినది, కొన్ని మార్పులతో -

ప్రస్తుతకాలంలో ప్రచారంలో వున్నట్టి, రెండు మూడు వందల సంవత్సరాల క్రిందట మాతన రచనల చేరికతో ఏర్పడిన సంప్రదాయం -

అరంభంపు, జరిస్వరము, శబ్దము, వర్ణము, అభినయం, తిల్లాన -

అరంభంపు :- ఇది కేళిక ప్రారంభంలో చేయబడే చిన్న నృత్యము.

'పుష్పాంజలి' తరువాత చేసే 'అద్దీగచారి' నందుపరే ఇందులోగూడా -

"తాం ది తాం" ఈ శబ్దాలతో కూడిన గానం చేయబడే రచనకు ఆల నృత్యము) ప్రదర్శించబడును

దీని తరువాత ప్రదర్శించబడినట్టిది 'జరిస్వరం'. దీనినే పల్లవి అట అనిగూడాఅందురు. ఇదియుమానృత్యమే. ఒకప్రత్యేక భాగము యొక్క స్వరములుగాని, మృదంగ శబ్దములుగాని ఒక భాగములో బంధించబడి యుండగా, దానికి వివిధ గతి, జతి యతి, విన్యాసములు ప్రదర్శించుట జరిస్వరములోని విశేషము. ప్రాచీన కాలములో యతి నాట్యమని ఒక పద్ధతి నృత్యమిందింది తమకుక యతి, మృదంగ యతి, ఇత్యాది రూపాల్లో మృదంగ శబ్దములు కూర్చబడి వాటికి చారిత్రకములు ప్రదర్శించబడేవి ఆ రూపమే కొద్ది మార్పులతో జరిస్వరముగా ఆడిబడుతుంది.

శబ్దము :- దేవతా సంబంధమైన వర్ణనా గీతాల, లేక రాజులపై ప్రోతగీతాల మృదంగ శబ్దములతో చేర్చి పాటగా రిఖించబడి, 'సల్లామురే' అనో లేక "జోహార్ - పరాక్" అనో ముగింపబడిన పాటలకు అంగిక ప్రాధాన్యత గలిగిన నృత్యము, మృదంగ జతులకు నృత్యము ప్రదర్శించబడుట శబ్దము గణకనే వీటిని 'సలాం' జతులని గూడా అందురు.

"పరసిజాతులు జలకమాడే

నమయమున సివచటకు జివి,

పరిగచీరెలు మెల్ల చేకొని

వరుగులేకుట న్యాయమా ?
తరువులేకుట భర్తమా ?
ఓరోరి నీ వగలేరా ?
బారెర నీ ఎగలేరా ?

... ..

ఇలను ఏమది తరివి చూడగ,
నలుగురు విన్ వగుదురనుచు
లలిత మలయాళమున దాగిన
భజనం శ్రీ వద్దనాథ నలామయా."

ఇది స్వాతి పరునాకు రచన. కృష్ణుని బాల్యక్రిడల వర్ణన గీతము.

"రాజశ్రీ బోనలకుల చంద్ర
రతివతి సుందర రాజనరేంద్ర
రాజ కులజమహారాజ తమజ
ప్రతాపసింహ మూత్రమా నలాం
రకాంగ తక డివి తక తదిగితోం."

ఇటీవంటి పాటలను జతులతో మృదంగ తీర్మానాలతో చేర్చి అడుగు కద్దిము అట.

ప్రస్తుత కాలంలో కొందరు 'నలాం' అన్న పదము వారి చెవులకింపుగా లేకగాబోలు దాన్ని తీసివేసి "నమోస్తుతే" అని చేర్చి అడుతున్నారు. అది ఆ రచనకు మహాపదారము చేయుటయే గాక చరిత్రాత్మకంగా ఆ రచనలయింప తగ్గించుటయే అగును.

ఈ రచనలను మనము చక్కగా పఠించిన ఆయా సంస్థానా దీకులు, వారి వెంకటరీత తెలిసికొనుటకు యివి యంతగానో ఉపయోగపడుచున్నవి. మరియు ఈ రచనలయొక్క కాలముగూడా నిర్ణయించవచ్చును.

తంజావూరును మహారాష్ట్ర రాజులు పాలించే కాలంలో తొలిసారిగా ఈ రచనలు చేయబడినవి "నలాం" అనే మాట, దాని నభినయించు రీతి, తీరిక విధానం - ఆ కాలంలోనే ప్రత్యేకంగా హైందవనర్తనరీతిగా వుండిన భరతనాట్యంలో చేర్చబడింది.

అంత్య ప్రాంతాగూడిన నలాంజతి, రచనావిధానంగూడా మహారాష్ట్ర రావణీ పదనావిధానాన్ని బోలి వుంటుంది. ఈ విధమైన రచనను ఉత్తరాదివి ఛందోనర్తనరీతి అంటారు

ఉదా :- తక్కిల కిటతక తాండవ ఛందోద

ధిక్కిల కిటతక దరేలి కిటతక త్రికూలడమరు-
దిమిదిమి తదిమిత త్రినేత్ర కంకర.....

(తెనుగు కట్టం)

దిగన నగన దేన్న-దీవ్వుత దీంకిట
గగన మగన వహ-నాదక కంకరు
దిరాంగ దీంకిట దిన్నదెత్
చంద్రక చనకకు హారతి..... (హిందీ)

ఈ రెండు విధములు ఇంచుమించు ఒకేరీతిగా వుండును. ఈ రచనలు తొలిసారిగా రచనలు చేసినవారు కాళినాథ కవి, వీర భద్రయ్య. నేటి కాలంలో మహారాష్ట్ర రాజులపై పిలం జతులు, కూచిపూడి బాగవతులు రచన చేసిన వచ్చి రచించు చున్నారు అది నత్యరూపం తంజావూరు ఆస్థాన సంగీత నాట్యా దాదలచే రచించబడిన అవి దక్షిణాదివి ప్రచారంలోనికి తేలిడినవి. అవి కూచిపూడివారుగూడా తమ కేళిలో ప్రదర్శించుతూ వచ్చారు. ఆ జతుల రచనతీరు, అట పదతి యితర సంస్థానాదివతుల నాక ర్షించింది. వారును అట్టివి రచనలు చేయించి తమ ఆస్థాన నట్టువ రాండ్రచే అడించి ఆనందించేవారు బొబ్బిలి, విజయనగరం, కార్వేటివగరం, కాళహస్తి యిత్యాది సంస్థానాల్లోని నర్తకినులు ఎన్నో నలాంజతుల నాడేవారు. ఈ పద్ధతి రచనలు నా పెద్ద రెండువందలవరకూ వున్నవి ఈ రచనలకు ముందుగా 'జక్కిణి' అనే ఒక రచననూ అడేవారు. ఇది ప్రాచీనమైనట్టిది ఇది కద్ది మును బోలివున్ననూ, అట క్రమము జతికూర్పులో బేధముంది రమునాద, విజయరామవ నాయకుల దర్బారులో 'జక్కిణి' అటలో ప్రసిద్ధిగాంచిన నట్టువరాండ్రు వుండినట్లు చరిత్రలు తెల్పుతున్నవి. పదములు (అభినయము) - అమృతవృ, రమునాద, విజయరామవ కాలంనుండే పదములను అభినయించుట (సాత్విక ధనయం) ఒక ప్రత్యేక కళగా అభివృద్ధి చెందినది.

వారికి ముందు 'పదచరవు' లనబడే రచనలను అడేవారు. అది పూర్తిగా సాత్విక ప్రావాన్యతతో కూడిన అభినయం గాదు. అభినయం ముగిసిన పిదప వివిధ గతులను అడి ముగించే విధాన ముది. క్షేత్రయ్య అనే మహావి పదముల రచన చేసిన తరువాతదే సాత్వికాభినయం కేళిలో ఒక ప్రత్యేక అంశంగా అభివృద్ధి చెందింది. క్షేత్రయ్యకు ఎందుగా అన్నమయ్య పదములు రచన చేసిననూ అవి సంకీర్తన సామ్రాజ్యంగానే చూడబడినవి గావి. అభినయ సామ్రాజ్య రచనలుగా నాట్యాదారులు స్వీకరింప లేదు. ఈ క్షేత్రయ్య మువ్వపురివాసి ఈ మువ్వ కూచిపూడి గ్రామంకు దగ్గరగా వుండి మువ్వ చిత్తూరుజిల్లాలో వుండవి కొందరు, ఉత్తర ఆంధ్రాటలో వుండవి కొందరు రచనలు సాగించేవారు. కీ॥ కీ॥ శ్రీ పిస్సా అప్పారావుగారు విశేష పరిశోధన చేసి, మువ్వగ్రామం కూచిపూడివద్దనే అవియు, క్షేత్రయ్య ఆ మువ్వలోని గోపాలాని పైనే తన పదరచనలు చేసినవారియియు, ఇతరుల రచనలు తన్న వియు, విరువింది క్షేత్రయ్య చరిత్ర రచనకు మహాపదారం చేసి నారు. ఈతడు తంజావూరు, గోంకొండ పాడుపాల దర్బారులు నందర్బించి 'తన పదావిక' ఆ రాజులను, అప్పట నర్తక నర్తకి జవాన్ని సమోహితుల చేశాడు. సోదమంది వార రచన

అటు అభివృద్ధి చేయుట ప్రారంభించారు. కాలక్రమేణి 'పదవర్ణము' కేరళను వీటి యక్షగానం కావ్యకవిత్వాన్ని సంపాదించుకుంది.

పదవర్ణము :- మహారాష్ట్ర రాజులకుముందు "పదవర్ణము" అట లేదు. 'ఐక్యత' 'పదవర్ణము' గీత ప్రబంధంతో కచ్చేరి ముగిసేది. వారి కాలంలోని ఆస్థాన నాట్యచార్యులు ఈ మాతన రచనను సృష్టించారు. చిన్నయ్య, పొన్నయ్య, పడివేలు, శివా వందం అనే నాట్యచార్యులు ఈవిధమైన రచన ప్రచారానికి ముఖ్యులు. తాన వర్ణము వారి కాలంనాటికే గాత్ర సంగీతంలో ప్రచారంలోనికి-వచ్చింది పదవర్ణం తానవర్ణము వంటి సంగీతరచనయే. సాహిత్యపు పోకడలు, స్వరముల సడకలు తప్ప రచన క్రమమంతయూ ఒక్కటే. 'పదవర్ణము'లోని అభివృద్ధి క్రమము, సృష్టము, సృత్యము - ఈ మూడు చేర్చి ప్రదర్శించుటకు అను పగు నట్టి రచన రూపొందించ సంకల్పించి పదవర్ణన రచనచేశారు.

పద వర్ణము - వర్ణవి అనువర్ణవి - దరువు అటవలే అలి నయించుటకు అనుకూలించును. ముక్తాయస్వరము, చరణములు. వాని స్వర సాహిత్యాలకు నత్తము సృత్యము ప్రదర్శించుటకు అవ కాళమున్నది. ఈ రచన పదములతరువాత ప్రచారంలోనికివచ్చింది వీరి ఈ చర్లములకంటే బహు కష్టమైన రచనలు కార్యేటి నగర సంస్థానానికి చెందిన గోవిందసామయ్య వ్రాశాడు. వాటినే పెద్ద వర్ణములందురు.

ఈ విధంగానే తిల్లానలు గూడ సృత్యకేళికలో ఒక భాగ మైనవి. ఇందు ముఖ్యంగా సృతం ప్రదర్శించ బడును

ఈ విధంగా నేటి కాలంలో ప్రచారములో వున్న భరత నాట్యం రూపొందింది.

ఈ కళ యంతటి వుత్తమ కళాసంప్రదాయంగా రూపొందు టకు ఆ కాలంలోని తెనుగు, తమిళ, కేరళ, కర్నాటక, మహారాష్ట్ర ప్రభువులు, సంగీత సృత్యకళావేత్తల కళాకవప్పే కారణం. ఈ కీర్తి రక్షణదేళంలోని అన్ని ప్రాంతాలవారికి చెందుతుంది గాని కొందరు అప్రాయపడుతున్నట్లు ఒక్క తమిళులకుగాని, తెనుగువారికిగాని, కర్నాటకులకుగాని కాదు. క్షేత్రయ్య తరువాత అతని కైరి ననుసరించి యెందరో పదములు, కొందరు జావళి రచించారు. అవియునూ ప్రచారంలోనికి వచ్చినవి. గాని క్షేత్రయ్య వదాలకిచ్చిన విజయ వండితులు వాటికివ్వరు. వదాలవర్ణ సాత్వికాభివృద్ధి అభివృద్ధి చెందినట్లు తెల్పాను. ఈ అభివృద్ధిలో మాత్రం ఆంధ్రులు నిర్దహస్తులు. వీరి స్థాయిని మరొకరు అందుకోలేదు. రక్షణాధిని వందనలూరు, కంచివారిదాణి, పుదు కొట్ల నట్టువనారాణి, మైసూరులో జిట్టితాయమ్మగారి అభివృద్ధి వాణి అన్నీ చూచాను. కాని ఆంధ్ర నట్టువరాండ్ర సాత్విక అభివృద్ధి విశిష్టత వీరివద్దరి అటలో కాన్పించలేదు. అది ఒక్కొక్క శాత్రయ్యుక్కు ప్రత్యేకతగా పేర్కొనవచ్చును. అందుకే భరతుడు

ఆంధ్రులది కై కీర్తివృత్తి ప్రధాన నాట్యరీతి అని పేర్కొని వుండ వచ్చును

భరతనాట్యముగూర్చి యంత విపులంగా వ్రాయుటకు కారణము - ఆంధ్ర, తమిళ, కర్నాటక ప్రాంతములందు ఈ అట కొద్ది మార్పులతో యిదేరీతిని ప్రదర్శింపబడుతుంది. ఆ ప్రాంత ములగూర్చి తెల్సినవ్యధు అచ్చటి ప్రాంతీయ ప్రత్యేక నర్తన రీతులగూర్చి మాత్రం తెల్పుతాను.

ధా గ వ త క క

పురుషులు ప్రదర్శించే నర్తనరీతి భాగవతం, నాట్యమేళము అనబడుతుందని యిదివరకు తెల్పాను కాకతీయుల కాలంలో వీరు దళవిధ శివరీతిలు యిత్యాది కైవకధలను ఆసీనారు. వైష్ణవము ప్రచారంలోనికి వచ్చినవ్యధు భాగవత కథలనాడ నారంభించారు. అప్పటినుండి నాట్యమేళములవారు భాగవతులని పిలువబడినారు. నేటికినీ తెలంగాణా జిల్లాల్లో భాగవతులను బహురూపులు, భుతులు అని పిలుతురు. బెంగాల్ లోకూడా బహురూపులని నాట్యమేళములు పిలువబడును

నామాన్య ప్రజావీకముకు మన మతము, చరిత్ర, కళలను గూర్చి ప్రబోధం చేయుటకు ఎర్పాటు చేయబడినట్టివి నాట్య మేళములు. అనాటి ప్రభువులు ఈ కళాకారులను పోషించారు. మత ప్రవక్తలు, వీరిని మత ప్రచారమునకు వినియోగించారు.

ఆంధ్రలో ఈ మేళముల్లో ముఖ్యమైనవి మూడు తెగల వారు ప్రదర్శించునట్టివి :-

1. బ్రాహ్మణ మేళములు
2. జంగమువారు
3. దాసరులు

ఈ మూడింటిలో బ్రాహ్మణ మేళములు చాలా శ్రేష్టమైనవి.

కైవ మత ప్రధానము తగ్గి వైష్ణవము విరివిగా ప్రవరిన కాలంలో సిద్ధేంద్ర యోగి "సత్యభామ కలాపం" రచనచేసి కూచి పూడి గ్రామంలోని బ్రాహ్మణ భాగవతులకు నేర్పినాడు తద్వారా కృష్ణభక్తి, భాగవతము ఆంధ్రలో ప్రచారము చేయుటకు సంకల్పించినాడు. వారికి గోల్కొండ సామంతులనుండి కూచిపూడి గ్రామం దానంగా యిచ్చించాడు. మరియు ఆ కళ తరతరాలుగా వారిద్వారా ప్రచారము జరుగుటకు వారి కుటుంబాల్లో పుట్టిన ప్రతి బాలునికి భాగవతం అట నేర్పునట్లు వారినుండి వ్యాపం గొలిచాడు. ఇది కూచిపూడి భాగవతముమొక్క సంక్షిప్త చరిత్ర. ఈ భాగ వతులు ఆ కలాపం నభ్యసించి దేళంలో ప్రచారము చేశారు. అకడ అందరినీ ఆకర్షించింది. అన్ని ప్రాంతం భాగవతులు ఈ కళ నభ్యసించుటయేగాక తమ ప్రాంతాల్లోని కవులచేత మాతన వల చేయించుకొని అరుట మొదలుపెట్టినారు. ఈ విషయం "రామా కలాపం" సుమారు యిరవైరకముల రచన

ప్రదర్శించబడుతూ ఏది ఏదైంద్రులవారి రచనయో తెలిసికొనుటకు కష్టముగా వుంది. కూచిపూడివారు ప్రదర్శించే కలాపంలోగూడా వగరికంటివారి, రంగపూడివారి, దాసువారి, వెంకటకవియ్యయ్య రచనలు చేర్చి అడవిబతున్నవి.

కూచిపూడివారు ప్రదర్శించే కలాపంగాక యితర ప్రాంతాల్లోని భాగవతులు అదే కలాపములు నేను మొత్తం ఇరవై వరకూ పేకరించితిని వీటన్నింటిలో కొన్ని దరువులుమాత్రం ఒకటిగా వుండును. మిగిలినవన్నియూ ఆ యా ప్రాంతీయుల రచనలే. భాగవతం అదిలో భామా కలాపానికి వున్న ప్రాముఖ్యత మరొక రచనకు లేదు. తూర్పు ప్రాంతాలలో భాగవతమంటే భామా కలాపమే.

ఇంత ప్రఖ్యాతిగాంచిన కలాపం కథేమిటి? కథ చాలా చిన్నదే. కృష్ణుడు నత్యభానులమధ్య చిన్న ప్రణయకులహం. కృష్ణుడు అలిగి వెళ్ళిపోతాడు. అలిగిన కృష్ణుని మరల నత్యభాను తన యింటికి రప్పించుకుంటుంది. ఈ కథ ద్వీపద; దరువులు, పృతములు, కందార్పములు యిత్యాది యెన్నో రచనలో వర్ణించబడి పండిత పామర జన హృదయరంజకంగా ప్రదర్శించబడుతుంది. అంతేగాక ఈ కథ ఆధారంగా శ్రీకృష్ణుని జీవితకథ పూర్తిగా ప్రజల్లో ప్రచారం చేయబడుతుంది.

భామాకలాపం గాక కూచిపూడివారు యక్షగానములనుగూడా ప్రదర్శించుట యితరాలయల తీర్థుని 'శ్రీకృష్ణ రీలాతరంగిణి' భజన సంప్రదాయంగా ప్రచారంలో వుంది. కూచిపూడి అంపలి తరంగములను అడుగులో ప్రసద్ధులు- ఈ సంప్రదాయ నర్తకులు మాత్రము తరంగములను నృత్యమాడెదరు.

గొల్లకలాపము - భామాకలాపం కృంగారి ప్రబంధం, నత్యభానుయొక్క విరిహం, వియోగం, విప్రలంబ కృంగారంగా, అష్టవిధ నాయకల రూపంలో పరింపబడింది. గొల్లకలాపము ఆధ్యాత్మిక తత్వ ప్రబోధం చేయునట్టి కేళిక ఒక గొల్లనవికకు విప్రునికి సంవాచం- ఇందు విందోత్పత్తి క్రమం, కిర్మకాండ, యజ్ఞ యాగాది క్రతువులు, ముక్తి మోక్ష మార్గములు యెన్నియో వర్ణించబడును. ఈ కలాపం ప్రదర్శించుట నర్తకులు సంస్కృతి భాషలో పాండిత్యం కలియుండవలెను.

రాధా మాధవం :- ఈ కలాపం తూర్పు ప్రాంతంలో ప్రచారంలో వుంది ఇది భక్తి ప్రబోధాన్ని చేసే కలాపం రాధ కృష్ణుని యేడబాటుకు తనిస్తుంది. అతన్ని చూడాలని తపాతపా లాడుతుంది. ద్వారకకు కలువంపుతుంది. కనికరించి కృష్ణుడు వస్తాడు. కాని అతని చూచి-

'నే చూడగోరింది లేవల్లే' పెరిగిన బాఁకృష్ణునిగాని, 'వ్యసంలో వున్న కృంగార పురుషుడు ద్వారకానాథుని గాదని' పెళ్ళిపోబోతుంది. కరుణించి కృష్ణుడు బాల్యరూపంలో వస్తాడు.

"అల్ల అల్ల అల్ల అల్ల అల్లవాడే
నా పుల్లమున వెంపిని గోపాలుడే
నేను గోపాలుడే"

అతని కొలిచి చేర్చుకొని ప్రేమతో ముద్దాడుతుంది. ఇది ఐహు చక్కని రచన. ఉత్తమ పాఠానికి చెందినట్టిది.

రాధా మాధవుల ప్రణయం జయదేవకవి కేవలం కృంగారంగా పరిండినాడు కాని యిందులో రాధ ప్రేమ అదొక ఉత్తమ పాఠానికి చెందినట్టిది. ఇట్టి ఆదర్శసంతమైన రచన మరొక్క భాషలో లేదనే చెప్పాలి. ఆంధ్ర కళాకారుల అద్భుతము యిట్టి రచన తెనుగులో వెంపింది నరసింగవల్లి వేణు గోపాలుని కంకిత మైనట్టిది ఈ రచన.

వల్లభుని రచనలందుగాని, సూరదాసు, రామదాసు, హరి దాసు యోగుల రచనలందు గాని, చండీదాసు, చైతన్యపెరు, విద్యావతి యిత్యాది కృష్ణభక్తుల మెప్పురి రచనలందునూ యిట్టి ప్రత్యేక ప్రేమతత్వ ప్రబోధం గాంచము.

జీవ యెరుకల కురవంజి :- ముక్తికాంత, జ్ఞాన ప్రబోధ రచన ఇది పూర్తిగా వేదాంతంతో కూడినట్టి రచన పండితులకు తప్ప సామాన్యుల కంతగా అర్థముగాదు గనుక యెక్కువగా ప్రచారములో లేదు.

ఈ నాల్గు కలాపములు ఆంధ్రలో ప్రచారంలో వున్నవి. ఆంధ్రదేశంలోని భాగవత మేళములు 4 భాగములుగా చెప్పవచ్చును.

తెలంగాణా ప్రాంతాల్లోవున్న నాట్య మేళములు.

రాయలసీమలోని భాగవతములు

తూర్పు భాగవతులు

కూచిపూడి భాగవతులు

తూర్పు భాగవతులు. కూచిపూడివారు కలాపములు (ముఖ్యంగా భామాకలాపం) యక్షగానముల నాడుదురు.

తెలంగాణ, రాయలసీమవారు యక్షగానములు, ఐయలాలలు అడుగుదురు.

కూచిపూడివారి విద్య శాస్త్రీయత నలవరుచుకొని వృద్ధిచెంది ప్రసిద్ధికిక్కిన సంప్రదాయవిద్య అయిననూ భాగవతుల అట, భాగవత మేళములు తూర్పున వున్నవి గుంటూరు, కృష్ణాజిల్లాలో లేవనే చెప్పాలి భాగవతంలేని అమ్మవారి పండుగయేలేదు. ఈ భాగవతులు తూర్పుగోదావరిజిల్లా పెద్దాపురం మొదలుకొని ఒరిస్సాలోని ఐరంపురం, గంజాము జిల్లాలంతటనూ అటగటుదురు వీరు ప్రత్యేకంగా అదేది భామాకలాప మొక్కటియే. వీరిది సంగీతవాణి.

కూచిపూడివాణి గురించి కళాకారులకందరకు తెలిసినదే. ఇందు ముఖ్యంగా అభినయం ప్రాముఖ్యత వహిస్తుంది. ప్రాచీన

దరువు దాటి, అలాప పద్ధతి మార్చి నిజీన పద్ధతుల్లో కేళిక జరుపబడుతుంది. తూరు వారు యింకామా ప్రాచీనతనే అభిమానిస్తున్నారు. రాయలసీమ, తెలంగాణాలోని కదాగనం గమనం యెక్కువ ప్రాముఖ్యత వహిస్తుంది.

తమిళ ప్రాంతమునందుగూడా భాగవత మేళములనొకటి ఆంధ్రలోని అటను చాలావరకు పోలి ఉంటుంది. దరువులు పాడుటలోనూ, అభినయమందు కొన్ని మార్పులున్నవి. దాక్షిణాది వారు విలంబిత పద్ధతిలో గానము చేయదురు. వీరు యక్షగానము లనుమాత్రము వేయుదురు.

కుంఠపంజి, యెరుకలసాని అట : ఇది ప్రత్యేకంగా 'దేశ' సంప్రదాయపు అట. 'కుంఠపంజి' అనే జాతివారు తమిళనాడులో సోది చెప్పెదరు ఆ తీరుననే ఆంధ్రలో యెరుకలజాతివారు సోది చెప్పెదరు. వారి వేషధావలు, పాట మాట తీయలో కేళిక జరుపుట కుంఠపంజి అట తమిళ ప్రాంతంలో ఈ అట ప్రత్యేకంగా ఉన్ననూ ఆంధ్రలో యక్షగానాల్లో ఒక భాగంగా చేర్చినేయబడింది.

ఇవిగాక దాదినమ్మ పేషము, దారింక పేషము యిత్యాది యెన్నో నృత్యాలు భాగవతులు ప్రదర్శిస్తారు

తమిళనాడులోని నృత్య కళారీతులు

భరతనాట్యము, భాగవతకేళి తమిళ ఆంధ్ర దేశాల్లో ఒకే రీతిగా వృద్ధి బొందినట్లు తెలియున్నాము. తమిళ దేశానికి ప్రత్యేక మైన జానపదకైలి భాగవతం 'కుంఠపంజి' అట ఇదే భాగవత రీతి యైననూ, కొంత తక్కువ తరగతికి చెందిన అట క్రమము. ఒక రాజకుమారికి లేక కదానాయికకు సోది చెప్పబడుచుండలి ఇతి వృత్తంగా ఉంటుందని, ఈ అటగాక తమిళదేశంలో మరెన్నో ప్రాచీన నృత్యాలు ఉన్నవి. 'సంఘం' కాలంలోని తమిళ గ్రంథం 'కవిత్తాగ్ని' నందుగాని, శిలపదికారం నందుగాని వర్ణించబడిన నృత్యాలన్నీ కథల రూపంలో ఉన్నవి.

ఉదాహరణకు :- కొడుకొట్టు, పండ రంగం, కాపాలి వర్తనములు, లయకాలంలో రుద్రుడు ప్రదర్శించిన వర్తనరీతి కొడుకొట్టు, మహంకాళి రూపంలో పార్వతీదేవి తాళంవేసినది.

త్రిపురసంహారాంతముందు శివుడు ప్రదర్శించినది అనంద వర్తనం మహాకూడు బ్రహ్మబదన శింసు చేరించి ఒక చేతిలో ధరించి అడినట్టిదే కాపాలి వర్తనం నాటినుండే శివుడు కాపాలికుడని విలువబడినాడు

ఇదేరీతిని కృష్ణవరమైనవిగూడా ప్రదర్శించబడేవి

అవియే అలియం, కుడం, పేడి మొదలైనవి. ఇవన్నియూ నృత్య నృత్యాలకు సంబంధించిన కదావస్తువును కలిగియున్నట్టివి. ఈ నృత్యములనుగూర్చి వివిధంగా మనం సరికోరించిన నేటి కాలంలో ప్రచారంలో ఉన్న శాస్త్రీయ రీతికి దీనికి యెట్టిసంబంధం లేదు.

ఇవన్నియూ కాపాలినుపారంగా చేయబడిననూ, సంప్రదాయాన్ని మనసింది అడివృద్ధి చెందినట్టివే కరగం నృత్యం, కణి గుట్టుములట, బొమ్మలాట, కావదేచిందు యిత్యాది జానపద వర్తన రీతులుగూడా ఆ దేశంలో యెన్నో ఉన్నాయి. కర్నాటక గుర్రములాట తమిళదేశంలో ప్రసిద్ధిగాంచగా పడమర గుర్రములాట ఆంధ్రలో ప్రచారమయినట్టిది. కరిగమే ఆంధ్రలో గరగలాట అందము ఇట్టిది మైసూరుప్రాంతంలోగూడా ప్రచారంలో ఉంది. బొమ్మలాట మైసూరు ప్రాంతంలోగూడా ఉంది.

తమిళదేశంలో ప్రాచీన "దేశ" ఛందోరీతుల్లో గానము, వాద్య విశేషం నేటికీ విలసిల్లుచున్నది శిల్పంలో కన్పించే అనేక వాద్యములు ఆ దేశంలో నేటికీ ప్రచారంలో ఉండుట ఒక విశిష్టత. పంచముఖవాద్యము, ఉడుక్కువంటివిగూడా ప్రస్తుత కాలంలో వాయించుచున్నారకాని అవి యెక్కువగా జానపద రూపంలో వదారంలో ఉన్నవి. ఇట్టి విశిష్టవాద్య విశేషానికి చెందినట్టిదే ఆంధ్రలోని "రొంజ". కాని అదిగూడా జానపద రూపంలోనే మిగిలివుంది.

పంచముఖవాద్యం, సూర్యమండలం, చంద్రమండలం, ఉడుక్కు, మురజ, ధవళకంఠ యిత్యాది వాద్యాలన్నీ ఆలయాల్లో విశేషించి శివాలయాల్లో ఉపయోగిస్తారు. ఇది దక్షిణాది సంతకమే ఉంది. శివరాధనలో సర్వవాద్య ఆరాధన అనే నృత్యపూజా క్రమంలో అనేక వాద్యాలు, అనేక ఛందస్సులు, అనేక నృత్య నృత్య రీతులు ప్రదర్శించబడును.

కర్నాటక ప్రాంతంలోనున్న నృత్య రీతులు

కర్నాటకంలో ఉన్న విశిష్టరీతి యక్షగానము ఇది అతి ప్రాచీనమైన దేశీయమైన విశిష్ట సంప్రదాయము. ఆంధ్రలోని యక్షగానానికి ఈ రీతికి ప్రాచీన కాలంలో దగ్గరిసంబంధముండి ఉండును. గావి ప్రస్తుతము వేరుగా కన్పించును. భాగవత, భారత, రామాయణ గాధలనే వీరునూ నృత్యనాటకములుగా ఆడుదురు. వీరి నాటకములను ప్రసంగము లుడురు. కదాగనమప్పుడు వీరు పాడరు. సూత్రధారుడు వెనుకనుండి పాడును. వారు ఆడుదురు, అటుతరువాత వారు ఆ గానములో జరిగిన కథకు వ్యాఖ్యానం చెప్పుదురు. అది వారి స్వంతం. ఆ భాగం కథలో రచన చేయబడి ఉండదు. వీరుగాని యితర భాగవతులుగాని పాడే సంగీతము, పాడే తాళములు పూర్తిగా కర్నాటక బాణీకి చెందినట్టివే అయిననూ పాట క్రమము, తాళ వాద్యరీతిమాత్రము కొంత తేడాలు ఉండును. అందువల్లనే ఈ సంగీతబాణీని దేశీయ క్రమమందురు. సంగీత కైలిలో రాగము, స్వరమునకు ప్రాధాన్యత యవ్వబడినట్టి యక్షగాన భాగవత సంప్రదాయంలో భావ ప్రాధాన్యత గలిగిన సంగీతరంగానం చేయబడును. ఈ యక్షగానము దక్షిణ కనరా ప్రాంతంలో విరివిగా ప్రచారంలో ఉంది. సుమారు ఒక మారుమరకూ ప్రసంగాలు ప్రచారంలో ఉన్నవి.

నృత్యము, నృత్యము, అభినయము ఈ మూడింటి యొక్క ప్రదర్శన యక్షగానంలో గాంచవగును. మరియు శివునియొక్క 108 కరణముల అటక్రమము చాలవరకు వీరి అటక్రమంలో గాంచవగును అదియే అంగహార నర్తనంగా పేర్కొనవచ్చును యక్షగానమును నడుపు సూత్రధారుని భాగవతులు అందురు. అతడు సంగీత, సాహిత్య, నృత్య శాస్త్రములందు పండితుడై పుండును యక్షగాన నర్తకులందరూ భాషలో పాండితీ ప్రతిభ గల్గి పుండురు పాత్రల సంభాషణలు వాచికము గ్రంథస్థము గాక వారి స్వయం ప్రతిభపై ఆధారపడియుండును గనుక ఇక వాద్య ములవారు (మృదంగము) కేవలము తాళ లయ విన్యాసమును జూపుటయేగాక, ఆయా రసమునకు తగిన రీతిని మృదంగ వాదము సవరిస్తూ వాయించును. ఇది రసోత్పత్తికి రసాభివ్యాయానికి యెంతో పునకరించును యక్షగాన కథ ప్రదర్శించే క్రమము ప్రసంగ ములు, ఆ కథలోని పాత్రలను, సంఘటనలను అనుసరించి వివిధ తాళాల్లో, చందస్సులో ఒక వర్ణనాత్మక రచనగా సృష్టించబడి యుండును. అందులోని ఒక్కొక్క భాగమును, భాగవత్ గానము చేయును. ఆ గానము ఆయా రసములను పాత్రల స్వభావమును తెల్పు విధముగా ఆలాపముతో ఆరంభించబడి, గమక విన్యాసము, గీతముతో ముగియును భాగవత గానము చేయునప్పుడు నర్తకుడు ఆ పాట భాగమును నర్తన మాడును అది ముగిసినంతనే అందలి భావము ప్రేక్షకులకు మాటల్లో యెరుకజేయును. ఈ గానము మూడు భాగములు పుండును. ఆలాపము, గమకము, గీతము. ఆలాపము ఒక భాగము స్వరూపం వ్యక్తము చేయుటకు పునక రించును. గమకము ఆ భావమును విరూపణ చేయును. గీతము ఆ భావమును ప్రకాశవంతము చేయును. దీనితో మృదంగ వాద్యం చేరినప్పుడు ఆ భావవికాసం పూర్తయగును. నర్తకుడు ఆహార్యం ధరించి, దానికి తగిన నృత్య నృత్యములు ప్రదర్శించినప్పుడు పరి పూర్ణత చెందును.

ఈ యక్షగాన బృందాలను దేవాలయాలు పోషించుచున్నవి భక్తులెవరైన జబ్బుబడినచో తమకష్టములు తొలగిన భగవంతునికి ఒక యక్షగానము సమర్పించుమని మొక్కుకొని ఆ మొక్కును నెరవేరుకొనేవారు. ఇది ప్రాచీన కాలంనుండి వస్తున్న ఆచారం. ఆ రసముతో ఆలయాధిపతులు ఆ బృందములను పోషించుట వారుకగా పుండింది.

కేరళ దేశంలోని నాట్యవికాసము

కేరళ దేశంలో యెన్నో రకములైన నర్తన రీతులు శాస్త్రీయం, జానపదము, ఆచారన రీతులున్నమా అందు ముఖ్యంగా ప్రస్తుత కాలంలో యెక్కువగా ప్రచారం గాంచి, ప్రఖ్యాతి చెంది వని - కథకళి, మోహిని అటము, మోహిని అటము - ప్రీతిచేసే నర్తనం అడియన్తు భరతనాట్యము, ఒరిస్సీవలె నృత్య నృత్య అభినయముతో కూడినట్టి యేక పాత్ర నర్తనం.

కథకళి :- 'కళి' అనగా ఆడు. ఒక కథను నృత్య నాటకంగా ప్రదర్శించుట కథకళి. ఈ కథకళి ప్రాచీన రామనాటకం యొక్క, వజీవ రూపంగా పేర్కొనవచ్చును కుట్టారక సంస్థానా దీనుడే యీ నృత్యకళి విశేష ప్రచారంలోనికి తేలిదనది. చక్కయారులనబడే ఒక ప్రత్యేక తెగవారు ఆలయాల్లో నృత్యకళికి చేయదురు. వారి సంప్రదాయంలో విశేష ప్రజ్ఞతో కూడిన అభినయం పుంటుంది ఆ అట 'చక్కయారులకు' అనబడుతుంది కాని ఆ కళ ప్రత్యేకంగా ఆలయాలకే సంబంధించిన దగుటచే యితర చోట్ల నేయబడకపోవుటచే. కథకళి వలె ప్రచారం గాంచ లేదు. కథకళిగూడా పూర్తిగా నాట్య మేళానికి చెందిన నృత్యరీతి. ఇందు ప్రీతి అనలు స్థానం లేదు. ఈ విద్య పూర్తిగా పురుషులదే. కథకళి, ముద్రనాట్యం అంగిక ప్రాధాన్యత గల్గిన నృత్యం. ఒక కథను గాయకుడు గానం చేయగా, ఆ పాటయొక్క అర్థమును ముద్రల ద్వారా తెల్పుతూ తాళ లయలద్వారా చారి రేవక కరణా దల ప్రదర్శించును నర్తకుడు. ఇందులో 'నాట్యధర్మి' యేగాక 'లోక ధర్మి' గూడా విశేషించి ప్రదర్శింప బడుతుంది.

కథకళి నర్తనంగాక కేరళలో జానపదసంప్రదాయ నృత్యాలనే కము యన్నవి. కోర్కళి, పట్టుకళి, తట్టన్ మేళకళి, చువత్తుకళి- యివి పురుషుల నర్తనములు. కైకొట్టుకళి, తియిచిరకళి ప్రీతి బృంద నర్తనములు. నేలకళి, పులయార్కళి, చిటిమకళి, పరివత్రి కంకళి- యవన్నియూ వీర నాట్యాలుగా పేర్కొన వచ్చును.

కోర్కళి- కోలాటముఅట. చిన్నచిన్న క్రమాల చేతుల్లో ధరించి యీ నర్తనం ప్రదర్శించబడుతుంది. మలబారులోని మాస్లా ముస్లిములు యీ అటను విశేషించి ప్రదర్శింతురు.

పలయాకారంలో విల్చి చేతులను తట్టుతూ గుండ్రముగా తిరుగుతూ నర్తనమాడే రీతియే చట్టికళి.

భగవతి ఆలయాల్లో కోతలు ముగిసినతరువాత ప్రదర్శింప బడే నాట్యరీతియే తట్టన్ మేళకళి ఇది దేవస్తోత్ర గీతాల పాడుతూ చేయబడును.

ప్రీతి నాట్యాల్లో 'కైకొట్టుకళి' కుమ్మిగొచ్చి అటను పోలి యుండును. ఇదిగూడా బృందనర్తనమే.

తిరువాదికళి సంచత్పూరి కొక్కసారి యవ్వనంలోనున్న యువకులచే ప్రదర్శింపబడే నృత్యరీతి. ఈ నృత్యం తిరువాదిక పుత్తవ పమయంలో ప్రత్యేకంగా ప్రీతి కామదేవుని పూజించి చేయుదురు. భవయొక్క కోరికలు తీరుటకుగాను అవ్వములు కాను దేవుని ప్రిత్రంచేసే పూజానృత్యంగా పేర్కొనవచ్చును.

మిగిలినవి పురుషులచే యుద్ధ అనుకరణగా చేయందే వీర నాట్యాలు- ఇవన్నియూ జానపదరీతులే.

మహారాష్ట్రలోని నృత్యకళ

మహారాష్ట్ర దేశంలో శాస్త్రీయ నృత్యకళ వృద్ధిచెందలేదు. సంప్రదాయ నృత్యములు, జానపద నృత్యములే ఈ ప్రాంతంలో ప్రసిద్ధిచెందాయి. చత్రపతి శివాజీ హైందవమత సంస్కృతి పునరుద్ధరణకు సామాజ్యము స్థాపించిననూ అనాటి వారి అస్థాన కవులు, గాయకులు కళల అభివృద్ధికి అంతగా ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించినట్లు కావించదు ఈ ప్రాంతాల్లోని సంప్రదాయ నాట్యగాన రీతులు - బొవాడ, తమాషా సామాన్య ప్రజల వినోద కళలుగా మాత్రం రూపొందినవి. కొందరు కళావంతులు బుమ్మి, గజల్ యిత్యాది గీతాదు కథక అభినయ వద్దతిలో ప్రదర్శించుట కదు. కావి అదేమంత విశేషముగాదు. బొవాడ సంప్రదాయం ప్రత్యేకంగా పురుషులకు చెందింది. వీరగాధలను గానంచేస్తూ సందర్భానుసారంగా కొద్దిమాత్రం నృత్యం ప్రదర్శించు సాంప్రదాయం - ఇది ఆంధ్రలోని బుర్రకద, జంగంకదను పోలి పుండును. తమాషా ప్రేమచే ప్రదర్శించబడే నృత్య వినోద కీడి. గౌన్ (గోవికాకృష్ణులకు సంబంధించిన గీతాలకు) లావణీ శృంగార రచనలకు) నృత్య నృత్యములు ప్రదర్శించుట తమాషాలో గాంచుదుము. గొండ్లి అందాభవానిని ఆరాధిస్తూ ఆమె ప్రీతికారకు చేయబడే నర్తనము గొండ్లి. ఇంకనూ జాల్మ యిత్యాది తెగలవారు ప్రదర్శించేవెన్నో జానపద నృత్యాలన్నాయి. బొవాడ గీతాల వ్రాసినవారిలో ప్రఖ్యాతిచెందిన రచయిత హోవాజీ, లావణీ రచనల్లో ప్రసిద్ధిచెందినవారు రాంజోషి. మహారాష్ట్రను అనుకొనేపున్న గోవా ప్రాంతంలోనూ, కాంకణదేశం లోనూ కొన్ని నర్తనరీతులున్నవి గావి అవన్నియూ జానపద నర్తనములే. ఆంధ్రదేశంలో ఒకభాగమైన ఆదిలాబాదు జిల్లాలో ఆదిలాబాదుకు చెందిన శ్రీమతి రాదాబాయిబోద్ గాంకర్ బృందం తమాషా నర్తనం మహారాష్ట్రలో చాలా ప్రసిద్ధిచెందారు. రాష్ట్రపతి బహుమతులుగూడా సంపాదించారు. ఆమె కుమార్తెలు, కుమారులు ఆమె బృందములోని కళాకారులు. వారే సంగీతము పాడెదరు. నాట్యము చేసెదరు, వాద్యాలను వాయించెదరు

గుజరాత్, సౌరాష్ట్ర, తాజిస్థానమునందలి నర్తనకళ

శివభక్తుడు బాణాసురుని కుమార్తె ఉషాకన్య, లాన్య వర్తనానికి కర్త పార్వతీదేవివద్ద శాస్త్రీయ నృత్యకళ అభ్యసించినట్లును, శ్రీకృష్ణుని మనుచుడు అవిరుద్ధుని పరిణయమాడి ద్వారకకు వెళ్ళిన తరువాత అచ్చటి రాజకన్యలకు శాస్త్రీయ నాట్యము నేర్పినట్లు తద్వారా శాస్త్రీయ కళలు ఆ ప్రాంతంలో ప్రబలమైనట్లునూ కళాకారులు అభిప్రాయ పడుదురు. గావి ద్వారకం మాత్రముండ వచ్చును. ప్రస్తుత కాలంలోని కొన్ని జానపద బృంద నృత్యములు సంప్రదాయ నృత్యములు తప్ప శాస్త్రీయ కళరీతి అచ్చట గాంచము. ప్రేమ చేసే గర్భ నృత్యము, దండియాలాస (కోలాటము) ఇత్యాదు

లన్ని సంప్రదాయ పాఠిలో అభివృద్ధి పొందినట్లే. ఉషాకన్య ఒక నాట్యశాస్త్రం - ఉషాభారతం రచనచేసిన దందురు.

అదంతయూ బదునేల నంవత్సరం క్రిందట విషయం ఈ ప్రాంతంలోని నర్తకులందరూ కృష్ణ కదలను అనేక రీతుల నృత్యకేళిక జేయుదురు. అవన్నియూ జానపద శైలి నమనరించి యున్నవి సాధారణ అనుకరణ నృత్యములు ప్రత్యేకంగా 'నాట్యధర్మ' నమనరించి వృద్ధి చెందినట్టివి గావు. వీరులకు యుద్ధాలకు మువదేళ చరిత్రలో ప్రాచీన శక్తి వహించిన రాజస్థానములో గూడ హైందవి శాస్త్రీయ నర్తన రీతి వికాసం అంతగా గాంచము. ప్రాచీనకాలమందుండివడెమో? నేటి కాలంలో మాత్రం జానపద నృత్యరీతులు మిగిలినవి. రాజుల దర్బారులందు, ఆస్థాన కేళిక కథకను పోలియుండును. రాజస్థానము నేరిన మహారాజులు నాట్య శాస్త్రము, అలంకార శాస్త్రములపై గొప్ప వ్యాఖ్యానాలు రచన చేసిననూ ఒక విశిష్ట నృత్య సంప్రదాయం వారి ప్రాంతంలో వృద్ధి పొందలేదు. దీనికి మహమ్మదీయలకాలంనాటి ఆఫిర రాజకీయ వాతావరణం గూడా కొంతవరకు కారణమై యుండినద్యును. హైందవి శిల్పకళ, చిత్రకళల్లోని విశిష్టతను ప్రబోధం చేసే యెన్నో కోటలు మందిరాలు యీ ప్రాంతంలో మిగిలినవి. వీరు ప్రదర్శించే జానపద, భాగవత రీతులు ముఖ్యంగా వీర రస ప్రధాన నృత్య కలివటివిగా పేరొనవచ్చును. ఆస్థాన నర్తనం గూర్చి 'కథక' నర్తనము గురించి తెల్పవచ్చు వివరంగా వ్రాస్తాము.

కాశ్మీరు, పంజాబు దేశాల్లో నృత్యకళ

అభినవ గుప్తుడు జన్మించిన కాశ్మీరము, సారంగదేవుని కాశ్మీరం, బిల్లనుని కాశ్మీరం, హైందవ సంస్కృతి అనేకవిధాల అలరారిన కాశ్మీరం.

ఆ కాశ్మీరము, నాటి కళలు వేరు; నేటి కాశ్మీరము వేరు. రాజకీయంగా కాశ్మీరులో ఎన్నో మార్పులు వస్తూవుండినవి. అగ్లీ ప్రాచీన మతము, సాంఘిక వ్యవస్థలు మారిపోయాయి కళలు అంతరించిపోయాయి. కనుకనే ఆ ప్రాంతంలో శాస్త్రీయ నృత్య కళ యెచ్చటనూ మనకు కన్పించదు. ప్రస్తుత కాశ్మీరాన్ని మూడు భాగాలుగా చెప్పవచ్చును. పూర్తిగా పర్యతప్రాంతమైన లడక్ ప్రాంతము, వీరందరూ బౌద్ధులు. లడక్కిరాష మట్లాడుదురు. లోయ ప్రాంతము - ఇదే సుందర కాశ్మీరలోయ. ఇచ్చట మాటికి ఎనలై మంది మహమ్మదీయులు. మిగిలినవారు పండిట్లు (కాశ్మీరీ బ్రాహ్మణులు). వీరు కాశ్మీరీరాష మట్లాడుదురు. తురుష్కు ప్రభావము వూర్తిగా ఈ ప్రాంతముపై పుంది. అభినవగుప్తుని నాటి సంగీత నాట్యాలెచ్చటనూ లేవు. కాశ్మీరపండితుల ప్రేమ వివాహం సందర్భాల్లో అభినవగుప్తు రచనలని కొన్ని గీతాలను అలంకరించుమాత్రం సాంస్కృతిక చిహ్నంగా మిగిలింది. ముస్లింల పాలనలో 'హుస'లనే ఒక తెగ, నర్తకిషులు వృత్తాభివృద్ధి చేసినారు. వారికరువాక పర్షియన్ ప్రభావం కాశ్మీరంపై పడిన

తరువాత యువకులే యువకుల దుష్టులు ధరించి నాట్యం నోచుము చేశారేనాడు. దీన్నే 'ఓవ్ నగమా' అంటారు.

జమ్మూ ప్రాంతం పూర్తిగా హిందూ ప్రభావంతో అభివృద్ధి చెందిన ప్రదేశం. దోగ్రీ యీ ప్రజల భాష ఈ ప్రాంతంలోనూ అనేక విధములైన జానపద నర్తనరీతులే మిగిలినవి కాస్త్రీయ నాట్యరీతుల మాత్రం మనకు కన్పించవు ప్రస్తుతకాలంలో కొందరు ముఖ్య కళాకారులు కథక్ నర్తన వభ్యసించి ఆ పాఠశాలలో ప్రవేశపెట్టుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. అయిననూ అది యెర.పు తెచ్చుకున్న విద్యయే.

పంజాబునందు గూడా జానపద నృత్యకళయే అభివృద్ధి గాంచినది గాని కాస్త్రీయ విద్య మాత్రం లేదు. శిక్షుమత ప్రవక్తలపై సంగీతన సంగీతము వృద్ధిచేసి వచ్చింది. నృత్యానికి అట్టి అవకాశము లేకపోయింది. పంజాబులోని పురుషులు ప్రదర్శించే నృత్యాల్లో ముఖ్యమైనట్టిది. 'బాంగ్రా'. ఇది అనుకరణ నృత్యం. రైతులు పొలం దున్నడం, దాన్యం వండించడం, కోతలు మొదలైన దృశ్యాలు యందులో ప్రదర్శిత మౌతూ. ఉత్సాహ వంతంగా యెగురుతూ ఆడుదురు. వీరు బలిపురు. వీరి వాయద్యం ఉద్రేక పూరితమైన నాదాన్ని ప్రసరించును. ఆ నాట్యమూ అట్లే ఉద్రేకంతో నిండి యుండును. 'గిద్' అనే మరియొక నృత్యంలో స్త్రీలుగూడా పాల్గొందురు. ఇవన్నియూ బృంద నృత్యాలే. 'ఓవ్ నగమా' ఏకపాత్ర నృత్యము. మహారాష్ట్ర, గుజరాతు, హైదరాబాద్ రాజస్థాన్, కాశ్మీరు, పంజాబు ఈ ప్రాంతాల్లోనివారు యెవరైనా సంగీతము కాస్త్రీయంగా పాడాలంటే హిందుస్థానీ బాణీ నేర్చుకోవలసిందే. హిందీస్థానీ సంగీతము యీ పై ప్రాంతాలన్నింటిలో ప్రచారంలో వున్నమా 'కథక్' నర్తనం ఉత్తరదేశ కాస్త్రీయ నర్తన రీతి మాత్రం అన్ని ప్రాంతాల్లో ప్రచారంలోలేదు. ఉత్తర ప్రదేశ కాస్త్రీయ సంగీత విధానంలో ముస్లిం సంప్రదాయాలను తొలగిస్తూ ప్రవేశపెట్టి ప్రచారంలోనికి తెచ్చినవారు అమీర్ ఖుస్రా. వారికి ముండు ద్రువద సంప్రదాయ సంగీతమే యెక్కువగా ప్రచారంలో వుండింది. గంభీర భావ ప్రకటన గలిగిన 'పకవాత్', వాద్య వహకారంతో గానం చేయబడేది ఖుస్రా కాలంలో 'ఖ్యాల్' వద్దతి ప్రారంభమైనది. ఇది కొమలమై, లలితము లాలిత్యముల యొక్క సమ్మిళితమైన రీతి 'పకవాత్' గంభీర నాదం యుగాయనీ వద్దతికి అనుకూలించనందున తదిలా వాద్యం కనిపెట్టబడి పునయోగించబడింది. అట్లే వీణవంటి వాద్యం పితార్ గూడా ప్రచారంలోనికి వచ్చింది. హిందుస్థానీ గాత్ర సంగీతంలో సహకరించే వాద్యం 'పారంగి' కర్నాటకులు 'వాయలీనం' పునయోగించుదురు. కాని పారంగి వంటి వాద్యం మరొక్కటి మనకు కన్పించదు. మనుష్య గాత్రంతో మిళితమైపోయి ఆ గానానికి శోభ చేశారేనని 'పారంగి' ఒక్కటే. పారంగిలో వున్న విండుదనం, మారుర్యం, సంస్కారత వమిలీన్ లో తక్కువనే చెప్పాలి. ఖుస్రా కాలం తరువాతనే ద్రువద్, దహర్, ఖ్యాల్, టుమ్రీ, బప్పా, భజన్,

గజల్ యిత్యాది యెన్నో విభాగాలుగా ఉత్తరప్రదేశ సంగీతం వృద్ధి చెందింది ఇందుకొన్ని నృత్యాభినయాలకు పనికివచ్చే రచనలు, కొన్ని పూర్తిగా పాట కర్తేరిలకు పునయోగపడే బాణీలు, ప్రత్యేకంగా ఒక్కొక్క బాణీయందే విశేష పరిశ్రమ జేసి, ఆ గానము ద్వారా ప్రఖ్యాతిగాంచిన వాఙ్మయ వృత్తరం దేశంలో వున్నారు.

ఉదా :- బాయి రసూలన్ బాయి, అక్బరీ బాయి, టుమ్రీ బప్పా గానంలో ప్రసిద్ధులు దాగరు సోదరులు ద్రువదు గానంలో ఖ్యాతి గాంచినారు. జ్యోతికారాయి భజన సంగీతంలో ప్రపంచ ఖ్యాతి గాంచినది. ఆమె భజనలతపు యితరము గానంచేయుదు.

దక్షిణాదిని యిట్టి ప్రత్యేక సంప్రదాయాలు అభివృద్ధి చెందలేదు ప్రఖ్యాత విద్యుషుణి వీణధనముగరి మనుమరాండ్రు బృంద, ముక్త వదముల గానము చేసినా అది కర్నాటక సంప్రదాయంలో ఒక భాగంగానే ప్రచారం గాంచినది. కర్నాటక సంగీత రీతిని పై విధంగా విభజించి అభ్యసించుట, ప్రదర్శించుట అచరణలో లేదు.

ఋతువులకు సంబంధించిన సంగీతము, వసంసములకు సంబంధించిన సంగీత గానము, తాళములందు గీతము ఇట్టివి పుత్తరాది బాణీలో వున్నవి. దక్షిణాదిని కాస్త్రీయలో చెప్పబడిననూ ఎక్కువగా ప్రచారంలో మాత్రం లేదు త్యాగరాజు కీర్తనలతో దక్షిణాదిని పూర్తిగా గాత్ర సంగీతంయొక్క స్వరూపమే మరి పోయింది. గాయకులు ముఖ్యంగా కీర్తనలనే సాధన చేయుదురు గాని వివిధ రసాలకు, ఋతులకు సంబంధించిన గీత వద్దతుల అభ్యాసం తక్కువ. రాగములను పాడే నియమము గూడా పుత్తరాదివారు పాటించినంతగా దక్షిణాదిని పాటించరు. ఆ నియమము పాటించుటపై అనేక అపూర్వ రాగాలు, తాళాలు ప్రచారంలోకి వచ్చే అవకాశం కలుగుంది నవరస అంగహార నర్తనం గాని, ఋతువర్ణన నృత్యములు గాని, శివశాండవము కూర్చుటకు గాని ఉత్తరాది సంగీత, తాళ శైలిలో సులభంగా మనకు రచనలు కల్పించుములు లభించినంతగా దక్షిణాది బాణీలో లభించవు ఆ వివిధ ఛందస్సుల్లో గీతాలు ప్రచారంలో వుండుటయే దానికి కారణము. దక్షిణాన అట్టి అవకాశము కనిపించదు

ఉదాహరణగా ఒక చిన్న అనుభవము ఇక్కడ పేర్కొంటాను :-

'పకవాత్' వాద్య రీతిలో బహు ప్రఖ్యాతిగాంచినవారు రాంపూరు సంస్థానానికి చెందిన అయోధ్యాప్రసాద్ గారు. అయ్య నృద్ధులయ్యిపోయారు ఎందరో శిష్యులున్నారు. రాంపూరు వెళ్ళి నవ్వుకు వారిచే దర్శించే అవకాశం కలిగింది. వారి వాద్యం విశాలనే కుతూహలంతో కోరగా- ఆ వృద్ధ కళామూర్తి అనుగ్రహించారు :-

"హరహర ప్రమద గణధన దేవా

భవహర శంకర వరమశివా !"

శివశాండవ నర్తనంతో గూడిన యీ ద్రువము ఒకరు గానం చేయగా వారు కొన్ని వరుసలు పలికించారు. అదొక అపూర్వ దివ్యమనూహి. ఆ నాదలు వింటూంటే సంధ్యా సమయంలో శివుడు నర్తనమూడుతున్నట్లు గందర్యులు. దేవతలు స్తోత్రం చేస్తున్నట్లు, పరమశివుని పాదాల మంజీరాలు పలుకుతున్నట్లు ఏదో ఒక కళాలోకంలో విహరిస్తున్నట్లు తోచింది. ఆ వాద్య బాణీయే వేరు ఆ కళల కొలుపు. ఆ నాదం పలికించే తీరు విజంగా 'పకవాజ్' పరమశివుని నర్తనంకొరకే సృష్టించబడిందా అనిపిస్తుంది దక్షిణాన భృత నాట్యం. భాగవత సంప్రదాయాల్లో శివశాండవ నర్తనం యొక్క వగ చూస్తాము. కావీ యిటి అనుభూతి అరుదుగా కలుగుతుంది. కొన్ని ప్రాచీన తాళ చందోరీతులు పకవాజ వాద్యమందు నేటికీని ప్రచారంలో ముందుకు కారణము తదిలాబాణీ వేరు - పకవాజ తన ప్రాచీనతను విల్పుకుంది. కనుకనే కళంలో విందుదనం, గంభీరత, ఔన్నత్యం నేటికీని పోషింపబడుతుంది

పంజాబునుదాటి ఉత్తర పడోలో ప్రవేశించి అచ్చటి శాస్త్రీయ నృత్యంగూర్చి తెల్పేముందు కులాలలోని కళ గురించి కొద్దిగా తెలుస్తాను

ఉత్తరప్రదేశ్ లోని నృత్య కేళికా రీతులు

హిమాలయాలతో చుట్టబడిన సుందర కులాలలోయ దేవతలు విలసింపే లోయగా ప్రఖ్యాతి గాంచింది ఈ లోయలోని ప్రజలు చక్కవివారు వీరి సౌందర్యంవేరు, కాళ్ళరీ సౌందర్యం వేరు. ఏడాది కొక్కసారి వీరు దేవతల పుత్నవారు చేస్తారు. ఆ దేవతా పుత్నవార్లో దేవుళ్ళ ప్రితికారకు యెన్నోరకాల నృత్యాలు ప్రదర్శిస్తారు ఇవన్నీ జానపద నృత్యరూపాలే అయినా ప్రత్యేక నృత్య కేళికగా పేర్కొనవచ్చును

ఔదో నవాబు, లక్నోను పాలించిన నవాబులు నృత్య గాన ప్రేమిలు వీరు నృత్యకళను యొక్కవగా అభిమానించారు. పోషించారు వీరియొక్క ఆదరములోనే 'కధక్' నర్తనం, ఒక ప్రసిద్ధ కేళికగా రూపొందింది కళికాదీన్ బందాదీన్ మహారాజా ఈ కళకు ఒక నూతనరూపం సృష్టించి ప్రచారంలోనికి తెచ్చారు. ఈ కధక్ లక్నో, జైపూరు, బనారస్ పురానాని మూడు విధాలుగా వుంది. లక్నో వూర్తిగా తురుష్క ప్రభావానికి లోనైనట్టిది. జైపూరు, బనారస్ హిందూ సంప్రదాయాన్ని ప్రతిబింబిస్తాయి.

ఈ నృత్యరీతిగూడా ఏకపాత్ర నృత్య సంప్రదాయమే. నృత్యముతో అరంభమై నృత్యముల భావప్రదర్శన ముగింపులో మరల నృత్యముతో ముగియును

నలామి- అనగా నర్తకి. పథ ప్రవేశించగానే ప్రభువులకు, కళాప్రియులకు వందన మొనరించుట. కొన్ని ముక్తాయంపులు అణి అటుపై నలాం చేయుదురు. 'గత్ భావ'లో ఒక భాగము యొక్క నడక నమనరించి అడుతూ ఒక కథలోని భాగాన్ని ప్రద

ర్శించురు. పాదారణంగా హోరీ, దృశ్యాన్నో లేక కృష్ణుని చార్య క్రిడలో యిందు ప్రదర్శితమగును.

భావనృత్యములో టుమ్మి, గజల్, భజన్ యిత్యాది పాటలకు అభినయం ప్రదర్శించురు. ఈ అభినయం దక్షిణాది అభివృద్ధి పొందినంతగా విశేష విశిష్టత వృద్ధిపొందలేదు.

చందోరీతి - చందోరీతిలో ఒక నర్తనాత్మక గీతం మృదంగ కళలతో కలిపి రచన చేయబడినదాన్ని సృత నృత్యాంధ్వారా ప్రదర్శించురు.

గత్ తోరా - పల్లవికి అనేక విధములై వ జతులు కల్పన జేసి వాటిని అడుట ఇందలి విశేషము. ఇదియునూ కుద్ద నృత్యమే. అఖరి అంశము తత్కారం. ఇందులో నర్తకుడు లయలో తనకు గల సాధన సంపత్తి ప్రదర్శించును. దక్షిణాది దర్పారు అట భరతనాట్యం) వలే ఈ విద్యగూడా నృత్య నృత్య అభినయాలు ప్రదర్శించుటకు అనువైన రీతిని రూపొందిన సంప్రదాయం. అట పద్ధతిలో మార్పులున్నా క్రమము మాత్రము యింపుమిందు ఒకేరీతిగా మన్నది. ఈ నర్తన రీతి గాక రామరీతి, నౌటంకి నర్తన బృందాలున్నవి వీరు భాగవత సంప్రదాయ నర్తకులు. ఇందు రామాయణ, మహాభారతాది పురాణ కథలు నాట్యమూడ బడును.

రామరీతి:- ప్రత్యేకంగా రామాయణాన్ని ఒక నృత్య కేళికగా, మత విషయంగా దసరా సమయంలో ప్రదర్శించు ఒక సంప్రదాయం గలదు. ఈ నర్తనం, నాట్యబృందాలు వేరు వీరు పృథ్విగా నాట్యం చేయువారు గాక, రామకథ నాడుట ఒక దైవ సేవగా తలచిన బృందాలు. ఇట్టి బృందాలే మేలట్టారు (తంజా పూరు పద్ద) నర్తన మేళములవారు, రామరీతి నర్తకులు దసరా సమయమందు మాత్రం కేళిక జేతురు. ఇతర సంచార బృందాలు గూడా అదే పేరుతో విలసబడుచున్నవి. ఉన్నావ్, ప్రతాప్ పుర్ జిల్లాలో ముఖ్యంగా ఈ బృందాలువా (సంచార నర్తన బృందాలు) యొక్కవగా వున్నవి. వీరు మధ్యప్రదేశ్ గూడా పర్యటించురు.

ముస్లిం పాలకుల యొక్క ఆస్థానాల్లో రూపొందుట వల్ల నేమో కథక్ విద్యలో అభినియం కంటే నృత్య నృత్యాలే యొక్కవగా వృద్ధి పొందినవి. గీతములు విశేషించి భాగవతం (క్రిష్ణ సంబంధమైనవిగా) నమనరించిన రచనలగుటచే వాటి అభివృద్ధి కంటే నృత్య నృత్యాలే ఆ ప్రభువులు యొక్కవగా అభివృద్ధి చెందురు దీనివల్ల వీరి కళలో విశేషించి లయ విన్యాసము, తాళ విన్యాసము అట యొక్కవగా వృద్ధిపొందినది. పకవాజ్ అట, తదిలా అట వేరువేరుగా వృద్ధిపొందినది. గంభీర అంగ విన్యాసము పకవాజ్ అటలోనూ, సుందర విన్యాసాలు తదిలా అటలోనూ గోచరించును.

బీహార్ లో ప్రత్యేకంగా ఒక నృత్యసంప్రదాయం లేదు. సిరై కేళా సంస్థానంలో మాత్రం ఒక విశిష్ట నృత్యరీతి వృద్ధిచెందింది: ఇట్టి నృత్యరీతిగాని, వాద్యపద్ధతిగాని మరే ప్రాంతంలోనూ

గాంచము నృత్యం చేసేటప్పుడు యీ వర్తకులు ముఖంకు తొడుగులు ధరింతురు అందువల్ల అభినయించి ముఖమైన ముఖం కప్పివేయబడుతుంది రసభావములు ప్రదర్శించుటకు వారి అంగ విన్యాసములు, వారి వాద్య సంగీతమే ఆధారము. గజక పీఠ కరీం లో వివిధ భాగాలు చక్కగా ఆయా భావాలు చూపుటకు గాను ప్రత్యేక శిక్షణ. వ్యాయామము చేయుదురు. ఈ సంస్థానా ధీకులు ఈ కళాపోషకులేగాక, ఈ కళారాధకులుగూడా. ఇట్టి వర్తన రీతిని మయూర భంజ్ జిల్లా (ఒరిస్సా) లో వున్నవారు ముఖంకు తొడుగులు ధరించరు. వాద్య సంగీతము (మర్లం)లో వలికించే శబ్దాలగుడా ప్రత్యేక విశిష్టత, తూకముతో వుండును ధ్వనిలో రసము, భావము స్పష్టమగుచుండును. పీఠ కొన్ని ఏకపాత్ర నృత్యములు, కొన్ని ద్విపాత్ర నృత్యములు, కొన్ని బృంద నృత్యములుగా ప్రదర్శించుదురు. అభినయం వీరి విద్యలో లేక పోయినా నృత్య నృత్యాల చక్కగా వృద్ధిచెందినవి. పురాణకథలను నృత్యముద్వారా ప్రదర్శించుదురు.

పాటరీపుత్రం - అనాటి రాజవంశములు, అచ్చట అభివృద్ధి చెందిన కేళికారికులు యెంతటి ఘనతవహించినవోగాని నేటి కాలములో మచ్చునకైన విశిష్ట వర్తనరీతుల్లోని కొన్ని భాగాలైనా మనకు మిగులలేదు కిల్వాల్లో మాత్రం కొన్ని భంగిమలరూపాల్లో నిర్విపోయినవి.

బొద్దులకు పుణ్యక్షేత్రము గయ - ఇచ్చటనేవున్న బొద్దులు సంగీత వర్తనరీతులుగూడా యీ ప్రాంతంలో మిగులలేదు. బీదెట్టు దేశ తూత నృత్యాలు కొన్ని అచ్చటచ్చట ప్రదర్శితమైనవి. అవి పుత్రమశ్రేణికి చెందిన విద్యారీతులు గావు.

పీహారు దాటిపోయిన అస్సాం చేరుదుము. అస్సాంలో వున్నప్పి అజవిక, జానపద నృత్యరీతులు మరే ప్రాంతంలోనూ గాంచమనే చెప్పాలి.

నాగజాతివారు, మిశోలు అనేక రకముల నృత్యాలను ప్రదర్శించుదురు. ముఖ్యంగా యివన్నీ అనుకరణ నృత్యాలుగానే చెప్పవచ్చును నాగజాతివారి నృత్యాల్లో యాదృ నృత్యము ప్రాముఖ్యత వహిస్తుంది ఇది యాదృనుకరణ. వీరరస ప్రాధాన్యత కలిగినట్టిది. జానపద నర్తన రీతుల్లో 'విహూ' చాలా అభిమాన నృత్యము. అస్సాంలో ప్రచారంలో నున్న భాగవత సంప్రదాయ వర్తన రీతియే. అంకియానట, ఓసపారి ఈ నర్తన రీతికి మూలపురుషుడు కళారదేవ అనే వైష్ణవ యోగీశ్వరుడు. ఈతడు కృష్ణభక్తుడు. ఈ భక్తి తత్వమును సామాన్య ప్రజల్లో ప్రచారం చేయు నిమిత్తం నృత్య సంగీతాలను వివిధంగా వర్ణించాడు. ఇతడు పీఠాధిపతి. వ్యయంగా యెన్నో భాగవత కథలను నృత్య నాటకములుగా రచన చేసినాడు. ఇత కథనాక పీఠాధిపతులైన వ్రత ఒక్కరూ, తథా ధీవికల్లో

ఒక్క నృత్య నాటకమునైనా ప్రాసవనాదుగా వుండవలెననే వియమము పెట్టాడు. అందువల్ల అస్సాం రాషట్రోయెన్నో నృత్య నాటక రచనలు జరుగుటకు అవకాశము కలిగింది. ఇదియునూ భాగవత సంప్రదాయ మగుటచే ప్రత్యేకంగా పురుషులే యిందు పాల్గొందురు. ప్రతి ఆలయానికి ఒక నృత్య మందిరముంటుంది. ఈ పీఠాధిపతులు వారి శిష్యులకు ప్రత్యేక మాన్యాలున్నవి. కృష్ణ భక్తి ప్రబోధమే జీవితంలో వారి సమావది కేళి గోపాల్. కాళియ మర్దన, పారిజాతకథ యిత్యాది కృష్ణసంబంధమైన కథలన్ని పీఠ నాటకమారుదురు.

మణిపుర, దెంగాలు, అస్సాం లందు కృష్ణ భక్తి విరివిగా ప్రచారమందుండుటచే సంకీర్తన సంప్రదాయం, బృందగాన సంప్రదాయం ఒకేరీతిగా కప్పించును. నృత్యమందు కొన్ని పోలికలు కన్పిస్తును. వంగదేశంలో మాత్రం కావ్యీయ నృత్య వృద్ధి చెందలేదు. కళావంశ నర్తకులు అభినయ కేళి ప్రదర్శించిననూ అది పుత్రమ రీతిగాదు. వంగదేశీయులు గూడా మణిపుర నర్తన మనే ప్రదర్శించుదురు.

విశ్వకవి రసీంద్రుడు ఒక ప్రత్యేక నృత్యరీతిని కాంతి వికేతనంలో వృద్ధిలోనికి తెచ్చారు. ఆ కళరీతియే పూర్తిగా వికసించి వచారంలోనికి వచ్చిన దేశంలో ఒక నూతన సంప్రదాయం వర్ధిల్లగలదు. కళకళి, మణిపుర నృత్యరీతులయొక్క కలియక లతో, జానపద రీతులయొక్క చేరికతో తమయొక్క నృత్య నాటకాలను విజయవంతంగా ప్రదర్శించివారు. ఆ వర్ధతి ఒక నూతన శోభతో విరాజిల్లినది కాని ఒక విశిష్ట సంప్రదాయంగా ప్రచారంలోనికి రావడానికి కాలం పట్టును. అట్లే రసీంద్ర సంగీతరీతి - ద్రాశాచారి సంఘము - శ్రీ దత్తుగారు ఈ సంఘమును స్థాపించి నారు. ఈ సంస్థద్వారా వంగదేశంలోని అనేక జానపద నృత్య రీతులు ప్రచారంలోనికి వచ్చినవి అనేకమంది విద్యావంతులైన యువతీ యువకులు జానపదవిద్యల సభ్యులందరూ ప్రచారం చేశారు. ఇందుమూలంగా జానపదనృత్యాలు కళలుగా గుర్తించబడి గౌరవంగా చూడబడే అవకాశం యేర్పరుటయేగాక మరుగునపడిన రీతులన్ని మరల ప్రచారంలోనికి రావడానికి అవకాశ మేర్పడినది.

ఆంధ్రదేశంలో సిద్ధేంద్రులవారు 'భామాళలాసం' రచన చేసి భాగవత సంప్రదాయం కూచిపూడివారిచే ప్రచారం చేయించారు. కూచిపూడి భాగవతులు ఆ విద్యను వృత్తిగా స్వీకరించారు. కళారదేవ తమ మతానికి చెందిన శిష్యవర్గముందరూ ఈ విద్యను విదిగా అభ్యసించి కృష్ణకథలను నర్తనమూడి, ప్రచారంచేసి - ఆ విధిల్లా ముక్తిని లభించాలని ఆదేశించారు. అందువల్ల రక్త బృందములసారే యీ విద్యను చేసెట్టి ప్రచారం చేయుచున్నారు.

తెలంగా నర్తనం - వంగదేశ ప్రాంతం నాగులు అనే ఒక తెగవారు ప్రత్యేకంగా ప్రదర్శించే నృత్యరీతి. భాగవతము

నాటి రాత్రి ముఖ్యంగా ప్రదర్శించారు. బెహూళ ఒక రాజకన్య - మహా పతివ్రత - ఆమె భర్తను నాగుపాము కరచి ప్రాణములు గోల్పోవగా ఆ కథముతో నాగరాజం పయనించి నాగరాజును సందర్శించి, అతనికి ప్రీతిగోల్పు వర్తనంచేసి తిరిగి తన భర్త ప్రాణాలను సంపాదించుకుంటుంది.

మణిపుర నర్తనకేళి

భారతదేశంలో నృత్యకళ పుట్టినతీరు, దాని ప్రచారంగూర్చి అవలోకించిన మనకు ముఖ్యంగా ముగ్గురు మహా పురుషులు గోచరిస్తారు.

నట మహానటుడు నటరాజమూర్తి, నర్తక మురళి శ్రీ కృష్ణుడు, భారత యుద్ధ వీరుడు అర్జునుడు.

భారతీయులు తమ శాస్త్రీయ నృత్యానికి మూలపురుషుడు శివునిగా తెలుస్తారు. నటరాజమూర్తిగా అతని ఆరాధిస్తారు తరువాత వచ్చిన మహాపురుషుడు సంపూర్ణ అవతారమూర్తి వేణుగాన లోడు శ్రీకృష్ణుడు. వీరిద్దరూ నృత్యకళకు మూలపురుషులైననూ వీరు ప్రత్యేకంగా ప్రచారం చేసినట్లు గోచరించదు. ఆ కీర్తి అర్జునుని కొక్కవీకే దక్కినది. అర్జునుడు దేశ సంచారం చేస్తున్నప్పుడు మణిపుర ప్రాంతంలో సంచరించిన సమయాన అదేశ రాజకన్య అతన్ని వలచి, పరిణయమాడినప్పుడు, వారిద్దరికలియక ద్వారా ఆ ప్రాంతంలో శాస్త్రీయ నర్తనం ప్రచారంలోనికి వచ్చినదట. అజ్ఞాతవాస సమయంలో విరాటరాజు దర్బారులో బృహన్నం రూపంలో ఆ రాచకన్యకు అతడు నాట్యం నేర్పినాడు. ఆ విధంగా మధ్యప్రదేశ్ లోని కొన్ని భాగాల్లోనూ, మళయాళ దేశ రాజీ ప్రమీలను పరిణయమాడిన సందర్భమున కేరళ దేశములోనూ అర్జునుని ద్వారా శాస్త్రీయ నృత్యం ప్రచారంలోనికి వచ్చినది శివుడు శిష్యుడు తండుడు ద్వారా ప్రచారమైన నాట్యరీతి లాండవమందురు. గావి తండుడు దేశసంచార మెక్కువగా చేసినట్లు కన్పిస్తుంది. శివుని అర్థాంగి పార్వతీదేవి ద్వారా రాన్య నర్తనరీతి ప్రచారములోనికి వచ్చినది శివ సంప్రదాయమంతయూ నృత్యము, నృత్యము, అంగిక ప్రాధాన్యత గల్గిన అభినయ రీతికే అవకాశముంది. శివకథలందు, లీలలందు మనకు పాత్విక ప్రాధాన్యత గల్గిన అభినయానికి అవకాశం యెక్కువగా కచ్చించదు శివపార్వతుల కృపంగరాన్ని వర్ణించిన రచనలు పున్ననూ అవి స్వేచ్ఛగా అభినయించుటకు కళాకారుల మనస్సు బంతుతుంది. దక్షిణాదివారు శివుని పుత్రుడు సుబ్రహ్మణ్యస్వామి-వల్ల ప్రణయ లీలలు వర్ణిస్తూ రచనలు చేసినారు. అవి హృదయానికి హత్తుకుపోయే రచనలు గావు కృష్ణ భక్తి, భాగవత కథలు అభినయించుట ప్రారంభించిన తరువాత పాత్వికాభినయం కొంతవరకు అభివృద్ధి చెందినది. అటుపై "రాధ" వచ్చింది. మన నృత్య పాహిత్యంలోనికి ఆమె రావడమే

గాదు. ఒక మాతన వెలుగును ప్రనేకపెట్టింది అదే ప్రపంచాన్ని నమ్మోహితుల చేసిన పాత్వికాభినయం. రాధ లేకుంటే మన నృత్య పాహిత్యంలో అంతటి మారుమూలం కూడిన అభినయానికి అనుకూలించే ప్రణయకవిక వచ్చేది గాదు రాధ లేంది అయడేవు డుండేవాడుకాదు. క్షేత్రయ్య పదములుండేవి గాదు, పాత్వికాభినయ ముండేది గాదు. శివతత్వ నృత్య కేళిలో నృత్య నృతాలు పుద్ధి చెందిన రీతిని రాధామధన మధుర భక్తి పాత్వికాభినయానికి ఆధార భూతమైంది ఆ రాధా మధన తత్వము విశేషంగా ప్రబలివిన ప్రాంతాల్లో ఒక్కటి మణిపురము. మణిపురంలో ప్రాచీన దేవతారాధన నర్తనములు, కైవమత నర్తనములు, విష్ణు నర్తనాలు మూడు ప్రచారంలో వున్నవి.

'మైబీ' నర్తనం - పూజారినులు దేవతలు ఆవేశం పొందిన సమయాల్లో ప్రవర్తించే నర్తనరీతిగా పేర్కొనవచ్చును. 'మైబీ'.

ప్రాచీన కాలంలో అప్పిడేలాలో దేవతలను ఆరాధించే వారు ప్రత్యేకంగా వుండేవారు గ్రీసులో 'ఆరెకల్పు' అని. కైపుల కాలంలో బసవిరాండ్రని విలువబడేవారు యిట్టివారే వీరికి భగవదావేశం గలుగుట, అట్టి సమయాల్లో భూత భవిష్యత్ వర్తమానాలనుగూర్చి చెప్పట, ఆ సమయాల్లో వారు చెప్పింది సత్యమగు వని ప్రజలు విశ్వసించుట బురుగుతుండేది. ఈ 'మైబీ' అట్టిదనే తెల్పవచ్చును. ఈ పూజారి లేక పూజారిణి నృత్యంతో దేవతలను ఆరాధిస్తుంది. అటుపై దేవతలను వారిని ఆవేశించును. తరువాత ఫలితాలను చెప్పుటగూడా కలదు. ఇది అతి ప్రాచీనమైనట్టిది

"లయ హరోదా" - కైవసంబంధ నర్తనము. భూమిస్పృష్టి, జీవకోటి స్పృష్టివిగూర్చి తెల్పునట్టిది లయ హరోదా.

మండిలచోలం - సంకీర్తన సంప్రదాయంలో ఒక భాగంగా ప్రీతి చేసే నర్తనము, చేతుల్లో తాళాలు పట్టుకొని వాటిని తట్టుతూ నర్తనమాడుదురు.

సంగ్ చోలం - ఇది సంకీర్తనం సంప్రదాయం అటయే. ప్రీతి చేతుల్లో తాళాలు డరించి ఆదితే - పురుషులు మెడలో బొడుగుటి మద్దిక్కు (బోర్) వాయిద్యాలు ధరించి అనేక గీతాలు వాయిస్తూ వివిధ పాద విన్యాసాలుచేస్తూ నర్తనమాడుదురు.

రాస నృత్యము - మణిపుర సంప్రదాయాలన్నింటిలో రాస నర్తనం చాలా ముఖ్యమైంది అన్నింటిలోను 'మహారాస' చాలా విశిష్టత చెందినది.

అక్క, జీవాక్క, పరమాక్కల సంయోగాన్ని తెల్పునట్టిది 'రాస' ఇది కృష్ణుడు, రాధ, గోపికల రూపంలో ప్రదర్శితమవుతుంది.

అనేక సమయాల్లో అడుటకు అనేకరకాల 'రావకేళి' ప్రదా రంలో వుంది. అవే మహారాన, వసంతలీల, కుంజరాన, విత్వ రాన, గోపరాన, ఉలూకలరాన-ముఖ్యంగా యివ్వన్నీ రాదా మాద పుల ప్రణయగదను చిత్రించును. కొన్నిమాత్రం కృష్ణుని బాల్య క్రిడలు చిత్రించునవిగా వుండును. అందు కృష్ణుడు, గోపికలు మాత్రం పాల్గొందురు. రాద వుండదు.

కందుకక్రిడ గూడా ఒక ప్రత్యేక నృత్యకేళికగా వీరు కడు రమణీయంగా ప్రదర్శించుదు.

లయ హారోచా గురించి రెండుమాటలు చెప్పి ముగిస్తాను. ఇది నృప్తి క్రమాన్ని వర్ణించే నృత్యమని చెప్పాను. 'లైవమ్ జోగి' అని యిందులో ఒక భాగం. తొమ్మిదిమంది దేవతలు ప్రపంచాన్ని సృష్టించినట్లు తెల్పుతుంది ఇందులో ఆరుభాగా లుండును. మొదటి మూడుభాగాలు లాస్యరీతిలోనూ, మిగిలినవి శాండవపద్ధతిలోనూ ప్రదర్శింపబడును

ఒరిస్సా ప్రాంతములోని నృత్యకళ

ఒరిస్సాలోని అలయ వర్తనరీతి "మహిర్", కేళికారీతి "ఒడిస్సీ" - ఈ రెండు వట్టువమేళ రీతులు. స్త్రీల సంప్రదాయ విద్యలు. ఒడిస్సీ భరతనాట్యంవలె నృత్య నృత్య అభినయాలతో కూడి వుండును. అటక్రమమును మంగళాచరణ, బిటు, వల్లవి, అభి నయ, మోక్షనట అని ఐదు విధములుగా విభజించవచ్చును.

మంగళాచరణ - జాగరణ, వందన, ప్రణామ మూడు భాగములు కలియుండును.

జాగరణలో వర్తకి కొద్దిపేపు నృత్యమాదీ భూమాతకు నమస్కరించును. నృత్యసమయావ పాదతాదనము తీమించుమని కోరుట - ఇన్ని అప్పిరీతులందూ వుండును. అటుపై విఘ్నేశుని స్తుతించుట, వందనము, శ్లోకమునకు అభినయం ప్రదర్శించుట. పిమ్మట దేవతలకు, గురువుకు, పథకు ముహూర్తు నమస్కరించుట ప్రణామము.

బిటు నృత్య- ఇది ఒడిస్సీలోని ప్రత్యేక వర్తన విశేషము. ఇది ఇతర రీతులందు లేదు. ఆలయాల్లోని శిల్ప భంగిమటె,

అందలి వివిధ నాట్యాలు నాయించే తీరులు అనుకరిస్తూ వర్తన మాడుటయందలి విశేషము. ఇది అనుకరణ నృత్యము.

'వల్లవి' అట కుద్ద నృత్యము - జతిస్వరము వంటిది. ఇందు అనేక జతులు తీరకలు నృత్యమాదబడినవిదప అభినయము ప్రదర్శితమగును. ఈ అభినయములో రాదాకృష్ణుల ప్రణయ లీలలకు సంబంధించిన కృంగార గీతాలకు రసభావములు ప్రకటిత మగును.

మోక్షనట అతిరిలో ప్రదర్శింపబడు నృత్య విశేషము. ఇది కుద్ద నృత్యము - ద్రుతలయలో వుండును.

కొద్ది తేదాలతో ఈ నృత్యక్రమము భరతనాట్యమునుబోలి యుండును.

చి వ రి పూ టు

రాక్షాసాత్మక నాట్యకళ చరిత్ర పూర్తిగా చదివినారు. ఇందులో దక్షిణాదినేగాక పూర్తిగా భారతదేశంలో మన్న కాప్తీయ సంప్రదాయ, జానపద, అటవిక నాట్యాలూ, ఆరాధన, కేళికా నృత్యాలూ, నాట్య కాస్త్రాలూ వాటి నమనరీతి అభివృద్ధి చెందిన నృత్య సంప్రదాయాలు యివన్నీ వివరంగా చర్చించ బడ్డాయి.

ఇదంతా చదివిన తరువాత మనం దీర్ఘంగా నృత్యం, అంటే ఏమిటి? అని ఆలోచిస్తే మనకు ఈ క్రింది అభిప్రాయం కలుగుతుంది.

సృష్టికి ఆదారమైన నాదం, ఆ నాదంనుండే శబ్దాలు, అక్ష రాలు పుట్టుచున్నవి. ఆ అక్షరాల కూర్చే మాటలు, వాక్యాలై భాషయై విరాజిల్లి మన భావాలు, ఒకరితో యింకొకరు తెల్పు కొనబడు సహాయపడుచున్నది. ఆ నాదాన్ని, అందలి గంభీరత, మాధుర్యాల్ని శరీరములో వివిధ విన్యాసాల ద్వారా ప్రదర్శించుటే నృత్యము. దాని విభిన్న రూపాలే నృత్యము, నాట్యం, వర్తనము, అభినయం, లాస్యం, శాండవము.

కనుక నాదమే సృష్టికంతటికీ మూలము.

తాండవ లక్షణము - అభ్యాస క్రమము

(ఈ అభ్యాసక్రమము పురుషుల 'నాట్య మేళ'. స్త్రీల "నట్యమేళ" - రెండు సంప్రదాయముల నమ్మరించి వివరించబడినది. రెండింటిలో కొద్దిపాటి భేదమున్ననూ, అభ్యాస క్రమము ఒకేరీతిగా వుండును.

ఇచ్చట తాండవమును గూర్చి కొద్దిగా వివరించుట అవసరము. పురుషులచే చేయబడే ఉద్దత కరణాంగహారములను గలిపి నర్తనము తాండవమనియు, స్త్రీలచే చేయబడే కొమల కరణాంగహారములను గలిపి నర్తనము లాన్యమనియు - ఒక సంప్రదాయ నాట్యశాస్త్రం అభిప్రాయము.

నర్తన విధానంలో కూర్చోని స్థానములు, పద్యములు, గద్యలు, పదములు, శావళిలు యిత్యాది రచనలకు సాత్విక వందారుల నటన యందుకు తాండవమనియు, విరిచి పల్లవలు, జతిన్వరము, తిల్లానలు, జక్కిణి యిత్యాది రచనలకు తాళలయ బద్ధమైన హస్త పాద విన్యాసములను ప్రదర్శించుట తాండవమని నట్యమేళ కళాపేతం అభిప్రాయము, పై రెండు పద్ధతులందు ప్రయోగము చేయబడే విన్యాసముల గూర్చి తెచ్చుచున్నాను)

తాండవ మనగా తాళలయల ననుసరించి, హస్త పాదములను విన్యాసముచేయుట.

ఈ విన్యాసములు రెండువిధములు.

రచనావిధములు లేక కేవలము తాళలయలను అనుసరించి కాళ్ళు చేతులు తల నేత్రములు యిత్యాదులు కదిలించుట - ఇది కుద్దనృతము.

రచనావిధములు కల్గియుండునట్టి హస్త పాద విన్యాసములు - ఇది నృత్యము.

ఈ రెండింటిని శాస్త్రీయపద్ధతిలో విన్యాసముచేయుటయే తాండవ మనబడును.

(ప్రతి విన్యాసము కొన్ని శాస్త్రీయ కట్టుబాట్లకు లోబడి వుంటుంది వాటినే -

స్థానక, చారి, లేచక, భ్రమర, ప్లవన, మండల, కరణ, అంగహార, విన్యాసము లందుము. ప్రతి శాస్త్రీయ నృత్యకేళిక విభిన్నములతో మిళితమై వుండును మరియు భావాభివ్యక్తిగాని, అర్థాభివ్యక్తిగాని, లేవి కుద్దనృత్యముగాని ప్రదర్శించుటలో విటి యొక్క ప్రయోగము వుండితిరును. అట్లు లేచిపో అది శాస్త్రీయ నృత్యముగాదు - కేవలము దేశ సంప్రదాయంగా మాత్రము పేర్కొనబడును.

ఈ తాండవ లక్షణంగూర్చి భరతుని నాట్యశాస్త్రంలోని ఒక విశేషము యిచ్చట తెచ్చుట అవశ్యము -

భరతమహర్షి నాట్యశాస్త్రము రచనచే: దాని ననుసరించి ఒక నృత్యనాటకమును రూపొందించి సమీక్షింపబడియును కేళిక చేసినాడు. ఆ కేళికనుజూచి శిష్యుడు అనందించి, భరతుని తన చెంతకు విల్చి -

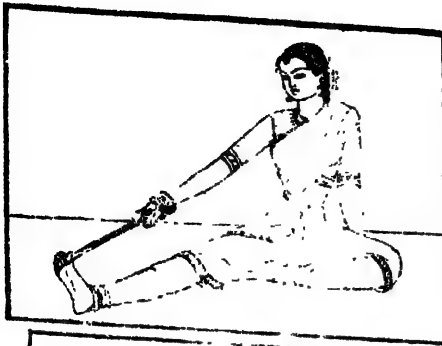
అతని కేళిక చాగున్నదిగాని - అందు తాండవము లోపించిన దనియు, దేశ సంప్రదాయము చక్కగ పోషించబడిననూ తాండవము లేనిదో శాస్త్రీయత లోపించుననియు, భరతుని తాండవ లక్షణం ఒక్కసించవలెనని తెల్పి తన శిష్యుడు 'తండు'ని ఆ విద్య నేర్పుటకు యేర్పాటుజేసెను. తండువిద్యారా దానినికే విచ్చిన విద్యగాన అది తాండవ మాయెను. అది శాస్త్రీయ కట్టుబాట్లకల్గిన నృత్య, నృత్య విన్యాసము.

ఈ సానకములు, ప్లవనములు యిత్యాదులు నృత్యకేళికలో ప్రదర్శించుటకు ప్రారంభములో నరకులు సాముచేయుదురు. ఆ సాములో పత్యేకంగా తయారుచేయబడిన తెలముతో శరీరమును మురించి, వివిధములైన దండెములు, మండెలు, చిక్కిలు తీయుట, చిక్కులు తీయుట (కాలి చిక్కులు, చేతి చిక్కులు), గాలిలోకి యెగురుట, కుప్పీలు యిత్యాదులు అభ్యాసించుదురు. అట్లుపై స్థానిక అభ్యాసము చేయుదురు.

కళాకారుల యొక్క ఉపయోగార్థము చిక్కులు తీయు క్రమము, సాము క్రమము కొన్ని చిత్రములు, వివరములతో యిచ్చుచున్నాము.

సాము (చిక్కులు తీయుట)

నాట్య సమయములో వివిధ భంగిమలను పట్టుటకు; కరణాంగ హారములను ప్రదర్శించుటకు, గతి విన్యాసములకు అనువగు విచిమున శరీరమును తయారుచేయుటకు అనేక పద్ధతులలో సాము జేయించబడును అందులో 'చిక్కులు' తీయు విధము ముఖ్యమైనది. ఈ చిక్కులు చేతులతో, కాళ్ళతోగూడా తీయుదురు. ప్రారంభములో చేతులను వెనుక తట్టు వంచుటకు ఏలైన విధమున దారము పట్టుకొని, తీయుచు క్రమేణి దారము పొట్టిచేసి అతికి రెండు చేతులు కలిపి సాళహస్తము వట్టి తీయుదురు. అట్లే కాలు చెయ్యి కలిపిగూడా తీయుదురు ఈ సాదికపలన శరీరము స్వాధీనములో నుండి చిత్తము వచ్చినట్లు మలచవచ్చును.

చేతి చిక్కులు - తీయు విధము

సమముగా నిలబడి రెండు చేతులందు కపిత్థ హస్తములను పట్టి యిడిముగా నెంబ చతులను మిథముగా వెనుక ప్రక్కనుండి కాళ్ళ క్రిందుగా ముందుకు తెచ్చుటకు వీలైనంత పొడుగు దారమును తీసుకొని ముడివేసి దానిని రెండు చేతులలో పట్టి, చేతులను తలపైనుండి వెనుకకు రానిచ్చి రెండవ చిత్రమునందు వలె కాళ్ళ క్రిందనుండి ముందుకు, మరల యధాస్థానమునకు తేవలెను. కుడిచేతితో చిక్కులు తీయునప్పుడు కుడిచేయిని ముందుకు చాచి దాని వెనుక ఎడమచేతిని వుంచి కుడి కాలితో ప్రారంభించి యెడమకాలితో ముగించవలెను. అట్లే యెడమ కాలితో గూడా సాధనచేయవలెను.

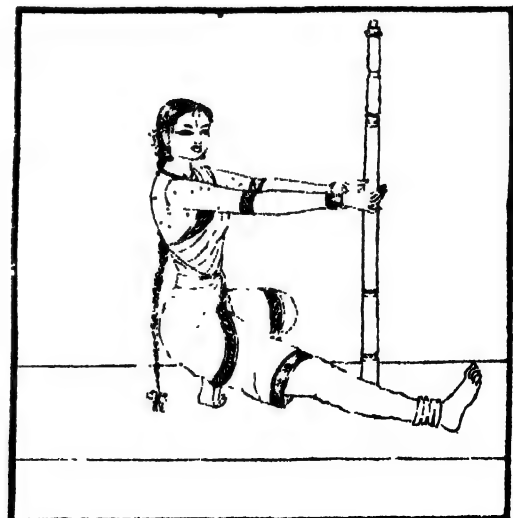
కాలి చిక్కులు

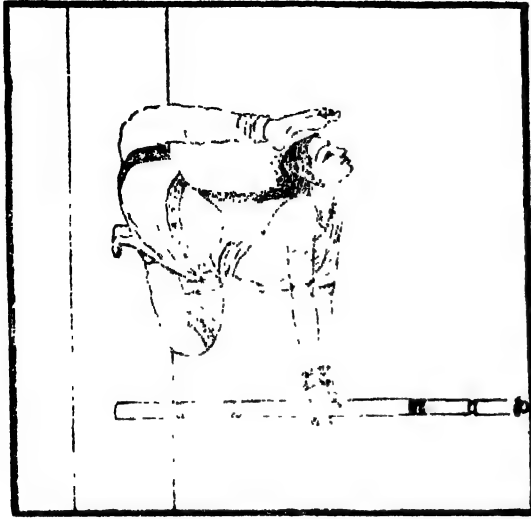
భూమిపై వర్షాసము వేసి కూర్చొని, ఒక కాలు ముందుకు చాచి కాలి బొటనవ్రేలి, కపిత్థము బట్టిన చేతి చూపుడు

వ్రేలుకు దాంమువేసి రెండవ చేతిని భూమిపై అనించి, కాలిని వెనుక క్రిప్పతూ చేతిని తలపైనుండి రానిచ్చి భూమిపై అనించిన చేతి క్రిందుగా దారమును తెచ్చి మరిల కాలును యధాస్థానములోనికి తేవలెను. కుడికాలితో ప్రారంభించినప్పుడు కుడి చేయి, ఎడమకాలితో ప్రారంభించి నప్పుడు ఎడమచేతితో తీయవలెను.

కర్ర నాలు

కర్పిట హస్తము-ఒకచేతి వ్రేళ్ళతో రెండవచేతి వ్రేళ్ళను చొప్పించి కర్రను పట్టుకొని, కాళ్ళ మునివ్రేళ్ళపై మందె కూర్చొని, ఒక్కొక్క కాలును ముందు వెనుకలకు చాచి, సాదముయొక్క అడుగుబాగము తలకు తాకునట్లు వలయుము చుట్టవలెను. దీనివలన వెన్నెముకకు బలము చేకూరుటయేగాక నడుము, భుజములకు సాధన యగును.

స్థానకములు

నృత్యముగావి, నృత్తముగావి ప్రారంభించుటకుముందుగా విలవిల విధానము (కాళ్లు, చేతులను వుంచే విధము) స్థానక మవలడును.

ఈ స్థానకములందు విలవిలనడకవార పాదములను విన్యాసము చేయుట 'చారి' యనియు, హస్తములను విన్యాసము చేయుట 'రేవక' మనియు, గారిలోనిక యెగురుట 'వైవన'మనియు, తంగిమలుపట్టుట 'కరణ' మనియు పిలువబడును. వీటివిగూర్చి వివరములు శాస్త్రపరిశయములో ఇచ్చియున్నాను.

ఈ స్థానకములందు యిత్యమైనవి 11 గూర్చి చిత్రములతో యిచ్చియున్నాను

కొన్ని ముఖ్యమైన స్థానకములు

వానిని పట్టే విధములు

1. సమము : నృత్యవర్ధిముగా రెండు పాదములను జేర్చి విలవిలకు సమము. వహణముగా విలవిలకు. ఇందు రెండు చేతులను దోల హస్తములవలె యరు పార్శ్వములకు జారవిడువ బడును. లేదా అర్ధచంద్ర హస్తములు పట్టి నడుముపై చేర్చ బడును

సమము

2. ఆలీధ : ఎడమకాయను వంచి, దక్షిణ పాదముయొక్క కొననుండి బడుజానలు ముందుకుదాచి పటిస ఆలీధ స్థానకమగును.

ఆలీధ

3. ప్రత్యారీఠ : ఆరీఠ విన్యాసమునే ఎడమప్రక్కకు చేసిన ప్రత్యారీఠ మగును.

ప్రత్యారీఠ

4. మంధర : పాదములను యిరుప్రక్కలకు తిప్పి జానెడు యడముగా నుంచి భూమిపై కూర్చొని, మోకాళ్ళు సమముగా వచ్చునట్లు చేసి పట్టిన మంధరమగును.

మంధర

రాశిబాహ్యుల నాట్యరూపా చరిత్ర

5. వైష్ణవ : ఒక పాదమును సమముగా నుంచి, రెండవ పాదమును కొంచెముగా వంచి మొదటి కాలు ముందు ప్రక్కకు తీసికొనివచ్చి ప్రక్కగా వుంచిన వైష్ణవ స్థానకమగును.

వైష్ణవ

6. వలిత : ఒక కాలి బొటనపై రెండవకాలియొక్క అనామిక చిటికెన వేళ్ళ మధ్యనుంచి మందముగా కదిలించిన వలితమగును.

వలితము

7. గతానుగత : పాదమును మందముగా చరింపజేయుచు ముందునకు వ్రేల్చి వంగునట్లు చేసి, మెల్లగా ఆ పాదమునెత్తి మరల తూమిపై నుంచిన గతానుగత మగును.

గతానుగతము

8. వైశాలి : రెండు పాదములను మూరెడు యెడముగా నుండి తొడలను యరువ్రక్కలకు వంచి యెడల వైశాలి స్థానకమగును.

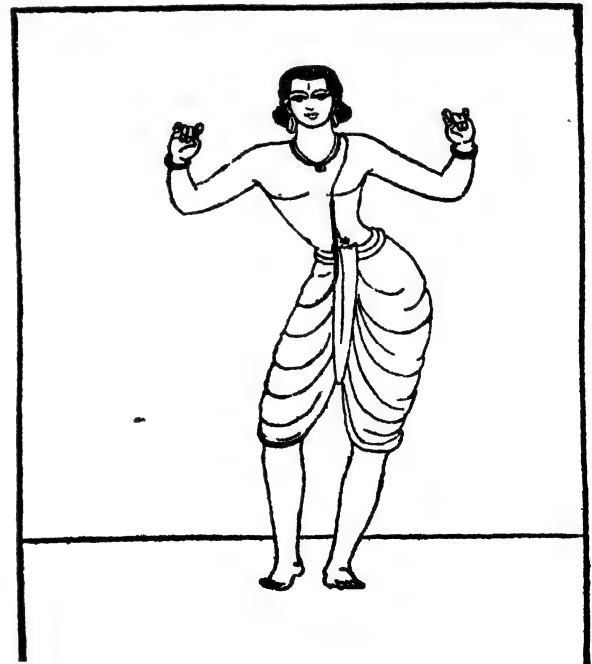

9. ఆశ్వక్రాంత : ఒక పాదమును నమముగా నుంచి రెండవదానిని ముందుకుగాని, ప్రక్కకుగాని ఎడతాళముల దూరమున నుంచిన ఆశ్వక్రాంత మగును.

ఆశ్వక్రాంత

10. మోదిత : ఎడమ కాలును నమముగా నుంచి కుడిపాదమును ఎడమ పాదమునకు అరువేళ్ళ ఎడముగా నుంచి క్రుంగునట్లు చేసి, తిరగ్గరి హస్తములు ఉర్ధ్వములముగా వట్టిన మోదితమునగును.

11. ఆయితము : ఖడికాణ భూమిపై సమముగా నుండి ఎడమకాణ నెత్తి ముంగుడుపై ఆనించి ఎడమవ్రక్కకు శరీరాన్ని వంచి ఎడమచేత అలవల్లపము వట్టవలెను. ఇది ఆయిత మన బిరుదు లక్ష్మికి చెల్లును.

ఆ య త ము

కరణములు - వాని విన్యాసము చేయు పద్ధతి

1. అతిక్రాంత
2. మయూర లలిత
3. లలాట తిలక
4. శకటాస్య

ఈ నాట్య భరత కావ్యములో చెప్పబడిన 108 కరణము లలోవివి. వీరియొక్క సాధనవలన ముఖ్యముగా శరీరము స్వాదీన ములోనుండి మనము కోరినవిధమున విన్యాసము జేయుటకు వీలుండును. 'అతిక్రాంత' నే 'మొగ్గవ్రాణి' లేక 'వాణమొగ్గ' అని పూర్వము పిలిచెడివారు.

కరణము లన్నింటిలోనూ అతి కష్టమైనది శకటాస్యము. దీర్ఘకాలము సాధన జేసినగాని యీ విన్యాసము ప్రదర్శించుట

కుదరదు. వర్తకి నాట్యమాడుతూ గాలిలోనికి యెగిరి కాళ్ళ వేళ్ళ చేతులతో పట్టుకొని చక్రముగా తిరిగి మరల యదావిధిగా భూమిపై విల్చి నాట్యమాడును ఇదంతయూ కొన్ని క్షణములలో ముగియును. క్షణకాలములో గాలిలో పరియముచుట్టి మరల భూమిపైకి ఎచ్చుట యెంతకష్టమో వూహించిన ఈ కరణముయొక్క విశిష్టత గ్రహించగలము. 'నేటికిని ఆంధ్రలోని దొమ్మకి వసితలు సునాయాసముగా ఈ కరణము ప్రదర్శించుట అచ్చటచ్చట చూడగలము.

ఈ కరణములు కావ్యీయంగా కొన్ని భావ విన్యాసములు చేయుటయందు వైవచరించు భంగిమలు ఇందు కొన్ని పురుషులు మాత్రము ప్రదర్శించిన రక్తివంతముగా వుండును. కొన్ని స్త్రీలు ప్రదర్శించిన శోభాయమానంగా వుండును.

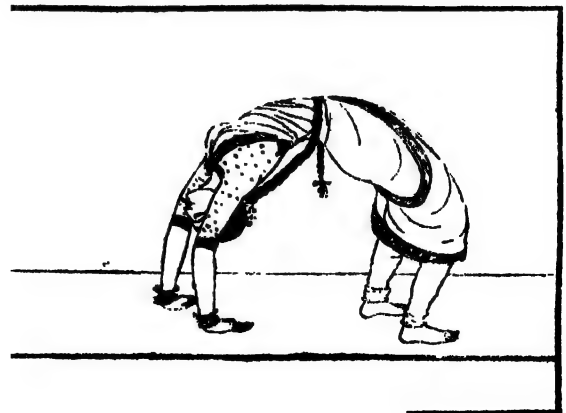
ఈ కరణములను పట్టే విధము

1. అతిక్రాంత : కాళ్ళను రెండు జానలు యెడముగానుంచి శరీరమును అర్థచంద్రాకారముగా వెనుకకు వంచి అరచేతులను భూమిపై మోపవలెను అటుపై నొసలు భూమికి తగులునట్లు భూమి దగ్గరకు తలను తేవలెను

ఇందు మరియొక విన్యాసమున్నది.

తలను పూర్తిగా పొడమలయొక్క మడిమెలకు తగులునట్లు వంచి నర్తించుట. ఇది ప్రదర్శించునపుడ రెండు కాళ్ళు దగ్గరిగా చేర్చి వుంచబడును. ఈ కరణ విన్యాసముతో గూడిన ఒక పృథక్ విశేషము

వర్తకి రెండు కాళ్ళను జేర్చి వళ్ళెములో విరిచును. ఏముట అతిక్రాంత విన్యాసము జేసి, అటుపై క్రమముగా తలను మడిమెలకు తగులునట్లు దెచ్చి చేతులను భూమినుండి వేరువరిచి గాలిలో కదిలించుచూ 'మోడి' వంటి చతురస్ర గతి వంగీతము నకు పరియములు తిరుగుచూ గతి విన్యాసము ప్రదర్శించుచు వర్తనము సల్పును.

అతిక్రాంత (మొగ్గుట)

2. మయూరాలిత : నెమలియొక్క పౌందర్య విన్యాసము.

చేతులను భుజములపైనుంచి కుడికాలు నెనుక ప్రక్కకు యొక్కిబెట్టిన తేలుకొండె వలె ముడువవలెను.

ఏమ్మట హస్తములను పైకెత్తి, వలయములుగా త్రిప్పి యదాప్తానమునకు తేవలెను.

నడుమును గూడా వలయములుగా త్రిప్పవలెను.

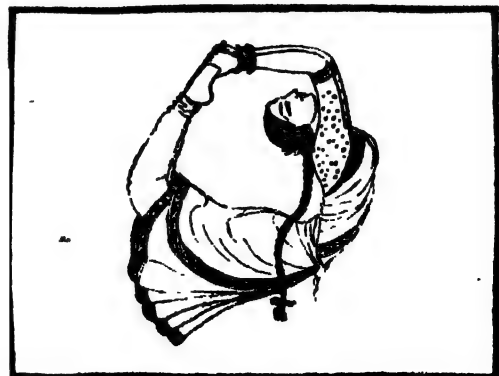
మ యూ ర ల ల త

3. లలాట తిలకము : సమపాదములోనుండి కుడికాలును నెనుకకు వంచి నొనటి మధ్య భాగమునకు బొటనప్రేలు తగులు నట్లు తేవలెను. ఎడమచేతిని పైకెత్తి కాలి బొటనప్రేలు ఎడమ చేతి బొటనప్రేలు రెండును నొనటియందు తగులునట్లు వట్టవలెను.

లలాట తిలక

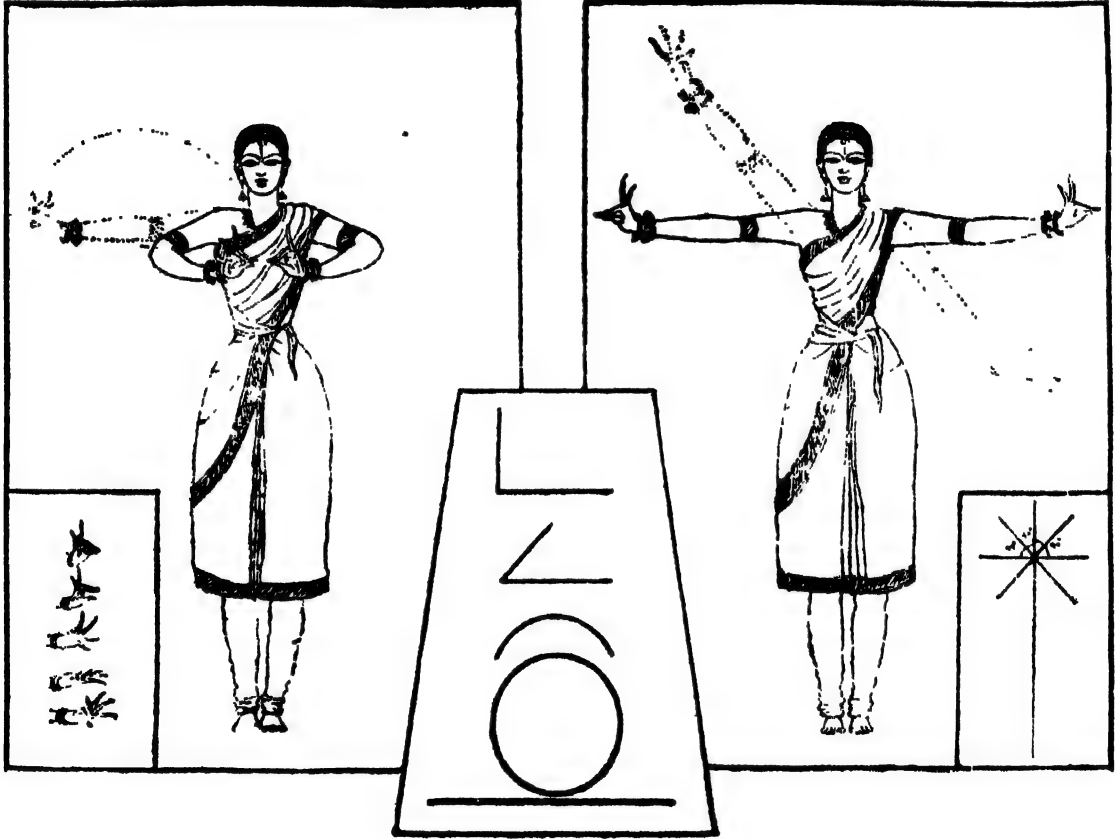
4. శకటాన్య : వర్తకి సమములో విలువబడి శరీరమును వలయాకారముగా చుట్టవలెను. పాదము మడమలను పైకెత్తి బొటనప్రేళ్ళపై విలబడి మందముగా అడుగులు వేయుచు జరుగ వలెను. వక్షమును ముందుకు బొంగించవలెను సమమందు విలువ బడి వలయముగా శరీరమును చుట్టవచ్చుడు శ్వాసను బంధించ వలెను. శ్వాసను బంధించునప్పుడు కాలి బొటనప్రేళ్ళపై భార మంత యూ మోపి విలువబడి శరీరమును ఒక్కసారి కుదించి పైకెగిరివలయముగా తిరిగి మరల సమములో భూమిపై విలువవలెను.

శ క టా న్య

నృత్య నృత్యములో హస్తములను పాదములను విన్యాసము చేయు తీరులు

నృత్య నృత్యములో అడవులు, జతులు, తీరికలు ప్రద మాత్ర ముండును. అంతకు మించిన క్రమము లేదు. ఏ విన్యాస రీతియు, విన్యాసములు యెక్కి విధములుగ వున్ననూ, జతు లెన్ని విధములుగా మారిననూ, యతులు కూర్చబడిననూ, జాతులు కూర్చబడిననూ, విన్యాసక్రమము మాత్రము 5 విధములుగా ఆ విన్యాసములను తెల్పే చిత్రము వివృత విచ్చియున్నాము.

కరణములను ప్రదర్శించుటకు స్థానకములు, చాతులు, రేచ 'కాదితై' - మందె, జాదు, ఒడ్డిక, కుప్పలు మొదలైన రకాలుగా కములు అవసరము. వాటినే అడవులు, అడగులు అని పిలుస్తాము. వున్నవి. 'వాటిని అభ్యాసం చేసే క్రమము యద్వత్తయద్వై అని 'తై' అడవులు, 'దితై' అడవులు, 'తైయ్యం దత్త' - యున్నాను.

కొన్ని అడవులు

1. $\begin{matrix} 1 & 2 \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$ (1వ నందిరు కుడిపాదము)
 $\begin{matrix} & & 2 \\ & & \text{త} \end{matrix}$ (2వ నందిరు ఎడమపాదము)
 $\begin{matrix} + & 0 \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$ + పాదము భూమిపై తట్టుట)
 $\begin{matrix} & & 0 \\ & & \text{విశ్రాంతి} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 & 1 & 2 \\ \text{త} & - \text{తై}; & \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 \\ \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
2. $\begin{matrix} 1 & & 2 \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & & 2 \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & & 2 \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$
3. $\begin{matrix} 1 & 2 & 2 & 1 \\ \text{త} & \text{తై} & - \text{తై} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 0 & 2 & 0 & 1 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{తై} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 0 & 2 & 0 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{తై} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$
4. $\begin{matrix} 1 & 2 \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 \\ \text{త} & \text{త} \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 & 1 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 & 1 & 2 & 1 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{తై} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 & 1 & 1 & 2 & 1 & 2 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 1 & 2 & 1 & 2 & 1 & 1 & 2 & 1 & 2 \\ \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{త} & \text{తై} & \text{త} & \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$

5. $\begin{matrix} + & + \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + \\ \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + \\ \text{త} & \text{త} \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} \text{త} - \text{తై} \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$
6. $\begin{matrix} + & + \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 0 & + & 0 & + \\ \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 0 & + & 0 & 0 & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 0 & + & 0 & 0 & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} 0 & 0 & + & 0 & + & 0 & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} & \text{త} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$
7. $\begin{matrix} + & + \\ \text{త} & - \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + & + \\ \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$
 $\begin{matrix} + & + & + & + & + & + \\ \text{త} & \text{త} & \text{త} - \text{తై} \text{తై} \end{matrix}$

(ఈ విధిం ఒకటినుండి కొమ్మిది అక్షరములవరకు అవగా-
 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9. వరుసగా ఒక్కొక్క కాయను
 భూమిపై తట్టుతూ అభ్యాసం చేయవలెను.)

 $\begin{matrix} * & * & * & * \end{matrix}$
10. $\begin{matrix} 1 & & 2 \\ \text{గణితోం} & = & \text{ది తి తై} \\ \text{ది గణితోం} & = & \text{ది తి తై} \end{matrix}$

తదిగిణతోం = తై ది తి తై
 తక తదిగిణతోం = తై తై ది తి తై
 తకదికి తదిగిణతోం = తై తై తై ది తి తై

(1. మృదంగంలో వలికే శబ్దక్రమము
 2. కారితో వలికే శబ్దములు.)

ది - మడమ

తి - పాదము ముందరిభాగము

తై - పూర్తిపాదము.

కుడికాలుతో ప్రారంభించిన యెడల ది - తి - కుడి పాదముపై వలికించి తై - పూర్తిగా ఎడమ పాదముపై వలికించ వలెను. అదే క్రమము యెడమ పాదముతో ప్రారంభించినప్పుడూ అనుసరించవలెను.

ఇందు ముందడుగులు - వెనకడుగులు రెండు రకములు - ముందడుగులో ది - తి - వేమునప్పుడు కాలు యద్ధాస్థానము నుండి ముందుకు వచ్చును తై - రెండవ పాదము వున్నచోటనే తట్టబడును. ఇదొకక్రమము

మరొక పద్ధతి.

ది - కుడిపాదము మడిస

తి - ఎడమ పాదము పూర్తిగ తట్టి

తై - ముందుకు వచ్చిన కుడిపాదము వెనుకకు తెచ్చి పూర్తి పాదము తట్టుట.

మొదటి క్రమము గతుల ఆట యందును రెండవ క్రమము అడవులందు, తిర్మానములందు పట్టబడును.

అడవులు పట్టే పద్ధతి-

ది తి తై - ది - కుడి మడమ.

తి - ఎడమ పాదము

తై - కుడి పాదము

తై ది తి తై - తై - కుడి పాదము నన్న చోటనే తట్టవలెను.

మిగిలిన క్రమము ఒకటే

తై తై / తి తై - రెండు పాదములు ఒకటి తరువాత ఒకటి భూమిపై తట్టవలెను - ది-తి-తై క్రమము ముందటి వలెను

తై తై తై ది తి తై - తై. తై. తై - ముందు ఒక కాలు తరు వాత రెండవ కాలు అటుపై మొదటి కాలును తట్ట వలెను - ది తి తై ముందటి వలెనే -

ఇట్లే వెనక అడుగుకూడా వుండును. ది-తి-తై - కి కాలు రెండవ పాదం వెనుకకు తీసుకొనిపోయి తట్ట బడును.

గిణతోం - తదిగిణతోం - తక తదిగిణతోం - యిత్యా దుల ఆట క్రమములో హస్తములు కోణములుగా వుండును

తరికిణతోం - తక తరికిణ తోం - తకదికి తరికిణతోం-: దిద్దుతుతోం: కిటతక దిద్దుతు తోం: తరకిట తక దిరికిట తక: ఇత్యాది శబ్దములు వలికించినప్పుడు హస్తముల ఎన్యాసములు వల యములుగాను - అర్థ చంద్రాకారిముగానూ వుండును.

కొన్ని అడుగులు భూమిపై సమమగా విల్చి పట్టబడేవి - కొన్ని భూమిపై మందె కూర్చుని పట్టబడేవి వున్నవి. కొన్ని గారిలోని ప్రక్కలకు ఎగిరి పట్టేవి - కొన్ని కుప్పించి వున్న చోటనే రెండు కాళ్ళతోనూ, ఒక కాలుతోనూ ఎగిరి పట్టేవి - కొన్ని మందె కూర్చుని గారిలోనికి ఎగిరి పట్టే అడవులు - కొన్ని ముందు వెనకలకు, ప్రక్కలకు, వలయములుగా పట్టేవి వున్నవి. వీటికి శబ్దములు ఒక్కటే అయినా - వివిధ పద్ధతుల్లో పట్టబడుటచే అంగ విన్యాసములు మారును.

11. కోణాకార, వలయాకార విన్యాసములు-మృదంగ తీరికలు -

అ) తదిగిణతోం - తక తదిగిణతోం -
 తకదికి తదిగిణతోం -

(ఆ తై ది తి తై - తై తై ది తి తై -
 తై తై తై ది తై తై -

(ఇ) తై తరికిణతై - తై తై తరికిణతై
 తై తై తై తరికిణతై -

(ఈ తై దిద్దుతు - తై తై దిద్దుతుతై -
 తై తై తై దిద్దుతుతై:

ఇందు - అ) సాధారణం వాయించే మృదంగ తీరిక విధానం.

(ఆ) కోణాకార అడవులు తీరిక విధము.

(ఇ) వలయాకార హస్తవిన్యాసాలు

(ఈ) పాదములతో వలయంగా తిరుగువిధము.

తీర్మానము ఒకటి అయిననూ ఆ కల్పకాలముల తీరుమబట్టి హస్తపాద విన్యాసములు మారును ధ్వని, కల్పచిత్రము నమన రించి నర్తకులు హస్తపాదముల విన్యాసములు చేయుదురు. అడవులకూర్చు, హస్తపాద విన్యాసాలూ ఎప్పుడూమృదంగ వరుస క్రమము (వాక్యరీతి ననుసరించి యుండును

ఉదా : తాం - దిగి తై దిగి తై అను క్రమమును నర్తన మాదవలెనన్న నర్తకి ముందుగా "తాం" అను కల్పానికి గారిలో యెగిరి అటుపై భూమిపై పాదమును తట్టుతూ 'దిగి తై' వడకను అడుగు.

సంగీతంలో రాగములు యెన్ని ఏర్పడిననూ ముఖ్యమైన స్వరములు - స, రి, గ మ, ప, ద, ని ఏడు అయినట్లు -

వాక్యంలో ఎన్నిరకములై న్న అడవులు. అడుగులు, జతులు, జాతిరాలు ప్రదర్శింపబడినను - ముఖ్యమైన క్రమము అడవులు పరునెమిది మాత్రమే - వాటియొక్క క్రమబద్ధమైన వివిధ అడుగుల కూర్పు. తీర్మానములవల్ల - ఎన్నోరకములుగా ఏర్పడు తున్నవి నావద్ద సుమారు రెండువేలకు పైగా జతులున్నవి. అవి వివిధ జాతుల్లో, యతుల్లో, గతిభేదాలతో వున్నవి. అందు కొన్ని మాత్రం యిచ్చట వ్రాస్తున్నాను -

తై - అడవులు.

ది తై - అడవులు

తై య్యతై - అడవులు.

తాదితై - అడవులు

తై య్యతై - అడవులు

తై య్యందతా - తై య్యతాహ - అడవులు.

తై య్య తై హ - అడవులు

తాం తై - అడవులు.

తై యి ప్ర తజ్జం - తై యి ప్ర తై - అడవులు.

తై తై తాం - తై తై తాం - అడవులు.

తై తై తా కిటతక - తై తై తాం

ఈ విధంగా అడవులు వున్నవి.

ఇవిన్నియూ ముందుగా సాధన చేసిన పిదప ఒక సావము, అటుపై చాడులు భూ, ఆకాశ చాడులు) మరల ఒక కరణము, ఒక గతి విన్యాసం చేర్చి తీరిక లివ్వబడును. ఇవియే జతులు అందము. దీనినే చాఠీ అలంకారి క్రమమని గూడా పిలుతురు.

కొన్ని తీర్మాన విధములు

(అ త క ది కి త ది గి ఐ త

త క త ది గి ఐ త

త ది గి ఐ త

ది గి ఐ త

గి ఐ త //

(అ) గి ఐ త

ది గి ఐ త

త ది గి ఐ త

త క త ది గి ఐ త

త క ది కి త ది గి ఐ త //

*

*

*

(ఇ) ది గి ఐ త

గి ఐ త

త క త ది గి ఐ త

త ది గి ఐ త

త క ది కి త ది గి ఐ త //

(అ) యందువలె ముందు ఎక్కువ అక్షరములతో ప్రారంభించి పోనుపోను తగ్గించబడును.

లేక

(అ) యందువలె తక్కువ అక్షరములతో ప్రారంభించి పెంచ బడును

(ఇ) క్రమములేక ఎగుడుదిగుడుగా కూర్చబడును.

*

*

*

*

కొన్నింటియందు మూడుముక్కాయలు ఒకేరీతిలో వుండును.

ఉదా : తక దికి తదిగి ఐ తోం

తక దికి తది గి ఐ తోం

తక దికి తదిగి ఐ తోం

-త-

*

*

*

*

తక దికి తదిగి ఐ తోం

తక దికి తదిగి ఐ తోం

తక దికి తదిగి ఐ తోం

-తై-

ఈ విధంగా నుండును.

*

*

*

*

ఈ విధంగా అనేక విధములై ప కూర్చులవల్ల వివిధ అలంకారములతో తీర్మాన వద్దకులు ఏర్పడుచున్నవి

అడుగులకు వరుసల అభ్యాస క్రమము.

1 త - తై : త - తై //

2. తై య్య తై : తై య్య తై //

3. తై తై య్య తై - తై య్య తై //

4. తై తై య్య తై - తై య్య తై //

5. తై తై . ది త తై - తై య్య తై //

6 తై తై . ది త తై . తై ది త తై - తై య్య తై //

7. తె తె తెయ్యతె - తె దిత తె - తెయ్య తె ॥
8. తెయ్య తెయ్య - తె దిత తె - దిత తె - తెయ్య తె ॥
9. తెయ్య తె - తెయ్య తె - తె దిత తె - దిత తె - దిత తె - తెయ్య తె ॥
10. తెయ్య తెయ్య - తె దిత తె - తె దిత తె - దిత తె - తెయ్య తె ॥
11. తె తె తెయ్య తె తె దిత తె దిత తె తెయ్య తె ॥
12. తెయ్య తె తక - తక తక - దికి తక - తాం త - తె త - తక తెయ్య తె ॥
13. తెయ్య తెయ్య తె - తె తె దిత తె - తెయ్య తె తక తెయ్య తె ॥
14. తె తెయ్యత తె - తెయ్య తె తక - దిత తె - దిత తె - ది తెయ్య తె ॥
15. తె తెయ్య - తెదిత తె - తె తె తక - తె దిత తె - దిత తె తక - ది తెయ్య తె ॥

* * *

వివిధ రకముల తీర్మాన పద్ధతి :

1. తదీం గిణ తోం - తదీం గిణ తోం - తదీం గిణ తోం - త ॥
2. తక తది గిణ త - తదీం గిణ త - త ॥
3. తదీం గిణ తోం - దీం గిణ తోం - గిణ తోం ॥
4. తక తదిగిణతోం - తదీం గిణ తోం - దీం గిణ తోం ॥
5. తత్తలాంగ - తది గిణ తోం - తది గిణ తోం - ది గిణ తోం - గిణ తోం ॥
6. తది గిణ తోం - తక తది గిణ తోం - తత్తలాంగ తది గిణ తోం ॥
7. తలాంగ - తక దికి - తక తది గిణ తోం ॥
8. గిణత - ది గిణత - తత్తలాంగ తక - తదీం గిణ తోం - గిణ తోం ॥
9. తక దికి - తక తదికి త - తదీం గిణ తోం - తక దికి - తక తదికి త - దీం గిణ తోం - గిణ తోం ॥
10. గిణత - ది గిణత - దీం గిణత - కిటతక తదికిత - తత్తలాంగ - తదిగిణతోం - తదీం గిణత - తక తోం ॥

* * *

పాఠ పదునల అర్థాస పద్ధతి.

1. తెయ్య తెతక - తక తక - దికి తక - తాంత తెత తక - తక తదీంగిణతోం ॥
2. తె. ది తాంతరి - తె తక దికితక తాం, ది తాంతరి - తక తదీం గిణతోం ॥
3. తె తె య్య తె - త త తె తక తె దిత తె తక తె - తాం తె య్యతక. తక తదీంగిణతోం ॥
4. త్రాంత తె య్య తక - తక దికి జణితక - జం జాంత తక - జక జక దిగి తక - జ జాంత జకజక - తది గిణ తోం ॥
5. తోం తోం - తోం తోం - తోంగిట కిటతక - తదికిట కిటతక - తజాం జంత తక దిరుజత - దిరుజు త - తె దిగి దిగి జణు తక - తజం - తక జం - తదీం గిణ తోం - త దీం గిణతోం - తది గిణ తోం ॥
6. తదికిట తదికిట జంతా తదికిట - జంతా తదికిట - జంతా తదికిట - తదికిట తోం - తదికిట తక - తక తక జణుతా - తత్తా కిట తక తదిగిణత - దిగిణత - గిణతా ॥

ఇవన్ని యూ అర్థాసమునకు హస్త పాప వివ్యాసాలు కుద్ధంగా ఏర్పడుటకు ఉపయోగపడునట్టివి ఈ క్రమములను అదిలో వుపయోగించుకోవలసి కావచ్చునట్లు చేసుకోవలెను

* * *

జతులు అర్థాస క్రమము :

1. త తె తాహ - ది తె తాహ
త తె తాహ - తాం దిత తె
త తె తాహ - తాం దిత తె
ది తె తాహ - తాం దిత తె
త తె - ద తె
తాం దిత తె
తె తె - దిత తె - తె - దిత తె ॥

* * *

శాస్త్రానుష్ఠానములను పరిశీలించుట

2. తత్రే శాహ - దిత్రే శాహ
తత్రే శాహ - దిత్రే శాహ
త్రే - త్రే - త్రే దిత్రే " 2 "
తత్రే శాహ - దిత్రే శాహ
త్రే - త్రే - త్రే దిత్రే " 2 "
తత్రే - దిత్రే
త్రే - త్రే - త్రే దిత్రే
త్రే - త్రే - త్రే దిత్రే
త్రే - త్రే - త్రే దిత్రే
దిత్రే
* * *
3. త్రేయ్యత్రేహ - త్రేయ్యత్రేహ
త్రే త్రే దిత్రే - త్రే దిత్రే " 2 "
త్రే - త్రే త్రే దిత్రే -
త్రే దిత్రే
* * *
4. త్రేయ్యత్రేహ - ఇత్రే దిత్రే
త్రే దిత్రే - త్రే దిత్రే - దిత్రే " 2 "
త్రేయ్యత్రేహ - ఇత్రే దిత్రే
త్రే - దిత్రే
దీ త్రేహ - దీ త్రేహ, త్రే
* * *
5. త్రేయ్యం దత్రా - త్రేయ్య శాహ
త్రేయ్యత్రే - " 2 "
ఇత్రే ఇత్రే ఇత్రే ఇత్రే
దీ త్రేహ త్రే
త్రే - త్రే త్రే త్రే దిత్రే
త్రే త్రే దిత్రే
త్రే దిత్రే
దిత్రే
* * *
6. త్రేయ్యం దత్రా - త్రే త్రే త్రే
త్రేయ్యత్రే - త్రే - త్రే త్రే దిత్రే
త్రేయ్యత్రే - త్రే దిత్రే - త్రే
దిత్రే - త్రేహ త్రే
* * *

7. త్రేయ్యత్రే త్రేయ్యత్రే
త్రేయ్యత్రే -
ఇత్రే ఇత్రే ఇత్రే ఇత్రే - ఇ త్రేహ త్రే " 2 "
త్రే - త్రేయ్యత్రే - త్రే దిత్రే -
త్రే త్రే దిత్రే - త్రే
* * *
8. త్రే త్రే - త్రే త్రే
దిత్రే - దిత్రే - దిత్రే - దిత్రే -
దీ త్రేహ త్రే
త్రేయ్యత్రే - త్రేయ్యత్రే - త్రేయ్యత్రే -
త్రేయ్యత్రే - త్రేయ్యత్రేయ్యత్రే -
తత్రే శాహ - దిత్రే శాహ
తత్రే శాహ - దిత్రే శాహ
త్రే - త్రే త్రే దిత్రే - దిత్రే - త్రే
* * *

శాస్త్రానుష్ఠానములు :

1. తత్రే త్రేయ్యత్రే
తత్రే త్రే దిత్రే
త్రేహ త్రేహ త్రేహ త్రేహ
త్రే - త్రే త్రే దిత్రే, త్రే దిత్రే, త్రే
* * *
2. త్రే త్రే త్రే త్రే
త్రేయ్యత్రే - త్రే - దిత్రే
త్రే త్రేహ, త్రే త్రేహ, త్రే త్రేహ, త్రే త్రేహ
త్రే త్రేయ్యత్రే, త్రే దిత్రే
త్రే త్రేయ్యత్రే, త్రే దిత్రే, త్రే
* * *
3. త్రే త్రే - త్రేయ్య శాహ
త్రే త్రే - త్రేయ్య శాహ
త్రే దిత్రే, త్రేహ-త్రే దిత్రే, త్రేహ త్రే త్రే త్రే దిత్రే, త్రే
* * *
4. త్రేయ్యత్రే - త్రే త్రే - దిత్రే దిత్రే
త్రే దిత్రే త్రే త్రేహ - త్రే దిత్రే త్రే త్రేహ
త్రే త్రే త్రే దిత్రే - త్రే
* * *

త్రేయ్యత్రే రీతులు :

1. తత్రే - త్రే - దిత్రే త్రే

అ తై - తై - దత్త కాం
 తాతై దత్తాం - తై దత్తాం
 తై దత్తాం దత్తాం కిలతక
 తదిగిలతోం । తక తదిగిలతోం
 తత్తాంగ్ । తదిగిలతోం

2. ఏం కా - తై - దత్త - కాం దికా
 ఏం ఏమిత - ఏమిత - ఏంతా ॥
 ఏంతా తై దత్తా కాందికి
 ఏగితా । తై దత్త కాందికి
 ఏంతా ఏగితా ।
 ఏంతా ఏగితా ।
 తదిగిలతోం - తక తదిగిలతోం
 తత్తాంగ్ । తదిగిలతోం ॥

3. దందం - దం - దందం దాకిల
 దిందిం - దిం - దిందిం దీకిల
 జంజం - జం - జంజం దేకిల
 దందం - జంజం - జంజం - యురుం
 దంత - జంత జం - జంత - రుంతరు
 దాంత - జాంత - జాంత - రూంత
 తదిగిలతోం-తక తదిగిలతోం - తత్తాంగ్-తదిగిలతోం.

స్వరపద్ధతి జుతి :

తత్త జంత - యం - తజం జాంత - తక తకుందరి కిల
 తక - తాకిల తక - దీకిల తక - తకుందరి తక - దరికిల దరి
 కిల - తకతా - కిలతక - కిలతక - కిలతక - కిన్నగ - కిలూకు
 కిల కిలూకు - తక - తకజక - జణుతక - జణుత - జణుత -
 తహ - తదజత - ధణదిమ - ఏమిత ఏమిత - కిల - దిరి దిరి-
 దేంకిల - దీంకిల - దికిల తకిల - తత్తరి - జణు జణు - తాహంత -
 ధణదిమి-ఏమిదిమి - కిన్నగ - దీంకిలాంగ - కిలాంగ తక - తక
 తక - దికి తక - తదిగిలతోం -

ఈ రీతి జుతి కట్టుకట్టు 'పేరిణి' యిత్యాదులందు ప్రదర్శి
 తములగుచున్నది.

కబ్బ ప్రాధాన్యత :

ఏన్నం - తద్దిన్నం - తకఏన్నం - తత్త దిత్త రింఠిం
 కుకు ఏన్నం - తత్త రిత్త తదేత్త ఏన్నం - తదే తేత్త తదే

దేత్త ఏన్నం - దిగి ఏన్నం - దిగి దిగి ఏన్నం - దిగి దిగి
 వగదిగి ఏన్నం - దిం ద్రింకు ద్రిం ద్రిం కుకు ఏన్నం - కుందరి
 ఏన్నం - కుకుందరి ఏన్నం - కుకుంద తకుంద కిల తకుందరి
 ఏన్నం - తకుంద తకుంద కిల తాంగిల ఏన్నం - దోంగిల
 దోంగిల దాగా దో ఏన్నం - దిద్దిన్నం - దిగి ఏన్నం దిగిదిగి
 వగ దరి తోం.

రసప్రాధాన్యత గల్గిన జుతి :

ద్దలాంగ - ధక - ధకధక - త్లాంగ -
 ధగర్ ధగర్ - దిం - దింకిల కిల తక
 దిగిర్ దిగిర్ - దిం దింకిల కిల తక
 ద్దలాంగ - ధక - ధక ధక - త్లాంగ -
 త్రంగ్ - కుంగత్తా కిల తక - దా కిల తక -
 ఏమికిల తక - దిద్ది తలాంగ -
 దిరుకు తై త తై - దిరుకు తై త తై తై ॥
 కుంగా తత్తుంగ - తక కుంగ - తక తక కుంగ -
 తరంగ కుంగ - దిగి తక -

తత్త రిత్త - ఏం కా కిల కిల తక దీ కిల దీ కిల ది కిల
 తకిల - తత్త రిత్త - తద్ది కిల తక యం - తాకిల తక జం -

తీరికల విధము :

1. తై తై తై ది త తై
 తై తై ది త తై
 తై ది త తై
 ది త తై ॥

2. తై. తై - తై తై ది త తై - తై ది త తై
 తై తై ది త తై - తై ది త తై
 ది త తై ॥

3. తై ది త తై
 తై తై ది త తై
 తై తై తై ది త తై - ది త తై ॥

4. కాం
 తై ది త తై
 తై తై ది త తై

తై తై తై దివ తై
తై తై తై దివ తై
తై తై దివ తై
తై దివ తై
దివ తై

• • • •

6. తై దివ తై । తై దివ తై । తై - తై
తై దివ తై । తై దివ తై । తై - తై ॥

• • • •

8. దివ తై తై - దివ తై తై
దీ తరికిల తై - తై - తై - తై ॥ " 2 "

దివ తై - దీ తరికిల తై
తై - తై తై - దివ తై " 2 "

తై - తై తై - దివ తై - తై " 3 "

• • • •

7. తై యిత తై - తై దివ తై -
తై యిత తై - తై దివ తై - తై -
తై తై దివ తై " 2 "

తై తై దివ తై - తై దివ తై -
దివ తై - తై " 3 "

• • • •

8. తై - తై - తై దివ తై - దివ తై - తై
తై తై దివ తై - తై " 2 "

తై - తై దివ తై - తై తై దివ తై - తై తై తై
దివ తై - దివ తై " 3 "

• • • •

9. తై -
దివ తై - తై దీ తరికిల తై -
దీ దీ - తరికిల తై - తై -
కిలతక దిరుగుతై " 2 "

దీ తరికిల తై - దీ దీ తరికిల తై -
తై తై యై తై - తై దివ తై - దివ తై " 3 "

• • • •

10. తై తై - తై దివ తై - తై తై యై తై -
తై తై దివ తై - తై - తరికిల తై " 2 "

తై యై తై - తై తై దివ తై - తై " 3 "

• • • •

అ తి వి ధా న ము :

1. తంద్ర తక తక - తంద్ర తక తక
తంద్ర తక తక - తకాంగ తోం
దీంద్రి దిగి దిగి - దీంద్రి దిగి దిగి
దీంద్రి దిగి దిగి - దీం గిలతోం ॥
తంద్ర తక తక తకాంగ తోం
దీంద్రి దిగి దిగి దీం గిలతోం
తాం తక - దీం తక తకాంగ తక
తక దికి తక - తక దికి తక -
తదిగిలతోం - తతకాంగ తదిగిలతోం

• • • •

2. తామాత అంతరి - త । త అంతరి - త -
తత్త రిత్త అణు తనుందరి కిలతక ।
తత మాత అంతరి - త । త అంతరి - త -
తత్త రిత్త అణు తనుందరి కిలతక ।
తకు దణేకు - దివకిల కిలతక
తదీ దీత్త తోం తోం తోం ।
తకకు దణేకు దివకిల కిల తక.
తదీ దీత్త తోం తోం తోం ॥
తకు దణేకు దివకిల కిల తక
తకకు దణేకు దివకిల కిలతక
తదీ దీత్త । తదీ దీత్త । కిల తక అం ॥ 3 ॥

• • • •

3. తాకు కుందా కుకుందా - తక కుకుందా కుకుందా
తా తరి కిల తై - తై తరికిల అం -
తాకు దణేకు దివకిల కిల తక
తా తరికిల తై - తై తరికిల అం -
తాకు దణేకు - దివ కిల కిల తక
తకకు దణేకు - దివకిల కిల తక
తా తరికిల తై - ।
తాకు దణేకు - దివకిల కిలతక
తా తరికిల తై -
తకకు దణేకు - దివ కిల కిల తక
తా తరి కిల తై -
తరేకు దణేకు తై తరికిల తై ॥
తై - యై తై - యై తై - ॥

• • • •

4. త - దివ.
తై - తై తై ॥ 2 ॥
తదివ - తై తై
తదివ - తై తై

దిత్త : తరికిల తక - తాంగ్ తక :

తరికిల తక

తత్త : తరికిల తక - తాంగ్ తక :

తరికిల తక

తా దీ గి నా తోం తా

తది గి నా తోం

తదీం గి నా తోం

తదిగి నాత - తదిగి నాత - తదిగి నాత

తత్త జనాత - జనా

తరిత జనాత - జనా

తరిత జనాత - జనా

తకత జనాత జనా

తాక ది నాతు - జం

ది నాతు కి నాతు - జం

తకతు ధ నాతు - జం

ధ నాతు కి నాతు - జం

తయో : తద్ది జంతరి - త

తత జంతరి - త

జంతరి - త

తక ది జంతరి - త

తత జంతరి - త

జంతరి - త

తక ది కి త ది గి నా త

తక త ది గి నా త

త ది గి నా త

ది గి నా త

గి నా తోం ::

6. జం - తజం - కిలతక -

తజంత తజంత జం

|| 2 ||

జంత యంత యం

జంత యంత యం

తజం జంత జం

|| 2 ||

తాకిదతక - జంతరి - తజం జంత జం

దీకిద తక - జంతరి - దిజం జంత జం

తాంగిద తక - జంతరి - తతోం తోం తతోం

జాంగిద తక - జంతరి - జానం జంత జం

తా కిద తక - దీ కిద తక

తోంగిద తక - జం గిద తక

తా - తజం - తజం - తయం

తా తా - ది ది - తో తో - జా జా

తాకు ది నాతు జం - ది నాతు కి నాతు జం

తాకు ది నాతు జం - ది నాతు కి నాతు జం -

తయో : జింతా కిలతక తరికిల

తరితా కిలతక తరికిల

జింతా కిలతక తరికిల

జం తజం : తజం తజం

త జం తా :

కిల తక తరిగుడుతోం : కిల తక తరిగుడుతోం

కిల తక తరిగుడు తోం ::

6. త జం - త క జం

త త్త రి త్త జం -

త కుం ద రి కిల తక -

తా కిల తై య్య -

తా తా - దీ దీ - తోం తోం - జా జా

తద్దీ కిద తక జం -

త జం - తద్దీ తక

తక జం - తద్దీ తక

తజం - తద్దీ తక

త క జం - త ద్దీ త క

తై

తై హి వ దత్త తాం - తై హి వ దత్త తాం

తై హి వ దత్త తాం - తై -

తద్దీ కిల తక జం - దీ కిలతక జం

దీ కిల తక జం - కిల తక జం

|| 3 ||

దీ కిల తక జం - దీ దీ కిల తక జం - జం ::

7. ది తైయ్య - తైయ్యకు - దిన్నకు - కిట్టుకు -

దీంత - దిన్నత - తాంత - తైయ్యత్త

దివకిల - దివకిల - దివకిల -

తాం తై -

దివతా - దివతా - దివతా - కిల తక తా ::

తతైయ్య - తైయ్యత్త - తాంత - తైయ్యత్త

దీం త - దిన్నత - దీంత - తైయ్యత్త

దివకిల - దివకిల దివకిల

తాం - తై -

దివతా - దివతా - దివతా కిల తక తా .

తత్త దిత్త దింత

తా కిల తక - తైయ్యత్త

దిత్త దిత్త దింత

దీం కిల తక - తైయ్యత్త

దివకిల దివకిల దివకిల తాంత

|| 3 ||

శాంత దినకిట తె
దినకిట తె | దినకిట తె ||

కి. తతైయ్య - తైయ్యత
దంతక్క - దంతక్క
శాంత - తైయ్యత
దంతక్క - దంతక్క
శాంత - దీంత - తతైయ్య - తైయ్యత
దంతక్క - తద్దంతక్క
కిటతక దీంతక - కిట దీంతక

|| 2 ||

దంతక - దిగి తక - శాంతై
దంతక - దిగి తక - శాంతై
దంతక దిగి తక తె
దంతక దిగి తక తె
దిగితై దిగితై ||

తద్ది శాంత - జుతరి శా-
కిటతక శాంత తరిశాంత-
కిటతక శాంత తరిశాంత-
శాకు దణకు కిణ - తకుందరి కిటతక
జుతరి శా - కిటతక శాంత తరిశాంత ||

తక దిశాంత - జుతరి శా-
కిటతక శాంత తరిశాంత-
కిటతక శాంత తరిశాంత-
శాకు దణకు కిణ
తకుందరి కిటతక
జుతరి శా - కిటతక శాంత తరిశాంత ||

శాంగుడు శాంగుడు శాంగుడు
కిటతక
దీ దీ సంగిట కిటతక
శౌంగిట కిటతక - కిటతక శా-
శాంగు జుతరి తరి
శాంగు జుతరి తరి

|| 2 ||

శా తతై - తతై - తతై
శా తతై - తతై - తతై

తక్కిట కిట తక-
దక్కిట కిట తక
శౌంగిట కిట తక
జంగిట కిట తక-

తద్ది జుతరిత - తక జుతరిత-
తక దీకి తక జుతరిత-
తక దిజుతరిత - తక జుతరిత
తక దికి తక జుతరిత-
తక దికి తక తదిగిణ - తక తదిగిణ -
తదిగిణ - తత్తాంగ - తదిగిణతో

మృదంగ జుతివి కూర్చే విధాన మున్నట్లే - నాట్యంలోగూడా జుతివి కూర్చుంటుంటే ఒక క్రమపద్ధతిని అనుసరించుదు. అదే చారి అలంకార పద్ధతి అనబడుతుంది.

పాదారణంగా మృదంగ జుతివి కూర్చేటప్పుడు :

తత్కారం - చందోరీతి - ముక్తాయ - కొన్ని సమయము లందు జాతిర్ణ సెదకలు యివన్నీ చేర్చికూర్చుంటును.
తత్కారం :- తద్దీ కిణతక జుం త తదిగిణతో.
చందోరీతి - తద్దీసుత దిమి - శాహత జుతరి

దీనుత దిమి - శాహత జుతరి
తక దీనుత దిమి - శాహత జుతరి
దీనుత దిమి - శాహత జుతరి
తద్దీసుత దిమి - దీనుత దిమి
తక దీనుత దిమి - దీనుత దిమి
తద్దీసుత దిమి - తక దీనుత దిమి

తియా|| తద్దీ ఇకణక జుం
కిణ్ణక ఇక జుం
ఇక ఇక జుం
తక దికి తదిగిణతో.

ఈ విధంగా జుతులను ఎన్నో రీతులుగా కూర్చుకోవచ్చును. అవిధంగానే అటలో జుతి స్థానకంతో ప్రారంభమవుతుంది. తరువాత్తచారి - మరల ఒక స్థానకం, కరణం - గ తి - తి రి క యీవిధంగా కూర్చుంటుంది.

శాంత - తె -
శారిత దీతజుం - తకరిత రితజుం.

తైయ్య -

తైయ్య తైహ - తైయ్య తైహ -

తైయ్యతై తైయ్యతై -

తైతై దితై - తైదితై - తైదితైతై.

ఈవిధంగా కూర్చి అడవితును.

ఈ జతులు అనంతం - కాళగతి, జాతి, జతి, యతి. వందస్సు తెలిసినవారు ఎన్నో విధాలుగా కూర్చుకొన వచ్చును. సూచన మాత్రం కొన్ని అడవులు, అడుగులు అభ్యాసం చేసే విధం చెప్పాను, అడవులు - హస్త పాద విన్యాసములు ఒక క్రమ పద్ధతిలో ప్రదర్శించుటను తెల్పును అడవులు కాళ రయల ననుసరించి వేసే పాద విన్యాసము - రెండింటిలో తేడా వుంది. అడవు పూర్తిగా 'కరణము'గా చెప్పలేము కొన్ని కరణములు అడవులుగా ప్రదర్శించబడుచున్నవి. అయినను చాలామట్టుకు కరణములు భావముతో కూడిన విన్యాసములుగా పేర్కొనవచ్చును అడుగులు అట్లుగాక పూర్తిగా కుద్ధ వృత్తానికి చెందినవిగా చెప్ప వచ్చును, ఈ రెండింటిలో ముఖ్య భేద ఇదే. -

గతులు, యతులు, జాతులు యివన్నీ అడవులకు అలంకారములు.

వ్యరములు ముఖ్యంగా ఏడు అయిననూ వాటిని వివిధ విధాలుగా చేర్చుటచే ఎన్నో రాగములు ఏర్పడినట్లు అడవులను వివిధ రకములుగా చేర్చుటవల్ల ఎన్నో రీతులుగా ఏర్పడుచున్నవి. ఇవి ముఖ్యంగా కర్ణ చిత్రములుగా పేర్కొన వచ్చును.

పురాణోపాసములో వర్ణింపబడిన

నృత్య విశేషములు

1 ఋగ్వేదములో జరిఅంచు వస్త్రములను ధరించి కురవగా నుండు దుస్తులతో ప్రీతి నాట్యమాదిరవి, చూపులకు అపవర సుఖము విచ్చి అందగతైలు చాతుర్యముగ రమణీయమైన కదలి కతో నాట్యము ప్రదర్శించిరని గలదు.

పురుషులు నటకులు యుద్ధ విషయములను నాట్యమాదిపట్లు వర్ణింపబడినది.

2. రామాయణములో - అయోధ్యలో పాడువారు, నృత్య మాడువారు గలరవియు, గీతవాద్య నృత్యములు రాజులను విద్ర వుచ్చుటకు, మేల్కొలుపుటకుగూడా నువయోగింపబడినట్లు వర్ణింప బడినది రాజభవనములయందు, రాణివాస మందిరములలో ప్రీతి అటపాటలతో వినోదములు వలుపుచున్నట్లున్నది ఒక నాట్యకళా విదుషిమణి తన అసమానమగు నాట్యాభినయములచేత రావణుని మనసు చూరగొన్నది. ఆమె విద్రచే వివశయైననూ, ప్రదర్శన మందలి అంగవిన్యాసములల్ల విద్రయండగూడా విలచియుండెను.

నీల ప్పాది కా ర ము (తమిళ గంధము)

ఇలావ కొనాదికర్ అను ఋషి వ్రాసినది. శ్రీ క. 1వ శతాబ్దములో మధవి కదానాయకురాలు, గణిక నాట్యప్రవీణులవద్ద సంగీతవిద్య నభ్యసించినది అభ్యాసకుడు, శిష్యుడు, వాద్య విశేష ములు వీరిని గురించి వివరముగ. విపులముగ చెప్పబడినది.

4. భాగవతములో - కృష్ణునియొక్క రీలంన్నియు నృత్య ములే. గోపికలతో గలసి రానక్రిడ వలుషును ఉపాకవ్య నాట్య కావ్యమును రచించెను.

5. బౌద్ధయుగములో - నృత్యము ప్రబలముగా నుండెను. దీనిని టిక్కులు చూడరాదని కంఠోక్తిగా విషేధింపబడినది కాళిదాస కవి విరచిత మాళవికాగ్నిమిత్రములో నృత్యకళా విశేషములు బాగుగ వర్ణింపబడినవి. బౌద్ధభిక్షు ఈ కళయందు ప్రమాణురాలు. పోటీ పరీక్షకు తీర్పుకత్తెగా వియమింపబడినది.

రుద్రయానుడను నృపతి వీణ వాయింపచుండగా నాకవి నతి నృత్యము తేనెదిరట

సింహాళరాజగు పరాక్రమ బాహుడు తన భవనమందు నాట్యకాల విర్మించెను అతని ధర్మవత్ని రూపవతి నృత్యమున పండితురాలు.

వద్యావతి చరణ చారణ చక్రవర్తి - జయదేవుడు, అష్ట పదులను పాడుచుండ వద్యావతి నృత్యమాడుచుండెడిది.

మ రి కొన్ని నాట్య శాస్త్రముల

సంకీర్తన వివరణ

॥॥॥

భరతార్ణవము (సందికేశ్వర విరచితము)

ఇందు నాట్యమందు పునయోగించే వివిధ హస్తములు, భంగిమలు, దృష్టి భూషణ గ్రీవాది విశేషము లన్నియు గాక ముఖ్యముగా శృంగనాట్య వివరములు, వస్త్రలాస్యముల ప్రదర్శించ వలసిన తీరు, అందువయోగించవలసిన తాళములు, గతి కరణ చారి ప్రస్తారముల గురించి వివరంగా వర్ణించినాడు ప్రాచీన కాలమునుండి ఆర్యులలోనుండిన ఆరాధన వృత్తకళ; భరతార్ణవము ఆధారముగా అభివృద్ధిచెందినట్లు తోచుచున్నది. ఈ గ్రంథమునందలి వివరము లన్నియు దెబ్బతూ 'దేవదాసీ'ల ఆలయ వృత్తములను గూర్చి వ్రాసిన భాగములో వర్ణించాను.

జాయపసేనుని వృత్త రత్నావళి

ఇందునూ నాట్యమునకు గావలసిన శాస్త్రీయ విషయముల గూర్చి ముచ్చటించి, ముఖ్యముగా సప్తలాస్యముల వివరణ విచ్చి నారు మరియు ఆంధ్రలోని కొన్ని దేశ సప్తదాయ వృత్తముల గూర్చి తెల్పిరి. ఈ గ్రంథమునకు భరతార్ణవమునకు చాల దగ్గర పోలికలున్నవి.

సంగీత దర్పణము (చతుర దామోదర విరచితము)

ఈ గ్రంథమునందునూ నాట్యము గూర్చి యితర శాస్త్ర కారులు వ్రాసిన విధముగానే కరణ అంగహార, మండల, హస్త విన్యాసాదుల గూర్చి తెల్పి-

ముఖ్యంగా వృత్త వృత్తాభినయములను గూర్చి కొన్ని చక్కని ఉదాహరణముల విచ్చిరి కొన్ని క్లృప్తములను తీసికొని వానిని 'నాట్యధర్మ' పద్ధతిలో అభినయించవలసిన తీరు 'లోక ధర్మ' వి అనుసరించిన ఆ అభినయమెట్లు మారునో వివరముగా వర్ణించిరి.

మరియు వివిధ వృత్తములందు పునయోగించవలసిన అతులు, కొనుగోలు శబ్దములు, చిట్టాలయొక్క వివరములు, వస్త్ర తాళములకు వృత్తమాడవలసిన పద్ధతులు - యతి వృత్తము - దాని

యొక్క వివరములు శిట్టాబాట్లు - పాలగసూడ, తుదసూడ, ద్రువ గీత వృత్తము, చిందువృత్తము, చంద్రవృత్తము, కల్పవృత్తము, గోంధరీ పేరిణి, శబ్దవృత్తము, గీతవృత్తము, స్వరమండ వృత్తము మొదలగు యెన్నియో వృత్తములగూర్చి వివరముగా తెల్పిరి. ఈ గ్రంథము చదువుచున్నప్పుడు మనకు ఈ గ్రంథకర్త, వండితుడు శాస్త్రకారుడేగాక నాట్యవిద్యలో బాగా అనుభవమున్న నాట్యదాత్యుడుగా గోచరించును బహుశాలము నాట్యకళ నారా దించి, ఆ విద్యలోని లోతుల నెఱిగి, కష్టములముల తెలిసికొనిన విమ్మట తనయొక్క అనుభవములన్నిటిని లోకోపకారార్థము గ్రంథరూపములో పొందుపరచియుండెను

సంగీత సారామృతము

(తులసీమహారాజు రచించిన గ్రంథరాజము)

ఈ గ్రంథ రచనకు ఆధార గ్రంథములు :-

సారంగదేవుని - సంగీతరత్నాకరము

జాయపసేనుని - వృత్తరత్నావళి

దేవన - సంగీతముక్తావళి.

ఇందు ప్రతి నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములో తెల్పే వివరములు గాక ప్రత్యేకముగా 'అడవు సాము' యొక్క వివరములన్ని చక్కగా వర్ణించబడినవి

'తై' అడవులు - 'దితై' అడవులు - తైయ్యై తైయ్యై - తైయ్యై తైయ్యై - దిగిదిగి - తైయ్యై అడవులు దిగ్ దిగ్ - కుత్తన అడవు - నాటు తట్టడపు, ధోత తైయ్యై, ఒడ్దికలు, జారు, మండె, కత్తెరనాటు చలనాటు, తై తత్తత, తై తద్దిత్తమ్, తద్దితై తద్దిత్తాంతమ్, తైత, తైయ్యై తైయ్యై, తద్దితై, తద్ది త్తాంత, తైయ్యై-తై తై తై తై

ఈ అడవులకు పట్టే స్థానములు, వృత్త హస్తములు గతి ప్రస్తారము, విలంబిత మధ్య ధృత లయలో అడవులు వట్టే విధములు :

శ్రుమరముల విన్యాసక్రమము, మండలములు, ప్లవనములు, వీనిని నాట్యములో ప్రయోగించే విధానము వివరముగా తెల్పిరి.

సామజిక పద్ధతులు విపులంగా తెల్పిరి మరియు ప్రాచీన నాట్య కళాప్రాంతాల్లో తెల్పబడిన వివరములన్నియు నేటి కాలములో 'భరతనాట్య'మనే పేరుతో ప్రచారములోనున్న కేవలపాత నృత్య సంప్రదాయములో యెట్లు ఉపయోగించబడుచున్నవో తెలిసికొనుటకు ఈ గ్రంథమెక్కువగా ఉపయోగపడును.

సంగీత రత్నాకరము - శార్దూల దేవకృతము.

ఈ గ్రంథము ఏడు అధ్యాయములు గలది.

1. స్వరగళాధ్యాయము	5. కళాధ్యాయము
2. రాగ వివేకాధ్యాయము	6. వాద్యాధ్యాయము
3. ప్రకీర్తనాధ్యాయము	7. నర్తనాధ్యాయము
4. ప్రబంధాధ్యాయము	

భరతుని నాట్యకావ్రము తరువాత రచించబడిన మహాత్తర గ్రంథరాజము "సంగీత రత్నాకరము"

ఇందలి నర్తనాధ్యాయములో నాట్యకళకు సంబంధించిన వివిధ అంశములను గూర్చి చక్కగా చర్చించినారు

నర్తన విద్యకు సంబంధించిన అనేక శాస్త్రీయ విషయములకే గాక ఆకాలములో దక్షిణావధమునూ, ఉత్తర దేశముందును ప్రచారములోనున్న అనేక నృత్య పద్ధతులగూర్చి వివరముగా తెల్పిరి భరతుని కాలమునుండి - సారంగధర కాలము వరకు శాస్త్రీయ నృత్యకళ పెంబొందిన తీరు, మార్పులు, కళా విధానములన్నియు ఈ కావ్ర పతనమువల్ల తెలిసికోగలము. మరియు అనేకదేశ పద్ధతులు, వాని వివరము విధానములనుగూర్చి రచించిరి భరతుని కాలములో భారతావని కంతటికీ ఒకే విధమైన నాట్యకళ (శాస్త్రీయ) వ్యాప్తిలో వుండిననూ కాలక్రమేణి సంస్కృతభాష ప్రత్యేకంగా పండితుల భాషయై, ప్రాంతీయ భాషలకు ప్రాధా

న్యత హెచ్చి, వివిధ నృత్య సంప్రదాయములు వృద్ధిబొందినవి సారంగధరేవుని కాలమునాటికి వివిధ ప్రాంతీయ పజతులు సంపూర్ణము అభివృద్ధి గాంచినవి ఆనృత్య సంప్రదాయములన్నింటిని గూర్చి పూర్తిగా వర్ణించిరి

ఈ గ్రంథములో -

నాట్య కావ్రమునకు సంబంధించిన శాస్త్రీయ విషయములే గాక 'పిండోత్పత్తి' క్రమము గూర్చి సుదీర్ఘముగా చర్చించిరి

ఈ క్రమమునే అంద్రదేశములోని 'గొల్ల కలాప' వర్తకులు తమ కలాపములో గోపికావిపులమధ్య వాద సంవాదములో ఒక భాగముచేర్చి చక్కని నృత్య నాటకముగా వర్తనమొనెడెరు. పిండోత్పత్తి ప్రకరణములోని కొన్ని ముఖ్య అంశములు : నాదప్రళంప, నాద ద్వై విద్యము, బ్రహ్మ స్వరూపము జీవునకు దేహప్రాప్తి, జీవబ్రహ్మ జగదైక్యము, సృష్టిక్రమము, మానుష శరీరసృష్టి క్రమము, గర్భధారణ, వివిధ మానములందు పిండాలివృద్ధి, భావభేదము, జ్ఞానేంద్రియములు వాని వ్యాపారములు, ఇంద్రియ కారణము, గుణము, దేహభూతగుణము, అకాశ గుణము, వాయుగుణము, ప్రాణస్థానం, వ్యాపారములు, నాగాది పంచవాయువుల స్థానములు, వ్యాపారములు, ఉదకగుణం, వృద్ధిపీ గుణం, దేహభేదములు, అంగ ప్రత్యంగముల వివరములు, అధార చక్రము ఏకుర్ద చక్రము, లలితా చక్రము, ఆజ్ఞా చక్రము, మన శ్చక్రము, సోమచక్రము, చక్రాస్తరము, పిండ విరూపణము, ఉపసంహారము, నాదోపాసన మొదలైన విషయములగూర్చి చర్చించిరి.

ఈ పుస్తకము నాట్యకళాచరిత్రకు సంబంధించిన దగుటవల్ల ప్రత్యేకంగా ప్రతి నాట్యగ్రంథములోని వివరములను విపులంగా చర్చించే అవకాశము లేదు. పూర్తి వివరములు తెలిసికోగోరువారు ఆ యా గ్రంథములు చదువగోరకాను.

